Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

ФІЛОСОФІЯ І ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Науковий журнал

Випуск 8

Дніпропетровськ
2014

УДК
ББК

Фахове видання з філософських та політичних наук,
затверджено постановою президії ВАК України
№ 1-05/4 від 14 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара,
протокол № 6 від 19 грудня 2013 р.

Розглянуто актуальні проблеми філософії, соціології та політології. Проаналізовано деякі онтологічні, метафізичні, етичні, математичні аспекти західноєвропейської, російської та української філософії, а також фундаментальні аспекти становлення соціології і політології у сучасній культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассмотрены актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Проанализированы некоторые онтологические, метафизические, этические, математические аспекты западноевропейской, русской и украинской философии, а также фундаментальные аспекты становления социологии и политологии в современной культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

The main issues of philosophy, sociology and political science are examined. Certain ontological, metaphysical, ethical, mathematical aspects of Western European, Russian and Ukrainian philosophy and fundamental aspects of the sociology and political science in contemporary culture are analyzed.

For researchers, academics and graduate students of humanities faculties.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко** (відп. редактор); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р політ. наук, проф. **А. Б. Карімова** (Росія); д-р філос. наук, проф. **В. М. Рамішвілі** (Грузія); д-р іст. наук, проф. **В. Г. Городяненко**; д-р філос. наук, проф. **С. В. Шевцов**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р. філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р іст. наук, проф. **В. І. Іваненко**, д-р філос. наук, проф. **О. О. Осетрова**; д-р політ. наук, проф. **О. Л. Тупиця**; д-р політ. наук, проф. **В. В. Кривошеїн**, д-р політ. наук, проф. **М. А. Шепелєв**; д-р політ. наук, проф. **Г. П. Щедрова** (м. Луганськ); д-р соціол. наук, проф. **А. С. Лобанова** (м. Кривий Ріг); д-р соціол. наук, проф. **С. Л. Катаєв** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Н. М. Лисиця** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **В. П. Горбатенко** (м. Київ); д-р. соціол. наук, проф. **Л. М. Хижняк** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **С. П. Наумкіна** (м.Одеса); д-р філос. наук, проф. **Ф. М. Кирилюк** (м. Київ); д-р. філос. наук, проф. **В. Б. Окороков**; к-т політ. наук, доц. **В. І. Пащенко** (відп. секретар).

Рецензенти:

д-р. філос. наук, проф. **В. В. Хміль,** д-р. філос. наук, проф. **О. М. Корх,** д-р. філос. наук, проф. **О. В. Халапсіс,** д-р. філос. наук, проф. **В. І. Палагута,** д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**, д-р політ. наук, проф. **Ф. В. Барановський**, д-р політ. наук, проф. **М. С. Іванов**, д-р політ. наук, доц. **В. С. Сергєєв**.

ISSN 2312-4342

© Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2014
© Автори статей, 2014

Редакція не завжди поділяє думки авторів та не відповідає за фактичні помилки, яких вони припустилися

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.722

Р. Асланова
Бакинский государственный Университет

МОДЕЛЬ СОВМЕСТНОГО СОСУЩЕСТВОВАНИЯ ЦИВИЛИЗАЦИЙ: КОМПАРАТИВНЫЙ ПОДХОД К ПРАКТИКЕ ВОСТОКА И ЗАПАДА

Анализирована проблема мультикультурализма. Автор с точки зрения сравнительного подхода исследует модель и практики совместного сосуществования- мультикультурализма цивилизаций Востока и Запада. Подчеркнуто, что феномен конца XX в. – глобализация пытается нивелировать национальные и культурные особенности, создавая всеобщее пространство. Однако культурное многообразие является важной составляющей стабильности общественного развития, и если не учитывать сей факт, то это грозит непредвиденными последствиями. В то же время говорится, что термин мультикультурализм в последнее время уже стал частью геокультуры, посредством чего делается политика – как внутренняя, так и внешняя.

Автор приходит к выводу, что историческое и современное развитие Азербайджана наглядно демонстрирует, что у мультикультурализма есть пример для изучения и подражания. Те, кто выступают против мультикультурализма, должны шире проанализировать опыт как Востока, так и и Запада. Должна быть изучена практика стран, обладающих положительным опытом.

Ключевые слова: мультикультурализм, глобализация, Восток-Запад, Азербайджан, моделеь межкультурного диалога.

Большинству современных государств присущи многочисленные этнические, религиозные и расовые различия. Поэтому современные государства считаются обществами с различной культурой, что было на протяжении последних веков. Однако, в зависимости от общественно-политического строя государств, различия то признавались, то отрицались. Например, в советский период существовало понятие «советский народ» и говорить о других национальностях, было запрещено. С усилением волны демократии была принята истина о многообразии государств.

Разнообразие – это достояние государства и оно должно уметь соблюдать его. Учитывая хрупкость гармонии безопасности и свободы, оно должно определить механизм развития. Совместное проживание в условиях культурного разнообразия создает возможности для развития прав человека. Для защиты и развития многообразия на сегодняшний день по линии ЮНЕСКО было принято 6 Конвенций. Культурное различие не только не создает преград для прав человека, а наоборот развивает их. По общему мнению, в мультиэтнических и многоконфессиональных государствах демократия развивается лучше.

Основной вопрос нашего выступления состоит в следующем: как можно превратить культурное многообразие государств не в препятствие для развития, а в его достояние? Ответы на этот вопрос хотелось бы построить в виде ряда тезисов:

- Какие факторы делают актуальным обсуждение модели совместного сосуществования цивилизаций?
- Какие имеются модели? Является ли модель мультикультурализма только Западным фактором? (США и Канада).
- Что показывает сравнительный анализ Исламских стран Востока и как можно осуществить их взаимосвязанное развитие?
- Что стоит в основе «кризиса мультикультурализма»? Можно ли совместить мультикультурализм с демократией?
- Как можно превратить культурное многообразие страны не в преграду для его развития, а в ее достояние?
- Азербайджанский опыт в совместном сосуществовании культур как перспектива мультикультурализма в XX1 веке.
- Поиск перспективной модели.

Культурный космос XX1 века формируется на новых глобальных культурных реальностях. Политико-идеалогические модели и механизмы межкультурных отношений породили широкие обсуждения. На глобальном культурном пространстве как «реалистическая парадигма» культурных отношений, были сформированы «мультикультурные, поликультурные, транскультурные» подходы. Несмотря на выдвижение на сегодняшний день различных взаимосвязанных стратегий влияния, не были сформированы механизмы решения интеграционных проблем.

Если обобщить, то можно отметить наличие трех направлений или сценариев. К ним относятся направления 1) противостояния (сталкивания); 2) диалога; 3) «растворения» локальных культур.

Термин «мультикультурализм», теория, составляющая его сущность, зародились на Западе. Однако, это не говорит о том, что на других мировых пространствах отсутствовали исторический опыт и модели межкультурных отношений. В настоящее время превращение философии диалога в жизненно важную задачу, требует всестороннего изучения и пропаганды всех теорий и практики, успешных моделей, имеющихся в этой области. Поиск механизма сопоставления и развития различных культур является фундаментальной задачей.

Если разговор идет о диалоге и межцивилизационных отношениях, то нельзя говорить о каких-нибудь обязательных подходах «централизованности» («европейская, азиатская, восточная или же западная централизация»). Мировая научная общественность приняла эту истину. Сказанное относится к принятию мультикультуралистической модели, отличительной для определенного географического пространства (например, США, Канады или Европы) в качестве глобального идеалогического проекта или же из-за проблем конкретной страны, сделав выводы о недостатках этого подхода, признать его ошибочным.

Что показывает анализ процессов? Страны, переживающие кризис политики мультикультурализма – это главным образом евро-атлантические цивилизованные государства Восточной Европы, включая пространство бывшего СССР. Сегодня во многих странах демократия основывается на формуле разнообразия и единства. Однако однажды против этого возникает идея, подвергающая сомнению эту формулу и утверждающая, что все должны быть одинаковыми (советский опыт). Европу, такой какая она есть, создало многообразие народов, совместно проживающих в ней, без этого ее невозможно представить. Какая Европа была прежде, и какая сейчас. Некоторые эксперты считают, что иногда демократия поддерживает больше права меньшинств по сравнению с правами большинства.

Сегодня в странах Европы возникла взрывоопасная

ситуация. Кто может представить себе события, происходящие в Норвегии? Люди, убившие 80 человек, требуют положить конец миграции из мусульманских стран и мультикультурализму. Это говорит о том, что в конкретных случаях воюют не культуры и религии, а идеологии.

Возникают вопросы в США возможно наличие демократии и мультикультурализма, а в Европе – нет. Причиной может быть то, что до сих пор французы или немцы свою национальную идентичность считают превыше европейской идентичности. З. Бзежинский: «В то время как в США любой гражданин воспринимается и, самое важное, чувствует себя американцем, сегодня мы не можем сказать, что европейская идентичность превыше французской или немецкой идентичности».

Мультикультурализм в определенном смысле понятие, применяемое для выражения многообразия современного общества. Это необходимый необратимый процесс. Глобализация ставит людей, принадлежащих различным культурам, перед выбором отношений и идентичности. Этому выбору нет альтернативы. Вспомним легенду о Вавилонской башне. Сегодня сердце «Вавилонской легенды», повествующей о жителях Вавилона, погибших из-за непонимания друг друга, ввиду различия языков и отсутствия отношений, бьется в глобальной реальности мультилингвизма и мультиидентичности. (Согласно библейскому мифу, после Всемирного потопа все люди, говорящие на одном языке, решили построить город Вавилон и достигающую до небес Вавилонскую башню и этим увековечить себя. Бог, разгневанный их дерзостью, смешал их языки и, непонимающие друг друга люди были рассеяны по всему миру).(Энциклопедия людей и идей: Вавилон. Вавилонская башня – тайна: загадки истории, мифы, легенды, гипотезы). Молчание города Вавилон и Вавилонской башни совпало с периодом большого переселения народов, интенсивного переплетения языков, обычаев и традиций, освоения новых территорий. Сегодняшний этап, называемый глобализацией, при котором происходит тесное соприкосновение культур и нахождение общего языка, диалога, сравнивают с тем периодом. Все это подчеркивает, что мультикультурное общество не может быть идеально гармоничным. Здесь были и будут сложные взаимоотношения.

Мультикультурализм в начальном смысле означает право каждой личности иметь собственную идентичность. Некоторые говорят, что мультикультурализм обуславливает различие, другие наоборот, считают, что мультикультурализм подразумевает широко разветвленную идентичность.

Мультикультурализм, направленный на устранение комплексов европейцев по отношению к «чужим», возник в последующие десятилетия после Второй Мировой войны. Несмотря на более полувековой, возраст этой политики, ее результаты налицо. В пропаганде мультикультуралистических идей и политики в качестве обязательного атрибута, выделяется агрессивная пропаганда толерантности. На политическом уровне мультикультурализм стал применяться после принятия в Канаде в 1971 году «Официального Акта о мультикультурализме». Обеспечение культурной идентичности – основная задача канадского мультикультурализма. Применение мультикультурализм в практике Канады было обусловлено после возникновения угрозы «Квебекского сепаратизма». Канада после этого объявила себя не мультинациональным государством, основной целью которого является проведение государственной политики по построению мультикультурного общества.

В Австралии беспокойство по поводу уменьшения потока иммигрантов обусловило поддержку мультикультурализма. Как видно, каждое государство проводило эту политику, исходя из конкретной необходимости.

Пиковый интерес к мультикультурализму приходится на 80-90 гг. XX в. Изучение его недостатков показало, что мультикультуралистическая стратегия не может ограничиваться только определенными моментами культуры народа, например, заботой о «культуре кухни». В более широком контексте это приводит на повестку дня вопрос о границах мультикультурализма и толерантности.

В США «кипящая и смешивающая в котле» (meltingpot) модель - образец этого. В США мы видим не мультикультурализм, а формирование политической нации, состоящую из «кипящих и смешивающихся» в общем котле расовых групп и общин, представляющих американскую народную среду.

Разница в том, что прибывающие в эту огромную страну мигранты, в короткий срок, смешавшись с местным населением, ассимилируют. В Европе же они в своих общинах формируют компактные объединения. Таким образом, общины этих двух пространств в корне противоречивы.

Вот уже несколько десятилетий вокруг мультикультурализма продолжаются горячие споры. В последние годы, занимающая широкое место тенденция критики мультикультурализма ничуть не ослабила к нему интерес. Главную причину этих споров связывают с усилением влияния глобализационных процессов. На сегодняшний день взгляды на практику и перспективы мультикультурализма диаметрально противоположны. Некоторые считают, что мультикультурализм это фундаментальноеусловиесовместногопроживаниякультур, имеющих единое многообразие. Другие утверждают, что мультикультуралистическая идея в принципе несет опасность потери культурной принадлежности. Согласно позиции третьих, мультикультурализм в современных условиях – это «новый тип модернизированного расизма» на глобализационном этапе.

Естественно, что самый интересный момент в этих процессах заключается в появлении недоверия к нему в обществах, где он уже долгие годы применялся. В последние годы это ясно проявилось в обращениях лидеров ряда европейских государств.

Некоторые противники мультикультурализма считают, что в случае присутствия в нем «идеи плюрализма», составляющей его сущность, то мультикультуралистическая идеология не нужна. Потому что гражданское общество, доведенное до идеалистической черты, превращается в совокупность автономных «культурных объединений», конкурирующих друг с другом и мешающих развитию демократического плюрализма. Кроме этого, ввиду того, что мультикультурализм предусматривает правовое равенство культуры титулованного доминантного народа с мигрантами, в современных условиях он сталкивается с невозможностью этого. Таким образом, мультикультурализм вместо «культурного плюрализма», составляющего его основу, превращается в «культурный релятивизм» и, будучи не в состоянии обусловить культурный обмен между отдаленными друг от друга культурными обществами, замыкается на них. Недостаточно обеспечить простое совместное проживание с доминирующей культурой, с ней должен также протекать процесс взаимного культурного обмена, процветания и обогащения.

Сторонники модели мультикультурализма в политическом аспекте этот подход представляют как процветание прагматизма, способного заменить традиционную ксенофобию в глобализационном мире и, даже как «культурную революцию».

Противники мультикультурализма называют его антинациональной политикой. Некоторые в идеи мультикультурализма видят инструмент, разрывающий единое национально-культурное пространство. При этом в качестве примера приводятся проблемы,

переживаемые в странах, где он применяется. Среди опасных последствий мультикультурализма отмечается религиозно-этническая фрагментация общества, отдаление общин и групп друг от друга, снижение роли статуса народа, составляющего основу государственной идентичности.

Может ли мультикультурализм совмещаться с демократией? В последнее время в Европе наряду с мультикультурализмом переживают и кризис демократии. Это в основном относится к европейским политическим институтам, которые принимают решения без учета общественного мнения по многим вопросам в конкретных странах.

Общая отличительная особенность всех отмеченных позиций заключается в чувстве «паники и беспокойства за превращение культурных меньшинств в большинство» под влиянием опасности «смешивания культур друг с другом», глобализации, миграции и динамичных демографических процессов.

На вопрос: из чего рождается идея кризиса, краха мультикультурализма, есть два ответа: 1. Решение проблемы мигрантов и проблема регулирования отношений с исламским миром; 2. Повстанческие и экстремистские тенденции, возникшие на Западе и в Европе, а также волна радикального национализма и ксенофобии, охватившая их. Подвергание культурных ценностей метаморфозе главный фактор, обуславливающий эмиграцию из третьих стран.

Опыт Востока. Как видим, до сих пор отмечается наличие в мире двух основных моделей мультикультурализма. Их создание зависило от исторических и геополитических условий. К ним относится:

1. Модель традиционно миграционных стран (США, Канада, Австралия).

2.Модель, сформированная в национальных европейских государствах (Франция).

Таким образом, несмотря на серьезность проблемы и широкий интерес к ней, мультикультуралистические модели, исторически сформированные в мультиэтнических и поликонфессиональных странах, почему-то до сих пор широко не изучены. Освещается только Восточный опыт, а анализ мультикультуралистических моделей конкретной страны встречается относительно меньше. В новой истории при сравнении практики, ставших многонациональными в результате волны иммигрантов, со столетним опытом стран полиэтнического совместного проживания, то возникает необходимость более полного его изучения.

Вопрос в чем? Может быть в странах Востока нет иммиграции? Обратимся к сравнительной статистике. В настоящее время среди работающих в экономике стран Персидского Залива, из трех двое, то есть 15 миллионов, являются иностранными гражданами, иммигрантами. Эта статистика еще не учитывает работающих в домашних условиях. Доля иностранной рабочей силы в странах Персидского Залива выше, чем в Евросоюзе. Согласно исследованиям, если в Европе основная проблема заключается в отношении к мигрантам на рынке труда как к конкуренту, то это серьезный вопрос демографических, культурных и этнических изменений в этой области. В Объединенных Арабских Эмиратах, Кувейте и Катаре местное население находится на грани превращения в национальные меньшинства. В ОАЭ проживают 1,5 миллиона, в Омане – полмиллиона иммигрантов. Основная миграционная волна началась в 1990-х гг.

В целом в странах Персидского Залива число иммигрантов превышает 50% местного населения, что показывает полную зависимость от иностранной рабочей силы. В ряде стран возникла чрезвычайная ситуация. Например, в ОАЭ и Катаре число работающих мигрантов составляет 90%, в Кувейте – 80%, в Саудовской Аравии – 55-60%. Таким образом, объяснить кризис мультикультурализма и крах его модели миграционным фактором – значит, ничего не сказать. Наблюдения показывают, что уровень миграции в странах Востока по сравнению с Западом считается выше критической черты.

В XXI веке стратегия поиска диалога изменилась. Это говорит о том, что отношение к национальным традициям, прошедших многовековое испытание к своеобразным моделям и использование их устойчивой практики к конкуренции, превратилось в новую перспективу, в новую парадигму диалога. Известно, что в более древних странах третьего мира с исторически сформированными мультиэтническими и многоконфессиональными межкультурными отношениями, расположенных на стыке Востока и Запада, присутствует Восточный опыт.

В Азербайджане ответом на призывы к практике мультикультурализма является то, что Азербайджан в отличие от многих стран, не «иммиграционное государство». Исторически он сформировывался, опираясь на глубокие культурные корни и традиции всех народов. С получением Азербайджанской Республикой независимости, он идее столкновения цивилизаций противопоставил свою исторически сформировавшуюся модель толерантности и проявил инициативу совместного формирования диалогической философии XXI века. Какие же условия способствовали взятию на себя такую трудную, но почетную миссию?

- У полиэтнического и поликонфессионального, исторически сформировавшегося и прошедшего испытание на протяжении веков азербайджанского общества, имелся определенный объективный опыт. В Азербайджане никогда не происходило противостояние на этническо-религиозной почве;
- Возвышение в период независимости традиций толерантности и диалога на новую качественную ступень, успехи в этой области у всех перед глазами;
- В Азербайджане объективное право самореализации каждого культурного сообщества в межкультурных отношениях поддерживается государственной политикой.

Азербайджанская модель в философии диалога в состоянии внести новую лепту. Прежде всего потому, что она не влияет на другие имеющиеся модели или диктует им свою обязательную позицию. Кроме этого, обогащенная мировой практикой, представляемая Азербайджаном модель, обеспечивает устойчивое, беспрерывное протекание в реальном режиме процесса диалога, выслушивание различных позиций и приведение их к общему знаменателю.

Инициативы Президента Ильхама Алиева по развитию межкультурного диалога в современных обществах, отличающихся многообразием и плюрализмом в центре мирового сообщества. Основу философии диалога составляет прежде всего не обязательность разнообразий, а создание более широких возможностей для взаимоотношений. Своеобразие Азербайджанской модели заключается в уважении унаследованных исторических традиций, имеющимся в этой области опыту. Говоря о сохранении культурного наследия, миссия Азербайджана состоит не из превращения этого наследия в какой-нибудь «экспонат или депозит», а в своеобразных особенностях подходов к открытым взаимоотношениям, взаимознакомству и пониманию. Новое мышление, обулавливая наступление конца власти одной модели, «монолога», берет за основу создание условий для «модели диалога».

Поиск перспективной модели

Поиск моделей межкультурного диалога требует открытости интерактивного пространства, богатого коммуникативного опыта для обсуждений и диалога. Именно в этих процессах закладываются основы будущих перспектив межкультурного совместного проживания. В реальности, новые разнообразные межкультурные отношения формируют космос, и каждая культура

обладает своей фундаментальной индивидуальностью.

Феномен диалога не допускает зависимость от какой-либо философской системы, теории или центра. В тоже время, любая философская традиция не воспринимается в качестве сакраментальной и обязательной модели, она постоянно требует творческой и критической оценки. Для того, чтобы что-нибудь сказать в философии диалога, необходимо наличие исторических традиций и опыта в этой области. Как единственный способ выхода из этого культурного опыта – это построение моста к новому межкультурному диалогу.

Во многих случаях глобализационные тенденции воспринимаемы как вестернизация, западизация, предусматривающее освоение западных культурных стандартов, не может быть принята в качестве единственной модели. Здесь каждая культура не является конечной истиной, это важное расстояние для построения моста от одного пути к другому, ведущих в глобальный культурный космос.

Мультикультуристические культуры должны основываться не на самообособлении или же автономии, а на взаимосвязи и синтезе. Только в синтезированных взаимосвязанных моделях культур рождаются новые, неповторимые и редкие виды. Только в этом случае культурное разнообразие, сохраняя прежнее наследие, интегрирует в современные формы и способно создавать новые оригинальные феномены. При этом, культуры существуют не просто рядом из-за их открытости друг другу, они могут культурные элементы синтезировать в не встречающиеся до сих пор формах и обогащать культурное наследие новациями.

Таким образом, период интеграционных и глобализационных процессов требует от культур диалога, взаимопонимания и взаимоотношений, и на вопрос: какие перспективы у мультикультурализма в будущем, прямого ответа нет. Альтернатив на его общепринятые положительные формы нет. В то же время, принимая во внимание практику конкретных стран, необходимы серьезные качественные изменения его содержания.

Формирующаяся новая глобальная культурная система станет новым феноменом с открытыми границами и различиями культурного пространства. Однако необходимо помнить одно, в формирующейся новой глобальной культурной системе, на ее карте не все различные локальные культуры смогут занять свое место, самоутвердиться. Для достижения этого необходимо на всех уровнях – политическом, социально-экономическом, культурном, правовом и др., вести борьбу, быть достойным этого. Первая Леди Азербайджана, Президент Фонда Гейдара Алиева, выступая на последнем Бакинском форуме, дав реальную оценку этому положению, сказала: «Уже необходим выход межкультурного диалога из узких рамок культурологической проблемы и превращения в проблему большой политики». Сегодня государство, являющееся спонсором богатого национально-нравственного наследия Азербайджанского народа, своей главной целью поставило деятельность по ознакомлению мирового сообщества с этим наследием. Не удивительно, что сегодня весь мир собирается в Баку, утвердившего себя идеологическим центром толерантности, и проводит эффективную работу в сфере диалога и цивилизаций.

Азербайджан не нуждается в предоставлении ему «неомодели» мультикультуралистической интеграции или «западные» идеологические подходы в качестве позитивного опыта. Основной Закон Конституции фактически закрепляет положительные принципы мультикультуралистической идеологии. Толерантность в мультикультурализме не стоит в стороне от других культур, она способствует их чувствовать, воспринимать их как есть. Азербайджанская интеграционная модель, «азербайджанство», несомненно, совершеннее мультикультурализма, потому что, наряду с историческими корнями, она связана с модернизацией и развитием. Мультикультурализм не только исключает любой вид меньшинств, он также исключает и большинство, создает препятствия для осмысления меньшинства.

Мультикультурализм с точки зрения идентичности и культур, может обогатиться многовековым опытом стран, расположенных на пересечении Востока и Запада. Культурная политика Азербайджана показывает, что по ряду важных паров? она намного превосходит мультикультурализм. Если мультикультурализм воспринимается только в идеологическом и политическом аспекте, он не может быть совершенным. Для наличия его совершенной модели необходимо присутствие в ней на «генетическом» уровне модели культурного сосуществования наследия многих народов, превращения отношений и толерантности в культурную традицию. Это, в основном, присутствует в опыте стран Востока.

Президент Ильхам Алиев на встрече с послами и руководителями дипломатических представительств мусульманских стран в Азербайджане сказал: «В сегодняшних условиях очень нужно усиление исламской солидарности. Наша страна должна приложить большие усилия для пропаганды в мире исламской культуры, возрождения и развития богатого мусульманского наследия. К сожалению, сегодня усиливаются тенденции исламофобии. Создается впечатление, что мультикультурализм потерпел крах. Однако наш опыт и практика стран, которые вы представляете, показывает, что мультикультурализм живет и развивается, и этому есть положительные примеры. Это должно изучаться, провозглашаться с высоких международных трибун. Азербайджан является членом Организации Исламского Сотрудничества, и в тоже время Совета Европы. То есть, для выражения своей позиции, особенно нашей позиции по этим вопросам, мы обладаем достаточно широкими возможностями и используем их. В некоторых кругах существует неадекватное, ненормальное, очень отрицательное отношение к исламской религии. Поэтому мы должны более широко пропагандировать в мире истинную сущность религии, практику совместного сосуществования».

Библиографические ссылки

1. Алиев И. Президент Азербайджана Речь на Бакинском международном гуманитарном Форуме [Электронный ресурс] / И. Алиев. – Режим доступа : www.bakuforum.org/ – Загл. с экрана

2. Бенхабиб С. Притязания культуры: Равенство и разнообразие в глобальную эру [Текст] / С. Бенхабиб ; пер: с англ. ; под ред. В. И. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 350 с.

3. Глобализация и мультикультурализм [Текст] / под ред. Н.С. Кирабаева. – М. : Изд-во РУДН, 2005. – 332 с.

4. Малахов В.С. Культурный плюрализм versus мультикультурализм [Текст] / В.С. Малахов // Логос. 2000. – № 5/6 . – С. 4–8.

5. Тишков В.А. Теория и практика многокультурности [Текст] / В.А. Тишков // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / под ред. В. С. Малахова, В. А. Тишкова. – М. 2002.

6. Kymlicka, W. Multicultural. Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights [Text] / W. Kymlicka. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 280 p.

7. National Agenda for a Multicultural Australia: What is multiculturalism? Электронный ресурс. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.immi:gov.au/media/ publications/ multicultural/agenda/agenda89/toc.htm. – Title from the screen.

Асланова Р.Модель спільного співіснування цивілізацій: компаративний підхід до практики Сходу і Заходу.

Аналізовано проблему мультикультуралізму. З точки зору порівняльного підходу досліджено модель і практики спільного співіснування-мультикультуралізму цивілізацій

Сходу і Заходу. Підкреслюється що, феномен кінця XX століття–глобалізація–намагаєтьсянівелюватинаціональні та культурні особливості, створюючи загальне простір. Однак культурне різноманіття є важливою складовою стабільності суспільного розвитку, і якщо не враховувати цей факт, то це загрожує непередбаченими наслідками. Водночас йдеться, що термін мультикультуралізм останнім часом вже став частиною геокультури, за допомогою якого робиться політика – як внутрішня, так і зовнішня.

Автор доходить висновку, що історичний і сучасний розвиток Азербайджану наочно демонструє, що у мультикультуралізмуєприкладдлявивченняінаслідування. Ті, хто виступають проти мультикультуралізму, повинні ширше проаналізувати досвід як Сходу, так і і Заходу. Повинна бути вивчена практика країн, що володіють позитивним досвідом.

Ключові слова: мультикультуралізм, глобалізація, Схід-Захід, Азербайджан, моделеь міжкультурного діалогу.

The article analyzes the problem of multiculturalism . Author implements the comparative approach and investigates model and practice coexistence - multiculturalism civilizations of East and West. Emphasizes that the phenomenon of the late XX century - globalization tries to neutralize the national and cultural characteristics , creating a universal space. However, cultural diversity is an important component of the stability of social development, and if we ignore this fact , it threatens unintended consequences . At the same time states that the term multiculturalism in recent years has become part geopolitical and geocultural meaning whereby done politics - both internal and external .

The author concludes that the historical and contemporary development of Azerbaijan demonstrates that multiculturalism is an example to study and emulate. Those who oppose multiculturalism should increase to analyze the experience of both the East and the West. Should be studied practice of having a positive experience.

Key words: multiculturalism, globalization, East-West, Azerbaijan, modele intercultural dialogue.

Aslanova R. Model coexistence of civilizations: comparative approach to the practice of the East and West.

Надійшла до редколегії: 26.04.2014 р.

УДК: 316.75+37

В. Ф. Баранівський
ІВО НАПН України (м. Київ)

ІДЕОЛОГІЇ ТА ВІЙНИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ОГЛЯД АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Висвітлено актуальні питання співвідношення ідеології та війни в сучасному світі. Зокрема, проаналізовано залежність політики від ідеології; проаналізовано сутність та потенційні загрози війн, що несуть сучасні ідеології Західного світу, Російської Федерації, а також сучасні релігійні ідеології: іслам та християнство. Показана роль силових і ненасильницьких засобів у світогляді і політиці буддизму та індуїзму.

Також висвітлено ідеологічні засади воєнної політики сучасної української держави, правові засади застосування нею збройного насилля для захисту інтересів українського народу, що сформульовані в Конституції України, інших державних та міжнародних документах.

Ключові слова: ідеологія, політика, війна, суспільство, українське суспільство, держава, право,іслам, християнство, Сполучені Штати Америки, країни Європейського Союзу, Україна.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема співвідношення ідеології та війни є важливою для аналітиків і управлінців насамперед в аспекті вияснення ролі цих феноменів у суспільстві та особливостей їх взаємовпливу. Ця проблема має велике значення не тільки зі світоглядної, але й методологічної точки зору.

Ідеологія як система ідей, теорій та поглядів, що відбивають інтереси певних соціальних сил (держави, класів, націй тощо) дає можливість виявити сутність, причини, характер та наслідки будь-якої війни. В той же час, це стає можливим за умов, якщо ідеологія аналізується чи будується з урахуванням об'єктивних законів і закономірностей суспільного розвитку та з урахуванням конкретних обставин.

Слід зазначити, що будь-яка ідеологія є не тільки відображенням інтересів певних соціальних сил, але й відображенням та складовою їх культури, певної цивілізаційної приналежності тощо. Аналіз сучасних війн та конфліктів свідчить, що саме ці чинники часто стають головними причинами суперечностей, котрі призводять до збройних протистоянь.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі ідеологічного обґрунтування війн присвячено безліч публікацій різних епох, народів, філософських, теологічних та політичних поглядів тощо. Головним завданням ідеології є обґрунтування офіційної мотивації війни. Як стверджує у своїй монографії Є. Сенявська, – «Кожна війна (в історії Росії –Авт.) мала своє ідеологічне оформлення, своєрідну ідеологічну мотивацію, котра могла відображатися як у офіційному визначенні війни вищими політичними та ідеологічними інститутами, так і в безпосередніх гаслах, що використовуються в пропагандистській роботі у військах» [6].

На даний час актуальними є публікації присвячені аналізу агресії Російської Федерації проти України, поглядам науковців на роль війни в сучасних країнах Заходу, висвітленню ролі культурологічних, релігійних, цивілізаційних чинників у сучасній війні, обґрунтуванню прав українського народу на збройний захист своєї держави.

Мета та завдання статті. Показати найбільш актуальні для України державно - політичні та ідеологічні центри впливу на світову та регіональну політику в аспекті сучасних реалій та їх можливого впливу на військово-політичну та ідеологічну ситуацію в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ідеологія не завжди має безпосередні зв'язки з війною. Ці зв'язки значною мірою опосередковані політичними, соціальними інститутами, певними цивілізаційними, культурними процесами та явищами. Водночас, маючи відносну самостійність, ідеологія не тільки відображає у своїх концепціях та вченнях певні процеси війни, але й здатна здійснювати на неї вплив у різних відношеннях.

Серед напрямів дії ідеології на війну слід, перш за все, виділити той, що вона в формі політичної свідомості формулює цілі війни, а також ідейно обґрунтовує підготовку суспільства до війни. Політичні цілі війни, як відображення інтересів та прагнень певних суспільних

сил, випливають із відповідних ідеологічних доктрин та опираються на них.

Наприклад, радянська ідеологія обґрунтовувала війни, насамперед, як вимушену необхідність робітничих класів соціалістичних держав чи їх коаліцій вести війну проти імперіалістичного агресора. Цілями такої війни визначались: захистити соціалізм, розгромити агресора, забезпечити перемогою у війні благоприємні зовнішні умови для будівництва соціалізму та комунізму. Ідеологія захисту «соціалістичної Вітчизни» в радянський період доволі ефективно спрацьовувала під час підготовки та ведення війн Радянського Союзу з іншими державами. Не меншу роль в обґрунтуванні підготовки та під час війни мала ідеологія фашизму. Носії названих ідеологій апелювали до народних мас з метою переконати у справедливості та невідворотності війни. З цією метою воюючі сторони здійснювали цілу систему ідеологічних заходів спрямованих на відповідну обробку своїх військ та населення, а також військ та населення супротивної держави.

Після Другої світової війни наступив тривалий період так званої «холодної війни» між двома різними ідеологічними світами на чолі яких стояли Радянський Союз та Сполучені Штати Америки. В наслідок жорсткого ідеологічного протистояння перемогу отримали США та їх союзники. Радянський Союз та так званий «соціалістичний табір» припинили своє існування. Але це не означає, що завершилась епоха ідеологій. У світі сформувались нові центри світового впливу з різними системами ідеологій, дуже відмінними за своїм змістом, цілями та способами їх досягнення.

Найбільш потужними центрами ідеологічного впливу у сучасному світі залишаються Сполучені Штати Америки, а також їх союзники – сучасні країни Європейського Союзу. Їх ідеологія спрямована на захист демократичних цінностей, основними з яких є недоторканість прав та свобод людини, свобода совісті та віросповідання, приватна власність тощо. Американці та європейці щиро переконані в тому, що їх спосіб життя найкращий. А тому заради його поширення у світі та особистої безпеки США зі своїми союзниками доволі часто використовують і збройні сили (Ірак, Афганістан тощо). В сучасних умовах велику роль у захисті західних, європейських цінностей відіграє військово-політичний блок НАТО.

В останні роки збільшується політичний та військовий потенціал Російської Федерації. Водночас посилюється імперський характер російської ідеології та політики. Ідеологічна, інформаційно-пропагандистська агресія Росії щодо України переросла у військову, привела до незаконної військової окупації частини української держави – Автономної республіки Крим. По суті є прояви застосування російських збройних формувань й щодо інших регіонів України. При цьому використовуються надумані, брехливі підстави, котрі побудовані на хибному трактуванні історії, питань щодо походження росіян та українців, їх держави, мови, культури, релігії тощо. Все це є прикладами грубого ідеологічного та військового тиску. Деякі аналітики, на наш погляд небезпідставно, в ідеології та політиці сучасних керівників російської держави знаходять спільні риси з ідеологією гітлерівського фашизму [5]. У поведінці сучасних російських керівників також очевидними є залишки психології їх монгольських предків спрямованої на пограбування, захват чужих територій, збирання «трофеїв» тощо.

Серйозним джерелом воєнної загрози в сучасному світі є певні релігійні ідеології. Посилення впливу релігійних ідеологій у сучасних умовах, зокрема й у питаннях застосування збройного насильства обумовлено низкою складних соціально-політичних та духовних процесів, що відбуваються в сучасному світі. «Поширення грамотності й особливий вплив сучасних засобів комунікації привели до безпрецедентного зростання рівня політичного мислення широких мас, зробивши їх незрівнянно сприйнятливішими до емоційного потенціалу націоналізму, соціального радикалізму й релігійного фундаменталізму. Привабливість цих ідеологій підтримується зміцнілим усвідомленням розходжень у матеріальному добробуті, що викликає цілком зрозумілі почуття заздрості, обурення й ворожості. Ще більше згадане посилює втішливе для самолюбства і формульоване в культурно-релігійних поняттях презирство до того, що йменується гедонізмом привілейованої частини людства». Це цитата з книги Збігнева Бжезинського «Вибір. Світове панування чи глобальне лідерство», якого аж ніяк не запідозриш у симпатіях до самоусвідомлених націй.

Сучасний іслам як потенційне джерело збройного насилля. Іслам у сучасному світі є однією із найбільш поширених та впливових релігійних ідеологій. Він досить життєздатний і має великий вплив у світовій спільноті, грає велику роль у суспільно-політичному житті багатьох народів світу. На межі тисячоліть відбулося різке посилення економічних і політичних позицій провідних ісламських країн у світі у зв'язку з наростанням енергетичної кризи. Перетворення цих країн на впливову силу сучасного світу спричинило зростання націоналістичних амбіцій їх правлячих кіл. Відповідно зросла і роль ісламу, а його норми і цінності стали протиставлятися ідеології та традиціям не мусульманського світу і проявились в теорії і практиці ісламізму.

На початку XXI століття світ зіштовхнувся з новою серйозною загрозою – войовничим ісламізмом. Особливо це стало ясно після 11вересня 2001 року.

Ісламізм, або ісламський фундаменталізм – це радикальна і агресивна релігійно-політична течія, яка відстоює необхідність світового панування ісламу і його очищення від модерністських елементів.

Мусульманський фундаменталізм виходить із концепції джихаду який зобов'язує всіх правовірних вести війну як з «кафірами» (не мусульманами), так і «муттафіками» – лицемірами, тобто формальними мусульманами, але тими, що ухиляються від джихаду. Для ісламістів ворогами є не тільки Захід з його християнською цивілізацією, але й свої уряди, що йдуть на союз із Заходом та співпрацюють з ним.

Цивілізоване людство, у тому числі й більшість самих мусульман, далеких від екстремістської ідеології, вимушене захищатись. У нього немає альтернативи. Йому оголошена війна на знищення, в якій не діють загальноприйняті правила. Невірного необхідно знищити навіть ціною свого життя, бо смерть у джихаді, за переконаннями самих шахидів, забезпечує їм місце в раю. Ця самогубна логіка незвична для західного світу. Цивілізоване людство змушене щось робити перед цією глобальною загрозою.

Ісламський фундаменталізм, діючи, де потрібно, терором і фінансовими вливаннями, а де є можливість – піаром чи навіть університетською мантією, стає все більш помітним фактором світової політики. Уже теракти 11 березня 2004 року в Іспанії, на мадридському вокзалі,

й поразка після цього на виборах іспанської Народної партії показали, що купка ісламських терористів може поставити на коліна солідну європейську державу [1].

Водночас, наявність мусульман в Україні є позитивним прикладом зацікавлених та дружніх відносин представників різних релігій у рамках однієї держави.

Несе певну загрозу збройного насилля ідеологія й іншої світової релігії – християнства. Питання про відношення християнства до проблеми збройного насильства складне, а в деяких аспектах позиції з даного питання є протилежними. Якщо християнство в цілому можна розглядати як деяке відображення світосприйняття, що характеризує, насамперед, європейську людину протягом багатьох століть, то ставити проблему в такий спосіб правомірно. Можна говорити про відношення до насильства в рамках так званої західної традиції.

Суперечливе відношення до насильства міститься у священних книгах християн – Старому і Новому Завітах. У книзі «Вихід» Старого завіту є однозначне твердження про те, що Бог – чоловік брані. Зустрічаємо ми і заклик до віруючого прославляти Всевишнього силою. У свою чергу звернення до Бога під час бою приносило перемогу (Див.: Біблія, гл. V, п. 18-22).

Контент-аналіз тексту Біблії, проведений А.А. Калаєвим, показав, що з 12 407 понять і категорій, які входять у Біблію (Старий Завіт і Новий Завіт), 1909 тією чи іншою мірою відображають проблему насильства (15,39 %) і 1884 висловлювання відображають позитивну спрямованість категорій «мир», «злагода» і т. п. (15,18 %). Найбільш часто вживаються категорія «покарання» і похідні від неї (25,9 % від кількості понять групи «насильство»). Досить часто зустрічаються слова «убити», «убивати» (20,8 %), в яких відображається прагнення дійових осіб до насильства, знищення інших. Часто використовуються заклики до відплати (18 %); ненависть і злість до інших (13,3 %); насильство, війна, воювати (12 %); бити, побити, відібрати, привласнити (8,1 %).

Серед категорій групи «мир» і «злагода» найбільш часто вживаються терміни і фрази: «порятунок» (23 % висловлень), «простягнути руку ближньому», «підтримка», «допомогти» (26 %); заклики до любові (20 %). Порівняно рідше з'являються такі поняття, як «прощення» (13 %), «сприяння» і «мир» (по 7,6 %) [4].

Отримані дані підтверджують суперечливість відношення Біблії до проблеми «насильство — злагода». Пізніше з'являється негативне відношення християнства до воєн. Про це можна судити із заборони Соломонові будівництва святого храму, «тому що пролив багато крові на землі». Доволі символічний факт доручення його будівництва людині, руки якої не були залиті кров'ю. Згодом була висловлена впевненість у тому, що народи перекують мечі на орала, встановлять мир і гармонію.

Перетворення християнської церкви з гнаної владою секти в державну релігію в Римській імперії і деяких інших державах породило протиріччя християнських догматів. Воно проявлялося потім у всій наступній історії християнства. Ставши офіційною ідеологією, церква не могла не підтримувати ведення воєн, а часом і сама була їх організатором. Апогеєм трансформації пацифізму раннього християнства на захист насильства стали хрестові походи XI-XIV ст., у ході яких загарбницькі цілі прикривалися релігійними гаслами боротьби проти «невірних», звільнення «гробу господнього» і «святої землі» (Палестини). Далеко не всі християни розділяли офіційні позиції церкви. В цей період в історії християнства такі течії, як братерство францисканців, анабаптисти, квакери та ін. робили небезуспішні спроби повернутися до ідеалів ранньохристиянського пацифізму.

У новітній час до ідей негативного відношення до насильства звертається офіційна католицька церква, а останнім часом – також і православна. Водночас аналіз публікацій, заяв, конкретних дій сучасних теологів та священнослужителів найбільшої православної церкви – Російської православної Церкви та її філії в Україні – УПЦ Московського патріархату свідчить про активну підтримку нею імперської політики Росії щодо інших народів, загарбання чужих земель, матеріальних та духовних цінностей. З особливою чіткістю така позиція представників цієї Церкви проявилась під час агресивних дій з боку Росії в східних областях України.

Найбільш послідовними в оцінці силових і ненасильницьких засобів у світогляді і політиці є буддизм та індуїзм. Ці релігії ґрунтуються на загальній любові людей, не сприймають насильство, особливо – війну. На відміну від християнства й ісламу, де Бог-творець розглядається як першопричина всього сущого, буддисти та індуїсти спираються на Всесвітню жертву як першопричину буття. Перенісши тягар Всесвітньої катастрофи і соціальних потрясінь, люди усвідомили нікчемність боротьби один з одним, відмовилися від людських пороків і добровільно стали на шлях благодіяння і служіння Богу. Тому на відміну від християнства, де Богу протиставляється Сатана – абсолютне втілення зла, у буддизмі немає різкого протиставлення добра і зла.

З цієї причини в багатьох східних релігіях немає цільної концепції з проблем війни і миру. Лише поява зброї масового знищення спонукала прихильників буддизму висловити більш виразно своє негативне ставлення до війни. За їхнім переконанням, перебороти це зло можна, будуючи своє життя на любові до ближнього, «тому що ніколи в цьому світі ненависть не припиняється ненавистю, але з відсутністю ненависті припиняється вона». У цьому полягає моральний підхід до запобігання соціальних конфліктів. Важливу думку висловив Далай-Лама. За його словами, «не насильницьким шляхом, а тільки з опорою на добру волю людей, за допомогою освіти, ми можемо змінити світ». «Якщо ми станемо поважати сусідів і всіх інших людей, то більше не буде війн. Нехай у всіх у нас різні релігійні переконання, різна ідеологія, різні державні системи, тим не менш, ми все одно частина світового співтовариства. А значить, повинні серйозно замислитися про благо інших. Таким чином, самому поняттю війни більше не залишиться місця у нашому житті» [3]. Кармічний підхід до недопущення конфліктів більш характерний для індуїзму. Він полягає в необхідності формування позитивної карми суспільства, країни, що складається з індивідуальних карм.

Ідеологія Української держави щодо застосування військової сили чітко сформульована в Конституції (Основному Законі), Воєнній доктрині України та інших документах.

Насамперед, Конституція України визначає: Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові

формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

У Воєнній доктрині України записано:

2. Правовою основою Воєнної доктрини є Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та Законами України.

4. Воєнна доктрина має оборонний характер. Україна не вважає жодну державу (коаліцію держав) своїм воєнним противником, але визнаватиме потенційним воєнним противником державу (коаліцію держав), дії або наміри якої матимуть ознаки загрози застосування воєнної сили проти України.

10. Україна розглядає як воєнно-політичні ризики або виклики, що підвищують рівень загрози застосування воєнної сили проти України, такі наміри чи дії держав, коаліцій держав:

• висування територіальних претензій;

• заклики або спроби щодо перегляду наявних державних кордонів;

• нарощення угруповань військ та озброєнь поблизу кордонів України, створення нових, розширення і модернізація наявних військових баз та об'єктів;

• створення або закупівля нових, а також модернізація наявних систем озброєння і військової техніки, у першу чергу наступального характеру, що призводить до порушення балансу сил;

• активізація розвідувальної діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також іноземних організацій проти України;

• проведення інформаційно-психологічних заходів щодо дестабілізації соціально-політичної обстановки, міжетнічних та міжконфесійних відносин в Україні або її окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин;

• застосування політичних і економічних санкцій проти України;

• застосування воєнної сили в регіоні або за участю держав регіону;

• підтримка сепаратизму;

• виправдання застосування воєнної сили як засобу вирішення міждержавних спорів;

• послаблення законодавчих обмежень щодо застосування воєнної сили за межами власної території;

• порушення державами міжнародних угод, договорів про нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки, здійснення контролю над озброєннями, обмеження і скорочення озброєнь або вихід з них (припинення участі в них);

• стимулювання ескалації воєнних конфліктів у регіоні.

V. Застосування воєнної сили у воєнних конфліктах

31. Метою застосування Україною воєнної сили є:

• у разі збройної агресії – примушення агресора до відмови від подальшого застосування воєнної сили з повним відновленням територіальної цілісності і суверенітету України, а також до надання гарантій щодо відшкодування завданих збитків;

• у разі збройного конфлікту – досягнення згоди між сторонами конфлікту про відмову від вимог, що порушують конституційний лад і територіальну цілісність України, від подальшого застосування воєнної сили, а також про роззброєння незаконних воєнізованих або збройних формувань.

32. Під час застосування воєнної сили Україна керується такими принципами:

• незастосування воєнної сили першою;

• адекватність застосування воєнної сили масштабу збройної агресії (збройного конфлікту);

• дотримання норм міжнародного права.

Україна не припинятиме спроб вирішення воєнного конфлікту за допомогою політичних, дипломатичних та інших інструментів.

33. Дії, які Україна розглядає як збройну агресію, визначаються Законом України «Про оборону України».

34. У разі збройної агресії або збройного конфлікту на державному кордоні Україна вживатиме такі дії:

• застосування Збройних Сил України та інших військових формувань відповідно до планів їх застосування, не виключаючи при цьому перенесення воєнних дій на територію агресора;

• здійснення територіальної оборони і цивільного захисту України відповідно до законодавства;

• звернення до Ради Безпеки ООН, інших міжнародних організацій, впливових держав, держав – гарантів безпеки України відповідно до Будапештського меморандуму з вимогою визнання акту збройної агресії та примушення агресора до припинення воєнних дій, відновлення територіальної цілісності і державного суверенітету України, відшкодування завданих Україні збитків;

• активізує дії в міжнародному інформаційному просторі з метою визнання і засудження світовою спільнотою акту збройної агресії, роз'яснення несправедливого стосовно України характеру воєнного конфлікту, політичної позиції та дій України щодо його вирішення.

35. Україна, користуючись невід'ємним правом кожної держави на індивідуальну та колективну оборону в разі збройної агресії, не виключає можливості отримання військової допомоги від інших держав і міжнародних організацій [2].

Уважний та неупереджений погляд на наведені положення державних документів переконливо свідчить про мирний та оборонний характер ідеології та політики Української держави, про справедливі та обґрунтовані наміри щодо застосування воєнної сили тільки за потреби вирішення проблем оборони України від потенційного агресора. Механізм дій та заходів Української держави щодо застосування воєнної сили врегульований Законами України, відповідними Міжнародними правовими документами та відповідають всім вимогам світового гуманітарного права.

Застосування воєнної сили Українською державою санкціоновано народом України та в інтересах народу України, здійснюється під суровим міжнародним та внутрішнім цивільним демократичним контролем.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах роль ідеології в підготовці та веденні війни, а також її недопущенні суттєво зростає. Це пояснюється, з одного боку, підвищенням рівня свідомості та соціально-політичної активності громадян, їх рішучості відстоювати свої інтереси мирним шляхом в процесі діалогу та правових рішень. З іншого боку, роль ідеології в сучасній війні зростає у зв'язку з появою нових надзвичайно широких можливостей впливу на

суспільну та індивідуальну свідомість людей внаслідок активного розвитку засобів масової інформації. Результати ідеологічної боротьби здійснюють суттєвий вплив на формування та стан морально-політичного потенціалу держав, на відношення людей до війн та воєнних конфліктів.

Перспективи подальших досліджень. Найбільш актуальними для подальших досліджень є проблеми ідеології української держави, інших держав та релігій, їх врахування в політиці по забезпеченню національної безпеки України.

Бібліографічні посилання

1. Баранівський В.Ф. Релігієзнавчі проблеми військово-соціального управління : моногр. / В.Ф. Баранівський, П.С. Прибутько – К. : НУОУ ім.І.Черняховського, 2013. – 312с.

2. Воєнна доктрина України. Затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року, № 390/2012

3. Далай-лама: Концепція війни застаріла у взаємозалежному світі [Електронний ресурс] / Інтерв'ю РІА «Новости», 30 грудня 2013р. – Режим доступу : http://dt.ua/WORLD/dalay-lama-koncepciya-viyni-zastarila-u-vzayemozalezhnomu-sviti-134858_.html – Заголовок з екрану.

4. Примуш М.В. Конфліктологія: Проблема насильства в релігійних вченнях [Електронний ресурс] / М. В. Примуш. – Режим доступу : http://studentam.net.ua/content/view/10628/86/ – Заголовок з екрану.

5. Рибаков Д. У чому путінська Росія 2014 наслідує кайзерівську Німеччину 1914: ідеологічні тенета мілітаризму [Електронний ресурс] / Дмитро Рибаков. – Режим доступу : http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/53651 – Заголовок з екрану.

6. Сенявская Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России / Е.С. Сенявская. – М. : РОССПЭН, 1999. – 450с.

Барановский В.Ф. Идеологии и войны в современном обществе: обзор актуальных проблем.

Освещена актуальная проблема соотношения идеологии и войны в современном мире. В частности, проанализирована зависимость политики от идеологии; проанализирована сущность и потенциальные угрозы войн, которые несут современные идеологии Западного мира, Российской Федерации, а также современные религиозные идеологии: ислам и христианство. Показана роль силовых и ненасильственных средств в мировоззрении и политике буддизма и индуизма.

Также в статье освещены идеологические принципы военной политики современного украинского государства, правовые основания применения им вооруженного насилия для защиты интересов украинского народа, которые сформулированны в Конституции Украины, других государственных и международных документах.

Ключевые слова: идеология, политика, война, общество, украинское общество, государство, право, ислам, християнство, Соединенные Штаты Америки, страны Европейского Союза, Украина.

Baranivskiy V. Ideologies and wars in modern society: a review of issues of the day.

In the article the issue of the day of correlation of ideology and war is lighted up in the modern world. In particular, dependence of policy is analysed on ideology; essence and potential threats of wars which carry modern ideologies of the Western world, Russian Federation, and also modern religious ideologies is analysed: islam and christianity. The role of power and non-violent facilities is rotined in a world view and policy of buddhism and hinduism.

Also ideological principles of military policy of the modern Ukrainian state are lighted up in the article, legal grounds of application by him the armed violence for defence of interests of the Ukrainian people, which formulated in Constitution of Ukraine, other state and international documents.

Key words: ideology, policy, war, society, Ukrainian society, state, right, islam, christianity, United States of America, country of European Union, Ukraine.

Надійшла до редколегії: 14.04.14 р.

УДК 165.42 + 35.088

Ю. В. Бех, О. О. Гордієнко

ДІАЛЕКТИКА В ОЦІНЮВАННІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ

Досліджено актуальність світоглядного осмислення проблеми оцінювання персоналу крізь призму діалектики. Розглянуто зміст фундаментальних понять «діалектика» та «оцінювання». Відзначино характерні особливості класичної діалектики. Досліджено сучасні технології оцінювання. Визначено основні параметри розвитку оцінювання персоналу.

Ключові слова: оцінювання персоналу, класична діалектика, об'єктивна діалектика, суб'єктивна діалектика.

«Оценивание – это правильное кровообращение, без него неизбежны застой и болезненные явления»
Н. Островский

Важливу роль у функціонуванні будь-якої організації відіграють інтелектуальний капітал і людські ресурси, які є безпосередньою рушійною силою розвитку будь-якої установи. Серед проблем, що актуалізуються в ході трансформаційних перетворень, питання результативності діяльності відділу персоналу є однією з найважливіших. З результативністю діяльності персоналу пов'язаний ланцюг соціально-економічних наслідків, менеджерських завдань, що вимагають розробки сучасних концепцій управлінської діяльності.

Доречно зауважити, що останнім часом наша держава зазнала значних втрат і тільки-но «стає з колін», тому до сих пір в Україні ми спостерігаємо негативні наслідки руйнівної дії розрухи та загарбницьких дій. Вітчизняна інфраструктура зовсім загальмувала свій розвиток, а то й взагалі розпочався «відлік в минуле». Відповідно не обійшлося без змін й у системі управління персоналом: практично створюється нова група спеціалістів, яка потребує «укомплектування», тому в умовах посткризового періоду все більш актуальним постає питання про формування ефективної команди для високоприбуткової роботи організацій.

Роботу з персоналом можна образно уявити як сукупність різноманітних векторів, направлених на створення більш раціональних, ефективних результатів діяльності всієї організації. Саме в контексті поєднання даних векторів (або умовно можемо їх назвати шляхами розвитку) прогресивним та перспективним є напрямок діалектичного підходу в управлінні персоналом. Адже сама діалектика як вчення про розвиток являється універсальною системою наукових знань, що поєднує певну сукупність предметів, явищ, процесів в русі. В нашому випадку кожен з векторів поєднує в собі різноманітні дії щодо покращення результативності праці

в організації, обумовлених діалектичним розвитком.

Отже, актуальність світоглядного осмислення проблеми оцінювання персоналу крізь призму діалектики зумовлена зростаючими потребами пошуку ефективних механізмів регулювання діяльності суб'єктів та об'єктів управління, тобто адекватного оцінювання результативності діяльності персоналу в умовах трансформації економічного, політичного та соціокультурного простору України.

Надалі доречним буде розглянути зміст фундаментальних понять діалектика та оцінювання.

Слово «діалектика» походить від грецького «dialektike», що означало вести розмову, бесіду, діалог, зіткнення полярних суджень. Матеріалістична діалектика є вченням про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і пізнання, людського мислення, що осягає світ. У сучасному розумінні – це спосіб світорозуміння, теорія і метод пізнання [6, с. 193].

Відзначимо характерні особливості класичної діалектики. По-перше, класична діалектика є таким способом розуміння світу, при якому дійсність осмислюється як така, що перебуває у взаємозв'язках, взаємообумовленості і в постійній зміні. Проте слід пам'ятати, що діалектика є теорією не будь-яких змін, будь-якого руху, а лише однієї форми змін – розвитку.

По-друге, діалектика визнає існування діалектики об'єктивної та суб'єктивної. Об'єктивна діалектика – це взаємозв'язок та розвиток природних і соціальних явищ. Вона існує незалежно від суб'єкта, від людини та людства. Суб'єктивна діалектика – це діалектика мислення суб'єкта і пізнання ним об'єктивного світу. Яке ж їх співвідношення? Суб'єктивна діалектика відображає об'єктивну. Об'єктивна і суб'єктивна діалектика збігаються за змістом (в них загальним є зміст-єдина діалектична закономірність розвитку дійсності).

По-третє, внутрішній зміст, логічний каркас діалектики як науки створюють її принципи, закони і категорії. Діалектика визначається як система принципів, законів і категорій, що у своїй сукупності відображає цілісність об'єктивного світу та його пізнання в безперервній зміні й розвитку. При цьому під принципами розуміють загальні й універсальні, основоположні ідеї, настанови, критерії, які визначають сенс і роль всіх інших елементів у системі. У сучасних концепціях діалектики найбільш вагома роль відводиться принципу зв'язку і принципу розвитку. Закони діалектики виражають всезагальні суттєві зв'язки у процесі розвитку. Вони виконують важливу методологічну функцію в побудові її теорії. Законів у діалектиці три: закон діалектичної протилежності, закон взаємного переходу кількісних і якісних змін і закон заперечення заперечення. Категорії діалектики – це найбільш фундаментальні вузлові поняття, в яких і через які здійснюється філософське мислення. Принципи, закони і категорії діалектики ми розглянемо далі.

По-четверте, діалектика як наукова система виконує три головних завдання. Засновуючись на аналізі і природи, і суспільства, вона виступає як діалектика буття і є загальною теорією розвитку (онтологією). Діалектика, застосована до логічного мислення, його законів і форм, виступає як діалектична логіка (теорія методу). Будучи спрямованою на аналіз процесу пізнання, його законів, вона виступає ще і як теорія пізнання (гносеологія). Інакше кажучи, матеріалістична діалектика як вчення про загальні закони розвитку водночас є логікою і гносеологією. Це пов'язано з тим, що закони об'єктивного світу після того, як вони пізнані, стають законами мислення, тобто законами логіки, а закони логіки є відображеними законами об'єктивного світу. Розкриваючи закони розвитку самої речі, ми осягаємо і закони розвитку пізнання, і навпаки, через вивчення пізнання і його законів виявляються закони об'єктивного світу. При такому способі розгляду матеріалістична діалектика як загальна теорія розвитку постає як цілісна система, як єдність трьох складових: теорії розвитку, теорії методу і теорії пізнання.

Нарешті, по-п'яте, особливістю діалектики є те, що вона виконує роль як теорії, так і методології. На підставі змісту законів і категорій діалектики і закономірностей функціонування та розвитку процесу пізнання формуються відповідні вимоги до мислячого суб'єкта в його орієнтації у пізнавальній діяльності, а також відповідні норми, правила, яких він змушений дотримуватись у питаннях пізнання і практичного перетворення дійсності. Методологічно вірні орієнтири, які дає матеріалістична діалектика, допомагають обрати оптимальний шлях 156 дослідження, уникнути багатьох помилок, відхилень, не витрачати даремно сили і засоби, а отже, і дорогоцінний час на безперспективні зусилля і непотрібні дії.

Таким чином, діалектика в сучасному розумінні це: а) об'єктивний процес розвитку явищ на підставі взаємодії притаманних їм суперечностей; б) філософська наука про універсальні закони руху і розвитку природи, суспільства і мислення; метод пізнання і перетворення світу. Знання загальних законів розвитку, які надає діалектика, створює можливість розібратися в минулому, правильно зрозуміти процеси, що відбуваються в наш час, передбачити майбутнє [4, с. 15].

Тлумачення поняття оцінювання не однозначне – його можна розглядати з декількох сторін. Так, одна група науковців розкриває сутність оцінювання через «співставлення» певних характеристик заданим еталонам.

Оцінювання передбачає порівнювання певних характеристик людини – професійно-кваліфікаційного рівня, ділових якостей, результатів праці – з відповідними параметрами, вимогами, еталонами організації – так вважає А. Колот [7, с. 303], і чітко прослідковується динамічність визначення: під «порівнюванням» мається на увазі процес, а не сталий результат. Подібними до цього є наступні твердження дослідників О. Цимбалюк, за якою оцінювання – це упорядкований процес визначення об'єктивної вартості об'єкта оцінювання з метою ефективного керування і розпорядження ним [15, с. 12], та Т. Тібілової, яка визначає оцінювання як процедуру отримання числа, що виражає «якість» співробітника [11].

Інша група науковців визначає оцінювання як інструмент, ціль якого є спонукання персоналу до самовдосконалення. [1; 9; 16]

Оцінювання – це не тільки визначення позитивних і негативних моментів тієї чи іншої діяльності, але і виявлення ефективності та успішності цієї діяльності шляхом аналізу та інтерпеітації даних самих працівників, – зазначає Мехрибан Ахмедова у статті «Оценивание образовательных программ» [1].

Оцінка дозволяє працівнику не тільки ясніше побачити поставлені перед ним завдання, дізнатися, наскільки добре він працює, але також впливає на майбутню роботу, на ставлення до справи та бажання досягти найкращих результатів. Виконавець буде працювати з більшою віддачею, якщо буде сприймати оцінку своєї праці як справедливу і зрозумілу.

Історія застосування процедури оцінювання приписується управлінню кадрів збройних сил Великобританії. У 1942 році британська армія зіткнулася з нестачею офіцерів. Традиційна ж система підбору кандидатів на командні посади, заснована на походженні та освіті, виявилася неспроможною. Тоді за допомогою спостережень і опитувань офіцерів діючої армії був визначений приблизний перелік характеристик, якими повинен володіти хороший командир. За участю військових фахівців, бойових офіцерів і психологів була розроблена також методика виявлення необхідних якостей, що включає індивідуальні інтерв'ю, групові вправи, письмові тести [7, с. 15].

В даний час сучасні технології оцінювання значно еволюціонували, з'явилися так звані центри розвитку (Development Center) та центри оцінки (Assessment Center) – в ЗМІ та рекламній продукції часто можна побачити пропозиції цих центрів на основі найновіших методик оцінювання. Використовуючи комплексні інструментарії, вони фокусую роботу не на питанні «наймати або не наймати», а на діагностуванні сильних і слабких сторін працівника, його потреб у розвитку та підвищення ефективності роботи [9, с. 15]. Про те, всієї важливості даних технологій вітчизняні підприємці так і не зрозуміли. Керівники організацій здебільшого обходяться наявними неефективними, застарілими, неадекватними методиками оцінювання персоналу. Це і призводить до того, що персонал організації сприймає процедуру оцінювання як щось погане, не доречне і, взагалі, зовсім не бажане явище. Хоча саме оцінювання є дійсно конструктивним та об'єктивним засобом правильного прийняття рішень щодо «укомплектування» персоналу. Як аргумент підтвердження даної думки, хочемо зазначити роботи О. Бутенко, О. Зотової, А. Колота, О. Крушельницької, Д. Мякушкина, А. Шаперенкова та багато інших науковців, які зазначають про необхідність розробки специфічних підходів, процедур, методів організації та проведення оцінювання персоналу, притаманних певній установі з метою покращення роботи персоналу.

О. Бутенко в своїй роботі «Почему не работают системы оценки персонала?» наголошує на тому, що потрібно налагодити комунікацію і, як наслідок, добре налагоджений зворотній зв'язок приведе взагалі до відміни системи оцінювання персоналу [2].

А. Шаперенков на основі тестування системи оцінювання персоналу в банківській організації робить висновок, що оцінка персоналу як явище повинно бути присутнім, але потребує значних корективів – йому не вистачає комплексності, тому всі дії менеджера повинні бути направлені на створення інтегровано-комплексної системи оцінювання персоналу [16, с. 19].

На нашу думку, дані дослідження мають право на існування і можуть бути ефективними, але використовувати їх як потужний інструментарій створення нової чи корегування існуючої системи оцінювання персоналу не можливо.

Тому проблемна ситуація даного дослідження полягає у відсутності експлікування діалектики до оцінювання персоналу, що призводить до недовершеності загальної системи знань про адекватний інструментарій побудови досконалої моделі процесу оцінювання персоналу.

Відповідно після того як нами було розкрито значення поняття діалектика та оцінювання персоналу, обґрунтовано корисність використання діалектики в різноманітних сферах життя, не лише в науці (що підтверджує її універсальність), нам необхідно більш детально ознайомитися з особливостями використання діалектичних принципів та законів в системі управління персоналом.

Практично всі категорії працівників обслуговують сьогодні різні сфери суспільного життя, тому а отже суттєво впливають на економічні та соціальні процеси, що відбуваються в Україні, сприяють забезпеченню ринкового механізму інструментами ефективного впливу на економіку [2]. Саме тому для успішного вирішення проблем кадрової політики надзвичайно важливою є розробка сучасних оцінних персонал-технологій та їх адекватних методологічних основ. Важливим завданням при розв'язанні цієї проблеми є вдосконалювання процесу оцінювання роботи працівників: необхідність наявності об'єктивного інструментарію процедур оцінювання персоналу, зменшення впливу суб'єктивного фактору на прийняття рішень щодо процесу розстановки працівників тощо.

У зв'язку з тим, що дане дослідження спрямоване на вирішення проблемної ситуації ми вважаємо, що необхідно виокремити в оцінюванні персоналу діалектичні особливості розвитку (саморуху) процесу, тобто застосувати діалектичний підхід як логіку побудови та корегування певного явища, предмета тощо. Тим паче, що на засадах діалектики ми зможемо розглядати оцінювання як прогресивний інструментарій в «руках» менеджера.

Тому метою даної роботи є розкриття процесу оцінювання персоналу крізь призму діалектики як інструментарію розвитку не лише «абсолютної ідеї», «абсолютного духу», як у Гегеля, а й розвитку матеріального світу, як у Маркса, яка враховує різнобічність складових оцінювання, їх взаємодію, суперечності, рухливість, переходи тощо.

Оцінювання як процес призводить до якісних та кількісних змін в роботі окремого співробітника та організації вцілому: працівнику надається змога себе проявити, показати, що він на щось здатен (результати оцінювання в більшості випадків націлюють на самовдосконалення), при цьому організація буде спроможна на іманентний прогрес та буде здатна до самовідтворення.

Стосовно предмету дослідження це означає, що оцінювання є системою, яка органічно входить до ієрархічно вище розташованих систем: управління персоналу, прийняття управлінських рішень, всієї організації вцілому і т.д.

Параметри розвитку оцінювання персоналу залежать як від впливу зовнішніх систем (поява нових центрів оцінки, видання нового регулюючого нормативно-правового акту), так і від процесів самоорганізації її власних сутнісних сил (зміна методики оцінювання, корегування алгоритму процедур тощо). Як наслідок впливу зовнішніх систем та процесів самооргагізації можуть виникнути кардинально протилежні цілі оцінювання, абсолютно нові стандарти та вимоги, з'явитись раніше не потрібні етапи оцінювання, створюватись нові місця для працівників тощо. Тому, згідно принципу, видозміна зв'язків між різнопорядковими системами організації визначає параметрами розвитку не тільки оцінювання персоналу, а й взагалі всієї системи управління персоналом даного підприємства, що призводить до відповідних змін й у прибутках організації.

Характеризуючи розвиток, В. Ленін писав: «Развитие, как бы повторяющее пройденные уже ступени, но повторяющее их иначе, на более высокой

базе («отрицание отрицания»), развитие, так сказать, по спирали, а не по прямой линии; – развитие скачкообразное, катастрофическое, революционное; – «перерывы постепенности»; превращение количества в качество; – внутренние импульсы к развитию, даваемые противоречием, столкновением различных сил и тенденций, действующих на данное тело или в пределах данного явления или внутри данного общества; – взаимозависимость и теснейшая, неразрывная связь всех сторон каждого явления..., связь, дающая единый, закономерный мировой процесс движения, – таковы некоторые черты диалектики, как более содержательного (чем обычное) учения о развитии» [8, с. 55].

Діалектичний принцип загального розвитку відображає глибинну сутність процесу руху матерії як саморуху, який спричинює формоутворення нового та відбувається через процеси самоорганізації внутрішніх структур системи, але й наголошує, що зазначені процеси можливі тільки за умови відкритості системи. Тобто самоорганізація і саморозвиток здійсненні лише в тих матеріальних системах, які істотним чином взаємодіють з іншими, обмінюються із зовнішнім середовищем речовиною, енергією чи інформацією [10, с. 12].

Оцінювання персоналу являє собою саме таку систему. Перед початком проведення безпосередньо процесу оцінювання обов'язковою умовою є отримання розпорядчого листа від голови правління (управляючого) організації, в якому надається розпорядження про проведення оцінювання та зазначаються особливості проведення оцінювання.

По завершенню оцінювання атестаційна комісія виголошує результати для всіх зацікавлених суб'єктів процесу і обов'язково надає звіт по результатам оцінювання для керівництва (управляюча система вищого порядку), що призводить до відповідних змін в організації роботи системи управління персоналом організації.

Інакше кажучи, спочатку система прийняла інформацію з зовнішнього середовища (в нашому випадку – системи вищого порядку), «відфільтрувала» корисне, трансформувала її у зручну для себе форму, а потім обмінялася результатами знову ж таки із зовнішнім середовищем, що, в свою чергу, призведе до диференціації зв'язків та утворення відносно нового процесу оцінювання.

Принципи конкретизуються в законах діалектики. Завдяки Архімеду, М. Копернику, Г. Галілею, Р. Декарту, Б. Спінозі ідея законообразності світу стає стрижнем світогляду і наукового пізнання. Весь рух протікає за розумними законами діалектики.

Для кращого розуміння діалектики важливим є й питання про порядок викладу законів. Найчастіше розпочинають його законом взаємного переходу кількісних і якісних змін. В свій час Ф.Енгельс починав перелік законів діалектики із закону переходу кількісних змін в якісні, спираючись нате, що цей закон сформульований і викладений Гегелем у «... першій частині «Логіки» – у вченні про буття; другий займає всю другу і найбільш значну частину його «Логіки» – вчення про сутність; нарешті, третій фігурує як основний закон при побудові всієї системи» [3, с. 356].

Отже, закон взаємного переходу кількісних і якісних змін полягає в тому, що нагромадження дрібних, спочатку непомітних кількісних змін на певному етапі неминуче призводить до корінних, якісних змін, в результаті яких одна якість поступається місцем іншій. Та, в свою чергу, набуває своєї кількісної характеристики. Перехід від однієї якості до іншої відбувається у формі «стрибка».

Гегель сказав: «Якість є в-собі-кількість, і, навпаки, кількість так само є в-собі-якість … вони, таким чином, переходять одне в одного в процесі міри», а «сутність є результат їх діалектики» [3, с. 262].

Зобразимо дію закону в процесі оцінювання персоналу, тобто розкриємо механізм утворення сутнісно нового оцінювання.

Нам відомо, що процедура оцінювання персоналу складається з декількох етапів. З яких саме – існує багато думок, але для нас це не дуже важливо, тому наведемо приклад за А. Колотом:

- постановка цілей і завдань оцінювання – визначаються статутні атестаційно-правові положення (необхідність підготовки характеристики, терміни проведення), і процесуальні норми, що регулюють саму процедуру оцінювання.
- розробка підготовчих заходів;
- вироблення системи оцінювання працівників;
- безпосереднє проведення оцінювання працівників, виявлення ступеня їхньої відповідності посаді, яку вони обіймають;
- підготовка комісіями рекомендацій;
- визначення порядку прийняття керівним органом рішення за результатами оцінювання про присвоєння працівнику кваліфікаційного розряду, про матеріальне чи моральне заохочення (стимулювання), введення його до резерву на висунення та ін.;
- формування порядку реалізації результатів оцінювання – оцінок і рекомендацій комісій (розробка необхідних заходів, які цьому сприяють);
- визначення періодичності дій, виявлення суб'єктів і методів реалізації цих дій [5, с. 307].

При реалізації кожного етапу оцінювання відбуваються певні «відхилення» від запланованого, тобто якісні зміни. Вони можуть виникати за допомогою спеціального втручання в процедуру, а можуть виникати спонтанно, але в будь-якому разі «стрибкоподібно», внаслідок чого визначеність оцінювання змінюється. Щоб зафіксувати виявлений у ході розвитку зміст з'являється поняття кількості, яке теж фіксує безпосередню визначеність оцінювання. На нашу думку, буде доречно назвати цю кількість «оцінкою» етапу, тобто конкретною сталою. Відповідно при проходженні всіх етапів оцінювання буде змінюватися якість оцінювання та фіксуватиметься кількістю. В результаті накопичення даних «оцінок» процедури, ми отримаємо практично нове оцінювання.

Згідно із законом переходу кількісних змін в якісні, нова якість виникає тільки тоді, коли накопичений об'єм кількісних змін досягає певної міри. Іншими словами можна сказати, що заміна одного методу оцінювання іншим призведе до більш позитивного кінцевого результату оцінювання, що в подальшому буде сприйматися співробітниками як не «тортури», а можливість для самовдосконалення та кар'єрного зросту.

Згідно з законом єдності і боротьби протилежностей джерелом саморозвитку системи є суперечність як єдність і боротьба протилежностей. Діалектика дозволяє зрозуміти, яким чином із існуючих протилежних структур вистроюються суперечності та пояснює, що кожна система сама намагається розв'язати їх [14, с. 46]. На відміну від уже з'ясованого даний закон вказує на джерело руху, джерело розвитку предметів, процесів і явищ. Згідно з ним найважливішою умовою, що породжує розвиток, є діалектична суперечність. Виходячи з її

всезагального характеру, всі предмети, процеси, явища суперечливі (тотожні і нетотожні собі). Гегель у свій час підкреслював, що будь-що в світі життєве лише тоді, коли спроможне вміщувати в собі суперечності й витримувати їх.

Перш за все, в процесі оцінювання персоналу спадає на думку виведення конкретного показника оцінювання. Суперечність полягає в наступному: коефіцієнт повинен надати персоналу всебічну характеристику і при цьому виражатися одним числом. Внаслідок чого породжується рух, саморух: при намаганні закласти в один показник безлічі характеристик система оцінювання розвивається.

Також необхідно звернути увагу на поєднання регламентованого і творчого в процесі оцінювання персоналу. Це також є своєрідна суперечність між даними поняттями. В принципі, вся процедура оцінювання є жорстко регламентованою – визначені особи, які будуть оцінюватися й оцінювати, нормативна база обумовлена тощо, але під час оцінювання працівники мають змогу проявити свої здібності, певні специфічні якості, професійні можливості у незвичайній для всіх формі, але в дозволеному та прописаному форматі. Це стане рушійним моментом для подальшої сутнісної зміни оцінювання.

Закон заперечення заперечення вказує на напрям і форми розвитку, на єдність поступовості й наступності, на виникнення нового на основі певних моментів старого. Завдяки дослідженню співвідношення поступальності й повторюваності в процесі розвитку, Гегелю вперше вдалось відкрити і осмислити цей закон. Через правильне розуміння співвідношення поступальності (подолання початкового рівня буття) й циклічності вдалося вирішити питання напряму й форм розвитку. Він розумів розвиток як висхідний, поступальний рух уперед з повторенням деяких пройдених ступенів на новій, вищій основі. Для глибокого розуміння цієї проблеми Гегель вводить категорію «діалектичне заперечення», яка відображає момент зв'язку, момент розвитку (заміни старої якості новою). Заперечення проявляється всередині речі. Воно існує до того часу, доки існує сама річ. У кінцевому підсумку це заперечення призводить до перетворення речі в свою протилежність, до появи нової речі. На основі цієї речі теж може виникнути й виникає наступне (друге) заперечення і так далі.

В усі періоди розвитку суспільства процеси, що відбувалися, потребували оцінювання. І найбільші досягнення відбувалися тоді, коли при координації процесу враховувались минулі та існуючі результати, досліджувався вплив позитивних і негативних моментів даного явища, коли сам процес досліджувався не в окремо зазначеному ізольованому вигляді, а як комплекс взаємообумовлюючих чинників, явищ і подій.

Старе, як правило, зникає не безслідно, а концентрується в новому, зазнає в ньому переробки, тобто «зняття» (переборюється і разом з тим зберігається). Життєздатні елементи старого утримуються, синтезуються в новому.

Зі сторони поетапного підходу роботи з персоналом, оцінювання може застосовуватись при прийомі на роботу, при адаптації, при переміщенні працівника тощо. І кожного разу воно виступає в різних формах завдяки розвитку заперечень в середині самого процесу. При прийомі на роботу оцінюється потенціал працівника: акцент робиться на оцінювання професійних знань, умінь, виробничого досвіду, ділових та особистісних якостей, ціннісних орієнтацій; вже на наступному етапі використовується інша форма оцінювання – оцінювання по результатам діяльності, адже до існуючої методики додаються якісно нові порівняльні характеристики, що стали причиною зміни форми оцінювання: дає змогу встановити якість, складність і результативність праці кожного конкретного працівника; при переміщенні працівника враховуються вже існуючі(попередні/старі) форми оцінювання і на основі їх створюється більш адекватна форма – атестація персоналу як комплексне оцінювання [13, с. 110].

Таким чином, закони діалектики виражають найсуттєвіші зв'язки і відношення процесу оцінювання персоналу, що в свою чергу дають змогу іманентного розвитку системи, саморозвитку. Діючи в єдності і взаємозв'язку, вони характеризують складний багатогранний процес розвитку об'єктивної реальності. Так, процес переходу кількісних змін в якісні і навпаки включає в себе і суперечливість, і діалектичне заперечення. Єдність і боротьба протилежностей, безумовно, включає в себе кількісно-якісні відношення і заперечення заперечення, в процесі заперечення єдине роздвоюється на старе і нове, між ними відбувається боротьба, перехід кількісних змін у якісні.

Як висновок, необхідно зазначити, що діалектика в оцінюванні – це потужна система створення, впорядкування та використання гнучкого, сучасного, адекватного інструментарію процесу оцінювання, яка враховує різнобічність складових оцінювання, їх взаємодію, суперечності, рухливість, переходи тощо.

Бібліографічні посилання

1. Ахмедова М. Ч. Оценивание образовательных программ [Электронный ресурс] / М. Ч. Ахмедова. – Баку, 2003. – Режим доступа : http://www.iatp.az/alpub/ostov.htm – Загл. с экрана

2. Бутенко О. А. Почему не работают системы оценки персонала? [Электронный ресурс] / О. А. Бутенко // Статьи, аналитика. Русконсалт групп. – Режим доступа : http://www.rusconsult.ru/cms-news.php?mode=view_news&id=210 – Загл. с экрана

3. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук [Текст] : в 3-х т / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1974. – Т. 1 : Наука логики. – 452 с.

4. Данильян О.Г. Філософія [Текст] / О.Г. Данильян – Х. : Право, 2012. – 312 с.

5. Енгельс Ф. Анти-Дюринг [Текст] // К. Маркс і Ф. Енгельс // Твори / пер. з 2-го рос. видання. – К. : Політвидав України, 1965. – Т. 20. – С. 7–318.

6. Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс [Текст] : уч. для вузов / В.А. Канке. – М. : Логос, 2002. – 368 с.

7. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу [Текст] : навч. пос. / А.М. Колот. – К. : КНЕУ, 1998. – 224 с.

8. Ленін В. І. Конспект книги Гегеля «Наука логіки» [Текст] / В.І. Ленін / Повне зібрання творів : пер. з 5-го рос. видання. – К. : Політвидав України, 1972. – Т. 29. – С. 73–202.

9. Лециевски К.Д. Assessment Center. Как успешно пройти тестирование в Центре оценки специалистов [Текст] : уч. пособ. / К. Д. Лециевски, К. Ферч-Ревер. – М. : SmartBook Омега-Л , 2008 – С. 128

10. Нестеренко Г.О. Особистість у нелінійному суспільстві : моногр. [Текст] / Г.О. Нестеренко. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 140 с.

11. Тибилова Т. Комплексная оценка персонала как инструмент достижения целей организации [Электронный ресурс] / Т. Тибилова // Управление развитием персонала. – 2009. – №2 – Режим доступа : http://grebennikon.ru/cat-211-1-3.html – Загл. с экрана

12. Управление персоналом организации [Текст] : учеб. / под ред. А.Я. Кибанова. – М. : ИНФРА- М., 1997. – 512 с.

13. Философский словарь [Текст] / под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1980. – 444 с.

14. Філософія [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С.П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада ; за заг. ред. С. П. Щерби. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.

15. Цимбалюк С.О. Конкурентоспроможність управлінського персоналу підприємств: методологія і методика оцінювання [Текст] : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.06.01 / Світлана Олексіївна Цимбалюк ; Київський національний економічний ун-т. – К., 2000. – 17 с.

16. Шаперенков А. В. Интегрированная оценка персонала банка [Текст] : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / А. В. Шаперенков ; Київський національний торговельно-економічний ун-т. – К., 2006. – 23с.

Бех Ю.В., Гордиенко О.О. Диалектика в оценивании персонала организации.

Исследовано актуальность мировоззренческого осмысления проблемы оценки персонала через призму диалектики. Рассмотрено содержание фундаментальных понятий «диалектика» и «оценивание». Обозначены характерные особенности классической диалектики. Исследованы современные технологии оценивания. Обозначены основные параметры развития оценивания персонала.

Ключевые слова: оценивание персонала, классическая диалектика, объективная диалектика, субъективная диалектика.

Bekh Y., Gordienko O. Dialectic in personnel evaluation of organization.

The relevance of philosophical thinking over the evaluation of personnel through the prism of dialectic is investigated. The content of fundamental concepts such as "dialectic" and "evaluation" is considered. The main features of classic dialectic are marked. The modern techniques of evaluation are examined. The main development options of personnel evaluation are considered.

Key words: personnel evaluation of, classic dialectic, objective dialectic, subjective dialectic.

Надійшла до редколегії: 20.04.14 р.

УДК 130. 2:7.011

С. М. Бець

Київський національний університет будівництва і архітектури

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІЙ МОДИ

Розглянуто філософсько-антропологічні підходи щодо класифікацій функцій моди. Аналізовано специфіку функціонування моди і її вплив на сфери суспільного життя в період постіндустріалізму.

Ключові слова: мода, класифікація, функція, суспільство, культурні зразки.

Вивчення особливостей функціонування моди, зумовлено динамічністю трансформацій та глобальними масштабами впливу моди на сфери суспільного життя в період постіндустріалізму, а саме: на суспільні стосунки, поширення моральних цінностей, манер поведінки та ідеології, здатність до об'єднання й диференціації суспільства, процесів комунікації культур і т.п.

Орієнтованість моди на прогресивний розвиток суспільства і людини, адаптацію нового до реальності та подальший пошук новацій визначає різноманіття виконуваних нею функцій.

Науковці (Дж.Г. Блумер, А.Б. Гофман, Г. Зіммель, З.Б. Елькіна, М.І. Кілошенко, Б.Д. Паригін, М.Н. Топалов, Г.Г. Шубін) розробили декілька різних класифікацій функцій моди. У деяких з них змішуються функції одягу і функції моди. Наприклад, М.Н. Топалов в контексті взаємовпливу моди і цивілізації виділяє: взаємозахисну, детермінуючу, професійну, функціонального використання та престижу. Даний перелік не відображає концептуальної основи вивчення моди, оскільки наслідування моди підсилює функції одягу, але одночасно і мода проявляється функціонально. Б.Д. Паригін і Г.Г. Шубін виділяють три найважливіші функції моди: комунікативну, інтеракціонну і компенсаторну. Наприклад, Г. Зіммель робить акцент на соціальній функції моди, але водночас зазначає, що мода здатна виконувати роль соціального маркування, ідентифікації, дистанціювання, та задовольняти життєтворчу потребу у відмінності, тенденцію до диференціації, до змін, до виділення із загальної маси [3, с. 267]. Г. Блумер також виділяє соціальну функцію моди і розрізняє сім її аспектів. Абсолютизація соціальної обумовленості моди призводить до видозмінення уявлень про неї, наприклад, класифікація функцій, наведена у багатьох роботах, що давно втратила ім'я свого автора: виборчо-орієнтуюча, уніфікаційна, формування сприйняття і смаку, виховна, захисна, комунікативна і інтеракційна (засіб узгодження дій, спосіб взаємодії) та ін. У наведеній класифікації основний акцент робиться на обумовленість моди соціально-психологічними закономірностями поведінки і спілкування людей, а саме законами соціальної адаптації та міжособистісних відносин. Подібний, еклектичний за своєю суттю, функціональний опис моди виключає прояв індивідуальної своєрідності особистості в моді, заперечує роль творчості у створенні та розповсюдженні моди [4, с. 61].

Психолог М.І. Кілошенко, вказуючи, що функції моди можуть виражати як власне ставлення індивіда до себе, так і до світу в цілому, розділив їх на три основні групи: мода як регулятор свідомості і поведінки; мода як показник соціального становища і престижу; мода як показник естетичної цінності [4,с. 63]. Дані функції можуть бути інтерпретовані як відображення в моді відносини індивіда до себе, до інших людей, до світу в цілому.

В кінці 60-х рр. підсумок різних трактувань соціальних функцій моди підвів відомий американський соціолог і соціальний психолог Г. Блумер. Він вважав, що на різних фазах свого розвитку «моди» використовуються з різною метою, відіграють різне значення, проте функція модного процесу не може бути зведена лише до однієї виокремленої мети. В загальному вигляді соціальна роль моди полягає в тому, що вона «сприяє колективному пристосуванню до мінливого світу і в мінливому світі різноманітних можливостей». У свою чергу, саме в такому світі і може існувати мода. Виходячи з цього, він виділяє три її соціальні функції [1].

I). Мода впроваджує певну міру одноманітності за допомогою відбору з різних культурних моделей однієї, яка інтерпретується як норма, і «примушує» більшість до її прийняття. В іншому випадку, якщо б різні конкуруючі між собою моделі приймалися в рівній мірі, виникала б ситуація безладу. У цьому відношенні мода в «нетрадиційному суспільстві» виконує ту ж регулюючу

функцію, що звичай в «традиційному суспільстві».

II) Мода забезпечує можливість розриву з минулим і готовність до майбутнього, будучи засобом пристосування до мінливості світових процесів.

III) Модний процес виховує і формує спільність сприйняття та смаку.

Уточнюючи регулятивне значення трьох виділених їм функцій, Г. Блумер відзначає, що «в сферах життя, в яких переваги пропозицій не можуть бути доведені, мода забезпечує впорядкований рух і розвиток»… Мода створює можливість: нешкідливої гри фантазії і примхи; безболісної і обґрунтованої відмови від тиранії звичаю; соціально санкціонованого вторгнення в сферу новизни; демонстрації і виставлення напоказ власного «Я»; замаскованого вираження сексуальних інтересів; демаркації суспільства, викликання почуття заздрості до елітарних класів; зовнішньої та підробленої ідентифікації людей, що володіють низьким соціально-економічним статусом.

Очевидно, що наведена класифікація лише в загальних рисах може бути визнана соціальною, вона задає багатовекторний простір для комплексних соціально-психологічних досліджень моди. Автор поруч із соціальним аспектом моди згадує й інші, не менш важливі для розуміння суті даного явища: інноваційний, емоційний, соціально-психологічний та соціологічний. На особистісному рівні аналізу проблеми ці функції можуть бути розглянуті як основні мотиви наслідування моди.

Перелік і аналіз соціальних функцій моди, запропонований Г. Блумером, не можна вважати вичерпним. Адже існують і інші соціальні функції моди, що можуть бути виділені з урахуванням інших критеріїв. Крім того, як і кожному масштабному соціальному явищу, моді можуть бути притаманні не тільки функції, але і дисфункції, тобто такі соціальні наслідки, які перешкоджають соціальній регуляції поведінки індивідів, груп і адаптації суспільства до мінливих умов його існування [2, с. 137].

Але соціальні функції моди істотно переважають над дисфункціями. Це означає, що мода відповідає глибоким потребам соціального організму в цілому та окремих його підсистем, включаючи економіку і культуру.

Для повного всебічного аналізу впливу моди на суспільство виникає необхідність виокремлення узагальненої системи класифікацій функцій моди на: функцію створення і підтримки одноманітності і різноманітності; регулюючу; інноваційну; комунікативну; соціалізуючу; престижу; психологічну; економічну; естетичну.

1. Функція створення та підтримки одноманітності і різноманітності в культурних зразках. На етапі становлення нової моди її прихильниками є невелика група осіб (новаторів), яка схильна експериментувати і прагне виділятись серед оточення. У цьому випадку мода стає джерелом диференціації та різноманітності у різних сферах життя. Масове поширення модних об'єктів сприяє нівелюванню культурних особливостей та уніфікації смакових уподобань, що в свою чергу призводить до одноманітності.

Подібно уніфікації і нівелюванню різноманітності, диференціацію та розрізнення доречно розглядати не стільки як дві окремі функції моди, скільки як два аспекти, дві сторони однієї і тієї ж функції.

В конкретних дослідженнях модної поведінки головна проблема полягає не в тому, щоб довести наявність диференціації чи нівелювання, а в тому, щоб показати, як в моді взаємодіють обидва ці процеси [2, с. 134].

Мода в цілому має здатність охоплювати повністю все суспільство. Отже, не можна вважати, що вона впливає лише на певні окремі соціальні класи та верстви демографічних груп і т.д. Всі вони так чи інакше беруть у ній участь, хоча форми участі та ступінь їх активності неоднакові.

Найвищий рівень однаковості досягається на вищій фазі модного циклу, коли культурний зразок, який опинився «в моді» (модний стандарт), охоплює максимум прихильників. Підтримувана модою однаковість, як справедливо зазначив Г. Блумер відіграє важливу роль, забезпечуючи згоду в сучасних умовах, коли різні культурні зразки конкурують між собою. Також модна однаковість сприяє взаєморозумінню і розвитку контактів між глобальними товариствами, а це є важливою проблемою сьогодення [1]. Соціальна нерівність стимулює наслідування і призводить до уподібнення смаків і мод.

Кілошенко М.І. зауважує - «демонстративна відмова від стандартів, що пропонуються модою, частіше за все означає перевагу інших стандартів, що пропонуються або звичаєм, або колишніми модами» [4, с. 63]. Гофман А.Б стверджує, що: «уявлення, згідно з якими «раніше», тобто у період панування звичаю, в культурних зразках одноманітності було менше, значною мірою заснована на непорозумінні. Безперечно, якщо розглядати ситуацію у планетарному масштабі різноманітності в культурних зразках, притаманних різним регіонам, громадам, станам, етнічним та конфесійним групам і громадам, було більше. Але сам такий підхід тоді був би неможливим: це ми, люди сьогодення, з цієї позиції хочемо і можемо оцінювати ступінь однаковості (різноманітності) культурних зразків. Що ж стосується безпосередньо цих груп і громад, то всередині кожної з них існування людини було уніфіковано канонічним культурним стандартом – звичаєм. А специфічність кожної з громад базувалася на відсутності зв'язків між ними, на їх взаємній географічній, соціальній та культурній ізольованості й замкнутості. Своєрідність їх буття перебувала в нерозривному зв'язку з його однаковістю» [2, с. 127].

Кожен окремо взятий модний стандарт в певний проміжок часу уніфікує його прихильників. Але одночасно і поряд з ним співіснують і інші модні стандарти: «старомодний», якому ще слідують, і «супермодні», які вже з'являються. І «старомодні», і «супермодні» також відносяться до моди: адже все це ланки єдиного і безперервного ланцюга модного процесу. Отже, одноманітність, що формується окремими «модами», поєднується з різноманітністю, породжуваною модою як соціокультурним процесом в цілому [2, с. 127].

2. Регулююча функція. Мода впроваджує в образ життя нові форми поведінки і нові культурні зразки, виокремлюючи з безлічі культурних моделей одну, яка на певний проміжок часу стає нормою, полегшуючи людині процес вибору і допомагаючи пристосовуватися до змінного світу. Мода забезпечує можливість розриву з найближчим минулим та готує до найближчого майбутнього. Модний процес виховує і формує спільність смакових уподобань, тому що поточна «мода» на противагу дивацтва й недоречності минулих «мод» зрозуміла і природна».

У реальному житті індивід здійснюють свій вибір із зразків, пропонованих суспільством, під впливом суспільства і соціальних груп [4, с. 63].

Г. Блумер писав - «мода регулює поведінку індивідів і

груп, що складають соціальну систему, і сприяє адаптації останньої до змінюваних внутрішніх і зовнішніх умов її існування» [1].

3. Інноваційна функція. Постійна мінливість моди сприяє адаптації суспільства, готовності до нововведень, змін в усіх інших сферах життя. Мода стимулює розвиток експериментальності у суспільстві та культурі, пошук нововведень, визначає нові, більш досконалі в порівнянні з попередніми, культурні зразки. Оскільки ритм соціально-економічного та культурного життя неоднаковий у різні періоди, тому ступінь інноваційності одного і того ж суспільства або групи теж змінюється.

Проте взаємодія інноваційної функції моди з традиційними культурними зразками досить не однозначна. По-перше, ця функція іноді включається в традиційні зразки, асимілюється ними. Приклад цього явища наводить Гофман А.Б.: «фасони штанів постійно змінюються, оновлюються, але носіння самих штанів як таких, традиційне і незмінне. Якщо перше відноситься до сфери моди, то останнє належить до звичаїв. «Моди» в даному випадку функціонують у рамках звичаю» [2, с. 129].

Інноваційна функція моди має здатність виступати у формі актуалізації культурної традиції. Це відбувається тоді, коли у певні періоди модними значеннями наділяються ті чи інші елементи культурної спадщини, а дизайнери використовують у своїй творчості стильові особливості традиційних культур.

Іноді культурні зразки, що наділяються модними значеннями, спочатку виступають як «моди» через певний проміжок часу традиціоналізуються і перетворюються на звичай. Наприклад, такими об'єктами моди були: виделка (XVIII ст.), велосипед (XIX ст.), автомобіль (XIX ст.), авторучка (XX ст.) і т.д.

4. Комунікативна функція. Для можливості передачі будь-якої інформації основною умовою є наявність знаків. Мода оперує символами та знаками - носіями інформації про соціальний досвід, що мають властивості певного культурного ресурсу (знаки якостей предметів; позначення, слова, логотип; суспільні цінності, норми і т.д.). Знаково-символічна сутність моди проявляється в здатності фіксувати, зберігати та передавати різноманітну інформацію, виражати історичну хронологію суспільно-політичних подій, соціокультурну приналежність, психологічні характеристики особистості.

5. Соціалізуюча функція. Мода являється одним із засобів залучення індивіда до соціальної та культурної спадщини, допомагає сприйняттю певних соціальних норм і цінностей і сприяє відтворенню певної соціальної системи. Крім того, мода регулює соціальну напругу в суспільстві, виконуючи регулюючу функцію, одночасно відображаючи і маскуючи соціальну нерівність. Мода є соціальним та ідеологічним орієнтиром, визначеним ціннісними установками суспільства, які і обумовлюють динаміку її розвитку.

Соціалізуюча функція в певній мірі пояснює активну участь молоді у процесах моди. «Саме в молодості відбувається найбільш активне освоєння соціальних ролей, норм і цінностей. Важливим у цьому процесі є не лише зміст модних стандартів, але і сам факт наслідування певних нормативних зразків, участь у соціальному житті. Саме завдяки моді дана участь виступає переважно в ігровій і демонстративній формах, що полегшує процес соціальної адаптації» – А.Б. Гофман [2, с. 134].

Варто враховувати, що мода не просто залучає індивіда до існуючих соціальних і культурних зразків. Ця функція здійснюється за допомогою опозиції, протиставлення «старомодним», тобто безпосередньо попереднім модним стандартам. Відтворюючи одні стандарти, індивід водночас відкидає інші. Наслідуючи одні референтні групи і індивідів, учасник моди одночасно прагне відрізнятися від інших референтних груп та індивідів. Це усвідомлене долучення до моди певних соціальних груп і відмежування від усіх інших сприяє створенню власного образу «Я» індивіда, його особистісної ідентичності, самосвідомості. Таким чином, мода служить одним із засобів символізації, формування, зміцнення «Я» індивіда, причому переважно в демонстративній і ігровій формах.

Наприклад, М.І. Кілошенко зазначає, що «модний одяг сприяє інтеграції всередині «вищих» класів, шарів, груп і в той же час їх відділенню від «нижчих». Таким чином, мода є не тільки виразом, але й чинником соціальної диференціації» [4, с. 63].

Отже, розглядаючи моду в якості регулятора свідомості і поведінки, слід мати на увазі можливості моди в задоволенні потреб людини в соціальній адаптації в мінливих умовах середовища, в ситуації нестійкості власних оцінок і цінностей. У цих випадках для людини вистачає лише відповідати прийнятому більшістю модному стандарту – зразку.

Мода в масштабах всього суспільства виникає там і тоді, де і коли існує можливість зміни соціального статусу, наслідування одних соціальних класів, груп іншими за допомогою запозичення певних культурних зразків. Це запозичення служить іноді одним із засобів самоствердження.

6. Функція престижу. Новизна модного нововведення, прихильність до нього відомих особистостей, певних верств населення сприяє підвищенню або зниженню престижу, цінності культурного зразка. Мода здатна сама виступати як особливий соціальний знак, символ престижу.

У моді відбувається присвоєння значень постійно мінливим повідомленням – модним стандартам. Модні стандарти пов'язані з атрибутивними цінностями, а через них - з денотативними. У результаті відбувається валоризація, тобто наділення цінностями, одних культурних зразків («новомодних») і девалорізація, тобто позбавлення ціннісного початку, інших («старомодних»). Це означає, що престиж «новомодних» стандартів зростає, а «старомодних» (які щойно вийшли з моди) - знижується. З іншого боку, одночасно зростає престиж тих цінностей, які позначаються «новомодними» стандартами, і паралельно знижується престиж цінностей, що позначаються «старомодними» стандартами. «Входження в моду» і «вихід з моди» означають відповідно підвищення або зниження престижу певних культурних зразків і цінностей. Та оскільки мода - далеко не єдиний фактор престижу, тому зразок який вийшов з моди може зберігати високий престиж завдяки іншим, непричетним до моди факторам, наприклад, традиції. У таких випадках ефективність престижної функції в цих факторах повинна бути принаймні не нижчою, ніж в моді [2, с. 136].

«Оскільки в споживанні модного одягу беруть середні шари, що пов'язано з відносною нестійкістю і рухливістю їх соціального стану. – писав Кілошенко М.І. – У свою чергу, це обумовлює формування нестійкого соціально-психологічного типу людей, для якого мода стає важливим засобом самоствердження, інтеграції і самототожності особистості. Постійна і активна участь

в моді покликана позначити приналежність до вищого соціального прошарку і (або) неподібність з нижчим. Особливу старанність у виборі модних стандартів та дотриманні їх викликається вразливістю людей перед соціальними санкціями моди, або якщо вони прагнуть зайняти вище соціальне становище, але поки не досягли його, або якщо вони ще не впевнені у міцності свого теперішнього, нещодавно досягнутого вищого становища» [4, с. 106].

Навпаки, високе соціальне становище еліти робить її значною мірою невразливою по відношенню до санкцій моди і позбавляє деяких стимулів брати активну участь в моді, наявних у середніх верств.

Мода завжди пов'язана з оцінкою і може бути всюди, де є, принаймні, три компоненти: суб'єкт оцінки, що потребує зміцнення, створення або зміна свого соціального стану; об'єкт оцінки, оцінений як соціально-значимий; можливість залучення суб'єкта оцінки до об'єкта оцінки, тобто доступність споживання предмета.

7. Психологічна функція, або функція психофізіологічної розрядки. Мінливість моди стає джерелом вражень, компенсує нестачу нових емоцій. Наслідування модних стандартів елітарних соціальних груп дозволяє особистості долати почуття неповноцінності, допомагає компенсувати незадоволеність своїм соціальним статусом, стає елементом механізму захисту від психологічних перевантажень, пропонуючи готові зразки поведінки в масовому масштабі.

Особливо важлива ця функція для індивідів з нестійкою психікою, для яких вираження власного «Я» є проблематичним і потребує постійного підтвердження своєї реальності, стійкості і залучення. Саме тому мода посідає важливе місце у житті молоді. Оскільки молода людина, проектуючи своє «Я», ще не достатньо оволоділа знаннями про специфіку соціальних ролей, ще формує самосвідомість, особливо гостро відчуває потребу в соціально-санкціонованих засобах особистісної ідентифікації.

Та все ж це проявляється не лише у молоді, а й у інших соціально-психічних типів дорослих особистостей, особливо схильних до модної регуляції. Підвищена тривожність, невпевненість у собі, нестійкість психологічного й соціального статусу посилюють залежність від приписів, сформованих модними стандартами. Гофман А.Б. писав: «в цих випадках останні сприймаються не просто як якісь більш-менш умовні правила поведінки та зразки культури, а як жорсткі норми, порушення яких самим «порушником» сприймається як справжня трагедія, а іншими учасниками моди, що належать до тієї ж категорії, - як серйозний проступок, що заслуговує суворого осуду, презирства або в крайньому випадку співчуття. У цих учасників моди подібного роду санкції (явні або приховані, реальні або потенційні) можуть істотно знижувати рівень самооцінки і самоповаги. Гра як атрибутивна цінність моди відступає на другий план, і в цілому мода в певній мірі зникає, поступаючись місцем кодифікованій системі норм, хоча і змінних, але досить жорстких» [2, с. 136]. Наприклад, таке явище можна спостерігати при використанні ділового дресс-коду. Коли у певних сферах діяльності його порушення караються осудом та штрафами. Також суспільним осудом супроводжуються намагання людей старшого покоління відповідати модним трендам, популярним серед молоді.

8. Економічна функція. Мода є формою споживання та реклами нових товарів, регулятором поведінки споживачів і засобом розширення збуту. В індустрії моди виробляються стандарти споживання і соціальні образи речей, створення яких з самого початку націлене на комерційний успіх.

Без захоплення не може бути широкої торгівлі, ця функція моди є своєрідним стимулюванням споживання. Комерція, що використовує плоди захоплення модними трендами, одночасно спирається як на постійні нововведення, так і на короткочасність «антимоди» (періоду коли певні об'єкти виходять з моди).

9. Естетична функція. Мода задовольняє естетичні потреби, відображаючи особливості масового смаку, являючись способом поширення і зміни естетичних оцінок в суспільстві. Естетична функція моди включає в себе прикрашання себе та оточуючого середовища відповідно не лише до існуючих модних стандартів, а й власного естетичного смаку. Сучасна мода відображає зміни, що відбуваються в суспільстві перехідного періоду від індустріального до постіндустріального (епоха постмодерну), який відкидає ієрархічну систему норм і оцінок. Різноманіття, плюралізм і принциповий еклектизм постмодерну призвели до того, що в сучасній моді відсутній єдиний модний стандарт, як це було раніше (так само, як відсутнє поняття гарного смаку). Різні соціальні групи мають різні системи цінностей і відповідно різні множинні, змінні модні стандарти. Одночасне існування різних модних трендів спрямоване на задоволення потреб усіх соціальних прошарків.

Естетична функція моди, що включає в себе прикрашання за допомогою одягу має складну структуру. Кілошенко М.І. писав: «Прикрашаючи своє тіло примітивними речами, людина прагнула, з одного боку зробити себе більш привабливим для потенційного сексуального партнера, подібно тваринам і птахам, які беруть участь у шлюбних іграх, з іншого боку - закодувати певну інформацію» (смислове навантаження знаково-символічної сутності моди) [4, с. 58].

Розглянувши найбільш поширені класифікації функцій моди можна зробити висновок, що мода відповідає глибоким потребам соціального організму в цілому та окремих його підсистем, включаючи економіку і культуру. Одні функції діють на рівні цілого суспільства, такі, як: функція створення і підтримки одноманітності і різноманітності в культурних зразках, інноваційна, комунікативна, економічна, регулююча, естетична функції. Інші ж – на рівні індивідуальних соціальних потреб людини: функція соціалізації, функція престижу, а також функція психофізіологічної розрядки.

Під впливом сучасних соціокультурних трансформацій питання специфіки функціонування моди виходять за межі естетики. Нині вони безпосередньо пов'язані з майже всіма сферами суспільного життя. Саме тому їх дослідження сприятиме поглибленню знань про механізми впливу моди на соціокультурний розвиток людства та можливості подальшого прогнозування цих процесів.

Бібліографічні посилання

1. Блумер Г. Американская социологическая мысль: тексты / под. ред. В.И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.

2. Гофман А.Б. Мода и люди. Новая теория моды и модного поведения / А.Б. Гофман. – М. : Книжный дом Университет, 1994. – 160 с.

3. Зиммель Г. Избраное. Созерцание жизни : в 2-х т. / Г. Зиммель ; [пер. с нем. А.В. Драное, М.И. Левина, И.И. Маханьков]. – М. : Юристь, 1996. – Т.2. – 607 с.

4. Килошенко М.И. Психология моды: теоретический и прикладной аспекты / М.И. Килошенко. – СПб. : СПГУТ, 2001. – 192 с.

Бец С.М. Философско-антропологический анализ функций моды.

Рассмотрены философско-антропологические подходы к классификации функций моды. Анализирована специфика функционирования моды и ее влияние на сферы общественной жизни в период постиндустриализма.

Ключевые слова: мода, классификация, функция, общество, культурные образцы.

Betz S. Philosophical-anthropological analysis of fashion functions.

It is discussed the philosophical and anthropological approaches to the classification of the functions of fashion. The specific character of the operation mode and its impact on areas of public life in the period of post-industrialism.

Key words: fashion, classification, function, society, cultural patterns.

Надійшла до редколегії: 15.04.14 р.

УДК 141.7

А. П. Бучин

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ПОЛОЖЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА В ПОТРЕБИТЕЛЬСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Потребности не остаются неизменными, они эволюционируют согласно закону возрастающих потребностей, который объективно действует в социуме. Необходимо рассмотреть корреляцию этого закона с законом меры и негативные последствия недопотребления и сверхпотребления в обществе массового потребления. В исследовании установлено негативное влияние идеологии потребления на духовные основы общества и указано на необходимость разработки социальной стратегии потребления и формирования нового типа человека – разумного потребителя.

Ключевые слова: потребление, недопотребление, сверхпотребление, общество потребления, массовое потребительство, мера, культура потребления, мифологемы, бедность, отчуждение, богатство, идеология потребления, потребительская революция.

Проблема потребления издавна интересовала философов. Но только современное общество стало потребительским и появилась проблема положения человека в этом обществе. Если первая проблема длительное время существовала без второй, то вторая не может существовать без первой. Проблема потребления своеобразно представлена в концепции Будды: только через ограничение потребностей можно достичь нирваны. Принципы киников: атараксия, апайдеусия, автаркия – как нельзя лучше характеризуют способность человека быть самодостаточным, умеющим ограничивать свои потребности, полагаться на самого себя. Как видим, ещё задолго до появления общества потребления, философы предлагали варианты решения проблемы преодоления отчуждения человека, поиска достойного места в обществе. Огромную роль в самоопределении человека сыграли религии. Хорошо известен веберовский подход к осмыслению протестантизма и его роли в модернизации Запада [7]. Развитие проблемы потребления в современном мире рассматривается с позиций традиционализма, модернизма и постмодернизма. Проблема существования человека в обществе потребления заинтересовала структуралистов, в частности К. Леви-Стросса [16], который изучал культурные структуры в современной системе общественных отношений. Один из ярких представителей постмодернизма – Жан Бодрияр – увидел в современном обществе гиперреальность, которая характеризует культуру как виртуальную, основанную на стремительном развитии средств общения, массового потребления и власти денег. По мнению философа на смену классам пришли массы: «Всё хаотическое скопление социального вращается вокруг этого пористого объекта, этой одновременно непроницаемой и прозрачной реальности, этого ничто – вокруг масс. Магический хрустальный шар статистики, они, наподобие материи и природных стихий, «пронизаны токами и течениями». Именно так, по меньшей мере, мы их себе представляем. Они могут быть «намагничены» – социальное окружает их, выступая в качестве статического электричества, но большую часть времени они образуют «массу» в прямом значении слова, иначе говоря, всё электричество социального и политического они поглощают и нейтрализуют безвозвратно» [4, с. 8].

Ж.Бодрияр говорит, что реальное и нереальное, понятия добра и зла в современном мире стали трудноразличимыми. В таких условиях легко можно «чёрное» назвать «белым» и наоборот. Не менее важной является постановка задачи изучения роли современных мифологем в борьбе социальных систем Роланом Бартом [1].

Понятие «общество потребления» появилось в 50-х годах XX в. Теория общества потребления, созданная Бодрияром в 1970 г. касалась только Запада. В XXI в. западная культура с её стандартами потребления быстро распространяется. Всё большее значение приобретает потребление не только товаров и услуг, но и информации. Мифологемы, которые при этом создаются, предопределяют жизнь целых поколений.

По мнению Роберта Бокока, потребление в обществе XX века приобретает соревновательный характер и захватывает в сферу своего влияния всё большее количество людей, существенно влияет на стиль жизни. «Рост потребления в современных капиталистических обществах, - пишет философ, - сейчас касается не только высшего и среднего класса, но и двух третей населения, состоящих из тех, кого социологи называют «трудящимися классами», то есть получающих зарплату за тот или иной физический труд. Иначе говоря, XX век демонстрирует рост потребительства среди большинства, если не всех главных социальных статусных групп, включая те, которые имеют наименьший доход… Как отметил Кемпбелл, каждый может стремиться к потреблению или мечтать о нём, даже если не может себе позволить купить желанный объект или услугу. В Северной Америке Депрессия 1930-х гг, а в Европе две мировые войны (1914 – 18 и 1939 – 45 гг.) затормозили развитие «массового потребительства», и процесс включения широких слоёв рабочего класса в потребительство произошёл в 1950-е и 1960-е гг. Однако уже с конца 1940-х годов капиталистические общества Северной Америки, Западной Европы, Великобритании, Японии и Австралии были захвачены развитием «массового потребительства». Это понятие характеризует процесс, в ходе которого большинство трудящихся стали «потребителями», а не только и даже не столько

производительными «рабочими» [5, с. 358]

Многие современные исследователи проблем потребления и потребительского общества (А.С. Панарин, В.Л. Иноземцев, В.А. Колпаков, В.Г. Федотова, Н.Н. Федотова и др.) акцентируют внимание на изучении динамики общества, которое называют капитализмом, постиндустриальным или постэкономическим обществом, православной цивилизацией и т.п. [15; 18; 19; 21] В то же время, эти исследователи говорят о глобализации, модернизации и т.п., а некоторые пытаются охарактеризовать новый способ производства, отличный от капиталистического или интерпретируют «постсоциалистическое состояние» [6, с. 22].

Исследователей (Г.А. Васильев, В.И. Громов, О.М.Меликян, А.Н. Саевец, В.П.Веряскина и др.) интересует также потребительское поведение человека потребляющего [9; 10; 17; 20]. Знание потребительского поведения является прикладным и используется в маркетинге и рекламной деятельности. Важнейшие аспекты поведения потребителя изучил социолог В.И.Ильин [12, 12, 14]. Антропологический взгляд на человека потребляющего требует обобщения огромного материала накопленного социологами, культурологами, психологами. Среди многих авторов, работающих в этом направлении, следует выделить Е.А.Батюту [2; 3].

Мы исследуем положение современного человека в потребительском обществе. Потребление является неотъемлемой характеристикой бытия любого живого существа. Природой определены необходимые условия выживания живых существ (потребности). Целью этого исследования является изучение корреляции закона возрастающих потребностей людей и закона меры. В обществе постоянно меняются стандарты потребления для разных слоёв населения. Эволюция социального статуса людей напрямую зависит от эволюции этих стандартов. Часто стандарты идут в разрез с законом меры. Эволюция потребления показывает, что далеко не все потребительские тенденции могут рассматриваться как позитивные. Наша задача – обратить внимание на негативные последствия становления общества массового потребления, найти их причины и пути преодоления. В исследовании используются критическая и интерпретативная парадигмы, культурологический, социальный, дескриптивный методы. Критическая парадигма позволяет анализировать формирование потребительских идеалов и негативные последствия их тотального распространения. Интерпретативная парадигма даёт возможность оценить тот или иной идеал и способствует формированию систем ценностей, как ориентиров не только стиля жизни, но и смысловых оснований бытия социальных групп в потребительском обществе. Системы ценностей формируются на основании систем понятий, которые могут появляться как стихийно, так и в результате научной, педагогической деятельности и потребительского дискурса. Ещё одной задачей исследования считаем необходимость раскрытия потребительской идеологии, направленной на создание ложных систем ценностей и мифологем.

Современное общество становится всё более потребительским. Развитие информационных технологий позволило кардинально изменить процесс производства: оно рассчитано на массового потребителя. Новые потребительские качества товаров возникают очень быстро. То, что вчера казалось новинкой, сегодня уже выглядит устаревшим. Спрос населения планеты на новые товары постоянно возрастает. В таком динамичном обществе неминуемо изменяется и сам человек. Он психологически готов воспринимать новое, как лучшее по сравнению со старым и у него не выработано чувство меры. Общество же не заинтересовано культивировать практику развития способности самоограничения человека, известную с древних времён (киники, стоики и т.д.). И, надо полагать, в этом заключается большая стратегическая ошибка, которая может привести к вырождению общества. На данный момент общество ещё может повлиять на формирование потребительских ценностей, изменить рекламную политику, взять под контроль производство материальных и духовных благ, а также масс-медиа. На данный момент руководители предприятий, рекламодатели, владельцы телеканалов, радиоканалов и прессы практически бесконтрольны и руководствуются личными или корпоративными интересами. Философы хорошо знают, что новое – далеко не всегда лучше старого. Поэтому к новой, потребительской (на Западе её принято назвать «консьюмеристской») идеологии следует относиться соответствующим образом. Эта идеология не ограничивается навязыванием новых материальных ценностей и услуг. Она стремится унифицировать всё многообразие ценностных ориентаций и социальных отношений, которые сложились исторически и к которым нужно относиться бережно и толерантно. Конечно же, обыватели зачастую замечают возросшую склонность людей к постоянному приобретению новых материальных ценностей. Постепенно во всём мире закладываются определённые стандарты потребления, которые очень многим оказываются не по карману и несут в себе возможности психологических сшибок, развития комплекса неполноценности и т.п. Ненавязчивое (незаметное) навязывание, к примеру, европейских, ценностей часто идёт в разрез с национальными потребительскими моделями. Недаром же говорят: «что русскому хорошо, то немцу – смерть». Любому национальному государству стоит задуматься о национальных, а не корпоративных интересах, о происходящих в обществах ценностных трансформациях: стихийно они происходят или по чьему-то замыслу, полезны они или вредны, достаточно ли своих национальных ресурсов или государство испытывает потребность в помощи других государств и т.д. Положение человека в потребительском обществе без ценностных ориентиров и практики самостоятельного ограничения двояко: или это недопотребление, или избыточное потребление. В любом случае это приводит к нарушению закона меры (в данном случае меры потребления). Если природные потребности: питаться, отдыхать, размножаться и т.п. являются действительно необходимыми условиями существования, то возрастающие потребности социального характера часто оказываются случайными, а значит – псевдо потребностями, которые нужно отбрасывать или от которых нужно учиться избавляться.

Гипертрофированная потребность может привести к выходу необходимости за свои пределы и человек начинает потреблять сверх необходимого. Такое потребление может быть охарактеризовано как болезнь не только индивида, но и общества. Часто экономический рост той или иной страны воспринимается как благо, но существует и эта, обратная сторона медали, о которой так красочно говорят экзистенциалисты и психоаналитики. Гипертрофированное потребление отодвигает на второй план бытие конкретного человека в конкретном времени. Гипертрофированное «хочу» не считается с прагматическими «могу», «надо», «зачем?»… За ширмой видимого процветания может скрываться трагедия не одной человеческой судьбы. Часто в истории стран мира случалось

несовпадение их экономического и духовного развития: спад в экономике сопровождался подъемом духовной культуры, и, наоборот, экономический рост не сопровождался расцветом духовной жизни общества. Но, в любом случае, потребности экономического порядка не должны доминировать в обществе. Даже в самых тяжёлых условиях людям удавалось оставаться людьми, т.е. возвышенными в духовной жизни. Но, факт наличия глобальных проблем говорит о болезни общества как такового. Как следствие деградации человека (антропогенная глобальная проблема) происходит деградация природы (техногенная, экологическая и др. глобальные проблемы).

Развитие потребительских практик трансформирует бытие человека и свидетельствует о его развитии, формирование новых типов людей, но однозначно сказать какой характер (прогрессивный или регрессивный) несёт это потребление невозможно. Первая потребительская революция произошла в Англии в XVIII – первой половине XIX в. Соответственно, появился новый тип человека-потребителя: аристократ. Аристократическое потребление стало ценностным стандартом потребления. Если в традиционном обществе доминировал коллективный субъект потребления, существовала семейная организация потребления, то в Новое время под влиянием протестантизма индивид становится систематическим потребителем и накопление богатства уже не считается пороком. Сформировалась потребительская модель, основой которой было соперничество, конкуренция и мобильность производителей и потребителей. Развивалась коммерческая деятельность, у индивидов появились свободные денежные средства. Стали расти города, а в городах увеличивалось количество магазинов. Заявила о себе мода – важнейшая составляющая развития института организации потребления. Даже появилось показное потребление, а пресса активно взялась распространять потребительские стандарты. Ещё в большей степени названные тенденции проявили себя в США во второй половине XIX века. Америка – коммерческая республика и её национальная потребительская модель отличалась от других высокой интенсивностью организации потребления и защитой коммерции. Вещественный аспект жизни американцев сильно увеличился. Кроме того, возрос спрос на средства проведения досуга. Возможность приобретать вещи и проводить досуг в развлечениях стали мощным стимулом получения удовольствия. Потребительское общество – это общество, в котором население имеет возможность заниматься коммерцией, имеет свободные средства для приобретения материальных благ и услуг с целью получения удовольствия. В середине XX века начался этап массового потребления. Возникли массовые стандарты потребления. По высказыванию Т.Веблена, появился «праздный класс». «Новый стиль входит в моду и в течение сезона пользуется популярностью. Пока он в новинку, люди находят его привлекательным. Преобладающая мода воспринимается как красивая. Отчасти потому, что она вносит разнообразие, отличаясь от того, что ей предшествовало, отчасти потому, что она создает репутацию. Наши вкусы до некоторой степени формируются каноном почетности… Причина демонстративной праздности, представляемой женщинами, и специфика их одежды просты и заключаются в том, что они – слуги, которым при распределении экономических функций была передана обязанность представлять доказательства платежеспособности их хозяина» [8, с. 588]. Всеобщее доминирование потребительских ценностей привело к тому, что многие люди потеряли чувство реальности и чувство ответственности. Многие индивиды оказались в состоянии аномии, в котором не думают о «завтра», живут «сегодняшним днём», не составляют долгосрочных планов, «думают о всякой ерунде» (А.Зиновьев) и не понимают, что попали в зону отчуждения. В то же время, развиваются потребительские ожидания, которые стимулируют развитие производства. По мнению Ж.Бодрияра, когда потребление рассматривается как стимул производства, оно становится потребительностью. Потребительность не следует путать с потребительством – стремлением расширить границы необходимого человеку для жизни, сверхнеобходимым.

В обществе появляется институт организации потребления и набирает обороты рекламная деятельность. Реклама закладывает в товары определённую символику, которая создаёт видимость товара с более высокими потребительскими свойствами. В среде манипуляции символами создаётся нереальный мир с высокой степенью отчуждения. Дисфункциональное потребление ориентировано на красочную форму товара и частичное или полное отсутствие его содержания (функциональных возможностей). Рекламная коммуникация становится инструментом идеологии потребления. Идеология призвана создать и поддерживать иллюзию благосостояния. Рекламодатели хорошо понимают, что кроме физического пространства-времени потребления существует ещё и социальное пространство-время потребления. Производители используют рекламу в тех областях товарной продукции, где, по их мнению, ожидается наибольшая прибыль. Наиболее удобным физическим пространством-временем для рекламы становятся города. Урбанизация является следствием создания благоприятной среды потребления, когда у населения «всё под рукой»: магазины, развлекательные центры, школы и т.п. Бытие человека редуцировано к потребительскому, прагматичному стилю жизни. Как следствие, духовные основы общества оказались в глубоком кризисе. Внешне этот кризис проявляется в области образования. Средства массовой информации наполняют быт всё новыми и новыми терминами, на основе которых формируется система речи – потребительский дискурс. Таким образом, масс-медиа создают псевдокультуру. Постепенно западная модель потребления распространяется на страны мира и потребительство становится глобальным. Но в этом процессе есть и свои нюансы.

После Октябрьской революция 1917 г. в России стал появляться новый тип псевдокультуры. Образцом идеологем стали упрощённые схемы объяснения сложных социальных процессов. Например, на вопрос «почему есть бедные?», давали простой ответ: «потому что есть богатые!». «А что нужно сделать, чтобы не было бедных?». И снова предельно простой ответ: «нужно уничтожить богатых!». Коммунистический проект нового общества: «от каждого – по способностям, каждому – по потребностям!» был заведомо утопическим. Но цели и смысл жизни представлялись такими же, как на Западе: материальное благополучие было на первом месте (хотя процессы распределения материальных благ существенно отличались). Две разные мировые системы начали соревнование за превосходство. После Второй мировой войны образовался новый тип человека – «гомо советикус», модель потребления которого в значительной степени отличалась от национальной модели потребления США. Стандарты потребления «загнивающего» Запада были недоступны советским людям, через «железный занавес» просачивалась информация, которая не соответствовала официальной пропаганде. В предисловии к книге «Гомо

советикус» Александр Зиновьев написал: «Эта книга – о советском человеке как о новом типе человека, о гомо советикусе или, короче говоря, о гомососе. Моё отношение к этому существу двойственное: люблю и одновременно ненавижу, уважаю и одновременно презираю, восторгаюсь и одновременно ужасаюсь. Я сам есть гомосос. Поэтому я жесток и беспощаден в его описании» [11, с. 4] В Советском Союзе произошла модернизация потребления по-советски: тот, кто имел финансовые средства, не имел возможности по-настоящему развернуться в потреблении. Хорошим литературным примером является герой «Золотого телёнка» И. Ильфа и Е. Петрова – подпольный миллионер А.И. Корейко. Но, у большинства таких средств не было, господствовала так называемая «уравниловка» и потребление регламентировалось государством, как, например, выделяли индивидам пресловутые 6 соток земли под дачный домик, садик и огородик. В обществе дефицита на многие и многие товары о массовом потреблении в западном смысле слова не могло быть и речи.

Культура потребления. Распространение потребительской идеологии Запада потребовало выработки культуры потребления. Но, сам дух потребительства, который захватил общество и ориентирует людей на приобретение материальных благ и услуг, блокирует развитие духовной культуры вообще и культуры потребления в частности. Между тем преподавание такого предмета в вузах стало требованием времени. Например, в условиях, когда ресурсы газа, электричества, воды ограничены, то стоит задуматься об их рациональном использовании. Другая сторона вопроса: потребительское общество не существует в странах с недопотреблением, но в потребительских обществах существует проблема недопотребления в определённых слоях населения. Разные государства поразному пытаются решить эту проблему, и проблема действительно существует, если потребительская корзина индивидов пуста, но часто проблема имеет психологический характер. Оказалось проблематичным определить что такое «бедность». «Если уровень бедности меняется по мере того, как общество становится более богатым, то неясно, как же отличать позицию бедных от позиции тех, кто является менее состоятельным. Возникает вопрос, где и как провести черту между бедными и небедными. Д. Пиашо (1981) поставил этот вопрос, критикую проведенное в 1979 г. исследование относительной бедности. Его главная мысль заключается в том, что любая черта, разделяющая общество на бедных и не бедных, неоднозначна. Она построена на преувеличении роли субъективного мнения о критериях допустимого минимального стандарта в данный период времени.

А. Сен развивает эту мысль дальше, полагая, что если относительная черта бедности не меняется в период кризиса, когда понижаются все стандарты жизни, то уровень бедности в это время может и не понизиться. Или же, наоборот, в очень богатом обществе люди все равно будут оставаться бедными, если они, допустим, не могут себе позволить покупать новый автомобиль каждый год». [23, с. 507-508]

Получается, что даже в потребительских обществах некоторые люди откровенно чувствуют себя бедными. А в обществах недопотребления люди могут чувствовать себя вполне состоятельными. Недаром же Александр Македонский позавидовал кинику Диогену, способ бытия которого нельзя расценивать как бедность. Скорее бедный – это нуждающийся. Но, что считать необходимым? Для Македонского необходимостью было завоевание мира, а Диоген не испытывал необходимости в помощи могущественного царя. Несомненным богатством Диогена была свобода, которой он дорожил больше всего. Потребительская идеология ориентирует на потребление материальных благ. У человека формируются такие идеалы и потребности, что он готов брать в банках ссуды под высокие проценты и загонять себя и свою семью в долги. Нет ни какой гарантии, что изучение курса культуры потребления научит человека критично относиться к проблеме потребностей и потребления, но, по крайней мере, становится возможным формирование иной системы ценностей, нежели та, которую пропагандирует потребительская идеология, используя мощнейшие средства масс-медиа.

Перспективы развития потребительских обществ. Бедственное положение экономик так называемых «развитых стран» и огромные долги не мешают этим обществам быть потребительскими. Но дух потребительства и тип людей, сложившийся на его основе, с трудом переносят даже регулируемые кризисы. В обществе, где господствует корпорация ростовщиков, возникает дефицит платежа, товарооборот замедляется и становится убыточным для некоторых участников рынка, вполне возможным становится нерегулируемый кризис, который будет катастрофой для массового потребителя. В этом глобальном казино будут преимущественно только проигравшие. В то же время потребительская идеология в «отсталых» странах, которые захлестнула западная волна потребительства, рисует радужные картины будущего процветания. Противостояние наличному положению дел возможно, только если своевременно называть вещи своими именами. Но, во-первых, кто это будет делать? А во-вторых, даже если и найдутся квалифицированные кадры в этих вопросах, то кто позволит им менять сложившуюся модель общества? Поэтому перспективы выглядят далеко не оптимистично, ведь нужно избежать крайностей сверхпотребления и недопотребления, воспитать новый тип человека, для которого понятия «честь», «совесть», «человечность» не будут пустым звуком.

Необходимость дальнейшего систематического осмысления проблем потребительского общества. Усилиями философов, экономистов, психологов, педагогов и т.д. можно разработать социальную стратегию потребления и формирования типа человека – разумного потребителя – на основе снятия отчуждения и развития духовности.

Библиографические ссылки

1.Барт Р. Мифологии / Р. Барт. – М. : Академический проект , 2008 – 136 с.

2.Батюта Е.А. Жизненные миры потребителя / Е.А. Батюта. //Философские миры человека: философский альманах. – Екатеринбург : УрГУПС, 2008. – 0,7 п.л.

3.Батюта Е.А. Антропологическое смещение в исследовании потребления и потребителя / Е.А. Батюта. //Философские миры человека: философский альманах. – Екатеринбург : УрГУПС, 2010. – 0,7 п.л.

4.Бодрияр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрияр. – Екатеринбург, 2000 – 98 с.

5.Бокок Р. Потребление и стиль жизни / Р. Бокок // Социология. Хрестоматия для вузов / А.И. Кравченко. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002 – 736 с.

6.Бучин А.П. Реидеологизация постсоциализма / А.П. Бучин. – Ніжин : Міланік, 2013 – 112с.

7.Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения / М. Вебер. – М. : «Прогресс», 1990. – С. 61 – 106.

8.Веблен Т. Закон демонстративного расточительства / Т. Веблен // Социология. Хрестоматия для вузов / А.И. Кравченко.

– М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002 – 736 с.

9.Веряскина В.П. Феномен жизни и человеческое развитие: в поисках новой парадигмы социально-философского исследования / В.П. Веряскина // Новые идеи в социальной философии. – М. : ИФ РАН, 2006.

10.Громов В.И. Новая идеология / В.И. Громов, Г.А. Васильев. – М., 1998. – 45 с.

11.Зиновьев А. Гомо советикус. Пара беллум / А. Зиновьев. – М. : Моск.рабочий, 1991. – 414 с.

12.Ильин В.И. Поведение потребителей / В.И. Ильин. – Сыктывкар, 1998 – 180 с.

13.Ильин В.И. Поведение потребителей. Краткий курс / В.И. Ильин. – СПб, 2000. – 200 с.

14.Ильин В.И. Потребление как дискурс / В.И. Ильин. – СПб, 2008. – 445 с.

15.Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В.Л. Иноземцев. – М. : Академия: Наука, 1998. – 639 с.

16.Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001 – 512 с.

17.Меликян О.М. Поведение потребителей : уч. / О.М. Меликян. – М. : Дашков и К, 2012. – 280 с.

18.Панарин А.С. Православная цивилизация в глобальном мире / А.С. Панарин. – М. : Алгоритм, 2002 – 496 с.

19.Панарин А.С. Искушение глобализмом / А.С. Панарин. – М. : Эксмо-Пресс, 2002. – 416 с.

20.Саевец А.Н. Поведение покупателей. Пособие / А.Н. Саевец. – Мн. : БГЭУ, 2009. – 201с.

21.Федотова В.Г. Три великие трансформации. Социально-философский анализ взаимоотношений экономики и общества / В.Г. Федотова, В.А. Колпаков, Н.Н. Федотова. – М. : Культурная революция, 2008. – 608 с.

22.Фурс В. Социальная философия в непопулярном изложении / В. Фурс. – Мн. :Пропилеи, 2005. – 184 с.

23.Элкок П. Создание бедности / П. Элкок. // Социология. Хрестоматия для вузов / А.И. Кравченко. – М. : Академический Проект Екатеринбург : Деловая книга, 2002 – 736 с.

Бучин О.П. Становище людини у споживацькому суспільстві.

Потреби не залишаються незмінними, вони еволюціонують згідно із законом зростаючих потреб, який об'єктивно діє у соціумі. Необхідно розглянути кореляцію цього закону із законом міри і негативні наслідки для людини недоспоживання та надмірного споживання у суспільстві масового споживання. У дослідженні встановлено негативний вплив ідеології споживання на духовні основи суспільства і вказано на необхідність розробки соціальної стратегії споживання та формування нового типу людини – розумного споживача.

Ключові слова: споживання, недоспоживання, надмірне споживання, суспільство споживання, масове споживання, міра, культура споживання, міфологеми, бідність, відчуження, багатство, ідеологія споживання, споживацька революція.

Buchin A. Person's position in the consumer society.

Needs are not static, they evolve according to the growing needs of law that objectively valid in society. It is necessary to consider the correlation of the law with the law of proportion and negative effects on human under-consumption and over-consumption in a society of mass consumption. The study found a negative effect on consumption ideology spiritual foundations of society and points out the need to develop a social strategy and use a new type of human - a reasonable consumer.

Key words: consumption, under-consumption, over-consumption, consumer society, mass consumption, measure consumer culture, myths, poverty, exclusion, wealth, ideology of consumption, consumerism revolution.

Надійшла до редколегії: 13.06.14

УДК 261.6

О. О. Волинець

НУ «Львівська політехніка»

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА ПРО ВІЙНУ, МИР І ЗАГАЛЬНЕ БЛАГО

Проаналізовано позицію Католицької Церкви стосовно проблеми війни, агресії, насильства, як аморальних і неприйнятних способів вирішення міжнародних конфліктів. Досліджено запропоновані Церквою підходи до виключно мирних шляхів подолання суперечностей на міжнародній арені та ролі міжнародних організацій у налагодженні партнерських взаємовідносин між державами та побудові якісно нової системи міжнародних відносин.

Ключові слова: мир, міжнародне співтовариство, міжнародні організації, загальне благо, агресія, війна.

Сьогодні Україна, долаючи внутрішні конфлікти, опинилася перед загрозою зовнішнього втручання у свої внутрішні справи. Агресія Російської Федерації, в недалекому минулому дружньої держави та стратегічного партнера України, призвела до анексії Криму та підтримки сепаратизму та тероризму на Сході України. Акт агресії Російської Федерації проти України засудили всі демократичні держави світу. Європейський Союз, США, країни світового співтовариства, які будують свої зовнішньополітичні відносини на засадах демократії, міжнародні організації, зокрема ООН і, в першу чергу, Україна не визнали анексії Криму. Світ опинився перед загрозою ІІІ світової війни. У контексті реалій сучасного протистояння демократії і авторитаризму, особливо актуально постає питання пошуку шляхів виходу з кризи та недопущення ескалації конфлікту. Саме тому, особливого значення набуває дослідження моральних засад зовнішньополітичної діяльності держав, ролі міжнародних організацій у творенні миру, що містяться у вченні Католицької Церкви та стосується не лише держав, а й усіх людей доброї волі.

Джерельною базою дослідження стали документи Католицької Церкви, зокрема: Катехизм Католицької Церкви, Документи Другого Ватиканського Собору, енцикліки Римських Архієреїв – «Мир на землі» Івана XXIII, «Сотий рік» Івана Павла II, «Любов у правді» та «Про християнську любов» Венедикта XVI, у яких значна увага приділяється аналізу війни, агресії, насильства як аморальних і недопустимих способів вирішення міждержавних конфліктів та пропонуються шляхи подолання міжнародних конфліктів та побудови системи мирного співіснування міжнародної спільноти на засадах принципу спільного блага.

Мета дослідження полягає в аналізі основних документів Католицької Церкви, присвячених питанню війни і миру, які відзначаються універсальністю і можуть набути рекомендаційного характеру у справі подолання міжнародних конфліктів і сприяти побудові «цивілізації любові».

Центральне місце людини та природна схильність людей і народів налагоджувати взаємини творять основні передумови для побудови справжньої міжнародної

спільноти, устрій якої має бути орієнтований на забезпечення дієвого універсального спільного блага. Незважаючи на розповсюджене бажання побудувати справжню міжнародну спільноту, єдність людського роду ще не втілилась у реальність. На заваді цьому стоять матеріалістичні, націоналістичні та шовіністські ідеології, що заперечують цінності, які притаманні людській особі, взятій цілісно в усіх її вимірах: матеріальному і духовному, індивідуальному і суспільному. Співіснування народів будується на тих самих засадах, які повинні скеровувати взаємовідносини між людьми: на істині, справедливості, активній солідарності і свободі. Вчення Католицької Церкви про основні принципи міжнародної спільноти вимагає, щоб відносини між народами і політичними спільнотами регулювалися розумом, справедливістю, правом і переговорами, виключаючи насильство, війну, а також будь-які форми дискримінації, залякування та обману.

Міжнародне право – гарантія міжнародного порядку, тобто співіснування політичних спільнот, кожна з яких окремо прагне спільного блага для своїх громадян, а всі разом – спільного блага для всіх народів [7, с. 268]. Міжнародне співтовариство – це спільнота, яка базується на суверенності кожної держави-члена, без підпорядкованості, що заперечувала б чи обмежувала її незалежність. Таке бачення міжнародної спільноти аж ніяк не означає релятивізацію чи усунення відмінностей і характерних рис кожного народу, а, навпаки передбачає заохочення до їхнього прояву. Повага до самобутності народів допомагає долати різні форми поділу, що ізолюють народи і наділяють їх егоїзмом, який має дестабілізуючі наслідки. Церква визнає важливість національного суверенітету, під яким розуміють, насамперед, прояв свободи, що повинна регулювати відносини між державами. Суверенітет – це суб'єктність нації в політичному, економічному, соціальному і культурному сенсі. Особливого значення набуває культурна складова як джерело опору агресивним діям чи формам панування, що обмежують свободу держави. Саме культура гарантує збереження ідентичності народу, виражає й утверджує його духовний суверенітет.

Для створення і зміцнення міжнародного устрою, що гарантував би мирне співіснування народів, необхідно, щоб моральний закон, який керує життям людей, регулював відносини між державами. Універсальний моральний закон має бути дієвим і незмінним та визначати правила побудови майбутнього світу, у якому не може бути місця війні чи будь-якому прояву насильства, а всі суперечності чи конфліктні ситуації повинні вирішуватись шляхом переговорів та пошуку шляхів мирного їх вирішення. Юридична і богословська думка, закорінена у природному праві, формує універсальні принципи, які передують внутрішньому праву держави і перевищують його: єдність людського роду, рівна гідність кожного народу, відмова від війни як засобу розв'язання конфліктів, необхідність співпраці задля досягнення спільного блага і вимога дотримуватись прийнятих угод. Слід особливо підкреслити останній принцип, аби уникнути спокуси вдаватися до закону сили, а не до сили закону. Для забезпечення верховенства права найбільшого значення набуває принцип взаємної довіри. Під цим кутом зору необхідно переглянути нормативні документи мирного врегулювання конфліктів, з метою розширення сфери їхнього застосування та їхню обов'язковість. Інститути переговорів, посередництва, примирення й арбітражу, які слугують виразом міжнародної законності, необхідно підтримати шляхом створення дієвої юридичної світової влади. Прогрес у цьому напрямку дозволить світовій спільноті стати не простим скупченням держав, а структурою, в якій можливе мирне розв'язання конфліктів. «Так само як усередині окремих держав, – зазначав Іван Павло II, – особиста помста і репресії поступилися місцем силі закону, так і в міжнародному співтоваристві потрібні дії потребують негайної реалізації» [7, с. 268]. Для зниження напруження, яке виникає у відносинах між різними політичними спільнотами і може загрожувати стабільності націй та міжнародній безпеці, необхідно дотримуватися загальних правил ведення переговорів і рішуче відкинути думку про те, що справедливості можна досягнути шляхом війни. [7, с. 221 – 222]. Іван Павло II зазначав: «Якщо війна може закінчитися без переможців і переможених, самознищенням людства, то потрібно відкинути логіку, що призводить до цього, тобто ідею, начебто намагання знищити супротивника, протистояння і війна як така сприяють прогресу й історичному поступу» [7, с. 215].

Католицька Церква наголошує, що насилля ніколи не буває «правильною» відповіддю і трактує насильство як зло, неприйнятне у вирішенні проблем і негідне людини, яке заперечує істину віри, істину нашої людяності. Коли воля влади стає важливішою від волі Бога, тоді в людині вже не можна розпізнати образ Бога, людина сприймається як «людський матеріал», яким «користувалися,, який зневажали, зневажаючи насправді самого Бога» [6, с. 148]. Найбільш концентрованим виразом насильства є війна, яка не лише не сприяє розв'язанню конфліктної ситуації, призводить до значних людських жертв, а й породжує нові і складніші конфлікти. Війна завдає не лише матеріальної а й моральної шкоди [1, с. 603], викликаючи крах справжнього гуманізму.

Агресивна війна за своєю природою аморальна. У той трагічний момент, коли виникає війна, керівники держави, яка зазнала нападу, мають право і обов'язок захищати країну, застосовуючи навіть силу зброї. Католицька Церква, визначаючи елементи «справедливої війни», стверджує, що використання сили законне, якщо відповідає певним жорстким умовам: «шкода завдана агресором нації чи спільноті націй, була тривалою, важкою і безперечною; усі інші засоби для покладання цьому краю виявилися неможливими або безуспішними; були обґрунтовані можливості успіху; використання зброї не спричинило лиха і безладдя, важчих, ніж лихо, яке слід усунути» [4, с. 529]. Під час оцінювання цих умов необхідно враховувати потужність сучасних засобів руйнування та відчувати відповідальність за спільне благо під час прийняття рішення. Навіть якщо ця відповідальність виправдовує наявність засобів, необхідних для реалізації свого права на захист, держави зобов'язані зробити все можливе, щоб забезпечити мир не лише на власній території, а й в усьому світі. Необхідно пам'ятати, що «одна справа – воювати, захищаючи власний народ, і зовсім інша – бажати підкорити собі інші народи. Воєнна міць не виправдовує її використання чи то з політичною, чи то з воєнною метою. Якщо війна, на жаль, почалася ворогуючим сторонам також не все дозволено» [1, с. 604]. Така позиція Католицької Церкви узгоджується з Хартією Організації Об'єднаних Націй яка, як відомо, ґрунтується на загальній забороні використовувати силу для розв'язання суперечливих питань між державами, за виключенням двох випадків: необхідний захист і заходи, до яких вдається Рада Безпеки в межах своєї компетенції утвердження миру. В будь-якому разі, реалізація права на захист власної держави і народу не повинна виходити

за межі необхідності. Саме тому, воєнні дії, які не мають вмотивованих підстав, породжують серйозні моральні і правові проблеми. Лише компетентні органи, визначивши на основі ретельної оцінки і серйозного обґрунтування загрози для миру, можуть дати міжнародний дозвіл на використання зброї і санкціонувати втручання у сферу автономії держави.

Необхідність захисту виправдовує наявність у держав збройних сил, які повинні слугувати миру. Військові, що служать у збройних силах, покликані на практиці захищати добро, істину і справедливість у світі. З цього погляду, важливим є збільшення кількості військових, які служать у міжнародних силах, здійснюючи гуманітарні чи миротворчі місії ООН. Кожен, хто служить у збройних силах, морально зобов'язаний не виконувати злочинні накази, що порушують право народів і його загальні принципи [4, с. 530]. На військових покладається цілковита відповідальність за їхні дії, які суперечать правам людини і народів чи нормам міжнародного гуманітарного права. Такі дії не можна виправдати необхідністю виконувати злочинні накази керівництва.

Право застосовувати зброю задля необхідного захисту тісно пов'язане з обов'язком надавати захист і допомогу невинним жертвам, які самі не можуть захиститися від агресії. У сучасних конфліктах, які часто відбуваються в межах однієї держави, необхідно цілковито дотримуватися вимог міжнародного гуманітарного права. Дуже часто від цих конфліктів потерпає мирне населення, а іноді навіть стає мішенню війни. У деяких випадках людей брутально знищують або насильно виганяють з власних домівок чи землі під виглядом «етнічної чистки», що завжди неприпустимо. За цих трагічних обставин слід надавати гуманітарну допомогу мирному населенню, однак вона не повинна бути засобом впливу на тих, хто її отримує. Відтак, благо людської особи має передувати інтересам конфліктуючих сторін. Обов'язок захищати мирне населення від впливу війни – це практичний вияв принципу гуманізму. Уся міжнародна спільнота має моральний обов'язок заступатися за ті групи, виживання яких опиняється під загрозою, а права серйозно порушуються. Вжиті заходи повинні повністю відповідати міжнародному праву й фундаментальному принципу рівності держав. В компетенції Міжнародного кримінального суду є покарання відповідальних за особливо тяжкі злочини проти людства: геноцид, воєнні злочини, агресію. Санкції, які передбачає сучасний міжнародний порядок, призначені виправляти поведінку урядів тих країн, які порушують мирного та організованого міжнародного співіснування чи жорстоко пригноблюють власне населення. Компетентні органи міжнародної спільноти повинні чітко визначити мету таких санкцій, а також періодично і об'єктивно оцінювати вжиті заходи, їхню ефективність та вплив на мирне населення. Санкції наколи не повинні бути засобом покарання всього народу, їх мета – торувати шлях до переговорів і діалогу. Серед найбільш впливових санкцій, які може впроваджувати міжнародна спільнота, Католицька Церква визначає економічне ембарго, збалансоване і контрольоване роззброєння, стримування [4, с. 530], контроль над виробництвом, продажем, імпортом і експортом зброї [4, с. 531]. Відтак, уряди держав зобов'язані зупинити розповсюдження зброї головним чином серед воюючих угрупувань, які не належать до збройних сил держави.

Держави не завжди володіють потрібними для ефективного захисту засобами, тому виникає необхідність у міжнародних і регіональних організаціях, які повинні співпрацювати для розв'язання конфліктів і сприяти миру, відновлюючи взаємну довіру. Аналізуючи покликання та діяльність ООН, Іван XXIII писав: «Отож ми палко прагнемо, щоб Організація Об'єднаних Націй спромоглася дедалі краще пристосовувати свою форму і свої засоби до широти і шляхетності своїх обов'язків. Нехай найшвидше надійде той час, коли ООН зможе дієво захищати права людської особи: права, які безпосередньо випливають із гідності людської особи, а тому універсальними, непорушними і незмінними, тим паче, що люди, які нині що день, то ширше беруть участь у політичному житті своїх націй, дедалі активніше дбають і про загальнолюдські інтереси й дедалі краще усвідомлюють свою належність, як живих членів, до всесвітньої людської родини» [5, с. 41]. Є підстави сподіватися, що завдяки зустрічам та переговорам люди краще зрозуміють зв'язки, які їх поєднують, адже ці зв'язки походять з їхньої спільної людської природи, а також усвідомлять, що одна з найголовніших вимог цієї природи полягає в тому, щоб між ними і їхніми народами панував не страх, а любов, яка виражається у чесному, багатогранному і продуктивному співробітництві [5, с. 36 – 37].

Магістеріум Католицької Церкви стверджує, що запобігти конфліктам і насиллю можна лише за умови усвідомлення кожною людиною необхідності плекати мир з дня у день, зберігати стан миру у своєму серці. В такий спосіб мир поширюватиметься від людини до різних суспільних об'єднань, доки не охопить всю політичну спільноту [4, с. 531]. В атмосфері гармонії та поваги до справедливості може зростати справжня культура миру, здатна охопити всю міжнародну спільноту. Тому мир – це плід «ладу, запровадженого у людському суспільстві Божественним Засновником, який повинні втілювати у життя люди, що прагнуть більшої досконалості» [1, с. 601 – 602]. Такого ідеалу миру можна досягти лише за умови забезпечення блага окремої людини та довірливого і добровільного взаємного обміну багатствами духу і талантами [1, с. 602].

В атомну епоху важко навіть уявити війну в якості знаряддя встановлення справедливості. Саме тому, пошук альтернативних війні шляхів розв'язання міжнародних конфліктів сьогодні став невідкладним. В ситуації, коли засоби масового знищення, до яких мають доступ навіть невеликі країни, надзвичайно потужні, а народи землі тісно взаємопов'язані, майже неможливо зменшити наслідки конфлікту. Тому варто шукати причини збройних конфліктів, особливо пов'язаних з такою діяльністю системи, що спричиняє несправедливість та відчувати спільну відповідальність за недопущення війни і сприяння розвиткові світового співтовариства [7, с. 266 – 268]. Турбота про впорядковане і мирне співіснування людського роду спонукає Католицьку Церкву наполягати на необхідності створення всесвітньої влади, яку визнаватимуть усі і яка буде наділена дієвою силою гарантувати загальну безпеку, дотримання справедливості і повагу до прав [1, с. 607 – 608]. Така влада повинна постати із взаємної угоди, а не бути нав'язаною і не носити ознак світової супердержави. Політична влада на рівні міжнародного співтовариства повинна керуватися законом, підпорядковуватися спільному благу, дотримуватися принципу субсидіарності, «бути задіяною у справу справжнього інтегрального людського розвитку, бути інспірованою цінностями любові у правді» [2, с. 108]. а діяльність міжнародних організацій повинна відповідати потребам людини у соціальному житті і у сферах, особли-

во важливих для мирного і упорядкованого співіснування націй та народів [1, с. 609].

Через глобалізацію проблем сьогодні, як ніколи, постає нагальною потреба розширювати міжнародну політичну активність з метою забезпечення миру і розвитку шляхом прийняття узгоджених заходів. Магістеріум Католицької Церкви наголошує, що взаємозалежність між людьми і між народами має моральний характер і визначає економічні, культурні, політичні та релігійні відносини в сучасному світі. «Світська держава, – зазначає Й. Ратцінгер, – …повинна спиратися на формуючі моральні основи, які її збудували; вона може і мусить визнавати основоположні цінності, без яких її не було б, і без яких вона не могла б вижити. Держава абстрактного розуму, що втратив історичні корені, не вистоїть [6, с. 146]. Отож, можна сподіватися нового погляду на міжнародні організації, який «передбачає подолання політичного суперництва і відмову від маніпулювання цими організаціями, що існують виключно для спільного блага» [7, с. 274] та досягнення вищого рівня міжнародного порядку. Зокрема, міжурядові структури повинні ефективно виконувати функції контролю і керівництва, оскільки спільне благо сьогодні стає метою, якої не можуть досягти окремі держави, навіть якщо вони займають домінуюче становище у світі і вирізняються могутністю, політичною силою і багатством. Крім того, міжнародні організації повинні гарантувати рівність, яка лежить в основі універсального права на участь у процесі цілісного розвитку, з обов'язковою належною повагою до законних відмінностей. Водночас, Католицька Церква позитивно оцінює ті об'єднання громадянського суспільства, які формують громадську думку з різних питань міжнародного життя, особливу увагу звертаючи на дотримання прав людини. Відданість ідеалам міжнародного співтовариства, особливо завдяки практичним жестам учасників неурядових організацій та всіх людей доброї волі може слугувати джерелом натхнення для діяльності на міжнародній арені національних урядів. Зауважимо, що побудова справедливих структур, не входить до компетенції Церкви, а належить до сфери політики – сфери «самовідповідального розуму». Відтак, завдання Церкви у цій ділянці можна вважати опосередкованим: «вона повинна сприяти очищенню розуму і пробудженню моральних сил, без яких ані не можна створити справедливих структур, ані вони не зможуть слугувати довготерміновій меті. Будувати справедливий суспільний лад – безпосереднє завдання мирян» [3, с. 42].

Висновки. Утвердження миру у світі – складова місії Церкви, через яку здійснюється спасительна справа Христа на землі. Утвердження справжнього миру – це вияв християнської віри в любов, яку Бог почуває до кожної людини. Віра в Божу любов породжує нове бачення світу і нове ставлення до інших, а прощення і примирення, яким би тривалим і складним не був цей процес, уможливлює справжній мир. Католицька Церква як духовна і, водночас, суспільна інституція, виходячи з реалій сучасного світу, прагне силою свого морального авторитету вплинути на процес утвердження миру у всьому світі. Гнівно засуджуючи агресію і війну, як способи врегулювання конфліктних ситуацій, Церква натомість пропонує облаштування міжнародних відносин на засадах моральності, законності і прагнення всіх народів до досягнення спільного блага.

Проблема встановлення якісно нових міжнародних відносин, базованих на мирному співіснуванні та співробітництві всіх держав-членів світового співтовариства, та ролі Церкви у побудові «цивілізації любові» надзвичайно складна та багатогранна, а тому потребує подальшого опрацювання.

Бібліографічні посилання

1. Душпастирська Конституція про Церкву в сучасному світі // Документи Другого Ватиканського Собору, Конституції. Декрети. Декларації. – Львів : «Свічадо», 1996. – с. 499 – 620.

2. Енцикліка Любов у правді Вселенського Архиєрея Венедикта XVI про інтегральний людський розвиток у любові та правді. – Жовква : Місіонер, 2010. – 128 с.

3. Енцикліка святішого отця Венедикта XVI Єпископам,священикам, дияконам, посвяченим особам і вірним мирянам Про християнську любов. – Митрополича комісія «Справедливість і мир» УГКЦ, 2006. – 63 с.

4. Катехизм Католицької Церкви. – Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002. – 771 с.

5, Мир на землі. Енцикліка папи Івана XXIII про всановлення миру між усіма народами в істині, справедливості, любові та свободі. – Львів : «Свічадо», 2008. – 53 с.

6. Ратцінгер Й. Цінності в часі перемін. Долання майбутніх викликів / Йосиф Ратцінгер. – Львів : «Місіонер», 2006. – 164 с.

7. Энциклика его святейшества папы Иоанна Павла II «Centesimus annus» («Сотой годовщине») // Энциклики его святейшества папы Римского 1891, 1981, 1991 г.г. о труде, человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали. – Киев: Институт праксеологии, 1993. – с. 187278.

Волынец О. А.. Католическая Церковь о войне, мире и общем благе.

Проанализировано позицию Католической Церкви относительно проблемы войны, агрессии, насилия, как аморальных и недопустимых способов разрешения международных конфликтов. Исследовано предлагаемые Церковью подходы к исключительно мирным путям преодоления противоречий на международной арене и роли международных организаций в восстановлении партнерских взаимоотношений между государствами и построении качественно новой системы международных отношений.

Ключевые слова: мир, международное сообщество, международные организации, общее благо, агрессия, война.

Wolynets O. Catholic Church speaks about war , peace and the commonwealth.

The analysis was done on the position of the Catholic Church concerning the problem of aggression, violence and war as immoral and unacceptable ways of resolving international conflicts in the modern world. The research has analysed basic documents of the Catholic Church, which discover war's negative consequences for all mankind. These leads not only to the indulgence of inalienable human rights, but also to significant human victims, material loses, and spiritual sacrifices. Particular attention is paid to the consideration of the international community on the necessary and reasonable sanctions against the aggressor, and the provision of humanitarian assistance to countries that have experienced military aggression.

Key words: peace, the international community, international organizations, the commonwealth, aggression, war.

Надійшла до редколегії: 20.04.14 р.

УДК 101: 130.2

К. С. Дмитренко
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

КОМУНІКАТИВНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ І КОНТЕКСТУАЛЬНІСТЬ АРГУМЕНТАЦІЇ

Ідея комунікативної раціональності, на якій Юрґен Габермас засновує свою теорію комунікативної дії, викликала довготривалі дискусії у філософії мови і соціальних науках. Хоча ця концепція була критикована за непослідовність, вона, втім, спричинила прогресивні зсуви у сучасній теорії мовленнєвих актів. Проте один із найсуттєвіших опонентів Габермаса належить до сучасної теорії аргументації, – йдеться про Стівена Тулміна та його працю «Використання аргументації». Компоненти аргументації поділяються на залежні і незалежні від контексту застосування. Тулмін доводить, що критерії доведення того чи іншого твердження варіюються від випадку до випадку відповідно до соціальних практик або інституцій, в яких має місце дискусія. На противагу цьому, Габермас висуває поняття комунікативної раціональності, заснованої на чотирьох універсальних вимогах валідності, які не залежать від контексту. Цю тезу критично проаналізовано у цій статті, як з теоретичного погляду, так і з погляду її наслідків для соціальної теорії. Насамперед, комунікативна раціональність включає чотири відмінні концепції валідності без встановлення їхнього підпорядкування, і в цьому полягає її епістемологічна суперечність. По-друге, демонструється, що одночасне застосування універсальних вимог валідності у повсякденному житті призводить до нерозв'язних суперечностей, які не дозволяють ухвалити правильне рішення в тій чи іншій проблематичній ситуації. Нарешті, теза про життєсвіт як доповнювальне поняття до трьох формальних світів є сумнівною, враховуючи проблему «зіткнення культур» у пізньому капіталістичному суспільстві. Як наслідок, універсальні вимоги валідності Габермаса слід розглядати як концептуальні узагальнення, розроблені у відповідності до певних типів мовленнєвих актів і дискурсів. Ці принципи зберігають свою валідність лише окремо в обмежених сферах свого застосування і мають дуже обережно застосовуватись у повсякденній практиці як контрфактичні пресупозиції суб'єктів аргументації один щодо одного.

Ключові слова: комунікативна раціональність, критерії аргументації, Стівен Тулмін, універсальні вимоги валідності, Юрґен Габермас, життєсвіт, формальні світи валідності

Вступ. Свою теорію комунікативної раціональності Габермас розробляє як «засновок теорії суспільства, в якому обґрунтовуються власні нормативні критерії цієї теорії» [5, с. 7]. Підкреслюючи нормативно-емпіричний характер свого проекту, філософ стверджує, що його складна багаторівнева побудова має поєднати нормативні засновки самої теорії, а також дворівневу концепцію суспільства і навіть теорію модерну.

Не дивно, що нова претензійна версія критичної соціальної теорії одразу викликала гостру критику, націлену безпосередньо на епістемологічний фундамент Габермасової теоретичної конструкції. Так, Герберт Шнедельбах критикує поняття комунікативної раціональності, ставлячи запитання про те, чи є достатньо обґрунтованим «пов'язувати недиспозитивне значення «раціональності» […] із диспозитивним» [12, с. 11]. Система диспозитивної форми раціональності є засадничою для функціональних теорій суспільства, таких як системна теорія Нікласа Лумана. Тоді як Габермас наполягає на пріоритеті над «функціоналістським розумом» комунікативної раціональності, яка відсилає до нормативних зразків поведінки людей у конкретних ситуаціях. Викликає сумнів те, чи це твердження є дійсно достатньо обґрунтованим у теорії комунікативної дії.

Ганс Петер Крюґер наполягає на недоліках міждисциплінарного дослідницького підходу Габермаса, в якому «висуваються домагання парадигматичної валідності, враховуючи відповідь, яка дається на запитання, що з'являється в процесі цієї [теоретичної] реконструкції як специфічної соціокультурної еволюції» [10, с. 140].

Нарешті, Мартин Зеєль вказує на буквальне і метафоричне значення комунікативної раціональності, яка, з одного боку, включає внутрішні аспекти розуміння різних сфер суспільної діяльності, таких як наука, мораль і мистецтво, а з іншого, – функціонує як взаємозв'язок між ними [13, с.36 і далі].

Якою б обґрунтованою не виглядала би критика концепції комунікативної раціональності, тенденції останніх досліджень свідчать про те, що попри свою неоднозначність і суперечливість ключові поняття теорії комунікативної дії зберігають свій евристичний потенціал у низці наукових дисциплін. Можна говорити про практичну продуктивність «комунікативної раціональності» та «ідеальної ситуації мовлення» в таких сферах як політична психологія [11] і філософія для дітей [15].

На сьогодні ідея універсальних домагань значущості мала найбільший вплив на сучасну теорію мовленнєвих актів. Так, порівнюючи версії теорії мовленнєвих актів Сьорля і Габермаса, Овен Ериксон [3] підкреслює, що найбільш значущою інновацією Габермаса було пропонування універсальних передумов успішної комунікації. Втім, чотири універсальні вимоги валідності, розроблені у формальній прагматиці, залишають поза увагою такі типи мовленнєвих актів як імперативи. В своїй праці щодо комунікативної раціональності Ґьоран Ґолдкул [4] продовжує критично розглядати концепцію універсальних вимог валідності. Аналізуючи різні типи критеріїв валідності в теорії комунікативної дії, дослідник демонструє, що в дійсності спостерігається набагато більше розмаїття мовленнєвих актів. Таким чином, схему Габермаса слід доповнити новими типами нормативних вимог комунікації.

В цій статті я звертаюся до суперечки, яка виникла між формальною прагматикою з її домаганням універсальної валідності і сучасною теорією аргументації. Фактично, в «Теорії комунікативної дії» Габермас уводить ідею універсальних вимог валідності в контексті дискусії зі Стівеном Тулміним. На противагу до тези Тулміна про контекстуальну залежність критеріїв доведення аргументів, ідея комунікативної раціональності заснована на стандартах, незалежних від контексту. Тезу про чотири універсальні вимоги валідності слід критично розглянути шляхом перевірки теоретичної правильності поняття комунікативного розуму і, як наслідок, виявлення суперечностей при його застосуванні. Окрім того, викликає сумнів застосування формального поняття комунікативної раціональності до теорії суспільства – слід перевірити, наскільки враховується при цьому процес культурної диференціації, що відбувається в сучасно-

му глобалізованому суспільстві.

1. Модель аргументації С. Тулміна та її критика Ю. Габермасом

Для Тулміна процес аргументації має місце тоді, коли ми, окрім тверджень, також враховуємо аргументи, якими вони доводяться. Однак аргументи не є безсумнівними і самі потребують обґрунтування: «Ми можемо вимагати аргументів; а твердження слід визнавати лише тоді, коли аргумент, якій висувається на його користь, відповідає певним критеріям» [14, с. 12]. Тож вирішальним запитанням є те, як можна оцінити силу наших аргументів, тобто завдяки яким процедурам і стандартам можна довести, що наведені аргументи зберігають свою валідність у тому чи іншому випадку.

На практиці аргументація відбувається у певних ситуаціях та інституціях. Можна дискутувати про наступну дату місячного затемнення, про перевагу одного художника над іншим, нарешті, – про справедливість того чи іншого судового вироку. Іншими словами, існують різні сфери знання і різні соціальні практики, в яких проходить аргументація, такі як математика, лінгвістика, мораль і законодавство. Попри це, якщо взяти до уваги юриспруденцію, то можна помітити, що існують певні загальні етапи обґрунтування висунутих тез.

З цього можна зробити висновок, що «Аргументи, спрямовані на обґрунтування, можуть бути різних типів, тож виникає запитання, наскільки їх можна оцінювати за однією й тією ж самою процедурою, в тих самих термінах і звертаючись до тих самих стандартів…» [14, с. 14].

У подальшому Тулмін пропонує концепцію царини аргументів. Аргументи належать до однієї царини, якщо їхні дані та висновки є одного логічного типу; якщо вони різні, то аргументи належать до різних царин. Наприклад, якщо проаналізувати вживання слова «не могти» у висловлюваннях з різних контекстів, таких як речення про фізичну неможливість, термінологічну неправильність або наявні норми, то можна побачити, що кожного разу його вживання передбачає не лише різні, але й однакові аспекти.

Можна говорити про загальну, інваріантну схему аргументації, яку можна виявити в кожному з випадків. Зазвичай, коли ми щось стверджуємо, то з метою доведення тези ми звертаємося до фактів, які в загальній схемі аргументації позначаються як дані. Потім, для того, щоб зробити висновок, нам потрібні певні правила або принципи виведення. Цей компонент аргументації називається засновком, і він відповідає стандартам або критеріям обґрунтування. Нарешті, засновок також має бути чинним, тому слід знайти підґрунтя на якому він засновується в тій чи іншій царині аргументації.

Тулмін стверджує, що сила або практичні імплікації використання модального дієслова не змінюються від однієї царини до іншої. На противагу цьому, критерії обґрунтування варіюються в залежності від контексту, в якому має місце аргументація [14, с. 33].

У попередньому визначенні комунікативної раціональності Габермас пов'язує її з ідеєю знання. Раціональність властива дієвцям, які здобувають і використовують знання у повсякденному житті. Таким чином, ідеться про процес мислення і подальшого висловлення думок, у якому раціональність як правило знаходить свій прояв у світі.

Однак висловлювання, які використовують суб'єкти, завжди підпадають під критику. Знання, на яке вони при цьому спираються, може бути необґрунтованим. Якщо хтось висловлює думку, вона може бути хибною; якщо хтось діє, для того, щоб досягти мети, ця дія може бути неуспішною.

Тож питання полягає в тому, яким чином можна обґрунтувати висловлювання у відповідності до вимог істинності, якими керується суб'єкт. Зрештою, раціональність означає можливість критикувати і доводити. Завжди існують певні вимоги валідності, які приймаються суб'єктом комунікації та його партнером, або спостерігачем цього процесу, і саме це гарантує об'єктивність тих чи інших висловлювань.

Процес раціональної комунікації характеризується певною типовою структурою і одночасно він є диверсифікованим. «Підсумовуючи, можна сказати, що дії, що регулюються нормами, експресивні саморепрезентації та оціночні висловлювання доповнюють фактичні мовленнєві акти до комунікативної практики» [5, с. 37]. Це означає, що концепція комунікативної раціональності має бути пояснена більш детально в рамках теорії аргументації.

Спочатку Габермас подає таке саме визначення аргументації, що й Тулмін. Він стверджує, що аргумент містить засновок, який систематично пов'язаний з вимогами валідності. Сила аргументу залежить від валідності засновків. Отже, можна говорити про відповідність між формами аргументації, типами висловлювань і вимогами валідності.

Таблиця 1. Типи аргументації за Ю. Габермасом

Форми аргументації	Проблематичні висловлювання	Вимоги валідності
Теоретичний дискурс	Когнітивно-інструментальні	Істинність тверджень; ефективність телеологічних дій
Практичний дискурс	Морально-практичні	Правильність норм, якими регулюється дія
Естетична критика	Оціночні	Відповідність ціннісних стандартів
Терапевтична критика	Експресивні	Правдивість виражень
Прояснювальний дискурс	----------	Зрозумілість або правильність формулювання символічних конструкцій

Головна проблема сучасної теорії аргументації полягає в тому, що вона має тенденцію перевершити дедуктивну логіку і знайти основи аргументації в царині недедуктивних співвідношень між прагматичними мовленнєвими актами. До цього дотична критика Тулміним абсолютистської та релятивістської позицій. Якщо абсолютист намагається приписати значущість аргументу дедукції або емпіричному доказу, то релятивіст не пояснює остаточну силу кращого аргументу і не бере до уваги універсальні конотації вимог валідності. Обидві ці позиції є помилковими в тому, що вони не вхоплюють рафіновану логіку аргументації.

У своєму аналізі засновків аргументації Тулмін приділяє увагу, насамперед, контекстам дії, в яких має місце суперечка. Це може бути суд, лікарська консультація, семінар в університеті, дискусія інженерів

тощо. Множинність інституцій може бути редукована до кількох відповідних типів вимог і аргументації. Зрештою, Габермас ставить під сумнів тезу Тулміна про контекстуальну залежність вимог валідності. «Звичайно, цій спробі редукувати різноманіття типів аргументації та вимог валідності до різних «сфер раціональності» і, відповідно, до інституціолізованих «царин аргументації» властива певна неоднозначність. Залишається незрозумілим, чи ці цілісні сфери законодавства, медицини, науки і менеджменту, мистецтва та інженерії можуть бути розрізнені одна від одної лише функціонально, наприклад, з погляду соціології, або також і за логікою аргументації» [5, с. 58].

Відкидаючи апріорну концепцію раціональності, Тулмін запроваджує її історичне поняття, яке продовжує розвиватися лише через емпіричний аналіз зміни раціональних інституцій. Водночас він заперечує релятивізм і обстоює неупередженість позиції раціонального судження. Проте, його аргументація так і залишається непроясненою. Згідно з Габермасом, Тулмін помиляється в тому, що не проводить розрізнення між, з одного боку, випадковими інституційними характеристиками аргументації і, з іншого, – внутрішньою структурою окремих форм аргументації. Як наслідок, в його теорії аргументації відсутнє розрізнення між конвенційними вимогами, залежними від контексту, та універсальними вимогами валідності.

На противагу цьому, Габермас стверджує, що «форми аргументації відрізняються у відповідності до універсальних вимог валідності, які часто розпізнаються спочатку у взаємозв'язку із контекстом висловлювання, і які, втім, конституюються не лише через контексти і царини діяльності» [5, с. 64].

У відповідності до типів висловлювання або форм тверджень, Габермас виокремлює чотири універсальні вимоги валідності:

a) розуміння як правильне формулювання речень;

b) істина як відповідність твердження наявному стану речей;

c) правильність як дотримання норм;

d) правдивість як щире вираження суб'єктивних почуттів (інтенцій).

2. Універсальні вимоги валідності: поняття і його застосування

У своїх працях Габермас висуває кулька визначень універсальних вимог валідності у різних теоретичних контекстах. В подальшому я спробую перевірити теоретичну правильність цього поняття, яке складає сутність комунікативної раціональності.

Спочатку в «Теорії комунікативної дії» подається визначення універсальних вимог валідності в контексті теорії мовленнєвих актів, тобто як імпліцитних засновків домагань, які висувають суб'єкти в процесі аргументації. Як вже було сказано у попередньому розділі цієї статті, можна виокремити чотири універсальні вимоги валідності відповідно до типів мовленнєвих актів: розуміння, істинність, правильність і правдивість.

В подальшому Габермас оновлює цю класифікацію в контексті попереднього визначення концепції комунікативної дії. В зв'язку з цим важливо мати на увазі онтологічну пресупозицію зв'язку дієвця і світу. Звертаючись до теорії трьох формальних світів К. Попера, можна виокремити три типи дії: телеологічну, регульовану нормами і драматургічну. Тоді в своєму відношенні до об'єктивного, соціального і суб'єктивного світу дієвці оцінюються за такими універсальними вимогами валідності як істинність, правильність і правдивість. Як наслідок, комунікативна дія з її універсальною вимогою розуміння відсилає до здатності суб'єктів рефлексійно координувати свою діяльність між трьома іншими вимогами валідності.

З погляду теорії, для того, щоб бути універсальною, ідея комунікативної раціональності не має містити суперечностей і бути застосовуваною в кожному випадку незалежно від контексту аргументації. Втім, можна легко помітити неуникненні суперечності вже у визначенні цього поняття.

По-перше, ідея комунікативною раціональності включає чотири відмінні концепції валідності, які неможливо редукувати до лише однієї. З одного боку, Габермас говорить про комунікативну раціональність, в якій чотири вимоги валідності зводяться до однієї: «Ці вимоги конвертують в одну єдину вимогу, – вимогу розуму» [7, с. 104 і далі]. З іншого боку, він недвозначно заявляє, що «чотири вимоги валідності є фундаментальними в тому розумінні, що вони не можуть бути зведені до спільного знаменника» [5, с. 111].

Враховуючи це, яким чином можна дати визначення ідеї комунікативної раціональності, так, щоб уникнути суперечності між її єдністю і множинністю? В теорії комунікативної дії Габермас наполягає на її розумінні як рефлексійного механізму координації дій. Однак комунікативна раціональність охоплює три фундаментально відмінні вимоги валідності, засновані на різних типах світів і дії, або, з погляду теорії аргументації, – на різних типах тверджень і форм аргументації. Як наслідок, комунікативна раціональність не може бути редукована до однієї-єдиної універсальної вимоги валідності, так само як неможливо вибудувати ієрархію універсальних норм комунікації.

Тепер я хочу перейти до труднощів, пов'язаних із практичним застосуванням універсальних вимог валідності.

У своїх теоретичних побудовах Габермас явно намагається пов'язати теорію з практикою. В контексті комунікативної раціональності це означає, що універсальні вимоги валідності отримують своє втілення як імпліцитне знання у фактичних процесах комунікації між людьми: здійснюючи висловлювання, дієвець, спрямований на розуміння, висуває три домагання валідності – істинності, правильності і правдивості. Слід розглянути, які наслідки ця стратегія може мати в конкретному випадку.

Уявімо ситуацію, в якій було розбите чиєсь вікно. Тоді ця дія може бути висловлена у вигляді речення «Чоловік розбив вікно». Відповідно до вимоги валідності істинності, це твердження може бути доведене, якщо був виявлений відповідний факт. Тож, припустимо, що це висловлювання таки відповідає тому, що насправді сталося в об'єктивному світі, і, отже, воно є істинним.

Водночас ідея комунікативної раціональності імплікує необхідність застосування в одній ситуації двох інших універсальних вимог валідності.

Для того, щоб застосувати критерій правильності, ми спочатку маємо переформулювати дану ситуацію в термінах нормативної дії. «Чоловік, який розбив вікно відповідає або не відповідає нормі, чинній в даному випадку». Можна легко побачити, що застосування критерію правильності в реальних ситуаціях неодмінно приводить до змістовного визначення норми. Втім, норми можуть відрізнятися, в залежності від соціальних контекстів, у яких вони діють. Наприклад, можна уявити суспільство, в якому розбивати вікна вважається чимось нормальним. У своїх працях Габермас ніколи не вказує на

цю проблему: він не говорить про необхідність уточнення норми, так само, як не пропонує деяку універсальну ідею цієї норми. Тож, існує два можливі висновки в цьому випадку: якщо розбивати вікна вважається нормальним, то дія є правильною; якщо це вважається ненормальним, тоді дія не є правильною.

Подальше застосування критерію правдивості так само викликає труднощі. Речення «Чоловік розбив вікно» є «правдивим», якщо воно відповідає чиїмось суб'єктивним інтенціям. Знову ж таки, внутрішньо можна як погоджуватися, так і не погоджуватися з цією дією. Тобто, як і в попередньому розгляді, маємо два варіанти відповіді щодо валідності цього випадку. Так само проблематичною є ситуація, коли «правдивість» суперечить «правильності»: що, якщо хтось погоджується з цією дією, але його / її суб'єктивні почуття не відповідають нормам, чинним у даному суспільстві?

Це дозволяє зробити висновок, що одночасне застосування критеріїв правдивості і правильності призводить до проблеми неузгодженості цих двох типів універсальних вимог валідності.

Виявлені суперечності можуть бути зведені разом у таблицю:

Таблиця 2. Застосування універсальних вимог валідності до конкретної ситуації «Чоловік розбив вікно».

Істинність	Правильність	Правдивість	Результуюче розуміння дії
+	+	+	+
+	–	–	?
+	–	+	?
+	+	–	?

З таблиці видно, що буквальне виконання вимоги одночасного застосування універсальних вимог валідності неодмінно призводить до суперечностей, які неможливо розв'язати. Якщо дія «Чоловік розбив вікно» є істинною, тоді її результуюче розуміння як комунікативно валідної можливо лише у випадку, що вона також відповідає критеріям правильності і правдивості. В інших випадках дійти до несуперечливого висновку неможливо.

3. Життєсвіт як доповнювальне поняття до трьох формальних світів

В теорії комунікативної дії Габермас робить спробу синтезувати концепції життєсвіту і системи, розроблені відповідно у феноменології і теорії соціальних систем. Для того, щоб це здійснити, він спочатку розвиває засноване на комунікації поняття життєсвіту, таким чином застосовуючи інструменти своєї універсальної прагматики, тобто універсальні вимоги валідності до теорії суспільства. Я намагатимусь проаналізувати, чи можна обґрунтувати це рішення, враховуючи тенденцію культурної диференціації у пізньому капіталістичному суспільстві.

Базовим компонентом життєсввіту є ситуація, в якій дієвці зазвичай взаємодіють один із одним, своїм довкіллям і предметом праці. «Ситуація проявляється через теми, виражені у цілях дій і планах взаєморефрентних зв'язків у життєсвіті» [6, с. 187]. Якщо ситуація стає проблематичною, тоді дієвці потребують строгих критеріїв судження, критичного аналізу задля подальшого ухвалення рішень.

В таких випадках вони звертаються до універсальних умов валідності, які разом із трьома формальними світами утворюють категорійний каркас для розв'язанні проблематичних ситуацій у життєсвіті.

Отже, головна теза Габермаса полягає в концептуалізації життєсвіту як ідеї, доповнювальної до комунікативної дії. Життєсвіт і три формальні світи співвідносяться один із одним як зміст і форма. «Цей неперервний процес визначення і перевизначення означає локалізацію змістів у відповідності до світів – в залежності від того, що є валідним в тому чи іншому випадку як відповідно інтерпретований компонент об'єктивного, інтерсуб'єктивно визнаний компонент соціального, або що є привілейовано досяжним особистим компонентом суб'єктивного світу» [6, с. 186].

Що саме конституює зміст або сутність життєсвіту? Це природна мова й культура. Згідно з Габермасом, вони не утворюють окремий формальний світ, але залишаються на тлі діяльності суб'єктів життєсвіту. В подальшому Габермас пропонує переформулювати культуралістськи редуковану феноменологічну концепцію життєсвіту шляхом її обґрунтування через комунікативну дію.

Теза про доповнюваність життєсвіту в стосунку до комунікативної дії є сумнівною з огляду на емпіричні тенденції у пізньому капіталістичному суспільстві, пов'язані з культурною диференціацією, що з необхідністю впливає на процеси соціалізації, соціальні конфлікти і нові горизонти політичних конфронтацій. Тут пригадується, насамперед, нова цивілізаційна парадигма сучасного світопорядку, уведена й розроблена Семюелом Гантинґтоном [8] у 1990-ті роки. В своїй праці дослідник стверджує, що саме світогляд і культурна ідентичність визначає нову політичну мапу світу після завершення епохи Холодної війни.

Знаменитий діагноз зіткнення цивілізацій зберігає свою чинність і до сьогодні, у дедалі складнішому глобалізованому світі, в якому національні кордони більше не функціонують як нормативні зразки для життя, кар'єри, соціальної та політичної діяльності суб'єктів. Зокрема, Ульрих Бек [1] пропонує розуміти ці процеси за допомогою концепції космополітизму.

Це доводить, що фактор природної мови і культури в жодному разі не слід виключати з аналізу процесів у сучасному глобальному суспільстві. На противагу цьому, стратегія Габермаса, спрямована на перевизначення життєсвіту на ґрунті комунікативної дії, призводить до редукції культурної царини. Як вже говорилося вище, культура не конституює окремий світ у критичному категоріальному каркасі. Більш того, класифікація дій відповідно до трьох формальних світів виключає ціннісну складову, що була представлена у попередніх типах аргументації (див. Табл. 1): серед універсальних вимог валідності відсутня відповідність ціннісним зразкам. Отже, культура просто виключається з формальної схеми комунікативної дії.

Висновок. Критичний аналіз ідеї комунікативної раціональності демонструє, що валідність критеріїв аргументації, розроблених Габермасом у його формальній прагматиці, обмежується певними типами мовленнєвих актів і дискурсів аргументації, і таким чином є не більш «універсальною», ніж стандарти доведення, запропоновані Тулміним, які так само варіюються від одного контексту до іншого.

Як наслідок, концепція розуміння, заснована на можливості рефлексійного зміщення між модусами комунікації імплікує теоретичні суперечності. Її буквальне застосування до реальних проблематичних випадків потверджує, що при оцінці однієї ситуації за допомогою

трьох універсальних вимог валідності неможливо прийти до несуперечливого рішення.

Окрім того, застосування комунікативної раціональності до теорії суспільства не дозволяє охопити складні і багатоманітні імплікації «культурної логіки пізнього капіталізму». Фактор культури і природної мови просто виключається з формальної схеми комунікації.

Утім, до «універсальних вимог валідності» можна звертатися у їхньому статусі можливих генералізованих критеріїв для певних типів дискурсів і як контрфактичних припущень суб'єктів аргументації один щодо одного, таким чином зберігаючи евристичний потенціал цієї концепції.

Бібліографічні посилання

1. Beck U. The Cosmopolitan Vision / U. Beck ; [transl. by Ciaran Cronin] – Cambridge : Polity Press, 2006. – 201 p.
2. Edgar A. Habermas: The Key Concepts / A. Edgar. – London, NY : Routledge, 2006.
3. Eriksson O. A Generic Communication Model Based on Habermas and Searle's Versions of Speech Act Theory / O. Eriksson. // Proceedings of the fourth International Workshop on the Language Action Perspective on Communication Modelling / edited by G. Goldkuhl, G. Lind, U. Seigerroth. – Copenhagen : 1999.
4. Goldkuhl G. The validity of validity claims: An inquiry into communication rationality [Електронний ресурс] / G. Goldkuhl. // Univ., Centrum för studier av människa, teknik och organisation, 2000. – Режим доступу : http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.218.2076&rep=rep1&type=pdf.
5. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns / Jürgen Habermas. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1981. – Bd. 1 : Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. – 533 S. – (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft ; 1175).
6. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns / Jürgen Habermas. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1981. – Bd. 2 : Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft. – 641 S. – (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft ; 1175).
7. Habermas J. Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns / Jürgen Habermas. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1995. – 605 S. – (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft ; 1176).
8. Huntington S. The clash of civilizations and the remaking of world order / S. P. Huntington. – New York : Simon & Schuster, 1996. – 367 p.
9. Joas H. The Unhappy Marriage of Hermeneutics and Functionalism / H. Joas // Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action. / [ed. : Axel Honneth, Hans Joas]. – Cambridge : The MIT Press, 1991. – P. 97—118.
10. Krüger H.-P. Communicative Action or the Mode of Communication for Society as a Whole // Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action. / [ed. : Axel Honneth, Hans Joas]. – Cambridge : The MIT Press, 1991. – P. 141–164.
11. Rienstra B., Hook, D. Weakening Habermas: The Undoing of Communicative Rationality / B. Rienstra, H. Derek // Politikon. – no. 3 (2006). – P. 313–339.
12. Schnädelbach H. The Transformation of Critical Theory / H. Schnädelbach // Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action / [ed. : Axel Honneth, Hans Joas]. – Cambridge : The MIT Press, 1991. – P. 7–22.
13. Seel M. The Two Meanings of «Communicative Rationality» : Remarks on Habermas's Critique of a Plural Concept of Reason / M. Seel // Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action / [ed. : Axel Honneth, Hans Joas]. – Cambridge : The MIT Press, 1991. – P. 36–49.
14. Toulmin S. The Uses of Argument / S. Toulmin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1964. – 264 p.
15. Weber B. The Practicability of the Ideal Speech Situation / B. Weber // Analytical Teaching. – Vol. 28, no.1 (2008). – P. 2–10.

Дмитренко К. С. Коммуникативная рациональность и контекстуальность аргументации.

Идея коммуникативной рациональности, на которой Юрген Хабермас основывает свою теорію коммунтикативного действия, вызвала долгоиграющие дискуссии в философии языка и социальных науках. Хотя эту концепцію критиковали за непоследовательность, она, тем не менее, стала причиной прогресивного смещения в современной теории речевых актов. Однако один из наиболее серьезных оппонентов Хабермаса принадлежит к современной теории аргументации, – речь идет о Стивене Тулмине и его работе «Использование аргументации». Компоненты аргументации можно разделить на зависимые и независимые от контекста использования. Тулмин доказывает, что критерии доказательства того или иного утверждения варьируются от случая к случаю соответственно социальным практикам или институциям, в которых проходит дискуссия. Хабермас, наоборот, вводит понятие коммуникативной рациональности, которая основывается на четырех универсальных требованиях валидности, которые не зависят от контекста. Этот тезис критически проанализирован в данной статье, как с теоретической точки зрения, так и под углом его последствий для социальной теории. Прежде всего, коммуникативная рациональность включает четыре различные концепции валидности без установления их иерархии, и в этом заключается ее эпистемологические противоречия. Во-вторых, демонстрируется, что одновременное применение универсальных требований валидности в повседневной жизни приводит к неразрешимым противоречиям, которые не позволяют принять праивльное решение в той или иной проблемной ситуации. Также вызывает сомнение тезис о жизненном мире как понятии, которое дополняет три формальних мира, тогда как в современном позднем капиталистическом обществе имеет место «столкновение цивилизаций». Вследствие этого, универсальные требования валидности Хабермаса следует рассматривать как понятийные генерализации, которые соответствуют определенным типам речевых актов и дискурсов. Эти принципы сохраняют свою валидность только по отдельности в ограниченных сферах своего применения и могут очень осмотрительно использоваться в повседеневной практике как контрфактические пресуппозиции субъектов аргументации в отношении друг друга.

Ключевые слова: коммуникативная рациональность, критерии аргументации, Стивен Тулмин, универсальные требования валидности, Юрген Хабермас, жизненный мир, формальне миры валидности

Dmytrenko K. Communicative rationality and field-dependence of argumentation.

The idea of communicative rationality on which Juergen Habermas bases his theory of communicative action raised a long-term and fruitful debate in language philosophy and social sciences. Thoroughly criticized for its conceptual inconsistency, it nonetheless brought about progress, particularly in contemporary speech act theory. One of its main opponents, however, is to be found in contemporary argumentation theory, i.e. in Stephen Toulmin's «The Uses of Argument». The theoretician divides argumentation elements into the field-independent and field-dependent ones, suggesting that the justification criteria vary from case to case according to a social practice or an institution in which a discussion takes place. Contrary to this, Habermas puts forward the notion of communicative rationality encompassing four universal validity claims independent on context. The last thesis is examined in the article from a theoretical point of view as well as its consequences for the theory of society. First, the communicative rationality comprises four different concepts of validity and this discloses its controversial nature, unless a hierarchy of the «validities» is introduced. Second, it is demonstrated that the simultaneous application of the universal validity claims in everyday life leads to unavoidable contradictions which could prevent one from taking a proper decision. Third, the statement about the

life-world as a complementary concept to the three formal validity worlds, which is central to Habermas' theory of society and implicates a mere reduction of cultural values sphere, is doubtful regarding the «clash of cultures» in the late-capitalist society. Consequently, the universal validity claims suggested by Habermas should be considered as general concepts, worked out according to the certain types of speech acts and discourses. That is why these principles retain their validity only separately in the limited areas and should be very cautiously used in everyday practice as counterfactual assumptions of the argumentation subjects toward each other.

Key words: communicative rationality, argumentation criteria, Stephen Toulmin, universal validity claims, Juergen Habermas, life-world, formal validity worlds.

Надійшла до редколегії: 18.04.14 р.

УДК 130.1+13

А. М. Дондюк
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ)

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА РЕДУКЦІЯ – КОГНІТИВНА ПРОВОКАЦІЯ ЧИ РУЙНАЦІЯ НОРМАТИВУ В ТВОРЧОСТІ ЖОРЖА ПЕРЕКА

Аналізується теми редукції, редукційного, когнітивного досвіду, інтенціонального в контексті теперішності у межах сучасного філософсько-антропологічного знання, його трансцендентальні виміри. Розглянуто творчість письменника Жоржа Перека, зокрема його фіксації та описання речових предметів без пошуку при тому їх само-смислової наповненості. Досліджуються більш конкретні пізнавальні інтерпретацій редукційного,а водночас звертається увага на тему редукції як антропологічної проблеми часу, її соціокультурну змінюваність, соціокультурну універсальну практику.

Ключові слова: представлення, предметність, об'єктивний смисл, редукція, редукційність, інтенційність, плинність, об'єкт досвіду.

Метою автора в рамках представленої до уваги читача статті є розгляд теми редукції, редукційного, когнітивного досвіду, інтенціонального в контексті теперішності у межах сучасного філософсько-антропологічного знання, його трансцендентальні виміри. Наразі важливо наголосити, що саме сьогодні увагу суспільства привертають більш конкретніші та багатомірніші питання історичного часу, тож звернення до означеної теми дає змогу розглядати визначені питання через концепти феноменологічного представлення. В контексті нашого аналізу, як на мою думку, зацікавлення викликає творчість відомого французького письменника Жоржа Перека.

В контексті сучасного антропологічного досвіду редукційне дозволятиме мені вказувати на певне домінування над виниклими смислами, а також на наявність примату сприйнятого щодо наявних смислів. Звертаючи увагу те, як репрезентують себе в межах пізнавального самі поняття феноменологічного досвіду для сучасного знання, та й як у цьому контексті означається конституююча сила деструктивного. Навряд чи можна вести мову про якусь конструктивнн безперечності будь-чого, і навряд чи зможе ця безперечність бути спрямована та почувати себе конструктивно поруч з якоюсь самоданістю. Виходячи з самого внутрішнього права на становлення в когнітивному знанні нової проблеми, це дозволяє щоразу запитуватись щодо свободи самого тиску, когнітивну неопхідність деструктивного для досвіду, а потому і внутрішньої конструктивності та моральної доречності по відношенню до антропологічного знання. Не випадковим, до речі, є бажання «прочитати» структуру редукції, яка завжди вимагала «відчути» сам принцип редукції як цей тиск «вини».

Наразі важливо наголосити, що філософи, які працюють у межах філософської антропології та феноменологічної традиції XX – початку XXI століть, досліджують найбільш різноманітні питання, незмінно звертаючись до інших культур, дисциплін і наукових шкіл, тобто до всього спектра чинників, що можна в тому чи іншому вигляді та ступені прояву знайти у суспільстві, – культури, науки і, звісно, до самої людини. У даному разі аналіз творчості Жоржа Перека це скоріш, говорячи словами Зігмуда Баумана «Коли нам бракує методу в пізнанні, чи коли метод підводить нас, ми звертаємося до оповіді – це суголосно з Умберто Еко. Коли наукова мова не спрацьовує, виходом зі скрутного становища стає вигадка, що витлумачує навколишній світ» [1, с. 163] Вітчизняні та зарубіжні науковці неодноразово звертались до тем редукції, редукційного, когнітивного досвіду, інтенціонального. Зокрема, Ж.Л. Маріон, у своїй праці «Редукція. Пошуки стосовно Гусерля, Гайдеґера та феноменології» розглядав вказану тему редукційного, когнітивного досвіду, просторі певних смислів культури, щодо яких можливо порушити конкретні проблеми феномену редукційного, водночас як певного раціонального насильства, а інколи й стану одно-спрямованості чи одно-направленості дії у процесі цього редукційного [2]. Філософсько-антропологічні розмірковування, в контексті методологічного знання, фіксують нашу увагу на висвітленні сучасної ситуації міждисциплінарного аналізу теми на прикладі синтезу феноменології, антропології та когнітивних наук. Послідовне висвітлення сучасної ситуації теми ми зустрічаємо у дослідженнях таких науковців, які працювали на межі філософії й інших наук, як О. Власова, Ю. Цутт, А. Єй, А. Еснар, Ж. Лантері-Лора, Ж. Каруа, А. Мальдіне.

Мета й завдання дослідження спрямована на висвітлення низки питань, зокрема аналіз теми редукції, редукційного, когнітивного досвіду, в контексті теперішності у межах сучасного філософсько-антропологічного знання, його трансцендентальні виміри. Розглядаючи творчість письменника Жоржа Перека, зокрема його фіксації та описання речових предметів без пошуку при тому їх само-смислової наповненості, ми можемо дослідити більш конкретні пізнавальні інтерпретації поняття редуктивного, водночас звертаючи увагу на тему редукції як антропологічної проблеми часу, її соціокультурну змінюваність, соціокультурну практику.

Важливість даної проблематики може бути розглянута сумірно до конструктивності у сучасному методологічному знанні, в межах філософської антропології та феноменологічної традиції кінця XX – початку XXI ст. Здавалося якою мірою гарантії володітиме предметність визначена Жілем Дельозом коли він бажатиме розпізнати насамперед суб'єктність існуючу для світу: «Щоб суб'єкт існував для світу, необхідно вкласти

цей світ в суб'єкт. Вся ця поєднаність і створить складку між світом та суб'єктом» [3, с. 47]. Однак, як саме проблема метафізичного знання впізнаватиме теми активності суб'єкта, зокрема процеси смислової регуляції, надаючи його баченню фундаментальне втілення: суб'єкт даний як уособлення світу актуальності, але ж саме по цій причині, що світ повинен в кожний момент проглядатись і як втілення духу. Кожна теперішність насамперед, бажає володіти даністю сприйнятого, адже прийняти чогось не розрізняючи для себе актуальне та потенційне покладання неможливо. Власне саме сьогодення не дозволяє згадати про ту «річ», що відчуває сама в собі перевагу, певну окремішність, відмежованість. Це поняття, котрі не можуть себе не розпізнавати в цьому трансцендентальному шифрі стосовно конкретної речі. Водночас «Річ», яка дозволяє прочитувати в собі швидше загрозу розпізнавати якийсь окремий трансцендентальний шифр, попри все це ще й допускає розпізнавати теперішності, як самостійні соціальні порядки.

Показовим є погляд Жоржа Перека, а саме його бажання відчути твір і водночас створити сам текст, для Жоржа Перека це певний виклик традиції, але водночас можливість бачити ще й нові концептуальні механізми становлення, занурення в певну неусвідомлювану гру зі смислом. Навряд чи це дасть можливість мені спостерігати чисті виявлення та знахідки «чистих виявлень істинності епохи». Сучасний світ у своїх багатьох практиках погоджується з інтерпретаціями досвіду, які подекуди мають онтологічні наближення. Безперечно, що для сьогодення постає момент конкретності, момент у єдиному людському досвіді. Інша справа, про яку конкретність йтиметься, і в який спосіб конкретність досвіду знову наближуватиме до розуміння навколишнього світу? Онтологічні сприйняття для людини теперішнього існують як можливий поштовх вже до само-бачення речей. Однак, саме розуміння іншості для сучасності водночас можливе у просторі інших тлумачень, що дозволяє помітити саме нові предмети досвіду. Будь-що, сучасний антропологічний досвід змушує себе бачити через певні особливі соціокультурні форми, але водночас дозволяє вдаватись до тем когнітивного досвіду. Зокрема, представлені в статті поняття, об'єкти аналізу, дозволяють запитуватись про особливості досвіду когнітивного, водночас бачити в єдиному просторі з трансцендентальним досвід сучасного в його особливості. Активною темою знання по відношенню до минулого постає людина онтологічного досвіду, а відтак переконання «у чому-небудь конкретному» (persuader à qch), в універсальності сприйнятого.

Жорж Перек коли він вестиме мову про себе, зауважує про «окремі чотири різноманітні простори, осягнені в якійсь конкретності форми, котра для себе задаватиметься питанням, але по різному залежно «від спрямованості «до», «від можливості спрямування до», «спрямування до певної форми діяльності». Жорж Перек по відношенню до самого себе констатує – я повз себе відчуваю, що існуючий текст, стаючи саме текстом, вбудовується в цілісне уявлення про літературну творчість автора, проте я ніби не можу дозволити собі в повноті цього смислу фіксувати уяву про інтенційність. Погляд для Жоржа Перека полягає у «фіксації та описанні речових предметів саме без пошуку, до того ж їх само-смислової наповненості» [4, p. 9-12].

Річ, що саме себе бачить перед сприймаючим світом... Чи не в цьому контексті доречно зазначити про інтенціональність як феномен особливого «екрану баченого»? Феномен речі, котра тому і виникає як просто невидимий чи то незнайомий для самого себе феномен, щоб мати право відповідати за певну агресію та активність збоку діючої свідомості. Чи все ж таки доречніше було б розглядаючи «смисловий ряд» розпізнавати й певне «насильство смислового» – принаймні для феноменологічного знання це дає змогу вказувати на феномен «інтенціонального об'єкту свідомості» й розуміючи, що об'єкт не повинен бути чимось таким, чим є власне саме сприйнятий мною об'єкт.

Попри все Жорж Перек веде мову, про те що інколи замовчуючи, ми примушуємо себе абстрагуватись від цілого в досвіді, але що є постійною інтенціональною кореляцією між переживанням та переживаною предметністю. Аналізуючи творчість Жоржа Перека, намагаючись означити тему феноменологічну, зазначу, що для його героя який у межах відповідного інтенціонального акту, який відбувається у такий спосіб, виявляє інший внутрішній досвід особистісного, залишаючись питанням когнітивного творення. У романі «Людина, що спить...» Жорж Перек, говорить «але й твої пошуки даремні; перед тобою нічого, ні горизонту, ані якогось проблиску... і це тебе не дивуватиме, ти цього і не сподівався. Ти хочеш побачити себе і поза собою, принаймні що примушує визнати ніби все це як сон уявний».[5, с. 26-27] Це когнітивність, від котрої кожному з нас важко позбавитись, як від неусвідомлюваного тиску. Власне дозволяючи когнітивну дію аналізувати як самостійний акт свідомого, як іншу онтологічну реальність, котра спрямовує, активізує існування вторинного. Бути байдужим до теперішнього не означає вороже його сприймати чи ігнорувати. Розуміючи, що «ніби чуєш шум вулиць, воду, що протікає з крану, в коридорі звуки, що долинатимуть з кімнати сусіда, його фуркання, постійний скрип висовуваних та засовуваних ящиків, напади горла та свистіння чайника» [6, с. 16] але схоплюватимеш ти лише якусь нервозність ліній, тонких тріщин на стелі та лише споглядатимеш за рухом тіней. Це ніби і є твоїм життям. Так скаже Жорж Перек про те, як хочеться його свідомості тривати, тоді коли ніби не хочеться нічого окрім самого чекання та забування. Ми, зазвичай, називатимемо теперішнім для себе щось в акті сприйняття предмету, він даний перед нами ніби аподектично. Проте, доки наша уява направлена на цей предмет, а головне доки ми хочемо бачити цей предмет, а не щось інше, власне це дозволятиме прийти до висновку, що в цій ситуації «передбачуваність» предметного вже складатиме важливу особливість інтенціональних об'єктів. Але для себе усвідомлювати щоразу – що вимушений навчитися забуванню, уникнанню та затримуванню, інакше зникає сам триваючий для тебе час, споглядаюче на тебе око, як визначив Жорж Перек.

Жорж Перек довгий час бажав приймати саме створення літературного тексту як «обмежувального засобу», а інакше й не розумітиме цю уяву, зафіксовану в цілісності. Це дозволило Жоржу Переку промовляти стосовно правильності, не лишень природності світу як такого; чи не даватиме це змогу нагадувати про предметність, котра була «зримою», звуки для цього автора в тексті «звучали», запахи «пахтіли». Лише мова не була провладною, провладною онтологічно. Хоча мова певний час в XX ст. розмислює про самодостатність власного даного, вона саме розшукуватиме в собі різні форми цього «обмежувального засобу»; Жорж Перек розуміючи себе через цю силу тиску, говорить про позитивність негації як досвіду і він прагнув побачити в собі автора, який має право сказа-

ти – не уподібнюйся тим, для кого маячня постає незримою на яву. «Поглянь! Поглянь і на них» [5, с. 33]. Для сьогодення навіть дія спрямована на відсутність залишатиметься як інтенціональна. Інтенціональне як поняття в досвіді дозволяє мені розглядаючи власний феномен інтенціонального, вдаватись до невизначеності даності. Це для автора роману «Людина що спить» даність щодо субстанції, індивідуальності та об'єктивності героя, іншої предметності світу.

У 1954 році Анрі Ракло, розглядаючи тему аномальної свідомості намагатиметься означити проблему рефлексивного, раціонального та почуттєвого рівня сприйняття, але для нього ця тема знайде себе вже дещо в іншому – чи існує взагалі трансцендентальна норма досвіду, а відповідно, чи маємо ми право говорити, в межах феноменології, про спільні теоретико-методологічні теми, які постають на межі філософії та психіатрії. Дослідник говорить про рефлексивність, раціональність, почуттєвість та про питання трансцендентальнісності норми мислення, Анрі Ракло розмірковує про тему рефлексивності, раціонального та почуттєвого в досвіді говорячи, що для нього предмет постає саме мисленням трансцендентального, як норми цього мислення.

Карл Бюлер у дослідженні «Факти і проблеми психології мисленних процесів» наблизився до цієї теми, нехай дещо в іншому контексті, намагаючись на рівні саме експериментальних практик наблизитись до розуміння проблеми, відтвореної у «Логічних дослідженнях» Гусерля. Інакше кажучи, питання означені в «Логічних дослідженнях» стосовно трансцендентального та логічного в знанні для феноменологічного досвіду, пізніше багатьма практикуючими психіатрами були означені як можливості на рівні експерементальних практик підійти до теми трансцендентального знання. І саме у метафізичному знанні проблема завжди знаходила себе як проблема одночасовості рефлексивного та емоційного у феноменологічному знанні, зокрема турбуватиметься питаннями єдиного потоку в своїй націленості на об'єкт.

Однак у даному випадку значимо що саме в 60-і рр. Жорж Перек ідентифікує себе з мистецькою групою «Майстерні Потенційної Літератури» («OUvroir de LIttérature POtentille»), розмірковуючи про побудову літературного тексту він розумів, що текст не лише можливістю створення для письменника нових абсолютних правил... Засновниками мистецької групи «Майстерні Потенційної Літератури» були літератор Деймон Кено та математик Франсуа Ле Ліонне, котрий досліджуватиме нові «структури» математичного порядку, засвоює мистецькі та механічні або технічні прийоми «Майстерні Потенційної Літератури» [3, с. 8]. Це для Жоржа Перека і були б оті «обмежувальні засоби», про котрі він говоритиме в своїх текстах і стосовно самого себе також.

Якщо конкретніше то у своїй творчості Жорж Перек використовуватиме певні методи, а саме відмову від використання конкретних букв, а саме від використання певних букв в тексті, пізніше літературні критики говоритимуть про поняття пілограми, говорячи лишень щодо тиску на смисл. Водночас це ще використання якоїсь однієї форми звуку як моновокалізму, подібні методи були популярними у театральних постановках 50-х років. У своєму романі «Зникнення» Жорж Перек вдається до методу поліндром, як можливість одночасового прочитання тексту як з ліва на право, так і з права на ліво. Варто зазначити, що подібна гра з текстом, дає можливість звертись до сучасного, як до іншого соціального порядку представлень в досвіді, водночас акцентуючи на певній необхідності соціально активного театрального прочитання, визнати, що для сьогодення це дозволяє звертатись до сучасного як іншого соціального порядку, представлень в досвіді, але й необхідного соціального активного театрального прочитання. Можливо про це бажання для знаного, соціального даного в досвіді, вже-присутнісь ворожості, Жорж Перек говоритиме як про сам час, в якому для тебе можливо відчути і ворожість, однак достатню для того, щоб дізнатись чи визнати, до того ж інколи частково відмежовуючись, утримуватись від... «Час ніколи не зупиняється остаточно, навіть якщо віднині він вже ніяк не сприйматиметься: крихітний пролом в стіні тиші, сповільнений, забутий шепіт, капання , що зливається зі стуком твого...» [5, с. 44]. Жорж Перек ніколи не вживаючи поняття редукції, водночас використовував його у своєму романі «Зникнення», як відповідні мовні конструкції в редукційному досвіді, геніальність провокацій для редукційного, повсякденного досвіду та власне неусвідомлені руйнації мовних норм. Для Жоржа Перека редукція це завжди у всьому сумнів і страх бути похороненим заживо. Автор роману «Зникнення» вимовляючи словами свого героя про чайник, котрий закіпає, як безперечність; але як про це дізнатись... а раптом це тривожний свист в ньому, коли в ньому закіпає вода? Редукція в сучасному світі для людини безперечно не відчуватися за межами дій методологічного насильства. Водночас це дає нам можливість звертатись до поняття «життєвого світу», та задавати питання щодо особливостей редукційного в ньому. Предметом аналізу виступає поняття редукційного, що існує у власному досвіді людини, у даному випадку ми можемо говорити про існуюче в досвіді людини редукційне також може бути предметом аналізу, говорячи не лишень про якесь звуження мислення, але водночас і про редукцію пережитого, зокрема редукцію пережитого в часі між буттям та речами. Редукційне несе вже в собі ту інтенсивну раціональність, рефлексію стосовно конкретного образу, що ніби дозволяє розпізнавати саму рефлексію в повноті образів. Цікаво нагадати, що наприклад, Ж. Бодрійяр, а він вдавався не лише до винятково лінгвістичного бачення редукційного, говоритиме про мовні абсолютності саме як присутні механізми насильства в досвіді, чи то як зручніше було Ж. Бодрійяру використовувати поняття «одностороннього здійснення насильства». Редукційне дозволить побачити себе в тексті як своєрідно здійснювану свободу. Можливо потрібно нагадати, що досвід редукційного тому і згадуватиметься як особлива форма неспокою, відповідно самим теперішнім світом це незнайомий провокатор щодо вже колись «пережитого знаного».

Але Жорж Перек був занадто талановитою особою, будуючи образ і пишучи про свого героя вимальовуючи певну плинність того протікання, що призупинюється і вислизає, не вдаючись в красу знаного, а разом з тим і красу дивного, не утримуючи нічого, окрім світла та комбінації форм, котрі в ній створюватимуться та розглядатимуться. Відмовляючи кгнітивному досвіду в праві замислюватись щодо самих критеріїв та можливості замислюватись про межі наявного когнітивного досвіду, тут звичайно доведеться і саме інтенціональне брати до уваги за межами абсолютного. Нічого не уникатиме окрім твоєї свідомості, але й ти нічого не схоплюєш, а схоплюючи пізно, завжди, занадто, адже віддзеркалювання, тінь, посмішка та уникання, відтворення, що поруч, але й поруч тебе. Інша справа, якою мірою гарантії володіти для себе як абсолютом? Адже кожного разу втікати від

цих понять, це й бути поза їх пам'яті, і вже поза межами страху онтологічного... Але й разом з тим немає виходу, немає шляху, якоїсь правди, лишень панцир та броня; Жоржу Переку залишатиметься кожну мить по іншому, навіть поза себе, вдаватись до поради – не переживай, скубаючи сам предмет!

Бібліографічні посилання

1. Bauman Z. Moral Blindness: The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity / Zygmunt Bauman, Leonidas Donskis. – Cambridge, UK : Polity Press, 2013 – 218 p.
2. Marion J.L. Réduction et donation. Recherches sur Husserl, Heidegger et la phénoménologie / J.L. Marion. – Paris : PUF. 1989. – 320 p.
3. Делёз Ж. Складка. Складка. Лейбниц и барокко / посл. В.А. Подороги. пер. Б.М. Скуратова. – М. : изд. «Логос», 1997. – 264 с.
4. Кислова В. Предисловие переводчика/ Перек Жорж. Исчезание / пер. с фр. В. Кислова. – СПб. : Изд-во Ивана Лимбаха, 2004. - 400 с.
5. Perec G. Penser/Chasser / G. Perec – Hachette, Paris – 1985 – 185p.
6. Перек Ж. Человек который спит / пер. с фр. В. Кислов. – М. : Флюид, 2006. – 128с.

Дондюк А. М. Феноменологическая редукция - когнитивная провокация или разрушение норматива в творчестве Жоржа Перека.

Анализируются темы редукции, редукционного, когнитивного опыта, интенционального в контексте настоящего в пределах современного философско-антропологического знания, его трансцендентальные измерения. Рассмотрены творчество писателя Жоржа Перека, в частности его фиксации и описание вещественных предметов без поиска при том их же - смысловой наполненности . Исследуются более конкретные познавательные интерпретаций редукционного и одновременно обращается внимание на тему редукции как антропологической проблемы времени, ее социокультурную сменяемость, социокультурную универсальную практику.

Ключевые слова: представление, предметность , объективный смысл , редукция , редукционность , интенциональность , текучесть , объект опыта.

Dondyuk A. Phenomenological reduction - cognitive provocation or destruction of the norm in the works of Georges Perec.

We analyze the theme of reduction, reduction, cognitive experience, intentionally in the context of the present within contemporary philosophical and anthropological knowledge, its transcendental dimension. Considered writer Georges Perec, including his recording and description of material objects without searching at why their self-semantic fullness. We study a specific cognitive interpretations reduction, and at the same time drawing attention to the topic of reduction as anthropological problems of time, its socio-cultural variability, socio-cultural universal practice.

Key words: representation, objectivity, objective meaning, reduction, intentionality, the fluidity, the object of experience.

Надійшла до редколегії: 17.04.14 р.

УДК 330.342.141 + 130.2

А. Ф. Захарчук, А. М. Ярош

Національний гірничий університет, м. Дніпропетровськ

КАПИТАЛИЗМ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Рассматривается капитализм как характерный элемент современного постиндустриального общества и его культуры. Производится обзор работ ряда авторитетных зарубежных и отечественных исследователей, которые преимущественно с критической точки зрения подходили к осмыслению данного явления. Также ставится и анализируется вопрос о дальнейших перспективах функционирования капитализма в современном обществе и его культуре.

Ключевые слова: капитализм, общество, культура, отчуждение, буржуазная культура, социализм.

Осмысливая современное состояние и тенденции развития современного общества, актуальным является рассмотрение феномена капитализма, который определил в свое время характер развития западной цивилизации, а в современном мире стал доминирующей формой организации большинства стран. Украинское государство также находится в числе таких стран. Такое положение дел и обуславливает актуальность рассмотрения феномена капитализма в различных аспектах. Данная работа посвящена социокультурным аспектам в осмыслении современного состояния и дальнейших перспектив существования капитализма.

В исследованиях посвященных капитализму, прежде всего делается акцент на экономическом характере данного явления. Капитализм - экономическая система, в которой широко распространена частная собственность на факторы производства, а распределение произведенного продукта, товаров, благ, услуг осуществляется в основном посредством рынка. Капитализму свойственны свободное предпринимательство, конкуренция, стремление производителей и продавцов товаров к извлечению прибыли. Капитализм, будучи социально-экономической системой, тесно связан с общественно-политической системой страны, а иногда во многом предопределяет последнюю [6].

Массовое производство с преобладанием наемного труда называется капитализмом. В этом смысле зачатки капитализма можно обнаружить уже в древности, и тем более в мануфактурном производстве позднего средневековья. Но современный капитализм начинается лишь с изобретения машин, намного увеличившего производство однородных изделий и превратившего наемный труд в регулярную работу у станка, в фабричном цеху [7, с. 177].

Безусловно, что капитализм – это, прежде всего, форма организации хозяйственно деятельности. Однако, как считают многие исследователи, только лишь экономическими определениями капитализм не исчерпывается. Капитализм зачастую ассоциируется, прежде всего, с политической сферой, а в более широком смысле и с универсальным способом бытия общества, культуры в целом. Данная многоплановость понятия «капитализм» создает определенные трудности в прояснении того, с чем следует, или, наоборот, не следует ассоциировать понятие капитализма помимо экономических аспектов: «Центральными в общем описании капитализма являются, т.о., понятия: гражданское общество, правовое государство, многопартийность, демократия, принцип разделения властей, частная собственность, рынок, права человека и др.» [8].

Опыт XX в. показывает, однако, что капиталистической экономике могут сопутствовать различные политические формы – либерально-демократическая, социал-демократическая, фашистская, республиканская, монархическая, с крайней централизации государственного управления. Это составляет основу изучения государства (state) при капитализме. Хотя капитализм всегда развивался на фоне мирового рынка, последние перемены, связанные с «глобализацией капитала» и распадом СССР, укрепили убежденность в том, что теперь его следует рассматривать как мировую систему [4].

Итак, если под капитализмом понимать только лишь экономический аспект, то можно констатировать, что он может существовать при различных политических системах. В то же время, основная проблема в осмыслении капитализма видится в том, что в какой бы политической системе он не существовал, капитализм активно воздействует на все стороны человеческой жизнедеятельности, во многом определяет характер той или иной культуры.

Говоря о влиянии капитализма, на общество, культуру, прежде всего, следует сделать акцент на критическом подходе, и обратится к тем исследованиям, которые осмысливают капитализм как негативное явление в жизни современного общества.

Безусловно, классической критикой капитализма являются воззрения Карла Маркса, который еще в 19 в. указал на многие опасные для общества и культуры изъяны капитализма. Прежде всего, это феномен отчуждения, который Маркс применил для описания не только классового конфликта, но и разрушения человеческих отношений в капиталистическом обществе. Такие виды отчуждения как Отчуждение от своей сущности и Отчуждение от окружающего мира (людей, природы) [2, с. 843] могут быть осмыслены и в современных понятиях потребительского массового общества, процесса «атомизации» современного общества.

Как отмечал М. Хайдеггер в одной из своих публикаций «Письмо о гуманизме»: «Поскольку Маркс, осмысливая отчуждение, проникает в сущностное измерение истории, постольку марксистский взгляд на историю превосходит другие исторические теории» [11, с. 207]. Неудивительно, что феномен отчуждения как элемент присущий капитализму рассматривался в дальнейшем и другими мыслителями.

Видный представитель гуманистического психоанализа Эрих Фромм считал отчуждение главным фактором современного капиталистического общества. «Отчуждение, каким мы видим его в современном обществе, носит почти всеобщий характер; оно пронизывает отношение человека к своей работе, к потребляемым им вещам, к государству, к своим ближним и к самому себе. Человек создал мир рукотворных вещей, какого никогда не существовало прежде. Он разработал сложное общественное устройство, чтобы управлять созданным им техническим механизмом. Однако все созданное им возвышается и главенствует над ним. Он чувствует себя не творцом и высшей руководящей инстанцией, а слугой Голема, сделанного его руками. Чем могущественнее и грандиознее высвобождаемые им силы, тем более бессильным он чувствует себя как человеческое существо. Он противостоит себе и своим собственным силам, воплощенным в созданных им вещах и отчужденным от него. Он больше не принадлежит себе, а находится во власти собственного творения. Он соорудил золотого тельца и говорит: «Вот ваши боги, которые вывели вас из Египта» [10, с. 122].

Резкой критике подвергает современный капитализм представитель Франкфуртской школы неомарксизма Герберт Маркузе. Главным обещанием капитализма «является еще более комфортабельная жизнь для все большего числа людей» [3, с. 10]. Сами эти люди «не способны вообразить себе иной универсум дискурса и поступка, поскольку сдерживание и манипулирование подрывными усилиями и элементами воображения стало составной частью данного общества» [3, с. 32].

«В наши дни счастье человека состоит в получении удовольствия, - констатирует Фромм. - Удовольствие заключается в удовлетворении от потребления и «поглощения» товаров, зрительных впечатлений, пищи, напитков, сигарет, людей, лекций, книг, кинокартин - все это потребляется, поглощается» [9, с. 154]. Подобные характеристики особенностей капитализма можно найти и у многих иных современных мыслителей. Безусловно, что проблема отчуждения и как ее следствие «атомизация» общества, формирование массового, потребительского общества является наиболее очевидной современной тенденцией в социокультурном процессе.

В этой связи следует отметить, что в большинстве случаев критика капитализма западными мыслителями чаще всего увязывается с критикой буржуазного общества, в котором, собственно, исторически и возник капитализм. Т.е. капитализм рассматривается как атрибут буржуазной культуры, в некотором смысле можно сказать, что капитализм – это некое рафинированное проявление самой ее сути, хотя, как считает французский философ-постструктуралист и семиотик Ролан Барт, в самом буржуазное обществе есть стремление завуалировать свое влияние на социокультурный процесс.

«Анонимность буржуазии еще более усугубляется, - пишет Р. Барт, - когда мы переходим от собственно буржуазной культуры к ее производным, вульгаризированным формам, используемым в своего рода публичной философии, которая питает обыденную мораль, церемониалы, светские ритуалы, одним словом, неписаные нормы общежития в буржуазном обществе.

Невозможно свести господствующую культуру к ее творческому ядру; существует буржуазная культура, которая заключается в чистом потребительстве» [1, с. 108].

«...Именно буржуазная этика пронизывает все французское общество, - констатирует Барт, - буржуазные нормы, применяемые в национальном масштабе, воспринимаются как само собой разумеющиеся законы естественного порядка; чем шире распространяет буржуазия свои репрезентации, тем более они натурализуются. Факт существования буржуазии поглощается неким аморфным миром, единственным обитателем которого является Вечный Человек - ни пролетарий, ни буржуа» [1, с. 109]. Барт говорит все это о французском обществе, но очевидно, что таким же является всякое развитое капиталистическое общество.

Действительно, и в современном культурном дискурсе мы можем видеть некую фигуру умолчания, когда сами термины «буржуазия» и «капитализм» редко используются. Более общеупотребимыми понятиями являются демократия, либерализм, свободный рынок, права человека и пр. При этом, однако возникает стойкое ощущение, что само собой разумеется, что в этот список обязательно должны войти и капитализм и буржуазность. Поэтому в данном контексте уместно поставить вопрос о возможности разведения этих понятий. А в более широком смысле, вопрос о том, какие дальнейшие перспективы развития современного общества и какова судьба в нем капитализма.

Современное положение дел указывает на многие недостатки капитализма. Это и выше означенные в данной работе проблемы и иные проблемы, в том числе и те, которые имеют непосредственный экономический характер. Безусловно, нельзя сбрасывать со счетов мировой экономический кризис и как его следствие, ухудшение экономического положения широких масс населения во многих странах. Поэтому естественен вопрос о возможностях дальнейшего поступательного развития цивилизации в рамках ныне существующей капиталистической модели. Не стал ли капитализм в современном мире сдерживающим фактором развития? Критики капитализма особенно из левого идеологического сектора на этом тезисе, в общем-то, настаивают давно. В частности Г. Маркузе отмечает: «Очевидно, что современное общество обладает способностью сдерживать качественные социальные перемены, вследствие которых могли бы утвердиться существенно новые институты, новое направление продуктивного процесса и новые формы человеческого существования. В этой способности, вероятно, в наибольшей степени заключается исключительное достижение развитого индустриального общества» [3, с. 14].

Однако, даже если принять за истину тезис о негативной роли капитализма в современном обществе, то неизбежно возникает вопрос о возможности альтернативы капитализму. Как известно, исторический антагонист капитализма – социализм и связанные с ним левые идеологии.

О том, что капиталистический социокультурный порядок все более становится неудовлетворительным и несовременным, говорят, по мысли П. А. Сорокина, – известного российского социолога и культуролога, и попытки заменить этот порядок коммунистическим, социалистическим, фашистским, нацистским, «корпоративным» и другими некапиталистическими типами общественного устройства, государством всеобщего благоденствия, управляемой демократией и т.п. [5, с. 118]. Сорокин дает описание некоторых особенностей постепенного преобразования классического капитализма в посткапитализм. Однако из той характеристики неклассического капитализма, которую набрасывает Сорокин, вовсе не следует, что посткапитализм - это уже не капитализм, а некий новый тип общественного устройства или же переходная общественная система, непосредственно предшествующая утверждению нового типа общества. Сорокин рассматривает капитализм только со стороны его экономики, а не как целостную культуру, представляющую собой единство материальной и духовной ее сторон. В результате капитализм понимается чрезмерно узко, а естественная его эволюция истолковывается как несомненный отход от капитализма. Идея упадка реального капитализма связана у Сорокина с другой ведущей его идеей - убеждением во взаимной конвергенции капиталистического и коммунистического порядков и образов жизни. В результате такой конвергенции должен появиться, полагает Сорокин, «смешанный социокультурный тип», включающий в себя большинство позитивных ценностей капитализма и коммунизма и свободный от серьезных дефектов каждого из этих типов общества [5, с. 118].

Теория конвергенции, имевшая широкое распространение в середине XX века, довольно быстро обнаружила, однако, свою несостоятельность. Коммунизм оказался совершенно неспособным учиться у капитализма и развалился под грузом своих неразрешимых проблем; в ведущих капиталистических странах утвердился посткапитализм, но вовсе не в результате усвоения позитивных уроков коммунизма.

Как мы можем видеть, в настоящее время капитализм одержал историческую «победу» над социализмом. Однако снимает ли эта «победа» капитализма порожденные им проблемы? – очевидно, что нет. Все современные модели капиталистической системы, какой бы они уклон не имели, начиная от модели государственного капитализма и заканчивая неолиберальными моделями, тем не менее, оставляют все проблемы капитализма открытыми.

Безусловно, что капитализм даже за последние сто лет прошел сложный путь эволюции, претерпел значительные изменения, однако своей сути он не утратил. Поэтому вполне возможно предположить, что на сегодняшний день капитализм уже полностью реализовал свой потенциал к развитию, и его дальнейшие трансформации уже не принесут позитивного эффекта для общества. Если это предположение верно, следует сделать довольно пессимистический вывод о дальнейших перспективах развития современного общества, т.к. на сегодняшний день никаких четких альтернатив капитализму, помимо потерпевшего историческое поражение социализма, нет. Не смотря на все издержки, капитализм на данный момент, остается доминирующей общественной, экономической да и культурной моделью. Его механизмы в ближайшей, а скорее всего, и в отдаленной перспективе сохранят за ним доминирующее положение в существующей цивилизации.

«Разумеется, против буржуазной идеологии время от времени вспыхивают бунты, - пишет Р. Барт. - Их обычно называют авангардом. Однако такие бунты ограничены в социальном отношении и легко подавляются» [1, с. 108]. Это происходит потому, что сопротивление исходит от небольшой части той же буржуазии, от ограниченной группы художников и интеллектуалов. Публикой, к которой они обращаются и которой бросают вызов, является только сама буржуазия, в деньгах которой они нуждаются, чтобы иметь возможность выразить себя. Далее, в основе этих бунтов лежит четкое разграничение буржуазной этики и буржуазной политики. Авангард протестует только в области искусства и морали, ополчаясь на лавочников и обывателей, но никак не в области политики. «Авангард испытывает отвращение к языку буржуазии, но не к ее статусу. Нельзя сказать, что он прямо одобряет этот статус, скорее он заключает его в скобки: какова бы ни была сила вызова, бросаемого авангардом, в конце концов предмет его забот - затерянный, а не отчужденный человек, а затерянный человек - это все тот же Вечный Человек» [1, с. 108]. Однако, к счастью, «под консервативно настроенной основной массой народа скрыта прослойка отверженных и аутсайдеров, эксплуатируемых и преследуемых представителей других рас и цветов кожи, безработных и нетрудоспособных. Они остаются за бортом демократического процесса, и их жизнь являет собой самую непосредственную и реальную необходимость отмены невыносимых условий и институтов. Таким образом, их противостояние само по себе революционно, пусть даже оно ими не осознается. Это противостояние наносит системе удар снаружи, так что она не в силах уклониться; именно эта стихийная сила нарушает правила игры и тем самым разоблачает ее как бесчестную игру... И тот факт, что они уже отказываются играть в эту игру, возможно, свидетельствует о том, что настоящему периоду развития цивилизации приходит конец» [3, с. 336-337].

Даже если согласится с Маркузе в его надежде на силу протеста маргинальных слоев общества в нынеш-

ней капиталистической системе, вопрос, что будет после падения капитализма остается открытым. И видимо, отсутствие позитивного, понятного для общества ответа на данный вопрос, главным образом и оберегает капитализм от крушения.

Концепция «третьего пути» (не капитализм и не социализм), которая могла бы стать реальной альтернативой современному капитализму если и существует, то лишь в разрозненных утопических умонастроениях отдельных мыслителей, что не позволяет говорить о ней как о реальной перспективе. Так, альтернатива капитализма, предложенная самим Маркузе, является характерным примером утопичности и практической несостоятельности теории «третьего пути».

«В настоящий период, - пишет Маркузе, - все исторические проекты имеют тенденцию поляризоваться на два конфликтующих целых - капитализм и коммунизм, и результат, по-видимому, зависит от двух антагонистических рядов факторов: (1) большей силы разрушения; (2) более высокой производительности, не связанной с разрушительными последствиями. Иными словами, исторически ближе истине та система, которая предложит большую вероятность умиротворения» [3, с. 294]. В чем же заключается это «умиротворение», мыслимое как третий путь между двумя крайними и явно неприемлемыми вариантами - капитализмом и коммунизмом? Умиротворенное существование включает, по Маркузе, отказ от всякой жестокости, клановости, равнодушие к мнению большинства, исповедание страха и слабости, чувствительную интеллигентность и т.п. Но прежде всего умиротворение - это количественное изменение в капиталистическом уровне жизни, т.е. сокращение чрезмерного развития. «Уровень жизни, достигнутый в наиболее развитых странах, - пишет Маркузе, - вряд ли может служить подходящей моделью развития, если целью является умиротворение. Принимая во внимание то, что этот уровень сделал с Человеком и Природой, необходимо снова поставить вопрос, стоит ли он принесенных во имя него жертв. Этот вопрос уже не звучит несерьезно с тех пор, как «общество изобилия» стало обществом всеобщей мобилизации против риска уничтожения, и с тех пор, как спутниками продаваемых им благ стали оболванивание, увековечение тяжелого труда и рост неудовлетворенности» [3, с. 317].

Пока новый проект излагается в общих терминах, он кажется в известном смысле привлекательным. Но как только речь доходит до тех важных деталей, без которых невозможно обойтись при переустройстве общества, оказывается, что проект Маркузе - это только новый вариант коллективистического общества, избегающего, как кажется автору, недостатков и капитализма, и коммунизма. Однако все усовершенствования капитализма, предлагаемые Маркузе, способны привести в конечном счете только к современному (индустриальному) коллективизму. У Маркузе нет никаких доказательств того, что предлагаемый им коллективизм не окажется обычным тоталитаризмом, родственным коммунистическому варианту последнего.

Таким образом, следует сделать вывод, что капитализм в обозримой перспективе продолжит оставаться доминирующей формой общественного устройства. Проблемы, которые обусловлены характером капитализма, видимо будут и в дальнейшем нарастать. Однако в целом общество будет стремиться решить или минимизировать данные проблемы в рамках самого капитализма, предпринимая дальнейшие попытки его (капитализма) модернизации. Видимо сейчас еще невозможно дать однозначного прогноза насколько эффективным для общества будет полагание на капиталистические механизмы.

Не следует сбрасывать со счетов и мнение тех сторонников капитализма, которые считают, что он еще далеко не исчерпал своего положительного потенциала. Следует признать, что в настоящее время капитализм все же является относительно устойчивой общественной системой, а проблемы, которые существуют в этой системе, не обязательно следует оценивать как критические.

Однако, вполне обоснованным видится опасение, что негативные тенденции порождаемые капитализмом в обществе и культуре будут и в дальнейшем усиливаться, что может привести к серьезным потрясениям в различных сферах с непредсказуемыми последствиями.

Библиографические ссылки

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр. – М. : Прогресс, 1989 – 616 с.
2. Маркс К. Капитал: критика политической экономии / К. Маркс ; пер. с нем. – М. : Эксмо, 2011. – Т. 1. – 1200 с.
3. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе ; пер. с англ. – М., REFL-book, 1994. – 368 с.
4. Политика. Толковый словарь / об. ред. : И.М. Осадчая – М. : «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2001. – 768 с.
5. Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени / П.А. Сорокин ; пер с англ. – М. : Наука, 1997. – 350 с.
6. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – 2-е изд., испр. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
7. Фет А. И. Инстинкт и социальное поведение / А. И. Фет. – Новосибирск : ИД Сова, 2008. – 720 с.
8. Философия: Энциклопедический словарь / под ред. АА. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
9. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм ; пер. с англ. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
10. Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм ; пер. с англ. – М. : АСТ, Хранитель, 2006. – 544 с.
11. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер ; пер. с нем. – М. : Республика, 1993. – 447 с.

Захарчук О. Ф., Ярош О. М. Капіталізм в сучасному суспільстві.

Аналізується капіталізм як характерний елемент сучасного постіндустріального суспільства та його культури. Здійснюється огляд робіт ряду авторитетних закордонних та вітчизняних дослідників, які переважно з критичної точки зору підходили до осягнення даного явища. Також ставиться та аналізується питання щодо подальших перспектив функціонування капіталізму в сучасному суспільстві та його культурі.

Ключові слова: капіталізм, суспільство, культура, відчуження, буржуазна культура, соціалізм.

Zakharchuk O., Yarosh O. Capitalism in modern society.

The article deals with capitalism as a characteristic element of the modern post-industrial society and its culture. It is noted that, along with the historical, economic and other aspects of understanding the capitalism's phenomenon, in this paper considers, mainly, its impact on modern culture in general, and the role of capitalism in the formation of a number of features of bourgeois ideology, in particular.

For the disclosure of this issue in the paper appeal is made to some foreign and domestic researchers, who have paid special attention to this problem. Among these researchers can call following: P.A. Sorokin, R. Barth, Erich Fromm, Herbert Marcuse. These researchers mainly critically comprehend the role of capitalism in modern society.

Based on the analysis views this researchers on the role of capitalism in modern society and culture, this paper raises the question of the future prospects of the functioning of capitalism.

Conclusion on the issue presented in the following: capitalism as an organic element of modern post-industrial society in the foreseeable future will continue to be the dominant form of its ideological, cultural and economic life. This conclusion is due primarily to such three factors: first, the decline in the modern world's socialist systems, secondly, the absence of other clear alternatives to capitalism, and, thirdly, the relative stability and plasticity of capitalism itself.

Key words: capitalism, society, culture, alienation, bourgeois culture, socialism.

Надійшла до редколегії: 10.04.14 р.

УДК 141.33:141.131

О. Ф. Захарчук, О. М. Ярош
Національний гірничий університет

МІСТИЧНЕ І НАУКОВЕ В НЕОПЛАТОНІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ НІКОЛИ КУЗАНСЬКОГО

Розкривається проблема істини і істинності пізнання в контексті неоплатонічної концепції філософа Відродження Ніколи Кузанського, в контексті неоплатонічних вчень, що вплинули на неї. Розмірковується про роль розуму і інтуїтивно-нерозумового споглядання в процесі пізнання чуттєвого світу і Бога.

Ключові слова: містика, Нікола Кузанський, Відродження, пізнання, Бог, апофатична теологія, ктафатична теологія.

З початку Нового часу переважає зосередженість, філософської думки на раціональному пізнанні. Можливо, що саме такий підхід приводить до типу світогляду, який базується на принципі корисності. Нестримний розвиток у рамках технічної цивілізації, націленість науково-технічного прогресу на підкорення і перетворення природних стихій привели не до гуманізації відносин людини і природи, а до глобальної екологічної кризи, що є загрозливою для самого людського виживання. Розвиток технічної раціональності в найширшому сенсі слова (включаючи техніку ведення економічних, адміністративних політичних і інших справ) виразилося в створенні системи механізмів, що мають власну логіку функціонування, відчужених від людини і таких, що протистоять їй і її свободі. Впровадження раціонального початку в суспільне життя, в розумінні антропологічного егоцентризму, виявило явні межі, а раціоналізація техносфери і ряду областей економіки супроводжується в сучасному суспільстві ерозією культурних сенсів і втратою ідентичності, внаслідок чого людина відчуває себе в ситуації, що вислизає з-під її контролю. Фактично, ця ситуація не є новою саме зараз, адже вона передбачалась і відчувалась ще у працях А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, А. Тойнбі, а в більш пізній період це яскраво проявилося в працях екзистенціалістів Н. Бердяєва, Х. Ортега-і-Гасета, Ж.-П. Сартра, А. Камю. Представляється, що виходом із такої ситуації може служити переосмислення принципів буття людини, повернення їх до духовності, розуміння природного потягу людини до трансцендентного, Божественного, адже такого роду збалансування може повернути людству і окремій людині цілісність у баченні зовнішніх і внутрішніх форм світу в собі і навколо себе. В цьому зв'язку період Середньовіччя представляється нам таким, що в найбільш повному обсязі розкривав і осмислював питання духовності в її соціальних і індивідуально-особистісних проявах.

Досвід Середньовіччя, Відродження, в якому відобразились непрості протиріччя між приматом розуму і віри, досвідним знанням і теологічними установками отримує нове значення. Учення Ніколи Кузанського з характерним для нього синтезом раціонального і містичного, віри і розуму, інтуїції та інтелекту, пізнання і споглядання – приклад плідного сумісництва таких протилежних тенденцій, а тому метою статті є виявлення розуміння істини і істинного знання в неоплатонічній концепції Кузанця. На жаль, Середньовічна європейська філософія і філософія Відродження не є достатньо дослідженими у вітчизняній філософії; більшість досліджень представляють собою досить заангажовані і надміру однозначні результати. Необхідно відзначити в цьому зв'язку недостатню вивченість і об'єктивність аналізу вчень Середньовіччя, в основі яких лежить ідеалістично-теологічна домінанта. Так, містичні тенденції періоду Середньовіччя і Відродження, із характерним для них релігійно-теологічним забарвленням майже не отримали серйозної уваги вітчизняних філософів радянського часу. Разом з тим, закладена в цих тенденціях холономна орієнтація є напрочуд плідною і необхідною в розробці нових підходів сучасного світорозуміння з метою виведення суспільства із духовної кризи, викликаної однобоким розвитком раціонально-прагматичної світоглядної парадигми. Ми погоджуємось із багатьма істориками філософії, що Нікола Кузанський представляє собою ключову фігуру в ренесансній філософській і естетичній думці. Але погляди Кузанця виявляються ще більш складними й глибокими, ніж всі інші теорії і вчення Відродження, ключ до яких ми хотіли б у нього знайти. «Це найбільший мислитель не тільки епохи Ренесансу, але й взагалі всієї нової й новітньої європейської філософії», – як визнає А.Ф. Лосєв, і додає, що Нікола Кузанський – «безумовно, неоплатонік у самому строгому й справжньому сенсі слова. Однак у неоплатонізмі він висував і підкреслював такі моменти, які цілком відповідали індивідуалізму, що назрівав тоді, з його постійною схильністю до суб'єктивно-іманентної інтерпретації дійсності» [6]. Неоплатонізм Ніколи Кузанського виражався у ставленні до розуму і можливості пізнання, формулюванні ним принципу єдності світу і Бога як Єдиного. За свідченнями Ніколи Кузанського, на нього суттєво вплинули такі великі попередники як Прокл, Діонісій Ареопагіт, Майстер Екхарт, які відносяться до містиків. У системі Прокла знання розуму буває двох видів. «Одне присутнє в ньому в якості розуму, а друге – як чомусь іншому, відмінному від розуму. В першому випадку він пізнає самого себе, в другому… діє, наче сп'янілий від нектару, той, що довів себе до стану божественної одержимості; в одному випадку він пізнає суще, а в іншому – не-суще» [8, с. 484] (тут і далі переклад з російської мови мій. – О. Я.). Там само він по аналогії говорить про можливість пізнання душ: «І майже всі душевні знання є катафатичними (адже душі пізнають сутності, довідуючись, що вони є; такою є власна ознака катафасиса), і лише знання, яке отримують в богонатхненній дії, пов'язаній із осягненням єдиного, виявляється для душ апофатичним, адже вони пізнають не те, що є єдиним, а те, чим воно не є, оскільки воно вище самого поняття «є»; мислення про те, що щось не є, – це апофасис» [8, с. 484]. Посилаючись на Платона, Прокл відмічав, що «причиною всіх зол для душі якраз і є спроби відшукати своєрідність єдиного і передоручити

його пізнання судженню; замість цього необхідно пробуджувати єдине в нас, аби, якщо дозволено так виразитись, до певної міри удостоїтися честі в нашому власному чині пізнати подібне за посередництвом подібного. Адже те, що піддається думці, ми пізнаємо за допомогою думки, розсудкове – за посередництвом розсудку, інтелігібельне – розумним в нас. Так само нашим власним єдиним ми будемо осягати єдине як таке» [8, с. 485].

Використовуючи апофатичний шлях пізнання Прокла, Діонісій Ареопагіт у викладенні містичних глибин християнської теології говорить про нього як єдиний можливий спосіб досягнення і осягнення Бога: «І от, відійшовши від … усього видимого, Мойсей вступає в глибину містичного Мороку невідання, у якому в ньому припиняється всяка пізнавальна діяльність, зовсім зникає все чуттєве й зорове сприйняття, і належить він уже не собі й не чому-небудь сущому, але Тому, Хто поза межами всього сущого, і, таким чином, тільки після того, як скасувавши всяке відання, Мойсей пануючою частиною свого розуму з'єднується з Тим, Хто недоступний ніякому пізнанню, у довершеному невіданні знаходить він надрозумове відання» [4]. Так ми зустрічаємо вперше поняття «відаючого невідання» або «ученого незнання», яке пізніше буде використане Ніколою Кузанським.

В своїй праці «Про містичну теологію» Діонісій Ареопагіт подає принципи, які будуть ретельно розглянуті і доведені Кузанцем у добу Відродження з максимальною очевидністю і майстерністю. «Бог – це не душа й не розум, а оскільки свідомість, думка, уява в Ньому відсутні, то Він і не розум, і не мислення й ні зрозуміти, ні визначити Його неможливо; Він не число, не міра, ні велике щось, ні мале, ні рівність, ні нерівність, ні подоба, ні неподоба; Він не спочиває, не рухається, не дарує заспокоєння; не має могутність і не є ні могутністю, ні світлом; не має буття й не є небуттям, ні сутністю, ні вічністю, ні часом й осягнути Його думкою – неможливо; Він – не знання, ні істина, ні царство, ні премудрість, ні єдине, ні єдність, ні божество, ні доброта, ні дух – у тому розумінні як ми його представляємо, ні синівство, ні батьківство, ні взагалі що-небудь із того, що нами або іншими (розумними) істотами може бути пізнано. Він не є ні що-небудь не-суще, ні що-небудь суще, і ні суще не може пізнати Його в Його бутті, ні Він не пізнає суще в бутті сущого, оскільки для Нього не існує ні слів, ні найменувань, ні знань; Він не пітьма, ні світло, ні омана, ні істина; стосовно Нього зовсім неможливі ні позитивні, ні негативні судження, і коли ми що-небудь заперечуємо або затверджуємо про Нього за аналогією з тим, що Ним створене, ми, власне, нічого не спростовуємо й не визначаємо, оскільки досконалість єдиної Причини всього сущого перевершує будь-яке твердження й будь-яке заперечення, і, узагальнюючи: перевага над всією сукупністю сущого Того, Хто за межами всього сущого, – безмежна» [4]. Розглядаючи цей уривок, можна зрозуміти витоки філософського світобачення Ніколи Кузанського, а поняття «безмежність», «учене незнання» стали основними поняттями в його філософській системі. Під «ученим незнанням» філософ розумів певне пізнання, що представляло набагато більш високу ступінь знання, ніж знання профанне, розсудкове, властиве людині при пізнанні світу матеріального. Знання в підлеглому сенсі являє собою осягнення якого-небудь предмета духом, або вищім розумом. Найважливішою ознакою знання є те, що воно висвітлює нам певне щось, що знаходиться зовні, тобто щось, що не є воно саме. Але те, що розум виробляє в собі відносно речей, це і є сутність речей. Поза розумом залишається лише чуттєва оболонка; сутність речей входить в розум. Споглядаючи цю сутність, яка однієї з цією сутністю природи, розум вже не може більше говорити про знання; адже він споглядає не річ, яка знаходиться поза ним, а річ, яка є частиною його самого; він споглядає самого себе: він уже не знає, лише споглядає самого себе, тобто має справу не із знанням, а з не-знанням. Розум вже не зайнятий розумінням, а споглядає поза розумінням своє власне життя. Ця вища ступінь пізнання по відношенню до нижчих є «незнанням». Але зрозуміло, що суть речей може бути осягнута лише через цю ступінь пізнання. Таким чином, Нікола Кузанський під «ученим незнанням» розуміє ніщо інше, як відроджене знання, яке стало внутрішнім переживанням. Людина пізнає перш за все речі чуттєвого світу, вона складає собі думки про їх буття і дію. Першооснова всіх речей – вища за самі речі, тому цю першооснову людина не може зрозуміти посередництвом тих самих понять і ідей, якими вона осягає речі. «І якщо вона [людина] приписує цій першооснові (Богу) якісь властивості, з якими він познайомився на нижчих речах, то ці властивості можуть послужити лише допоміжними уявленнями для слабкого духу, який низводить до себе цю першооснову, щоб змогти представити собі її. В дійсності ніяку властивість, що належить нижчим речам, ми не вправі приписувати Богу» [9, с. 390]. Так само, як і з поняттям Єдине у неоплатоніків, власне у Прокла в коментарі до платонівського «Парменіда» говориться про обмеженість поняття буття в його використанні відносно Єдиного, Нікола Кузанський приходить до розуміння недоцільності приписувати Богу поняття «є», адже «буття» – уявлення, яке людина склала відносно нижчих речей. Бог же вищий за «буття» і «небуття». Бог, якого ми наділяємо якимись певними властивостями, не може бути істинним Богом. Як Єдине Прокл пропонує мислити в якості надсутнього, так і Нікола Кузанський говорить про те, що до істинного Бога ми приходимо тільки в то-му випадку, коли під Богом із властивостями ми розуміємо над-Бога, про якого ми не можемо знати в звичайному сенсі цього слова. Щоби прийти до Бога, треба увійти в стан «не-знання». Пізнання поділяється на таке, що дає нам знання про зовнішні речі, і на те, яке є самим предметом, про який ми отримуємо знання. Перший тип пізнання панує в науках, які намагаються віднайти повне знання про речі і процеси цього світу; другий – знаходиться в нас, коли ми живемо в самому цьому осягненому знанні.

Осмислення істини в праці Ніколи Кузанського «Про учене незнання» з очевидністю демонструє обмежені можливості людського розуму у своїх потугах осягнути істину. «Наш кінцевий розум, рухаючись шляхом уподібнень не може… в точності осягнути істину речей» [5, с. 53]. Таку думку філософ пояснює тим, що істина сама по собі не може бути більшою чи меншою, вона є в чомусь неділимому і, окрім цього, не може бути остаточно виміряною нічим іншим, ніж вона сама. Кузанець приводить вдале порівняння істини з неділимим колом: «… Коло, буття якого складається в чомусь неділимому, не може бути виміряним не-колом» [5, с. 53]. Людський розум не можна уподібнити до істини, а тому і вимірювати таким інструментом саму істину не є можливим. «Не являючись істиною, наш розум … ніколи не осягає істину так точно, щоб уже не міг осягнути її ще точніше, без кінця, а відноситься до істини, як багатокутник до кола: будучи вписаним в коло, він тим йому подібніший, чим більше кутів має, але навіть при множенні своїх кутів до нескінченності він ніколи не стане рівним колу,

якщо не вирішиться тотожність із ним» [5, с. 53]. Так формулюється принцип про неможливість знайти у світі абсолютно тотожні речі, тобто принцип індивідуальності. Геніальна очевидність такого порівняння у Ніколи Кузанського характеризує філософа як мислителя нового типу, адже в період Відродження принципи очевидності, нескінченності, індивідуальності, математичної достовірності виносяться на перше місце, про що свідчить в праці «Естетика Відродження» А.Ф. Лосєв. Нікола Кузанський показує, що істина, в точності, як вона є, невловима. Людський розум відноситься до неї, як можливість до абсолютної необхідності, яка не може бути нічим іншим, ніж вона є. «Суть (quidditas) речей, істина сущого, недосяжна в своїй чистоті, і, хоча філософи її розшукують, ніхто не знайшов її, як вона є. І чим глибша буде наша ученість в цьому незнанні, тим ближче ми приступимо до істини»[5, с. 54]. Далі він порівнює істину і Бога з максимумом. Разом із тим абсолютний мінімум у своїй «абсолютності» незбагненно збігається із абсолютним максимумом, адже абсолютний мінімум – це те, менше чого нічого не може бути: максимум перевершує все і мінімум також перевершує все і якщо звільнити поняття мінімум і максимум від кількісної характеристики, то з повною очевидністю для нас виявляється збіг максимуму і мінімуму: максимум перевершує все і мінімум також перевершує все; абсолютна кількість не більше максимальна, ніж мінімальна, тому що максимум його є через співпадіння разом із мінімумом. Тут мова іде про граничність, нічим не визначену, яка є разом з тим актуальністю всього можливого. Але це «перевершує наше розуміння, не здатне на шляхах розсудку сполучати протилежності в їх джерелі; адже ми рухаємось в світлі того, що відкриває нам природа, а будь-яке природне знання далеко відпадає від нескінченної сили і пов'язувати в єдине ціле нескінченно далекі одне від одного протилежності – нездатне. Тільки незбагненно піднявшись над всякою дискусією розсудку, ми бачимо, що абсолютний максимум є нескінченністю, якій ніщо не протилежне і з якою збігається мінімум» [5, с. 54]. Як відмічає Нікола Кузанський, поняття «максимум» і «мінімум» – це трансцендентні межі з абсолютною значимістю: піднімаючись над усім визначеним у кількості об'єму і сили, вони охоплюють у своїй абсолютній простоті все. Тож, проблема істинності знання і роль розуму у вченні Ніколи Кузанського отримує особливе розуміння: розум – необхідна складова діяльності людини в її побутовому світі, але в пізнанні істини і Бога, як уособлення цієї істини, розум має лише підготовчу роль, а справжнє пізнання проходить за межами розсудкового. Істина – єдина, неподільна, несуперечлива і цілісна, може осягатись лише надрозсудковим зусиллям духовної сутності людини.

Бібліографічні посилання

1. Аляєв Г. Є. Філософський універсум С.Л. Франка [Текст] / Г. Є. Аляєв. – К., 2002. – 368 с.
2. Гайденко П. П. История новоевропейской философии в ее связи с наукой [Электронный ресурс] / П.П. Гайденко. – Режим доступа : http://www.philosophy.ru/library/gaid/02/0.html – Загл. с экрана.
3. Горфункель А. Х. Гуманизм и натурфилософия итальянского Возрождения / А. Х. Горфункель. – М. : «Мысль», 1977. – 359 с.
4. Дионисий Ареопагит Мистическое богословие [Электронный ресурс] / Дионисий Ареопагит. – Режим доступа : http://ihtik.lib.ru/ philosbook_22apr2005_2013html – Загл. с экрана.
5. Кузанский Н. Сочинения [Текст] : в 2 т. / Н. Кузанский. – М. : Мысль, 1980. – Т. 1. – 488 с.
6. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения [Электронный ресурс] / А. Ф. Лосев. – Режим доступа : http://ihtik.lib.ru/ philosbook_22apr2005_3317html – Загл. с экрана.
7. Прокл Первоосновы теологии [Текст] / Прокл. – Тб., 1972. – 320 с.
8. Прокл Комментарии к «Пармениду» Платона [Текст] / Прокл. – СПб., 2006. –896 с.
9. Штайнер Р. Мистика на заре духовной жизни нового времени. Философия свободы [Текст] / Р. Штайнер. – М.; С.Пб., 2000. – 682 с.

Захарчук А. Ф., Ярош А. М. Мистическое и научное в неоплатонической концепции Николо Кузанского.

Раскрывается проблема истины и истинности познания в контексте неоплатонической концепции философа Возрождения Николы Кузанского, в контексте неоплатонической учений, повлиявших на нее. Рассуждается о роли разума и интуитивно-внеинтеллектуальное созерцания в процессе познания чувственного мира и Бога.

Ключевые слова: мистика, Никола Кузанский, Возрождение, познание, Бог, апофатическая теология, катафатическая теология.

Zakharchuk O., Yarosh O. Mystical and scientific in Neoplatonic concepts of Nicholas of Cusa.

The problem of truth and the validity of knowledge is revealed in the context of neo-Platonic conception of the Renaissance philosopher Nicholas of Cusa, in the context of neo-Platonic teachings influenced her. Conducted discussions about the role of reason and intuitive and out-of-intellectual contemplation in the learning process of the sensual world and God.

Key words: Mysticism, Nicholas of Cusa, Renaissance, cognition, God, apophatic theology, positive theology.

Надійшла до редколегії: 20.04.14 р.

УДК 141:572

М. М. Ибрагимов

Национальный университет физического воспитания и спорта Украины

СПОРТ КАК МАНИФЕСТАЦИЯ «ТЕЛЕСНОГО ОБРАЗА МИРА»

В контексте «философии спорта» делается попытка обозначить физическую культуру и спорт как её эталонный вид в контексте вербальной символизации «телесного образа мира». В отличие от научно-дифференцированного мировосприятия, которое в мышлении разделяет его на «мир реальный», «мир виртуальный» и «мир индивидуально-личностный», в культурно-мировоззренческом измерении спорт манифестирует системную внешнюю и внутреннюю целостность человека и мира.

Ключевые слова: философия спорта, искусство, перевоплощение, повороты, культура, образ мира.

Традиционная разрозненность философии как духовной и спорта как физически-телесной практик не способствует преодолению кризиса в состоянии здоровья граждан в украинском обществе, о чем говорилось в предыдущей статье [7, с. 81]. Сегодня крайне необходимы их объединенные усилия, чтобы философия обосновывала идеал здоровья, активизирующий физкультурно-спортивную двигательную активность, привлекательную для широких слоев населения. В то же время теория спорта и физического воспитания должна

опираться на новые парадигмальные принципы своей науки, что в свою очередь связано с «ожиданием иной расстановки акцентов, указывающих на «укрупнение» социальной роли занятых в области физической культуры и спорта специалистов, и, таким образом, на стратегическую прерогативу сферы физической культуры и спорта в целшом [2, с. 4].

Необходимо преодолеть на уровне обыденного сознания пренебрежительное отношение философов к спорту и такое же отношение спортсменов к философии. В первом случае, когда философия замыкается в собственном кругу понятийно-категориальных определений, она становится мертвой, созерцательно-схоластической и не входит в систему многокрасочного колорита жизни. В ином случае, физкультурно-спортивная область знаний без философской отделки становится примитивной и не действенной, поскольку не учитывает творческую сущность личности спортсмена. В данном контексте речь идет о философии спорта, которая могла бы выступить в качестве мировоззренческой основы для развития современной физкультурно-спортивной науки [5, с. 229].

Целью статьи является попытка философской интерпретации спорта высших достижений как искусства телесного перевоплощения личности спортсмена в контексте культурно-антропологических трансформаций, присущих современному мировоззрению.

Анализ литературных источников показывает, что в последнее время в украинской научной литературе прежняя негативистская ситуация отношения интеллектуальной элиты к спорту несколько изменяется: в философии актуализируется проблема телесности как культурно-феноменологического качества человека (О. Гомилко, В.Косяк, Л. Газнюк, Ю Компаниец, Н.Дубовенко), а в физкультурно-спортивной науке (В.Платонов, М.Булатова, Т.Круцевич, М.Саинчук, С.Закопайло, С.Сычов) плодотворно развивается компонент философской аксиологии. Обычно поставленная проблема рассматривается как соотношение спорта и искусства. Она имеет давнюю традицию. Вопрос о том, является ли бейсболист, спринтер, футболист или боксер артистом точно так же как скрипач, балетный танцор, дирижер издавна волнует многих исследователей спорта [9, с. 95]. В последнее время о взаимосвязи спорта и искусства речь шла на международной конференции «Искусство и спорт» (Лейпциг, 1983). Она обсуждалась на специальной секции «Спорт и эстетика» в ходе проведения Олимпийского научного конгресса в США (1984), а так же была избрана центральной темой дискуссии на XXVI сессии МОА [International Olympic Academy, twenty-sixth session, 1986].

Тема довольно обширная, в ней можно выделить альтернативные линии аргументации. Одни настаивают на том, что спорт – это есть искусство, другие же возражают и не признают их разными видами в целостной системе искусства, хотя в большей или меньшей степени все настаивают на схожести, подобии, совпадении, идентичности двух видов культуры. Иногда спорт связывают с определенными видами искусства, сравнивая его с культурой, танцами, театром. Так, А. А. Френкин в книге «Эстетика физической культуры», на примере спортивной гимнастики и легкой атлетики возражает против отождествления спорта с искусством, но в то же время относит к искусству такие виды спорта как художественную гимнастику и фигурное катание [19, p. 468]. Очень часто в качестве искусства представляют шахматы или футбол. Например, бывший президент ФИФА Ж. Ареландж в одном из интервью заявил, что «футбол – это искусство». Подобную мысль выразил в 1982 году тренер сборной Италии Э. Беарзот: «Футбол – это наиболее волнующий театр со всех существующих в мире. Каждый, даже самый увлекательный детектив не сравнится с ним, если все актеры на поле решили играть свои роли с полной отдачей… Это – театр, и его спектакли должны волновать и радовать людей [22, p. 94].

Элдон Е. Шнайдер и Эльмер А. Спрейтзер презентуют спорт в качестве особенного театра, ссылаясь при этом на развитую Аристотелем теорию катарсиса [20, p. 247]. В предисловии к книге «Человек, спорт и бытие» Э. Фриденберг выражает мысль о том, что «спорт – это вид прикладного искусства» и ближе всего стоит к балету, где средством художественной выразительности служит человеческое тело. П. Флаусинет считает спорт таким же искусством как музыка, поэзия или танец [18, p. 170].

Среди эстетов мнения существенно расходятся. F. Takacz и М. Я. Сараф обосновывают положение о том, что спорт не является искусством. J. Pinkava усматривает близость искусства и спорта, например, в танцах и художественной гимнастике. М. Каган относит художественную гимнастику «одновремено к миру спорта и искусства». David Best придерживается мнения, что даже «эстетические» виды спорта не являются искусством. Диапазон взглядов авторов материалов, помещенных в «Хрестоматии по эстетике спорта», которую издали H. T. Whiting и D. W. Masterson (1974), на взаимоотношение искусства и спорта весьма широк – от фиксирования их существенного различия до признания сходства и тождества. [12, с. 76].

И все же общая философия телесности человека как философская аксиологическая проблематика отчасти обходит специфику телесности спортсмена как особенной видовой и яркой фигуры, где аккумулируются все изъяны и преимущества культурно-цивилизационных перипетий, в то время в физкультурно-спортивной публицистике аксиологии не хватает широты и глубины современных философских доработок. В частности, в психолого-социологических исследованиях в большинстве случаев ученые изучают ценностные ориентации разных категорий населения на физическую культуру и спорт, но не выходят в дискурс «ценностей самих ценностей» (Г. Рикерт), т. е. смыслообразующих их рычагов с точки зрения соотношения идеалов, ценностей и целей.

В спортивном соревновании как творческом процессе, по мнению В.С. Родиченко, существуют два главных аспекта, которые составляют аналогию искусству – «создание спортсменом новых спортивных ценностей для самого себя и создание творческих ценностей для потребителя информации – любителя спорта [14, с. 129]. В нынешней ситуации, когда для массового зрителя информация о спортивном результате перестает быть волнующей, так как различия в показателях составляют ничтожно малую величину, основное внимание сосредотачивается на красоте выполнения физических телесных усилий. К сожалению, возвышенная эстетическая тональность, сопровождающая спорт, в настоящее время несколько угасает вследствие того, что в спорте существует аналогичная искусству возможность подделки, фальсификации результатов, благодаря применению допингов. Кроме этого, доступность для большой массы спортсменов современных методик развития скоростных и силовых приемов, а также приобщение

к массовому спорту значительного количества людей, по мнению многих исследователей, несколько снижает азарт спортсменов и ажиотаж зрителей вокруг спорта высших достижений [21, p. 74].

В свою очередь названые негативные нюансы снижают привлекательность эстетического начала спорта и стимулируют постэкзистенциалистскую, интегративную методологию синтезирования науки, искусства и философии. «Поэтому отображение спорта определяется все более возрастающим интересом к синтетическому воспроизводству спортивно-зрелищных мероприятий. Существующая ныне художественная тенденция основана на сопряжении двух полюсов: реальности и праздности, фантазийности и обыденности. Художественная культура обрастает спортивными заимствованиями, выходя тем самым за рамки собственного искусства» [13, с. 12]. Н.В. Протасова, по моему мнению, очень четко определяет необходимость философско-эстетического осмысления нового этапа в единении спорта и искусства как «демонстрации эмоциональных, физических и интеллектуальных способностей человека», что соответствует постмодернистской фазе развития культуры мышления, культуры телесности, культуры чувствования человека, находящегося в прострации натуральной, технологической и виртуальной действительности.

Известный философ спорта Г. Люшен, анализируя связь спорта с культурой, обращает внимание на диалектику «ассоциации» и «диссоциации» как таковых структурных противоречий, которые включают в себя ассоциативные (интегративные) и конфликтные элементы, зависящие от вида спорта ситуации, где связь обнаруживается между людьми посредством взаимных интересов и общих ценностей [23, p. 92–106]. Поэтому он считает, что спорт представляет собой инсценирование социальных связей, где полем единения так и пунктом разобщения является эмоционально-рациональная сфера чувствования. Эмоциональное направлено на удовлетворенность-обеспокоеность, наслаждение-раздражение, а рациональное – на интерес, пользу, какие-либо ценности.

В философском диссертационном исследовании Ю.Н. Ямщиков усматривает ошибочность научной методологии при анализе спорта в «абсолютизации отдельных аспектов этого крайне сложного и противоречивого социокультурного феномена в одностороннем подходе к оценке его культурного статуса» [17].

Излагая основной материал нашего исследования, выскажем положение: если спорт рассматривается с точки зрения инсценирования сущностных сил человека, то спортивный телесный опыт фокусирует красоту, образное и без-образное в нем. На рубеже XX – XXI вв. спорт включается в мир социальных связей, мир культуры, дополняя к своим природным телесно-двигательным атрибутам субъективистскую и рационалистическую окраску, предавая телесным изощренным движениям смысл, значение и символы [3, с. 103–104]. Спорт как искусство телесного перевоплощения, выхода за пределы психофизиологических естественно ограниченных возможностей человека, своей магией воздействует на зрителя тем, что создает визуально-телесную культуру и символизирует в цивилизационно-историческом процессе преемственность телесных практик в виде целостного телесного образа мира. И.М. Быховская, представляя тело человека социокультурным феноменом, включает его в «образ мира», а мир – в «образ человека». Она ставит задачу «выделить некоторые «сквозные» принципиальные позиции, каждая из которых связана с тем или иным типом «модели человека» и соответствующим ей пониманием места и значимости телесности, её смысла и ценности с особенностями телесно-ориентировочных практик и их нормативных регуляторов [4, с. 43]. Из богатого идейного содержания её работы, стимулирующей на постсоветском пространстве в начале нашего века философский дискурс о телесности, выделим интересующий нас концепт: «Особенность построения ретроспективы соматической культуры, – пишет И.М. Быховская, – что свидетельствует о её содержании, направленности и т.п. наиболее ярко и доступно представлены в произведениях искусства, отразивших аксиологию тела, свойственно той или иной эпохе, связанную с определенным стилем мышления, художественного творчества, с этикетом и стилем жизни» [4, с. 46].

Обратим внимание на сочетание в концепте аксиологии тела двух составных, выделяемых автором – «стиля мышления» и «художественного творчества». Оба названые элементы сочетаются в образе эпохи, в том, как она осмысливается философами и учеными и фокусируется в художественном творчестве в образах искусства. Эстетическое через понятие «образ» становится всеохватывающей категорией культуры, духовной и физической, интеллектуальной и телесной, а в нашем проекте – общей культуры и физкультурно-спортивной.

В дальнейшем дискурсе уделим внимание соотношению понятия «образа» и применимости его в спорте высших достижений к телесному перевоплощению, демонстрирующего спортсменами не только индивидуальное мастерство, а исторически накопленный опыт телесных практик, создавая образ мира как мировоззренческую его характеристику. Иными словами, в этой связи мировоззрение есть ни что иное как определенный «образ мира», а физкультурно-спортивное мировоззрение фиксирует его естественно-телесную составную.

Для формирования физкультурно-спортивного мировоззрения важно то, что в содержании понятия «образа» пересекаются мировоззренческая и методологическая функции современной науки. В философии и науке все более глубоко сочетаются методы художественно-творческого освоения действительности, в которых «размываются» границы осмысленного и того, что остается на уровне ассоциативных представлений. Момент влияния эстетического на стиль современного научного и социального мышления в свое время заметил Г. Зиммель. Эстетическое для него не локализовано только в области искусства или определения прекрасного. Оно представляет собой своего рода сквозную «линию», которая разделяет способы мыслить. Любые, даже самые абстрактные понятия и дистинкции находят свое финальное основание в обнаружении движущего мотива мыслительного процесса, каковым является интуитивное различение приятного – неприятного [24, s. 206]. Г. Зиммель подчеркивает наличие динамичной и двухсторонней связи между эстетическими мотивами и практической целесообразностью, характеризует симметрические и асимметрические связи, существующие в природе, в мышлении и в социальных отношениях. Оно заложено в ощущениях человека мира и понимание соразмерности чувственности человека с рациональным уровнем мышления.

Физкультурно-спортивная двигательная активность всецело направлена на поддержание в организме человека баланса, равновесия физических и духовных сил, всего того, что называется энергетическим по-

тенциалом, заложенным природой. Умение сохранить, восстановить равновесие между духовным и предметно-телесным приобретается опытным путем. Как уже говорилось, спортивный телесный опыт обогащает человека способностью к поддержанию внутреннего порядка, «микрокосмоса» и внешнего – «макрокосмоса» с помощью искусства перевоплощения.

Аристотель рассматривал искусство не как область конкретного, фактического, а сферу возможного. Познавательная значимость художественного образа в истории эстетики неоднократно подвергалась различным интерпретациям, поскольку стоял вопрос о цели «переработки» натурального материала в художественную форму. В одних случаях «искусство стало рассматриваться как гедонически-индивидуальная, а в других – как общественная техника чувств» [15, с. 452].

То есть, речь идет о создании такого «образа мира» в философской культуре, где бы в красочной его разветвленности были определены исходные и конечные параметры цивилизационного габитуса жизнедеятельности человека. «Очевидным является и тот факт, что спорт предоставляет человеку богатые возможности для созерцания и создания прекрасного. Прекрасное тело человека, формируется под влиянием систематических занятий спортом. Красота человеческого тела является пропорциональной симметрической форме, пластике его движения [10, с. 63].

Образность в философии позволяет акцентировать её мировоззренческий характер, наука же создает определенную «картину» объективных связей, основанную на интерпретации фактов. Предваряя ход последующего дискурса о том, какое место занимает физкультурно-спортивный телесный опыт в формировании современного «образа мира» укажем на некоторые тенденции в развитии культуры как сокровищницы общечеловеческого опыта.

В фокус теоретических соображений «культурных исследований» попадает идея «визуальной культуры» как отличительные черты текущего этапа развития современного западного общества. Российский исследователь И. Инишев, изучая западноевропейский опыт «иконического поворота» в теориях культуры и общества констатирует, что сторонники pictorial/iconic turn руководствуются положением о том, что «образ является презентацией, истоком мощи, природа которого как объекта наделенного бытием требует, чтоб те, кто его анализирует, обращали пристальное внимание на способ, каким он воздействует своей магией на зрителя. Пропоненты visual turn, или visual culture, трактуют образ как «культурную репрезентацию», значение которой связано по большей части с содержанием образа» [6, с. 188].

В рассуждениях культуролога И. Инишева наблюдается попытка перевести образность как предмет феноменологического исследования «самой по себе» в разные социально-исторические типы и функции общества, оправдывается поиском их жизненного смысла. «Образ, возможно, единственный объект, который в процессе своего восприятия не только использует «семантический» ресурс, сформулированный в другой среде, например, языковой коммуникации или телесных практиках различных общественных ритуалов. Он также воспроизводит это специфическим для него способом» [6, с. 185].

В контексте нашего исследования отмечаем «лингвистический поворот» в развитии культуры и понимании смысла понятия «образа» в ней, как проникновения философско-эстетического, мировоззренческого компонента структуры научного мышления, где лингвистика стала занимать лидирующее положение. Очередной поворот в культуре, науке, философии и эстетике к анализу языковых форм выражения мысли обозначил Р. Рорти. Он в конце 60-х годов обозначил его как «linguistic turn» ретроспективное и дескриптивное явление в обозначении словом «образ», конфигуративно воспроизводящий материальные поверхности социальных связей. Последователь Н. Гадамера швейцарский искусствовед Г. Бем развивает философскую проблематику образности в поисках внутренней структуры образа, его связи с материальным носителем, а также понимание гносеологического ресурса. В таком же русле Дж. Александер в своих рассуждениях идет дальше и ставит вопрос о социальных функциях образов: могут ли они быть не только символическими репрезентантами социальных и политических отношений, но и «окнами в социальную действительность». В предполагаемом ответе на поставленный вопрос Дж. Александера создается простор для конструирования «телесного образа мира» на основе физкультурно-спортивных практик.

Несмотря на исторические и региональные различия, образ, от визуального к вербальному его оформлению, имеет в лингвистических интерпретациях смысловую автономию. Однако, современные типы образности, не только в искусстве, лингвистике и прочих духовных практиках органично вплетены в ткань социума, а значит и в спортивную реальность. В постидустриальном обществе расширяются социально-коммуникативные сферы презентации и репрезентации спорта. Постоянный диалог «Я» (спортсмен) и «Другой» (тоже спортсмен) преподносится с помощью СМИ и СМК как реальность и гиперреальность, как зрелище, тиражируемое на весь мир и делящее этот мир на экзистенциально переживающих за того или иного спортсмена или клубную команду, и даже за целые страны и народы, их победы и поражения. Само спортивное соревнование (Олимпийские игры, чемпионаты мира и Европы, кубковые и клубные встречи) превратилось в разновидность визуально-информационного товара. Экзистенциальное измерение спорта становится как бы его «невычитанным смыслом», «онтологическим ядром» человека [16, с. 280].

Украинский исследователь С.В. Могилёва в философском диссертационном исследовании ставит задачу охарактеризовать место спортивной агонистики в современном социально-коммуникативном просторе, что может, по её мнению, найти непосредственное применение в структурировании возможностей нахождения «идентичности в различных видах спортивной деятельности соответственно к паратаксической, гипотаксической и синтетической стратегий» [11, с. 7]. Она отмечает, что спорт как разновидность телесных практик в экзистенциальном измерении создает возможность «субъективации и самоактуализации в интерсубъективном пространстве телесно-спортивной дискурсивности».

Отстаивая концепт видения спортсмена как обладателя «авторской телесности», определяемой целостностью, разомкнутостью, выраженной индивидуальностью. На примере «внутреннего» и «карнавального тела» М. Бахтина и «танцующего тела» Ф. Ницше она говорит о напряжении между экзистенциальным и социально-коммуникативным измерением спорта. По мнению философа, среди социометрических маркеров

современного спорта, таких как беспрецедентное увеличение зрелищного компонента, связанного с «технологизацией», «гедонизацией» и «гиперреализацией» общества нет таких, которые бы могли серьезно извратить экзистенциальное содержание спорта. «Наибольшую опасность представляет все увеличивающаяся его медийность, которая выводит спорт в дискурсивно-визуальный простор, подчиняет его задачам стимулирования/руководства, и тем самым редуцируя его многосодержательность и затмевая настоящие гуманистические аспекты человеческого существования» [11, с. 13].

Как видим, длительная лингвистическая трансформация в культуре терминологически усложнила языковые конструкции и создала хаос интерпретации коррелятивного связи образа и смысла и сегодня является фокусом синонимических прочтений: iconic turn, pictorial turn, imagic turn, visual turn [6, с. 187]. В этом смысле физкультурно-спортивная реальности находится в дискурсиве, противостоянии с визуальной, хотя и испытывает на себе соответствующие эрозии.

К проблеме визуальной реальности, созданной информационными технологиями приковано внимание философов представителей постмодернизма и постструктурализма. В их многочисленных теоретических обоснованиях виртуалистики усматривается веяние эпохи, которая приобрела новые черты и нарушила установленные каноны и традиции. «Образ мира» представляется расплывчатым, фрагментарным, дискретным и распадающимся на множество самопознающих себя единиц. Как всегда, на рубеже эпох усиливаются мистические, солипсические, пессимистические настроения, Ниспровержение рационалистического способа философствования привело к сплошной агрессии против разума, что обернулось в культуре усилением позиций релятивизма, а для отдельного человека потерей ценностных ориентиров, а «образ мира» представляется иррациональным, сюрреалистичным. Онтологизация субъекта, об автономии которого так искренне заботился классический экзистенциализм, способствовала представлению мира как полионтологичного, не имеющего какого-то единого, определенного, признанного основания. От провозглашения множественности мира «изм-изация постмодерна» привела к отрицанию различия в нем и не только в виде мировоззренческих неопределенностей в виде «полионтологичности» бытия, а и под их предлогом позволила «навязывать» выгодные власть имущим целенаправленные стандарты мышления [1].

Философ В.Н. Кораблева считает, что для философов обосновывающих «виртуализм», «полионтологичность» мира, устанавливают новую систему координат без какой-либо референтной (конституируемой, «настоящей») реальности, без установленной и общезначимой картины мира, без каких-либо универсальных систем и теоретических построений». Она пишет: «То что называется ситуацией постмодерна означает очередное проявление такой «бродячей химеры» «полионтологичности». Эта «химера» служит катализатором конституирования такового состояния, при котором реальность поддается проблематизации на уровне кодификационных интерсубъективных регуляторов (то, что называется в постмодернистской теории потерей доверия к метанаративам) тех, что были одновременно и маркерами реальности мира» [8, с. 119].

В качестве выводов подчеркнем, что в «постмодернистской» западноевропейской философской мыслительной культуре четко выделяется две линии: первая связана с отрицанием продуктивного значения образов-символов, которыми являются идеалы эпохи, а вторая – настаивает на необходимости осознания поворота к природно-целостным установкам общей культуры, в которой физическая культура и спорт выходят не её авансцену.

В философской рефлексии спорт существует как социальная практика телесного перевоплощения, иначе бы физические упражнения никакой ценности не имели. С этой точки зрения в который раз встал вопрос гармонизации биологического и социального, физиологического и психического, телесного и духовного. А в более широком масштабе это выразилось в поисках интегративного знания, которое бы соответствовало естественным установкам культуры, которая в своей мозаичности потеряла «самопонимание» (Б. Вандельфельс).

Опираясь на ряд таких мотивов как телесность, чуждость, нормальность и временные границы, играющих центральную роль в феноменологии, Б. Вальденфельс обращает внимание на переход в философии от конструктивистского к природно-фундаменталистскому стилю мышления. Конструктивизм, по его мнению, «все существующее редуцирует к чему-то, из чего вырастают определенные конструкты и искусственные построения». Подобный стиль философского мышления «ориентируется на установленный порядок природы, будто культура сама является частью или эпифеноменом естественной части» и проводит мысль о необходимости восстановить естественные основания культуры и обратиться к человеческому телу, которое является решающим мостом в сочетании природы и культуры.

В таком ракурсе спорт в феноменологической философии конструируется как социально значимая и возможно единственная форма воспроизведения натурально-природного субстрата человеческой деятельности, его телесно-физической организации, символизирующий единство «образа человека» и «образа мира».

Библиографические ссылки

1. Андреева Е. В. «Измизация» постмодерна: от утверждения множественности к отрицанию различия [Текст] / Е.В. Андреева // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – №1012. Серія «Філософія. Філософські перипетії». – 2012. – с. 98–106.

2. Антонова Н. И. Проблемы и вызовы современной парадигмы физической культуры и спорта [Текст] / Н. И. Антонова // Вестник УралГУФК. – №3 (5), 2013. – с.4–7.

3. Батенин С.С. Человек в его истории [Текст] / С. С. Батенин. – JL: ЛГУ, 1996. – С.103–104.

4. Быховская И.М. «Homo somatikos»: аксиология человеческого тела [Текст] / И. М. Быховская. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 208 с.

5. Ибрагимов М.М. «Философия спорта» и кризис современного физкультурно-спортивного мировоззрения [Текст] / М.М. Ибрагимов // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2011. – № 4. – С. 229–236.

6. Инышев И. «Иконический поворот» в теориях культуры и общества [Текст] / Илья Инишев // Логос, 2012. – №1 [85]. – С.184–211.

7. Ібрагімов М. М. Філософсько-світоглядна парадигма в подоланні кризи у теорії фізичної культури і спорту [Текст] / М.М. Ібрагімов // Науковий журнал «Філософія і політологія в контексті сучасної культури». – Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Вип. 7. – С. 81–89.

8. Корабльова В. М. Віртуальна реальність як простір симулякрів у полі онтологічному світі постсучасності [Текст] / В.М. Корабльова // Практична філософія. – К., 2008. – №1 – С. 114–120.

9. Лоу Б. Красота спорта. Междисциплинарное исследование / пер. с англ. И. Л. Моничева ; Бенджамин Лоу. – М. : Радуга, 1984. – 256 с.

10. Малый А. Т. Спорт и искусство. Сходство, различия, пути их интеграции [Текст] / А. Т. Малый, Л. В. Зубченко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, – Х. ; Донецьк : ХДАДМ, 2004. – №18. – С. 62–69.

11. Могільова С.В. Сучасний спорт в екзистенціальному та соціально-комунікативному вимірах [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.філософ. наук: спец. 09.00.03 / С. В. Могільова. – Х. : Харк. нац.ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 18 с.

12. Пирогова Л. В. Эстетика и искусство в спорте [Текст] / Л.В. Пирогова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, – Х. ; Донецьк : ХДАДМ, 2004. – №8. – С. 74–78.

13. Протасова Н.В. Потенциал спорта в современной массовой культуре [Текст] / Н. . Протасова // Теория и практика физической культуре. – 2008. – №11. – С. 12–14.

14. Родиченко В.С. Философия и будущее [Текст] / В.С. Родиченко // Вопросы философии. – 1994. – №6. – С. 125–132.

15. Титаренко А. Художественный образ [Текст] / А. Титаренко. Философская энциклопедия. – М. : «Советская энциклопедия», 1970. – Т. 5. – 740 с.

16. Хардт М. «Империя» [Текст] / М. Хардт, А. Негри. ; пер. с англ., под. ред. Г. В. Каменской, М. С. Фетисова. – М. : Праксис, 2004. – 440 с.

17. Ямщиков Ю. Н. Спорт как социально-культурное явление [Текст] : дис… канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / Ю.Н. Ямщиков. – Красноярск, 2010. – 141 с.

18. Arnold P. Three approaches toward an understanding of sportsmanship [Text] / P. Arnold // Journal of Philosophy of Sports. – 10(1). – P. 61–70.

19. Best D. The aesthetic in sport [Text] // Philosophical Inquiry in Sport / eds. W. J. Morgan, K. V. Meier. – Champaing. IL : Human Kinetics, 1995. P. 377–389

20. Duncan M. The politics of women's body images and practices: Foucault, the Panopticon, and shape magazine [Text] / M. Duncan // Journal of Sports and Social Issues. – 1994. – P. 158–179

21. Feezel R. Sportsmanship [Text] / R. Feezel // Journal of Philosophy of Sports. – 1986. – VIII. – P. 68–78

22. Leaman O. Cheating and fair play in sport [Text] / Oliver Leaman // Sport and the Humanities: a Collection of Original Essays / ed. W. J. Morgan. – Bureau of Educational research and Service. University of Tennessee. – 1981. 7 p.

23. Luschen G. The Interdependence of Sport and Culture [Text] / G. Luschen // Sport in the Sociocultural Process. – Dubuque, Iowa : Wm.C.Brown Company Publishers, 1981. – P. 127–141

24. Simmel G. Soziologische Ästhetik [Text] // M. Harden (Hg.). – Die Zukunft, 1896. –17 Bd. – Nr.5. – S. 204–216

Ібрагімов М. М. Спорт як маніфестація «тілесного образу світу».

У контексті «філософії спорту» робиться спроба позначити фізичну культуру і спорт як її еталонний вид в контексті вербальної символізації «тілесного образу світу». На відміну від науково-диференційованого світосприйняття, яке в мисленні поділяє його на «світ реальний», «світ віртуальний» і «світ індивідуально-особистісний», в культурно-світоглядному вимірі спорт маніфестує системну зовнішню і внутрішню цілісність людини і світу.

Ключові слова: філософія спорту, мистецтво, перевтілення, повороти, культура, образ світу.

Ibragimov M. Sport as a manifestation of "physical image of the world".

An attempt to identify physical culture and sports as a kind of reference in the context of verbal symbolization of "physical image of the world" is made in the context of "Youth Sports". Unlike scientific differentiated worldview that shares its thinking in the "real world", "virtual world" and "world of individual personality" in the cultural and ideological dimension, sport manifests systematic internal and external integrity of the person and the world.

Key words: philosophy of sport, art, reincarnation, turns, culture and image of the world.

Надійшла до редколегії: 20.06.14.

УДК : 141.319.8, 124.2

В. Ф. Калуга

Національний університет біоресурсів і природокористування України

РОЗУМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІЗНАННЯ ТА ВПОРЯДКУВАННЯ ДІЙСНОСТІ: ЙОГО ВЛАСТИВОСТІ

В сучасній науково-світоглядній парадигмі сформувалося переконання, що розум є ключовою властивістю людини та провідним засобом пізнання, на основі якого формується об'єктивна картина світу та відбувається накопичення знань. Проте досвід свідчить, що розум не такий вже й «всесильний», а навпаки завдає чимало клопотів людині. Зокрема раціонально центрована істота, тобто Homo Sapiens вилучила себе зі Всесвіту, перемістивши в штучний світ. Людський розум також є джерелом постійних сумнівів, конфліктів, розчарувань. Будучи сполученим з множинністю як атрибутом людського буття або обставиною становища людини за Х. Арендт, розум обтяжує намагання людини відбутися як унікальна істота, спонукаючи людину коритися численним обмежуючим і регламентуючим факторам її приватного, а тим більше соціального існування. Відповідно, лише осягаючи природу розуму шляхом осмислення його проявів, можливо віднайти дієві шляхи до подолання перманентної кризи, в якій перебуває сучасна людина.

Ключові слова: розум, конфлікт, пізнання, сумнів, внутрішній діалог

Сучасна людина в повсякденному існуванні стикається з тисячами проблем, стає заручником сотень конфліктів, а її життя здебільшого зводиться до проживання. Проте вона так і не наважується поставити питання руба, а що ж є дійсною причиною її, м'яко кажучи, незатишного існування. Не наважується, бо страх постати перед невідомим пересилює її прагнення до свободи. Як не дивно виглядає, але найпевнішим союзником страху перед невідомим є розум. Відповідно, досліджуючи опосередковано природу розуму шляхом осмислення його проявів і властивостей, людина отримує шанс відкрити нові горизонти власного існування. Таким чином вона формує для себе місце для «кроку вперед», повертаючи собі жагу до життя, віру у наявність і доступність для сприйняття змісту власного існування, тобто оптимізм. Природно, що дослідженню природи розуму присвячено чимало філософських розвідок, починаючи з часів античності. Але людство в масі своїй чомусь досить вперто ігнорує досвід щодо природи розуму тих, кого прийнято називати суфіями, магами, просвітленими або чистими практиками, таких як Ідріс Шах, Карлос Кастанеда, Раждніш Ошо та інших. І це попри те або й всупереч тому, що визнані в усьому світі філософи, зокрема і Платон, і Кант, і Гайдеґґер кожен на свій манер вказують

на вади та слабкості розуму або мисленнєвих процесів чи раціонального пізнання. Відтак, поєднання філософської думки з езотеричним досвідом поколінь дозволяє більш тверезо подивитися на феномен розуму, його властивості і справжні функції, при цьому уникаючи небезпеки впасти в містифікацію.

Між тим, буденне існування людини, зосереджене навколо турботи в гайдеґґеровому її контексті, є радше раціонально центрованим, аніж цілком усвідомленим та мудрим, адже людина зосереджується на міркуваннях з приводу чого б то було, а не на самому існуванні, активності, в т.ч. діях та вчинках. Людину цікавить результат чи ціль, причина і наслідки, умови та обставини, а ще механізми забезпечення ефективної діяльності. Однак з її поля уваги випадає сам процес, а також загальний стан навколишнього світу та глибинні внутрішні переживання. Між тим, потенціал або й взагалі саме існування, умовно кажучи, розширеного способу осягнення дійсності та активності людина воліє не помічати, вважаючи, що той спосіб сприйняття і відображення дійсності, який їй притаманний, точніше, до якого її привчали від самого народження і вона з ним звиклася, є, якщо й не єдино можливий, то єдино достовірний, попри доступні для її сприйняття приклади зворотного. Відповідно, в сучасному світі сформувалося стійке враження про те, що розум є чи не найціннішим надбанням Homo Sapiens. Що саме завдяки притаманному їй розуму, людина є неперевершеною істотою – вінцем природи. А якщо так, то, звісно, сам по собі розум не піддається людськими індивідами в масі своїй ані повноцінному осмисленню, ані тим більше сумніву на предмет його провідних функцій в існуванні заклопотаної істоти, тобто такій, що перебуває в полоні турботи в гайдеґґеровому її трактуванні. Також навряд чи хто з представників сучасності сумнівається в дієвості і адекватності пізнавальних можливостей та аналітико-прогностичних властивостей розуму. І даремно, бо відповідно до бачення тих, хто досяг рівня тотальної бездоганності за свого існування, розум лукавить, маючи справу сам з собою. Він підтримує спотворене враження про самого себе як про щось довершене і самодостатнє. Тоді як насправді «опис речей – це і є наш розум» [3, с. 276]. Фактично, нічого більше, окрім опису.

До речі, цілеспрямована, умовно кажучи, духовна практика дозволяє нейтралізувати «витівки» розуму і по тому розгледіти його дійсну суть. Як наслідок, виявляється досить цікава картина, очевидно, неприйнятна для буденної, хай би навіть якою геніальною вона виглядала, людини, свідомість котрої концентрована винятково на розумових актах або проговорюванні, тобто на внутрішньому діалозі. Та все ж, саме життя, і на тому постійно наголошують мудрі, невпинно демонструє явну обмеженість або й повну відсутність пізнавальних властивостей розуму. Розум не пізнає, а лише відображає та констатує за посередництва приговорювання вміст власного континууму. Інакше зникла б всяка потреба в суперечках, обміні припущеннями та гадками, як і всякому визнанні істинності тих чи інших тверджень. До речі, цю слабкість людини, що проявляється в постійній потребі перманентного обміну думками, свого часу помітив Кант, ґрунтуючи на ній власну ідею соціальної природи людини та її схильності до формування законів власної поведінки. Цю ідею підхопила і розвинула в своїх лекціях по філософській концепції Канта Х. Арендт: «Факт соціабельності людини полягає в тому, що людина не може існувати сама, і вона є взаємозалежною не через власні потреби та турботи, але через людський розум, який не може функціонувати поза суспільством. Для мислителя необхідна компанія» [8, с. 10]. Хоча в реальності ситуація може виявитися відмінною аж до навпаки, коли саме раціоналізація людини поступово перетворює її в суто соціальну істоту, оскільки «у міру того, як людина втрачає контакт зі своїм внутрішнім єством, своїми інтуїтивними глибинами, її цілком захоплює світ лише раціональної сфери свідомості, інакше кажучи, світ інших людей» [6, с. 119]. Інакше кажучи, схильність до раціоналізму і соціабельності – це далеко не природні і не невідчужувані властивості людини, а лише один із можливих перманентних станів, до того ж не найліпший, хоча й домінантний в житті Homo Sapiens. Просто сталося так, що сучасна людина, скільки вона себе пам'ятає, якимось чином потрапила в пастку раціоналізму і соціабельності. Але останнього вперто не бажає помічати.

Відтак сила людського розуму не лише цінувалася одним із стовпів світової філософії, але й, певна річ, дещо ідеалізувалася ним. Зокрема, Кант, очевидно, був переконаний в тому, що «розумна істота є ціль сама по собі і саме така, що виконує роль законодавця в царстві цілей, як вільна щодо всіх законів природи та така, що підкоряється тільки тим законам, які вона сама собі надає» [2, с. 261]. А проте, якби припущення Канта відповідало дійсності, то людина, з огляду на її раціональну природу, була б завжди прогнозованою, а її поведінка, дії та вчинки передбачуваними і управибельними. Зрештою, будь розум людини дійсним інструментом пізнання, світ, сама вона та інші відкривалися б для неї як чистий предмет дослідження, знання про який рано чи пізно виявився б вичерпним. Оскільки ж, як показує практика, людина має справу в своїй свідомій, зокрема науковій діяльності лише з обмеженою сферою власного відносного знання, заснованого на припущеннях, визнаних як аксіоми або інші постулати внаслідок певної згоди, а не їх очевидності, якби мало бути за дійсно відповідального підходу до пізнання, то розум навряд чи безпосередньо торкається дійсності. Радше він має справу з відображеннями в самому собі, ними ж і оперує без явних результативних наслідків як для самої людини, так і для навколишнього середовища. У такому випадку дійсним же результативним началом, притаманним людині, є чиста практика, заснована певно на спогляданні, інтуїції, відчуттях абощо.

Продуктом же розумової діяльності є чиста теорія. Абстрактні поняття, закони і закономірності, безліч версій, теорем і історій, все, що пов'язано зі словом як інформаційним носієм та логікою як упорядковуючим механізмом процесу мислення, все це – парафія розуму. Однак, спираючись винятково на теорію, людина ризикує своє свідоме існування цілком відгородити від життя, перетворитися на такого собі «всезнайку», в якого готові відповіді на будь-які питання. Хоча ні одна з таких відповідей жодним чином не розкриватиме суть реального стану речей, а отже не задовольнятиме безпосередній практиці, бо по своїй природі принципово не сумісна з нею. Окрім того, «слабка сторона слів полягає в тому, що вони змушують нас відчувати себе поінформованими, але коли ми повертаємося, щоб подивитися на світ, вони завжди зраджують нас, і ми знову дивимося на світ як завжди, без будь-якого просвітлення» [4, с. 17]. Відповідно чистий теоретик – це фактично анекдотична «мудра сова», котра займалася винятково стратегією і зовсім не переймалася тактикою. От і нарадила вона мишам стати їжачками, аби ті більше не зазнавали кривди зусібіч. А як втілити її пораду в життя, сову зовсім не цікавило – вона ж стратег, а не якийсь там практик. Відповідно, розум також не

переймається чистим життя і практикою. Його незмінна турбота – лише витончені, а частіше зведені до абсурду хитромудрі пояснення і описи того, що відбувається навколо людини та з самою людиною. Розум всяке невідоме або й непізнаване трансформує в знайоме і зрозуміле за допомогою ярликів, понять та теорій, тим самим перетворюючи людське життя на рутину, що виявляється таки прийнятною, а найчастіше ще й бажаною з огляду на неспростовну тягу заклопотаної істоти до звичного, сталого, зрозумілого або й відомого.

Між тим, схильність концентруватися на актах і продуктах своєї розумової діяльності неодмінно призводить до того, що людина несвідомо, проте добровільно переміщує себе в штучний світ власних вражень. Відтак її свідоме існування занурюється в простір ілюзії, яку постійно підтримує розум, де він стає і «богом», і «царем». Як наслідок, людське життя умовно проходить водночас в двох частково дотичних поміж собою зрізах: у реальний світ занурене єство людини, в т.ч. тіло саме по собі, тоді як її увага, а отже і свідомість прикуті до автономного світу об'єктивованих приватних та/або інтерсуб'єктивних вражень і переживань. Відповідно, складається стійке і небезпідставне уявлення про те, що за буденних обставин людина практично постійно перебуває в розщепленому стані. Їй нібито відкривається її ж тілесно-раціонально-емоційна природа, в той же час від неї нібито постійно «втікає» її духовне або ж трансцендентне начало, представлені за посередництва понять дух, душа, вище «Я» абощо. Хоча насправді, з одного боку ніщо не відкривається розуму достеменно, як воно є. А з іншого, ніщо нікуди не втікає, просто свідомість або розум буденної людини відмовляються визнавати і ідентифікувати все те, що неспроможні осмислити, зробити відомим, звичним, незмінним, таким, що відповідало б певним завжди уже наявним кліше сприйняття. Саме тому розум дуже схожий на собаку на сіні: ні сам не може опанувати суть світу, ні іншим пізнавальним механізмам людини не дозволяє проявитися сповна.

Між тим, «собачий норов» розуму, виявляється далеко не єдиною його «чеснотою». В своєму повсякденному функціонуванні він досить подібний до сумнозвісного Буриданового осла. Постійно перебуваючи в ситуації вибору, розум ніколи ні на що не наважується остаточно, тримаючись за декілька альтернатив відразу. Якщо ж людині і вдається схилитися до якогось рішення, то тільки завдяки тиску обставин чи інших внутрішніх або й зовнішніх спонукальних механізмів. Однак, якщо реалізація таких рішень відбувається не в стані граничної зосередженості під тиском реальної небезпеки, нестерпного болю або бажання, то після їх завершення або ще й в ході самого процесу розум береться за звичну для нього справу: він піддає сумніву здійснений вибір на предмет його вигоди та слушності. Отож, що б зробила буденна людина в своєму житті, до якої б ідеї вона пристала, їй, виявляється, завжди є про що пожалкувати, за що себе покартати. В своїй свідомості вона знову і знову вимушена перебирати інші ймовірні шляхи розгортання подій у разі, якби було прийнято альтернативне рішення. Зрештою, як стверджують мислителі східної традиції: «Розум завжди почуває себе розгубленим, така його природа. Це його природний стан, коли він перебуває поміж двох протилежностей» [5, с. 163].

Звісно, згадана властивість розуму, якщо над тим замислитися, виявляється, ні для кого не секрет. Проте мислителі західної традиції схилялися і продовжують схилятися радше до того, що не розум сам по собі є причиною породження протилежностей на кшталт свідомого і підсвідомого або ж явного і трансцендентного, а структура буття сформована чи проявляється відповідним чином. Що в самому існуванні якимось дивним чином поєднані речі несумісні за своєю природою, починаючи з добра і зла та аж до корисного і шкідливого. Відповідно, тотальна ситуація невизначеності людини вважається не стільки результатом «витівок» розуму, скільки наслідком специфіки самого буття, його незбагненної властивості поєднувати непоєднуване. А якщо так, то перманентне перебування людини на життєвому роздоріжжі ідентифікується як щось належне та природне. В такому разі, побудова будь-якої мотиваційно-регуляторної системи індивідуальної чи масової поведінки (дій та вчинків) людини, будь-то мораль, етика чи законодавча база, на основі комбінації дуальних начал є цілком закономірним явищем. Звичним, якщо не сказати природним для буденної людини є також постійне її метання поміж бажаним і необхідним, бажанням і страхом покарання чи осуду, покликом сумління і страхом втрати абощо. Тобто людина практично постійно виявляє себе застряглою поміж нібито наявним вибором, який їй ніколи не до снаги вчинити самостійно, без того, аби саме життя втрутилося і все розставило на свої місця. Вона навіть віднайшла для себе виправдання власній нерішучості або й екзистенційній незграбності, постійно стверджуючи як «Отче наш», що все, що не робиться, то на краще. Хоча вчиняє знову ж таки всупереч заяложеному твердженню, оскільки постійно прагне щось планувати, уникати небажаних перспектив, постійно мудрує та хитрує, обманюючи себе і інших.

Взагалі, облудливість людського розуму проявляється практично на кожному кроці життя, однак буденна людина не може, а головне не хоче того помічати. Вона привчена віддавати перевагу власній непослідовності в комбінації з невизначеністю або ж з фанатизмом, тим самим кожного разу відмовляючи собі в можливості побачити світ і саму себе так, як вони є, на відміну від того, якими світ, інші та ми самі собі видаємося. Зрештою, найпотужнішою проблемою, з якою постійно стикається ангажована власною раціональністю сучасна людина, не віддаючи тому ради, здається, є її нездатність схопити і усвідомити цілісність світу та самої себе. Зокрема, буденній людині притаманно все розкладати і сприймати розкладеним на частини та фрагменти, приписуючи кожному з виділеного автономне буття, принаймні існування. Приміром, для цивілізованої істоти нічого дивного в тому немає, що її тіло існує саме по собі, її думки течуть самі по собі, а емоції проявляються самі по собі, не говорячи вже про душу, підсвідоме тощо. Останні, як склалося стійке враження, взагалі живуть своїм життям і лише певним чином проявляють свій вплив на свідоме існування людини, хоча і вважаються невід'ємною частиною самої людини.

Разом з відмовою або й втратою здатності сприймати існування та саму себе як цілісний постійно змінний акт буття, людина знайшла і тут вихід, вигадавши підміну цілісності. До нагоди виявилося комбінування або комплексне поєднання. Спираючись на ідею комбінування, виявляється досить легко раціонально поєднати всі прояви, наприклад, індивіда в одне ціле, так, аби це стало зрозумілим. Зокрема, «за Юнгом, процес індивідуалізації полягає головним чином у своєрідному coincidentia oppositarum, оскільки его містить в собі і всю повноту свідомості, і потаємні глибини безсвідомого» [1, с. 128]. Теж саме комбінування приходить на допомогу

у випадку з осмисленням суті конфлікту, в якому перманентно перебуває фактично кожен індивід, принаймні допоки він не виходить за грані «нормальності», стаючи або божевільним, або просвітленим: «… Комплекс coincindentia oppositorum завжди викликає двозначні почуття: з одного боку, людину переслідує бажання звільнитися від свого окремого буття і віднайти трансперсональну модальність; з іншого боку, її паралізує страх втратити свою ідентичність і «забутися» [1, с. 395].

Те ж таки комбінування стає у нагоді, коли людина намагається осмислити суть сексуальності як одного з домінантних атрибутів людського буття і зумовлюючого начала її існування, звісно, при цьому оминаючи саму цілісність явища, як і цілісність людини та світу взагалі. Для неспокушеного погляду буденної людини сексуальність виявляється цілком звичним проявом людського існування, чимось нібито само собою зрозумілим, а отже не вартим додаткової уваги і, тим більше, поглибленого осмислення. Коли ж все-таки здійснюються певні спроби осягнути суть сексуальності, то в результаті постають лише опис і перерахування її якостей та властивостей, а в кінцевому варіанті сума або комбінації різноманітних описів на задану тему. Відповідно, сексуальність виявляється чимось, що може бути представлене як підґрунтя фізичного потягу, специфічна модель поведінки, анатомо-фізіологічна ознака представника людського роду, ціннісно-естетична характеристика індивіда, містична властивість людини, тобто своєрідний магнетизм, або й просто специфічний прояв людського «Я», направлений на отримання цілком конкретного задоволення та/або продовження роду.

Зрозуміло, що зведення сексуальності до чогось, що можливо втиснути і описати в межах однієї з теорій, не те що не відкриває її суті або хоча б сприяє наближенню до її розкриття, а навпаки, остаточно збиває з пантелику людину, робить її обеззброєною у протистоянні сам на сам зі своєю сексуальністю як чимось невідомим і незбагненним, а отже некерованим і непідконтрольним. Єдине, що рятує в цьому випадку індивіда від розпачу внаслідок одного разу виявленого ним власного безсилля перед своєю сексуальністю, так це доступні для наслідування моделі поведінки інших фактично в кожній конкретній ситуації. Тобто, стикаючись з власною сексуальністю, її проявами, індивід, як правило, вже має в своєму розпорядженні відповідні моделі реакцій, які й реалізує, здебільшого цілком бездумно, точніше несвідомо. Набуття таких моделей реакцій відбувається починаючи ще з раннього дитинства, коли дитина виявляється безпосереднім свідком відносин у оточенні. А далі в хід ідуть спілкування, різноманітні носії інформації, в т.ч. художня література, еротика, порнографія тощо. Відсутність окремих «штрихів» у сексуальній поведінці індивіда в кожній конкретній ситуації найчастіше перекривається менторством та настановами більш досвідчених індивідів. Тому, як би це дивно виглядало, але буденна людина, проживши своє життя, залишивши по собі нащадків, так ніколи і не довідається, чим же є сексуальність. Причина цього досить банальна: все, що вона вчиняла за свого життя, будь-то спілкування, зносини, діяльність, все відбувалося без її належної до того уваги і усвідомлення, так би мовити, автоматично. І цей автоматизм сприйняття та проживання забезпечує саме існування людини за посередництва розуму.

Відсутність здатності схопити і усвідомити суть сексуальності для людини виявляється фатальною, якщо виходити з позицій самого буття і його «наміру» стосовно людини, тоді як буденна людина навіть не торкається цієї проблеми за свого життя. Вона цілком віддає перевагу власним клопотам та турботам, що безповоротно поглинають її. І в тому віднаходить ерзац-зміст свого існування – існування заради чогось. А все, з чим вона стикається в своєму існуванні, воліє ідентифікувати як засіб чи інструмент досягнення суто утилітарних цілей або реалізації свого існування заради. Не дивно, що і сексуальність в очах буденної людини перетворилася на засіб досягнення різноманітних дріб'язкових, часто надуманих цілей: від інструменту задоволення забаганок і потягів, а також отримання вигод, до засобу «божественного» випробування духу людини на предмет його відданості та покірності божій волі.

Відтак, буттєва сліпота, ідентифікована заклопотаною істотою як раціональне прозріння, постійно зле жартує з людиною. Як наслідок, вона виявляється бранцем власних ілюзій, впевненості у власній обізнаності, що оперта, між іншим, на тотальне невігластво. Шлях до виходу із замкненого кола, очевидно, лежить через усвідомлення або хоча б спершу прийняття ідеї про те, що всяка переконаність у достеменності власних знань є здебільшого оманою, результатом активності розуму, а не надбанням чистого пізнання. Розум же завжди за своєю природою є запопадливим, інтенційним та однобічним. Тож, щоб уникнути тенет ілюзорності, наставлених розумом щодо схоплення суті будь-чого, в т.ч. і людини та світу, слід відмовитися від «послуг» всякого проговорювання та набутих стеротипів. Тобто спробувати зануритися в абсолютну тишу, інакше кажучи, зупини потік думок, що і є основою процесу приговорювання або внутрішнього діалогу. Відкритися потоку відчуттів та образів. Останнє, звичайно, не так просто зробити, бо як свідчить тисячолітній досвід, для цього потрібно невтомно дотримуватися певних практик та значних обмежень в усіх проявах активності і життя. Але першим кроком на шляху до «пробудження» чи позбавлення ілюзій або до відновлення власної цілісності, що насправді є одним і тим же, завжди є усвідомлення наявної ситуації з наступним формуванням наміру.

Таким чином, усвідомлення хоча б одного того факту, що розум далеко не всесильний і мало ефективний інструмент пізнання, котре, як стверджує, наприклад, М. Гайдеґґер, «швидше за все, …наділене тільки можливістю приховувати те, що від початку відкрито в непізнавальній діяльності» [7, с.127], відкриває перспективу для просування людини на шляху до трансформації власного існування і надання останньому значно комфортніших умов. В цілому ж, важливо зрозуміти, що розум – це специфічна функція природи людини, котра відповідає обставині множинності буття людини, тобто розум є інструментом творення інтерсуб'єктивного простору, який набирає різноманітних обрисів від світу до громадської думки. Однак розум не спроможний охопити дійсність як вона є і цей факт досить дотепно продемонстрував Кант на прикладі антиномій. Відтак, розум поганий помічник в справі індивідуального становлення людини, її, як прийнято говорити, духовного зростання або дійсно всебічного і гармонійного розвитку. За своїми властивостями розум є механізмом змасовлення та нівелювання суто індивідуального, відторгнення людини від дійсності та Всесвіту як він є шляхом локалізації в штучному просторі цивілізації або зосередженні на самому собі та своєму вмістові. До того ж, розум стоїть за спотворенням дійсності, бо інструменти її схоплення і відтворення, тобто аналіз і синтез, не дають можливості

ні віднайти, ні відтворити самої суті буття ані в цілому, ані на рівні його окремих виявів зокрема.

Бібліографічні посилання

1. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і Андрогін [Текст] // Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / М. Еліаде ; пер. Г. Кьоран, В. Сахно. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 592 с.
2. Кант И. Лекции по этике [Текст] / И. Кант ; пер. А. К. Судаков, В. В. Крылова ; общ. ред., сост. и вступ. ст. А. А. Гусейнов. – М. : Республика, 2000. – 431 с.
3. Кастанеда К. Сочинения [Текст] / К. Кастанеда. – К. : София, 1995. – Т. 7–8 : Т. 7 : Огонь изнутри ; Т. 8 : Сила безмолвия. – 1995. – 411 с.
4. Кастанеда К. Сочинения [Текст] / К. Кастанеда. – К. : София, 1995. – Т. 11 : Колесо времени. – 178 с.
5. Ошо Р. Осознанность: Ключи к жизни в душевном равновесии [Текст] / Р. Ошо ; пер. с англ. К. Семенов. – М. : АСТ, 2010. – 221 с.
6. Уилсон К. Паразиты сознания [Текст] / К. Уилсон ; пер. с англ. А.М. Михайлов. – Х. : Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2004. – 277 с.
7. Хайдеггер М. Пролегомены к истории понятия времени [Текст] / М. Хайдеггер ; Центрально-Европейский ун-т, Программа «Translation Project». – Томск : Водолей, 1998. – 383 с.
8. Arendt H. Lectures on Kant's Political Philosophy [Text] / H. Arendt ; ed. by R.Beiner. – The University of Chicago Pres, Chicago, 1982. – 263 p.

Калуга В.Ф. Ум как инструмент познания и упорядочивания действительности: его качества.

В современной научно-мировоззренческой парадигме сформировалось убеждение, согласно которому ум является ключевым качеством человека, главным инструментом познания, формирующего объективную картину мира и приводящего к накоплению знаний. Но как показывает опыт, ум не является таким уж и «всесильным». Наоборот он создает огромное количество хлопот человеку. К примеру, рационально центрированное существо, т.е. извлекло себя из Вселенной и переместило в искусственный мир. Ум человека также является неистощимым источником постоянных сомнений, конфликтов и разочарований. Будучи сопряженным с множественностью как атрибутом человеческого бытия или обстоятельством ситуации человека по Х. Аренд, ум неимоверным образом усложняет стремления человека реализовать себя как уникальное существо, заставляя человека подчиняться множественным ограничивающим и регламентирующим факторам ее частного и, тем более, социального существования. Таким образом, лишь осмысливая природу ума путем анализа его проявлений, возможно найти действенные механизмы преодоления состояния тотального кризиса, в котором пребывает современный человек.

Ключевые слова: ум, конфликт, познание, сомнение, внутренний диалог.

Kaluga V. Reason as an instrument of cognition and order of reality: main features.

In the modern scientific worldview paradigm there has been a strong belief that reason has been a key feature of man to understand the world upon which its objective attitude to cognition is formed and accumulation of knowledge is undergone. Though our experience shows that reason is not almighty. On the contrary, it is the reason of most of man's troubles. In particular, rationally-oreinted person, Homo Sapiens in other words, extracted oneself from the Universe to replace oneself into an artificial world. Human reason (mind) is the source of permanent doubts, conflicts and disappointments. Being linked with the multilplicity as an attribute of human existence or condition of human state (following H. Arendt) reason burdens human aspiration for self-realization of one's uniqie individuality making man use various restricting and regulatory factors of one's private and social existence. Hence, only learning the nature of mind via its particular manifestations will lead man to find out the effective ways of transcending one's current crisis.

Key words: reason/mind, conflict, cognition, doubt, interior dialogue.

Надійшла до редколегії: 20.06.14.

УДК 316.334.52

Е. В. Каргаполова

Астраханский инженерно-строительный институт

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СОВРЕМЕННОГО РОССИЙСКОГО РЕГИОНА: ОПЫТ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО И ЭМПИРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Существующие методики региональных исследований не позволяют составить комплексное представление о векторах трансформации современных российских регионов. В связи с этим необходимо исследовать социокультурный потенциал регионов, способный (или не способный) обеспечить как собственное поступательное развитие, так и развитие всей страны. Потенциал – это обобщенная характеристика меры совместно используемых ресурсов и возможностей про-цесса трансформации региона на основе внутренних (социокультурных) и внешних (институциональных) параметров. Формируя представление о социокультурном потенциале региона, мы считаем важным выделить индикатор потенциала – социальное самочувствие населения, а также его параметры – базовые и институциональные.

На основе применения алгоритма эмпирического исследования социокультурный потенциал конкретного современного российского региона – Астраханской области – охарактеризован как неустойчивый, когда зоны сворачивания и кризиса преобладают над зонами роста и устойчивого роста. Это позволяет прогнозировать снижение социального са-мочувствия населения региона при некоторых его ресурсах в настоящее время. Охарактеризованы базовые параметры социокультурного потенциала Астраханской области, выявлены его конкурентные преимущества – сохраняющиеся в будущем возможности улучшения социально-демографической ситуации в регионе, и основные проблемы – большая степень морально-нравственной, культурной разобщенности населения внутри региона и существенный разрыв в социокультурном пространстве страны. Институциональные изменения последних десятилетий не способствуют раз-витию социокультурного потенциала региона, что проявляется в снижении его социально-экономического и институци-онно-регулятивного потенциалов. Полученная интегральная оценка социокультурного потенциала Астраханской облас-ти как неустойчивого свидетельствует о результатах трансформации региона в условиях институциональных изменений последних десятилетий – в пределах границ региональной общности в настоящее время в полной мере не сложилась ди-намическая система социальных связей, основанная на духовно-нравственных началах и постоянном резонансном взаи-модействии.

Ключевые слова: современный российский регион, социокультурный потенциал региона, теоретическое исследование, эмпирическое исследование.

Современный мир продолжает оставаться сферой конкурентной борьбы между локальными социально-территориальными общностями, а регион становится важнейшим элементом социальной структуры. Трансформация со-циальной жизни современных российских регионов под влиянием глобализации усиливается постоянными институцио-нальными преобразованиями: за последние два десятилетия регион изменился как объект управленческих решений, не говоря о геоландшафтном, историко- и социокультурном его понимании. При этом сам объект (в данном случае реги-он) как системная целостность остается неизменным. Но что важно: для сохранения своей целостности он вынужден из-менить свою структуру, в том числе и социальную, с тем чтобы иметь возможность сохраниться в изменившейся внеш-ней среде. При этом важнейшей характеристикой трансформации является ее потенциальная направленность. Именно исследование потенциала обеспечивает синергетический эффект прошлого, настоящего и будущего развития на основе адекватной оценки ресурсов и возможностей региональной общности.

Для разрешения противоречия между объективно изменившимися институциональными внешними условиями и ус-тоявшимися социальными практиками требуется изучение субъективной детерминанты потенциала – мотивации и ценностных установок конкретных людей, жителей региона. Практика современной жизни демонстрирует, что при проведении институциональных преобразований регионы в большей степени рассматриваются как экономические, административные социально-типичные единицы. Но прямое копирование опыта реформирования без учета социокуль-турной специфики не приносит должного результата – в настоящее время развитие регионов России все еще не носит устойчивого характера. Люди не удовлетворены перспективами проживания в своих регионах, что приводит к снижению их социального самочувствия, оттоку населения из ряда областей и, как следствие, – к деформации социокультур-ного пространства страны. Утрачивается осознание особой социальной значимости «малой родины» – регион перестает быть «всесоюзным огородом» или «житницей страны», а взамен не приходит нового специфического качества, позво-ляющего осознать региональную жизнь как целостность и ценность.

В зарубежном социально-гуманитарном знании исследование потенциальной направленности социальных процес-сов представлено концепцией развития человеческого потенциала в трудах А. Сена [30]. При этом значительная часть ученых развивает теорию капитала (человеческого, культурного, социального и т. п.) [3, 5. 18, 35].

Категория «потенциал» и его виды (человеческий, социальный, социально-трудовой, научно-технический, инноваци-онный и др.) исследуются в трудах отечественных социологов (Э. Ф. Бурганова, В. В. Гольберт, А.А. Давыдов, В. А. Кижеватова, М. А. Нугаев, Р.М. Нугаев, Т. В. Смирнова, И. А. Халий [4, 6, 8, 17, 31. 32, 36] и др.), экономистов (В. Я. Ельмеев, С. А. Штырбул [9, 37] и др.), философов (А. И. Авдулов, В. Ж. Келле, А. М. Кулькин, П. Г. Щедровицкий [1, 16, 23] и др.), политологов (А.И. Неклесса, О. А. Фельдман [23, 34] и др.).

Эмпирические исследования различных аспектов социальной трансформации региона и его потенциала связаны с методиками расчета индексов модернизации (Хэ Чуаньци) [24], факторного анализа социально-экономического разви-тия региона (Ю. А. Гударенко, О.А. Киселева) [4], социального потенциала устойчивого развития регионов (Т. В. Зайцева) [10], социально-экономического потенциала регионов (И. В. Тараненко)][33], инновационного потенциа-ла региона (Н. Л. Мосиенко, Е.В. Пирогова) [22], социального проектирования региона (В.Г. Овсянников) [25], оценки значения влияния экономических факторов социальной среды на продолжительность жизни в регионах России (Л. В. Панова, Н. Л. Русинова, В.В. Сафронов) [291] и др.

Необходимо отметить, что теоретико-методологические разработки по проблематике социального пространства, социодинамики региональных общностей, различных форм потенциалов не в полной мере проявляют специфику потен-циальной направленности трансформации региона под влиянием институциональных изменений. Особенно это касается современных российских регионов. В связи с этим необходимо исследование социокультурного потенциала регионов, способного (или не способного) обеспечить как собственное поступательное развитие, так и развитие всей страны; выявле-ние таких социокультурных характеристик региона, которые способны оказать значительное воздействие на его транс-формацию как на институциональном уровне, так и на уровне межличностного взаимодействия. Это требует привлечения эвристического потенциала социокультурной парадигмы социодинамики [см., напр. 2, 19–21].

Потенциал понимается нами как обобщенная характеристика меры совместно используемых ресурсов и возможностей процесса трансформации региона. При этом социокультурный потенциал региона реализуется в той мере, в какой регион является динамической системой связей между людьми, группами людей, социальными институтами, основанной на духовно-нравственных началах и постоянном резонансном взаимодействии и выполняющей при этом особую, социаль-но-значимую функцию. Индикатором социокультурного потенциала региона выступает социальное самочувствие насе-ления, эмпирические показатели которого – индекс социального самочувствия, удовлетворенность проживанием в регионе и территориальная идентичность (поселенческая, региональная, гражданско-государственная). Параметры со-циокультурного потенциала региона представлены в таблице 1 [более подробно см.: 11–15, 26].

Табл. 1
Параметры социокультурного потенциала региона

Параметры	*Определение*	*Эмпирические показатели*
Базовые	**Социально-демографический потенциал** (особая роль человека, медиатора в его включенности в социальные связи)	ИРЧП; рождаемость; смертность; ожидаемая продолжительность жизни; естественный прирост; брачность; разводимость; число больничных коек; численность врачей всех специальностей, среднего медицинского персонала; недостатки государственного медицинского обслуживания; заболеваемость; состояние здоровья населения; выбросы в атмосферу; использование свежей воды и др.
	Культурный потенциал (наличие системы морально-нравственных и духовных характеристик общественной жизни, которая способствует гармоничному существованию человека)	Образование взрослого населения; религиозность населения, охват обучением; охват детей дошкольными образовательными учреждениями; численность обучающихся в дневных общеобразовательных учреждениях, в учреждениях НПО, СПО и ВПО; посещение культурно-развлекательных учреждений и др.
Институциональные	**Социально-экономический потенциал** (обеспечение воспроизводства, ресурсонакопления и ресурсосбережения в социальной общности на материальном (физическом), морально-нравственном и духовном уровнях), осуществляемое в социально-полезной трудовой деятельности человека)	ВРП на душу населения; доля ВРП региона от ВРП России; экономическая активность населения; уровень безработицы; мотивы выбора работы в ситуации свободного выбора; соотношение желаемой и реальной работы респондентов на предприятиях; самооценка уровня жизни населения; коэффициент Джинни и др.
	Институционно-регулятивный потенциал (эффективные управленческие технологии, конкретные практические приемы достижения максимального результата при минимальных затратах ресурсов вне зависимости от внешней конъюнктуры. Власть трактуется как служение обществу, причем преобладающее значение придается личной ответственности первого должностного лица)	Доля работающих в органах управления от экономически активного населения; доверие населения к институтам власти региона; готовность к протестам (% опрошенных); поддержка мер по улучшению жизни населения в Астраханской области; общее число преступлений; убийства и покушения на убийства; преступления, совершенные несовершеннолетними; частота случаев коррупции и др.

Алгоритм эмпирического исследования социокультурного потенциала региона включает в себя следующие этапы:

1) для обеспечения комплексности и сопоставимости результатов перечень показателей формируется на основе Ти-повой методики Всероссийской научно-исследовательской программы «Социокультурная эволюция регионов России», апробированной в одиннадцати регионах Российской Федерации [Перечень показателей см.: 21]. Типовая методика раз-работана в Центре изучения социокультурных изменений Института философии Российской академии наук (Ц ИСИ ИФ РАН), руководители программы – Н. И. Лапин, Л. А. Беляева.

2) осуществляется выборка статистических данных по конкретному субъекту Российской Федерации – Астраханской области, в среднем по Российской Федерации и по Южному федеральному округу, а также результатов региональ-ных и общероссийских социологических исследований [источник статистической информации: 27, 28]. Эмпирическую базу исследования составили результаты конкретного мониторингового социологического исследования, проведенного исследовательскими группами под руководством автора статьи в Астраханской области методом интервью по месту жи-тельства по Типовой методике. Первый этап был проведен в декабре 2009 г. (N = 1000), второй – в мае-июне 2012 г. (N = 600). Выборка стратифицированная, квотно-маршрутная. Квотируемые признаки: «пол», «возраст», «тип поселения», «этническая структура». Погрешность выборки – 3 %. Обработка и анализ собранных данных проведены с использова-нием SPSS 17.0. Матрица разработана специалистами ЦИСИ ИФ РАН. Анализ данных включал изучение линейных рас-пределений, осмысление параметров таблиц сопряженности;

3) совокупность переменных и показателей дифференцируется на две традиционные для методологии социологиче-ского исследования функциональные группы: факторные (независимые) переменные, то есть предпосылки, условия, ре-зультаты жизнедеятельности; деятельностные (зависимые) переменные, характеризующие актуальную, осуществляемую жизнедеятельность населения. Факторные показатели в контексте эмпирического исследования социокультурного по-тенциала характеризуют «исходный» потенциал, деятельностные показатели – «перспективный» потенциал. Для выявления ретроспективного потенциала перечень показателей дополнен их динамическими характеристиками в ретроспективе за последние десятилетия;

4) количественные показатели соотносятся с качественными уровнями, предложенными в 2010 г. группой экспертов – участников Всероссийской программы «Социокультурная эволюция регионов России» под руководством Н. И. Лапина в разработанной ими методике визуализации полученных параметров. Все параметры были разделены на пять норма-тивных уровней, или интервалов значения большинства показателей (индексов и индикаторов): низкий (Н),

ниже сред-него (НС), средний (С), выше среднего (ВС), высокий (В) [Формы для визуализации параметров см.: 21, с. 67–87]. При этом в интервал «средний уровень», как правило, попадают средние общероссийские величины. То есть Российская Федерация условно позиционируется как некая модель исходного и перспективного потенциала ее регионов в 2009 г., а качественные изменения уровней в пространственно-временной модификации – как отклонения от этой модели;

5) качественные параметры группируются в пять зон социокультурного потенциала региона – устойчивого роста, роста, стабильности, снижения и сворачивания, кризиса. Интервал значения «высокий» соотносится с зоной устойчивого роста социокультурного потенциала, «выше среднего» – с зоной роста, «средний» – с зоной стабильности, «ниже сред-него» – с зоной снижения и сворачивания, «низкий» – с зоной кризиса. Автором уточняется визуализация качественных параметров в соответствии с задачами исследования. Например, если в методике, предложенной экспертами, уровень безработицы соотносится с высоким уровнем, то в контексте изучения социокультурного потенциала региона этот пока-затель будет находиться в зоне кризиса;

6) для оценки ретроспективного социокультурного потенциала региона производится вычисление среднего арифме-тического количественных значений динамических показателей и их сравнение с аналогичными показателями по Российской Федерации и Южному федеральному округу. Для оценки исходного социокультурного потенциала – сравнение количественных значений и качественных уровней факторных переменных. При анализе перспективного со-циокультурного потенциала аналогичная процедура производится с деятельностными показателями;

7) результаты оценки социально-демографического, социокультурного, социально-экономического и институцион-но-регулятивного потенциалов интегрируются в профиль социокультурного потенциала региона. Интегральная оценка социокультурного потенциала выводится не только путем суммирования значений всех показателей по каждому регио-ну, федеральному округу, стране, но и качественным анализом предлагаемой нами системы показателей;

8) выявляются темпы роста/снижения социокультурного потенциала региона, сильные и слабые позиции, проблемы и преимущества социокультурного потенциала во внутренней региональной среде и на уровне страны, государства;

1) для уточнения и углубления знания о социокультурном потенциале региона был проведен опрос экспертов (N = 20) из числа представителей региональных департаментов, руководителей организаций и предприятий, аналитиков, ученых, занимающихся разработкой проблематики направленности и динамики социальных процессов в регионе. Опрос проводился методом глубинного интервью, в ходе которого эксперты высказывали компетентное мнение по поводу то-го, что такое потенциал в самом общем приближении, а также каковы его составляющие. Далее экспертам было предло-жено оценить динамику, сильные стороны, конкурентные преимущества, а также слабые стороны, угрозы, барьеры, кри-тические точки социокультурного потенциала Астраханской области.

На основе применения теоретических разработок и алгоритма эмпирического исследования социокультурного по-тенциала к конкретному региону – Астраханской области можно сказать следующее (см. табл. 2). Социально-демографический потенциал Астраханской области, а также его составляющая – перспективный социально-демографический потенциал – характеризуются превышением зон роста и устойчивого позиционного роста над зонами сворачивания и кризиса (на 17,7 и 22,6 % соответственно), что свидетельствует о сохраняющихся в будущем положи-тельных возможностях улучшения социально-демографической ситуации в Астраханской области. При этом зоны ус-тойчивого роста и роста социально-демографического потенциала региона и Южного федерального округа превышают аналогичные показатели по Российской Федерации (по региону – на 23 %, по округу – на 27,2 %).

Конкурентные преимущества и проблемы социокультурного потенциала Астраханской области представлены в таблице 3. Среди проблем выделяются слабые позиции в перспективном социально-демографическом потенциале: рост разводимости, оценка населением недостатков государственного медицинского облуживания (очереди, дорогие лекарст-ва, доступность мест в больнице). В зоне кризиса находится доля лиц, оценивающих свое состояние здоровья как нор-мальное (28,4 % в регионе против 55 % в среднем по Российской Федерации). Можно предположить, что человек, со-стоящий в разводе, а также недовольный состоянием своего здоровья и региональной системой здравоохранения, в пер-спективе имеет больше мотивов для реализации своего социально-демографического потенциала за пределами региона.

Зоны кризиса и сворачивания культурного потенциала Астраханской области и его составляющей – перспективного культурного потенциала – существенно превышают зоны роста и устойчивого позиционного роста (на 44,5 и 65,3 % со-ответственно), а также аналогичные среднероссийские показатели (на 40,3 и 53,3 % соответственно). Таким образом, слабые позиции в культурном потенциале региона преобладают над сильными, среди которых: охват обучающихся, ко-личество обучающихся в вузах, число занятых в экономике с высшим профессиональным образованием, темпы сниже-ния посещаемости культурно-массовых учреждений. Можно прогнозировать большую степень культурной разобщенно-сти населения внутри региона и существенный разрыв в социокультурном пространстве страны.

Табл. 2

Параметры социокультурного потенциала Астраханской области

Виды потенциала	*Единицы территориального деления*														
	Астраханская область					Российская Федерация					Южный федеральный округ				
	Зоны потенциала, значения потенциала (в %)														
	Н	НС	С	ВС	В	Н	НС	С	ВС	В	Н	НС	С	ВС	В
БАЗОВЫЕ ПАРАМЕТРЫ															
Социально-демографический потенциал															
РП	10,0	20,0	30,0	40,0	0	0	10,5	47,4	42,1	0	0	26,3	21,1	47,4	5,2

ИП	0	25,0	25,0	12,5	37,5	20,0	0	40,0	40,0	0	25,0	25,0	50,0	0	0
ПП	19,3	6,5	25,8	48,4	0	3,2	6,4	80,6	9,7	0	13,3	20,0	6,7	60,0	0
Итого	***13,6***	***13,5***	***25,4***	***40,7***	***5,1***	***1,8***	***0***	***68,4***	***22,8***	***0***	***7,9***	***23,7***	***18,4***	***47,4***	***2,6***
Культурный потенциал															
РП	7,7	38,5	46,1	7,7	0	0	15,4	69,2	15,4	0	23,1	46,1	23,1	7,7	0
ИП	0	25,0	37,5	0	37,5	0	12,5	50,0	37,5	0	0	16,7	66,6	16,7	0
ПП	21,8	47,8	26,1	4,3	0	4,0	12,0	80,0	4,0	0	20,0	60,0	10,0	10,0	0
Итого	***13,4***	***42,2***	***33,3***	***4,5***	***6,6***	***2,3***	***13,0***	***71,7***	***13,0***	***0***	***17,2***	***44,9***	***27,6***	***10,3***	***0***
Социальное самочувствие населения															
РП	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ИП	7,6	23,1	23,1	23,1	23,1	0	0	100,0	-	-	-	-	-	-	-
ПП	18,2	27,3	18,2	36,3	0	0	0	90,1	9,9	-	-	-	-	-	-
Итого	***12,5***	***25,0***	***20,8***	***29,2***	***12,5***	***0***	***0***	***95,8***	***4,2***	***-***	***-***	***-***	***-***	***-***	***-***
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПАРАМЕТРЫ															
Социально-экономический потенциал															
РП	16,7	8,3	50,0	16,7	8,3	0	14,3	42,8	28,6	14,3	16,7	33,3	33,3	0	16,7
ИП	25,9	25,9	29,6	11,1	7,5	12,5	33,3	37,5	12,5	4,2	20,0	28,0	36,0	12,0	4,0
ПП	26,7	26,7	26,7	6,6	13,3	20,0	13,3	53,3	6,7	6,7	50,0	16,7	16,6	0	16,7
Итого	***24,1***	***20,3***	***33,3***	***11,1***	***9,3***	***13,0***	***23,9***	***43,5***	***13,0***	***6,6***	***24,3***	***27,0***	***32,5***	***8,1***	***8,1***
Институционно-регулятивный потенциал															
РП	0	33,3	33,3	0	33,4	0	0	33,3	66,7	0	0	33,3	0	0	66,7
ИП	0	62,5	12,5	25,0	0	0	25,0	75,0	0	0	0	33,3	66,7	0	0
ПП	42,1	5,3	21,0	5,3	26,3	15,8	10,5	42,1	31,6	0	0	0	0	33,3	66,7
Итого	***26,7***	***23,3***	***20,0***	***10,0***	***20,0***	***10,0***	***13,3***	***50,0***	***26,7***	***0***	***0***	***25,0***	***33,3***	***8,4***	***33,3***

Обозначения:
Н – низкий уровень, кризис
НС – уровень «ниже среднего», сворачивание
С – средний уровень, стабильность
ВС – уровень «выше среднего», рост
В – высокий уровень, устойчивый рост

РП – ретроспективный потенциал
ИП – исходный потенциал
ПП – перспективный потенциал

Табл. 3
Конкурентные преимущества и проблемы социокультурного потенциала Астраханской области

Виды потенциала	Конкурентные преимущества	Проблемы
Социально-демографический потенциал		
РП	Темпы роста численности населения. Темпы снижения естественного прироста. Темпы роста мощности поликлинических учреждений. Темпы роста численности врачей всех специальностей	Снижение доли городского населения. Темпы роста ИРЧП. Темпы роста смертности. Темпы роста разводимости. Темпы снижения числа больничных коек. Темпы роста заболеваемости. *Темпы снижения выбросов в атмосферу.* *Снижение использования свежей воды.* Темпы снижения сброса загрязненных сточных вод
ИП	Плотность населения	Доля городского населения. ИРЧП
ПП	Смертность. Естественный прирост. Число больничных коек. Мощность амбулаторных поликлинических учреждений. Численность врачей всех специальностей и среднего медицинского персонала. Заболеваемость	Разводимость. Оценка населением недостатков государственного медицинского облуживания (очереди, дорогие лекарства, отсутствие мест в больнице). *Оценка населением своего состояния своего здоровья как нормального*
Культурный потенциал		

РП	Рост числа обучающихся в учреждениях среднего профессионального образования. Рост выпуска газет	*Темпы снижения доли учащихся в возрасте 7–24 лет.* *Темпы роста числа обучающихся в учреждениях высшего профессионального образования.* *Снижение посещаемости театров, музеев.* *Темпы роста численности спортивных сооружений*
ИП	Число занятых в экономике со средним профессиональным образованием. Количество верующих (по самохарактеристике опрошенных)	Число занятых в экономике с высшим профессиональным, начальным профессиональным образованием, начальным общим и без образования
ПП	Количество обучающихся в учреждениях среднего профессионального образования	*Доля учащихся в возрасте 7–24 лет.* Количество обучающихся в учреждениях высшего профессионального образования. Посещаемость библиотек, музеев, кинотеатров, *стадионов*, дискотек. *Выпуск газет*
Социальное самочувствие населения		
ИП	*Степень незащищенности от преступности, бедности*, экологических угроз, произвола чиновников и *правоохранительных органов*	Число ценностей интегрирующего ядра и *оппонирующего дифференциала (группы ценностей, которые не поддерживаются большинством населения)*
ПП	Индекс социального самочувствия в целом, включая защищенность от опасностей и социальный оптимизм. Поселенческая идентичность	Количество в целом удовлетворенных проживанием в регионе и *желающих уехать в другой регион.* Региональная и *общероссийская* идентичность
Обозначения: РП – ретроспективный потенциал ИП – исходный потенциал ПП – перспективный потенциал		*Курсивом выделены показатели в зонах устойчивого роста и кризиса*

Сильными позициями социального самочувствия населения Астраханской области являются: более высокие, чем в среднем по Российской Федерации, уровни степени защищенности от всех социальных опасностей, социального оптимизма и социального самочувствия в целом, видимо, связанные с повышением адаптационного потенциала местных сообществ и проявляю-щиеся в более высоком уровне поселенческой идентичности (см. табл. 4).

Таблица 4

Эмпирические показатели социального самочувствия населения Астраханской области

Показатель	Единица территориального деления			
	Астраханская область		Российская Федерация	
	Значение	Уровень	Значение	Уровень
Индекс социального самочувствия и его составляющие (2009 г.)	0,65	ВС	0,61	С
Кз – защищенность от социальных опасностей	0,62	ВС	0,58	С
Ку – удовлетворенность жизнью в целом	0,69	С	0,66	С
Ко – социальный оптимизм	0,63	ВС	0,58	С
Удовлетворенность проживанием в регионе (% опрошенных, 2009 г.)				
В целом довольны	75,5	НС	82,0	С
Не нравится, но привыкли	9,8	НС	11,0	С
Хотели бы уехать в другой регион	4,7	В	2,0	С
Хотели бы уехать из России	1,8	С	2,0	С
Территориальная идентичность: чувствуют близость с жителями (% ответивших, 2009 г.)				
Поселенческая идентичность	77,1	ВС	62,0	С
Региональная идентичность	32,6	НС	55,0	ВС
Гражданско-государственная, общероссийская идентичность	21,7	Н	55,0	С

Обозначения: Н – низкий уровень, кризис НС – уровень «ниже среднего», сворачивание С – средний уровень, стабильность ВС – уровень «выше среднего», рост В – высокий уровень, устойчивый рост

Положение в социально-экономической сфере будет изменяться не в лучшую сторону: разрыв между зонами роста и устойчивого роста и зонами сворачивания и кризиса перспективного социально-экономического потенциала увеличивается в сторону последней: на 33,6 % в Астраханской области, на 50 % – в Южном федеральном округе, на 19,9 % – по Российской Федерации в целом. При этом необ-ходимо обратить внимание на то обстоятельство, что по результатам опроса населения региона в зоне кризиса перспективного социально-экономического потен-циала находится показатель «рыночные мотивы выбора работы в ситуации свободного выбора», что свидетельствует о существенных препятствиях для форми-рования нового рыночного хозяйственного уклада в области (см. табл. 5).

Таблица 5

Институциональные параметры социокультурного потенциала Астраханской области

Виды потен-циала	Конкурентные преимущества	Проблемы
	Социально-экономический потенциал	
РП	Снижение уровня безработицы	
ИП	Численность занятых на одного пенсионера. Численность безработных с высшим образованием и начальным профессиональным образованием. Коэффициент Джинни	ВРП на душу населения. *Доля ВРП региона от ВРП Российской Федерации.* *Среднегодовая численность занятых в экономике.* *Уровень безработицы от экономически активного населения.* *Количество безработных со средним профессиональным образованием*, основным средним образованием. Группа лиц с наименьшим доходом и с наибольшим доходом (по распределению денежных доходов населения по крайним 20-процентным группам)
ПП	Соотношение желаемой и реальной работы на частных предприятиях. Численность бедных (по самооценке уровня жизни населения). Численность среднего класса (по самохарактеристике опрошенных)	*Рыночные мотивы выбора работы в ситуации свободного выбора.* Занятость на государственных предприятиях. Соотношение желаемой и реальной работы на государственных предприятиях
	Институционно-регулятивный потенциал	
РП	Снижение количества преступлений, совершенных несовершеннолетними	Рост количества преступлений, убийств и покушений на убийства
ИП	*Доверие населения к суду, прокуратуре, милиции.* Индексы соблюдения прав и свобод	Численность работающих в органах государственной власти и местного самоуправления, в территориальных органах федеральных органов исполнительной власти, в органах местного самоуправления
ПП	Количество убийств и покушений на убийства. *Частота случаев коррупции*	*Доверие населения к губернатору, правительству.* *Готовность к протестам.* Уровень поддержки населением таких мер, как *улучшение медицинского обслуживания, оздоровление природы*, развитие малого и среднего бизнеса, строительство новых дорог, улучшение образования. Количество преступлений. Количество преступлений, совершенных несовершеннолетними
Обозначения: РП – ретроспективный потенциал ИП – исходный потенциал ПП – перспективный потенциал		Курсивом выделены показатели в зонах устойчивого роста и кризиса

Зоны роста и устойчивого роста институционно-регулятивного потенциала в Российской Федерации превышают зоны сворачивания и кризиса на 3,4 %, тогда как в Астраханской области наблюдается противоположная тенденция – зоны сворачивания и кризиса на 20,0 % больше, чем зоны роста и устойчивого роста. Ситуация в области усугубляется такими показателями в зоне кризиса институционно-регулятивного потенциала, как доверие населения к губернатору, правительству, высокий уровень протестного потенциала, а также поддержка населением мер по улучшению медицинского обслужива-ния, оздоровлению природы. Таким образом, институциональные изменения не способствуют развитию социокультурного потенциала Астраханской области. Существенные деформации жизнеобеспечивающей функции не только в регионе, но и на всем социокуль-

турном пространстве страны не позволяют обеспечивать воспроизводство социальной общности. Кроме того, снижение институционно-регулятивного потенциала демонстрирует применение неэф-фективных управленческих технологий, зависимость региональной власти от внешней конъюнктуры.

Эмпирическое исследование социокультурного потенциала региона на примере одного из субъектов Российской Федерации – Астраханской облас-ти – позволило выявить следующие итоги трансформации области за последние десятилетия институциональных изменений (см. табл. 6).

Таблица 6
Социокультурный потенциал Астраханской области

Виды потенциала	*Единицы территориального деления*								
	Астраханская область			Российская Федерация			Южный федеральный округ		
	Зоны потенциала, значения потенциала (в %)								
	Н, НС	С	ВС, В	Н, НС	С	ВС, В	Н, НС	С	ВС, В
РП	33,3	39,6	27,1	11,7	51,2	37,1	45,2	21,5	33,3
ИП	41,3	26,9	31,8	25,9	58,6	15,5	41,4	46,4	12,2
ПП	45,8	25,0	29,2	17,6	69,6	12,8	50,0	8,8	41,2
Итого	***41,5***	***29,0***	***29,5***	***18,7***	***62,5***	***18,8***	***45,3***	***26,5***	***28,2***

Обозначения:
Н – низкий уровень, кризис
НС – уровень «ниже среднего», сворачивание
С – средний уровень, стабильность
ВС – уровень «выше среднего», рост
В – высокий уровень, устойчивый рост

РП – ретроспективный потенциал
ИП – исходный потенциал
ПП – перспективный потенциал

Проявляется тенденция неэффективного использования ресурсов и возможностей социокультурного развития региона: зоны сворачивания и кризиса ретроспективного потенциала на 6,2 % превышают зону роста и устойчивого позиционного роста, исходного потенциала – на 9,5 %, перспек-тивного потенциала – на 16,6 %. В целом, при значительном природно-ресурсном и геополитическом потенциале, социокультурный потенциал Астра-ханской области можно оценить как неустойчивый, с некоторым (на 12,8 %) преобладанием элементов сворачивания и кризиса над положительными тен-денциями роста и устойчивого позиционного роста. Зоны сворачивания и кри-зиса социокультурного потенциала региона на 20,8 % превышают аналогичный показатель по Российской Федерации в целом.

Неустойчивость социокультурного потенциала Астраханской области сви-детельствует о том, что в пределах границ региональной общности в настоящее время в полной мере не сложилась динамическая система связей меж-ду людьми, группами людей, социальными институтами, основанная на духовно-нравственных началах и постоянном резонансном взаимодействии. Показателями данной ситуации в регионе являются существенные деформации в воспроизводстве социально-полезных благ: снижается социально-экономический потенциал, что является следствием деградации институцио-нальной структуры социально-полезной трудовой деятельности и справедливо-го вознаграждения за труд; понижается культурный потенциал, что приводит к морально-нравственной разобщенности (свидетельство – прежде всего, высо-кий уровень преступности в регионе); более низкая, чем в среднем по Российской Федерации, доля интегрирующего ядра в структуре ценностей населения, низкий уровень региональной идентичности обеспечивают относи-тельную целостность региона в социокультурном пространстве. Основной при-чиной, препятствующей реализации социокультурного потенциала современно-го российского региона – Астраханской области, – является сохраняющееся не-соответствие между институциональными изменениями и мотивацией, ценно-стными установками конкретных людей – жителей региона.

Библиографические ссылки

1. Авдулов А. Н. Структура и динамика научно-технического потенциала России [Текст] / А. Н. Авдулов, А. М. Кулькин. – М. : Эдиториал УРСС, 1996. – 322 с.

2. Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта (Социокультур-ная динамика России). От прошлого к будущему [Текст] : в 2 т. / А. С. Ахиезер. – Ново-сибирск : Сибирский хронограф, 1998.

3. Беккер Г. Человеческое поведение. Экономический подход [Текст] / Г. Беккер. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.

4. Бурганова Э. Ф. Малый бизнес: социальный потенциал, управление [Текст] : дис. … канд. социол. наук по специальности 22.00.08 – социология управления / Э. Ф. Бурганова. – СПб., 1999. – 138 с.

5. Бурдье П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдье // Эко-номическая социология. Электронный журнал. – Т. 3. – № 5. – Ноябрь 2002. – Режим доступа : http://www.ecsoc.msses.ru/Transl.html, свободный. – Загл. с экрана.

6. Гольберт В. В. Социально-структурные аспекты инноваций и государ-ственные стратегии мобилизации инновационного потенциала [Текст] / В. В. Гольберт // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Т. X. – № 4 (41). – С. 94–111.

7. Гударенко Ю. А. Исследование подходов к формированию факторов социально-экономического развития региона [Текст] / Ю. А. Гударенко, О. А. Киселева // Социальная политика и социология. Междисциплинарный научно-практический журнал. – 2010. – № 2 (56). – С. 126–135.

8. Давыдов А. А. Инновационный потенциал России: настоящее и буду-щее [Электронный ресурс] / А. А. Давыдов. – Режим доступа : www.isras.ru/blog_modern_3.html, свободный. – Загл. с экрана.

9. Ельмеев В. Я. Социальная экономия труда: общие основы политиче-ской экономии [Текст] / В. Я. Ельмеев. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2007. – 576 с.

10. Зайцева Т. В. Рейтинговый метод оценки социального потенциала ус-тойчивого развития регионов [Электронный ресурс] / Т. В. Зайцева. – Режим доступа : www.krc.karelia.ru. – Загл. с экрана.

11. Каргаполова Е. В. Категория «потенциал социального развития» в системе современного гуманитарного знания [Текст] / Е. В. Каргаполова // Известия Волгоградского технического университета : межвузовский сборник научных статей. – № 3 (90). – Волгоград, 2012. – Сер. Проблемы социально-гуманитарного знания. – Вып. 10. – С. 46–50.

12. Каргаполова Е. В. Категория «потенциал региона»: специфика про-блемного поля» [Текст] / Е. В. Каргаполова // Научный потенциал регионов России на службу модернизации : межвузовский сборник научных статей. – Астрахань, 2013. – № 1 (3). – С. 144–154.

13. Каргаполова Е. В. Потенциал социального развития региона: опыт эмпирического исследования [Электронный ресурс] / Е. В. Каргаполова // Рос-сия и Украина. Тенденции развития и перспективы сотрудничества. Программа фундаментальных исследований президиума РАН «Перспективы скоординиро-ванного социально-экономического развития России и Украины в общеевро-пейском контексте». – Режим доступа : http://ukros.ru/2012/09/24, свободный. – Загл. с экрана.

14. Каргаполова Е. В. Социокультурный портрет Астраханской области. Опыт социологического, экономического и политологического анализа [Текст] / Е. В. Каргаполова, А.Ю. Арясова, Т. Ю. Гречкина, Л. А. Лебединцева, Ю. И. Убогович ; под общ. ред. Е. В. Каргаполовой. – Волгоград : Волгоград-ское науч. изд-во, 2010. – 306 с.

15. Каргаполова Е. В. Тридцатый регион: потенциал социального развития [Текст] / Е. В. Каргаполова ; под общ. науч. ред. проф. Н. В. Дулиной. – Волгоград : Вол-гоградское науч. изд-во, 2011. – 376 с.

16. Келле В. Ж. Человеческий потенциал и человеческая деятельность [Электронный ресурс] / В. Ж. Келле // Человек. – 1997. – № 6. – Режим доступа : www.i-u.ru/biblio/archive/kelle_chel.– Загл. с экрана.

17. Кижеватова В. А. Социально-трудовой потенциал современного рос-сийского общества: механизмы и способы управленческого воздействия [Текст] : авто-реф. дис. … д-ра социол. наук по специальности 22.00.08 – социология управ-ления / В.А. Кижеватова. – М., 2009. – 52 с.

18. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий [Текст] / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121–139.

19. Лапин Н. И. О подготовке социокультурного портрета региона по типовой программе и методике [Текст]/ Н. И. Лапин // Социокультурный портрет региона. Типовая программа и методика : материалы конференции «Социо-культурная карта России и перспективы развития российских регионов». Москва, 27 июня – 1 июля 2005 г. / под ред. Н. И. Лапина, Л. А. Беляевой. – М. : ИФ РАН, 2006. – С. 107–169.

20. Лапин Н. И. Проблема социокультурной трансформации [Текст] / Н. И. Лапин // Вопросы философии. – 2000. – № 6. – С. 3–18.

21. Лапин Н. И. Программа и типовой инструментарий «Социокультур-ный портрет региона России» (Модификация – 2010) [Текст] / Н. И. Лапин, Л. А. Беляева. – М. : ИФ РАН, 2010. – 111 с.

22. Мосиенко Н. Л. Инновационный потенциал территориального обра-зования: возможности диагностики [Текст] / Н. Л. Мосиенко, Е. В. Пирогова // Регион: экономика и социология. – 2011. – № 1. – С. 71–90.

23. Неклесса А. И. Инновационная Россия [Текст] / А.И. Неклесса, П. Г. Щедровицкий // Экономические стратегии. – 2003. – № 5. – С. 5–15.

24. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001–2010) / под ред. Хэ Чуаньци ; пер. с англ. под общ. ред. Н.И. Лапина. – М. : Весь Мир, 2011. – 256 с.

25. Овсянников В. Г. Методика социального проектирования региона [Текст] / В. Г. Овсянников // Научные труды кафедры культурологии и глобалистики (к 20-летию кафедры) / под ред. И. Ф. Кефели. – СПб. : Балтийский гос. техн. ун-т, 2009. – С. 127–131.

26. Регион: пространство смыслов и содержание / [Текст] Д.П. Ануфриев [и др.] ; под общ. ред. Н. В. Дулиной, Е. В. Каргаполовой. – Волгоград : Волгоградское науч. изд-во, 2013. – 294 с.

27. Регионы России. Социально-экономические показатели. 2010 [Текст] : стат. сб. / Росстат. – М., 2010. – 996 с.

28. Регионы России. Социально-экономические показатели. 2012 [Электронный ресурс] : стат. сб. / Росстат. – Режим доступа : http://www.gks.ru/bgd/regl/b10_14p/Main.htm. – Загл. с экрана

29. Русинова Н. Л. Продолжительность жизни в регионах России: значе-ние экономических факторов социальной среды [Текст] / Н. Л. Русинова, Л. В. Панова, В. В. Сафронов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Т. X. – № 1 (38). – С. 140–161.

30. Сен А. Развитие как свобода [Текст] А. Сен. – М. : Новое издательство, 2004. – 432 с.

31. Смирнова Т. В. Концептуальные основания реализации социально-трудового потенциала пенсионеров по возрасту [Текст] : автореф. дис. … д-ра социол. наук по специальности 22.00.04 – социальная структура, социальные институты и процессы / Т. В. Смирнова. – Саратов, 2010. – 37 с.

32. Социальный потенциал Республики Татарстан : научное издание [Текст] / под ред. М. А. Нугаева, Р. М. Нугаева. – Казань : Казан. гос. энерг. ун-т, 2003. – 156 с.

33. Тараненко И. В. Оценка социально-экономического потенциала ре-гионов как основа формирования стратегии конкурентоспособности нацио-нальной экономики [Электронный ресурс] / И. В. Тараненко. – Режим доступа : www.hse.ru. – Загл. с экрана.

34. Фельдман О. А. Образовательный потенциал системы национальной безопасности России [Текст] : автореф. дис. … д-ра полит. наук по специальности 23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, нацио-нальные и политические процессы и технологии / О. А. Фельдман. – М., 2011. – 49 с.

35. Фукуяма Ф. Социальный капитал [Текст] / Ф. Фукуяма // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. – М. : Московская школа политических исследований, 2002. – С. 129–149.

36. Халий И. А. Общественные движения как инновационный потенциал местных сообществ в современной России [Текст] : автореф. дис. … д-ра социол. наук по специальности 23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / И. А. Халий. – М., 2008. – 49 с.

37. Штырбул С. А. Социальный капитал и социальный потенциал: субъ-екты и функции [Текст] : автореф. дис. … канд. экон. наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория / С. А. Штырбул. – М., 2010. – 25 с.

Каргаполова Є. В. Соціокультурний потенціал сучасного російського регіону: досвід теоретичного та емпіричного дослідження.

Існуючі методики регіональних досліджень не дозволяють скласти комплексне уявлення про вектори трансформації сучасних російських регіонів. У зв'язку з цим необхідно дослідити соціокультурний потенціал регіонів, здатний (або не здатний) забезпечити як власний поступальний розвиток, так і розвиток усієї країни. Потенціал - це узагальнена характеристика заходів спільно використовуваних ресурсів і можливостей про-процесу трансформації регіону на основі внутрішніх (соціокультурних) і зовнішніх (інституціональних) параметрів. Формуючи уявлення про соціокультурний потенціал регіону, ми вважаємо важливим виділити індикатор потенціалу - соціальне самопочуття населення, а та-кож його параметри - базові та інституційні.

На основі застосування алгоритму емпіричного дослідження соціокультурний потенціал конкретного сучасного російського регіону - Астраханській області - охарактеризований як нестійкий, коли зони згортання і кризи переважають над зонами росту і стійкого зростання. Це дозволяє прогнозувати зниження соціального са-мочувствія населення регіону при деяких його ресурсах в даний час. Охарактеризовані базові параметри соціокультурного потенціалу Астраханській області, виявлено його конкурентні переваги - зберігаються в майбутньому можливості поліпшення соціально-демографічної ситуації в регіоні, і основні проблеми - велика ступінь моральної, культурної роз'єднаності населення усередині

регіону і істотний розрив в соціокультурному просторі країни. Інституційні зміни останніх десятиліть не сприяють розвиненню соціокультурного потенціалу регіону, що проявляється в зниженні його соціально-економічного та інституціонно-регулятивного потенціалів. Отримана інтегральна оцінка соціокультурного потенціалу Астраханській області як нестійкого свідчить про результати трансформації регіону в умовах інституціональних змін останніх десятиліть - в межах кордонів регіональної спільності в даний час повною мірою не склалася дінаміческіх система соціальних зв'язків, заснована на духовно-моральних заса-дах і постійній резонансній взаємодії.

Ключові слова: сучасний російський регіон, соціокультурний потенціал регіону, теоретичне дослідження, емпіричне дослідження.

Kargapolova E. Socio-cultural potential of modern Russian regions: the ex-perience of theoretical and empirical studies.

The existing methods of regional studies do not add up to a comprehensive view of vectors of transformation of the modern Russian regions. In this connection it is necessary to explore the socio-cultural potential of the regions that are able (or not able) to ensure both its own development and the development of the whole country. The potential is generalized description of the measures of shared resources and op-portunities of the process of transformation of the region on the basis of internal (so-cial and cultural) and external (institutional) settings. Forming an idea about the socio-cultural potential of the region, we believe it is important to highlight the indi-cator potential - social wellbeing of the population, and its parameters - basic and institutional. On the basis of application of the algorithm empirical studies of specific socio-cultural potential of modern Russian regions – Astrakhan region is character-ized as unstable when zone collapse and crisis prevail over the areas of growth, and sustainable growth. This allows us to predict the decline of the social wellbeing of the population of the region with some of its resources at present. We have described the basic parameters of social and cultural potential of the Astrakhan region, revealed its competitive advantages – the continuing future possibilities for improving the socio-demographic situation in the region, and the main problems - the big degree of moral, cultural disunity of the population within the region, and a significant gap in socio-cultural space of the country. The institutional changes of the last decades not con-tribute to the development of social and cultural potential of the region, which is manifested in a decrease in its socio-economic and institutional-regulatory capabili-ties. The obtained integral assessment of the socio-cultural potential of the Astrakhan region as volatile shows the results of the transformation of the region in terms of institutional changes of the last decades - within the bounds of regional unity currently not fully developed the dynamic system of social relations based on spiritual-moral basis and the permanent resonance interaction.

Key words: contemporary Russian region, socio-cultural potential of the region, theoretical research, empirical research.

Надійшла до редколегії: 17.04.14 р.

УДК 81'373.612.2:316.324.8:1

І. М. Кобзар

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

РОЛЬ МЕТАФОРИ У СТВОРЕННІ ОБРАЗІВ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Шляхом з'ясування принципової значущості метафори для гуманітарного пізнання здійснено спробу виявлення можливостей метафоричного моделювання у формуванні соціальних образів інформаційного суспільства.

Ключові слова: метафоричне моделювання, інформаційне суспільство, соціальний образ, масова свідомість.

Як відомо, мова виконує функції носія й зберігача інформації, виступає способом вираження накопичених знань та є базою для формування нових. Людина може використовувати знання та досвід попередніх поколінь з метою отримання нових знань, що дозволяє їй активно змінювати інформаційну картину світу. Під впливом конкретних соціальних умов та попереднього досвіду формується масова свідомість. В умовах інформаційного суспільства рівень значущості людини визначається її вмінням орієнтуватися в бурхливому потоці часто змінюваних соціокультурних ситуацій. Залежно від цільової настанови інформаційний вплив мови на людину може мати позитивний або негативний заряд, результатом якого стає відповідна поведінка та створюються відповідний образ.

Процес утворення смислів як процес побудови інформації про них полягає в розвитку вміння орієнтуватися в навколишньому світі, що власне є процесом людського пізнання. Якщо пізнання розглядати як «процес розширення фізичної й духовної орієнтації людини у світі», то «правильно орієнтуючий» термін є одним з найважливіших елементів, що становлять основу такої орієнтації [1]. Особлива роль у цьому процесі належить метафорі як основному засобу створення різних соціальних образів, адже саме «мистецтво створення іміджу є не що інше, як уміння знайти метафору» [2].

Унікальність метафоричної інформації полягає в тому, що за її допомогою створюється панорамність образу, що дає можливість виходу за межі певної ситуації. Вихідною в цьому плані приймемо думку Н.Д. Арутюнової про те, що основним призначенням метафори є не повідомлення інформації, а викликання уявлення про неї [3].

Метою статті є аналіз механізму метафоричного моделювання різних соціальних образів в умовах інформаційного суспільства. Поставлена проблема є актуальною, виходячи з думки про необхідність формування високої інформаційно-мовної культури та збереження національних мовних традицій, які залежать від особистісних характеристик індивіда, рівня його самосвідомості, суспільно-політичного світогляду та громадської думки в суспільстві.

Соціальні уявлення є основою уявлень про різні об'єкти соціальної дійсності. На цій базі будуються уявлення про світ у цілому (образ світу) та уявлення про образ особи зокрема, які відбивають особистісні особливості кожного індивіда. Звідси можемо вважати, що поняття «соціальний образ» є найбільш адекватним інструментом аналізу суспільних явищ інформаційного суспільства, бо поєднує як індивідуальні, так і суспільні риси, релікти давнини, об'єкти сучасності та мрії про майбутнє.

Соціальні образи створюють соціальні ролі та соціально-статусні позиції, певну частку стереотипних установок тощо. Створення образів в інформаційному суспільстві відбувається з метою формування й закріплення у людській свідомості певних характеристик, які впливають на відношення широкої аудиторії до них, примушуючи оцінювати їх і реагувати на різного

роду події й дії, з ними пов'язані. Інформація може «створити» чи «відновити» імідж, може бути «згубною для іміджу», а може його «скомпроментувати» та «зіпсувати». Тобто, мова йде про метафору, «яка виражає унікальну особистісну ідентичність суб'єкта деяльності» [2].

Для розуміння того, як створюється образи інформаційного суспільства, слід наголосити на моделюючій здатності метафори, яка дає поштовх розвитку думки й наводить на нові аналогії. Мовне моделювання є способом представлення інформації у свідомості людини та способом її передання. Тому одним з основних понять, використовуваних у цьому напрямі, є «метафорична модель».

Про важливість модеюючої ролі метафори говорили різні дослідники, зокрема, Н.Д. Арутюнова [3], Г.С. Баранов, Р. Бойд, С.С. Гусєв, Т. Кун, Я. Монкоша-Бошдан, М.Л. Мотько, Д.С. Найдіна, О.О. Опаріна, О.О. Федосєєв, Л.О. Хахалова [4], А.П. Чудінов [5] та ін.

У питанні моделювання образів обов'язково слід зважати на різний рівень необхідності використання інформації співробітниками та функціональними службами, тобто різний підхід до процесів збирання, обробки, використання та розповсюдження інформації. Ця необхідність може виникнути при розв'язанні проблем різного рівня, що полегшує діяльність як конкретних індивідів, так і колективів та стимулює пошуки нових підходів до вирішення насущних завдань.

Використання метафор допомагає зрозуміти відношення до інформації та виробити відповідне рішення. Використовуючи метафоричні одиниці для побудови моделі ситуації, яка виступає фрагментом цілісної картини світу, визначається спосіб сприйняття світу реципієнтом для його власних дій. Концептуальна метафора є засобом формування параморфної моделі, яка дозволяє уявити одну систему за допомогою системи з іншої сфери досвіду, тобто пояснення однієї сфери в термінах іншої.

У сучасних дослідженнях активно використовуються понад десяти концептів-метафор, які репрезентуються метафоричними одиницями різних рівнів у великій кількості ситуативних моделей. У нашій роботі для визначення механізму метафоричного моделювання образів інформаційного суспільства погодимося з думкою професора Л.О. Хахалової, яка серед способів семантичного й логічного моделювання метафори виділяє 3 обов'язкових моделетвірних чинники: реальний детонат, фіктивний детонат та констант порівняння.

Дослідниця наголошує, що реальний детонат є незмінним, а фіктивний – змінний і варіативний. Орієнтуються вони на одинадцять типізованих ситуацій, які й породжують образи. Це: спортивні змагання; ігри; війна та військові дії; театральне та циркове дійство; діяльнісно-емоційна людина в різних фізичних, психічних та фізіологічних станах; прилади та функціонування різних механізмів і деталей; положення й переміщення у просторі; монархічна влада; кулінарні вироби; медицина, гігієна й здоров'я; природа й природні явища; мова, політика й культура [4].

Російський професор А.П. Чудінов [5] також наголошує, що різні складові соціальної картини світу постійно взаємодіють між собою в людській свідомості. Тому світ метафорично моделюється за зразком інших сфер соціальної діяльності людини, що включає такі понятійні сфери-джерела, як «Злочинність», «Війна», «Театр (видовищні мистецтва)», «Економіка», «Гра і спорт».

Гарет Морган, професор Йоркського університету в Торонто, вважає можливим використання механістичних, фізіологічних, психічних, політичних, культурних та метафор влади, руху і трансформації для створення організації, сильні та слабкі сторони яких проаналізовано ним у монографії «Імідж організації: вісім моделей організаційного розвитку» [6]. Використовувати їх можна як ізольовано одна від одної, так і об'єднано, отримуючи в результаті розуміння їх взаємодії з зовнішнім середовищем та визначити найбільш прийнятний варіант інформаційної культури.

Учений наголошує на тому, що будь-який аспект організаційної діяльності залежить від обробки інформації в тій чи іншій формі, на підставі чого формуються її стратегія та плани. У світі комп'ютерних та автоматизованих потоків, а також у зв'язку з розвитком Інтернету та інших мереж електронної комунікації змінилося не лише розуміння інформації, а й застосування її на практиці. Проте люди часто все ж таки мають обмежені можливості для користування нею. Зважаючи на це, метафоричний процес моделювання образів інформаційного суспільства простежимо, використовуючи метафори організаційної теорії Г. Моргана.

Учений указує, що організаційна структура, стратегія, стиль управління, робота в команді, організаційні зміни, зміст та якість продуктів і послуг – усе може бути перетворено й оживлено за допомогою творчих образів, які допоможуть гармонійно вписатися в умови нової реальності. Він наводить метафори організації як механізму, як живого організму, як природного відбору, як мозку та як культури.

Метафора «організація як механізм» розглядається з точки зору механістичного підходу до організації, тобто, як до технічного процесу, де завдання, які стоять перед нею, може виконати лише машина, яка «працює акуратно», «не маючи збоїв» у роботі, а «простої» та «бездіяльність» порушують й ослаблюють її силу та міць.

«Організація як живий організм» – метафора, де кожен представник її чи вона в цілому перебуває в певному середовищі, у якому добре «пристосовані до одних умов» та нездатні «вижити в інших». Організація нагадує дещо біологічне, коли взаємини між окремими людьми, групами, організаціями та їхнім соціальним середовищем розглядаються як відношення між молекулами, клітинами та складними видами й навколишнім середовищем у цілому. Метафора живого організму підкреслює виживання як основну мету й завдання організації, оскільки кожен прагне «вижити», «не захворіти» й «не загинути». Особливою ознакою метафори тут є створення таких «умов існування», у яких кожен може відчувати свою необхідність і значущість.

Метафора «організація як природний відбір» полягає у процесі видобування необхідних життєвих ресурсів. Тут організація стикається з конкуренцією інших організацій, а оскільки ресурсів для всіх не вистачає – виживають найсильніші або найбільш пристосовані. Так зовнішнє середовище стає вирішальним чинником успішної або неуспішної організації, тим самим здійснюючи «природний відбір», усуваючи слабших. Під впливом цієї метафори виникла й розглядається екологічна модель організаційної демографії, у основі якої – розуміння обмеженъ подачі ресурсів та впровадження ефективних нововведень в екологічну діяльність організацій.

Існує ціла низка метафор для представлення можливостей мозку. Одна з них – «організація як мозок» – призначена для збереження й обробки інформації. Тут вона виступає як комп'ютер чи телефонна панель управління, що передає

інформацію за допомогою електронних імпульсів; складний комплекс хімічних реакцій, які передають інформацію та спонукають до дії; лінгвістичною системою, яка засобами нейронного коду перетворює інформацію в думки, ідеї та дії подібно до того, як алфавітний код перетворює букви в слова, речення та тексти.

Ще одна метафора «організація як культура» походить від метафори «суспільство як культура», оскільки спосіб життя багатьох працівників базується на основі двох понять – роботи та дозвілля. Розпочинаючи роботу одночасно, проводячи час в одному й тому ж місці, носячи однакову форму, виконуючи одні й ті ж дії, люди перебувають у межах одного культурного суспільства, поєднуюють і сповідують одні й ті ж культурні цінності та кодекси честі.

Усе це призводить до того, що культура перестає розглядатись як одна з характеристик, яку має організація. Вона розглядається як активне явище, за допомогою якого люди створюють і перебудовують світ. При використанні цієї метафори акцент робиться на систему поглядів і переконань, що поділяються членами організації, а, отже, на побудову певних схем інтерпретації, які допомагають створювати й оновлювати ці погляди та значення. Метафора культури вказує на такі способи зміни організації як мова, норми, формальні процедури та інші соціальні дії, пов'язані з ключовою ідеологією, цінностями й переконаннями.

На підставі цього можемо постулювати, що ідея організації є творчим процесом формування образів, які ми «організуємо» на основі образів, що вже існують у нашій свідомості й у нас завжди є можливість створити нові образи [6, с. 413]. Природа сучасного світу залежить від панування електронних засобів інформації, що ускладнює положення тих, хто повинен іти в ногу з часом та новими напрямами розвитку. Саме ця позиція допомагає зрозуміти роль метафоричного мислення, розуміючи силу в слабкостях. Таким чином виробляється основа для більш вдумливого відношення до практичних завдань управління, де практика невіддільна від теорії. Залишаючись відкритими для ідей різних метафор і навчаючись застосовувати метафори для нових ідей, розширюються можливості розв'язання найскладніших проблем.

Деякі філософи вважають, що певні поняття сучасного суспільства мають більш оцінний, аніж науковий характер. Так, В.І. Казакова зазначає, що деякі з них можна вважати породженням індустріальної цивілізації, бо вони «само собою задають орієнтацію створення деякого витвору мистецтва: еліта, середній клас, пролетаріат, маргінали, які постають через призму апріорно заданих атрибутів» [7, с. 34]. Простежимо метафоричний процес створення та існування деяких з названих образів у суспільстві. Насамперед – «еліта», на метафоричність якого вказували А. Зоткін, Н. Макіавеллі, В. Парето, М. Шульга [8].

Сьогодні не існує остаточного критерію чи ознаки, яка б дефініціювала це поняття. Одні першим вбачають у ньому досягнення в трудовій діяльності, рівень освіченості та інтелекту, інші – харизму, престиж, репутацію, багатство тощо. Часто вказується й на рухливість персональної еліти: якщо раніше принц вважався безумовним престолоспадкоємцем, то в сучасних реаліях почесні номінації – звання героїв, лауреатів, академіків тощо – є пожиттєвими, але не успадковуваними.

Проте всі сходяться в думці щодо обраності цієї категорії суспільства. Безперечно, вона стає свідком усіх суспільних трансформацій і сама піддається їм. Якщо у феодальному суспільстві єдиною ознакою еліти було соціальне походження, то в сучасному світі діють принципово інші тенденції. Створення елітних ролей відбувається за допомогою звань, категорій, класів, що створюють відповідні системи стимулів та виділення їх з-посеред інших. Традиційною для радянської еліти була успадкована від царської Росії модель рекрутування еліт, в основу якої був покладений службово-номенклатурний принцип, який призвів до домінування адміністративно-політичної бюрократії. Так, зокрема «на початок 1980-х рр. еліта являла собою «виїдене яйце», під оболонкою якого склалися клани та корпорації, яким було явно тісно в ороговілій оболонці і які очікували свого часу для конверсії накопичених різноманітних ресурсів (фінансових, символічних, політичних тощо) в реальну політичну владу або економічний капітал» [9, с. 310].

Вітчизняний дослідник В.С. Нікулін зазначає, що в кінці 90-х рр. XX ст. в Україні еліта сформувала потужні політико-фінансові групи, вибудувала вертикальні елітні колони, що включають партійні структури, підконтрольні засоби масової інформації, регіональні та галузеві лобі, спираючись на які, періодично підтверджує свою легітимність. Поступово відбулася її трансформація в олігархічну модель, основним принципом якої є плюралізм еліт, домінуюча роль серед яких належить бізнес-еліті, яка направляє своїх представників у політико-адміністративну еліту та впливає на прийняття значущих політичних рішень [10, с. 210].

Білоруські дослідники А. Квілорія та С. Мусієнко [11], говорячи про номінацію еліти й ототожнюючи її з різними соціальними групами (начальниками, бізнесменами, керівниками, політиками), вдаються до метафоричної оцінки її образів: здебільшого – як позитивної – «працює і творить», «очолює», «керує», «думає», «навчає», «виховує», «виробляє цінності», а іноді – як негативної: «живе, як хоче», «байдикує», «краде», «тринькає гроші», «не поважає інших».

Заслуговує на увагу точка зору засновників теорії еліт Н. Макіавеллі та В. Парето, які намагалися застосувати принципи механічних систем та зооморфних рис до соціальних систем, тим самим удаючись до метафори. В. Парето [12] визначав еліту як клас тих, хто характеризується у своїй діяльності найвищими показниками, а також вказав на механізми входження в її лави тих, хто не має вищих показників діяльності. Це – багатство та успадкування елітного статусу. Посилаючись на класифікацію Н. Макіавеллі, до категорії «правляча еліта» учений відніс тих, хто прямо чи не прямо значним чином впливає на владу, розподіливши їх на 2 типи: 1) «лисиць», у яких переважає «інстинкт комбінацій»; 2) «левів», яким властива стабільність агрегатів, які мають владу чи перебувають в опозиції.

Цієї ж метафоричної класифікації дотримується й вітчизняний дослідник А. Зоткін, який у монографії «Леви та лиси української політики» [13] користується «левиними» характеристиками для зображення жорсткості та хитрості й дипломатичності для «лисів» політичних реалій сучасної України.

Слід зауважити, що не лише образ еліти створюється зооморфними метафорами. Вона є часто вживаною при аналізі економічних та політичних ситуацій. Їх характеризують концептуальні вектори агресії, жорстокості, коли йдеться про попрання принципів гуманізму чи передавання почуття розгубленості й непевності: «хижа акула», «ведмідь з сокирою», «жвавий жеребець», «замучені шкапи», «безглузді карасі», «уперті віслюки».

У створенні соціальних образів інформаційного суспільства використовується й педагогічна метафора, яка представляє певні події в образах уроків, які повинні бути засвоєні задля подолання перешкод та уникнення труднощів.

Не можна обійти увагою такий метафоричний соціальний образ інформаційного суспільства як «глобальне село», який характеризує глобальний простір Інтернету. Незважаючи на те, що кількість продуктів та послуг інформаційного суспільства невпинно «зростає» й «глобальне село» «має» безмежні можливості, користуватися ними можуть далеко не всі його мешканці. Це спричиняється цілою низкою обставин, серед яких головною вважається низький рівень життя й неможливість доступу до всесвітньої мережі.

Зазвичай більшість соціальних образів мають просторово-часовий континіум, бо або ж формуються протягом тисячоліть, набуваючи в нові часи нових відтінків, або ж виникають для потреби конкретного суспільства й, «відслуживши» йому, зникають. У зв'язку з тим, що в інформаційному суспільстві роль жінки, зокрема, у економічній та політичній сферах, усе більш зростає, розглянемо її соціально-професійний образ, який формується теж не без участі метафори під впливом політичних орієнтацій, діяльнісно-результативних показників та імідж-репрезентацій.

Найбільш адекватною метафорою сьогодення є «ділова жінка», що раніше стосувалася жінки, зайнятої лише кар'єрою, а нині – яка повністю реалізувала себе в професії та сім'ї.

Вітчизняна дослідниця Т.В. Склярук, посилаючись на одне з німецьких видань, наводить п'ять жіночих символічних типів соцієтального рівня, де «ділову жінку»-політика співвіднесено з образом, який найбільше їй «підходить». При цьому є очевидним, що метафорично створені образи мають сутнісні підстави, які виявляються в зовнішності та діяльності далі вказаних осіб. Американська акторка та співачка Доріс Дей – завжди мило усміхнена – є метафорою німецького канцлера Ангели Меркель до того моменту, доки та не «вдарить». Американський конгрес-спікер Ненсі Палозі постає в ролі місіс Пропер, яка демонструє, що «жіноча м'якість» – зовсім не «атрибут жіночої влади». Колишній держсекретар США – «войовнича» Кондоліза Райз – як «політ-пані», тобто – класично консервативний образ жінки, якій доводилося бути в «чоловічих бастіонах». Кандидат в президенти Франції – Сежолене Рояль – виглядає як «політ-Бонд-дівчина», підкреслюючи майже все, що прийнято вважати фемінним. Українська екс-прем'єр-міністр Юлія Тимошенко – як «політ-Барбі», яка, хоча й представлена як лялька, проте в «політичних іграх» є вкрай небезпечною [14].

Таким чином виробляється основа для більш вдумливого відношення до практичних завдань управління, де практика невіддільна від теорії. Залишаючись відкритими для ідей різних метафор і навчаючись застосовувати метафори для нових ідей, розширюються можливості розв'язання найскладніших проблем шляхом подальшого уважного аналізу їх та урахування в практичній діяльності.

На підставі проведеного аналізу можемо говорити про створення різних соціальних образів інформаційного суспільства завдяки моделюючій здатності метафор. Це створює можливість зводити воєдино поняття з різних галузей, пояснює принципову значущість метафори для формування високої інформаційно-мовної культури та збереження національних мовних традицій.

У роботі виділено 3 обов'язкових моделетвірних чинники: реальний детонат, фіктивний детонат та констант порівняння, які орієнтуються на типізовані ситуації, які й породжують образи. У метафоричному процесі моделювання образів інформаційного суспільства використані метафори організації, еліти та жінки.

У процесі дослідження виявлено, що найбільш продуктивними є механістична, біологічна та морбіальна метафори, які характеризують концептуальні вектори агресії, жорстокості, передавання почуття розгубленості й непевності, що є вираженням загальних настроїв сучасного суспільства. Вказано на практично повну відсутність оптимістичних метафоричних концептів, пошук яких може стати предметом подальших наукових розвідок після подолання непростого й складного періоду в суспільному житті.

Бібліографічні посилання

1. Володина М. Н. Язык СМИ – основное средство воздействия на массовое сознание [Электронный ресурс] / М.Н. Володина // EvArtist [сайт] / Режим доступа : http://evartist.narod.ru/text12/03.htm – Заголовок з екрану

2. Горчакова В.Г. Имидж личности [Текст] / В.Г. Горчакова // Маркетинг в России и за рубежом.– 2008. – №3. – С. 133–138.

3. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры [Текст] / Н.Д. Арутюнова. – М., 1990. – С. 5–32.

4. Хахалова С. А. Метафора в пространстве предвыборного политического дискурса [Текст] // Языковая реальность познания: сборник научных трудов / С.А. Хахалова. – Иркутск : ИГЛУ, 2009. – С.8–18.

5. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации [Электронный ресурс] / А.П. Чудинов. – Режим доступа : http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm. – Загл з экрана

6. Морган Г. Имидж организации: восемь моделей организационного развития [Текст] / Г. Морган ; пер с англ. под ред. Н. Лапиной. – М. : Вершина, 2006. – 416 с.

7. Казакова И. Социальный портрет как объект феноменологического анализа / Социология и социальная работа [Текст] / И. Казакова // Вест. Нижегородского ун-та им. Н.И. Лобачевского. Серия Социальные науки. – 2011. – № 1 (21). – С. 32–38.

8. Шульга Н. Этапы становления политической власти в Украине [Текст] / Н. Шульга // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006.– № 4. – С. 24–37.

9. Гаман-Голутвина О. В. Политические элиты России: Вехи политической эволюции [Текст] / О. В. Гаман-Голутвина. – М. : 2006.– 448 с.

10. Никулин В.С. Основные векторы трансформации советской номенклатуры в постсоветскую украинскую элиту [Текст] / В.С. Никулин // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2011. – № 941. – Сер.: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – С. 208–212.

11. Мусиенко С. Молодежь и элита: осознание политической ответственности [Электронный ресурс] / С. Мусиенко, А. Квилория. – Режим доступа : http://beldumka.belta.by/isfiles/000167_131574.pdf. – Загл з экрана

12. Парето В. Элиты и аристократия [Текст] // Личность. Культура. Общество / В. Парето. – 2002. – Т. IV. – Вып. 3–4 (13–14). – С. 230–239.

13. Зоткин А. А. Львы и лисы украинской политики: о властвующей элите: моногр. [Текст] / А. А. Зоткин ; НАН Украины, Ин-т социологии. – К. : Наукова думка, 2010. – 341 с.

14. Склярук Т. В. Категория образа как возможность прочтения социального контекста:социологический аспект [Электронный ресурс] / Т. В. Склярук. – Режим доступа : http://lomonosovmsu.ru/archive/Lomonosov_2007/17/skljaruk_tv.doc.pdf. – Загл с экрана

Кобзарь И. Н. Роль метафоры в создании образов современного информационного общества.

Путем выяснения принципиальной значимости метафоры для гуманитарного познания осуществлена попытка выявления возможностей метафорического моделирования в формировании социальных образов информационного общества.

Ключевые слова: метафорическое моделирование, информационное общество, социальный образ, массовое сознание.

information society.

By clarifying the fundamental importance of metaphor for human cognition made an attempt to identify opportunities metaphorical modeling in shaping social images of the Information Society.

Key words: metaphorical modeling, information society, social image, the mass consciousness.

Kobzar I. Role of metaphor in creating the image of modern

Надійшла до редколегії: 10.06.14.

УДК 130.2 + 141.333

Г. О. Крапівник

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

ЗЛОЧИН І ЗЛОЧИНЕЦЬ У КУЛЬТУРНИХ РЕФЛЕКСІЯХ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРУ

Досліджуються концепти злочину і злочинця в просторі детективного жанру. Показано, що вони, як одні з центральних в таких художніх текстах, надають можливість прослідкувати психологічні, соціальні, антропологічні мотиви, що спонукають людину до скоєння злочинів. Виявлено, що детективна формула є екзистенціальною за своєю сутністю, а подія злочину представляє собою крок за межу, встановлену релігійно-моральними і правовими нормами. В ході сприйняття текстів вказаного жанру реципієнт відчуває впевненість в тому, що ці норми є, тим не менш, непохитними, справедливість буде встановлено, а злочинця покарано.

Ключові слова: детективний жанр, злочин, злочинець, покарання, екзистенціальний, норма, справедливість, віра.

Постановка проблеми. Сила будь-якого твору мистецтва в тому, що він, відштовхуючись від конкретних подій, підіймається до вершин узагальнень [1, с. 68]. Дійсно, в міфологічній детективній формулі відправною точкою є певна ситуація і певна подія, що підштовхують розгортання наративу. В більшості випадків такою подією в детективі є скоєння протиправної дії злочинцем. Концепт злочину не має чітких границь, Ентоні Гідденс пише, що він існує в рамках набагато ширшої категорії поведінки, яку соціологи називають девіантною [2, с. 183]. В результаті розвитку сюжету, реципієнт виходить на більш високий рівень моральних феноменів. Можна зазначити, що найкращі художні твори виконують свого роду функцію сумління для соціуму, для його адресатів, в уявному світі crime fiction вони впізнають реальний світ, де прагнуть пізнати істину, що тісно пов'язана з основними філософськими концептами. Філософія злочину спрямована на пошуки первинного знання про те, що призводить до злочинів, що є їхніми метафізичними, соціальними, антропологічними, екзистенційними підвалинами. Вона намагається пізнати, що стимулює людей до порушення релігійно-моральних і правових норм. [3, с. 12]

Аналіз досліджень і публікацій. Концепт злочину широко вивчається різними галузями науки, зокрема, філософією, соціологією, психологією, психіатрією, криміналістикою тощо. Такий міждисциплінарний характер феномену, що досліджується (і його агента), невипадково приваблює і звертає на себе увагу і науковців, письменників і журналістів (всі вони продукують тексти, жанри і стилі, в яких вони працюють, часто-густо накладаються один на одного, а потім споживаються реципієнтами). Серед авторів, що розглядали концепти злочину і злочинця в своїх роботах, можна назвати Е. Анушата, С. Аскольдова, Р. Барта, В.А. Бачиніна, Е. Гідденса, О. Горєлова, В. Єрофеєва, К. Вульфа і багато інших.

Актуальність цієї роботи обумовлена потребою більш глибокого філософсько-антропологічного висвітлення впливу, що його мають формульні детективні тексти і вписані в них концепти злочину і злочинця на свідомість окремої людини і суспільства епохи пізнього Модерну.

Мета дослідження полягає в проведенні філософсько—антропологічного аналізу концептів злочину і злочинця в просторі детективного жанру.

Основний матеріал. При розгляді концепту злочину В.А. Бачинін визначає наступні точки зору. З юридичного боку, злочин є дією, щодо скоєння якої в кримінальному законодавстві є пряма заборона. З позиції етики, злочин – це зло, що виходить з людини і направлено на людину. В соціології (і інших суспільно-політичних та психологічних науках) вчинення злочину є результатом того, що соціальні суб'єкти не змогли цивілізовані форми розв'язання життєвих протиріч. З точки зору антропології, цей концепт репрезентує перекручену, руйнівну форму самореалізації, самовиявлення певних особливостей людської природи і таких її властивостей, як інтелект, воля, пристрасті тощо. [3, с. 59-60]

Теорії контролю розглядають людину як істоту, що від природи егоцентрична і раціональна, а тому прагне до скоєння злочинів, якщо риск покарання є відносно низьким. Цього не відбувається тільки в тому випадку, якщо суспільство превентивно не застосовує достатньо жорсткі юридичні обмеження, а у самої людини існують тісні зв'язки з громадою. При недостатній соціалізації далеко не кожна людина має самоконтроль, що не дозволяє їй піти на злочинні дії. В цьому випадку мова йде не про девіантну, зокрема злочинну, поведінку декласованого населення, а навпаки, про поведінку «вільно мислячої людини», тих, хто має певну владу. При цьому більшість злочинів вчиняється з матеріальних мотивів (корисних), що є щедро припорошені моралістичними і навіть релігійними зверненнями і лозунгами. [2, с. 184]

Незважаючи на те, що феномен злочину є природнім і його неможливо цілковито викоренити з точки зору багатьох митців і вчених, це не означає, що люди змирилися з існуванням злочинності. Боротьба з нею йшла і продовжується. Злочини та їх антропологічні характеристики вивчаються й аналізуються культурою як нескінчений поєдинок між добром і злом.

Феномен, що розглядається, як один з атрибутів буття і структури світу, а також його агент з'являються в фольклорних і сакральних літературних текстах ще з часів Старого Заповіту й античності. Найпершими злочинами в християнстві можна назвати порушення Адамом і Євою заборони Бога вживати плодів з дерева пізнання добра та зла в Едемі і вбивство Каїном свого брата Авеля. Габріель Гарсіа Маркес назвав трагедію «Цар Едип» найбільш

геніальним в світі детективом, де слідчий, що розшукує злочинця, виявляє, що цим злочинцем є він сам. [3, с. 134]

Пізніше злочини вчиняються і в літературних сюжетах середньовіччя, і в художніх текстах Нового Часу. Головна різниця полягає в трактовці як події, так і її суб'єкта. До початку епохи Просвітництва всі суспільні закони були чіткими, заснованими на релігійних нормах і цінностях. Все, що не входило в рамки цих норм, засуджувалось і каралось згідно з рішеннями церковних судів, де навіть усного звинувачення було достатньо.

За часів Просвітництва були в культурі приклади митців, які намагались стати в опозицію до гуманістичного світогляду, при цьому відштовхуючись від головних просвітницьких ідей. Яскравим прикладом є творчість Маркіза де Сада. Його «герої» багаторазово виходять за межі дозволеного, їхня поведінка є бунтом проти встановлених правил, або їх вивернутим варіантом. Маркіза збурює лицемірство охоронців закону, їх подвійна мораль, що несе в собі рудименти теми «надлюдини», створеної пізніше Ф. Ніцше. [4] Приналежність творів де Сада до Просвітництва і деміфологізації виявляється ще і в тому, що автор підкреслює реалістичність, але не казковість того, що коїться в його романах. Чітка соціальна стратифікація, що не дає жодного шансу на встановлення рівності і справедливості, антиутопія, де ясно, хто виступає в ролі мисливця і злочинця, а хто є жертвою, виходячи зі становища в суспільстві. Так, лібертени належать до аристократії, або, точніше (або частіше), до класу фінансистів або тих, що зловживають службовим становищем, іншими словами – експлуататорів, більшість з яких здобула багатство в війнах Людовика XV і в фактичній корупції, що заснована на деспотизмі; за виключенням тих випадків, коли їх шляхетне походження служить фактором хтивості (викрадення доброчесних дівчат), жертви належать до найнижчого міського пролетаріату (наприклад, марсельські chiffre-cane, діти, що «працюють на мануфактурах і постачають розпусникам цього міста найбільш симпатичні речі, що можна знайти») або до кріпаків земельних феодалів там, де останні продовжують існувати…». [5, с. 170] Сад ставить акцент на відсутності покарання винних, переносить класову стратифікацію в мініатюру, де з одного боку знаходяться експлуататори, власники, правителі і тирани; а з іншого – народець. [5, с. 171]

З початком бурхливого зростання міст, розвитком цивілізації, науки і промисловості в західноєвропейській культурі, тобто в культурі Модерну, поступово проходить процес секуляризації. Погляд культури і суспільства повертається до людини, її сутності, її психології. З середини дев'ятнадцятого сторіччя починає працювати інститут цивільного суду, створюється окрема галузь науки криміналістика, слідство набуває якості процедури, з'являються приватні детективні агенції тощо. Відповідним чином поступово змінюється і висвітлення концепту злочину і особистості злочинця в культурних медіа, що стають все більш доступними для широких верств населення за рахунок як здешевлення, так і підвищення рівня грамотності людей. Такі трансформації, зокрема, в юридичній системі покарання в суспільстві призводять і до виникнення особливих культурних жанрів, наприклад, в літературі. В 1841 році з'являється перший детектив, що рефлексує над концептами злочину і покарання за нього. Ця рефлексія включає декілька досить сталих і повторюваних фігур: злочинця, жертви, слідчого, суспільства, маси, слідства, мотивів злочину, тощо. Письменники аналізують кримінальне середовище (з одного боку, в силу розвитку науки, з другого, через зростання ролі фактору злочинності в міському середовищі) як особливий нормативно-ціннісний простір, що є альтернативою соціальному простору, що відповідає принципам цивілізованості.

В культурі пізнього модерну люди все більше дистанціюються один від одного, від світу і від себе – особистість все більше себе контролює і змушує діяти. Розвивається внутрішній світ, що вбирає розпорядження, почуття, моральні засади і шкали цінностей. В результаті виникає тіло сучасної людини, що є закритим і замкнутим на собі. [6, с. 124] Те, що нагадує гуманізацію, наприклад, менш суворе покарання, участь психології в покаранні, сепарація злочинця і його дії – це субтильний контроль, відкриття нової глави в розвитку цивілізації. Ця глава ставить своєю метою контроль, дисципліну і нормування тіла, його мови і способів поведінки [6, с. 124].

Яскравим прикладом багатопланового літературно-філософського розгляду вказаних концептів є художня творчість Ф.М. Достоєвського. Тут необхідно зробити невеличкий екскурс в особливості російської філософії. Російська філософська думка є переважно екзистенціальною, оскільки вона походить із самого серця людського їства. Однією з найболючіших тем цієї філософії є концепт смерті, її ірраціональності і необхідності спасіння. Якщо ментальність англомовних народів заснована на утилітарному інтересі до світу, німців – на ідеї порядку, євреїв – на ідеї вибраності Богом, то російська ментальність построєна на вірі, на потязі до абсолютної цінності, що сприймається як єдність Істини й Життя [7, с. 37]. Дослідники стверджують, що якщо для західної людини свобода є чимось, обмеженим рамками свого капіталу і закону, то для росіянина свобода є безкрайньою і необмеженою. При цьому індивід може переступати юридичний закон заради такої свободи. Це пов'язано з тим, що в російській свідомості досі не затвердилась думка про верховенство закону над людиною. Росіянин часто-густо сприймає себе над законом. Навіть відоме російське прислів'я говорить про це: «Закон, что дышло, куда повернул – туда и вышло». Ніякий закон не може встигнути за різнобарв'ям і плинністю життя в Росії [7, с. 39]. Створюється деяке протиставлення західноєвропейської і російської філософської думки, де своєрідність розуміння свободи в Росії полягає в тому, що вона знаходиться в духовній, релігійній площині, тобто в обов'язковому переборенні зла, в перетворенні людської особистості, а не в раціоналістичній, логічній, економічній і юридичній площині, як це можна спостерігати в західній культурі. Іншими словами, збереження, перетворення і спасіння людської особистості, людського роду (рідного краю і людства в цілому) в всього світу створюють сутність і головний смисл російської ідеї [7, с. 58].

Ф.М. Достоєвський був не тільки предтечею екзистенціалістів, але й антропологом, що досліджував і спостерігав людську природу, намагався розкрити її таємниці. В романах Ф.М. Достоєвського поєднується філософія і мистецтво, проводиться синтез різних жанрів. Кримінальні романи цього письменника є також предметом вивчення криміналістів, психологів, психоаналітиків тощо. Сам автор вважав, що тема зла, що приваблює людину й спонукає до скоєння злочину, є найбільш улюбленою і старовинною європейською культурно-мистецькою темою [3, с. 10]. Метафізичність романів Достоєвського є інструментом пізнання екзистенції злочину. Саме ця якість може надати

можливість проникнути в такі глибини кримінальної мотивації, до яких позитивне наукове мислення навряд чи коли-небудь дійде [3, с. 16]. Віртуозно володіючи мистецтвом ведення читача через привабливий детективний сюжет, письменник приводив свого реципієнта в саме серце найскладніших антропологічних проблем людського буття. В емоційному плані, скоєння злочину забарвлене почуттям страху. «Страх Божий» не є відносним й змінним значенням. Він є абсолютною и нормативно ціннісною константою, що врівноважується почуттям любові до Бога [3, с. 39].

Героїв романів письменника можна представити як виступи різних цілісних філософських ідей, що рефлексують сучасний стан культури і суспільства. Світ, зображений автором, є антропологічним, тобто направленим на особистість людини. Кожну значущу думку письменник робить позицією персонажа. Якщо думка пов'язана з певною подією, вона сама набуває характеру почуття, сили, що створює оригінальність ідеї в творчому світі Ф.М. Достоєвського. Філософська ідея, що виникає у героя, створює мотив, зокрема, для скоєння злочинів. Цей герой (або антигерой) є людиною, що здатна експериментувати, навіть з риском для свого життя, задля реалізації екзистенціальної авантюри, якою виступає сам злочин. Автор детально описує структуру і техніку розвитку цієї думки. В його текстах складається чітка ціннісна вертикаль з двома полюсами, де людина, що не визнає закон (перш за все закон Божий), злочинець знаходиться внизу, тоді як Христос, його образ, є верхнім полюсом створюваного світу (більше про це в [3, с. 52]). Взагалі, все, що трапляється з героями письменника не є суто їх ініціативою. Так, виникає чітке враження того, що їхніми діями керують (або хоча б спонукають до них) вищі сили. По суті, такі персонажі виявляються не вільними героями, яким все дозволено, а маріонетками в руках вказаних сил.

С. Аскольдов в [8] вказує на те, що особистість завжди зіштовхується з зовнішнім середовищем, перш за все, з тими речами, що є загально прийнятими. Звідси подія – скандал – є першим і найбільш помітним проявом пафосу особистості – має велике значення в творах Достоєвського. [8, с. 5] Злочин в романах письменника є життєвою постановкою релігійно-етичної проблеми. Покарання є формою її вирішення. [8, с. 40]. Дослідник дає підґрунтя для того, щоб Ф.М. Достоєвського можна було обґрунтовано вважати предтечею екзистенціалізму, що склався як філософська течія і напрямок дещо пізніше. Р. Раскольніков є богоборцем, людиною, що хоче зрівнятися з Богом, а це, згідно з християнською міфологією є тяжким гріхом, і Бог вже карав за це людей, зокрема, створенням Вавилонської вежі (натяк на це є в тексті Ф.М. Достоєвського – Раскольніков вміє і може перекладати твори, але відмовляється від такої пропозиції свого приятеля). Філософські підвалини феномену злочину не зрозумілі для пересічної людини в уявному світі роману. Для них такий вчинок перш за все пов'язаний з культурним занепадом, з корисними мотивами, що стимулюють різні соціальні страти населення до вчинення злочинів. Це чітко прослідковується в полеміці, що її ведуть Раскольніков, Лужин і Разуміхін відносно положення злочинності в Росії. В такому розрізі метафізичні підстави для разрешения мысли не дають можливості поставити вчинок Раскольнікова на один щабель зі злочинами, що було скоєно заради персональної наживи. Екзистенціальна дилема, що не була розв'язана за допомогою вбивства (як потенційного інструменту для досягнення мети), стає катастрофою, що могла навіть призвести до самогубства від відчуття безвиході, незнаходження сенсу, неспроможності допомогти близьким і реалізуватися самому. В кожній людині є так звана денна душа і нічна душа, тобто світла і темна сторони особистості. Ось що пише В.А. Бачинін щодо їхнього значення для концепту злочину: «Денна душа може в певній молодій людині, що пристрасно жадає самоствердження, породжувати бажання стати Ротшильдом (Аркадій Довгорукий), Наполеоном (Раскольніков) або навіть богом (Кириллов). Але тільки нічна душа може запропонувати божевільні, згубні засоби задля їх втілення в формі вбивств і самогубств» [3, с. 139]. Коли така людина знаходиться в стані афекту (афект – детермінована психічна реакція, що була спричинена стимулом [9, с. 301]), вона спроможна вчинити злочин. Дійсно, Раскольніков знаходиться в такому стані і після свого вчинку відчуває надзвичайну тривогу, страх, що ледве не доводить його до запаморочення і самогубства. Вчинок Родіона є подібним до сну (Раскольніков розмислює над реальністю того, що трапилось, порівнюючи це зі сновидінням). Психологічний бій, побудований автором між слідчим і злочинцем, виступає в якості своєрідного полювання, де мисливцем є Порфирій, і його денна душа шукає сліди нічної душі Раскольнікова.

Невблаганне, ниюче, болюче відчуття провини Родіона кореспондує опису цього почуття у А. Ленглє: «Провина в етично-християнському розумінні… є провиной, що рефлексує і відповідає зовсім іншому настрою каяття», тоді як С. Кьєркегор говорив про екзистенцію християн як про єдність абсолютної невинності і абсолютної провини. [9, с. 73] При цьому бесіди Раскольнікова з Соней – це свого роду сеанси «психотерапії по-християнськи» (в російській культурній інтерпретації), де обидва співрозмовника сповідаються і самі є грішниками, які вже готові до (Соня) або потенційно відкривають для себе можливість (само)пожертви.

Ф.М. Достоєвський зіштовхує між собою полярні феномени насилля й доброту, пиху і покору, чорне і біле. Незважаючи на багатоплановість героїв, на існуючі парадокси, вони отримують певну авторську конотацію в парадигмі християнських цінностей, що є найвищими для письменника. Б.М. Енгельгардт зауважував, що Достоєвський «писав не романи з ідеєю, не філософські романи в стилі XVIII століття, але романи про ідею» (курсив авторський) [10, с. 93]. Для адресата детективного тексту важливо сприйняти те, що людський дух не тільки абсорбує кримінальний досвід, але й збагачується досвідом подолання і нейтралізації деструкційного потенціалу зла, пошуками добра і справедливості, чим виконується компенсаторна і терапевтична функції цього жанру.

М.М. Бахтін відмічає, що по відношенню до свого героя (що доволі часто стає злочинцем) Достоєвський виявляє інтерес не як до явища дійсності, зо має певні типові соціальні й індивідуальні характерологічні ознаки. Герой цікавить Достоєвського як особлива точка зору на світ і на самого себе, як смислова і оцінююча позиція людини по відношенню до самого себе і до оточуючої дійсності. Автору важливо не те, чим його герой є в світі, а перш за все те, чим є для героя світ і чим є він сам для самого себе. [11] Письменник розглядає героя як одиницю певного суспільства і суб'єкт культури. Нас цікавить такий герой тому, що у Достоєвського він завжди зіштовхується з такими життєвими обставинами, які змушують його приймати певні рішення і робити

вибір (після ретельного самоаналізу, самоспостереження, аналізу оточення, його елементів, варіантів (що їх бачить персонаж) виходу з кризової ситуації) і певні вчинки. М.М. Бахтін вважає, що всі сталі об'єктивні якості героя, його соціальне становище, його соціологічна і характерологічна приналежність до певного типажу, його habitus і навіть зовнішність, тобто все те, що зазвичай використовується автором для створення твердого і стійкого образу героя – «хто він», рефлексується героєм Достоєвського, стає предметом його самосвідомості; предметом же авторського бачення і зображення є сама функція цієї самосвідомості [11].

Достоєвський, як предтеча екзистенціалізму, наражає героя (злочинця) на моральні тортури заради того, щоб вони дійшли до кордонів своєї свідомості, щоб вони опинились «на межі», в ситуації, де потрібно робити вибір. Письменник навіть говорить про «людину в людині», що тісно перекликається з терміном екзистенція, що був введений на півстоліття пізніше у відповідному напряму філософії і мистецтва.

Якщо екзистенціалізм тісно пов'язаний з психологією і психоаналізом (оскільки на рубежі сторіч було зроблено доволі багато відкриттів в цій царині), то Достоєвський, який відчував значні лакуни існуючої на той час науки, літератури і судової практики, критикував їх механістичність і ставився до психології негативно. Відомо, що будь-який судовий розгляд чітко закодовано, зарегульовано, всі ролі в ньому прописані, і для «душі» тут місця не має – верхівкою тут є виключно юридичне право - закон.

Тим не менш, справжній слідчий, який розслідує злочин і працює над тим, щоб злочинець визнав свою провину має бути першокласним психологом. Одним з ранніх прикладів такого професійного слідчого в детективному тексті є Порфирій Петрович, який користується засобами діалогічної інтуїції, але не судово-слідчою психологією. Саме ця інтуїція дозволяє йому зазирнути в незакінчену и нерозв'язану душу Раскольнікова. Три зустрічі Порфирія з Раскольніковим – це зовсім не звичайні допити слідчого; і не тому, що вони проходять «не по форме» (що постійно підкреслюється Порфирієм), а тому, що вони порушують фундамент традиційних психологічнх відносин меж слідчим і злочинцем (що підкреслює Достоєвський) [11]. В такому ракурсі розкривається сутність особистостей слідчого і підозрюваного. Слідчий при цьому є справжнім психологом людських душ, інтелектуалом, таким, що має чуття, інтуїцію і навіть почуття гумору, що теж важливо для розрядки напруги, для кращого підходу до комунікації з «опонентом». В атмосфері, що була створена автором в уявному художньому світі роману всі елементи направлені на те, щоб хвилювати героя (злочинця) і спровокувати його на певну реакцію.

Для світу, створеного Достоєвським, типовими є вбивства (зображені в полі, що бачить вбивця), самогубства (зокрема останніх годин до самогубства) і божевілля. Звичайні смерті нетипові для письменника [11] і, якщо вони є, то такі події подаються в вигляді фактів. Таким чином, можна констатувати, що в розрізі концепту смерті, Достоєвський демонструє потяг до патологій і їх аналізу. Такий потяг є типовим для роздумів як адресата так і адресанта в детективному жанрі, тому що він завжди фіксує певний злочин, патологію і розмірковує над їхньою причиною, сутністю і наслідками.

Раскольніков, який переступає через межу дозволеного традицією, є словом не тільки про себе і оточуючих, але також словом про світ. Він виступає і як свідомість, і як ідеолог. Правду про світ, за думкою Достоєвського, не можна відділити від правди особистості. Тобто цей персонаж є відображенням культури і її тенденцій. Він являє собою певну ідею, і його взаємодія з іншими персонажами є саме взаємодією різних тогочасних культурно-філософських ідей. Вони відкриті до спілкування і побудови нових відносин між собою.

Якщо в більшості випадків дослідники детективного жанру і криміналісти стверджують і підтверджують фактами те, що в основному злочини в світах таких текстів скоюють з корисливих мотивів (в багатьох випадках пов'язаних з матеріальними благами), то Раскольніков не має абсолютно ніякої користі, і його злочин скоріш направлено на розв'язання ідеологічної дилеми. На протязі всього розгортання роману «Злочин і кара» Раскольніков і його ідея вступають в контакт з різними життєвими феноменами, проходять певні духовні, моральні, психологічні і фізичні іспити, перевіряються, ідея підтверджується або відхиляється [11]. В результаті цих подій автор приводить читача до думки, що головним в житті є все ж таки внутрішня віра, християнська віра. Саме вона є тим стрижнем, на якому будується (повинна будуватися) культура. В той же час зневіра призводить до занепаду культури і деструктивних процесів в свідомості людини.

Багато вчених приділяло увагу тому, щоб розібратися в психічних і фізіологічних механізмах людських вчинків. Наприклад, Кристоф Вульф порівнює людину і тварину та зазначає, що «на відміну від людини, що наділена слабкими інстинктами, тварини, що контролюються сильними інстинктами, мають певну сталу поведінку. … Для того щоби адекватно жити в соціумі і в суспільних структурах, людина повинна сублімувати й витискати надлишкову енергію потягу» [6, с. 35]. Саме тому, людина має вибір, може вчиняти не за інстинктами, а згідно із своїм розумом (результатами роздумів, духовними поривами). Це може бути частковою експлікацією дій, вчинених (літературними, кіно) персонажами – злочинцями (зокрема в екзистенціальній детективній формулі).

Зображуючи злочин, і письменник, і читач беруть до уваги оточення, атмосферу, культуру, місце і час скоєння злочину. Детективна формула допомагає сучасним культурним антропологам, які вивчаються урбаністичну культуру. Ця культура стає одним з центральних питань пізнього модерну. К. Вульф стверджує, що поряд з поступовим зникненням закритих культур, що довго вивчались культурною антропологією, сьогодні виникають і поширюються нові культурні форми, які співіснують і взаємодіють з традиційними культурами. Така суміш і асиміляція глобального, національного, регіонального і локального приводить до нових ще недостатньо досліджених форм гібридності [6, с. 87]. В детективних текстах аналізується місто як феномен, де злочин скоєно і розкрито. Таким чином дослідники мають матеріал, що сприяє кращій репрезентації багатогранності і комплексності феномена культури міста.

Детективна формула завжди має таємницю і жертву. Цими елементами вона схожа з цивілізацією, тому що вже М. Хоркхаймер і Т. Адорно в «Діалектиці Просвітництва», посилаючись а З. Фройда, зазначали, що розвиток раціональності, Просвітництва і емансипації в процесі цивілізації неможливі без жертв. Вони вказували на те, що історія цивілізації є інтроверсією історії жертви [6, с. 124]. Навіть в романах Маркіза де Сада жертва є необхідною фігурою. Саме завдяки ній світ Сада стає єдиним завершеним цілим. Коли печатне слово поступається своїм троном аудіовізуальним

засобам масової комунікації (що їх вивчає багато вчених, починаючи з Г. Маклюена), розвиток цивілізації значно прискорюється, а об'єм інформаційного навантаження на людину зростає з драматичною швидкістю. В цьому потоці активно продукується і підкріплюється мовчанням суспільної свідомості така собі практично маніакальна пристрасть до вбивства, що, за словами знаного кінорежисера Олівера Стоуна є лише наслідком суспільної ідеології. Більш того, якщо багато кінострічок і текстів crime fiction ще мають так званий happy end, хоча б в розрізі настання відносної справедливості, то є цілий ряд робіт, які, подібно Саду свого часу, не просто пропагують насилля, а стверджують в своїх творах перемогу зла над добром [12, с. 30].

Наука двадцятого сторіччя внесла свій вклад в розуміння жертви завдяки таким поняттям, як «всплеск энтропии», «нестабільна система», «пасіонарність» [1, с. 152].

Детективний жанр, фактично, можна співставити із ритуалом. В ритуалі встановлюється порядок, він гарантує цей порядок завдяки своїй організаторській функції. В іншому випадку, можливий спалах насилля [6, с. 128]. Тому crime fiction виконує функцію очищення, гарантії певного захисту від насилля, зла і несправедливості.

Висновки. Проведений філософсько-антропологічний аналіз концептів злочину і злочинця показує, що вони є одними з центральних в детективному жанрі. Ці концепти надають можливість прослідкувати психологічні, соціальні, антропологічні мотиви, що спонукають людину до скоєння злочинів. Детективний жанр компенсує недостатність знання звичайної людини-реципієнта тим, що деталізує процедуру і сутність злочину, розкриває глибинні процеси, що відбуваються в свідомості агента злочину і, таким чином, виявляють екзистенціальну основу такого вчинку. Разом з тим, детективні тексти сприяють очищенню модерної людини, даючи впевненість в тому, що релігійно-моральні і правові норми буде відновлено, а справедливість встановлено. Серед перспектив цієї роботи можна назвати всебічне філософсько-антропологічне дослідження інших ролей в створеному світі детективного жанру.

Бібліографічні посилання

1. Горелов А.А. Эволюция культуры и экология [Текст] / А.А.Горелов. – М. : Институт философии РАН, 2002. – 245 с.
2. Giddens Anthony Lecturer Guide, Sociology – 7th Edition, chapter 21, Crime and Deviance. Polity Press, 2013.
3. Бачинин В.А. Достоевский: метафизика преступления (художественная феноменология русского протомодерна) [Текст] / В.А. Бачинин. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2001. – 407 с.
4. Ерофеев В. Маркиз де Сад, садизм и XX век [Текст] / Ерофеев В.В. // В лабиринте проклятых вопросов. – М. : Советский писатель, 1990
5. Барт Р. Сад, Фурье, Лойола [Текст] / Ролан Барт ; пер. с франц. Б.М.Скуратова. – М. : Праксис, 2007. – 256 с. – (Серия: Культурная политика)
6. Вульф Кристоф Антропология: История, культура, философия [Текст] / пер. с нем. Г. Хайдаровой. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. – 280 с.
7. Сабиров В.Ш. Идея спасения в русской философии [Текст] / В.Ш. Сабиров, О.С. Соина. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2010. – 272 с.
8. Аскольдов С. Религиозно-этическое значение Достоевского [Текст] / С. Аскольдов // Статьи и материалы : сб. 1 / Ф.М. Достоевский ; ред. А.С. Долинина. – М. – Л. : изд-во Мысль, 1922.
9. Лэнгле А. Эмоции и экзистенция : 2-изд., стереотипное : пер. с нем. [Текст] / Лэнгле Альфрид. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2011. – 332 с.
10. Энгельгардт Б.М. Идеологический роман Достоевского [Текст] / Б.М. Энгельгардт // Статьи и материалы : сб. II / Ф.М. Достоевский ; ред. А.С. Долинина. – М. – Л. : Мысль, 1924.
11. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского [Електронний ресурс] / М.М. Бахтин. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Baht_PrPoet/ – Заголовок з екрану.
12. Попов И. Культуры точка NET [Текст] / Игорь Попов. – М. : Книгоноша, 2013. – 197 с. – (Серия Национальные евангельские авторы)

Крапивник А.А. Преступление и преступник в культурных рефлексиях детективного жанра.

Исследуются концепты преступления и преступника в пространстве детективного жанра. Показано, что они, как одни из центральных в таких художественных текстах, дают возможность проследить психологические, социальные, антропологические мотивы, которые подталкивают человека к совершению преступления. Выявлено, что детективная формула является экзистенциальной по своей сути, а событие преступления есть переход через границу, установленную религиозно-моральными и правовыми нормами. В ходе восприятия текстов указанного жанра реципиент чувствует уверенность в том, что эти нормы являются, тем не менее, незыблемыми, справедливость будет установлено, а преступник будет наказан.

Ключевые слова: детективный жанр, преступление, преступник, наказание, экзистенциальный, норма, справедливость, вера.

Krapivnyk G. Crime and Criminal in Cultural Reflections of Crime Fiction Genre.

The concepts of crime and a criminal are studied in the crime fiction genre. It was shown that being the core concepts of these texts, they enable to trace psychological, social, anthropological motives, which provoke a person to commit a crime. It was found out that the detective formula is existential by nature, and the event of a crime is a step beyond the limit, set by religious moral and legal norms. While acquiring the crime fiction texts the recipient feels confident that these norms are still stable, justice will be established and the criminal will be punished.

Key words: crime fiction genre, crime, criminal, punishment, existential, norm, justice, faith.

Надійшла до редколегії: 05.04.14 р.

УДК 141.78:316.324.8

М. С. Красіков
Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Представлений огляд найвідоміших підходів до визначення поняття інформаційного суспільства. Автор через призму різних підходів намагається дати найповніше визначення цьому феномену та виокремити найважливіші з них.

Ключові слова: підхід, інформаційне суспільство,технологічна революція, інформаційна сфера, третинний сектор, постмодернізм, суспільство «рефлексивної модернізації», «активне суспільство», «суспільство ризику»

Поняття «інформаційне суспільство» з'явилось на рубежі 60-70 х років у середовищі вчених США та Японії, які вивчались вплив інформаційних технологій на суспільство, такі, як М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоун`ер, Р. Карц. Пізніше за допомогою Д.Белла та його фундаментальній праці «Постіндустріальне суспільство» феномен набув все більшого поширення, як становлення нового типу суспільства, на відміну від індустріального. У Європі набув поширення термін «постмодерністське суспільство», і назвою зобов'язана такому культурному феномену, як постмодернізм, що виник у 60-70 роки ХХст. у країнах Західної Європи з такими видатними представниками, як Бодріяр, Фуко, Ліоталь, тощо. Не дивлячись на відмінність термінів, можна цілком погодитись з думкою відомого британського вченого Ф.Уебстена, що є автором відомої праці «Теорії інформаційного суспільства», що ці поняття висвітлюють один і той самий суспільний феномен, що об'єднує десятки мільйонів людей по всій земній кулі.

Проблематикою статті є відсутність єдності вчених серед визначення поняття інформаційного суспільства, існування якогось єдиного підходу, з яким погоджувались б усі науковці світу.

Список публікацій на цю тематику доволі великий, варто зазначити, що дискусії ведеться з середини 70-х ХХст. по теперішній час. Серед них можна виділити Й. Масуда, Т. Стоун`ер, Р. Карц, Е. Тофлер, М. Кастельс, які є представниками технологічного підходу визначення інформаційного суспільства. Далі Ф. Махлуп та М. Порат, що є засновниками економічного підходу, Д. Бел, Ч. Лідбітер – підходу за сферою зайнятості населення, що відрізняється підкріпленням статистичної інформації. Американські вчені Бароу, Карнау, Урру започаткували просторовий підхід до визначення поняття інформаційного суспільства, Ж. Бодріяр – культурний підхід, Е. Гіденс та Н. Штер – теоретизований підхід, Е. Етціоні за допомогою свого основної наукової роботи «Активне суспільство» заснував суспільно-активісткий підхід, У. Бек –ризикологічний (праця «Суспільство ризику»). Перша серйозна праця, що піддала рефлексії усі наукові підходи є книга британського дослідника Ф. Уебстера «Теорії інформаційного суспільства» (1995 р.), що не тільки описала та проаналізували напрацювання вчених з цієї проблематики за 2 десятиліття, а й піддала серйозній критиці їх. Книга також відрізняється простотою викладенням матеріалу.

Метою статті є аналіз підходів визначення інформаційного суспільства та обрання найкращих з них для найзагальнішого опису цього суспільства.

Ф.Уебстер виділяє шість визначень інформаційного суспільства у залежності від описаних нижче теорій відомих дослідників сучасного суспільства.

1. Технологічне. Домінуюча до кінця 70-х рр. концепція інформаційного суспільства. ЇЇ представники пов'язують виникнення та становлення сучасного суспільства як результат появи та розвитку інформаційних та телекомунікаційних технологій. Е. Тоффлер у книзі «Футурошок» доказує, що розвиток людства залежить від технологічних революцій. Перша революція аграрна – відбулася завдяки так званій «неолітичній революції», або перехід людства від збиральництва до відтворюючих видів господарства, як от землеробство, скотарства, тощо. При цьому частина населення завдяки залишкам від відтворюючого господарства могла бути звільнена від важкої праці, що забезпечило появу колеса, металів, письма, тощо.Утворилось аграрне суспільство, яка ознаменувалася появою релігій, традиційністю, кастовою системою суспільства, тощо Аграрна революція тривала до XVIII ст., і закінчилась з появою парових двигунів, завдяки яким з`явилась Індустріальна революція, що тривала до середини 60х рр. ХХ ст. Для неї характерно секуляризація, злам традицій, розповсюдження ідеологій, основою влади стає не монарх чи спадкове дворянство, а бюрократія, яка обирається на основі власних якостей та жорсткого відбору, а не походження. Закінчення цієї епохи ознаменувалась поява інформаційних та телекомунікаційних технологій – нових комп'ютерів, роботизації виробництва, нових видів комунікацій – Інтернет, тощо [6, с. 73]. У зв'язку з цим виникло Інформаційне суспільство, що характеризується руйнування інституту сім'ї та традицій, деідеологізацію з заміною на культ споживання, демократизацією влади та її децентралізацією. М. Кастельс теж підтверджував у своїй фундаментальній праці «Інформаційне суспільство», що ядром сучасного суспільства є технологічна революція, що виникла у кінці 60-х рр. ХХ ст. у Силіконовій Долині у Каліфорнії. Серед недоліків цього визначення зазначають залежність технологій від суспільства, як такого, бо саме воно визначає пріоритетність розробки тої чи іншої технології – військової, медицини, автомобілебудування. Прикладом може бути значна мілітаризація країн під час Холодної війни, що ніяк не означало, що суспільство мілітаризоване, сам курс на мілітаризацію був визначений суспільством як пріоритетним із-за загрози війни з протилежної сторони (США із-за СРСР і навпаки).

2. Економічне. Цей підхід визначає інформаційне суспільство через призму домінування інформаційної сфери в економіці. Засновниками цього підходу є американські вчені Ф. Махлуп та М. Порат. Ф. Махлуп у 1962 р. ввів поняття про Інформаційну сферу суспільства. Ця сфера, на його думку, складається з таких галузей економіки, як освіта, право, комп'ютерні та інформаційні технології, як от виробництво комп'ютерів, робототехніка, телебачення, газети, Інтернет. Значно розширив цю теорію його колега М. Порат. По перше, він поділив Інформаційну сферу на первинну, до якої він відносив сектори, що піддаються реальній ринковій оцінки вартості, як от газетне видання та вторинну, яка включає інформаційну діяльність підприємств та держустанов [7, с. 41]. Також Марк Порат провів важку статистичну роботу, підрахувавши всі первинні та вторинні сектори Інформаційної сфери і дійшов висновку, що він становить понад 50% економіки США. З цього він зробив висновок, що суспільство з такою економікою є Інформаційним суспільством.Але критики цього підходу помітили неточність розрахунків, зокрема до інформаційної сфери відносили будівництво бібліотек та освітніх закладів(і чи концептуально відрізняється будівництво бібліотеки від будівництва складу чи дому?), а також важкість відокремлення інформаційного підрозділу підприємства від самої підприємства. Чи може інформаційний підрозділ без самого підприємства? Навряд чи, тому важко відносити їх до інформаційної сфери.

3. У сфері зайнятості.Одна з найвідоміших концепцій індустріального суспільства. Родоначальником цього підходу є ДениельБелл, відомий американський економіст. Усю структуру економіки світу він класифікує на первинну, вторинну та третинний сектори. Перший сектор економіки – добувний, відповідає за добування сировини – зерна, металу, деревини,тощо. Вторинна – це сектор переробки сировини і вироблення матеріального продукту – автомобілів, одягу, меблі, будівель, тощо. Цим

займаються заводи, фабрики, тощо. Третинний сектором є сфера послуг, яка обслуговує перший та другий сектор – це перш за все освіта, наука, ЗМІ, туристичні компанії, тощо. Відповідно, суспільство – де основа економіки є первинний сектор – є Аграрним, вторинний – Індустріальним.Суспільство, на думку Белла, у структурі зайнятості якої переважають робітники третинного сектору, є постіндустріальним [3, с. 57] Основою первинного сектору є землеробці, шахтарі, ремісники, основою вторинного сектору є інженери, робітники заводів, фабрик. Робітниками третинного сектору є соціальні робітники, вчителі, науковці, офісні робітники (так звані «білі комірці»), За допомогою статистичних даних Белл дійшов висновку, що більше 50% зайнятих у економіці США займають саме працівники третинного сектору, і з чого він зробив висновок, що суспільство Сполучених Штатів є постіндустріальним. Інший теоретик, Чарльз Лідбітер у своїх працях доказує, що в економіці нової ери головними якостями людини стає комунікабельність, винахідливість, кмітливість, що і є шляхом до успіху у нових умовах. Саме цими якостями відповідно мають робітники третинного сектору економіки. Вони отримують більш великі зарплати та винагороди, і відповідно, мають домінуючу роль у новому суспільстві. Але хиби в цій теорії у тому, що якості деяких професій дуже важко класифікувати на інформаційні та неінформаційні. Уебстер наводить приклад стрілочника на залізниці, який має великий об'єм інформації та приймає важливі рішення і є індустріальним робітником та майстер з полагодження ксероксу, що має менші знання, але є інформаційним робітником. Також критика щодо статусних ролей у суспільстві. Ти ж самі вчителі у школі чи соціальні працівники стоять нижче за соціальною драбиною, ніж професійні робітники машинобудівних заводів.

4. За простором.Представниками цієї теорії є американці Бароу, Карнау, Урру.Виходячи з цього критерію, становлення інформаційного суспільства виходить з поширення та розвитком інформаційних мереж по всьому світу, як наприклад комп'ютерних мереж, мас-медійних мереж, соціальних Інтернет мереж. Швидкість передачі інформації стає швидше, людина наприклад з Південної Америки може в режимі онлайн спілкуватись чи переписуватись з людиною з Східної Азії. Інтернет-покриття поступово стає все більше, мобільний зв`язок також, звідки і небачені досі соціальні зв'язки між представниками різних культур, національностей, тощо. Відповідно, якщо у суспільство переважаєІнтернет-мережа, масс-медійні комунікації, соціальні мережі, тошо, то воно і є інформаційним. Серед недоліків можна виділити, що історія розвитку інформаційних мереж(радіо, телефон, телеграф) виникла задовго до постіндустріального суспільства.

5. Культурний критерій започаткували філософи-постмодерністи. Відомий французький філософ Жан Бодріяр у своїй книзі «Сімулякри та симуляція» детально розробив цю концепцію. З другої половини XXст. спостерігається збільшення кількості інформаційних ресурсів по всьому світу. У Радянській Україні раніше було 2 канали, наразі у незалежній Україні налічується більше 40 всеукраїнських каналів і сотні місцевих. Розвиток та розповсюдження комп'ютерів та Інтернету свідчать про неухильну експансію у цій галузі. Радіостанцій стало у рази більше, ніж 20 років тому, приймачі знаходяться не тільки вдома у населення, але на робочому місці, в автомобілі, у навчальних закладах. Практично не існує вулиць, де не існує рекламних бордів,афіш, сіті-лайтів. Газети стають дешевше, з`являються безкоштовні електронні варіанти. Ми перебуває у перевантаженому медіа світі. Кожен з цих ЗМІ посилають нам свої повідомлення, на які ми за власним бажанням можемо відповідати чи ігнорувати їх. Насправді, все складніше, ніж вважається і ми значно тісніше пов'язані з інформаційним світом, вона проникає у нас як частина нас самих. Наш одяг, зачіска, прикраси, різні гаджети, зокрема мобільні телефони, часи, навушники можуть багато про нас розповісти. Вони завжди були ознакою статусу, владу, як от селянська сорочка чи роба робітника. Сучасна культура більш інформативна, ніж минулі епохи, середовище медіанасичене, що означає, що життя проходить у процесі обміну чи ігнорування змісті повідомлень про нас самих та інших людях. Це дає підставу для деяких вчених говорити про настання інформаційної епохи. Зокрема Бодріяр каже про смерть знаку. Символів стало так багато, що вони втратили знаковість [5, с. 89]. Люди стали більш креативні та інтерпретують та переінтерпретують знаки на свій лад та змінюють їх первинний зміст. Поняття про те, що знаки представляють якусь «реальність», крім власної, втрачає достовірність. Знаки означають тільки самих себе, вони симуляція, або по Бодріяру, «гіпперреальність». На думку Бодріяра, сучасний світ це світ гіперреальності – світ моделей, симулякрів та образів. Це поняття було створено ним для найяскравішого опису своєї теорії. Інший неологізм – симулякр – є імітацією неіснуючого. На відміну від минулих епох, де знаки і символи відповідали суб'єктам і об'єктам, то відтепер знаки та символи змінюють собою реальні суб'єкти та об'єкти. Жан Бодрійяр пропонує лише три щаблі подібного розвитку: симулякри першого порядку, що діють на основі природного закону цінності, симулякри другого порядку – на основі ринкового закону вартості , і симулякри третього порядку – на основі структурного закону цінності. І тільки пізніше, у роботі «Прозорість зла» автор концепції розвиває схему і додає четверту стадію еволюції симулякрів – фрактальную, яка і відповідає «нинішньому» стану речей і є «найсучаснішою». Саме третя і четверта стадії еволюції симулякрів становлять найбільший інтерес, оскільки є тими ступенями, на яких починається виробництво нематеріальних процесуальних симулякрів, моральних симулякрів. У книзі «Симулякри і симуляція» описується третя стадія розвитку симулякрів, а також суттєві відмінності симулякрів третього порядку від симулякрів попередньої фази. За словами філософа, структурна стадія характеризується, перш за все , зміною реального на Гіперреальне, основою логіки якого є так звана прецесія симулякрів - передування симулякрів або моделей реальним подіям. Згідно з логікою гіперреальну , симулякри більше не є відображенням реально існуючих об'єктів, відтепер саме реальне є вторинним по відношенню до симулякрів, які, в свою чергу, придбали характеристику ірреферентності.

Однак найбільш значущою характеристикою гіперреальну простору представляється його регулируемость генетичним або бінарним кодом. Причому для третьої стадії характерно повсюдне проникнення генетичного коду, який присутній у дискурсі, Медіумі, але також і в кожному з нас. Тому симуляція, діюча на основі структурного закону цінності, і операціональних, що вона оперує вже зафіксованими в коді знаками. Відтепер всі, включаючи соціальні відносини, (а, стало бути, і етико-онтологічна реальність) регулюється кодом. Головною властивістю симуляції,

за твердженням філософа, є імітація неіснуючого, на відміну від приховування чого-небудь.

Люди погоджуються на такий стан речей, вони вже скептично відносяться до новин та повідомлень, діяльність політичних та суспільних діячів. Таким чином людина погоджується з тим, що правд більше не існує, і не має потребу у реальності. Відтепер вони обирають знаки, які їм тільки подобаються, потім спокійно збирають їх і комбінують їх, як їм заманеться.Головним недоліком цієї теорії є відсутність критерії зростання кількості значень. Дослідник опирається лише на власне чуттєве судження, не маючи при цьому якихось інших доказів. З цього виникає проблема взагалі відокремлення інформаційного суспільства від суспільства, скажімо, 20-х рр. ХХст.

6. Теоретизований підхід. Творцями підходу є британські вчені-соціологи та філософи Ніко Штер та Ентоні Гідденс.Головний зміст цієї теорії полягає у тому, що у новому суспільстві превалює теоретичне знання (під теоретичним знанням мають на увазі абстрактне, узагальнене та закодоване на різних видах носіїв). Раніше суспільство не цікавилось проблемами навколишнього світу, не накопичували знання, а пізнання світу було мізерне. Людина при прийнятті рішень користувалась традиціями, або природніми інстинктами, а не розумом. Гідденс зазначає, що сучасне суспільство – це суспільство «рефлексивної модернізації», тобто це суспільство відрізняється підвищеною рефлексією та саморефлексією, тобто пізнанням світу та самопізнанням, все більше стали популярні гуманітарні науки, а не технічні, людина накопичує знання про світ, черпаючи їх з книжок, мас-медіа, Інтернетом, тощо, і більш того, цікавляться цим [4, с. 101] При прийнятті рішень сучасна людина користується аналізом ризиків відповідно зі своїх знань про навколишній світ.Серед недоліків – ця теорія не підкріплена кількісним аналізом, ні семантичним аналізом інформації.

Деякі вчені виділяють ще два підходи, не розкриті Уебстером.

7. Активістичний аспект інформаційного суспільства розглянуте у теорії про «активне суспільство» американського соціолога А.Етціоні. ХХст. є століття демократії. Розповсюджуючись з США та Західної Європи, у 90-х роках цю форму правління обрало більше 100 країн по всьому світу. Демократія під собою має на увазі розвиток громадянського суспільства, активну участь в управлінні державою громадянами та вплив населення країни/області/міста/села на прийняття урядових рішень та рішень місцевого самоврядування. Досягання свої цілей відбувається за рахунок конкурентної боротьби, а не зв'язкам, належності до соціального прошарку, клану, хабарництву, тощо. Нове сучасне суспільство, на думку Етціоні це «активне суспільство». Раніше суспільство було кероване завжди кимось , це був або вождь, або рада старійшин, монарх, купка олігархів, як у Флоренції XVI ст., тоталітарний лідер, які мали величезні або необмежені повноваження і обирались меншістю населення або взагалі не обирались. Вони опирались на силу, традиції та харизму [1, с. 231]. На сьогодні з становленням демократії все це зникло. Суспільство само взяло владу у свої руки, тепер дійсно депутати та правляча верхівка – слуги народу, хоча якась різниця між виборцями та обраними зникає. Воно приймає рішення, які дійсно хоче, комунікація між владою та суспільством дуже висока, від громадян та їх суспільної активності стало дійсно залежати багато чого. Відповідно у такому суспільстві виникає новий тип громадянина. Якщо раніше це була переважно залежна від держави (державних дотацій, пенсій) людина, що керувалась традицією, потребувала сильної руки та бажало її, була відносно пасивною, то тепер постає нова людина – незалежна, раціональна, активна. Громадянин «активного суспільства» - це людина з середній рівнем доходів, що заробляє власною інтелектуальною та творчою працею, не залежить від дотацій та субсидій. При прийнятті рішень, хоч це купівля власного автомобіля, будинку, роботи, родини, а також при прийнятті політичних рішень, як от за якого кандидата голосувати чи підтримати матеріально він керується власним розумом, а не традицією чи релігією, харизмою чи авторитетом [8, с. 134]. У пошані постійне самовдосконалення, вища освіта, вивчання та цікавість до гуманітарних дисциплін – права, політики, соціології, мистецтва, здобуття корисних навичок як от риторичного мистецтва, лідерських якостей, тайменеджент, тощо. Ця людина активна – вона активно приймає участь у громадському житті свого населеного пункту, області, країни. Її можна побачити у волонтерах чи донорах благодійних заходів, членом професійної спілки, як юристів, підприємців, спілки за хобі – парусний спорт, авторалі, буккросінгу, тощо. Він постійно відстоює свою точку зору на мітингах та зборах та приймає активну та постійну участь у них. У ходу навички ораторського мистецтва, комунікабельності, вміння знаходити спільну мову з аудиторіє та іншими людьми, вирішувати конфлікти та спірні моменти. Лідер нового типу - це не монарх, який за допомогою традиції та харизми править суспільством, це не кабінетний бюрократ, що дослужився до посади керівника держави завдяки лояльності вузькому колу людей, це активна, комунікабельна людина, яка завдяки власним особистим якостям, як вміння знаходити спільну мову, ефективно вирішувати поставлену задачу, риторичні навички, знання своєї справи зміг пробитися до вершин влади завдяки вибору громадян. Вибори тут не змагання гаманців та впливів, вибори – це змагання особистісних якостей кандидатів та вміння ефективно виконувати поставленні завдання.

Недоліком концепції може вважатись відкидання самого поняття влади та суспільства. Суспільство ніколи до кінця не зможе контролювати владу, а влада ніколи не буде повністю контрольована суспільством. У владних інтересах інформаційних суспільств США та Західної Європи досі існує і буде існувати поняття лобізм і формування влади буде формуватись досі лише завдяки коаліційним перемовам, а не виборам, тобто непряма демократія буде існувати досі. Також існує неможливість відокремлення скажімо від суспільства початку ХХ ст., де теж було доволі багато представників середнього класу.

8. Ризикологічний критерій інформаційного суспільства увів у науковий обіг німецький філософ та соціолог У. Бек. У своїй відомій праці «Суспільство ризику» він за основу суспільства бере саме поняття ризику, тобто вірогідність настання тої чи іншої несприятливої ситуації. На сьогодні нас оточують різни види небезпек – політичних – війни,тероризм, відставки уряду, парламенту, політичної кризи, економічної – дефолту, спаду виробництва та купівельної спроможності населення, високої інфляції, закриття ринків, тощо, технологічних – аварії, вибухи на виробництві, катастрофи, соціальні – безробіття, самогубства, пияцтво, наркоманія, бандитизм, тощо, екологічні – забруднення навколишнього середовища, збільшення шкідливих викидів, руйнування родючих ґрунтів, зменшення природних ресурсів, вимирання

тварин,тощо [2, с. 98]. На відмінно від минулих епох із-за відкритості та глобальності економіки, розвитку комунікацій, транспорту та зв'язків між державами культурами та народами небезпеки, а отже і ризики цих небезпек стали глобальними. Практично кожна людина у сучасному світі стикається з ними – у когось не вистачає води і харчування, у когось забруднене навколишнє середовищі навколо будинку із-за сусідства з хімічним заводом, хтось страждає від бандитизму та тероризму, хтось із-за нестабільності центральної влади, хтось потерпає від безробіття. Людство та суспільний прогрес намагається якось зневелювати негативний вплив глобальних проблем або зменшити їх ризик і в цьому їй допомагає науковий прогрес, розвиток нових технологій та інновацій. Але вони не те, що допомагають, а й виробляють нові ризики.Наприклад від загрози голоду люди винайшли пестициди,що знищують шкідників та стимулюють ріст рослин, але натомість постала проблема якості нового продукту, адже вони стали перенасичені хімікатами, що призводило до нанесення шкоди здоров'ю громадянам, що харчувалися цими продуктами, по друге, руйнувало ґрунти та забруднювало їх, роблячи в подальшої їх непридатними для вирощування нових культур. Або пошук альтернативних джерел енергії призвели до появи біопалива, але рапс – основна культура для виробництва біопалива сильно спустошує грунт, вбираючи з нього усі корисні речовини, роблячи його непридатним для сільського господарства на багато років. Тому наразі, підсумовує Бек, суспільство таким чином саме продукує собі власні ризики. У цьому суспільстві, під впливом ризиків виробився новий тип громадянина. По-перше, він освічений, цікавиться фактами про Землю, цікавиться новинами країни, світу, глобальними проблемами та ризиками, може, але не де кінця, в них орієнтуватися. З цього виникає потреба у спеціалістах, котрі можуть професійно прорахувати ризики та можливість їх запобігти та зменшити. Виникає значна кількість страхових компаній, які користуються все більшою популярністю, відкривають центри з вивчення ризиків, спочатку економічних, а потім політичних, соціальних, технологічних, екологічних. Ці центри діють як на локальному, так і на глобальному рівні. Сама професія страхувальника та спеціаліста з вивчення ризиків стає дуже популярна та високооплачувана, а вплив їх постійно зростає, що веде до все більшої залежності від них. Їх послугами користають від простих громадян, як страховка будинку,автомобілю, здоров'я під час поїздки до цілих держав та міжнародних організацій. Бек пророкує, що нове суспільство буде суспільством професіоналів, і не виключено, що місце нових лідерів держав посядуть професіонали в галузі розрахунків та мінімізації ризиків.

Недоліки цієї теорії у тому, що глобальні ризики існували і до появи інформаційного суспільства і перебільшеною роллю саме спеціалістів з вивчення ризиків.

Висновки. В роботі було описано та проаналізовано вісім підходів до визначення інформаційного суспільства. Це технологічний підхід – інформаційне суспільство як результат розвитку технологій (Й. Масуда, Т. Стоун`ер, Р. Карц, Е. Тофлер, М. Кастельс), економічний підхід – інформаційне суспільство як результат домінування інформаційної сфери в економіці суспільства (Ф. Махлуп та М. Порат) – підхід за сферою зайнятості населення - як результат переваги сфери послуг над іншої сферою зайнятості населення (Д. Бел, Ч. Лідбітер) просторовий підхід - інформаційне суспільств, як результат розвитку мережевих комунікацій (Бароу, Карнау, Урру) – культурний підхід – інформаційне суспільство як суспільство, де відбулося «смерть знаку», домінування симуляції та гіпперреальності (Ж. Бодріяр); теоретизований підхід (Е. Гіденс та Н. Штер) – інформаційне суспільство – це домінування теоретизованого знання та рефлексії у суспільстві; суспільно-активісткий підхід – сучасне суспільство як зібрання активних, цілеспрямованих громадян, які уособлюють владу у суспільстві здатні на неї впливати (А. Етціоні); ризикологічний підхід (У. Бек) – інформаційне суспільство – суспільство домінування ризику та громадян, що здатні його передбачити та мінімізувати.

Розгляд їх показав неможливість повністю довіряти одному з них. Тому постає питання про використання комбінованого підходу. Неможливо повністю відмовитись від того факту, що виникнення інформаційного суспільства сталось завдяки виникненню та розробки нових комп'ютерних та інформаційних технологій, роботехніки. Це значно спростило працю людей та їх комунікацію, особливо між віддаленим народами та країнами, інформованість населення значно зросла. Але досвід країн Перської затоки, це не призводить до появи якісно нового суспільства. Щодо культурного аспекту, то вони теж не працюють в умовах обмеження суспільства. Тому треба розглянути з позиції комбінації демократії та активісткого суспільства з розповсюдженням технологій. Саме у суспільстві, де є хоч якась вільна конкуренція, де багато людей мають можливість долучитись до них завдяки власним доходам та дозволу держави можливо виникнення інформаційного суспільства. З іншого боку авторитарний режим у Китаї дозволяє долучатись до інформаційного суспільства, де Інтернет дозволений(за виключення опозиційних сайтів) та дуже швидко розвиваються новітні технології. Тобто авторитарні держави теж можуть спокійно розвивати інформаційне суспільство. Тому можна стверджувати про так званий техно-економічній підхід. Він виходить з того, що інформаційне суспільство дійсно виникло з розвитком інформаційних технологій та їх розповсюдження серед промисловості та населення, але виникнення нових технологій неможлива без сприятливого економічного ґрунту – це створення вільної конкуренції, сприятливого податкового клімату – зменшені податки, спрощене оподаткування, спрощена система їх оплати, зменшення тиску та контрольованості економіки з боку держави – спрощена сертифікація, відкриття та розвитку бізнесу, зменшення перевірок, захист бізнесу від ворожих посягань, тощо. Поєднання цих двох вищезазначених елементів дає можливість створити інформаційне суспільство, де зможе потім проявитись і культурний, і активістичній аспект, і зміниться значно структура зайнятості у сторону інформаційної епохи і т.п.

Бібліографічні посилання

1. Асп Э. Введение в социологию [Текст] : пер. с финского / Э. Асп. – СПб, Изд-ство «АЛЕТЕЙЯ» ,1998. – 389 с.

2. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну [Текст] / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.

3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирование [Текст] / Д. Белл ; пер. с англ. Изд. 2-е испр. и доп. – М. :Academia,2004. – 788 с.

4. Гидденс Э. Последствия современности [Текст] / пер с англ. Г.К. Ольховика ; Д. А. Кибальчича ; вступ. статья Т. А. Дмитриева. – М. : Издательская и консалтинговая группа « Праксис», 2011. – 352 с.

5. Дьяков А.В. Жан Бодрияйр: Стратегии «радикального мышления» [Текст] / под. Ред. А. С. Колесникова. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. Ун-та, 2008. – 357 с.

6. Тоффлер Э. Шок будущего : пер. с англ [Текст] / Э. Тоффлер. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.

7. Уэбстер Ф. Теория информационного общества [Текст] / Фрэнк Уэбстер ; пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной ; под ред. Е.Л. Вартановой. – М. : Аспект-Пресс, 2004. – 400 с.

8. Etzioni A. The Active Society [Text] / Amitai Etzioni. – NewYork, 1968. – 204 с.

Красиков М.С. Подходы к определению понятия информационного общества.

Представлен обзор известных подходов к определению понятия информационного общества. Автор через призму различных подходов пытается дать полное определение этому феномену и выделить важнейшие из них.

Ключевые слова: подход, информационное общество, технологическая революция, информационная сфера, третичный сектор, постмодернизм, общество «рефлексивной модернизации», «активное общество», «общество риска».

Krasikov M. Approaches to the definition of the information society.

In this paper we review the known approaches to the definition of the information society. Author through the prism of different approaches trying to give a complete definition of this phenomenon and highlight the most important ones.

Key words: approach, information society, technological revolution, the information sphere, the tertiary sector, postmodernism, society «reflexive modernization», «active society», «risk society».

Надійшли до редколегії: 13.04.14 р.

УДК [281.5 : 248.211 + 248.217] : 215

О. В. Лисенко

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ВСЕЛЕНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я ТА ЙОГО УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Українське православ'я, створювало почуття єдиного цілого, виражала національний дух та формувала національний характер в найскладніші для історії України періоди. Саме православ'я формувало у представників нації усвідомлення своєї етнічної своєрідності через віднесення себе до освяченого церквою і Богом українського народу. Разом з тим православ'я стало виразником загальнохристиянських цінностей, ідеалів кафолічності Христової церкви.

Ключові слова: благочестя, христоцентричність, літургійна свобода, святоотцівська традиція.

Значне коло теоретичних і практичних питань та проблем, що знайшли своє відображення у статті: специфіка та особливості функціонування вселенського православ'я та православної церкви взагалі та на терені української культури зокрема, взаємозв'язок ментальних та духовних структур українського етносу, дослідження процесів етно- та культуротворення, критичне осмислення догматичних особливостей віровчення та віросповідання східного християнства – посідають чільне місце у вітчизняному релігієзнавстві та богослов'ї. Ця проблематика досить грунтовно була опрацьована вітчизняними та закордонними вченими, а також мислителями діаспори: Ю. Миролюбовим, С. Плачиндою, І. Огієнком, Д. Лихачовим, І. Брайчевським, О. Саганом, М. Скобцовою, А. Колодним, О. Марченком, Л. Конотоп, Є. Харьковщенком, Л. Філіпович, С. Здіоруком та іншими. Автор використав їх теоретичний доробок в цілях дослідження наступних питань: становлення та розвитку православ'я, генези духовності українського народу, аутентичності українського православ'я, ісихастських рецепцій в процесі розвитку православ'я в Україні. Головні ідеї, дозволяють усвідомити національну специфічність та, разом з тим, вселенськість українського православ'я, невіддільність його долі від історичного шляху святої соборної апостольської церкви. А оскільки релігійний чинник є одним з базових у процесах культурогенезису та націотворення, що мають місце в Україні, то й складні внутрішньо-релігійні містико-догматичні питання усвідомлюються не як абстрактні, відірвані від конкретно-історичного розвитку українського народу, а як такі, що можуть суттєво вплинути на формування вектору духовної самореалізації та самоідентифікації української нації, а тому зберігають свою актуальність та значимість для наших сучасників.

Релігія відіграє в суспільстві роль одного із смислоутворюючих, ціннісноутверджуючих чинників тісно переплітаючись з усіма соціо-культурними цінностями, нормами, звичаями, обрядами, традиціями того чи іншого народу, представлених в інших формах суспільної свідомості та духовного життя. Мораль та право, які визначають тип і спосіб соціальної взаємодії, містика і філософія, котрі встановлюють (в особливий спосіб) першосмисли буття, мистецтво як духовно-практична діяльність по створенню і засвоєнню естетичних цінностей і, певною мірою, навіть наука як теоретико-практична діяльність по отриманню об'єктивних знань про світ та людину є взаємопов'язаними з релігійними цінностями, принципами, ідеалами, нормами домінуючої в культурі релігійної традиції. Безсмертя душі, існування Бога та буття світу – глобальні смисложиттєві проблеми, які є центральним стрижнем будь-якої релігії. Саме релігія в унікальний та неповторний спосіб вирішує ці проблеми, породжуючи особливий тип духовності, грунтованої на вірі. Глобальність цих питань консолідує та об'єднує інші форми духовного життя в певну цілісність, презентує єдність духовного досвіду. Тому, на наш погляд, є справедливою думка, що релігія складає внутрішній зміст духовного життя як людини окремо, так і культури в цілому; саме вона є сутністю культури, тоді як культура здебільшого виражає релігію.

Форми релігійного життя являють собою досвід єднання з вищим началом, чи Богом. Релігія розкриває механізми самоактуалізації, самовиповнення та самореалізації як окремої особистості так і етносу, нації в цілому. Обумовлено це виявленням та вираженням у релігійних переживаннях і догматах трансцендентних першоначал та першопричин буття. Початок відношення «конечне – Абсолютне»; «людина – Бог» покладається усвідомленням людиною власної сутності, визнання нею свого творчого, активного характеру самотворення та самовиповнення. Віруюча людина актуалізує власний творчий потенціал, реалізує здібності та задатки (природжені та набуті) згідно з тією генеральною стратегією, яку пропонує релігійна традиція, згідно з тією аксіологічною моделлю, яку сповідує духовна практика цієї традиції. В такій спосіб, релігія органічно

включає людину в процес культуротворення через її самостворення.

Історичні перипетії зародження та розвитку християнства зумовили утворення трьох релігійних традицій: католицької, православної та протестантської. Зберігаючи в своїй назві спільне родове поняття – християнство, по своїм видовим ознакам ці течії є достатньо відмінними одна від іншої. Компаративіський аналіз цих гілок не входить до завдань нашого дослідження, тому ми зосередимо нашу увагу на тих істотних рисах вселенського православ'я, які сприятимуть більш рельєфному усвідомленню містичної суті останнього, вдаючись у деяких випадках до виправданих порівнянь та паралелей з католицькою традицією. Дослідження не має на меті довести зверхність, кращість чи більшу правильність православ'я, а лише визначити його оригінальну самобутність.

Очевидним є той факт, що відмінності між Східним та Західним християнством почали формуватись з розмежуванням патристики на східну та західну з притаманними їм специфічними рисами: теологічності, метафізичності, аскетичності, містичності, символічній екзегетиці святого письма на Сході, та психологічності, етичності, антропологічності, юридичності релігійного контексту на Заході. Ці особливості сприяли утворенню різних типів духовної чуйності чи симпатії, що знайшли відображення у всіх сферах релігійної свідомості, організації, культу та діяльності. Однак згадані відмінності не перешкоджали тривалий час цим релігійним типам виражати єдину віросповідну істину, доповнюючи один одного. «Оскільки розрив між Східною і Західною Церквами відбувся лише у середині XI століття, то все, що йому передувало, є спільним і неподільним скарбом обох, пізніше роз'єднаних частин. Православна церква не була б тим, чим вона є, якби не мала святого Кипріана, блаженного Августина, святого папи Григорія Двоєслова, так само, як і Римо-Католицька церква не могла обійтись без святих Афанасія Великого, Василя Великого, Кирила Олександрійського», – вважає В. Лоський [1, с. 12].

Ми поділяємо думку проф. О.Н. Сагана, який пропонує власну періодизацію розвитку православ'я та визнає хронологічним рубежем появи цього особливого напряму християнства IV ст. [4, с. 37]. Уже в цьому періоді кристалізується Нікео-Константинопольське віровчення, формується догматично-канонічний корпус православ'я, відбувається зміцнення та утвердження Константинополя, виокремлюються чотири східних патріархати: Константинопольський, Ієрусалимський, Антіохійський та Олесандрійський, прослідковується відмінність сповідання християнства, подвижницької практики та духовного життя у християн Західної та Східної Римської імперії. Ця дистанція збільшувалася, а розкол поглиблювався до XIII ст. Слід зауважити, що поступово підсилювалась конкурентна боротьба за першість між кафедрами Рима та Константинополя, який вже на другому Вселенському Соборі отримав визнання як другий за значенням центр християнства. Вже у 863 р. помісний собор у Римі проголосив анафему патріархові Константинопольському Фотію за те що той взяв під свою юрисдикцію ново навернутих болгар, опікуватись якими прагнув римський престол. А у 867 р. відповідним актом патріарх Фотій відлучає від церкви папу Миколая I. Проте ці акти не мали серйозного резонансу в силу історично сформованого обмеженого внутрішньо церковного діалогу. Юридичним оформленням розколу стали події що відбувались в XI, коли Константинопольський патріарх Михайло Керуларій у Константинополі закриває латинські церкви, а папа Лев IX вимагає визнати його головою церкви та претендує на підпорядкування Риму земель південної Італії, тоді як патріарх наполягав на збереженні пентархії та своїх територій. Останнім і невідворотнім фактом, що поглибив розкол та унеможливило подальше конструктивне спілкування між церквами, стало захоплення та руйнування у 1204 р. хрестоносцями Константинополя. З цього пеіоду окремішність та самостійність православ'я як гілки християнства ні в кого не викликає сумніву.

В подальшому дослідженні ми приймаємо в якості робочого те визначення православ'я, що запропонував О.Н. Саган: «Православ'я – це один з напрямів християнства, віросповідну основу якого становить Священне Письмо (Біблія, передусім Новий Заповіт) та Священний Переказ (рішення семи Вселенських та окремих Помісних Соборів, напрацювання визнаних Отців Церкви), який не допускає будь-яких змін (ні за змістом, ні за формою) у догматичному розвитку конфесії, який на основі явища етноконфесійного синкретизму набув значних особливостей (як щодо інших напрямів християнства, так і в середині конфесії) в канонічному, культовому, організаційному, обрядовому та мистецькому розвитку, що стало підгрунтям його існування у формі національних (диптихіальних та позадиптихіальних) Церков, першим за честю серед яких є Константинопольський патріархат» [4, с. 42].

За періодизацією проф. Сагана О. Н. захопленням Константинополя закінчується перший та починається другий період розвитку Вселенського православ'я, що тривав до захоплення у 1453 Константинополя турками-османами. (Звичайно, це не єдино можлива спроба осмислити та виділити етапи генези Східної Церкви, однак, на наш погляд, ця модель дозволяє відобразити найбільш важливі історичні віхи та зафіксувати істотні ознаки періодів, що виокремлюються). Для цього відрізку часу є характерним формування організаційних принципів функціонування православ'я як церковної єдності помісних національних церков: Константинопольської, Олександрійської, Антіохійської, Ієрусалимської із збереженням першості за честю за Константинопольською кафедрою. Варто відзначити, що домінування Константинопольської кафедри в цей період було не лише номінальним, але й цілком реальним. Цей етап також знаменувався організаційним оформленням церков, що отримували відносну автономію: Грузинської, Сербської, Болгарської, Румунської, Руської тощо.

Поступово на зміну Константинополю (при збереженні формального домінування останнього) приходить новий могутній центр православ'я – Москва. Конкурентна боротьба за першість переходила з відверто відкритої до латентної фази, що звичайно ж позначалось на житті всіх помісних церков та осередків православ'я. Така боротьба призводила до утворення диптихіальних та позадиптихіальних церков з кардинальною зміною ситуації з часом. Зважаючи на ту обставину, що парадигмальною основою відносин між церквою та державою у практиці православ'я був цезаре-папізм, який набув свого канонічно-правового вираження у VI новелі кодекса Юстініана у VI ст., стає зрозумілим вплив політичного чинника на сферу церковного життя. Цим документом легітимізувалась вищість світського володаря над церковними ієрархами, та обов'язковість затвердження ним усіх церковних рішень та постанов.

Відтак, релігійні процеси далеко не завжди визначались внутрішньою логікою розвитку церкви як боголюдського організму, а відображали практичні інтереси тієї чи іншої імперії, де церква використовувалась як знаряддя держави. При чому церква, здебільшого, щиро вірила в священність своєї етатиської місії. Тому становлення церковного права відбувалось під щильним контролем та цензом з боку імператора, що не могло не позначитись на його особливостях. До канонічного корпусу православ'я належать: 85 апостольських правил; канони Вселенських соборів; канони святих отців; канони помісних соборів; правила, встановлені константинопольським патріархом, постанови імператорів. Кодифікація правил та законів призвів до появи номоканонів: «Номоканону у 50 титулах» VI-VII ст., різних «Кормчих книг» тощо. «Номоканон у 14 титулах» або «Номоканон Фотія» на Константинопольському соборі у 920 р. приймається як загальнообов'язкове церковне право.

До речі, в сучасних диптихах автокефальних церков Константинопольського та Московського патріархатів теж немає ідентичності, в чому також читаються політичні преференції. Так, зокрема, Константинопольський диптих має таку послідовність: 1) Константинопольська, 2) Олександрійська, 3) Антіохійська, 4) Ієрусалимська, 5) Руська, 6) Сербська, 7) Румунська, 8) Болгарська, 9) Грузинська, 10) Кіпрська, 11) Еладська, 12) Польська, 13) Албанська, 14) Чехословацька. А диптих Руської церкви наступну: 1) Константинопольська, 2) Олександрійська, 3) Антіохійська, 4) Ієрусалимська, 5) Руська, 6) Грузинська, 7) Сербська, 8) Румунська, 9) Болгарська, 10) Кіпрська, 11) Еладська, 12) Албанська, 13) Польська, 14) Чехословацька, 15) Американська.

Взагалі питання церковної юрисдикції, канонічності чи не канонічності діяльності тих чи інших релігійних організацій, диптихіального чи позадиптихіального статусу цих утворень є справою тонкою і делікатною для науковця, який прагне до пізнання внутрішньої сутності певного віровчення, закономірностей розвитку конфесії, особливостей релігійного досвіду та духовної практики. Історичні перипетії демонструють складну діалектику внутрішньо церковної генези. Так, проголошена за ініціативи сербського короля Стефана Душана у 1346 р. автокефалія Сербської православної церкви на чолі з патріархом (ісихастом) Іоаникієм II Печським, не визнавалася з боку Константинопольського патріархата 28 років. А патріарх Константинопольський Каліст I проголосив анафему засновникам автокефалії. Також суперечливим було питання щодо виникнення Московської, спочатку самоврядної митрополії у 1448 р., а потім і патріархії та канонічності приєднання Київської митрополії у 1686 р. до її складу. Константинопольський патріархат 141 р. не визнавав легітимним вигнання митрополита Ісидора, та самочинне висвячення на митрополита Іону в Московський митрополії. Таких випадків історія знає достатньо. Досить складними та напруженими сьогодні є відносини між УПЦ (МП) з одгого боку та УПЦ (КП), УАПЦ з іншого. Тож для нашого дослідження особливостей вселенського православ'я приоритетним буде не стільки канонічний, легітимний статус тієї чи іншої православної церкви, скільки містична, догматична (віросповідна) та літургійна спільність цих релігійних організацій.

Отже, самоорганізація та подальший розвиток православ'я призвів до переходу від монополізму до утворення відкритої кількості рівноправних автокефальних помісних національних церков, що живуть у єдиному духовно-догматичному просторі. Ці церкви зберегли у продовж всієї історії не лише канонічне євхаристійне спілкування, соборну єдність, спільний містико-сотеріологічний стрижень, але й богословсько-філософський діалог, що мав своїм підґрунтям святоотцівську традицію. «…завжди сотеріологічний, догматичний переказ постав перед нами зовсім однорідним, незважаючи на багатство та різноманітність його досвіду, не дивлячись на різність епох та культур, що ним охоплювались. Він – єдина духовна родина, у якій ми легко впізнаємо спорідненість її членів, хоча вони й віддалені один від одного і в часі і в просторі» [1, с. 178] – справедливо зауважує В. М. Лоський. За таких умов кристалізувався формат православної духовності з притаманними йому рисами: тріадоцентричністю, христоцентричністю, церковноцентричністю, сотеріологічністю, соборністю, літургійною свободою та містичністю.

Подальші періоди розвитку православ'я призвели до диференціації православного благочестя та релігійної психології, що назавжди визначили характер східного християнства та сформували його образ, стійкий щодо подальших історико-культурних трансформацій. Така подвижниця, преподобномучениця, дослідниця як Марія (Скобцова) у статті «Типы религиозной жизни» виділяє наступні типи благочестя, що притаманні різним православним віруючим: 1) синодальний, 2) уставницький, 3) естетичний, 4) аскетичний, 5) євангельський. Ці типи, на думку автора, мають як позитивні так і негативні модуси розвитку, та відображають специфічно православні інтенції богошанування, характеризують основні риси православної психології [5, с. 2 –5]. І хоча сама сповідниця й дослідниця зосереджує увагу переважно на проявах псевдо духовності, все ж установки, орієнтири, цінності та ідеали, що лежать в їхній основі є амбівалентними в процесі своєї конкретної життєреалізації. Серед таких рис варто виділити: для першого типу – патріотизм та відданість національній ідеї, що іноді досягає рівня філетизму та радикального цезаре-папизму. Для другого – святоотцівський традиціоналізм, консерватизм, фундаменталізм, конфессіоналізм, що часто межує із ксенофобією та культом букви, правил, ритуалів. Для третього – естетизм, здатність чуттєво переживати істину як красу на рівні сприйняття, представлену різними формами релігійного мистецтва та богослужіння, збереження та трансляція мистецьких канонів, елітаризм, надмірна ідеалізованість, зверхність, відсутність чуттєвості до реального, нарцисизм, егоцентризм. Для четвертого – аскетичність, що набуває різної векторної спрямованості, в залежності від реалізації закладеного в неї релігійно-антропологічного ідеалу: від аскетичного зречення усього світу, заради збереження та спасіння своєї душі (шлях, на якому навіть любов є засіб та аскетична вправа, а не самоціль) до аскетичного жертовного служіння світові, в ім'я любові до ближнього як вищої цінності та перемоги над гріхом. Для п'ятого – ухристовління як протилежність уцерковлінню (як підведенню життя під певний ритм храмового благочестя), при якому таємниця людино спілкування стає таємницею Богоспілкування, православ'я як поза храмова літургія у служінні через людину Христові [5, с. 12].

Якщо попередній аналіз стосувався переважно рівня релігійної психології у з'ясуванні типів благочестя та особливостей релігійного характеру, то наступні роздуми будуть присвячені дослідженню ціннісно-ідеологічного

рівня. Християнство взагалі і православ'я зокрема ґрунтується, виражає і відстоює певний релігійно-антропологічний ідеал.

Починаючи з апологетики та патристики, у яких питання ідеалу людини було концептуально осмислено Іренеєм, Афанасієм Олександрійським, Василем Великим, Григорієм Назіанзіним, Григорієм Ниським, Максимом Сповідником та іншими, тема «ідеалу людини» є наскрізним принципом системи православної свідомості та культури. Під православним ідеалом людини ми розуміємо зразок людської досконалості, категорію, що відображає спрямованість волі людини, ідеальну модель особистісного розвитку, вищу мету прагнень та устремлінь певної особи, групи осіб, людства вцілому. Він полягає в єднанні подвижника з Ісусом Христом, внутрішньому преображенні тварної природи людини та обоженні. У такий спосіб віруючий прилучається до буття Пресвятої трійці у особі Ісуса Христа, проте не сутнісно, а енергійно, як Бог за благодаттю. В православ'ї людина постає як духовно-фізична істота, котра здатна, через єднання з Богом у особі Ісуса Христа, подолати наявну гріховність, як актуальну так і потенційну не лише у духовно-душевному вимірі, але й преобразитись тілесно (свідченням чому є нетлінні мощі святих), стати іпостасним центром буття, реабілітувати тілесність, фізичність, тварність як таку. Оскільки акт творіння Богом світу відбувається через посередство енергій-волінь, що є ще однією відмінною ознакою православного віровчення, то світ перестає розумітися як причина зла. Енергії-воління є ідеями, ентелехіями, смислами, сутнісними формами конкретних речей, явищ та процесів, через які сам Бог знаходиться у світі, хоча й поза сутністю. Більш докладно ці догматичні положення ми будемо розглядати у третьому підрозділі цього розділу. Однак, саме людина, яка відродила у собі богообразність та богоподібність стає спів творцем Богу у відновленні енергійної, благої сутності буття, пошкодженого гріхом. «Створена за образом Божим людина є істотою особистісною, вона – особистість, яка не повинна визначатись своєю природою, але сама може перетворювати природу, уподібнюючи її своєму Божественному Першообразу» [1, с. 126], – пише В.М. Лоський. Тому персональне спасіння в духовній традиції східної церкви не можливе без соборного вселенського обоження, коли Бог буде «все у всьому», активною дієвою причиною якого є душа віруючого, що синергійно взаємодіє із волею Божественною. У такому світлі стає більш зрозумілим характерне для православ'я шанобиве ставлення до інституту чернецтва, зокрема анахоретів, схимників, затворників, старців. Вмирання для світу схимонахів, відтак, не означає егоїзму, а швидче зречення гріха, та особлива форма піклування про світ, братів у Христі, новонавернених, іншовірців та навіть безбожників.

Таке сприйняття вселенського православ'я характерне не лише для його адептів та послідовників. Папа Іоан Павло II у своїй знаковій енцикліці «Світло Сходу» серед інших істотних рис православної духовності справедливо виділяє ті, які визначили обличчя вселенського православ'я в палітрі релігій світу та суттєво вплинули на розвиток католицької традиції і увійшли у католицьку свідомість – це: православна ікона, літургійний спів, есхатологізм, холізм, ідеал обоження та аскетична традиція.

Варто зазначити, що багато дослідників, зокрема М. Бердяєв, П. Флоренський, О. Саган та інші наголошують, що відмінною ознакою православної духовності є не стільки ортодоксія вчення, скільки ортодоксія життя. «Православ'я показується, але не доказується. От чому, для всякого бажаючого зрозуміти православ'я, є тільки один спосіб – прямий досвід православ'я» [6, с. 126], – говорить П. Флоренський. Така особливість вказує на єдність та нерозривність теоретичного та практичного, психологічного та ідеологічного у єдиному досвіді внутрішнього преображення людини на шляху обоження у релігійному досвіді православ'я.

Важливо, що Володимира Великого, при виборі ним релігії для запровадження у Русі, переконали не стільки логічні пояснення й обгрунтування, скільки етико-естетична привабливість та життєва цілісність християнства візантійського зразка. Нестор Літописець так описує враження делегатів та звіт послів перед князем у «Повісті временних літ»: «Ходили до болгар, дивились як вони моляться в храмі, тобто в мечеті: стоять там без пояса, зробивши уклін, сядуть і дивляться туди й сюди, як скаженні і немає у них веселощів, але тільки журба й смрад великий. Не добрий закон їхній. Й прийшли ми до німців, й бачили в храмах у них різну службу, але краси не бачили ніякої. І прийшли ми в грецьку землю, і ввели нас туда, де служать вони Богові своєму. І не знали ми: на небі, чи на землі ми, бо на землі такого видовища й краси такої немає і не знаємо як розповісти про це. Знаємо тільки те, що перебуває там Бог з людьми...» [3, с. 23]. Ця промова стала визначальною у виборі князя. В історії світового православ'я з цього моменту почалася писатися нова сторінка, пов'язана з долею східних слов'ян взагалі та українського народу зокрема. Розпочався новий вимір православ'я – українське православ'я.

Бібліографічні посилання

1. Лосский В.Н. Очерк мистического богословья восточной церкви. Догматическое богословие [Текст] / В. Н. Лосский. – М. : Центр «СЭИ», 1991. – 288 с.

2. Палама Г. Триада в защиту священнобезмолвствующих [Текст] / Г. Палама. – М. : Канон, 1995. – 383 с.

3. Повесть временных лет [Текст] / подгот. текста, пер. ст. и коммент. Д. С. Лихачев ; ред. В. П. Адрианова-Перетц. – 3-е изд. – СПб. : Наука, 2007. – 668 с. – (Литературные памятники / РАН).

4. Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан [Текст] / О. Н. Саган. – К. : Світ знань, 2004. – 912 с.

5. Скобцова М. Типы религиозной жизни [Текст] / М. Скобцова. – М. : Канон, 2002. – 42 с.

6. Флоренський П. А. Столп и утверждение истины [Текст] / П. А. Флоренський. – М. : Правда, 1990. – 490 с.

Лысенко А.В. Вселенское православие и его украинское измерение.

Украинское православие, создавало чувство единого целого, выражало национальный дух и формировало национальный характер в сложные для истории Украины периоды. Именно православие формировало у представителей нации осознание своего этнического своеобразия через отнесение себя к освященному церковью и Богом украинскому народу. Вместе с тем православие стало выразителем общехристианских ценностей, идеалов кафоличности Христовой церкви.

Ключевые слова: благочестие, христоцентричность, литургическая свобода, святоотеческая традиция.

Lysenko O. Universal Orthodoxy and its Ukrainian dimension.

For Ukrainians Ukrainian Orthodox Church expressed the national spirit and shaped the national character, created a sense of a whole. Orthodoxy has shaped the consciousness of their ethnic identity because of association with the church and

consecrated to God Ukrainian people. However, Orthodoxy became the mouthpiece of values and ideals of common Christian.

Key words: piety, liturgical freedom, patristic tradition, Christian centricity.

Надійшла до редколегії: 09.06.14

УДК 165.74

І. С. Матвієнко

Національний університет імені біоресурсів та природокористування України

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ЕРІХА ФРОММА.

Предметом філософії у Фромма є закони та принципи діяльності суб'єктивності, людського фактору в суспільно-історичному процесі. Головним і в філософії Маркса, і в філософії Фройда є проблема людини, саме тому його цікавить синтез думок цих видатних мислителів. Для Маркса людська поведінка залежить від соціально-історичної природи, для Фройда ж це біологічна природа, яка є перед усім. Саме з цього Фромм робить висновок, що ці теорії можуть доповнювати одна одну. Він намагається розглянути марксистку філософію крізь призму антропологічного психологізму. І в подальшому вважає, що ця філософія не є ідеалізмом чи матеріалізмом, а репрезентує собою синтез натуралізму та гуманізму. Саме з цих ідей випливає фроммівська теорія гуманістичного психоаналізу.

Ключові слова: людина, психоаналіз, суспільство, природа людини, матеріалізм, гуманізм, гуманістичний психоаналіз.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковими чи практичними завданнями. Фромм ставить собі за мету зрозуміти закони, які лежать в основі розвитку суспільства, тобто він прагне зрозуміти людину в соціальних умовах її існування. Головною особливістю цього геніального мислителя є те, що він як соціальний філософ намагається поєднати філософію Маркса та Фройда. Саме за допомогою цих мислителів Фромм намагається розв'язати проблеми, які виникають між людиною та суспільством. Він вважає, що саме поєднання вчення цих філософів може дати нам можливість повноцінного вирішення цих проблем. Фромм ставить собі за ціль сформувати синтез вчень цих мислителів, їх розуміння та критики.

Звичайно поєднання Фройда та Маркса не є новою ідеєю, але це ніби ще одна спроба переосмислити їх вчення, яке мало досить широке поширення не тільки в європейських країнах, але і на американському континенті. Звернення Фромма до марксиської соціології, його прагнення модернізувати фройдизм, свідчить лише про те, що вплив марксизму на Заході не зменшується, і те, що фройдизм як напрям переживає не найкращі часи, адже постійно потребує залучення нових ідей, свідченням такої «реанімації» фройдизму, і є постаті Фромма, Хорні та Саллівена, які своїми науковими здобутками свідчать про це.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Критичний перегляд різних положень філософії Фройда, які все частіше впліталися в дослідження експериментальної психології, антропології та соціології дали певний поштовх для виникнення з 30-их роках XX ст. неофрейдистського напряму в психоаналізі для представників (Е. Фромм, К. Хорні, А. Кардінер, Г. Саллівен), якого характерним було особлива цікавість до соціально-філософської проблематики. Саме з виникнення цієї школи послідовників в психоаналізі починається другий етап в розвитку соціологічної тенденції, головною рисою якої було те, що її прихильники відмовляються від біопсихологізму в трактуванні людської поведінки та звертаються до соціально-психологічного психологізму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначити витоки та окреслити процес становлення соціально-філософського вчення Е. Фромма з приводу людини та суспільства; сформувати основні вектори філософських концепцій З. Фройда та К. Маркса, розглянувши спільне та відмінне в їх системах з точки зору філософії Е. Фромма.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Починаючи від поч. XX ст. і до сьогодення, навряд чи можна знайти більш популярне вчення, яке справило такий значний вплив на сфери духовного життя суспільства, ніж Фройд та його теорія психоаналізу, а з нею і послідовники цього вчення, такі як К. Хорні, Г. Саллівен, Е. Фромм та інші.

Психоаналіз можна визначити як конкретне теоретичне вчення, яке виникає на початку XX століття і формується з потреби медичної практики як метод лікування нервових хвороб. Представляючи собою з самого початку свого виникнення лише певний вид медичної техніки лікування неврозів, яка заміняла собою гіпноз. Психоаналіз як напрям надалі формує основу для нового досить специфічного психоаналітичного напряму в психології. Перетворюється на соціальну філософію, певний світогляд та починає претендувати на універсальність, всезагальність своєї методології не тільки у вирішені медико-психологічних проблем, але втручається і у соціальні.

Розглядаючи історію психоаналізу потрібно виділити 2 етапи: по-перше, це біопсихологічний етап, на якому виникає соціологічна концепція Зігмунда Фройда; по-друге, соціопсихологічний, в рамках якого виникає соціально-філософська концепція Еріха Фромма.

Соціальне життя, за Фройдом, це неперервна боротьба між інстинктами та мораллю, біологічними потребами індивіда і потребами тої групи людей, суспільства до якого вона (людина) належить. Культура як така, не має ніякої реальної основи в природі людини. В цьому і є головний парадокс вчення Фройда: з одного боку, людина не створена для суспільства, а з іншого - потребує його. Ідеалом, як вважає відомий вчений, є «суспільство, в якому відсутній будь-який примус і представляється вільний перегляд для задоволення та реалізації інстинктів…суспільство виникає з потреби осідлати непокірні біопсихологічні потреби людини» [1, с. 7]. Для нього і виникнення неврозів зводиться до конфлікту між людиною та культурою.

Всі неофройдисти, як їх ще називають «культурна школа», розділяють загальне переконання в тому, що сутність людської поведінки не можна пояснити виходячи лише з єдиної універсальної біологічної природи людини, а потрібно звернути увагу на аналіз соціальних, культурних факторів і дослідити їх вплив на процеси становлення особистості. Вони заперечують

фройдівську теорію сексуальних інстинктів та агресії, та критично переоцінюють цілу низку інших питань класичного психоаналізу.

Еріх Фромм перший, хто показав, що ті проблеми, які формуються між взаємодією людини та суспільства, не може вирішити ортодоксальний фройдизм. Соціологічна спрямованість Фромма в його наукових пошуках разом з Хорні приводять до перегляду ідей Фройда та нового погляду на них. Почавши свою аналітичну практику в Європі в якості ортодоксальних фройдистів, вони досить швидко емігрують до США, де формують новий напрям в психоаналізі, до якого в 1934 році приєднується Г.Саллівен.

Відштовхуючи біологізм фройдівської психологічної теорії, неофройдизм не відмовляється від інстинктивізму як такого. На місце біологічних інстинктів, які визначають людську поведінку, вони ставлять психологічні потреби людини, які у різних представників неопсихоаналізу носять різні назви, але під ними розуміється одне і теж саме.

Але не дивлячись на те, що представники неофройдизму постійно виправляють фройдизм, вони все ж не відмовляються від головних принципів психоаналізу, і представляють собою модернізовану версію цих принципів.

Еріх Фромм з перших кроків своєї наукової діяльності намагається інтерпретувати динаміку всієї людської історії, прагне розкрити психологічний механізм суспільного розвитку, досліджуючи цю проблему він принципово переконаний в антропологічно-філософській концепції людського існування. Він будує свою власну абстрактно-психологічну модель людини, яка є головною опорою філософії. Зрозуміти філософію Фромма неможливо без дослідження тих ключових теорій, на яких будується його вчення.

В пошуках вирішення проблеми особистості Фромм заперечує як визначення людської сутності, в яких джерелом психічних сил, потреб, вважається біологічно фіксована природа людини, так і ті, в яких в якості джерела розглядається лише оточуюче людину соціальне середовище. Перший підхід до проблеми особистості, на його думку, є субстанціалістським, неісторичним і не може пояснити багатогранність форм людської діяльності в час розвитку та змін на протязі всієї історії. Другий же підхід ігнорує притаманні людині внутрішні психічні властивості, виражає релятивістську позицію, обмеженість якої Фромм вбачав у тому, що вона розглядає людину у фатальній залежності від відповідних культурно-історичних типів розвитку суспільства.

Виникнення свідомості у людини, на думку Фромма, розриває природні зв'язки з природою, руйнує їх вічну гармонію, і породжує, те екзистенціальне протиріччя, яке складає основну проблему людського існування. З одного боку, людина – частина природи і підвласна її біологічним та фізичним законам, з іншого, завдяки своєму розуму вона піднімається над її межами і протистоїть, як самоусвідомлюючий суб'єкт. Будучи частиною природи людина, в той же самий час, і протистоїть їй. Людська самосвідомість, на думку Фромма, зробила людину чужою у цьому світі, яке сформувало поступово почуття страху та самотності. Людина не може повернутися до людської гармонії з природою, тому Фромм вважає, що він має шукати єдності з нею на основі розвитку своїх розумових здатностей. Ця необхідність постійно знаходитися в пошуку все більш вищих та досконалих форм єдності з природою, з іншими істотами та з самою собою, людина є джерелом всіх тих психічних сил, які мотивують її поведінку, визначають всі почуття, афекти та в певному розумінні переживання.

Неофройдистська теорія особистості Еріха Фромма виявляється насправді психологічною теорією. Головною відмінністю її від фройдівської, є те, що в основі її лежить не уявлення про біологічну природу людини, а антропологічна природа потреб людини. Критично переглядаючи теорію Фройда на природу людини, коли Фромм будував свою теорію особистості і розглядаючи проблеми взаємовідношення людини з суспільством, він дуже часто звертається до теорії Маркса, ніби підтверджуючи постійними посиланнями на його вчення свою точку зору.

Єдиним вірним і розумним способом вирішення проблем людського існування, за Фроммом є любов, яка базується на продуктивній орієнтації характеру. Любов – це така єдність з світом, іншою людиною, при якій повністю зберігається її повна цілісність та індивідуальність. Головними елементами любові, за Фроммом, є турбота, відповідальність, повага та знання об'єкта кохання. Це такий спосіб співвіднесення, який повністю співпадає з істиною ціллю людського існування, при якому людина отримує своє власне «Я».

Еріх Фромм як філософ вчить нас інтелектуальній сміливості, справжній вірі в добро, осмисленому оптимізму, стійкості в боротьбі зі злом, він прагне навчити нас думати та розуміти своє положення у світі. Його ідеї намагаються направити нас в течію живої постійно діючої думки, яка має мати спрямування на світ в якому ми живемо та людей, які нас оточують.

Саме з точки зору його психоаналізу ми розуміємо все навколо. Напевно, в світі вже не знайдеться жодної людини, яка б не чула про психоаналіз. В XX ст. головним осередком цього вчення є США, хоча Відень був місцем його народження, а Цюріх першою, так би мовити, експериментальною базою, але тільки в США він зміг прорости не тільки, як вчення, якому поклонялися мільйони, але і тісно переплівся з культурою цієї країни. США стало свідком не тільки розвитку психоаналізу як класичного вчення, але і розвитком його сучасних тенденцій, його реформації та реконструкції.

Своє розуміння суті психоаналізу та підходу до людської психіки реформатори (Карен Хорні, Еріх Фромм та Гаррі Стек Салліван) розкрили в наступних положеннях: 1) почуття, мислення, потяги та поведінка людей детерміновані несвідомим, внутрішньо психічними силами; 2) ці сили є глибоко приховані в людській психіці та є недоступними для свідомості; 3) їм теж вдається потрапити в свідомість, але замаскованим чином; 4) технічні прийоми, які відкрив Фройд, представляють собою ні що інше, як ті, основні засоби за допомогою яких вдається схопити матеріал безсвідомого і розшифрувати його, в результаті чого стає можливим довести безвідомі сили досвідомого; 5) свідоме «я» всіма можливими силами сперечається з цими спробами; 6) тільки завдяки довгому та тяжкому процесу вдається перебороти та розкрити без-свідомі мотиви; 7) отже, як вихід з неврозів, так і зміни в характері залежать від можливості перетворення без-свідомого в свідоме, зазначає Гаррі К. Уелльс [3, с. 158]. Саме таким чином сукупність цих положень дають нам сутність психоаналізу, яка незалежна від теорії Фройда.

Еріх Фромм, слідом за Карен Хорні, замінює фройдівські інстинкти, філогенетичні спогади та вроджені психічні фактори соціальними факторами. Однак на відміну від неї, він не обмежується лише загальними роздумами з приводу культури та її ролі

в житті людини. Фромм приділяє велику увагу не тільки економічному, соціологічному, політичному та ідеологічному аналізу, але й психології. При цьому він використовує дуже багато понять з філософії не тільки Фройда, але і Маркса «він використовує вчення Маркса, щоб «реконструювати» систему Фройда», пише Г. Уелльс [3, с. 124].

У Фромма психологічне органічно переплітається з соціологічним, і цей тандем дає важливий результат. Він пише з приводу Фройда, що «він і більшість його учнів мали досить наївне явлення про те, що відбувається в суспільстві» [3, с. 125]. Визнаючи, в один і той самий час, що його вчення ґрунтується на багатьох фундаментальних поняттях Фройда, і звинувачуючи його в тому, що він принижує своє відкриття, акцентуючи всю свою увагу лише на інстинктах та їх пригніченні в суспільстві. Напротивагу Фройду і його теорії інстинктів, Фромм говорить, що не інстинкти творять людину, а історія. Характер людини змінюється від однієї історичної епохи до іншої, від однієї соціальної, ідеологічної, політичної, економічної системи до іншої. І в цьому питанні він опирається на вчення Карла Маркса.

В своїх працях Фромм притримується концепції Хорні про ворожий характер сучасного суспільства, але і ґрунтовно зупиняється на тих рисах, які залишили свій відбиток на людині. Останні настільки болючі, на думку Фромма, що свідомість людини, не витримує прямого зіткнення з дійсністю, і в цілях самозахисту створює безсвідомі захисні механізми в формі втечі від свободи чи раціональності. Ці механізми становлять основу формування структури характеру індевіда.

Кінцевою ціллю реформаторів (Хорні, Фромма та Саллівена) було докорінна перебудова характеру, в результаті чого індивідуальна свідомість стає повністю раціональною, абсолютно незалежною від безсвідомого, емоціональних, ірраціональних захисних механізмів. Це могло бути досягнуте шляхом руйнації цих захисних механізмі «я» і заміни їх сприйняттям, мисленням, інтелектом, логікою та роздумами.

Окрім депресій та війни, до числа подій, які змінили світ можна також віднести цілий ряд соціальних революцій, починаючи від російської, і закінчуючи китайською. Одна третя світу живе в умовах соціалізму, та керується філософією і соціологією марксизму. Саме марксизм був одним з тих факторів, які справили значний вплив на розвиток протиріч всередині фройдизму, прискоривши його реформацію. Досліджуючи цю проблему сам Фромм зіткнувся з протиріччями в своїй теорії, перед ним був вибір: або повністю відмовитися від психоаналізу, або зробити нову спробу його реконструювати. І його вибір на користь реконструкції. Він здійснює довгий шлях до фройдівської класичної системи, з її вродженими спогадами та посиланнями на доісторичне первинне суспільство. «Якщо Фройд вважав вродженні спогади нелюдяними та руйнуючими, то Фромм представляв їх як гуманітарні та творчі» [3, с. 168]. Якщо у Фройда людина від самого свого народження постає нелюдяною, а пригнічення потрібно для розвитку справжнього суспільства і людських цінностей, то на думку Фромма, людина від природи гуманна, а пригнічення та саме суспільство нелюдяні. Таким чином, реконструкція, класичного психоаналізу Фроммом привела до того, що теорія Фройда була розглянута зовсім в іншому ключі. І це дало можливість Фромму врятувати захисні механізми «я».

XIX та XX ст. ввійдуть в історію як час, коли відбулися величезні соціальні потрясіння та глибинні ідейні конфлікти. Соціально-філософська концепція Еріха Фромма є однією з багатьох різновидів абстрактно-гуманістичної теорії, які певним чином розповсюджені на Заході в рамках різних філософських та релігійних вчень. «Соціальна філософія Фромма представляє собою теоретично оформлену ідеологію…», пише Добреньков [2, с. 4].

Еріху Фромму принесло велику популярність не стільки велика кількість наукових робіт в галузі філософії, культурології, психології, етики, релігії, соціології, а широка суспільна діяльність. Його робота та чітка позиція щодо сучасного йому стану людства, критичні висловлювання не тільки в публікаціях, але і з трибун проти нелюдських систем, проти війни США у В'єтнамі, виступи за мир, і всесвітню відмову від зброї, притягували увагу до цієї непересічної особистості не тільки в США, але і за межами цього континенту.

Особливістю філософії Фромма є те, що вона будується на фундаменті фройдизму, і в той самий час, випробовує на собі вплив філософії К.Маркса. Він намагається синтезувати філософію Фройда та Маркса, піддаючи марксизм інтерпретації з боку антропологізму. Фромм з одного боку намагається продовжити філософську лінію Фройда, щодо етики, релігії, моралі, психології, культури, а з іншого - модернізувати її, додаючи філософію людини К.Маркса. Філософія Фромма подається нам з двох сторін: по-перше, вона репрезентує філософію Фройда як з позитивного боку, так і з боку критичного до неї ставлення, а по-друге, ця теорія намагається інтерпретувати марксизм і фройдизм в їх синтезі з боку антропологічного виміру та гуманізму.

При розгляді антропологічних, гуманістичних, філософських та соціальних ідей в рамках психоаналізу потрібно виділити два головні етапи: 1) біопсихологічний, в межах якого виникає соціологічна концепція З. Фройда та 2) антропологічно-психологічний, в межах якого виникає концепція Е.Фромма. Досліджуючи характер і причини істеричних захворювань, Фройд робить висновок про те, що «паталогічні феномени на основі процесу витіснення із сфери свідомості в підсвідому сферу емоцій, потягів чи реакцій, які небажані або не приємні свідомому людському «Я» [2, с. 10]. Головною причиною виникнення і розвитку нервових захворювань є надмірне пригнічення і обмеження сексуальних інстинктів суспільною мораллю. Саме це є зародженням соціальної думки у Фройда. Його теорія має чітко виражений біопсихологічний та інстинктивний характер. Філософську основу, на якій будується фройдівський психоаналіз є філософський принцип таких видатних філософських класиків як Платон, Кант, Шопенгауер, Ніцше, Гартман та Бергсон. Хоча сам Фройд не відносив себе до якоїсь однієї філософської доктрини, але він завжди звертав свою увагу на ірраціоналізм.

Соціальне середовище, як зазначає Уелльс, є для них «лише «декорацією» для розгортаючої всередині психіки напруженої драми суперечливих емоцій» [4, с. 55]. Заперечуючи біологізм фройдівської психологічної теорії, неофройдисти не заперечують інстинктивізм як такий.

Сам Фромм писав про своє відношення до фройдівського психоаналізу, так, що він є відмінним від думки Фройда, але тим паче, він все одно будує свою філософію на його відкриттях. Можна сказати, що всі неофройдисти і Фромм, і Хорні, і Салліван, коли будували свої теорії спиралися на головний принцип: «зберегти сутність психоаналізу, віддаючи в жертву фройдівську форму» [Цит. за 2, с. 21]. Фромм акцентує свою увагу

на людині та її місці в соціумі – це є головним для нього.

Намагаючись зрозуміти причини виникнення, розвитку та наслідки тих страшних подій, які відбувалися в світі. Фромм, звертає свою увагу на філософію Карла Маркса. Дослідивши яку він приходить до висновку, що Фройд знаходився на дуже низькому рівні розуміння суспільства та людини, на відміну, від Маркса. Теорія Маркса відіграла велику роль в пробудженні цікавості Фромма до соціально-філософської проблематики. «Без Маркса…моє мислення залишилося б без одного з головних стимулів, - визнає Фромм, підкреслюючи значимість впливу ідей Маркса» [Цит.за 2, с.23]. Фромм намагається здійснити синтез вчень двох геніальних мислителів XIX ст. – Зігмунда Фройда та Карла Маркса.

Предметом філософії у Фромма є закони та принципи діяльності суб'єктивності, людського фактору в суспільно-історичному процесі. Головним і в філософії Маркса, і в філософії Фройда є проблема людини, саме тому його цікавить синтез думок цих видатних мислителів. Для Маркса людська поведінка залежить від соціально-історичної природи, для Фройда ж це біологічна природа, яка є перед усім. Саме з цього Фромм робить висновок, що ці теорії можуть доповнювати одна одну [2, с. 26]. Фромм намагається розглянути марксистку філософію крізь призму антропологічного психологізму. І в подальшому він вважає, що ця філософія не є ідеалізмом чи матеріалізмом, а репрезентує собою синтез натуралізму та гуманізму. Саме з цих ідей випливає фроммівська теорія гуманістичного психоаналізу, або як він ще сам називає «діалектичного гуманізму», яку він вважає, нейтральною у всіх відношеннях.

Бібліографічні посилання

1. Добреньков В. И. Критика неофрейдистской концепции Эриха Фромма [Текст] / Владимир Иванович Добреньков. – М., «Знание», 1972. – 48 с.

2. Добреньков В. И. Неофройдизм в писках «истины» (иллюзия и заблуждения Эриха Фромма) [Текст] / Владимир Иванович Добреньков. – М. : «Мысль», 1974. – 144 с.

3. Уэллс Г.К. Крах психоанализа. От Фрейда к Фромму [Текст] / Гарри К. Уэллс ; [пер. с англ., общ. ред. и послесловие действительного члена АМН проф. А.В. Снежневского.] – М. : «Прогресс», 1968. – 287 с.

4. Уэллс Г. К. Фрейдизм и его современные «реформаторы» [Текст] / Гарри К. Уэллс // «Вопросы философии». – 1959. – №12. – С. 55–75.

5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности [Текст] / Эрих Фромм ; [пер. с нем. Э.Телятниковой.]. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – 635,(5) с. – (Philosophy).

6. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст] / Эрих Фромм. – М. : АСТ ; Мн. : Харвест, 2005. – 384 с. – (Философия. Психология).

7. Фромм Э. Из плена иллюзий. Как я столкнулся с Марксом и Фрейдом [Текст] / пер. Т. В. Панфиловой // Душа человека / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – С. 299–374.

Матвиенко И.С. Социально-философская концепция Эриха Фромма.

Предметом философии у Фромма есть закон и принцип субъективности, человеческого фактора в социально-историческом процессе. Главным и в философии Макса, и в философии Фрейда есть проблема человека, именно по этому его интересует синтез мыслей этих выдающихся мыслителей. Для Макса человеческое поведение зависит от социально-исторической природы, для Фрейда – это биологическая природа, которая предшествует всему. Именно по этому Фромм делает заключение, что эти две теории могут дополнять одна другую. Он пытается рассмотреть марксистскую философию сквозь призму антропологического психоанализа. И в дальнейшем считает, что эта философия не есть идеализмом или материализмом, а представляет собой синтез натурализма и гуманизма. Именно с этих идей формируется фроммовская теория гуманистического психоанализа.

Ключевые слова: человек, психоанализ, общество, природа человека, материализм, гуманизм, гуманистический психоанализ.

Matvienko I. Socio-philosophical concept of E. Fromm.

The subject of philosophy is Fromm the laws and principles of activity of the subject, the human factor in social and historic process. Major in philosophy Marks, in philosophy Freud are human problems, which is why his thoughts of interest synthesis of great thinkers. For Marksa human behavior depends on the socio-historical nature, for this is Freyda biological nature which are primarily. From that Fromm concludes that these theories can complement each other. He tries to examine philosophy of Marx in the light of anthropological psychoanalysis. And the further believe that this philosophy is not idealism or materialism, and represents a synthesis of naturalism and humanism. It follows from these ideas of humanistic theory of psychoanalysis Fromm.

Key words: person, psycho-analysis, society, human nature, materialism, humanism, humanist psychoanalysis.

Надійшла до редколегії: 11.06.14

УДК 11

В. В. Мельник

Донбаський державний педагогічний університет

ЕКЗИСТЕНЦІАЛ СТРАХУ В ПОСМОДЕРНІСТСЬКУ ЕПОХУ

Розглянуто аксеологічні виміри екзистенціалу страху як одного з важливих онтологічних метафізичних чинників людського існування.

Ключові слова: екзистенціал, страх, тривога, боязнь, екзистенція, онтологія, модус, метафізика.

Попри це в XIX – XX ст. проблема страху посідала значне місце в інтелектуально-духовному просторі вітчизняної культури і знаходила різностороннє осмислення в працях провідних релігійних мислителів. Хоч практично всі філософські школи і напрямки, так чи інакше, розглядали проблему страху в межах відповідних світоглядних систем, завдання самовизначення страху як онтологічного феномену залишається актуальним. Це пов'язано з тим, що раціоналістична традиція мислення, яка прагне до виявлення істини, як знання, що перебуває поза свідомістю, розглядала страх лише як випадковий момент, психологізм, один із людських афектів, емоцій пристрастей, сферою дії яких є духовне.

Більше того, переважав аналіз лише окремих форм і виявів страху. Проте цілком очевидно, що розуміння природи, смислу страху неможливо опрацювати і розкрити повністю, виходячи з аналізу будь-якого окремого виду або окремого аспекту, як не можна засобами окремого наукового знання розібратися в структурі цього складного феномену.

Актуальність та інтерпретація екзистенціалів сучасними формами філософування, зокрема і

європейською філософією, є достатньо сильною й глибокою і вимагає свого осмислення. Про це говорить П. Гайденко: «Без серйозного аналізу творчості С. К'єркегора, М. Хайдеггера, М.А. Бердяєва, К. Ясперса, Г. Марселя, Ж.-П. Сартра та ін. важко розібратися в тому, що являє собою та строката картина сьогоднішніх філософських «дискурсів», що мають назву «постмодерну», претендують визначити собою дух майбутнього XXI ст.» [2, с. 36].

Саме тому буття сучасної людини гостро потребує осмислення й збереження традиційних екзистенційних цінностей і понять, для чого вимагається насамперед їхній філософський аналіз. Отже, актуальність дослідження полягає у визначенні нових форм людського існування на основі переосмислення фундаментальних екзистенційних категорій у контексті європейської філософії XVII – XX ст. Сукупний соціальний страх складається із повсякденних, звичайних або прозаїчних страхів. На неусвідомленому рівні стан страху безпосередньо породжується силою й енергією психічного світу людини. Поява страху зумовлена тут дисбалансом між нормами і принципами, які господарюють у зовнішньому світі, та інтимними прагненнями індивіда. Страх – одна із форм психічної фіксації і вияву цієї невідповідності. Це своєрідний захисний механізм особистісного неусвідомленого життя людини, її внутрішнього Я. Свідоме осмислення страху, уважає В.Андрусенко, дозволяє індивіду усвідомити необхідність подолання дисгармонії між природою і суспільством, між людиною і відчуженими від неї соціальними силами. У свідомому осмисленні страху домінує раціональне, світоглядне начало.

Така постановка питання виводить на проблему взаємовідношення релігії та екзистенціалізму, оскільки в західноєвропейській філософії XX ст. вони не завжди знаходилися в одному смисловому ряду. Екзистенціалізм розвивався паралельно з родинним напрямком персоналізму і філософської антропології, від яких він відрізняється передусім ідеєю подолання (а не розкриття) людиною власної сутності і значним акцентом на глибині емоційної і внутрішньої природи, що розглядає мотиваційну сферу душі, страх, жах, тривогу, свободу, любов, смерть, віру.Здебільшого страх уважається негативним явищем, але екзистенціалісти 20 ст. надають йому позивного забарвлення. Вони говорять, що страх уражає людину у всіх її життєвих відношеннях. Він необхідний нам для того, щоб витягти людину з розміреного абстрагування від усіх щоденних проблем, турбот і подивитися на все, що відбувається, з боку. Страх подібний до вогню, він спалює все несуттєве і тимчасове; він відвертає людину від усього світського. Тільки тоді проявляється істинне існування. К'єркегор твердить: страх – це запаморочення свободи [7, с. 80].

Під час цього почуття все незначне відступає на задній план, а залишається лише існування. Коли людина піднімається над бездумним проживанням – вона розуміє, що більшість її цінностей, орієнтирів і життєвих відношень – помилкові. Раніше вони несли її, а тепер вона ніби відірвана від них, тепер вона цілком опирається на саму себе, і лише в цьому проявляється істинна свобода.

У статті ми користуємося визначенням екзистенціалів як «категорій людського буття, що виступають як спонукання до чинного існування», яке дав С.А. Ісаєв [3, с. 46]. На нашу думку, це визначення розкриває суттєвий зв'язок екзистенціалізму з метафізикою та культурою, оскільки шуканим є чинне існування. Таке розуміння дає змогу бачити в етичному екзистенційну основу особистості, тому недостатньо говорити про етику екзистенціалізму, а необхідно розкривати етичний фундамент екзистенційних категорій людського буття. Екзистенціали – способи існування людини і виявлення сутнісних характеристик Я; категорії людського буття; ціннісні вузли, квінтесенції смислів, цілей, прагнення людей; світоглядні конструкції, які задають параметри людського існування у світі. Хоч роздуми про екзистенціали притаманні ще мудрецям Античності, Середньовіччя і Нового часу, у центр уваги ця проблематика була вміщена сучасною постклясичною філософією, послідовно застосовуючи феноменологічний підхід до аналізу фундаментальних антропологічних констант. Таке філософування має принципово особистісний, інтимно-екзистенційний характер.

Насамперед екзистенціалісти розділяють поняття страху і боязні, який виступає основою інших екзистенціалів. Боязнь завжди передбачає наявність будь-якої певної загрози. Боятися, наприклад, людей, обставин, умов, явищ тощо. Тобто джерело боязні завжди визначене. Інакше страх. Будь-який предмет, який збуджує страх, відсутній. Людина не може навіть сказати, що її страшить. Саме в цій невизначеності і проявляється основна властивість страху. Це почуття виникає без будь-якої видимої і певної причини. Через це людина і не здатна чинити опір, оскільки невідомо, звідки страх наступає. Тоді здається, що він підходить з усіх сторін і від нього не сховатися, тому що навіть не знаєш, від чого тікати [1, с. 5].

Здебільшого страх уважається негативним явищем, але екзистенціалісти 20 ст. надають йому позивного забарвлення. Вони говорять, що страх уражає людину у всіх її життєвих відношеннях. Він необхідний нам для того, щоб витягти людину з розміреного абстрагування від усіх щоденних проблем, турбот і подивитися на все, що відбувається, з боку. Страх подібний до вогню, він спалює все несуттєве і тимчасове; він відвертає людину від усього світського. Тільки тоді проявляється істинне існування.

Під час цього почуття все незначне відступає на задній план, а залишається лише існування. Коли людина піднімається над бездумним проживанням – вона розуміє, що більшість її цінностей, орієнтирів і життєвих відношень – помилкові. Раніше вони несли її, а тепер вона ніби відірвана від них, тепер вона цілком опирається на саму себе, і лише в цьому проявляється істинна свобода.

Оскільки в межах раціоналістичної традиції страх був осмислений як випадковий момент свідомості, то акцент робився на вивченні способів подолання страху, його причин, основ і наслідків релігійного страху як такого.

Б.Спіноза вихідною категорією для пояснення феномену страху висуває бажання, що ототожнюється із самою сутністю людини. Основними модусами бажання залежно від можливості чи неможливості його існування виступають задоволення і незадоволення. «Так, – пише Спіноза, – якщо ми знаємо про майбутню річ, що вона гарна і що вона може статися, то внаслідок цього душа приймає форму, яку ми називаємо надією… З іншого боку, якщо ми вважаємо, що річ, яка може наступити, погана, то виникає форма душі, яку ми називаємо страхом» [1, с. 38].

Твори російських екзистенціальних письменників наповнені образами «страху-туги». Проте у філософії феномен екзистенціальної туги, як внутрішнього глибинного стиснення свідомості скінченністю і тимчасовістю емпіричного світу, не має достатнього смислового опрацювання.

Як наслідок, страх у екзистенціалістів стає

найвищим досягненням людини, оскільки лише в ньому відкривається чинне існування (за іншою термінологією «страх» перекладають як «тривога»). В екзистенціалізмі, згідно з Р. Меєм, людина сприймається завжди в процесі становлення, у потенційному переживанні кризи, [4, с. 10] яка властива західній культурі, у якій вона переживає тривогу, відчай, відчуження від самої себе і конфлікти. Людина є здатною мислити й усвідомлювати своє буття, тобто вона розглядається в екзистенціалізмі як відповідальна за своє існування. Людина повинна усвідомити себе і бути відповідальною за себе, якщо не хоче стати самою собою. Тільки факт смерті ставить у глибині питання про людину і її смисл життя. Життя в цьому світі має смисл саме тому, що є смерть, і людина відчуває страх перед нею. Смисл пов'язаний з кінцем. І якщо б не було кінця, тобто якби людина могла жити вічно , то життя втратило би свій автентичний смисл. Смерть – крайній жах і крайнє зло – виявляється єдиним виходом із дурного часу у вічність, і життя безсмертне й вічне виявляється досяжним лише через смерть. Платон учив, що філософія є не що інше, як приготування до смерті. Але біда лише в тому, що філософія сама по собі не знає, як потрібно вмирати і як перемогти смерть. Тому було б не зовсім тактовно говорити про екзистенціалізм без екзистенціалів та антропологізму, оскільки життя благородне лише тому, що в ньому є смерть, є кінець, що свідчить про те, що людина призначена до іншого, вищого життя. У безкінечному часі смисл ніколи не розкривається, смисл лежить у вічності. А між життям і часом та життям і вічністю лежить безодня, через яку перехід можливий лише шляхом смерті, шляхом жаху розриву. Хайдеггер говорив, що буденність паралізує тугу, пов'язану зі смертю. Філософсько-антропологічні аспекти страху (хоч це переважно філософський аналіз) безпосередньо розглядають у філософії нового часу [8, с. 56].

Класичні категорії цілком можуть бути пережиті й осмислені екзистенційно (єдність – самотність, необхідність – рабство тощо) й одержати символічне смислообразне вираження. У принципі екзистенційним може стати будь-яке явище, якщо воно осмислюється як зв'язок суб'єктів у духовному досвіді або відношення суб'єкта до об'єктних реальностей (свобода, смерть) на межі їх переживання. Екзистенційним може стати колір, запах, фізіологічне відчуття (Флоренський, Камю, Сартр), коли вони духовно відчутні і формують волю до вічності (або до смерті як кінця скінченного). У кожної людини є особистий екзистенціалізм (міф її життя), який вона переживає й усвідомлює або реалізує тією чи іншою мірою. Свідомість у цілому має екзистенційну структуру – парадигму дихання як морально-духовного життя, засновану на безумовній значущості того чи іншого дихального ритму (у йозі це інтерпретується цілком натуралістично). Відірвана від істинного буття, людина відчуває страх, заглушений релігією. Сильні емоції, неконтрольовані розумом, підштовхують людину у сферу уявного розв'язання проблем, у центрі яких знаходиться «забуття тягот життя».

З огляду на вищезазначене, звернення до страху як до предмета соціально-філософського аналізу зумовлене такою причиною виникнення екзистенціалів як загроза широко прийнятого відчуження (від індивідуальної сутності або від товариства, природи, Бога, родової сутності тощо), можливість якого коріниться в складній біосоціальній природі людини, що визначає прагнення останньої до комунікації та захисту своєї індивідуальності одночасно.

І специфічним випадком усіх екзистенціалів є страх відчуження. Він формується за допомогою культивування страху самотності (депресивний) і страху одинака (шизоїдний), а також страху традиції (стереотипно-істеричного) і новації (обсесивного) – одночасно, що характерно для середньовічної культури, і пояснюється протирічним характером християнського персоналізму й діалектичним характером взаємодії старо- і новозавітного комплексу ідей у християнстві.

Основною гіпотезою під час розв'язання порушеної проблеми слугує передбачення, що саме страх як екзистенціал являє собою онтологічну, гносеологічну, аксіологічну, праксіологічну основу самосвідомості і самореалізації людини, виступає структуроутворювальним принципом самоорганізації екзистенції як єдності сутності та існування. Екзистенціал любові у взаємозв'язку з іншими екзистенціалами є світоглядною опорою індивіда, центром духовного засвоєння ним навколишнього світу, орієнтиром смисловизначення особистості, обраним у неусвідомлених прошарках людської психіки (душі) як деякий архетипний зразок моделі людини, яка відображає її інваріантну сутність, первісно довершену, що вимагає своєї актуалізації відповідно до акту становлення буття з ніщо. Отже, зміст процесу самореалізації людини складає прорив, «транс» за межі обмеженого природою «емпіричного Я» до «трансцендентального Я» (І. Г. Фіхте), до «потенційно кращого Я» (К. Г. Юнг), що кориниться як архетип у колективному неусвідомленому. Розгортання в процесі життя звернутої (вродженої) ідеї (ідеалу) істинної довершеності людини і є процес самореалізації, що виявляє принцип людської екзистенції, у зв'язку з чим питання про самореалізацію зміщується з площини суспільного буття в глибини людської самості і безмежно індивідуалізується, оскільки кожною людиною в особливому ракурсі виправдовується, тобто особистісно осмислюється, реальність призначення людства. Екзистенціали людського буття виступають апріорно заданими способами людського існування, смисложиттєвими конструктами побутування людини. Це категорії людського буття, ціннісні вузли, квінтесенції смислів, цілей, прагнень людей, світоглядні конструкції, які задають параметри людського існування у світі. Особливе місце в бутті людини займає свобода, страх, віра, любов, смерть – один з інтегрувальних компонентів цілісності буття людини. Ці екзистенціали передбачають акт трансцендування за межі емпіричної реальності, за межі наявного буття індивіда.

Отже, страх – це, якщо так можна сказати, деяка універсальна одиниця життя. Це та цегла, з якої складається життя кожної людини незалежно від статі, віку, національності, раси, віросповідання, матеріального або соціального стану тощо. Найуніверсальнішими феноменами життя є наші тривоги,фобії та переживання. Саме вони і склали основу мови універсалів, які розглядаються тут і являються предметом подальшого дослідження.. . Саме уявлення про людину в екзистенціалізмі є вельми невизначеним: вона подана як особистістно єдине ціле (таким робить людину щось загальне для неї протягом її життя, хоч і змінюється з часом, але все ж «плавно», із збереженням спадкоємності, що й позначається традиційно «людською природою»). Проте в екзистенціалізмі людина розпадається на ряд окремих різночасових станів, психічних актів, не об'єднаних нічим у єдину особистість. . І оскільки людина або попереду відчуває страх за майбутнє , або

позаду себе страх за минуле , але ніколи не сама, завжди – «поза собою», то в ній ні до чого апелювати, її вчинки в конкретній ситуації неможливо оцінювати й коректувати, зокрема і їй самій: адже майбутнє – тільки «проект», а минуле – уже не належить їй.

Бібліографічні посилання

1. Андрусенко В. А. Социальный страх [Текст] / В. А. Андрусенко. – Свердловск : Изд. уральского ун-та, 1991. – 172 с.
2. Гайденко П. П. Человек и история в свете «философии коммуникации К.Ясперса [Текст] / П. П. Гайденко // Человек и его бытие как проблема современной философии. – М. : Наука, 1978. – С. 36–58.
3. Исаев С. А. Теология смерти. Очерки протестантского модернизма [Текст] / С. А. Исаев. – М.,1991. – 236 с.
4. Мэй Р. Смысл тревоги [Текст] / Р. Мэй. – М. : Класс, 2001. – 258 с.
5. Паскаль Б. Опыты [Текст] // Суждения и афоризмы / Ф.Ларошфуко, Б.Паскаль, Ж.Лабрюйер. – М., 1990. – 384 с.
6. Сартр Ж.-П. Избранные произведения [Текст] / Ж.-П. Сартр. – М.,1992. – 480 с.
7. Философия. Религия. Культура [Текст] / В. В. Лазарев, С. И. Великовский, С. С. Аверинцев. – М. : Наука, 1982. – 397 с.
8. Хайдеггер М. Время картины мира [Текст] / М. Хайдеггер // Работы и размышления разных лет. – М.: Гнозис, 1993. – С. 133–167.
9. Ясперс К. Введение в философию [Текст] / К. Ясперс. – Мн., 2000. – 192 с.

Мельник В. В. Экзистенциал страха в посмодернистскую эпоху.

Рассмотрены аксеологические измерения экзистенциала страха как одного из важных онтологических факторов человеческого существования.

Ключевые слова: экзистенциал, страх, тревога, существование, ontologiya, модус, метафизика.

Melnik V. Existential fear in the postmodern era.

The paper discusses the ontological dimension «Existenzial» of fear as an important axiological factors of human existence.

Key words: «Existenzial», fear, anxiety, existence, ontology, modus, metaphysics.

Надійшла до редколегії: 23.04.14 р.

УДК 130.2:111. 11

М.М. Мовчан

Полтавський університет економіки і торгівлі

СТРАХ В ОНТОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Розглянуто страх як важливий феномен буття людини; здійснено аналіз страху через взаємодію фундаментальних категорій онтології – буття і небуття; певні акценти зроблено на екзистенціальному вченні М.Гайдеггера та сучасних дослідженнях статусу страху в сфері онтології; підкреслено, що небуття людини тотожне смерті.

Ключові слова: страх, буття, небуття, смерть, онтологічний страх, сенс буття, екзистенціалізм, скінченність, безсмертя.

На особливу увагу зараз заслуговують ті аспекти проблеми особистості, що впливають на її становлення, соціалізацію і духовний розвиток. Серед них відзначимо феномен страху, що так чи інакше діє на конструктивну складову особистості, забарвлення її життя, відносини із соціальним і природним оточенням, духовне і фізичне самопочуття.

Не дивлячись на те, що на календарі сучасної історії вже XXI ст. людство так і не змогло позбавитись від старих страхів (які переслідують його з незапам'ятних часів), але, на превеликий жаль, ще й одержало дуже багато нових страхів, які не були відомими в попередні епохи. Страх сьогодні стає постійною характеристикою свідомості, а це, у свою чергу, дає нам підстави говорити про формування катастрофічної свідомості. Політичні, економічні, соціокультурні, техногенні процеси сучасного життя, війни, тероризм, сепаратизм, безробіття, бідність, хвороби та слабка захищеність населення від негативних явищ породжують у глобальних масштабах почуття невдоволення, покинутості, відчуження і невпевненості, продукують переживання страху і цим самим актуалізують його дослідження.

Проблемі страху приділяли велику увагу М. Бердяєв, Є. Боровой, А. Гагарін, Л. Горохова, П. Гуревич, М. Гайдеггер, С. К'єркегор, Б. Паскаль, Ф. Ріман, М. Савіна, Ж.-П. Сартр, П. Тілліх, О. Туренко, З. Фрейд, О. Фролова, Е. Фромм, Н. Хамітов, К. Хорні, І. Ялом, К. Ясперс та ін. Не дивлячись на певні напрацювання в світовій та вітчизняній філософській думці ця проблема залишається маловивченою. Осмислення потребують чимало питань стосовно онтології, феноменології, класифікації і рівнів страху, історико-філософських, філософсько-антропологічних та ін. аспектів даного феномена.

Мета цієї статті – розгляд страху як важливої онтологічної характеристика людини. При цьому основним завданням для виконання даної мети, на нашу думку, має бути аналіз страху відносно фундаментальних онтологічних категорій – буття і небуття.

Використовуючи дослідження у сфері онтології Є. Борового, П. Тілліха, М. Гайдеггера, М. Унамуно, А. Чанишева, К. Ясперса та ін. у нас є достатні підстави стверджувати, що страх – онтологічна характеристика людини. Досить цікавими у сучасній філософській думці є спроби відшукати людське в самій людині закцентувавши при цьому увагу на відношенні людини до буття та на його бінарній протилежності (хоч це сьогодні дискусійне питання) – небутті.

У свій час Е. Фромм писав: «Людина – єдина жива істота, що відчуває власне буття як проблему, яку вона повинна вирішити і якої вона не може позбутися…» [18, с. 445-446].

На відміну від тварин людина може свідомо переживати своє буття, так і задумуватись про небуття, яке обов'язково чекає її в майбутньому. При цьому її часто охоплюють надзвичайні трепетні почуття, де особливо дієвим і сильним є стан страху. Г. Гегель називає страх «невіддільною властивістю будь-якого буття» [4, с. 210]. Практика показує, що в багатьох випадках він буває досить деструктивним, так як часто негативно впливає на всі складові особистості людини.

Чимало вчених досить переконливо відзначають, що в онтологічному плані, який пов'язаний з феноменом страху небуття відчуження людини найбільш характерно проявляється у принципі скінченності. Цей принцип закладений у самій структурі людської свідомості, він знаходиться в центрі особистого існування. Головним критерієм скінченності виступає тимчасовий

характер існування людини. Тимчасовість має свої рамки, тобто завжди продовжується певний час. Лише завдячуючи свідомості індивід здатен усвідомлювати свою скінченність у світі. «Людське буття – буття, що усвідомлює свою нестійкість, усвідомлення скінченним своєї скінченності, а цим самим і супротивної йому нескінченності (у свідомості)» [21, с. 163]. Все те, що пов'язане з часом, існуванням, становленням та зникненням має буття. В екзистенціальній філософії буття розуміється як конкретне людське буття (суб'єктивне існування) – екзистенція і стверджується, що про буття світу незалежного від людини говорити недоречно. Буттю індивіда «завжди протистоїть і «ховається» за його «спиною» небуття» [14, с. 44]. Л. Сморж відповідально заявляє, що «небуття є моментом виникнення одного і зникнення іншого, або навпаки. Все виникає, певний час існує і гине – назавжди. Оскільки з небуттям пов'язується не тільки смерть, але й нереалізовані плани, обмануті надії, розірвані зв'язки…» [14, с. 44-45]. Авторитетний фахівець у сфері онтології, один з творців «філософії небуття» А.Чанишев, вважає небуття більш важливим, ніж буття. «Субстанцією може бути тільки небуття як первинне й абсолютне по відношенню до буття» [21, с. 153]. На нашу думку, у цього філософа постає формула: шлях від небуття лежить через буття і знову завершується небуттям (небуття – буття – небуття). А от П. Гуревич зауважує, що «деякі мислителі відмовляють небуттю у понятійному характері і намагаються його усунути з філософії» [6, с. 144]. І на це є свої причини, адже бути – означає жити. Відразу ж за цим виникає запитання: «Що буде після смерті?». Відповіді на нього (передусім релігійні) часто наштовхують багатьох філософів на ліквідацію поняття «небуття».

Важливо сказати, що у людини завжди існувало не просте відношення до оточуючого її буття. Однією з ознак такого відношення є страх. Індивід постійно знаходиться в бутті і взаємодіє з ним. І тут варто з'ясувати одне питання, яке має неабияке значення для розуміння нашої проблеми: так що ж лякало і продовжує лякати людину в її взаємовідносинах з буттям? Порівнюючи нескінченність природи і скінченність людського існування слід виділити декілька причин: 1) природа нескінченна а людина скінченна й обмежена, вона (природа) існує безперервно, а вона (людина) скороминуща і смертна; 2) речі гинуть і змінюються кожної миті, а людина через свою скінченність, бачить цей процес тільки фрагментарно; 3) речі складаються з однієї основи, а людина антонімічна через подвійність своєї біосоціальної природи. Важливо звернути увагу, що кінцевий термін життя, як людини, так і будь-якого живого організму «запрограмований в ньому самому, кінцеве, таким чином, присутнє у самому безкінечному, опосередковує його» [1, с. 302]. Підкреслимо, що конкретне буття живих організмів (в тому числі людини, суспільства тощо) із самого початку передбачає небуття, тобто скінченність (кінцеве). У плані вивчення скінченного одне з чільних місць займає «філософія існування» – екзистенціалізм. Цей напрямок був особливо популярним у середині XX століття. Не дарма дослідники називають його «філософією радикальної скінченності» [20, с. 44]. На нашу думку, екзистенціалісти зробили найвагоміший внесок у вивченні онтології страху в некласичній філософії. Страх у їх філософствуванні постає не що інше, як метафізичний жах, як приголомшливе людське прозріння. Ю.Хрустальов зазначає, що «людині раптом відкривається зяюча безодня її буття, раніше невідома їй. В екзистенційному страху їй стає зрозумілим онтологічний сенс власного буття. Тільки тепер вона усвідомила, що спокою немає, а є ризик вирішення, яке не гарантує їй успіху. Це й є справжнє існування людини – постійна тривога за себе, жах перед невідомістю і ризик вільного вибору. Страх із випадкового психологічного стану переходить у постійний онтологічний сенс, що не може не деформувати психіку людей» [22, с. 362].

Сучасний російський філософ Є. Боровой повідомляє, що у найбільш концентрованому вигляді усвідомлення індивідом своєї відчуженості (в аспекті скінченності свого існування) виявляється у страху смерті як реакції на небуттєву загрозу буттєвому самоствердженню індивіда. Небуття тут проявляється у вигляді феномена смерті, що переводить буттєвість людини за межу небуття, яке передує її народженню [2, с. 35]. У свою чергу «скінченність надає людському існуванню сенсу, оскільки робить людське життя визначеним, завершеним» [12, с. 322]. Смерть постійно присутня в бутті індивіда. Ми можемо говорити про те, що життя людини завжди закінчується смертю і вона (смерть) має для особистості свій особливий сенс. Сьогодні у середовищі науковців є навіть дискусії про сенс і передчуття смерті в житті як людини так і тварин. Індивід єдина істота серед живих організмів на Землі, яка усвідомлює себе. Один з основних компонентів свідомості – знання. «Знання про смерть у людини не ситуативне (воно не пов'язано лише з конкретною загрозою), а постійне, будучи однією з основ світогляду, надаючи остаточний сенс всім життєвим зусиллям індивіда. Смерть людини – це не тільки природний факт, але й феномен культури. В модусі смерті ототожнюються часом два різних явища – «інстинкт самозбереження» і «страх смерті», що мають абсолютно різну природу: перше – біологічну, а друге – соціокультурну» [2, с. 36]. «Якби ми були безсмертні, то могли б спокійно відкладати кожен свій вчинок на безмежний час. Але перед лицем смерті як абсолютного й неминучого кінця, як межі наших можливостей, ми зобов'язані максимально використати відведений нам час, не втратити жодної можливості наповнити життя сенсом і змістом» [12, с. 322].

Необхідно відрізняти «страх загибелі», тобто передчасної чи насильницької смерті і сам «страх смерті» як неминучий кінець біологічного і духовного існування індивіда в результаті вичерпання життєвих ресурсів його організму. До речі, не кожну загибель можна назвати смертю і навпаки. «Загибель – це припинення існування чогось живого (чи пов'язаного з ним) внаслідок зовнішніх несприятливих впливів» [2, с. 304]. Смертність як феномен може виникати «лише на стадії багатоклітинних організмів, які розмножуються статевим шляхом. Ці організми не просто гинуть, а вмирають» [1, с. 305]. Смерть до сих пір є наслідком (безпосереднім чи опосередкованим) багатьох соціальних причин. Звідси й накладка «страху загибелі» на розумне визнання необхідності смерті кожної людини.

У бутті людини існує чимало різноманітних інстинктів, які поєднують людський рід з тваринним. Відомо, що екстраполяцією інстинкту самозбереження є «страх загибелі». Дана екстраполяція відіграє життєзабезпечуючу роль. «Інстинктивний у своїй основі страх індивідуальної загибелі, взятий у широкому контексті, виконує не завжди егоїстичну, а й видозберігаючу функцію. З іншого боку, навіть допускаючи зв'язок будь-якого виду страху з інстинктом самозбереження потрібно враховувати, що індивідуальна

свідомість у багатьох аспектах детермінована зовнішнім середовищем» [2, с. 36]. Соціальне оточення необхідне і корисне для індивіда передусім для його особистої самоідентифікації та самореалізації. Завдячуючи іншим, соціуму, людина своєю поведінкою, спілкуванням, діяльністю та її результатами стверджує, засвідчує своє буття (Я існую, Я ось така, це Я). Але слід не забувати і про те, що це оточення іноді буває небезпечним для того ж самого індивіда. В другому випадку йому (індивіду) може загрожувати загибель. У той же час оточення часто стимулює в людини інстинкт самозбереження і таким чином продукує страх.

На думку Є. Борового, «страх смерті цілком соціальний і формується на основі свідомості й самосвідомості людини. Він ґрунтується на усвідомленні індивідом скінченності свого існування» [2, с. 37]. Соціальність страху пов'язана з тим, що даний страх властивий тільки людині (у тварин присутній інстинкт страху, а страху самої смерті не існує).

У дослідників (і не лише) давно виникло питання: чи належить феномен смерті до людського життя? Життєва філософська точка зору неминуче веде взагалі до заперечення значимості смерті для життя. Є. Боровой підкреслює, що ми не можемо переживати смерть. Отже, на думку цього російського дослідника, «вона взагалі не являється частиною доступною нам у переживанні дійсності. Вона, доки ми живемо, ніскільки не повинна нас торкатися, якщо ж вона настає, то нами не переживається (знайомі мотиви з часів давньогрецького мислителя Епікура – прим. М.М.). В основі цієї думки лежить абсолютно певна передумова. Смерть постає як зовнішній кінець, що підступає до життя в будь-якому виді ззовні і не відіграє ніякої ролі в її більш глибокому сутнісному визначенні» [2, с. 37]. Наша точка зору дещо відрізняється від твердження Є. Борового. Ми вважаємо, що людина все-таки переживає смерть-вмирання (і напевно, дуже сильно), але про свої останні переживання вже нікому не може розповісти, бо відходить у небуття (в Ніщо). Життя, на нашу думку, тоді і тільки тоді має ціну (цінність), коли є смерть. Безсмертний чи вічний не може оцінити життя (навіщо йому це потрібно робити), тому що для нього не існує протилежності, тобто смерті-небуття.

Поняття «безсмертний» і «вічний» не тотожні, їх слід розрізняти. Безсмертний – це той, хто має точку народження (він колись народився) і немає точки смерті (не помирає). Слід наголосити, що безсмертя протилежне смертності і одне без іншого не може існувати. «Якщо немає смертності, то немає і безсмертя» [1, с. 303]. У вічного немає ні початку ні кінця (тобто він як існував так і буде існувати завжди). Польський письменник та історик культури Я. Парандовський стверджує у своїй «Міфології», що давні греки вважали антропоморфних богів (наділених людським виглядом і властивостями) своєї політеїстичної релігії безсмертними. «Боги були безсмертні, але не вічні: кожен з них колись народився, і жоден не міг сказати про себе, що він був завжди» [11, с. 38]. Бога і людину не могла роз'єднувати якась нездоланна і безмежна безодня. «Єдина відмінність між людиною і богом полягала в тому, що… людині навіть найщасливіші хвилини життя отруював страх смерті» [11, с. 38].

Хоча відношення до смерті і не повинно бути обов'язковою складовою частиною будь-якої тимчасової свідомості, проте, воно постає як необхідна умова для досягнення справжнього існування. Лише за рахунок відношення до смерті належне місце займає й інша співвіднесеність людини з майбутнім. Цю ідею досить ґрунтовно розробив М. Гайдеггер. Смерть у нього є кінцевою і безумовною межовою ситуацією [2, с. 37]. Оскільки, на думку цього мислителя, «кінцеву основу людського буття складає його тимчасовість, минущість, скінченність, остільки передусім час має бути розглянутий як найсуттєвіша характеристика буття» [15, с. 182]. М. Гайдеггер вважає, що «особистість гостро переживає тимчасовість буття, але орієнтація на майбутнє дає особистості справжнє існування, а «вічне обмеження теперішнім» призводить до того, що світ речей у їх повсякденності затуляє від особистості її скінченність» [15, с. 182]. Таким чином, у цьому випадку, страх виражає духовний досвід людини, яка відчуває свою унікальність, а разом з тим і однократність, смертність. М. Гайдеггер розрізняв справжнє і несправжнє буття. Несправжнє буття, на його думку пов'язано з існуванням у спільноті (суспільстві). Мислитель зауважує, що «коли людина дуже довго знаходиться в суспільстві, то вона втрачає себе як особистість, як індивідуальність» [1, с. 114]. Багато спілкування призводить індивіда до розчинення в суспільстві. Справжнє буття – це «буття людини перед лицем смерті» [1, с. 114]. М. Гайдеггер постійно наголошував, що життя кожної особи закінчується смертю, тому його (життя) потрібно осмислювати разом зі смертю. «Буття завжди є буття до кінця. Тобто буття до смерті також являє собою екзистенціал» [8, с. 140]. Екзистенціали в онтології цього філософа – це такі категорії, навколо яких «концентруються численні прояви людського життя» [8, с. 140], тобто різні вираження станів буття (реальності, які дані нам й існують у суто людському бутті). Для характеристики такого буття мислитель використовує специфічний термін «Dasein» (усвідомлення індивідом себе тут і зараз). Серед багатьох екзистенціалів своєї онтології М. Гайдеггер виділяє страх, який існує в «Dasein».

Вище ми вже говорили, що людина знає про скінченність свого життя. У неї завжди є можливість постійно ухилятися від цього знання: проживати бездумно, немов би це життя так і буде продовжуватися до нескінченності. Повсякденність затягує людину у так звану суєту суєт і їй немає часу думати про прокляте питання, яке пов'язане з майбутнім власним небуттям. До певного віку незнання особи про смерть може мати навіть певний сенс, оскільки тут, у суєті незначних, непримітних обставин, життя видається ще практично нескінченно довгим. Проте, коли індивід цей вік уже подолав (це підходить по часу ближче до сорока років і в цьому випадку психологи часто говорять про кризу середніх років), скінченність життя означає, що він мусить вже бачити свою обмежену тривалість. Якби час, який є у розпорядженні людини був нескінченно довгим, то завтра було б так як і вчора, а в людини не було б мотивації щось розпочинати. А мотивація – це «сукупність психічних процесів, які надають поведінці людини енергетичний імпульс і загальну спрямованість» [13, с. 138]. Тобто вона – рушійна сила поведінки особи.

Лише завдячуючи тиску усвідомлення скінченності життя наповнюється напругою. Ця напруга змушує людину зібратися і зі смислом використовувати час життя. Дуже важливо для особистості життя влаштувати (організувати) так, «щоб воно могло мислитися таким що обривається у будь-яку мить, тобто, щоб воно не ставало безглуздим за рахунок смерті, яка несподівано вторгається. Це означає, що ціль свого життя людина не переносить, у майбутнє і не робить його залежним від досягнення цього майбутнього. Особистість намагається

влаштувати життя так, щоб воно мало сенс саме зараз» [2, с. 39]. Японці в цьому плані говорять, що не потрібно жити минулим, бо воно вже пройшло, не потрібно жити і майбутнім, бо воно інваріантне, а потрібно жити теперішнім, адже в ньому є як елементи минулого так і тенденція на майбутнє. Страх є поштовхом для повноцінного життя індивіда, він перетворює його з бездумного та беззмістовного існування на сповнене сенсом життя саме «тут і тепер».

Смерть загрожує особистому буттю і ця загроза навіть не допускає спокою, стриманості, але приголомшує та робить людину невпевненою в глибинах її єства. Тут мова йде не про тілесний страх у момент вмирання, а про стрес (напружений стан), який охоплює людину в думках про «більше-не-буття» (у категоріях Є. Борового). В такому страху для індивіда відкривається межовий жах небезпеки небуття.

У своїх дослідженнях німецький мислитель К. Ясперс розрізняє два різновиди страху – 1) глибинний страх (тобто «екзистенційний страх») і 2) «побутовий страх». Тільки у першому випадку думка про смерть стає реальною силою, яка формує повсякденне життя. Це вже більш глибокий страх відносно цінності особистого буття, той страх, який надає достовірному існуванню абсолютне випробування. Екзистенційний страх – це страх перебування людини на межі небуття та ціннісного безглуздя існування. К. Ясперс підкреслює, що «страх посилюється у свідомості неминучості зникнути як втрачена точка в порожньому просторі, адже всі людські зв'язки значимі лише в просторі» [23, с. 328].

Між феноменами страху і смерті існує дуже тісний взаємозв'язок. «Страх небуття ставить перед людиною питання про цілісність її буттєвого знаходження в світі саме тому, що в онтологічному аспекті саме буття людини ставиться перед лицем смерті, розкриваючи їй смерть як її власну приватну можливість – можливість бути самість» [2, с. 40-41]. У цьому онтологічному сенсі, як вказує М. Гайдеггер «буття-до-смерті є сутнісно жах» [19, с. 266]. Цей видатний філософ XX століття, засновник «фундаментальної онтології» (згідно за М. Гайдеггером, «онтологія має починатися із дослідження людини, адже вона є «найпершим сущим, що підлягає онтологічному опитуванню» [9, с. 207]) використовував у своїй творчості вираз – «буття перед лицем смерті». Взагалі варто підкреслити, що в екзистенціальній філософії М. Гайдеггера, А. Камю, Ж.-П. Сартра та ін. стверджувалося, «що сенс людського буття полягає в тому, що вона – людина – переживає межі цього буття, переживає той факт, що людина колись помре. Цілісність людського буття неминуче пов'язана з уявленням про смерть…» [1, с. 113]. Ще у XVII ст. предтеча екзистенціалізму Б.Паскаль наголошував на хрупкості та безглуздості людського буття. Значно пізніше (у XX ст.) французькі екзистенціалісти будуть натхненно стверджувати, що «людина самотня у цьому світі, закинута, постійно переживає страх смерті» [1, с. 113].

Страх смерті надзвичайно органічно пов'язаний з поняттям «долі». «Адже загроза онтичному самоствердженню людини – це не тільки абсолютна загроза смерті, але й відносна загроза долі» [16, с. 35]. Поняття «онтичне» відноситься до порядку сущого (на відміну від «онтологічного», що відноситься до порядку буття). «Термін «доля» вказує на ті ознаки, які властиві усякому страху смерті: її випадковий характер, непередбаченість, неможливість виявити її сенс і цілі» [2, с. 43]. Доля – це світ випадковості, а страх з приводу долі ґрунтується на усвідомленні скінченною істотою повної випадковості і відсутності граничної необхідності у ряді моментів своєї життєдіяльності. Про долю говорять, як про шлях, який повинна пройти у життєвому просторі і часі кожна людина. Християнство підкреслює, що цей шлях визначає Бог.

М. Гайдеггер вважав, що «буття і час взаємно визначають один одного, але так, що ні перше – буття – неможна розглядати як тимчасове, ні друге – час – як суще» [10, с. 69]. Наше буття по часу випадкове, адже ми існуємо у відрізку, який випадково починається і закінчується в часі.

У сьогоднішньому світі продовжують існувати як індивідуалістська (індивідуалізм), так і колективістська (колективізм) тенденції підходу до людини та її буття. В онтологічному ракурсі вони не можуть бути довершеними. М.Бубер говорить, що колективізм знає людину як частину, а індиві¬дуалізм пізнає лише частину людини. До цілісності людини, до людини як такої не прориваються ні індивідуалізм, ні колективізм [3, с. 227]. У колективістських культурах кінець індивідуального існування не оцінюється як проблема, оскільки слабо розвинене відчуття індивідуального буття. Смерть не сприймається радикально відмінною від життя. «Скінченність людини тлумачиться як закономірне завершення певного життєвого циклу» [2, с. 45].

Коли людині під силу здолати страх смерті? Г. Гегель говорив: «Я не відчуваю страху, з одного боку, якщо маючи щось, що володіє недоторканною самостійністю, не зважаю на насильство і знаю себе як силу, що протистоїть цьому насиллю, яке не має ніякої влади наді мною; з іншого боку, я не відчуваю страху, якщо не зважаю серйозно на те, що супротивна мені сила може знищити і таким чином, навіть відчуваючи насильство, залишаюся неушкодженим» [5, с. 112]. Не дивлячись на те, що людина смертна істота, вона завжди прагнула до безсмертя. Амбівалентне відношення до смерті закладено у цьому початковому екзистенціальному протиріччі. На думку М. де Унамуно, представник будь-якої культури «жадає безсмертя». «Адже якщо я вмру, – то ніщо немає сенсу» [17, с. 155]. Сутність страху, який викликається усвідомленням беззахисності людини перед смертю, М. де Унамуно вважає найвищим станом душі людини. В основі всіх вчинків індивіда він вбачає несвідоме прагнення до безсмертя, бажання залишити по собі пам'ять в історії нащадків. «Звідси, – пише цей іспанський філософ, – жорстока боротьба за те, щоб виділитись, за те, щоб якось залишитись у пам'яті оточуючих і нащадків, і ця боротьба у тисячу разів жахливіша, ніж боротьба за життя» [17, с. 155]. Всі культури світу пропонують людині зразки одержання нею безсмертя.

У Східних культурах (Індія, Китай, Японія та ін.) смерть розглядається не як абсолютне завершення існування, смерть не ототожнюється з повним зникненням індивіда. Причина цього в орієнтації східної культури на принцип буття. Західні культури, на відміну від східних, навпаки розглядають смерть як абсолютне завершення існування людини.

Досить популярними сьогодні є матеріалістичні концепції соціального безсмертя. В культурі Заходу стверджується ідея індивідуалістичного одержання безсмертя. Індивід прагне уникнути смерті шляхом земного самоствердження. Критеріями такого ствердження виступають не духовні цінності, а матеріальні досягнення людини (капітал, соціальний

статус тощо). Вчені також виділяють і реакцію агресивного відношення до об'єкта смерті. Ця реакція має глибокі традиції починаючи від алхімічних пошуків «еліксиру безсмертя». Чого лише варті пошуки секретів вічного життя китайським імператором Цінь Шіхуаном, який жив у III ст. до н. е. [7]. Коли ж людина нездатна ні уникнути суб'єктивної загрози смерті, ні подавити цей об'єкт, то тоді страх смерті до такої міри паралізує усі структури свідомості людини, що вона готова на все заради збереження життя (посилюється соціальна пасивність (конформізм) та прагнення повністю усунути із життя ситуації, що несуть у собі загрозу небуття).

Підсумовуючи вищесказане зробимо наступні висновки:

Страх є невід'ємним елементом (частиною) існування. Він показує людське в людині. Його не може не бути в роді людському.

В онтологічному плані у принципі скінченності найбільш характерно проявляється страх небуття. А з небуттям у свою чергу прямо пов'язані смерть, розірвані зв'язки, нездійснені плани тощо.

Екзистенціальна філософія (передусім М. Гайдеггер, К. Ясперс, П. Тілліх та ін.) зробила найвагоміший внесок у вивченні онтології страху. У вченні М. Гайдеггера чільне місце відведено питанню про сенс буття, де феномени страху і небуття (смерті) відіграють провідну роль у проясненні цього сенсу.

Індивід не повинен занадто перейматися своїм майбутнім, яке часто лякає його своєю невизначеністю, а намагатися дбати про сьогодення, енергійно жити в ньому, адже прийдешнє (завтра) бере свій початок від сьогодні.

Існує не мало способів подолання, мінімізації чи нейтралізації страху небуття (смерті) – це одержання сенсу життя (шляхом поступового його розкриття протягом життя), втеча від страху смерті (релігійні концепції подолання смерті та ідеї соціального безсмертя). З кінця XX ст. дуже часто говорять не стільки про боротьбу із страхом небуття як про прийняття людиною зазначеного страху і можливість навчитися жити з ним, бо нерідко буває так, що особа борючись з таким страхом значно швидше потрапляє в ситуацію втрати смаку справжнього буття, а це обов'язково призводить до катастрофічного наслідку.

Бібліографічні посилання

1. Балашов Л. Е. Философия [Текст] : учеб. / Л.Е. Балашов. – Издательско-торговая корпорація «Дашков и К0», 2007. – 612 с.
2. Боровой Е. М. Страх и социальное бытие человека [Текст] : дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / Е. М. Боровой. – Новосибирск, 2006. – 182 с.
3. Бубер М. Два образа веры [Текст] / М.Бубер. – М. : Республика, 1995. – 464 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук [Текст] : в 3 т. / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Наука. – Т. 1. – 402 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Философия религии [Текст] : в 2 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 2. – 573 с.
6. Гуревич П. С. Основы философии: учебное пособие [Текст] / П. С. Гуревич. – М. : КНОРУС, 20011. – 480 с.
7. Евсюков В. В. Цинь Шихуан и его гробница [Текст] / В. В. Евсюков, С. А. Комиссаров // Атеистические чтения. Вып. 16. – М. : Политиздат, 1986. – С. 86–108.
8. Канке В. А. Современная философия [Текст] : учеб. / В. А. Канке. – М. : Издательство «Омега-Л», 2010. – 329 с.
9. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів [Текст] / О. Б. Киричок. – Полтава : РВВ ПДАА, 2010. – 381 с.
10. Онтология. Тексты философии [Текст] : учеб. пособ. для вузов. – М. : Академический Проект; Фонд «Мир», 2012. – 363 с.
11. Парандовський Я. Міфологія [Текст] / Ян Парандовський. – К. : Молодь, 1997. – 227 с.
12. Петрушенко В. Л. Філософія [Текст] : курс лекцій : навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти I – IV рівнів акредитації / В.Л. Петрушенко. – Львів : «Новий світ – 2000», 2010. – 504 с.
13. Психология [Текст] : уч. для экономических вузов / под общ. ред. В.Н. Дружинина. – СПб. : Питер, 2000. – 672 с.
14. Сморж Л. О. Філософія : навч. посібник [Текст] / Л. О. Сморж. – К. : Кондор, 2004. – 416 с.
15. Спиркин А. Г. Философия [Текст]: уч. / А. Г. Спиркин. – М. : Гардарики, 2006. – 736 с.
16. Тілліх П. Мужність бути. Небуття і тривога [Електронний ресурс] / П. Тілліх. – Режим доступу : http://www.ji.lviv.ua/n37texts/tillich.htm – Заголовок з екрану.
17. Унамуно М. О трагическом чувстве жизни [Текст] / М. О. Унамуно. – М. : Символ, 1996. – 416 с.
18. Фромм Э. Ситуация человека – ключ к гуманистическому психоанализу [Текст] / Э. Фромм // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. – 544 с.
19. Хайдеггер М. Бытие и время [Текст] / М. Хайдеггер. – М. : Ad Marginem, 1997. – 451 с.
20. Хюбшер А. Мыслители нашого времени [Текст] / А. Хюбшер ; пер. с нем. И.А.Саца. – М. : Иностранная литература, 1962. – 357 с.
21. Чанышев А. Н. Трактат о небытии [Текст] / А. Н. Чанышев // Вопросы философии. – 1990. – № 10. – С. 158–165.
22. Человек. Философско-энциклопедический словарь [Текст]. – М. : Наука, 2000. – 516 с.
23. Ясперс К. Смысл и назначение истории [Текст] / К.Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

Мовчан М. Н. Страх в онтологическом измерении.

Рассмотрен страх как важный феномен бытия человека; осуществлен анализ страха через взаимодействие фундаментальных категорий онтологии – бытие и небытие; определенные акценты сделаны на экзистенциальном учении М.Хайдеггера и современных исследованиях статуса страха в сфере онтологии; подчеркнуто, что небытие человека тождественно смерти.

Ключевые слова: страх, бытие, небытие, смерть, онтологический страх, смысл бытия, экзистенциализм, конечность, бессмертие.

Movchan M. Fear in ontological dimension.

Fear was scrutinized as important phenomenon of existence of a person; fear was analyzed through the interaction of fundamental categories of ontology - existence and nonexistence; certain emphasis was made on the existential teaching of Martin Heidegger and on modern research on status of fear in the field ontology; it was emphasized that nonexistence of a person is identical to death.

Key words: fear, being, nothingness, death, fear ontological, meaning of life, existentialism, finite , immortality , real life, not real life.

Надійшла до редколегії: 20.04.14 р.

УДК 930.1+308:37.013.3

В. І. Мудрак
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ОСОБИСТІСТЬ В СВІТІ ІНФОРМАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКО- СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасні підходи до розвитку співвідношення «особистість-інформація» в глобальному інформаційно-пізнавальному просторі розгортаються в системі взаємодії інформації та знання в межах вищої освіти. Це передбачає напрацювання новітніх соціально-філософських тенденцій у контексті «людина-технологія-вища освіта-фахова компетентність». Реалізація сучасних тенденцій розвитку інформаційного суспільства – суспільства знань, можлива на підставі розуміння процесів, що розгортаються в пізнавальній сфері. Система вищої освіти, яка готує майбутніх фахівців, повинна бути мобільною відносно швидкісних трансформацій на світовому ринку праці. Це передбачає проективне моделювання інформаційного забезпечення такої підготовки. З іншого боку, інтенсифікуються умови методологічного забезпечення фундаменталізації наукового знання, тому що різноманітна багатошарова суспільно значуща інформація ентропійно насичує пізнавальний простір. Особистість, яка знаходиться в епіцентрі складної напруженості між інформаційно-знаннєвим простором і природно-суспільними потенціями засвоювати інформацію пізнавального характеру, повинна бути орієнтована системою вищої освіти на ідентифіковані знання, уміння та навички з точки зору реалізації останніх на ринку праці. В такому ракурсі напрацювання новітніх методологічних засад у співвідношенні «інформація-знання» виглядає актуальною тенденцією. Йдеться про адекватне входження новітньої інформації до системи наукових знань та засвоєння них молоддю. У цій галузі йдеться про методологію на рівні інноваційних інформаційних пізнавальних процесів. Оптимізація процесу пізнання особистістю науково-освітнього простору пов»язана з самим освітнім процесом. Сучасна особистість має новітні можливості з приводу отримання сучасних знань. Філософія освіти, й зокрема її вищої ланки, знаходиться на шляху надання особистості майбутнього фахівця системи підходів до вирішення суперечності в галузі «інформація-знання». Такими можуть бути: узагальнення найвищих досягнень у галузі фундаментальних наук і пошук шляхів їх доведення до розуміння особистістю; суспільно-значуще мотивування пошуку особистістю майбутнього фахівця ідентифікованого бачення свого місця в системі реалізації отриманих знань; напрацювання новітніх тенденцій в системі інформаційної культури, що покладаються, в свою чергу, на методологію інформації на рівні її суспільного буття. Методологія оптимізації в системі «інформація-знання» повинна розвивати методи дидактичного характеру. Останні мають проективно-моделюючі ознаки, які, в свою чергу, визначають особистісно орієнтований пізнавальний процес.

Ключові слова: система, інформація, особистість, вища освіта.

Проблематика дослідження знаходиться в площині філософсько-соціальних філософських підходів до вироблення методологічних засад кількісної й якісної оптимізації пізнавальної, духовно-культурної, техніко-технологічної інформації у змісті й організації вищої освіти в умовах формування і становлення фахової компетентності спеціаліста в глобальному інформаційному просторі, в обширі якого висуваються новітні вимоги щодо реалізації особистісного пізнавального і фахово спрямованого потенціалу. Розробка і застосування таких підходів необхідно спираються на систему методологічного забезпечення процесу напрацювання новітніх знань, умінь і навичок професійної діяльності, що мають проективний характер у галузі фахової компетентності стосовно реалій глобального світового ринку праці. Ракурс заявленої проблеми розгортається в річищі інтеграції здобутків фахової компетентності вищої освіти в світовий освітньо-професійний простір, що в ньому розгортається система відносин «особистість-інформація». Це передбачає сконцентрованість зусиль усіх ланок вищої освіти щодо підвищення рівня вітчизняного науково-професійного потенціалу, пошук шляхів інтеграції останнього в світовий ринок праці. Відповідальність за оптимальне узгодження вітчизняних вимог до підготовки майбутнього фахівця із глобальними світовими вимогами до його рівня фахової компетентності покладається на систему вищої освіти, що неухильно інтегрується в останні. Саме тут і виникають новітні підходи з точки зору соціально-філософського забезпечення такої інтеграції. З одного боку, для майбутнього фахівця відкриваються раніше небачені можливості доторкнутися до глибин інформаційного забезпечення фахової підготовки, а з іншого, особистість стикається із світом відкритих проектів, що несуть масу викликів: духовних, психологічних, політико спрямованих, економічних, інформаціологічних, тощо. Йдеться про адаптацію фахівця до системи інтерактивних зв'язків у інформаційно-пізнавальній галузі. Стан розробленості наукової проблеми базується на досягненнях вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі теорії інформації та управління нею в суспільно-соціальних відносинах (В.Г. Афанасьєв, Л. Бауер Фрідріх, І.Й. Блох, Д.І. Блюменау, М. Боніц, Н. Вінер, Л. Бріллюен, Т.Г. Геращенко, У. Ешбі, Ю.М. Канигін, С.Г. Кулєшов, Л. Куффінал, М.М. Мойсеєв, Р.І. Бойд, А.Д. Урсул, Ю.А. Шрейдер, К. Шеннон та ін.). Швидкоплинний сучасний ринок інтегрованої світової праці і застосування на ньому новітньої пізнавально-ціннісної-фахової інформації передбачає новітнє теоретичне забезпечення руху такої інформації і залученості до неї майбутніх фахівців. Такий процес передбачає подальше дослідження означеної проблеми. З погляду методології науки й освіти соціальна інформація пізнавального характеру розглядається й аналізується як ресурс і потенціал їх розвитку в науково-освітніх комунікаціях, техніко-технологічних структурах науково-освітнього спрямування, системах, формах тощо (Дж. Бернал, В.О. Виноградов, Г.М. Добров, Г. Клаус, О.М. Князєва, А.Й. Уйомов, Ф.М. Цирдя, та ін.). Вимагає подальшого дослідження процес реалізації таких комунікацій у системі «вітчизняна освіта–міжнародний ринок праці». Застосування соціальної інформації в освіті й науці на теренах інформаційного суспільства з погляду сучасної соціальної філософії та її трансформація на рівні знання, духовно-ціннісного досвіду людства, нації, особистості розглядаються як новітній етап їх розвитку (В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М. Кастельс, В.Г. Кремень, Т.П. Малькова, М.І. Михальченко, В.А. Рижко, та ін.). Саме тут полягає основний шлях сучасних соціально-філософських розробок на теренах співвідношення вітчизняних досягнень у галузі фахової компетентності вищої освіти з точки зору

її інтеграції в світовий інформаційно-пізнавальний простір й напрацювань із загальносвітового досвіду реалізації фахової компетентності на світовому ринку праці. Функціонування, управління пізнавальною соціальною інформацією в змісті й організації вищої освіти розглядаються на теренах філософії освіти, методології освіти, дидактики (Л.П. Буєва, Е.М. Гусинський, І.А. Зязюн, С.Ф. Клепко, В.С. Лутай, М. Малкей, Л.А. Мікешина, М.І. Романенко, та ін.). Такі розробки, на наш погляд, необхідно інтегрувати в систему міжнародного досвіду впровадження результатів фахової компетентності, надбаної в системі вітчизняної вищої освіти. Проективним уявляється процес розширення поля підходів стосовно інтеграції вітчизняних напрацювань в систему світових розробок, що набули креативного значення. Щодо розвитку вищої освіти в сучасному суспільстві, застосування соціальної інформації пізнавального характеру, спрямованого на підвищення фахової компетентності як вищої освіти в цілому, так її вихованців, розглядається як методологія реалізації науково-професійного, його презентації; форма здійснення інтелектуального й емоційного розвитку особистості; процес розвитку управлінської освітньої системи на рівні подання навчального і практично спрямованого матеріалу, організаційно-методичних засад вищої освіти, методології програмованого навчання, інформатизації процесу наукового, освітнього пізнання, що в ньому реалізуються новітні техніко-технологічні засоби, спрямовані на активізацію процесу професійного і загальноосвітнього становлення особистості (А.М. Алексюк, В.І. Астахова, В.П. Безпалько, В.Ю. Биков, Я.Я. Болюбаш, А.В. Васильєв, О.О. Жук, Г.О. Козлакова, М. Венансіо, І. Марєв, Н.В. Морзе, О.В. Оліфіров, С.А. Ракова, В.Г. Розумовський, та ін.). В контексті нашого дослідження йдеться про пошук шляхів оптимізації загальносвітової науково-професійно-пізнавальної інформації стосовно розвитку потенціалу фахівців, які виходять на світовий ринок праці, маючи підготовку у вітчизняній освіті. Такий процес має багатоаспектний характер, що вимагає подальших досліджень, які в свою чергу, мають бути покладеними на соціально-філософську методологію.

Завданнями в річищі дослідження є: формування інтегрованого науково-освітнього інформаційного середовища, що в ньому оптимально з точки зору співвідношення «людина–інформація» в умовах новітньої пізнавальної інформаційно-пізнавальної ситуації реалізується потенціал особистості–впроваджувача фахової компетентності, надбаної в річищі вищої освіти; створення оптимальної інформаційної інфраструктури в кожній зі складових ланок вищої освіти для здійснення науково обгрунтованого співвідношення особистісних зусиль і суспільних вимог щодо підготовки майбутнього фахівця; формування й раціональне використання індивідуалізованих пізнавально-духовних інформаційних ресурсів з точки зору ентропійних і негаентропійних процесів у галузі техніко-технологічного обґрунтування пізнавального процесу; створення баз даних і знань, зорієнтованих на прогнозування інтегративних пізнавально-ціннісних процесів розвитку вищої освіти на усіх рівнях – від особистісного до загальнодержавного, планетарного, тощо. В умовах глобального інформаційного суспільства, глобального ринку праці, в якому головним ресурсом і потенціалом є людина – фахівець з певним запасом знань, умінь та навичок, виникають новітні підходи до розвитку вищої освіти як креатора професійної компетентності фахівців. Такі підходи виходять з розуміння інформаційної ситуації, в якій знання, культурно-духовне надбання в системі пізнання як результат індивідуальної й колективної науково-технологічної обробки інформації, духовно-ціннісного досвіду інтегруються у загальносвітовий духовно-пізнавальний простір, що в ньому розгортаються суперечності. Головною суперечністю сучасної пізнавально-ціннісної науково-освітньої доби є розрив між індивідуалізацією й усуспільненням знання, соціальної інформації, духовно-ціннісного досвіду; між індивідуальними і загальносуспільними зусиллями у царині сучасних техніко-технологічних підходів до формування адекватної сучасним досягненням наукової картини світу, проектуючого і вмотивованого ринку праці, що на ньому застосовуються знання, уміння і навички фахівців, сформованих в системі вищої освіти. Вирішення її полягає в наступному: уточненні мети вищої освіти для молодої особистості, її мотивів і смислів, особливо у галузі оволодіння фаховою компетентністю; модернізації змісту, організації вищої освіти відносно новітніх соціально-філософських уявлень про світ, місце в ньому людини, специфікації вищої освіти щодо сучасної інформаційно-фахової-науково-професійної світової ситуації, що в ній індивід співвідноситься із глобальним усуспільненням знання і духовно-ціннісного досвіду, практичних настанов на подальше життя у світі швидкоплинних технологій й адаптації до інновацій, участі в них; застосування новітніх інформаціологічних технологій пізнання, що сягають сутнісних глибин людського буття; створення оптимальної для особистості і суспільства методолого-технологічної системи входження і праці в глобальному інформаційному просторі. Інша суперечність полягає у неспівпадінні національної належності знання, духовно-ціннісного досвіду, організації вищої освіти, професійної компетентності з глобальними викликами, в контексті яких останні перетворюються на всесвітній продукт споживання, безвідносний до коренів і витоків. Інтернаціоналізація і глобалізація суспільства призвели до того, що зміни в одній галузі дуже швидко переносяться на інші, підсилюючи взаємовплив та взаємозв'зок цих сфер. За таких умов отримані знання втрачають свою індивідуальну цінність. І це викликає безліч питань стосовно подальших перспектив вкорінення здобутків вітчизняної освіти в інтернаціональний інформаційно–пізнавальний, професійно орієнтований простір. Вища освіта у такому ракурсі повинна вирішити наступні завдання: 1) гуманізувати інформаціологічні якісні і кількісні характеристики професійно-наукового, адаптованого знання у системі вищої освіти, загальносвітового ринку праці; надати техніко-технологічним характеристикам розвитку пізнавального процесу індивідуалізуючи рис, коли людина не є придатком техніки та інформаційних технологій, а є її спрямовуючим началом, наповнюючи ці характеристики персоніфікацією; 2) індивідуалізувати вплив освітньо-наукової, професійно спрямованої інформації через її, з точки зору соціальної філософії, вияви на особистість як науково обгрунтованої оптимізації вибору особистісного пізнавального шляху; 3) фундаменталізувати зміст й організацію вищої освіти відносно цілісних уявлень про Всесвіт, людину, природу, суспільство, систему взаємодій «особистість-інформація»; 4) спроектувати можливі конфігурації співвідносин у межах інтернаціональної системи «людина-інформація-техніка-технології-

освіта-ринок праці»; 5) оптимально індивідуалізовано технологізувати освітньо-пізнавальний простір відносно застування медіа-засобів, систем, прийомів, форм трансформації, модернізації науково-освітньої інформації, маючи на меті повноцінний розвиток особистості в умовах глобальних суспільних викликів; 6) організувати техніко-технологічну підтримку особистісних розвивальних пізнавально-ціннісних підходів - контекстуальних, діалогічних, ігрових, комунікативно-рольових, імітаційно-моделюючих та ін. у системі вищої освіти; 7) інтегрувати зусилля усіх навчальних, виховних, культурних, соціальних інституцій, поза навчальних організацій, структур, ЗМіД, соціального оточення, з точки зору індивідуалізованого спрямування розвитку особистості XXI ст.; 8) розробити глобальні системи оптимізації вироблення і застосування пізнавально-ціннісної інформації, розрахованої на проективні підходи до спрямування чинника техніки і технологій у людино центроване річище, гармонійно узгоджуючи таке спрямування із буттям природи.

Висновки: для досягнення інформаційно-знаннієвої оптимізації зусиль сучасної вищої освіти відносно становлення молоді в глобальному світі необхідно реалізувати такі підходи: гармонізувати пізнавальні, духовні зусилля особистості в системі вищої освіти із загальносвітовим духовно-пізнавальним простором; стимулювати науково обгрунтоване програмування інтелектуального, емоційного, нейропсихофізіологічного розвитку особистості через розробку новітніх шляхів наукового, ціннісного пізнання світу в цілому, світу людини, що здійснюється через інфомаціологічне забезпечення цього процесу; оптимізувати інформаційно-ціннісний простір пізнання особистістю світу в системі вищої освіти через навчання життю в умовах прогресуючого інформаційного середовища; розробити проективні підходи до гармонізації стосунків людини і техніко-технологічних процесів, спрямованих на поступ суспільства в умовах глобальних викликів, що, у свою чергу, висуває новітні завдання у царині вищої освіти стосовно реалізації антропного принципу розвитку науки і техніки, інноваційних технологій у галузі пізнання світу природи, суспільства і людини. Проективним баченням уявляється процес створення найновіших підходів до оптимального узгодження зусиль вищої освіти та професійно-наукових установ до вироблення шляхів сучасного входження особистості до світового ринку праці; напрацювання новітніх соціально-філософських методологій щодо оперативного коригування процесу оволодіння професійно спрямованими знаннями, уміннями та навичками, що мають як стратегічний, так і тактичний характер стосовно реалізації особистісного потенціалу соціальної спільноти в умовах глобалізованого інформаційно-пізнавального і науково-професійного простору.

Бібліографічні посилання

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации [Текст] / Р.Ф. Абдеев. – М. : Владос, 1994. – 336 с.
2. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу [Текст] / В.П. Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮМСі», 2006. – 498 с.
3. Белл. Д. Грядущее постиндустриальноке общество: опыт социального прогнозирования [Текст] / Даниел Белл ; ред. и вступ. ст. В.Л. Иноземцев – М. : Наука, 1989. – 345 с.
4. Гусинский Э.Н. Введение в философию образования: уч. пособ. [Текст] / Э.Н. Гусинский, Ю.И. Турчанинова. – М. : Логос, 2001. – 234 с.
5. Забродська Л.М. Інформатизація закладу освіти: управлінський аспект [Текст] / Л.М. Забродська. – Х. : Видавнича група «Основа», 2003. – 240 с.
6. Інтеграція вищої освіти України в європейську систему: Збірник наукових праць: За матеріалами Міжнародної науково-методологічної конференції «Інтеграція вищої освіти України в європейську систему», Дніпропетровськ, 05 травня 2001 р. [Текст] / ред. Н.Є. Бойцун ; Міжнародний фонд «Відродження». – Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2001. – 108 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура [Текст] / М. Кастельс. – М. : Интер-Пресс, 2000. – 345 с.
8. Кулицький С.П. Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління [Текст] : навч. посіб. / С.П. Кулицький. – К. : МАУП, 2002. – 224 с.
9. Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства [Текст] / О.І. Навроцький. – Х. : Основа, 2000. – 240 с.
10. Урсул А.Д. Модель ноосферно-опережающего образования III-го тысячелетия [Текст] / А.Д. Урсул // сб. тезисов и материалов III-го Международного симпозиума «Открытое общество и устойчивое развитие». – Т.VII. – Зеленоград, 2001. – 456 с.
11. Фініков Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна / Т.В. Фініков // Міжнародний фонд досліджень освітньої політики, Інститут економіки та права «КРОК». – К. : Таксол, 2002. – 176 с.
12. Яблонський В.А. Вища освіта України на рубежі тисячоліть: проблеми глобалізації та інтернаціоналізації [Текст] / В.А. Яблонський. – К., 1998. – 278 с.

Мудрак В.И. Личность в мире информации: философско-социальный аспект развития высшего образования.

Современные подходы к развитию соотношение «личность – информация» в глобальном информационно – познавательном пространстве разворачиваются в системе взаимодействия информации и знания в рамках высшего образования. Это предусматривает наработку новых социально – философских тенденций в контексте «человек–технология–высшее образование–профессиональная–компетентность». Реализация современных тенденций развития информационного общества – общества знаний, возможна на основании понимания процессов, разворачивающихся в познавательной сфере. Система высшего образования, которая готовит будущих специалистов, должна быть мобильной относительно быстрых трансформаций на мировом рынке труда. Это предполагает проективное моделирование информационного обеспечения такой подготовки. С другой стороны, интенсифицируются условия методологического обеспечения фундаментализации научного знания, так как разнообразная многослойная общественно значимая информация энтропийно насыщает познавательное пространство. Личность, которая находится в эпицентре сложной напряженности между информационно - знанниевым пространством и природно-общественными потенциями усваивать информацию познавательного характера, должна быть ориентирована системой высшего образования на идентифицированные знания, умения и навыки с точки зрения реализации последних на рынке труда. В таком ракурсе наработка новейших методологических принципов в соотношении «информация – знание» выглядит актуальной тенденцией. Речь идет об адекватном вхождения новой информации в систему научных знаний и усвоения их молодежью. В этой области речь идет о методологии на уровне инновационных информационных познавательных процессов. Оптимизация процесса освоения личностью научно-образовательного пространства связана с самим образовательным процессом. Современная личность имеет новейшие возможности по поводу получения современных знаний. Философия

образования, и в частности его высшего звена, находится на пути предоставления личности будущего специалиста системы подходов к решению противоречия в области «информация–знания». Таковыми могут быть: обобщение высших достижений в области фундаментальных наук и поиск путей их доведения до понимания личностью; общественно-значимая мотивировка поиска личностью будущего специалиста идентифицированного видения своего места в системе реализации полученных знаний; наработка новейших тенденций в системе информационной культуры, которые, в свою очередь, полагаются на методологию информации на уровне ее общественного бытия. Методология оптимизации в системе «информация–знания» должна развивать методы дидактического характера.

Ключевые слова: система, информация, личность, высшее образование

Mudrak V. Person in the world information: philosophical and social aspect of higher education development.

Current approaches to the development of the relationship between «personal identity – social information» in the global information space cognitive system deployed in the interaction of information and knowledge within higher education. Globalization is a process temperature connected with the exponential growth of information informative character. Matured main contradiction between the cognitive nature of information and the problem of its implementation in the content of scientific knowledge. The second contradiction is rooted in the plane of didactic bring scientific knowledge to the understanding, perception, learning, etc., individual professional future. The higher education system is not bound to just respond to this and projective modeling their capabilities in terms of adequate personal realization in modern job market. This includes the latest developments sociopolitical, philosophical and educational approaches in the context of «human-higher-education professional competence». Implementation of current trends in the information society – a society of knowledge, can be based on an understanding of the processes unfolding in the cognitive area. The system of higher education that prepares future professionals to be mobile relative velocity transformations in the global labor market. This implies projective modeling information of such training. On the other hand, intensified the requirements for methodological support fundamentalization scientific knowledge as diverse multi socially significant information entropy saturates cognitive space. This fundamentalization to provide meaningful allocation of generalized concentration for which, in turn, collected and processed the latest information informative and meaningful nature. The problem is that information in accordance with modern trends in the development of science, engineering, technology. This correspondence, in turn, has a two-sided nature: as a process of differentiation of scientific knowledge and the process of generalization. Their interaction, in our opinion, should be verified through all levels of interpretation of social information. A person who is in the center of a complex tension between information cognitive space and natural potentialities to acquire public information cognitive nature should be focused on the higher education system identified knowledge and skills in terms of recent labor market. To do this, you must hold a permanent monitoring of the individual in terms of direction of intelligent effort. In our opinion, it is possible to make on the basis of systematic methods. In this perspective, the latest developments methodological basis in the ratio of «information – knowledge» is the actual trend. This is a recent occurrence of adequate information to the system of scientific knowledge and the assimilation of these young people. This field refers to the methodology of innovative information at cognitive processes. Optimization of individual cognition research and educational space thus connected with the educational process. The modern person has the latest features on a modern knowledge. Philosophy of education, and in particular its senior managers is on the way of the future expert system of individual approaches to conflict in «information-knowledge». These include: synthesis highest advances in the basic sciences and finding evidence to understand individual, social and meaningful motivation finding professional person identified future vision of its place in the system of acquired knowledge, developments of new trends in system information culture that rely, in turn to the methodology of information at the level of social life. Methodology for optimization in the «information – knowledge» must develop methods of didactic character. The latter are projective modeling features, which, in turn, determine the personality oriented cognitive process.

Key words: system, information, identity, higher education.

Надійшла до редколегії: 22.04.14 р.

УДК 2-18

О. С. Пасічник

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

РЕЛІГІЙНА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Розглянуто проблеми викладання у вищих навчальних закладах такої навчальної дисципліни як «релігійна антропологія». Проаналізовано основні проблеми, що постають в процесі викладання, окреслюються напрями подальшого розвитку.

Ключові слова: релігійна антропологія, навчальна дисципліна, вищі навчальні заклади, програма курсу, проблеми, перспективи.

Як навчальна дисципліна у вищих навчальних закладах пострадянського простору релігійна антропологія є відносно молодою, тож єдиного підходу відносно бачення даного курсу не існує. Нажаль, можна констатувати і відсутність узагальнюючої наукової літератури присвяченої цій проблематиці. Завдання цієї статті – проаналізувати наявні концепції викладання релігійної антропології у вищих навчальних закладах та окреслити перспективи розвитку цієї навчальної дисципліни, що, безумовно, є вкрай важливим для релігієзнавчої освіти.

Розпочнемо огляд з підручника Є. Арініна (у співавторстві з Ю. Тюріним) який так і називається – «Релігійна антропологія»[1]. Підручник складається з передмови, двох розділів, додатків та списку рекомендованої літератури. Перший розділ має назву «Релігійна антропологія (проблеми, концепції, методи)». В першому підрозділі («Людина та камінь») подаються підходи до осмислення людини в деякі історичні епохи (сказати просто «історичні епохи» без уточнення «деякі» неможливо, адже основний акцент зроблено на античності з невеликим вкрапленням нечислених вчених взятих вже з Нового часу), причому спочатку розглядається підхід Дж. Фрезера та Б.Малиновського (магія – релігія – наука) [1, с. 12-13]. В цілому автор притримується запропонованої зазначеними дослідниками схеми, хоча, слід віддати йому належне, і окреслює існування альтернативної

точки зору: «числені автори, на відміну від Фрезера та Малиновського, вважають, що магія – лише давня форма (елемент, компонент) релігії, що протистоїть власне науці саме як уявлення про надприродну основу дійсного світу» [1, с. 13]. Таким чином, трохи видозмінивши назви, автор говорить про три форми традиційного масового світогляду: міфолого-магічна, теолого-культова та філософсько-наукова (гуманістична) [1, с. 14]. Слушною видається і думка про міждисциплінарний характер релігійної антропології, при цьому перераховуються напрямки знання, які так або інакше є дотичними до даної дисципліни, зокрема філологія, палеонтологія, археологія, соціологія, психологія та етнографія тощо. Другий підрозділ називається «Нарис історії формування релігійних уявлень про людину (Міфологія. Античність. Християнство. Новий час)». Відповідно до викладної в першому розділі схеми (яка, щоправда, ще раз розміщується і в цьому розділі, напевно, для більшої надійності [1, с. 21]) і ведеться розгляд уявлень про людину. Викладаються наукові погляди з цього приводу таких вчених як Дж.Фрезер, Б.Малиновський, К.Леві-Строс (під час написання підручника ще був живим класиком!) та В.Пропп. За яким принципом добирались зазначені вчені – лишається загадкою.

В наступному підрозділі піддається аналізу становлення образу людини в культово-теїстичному світосприйнятті, тобто на прикладі теологій етнонаціональних та світових релігій [1, с. 29]. На короткий нарис щодо перших з них відводиться лише 4 сторінки, на світові релігії (до них відносяться християнство, буддизм, іслам) – 1 сторінка, причому говориться на ній майже виключно про християнство. Очевидно, навряд чи можна вважати розкритою заявлену в назві підрозділа тему.

Наступний підрозділ, який називається «Людина в дзеркалі філософського, пізнавально-теоретичного світогляду (натурфілософські та теологічні концепції)» [1, с. 35] знову ж таки починає розгляд з античності, переходить на Середньовіччя та Відродження, до гуманізму і врешті-решт – до новочасової філософії, зокрема, І. Канта, Г.Ф. Гегеля, Л. Фейєрбаха [1, с. 37–38], потім – перехід на Ч. Дарвіна, К. Маркса та Ф. Ніцше, що, на нашу думку, дещо виходить за межі назви підручника, а саме – «Релігійна антропологія». Тут, як і далі, можна вести мову скоріше про філософську антропологію, або соціальну, власне релігійного в ній мало. Так, в наступному підрозділі розглядаються епістемологічні (як їх визначає автор) концепції, зокрема, розглядаються такі вчені як Л. Вітгенштайн, З. Фрейд, Е. Гусерль, М. Хайдегер, П. Рікер, К. Ясперс [1, с.39–42]. Знову ж таки, як вже зазначалось вище, незрозуміло, яким чином ці поважні постаті відносяться саме до релігійної антропології. На цьому перший розділ підручника закінчується, і розпочинається другий, який цілком присвячений християнській антропології (фактично, за обсягом він займає близько двох третин тексту). Попри заявлену позаконфесійну позицію [1, с. 2], автор одразу ж заявляє, що «Нажаль, стереотип масового незнання основних істин та тайн християнства досить-таки стійкий, і йому не заважають сплески «моди» на сакральне. А правда полягає в наступному: нас намагались силоміць відвернути від історичного коріння руського народу, знищити соціальну пам'ять та успадкування звичаїв, традицій, норм та цінностей моральнісності та християнства» [1, с.43]. В даному випадку можна відмітити певну конфесійну заангажованість автора. Сам розділ поділяється на дві частини – парадигми та психологічні аспекти. Спробуємо їх послідовно проаналізувати. Отже, в першому підрозділі першої частини, який називається «Християнський континуум смислів», ми одразу ж зустрічаємо безапеляційне твердження: «Християнство – єдине віровчення на Землі, в якому не людина «піднімається» до Бога, а Бог, за милістю і благістю своєю «сходить» до людини» [1, с. 43]. Тут на противагу можна пригадати різноманітні міфи, від давньогрецьких до австралійських, в яких божества так або інакше сходили до людей, тому дана теза є некоректною. Інша теза цього підрозділу – «…засновник християнства постає істотою вищою, ніж засновники інших релігій» [1, с. 44]. Зрозуміло, що хоче тут показати автор, але спосіб, у який це робиться, є далеким від позаконфесійності. В другому підрозділі розглядається біблійний креаціонізм, проблема творення людини, досить детально і на високому теоретичному рівні аналізуються перші дві глави книги «Буття» в руслі антропологічної тематики [1, с. 44–48]. В наступному, вже третьому підрозділі першої частини другого розділу, розглядається онтологічний теоантропоморфізм. В наступних двох підрозділах розглядаються проблеми христології [1, с. 51–60] та новозавітньої теофанії і християнського персоналізму [1, с. 60–64]. До недоліків цієї частини слід віднести відсутність розрізнення підходів до проблеми людини в залежності від напрямку християнства (католицизм, православ'я, протестантизм). Друга частина розділу присвячена психологічним аспектам християнської віри. Тут піднімаються питання ціннісно-емоційного підгрунтя християнства [1, с. 64–72], богоприсутності в сотвореному та проблема ідеалу людини [1, с. 72-82], також – вчення про богопізнання [1, с. 82–105]. Власне кажучи, недоліки які були притаманні всьому розділу, присвяченому християнській антропології, є присутніми і в цій його частині. Насамперед це стосується конфесійного, некритичного бачення проблеми.

Стосовно ж усього підручника, то слід відзначити його неповність та непропорційність. Більша частина тексту присвячена християнській антропології, не розглянуті вчення про людину навіть в світових релігіях, таких як буддизм та іслам, не кажучи вже про ранньо-національні, національні та племінні.

Наступна навчально-методична розробка – «Релігійна антропологія», учбова програма, складена Л.Кірсановою відповідно з вимогами державного стандарту Росії і призначена для студентів спеціальності «релігієзнавство» [2]. Очевидно, курс передбачає 64 години (16 лекцій і 16 практичних занять), на яких розглядаються наступні теми. Природньо, що перша запропонована лекційна тема - про предмет релігійної антропології, її особливості та завдання. Проте наступні теми, на нашу думку, не зовсім є доречними в курсі, присвяченому релігійним вченням про людину. Так, у другій темі розглядається світ потреб людини, що природніше було б віднести до сфери психології. Третя тема так і називається – «Психологія потреб», четверта та п'ята – відповідно «соціологія потреб» та «філософія потреб». Загальнофілософськими видаються і наступні дві теми - «метафізичне почуття» та «проблема матерії та духа». Дещо ближчою до релігійно-антропологічної тематики видається восьма тема, «проблема душі та духа». В девятій темі розглядаються проблеми релігійної антропології та метафізики, на прикладі Августина, Фоми Аквінського та неотомістів, тобто, виключно в руслі християнської традиції. В цьому ж руслі і десята тема, яка звучить як «проблема Боголюдства», розглядаються тут такі постаті як В.

Соловйов та К. Ясперс. Одинадцята тема присвячується взаємодії таких понять як релігійна антропологія та агностицизм (Епікур, Д. Юм, К. Маркс, Ж.П. Сартр). Дванадцята тема є скоріше релігійно-філософською, в ній піднімається питання про теоретичні підгрунтя існування Бога. В тринадцятій темі розглядається проблема поглядів на релігійну антропологію в німецькій класичній філософії (щоправда, починаючи з І. Канта автор виходить за межі німецької класики, доходячи аж до З. Фрейда). В чотирнадцятій темі розглядаються погляди таких мислителів як А. Бергсон та М. Шеллер відносно містичної інтуїції та проблеми Абсолюта як природнього феномену формування духовної природи людини. За яким критерієм здійснюється добір постатей, чиї ідеї піддаються аналізу – лишається загадкою. У темі 15 розглядаються антропологічні аспекти релігійної етики, і нарешті в останній, шістнадцятій темі досліджуються сутність та критика екзистенційно-антропологічних аргументів буття Бога. Теми семінарських занять в цілому слідують лекційній тематиці. Очевидно, що даний курс більше тяжіє до філософської проблематики, ніж до такої, що може називатись власне релігійно-антропологічною. Поза увагою лишаються релігійно-антропологічні проблеми, наприклад, уявлення про людину в межах нехристиянських релігій.

Наступна навчальна програма – це курс «Релігійна антропологія» для студентів спеціальності «філософія релігії», розроблений на філософському факультеті Санкт-Петербурзького державного університету, доктором філософських наук, проф. Б.Марковим у 2009 році [3]. Одразу ж, на самому початку зазначається мета вивчення дисципліни: «вивчення історії теології з точки зору філософії телекомунікації» [3, с. 2], що видається дещо некоректним, виходячи з назви курсу. Щоправда, тут же говориться, що «завданням курсу є ознайомлення студентів з головними напрямками та історією розвитку релігійних антропологічних учень. Основна увага приділяється проблемам християнської антропології» [3, с. 2]. Передбачається по 34 години лекційних та семінарських занять упродовж одного семестра. Розглянемо теми, які запропоновані в даному курсі. Відкривається курс темою «філософія та теологія». Тут визначається місце релігійної антропології серед інших релігієзнавчих та суміжних дисциплін, розглядаються типи антропологічних вчень різних релігій і велика частина присвячена психологічним аспектам релігійної практики. Сама назва теми видається не зовсім коректною, адже проблематика, що в ній розглядається, значно ширша ніж «філософія та теологія). В другій темі розглядається проблема людини в межах первісних форм релігії (таких як фетишизм, тотемізм та інші). Третя тема, яка називається «Боги античного полісу», присвячена давнім Греції та Риму (причому останньому в хронологічних межах аж до актів імператора Констянтина, тобто, до християнських часів). У четвертій темі розглядаються основні поняття та опозиції релігійної антропології, тобто вона є методологічною. Очевидно, питання методології доречніше було б розглядати на початку курсу, а не в середині. В п'ятій темі вже починається (і надовго) розгляд християнства, називається вона «Держава та церква». Шоста тема – «Посланці Бога», грунтується в основному на біблійній історії Ісуса Христа. В сьомій темі – «Священне та мирське в просторі середньовічної культури» – розглядається християнство в європейському середновіччі (в самій назві закладена аллюзія на відому роботу М.Еліаде). Від християнства трохи відходить восьма тема, яка називається «Людина та Бог в культурі Давньої Русі», адже тут зачіпається і період язичництва. Девята тема більше стосується соціальної ніж суто релігійної антропології, називається вона «Храм та ринок». Десята тема – «Християнство та революція», також в чомусь дотична до соціальних наук. Одинадцята тема називається «Біблія та книжкова культура» (звучить підкреслено-тавтологічно), дванадцята – «Релігія в добу мас-медіа» (також скоріше соціологічна і зовсім не антропологічна тематика).

Як бачимо, в даній методичній програмі наявні ті ж самі недоліки, які були притаманні науковим програмам, розглянутим раніше, а саме – концентрація на християнській антропології та наявність тем з інших сфер гуманітарного знання (соціологія). Серед позитивних рис слід відмітити все ж таки наявність викладу поглядів про людину в нехристиянських релігіях, а саме в первісних формах релігії та давньогрецькому язичництві.

Наступна програма курсу – з Московського державного університету, називається «Філософська та релігійна антропологія», виконана на кафедрі філософії релігії та релігієзнавства, автор – доктор філософських наук, професор К. Ніконов [5]. Курс складається з 15 тем, які нерівномірно розподіляються по трьох розділах. Перший розділ називається «Предмет та методологія філософського дослідження релігійних уявлень про людину», та включає в себе дві теми: «Методологічні проблеми дослідження релігійної антропології» та «Типи релігійно-антропологічних учень». Як бачимо, перший розділ – суто методологічного характеру, і це безперечний позитив. Другий має назву «Еволюція релігійної антропології: історія релігійних уявлень, теологічних та філософських учень про людину» та містить девять тем. Автор плавно переходить від уявлень про людину в етнічних релігіях (тема 3) до буддійської антропології (тема 4), потім – біблійна іудейська антропологія (тема 5), далі – новозавітня християнська (тема 6). Прикро, що проблема людини в межах первісних форм релігії не розглядається, розгляд починається одразу з етнічних релігій. Що приємно, нарешті (серед розглянутих посібників) християнська антропологія розділяється та подається відповідно до напрямків християнства, на православну (тема 7), католицьку (тема 8) та протестантську (тема 9). Розглянувши християнство, автор переходить до коранічної антропології (тема 10) та завершує історичну частину курсу темою «Вчення про людину в сучасних синкретичних релігійних рухах». Третій розділ – «Антропологічні проблеми в сучасному діалозі філософії та теології», присвячений винесеним в назву проблемам. Тут розглядаються чотири теми: «Теологія та філософія про сутність та існування людини», «Проблема антропогенеза в богослів'ї та філософії», «Проблема онтогенезу людини та становлення особистості в теологічному та філософському розумінні» та «Теологічна танатологія. Філософія про смерть та безсмертя людини». Також наявні контрольні питання та список рекомендованої літератури. Серед позитивних моментів даного методичного посібника слід відмітити наступні особливості. По-перше, історичний огляд антропологічних вчень охоплює не лише християнство але й значну кількість нехристиянських релігій. По-друге – розгляд окремо православної, католицької та протестантської антропологій. Проте слід відмітити і певні недоліки, які, втім, не мають вирішального значення. По-перше, доцільніше було б відокремити релігійну антропологію від філософської, щоб було два самостійних курси. По-друге,

можна було б розширити третю тему (Людина в етнічних релігіях) на декілька, виокремивши вчення про людину в релігіях Індії, Китаю та Японії.

Наступна навчальна програма, присвячена релігійній антропології теж з Санкт-Петербургу. Це розроблена М.Уваровим в центрі сучасної філософії та культури імені В.А. Штоффа (СОФІК) програма «Основи релігійної антропології» [7]. Як і в більшості вже розглянутих програмах, акцент робиться перш за все на християнській антропології. Всього пропонується до опрацювання шість тем. В першій темі, яка називається «Основні проблеми сучасної релігійної антропології» піднімаються такі проблеми як типи релігійних антропологічних вчень, рефлексія та внутрішній духовний досвід, віра та розум, раціональне та ірраціональне, наука та релігія і т.д. Друга тема - «Проблема антропологічних основ світових релігій» – присвячена відображеним у назві питанням. Щоправда незрозуміло, чому в цьому розділі розглядається іудаїзм, який, як відомо, світовою релігією не є. Можливо було б доречніше розглядати саме авраамічні релігії, розглянувши буддизм окремо. Третя тема «Людське та Божественне в релігійно-антропологічній перспективі» вже сформульована в дусі теїстичних релігій, і присвячена християнській тематиці. Четверта тема «Проблема універсальності моральних принципів» також витримана в християнському дусі, в ній, серед іншого, розглядаються ідеї І. Канта та С. Кьєркегора. В наступній, п'ятій темі розглядаються конфесійні особливості розуміння людини в християнській антропології. Прикро, що розподілу на православну, католицьку та протестантську тут немає. І нарешті остання, шоста тема називається «Релігія та постксласичні типи раціональності», в ній піднімаються проблеми дотичні до психології, філософії релігії, естетики і власне релігійно-антропологічної проблематики фактично немає.

В цілому дана програма видається неповною, в основному вона присвячена християнству, належної уваги іншим релігіям в ній не приділено. Більше того, розглядаються теми, які до релігійної антропології якщо і мають відношення, то лише дотичне.

Наступний курс, пов'язаний з релігійною антропологією – «релігійна антропологія та есхатологія», призначений для студентів спеціальності «релігієзнавство» філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича [6]. Автор - кандидат філософських наук Марчишак А.Р. Як зазначається в пояснювальній записці до програми, «у нашому курсі ми розглядаємо позиції філософів, богословів, релігійних і світських суспільних діячів з питань походження і єства людини, її життя, смерті і безсмертя, призначення людини в світі, сенс любові і милосердя. Ми звертаємося до сучасних трактувань проблем політики, національної ідеї, екологічної ситуації, технократичного устрою світу, майбутнього людства в світлі релігійного світогляду» [4, с. 4]. Як бачимо, завдання дещо виходять за межі класичного визначення релігійної антропології. Всього програмою передбачається 34 години лекційних і 17 годин семінарських занять, розподілених на два змістовних модулі. Перший модуль – «Ґенеза антропологічних уявлень у релігійних традиціях світу. Особливості конфесійної антропології». Тема першого лекційного заняття – «Історія антропологічних знань. Принципи та актуальність проблеми», має загально-методологічний характер. Після цього на першому семінарі розглядається тема «Міфи про природу та походження людини», тут же на самостійне опрацювання студентам пропонується тема «Специфіка уявлень про людину в буддизмі». Винесення такої складної теми на самостійну роботу видається дещо недоречним. На другій лекції розглядається тема «Християнське вчення про людину в історичному та сучасному контексті», на семінарі ж пропонується дослідити філософську та теологічну антропологію, самостійна робота – проблема первородного гріха в світлі вчення про природу та особистість. На цьому перший змістовний модуль закінчується, і починається другий, назва якого звучить як «Специфіка релігійної есхатології». На першій лекції розглядаються напрямки сучасної християнської антропології (католицька, православна та протестантська). Після цього – семінар «Модернізм і фундаменталізм у католицькому та протестантському вченні про людину». На самостійний розгляд – «Богословська танатологія». Друга лекція - «Релігійні і нерелігійні есхатологічні системи», наступний семінар – «Есхатологічні релігійні течії», есхатологічні системи але XX століття винесені на самостійну роботу студентів. В третій лекції другого модуля розглядається есхатологічна система іудаїзму, на семінарі – християнська есхатологічна традиція, для самостійної роботи пропонується осмислення есхатологічної проблематики у ранньому протестантизмі. Четверта лекція присвячена мусульманській есхатології, тема семінару звучить як «Події та дійові особи есхатології» а на самостійну роботу виносяться сучасні есхатологічні течії. Очевидно, курс не позбавлений певних недоліків. По-перше, недостатньо охоплені релігійні вчення про людину, основна увага приділяється християнству. По-друге, поспішним, хоча і оригінальним видається поєднання антропології з есхатологією, бо кожна з цих наук має свою специфіку.

В якості підсумку, зазначимо наступне. Згідно з академічним визначенням релігійна антропологія - це «уявлення про людину в її відношенні до богів, божества, Бога, священного в етнічних та світових релігіях; також - розділ або дисципліна богослів'я та релігійної філософії, вчення про сутність походження та призначення людини» [7, с. 241]. Очевидно, більшість розглянутих курсів релігійної антропології не відповідають такому визначенню. В основному увага приділяється християнській антропології, часто навіть без розрізнення її за напрямками християнства. По-друге, є тенденція ігнорування антропологій нехристиянських релігій, в кращому випадку їх розглядають побіжно. По-третє, слід констатувати відсутність на пострадянському просторі якісного та повного підручника присвяченого саме релігійній антропології, потреба в якому є, на даний період часу, великою. В ідеальному варіанті такий підручник повинен містити методологічний розділ та розділи присвячені розгляду вчення про людину в різних релігійних традиціях.

В цілому ж перспективи релігійної антропології як навчальної дисципліни у вищій школі можна вважати позитивними.

Бібліографічні посилання

1. Аринин Е.И. Религиозная антропология : учеб. пособие для студентов специальности «Религиоведение» [Текст] : в 2 ч. / Е. И. Аринин, Ю. Я. Тюрин ; Владим. гос. ун-т. – Владимир : Ред.-издат. Комплекс ВлГУ, 2005. – Ч. 1.– 124 с.

2. Кирсанова Л.И. Религиозная антропология [Электронный ресурс] / Л.И. Кирсанова. – Режим доступа : http://abc.vvsu.ru/Books/religantropol_upr/page0001.asp. – Загл. с экрана

3. Марков Б.М. Программа учебной дисциплины

«Религиозная антропология» [Электронный ресурс] / Б.М. Марков. – Режим доступа : http://do2.gendocs.ru/docs/index-413034.html. – Загл. с экрана

4. Марчишак А.Р. Робоча програма з курсу «релігійна антропологія та есхатологія» для студентів спеціальності «релігієзнавство» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича» [Електронний ресурс] / А.Р. Марчишак. – Режим доступу : http://zavantag.com/docs/178/index-9882-32.html. – Заголовок з екрану

5. Никонов К.И. Философская и религиозная антропология. План занятий для студентов IV и V курсов отделения религиоведение. МГУ, философский факультет, кафедра философии религии и религиоведения [Текст] / К.И. Никонов. – М., 2011. – 15 с.

6. Религиоведение: Учебное пособие и Учебный словарь-минимум по религиоведению [Текст] / под ред. И. Яблокова. – М. : Гардарики, 2000. – 536 с.

7. Уваров М.С. Основы религиозной антропологии [Электронный ресурс] / М.С. Уваров. – Режим доступа : http://www.sofik-rgi.narod.ru/kafedra/relig_antropolg.htm – Загл. с экрана

Пасечник А. С. Религиозная антропология как учебная дисциплина на постсоветском пространстве.

Рассматриваются проблемы преподавания в высших учебных заведениях такой учебной дисциплины как «религиозная антропология». Анализируются основные проблемы, которые возникают в процессе преподавания, намечаются направления дальнейшего развития.

Ключевые слова: религиозная антропология, учебная дисциплина, высшие учебные заведения, программа курса, проблемы, перспективы.

Pasichnik A. Religious anthropology as an academic discipline in the post-Soviet space.

This article discusses the problems of teaching in higher education institutions such discipline as «religious anthropology.» Analyzes the main problems that arise in the course of teaching, outlines directions for further development.

Key words: religious anthropology, academic discipline, higher education institutions, the course program, problems and prospects.

Надійшла до редколегії: 13.04.14 р.

УДК 2-67+322+2-84

А. С. Пашковский

Киевский национальний университет имени Тараса Шевченко.

ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ АНТИКУЛЬТОВОГО ДВИЖЕНИЯ

Рассмотрено антикультовое движение. Проанализировано определения понятия «антикультовое движение» с позиций зарубежных и отечественных исследователей. Показаны формы проявления антикультового движения – депрограммирование и попытки влияния на государственные органы в ограничении деятельности новых религиозных движений.

Ключевые слова: антикультовое движение, депрограммирование, культ, новое религиозное движение, секта.

Современное общество отметилось значительными общественно-политическими и духовными преобразованиями, что привело к изменению конфессиональной ситуации, оказало существенное влияние на характер государственной политики в отношении религиозных организаций. Демократизация общества, утверждение идеологического и политического плюрализма, переоценка основных ценностей привели к появлению новых религиозных движений (далее – НРД) или культов, которые отличаются своим вероучением и культовой практикой от традиционных религий.

Одновременно проявился другой феномен, который выразился в организационном оформлении антикультового движения (далее – АКД), как активное противодействие НРД. АКД – это международное движение, создавшее сеть организаций, задачей которых, является контроль над деятельностью НРД. В современных условиях АКД является многогранным и имеет отрицательное отношение к некоторым НРД(например, «Алеф», «Великое Белое Братство Юсмалос», церковь «Посольство Благословенного Царства Божьего для Всех Народов», «Храм Народов», «Международная Церковь Сайентологии»). Это противостояние базируется на убеждении, что культы являются разрушителями социальных институтов и несут опасность для человека.

Антикультовое движение призывает к соблюдению устоявшихся духовных ценностей и патриотизма, чтобы оправдать свое отношение к культам, прозелитизм которых пытается реформировать традиционные ценности на свой лад. Представители антикультовых организаций стремятся добиться поддержки со стороны государственных органов по ограничению деятельности НРД. В это противостояние также могут быть вовлечены общественные институты и представители властных структур, занимающиеся вопросами взаимодействия религиозных и государственных органов. Но следует учитывать, что усилия антикультового движения по ограничению прав и свобод вероисповедания посредством правовой дискриминации НРД, могут иметь негативные последствия как для традиционных конфессий так и государства.

Потребность исследования данной проблемы связана с тем, что в странах Запада идут дискуссии о характере, функциях и социальных позициях антикультового движения, его влияния на общество, государственную политику относительно свободы совести и вероисповедания.

Целью данной статьи является определение и характеристика антикультового движения и форм его проявления в сфере общественных и государственно-конфессиональных отношениях.

Исследование феномена антикультового движения и проблем, возникающих в связи с его функционированием, проводили религиоведы, социологи, психологи и правоведы. Они рассматривали различные аспекты этой проблематики: типологии антикультового движения, противоправные деяния их представителей, проявления религиозной нетерпимости со стороны АКД, государственную политику в отношении антикультових организаций.

Среди зарубежных исследователей, можно выделить Бенжамина Заблоцки, Гордона Мэлтона, Эйлин Баркер, Энсона Шюпа, Дэвида Бромли, Массимо Интровинье. В своих исследованиях, они раскрыли социальные причины возникновения АКД, определили специфику его деятельности и методы исключения личности из НРД. Джон Гордон Кларк, Дэвид Лейн, Маргарет

Сингер, Роберт Лифтон исследовали АКД с позиции критики культов и способствовали расширению сетей информирования о культах. Джефри Хадден и Дуглас Коун полем своих исследований выбрали изучение и анализ деятельности антикультовых организаций по ограничению прав человека свободно исповедовать любую религию.

К российским специалистам, занимавшихся исследованием антикультового движения, можно отнести Владимира Мартыновича, Евгения Волкова, Евгения Эгильського, Игоря Кантерова, Николая Гордуса, Сергея Иваненко, Софью Дукьян. В своих трудах И. Кантеров, М. Гордус, С. Иваненко рассматривают историю становления и причины возникновения АКД на Западе и проникновения идеологии антикультизма на отечественные просторы, а также дают собственные дефиниции понятию «антикультовое движение». В. Мартынович и Е. Эгильський подают типологии организаций, которые противодействуют культам. Е. Волков совершил значительное количество переводов иностранной литературы по данной проблематике и анализирует психологические методы выведения личности из культов, которые использовали представители АКД.

Среди украинских ученых можно выделить Виктора Еленского, Галину Середу, Елену Карагодину, Людмилу Филипович, Надежду Дударь, которые, в своих исследованиях НРД обращались к проблемам связанным с функционированием АКД. В работах В. Еленского, Людмилы Филипович и Надежды Дударь рассматривается история антикультовых организаций в странах Европы, и анализируются методы представителей АКД по ограничению прав деятельности НРД. Галина Середа исследует динамику становления АКД и его тенденции развития в Украине. Елена Карагодина рассматривает деятельность антикультовых организаций в Украине с позиции свободы совести и вероисповедания. Несмотря на это, проблема остается недостаточно исследованной, особенно в Украине.

Распространение новых религиозных движений в США и других западных странах привело к появлению различных общественных сил, ставящих своей целью противодействие новым религиям. Важнейшей силой является антикультовое движение, которое возникло в США. АКД появилось на рубеже 60 – 70-х гг. прошлого века. В это время в США начинается процесс распространения новых религий, за которым укрепилось название «культы», где применялись особые формы воздействия на сознание человека.

Антикультовое движение можно считать одним из первых общественных ответов деятельности новым религиозным движениям. Термин «антикультовое движение» употребляется как обозначение определенной светской, организованной оппозиции новым религиозным движениям. Профессор социологии Виргинского университета Дж. Хадден определил, что «антикультовое движение объявляет ряд светских истин, проверка которых открыта для эмпирического исследования. Антикультовое движение говорит о методах, используемых для привлечения максимального количества адептов к культу: «промывание мозгов», «управление сознанием» и «реформирование мышления» [1]. Исследователь выделил четыре вида оппозиции к культам. Первый – религиозная оппозиция, которая характеризуется следующим образом. Культы рассматриваются как ересь. Поэтому теологи видят своею миссией в разоблачении лжи и коррекции убеждений тех, кто отклонился от истины. Эта оппозиция выполняет две важные функции: во-первых, защищает людей (особенно молодежь) от ереси, во-вторых, усиливает солидарность среди истинных верующих. Второй вид – это светская оппозиция, где личная независимость считается главной целью, которая достигается выводом людей из групп, использующей «контроль сознания» и обманчивый прозелитизм, и имеет скрытые цели по ликвидации НРД. Третий вид – отступники. Отступничество – это отказ от религиозной веры. Отступником является тот, кто принимает активное участие в оппозиции к своей предыдущей религии. Антикультовое движение активно поощряет бывших членов в интерпретации своего опыта участия в культе, как ложного, неправильного. И призывает к организованной борьбе культовой деятельности НРД. Четвертый вид – предпринимательская оппозиция, представители которой занимаются проблемами культов ради собственной выгоды. Это специальные союзы или коалиции по содействию разделения взглядов относительно деятельности культов [2]. Эйлин Баркер выделила пять групп надзора за культами. По ее мнению, распространение информации со стороны групп надзора, осуществляется с целью изменения общественного мнения и государственной политики по отношению к деятельности НРД. К этим группам относятся: 1) группы осведомленности о культах, которые фокусируют свое внимание на вреде, причиненного «деструктивными культами» личности; 2) контркультовые группы, фокусирующиеся на еретических учениях нетрадиционных групп; 3) научно- ориентированные группы, исследующие вероучения и практики НРД в сравнении; 4) группы по правам человека, в которых акцент переносится на права религиозных меньшинств; 5) группы защиты культов от первых двух групп [3].

По мнению, доктора философских наук С. Иваненко, выразительной особенностью антикультового движения часто выступает «демонизация» оппонентов, вера в деструктивность новых религиозных движений, их криминальной природе, а также уверенность в необходимости запрета сект и культов [4]. В. Мартынович описывает пять «школ сектоведения», среди которых он выделяет и «антикультовую школу». Последняя ставит перед собой цель – борьбу с сектами и нивелирование их влияния на общество. Главным методом борьбы является создание отрицательного имиджа НРД в обществе посредством выявления негативной информации об их методах и формах работы со своими последователями. В качестве одного из главных источников информации о сектах являются показания бывших членов сект и тех, кто пострадал от их деятельности. Труды представителей антикультовой школы отличаются описательным характером и направлены на раскрытие всех реально или потенциально деструктивных составляющих НРД [5].

Одной из форм проявления АКД есть депрограммирование. Депрограммирование возникает в пределах АКД в начале 1970-х гг. как реакция на деятельность НРД по привлечению максимального количества адептов посредством психологических методов манипулирования сознанием. Депрограммирование предполагает исключение и физическое ограничение участников культа с целью разрыва связей с членами группы. Практика была основана на предположении, что принятие в члены культа было принудительным и являлось результатом культового программирования.

Р. Росс и М. Лангоун определили депрограммирование

как процесс, «который предоставляет информацию и эмоциональную поддержку, нацеленную на то, чтобы вызвать вопросы, сомнения и критическое мышление в отношении культа» [2]. Кевин Гарвей описывает депр ограммирование(преобразование) как четырехфазный процесс. Для культиста он начинается со следующих шагов: 1) враждебности, затем движения к 2) постановки вопросов, 3) добровольным предоставлением информации и заканчивается 4) установлением связи [3]. По мнению К. Гарвея, как только депрограммист достигает уважения, разговор переходит от начальной враждебности к периоду длительной коммуникации.

Депрограммисты ставили своей целью изменить культовое программирование и освободить людей от культовой ловушки. Депрограммирование оказывало физический контроль над членами НРД(применение силы, полная внешняя изоляция и попытки любыми способами аргументации и влияния вывода человека из культа). Депрограммирование считалось успешным, если члены культа отказывались от членства в группе.

Практика депрограммирования (1971 г.) приписывается Теодору Патрику. Он был обеспокоен отзывами своих родственников о первой встрече с адептами организации «Дети Бога» (далее – ДБ). Т. Патрик решил лично исследовать эту группу. Свое пребывание в организации, он описал как виртуальное заключение, а свой выход как спасение. Впоследствии Т. Патрик разработал теорию «промывания мозгов», в которой пытался описать уникальные методы воздействия на верующих ДБ. Но довольно быстро теория была распространена и на другие религиозные группы, которые, по его мнению, применяли похожие методики и тактики. Согласно Т. Патрику, промывание мозгов происходило посредством погружения в гипноз при использовании пальцев рук и зрительного контакта. По этой причине, Т. Патрик начал разработку способов нивелирования культового программирования, которое он назвал депрограммированием.

Депрограммирование было более распространенно в Северной Америке и Японии, и меньше в Европе. Количество инцидентов депрограммирований увеличилось в начале 1970-х гг. и затем резко уменьшилось к концу десятилетия. Увеличение депрограммирований было обусловлено быстрым ростом членов НРД в начале 1970-х гг., а также расширением количества групп антикультового движения и увеличением количества депрограммистов. В дальнейшем наблюдается упадок депрограммирования, как результат уменьшения потока новых членов культов, роста количества неудачных случаев депрограммирований, невозможности получить антикультовым организациям юридических санкций для депрограммирования, рост числа судебных процессов против депрограммистов. Также антикультовое движение начало применять непринудительные практики для достижения выхода лица из культа. Депрограммирование, в плане отказа от членства в культе, было результативным в большинстве случаях.

Депрограммирование имело ряд последствий как для НРД, так и антикультового движения. Для НРД в которых было много последователей, влияние депрограммирования было не значительным, поскольку привлекалось все больше новых членов. Меньшие группы больше ощущали влияние на своих адептов. Их количество в процессе депрограммирования могло уменьшаться. В целом, депрограммирование усилило попытки НРД к единению. НРД находили тех, кто не подвергался процессу депрограммирования и возвращали обратно в группу. Обращались с ними как с героями, которые не поддались депрограммистам. В некоторых случаях, неудачное депрограммирование способствовало появлению свидетелей в юридических тяжбах против депрограммистов. Также, следует отметить, что принудительное депрограммирование приносило политическую поддержку НРД со стороны гражданских либеральных групп. Но для антикультового движения процесс депрограммирования показал, что борьба против культов может быть и выиграна даже тогда, если это будет касаться одного человека. Успешные депрограммирования обеспечивали АКД основным источником информации в поддержку своей теории «промывания мозгов». Бывшие члены НРД становились источником рассказов об издевательствах, которые АКД использовал для защиты своей идеологии и своих методов.

Противостояние «депрограммирование – НРД» основывалась на взаимных обвинениях в похищении людей. С точки зрения антикультовых активистов, культовое «промывания мозгов» является психологическим похищением человека. Члены культа после промывания мозгов теряют способность к самостоятельному и критическому мышлению, становятся порабощенными и зависимыми. Исходя из этого, при изъятии отдельных лиц из культа, как возвращение человеку его природных способностей и независимости. применение силы полностью оправдывалось. С точки зрения НРД, депрограммисты и их антикультовые союзники были чем-то большим, чем разрушителями религиозной веры. Каждая из сторон обвиняли друг друга в злоупотреблении законом для того, чтобы защищать свое поведение. И их дальнейшая борьба была эмоционально и морально заряженной.

Депрограммирование создавало АКД юридические проблемы. Были случаи физического похищения людей из организаций, которые юридически имели статус религиозных. Похищение и отказ от веры этих индивидов интерпретировалось как вызов свободному исповеданию веры. Некоторое время депрограммисты пользовались юридической безнаказанностью, так как местные правоохранительные органы и судьи отказывались вмешиваться, полагая, что это относится к внутрисемейным противоречиям.

Программа депрограммирования продолжалась до начала 1990-х гг., несмотря на официальное осуждение. Антикультовая «идеология промывания» мозгов могла послужить толчком для применения депрограммирования. По этой причине, некоторые семьи, находясь в отчаянии, готовы были пойти на депрограммирование своих родных.

Провалы депрограммирования привели к его официальному запрету и окончанию. «Сеть Информирования о Культах», главная антикультовая организация, завершила свое существование став банкротом вследствие большого штрафа. Этот штраф был наложен судом на Сеть из-за того, что организация была причастна к похищению и насильственному депрограммированию человека, который был членом культа.

Одной из проблем, с которой столкнулось АКД, был поиск средств для привлечения государственной поддержки для опеки над совершеннолетними, принадлежащими к НРД. Механизм, которым пользовалось антикультовое движение – был суд, который определял

опекунские права. Это давало семьям право контроля над пожилыми родственниками со слабыми умственными возможностями. Апелляции по опекунству базировались на утверждениях умственной недееспособности вследствие культового программирования. В то время, как семьи и депрограммисты постепенно добивались успеха в поисках благосклонных судей, последователи НРД начали оспаривать опекунства. Примером может быть случай, который произошел в Калифорнии (дело «Катц против Верховного Суда»). Совершеннолетние члены Церкви Унификации оспаривали постановление опекунства над ними, что позволяло родственникам помещать их в центр депрограммирования. Судья вынес решение предоставить опекунство родителям, но решение было отменено после апелляции, и стратегия опекунства быстро развалилась.

После того, как различные местные антикультовые группы начали взаимодействовать друг с другом на национальном уровне, они начали совместно обращаться к правительству для решения «культовых» проблем. Представители этих организаций нашли поддержку в лице сенатора Роберта Доула. Он написал письма в Налоговое Управление США, относительно налогового статуса «Церкви Унификации», и в Министерство Юстиции США, пытаясь организовать встречу между Генеральным прокурором и двумя учеными по психологии и социологии (М. Сингер, Р. Офше). Но ни одно письмо не получило поддержки. В течение следующих нескольких лет, в законодательных органах штатов было введено несколько законопроектов, которые призывали к различным репрессивным мерам против культов. Некоторые законопроекты были сосредоточены на обвинениях в криминальной деятельности. Например, правотворческая деятельность в Вермонте, введенная в 1976 г., смотрела на подобные сомнительные действия групп как на мошеннические мероприятия по сбору средств, уклонение от уплаты налогов, а также как на возможное психологическое управление людьми. Законопроект, внесенный в Техасе в 1977 г., призвал провести расследование заявлений о культовом контроле. Все эти законопроекты не получили поддержки. И тогда оказалось, что антикультовое движение пошло на спад. Все изменилось 18 ноября 1978 г.

18 ноября 1978 г. конгрессмен Лео Дж. Райан во время посещения общинных поселений «Храма Народов» в Гайане, и около 900 последователей Храма, в том числе его лидер Джим Джонс, погибли в результате объединенных актов убийства и самоубийства. Сенатор Роберт Доул взял под свой контроль ситуацию, что произошла в Джонстауне. Р. Доул организовал ряд слушаний, основанных на предположении, что Джонстаун был предвестником трагедий, которые собираются вырваться из ориентированных на молодежь новых религий.

Вслед за трагедией в Джонстауне, антикультовые законопроекты появились в штатах: Массачусетс, Иллинойс, Миннесота, Коннектикут, Пенсильвания, Техас, Мэриленд, Орегон, и, самое главное – в Нью-Йорке. Большинство из них были отклонены на этапе слушаний, когда защитники гражданских свобод, представители основных церквей и специалисты из новых религий мобилизовались против законопроектов. Единственным исключением стал Нью-Йорк, где «Церковь Унификации» имела штаб-квартиру и семинарию. «Церковь Унификации» стала проблемой в государстве, так как она добилась разрешения от него на создание семинарии в Барри Таун. Закон 1980 г. в Нью-Йорке, широко известный как «Законопроект Лашера», автор которого – член местного законодательного органа. Говард Лашер внес Кодекс психического здоровья для того, чтобы наделять родителей широкими полномочиями опекунства в целях депрограммирования собственных детей, которые присоединились к одной из новых религий. Законопроект дважды прошел сборы, но на него было наложено вето губернатором в обоих случаях. К моменту второго вето, стало очевидно, что такой Закон не станет национальным, и дальнейшие усилия, которые отнимали значительное количество ресурсов АКД, были напрасными. Возможно, в долгосрочной перспективе, наиболее важным результатом трагедии Джонстауна была модернизация и реорганизация антикультового движения. К концу десятилетия стало очевидным, если АКД хочет выполнять регуляторную функцию, то нужна новая стратегия, которую он так и не нашел.

Американо-европейские связи АКД приобретали актуальность вследствие убийства – самоубийства адептами «Ордена Храма Солнца» в 1994 г. Существовал ряд эпизодов насилия на протяжении 1990-х гг.: убийство – самоубийство верующих «Ветви Давида» на горе Кармель(штат Техас, США) в 1993 г.; убийство – самоубийство верующих «Ордена Храма Солнца» в Швейцарии и Канаде в 1994 г.; убийство жителей Токио последователями «Аум Синрикё»(с 2000 г. «Алеф») в 1995 г.; коллективное самоубийство адептами «Небесных Врат» в Калифорнии в 1997 г. и убийство – самоубийство в Уганде с участием «Движения за Восстановление Десяти Заповедей» в 2000 г.

Хотя, эта серия событий существенно не изменила конфликт АКД – НРД в Северной Америке, эпизод с «Орденом Храма Солнца» значительно повлиял на Европу, особенно Францию и Германию. Ряд американских экспертов АКД и чиновников консультировали правительства европейских стран. Идеология управления сознанием АКД стала одним из ключевых компонентов отчетов о деятельности НРД и законотворческой деятельности в сфере свободы совести. Рекомендация Парламентской Ассамблеи Совета Европы № 1412 (1999 г.) «Противоправные действия сект» призывает применять к неправомерным действиям, которые совершаются от имени религиозных групп, те нормы, которые предусмотрены гражданским и уголовным законодательством.

Главной французской организации АКД, «Ассоциации по защите прав личности и семьи»(ADFI), удалось сформировать коалицию с органами французского правительства. Парламентский комитет и ADFI подготовили доклад в 1996 году, в котором определялось 172 секты(культа) действующих во Франции. В 1998 году была создана Министерская комиссия по борьбе с сектами, для мониторинга и контроля над сектами. Конкретные санкции применялись к отдельным группам, но все 172 группы были вынуждены заполнять отчеты о своих финансовых операциях. Впоследствии Комиссия предложила законопроект, в котором определялось понятие «манипулирование сознанием» (эквивалент «управление сознания» в США) и предусматривалась уголовная ответственность за применение манипулятивных, психологических практик. В 2001 г. антикультовое лобби в Парламенте добилось принятия «Закона Абу-Пикарда»(по именам инициаторов) по противодействию «сектам». Тем не менее, расширенные полномочия государства не привели к уменьшению числа новых религиозных групп. В это время, в Германии

происходили дискуссии вокруг «Международной Церкви Сайентологии», которую государственные органы отказались признавать как религиозную организацию. В 1996 г. Бундестаг создал Комитет по расследованию и изучению сект и психогрупп. Вопреки ожиданиям, в 1998 г. Комиссия сделала вывод, что большинство НРД не представляют серьезной проблемы, и призвала правительство прекратить использовать унизительные ярлыки, например, «культ», «секта». Во Франции и Германии коалиция церквей, организации по правам человека и религиоведы сыграли важную роль в прекращении антикультовой деятельности, в результате чего возможно союз АКД и правительства оказался тяжело достижимым.

Подводя общие итоги с изучаемой проблеме, автор статьи пришел к следующим выводам. АКД возникает как реакция на распространение на Западе, в 60 – 70-х гг. прошлого века, новых религиозных движений или культов. АКД – это организованная светская оппозиция новым религиозным движениям, которая критикует культы за то, что последние применяют неэтичные методы воздействия на психику своих адептов. В процессе своих исследований, они не принимают во внимание вероучения НРД и их доктринальные разногласия с традиционными христианскими конфессиями. Представителей АКД интересует функционирования культов в обществе, их влияние на физическое и психическое здоровье личности и прав человека лидерами НРД. Главная причина возникновения АКД основывалась на том, что в НРД практиковались «промывания мозгов» и «контроль сознания». Эти методы, по мнению антикультистов, оставляют членов новых религиозных групп личной свободы, одновременно навязывая им свои идеи, ценности и принципы. Это, в свою очередь, определило формы проявления антикультового движения – депрограммирование и попытки влияния на государственные органы в ограничении деятельности новых религиозных движений.

Библиографические ссылки

1. Hadden J. K. Conceptualizing «Anti-Cult» and «Counter-Cult» [Electronic resource] / Jeffrey K. Hadden. – Mode of access : http://web.archive.org/web/20060827230938/http://religiousmovements.lib.virginia.edu/cultsect/biblio.htm / – Title from the screen

2. Hadden J. K. Taxonomy of the Anti-Cult movement [Electronic resource] / Jeffrey K. Hadden. – Mode of access : http://web.archive.org/web/topic/Opposition_to_cults_and_new_religious_movements. – Title from the screen.

3. Barker E. Watching for Violence: A Comparative Analysis of the Roles of Five Types of Cult-Watching groups [Electronic resource]. / Eileen Barker. – Mode of access : http://www.cesnur.org/2001/london2001/barker.htm – Title from the screen.

4. Иваненко С. Религиоведческие аспекты изучения антикультового движения и его воздействия на государственно-конфессиональные отношения в современной России [Електронний ресурс] / С. Иваненко – Режим доступу : http://religiopolis.org/publications/22-ivanenko.html / – Заголовок з екрану.

5. Мартинович В. А. Введение в понятийный аппарат сектоведения: пособие для студентов Института теологии БГУ [Текст] / В. А. Мартинович. — Минск : БГУ, 2008. — 103 с.

6. Langone M. Deprogramming: An analysis of parental questionnaires [Text] : article / M. Langone // Cultic Studies Journal, 1984. – №1, P. 63–79.

7. Garvey K. Counseling approaches [Text] / K. Garvey // Symposium on cults and satanism. – Greenwood : CPC Valle Vista Hospital. – 1988, April 26.

Пашковський О.С. Форми прояву антикультового руху.

Розглянуто антикультовий рух. Проаналізовано визначення понять «антикультовий рух» з позиції зарубіжних та українських дослідників. Показано форми прояву антикультового руху – депрограмування та спроби впливу на державні органи по обмеженню діяльності нових релігійних рухів.

Ключові слова: антикультовий рух, депрограмування, культ, новий релігійний рух, секта.

Pashkovskyi O. The Forms of Manifestations of Anti-Cult Movement.

The article considers the anti-cult movement. Analyzed is the definition of «anti-cult movement» from the standpoint of foreign and domestic researchers. Shows the forms of manifestation of anti-cult movement – deprogramming and attempts to influence the public authorities in restricting the activities of new religious movements.

Key words: anti-cult movement, cult, deprogramming, new religious movement, sect.

Надійшла до редколегії: 03.04.14 р.

УДК 167/168

К. В. Райхерт

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

СОЦИОЛОГИЯ ЛОГИКИ: ПОНЯТИЕ И ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЕ РАМКИ

Возможны различные подходы к определению понятия «социология логика». Социология логики может быть рассмотрена как раздел социологии знания (1), науки (2), математики (3) и философии (4). Это позволяет раскрыть логику с различных социологических позиций – и как когнитивную форму, и как науку, и как математику, и как философию.

Ключевые слова: социология логики, социология математики, социология философии, социология науки, социология знания.

В 2003 году во Франции Клод Розенталь опубликовал книгу «La trame de l»évidence: sociologie de la démonstration en logique» [4]. Буквально название монографии трудно перевести, так как французское слов «trame» обладает несколькими значениями (коннотациями): 1) «ткань», 2) «структура». Так что, здесь обнаруживается некая игра значений: либо «ткань очевидности», либо «структура очевидности». Подзаголовок можно перевести так: «Социология логического доказательства». Основываясь на подзаголовке и чёткой связи с одним из значений слова «trame», можно дать следующий полный перевод названия монографии К. Розенталя – «Структура очевидности: социология логического доказательства».

Однако в 2008 г. монография К. Розенталя была переведена на английский язык под следующим названием: «Weaving Self-Evidence: A Sociology of Logic» [5]. Слово «weaving» очевидно связано с первым значением французского слова «trame» – «ткань», но теряет всю прелесть игры значений, предложенной в оригинальном названии автором. Вторая часть названия сбивает с толк: оригинальное «evidence» представлено в английской версии как «self-evidence» «самоочевидность»; то есть был сделан переход от объективности французского «evidence» к субъективно-

сти английского «self-evidence».

Тем не менее, самым интересным здесь является подзаголовок монографии К. Розенталя в английском переводе – «A Sociology of Logic». Переводчик книги К. Розенталя на английский язык – Кэтрин Портер изобрела новый научный термин – «социология логики», перейдя от более специфической «социологии логического доказательства» к более абстрактной «социологии логики». Наиболее примечательным является тот факт, что Клод Розенталь признал новый термин и стал разрабатывать социологию логики, хотя сам К. Розенталь так и не предложил ясное определение понятия «социология логики» и тем самым не обозначил эпистемологические рамки социологии логики как специализированной дисциплины.

В настоящей работе я предприму попытку определить понятие «социология логики» и её эпистемологические рамки как специализированной дисциплины.

Здесь я не случайно связываю определение понятия с установлением эпистемологических рамок предмета, за которым стоит данное понятие. Определение как логическая операция (логический шаг) является наиболее экономным способом выделить определённость отдельного предмета, а это требует, прежде всего, выделения наиболее значимых признаков, описывающих предмет, и отбрасывания менее значимых. Поскольку нет абсолютных и универсальных критериев выделения наиболее значимых признаков предмета, постольку само выделение зависит в полной мере от того, кто выделяет, его понимания предмета, его концептуальной схемы и когнитивной системы. Отсюда эпистемологические рамки предмета (то есть что и как изучается в предмете) зависит от того, как познающий определяет понятие о предмете, так как определённое понятие ограничивает познаваемость самого предмета.

Пожалуй, я начну своё исследование с понимания того, что в современной логике господствует такая точка зрения, согласно которой логика выделяется из философского знания в самостоятельную науку. Наиболее чётко эта точка зрения выражена в следующих словах финского философа и логика Георга Хенрика фон Вригта: «Я попытался дать обзор развития логики в этом столетии как постепенного прогресса от философской очарованности кризисом в основаниях математики и замешательства, вызванного переоткрытием областей исследования, долго не разрабатывавшихся, к возрастающей ясности, точности и рассудительности. Но логика, таким образом преобразованная, перестаёт быть философией и становится наукой» [8, p. 23].

Если логика рассматривается как наука, то социология логики должна рассматриваться как часть социологии науки. Между тем здесь возникает одна проблема: существует множество различных социологий науки, которые часто отождествляются с социологиями знания. Социология науки рассматривается как отрасль социологии научного знания. Более того, существует множество различных социологий знания с тех времён, когда Пауль Хонигшайм, Эрнст Грюнвальд, Макс Шелер и Карл Майнхайм ввели в употребление термин «Wissenssoziologie» («социология знания») в 1920-е гг. В настоящем исследовании я буду придерживаться социологии знания и науки Роберта К. Мертона. В данном случае мой выбор социологии знания носит случайный характер, так как я полагаю, что невозможно выработать такой критерий, который бы оправдал рациональный выбор определённой концепции социологи знания.

Согласно Р.К. Мертону социология знания (Wissenssoziologie), «прежде всего, интересуется отношениями между знанием и другими экзистенциальными факторами (existential factors) в обществе или культуре» [2, p. 7]. Далее Р.К. Мертон понимает «науку» как: «1) набор характерных методов, с помощью которых проверяется знание; 2) запас (a stock) наколенного знания, полученного в результате применения этих методов; 3) набор культурных ценностей и нравов, управляющих деятельностью, обозначаемой как «научная»; 4) любая комбинация предыдущих пунктов» [2, p. 268]. В общем и целом, согласно Р.К. Мертону, по крайней мере, исходя из его определений «социологии» и «науки», социология науки – это социология знания, которая интересуется отношениями между наукой и другими экзистенциальными факторами в обществе или культуре. Более точно: социология науки – это социология знания, которая интересуется отношениями между 1) набором характерных методов, с помощью которых проверяется знание; 2) запасом наколенного знания, полученного в результате применения этих методов; 3) набором культурных ценностей и нравов, управляющих деятельностью, обозначаемой как «научная»; 4) любой комбинацией предыдущих пунктов и другими экзистенциальными факторами в обществе или культуре.

На основе вышеприведённого определения понятия «социология науки» я хочу предложить сейчас предварительное определение понятия «социология логики»: социология логики – это социология науки, которая интересуется отношениями между логикой и другими экзистенциальными факторами в обществе или культуре, или, если определять точнее, социология логики – это социология науки, которая интересуется отношениями между 1) набором характерных методов, с помощью которых проверяется логическое знание; 2) запасом наколенного знания, полученного в результате применения этих методов; 3) набором культурных ценностей и нравов, управляющих деятельностью, обозначаемой как «логическая»; 4) любой комбинацией предыдущих пунктов и другими экзистенциальными факторами в обществе или культуре.

Тем временем здесь можно поставить вопрос: «Является ли логика независимой наукой или разделом какой-то другой науки?», чтобы прояснить статус социологии логики. Один из возможных ответов может быть найден в позиции британского философа и логика Бертрана Рассела: «Математическая логика, даже в своей современной форме, не представляет непосредственной философской важности, кроме как в своих началах. После начал она принадлежит скорее математике, чем философии» [7, p. 50]. С этой позицией солидарен Людвиг Витгенштейн: «Die formale Logik – ein Teil der Mathematik («Формальная логика – это часть математики»)» (quoted by: [8, p. 24]).

Данная позиция, разделяемая двумя выдающимися философами и логиками XX века, вполне объяснима с точки зрения истории и социологии математики.

Дело в том, что в XIX в. проведённая университетская реформа в Германии потребовала от математиков новизны исследования, но «с явным уклоном к чистому познанию вне какого-либо практического применения. Процесс дисциплинарной дифференциации отделил математику от физики и астрономии, способствуя направленности на абстракции» [2, p. 697]. Это привело к необходимости строгости в математических исследованиях. С точки зрения социологии математики «строгость – это форма, которую принимает бюрократизация внутри сообщества математиков, когда к формальным правилам

начинают относиться как к значимым самим по себе. В немецких университетах независимость от прикладной работы разрушила связь математики с физическими интерпретациями и устранила источник оправдания наглядных понятий» [2, p. 698–699]. Важно понимать, что строгость осуществлялась с помощью аксиоматизации, систем аксиом: «Как только была представлена система аксиом, стало возможным варьировать их состав, отвергая или устраняя некоторые аксиомы и исследуя открывающийся при этом математический мир. Таким способом в 1840-е годы были развиты некоммутативные алгебры, к примеру, кватернионы. Наиболее знаменитыми из подобного рода разработок были неевклидовы геометрии, ставшие широко известными в 1860-е годы (хотя они были сформулированы уже в 1820-е годы, а контуры их были намечены ещё в 1760-е годы), поскольку они заставили признать, что математика больше не нуждается в физических интерпретациях. В этой новой игре высшей математики специально строились такие целостности, свойства которых парадоксальны с точки зрения здравого смысла: непрерывные функции без производных в какой-либо точке интервала; кривые без длины или кривые, полностью заполняющие пространство; геометрии в n-мерном пространстве. Парадоксы даже ещё больше стимулировали движение в пользу строгости; не доверяя более пространственной интуиции и осознав наивность принятия традиционных предпосылок как самоочевидных, математики начали разделяться на движения, соперничавшие в области построения оснований» [2, p. 699–700], что в итоге привело к возникновению трёх главных направлений в философии математики начала XX века: логицизму, формализму и интуиционизму.

Так или иначе, направленность на строгость и абстракцию в математике была экстраполирована на формальную логику, что дало неожиданные результаты. Так, была обнаружена следующая аналогия: с помощью математических операций (сложения, вычитания, умножения и так далее) строятся алгебраические выражения из чисел и переменных; подобного рода операции можно проделывать с логическими выражениями; в результате в логике возникают так называемые «булевы» или «пропозициональные формулы», строящиеся на булевых функциях и булевых переменных, то есть переменных, принимающих значения «истина» или «ложь». Таким образом, закладываются основы для классических логик высказываний и предикатов, разработанных Г. Фреге. Возможность варьировать состав системы аксиом в математике открыла дорогу для варьирования количества значений, которые могут принимать переменные в логике (многозначные логики, где возможны не только два значения «истина» и «ложь»), и отказа от законов логики, принятых как в традиционной логике, так и в классической логике (так называемые «неклассические и нестандартные логики»). Всё это позволило формальной логике интегрироваться в математику в качестве её специализированной научной дисциплины.

Итак, получается, что логика является разделом математики, – из этого следует, что социология логики должна рассматриваться как раздел социологии математики. «Социология математики» является родовым понятием для «социологии логики». В таком случае определение понятия «социология логики» можно переписать так: социология логики – это социология математики, которая интересуется отношениями между логикой как математической дисциплиной и другими экзистенциальными факторами в обществе или культуре, или, если определять точнее, социология логики – это социология математики, которая интересуется отношениями между 1) набором характерных методов, с помощью которых проверяется логическое знание; 2) запасом наколенного знания, полученного в результате применения этих методов; 3) набором культурных ценностей и нравов, управляющих деятельностью, обозначаемой как «логическая»; 4) любой комбинацией предыдущих пунктов и другими экзистенциальными факторами в обществе или культуре.

Отдельно следует говорить о социологии философии. Здесь я должен сразу оговорить, что я не рассматриваю философию как науку в силу того, что философия в отношении науки исполняет метафизическую (создаёт основания науки), методологическую (предоставляет науке теоретические инструменты познания) и рефлексивную (осмысливает и исследует науку как особый вид познавательной деятельности) функции, то есть в действительности исполняет метанаучную функцию, хотя при этом сама философия может интересоваться не только чисто научной проблематикой. По аналогии с вышеприведённым определением «социологии науки» я определяю «социологию философии» как социологию знания, которая интересуется отношениями между 1) набором характерных методов, с помощью которых проверяется философское знание; 2) запасом наколенного знания, полученного в результате применения этих методов; 3) набором культурных ценностей и нравов, управляющих деятельностью, обозначаемой как «философская»; 4) любой комбинацией предыдущих пунктов и другими экзистенциальными факторами в обществе или культуре.

С точки зрения её истории логика долго считалась философской дисциплиной; традиционная логика попрежнему ею остаётся. Обычно под «традиционной логикой» понимается определённый этап развития логики. Этот этап затрагивает развитие учений о понятии, суждении, умозаключении, доказательстве (силлогистика, дедукция, индукция, выводы по аналогии). Основной толчок развития данного этапа был дан древнегреческим философом Аристотелем, поэтому иногда «традиционную логику» обозначают как «аристотелевская логика», что не совсем верно, так как у Аристотеля не было учения о понятии; учение о понятии – это уже достижение «Логики Пор-Рояля».

По большому счёту традиционная логика представляет интерес для историков философии и науки, но не для современных логиков. Например, Бертран Рассел полагал, что традиционная логика «определённо устарела, как птолемеевская астрономия» [6, p. 195]. Вдобавок Б. Рассел заключает, что «аристотелевское учение, о которой мы говорили в данной главе, всецело ложно, исключение составляет разве что теория силлогизма, которая имеет значения. Любой, кто сегодня желает научиться логике, только потратит своё время, если будет читать Аристотеля или его учеников » [6, p. 202].

Так или иначе, традиционная логика представляет определённый интерес для социологии философии, по крайней мере, в дидактическом аспекте, потому что традиционная логика до сих пор изучается в некоторых университетах мира как дань университетской традиции.

Тем не менее, можно поставить вопрос: «Является ли только традиционная логика специализированной философской дисциплиной или нет?» Скорее всего – нет, так как в современной формальной логике существу-

ют также так называемые «философские логики». Для того чтобы представить себе, что такое «философская логика», необходимо обратиться к классификации логических систем, предложенной американским логиком и методологом науки Джоном П. Бёрджессом.

Классификация логических систем Дж. П. Бёрджесса возникает в результате попытки понять, чем отличается философская логика от классической логики. В итоге Бёрджесс приходит к следующей мысли: «Философская логика, как она здесь понимается, является той частью логики, которая имеет дело с тем, что классическая логика не учитывает или что предположительно понимает неправильно» [6, p. 1]. По мнению Дж.П. Бёрджесса, «классическая логика в действительности была создана для анализа математических аргументов. Она была значительно шире, чем традиционная силлогистическая логика, на смену которой она пришла, но всё равно оставались темы большего философского интереса, которые классическая логика отметала по причине того, что они не были важными для математики. В математике факты никогда не были и не будут, а также не могут быть, ни чем другим, как тем, что они есть. Следовательно, классическая логика в целом отметает различия между прошлым и будущим или между необходимым и возможным. Когда классическая логика пытается анализировать вопросы времени и модальности, она выходит за свои пределы, потому что проблема времени и модальности – это уже не математические темы, а скорее – философские» [6, p. 1]. Здесь, по всей видимости, сказывается отказ современной математики от упоминавшихся ранее физических интерпретаций и наглядных понятий, поэтому выход классической логики за пределы математики представляет собой выход на территорию философии. Это свидетельствует о том, что ещё не вся современная формальная логика поглощена математикой; остались ещё области интереса философии.

В рамках социологии философии социология логики может быть определена как социология философии, которая интересуется отношениями между 1) набором характерных методов, с помощью которых проверяется логическое знание; 2) запасом наколенного знания, полученного в результате применения этих методов; 3) набором культурных ценностей и нравов, управляющих деятельностью, обозначаемой как «логическая»; 4) любой комбинацией предыдущих пунктов и другими экзистенциальными факторами в обществе или культуре.

Итак, как можно видеть, логика является дисциплиной математики и дисциплиной философии. Отсюда можно сделать вывод, что социология логики является и социологией математики и социологией философии. Это порождает вопрос: «Как взаимодействуют между собой социология логики как социология математики и социология логики как социология философии?»

По всей видимости, логика должна рассматриваться как определённая когнитивная форма, которая существует в эпистемологических рамках философии и математики. Это означает, что природа, механизмы порождения, распространения и функционирования логики находятся в зависимости от того, в рамки какой области исследования сама логика помещена – в рамки математики (тогда логика превращается в математическую науку) или в рамки философии (тогда логика становится философской дисциплиной). В таком случае социология логики должна исследовать логику как когнитивную форму, учитывая эпистемологические рамки математики и философии. Чтобы это сделать, социологии логики необходимо подняться над социологиями математики, науки и философии и стать на позицию социологии знания. Это означает, что социология логики должна рассматриваться как раздел социологии знания. В свою очередь это предполагает следующее определение понятия «социология логики»: социология логики – это социология знания, которая интересуется отношениями между логикой и другими экзистенциальными факторами в обществе или культуре, или, если быть точнее, это социология знания, которая интересуется отношениями между 1) набором характерных методов, с помощью которых проверяется логическое знание в эпистемологических контекстах математики и философии; 2) запасом наколенного знания, полученного в результате применения этих методов; 3) набором культурных ценностей и нравов, управляющих деятельностью, обозначаемой как «логическая»; 4) любой комбинацией предыдущих пунктов и другими экзистенциальными факторами в обществе или культуре.

Тем не менее, я должен учитывать ещё одну возможность. Я не должен исключать тот факт, что в современных условиях развития философии и науки логика перестаёт быть частью философии или математики и становится действительно отдельной самостоятельной полноценной наукой. В таком случае не имеет значения, существует ли логика в эпистемологических рамках философии или математики; теперь имеет значение «логическое» так же, как «социальное» имеет значение в социологии. Это приводит меня обратно к первому определению понятия «социология логики» – социологии логики как социологии науки.

Как бы там ни было, все вышеприведённые определения понятия «социология логики» имеют право на существование, так как они позволяют раскрыть логику с различных социологических позиций – и как когнитивную форму, и как науку, и как математику, и как философию.

Библиографические ссылки

1. Burgess J. P. Philosophical Logic [Text] / John P. Burgess. – Princeton : Princeton University Press, 2012. – 168 p.

2. Collins R. The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change [Text] / Randall Collins. – Harvard : Belknap Press of Harvard University Press, 2000. – 1098 p.

3. Merton R. K. The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations [Text] / Robert K. Merton. – Chicago : The University of Chicago Press, 1973. – 636 p.

4. Rosental C. La trame de l»évidence: sociologie de la démonstration en logique [Text]/ Claude Rosental. – Paris : Presses universitaires de France, 2003. – 367 p. – (Collection Sciences, modernités, philosophies).

5. Rosental C. Weaving Self-Evidence: A Sociology of Logic [Text] / Claude Rosental; trans. Catherine Porter. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2008. – 296 p. – (Princeton Studies in Cultural Sociology).

6. Russell B. A History of Western Philosophy [Text] / Bertrand Russell. – New York : Simon and Schuster, 1945. – 895 p.

7. Russell B. Our Knowledge of the External World as a Field for Scientific Method in Philosophy [Text] / Bertrand Russell. – London : George Allen & Unwin Ltd., 1949. – 254 p.

8. Wright G. H., von. Logic and Philosophy in the Twentieth Century [Text] / Georg Henrik von Wright // Wright G. H., von. The Tree of Knowledge and Other Essays. – Leiden: Brill Academic Pub, 1997. – Philosophy of History and Culture. Book 11. – P. 7–24.

Райхерт К.В. Соціологія логіки: поняття й епістемологічні рамки.

Можливі різні підходи до визначення поняття «соціологія логіки». Соціологія логіки може бути розглянута як розділ

соціології знання (1), науки (2), математики (3) та філософії (4). Це дозволяє розкрити логіку з різних соціологічних позицій – або як когнітивну форму, або як науку, або як математику, або як філософію.

Ключові слова: соціологія логіки, соціологія математики, соціологія філософії, соціологія науки, соціологія знання.

Rayhert K. Sociology of logic: the concept and the epistemological framework.

There are different approaches to definition of «sociology of logic». Sociology of logic can be considered as a branch of sociology of knowledge (1), of science (2), of mathematics (3), and of philosophy (4). It allows us to study logic from the different sociological perspectives: as a cognitive form, as a science, as a mathematics, and as a philosophy.

Key words: sociology of logic, sociology of mathematics, sociology of philosophy, sociology of science, sociology of knowledge.

Надійшла до редколегії: 11.04.14 р.

УДК 141.7:316.647.8:004.735.5

В. О. Роєнко

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

ФОРМИ І СФЕРИ ПРОЯВУ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ В УМОВАХ КІБЕРПРОСТОРУ ТА ПОЗА ЙОГО МЕЖАМИ

У галузі соціальної філософії розглянуто основні питання та проблеми щодо феномену соціальних стереотипів в Інтернет-комунікаціях. Проаналізовано різні підходи до розуміння соціальних стереотипів. Досліджено думки студентів щодо буденних загальних уявлень про стереотипи. Обґрунтовано доцільність дослідження форм та сфер проявів соціальних стереотипів в умовах кіберпростору та поза його межами. Основні методи дослідження: історичний, логічний, описовий, порівняльний, спостереження та контент-аналізу. Використано системний підхід. Соціальні стереотипи представлені як соціально значима інформація поширювана в кіберпросторі. Дійшли висновку, що соціальні стереотипи притаманні усім людям і є невід'ємною частиною їх єства. Вони мають свою специфіку і притаманні як для кіберпростору, так і поза ним, адже існували ще задовго до його появи.

Ключові слова: соціальний стереотип, інформація, комунікації, Інтернет-комунікації, кіберпростір.

Актуальність обраних об'єкту та предмету дослідження полягає в тому, що кожного дня будь-яка людина сучасного суспільства стикається з неймовірними масивами інформації, звичайно, їх обсяг залежить у більшій мірі від її роду діяльності, тобто займається особистість переважно інтелектуальною чи фізичною працею, проживає у мегаполісі чи невеличкому селищі тощо. Людство стикається із проблемами надлишкової інформації, фільтрації інформації на корисну і непотрібну, дійсну і хибну, за участю свідомості чи підсвідомо. Саме у цей час неабиякої актуальності набуває феномен соціального стереотипу, у всіх його проявах, чи то для схематизації інформації, чи то для економії зусиль, чи то як особливість людського єства піддавати все певній категоризації.

Ні для кого не секрет, що сучасна епоха відрізняється від усіх попередніх саме тим, що інформація і знання виступають як товар і необхідність сучасного існування. Поряд із фізичною реальністю функціонують нефізична і віртуальна, людина виступає не лише як біологічна і соціальна істота, але й як істота, що тісно співіснує із штучним інтелектом, комп'ютерами і механізмами, а новітні технології є продовженням людських можливостей, а подекуди невіддільні від людини. Саме тому соціальні стереотипи стали цікавим і багатогранним об'єктом наукових соціально-філософських досліджень у сучасну добу.

Поняття соціальний стереотип з'явилося і розглядалося як об'єкт наукового дослідження на початку XX ст., тобто ще до «вибуху» інформаційних технологій, що зрозуміло не могло не вплинути на подальший розвиток досліджень даного феномену, адже в нових умовах він також зазнав значних трансформацій. Однак, соціальний стереотип зацікавив науковців невипадково саме на початку XX ст., адже цей період історично пов'язаний із пропагандою, поширенням певної суспільної думки напередодні I і II Світових війн. Основним засобом розповсюдження соціальних стереотипів була преса та міжособистісні комунікації.

Проблема дослідження соціальних стереотипів сучасності у загальному вигляді полягає в тому, що дане поняття із сфери наукової надто швидко і міцно вкоренилося у повсякденній свідомості людей. Вони використовують його на роботі, у повсякденних комунікаціях навіть частіше, ніж ми можемо собі це уявити, однак при цьому розуміючи різні його аспекти та прояви, переважно негативного характеру. І коли сьогодні річ іде про соціальні стереотипи, то вони обов'язково пов'язуються із засобами масової комунікації та інформації, політикою, Інтернетом, соціальними, етнічними групами, маніпуляцією людською свідомістю тощо. Адже поняття соціальні стереотипи є дійсно узагальненим, яке передбачає пояснення та інтерпретацію даного феномену з точки зору форм його проявів (наприклад, поведінка, образ, мислення), так і сфер застосування (наприклад, побут або наука, повсякденність, фізична реальність або кіберпростір, чи простішими словами Інтернет-середовище). Узагальнення та дослідження конкретних проявів функціонування стереотипів, дозволить краще, більш системно розібратися із самим визначенням поняття. А також слід зазначити, що соціальні стереотипи є результатом діяльності нашої свідомості і підсвідомості, тобто нематеріальним об'єктом дослідження, а прояви стереотипів не завжди, але можуть матеріально фіксуватися у вигляді візуалізованих образів, слів, поведінки тощо, що сприяє їх досконалішому дослідженню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що науковців турбують питання соціальних стереотипів у сфері філософії та соціальної філософії, про що свідчить значна кількість публікацій та захищених дисертацій в Україні та країнах близького зарубіжжя (Р.А. Лавлінський, Л.О. Боровська, Р.В. Базиков). Не менш важливими є дослідження в сфері інформації, комунікацій, Інтернет-комунікацій та кіберпростору (Л.В. Скворцов, Т.В. Науменко, Т.В. Русевич, І.В. Девтеров). Однак, класичні публікації теж не втрачають своєї актуальності (Т. Нельсон, Д. Мацумото, У. Липпман). Однак, досліджень присвячених їх проявам та сферам застосування соціальних стереотипів надзвичайно мало, що говорить про доцільність їх дослідження.

Ціллю нашого дослідження є комплексно дослідити особливості трансформації та відображення у реальному

та віртуальному просторах різних форм та сфер прояву соціальних стереотипів.

Перед собою ми поставили ряд завдань. По-перше, визначити поняття соціальний стереотип. По-друге, дослідити і проаналізувати думки студентів щодо буденних загальних уявлень про стереотипи, їх вплив на суспільство, а також прослідкувати ключові слова (поняття або форми прояву), якими частіше за все позначають стереотипи під час їх інтерпретації. А також визначити роль новітніх технологій та Інтернет під час проведення дослідження. По-третє, розглянути і пояснити особливості дослідження форм проявів соціальних стереотипів. По-четверте, проаналізувати сфери прояву соціальних стереотипів у контексті реального простору та кіберпростору.

Розглядаючи питання щодо того ж чим є все-таки стереотип, ми використаємо точку розу Т. Нельсона, що: «Стереотипом є будь-яке узагальнення відносно групи, незалежно від того, чи розцінюється воно спостерігачем … як обґрунтоване».[9, с. 20]. Однак, Т. Нельсон психолог і тому дане визначення вужче від філософського. Ми б хотіли додати те, що стереотипи як узагальнення утворюються не лише відносно групи, а й відносно будь-якого іншого об'єкта, предмета, процесу чи явища, навіть не завжди соціального. Соціальність та історичність стереотипів полягає в тому, що вони діалектично пов'язані із соціальною дійсністю, вони утворюються у конкретному суспільстві для людей або за участю людей, також прослідковується певна історія усталення, зміни, зникнення конкретних стереотипів. А місце, де перебувають, містяться, формуються, відображуються стереотипи – це людський мозок, коли мова йде про матеріальне перебування, і наша свідомість, коли – ідеальне. Ця теза є актуальною для природних соціальних стереотипів, які сформувалися об'єктивно до навколишнього середовища та соціально-історичних умов. Однак, ще існують штучні і сфабриковані стереотипи, які не мають відношення до дійсності, хоча дуже сильно і глибоко впливають на неї та її зміну і становлять реальну загрозу сталому розвитку. На думку Р.А. Лавлінського: «У процесі стереотипізації мас-медійними комунікаціями, складний диференційований об'єкт, редукується, в процесі спрощення поданої інформації відбувається здійснення передачі стереотипного знання» [5, с. 207]. Однак, знання стереотипне не тотожне знанню в принципі, адже «стереотип … відрізняється від інших видів знання тим, що співвідноситься головним чином не з відповідним об'єктом, а із знаннями інших людей про нього» [2, с. 52–58].

Стереотипи можуть поділятися на індивідуальні, тобто окремої особи, та масові, культурні. З точки зору психології: «Індивідуальні стереотипи – це уявлення (і переконання) окремого індивіда відносно тих чи інших характеристик певної групи людей» [9, с. 21]. Стосовно точки зору соціальної філософії, індивідуальні стереотипи можуть формуватися у людини в процесі її освоєння світу, діяльності з урахуванням власного досвіду, однак хочемо зазначити, що досвід конкретної людини теж залежить від багатьох обставин від її інтелектуальних, вольових характеристик до економічних умов. Культурні та масові стереотипи ґрунтуються на загальному визнанні тих чи інших правил, позицій, норм тощо, що поділяються у суспільстві. Однак принципова різниця у тому, культурні стереотипи мають на меті розповсюдження найкращих здобутків суспільства, а масові – найпоширеніших, незалежно від їх сутнісного, культурного та смислового навантаження. Соціальні стереотипи на думку нашого сучасника Р.В. Базикова: «є складовою частиною культури і грають значущу роль у захисті соціальних цінностей» [1, с. 7]. Також на думку Ю.П. Платонова: «Стереотипи сприяють закріпленню традицій та звичок» [10, с. 109] і, на нашу думку, вони продовжують своє існування саме у формі традицій, чим об'єднують одні соціальні спільноти, та протиставляють їм безліч інших, які на основі своїх соціальних стереотипів формують більш характерні їм традиції та норми.

Цікавою особливістю є те, що: «Стереотипи притаманні навіть людям, що відрізняються максимальним плюралізмом. Важливо те, як ми виходимо за їх рамки, використовуючи їх тільки в якості базових орієнтирів при взаємодії з людьми із іншого культурного середовища» [7, с. 87]. Тобто бачимо, що соціальні стереотипи – це характерна особливість людської природи, яка окреслює можливу поведінку, дії та мислення, до власне взаємодії із об'єктом. Всі інші дії залежать від самої людини її бажання переконатися у відносній істинності чи хибності сформованого у неї стереотипу, поповнити свою свідомість знаннями, застосувати мисленнєві механізми тощо для об'єктивного освоєння дійсності. Крім того «вихід за рамки» стереотипу є своєрідним діалектичним процесом, коли руйнується або заперечується один стереотип, на місце якого приходить другий, що містить у собі деякі старі складові і якісно нові характеристики. Останнім часом проглядається тенденція у творчості і творчому підході, коли новий погляд на старе стереотипне, пошук виключення із стереотипу, його руйнація або заміна на нове бачення, сприяє діалектичному розвитку людської креативності в певний історичний період, адже з плином часу це «креативне» стає масовим, стандартним, звичним і потребує нового діалектичного заперечення.

Дехто з науковців, але в більшій мірі це стосується людей, що не мають відношення до науки, однак вони тісно і часто використовують сучасні буденні та Інтернет-комунікації, вважають, що логічним (за формальної логіки) є знищення, подолання соціальних стереотипів як єдиний шлях до гармонізації суспільства. Тобто вони вважають, що єдиним виходом є подолання стереотипів, чим заводять себе і оточуючих в оману, просто не володіючи достатніми знаннями із філософії та конкретної сутності соціальних стереотипів, а також специфіки людської свідомості та мислення. «Малоймовірно, що стереотипи зникнуть. Людській природі характерно виробляти керівні принципи і користуватися категоріями і групами, щоб зберігати безліч інформації про людей, яку ми отримуємо в своєму житті. Ми не можемо ігнорувати стереотипи, але здатні усвідомити їх потенційні небезпеки і використовувати їх більш мудро. Стереотипи слід використовувати в якості керівних принципів взаємодії, а не як жорсткі та негнучкі описові ярлики людей. Нам необхідно визнати стереотипи дійсними або недійсними, а не використовувати їх з ціллю самовиправдання. Тільки зрозумівши основи стереотипів, ми можемо почати процес їх більш досконалого використання» [7, с. 93]. Тобто можемо засвідчити, що необхідно навчитися скеровувати стереотипи у потрібне русло, усвідомлювати їх фактичне існування у всіх представників людства і не зловживати односторонністю своїх уявлень, протистояти маніпулюванню свідомістю. Адже, протилежно налаштовані групи чи спільноти людей, мають протилежно налаштовані стереотипи, що доводить те, що істину не може осягнути жоден з них,

поки не почне рахуватися із стереотипними уявленнями опонентів. Якщо мова йде про дві конкретні людини, то ще можна говорити про переконання, однак коли мова йде про групи або спільноти, то тут ми маємо справу з соціальними стереотипами. І тому виходить, із одного боку, локальні стереотипи можуть виступати роз'єднуючи фактором, а з іншого – консолідуючим, коли йдеться про глобальні соціальні стереотипи. Однак, глобальні соціальні стереотипи пов'язані із масовою культурою та мережею Інтернет. Слід зазначити, що не завжди консолідуючий стереотип є конструктивним. Тобто необхідно враховувати його суть, культурне та інформаційне наповнення.

Щоб краще розібратися із розумінням поняття «соціальні стереотипи» людьми та їх впливом на суспільство, ми провели дослідження серед 54 студентів різних курсів і спеціальностей київського вищого навчального закладу. Суть дослідження полягала у тому, щоб студенти без будь-якої підготовки мали дати визначення соціальним стереотипам, а також оцінити їх вплив на суспільство. Крім того, щоб визначити лише ставлення до соціальних стереотипів, ми поставили собі за мету прослідкувати, якими ключовими словами їх найчастіше позначають і проаналізувати їх зв'язок із формами прояву соціальних стереотипів, тобто як саме і через що вони проявляються. В процесі обробки отриманої інформації застосувалися філософська методологія, методи спостереження, порівняння, аналізу, а також соціологічний метод контент-аналізу. Ще однією задачею було поставлено обов'язково прослідкувати взаємозв'язок між відповідями студентів і користуванням Інтернет-технологіями як основного стереотипу мислення у пошуку інформації, тобто перевірити за допомогою програми Advego Plagiatus відповіді, які запозичені із мережі.

Результати дослідження показали, що майже 13 % (7 осіб) студентів вважають вплив соціальних стереотипів на суспільство позитивним, 20 % (11 осіб) студентів вважають вплив соціальних стереотипів на суспільство негативним, а близько 67 % (36 осіб) студентів вважають вплив соціальних стереотипів на суспільство нейтральним, тобто стереотипи за різних умов можуть бути і позитивними і негативними, а деякі пояснюють наявність соціальних стереотипів особливістю свідомості і розуміють їх як об'єктивне явище притаманне людському мисленню.

Зазначимо, що серед студентів, які вважають вплив соціальних стереотипів на суспільство негативним або позитивним програмою Advego Plagiatus не було помічено жодного натяку на користування Інтернет, тобто думки були висловлені незалежно від нього. Що стосується нейтрального впливу на суспільство (67 %), мається на увазі, що вплив може бути як позитивним, так і негативним, або несуттєвим, то серед 100% опитаних студентів, які дотримуються нейтрального підходу, за даними програми Advego Plagiatus близько 39 % (14 осіб) користувалися мобільним Інтернетом при відповіді на дане питання.

Зазначимо, що комплексний розгляд соціального стереотипу як поняття не лише негативного чи позитивного є основною науковою тенденцією сучасності.

Що ж стосується ключових слів, через які студенти визначали основні прояви і суть соціальних стереотипів, то думки розділилися наступним чином: Соціальна думка (думка суспільства) – 14,70 %, Мислення (шаблонне мислення) – 10,29 %, Вид інформації – 10,29 %, Поведінка - 8,82 %, Правило 7,35 %, Уявлення - 7,35 %, Норма –- 7,35 %, Ставлення – 4,41%, Рамки – 4,41%, Порівняння з ідеалом –2,94%, Погляди – 2,94%, Сприйняття – 2,94%, Образ – 2,94 %, Судження – 1,47 %, Норма поведінки – 1,47 %, Розуміння – 1,47 %, Спосіб впливу – 1,47 %, Прийнятне, звичне – 1,47 %, Одноманітність – 1,47 %, Моральний кодекс – 1,47 %, Досвід людей – 1,47 %, Бачення – 1,47 %, Припущення – 1,47 %.

Тобто з даного дослідження ми бачимо, що форм проявів у соціальних стереотипів досить багато. Ще б хотіли додати до цього переліку ціннісний шаблон, спонукання до дій або установку. Деякі науковці співвідносять соціальний стереотип як елемент установки (Г. Оллпорт и В.А. Ядов) і як вид установки (О.Н. Ванина, Н.А. Рождественская), тобто у будь-якому випадку поняття установки ширше за соціальний стереотип.

Отже, ми розуміємо те, що для якісного і різностороннього дослідження соціальних стереотипів необхідно враховувати і форми прояву соціальних стереотипів, адже вони більш яскраво відображають конкретні приклади їх використання, а в деяких випадках фіксуються у матеріальній формі (коли мова йде про візуалізовані види інформації, візуалізовані образи і уявлення) тощо.

Складність дослідження полягає в тому, що: «Стереотипи переважно неточні образи реальності: вони можуть бути засновані на помилці, на звичці приймати упередженість за істину» [10, с. 109]. Щоб виокремити стереотип не завжди можна його означити лаконічним значенням як дуже часто озвучується різними авторами, коли вона йде про приклад стереотипів, то вживаються такі короткі речення як: «жінки – слабка стать; всі діти – чисті душею; японці-працелюбні тощо» [4, с.11-15]. Однак, існують ситуації, коли для того, щоб передати соціальний стереотип необхідно не одне речення і навіть не абзац, тому що необхідно передати весь випадок, щоб вичленити потрібне, особливо, коли річ іде про стереотипне мислення і поведінку, що теж в певній мірі перешкоджає власне не дослідженню, а систематизації результатів. Хочеться зазначити, що ми притримуємося думки, що соціальні стереотипи – це узагальнення, спрощення, схематизація, певна категоризація не лише

соціальних об'єктів, процесів та явищ, а й будь-яких інших, природних, медичних, фізичних тощо. Оскільки стереотипи формуються у процесі стереотипізації відносно всього, що оточує або може оточувати (коли мова йде про ще небачене) людину. Стереотипне мислення є початком цього процесу і причиною, а наслідком або результатом вже є власне сформовані у конкретному суспільстві, в конкретну історичну добу соціальні стереотипи. Прояви їх в повсякденному житті фіксуються у книжках, прислів'ях, одязі, іміджі людини, поведінці і вчинках, певній традиційній, доведеній до автоматизму, діяльності та навіть архітектурі. Що стосується архітектури, то тут вони, на думку архітектора Русевича Т. В, який сповідує свою професійну філософію, представлені знаками-стереотипами: «Своєрідними містками в архітектурній комунікації служать знаки-стереотипи. ... Люди завжди сприймають стереотип швидше, ніж істинні риси особистості, так як стереотип – це результат багатьох, часом влучних і тонких суджень. У цьому сенсі стереотип завжди є наслідком колективного досвіду, що утворюється в результаті громадської діяльності групи і передається членам групи у процесах «навчання» і внутрішньої комунікації. Стереотип формується у вигляді набору загальновживаних для даної соціальної групи значень деякого об'єкта предметного світу, які з більшою ймовірністю беруться до уваги інтерпретатором з усього багатства семантичного фону. Прикладом того може служити різне трактування образу житлового будинку. Стереотипний підхід у сприйнятті житлового будинку – це скатні покрівлі, образ даху над головою, дозволяє знайти моментальний діалог із замовником» [11, с. 128]. Тобто в даному випадку стереотипи виступають певними посередниками у розумінні архітектури та її безсловесних комунікацій.

Також слід зазначити, що «живуть» і формуються соціальні стереотипи у нас в голові, на основі отриманої інформації із зовні, під час будь-яких видів комунікацій, дуже часто ще до реальної зустрічі із об'єктом чи явищем, стосовно якого вони сформовані. Людина «створює для себе в своїй голові картину світу, яка заслуговує довіри, хоча знаходиться за межами її досяжності» [6, с. 50].

Стереотипи притаманні всім, однак рівень їх культурного та інтелектуального змісту різниться від рівня розвитку самої особи.

Це все, що стосується реального простору і проявів у ньому соціальних стереотипів, однак поряд із ним все більше ваги приділяється нематеріальному, або кіберпростіру «як будь-якому середовищу, що генерується … комп'ютерними технологіями» [3, с. 152]. «Аналіз сутності інформаційних катастроф показує зростання впливу нематеріальної реальності на матеріальну, що, в свою чергу, ставить проблему усвідомленого «будівництва» інформаційної нематеріальної реальності».[12, с. 95] І так як ми вже зазначали, що стереотипи перебувають у свідомості, але проявлятися можуть скрізь, Інтернет-середовище не є виключенням. Тому цікавим і актуальним дослідженням соціальних стереотипів є їх проявів саме у Інтернет-комунікаціях. «В діяльності масових комунікацій стереотипи мають суттєві значення, так як глибоко торкають весь процес сприйняття інформації» [8, с. 199].

Соціальні стереотипи формуються у свідомості, однак черпають і підкріплюються в Інтернет-середивищі різною інформацією: візуальною, вербальною, текстовою тощо. Таким проявом соціальних стереотипів у мережі Інтернет якраз і є влучні тиражовані цитати, стереотипні коментарі, демотиватори, «фотожаби», Інтернет-меми, праця тролів і ботів тощо. І для того, щоб краще дослідити самі соціальні стереотипи, необхідно досліджувати і їх прояви. Необхідно розуміти специфіку кіберпростору, стандарти, норми і автоматизми, які сприяють формуванню і розповсюдженню соціальних стереотипів, деякі з них діють лише в кіберпросторі, а деякі – у кібепропросторі і у повсякденній реальності. Тобто функціонувати соціальні стереотипи можуть у цих двох просторах одночасну, у кожному окремо, і на межі цих просторів.

Слід зазначити, що соціальні стереотипи в Інтернет-комунікаціях і кіберпросторі мають свої особливості, наприклад, швидке розповсюдження і так само швидке зникнення, можливість одночасного візуального, вербального, графічного та текстового відображення тощо. Однак, більшість характеристик не відрізняється від стереотипів повсякденності.

Отже, як висновок, негативне, інколи агресивне, ставлення до соціальних стереотипів як до основної причини всіх негативних наслідків та конфліктів є якнайменше неправомірним, адже проблема знаходиться не у самому понятті стереотип, а власне у людській природі та свідомості. Зміною конкретних негативних стереотипів ми не можемо змінити людське єство, ми змінюємо реальність. Від усіх стереотипів неможливо звільнитись, однак можна усвідомити їх наявність і навчитися ними керувати, мати змогу протистояти масовим маніпуляціям свідомості тощо.

Соціальні стереотипи співіснують у діалектичній єдності між старим і новим: руйнуючи один стереотип, ми формуємо другий. Для більш досконалого дослідження соціальних стереотипів необхідно досліджувати їх прояви, які в повсякденності можуть бути у формі: установки, соціальної думки (думки суспільства), мислення (шаблонного мислення), певного виду інформації, поведінки, правила, уявлення, норми, ставлення, рамки, порівняння з ідеалом, поглядів, сприйняття, образу, судження, норм поведінки, розуміння, способу впливу тощо.

Інтернет-середовище заполонене соціальними стереотипи різної якості, культурного та інтелектуального наповнення. Деякі стереотипи можуть існувати та мати свої прояви лише у кіберпросторі, деякі – лише у повсякденній дійсності, а деякі – одночасно в обох або на їх межі. Проявом соціальних стереотипів у мережі Інтернет якраз і є влучні тиражовані цитати, стереотипні коментарі, демотиватори, «фотожаби», Інтернет-меми, праця тролів і ботів тощо. Їх дослідження і виявлення є дуже прогресивним і перспективним для сучасної науки, особливо у міждисциплінарному контексті, так як за інформацією, знаннями та навіть натхненнм люди все частіше звертаються до мережі. Хоча це досить нові слова, з якими багато хто ще навіть не зустрічався як з поняттями або термінами, вони містять в собі багато стереотипного, а їх дії на собі вже відчував не раз кожен користувач, інколи не знаючи, що на форумі його найбільше дратує троль (Інтернет-провокатор), що інколи він спілкується з ботом (спеціальна програма, що імітує спілкування), що із захопленням він в соціальній мережі розповсюджує меми (умовний медіа-вірус, який передається через Інтернет від людини до людини) тощо. Слід досліджувати соціальні стереотипи у всіх їх проявах та сферах застосування, адже вони можуть бути використані не лише для економії нашого часу, а й для різних маніпуляцій нашою свідомістю, поділу світу на

«чорне» і «біле», доведення до крайнощів, які ніколи не дозволять дійти консенсусу чи компромісу між людьми, групами, спільнотами та навіть державами.

Бібліографічні посилання

1. Базиков Р.В. Социальные стереотипы: концептуальный аспект [Текст] : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Р.В. Базиков. – Ростов н/Д, 1999. – 28 с.
2. Боровская Л.А. Теория стереотипов Липпмана и ее последующая трансфомация в социальной науке [Текст] /Л. А. Боровская // Вісн. Нац. авіац. ун-ту : Філософія. Культурологія : зб. наук. праць. № 1 (2)'2005 / гол. ред. Л. Г. Дротянко. – К. : [б. в.], 2005. – 204 с.
3. Девтеров І. В. Соціалізація людини у кіберпросторі [Текст] : монографія / І. В. Девтеров ; МОН МС України. – Київ : НТУУ «КПІ», 2012. - 360 с.
4. Змановская Е. В. Руководство по управлению личным имиджем [Текст] / Е. Змановская. – СПб : «Речь», 2005. – 144 с.
5. Лавлінський Р. А. Процеси формування і функціонування стереотипу у свідомості людини [Текст] / Р.А. Лавлінський // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. Вернадского : Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». – Том 24(63). – 2011. – С. 204–210
6. Липпман У. Общественное мнение [Текст] / У. Липпман ; пер. с англ. Т,В. Барчунова ; ред. пер. К.А. Левинсон, К.В. Петренко. – М. : Инс-т Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
7. Мацумото Д. Психология и культура [Текст] / Д. Мацумото. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 416 с.
8. Науменко Т.В. Социология массовой коммуникации [Текст] : уч. пособ. / Т.В. Науменко. – СПб. : Питер, 2005. – 288 с.
9. Нельсон Т.Д. Психология предубеждений. Секреты шаблонов мышления, восприятия и поведения [Текст] : пер. с англ. / Тодд Нельсон. – 2-е междунар. изд.. – СПб.; М. : Прайм-еврознак ; ОЛМА-пресс, 2009. – 384 с.
10. Платонов Ю. П. Социальная психология поведения [Текст] : уч. пособ. / Ю. П. Платонов. – СПб. : Питер, 2006. – 464 с.
11. Русевич Т. В. Мова архітектури – символи або стереотипи [Текст] / Т.В. Русевич // Архітектурний вісник КНУБА : наук.-виробничий збірник / відповід. ред. П.М. Куліков. – К. : КНУБА, 2013. – Вип. 1. – 416 с.
12. Скворцов Л.В. Информационная культура и цельное знание / Л.В. Скворцов. – М. : изд-во МБА, 2011. – 440 с.

Роенко В. А. Формы и сферы проявления социальных стереотипов в условиях киберпространстве и за его пределами.

В области социальной философии рассмотрены основные вопросы и проблемы относительно феномена социальных стереотипов в Интернет-коммуникациях. Проанализированы различные подходы к пониманию социальных стереотипов. Исследованы мнения студентов относительно повседневных общих представлений о стереотипах. Обоснована целесообразность исследования форм и сфер проявлений социальных стереотипов в условиях киберпространства и за его пределами. Основные методы исследования: исторический, логический, описательный, сравнительный, наблюдения и контент-анализа. Использован системный подход. Социальные стереотипы представлены как социально значимая информация, распространяемая в киберпространстве. Пришли к выводу, что социальные стереотипы присущи всем людям и являются неотъемлемой частью их сущности. Они имеют свою специфику и присущи как для киберпространства, так и вне него, ведь их существование обусловлено еще задолго до его появления.

Ключевые слова: социальный стереотип, информация, коммуникации, Интернет-коммуникации, киберпространство

Roienko V. Forms and spheres of manifestation of social stereotypes in cyberspace and beyond it.

We examined the main issues and problems of the phenomenon of social stereotypes in Internet communication in sphere of social philosophy. We analyzed different approaches to understanding social stereotypes. We explored the opinions of students on general ideas of stereotypes. We explained expediency to research forms and spheres of manifestation of social stereotypes in cyberspace and beyond it. The main methods were historical, logical, descriptive, comparative, observation and content analysis. We used a systematic approach. We defined social stereotypes as socially important information in cyberspace. We concluded that social stereotypes are inherent to all people and are an integral part of their being. They have their own specific and characteristic for both cyberspace and beyond, because social stereotypes were existed long before of cyberspace emerging.

Key words: social stereotypes, information, communication, Internet communication, cyberspace.

Надійшла до редколегії: 29.04.14 р.

УДК 316.48:17

В. С. Ромадикіна

Донецький юридичний інститут МВС України

КОНФЛІКТ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН: СПРОБА ФИЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ ЙОГО СУТНОСТІ

Досліджено поняття «конфлікт» за допомоги мыждисциплынарного пыдходу. Зроблено спробу виявити наукові позиції щодо його сутності. Співвідноситься «конфлікт» з такими категоріями як: «конфліктне протистояння», «суперечність», «суперництво (змагання)». Запропоновано авторське визначення конфлікту, що дозволяє використовувати його в дослідницьких цілях.

Ключові слова: конфлікт, конфліктне протистояння, суперечність.

Постановка проблеми. Конфлікт є досить складним соціально-психологічним явищем, однією з небезпечних тенденцій сучасного культурного, соціального, економічного та політичного розвитку країни. Сьогдні стало помітне збільшення соціальних конфліктів на різних його рівнях та різноманітних проявах. А реалії в Україні протягом 2013-2014 рр. переконують у необхідності ретельного, глибокого наукового вивчення всіх аспектів виникнення конфліктних ситуацій, конфліктних протистоянь. І особливо зараз, коли в країні соціальні зміни супроводжуються не тільки зростанням конфліктної напруги та її загостренням, а й все частіше не контрольованістю диструктивних конфліктів, що приводять до насильства, озброєння та гибелі людей. Дуже часто конфлікти, що набувають небезпечного розмаху, виходять з-під контролю як громадських, так і державних організацій; з'являється реальна загроза національній безпеці країни та суспільство опиняється на межі катастрофи.

Ті жахіття, що ми спостерігаємо сьогодні, та біль, що не дає, а тим хто втратив своїх близьких, ніколи й не дасть спокою, ті страждання та переживання за своїх

дітей, батьків, чоловіків ще раз переконують, що тема конфлікту, як ніколи раніше, є актуальною і потребує ретельного, ґрунтовного дослідження. Необхідним є вивчення природи конфліктів, чинників та причин їх виникнення, динаміки й особливостей протікання. І найголовнішим завданням для всієї наукової спільноти, політиків, філософів є знаходження механізмів та шляхів виходу з конфліктних протистоянь та вже існуючих конфліктів, розробки рекомендацій для своєчасного їх розв'язання. Інакше, нерегульований розвиток конфліктів економічно послабить країну, зруйнує не тільки культурне надбання та цінності, а й позбавить країну цілісності та єдності. І найстрашніше − приведе до гибелі людей, підтвердженням цього є сучасні реалії на Півдні та Сході України.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження проблем соціальних конфліктів зробили К. Боулдінг, Ф. Бекон, М. Вебер, Р. Дарендорф, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Р. Снайдер, Л. Козер, Н.Макіавеллі, К. Маркс, Е. Мейо, Т. Парсонс.

На особливу увагу заслуговує праця А. Ішмуратова «Конфлікт і згода» [1], в якій зроблено глибокий аналіз сутності конфлікту, сфери та форм його вияву, проаналізовано його роль у міжособистісних стосунках. А також роботи сучасних дослідників А. Гірника [2], Н. Довгань [3], М. Пірен, О. Урбановича, В. Тимофєєва.

З огляду на актуальність проблематики та недостатнє її вивчення в соціальній філософії, метою даної статті є виявлення сутності поняття «конфлікт» та філософське обгрунтування його природи.

У ході написання праці окреслено наступні завдання: виявити наукові позиції щодо розуміння поняття «конфлікт»; розмежувати «конфліктне протистояння», «суперечність», «суперництво (змагання)»; запропонувати авторське визначення поняттю «конфлікт».

Виклад основного матеріалу. Конфлікти є невід'ємною частиною суспільного життя і культури та одним з визначальних факторів зростання соціальних ризиків у суспільстві. А будь-які соціальні процеси, що пов'язані з трансформацією суспільства та з культурними, економічними, політичними змінами, супроводжуються загостренням і соціальною напруженістю. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується підвищенням конфліктності у всіх сферах суспільного життя, на всіх рівнях соціальної реальності, що вказує на актуальність і необхідність не лише дослідження методологічних основ вирішення конфліктів в соціокультурній сфері, а й визначення механізму управління конфліктами, забезпечуючи тим самим мир та соціальну стабільність у країні [4, с. 161].

Історичний досвід свідчить, що у період докорінних змін суспільних систем загострення соціальних конфліктів є об'єктивною реальністю. До того ж, у процесі як соціальних, так і політичних переламів дуже часто виявляються й специфічні внутрішні протиріччя, що додатково впливають на розвиток усіх соціальних (економічних, політичних, культурних, релігійних) процесів. Сьогодення України підтвердило, що у період докорінної зміни суспільної системи, конфлікти загострюються надзвичайно активно. А отже, дуже швидко можуть перейти у диструктивну фазу, стати озброєними та неконтрольованими. Нажаль, сьогоднішні події на східній території України є тому підтвердження.

Поняття «конфлікт» належить як буденній свідомості, так і науці, що наділяє його своїм специфічним змістом. Напевно, кожна людина розуміє, що воно позначає, але від цього його зміст не стає простішим.

Конфлікти як важливий аспект соціальних зв'язків, взаємодії та стосунків людей, їх поведінки і вчинків привертали до себе увагу з найдавніших часів. Свідчення тому – міфологія і релігія різних народів, фольклор і пам'ятки давньої літератури, погляди античних і середньовічних мислителів, досягнення соціальних і гуманітарних наук. Історія розвитку людства здавна до наших днів засвідчує, що конфлікти повсякчас були, є і будуть[4, с. 160].

Поняття «конфлікт» походить від латинського слова «conflictus», що у точному перекладі означає «зіткнення», а в довільному − «протидія», «протиборство» [5, с. 46].

Американський конфліктолог Чарльз Ликсон конфлікт визначає як «зіткнення, серйозні розбіжності, під час яких вас охоплюють неприємні відчуття або переживання» [6, с. 13].

Але, на нашу думку, це визначання дещо вузьке, оскільки не містить основних рис конфлікту та не розкриває його сутнісних характеристик.

Для більш повного розуміння поняття «конфлікт», пропонуємо розглянути його з позиції міждисциплінарного підходу. Досліджуваний феномен опинявся у полі зору філософів, психологів, соціологів, політиків.

У філософії, конфлікт розглядається як категорія, що відображає стадію (фазу і форму) розвитку категорії «суперечність», коли протилежності, що існують в суперечності, перетворюються на крайні протилежності (полярність, антагонізм), досягаючи моменту взаємовиключення і зняття суперечності [7, с. 303].

У психології, конфлікт − це актуалізоване протиріччя, зіткнення протилежно спрямованих інтересів, цілей, позицій, думок, поглядів суб'єктів взаємодії чи опонентів, а також зіткнення самих опонентів [8, с.339].

Слід наголосити, що психологічно конфлікт пов'язаний з тим, що ослаблення одного мотивуючого стимулу веде до посилення іншого, а отже, потрібна нова оцінка ситуації. Конфлікти часто не усвідомлюються, при цьому людина не може ясно визначити причину свого засмучення [9, с. 221].

Більш повно відображаються психологічні атрибути конфлікту (відсутність взаєморозуміння, гострі емоції), позначаються не тільки моменти 6езпосередньої конфліктної взаємодії (зіткнення), але й її умови (суперництво), у визначенні, що запропонував О. А. Урбанович: «Конфлікт − це зіткнення протилежних інтересів (цілей, позицій, думок, поглядів тощо) на грунті суперництва; це відсутність взаєморозуміння з різних питань, пов'язане із гострими емоційними переживаннями» [10]. Проте, це визначення не розкриває всього комплексу умов виникнення конфлікту, його психологічні механізми залишаються за межами формулювання.

У політологічному енциклопедичному словнику конфлікт визначається як крайнє загострення суперечностей сторін, пов'язане з відмінностями їхнього становища у суспільстві й пов'язаної з цим реальної чи надуманої суперечності інтересів, цілей і цінностей, зіткнення та протиборство (протидія) певних систем [11, с. 173].

У соціології «конфлікт − це зіткнення протилежних інтересів, цілей, поглядів, ідеологій між індивідами, соціальними групами, класами» [12, с. 141].

Також соціологи конфлікт визначають як «процес розвитку і розв'язання суперечності цілей, відносин і дій людей, що детермінується об'єктивними і суб'єктивними

причинами, і протікає в двох діалектично взаємозв'язаних формах – суперечливих психологічних станів і відкритих суперечливих дій сторін на індивідуальному й груповому рівнях» [12, с. 303].

Соціологічного значення набуває поняття конфлікту, сформульоване відомим американським ученим Л. Козером. Його він розуміє як боротьбу за цінності й домагання на певний статус, владу й ресурси, у якій цілями супротивника є нейтралізація, завдання збитків або усунення суперника [13, с. 8].

Як бачимо, існують різні визначення конфлікту, і всі вони підкреслюють наявність суперечності, яка приймає форму розбіжностей, якщо мова йде про взаємодії людей, або груп. Конфлікти можуть бути прихованими або явними, але в основі їх лежить відсутність згоди, яка обумовлена наявністю різноманітних думок, поглядів, ідей, інтересів, позицій тощо. Проте, звернемо увагу на те, що розбіжності не завжди виражаються у формі явного зіткнення, конфлікту. Це відбувається, коли існуючі суперечності, розбіжності порушують нормальну взаємодію людей, перешкоджають досягненню поставлених цілей, впливають на стан здоров'я, що супроводжується хвилюваннями, роздратованістю.

Німецький вчений Ральф Дарендорф розглядав конфлікт як ситуацію, в якій має місце невідповідність між правами соціальних груп на доступ до соціальних, у тому числі матеріальних, благ і можливостями реалізувати ці права, тобто наявністю реального доступу до цих благ. Він зазначав: «Я використовую термін «конфлікт» як для визначення суперництва, конкуренції, суперечок і намірів, так і для відкритих зіткнень» [14, , с. 142].

Але, на нашу думку, такі поняття як: «протистояння», «конкуренція», «наміри», «відкриті зіткнення» і «конфлікт» не тотожні. Точніше було б сказати, що в основі конфлікту можуть лежати протистояння, зіткнення інтересів, намірів та ін.

Не тотожні й поняття «конфлікт» і «суперечність». У сучасній науковій літературі цікаву думку щодо зв'язку між ними висловив англійський соціолог Ентоні Гіденс. «Під конфліктом, – пише він, – я маю на увазі реальну боротьбу між діючими людьми чи групами незалежно від того, які джерела цієї боротьби, її способи і засоби, що мобілізуються з кожного боку». «На відміну від конфлікту, – продовжує вчений, – поняття «суперечність» відноситься до певної структури. Ці поняття близькі між собою, оскільки суперечність виражає вразливе місце, слабку ланку в конструкції соціальної системи. Разом з тим, суперечність вказує на розподіл інтересів між різними групами й категоріями людей, у тому числі й класами» [15].

Дещо іншу позицію займає Андрій Здравомислов, який зазначає, що при визначенні самого поняття «конфлікт» часто ми зіштовхуємося зі спробою підвести його під більш широку категорію «суперечність». Але такий спосіб визначення тягне за собою ігнорування специфіки власне конфліктних відносин. Тому, на думку автора, таке підведення частки до загального недостатнє, а іноді й помилкове [16].

А. Здравомислов надає наступне визначення: конфлікт – це найважливіша сторона взаємодії людей у суспільстві, свого роду клітинка соціального буття. Це форма відносин між потенційними або актуальними суб'єктами соціальної дії, мотивація яких обумовлена конфронтуючими цінностями й нормами, інтересами й потребами [16, с. 96].

Ми вважаємо, що основою майже всіх конфліктів є суперечності, які виникають між людьми, групами людей, класами, або ж усередині самої особистості. І ми переконані, що саме суперечності викликають протиборство, а іноді й зневагу та ворожнечу між сторонами конфлікту. Але зауважимо, що не кожна суперечність породжує конфлікт. Так, вона є необхідною, але не завжди достатньою умовою виникнення конфлікту. Якщо суперечність на ранній стадії вирішиться, то конфлікт може й не наступити. Суперечність переходить у конфлікт, коли їх носії починають взаємодію. У цьому випадку люди бувають вимушені яким-небудь чином подолати розбіжності та вступають у відкриту конфліктну взаємодію. Проте, протиріччя, що викликають конфлікт, не обов'язково носять об'єктивний характер. На думку Кеннета Боулдінга, вони можуть бути й суб'єктивними, обумовленими суб'єктивними особистісними факторами, або ж бути уявними. Однак, якщо вони мають для людини істотне значення, то можуть породжувати конфліктну ситуацію [17, с. 308].

Ми цілком поділяємо думку Ентоні Гіденса, який вважав, що для перевтілення суперечностей у конфлікти необхідно усвідомлення протилежності інтересів і відповідна мотивація поведінки. Поки протилежність інтересів не усвідомлена, конфлікт, на думку вченого, ще не наступає [18].

З цієї позиції, конфлікт розуміється передусім як усвідомлена суперечність, що виникла внаслідок не співпадаючих чи конфронтуючих інтересів сторін, які готові почати або вже почали дії.

Отже, між поняттями «суперечність» і «конфлікт» безумовно існує тісна спорідненість, але є й головна відмінність: перше виражає статичний аспект взаємодії, а друге – динамічний.

У науковій літературі знаходимо співвідношення понятть «конфлікт» і «конкуренція (змагання)». Вони дуже бизьки за формою, оскільки мають загальні атрибути, такі як: взаємодія, прагнення до досягнення своїх цілей. Проте, коли команди або окремі індивіди беруть участь у спортивній грі, у будь-якому конкурсі, або олімпіаді, наврядчи можна назвати ці явища конфліктом. Усяке змагання споконвічне припускає певні умови його проведення й строгі тимчасові рамки. Воно регулюється різного роду правилами, а процес і результат контролюється в межах установлених правил, процедур і угод. І з цими, заздалегідь установленими правилами, згодні всі учасники змагання [19, с. 64].

Але, якщо правила змагання порушуються, воно може перерости в конфлікт, що супроводжується негативними емоціями.

Таким чином, всякий конфлікт – це завжди взаємодія соціальних суб'єктів. Однак не всяка взаємодія є конфліктом. Там, де немає протиборства, відсутні гострі протиріччя, що супроводжуються негативними емоціями, там немає й конфлікту.

Аналізуючи зарубіжну та вітчизняну наукову літературу ми зустрічаємо велику кількість визначень конфлікту. У своєму огляді робіт з конфліктології російські психологи А. Анцупов і А. Шипилов наводять 56 прикладів визначень цього феномену різних учених, зіставляючи їх [20].

Цей аналіз показує, що існуючі визначення конфлікту роблять акцент або на несумісності дій, або на відмінності інтересів та переконань.

Також ми бачимо, що майже всі вчені при розкритті змісту поняття «конфлікт» використовують логіку понятійної схеми опису конфлікту [21].

Універсальна понятійна схема опису конфліктів включає 11 поняттєво-категоріальних груп: сутність конфліктів; їхня класифікація; структура; функції; генезис; еволюція; динаміка; системно-інформаційний опис конфліктів; попередження; завершення; дослідження й діагностика конфліктів. [22, с. 7].

Ми так саме, як і сучасний американський соціолог та економіст Кеннет Боулдінг, автор «Загальної теорії конфлікту», переконані, що всі конфлікти мають загальні елементи й загальні зразки розвитку, а також, що саме вивчення цих загальних елементів може представити феномен конфлікту в будь-якому його специфічному прояві [23, с. 208].

У межах цієї статі ми не ставили завдання проаналізувати структурні елементи конфлікту, але зауважимо, що їх вивчення та дослідження є необхідною умовою для попередження, управління та розв'язання конфліктів на всіх рівнях його проявів.

Аналіз зазначених та інших понять надає нам змогу виділити основні ознаки сучасного розуміння поняття «конфлікт», до яких видається доцільним віднести:

1. Виникнення протилежних інтересів.
2. Наявність ситуації, що сприймається учасниками як конфліктна.
3. Неподільність об'єкта конфлікту між учасниками конфліктної взаємодії.
4. Загострення соціальних суперечностей.
5. Активність сторін, що спрямована на подолання протиріч.
6. Прагнення до перемоги, поступове розширення арсеналу використовуваних засобів: осуд, залякування, шантаж, погрози, фізичний вплив та ін.
7. Бажання учасників продовжити конфліктну взаємодію для досягнення своїх цілей, а не вихід із наявної ситуації.
8. Підвищений емоційний фон, загострення негативних емоцій аж до їх повної безконтрольності.

На основі вищевикладеного, можна зробити наступні висновки:

1. Враховуючи основні ознаки, вважаємо за потрібне дати своє, авторське визначення конфлікту, враховуючи як соціальну, так і психологічну його складову. Конфлікт – це соціально-психологічне явище, в основі якого лежать зіткнення інтересів, намірів, суперечності, протистояння, протилежні мотиви чи судження, відсутність взаєморозуміння між суб'єктами соціальної взаємодії, що пов'язане з гострими негативними емоційними переживаннями.

2. Сьогодні загальним для всіх українських регіонів є те, що всюди у них панує соціальна напруженість і провоковані нею конфлікти, які все частіше виливаються в гострі конфронтації, особливо із застосуванням озброєного насильства. Сучасні реалії вкотре доводять, що конфлікти необхідно досліджувати комплексно.

3. Авторка перекона в тому, що всі конфлікти необхідно вирішувати завдяки домовленостям, конструктивному діалогу й компромісу, а не зброєю чи «майданом». Слід пам'ятати й усвідомлювати, що війна завжди несе зло, біль, яка навіть часом не лікується, втрати, що ніколи не заповнять душевну порожнечу, руйнує долі людей и втрату найціннішого – життя. Жодна мати не хоче виховуваи сина для війни, а чоловіка відпускати брати зброю в руки. Тому сьогодні, як ніколи раніше, необхідно знайти способи співіснування, що забезпечують мир.

Перспективи подальших досліджень у зазначеній сфері авторка, насамперед, пов'язує з дослідженням основних елементів конфлікту, необхідністю пошуку форм та засобів контролю за конфліктами, їх врегулюванню на ранніх стадіях і розв'язанню. Ґрунтовні дослідження у вказаному напрямку сприятимуть: по-перше, здійсненню регулювання конструктивних та недопущення (або своєчасне врегулювання) деструктивних руйнівних конфліктів; по-друге, і це найголовніше, запобіганню неконтрольованих, озброєних, насильницьких конфліктів.

Бібліографічні посилання

1. Ішмуратов А. Конфлікт і згода: Основи когнітивної теорії конфліктів [Текст] / Анатолій Темірґалієвич Ішмуратов ; Міжнародний фонд «Відродження». – К. : Наук. думка, 1996. – 190 с.
2. Гірник А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження [Текст] / А. Гірник, А. Бобро. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 172 с.
3. Довгань Н. П. Конфлікти в державному управлінні та шляхи їх вирішення [Текст] : дис. …канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Довгань Неоніла Полікарпівна. – К., 2006. – 177 с.
4. Ромадикіна В. С. Проблема вимірів конфліктності в соціальній сфері та рівні її осмислення [Текст] // Розвиток сучасного українського соціуму : Матер. Всеукр. наук.-теор. Інтернет-конф. 31 січня 2013 р. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2013. − С. 160–165
5. Ромадикіна В.С. Професійна конфліктологія працівників ОВС [Текст] : навч. посіб. / В. С. Ромадикіна, В. О. Лефтеров ; за ред. В. М. Бесчастного ; Донецький юрид. ін-т МВС України. – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. – 295 с.
6. Ликсон Ч. Конфликт: семь шагов к миру [Текст] : научно-популярная литература / Чарльз Ликсон ; пер. с англ. В. Гаврилова. − СПб. : Питер Паблишинг, 1997. − 160 с.
7. Энциклопедический социологический словарь [Текст] / ред.-сост. А.В. Кабыща; общ . ред. Г.В. Осипова − М. : Изд-во ИСПИ РАН, 1995. − 940 с.
8. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери [Текст] / за заг.ред. І.Д. Звєрєвої. − К. : Універсум, 2012. − 536 с.
9. Философский энциклопедический словарь [Текст]. − М. : ИНФРА-М, 2007. − 576 с.
10. Урбанович А.А. Психология управления [Текст] : уч. пособ. – Мн. :Хаквест, 2003. – 640 с.
11. Політологічний енциклопедичний словник [Текст] / упор. В.П Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-вид., доп. і перероб. – К. : Ґенеза, 2004. – 736 с.
12. Социологический энциклопедический словарь [Текст] / ред.-координатор Г.В.Осипов. – М. : Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1998. – 480 с.
13. Coser L. A. The functions of social conflict [Text] / L.A. Coser. – L. : Free Press, 1956 – P. 68–149.
14. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта [Текст] / Р. Дарендорф // Социологические исследования. 1994. – № 5. – С 142–147.
15. Гидденс Э Социология [Текст] : пер. с англ. / Э. Гидденс ; науч. ред. В. А. Ядов ; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 703 с.
16. Здравомыслов А. Четыре точки зрения на причины социального конфликта [Электронный ресурс] / А. Здравомыслов // Социология конфликтов. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Konflikt/10.php – Загл. с экрана.
17. Bouiding K. Conflict and Defence : A General Theory / K. Bouiding. – N.Y. : Harper & Row, 1963 – P. 308.
18. Гидденс Э. Устроение общества [Текст] : Очерк теории структурации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2005. – 528 с.
19. Конфликтология [Текст] : хрестоматия // сост. Н.И. Леонов. – М. : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : НПО «Модек», 2002. – С. 62–70.
20. Анцупов А. Я. Конфликтология [Текст] / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 551 с.

21. Калашников О. В. Предотвращение организационных конфликтов как эффективная социальная технология управления [Текст] : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.08 / О. В. Калашников. – М., 2005. − 189 с.

22. Анцупов А. Я. Эволюционно-междисциплинарная теория конфликта / А.Я. Анцупов // Конфликт и личность в изменяющемся мире: Материалы междунар. науч-практ. конф. – Ижевск, 2000. – С. 7–11.

23. Boulding K.E. Conflict and defence: A general theory [Text] / K.E. Boulding. – New York : McGraw-Hill. – 1982. – 213 p.

Ромадыкина В.С. Конфликт как социально-психологический феномен: попытка философского осмысления его сущности.

Исследовано понятие «конфликт» с помощью междисциплинарного подхода. Сделана попытка выявить научные позиции относительно его сущности. Соотносится «конфликт» с такими категориями как: «конфликтное противостояние», «разногласие», «соперничество (соревнование)». Предложено авторское определение конфликта, что позволяет использовать его в исследовательских целях.

Ключевые слова: конфликт, конфликтное противостояние, разногласие, соперничество.

Romadykina V. The conflict as a socio-psychological fenomenon: the attempt of philosofical understanding of its essence.

The concept of conflict is examined with the help of interdisciplinary approach. The attempt to reveal the scientific position relative to its essence is made. The "conflict" is correlated with such categories as "conflict opposition", "disagreement", "rivalry". The author's determination of conflict that allows to use it in research goals is offered.

Key words: conflict, conflict opposition, disagreement, rivalry.

Надійшла до редклегії: 18.04.14 р.

УДК: 101.1: 316.4

О. О. Сердюк

Бердянський університет менеджменту і бізнесу

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ФЕНОМЕНУ СПОЖИВАННЯ

Постіндустріальне суспільство – це суспільство масового споживання, яке виступає у якості сталої форми організації соціального життя, набуває рис соціального інституту, перетворюючись на процес і форму відтворення соціальності. Споживання докорінним чином змінює соціальні відносини: воно стає універсальним суспільним інструментом модифікації сучасних стилів поведінки, образу життя і типу особистості.

Ключові слова: суспільство споживання, Постмодерн, споживання, оніманія, постіндустріальний капіталізм, споживацька культура, ідентичність, споживацька свобода.

Постановка проблеми. Суспільство споживання виникло в західних країнах у середині XX ст. Починаючи з цього часу споживацька діяльність стала не просто найактивнішим різновидом соціальної діяльності, а й принципом суспільної організації, детермінантою і опосередкованою ланкою соціогенезу. Споживання перетворилося на універсальний суспільний інструмент модифікації стилів поведінки, образу життя, типу особистості. Останнім часом помітно утвердилась ідеологія надлишкового споживання, що широко пропагується заінтересованим бізнесом. Будучи феноменом західного світу, споживацька культура, завдяки розвинутій індустрії реклами і моди, швидко розповсюджується по всьому світу. Експансивний і креативний характер споживання радикальним чином змінює весь цивілізаційний порядок суспільства. Україні також не вдалося уникнути привабливості споживання, яке перетворюється на найпотужніший соціальний, політичний, економічний і культурний фактор. Все це обумовлює актуальність дослідження феномену споживання на основі соціально-філософського підходу, що дозволить виробити цілісний погляд на закономірності виникнення, функціонування і проявів споживання в сучасному суспільстві.

Аналіз досліджень і публікацій. Першою роботою, в якій досліджувалась проблема демонстративного споживання як економічного, психологічного і соціокультурного феномену стала робота Т. Веблена «Теорія бездіяльного класу» [1]. У 60-70-ті рр. XX ст. поява концепції постіндустріального суспільства Д. Белла сколихнула новий інтерес до проблеми споживання, дослідженням якого займались Дж. Гэлбрейт [2], Г. Дебор [3], Э. Тоффлер [4]. Так, французький філософ Г. Дебор у роботі «Суспільство спектаклю» запропонував образ, що став однією з головних моделей самоосмислення постмодерністського суспільства в епоху культурного імперіалізму, тотальної влади реклами і мас-медіа. У контексті моделі Г.Дебора реальність стала сприйматися як «інтегрований спектакль». Англо-польський філософ Зігмунт Бауман [5; 6; 7] визнає формування суспільства споживання загальносвітовою тенденцією. Найбільш авторитетним сучасним теоретиком філософії споживання є Жан Бодрійяр [8; 9], в роботах якого останнє розглядається як стала символічна практика. Необхідно відмітити, що споживання як феномен суспільства Постмодерну поки що не стало предметом цілеспрямованого аналізу вітчизняної соціально-філософської думки, у більшості робіт досліджуються лише окремі аспекти цієї складної проблеми, що обумовлює потребу в її соціально-філософському дискурсі.

Метою дослідження є філософська рефлексія феномену споживання в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Історично термін «суспільство споживання» вперше згадується в роботах Е. Фрома 1920-х рр. Однак цілісна концепція з'явилася лише в епоху Постмодерну, коли суспільство споживання досягло своєї зрілої форми. Сам термін «суспільство споживання» широко вживається не тільки в науковій, але й у публіцистичній літературі, суспільно-політичних дискурсах. Утім, попри все, точної та загальновизнаної дефініції цього поняття в науковій літературі немає, що пов'язано з великою кількістю підходів до його розуміння та визначення. У цілому, суспільство споживання можна визначити як такий стан розвитку сучасного суспільства, для якого притаманна індустріалізація та урбанізація, стандартизація виробництва, бюрократизація суспільного життя, розповсюдження «масової культури», абсолютизація матеріальних потреб людини і надання споживанню статусу вищої соціальної цінності. Серед

основних характеристик суспільства споживання можна виділити наступні: оцінювання людей відповідно до рівня і масштабу їх споживання; шоппінг як засіб дозвілля; оніоманія – непереборне бажання робити покупки; конкуренція споживачів (бути не гірше інших, але не як усі); розвинена система кредитування; комерціалізація майже усіх сторін життя. Підґрунтям цього суспільства виступає докорінна зміна всієї системи виробництва: споживання стає важливішим за виробництво. Постіндустріальний капіталізм – це суспільство, в якому споживання стає безпосередньою виробничою силою, домінуючим соціальним процесом і детермінаційним фактором розвитку всієї соціоекономічної системи.

Україні також не вдалося уникнути привабливості споживання, яке перетворюється на найпотужніший соціальний, політичний, економічний і культурний фактор, що змінює як світове, так і українське суспільство. Мало хто міг собі уявити в радянські часи, що головною цінністю і сенсом життя у пострадянському суспільстві стане задоволення, яке досягається завдяки споживанню. Навіть трудова діяльність, яка вважалася основою в радянському суспільстві, в сучасному приймає абсолютно інший вигляд. Змінюється не лише характер праці, а й її сенс – люди готові працювати більше, але не в ім'я високих виробничих результатів, а заради можливості згодом залучитися до всепоглинаючого споживання.

Сучасне суспільство є суспільством споживання у тому ж глибокому і фундаментальному сенсі, в якому індустріальне суспільство було суспільством виробництва. Зігмунт Бауман відмічає, що на своїй нинішній, постсучасній стадії розвитку «суспільство не має потреби у масовій промисловій робочій силі… замість цього йому необхідно задіяти своїх членів у якості споживачів» [5, с. 116]. По аналогії з потогінними фабриками в країнах третього світу, постіндустріальне суспільство можна назвати суспільством потогінного споживання. Практично все розглядається крізь призму можливих споживацьких інтересів, будь-що може перетворитися на проект, в який вкладають величезні кошти, розраховуючи на максимально швидку віддачу, і який залишають заради інших проектів, як тільки цей максимум буде досягнутий. У суспільстві споживання, на відміну від класичного капіталізму, від бізнесу позбавляються не з причини його занепаду, а на піці підйому. Як приклад можна привести засновників комунікаційних технологій ICQ, Skype, інтернет-ресурсів MySpace і YouTube.

Взаємовідносини між людьми і об'єктами, якими вони володіють є ключовими у формуванні сучасної споживацької культури. Сутність цього підходу до споживання визначається ідеєю «володіти – значить бути». Ж.Бодрійяр, досліджуючи постіндустріальну цивілізацію, приходить до висновку, що внаслідок безпрецедентного зростання пропозиції матеріальних благ і послуг відбувається фундаментальна трансформація всього людського простору: «Ми знаходимося на тій стадії, коли «споживання» охоплює все життя, коли усі види діяльності комбінуються одним і тим же засобом, коли русло задоволень прокреслено заздалегідь, час за часом, коли «середовище» цілісне. Має свій мікроклімат, улаштоване, культуралізоване. У феноменології споживання загальний мікроклімат життя, благ, предметів, послуг, поведінки і соціальних відносин є закінченою стадією в еволюції, що починається з простого розмаїття товарів і через утворення ланцюга об'єктів споживання доходить до всезагального координування дій і часу, до системи оточуючого середовища» [8, с. 9–10].

Характеризуючи суспільство споживання, американський філософ Ф.Джеймісон звертає увагу на той радикальний розрив, що відбувся між ним і попереднім суспільством: з'явилися «нові типи споживання; запланована зміна одних поколінь речей іншими; постійне прискорення темпу зміни стилістики моди і енвайронменту; проникнення реклами, телебачення і медіа у найглибші шари соціальності» [10. с. 185]. Як наслідок, людина постає вже не як суб'єкт, а як об'єкт економічного попиту. Це нова форма кріпацтва, в якій господарем стає суспільний устрій у цілому. Суспільство починає диктувати своїм членам обов'язок грати роль споживачів. Здатність і бажання грати цю роль стає новою нормою, яку суспільство нав'язує своїм членам.

У суспільстві споживання відсутні ступінь розумного обмеження потреб, механізм контролю їх росту. Більш того, нестримне, ніким і нічим необмежене задоволення потреб подається як модель нормальної, природної, єдино правильної поведінки. Споживання відбувається на різних рівнях – починаючи з телевізійної програми, і закінчуючи книгою і продуктами, що покупаються в супермаркеті. Вихідні й відпуски часто перетворюються в шоппінг-тури. Шоппінг вже не сприймається як «побічний продукт» відпуски, все частіше він стає основною причиною подорожі.

Процес споживання стає однією з найбільш значимих соціальних практик. Як відзначає Ж. Бодрійяр, споживання представляє собою «тотальну організацію повсякденності, тотальну гомогенізацію, де все схоплено і подолано в зручності у напівпрозорості абстрактного «щастя» [8, с. 11]. Сучасна цивілізація обіцяє, що щастя настане завдяки споживанню безкінечного потоку нових речей, у наслідок чого виникає наркотична залежність від останніх, але ці обіцянки ніколи не виправдовуються. Бажання споживати заради отримання задоволення, усе частіше переходить межі того, що визначається як розумне. Це стосується практично усіх споживацьких благ: «Життя, організоване навколо споживання, повинно обходитися без норм: воно керується спокусами, що постійно виникають і мінливими бажаннями, а не нормативною регуляцією» [6, с. 85]. Через відсутність почуття відповідальності, коротка радість володіння змінюється панікою. Але найгіршим є те, що жагу споживання, як і будь-яку іншу пристрасть, неможливо утамувати в принципі.

Головна відмінність, що відрізняє споживача нового типу, полягає у тому, що у нього не має бути постійних уподобань. Жодна потреба не повинна розглядатися як повністю задоволена, жодне бажання – як останнє. Будь-яка прив'язаність має носити тимчасовий характер, вона триває доти, доки предмет уподобань здатний викликати бажання. Економіка, орієнтована на споживача, намагається зробити задоволення останнього миттєвим: товар повинен задовольняти відразу, не потребуючи ніяких додаткових навиків і підготовки. Саме задоволення має бути короткотерміновим і закінчуватися разом з часом, відведеним на процес споживання. Для досягнення цього необхідно сформувати новий психологічний тип споживача, який не здатний довго зосереджувати увагу на якомусь одному предметі, споживачі мають бути «нетерплячими, поривчастими та невгамовними, а головне – легко збуджуватися й настільки ж легко втрачати інтерес. Культура суспільства споживання в основному пов'язана з тим, щоб забувати, а

не запам'ятовувати» [5, с. 118]. Тим самим відбуваються докорінні перетворення зв'язку між потребами та їх задоволенням: обіцянка й очікування задоволення передує потребам. Тимчасовий характер прив'язаності стає важливішим за саму прив'язаність.

Сутність споживацької культури складає не стільки ненаситність споживання та накопичення матеріальних благ, скільки жага нових відчуттів. Бажання не повинно задовольнятися, ідеальний споживач прагне бажання. Споживацький ринок спокушує клієнтів, але для цього йому потрібні клієнти, які б бажали щоб їх спокусили: «У безперебійно діючому суспільстві споживання споживачі активно прагнуть того, щоб їх спокусили. Їх діди жили від одного кроку конвеєру до іншого. Самі ж вони живуть інакше: від приманки до приманки, від спокуси до спокуси, від оволодіння одним ласим шматочком до пошуків іншого; проковтнувши одну наживку, вони вирушають до іншої, – причому кожного разу це нова, відмінна від попередньої й більш приваблива приманка, спокуса, шматочок і наживка» [5, с. 121]. Для споживачів подібний образ дій представляється не просто природним і необхідним, а й проявом їх власного волевиявлення: «Споживач – це людина, яка знаходиться у русі і приречена на вічний рух» [5, с. 122]. У результаті безкінечного розгортання логіки споживання створюється певна гіперреальність, в якій предмети споживання створюють власні дискурсивні системи, що прагнуть до експансії.

Демонстрація задоволення – від споживання і життя у цьому суспільстві достатку – стає необхідною складовою стилю життя індивіда. Людина втрачає будь-який інший сенс життя, крім досягнення ще більш високого рівня споживання, тепер вона просто зобов'язана отримувати задоволення від речей, якими б не були її реальні відчуття: «споживання вже не є простим і чистим задоволенням благами, воно стає чимось таким, що змушує насолоджуватися – змодельованою операцією, рознесеною по графам ранжируваного набору предметів-знаків» [9, с. 67–68].

Спокуса споживання стає знаком сучасного суспільства і здатна захопити кожного, стаючи визначальним вектором розвитку не лише в успішності конструювання ідентичності, але й актуалізації людської самості, як відчуття можливості своєї інобуттєвості. В якості домінуючої соціальної технології, споживання виступає сферою соціальної інтеграції індивіда. Індивід постійно «шукає себе» у багатоманітній, напруженій, але абсолютно непродуктивній активності, яку Бодрійяр називає «універсальною допитливістю»: «Слід все спробувати, людина споживання одержима страхом «втратити» що-небудь, втратити задоволення» [8, с. 110]. Ідеологія суспільства споживання переконує в тому, що перед речами усі рівні, оскільки кожний може оволодіти будь-якою річчю – у крайньому випадку орендувати її чи взяти у кредит, досягнувши тим самим рівного з високо статусними групами рівня споживання. Так здійснюється сьогодні ідентифікація особистості, визначення нею сенсу життя та індивідуального розвитку – через вибір із сукупності споживацьких практик тих, що відносяться до престижних. Таким чином, людина примушується до споживання.

Тим, хто утримуються від споживання, нав'язується думка, що їх рішення нерозумне, вони ризикують своїм здоров'ям і здоров'ям своїх близьких; не задовольняють їхніх потреб; не досягають успіхів у кар'єрі через некрасиву зовнішність, неохайний одяг чи поганий запах із рота; не доглядають належним чином за своєю шкірою, волоссям і нігтями; не вміють приготувати дійсно смачну каву; не можуть правильно почистити свою підлогу, килим чи зливальницю; не утримують у порядку моріжок, сад, побудові прилади і автомобілі. Стиль життя, що нав'язується суспільством споживання, потребує споживачів не впевнених в особистій компетенції, залежних від виробників масових товарів. Ринок пропонує перехід від некомпетентності до впевненості у тому, що бажання будуть задоволені належним чином. Індивіди стають залежними від ринку у самої своєї здатності бути індивідом – тобто здійснювати вибір без зайвого ризику і психологічних затрат.

Суспільство перетворюється на подобу рекламної картинки – люди у ньому взаємодіють як герої кліпу, речі лише позначають присутність, більш того, їх зовсім не обов'язково використовувати – достатньо лише показати, що вони були «спожиті». Таким чином, мова йде вже не тільки про глобальне відчуження, яке поневолює індивіда і охоплює усі форми його життєдіяльності, а о трансформації самої людини, яка в оточенні симулятивної реальності «речей-функцій», перетворюється на «людину-функцію», яка виконує задану «системою речей» роль. Критерієм стратифікації у такому суспільстві виступає не наявність особистих або професійних якостей, не походження і навіть не матеріальний статок, а кількість споживаного, при чому, споживаного публічно, бо кожна придбана річ підтверджує право суб'єкту на певну сходинку в ієрархії суспільства споживання. Поняття особистості щезає, соціальна філософія лише фіксує ситуацію, яка склалася в сучасному світі і характеризується множинністю ідентичності.

У цьому суспільстві свобода вибору стає синонімом свободи споживацького вибору, прийняття рішень і наступні дії детермінуються вже не тим, чого бажає людина, а тим, що їй пропонує «світ як супермаркет» [11]. Суспільство споживання часто трактується як породження «втечі» людини зі сфери рутинної відчуженої праці у царство «споживацької свободи». Але комерціалізуючи все на світі, у тому числі нематеріальні речі, створюючи ілюзію безмежного вибору, суспільство насправді віддаляє себе від свободи вибору. Споживання перетворюється на метод контролю індивідуальної свободи, як відмічає З. Бауман, «стимулювання поведінки, функціонально необхідної для капіталістичної економічної системи і безпечної для капіталістичної політичної системи, можна передоручити споживацькому ринку і його спокусам» [7, с. 81]. Контроль з боку споживацького ринку приймається добровільно, бо він не лише пропонує свободу і впевненість, а й право на «індивідуальний вибір», який отримує соціальне схвалення. Отже, від ринку залежить як індивідуальна свобода, так і користування цією свободою.

Довготривалий вплив опосередкованої ринком свободи і впевненості стабілізують соціальну систему. Але, навіть за умов високого рівня достатку, завжди будуть індивіди, фінансові ресурси яких замалі для активної участі у індивідуальному споживанні. Для таких верств населення пропонується соціальне споживання. Товари і послуги, не опосередковані вільним ринком, такі як суспільна охорона здоров'я, державна освіта, громадський транспорт і т.п., зазвичай не мають привабливості притаманної товарам і послугам, що постачаються ринком, їх негативні символічні цінності відлякують потенційного споживача. Низькопробність суспільних товарів, їх незначне місце в ієрархії статусних символів заохочують кожного, хто може собі

це дозволити, «купити» собі звільнення із залежності від суспільних послуг і вступити у споживацький ринок (власна машина замість громадських автобусів, приватна клініка, приватна освіта тощо). З. Буман підкреслює, що в суспільстві споживання «свобода споживача залишається на практиці привілеєм і відмінністю» [7, с. 91]. Можливо, у споживацькому суспільстві це не є логічно необхідним, але стає практично неминучим. Суспільство споживання, таким чином, не лише породжує символічне суперництво між споживачами, а й символічну цінність відмінності.

Відчуття необхідності приналежати до певної споживацької групи, визнання нею досягли таких масштабів, що споживач перестає помічати межі між реальним і уявним. Це свідчить про те, що ідентичність конструюється фрагментарною свідомістю, завдяки якій і відбувається самовизначення особистості у суспільстві споживання. Ідентичність споживача, фрагментарна свідомість, які поєднують реальне і віртуальне, призводять до розширення меж і масштабів споживання. Так, сучасний споживач може годинами «зависати» у віртуальному світі соціальних мереж, при цьому не знаходячи часу для своїх близьких. Розширення спектру повсякденних потреб, сконструйованих ЗМІ і рекламою, невгамовне надспоживання призводить до формування нових типів ідентичності, що виникають на основі споживання певних товарів, марок, брендів і т.п. Очевидним прикладом цього є постійне удосконалення і розповсюдження «індустрії гаджетів», головним плюсом яких стає «дружній інтерфейс», що дозволяє не просто ставитися до технічних новинок добре, погано, або якось ще, але ототожнювати і впізнавати в них самого себе.

Особистість в суспільстві споживання втрачає зв'язок з іншими, більш глибокими, ніж споживання структурами, цінностями і нормами. Ж. Бодрійяр вважає, що в суспільстві споживання «система речей» тиранічно задає «ієрархію особистостей»: на зміну традиційним механізмам соціального розшарування – расі, статі, класу приходить відмінність об'єктів споживання. Люди ранжируються за допомогою предметів, які вони споживають. Тому споживання, так само як виробництво, розподіл і обмін, є суспільно диференційованою формою життєдіяльності. Соціальну нерівність, соціальну солідарність і боротьбу породжують не лише праця та зайнятість (через те що інтегровані у створення і розподіл суспільного багатства), а й споживання, бо воно є потужним фактором, здатним породжувати соціальні колізії й сприяти стратифікації в усіх сучасних суспільствах без виключення. Таким чином, споживання стає дійсним базисом соціального порядку. Споживачі використовують споживання як засіб збереження соціальних, емоціональних та інших взаємовідносин у суспільстві.

Висновки. Споживання в сучасному суспільстві стає сталою формою організації соціального життя, набуває рис соціального інституту, перетворюючись на процес і форму відтворення соціальності. Та панівна роль, яку воно відіграє у соціальних відносинах, докорінно змінює їх: споживання стає універсальним суспільним інструментом модифікації сучасних стилів поведінки, образу життя і типу особистості. Все це потребує інтеграції існуючих парадигмальних уявлень про споживання, філософської рефлексії суспільства споживання і напрямів його розвитку.

Бібліографічні посилання

1. Веблен Т. Теория праздного класса [Текст] / Торстейн Веблен ; пер. с англ. С.Г. Сорокиной. – М. : «Прогресс», 1984. – 336 с.

2. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество [Текст] / Джон Гэлбрейт ; пер. с англ. Д. Травина. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига» ; СПб. : Terra Fantastica, 2004. – 602 с.

3. Дебор Г. Общество спектакля [Текст] / Ги Дебор ; пер. с франц. С.Офертаса и М.Якубович. – М. : Издательство «Логос», 1999. – 224 с.

4. Тоффлер Э. Третья волна [Текст] : пер. с англ / Элвин Тофлер. – М. : АСТ, 2010. – 784с.

5. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества [Текст] / З. Бауман ; пер. с англ. М.Л. Коробочкина. – М. : Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.

6. Бауман З. Текучая современность [Текст] / З. Бауман ; пер. с англ., под ред. Ю.В.Асочакова. – СПб : Питер, 2008. – 240 с. .

7. Бауман З. Свобода [Текст] / З. Бауман ; пер. с англ. Г. Дашевского, предисл. Ю.Левады. – М. : Новое издательство, 2006. – 132 с.

8. Бодрийар Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры [Текст] / Жан Бодрийар ; пер. с фр., послесл. и примеч. Е.А. Самарской. – М. : Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.

9. Бодрийар Ж. Прозрачность зла [Текст] / Ж. Бодрийяр ; пер. с фран. Л. Любарской и Е.Марковской. – М. : Добросвет, 2000. – 258 с.

10. Джеймисон Ф. Постмодернизм и общество потребления [Текст] / Ф. Джеймисон // Хрестоматия по социальной философии. – Минск : БГУ, 2010. – С. 169–186.

11. Уэльбек М. Мир как супермаркет [Текст] / М. Уэльбек ; пер. с франц. Н. Кулиш. – М.: Ad Marginem, 1998. – 155 с.

Сердюк Е.А. Социально-философская рефлексия феномена потребления.

Постиндустриальное общество – это общество массового потребления, которое выступает в качестве устойчивой формы организации социальной жизни, приобретает черты социального института, превращаясь в процесс и форму воспроизводства социальности. Потребление коренным образом изменяет социальные отношения: оно становится универсальным общественным инструментом модификации современных стилей поведения, образа жизни и типа личности.

Ключевые слова: общество потребления, Постмодерн, потребление, ониомания, постиндустриальный капитализм, потребительская культура, идентичность, потребительская свобода.

Serdyuk E. Social Philosophical Reflection of Phenomenon Consumption.

Post industrial society - is a society of mass consumption, which acts as a stable form of organization of social life, acquiring the features of a social institution, which becoming in the process and form of reproduction of sociality. Consumption radically alters social relations: it has become a universal tool for public modification of modern styles of behavior, lifestyle and personality type.

Key words: consumer society, Postmodern, consumption, oniomania, post-industrial capitalism, consumer culture, identity, consumer freedom.

Надійшла до редколегії: 01.07.14 р.

УДК 161.2:81'22 П.Грайс

П. А. Соболєвський
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРИНЦИП КООПЕРАЦІЇ І ІМПЛІКАТУРИ СПІЛКУВАННЯ ЯК ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНФЕРЕНЦІЙНОЇ ПРАГМАТИКИ ПОЛА ГРАЙСА

Принцип Кооперації та імплікатури спілкування - основні поняття інференційної прагматики Пола Грайса. Науковці мають інтерес до імплікатури спілкування у контексті дослідження ситуацій, коли мовець сповіщає одну інформацію, а має на увазі щось більше за те, що було сповіщено. Маємо різницю між тим, що мовець сповістив (what is said) і тим, що він мав на увазі (what is meant). Відповідно, на рівні із буквальним значенням висловлювання, повинно існувати значення мовця. Завдання Грайса – показати значення мовця як специфічний вид прагматичного висовування. Це завдання розкривається в рамках його інференційної прагматики, ядром якої слід вважати Принцип Кооперації та імплікатури спілкування.

Ключові слова: Інференційна прагматика, імплікатура, Принцип Кооперації, імплікатура спілкування.

Пол Грайс є автором одного із найбільш вдалих проектів дослідження в рамках прагматики. Актуальність дослідження інференційної прагматики Пола Грайса зумовлюється тим, що концепція британського дослідника дозволяє аналізувати ситуації, коли мовець сповіщає одну інформацію, а має на увазі щось більше, ніж було промовлено. Наявність таких ситуацій можна розглядати як підставу не включати природну мову до кола наукових проблем, що фактично і було зроблено протягом XX ст.. Теорія Грайса дозволяє по-новому поглянути на проблеми природної мови. Це спричинило появу великої кількості наукових розвідок, зокрема в таких сферах наукового знання як психологія, філософія мови та лінгвістика. В цьому сенсі цікавим є питання співвідношення інференційної прагматики із сучасними логічними розвідками. Адже слід прийняти до уваги той факт, що інференційна прагматика майже повністю позбавлена належної уваги зі сторони логіки в Україні та на пострадянському просторі.

Аналіз наукової спадщини Пола Грайса умовно можна поділити на два напрями: неограйсівська прагматика та постграйсівська прагматика. Неограйсівська прагматика намагається пояснити, а іноді вдосконалити, наявні у теорії положення та поняття. До них відносять дослідження Дж.Д. Атласа, К. Баха, Р. Харніша, Г.Н. Лича, Л. Р. Хорна, С. Левинсона.

Постграйсівська прагматика пропонує альтернативний підхід до аналізу теорії Пола Грайса і представлена Д. Спербером, Д. Уілсоном і продовжена Р. Карстоном, Д. Блекмером.

Історико-філософські дослідження постаті Грайса представлені роботами А. Аврамідса, С. Чапмана, а також Н.Д. Арутюнова, Г.В. Барчунова, Е.Б. Клевакина.

Вітчизняні дослідження з даної проблематики практично відсутні.

Завданням цієї статті є ґрунтовний аналіз головних понять інференційної прагматики Пола Грайса, і, зокрема, таких понять як Принцип Кооперації, максим спілкування та імплікатури спілкування.

Вперше термін «імплікатура спілкування» був описаний у роботі британського науковця Пола Грайса, що мала назву «Логіка та мовне спілкування» (Logic and conversation). Ця стаття є частиною курсу «Лекції Вільяма Джеймса», прочитаного Грайсом у Гарварді, і входить до збірки «Вчення на шляху слів», яка вийшла друком у видавництві Гарвардського університету у 1989 р. (Grice, 1989).

Уявімо ситуацію, що мовець А і мовець Б ведуть бесіду про їх спільного знайомого С, який наразі працює у банку. Мовець А запитає у мовця Б, як почуває себе знайомий С на новій роботі. Мовець Б відповідає: «О, навіть дуже непогано, я думаю. Йому подобаються його колеги і його поки що не забрали до в'язниці». В цій ситуації мовець А може висновувати інформацію про те, що саме мовець Б імплікує, тобто хоче сказати, або має на увазі, коли сповіщає про знайомого С, якого не забрали до в'язниці. Відповідь на це питання може бути будь-якою з наступних варіантів: знайомий С відноситься до такої когорти корумпованих людей, які не можуть встояти перед спокусою не використовувати свій службовий стан задля задоволення власних потреб, або що колеги по роботі містера С є дуже неприємними людьми. Звісно, не обов'язково, що мовець А буде висновувати саме таку інформацію, хоча вона має право на існування в контексті промовляння зазначеної тези. Важливо усвідомити, що все що мовець Б прагнув сповістити є відмінним від того, що він сповістив насправді. Насправді мовець Б сповістив мовцю А лише те, що знайомого С не забрали до в'язниці.

Щоб схопити відмінність між промовленим насправді, і тим, що малося на увазі, Грайс вводить нове поняття «імплікування» (implicate), та похідні від нього «імплікатура» (implicature) та «імплікат» (implicatum). Метою цього слід вважати намагання Грайса зняти можливі неоднозначності і суперечності, що виникають в результаті різноманітного тлумачення дієслів, що використовують для позначення процесу проголошення висловлювань.

Грайс зазначає, що коли він використовує дієслово «сказати», він розуміє процес проголошення такої інформацію, яка була б близькою до конвенційного значення слів, які були вжиті. [3, p. 25].

Якщо розглядати факт промовляння фрази Він потрапив у пастку і нам нічого не відомо про обставини, за яких це повідомлення було проголошено, ми можемо інтерпретувати таке повідомлення з різних сторін: 1) стверджувати, що існує об'єкт х, який потрапив у певний механічний засіб, який є пасткою; 2) стверджувати про те, що існує об'єкт х, який потрапив у певну скрутну ситуацію (потрапив у пастку свого страху тощо). Щоб мати можливість чітко зрозуміти значення цього висловлювання необхідна наступна інформація:

1) Необхідно мати можливість чітко ідентифікувати об'єкт х.

2) Знати час, коли було проголошене висловлювання.

3) Збагнути значення висловлювання Він потрапив у пастку, в залежності від обставин промовляння висловлювання. [3, p. 25].

Бувають обставини, коли «те, що імплікується» зумовлюється конвенційним значенням слів, які використовуються у висловлюванні. Розглянемо приклад із повідомленням Він Англієць і до того ж він хоробрий. Якщо знати значення слів у висловлюванні, можна стверджувати,

що мовець вказує на залежність властивості бути хоробрим від властивості бути англійцем. Хоча мовець міг і не мати на меті стверджувати цю залежність. Вона вказується, а отже імплікується. Отже, деякі імплікатури слід вважати конвенційними. [3, p. 26].

Існує клас імплікатур, які є не конвенційними, і які Грайс називає імплікатурами спілкування. В свою чергу, імплікатури спілкування поділяють на узагальнені та індивідуальні.

Існує різновид імплікатур, які залишаються постійними, незважаючи на контекст висловлювання.

Розглянемо прклад:

(i) Біл зайшов в вечорі в дім і побачив черепаху біля вхідних дверей.

Висловлювання (i) провокує появу імплікатури спілкування, яка сповіщає, що Біл зайшов у чужий дім. Адже, якби він зайшов до себе, він би використав інше слово – зайти до дому. Таким чином, імплікатура з'явилась завдяки застосуванню слова зайти в дім.

(ii) Минулого вечора я гуляв з жінкою.

Імплікатурою в прикладі (ii) будемо вважати те, що мовець вчора гуляв не зі своєю дружиною. Імплікатура з'являється через застосування слова жінка. Хоча для української мови цей приклад не є настільки очевидним.

Імплікатури такого типу залишаються незмінними за будь-яких обставин промовляння висловлювання. Такі імплікатури називають узагальненими імплікатурами [8, p. 16].

Протилежними до узагальнених є інший вид імплікатур, який має назву індивідуальні.

Індивідуальні імплікатури виникають за специфічних обставин. Наприклад, уявімо ситуацію, коли хтось запитує: «Чи прийняли Вашу наукову статтю до друку?». На що мовець відповідає, що «Вони перевищили обсяг двох сторінок». Індивідуальною імплікатурою буде: «Статтю не прийняли до друку». Але виникне ця імплікатура лише тоді, коли до комунікації залучена специфічна інформація стосовно вимог до оформлення наукових статей.

Також, виділяють специфічний клас імплікатур, які мають назву скалярні імплікатури. Для багатьох дослідників в галузі логічної прагматики ядром теорії Грайса є перша субмаксима максими Кількості (говори настільки інформативно, наскільки це потрібно). Цю субмаксиму систематично використовують для отримання верхнього обмеження узагальнених (generalized) імплікатур спілкування, пов'язаних із скалярними величинами.

Сер Вілям Хемільтон розрізняв два значення слова деякі: невизначене (indefinite) – лише деякі, та напіввизначене (semi-definite) – деякі, але не всі. Наприклад, якщо хтось промовить, що «я бачив деяких з ваших дітей», то ми можемо сміливо висновувати інформацію про те, що мовець не бачив всіх дітей. До такого висновку ми можемо прийти завдяки припущенню, що мовець прагне бути кооперативним і виконує максиму кількості. Адже якщо він бачив усіх дітей, то виходячи із установки говорити настільки інформативно, наскільки це потрібно, він мав би сказати, що бачив всіх дітей. [5, p. 357]

Не можна говорити про те, що подібне висновування є логічним. Адже із речення «я бачив декількох дітей» логічно не випливає, що «я не бачив всіх дітей». Скоріше за все речення «я не бачив всіх дітей» слід вважати імплікатурою. Маємо схожу ситуацію і в іншому прикладі. Якщо мовець сказав, що об'єкт А має скоріше властивість Б, аніж властивість В, то можемо припустити, що мовець мав на увазі, що об'єкт А не має властивість Б і властивість В одночасно.

Очевидно маємо тут специфічний вид висновування, який не є логічним, але схожий на висновування, що характерне для імплікатур спілкування.

Хорн і Газдар намагалися показати, що у природній мові ми можемо знайти такі поняття, які утворюють своєрідну шкалу. Лінгвістична шкала – це система лексичних висловлювань, які належать до таких самих граматичних категорій, які можуть бути отримані у відповідному порядку до їх інформативності, або семантичної сили. Шкала має вигляд визначеної сітки скалярних предикатів <i1, i2, i3…in>. Шкала побудована за принципом семантичного відношення між предикатами: із i1 слідує i2, із i2 слідує i3 і т.д., але не навпаки. [1, с. 89]

Наведемо декілька прикладів такої шкали:

<всі, більшість, багато, деякі, лише деякі>; <і, або>; <відмінно, добре>; <гаряче, тепло>; <завжди, часто, іноді>; <знаю, вірю>. [4, p. 16].

Відповідно до цього, висловлювання «Всі лінгвісти люблять морозиво» імплікує, що «Деякі лінгвісти люблять морозиво». І якщо висловлювання має значення істина, то і імплікатура буде набувати значення істина. З цього випливає ще один важливий висновок: що коли мовець сповіщає щось про більш низький або слабший скалярний предикат, він тим самим він імплікує, що він не взмозі використовувати більш сильний предикат. Коли мовець промовляє, що «Деякі лінгвісти люблять морозиво», тим самим він імплікує, що він не знає, чи всі лінгвісти люблять морозиво. Щоб довести, що це є дійсно специфічним типом імплікатури, який має назву скалярніої імплікатури, необхідно звернутися до самого Грайса. Науковець називав імплікатуру не істино-функціональним компонентом висловлювання, який виникає на базі принципу Кооперації та максим спілкування.

Якщо мовець промовляє що p: існує висловлювання q, яке є більш інформативним ніж p (із q слідує p), висловлювання q не є довшим або більш складним (в цьому випадку воно було б відкинуте задля збереження маскими способу дії – «будь лаконічним»). Проте мовець обирає висловлювання p, порушуючи при цьому максиму Кількості, адже p є недостатньо інформативним. Припускаючи, що мовець прагне бути кооперативним ми робимо висновок про те, що мовець точно не знає, чи висловлювання q є істинним. І щоб не порушити максиму Якості і не сказати те, істинність чого недоведена, мовець обирає більш спокійне висловлювання p.

Скалярні імплікату, які базуються на максимі Кількості, запрошують слухача висновувати із проголошеного висловлювання деякі, імплікатуру не всі, виходячи із переконання, або скритого значення, що мовець не застосовує більш сильну пропозицію. [4, p. 10]

Іншим інтуїтивним поясненням скалярних імплікатур може слугувати ідея, що скалярні імплікатури або скалярні пропозиції мають верхню і нижню межу. Нижня межа логічно випливає із проголошеного скалярного предиката, у той час як верхня межа імплікується. Ми говоримо про те, що верхня межа імплікується через те, що така інференція має властивість бути скасованою і продукується дотриманням, або недотриманням максими Кількості.

Скалярні імплікатури – важливий момент аналізу лексичного значення висловлювання. Вони дозволяють розглядати головне, центральне значення слова, яке потім стає основою для продукування різних імплікатур та

великою варіативності різних смислів. Проте вчення про скалярні імплікатури теж має певні труднощі. Розглянемо приклад: «Якщо ти зробиш прибирання у кімнаті, ти зможеш піти у кіно». Із цього випливає, що «Ти підеш у кіно тоді і тільки тоді, коли зробиш прибирання у кімнаті». Відношення між «if» та «iff» можна показати за рахунок шкали <iff, if>. Таким чином було б природно припустити, що існує референція між «if» до «not iff». Хоча раніше було показано, що імплікатура діє зазвичай тільки у протилежному напрямку. [6, p.155].

Хорн у своїх дослідженнях пішов далі і запропонував відкинути максиму Кількості. Виходячи із принципу економії лінгвістичної інформації цілком достатньо не чотирьох максим спілкування, а двох: Q – принцип, та R – принцип.

Q – принцип – це нижня межа, яка гарантує збереження інформативності контенту. Вона має визначення: «Говори стільки інформації, скільки можеш» (say as much as you can). В цьому принципі поєднана максима Кількості і декілька субмаксим способу дії. Цей принцип покликаний продукувати верхні імплікати.

R – Принцип покликаний мінімізувати висловлювання і має наступне визначення: «Говори стільки, скільки потрібно» (say as much as you must). В ньому поєднані максима Релевантності, Кількості та деякі субмасими способу дії. Цей принцип покликаний продукувати нижні імплікати.

Імплікатури, що базуються на Q – принципі, вираховуються за рахунок інформації, яка б мала бути проголошеною, але яка за певних обставин проголошеною не була. В такій ситуації слухач розпізнає помилку мовця, який не використав більш інформативне висловлювання, і прийшов до висновку, що мовець навмисно не застосував більш інформативне висловлювання, або був не в змозі це зробити.

R – Принцип має більше відношення до соціальних переконань, аніж до лінгвістичних правил. Зазвичай такі імплікатури репрезентовані у непрямій мові (ефімізмах). [6, p.155].

Принцип Кооперації.

Імплікатури спілкування ґрунтуються на базовому принципи людської комунікації. Для Грайса комунікація – це вияв раціональної поведінки суб'єктів, що в ній задіяні. Наше спілкування не складається із множини не пов'язаних між собою ремарок, а навпаки, потребує від учасників комунікації докладання певних кооперативних зусиль. Кожен учасник комунікації має діяти відповідно до визначеної мети комунікації. Ця мета може виявитись на початку розмови, або ж випливати впродовж самого процесу спілкування. Із цих припущень можна вивести загальний принцип людської комунікації, який Грайс називає Принципом Кооперації. Принцип Кооперації можна виразити таким чином: «Твій комунікативний вклад на даному кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напрям) цього діалогу». [3, p. 26].

Із принципу Кооперації випливають максими Грайса, які стають своєрідними постулатами комунікативного процесу. Ці постулати розподілені на чотири групи:

1) максими кількості (Quantity);

Максима кількості відноситься до кількості інформації, яка промовляється. З неї можна вивести наступні твердження:

- говори настільки інформативно, наскільки це потрібно;
- не кажи більш інформативно, ніж цього потребує ситуація.

2) якості (Quality);

Категорія якості має «супермаксиму»: «Намагайся зробити своє твердження істинним». Далі ця максима доповнюється двома положеннями:

- Не говори того, що вважаєш хибним;
- Не говори того, у чому сумніваєшся.

3) відношення (Relation);

З максимою відношення пов'язаний лише один постулат – постулат релевантності. Іншими словами його можна виразити так: «Говори те, що має відношення до справи».

4) та способу дії (Manner).

Максима способу дії, яка має певні відмінності у порівнянні із попередніми максимами. Максима способу дії має відношення не до того, що промовляється, а до того, як промовляється. Тут теж існує певна «супермаксима»: «Висловлюйся ясно». Далі Грайс наводить чотири положення:

- «Уникай незрозумілих висловлювань;
- «Уникай неоднозначності»;
- «Будь лаконічним (уникай зайвих слів)»;
- «Будь організованим». [3, p. 26-27].

На цьому перелік максим не вичерпується. Для Грайса є очевидним, що існує множина інших максим, які мають естетичний, соціальний чи етичний характер. Наприклад, має існувати максима ввічливості, яка також може породжувати неконвенційні імплікатури в процесі людської комунікації.

Г. Ліч (Leech, 1983) запропонував заповнити прогалину у дослідженнях Грайса стосовно кількості максим спілкування, що обслуговують Принцип Кооперації. Він прийшов до висновку, що іншим постулатом комунікативного процесу, або максимою спілкування, може стати окрема максима ввічливості, яка у свою чергу породжує множину інших максим.

Таким чином, на рівні із грайсівським Принципом Кооперації він запропонував розглядати незалежний принцип ввічливості (PP), який має негативуе та позитивне визначення: «Применшуй вираження неввічливих переконань», та «Примножуй вираження ввічливих переконань». Очевидно, що негативне визначення має більшу важливість. [7, p. 81]. Із принципу ввічливості можливо вивести низку специфічних максим, що опікуються радше не змістом промовленого висловлювання, а самим фактом його промовляння. До таких специфічних максим можна віднести максими такту, великодушності, звеличення, скромності, згоди, симпатії, послужливості. [1 с. 89].

Також Ліч запропонував різного роду шкали: ціни/прибутку, авторитету/соціальної дистанції. Виходячи із цих шкал можливо аналізувати різні ступені ввічливості. Адже мовець подекуди може іти в розріз (наказ), збігатися (пропозиція), перебувати у конфлікті (загроза) або навіть бути байдужим (нейтральне висловлювання) до довгострокового загальнолюдського договору по підтримуванні ввічливості та уникненню тертя.

Комунікативні максими слід розглядати як певні раціональні очевидності, які працюють не тільки в сфері комунікації. Вони не мають строгого характеру. Ми не можемо розглядати їх в якості певного закону чи аксіоми. Їх слід розглядати радше як загальні рекомендації. Питання остаточного формулювання максим, або окреслення їх остаточного переліку, є відкритим. Так само відкритим є питання, на кшталт, як виходити із ситуації, коли застосування, або точніше, дотримання,

різних максим призводить до появи багатьох варіантів того, що мовець мав на увазі.

Всі ці розвідки Грайса виникають в результаті його намагання надати найбільш логічного і зрозумілого пояснення механізму висновування слухачем того, що мовець імплікував. Також максими дають відповідь на питання, яким чином мовець обирає що сказати, або яким чином це сказати, щоб слухач міг його зрозуміти, тобто розпізнати те, що було імпліковано.

К. Бах пропонує розглядати максими як специфічного типу приписи, яких мовець прагне дотримуватись під час висновування того, що мовець мав на увазі. Тобто, коли виникає ситуація, що ці принципи втрачають свою силу, слухач розпочинає пошук найбільш вдалого варіанту інтерпретації висловлювання мовця. Бах пропонує замінити Принцип Кооперації Грайса на Комунікативне Припущення, що має більш «реалістичний» характер. Комунікативне Припущення можна виразити наступним чином: «Коли люди спілкуються, можливо, що вони роблять це із комунікативною інтенцією, що можна розпізнати». [3, p. 12–15].

Наступні приклади ілюструють нам, яким чином слухачі можуть інтерпретувати факти порушення тих чи інших максим у висловлюваннях мовців. Слід зазначити, що навіть за ситуації, коли мовець промовляє інформацію, яка оцінюється як відверта нісенітниця, тобто наявне порушення першої максими Якості, мовець може мати на увазі щось інше.

(i) «Дуже страшне кіно» - це найрозумніший фільм, який я бачив у своєму житті.

(ii) Мені так подобалось грати у Твістер, що я міг це робити тижнями без відпочинку.

В прикладі (i) мовець відверто має на увазі протилежне від того, що промовляє насправді. У прикладі (ii) розуміємо, що мовець відверто перебільшує, і має на увазі спокійніше висловлювання, ніж він промовив. Тобто нам відомо, що мовець не здатен фізично грати у Твістер протягом тижня без відпочинку.

Таким чином наявні різні способи виникнення імплікатур спілкування. По-перше, існують ситуації, коли мовець дотримується комунікаційних максим. За таких обставин виділяють негативний і позитивний етапи. На негативному етапі слухач схоплює відмінність між тим, що було промовлено, і тим, що було промовлено буквально. Позитивний етап передбачає виведення слухачем значення мовця. [1, с. 86]. Припустимо ситуацію, що на питання «Де у цьому місці можна смачно поїсти?» мовець проголосив наступне висловлювання: «За рогом є хороше місце, де дуже хороші власники». Ми припускаємо, що мовець прагнув бути кооперативним і не хотів ввести нас в оману. Ми також припускаємо, що він дотримувався, або, принаймні, намагався дотримуватися максим спілкування. Таким чином ми можемо висновувати наступну імплікатуру спілкування: «За рогом є чудовий ресторан, з хорошим сервісом, і там можна смачно поїсти».

По-друге, імплікатури можуть бути утворені внаслідок невиконання максим, як це було показано у попередніх прикладах. Припустимо, що А шукає магазин в незнайомому для себе місті. А зустрічає перехожого В і цікавиться у останнього про те, де ж можна знайти магазин. У відповідь А чує приблизно таке висловлювання: «Десь у центрі». Можна зробити висновок, що В порушив максиму Кількості, оскільки цієї інформації не достатньо для того, щоб знайти магазин. Проте В може і не знати точне місцезнаходження магазину. І щоб не порушити іншу максиму, а саме максиму Якості, він не надає достатньої інформації. Таким чином, порушуючи максиму Кількості В імплікує, що Він не впевнений де саме, але магазин точно знаходиться в центрі міста.

Підсумовуючі, слід зазначити, що доробок Грайса має важливе значення для розвитку багатьох теорій в галузі прагматики. Грайс виходить із припущення, що учасником комунікації неодмінно є раціональний суб'єкт. Адже, за умови, що наше спілкування є простим процесом передачі інформації, що має хаотичний або випадковий характер, втрачається будь-який сенс у намаганні надати цьому процесу наукового пояснення. Якщо ж наша комунікація є проявом раціональної поведінки суб'єктів, то можна визначити та описати деякі головні принципи цього процесу. Для Грайса головним принципом людського спілкування є Принцип Кооперації. Його визначення має наступний вигляд: «Твій комунікативний вклад на даному кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напрям) цього діалогу». Отже, комунікація – це прояв раціонального обміну інформації між учасниками, який існує задля досягнення деякої спільно прийнятої мети. Із Принципу Кооперації слідують максими. Грайс зупиняється на розгляді чотирьох максим спілкування, а саме максими кількості, якості, релевантності та способу дії. Слід розуміти, що на цьому перелік максим не завершується. Адже максими покликанні спрямовувати та впливати на процес комунікації. І слід розуміти, що існує безліч нюансів та факторів, які мають достатню силу для того, щоб впливати на комунікації. І всі ці фактори в певному сенсі можна розглядати як максими нашого спілкування. Наприклад, етикет має прямий вплив на процес комунікації. Таким чином, можна сміливо казати про існування ще однієї максими, а саме максими Ввічливості.

Слід підкреслити, що максими не можна розглядати в якості строгих норм та правил. Більш доречно провести паралель із дороговказом, який скоріше спрямовує, а не впливає на процес комунікації.

Термін «імплікатура» відсилає дослідників до таких ситуації, коли мовець сповіщає одну інформацію, але насправді хоче сказати щось іще, щось більше за те, що буквально означають його слова. Імплікатурою слід вважати компонент висловлювання, який імплікується мовцем у висловлювання, і який прямо не слідує із конвенційного значення слів, використаних у цьому висловлюванні. Таким чином маємо два рівня значення: конвенційне значення висловлювання і значення мовця. Значення мовця в теорії Грайса представлене: «тим, що було сказано», і «тим, що було імпліковано». «Те, що було імпліковано» у свою чергу слід поділяти на «те, що було імпліковано конвенційно», і «те, що було імліковано неконвенційно». І, зрештою, «те, що було імпліковано неконвенційно» (імплікатура спілкування), має бути розділено на узагальнені і індивідуальні імплікатури спілкування.

Бібліографічні посилання

1. Алексюк І.А. Грайс у пошуках прихованих значень [Текст] / І.А. Алексюк // Філософські дослідження, № 4, 2011. – С. 79–93.

2. Bach K. Conversational impliciture [Text] / K. Bach. – Mind and Language 9, 1994. – P. 124–162.

3. Grice H.P. Studies in the Way of Words [Text] / H.P. Grice. – Harvard, MA : Harvard University Press, 1989. – 394 p.

4. Horn L.R. Implicature [Text] / L.R. Horn // Handbook of Pragmatics / ed. by G. Ward, L. Horn. – Oxford, 2004. – P. 3–28.

5. Horn L.R. Pragmatics, discourse and cognition [Text] / L.R.

Horn, I. Kecskes ; eds. Stephen R. Anderson, Jacques Moeschler and Fabienne Reboul // The Language-Cognition Interface. – Geneva-Paris : Librairie Droz, 2013. – P. 353 –375.

6. Key Notions for Pragmatics [Text] / eds. Jef Verschueren, Jan-Ola Ostman. – John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2009. – 253 pp.

7. Leech G. N. Principles of Pragmatics [Text] / G. N. Leech. – London, 1983. – 250 p.

8. Levinson S.C. Presumptive Meaning: The Theory of Generalized Conversational Implicature [Text] / S.C. Levinson. – Cambridge, Massachusetts, 2000. – 480 pp.

9. Mey J. Pragmatics: An Introduction [Text] : 2nd ed. / J. Mey. – Oxford : Blackwell, 2001. – 300 pp.

Соболевский П. А. Принцип Кооперации и речевые импликатуры как основные понятия инференционной прагматики Пола Грайса.

Принцип Кооперации и речевые импликатуры - основные понятия инференционной прагматики Пола Грайса. Ученые интересуются речевыми импликатурами в контексте исследования таких ситуаций, когда говорящий произносит высказывание, и при этом имеет ввиду что-то большее того, что на самом деле он произнес. Имеем разницу между тем, что говорящий произнес (what is said), и тем, что он омел ввиду (what is meant). Таким образом, наравне с буквальным значением высказывания, существует значение говорящего. Задание Пола Грайса – показать значение говорящего как специфический вид прагматического вывода. Это задание раскрывается в рамках его инференционной прагматики, ядром которой необходимо считать Принцип Кооперации и речевую импликатуру.

Ключевые слова: инференционная прагматика, импликатура, Принцип Кооперации, речевая импликатура.

Sobolievskyi P. The basic ideas of Paul Grice inferential pragmatics: Cooperative Principle and Conversation implicature.

The article is about Cooperative Principle and Conversation Implicature as basic ideas of Paul Grice inferential pragmatics. Scientists have a big interest in the field of pragmatics in the sense of existing some types of situations, in which the speaker says something, but means something more, then was said. There is a difference between what is said and what is meant. So with the utterance meaning there is some part of meaning we can call speaker meaning. The goal of Paul Grice inferential pragmatics is to show speaker meaning as specific type of pragmatic inference. This goal is discovered in the inferential pragmatics with Cooperative Principle and Conversation Implicature as basic ideas of Paul Grice inferential pragmatics.

Key words: inferential pragmatics, implicature, Cooperative Principle, conversation implicature.

Надійшла до редколегії: 23.04.14 р.

УДК 288:94(7/8)+2-78

О. Л. Соколовський

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ХРИСТИЯНСЬКА НАУКА: СУСПІЛЬНО-ДУХОВНІ ВИТОКИ, ОСОБЛИВОСТІ ВІРОВЧЕННЯ

Розглядається поява релігійного об'єднання християнська наука, динаміка і головні фактори його розвитку. Аналізуються ідейно-концептуальні особливості віровчення організації і її вплив на суспільство. Показано, що особливістю даного руху була критика традиційного християнського віровчення і заперечення основних догматів ортодоксальної Церкви.

Ключові слова: християнська наука, христологія, сотеріологія, догмат Святої Трійці, еклесія.

Нетрадиційні релігійні рухи, які сформувалися завдяки глибинним процесам суспільного життя минулого століття, були спрямовані не лише на відновлення ортодоксальних релігійних традицій, а й пошук нових цінностей та духовних орієнтирів. Причина їх появи була зумовлена кризою традиційної релігії. У XX ст. позиції усталених релігійних течій підірвав передусім науковий світогляд. Досягнення у науковій царині запропонували проблеми, які офіційна церква виявилась неспроможною вирішити.

У сучасний період історії Християнська наука як релігійна організація не стала об'єктом ґрунтовного наукового аналізу. Комплексного вивчення цієї релігійної громади, розкриття її особливостей і зв'язків з культурними і конфесійними процесами в Україні, перспектив її розвитку у період незалежності досі не здійснювалось. Важливим етапом в осмисленні феномена Християнської науки та його доктринального змісту стали наукові розробки Л. Мітрохіна та американських дослідників Беррі Гарольд Дж., Б. Кеннета, У. Мартіна. Проте самодостатність цієї громади в Україні залишається до сьогодні невивченою, нез'ясованим є й ставлення до неї суспільства.

Нові релігії, які породжували нетрадиційні культи були досить специфічні для прихожан традиційних християнських церков. Зазвичай, вони не мають чітко розробленої системи віровчень, а їх структура ієрархічна й авторитарна. Культ у цих релігіях має переважно колективний характер. Його виконання характеризується використанням засобів психологічного маніпулювання і методів психотерапії, підвищеною увагою до прозелітів.

Нетрадиційні культи характеризуються наявністю центральної фігури – лідера, який вважає себе посланцем Бога з унікальним доступом до Всемогутнього. Оскільки керівник організації має особисте спілкування з Богом, він може диктувати теологію і поведінку усім членам культу. Як наслідок, він отримує безмежну владу над групою. Це лідерство приводить послідовників релігійної організації у повну залежність від культу в питаннях віри, поведінки, стилю життя.

Технології впливу на масову свідомість – це апробований набір засобів, перетворений у цілісну систему завдяки об'єднанню в єдину комплектацію, спрямовану на досягнення єдиної мети. Схема дій технологій полягає у вирішенні декількох послідовних завдань.

По-перше, ідентифікація особистості, досягнення чіткої асоціації з певним видом діяльності, активності. По-друге, постійний нагляд за поведінкою людини, бажання контролювати її подальші кроки. По-третє, формування напряму, що здатний функціонувати своїм власним життям, незалежно від подальшої долі його засновника.

Це перші й найважливіші кроки, які прагнуть втілити на практиці керманичі культу. Вони можуть реалізовуватися як усвідомлено і цілеспрямовано, так і несвідомо, на рівні розуміння просування спільної ідеї, не замислюючись над тим, що в якийсь момент відпрацьовується чіткий, конкретний елемент завдання. Якщо здається, що ті чи інші люди не знали або не розробляли свої технології впливу, це помилкове, поверхневе враження. Вони

могли не називати свої дії технологіями, могли не замислюватися над конкретними цілями, але наслідки, як засвідчує історія, були вражаючими.

Поширеною технологією впливу на свідомість людини, яка найчастіше використовується керманичами нетрадиційних релігійних організацій, є технологія спалахів. Технологією створення спалахів є блок постійних і змінних способів подання ідеї або її складових частин. Спочатку вони охоплюють професійну або корпоративну аудиторію, потім рухаються ширше, впливаючи вже на більшу кількість населення, поки не вкорінюються всередині масової свідомості людства.

До цієї технології успішно вдалася Мері Беккер-Едді – засновниця нетрадиційної релігійної організації Християнська наука. Дана технологія включає вбудовування в схему просування ідеї наступних елементів: створення особистого привабливого образу з майстерним використанням звучних назв, авторитетних звань, посад; формування блоку прихильників; проведення міжнародних форумів, конференцій, симпозіумів, з метою розширення географії впливу; створення власної школи й напряму діяльності; безперервна публікація статей, книг, створення і введення нових термінів.

Мері Беккер-Едді протягом усього життя боролася з численними фізичними й психологічними хворобами, що позначилося на віровченні Християнської науки. Будучи приналежною до Конгрегаційної Церкви, вона нещадно критикувала вчення кальвінізму про напередвизначення. Багато біографів повідомляють про її посередні успіхи в освітянській сфері.

Будучи важко хворою Мері Беккер-Едді знайомиться з Фінеасом Паркхерстом Куімбі, послідовником буддизму та Месмеровської електромагнітної теорії «тваринного магнетизму». Ф. Куімбі акумулював ідею, що матерія – це ілюзія, а фізична хвороба – результат неправильних думок або переконань, перенесених в тіло в якості захворювання. Ці помилкові переконання можуть також зцілятися Христом. Христос розумівся не як особа, а як безособова Божественна Природа або Принцип. Вважалося, що Ісус, повністю усвідомивши свою природу, утілив Христос-принцип і вказав шлях для порятунку людства. Отже, сили розуму здатні виліковувати людей від хвороб. Дана концепція, проповідувана Куімбі, стане основою релігійного вчення Християнської науки.

На початку проповідницької діяльності Мері Беккер-Едді поширювала свої ідеї за допомогою курсів і книг, зробивши їх доступними для віруючих. З метою духовного самоствердження вона надала своєму вченню риси релігії. Протягом 60 – 80-х рр. XIX с. Мері Беккер-Едді проживала в м. Лінн, штат Массачусетс, де викладала принципи Християнської науки. Після видання своєї книги «Наука і здоров'я: ключ до Священного Писання» вона заснувала організацію «Християнське вчення». У 1877 р. організація отримала назву «Товариство християнської науки», а в 1879 р. – «Церква Христа-Цілителя». Коли Мері Беккер-Едді переїхала у Бостон, релігійна школа «Християнської науки» зросла до інституту Массачусетський Метафізичний Коледж. «У найкоротший термін, підпільна вчителька перетворилася на доцента університету, докторське ремесло стало професурою, і прискорені духовні курси затвердженими державою вищою, нібито науковою, школою», – повідомляє Стефан Цвейг [1, с.143].

У 1890-х рр. в США Християнська наука мала у підпорядкуванні 30 інститутів, у яких послідовники Мері Беккер-Едді вели курси лікування. «Під твердою і владною рукою Едді справа місії йшла дуже успішно, – адже її учні були зобов'язані продавати видання свого учителя» [2, с.5]. На початку XX ст. Християнська наука нараховувала 710 громад, 58 з них – за кордоном. У Церкві налічувалося 3515 дипломованих «цілителів», з них 3268 – в США, інші – за кордоном. За спостереженням Герберта Фішера, людей, які прагнуть до зцілення через практикуючих «лікарів» Християнської науки, значно більше, чим дійсних членів цієї церкви, оскільки на 1912 р. «в Сполучених Штатах налічувалося десять тисяч цілителів Християнської науки, а річний приплив пацієнтів Християнської науки доходив до шести мільйонів» [3, с.7].

Релігійне об'єднання Християнська наука, як і більшість західних культів, стверджує, що Мері Беккер-Едді отримала нові божественні істини, не лише з Біблії, а й із інших джерел. «Кажу вам, браття, що Євангелія, яку я благовістила не є людською, бо прийняла я її й навчилася не від людини, а через об'явлення Ісуса Христа» [4, с.107]. Крім того, останнє об'явлення за словами Мері Беккер-Едді, вона отримала в 1866 році, коли відкрила Науку Христа про закони Життя, Істини й Любові і назвала своє відкриття Християнською наукою. «Бог готував мене на протязі років для отримання об'явлення – абсолютного божественного Принципу наукового зцілення думкою» [4, с.107].

М. Беккер-Едді визнає Біблію найвищим авторитетом віри звідки вона черпала свої знання: «Біблія завжди була для мене єдиним авторитетом. У мене ніколи не було іншого провідника на цьому прямому і вузькому шляху істини» [4, с.126]. Однак, як зауважує засновник Християнської науки, Біблія також не позбавлена недоліків: «...Писання помиляється в древніх варіантах тексту… Смертне і матеріальне прокралося у Святе Писання і затьмарило собою, до певної міри, натхненні Богом сторінки» [5, с.111]. Для звичайного прихожанина Християнської науки Біблія представляється збіркою древніх писань, «повною сотень тисяч текстуальних помилок... Її божественна суть незрозуміла, богонатхненність береться під сумнів. Вона складається з метафор, алегорій, міфів і притч... Її не можна читати і тлумачити у буквальному розумінні слова...» [4, с. 134].

Як альтернативу Мері Беккер-Едді пропонує власну книгу «Наука і зцілення», котру ставить в один ряд з Біблією, стверджуючи, що вона була написана завдяки одкровенню, отриманому від Отця. Порівнюючи Біблію зі своєю книгою, автор звертає увагу, що «Біблія вказувала, як Бог дав людині панування над усією землею, а «Наука і здоров'я» пояснює, як досягти цього панування; Біблія стверджує, що Христос знищив закон гріха і смерті, а наша основна книга пояснює це так життєво, що віра може зціляти хворих» [4, с. 134].

Однак, релігієзнавці, які уважно вивчали зміст «Науки і зцілення: ключ до Писання», вказують, що автор деякі ідеї запозичив. Крім того, окремі дослідники приходять до висновку, що основою її твору є ідеї і рукописи Куімбі [5, с.110]. Зокрема, Уолтер Мартін у книзі «Царство культів» наводить багаточисельні приклади її плагіату з різних творів й підсумовуючи зазначає, що Мері Беккер-Едді запозичила велику кількість матеріалу з рукопису Френсіса Лібера «Метафізична релігія Гегеля» [6, с.129]. Таким чином книги, які Християнська наука трактує як авторитетні джерела віровчення своєї організації, написані Мері Беккер-Едді, ґрунтуються на філософських теоріях Берклі і Гегеля, а також психотерапевтичному

навчанні Франца Месмера і Фінеаса Куімбі. Джорджія Мілмайн, яка опублікувала в 1909 р. детальну біографію Мері Беккер-Едді, підтвердила випадки плагіату: «Звичайно, основні ідеї книги і використана в ній термінологія були запозичені з рукописів Куімбі… Але, розробляючи вчення Куімбі в ширшому заломленні, місіс Глоувер внесла в нього деякі абсолютно нові положення і виконала майстерну обробку» [7, с.36].

Незважаючи на це прибічники Християнської науки вважають книгу Мері Едді богонатхненною і непогрішним тлумаченням Біблії, а отже і важливішим текстом, ніж сама Біблія, оскільки «документальний текст Біблії сприяє... благополуччю не більше, ніж історія Європи і Америки» [4, с.170].

Доктринально-інституційний зміст Християнської науки як релігійної організації побудований на засадах антитринітаризму. Адепти цього об'єднання є послідовниками релігійного християнського вчення, які заперечували або не визнавали з тих чи інших міркувань догмату Святої Трійці про єдину сутність трьох іпостасей Бога. У своїй книзі Мері Беккер-Едді писала, що вчення про Трійцю – це язичницьке багатобожжя «теорія про три іпостасі одного Бога припускає швидше політеїзм, а не вічно суще «Я є»» [4, с.256]. За її словами, Триєдиний Бог складається з Життя, Істини і Любові. «Бог – Батько, Христос – духовна ідея Сина; божественна Наука, або Святий Утішник» [4, с.331]. Християнська Наука проповідує пантеїстичне уявлення про природу Бога: Бог – присутній у всьому; Бог є добро. Добро є Розум; оскільки Бог, Дух, є все, то ніщо не є матерією [4, с.113].

У вченні Християнської науки термін «Бог» є лише відносним поняттям у порівнянні з християнським богослов'ям. У творах Мері Беккер-Едді Він представлений термінами «Життя», «Істина», «Любов», «Принцип», «Розум», «Субстанція», «Розум», «Дух», «Мати», внаслідок чого Християнська наука стверджує, що Бог безособовий. «У божественній Науці ми не маємо право застосовувати до Бога чоловічий рід, а вживати лише жіночий, бо Любов дає найбільш виразне уявлення про Божество» [4, с.517].

Вчення про Бога розкриває матеріальний принцип Християнської науки, який визначає головну ідею богословської системи церкви. Її зміст зводиться до припущення, що «оскільки Бог є Все у всьому, то зло, хвороба і смерть насправді не існують». Розвиваючи цю думку, Мері Беккер-Едді приходить до твердження, що «розум є Бог... Розум є Все і відтворює все – тому що Розум є той, хто множить, а нескінченна ідея Розуму, людина і всесвіт, є результат множення. Єдиний розум, або субстанція думки, є Богом, їх Творцем. Розум є Душа всього. Розум є Життя, Істина і Любов – керівник всього» [4, с.508]. Таким чином, істинна дійсність, за твердженням Мері Беккер-Едді, це «Розум» (Бог), а матерія не має реального існування.

У теорії Мері Беккер-Едді була абсолютним ідеалістом, яка повністю заперечувала існування матерії. Як результат, у віровченні Християнської науки не існує поняття зла, тому що, випадковість і зло (включаючи гріх, хворобу і смерть) не мають фактичного підґрунтя. І якщо такі речі існують, то це відбувається лише тому, що людина відмовляється визнати, що Бог – Розум. Коли людина збита з пантелику такими помилковими уявленнями, то вона одержима «смертним розумом», який знаходиться під впливом упередженого погляду на реальність. Згідно методології запропонованої Мері Беккер-Едді, вихід із «смертного розуму» дуже простий: «Зміни свою думку [про реальність], а також зміни своє життя». Коли людина починає дивитися на життя і на реальність крізь призму вчення Мері Беккер-Едді, то гріх, хвороба і смерть згасають (оскільки вони не існують), і все стає Богом і благом (єдиним істинним способом існування).

Філософія Християнської науки в основному силогістична. Матеріальний принцип Християнської науки – механізм відходу від об'єктивного світу матеріальної реальності до суб'єктивного світу ідеалізму, який ніколи не розв'яже проблеми зла, гріха, хвороби або фізичної смерті, оскільки заперечує визнання того, що існує тільки Розум і що Він не матеріальний, тому його не включають в категорію матеріального. Заперечуючи ту частину розуму, яка відбиває фізичні реалії і яка названа «смертним розумом», Мері Беккер-Едді назавжди ізолювала себе і Християнську науку від об'єктивної реальності, оскільки розум, що повністю відкидає існування матерії, ніколи не визнає обмеженості матерії, яка обумовлює фізичне існування. Але на практиці жоден з прибічників Християнської науки не дотримується цих догм як абсолютних, – вони усі живлять і бережуть ілюзію смертного розуму, тобто людського тіла.

Погляди Християнської науки на особистість Ісуса Христа відповідають доктринальному змісту антитринітаризму. Антитринітарії заперечують божественну природу Ісуса Христа як другу Іпостась Святої Трійці: «Християнин, який вірує в першу заповідь, – монотеїст. Таким чином він розділяє віру євреїв в Єдиного Бога і визнає, що Ісус Христос не Бог, а, як сказав Сам Ісус, Син Божий» [4, с.361].

Послідовники Християнської науки не лише заперечують, що Ісус Христос єдиносущний Богові, але і стверджують, що слова «Ісус» і «Христос» не відносяться до однієї особи. «Христос – це ідеальна правда, яка прийшла, щоб зцілити хвороби й гріхи через Християнську науку й всю владу має через Бога. Ісус – ім'я людини, яке знайомить нас з Христом – істинною ідеєю Бога. Ісус – це людина, а Христос це божественна ідея, – звідси подвійність Христа» [4, с.508]. Мері Беккер-Едді намагається розділити «Ісуса» й «Христа», як дві різні особи: «Духовний Христос був безгрішним, а Ісус як людина, не був Христом». Таким чином, твердження, що Ісус мав матеріальне тіло, суперечить матеріалістичній концепції Християнської науки, а спростування Його духовності веде до заперечення Божественності: «Ісус відчував нашу неміч, він ще не отримав перемогу над тілом… і тому не піднявся до остаточної реалізації своєї духовної сили» [4, с.53].

У віровченні Християнської науки дуалізм є ключовою концепцією. Ці положення стверджують, що цінність має тільки нематеріальне, духовне; матерія ж підлягає запереченню або подоланню. Оскільки вони вважають, що уся матерія є зло, то духовне не може жити в матеріальному. Отже, Христос, як «істинна ідея Бога», не міг жити в людському тілі, а тому Бог не може бути в людині: «Бог неділимий. Як неможливо, щоб до людини увійшла якась частка Бога, так само неможливо, щоб повнота Божа відбивалася однією людиною; інакше Бог... став би менший, ніж Бог» [7, с.46].

Християнська наука відкидає не лише Божественну Іпостась і подвійну сутність Ісуса Христа, але і деякі найважливіші аспекти Його служіння. Мері Беккер-Едді, заперечуючи реальність гріха, не надавала великого значення біблійному свідченню про смерть Ісуса Христа за гріхи. Тому Його місію розглядала так: «Христос прийшов, щоб зруйнувати віру й гріх» [4, с.473]. Якщо

«зло» за твердженням Мері Беккер-Едді це лише ілюзія, то немає необхідності в покутуванні гріхів Ісуса «матеріальна кров Ісуса, пролита на прокляте дерево, була не більш дієвою ніж, коли вона була в Його судинах в той час, коли Він виконував доручення Отця» [4, с.25]. Заперечуючи смерть Ісуса, Християнська наука розглядає Його воскресіння як біблійну вигадку. У своїй книзі Мері Беккер-Едді дає власне тлумачення визначенню воскресіння, зміст якого зводиться до «одухотворення думки коли матеріальна віра поступається місцем духовному розумінню» [4, с.593]. Біблійне трактування Воскресіння, на думку вчення церкви не відповідає дійсності: «У своєму остаточному діянні, названому таким, що вознесло... Він піднявся над фізичним знанням своїх учнів, і матеріальний зір Його більше не сприймав» [4, с.46].

Християнська наука заперечує християнське тлумачення сотеріології, оскільки не бачить необхідності в порятунку через Ісуса Христа. Відкидаючи існування гріха, хвороб і смерті, Християнська наука стверджує, що люди отримують порятунок перемогою над стражданнями і спокусою [7, с.51].

У питанні тілесної природи людини, Мері Беккер-Едді дотримується ідеалістичної концепції, заперечуючи її фізичне існування: «людина не матерія; вона не складається ні з мозку, крові, кісток ні інших матеріальних елементів… Людина духовна і досконала й саме так її розглядає Християнська наука. Людина є ідея, образ любові, він не тілесний» [4, с.475]. Спростовуючи матеріальну сутність людини, адепти Християнської науки спробували провести корекцію Божого задуму у процесі творення людини, яка розглядається як «складна ідея Бога, що містить всі правильні ідеї; родова спадкоємність виражаючого образ Божий; свідома сутність буття, де людина – відображення Бога чи Розуму» [4, с.475].

У відношенні до духовної природи людини, Християнська наука займає особливу позицію, окреслену в теологічній, христологічній і сотеріологічній концепціях власного віровчення. У духовному контексті людина це образ Божий і духовна істота, яка повинна бути досконалою як Всевишній і нездатною до гріховних вчинків, «людина є відображенням Бога і одвічно ним була, відображення подібно своєму оригіналу. Людині не властиві гріхи, хвороби чи смерть... Бог ніколи не робив людину здатною грішити... У божественній Науці Бог і дійсна людина нероздільні, як божественний Принцип і ідея...» [4, с.471-481]. Обмеженість даного підходу, який суперечить християнському вченню, полягає в тому, що матеріальне, включаючи і людське тіло, з часом перетворюється на початкові складові елементи творення. Позаяк, згідно християнських догматів, Бог є Творцем усього сущого, як матеріального так і духовного, а отже, людина у своєму фізичному і духовному прояві також створена Всевишнім.

Таким чином, ототожнення духовної природи людини з Богом вступає у суперечність ортодоксальній традиції, незважаючи на декларацію про дотримання християнської позиції у питанні віровчення. Заперечуючи тілесну природу людини і намагання довести, що вона духовна істота, яка за своєю сутністю досконала, Мері Беккер-Едді спростовує богословський смисл цієї проблематики. «Навіть природнича наука ніколи не бачила, щоб Дух чи Душа, покидала тіло людини або входила в нього. На чому ж ґрунтована теорія про дух, що мешкає в тілі, якщо не на затвердженні смертного вірування? Хто може бачити душу в тілі?» [4, с.478].

Наріжним каменем вчення Християнської науки є доктрина про Божественну науку. Мері Беккер-Едді заявила, що вона відкрила принципи божественного зцілення, втрачені з часів ранньої церкви. Література даної релігійної організації наголошує, що її засновниця лікувала так, як лікував Ісус, і розповсюдила це через «божественну науку»: «Ісус довів силу Християнської науки зцілювати смертний розум і тіло. Проте ця сила була втрачена і повинна бути знову духовно відроджена згідно бажанню Христа» [4, с.110]. Крім того, вона особисто заявляла, що зціляє від усіх хвороб: «Можна показати тисячі листів зі свідоцтвами про ефективне зцілення Християнською наукою, можна виділити величезну кількість людей, зміцнених й зцілених після читання й вивчення цієї книги» [4, с.600].

За твердженням Мері Беккер-Едді, органічних хвороб взагалі не існує: «Причини усіх так званих хвороб потрібно шукати в психіці людини» [4, с.120]. Безсумнівно, що психічний стан людини відображається на її фізичному здоров'ї, оскільки, з точки зору медицини, існують психосоматичні захворювання, котрі мають прямий зв'язок з психічним становищем індивіда. Однак, Мері Беккер-Едді взагалі заперечувала існування матерії і всього, що відноситься до фізичного тіла. Тому, якщо наші тіла не існують, то хвороба – це лише наша «ілюзія»: «божественний Принцип Науки, спростовуючи ознаки фізичних чуттів, засвідчує те, що людина гармонійно існує в Істині, яка є єдиною основою здоров'я; таким чином, Наука заперечує хвороби, зцілює хворих розвінчує неправдиві свідчення і заперечує матеріалістичну логіку» [4, с.120]. Те ж саме вона говорила про смерть, визначаючи її як ілюзію, вигадка матеріального життя, нереальну і несправжню, протилежність до Життя.

Християнська наука стверджує, що причина усіх хвороб і смерті криється у вірі в них [4, с.120]. Тобто, усе лікування полягає в допомозі людині відкинути реальність її хвороби. Якщо ж і після цього людина не видужує, то це лише її провина у нездатності здолати свою помилку. Християнська наука може усунути цю помилку «смертного розуму» через молитву. Однак, звернення до Бога є перешкодою, а не допомогою у подоланні хвороби. Для Мері Беккер-Едді істинною молитвою є затвердження Всеосяжності Першопричини і уподібнення їй. На цій основі будується ілюзія природженої людської праведності і заперечення «помилкових» поглядів, що зло, гріх, страждання, хвороба і навіть смерть є реальністю. У світлі подібних ідей представники Християнської науки на перший погляд виглядають відверто щасливими і такими, що не помічають буденних негараздів. І навіть коли вони не зустрічаються зі злом, вони заперечують його реальність, коли бачать нещастя, вони стверджують, що воно не існує, і навіть коли до того, кого вони люблять, приходить смерть, вони просто заявляють, що вона є ілюзія, оскільки Першопричина (Бог) є Все, і це «Усе» є добро.

На сьогоднішній день даних про кількість членів організації немає, оскільки керівництво церкви забороняє публікувати статистику. Проте, за різними джерелами, можна припустити, що кількість послідовників групи по всьому світі складає близько 3 мільйонів людей. Більшість її прибічників складають жінки середнього або старшого віку з найбільш багатих регіонів Сполучених Штатів. Конрад Райт, гарвардський професор історії релігії, зазначав, що члени цієї церкви є «дуже поважними людьми дуже середнього класу, що тримаються осібно» [3, с.7].

Сьогодні Християнська наука відома як Материнська церква. Після смерті Мері Беккер-Едді в 1910 р. декілька груп прибічників Християнської науки відокремилися від керівної Церкви, назвавши себе Материнською церквою християнської науки і обрали головою Ені Біл. Інша група висунула своїм керівником місіс Стетсон. З часом і ці групи роздрібнилися і зникли. На сьогодні Рада Директорів Християнської науки, складається з 5 чоловік, залишивши за собою виняткове право призначати нових членів на місця. У своїй діяльності це правління повинне керуватися Керівництвом для церкви, складеним Мері Беккер-Едді.

Бібліографічні посилання

1. Митрохин Л. Цвейг: Франц Месмер и М. Бейкер-Эдди [Текст] / Л. Н. Митрохин // Религия и культура (философские очерки) / Л. Н. Митрохин. – Москва : Изд-во ИФРАН, 2000. – С. 132-150.

2. Августин (Никитин). Рон Хаббард и «Церковь Сайентологии» [Текст] / архим. Августин. – СПб. : Православный институт Религиоведения и Церковных искусств, 2010. – 199 с.

3. Харм Фредерик Р. Как противостоять «научным» религиям [Текст] / Фредерик Р. Харм. – СПб.: Фонд «Лютеран. культур. наследие»: С.-Петерб. христиан. просветительское о-во «Кредо», 2000. – 47 с.

4. Эдди Мэри Бэкер. Наука и здоровье с ключом к Священному Писанию [Текст] / Мэри Бэкер Эдди. – Радуга, 1994. – 695 с.

5. Боа Кеннет. Лабиринты веры [Текст] / Кеннет Боа. Путь к истине / Пол Литтл. – М. : Крон-пресс, 1992. – 292 с.

6. Мартин У. Царство культов [Текст] / У. Мартин. – СПб : СП «ЛОГОС», 1992. – 351с.

7. Берри Гарольд Дж. Во что они верят [Текст] / Г. Д. Берри. – М. : Изд. ассоциации «Духовное возрождение», 1994. – 390 с.

Соколовский О. Л. Христианская наука: общественно-духовные истоки, особенности вероучения.

Рассматривается появление религиозного объединения Христианская наука, динамика и главные факторы его развития. Анализируются идейно-концептуальные особенности вероучения организации и ее воздействие на общество. Показано, что особенностью данного движения была критика традиционного христианского вероучения и отрицание основных догматов ортодоксальной Церкви.

Ключевые слова: христианская наука, христология, сотериология, догмат Святой Троицы, экклесия.

Sokolovskiy O. Christian Science: The socio-cultural origins, features of creed.

We consider the emergence of a religious association Christian Science, and the dynamics of the main factors in its development. We analyze the ideological and conceptual features of the doctrine of the organization and its influence on society. It is shown that the feature of this movement was a critique of traditional Christian doctrine and the denial of basic tenets of orthodox church.

Key words: Christian Science, Christology, soteriology, the dogma of the Holy Trinity, the ecclesia.

Надійшла до редколегії: 10.04.14 р.

УДК130.3:165.322

І. Г. Соломаха

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка

ВІРА ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Розглянуто віру як складову безумовного, граничного досвіду, як форму абсолютного знання. Виявлено сутнісні особливості релігійної віри як філософського феномену, з одного боку, як етичної цінності, яка конструює духовний простір соціуму, а з іншого – як взаємозв'язку між вірою та знанням як складовими пізнавальних можливостей людини. Зазначається, що релігійна віра, спрямовуючись на осягнення Бога, синтезує як елементи екзистенції, так і ідею трансцендентного.

Ключові слова: релігійна віра, цінність, Бог, абсолютне пізнання, філософська віра.

Сучасні проблеми розвитку вітчизняного релігієзнавства детермінують пріоритетність й актуальність функціональних аспектів дослідження релігійних явищ. До таких релігійних феноменів відноситься віра, у якій відображаються внутрішні інтенції та перцептивний досвід віруючої людини, її настанови та приписи. Ця проблема актуалізується ще й тим, що сьогодні відстежується, з одного боку, прагнення людини до самореалізації, в якій основним чинником виступає віра, а з іншого - ухилення від цього процесу, бо процес творення передбачає відповідальність, яку людина не бажає на себе брати. Адже віра має здатність стимулювати творчі інтенції, орієнтувати на моральні цінності та сприяти моральному вдосконаленню; тим не менш, вона ж служить засобом для відходу від реальності, формуванню ілюзій.

Водночас переважна більшість робіт, присвячених вірі не тільки як релігійному феномену, являють собою гносеологічний аналіз, в контексті якого виділяються різні аспекти розгляду віри: аксіологічний, праксеологічний, діяльнісний тощо (М. Андрюшенко, І. Воронянський, Є. Євстіфєєва, С. Нижніков, Л. Облова та ін.). Однак, незважаючи на те, що сьогодні зростає дослідницький інтерес до феномену віри, поза увагою залишаються його філософська проблематика, аналіз специфіки саме філософського дискурсу віри. Тому й метою статті є з'ясування сутнісних особливостей віри в контексті філософського дискурсу.

Передвісником онтологічного осмислення віри є Д. Юм, який стверджує, що «…віра може бути досить точно визначена як жива ідея, пов'язана з відношенням чи асоційована з наявним враженням» [7, с. 194]. В його розумінні віра не виходить за межі чуттєвих даних досвіду. Віра формується внаслідок повторення однієї події за іншою і не може виступати як закон. Наукові знання, за Д. Юмом, презентують віру, засновану на звичці. Він зауважував, що віра є своєрідним способом уявлення та перебільшення сили думки. Власне, віра є одним із факторів санкціонування, який дозволяє прийняти певні ідеї без особливих доказів. Віра виступає як своєрідний орієнтир суб'єкта у зовнішньому світі. Д. Юм визнавав стимулюючу функцію релігійної віри в праксеології: «Таким чином, дії віри полягають в тому, що і враження, і повідомлення мають однаковий вплив на пристрасті» [7, с. 194].

В розмислах Д. Юма віра виступає як властивість розуму: вона виконує операційну функцію, надаючи ідеї «силу і жвавість». Також філософ акцентує на несвідомих коренях віри. Він робить висновок, що я «ніколи не усвідомлюю подібного акту», «досвід може породжувати

віру і судження про причини і дії за допомогою деякої прихованої операції, і притому так, що ми жодного разу про це навіть і не подумаємо»[7, с. 204]. Отже, віра виникає спонтанно.

Першу онтологічну концепцію феномену віри розробив С. К'єркегор. Він був противником раціоналізму, а його розуміння релігійної віри стало певним поворотом в її філософському осмисленні. С. К'єркегор аргументує: «Я жодним чином не припускаю, що віра – це щось незначне; навпаки, вона є найвище. ... З боку філософії нечесно пропонувати щось інше, що здатне було б зайняти її місце і принижувати віру» [4, с. 34].

Значне місце в спадщині С. К'єркегора займає проблема Бога, релігії, гріха. Він намагається дати своє тлумачення релігійності людини, інтерпретації біблійних текстів. До речі, праця С. К'єркегора «Страх і трепіт» є найдокладнішим екзистенціальним дослідженням біблійної легенди про жертвоприношення Авраама, який постає у С. К'єркегора як «лицар віри». Мислитель докладно розбирає психологічні, етичні, екзистенційні відтінки вчинку Авраама. Насамперед, С. К'єркегор майстерно описує «весь страх, всю нужду і митарства батьківських мук, щоб зуміти показати, що вистраждав Авраам, у той час як при всьому тому він вірив»[4, с. 51–52].

Коли Ісаак, єдиний син Авраама, сприйнявши себе в якості жертви, просив батька пощадити його молоде життя, Авраам спробував утішити й підбадьорити сина. Але коли Авраам усвідомив, що син так і не зрозумів віри батька в Бога, уявив себе вітчимом, щоб не відняти віри у сина, щоб віра в батька змінилася на віру в Бога. «Якщо у мене немає батька на землі, то будь ти моїм батьком, Господи» - затріпотів і заволав Ісаак. З цими словами Авраам сказав про себе: «Нехай краще він думає, що я чудовисько, аніж втратить віру ...» [4, с. 19]. Отже, віра є тим інструментом, за допомогою якого людина стає відмінною від всіх людей, стає самоідентичною.

Авраам, збираючись у дорогу, немовби «залишив» свій розум, але взяв із собою віру і все збулося згідно його віри. Віра Авраама, і це постійно підкреслює С. К'єркегор, є справжньою вірою; в даному випадку віра не виконує спасительну функцію, але робить життя людини винятковим, унікальним. Авраам хотів вбити сина - тому з етичної точки зору його можна кваліфікувати як вбивцю. З точки зору віри Авраам просто вірив, що Бог не допустить зла. Отже, відстежується явна суперечність між обов'язком і вірою, між етичним і релігійним началами буття, що формує почуття страху.

«Що зміцнило руку Авраама і що утримало її занесену, не давши безсило опуститися? Що зміцнило душу Авраама, унебезпечивши запаморочення?» - задає риторичні питання С. К'єркегор і називає Авраама другим, після Бога, отцем роду людського, який пізнав піднесену пристрасть - божевілля. Безперечно, в цьому процесі значну роль відіграє надія. Причому, головним чинником виникнення і пульсування надії є віра, жорстка вимога якої постулюється в будь-якій релігії, що прямо свідчить про несвідоме, інтуїтивне функціонування механізмів психіки. В свою чергу, джерелами появи надії є участь Бога, по-перше, в психологічній підтримці та участі у людській долі, по-друге, в розумінні особистісних проблем і по-третє, допомога у вирішенні або пошуку шляхів вирішення проблем. «Віра – вища пристрасть в людині. Мабуть, в будь-якому поколінні знайдеться багато людей, які навіть не дійшли до неї, але не знайдеться жодного, який би міг піти далі неї ... Я не приховую, що мені ще далеко до віри, але я не намагаюся на цій підставі оскверняти велике або обманювати себе, перетворюючи віру в дитячу хворобу, в дрібницю, яку бажано скоріше залишити позаду. Втім, і тому, хто ще не дійшов до віри, життя ставить досить завдань, і при чесному до них відношенні і його життя не залишиться безплідним, хоча б і не уподібнилося до життя тих, хто зрозумів і знайшов найбільше – віру» [4, с. 111]. Віра є підставою вищого етапу розвитку людини, який ідентифікується як екзистенція.

Сам С. К'єркегор оцінює свої опорні концепти як якісь «метафізичні пристрасті», які він різними способами згущує, «потенціює», послідовно наповнює граничним напруженням, поки йому не вдається максимально можливим чином наблизитися до царини Божественного. Людина власною вірою розриває раціональні межі обезбоженого Абсолюту і своїм проривом до божественного Ніщо воскрешає сакральну частину Всесвіту: «з одного боку, віра є виразом вищого егоїзму..., з іншого - віра є виразом найбільш абсолютною відданості» [4, с. 68]. Отже, акт реалізації віри як здатності самоактуалізації є досягненням людської сутності.

Цей шлях нарощування в собі певного граничного стану, добровільна самовіддача йому і, нарешті, вихід за допомогою його в якусь екстатичну розімкненість, що супроводжується ейфорією звільнення від лещат колишньої замкнутості, є траєкторією одержимості, вістрям якої виступає віра, з одного боку, як порив внутрішнього «Я», освячений благодаттю, а з іншого – як виклик всьому, що знаходиться в лещатах чуттєвого, повсякденного.

У філософії І. Канта віра постає як «моральна чиста віра» або «віра розуму». Моральна ж віра, тобто віра в необхідність дотримання морального обов'язку, стає основою практичної філософії І. Канта і його ж моральної релігії. Що ж до сфери релігійного, то вона співпадає зі сферою етичного, отже, і релігія повинна розумітися як етика. Для І. Канта дане твердження не є лише теоретичним положенням, а розглядається як вказівка до дії: «Чиста релігійна віра одна лише може обґрунтувати загальну церкву, бо тільки вона є вірою розуму, яку можна переконливо повідомити кожному, тоді як заснована тільки на фактах історична віра може розширювати свій вплив не далі, ніж цього можуть досягти за певних обставин вісті, що уможливлюють судження про її достовірність. І можна лише дорікнути слабкості, властивій людській природі в тому, що на цю чисту віру ніколи не можна розраховувати настільки, наскільки вона того заслуговує, а саме настільки, щоб лише на ній і заснувати церкву» [3, с. 338]. Отже, І. Кант розмежовував віру та знання.

В ідеалістичній системі Г. Гегеля віра розглядається як одна з форм осягнення світового духу. Він визначає її як «свідчення духу про абсолютний дух, чи впевненість в істині» [1, с. 372]. Будучи послідовним раціоналістом, Г. Гегель і віру намагається розглядати в контексті раціонального пізнання. Признаючи, що віра не може існувати без почуттів, він все-таки не зводить її лише до емоційного чинника, бо «віра — це також знання, тільки у своєрідній формі» [1, с. 305].

Предмети релігійної віри не дані з безпосередньою очевидністю, тим не менш, релігія претендує на їх достовірне і безумовно істинне знання. Виникає закономірне питання: «Чи не змішуються при цьому віра і знання передбачуване і істинне?» Питання про співвідношення віри і знання стають, таким чином, частиною питання про істинність віри. Г. Гегель у

«Філософії релігії» назвав достовірність «нервом віри» і розмежовував достовірність та істину: достовірність знання не робить його істинним. «Простій достовірності вічно протистоїть істина, і про істину не судить достовірність, безпосереднє знання, віра», – зазначав Гегель [1, с. 357].

Осмислення віри В. Соловйовим, І. Ільїним, С. Франком доволі різнопланове. Так, у творчості В. Соловйова віра стає моральною цінністю, оскільки вона засвідчує людське існування, бере участь у вирішенні питань виправданості людських інтенцій, виправданості його діяльності, його моральності, моральної поведінки та основних цілей в житті. Віра, в осмисленні В. Соловйова, повинна бути заснована на визнанні об'єктивного, вселенського значення добра, через що утверджується її абсолютна етична цінність. Це знаходить своє вираження в ідеалі, як одній із форм Абсолюту, де моральна цінність проявляється за допомогою екзистенціальної віри в надсмисл, що робить людину набагато більш життєздатною і морально стійкою, аніж за відсутності подібної віри.

Віра в екзистенційному бутті людини, за В. Соловйовим, проявляє свою моральну цінність у тому, що вона допомагає людині розрізняти її «морально-екзистенційну справжність», орієнтуючи на трансценденцію, яка реально присутня і відкривається у світі, як самовідкриваюче Добро.

Аналіз віри в процесі предметного пізнання показав, що віра, згідно В. Соловйову, повинна бути доброчесною для того, щоб виступати дійсним засобом пізнання і нести в собі реальну пізнавальну та етичну цінність. В такому випадку віра - це віра-чеснота, в поєднанні з совістю, свободою і любов'ю здатна бути ефективним засобом у вирішенні етичних проблем.

Аналіз осмислення віри в працях І. Ільїна засвідчує, що віра в якості ціннісного орієнтиру присутня у житті кожної людини, оскільки вірять всі. Філософ зазначав, що «віра живе і в тому, хто «вірить», і в тому, хто «вірує». Вона виражає у обох схильність душі бачити в чомусь життєво головне і керівне та линути до нього своєю довірою і пошаною. Але ця прихильність душі піднімає людину на справжню висоту тільки тоді, коли вона знаходить собі вищий і гідний предмет» [2].

Здатність віри орієнтувати на значуще, ціннісне проявляється за умови, якщо вона втягує у свій процес всю людину цілком - її волю, розум, почуття, вчинки тощо, постійно маючи перед собою об'єкт або предмет віри, що припускає інтенціональність як властивість віри. У І. Ільїна етична цінність віри в соціальному аспекті обумовлена її моральною силою, оскільки вона виступає головним і провідним тяжінням людини, що визначає її життя, її погляди, прагнення та вчинки. З точки зору онтології віра розглядається як певна реальність, специфічний компонент свідомості. В зв'язку з цим можна виокремити такі ознаки цього явища як цілісність та стійкість. Дійсно, віра є цілісним і неподільним явищем, оскільки людина вірить, або ні, напіввіри не може існувати. І. Ільїн пропонував сучасній людині, насамперед, не просто вірити, але навчитися вірувати на основі свободи і любові, причому не всупереч розуму, а водночас із розумом.

Головним визначенням особистості, за С. Франком, стає її емоційно-почуттєва характеристика, проста вказівка на її конкретне чуттєве «розташування». Оскільки в цій сфері людина безпосередньо віднесена до Абсолюту, до нескінченного буття, остільки вона може бути основою всіх проявів, «надбудовуючися» над цим вихідним рівнем. С. Франк вважає, що Абсолютно незбагненне Божество саме у своєму реальному відношенні до мене і до світу конкретизується і знаходить ім'я «Бог». Три реальності – «Бог, я і світ»- утворюють цілісну структуру, елементи якої пов'язані між собою відносинами трансраціональної єдності як роздільності та взаємопроникнення. Постійні вказівки С. Франка на трансраціональну цілісність і специфічність відносин в кожній із складових її підсистем («Бог і я», «Бог і світ», «я і світ») дозволяють йому уникнути монізму і надмірного схематизму.

С. Франк у праці «З нами Бог» розмежовує віру-довіру (тобто сліпе слідування) і віру-знання (достовірне знання), яка служить підставою для першої. Хоча в реальній практиці віруючого дві ці віри постають як єдине ціле, однак, із точки зору філософського аналізу подібний поділ виявляється для С. Франка досить актуальним для розуміння сутності релігії. С. Франк пише: «Всяка віра-послух, віра-довіра, заснована на підпорядкуванні авторитету, в кінцевому рахунку, спирається на віру-достовірність, віру-знання» [5, с. 224]. Хоча сам віруючий не усвідомлює цього поділу, тим не менше, він постійно наявний в повсякденних релігійних практиках. Таким чином, це не явлене «підпорядкування авторитету» віри-знання можна ототожнити з підсвідомим. Тут С. Франк говорить про знання (як не парадоксально) саме в підсвідомому сенсі. Віра-знання належить до підсвідомого світу віруючого. Знання для С. Франка не є виключно продуктом ratio, знання не обов'язково має бути видобуто раціонально. Коли С. Франк говорить про те, що віра-довіра ґрунтується на вірі-знанні, він аж ніяк не прагне раціоналізувати віру, як може здатися, навпаки, він говорить про неспроможність подібного схоластичного способу розуміння віри. «Спроба такого роду апологетики - «наукового» або взагалі раціонального доказу істинності віри - мають завжди в собі щось«надумане», штучне, носять відбиток або обмеженості, або фальші і софістики» [5, с. 222]. С. Франк вважає, що знання є інтуїтивним схоплюванням реальності. Віру-знання (у даному випадку, релігійне знання) С. Франк розуміє як інформацію, отриману від близькості («особистої зустрічі») нашої душі з Богом. Релігійне знання, таким чином, є безпосереднім (на відміну від раціонального знання, яке опосередковано розумом) знанням, отриманим душею від Бога. Він пише: «віра є безпосереднє знання Бога, тобто знання, яке може бути ясніше в немовлятах, ніж в «книжників»-знавців Письма, законів і переказів» [5, с. 229]. Однак наявність цього знання не обов'язково є раціонально усвідомленим; люди можуть не усвідомлювати в собі цю віру-знання - вона може бути не явлена. Це знання є над-індивідуальним, об'єднуючим. Це знання завжди конкретне за змістом, але воно може не усвідомлюватися розумом людини, тим не менш, будучи причиною і фундаментом її діяльності. Таким чином, віра і одкровення даються людині як дар, але саме цей дар є результатом її власних зусиль і водночас підставою для її діяльності та віри–знання.

Віра-знання, що розуміється С. Франком як результат духовного одкровення, виконує роль несвідомого, так як його вплив на віру-послух постійно замовчується і приховується віруючим, проте віра-довіра ґрунтується і є похідною від віри-знання, так само як фройдівське «Я» є лише усвідомленою частиною Воно й черпає в ньому сили. Віра-довіра співвідноситься, таким чином, з

фройдівським Я, з одного боку, вона повинна рахуватися з дискурсом повсякденності, його цінностями, а з іншого - вона ґрунтується на реальному (достовірному) знанні Бога, яке присутнє в його щоденній практиці і дає підстави для віри-послуху. Отже, проблема віри і знання може бути описана як проблема взаємодії Я і Воно. Як зазначав З. Фройд:«Відносини Я і Воно можна порівняти з відносинами між вершником і конем. Кінь постачає енергію для руху, вершник має привілей визначати мету, спрямовувати рух куди сильнішої за нього тварини» [6, с. 545]. Отже, якщо для З. Фройда Воно розуміється як хаос, котел, який наповнений вируючими збуреннями, то для С. Франка роль Воно виконує віра-знання, тобто достовірність, дана Богом в одкровенні.

Отже, в російській релігійній філософії домінує асоціативний зв'язок віри з вільним актом «сердечного знання», де немає сваволі, але має місце своя «закономірність»; «серце» більш тісно пов'язане з вірою, аніж із розумом, і саме на підставі «серцевого споглядання», «сердечної спрямованості» починається той інтимний, невидимий зв'язок з Богом, де моральне виправдання віри бачиться у взаємозв'язку не просто з Богом, але з Богом як Правдою, Богом як Добром, як Святістю, Вірністю тощо, що, в свою чергу, обумовлює довіру до світу з боку людини, її впевненість у осмисленості світу і переконанні в тому, що світ здатний втілювати в собі добро.

Філософський підхід до розуміння віри продовжив розробляти К. Ясперс. Для К. Ясперса синтез віри і знання є можливим у так званій «філософській вірі», яка не є догматичною вірою одкровення, а виступає «вірою мислячої людини». Він пише, що «філософська віра» не може існувати поза розумом, поза знанням. К. Ясперс присвятив окремий твір не релігійній, а філософській вірі, яку можна розглядати як варіант релігійної віри, але ще більше, ніж у С. К'єркегора, обмеженій природою обезбоженого універсуму новітньої цивілізації: «філософія, зазвичай, концентрується не в положеннях, що набувають характеру сповіді, а в розумових зв'язках, проникаючих в життя в цілому ...Сократ, Боецій, Бруно – ніби святі в історії філософії... Це – образи, що підтвердили своїм мучеництвом філософську віру, і на які ми поглядаємо з благоговінням» [9].

К. Ясперс розуміє, що навіть таке раціональне явище, як філософія, спирається на віру, а якщо ця віра спрямована за межі предметного світу, то вона дуже подібна до релігійної віри. Він пише: «Філософуючи, я нічого не приймаю так, як воно мені нав'язується, не проникаючи в нього. Щоправда, віра не може стати загальнозначущим знанням, але за допомогою мого переконання повинна стати присутньою в мені. І повинна безупинно ставати, очевидно, свідомішою і просуватися далі за допомогою мислення» [9]. Принциповою ознакою філософської віри є її союз зі знанням, але вона ніколи не перетворюється на об'єктивне знання. Віра, за К. Ясперсом, є єдністю суб'єктивних і об'єктивних початків у пізнанні, єдністю особистої впевненості людини і змісту віри [9].

К. Ясперс розглядає проблему філософського змісту віри: «Бог є. Існує безумовна вимога. Світ володіє зникаючим наявним буттям між Богом і екзистенцією» [9]. Він звертає увагу на те, що саме наукових доказів буття Бога не може бути тому, що тоді Бог не буде Богом. Впевненість у бутті Бога є передумовою, а не результатом філософування. Важливою є теза про те, що осягнути буття Бога за допомогою розуму неможливо - для цього існує людське чуття. Той, хто філософує, здатний захиститися від ілюзорного знання, від помилок наук. Філософську віру К. Ясперс відрізняє від «віри одкровення». Філософія, на відміну від віри одкровення, не займається пропагандою, але надає людині свободу вибору. Для К. Ясперса трансценденція протистоїть екзистенції як буттю людини і зближується з Богом: «справжнє буття є трансценденція (або Бог), позиція, дійсне розуміння якої включає в себе всю філософську віру і все філософське мислення, яке знаходить тільки один шлях, – в послідовності всіх способів охоплення» [9]. Філософська віра у К. Ясперса виступає як перетворена форма релігійної віри, і ця форма залежить від зміни сутності предмету віри, а також від трансформації взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта вірування. Те, що мова йде саме про релігійну форму віри, видно із твердження К. Ясперса, що саме у вірі людині відкривається істина: «у екзистенції істина відкривається як справжня віра. Вірою називається свідомість екзистенції у співвідношенні з трансценденцією» [9].

К. Ясперс переконаний, що людина не може жити без віри. Без віри немає доступу до витоків людського буття. Жодна з релігій, жодна з локальних вір не може претендувати на винятковість і не може об'єднати народи, різні культури і цивілізації. Зміст віровчень часто слугував джерелом розбрату і непорозуміння між людьми. «Філософська віра намагається проявити саму себе. Філософуючи, я нічого не приймаю так, як воно мені нав'язується, не проникаючи в нього. щоправда, віра не може стати загальнозначущим знанням, але за допомогою мого переконання має стати присутньою в мені. І повинна безперестанку ставати яснішою, усвідомлюванішою і просуватися далі за допомогою свідомості» [9].

Філософську віру, підкреслює К. Ясперс, жодною мірою не можна розуміти як щось ірраціональне: полярність раціонального та ірраціонального тільки заплутує як поняття екзистенції, так і поняття філософської віри. Однак філософська віра - це знання, яке тісно пов'язане з незнанням. Останнє - через філософську віру - наштовхується на буття за межами думки, на щось трансцендентне. І все-таки філософська віра, віра мислячої людини, у всі часи існує тільки в зв'язку з усвідомленням, з раціональним знанням.

Отже, у філософському дискурсі релігійна віра характеризується наступними особливостями: по-перше, віра як форма абсолютного знання укорінена в структурі пізнавальних здібностей людини; по-друге, статус віри вище статусу розуму (відкидається «автономія розуму», а не розум як такий), але факт їх єдності в процесі пізнання і морального вдосконалення виступає важливою умовою людського існування і гармонійного розвитку як окремої особистості, так і суспільства загалом; по-третє, віра є життєво-важливою етичною цінністю, однак це усвідомлення приходить у процесі научіння вірі з метою виховання стану Богопричетності; по-четверте, релігійна віра ґрунтується на догмах, реалізуючись у межах авторитету – натомість філософська віра конституюється в безмежжі свободи; по-п'яте, віра – комплексне явище, що включає як елементи екзистенції, так і ідею трансцендентного.

Бібліографічні посилання

1. Гегель Г. В.-Ф. Философия религии [Текст] : в 2-х т. / Г.В.Ф.Гегель. – М. : «Мысль», 1975. – Т. 1. – 532 с.

2. Ильин И. Путь духовного обновления [Электронный ресурс] / Иван Ильин. – Режим доступа : http://www.paraklit.org/sv.otcy/I.Iljin/I.Iljin – Загл. с экрана.

3. Кант И. Религия в пределах только разума [Текст] / И. Кант // Трактаты. – СПб : «Наука», 1996. – С. 259–424.

4. Кьеркегор С. Страх и трепет [Текст] / Серен Кьеркегор ; пер. Н.В. Исаевой и С.А. Исаева. – М. : Республика, 1993. – С.15–112.

5. Франк С.Л. С нами Бог. Три размышления [Текст] /С.Л.Франк // Духовные основы общества. – М. : Республика, 1992. – С. 217–404.

6. Фрейд З. Вступ до психоаналізу [Текст] / Фрейд Зігмунд. – К. : Основи, 1998. – 709 с.

7. Юм Д. Трактат о человеческой природе, или Попытка применить основанный на опыте метод рассуждения к моральным предметам [Текст] / Д.Юм // Сочинения : в 2 т. – М. : Мысль, 1966. – Т. 1. – С. 77–788.

8. Ясперс К. Философская вера [Электронный ресурс] / Карл Ясперс. – Режим доступа : http://www.krotov.info/libr_min/28_ya/sp/pers_1.htm. – Загл. с экрана.

Соломаха И.Г. Вера как объект философского дискурса.

Рассмотрено веру как составляющую безусловного, предельного опыта, как форму абсолютного знания. Выявлено сущностные особенности религиозной веры как философского феномена, с одной стороны, как этической ценности, которая конструирует духовное пространство социума, а с другой - как взаимосвязи между верой и знанием как составляющими познавательных возможностей человека. Отмечается, что религиозная вера, устремляясь на постижение Бога, синтезирует как элементы экзистенции, так и идею трансцендентного.

Ключевые слова: религиозная вера, ценность, Бог, абсолютное познание, философская вера.

Solomaha I. Faith as an object of philosophical discourse.

Faith is considered as a part of absolute, limiting experience as a form of absolute knowledge. We found the essential features of religious faith as a philosophical phenomenon, on the one hand, as an ethical value, which constructs a mental space of society, on the other - as the relationship between faith and knowledge as components of cognitive abilities. It is noted that religious faith, rushing for understanding God, synthesizes elements of existence as well as the idea of transcendence.

Key words: religious faith, values, God, absolute knowledge, philosophical belief.

Надійшла до редколегії: 10.04.14 р.

УДК 41.319.8: 130.2

Л. В. Теліженко

Сумський державний університет

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ: ПОСТНЕКЛАСИЧНИЙ ПІДХІД

Розглянуто перспективи подолання антропологічної кризи з позицій постнекласичного уявлення про цілісність людини як онтико-онтологічну дуальність. Розкрито постнекласичне розуміння сутності людини, її ідентичності, практичного відношення до світу.

Ключові слова: людина, цілісність, онтико-онтологічна дуальність, модель, антропологічна криза, постнекласичний підхід, сутність, практика.

Найглибшим виявленням глобальної кризи сучасності є криза самої людини. Її ознаки виявляються в деідентифікації людини, в «розколотості людського буття» (П. Гуревич), в орієнтованій на матеріальне як вище благо практичній діяльності людини, яка руйнує не лише її саму як особистість, а й оточуючий її світ, зумовлюючи всі інші кризи, аж до планетарної.

Світоглядно-методологічні передумови для подолання антропологічної кризи сьогодні сформовані в межах постнекласики, третього типу наукової раціональності, який з більш високих позицій відкриває як нові знання про людину і світ, так і перевідкриває вже відомі, але науково не пояснені знання, пов'язані з давно існуючими сферами практичної діяльності людини.

Інноваційний потенціал постнекласики визначений тим, що, намагаючись подолати обмеження традиційної (класичної і некласичної) раціональності, вона переглядає суб'єкт-об'єктні відношення. Не центруючи увагу окремо на суб'єкті чи об'єкті, постнекласика розглядає їх інтегруючими, чим у осмислення, насамперед, цілісності людини як найскладніше антропологічне питання вносить важливі зміни. Пов'язане з самою сутністю людини, з її природою, діяльністю, з усіма її особливостями і проявами, постнекласичне розуміння цілісності людини дає можливість відповісти на всі інші, не менш складні антропологічні питання, які в традиційній філософії були віднесені до числа «вічних», не розв'язуваних, але які в умовах глобальної кризи сучасності залишатися більше такими не можуть. Відповісти на ці питання означає внести зміни в розуміння людини самої себе, в її практичну діяльність, а, отже, знайти шляхи виходу і з антропологічної кризи.

Постнекласичним підходом, який не лише позначився парадигмальними змінами, а в якому вже розроблено основні поняття, принципи, закономірності розвитку людини та на основі якого сформовано мета-модель людино-світової цілісності, є метафізика тотальності. Основні методологічні принципи даного підходу детально розглянуто в роботах В. В. Кізіми, який є його засновником [1; 2; 3]. Механізми та закономірності розвитку цілісності людини з позицій тоталогічного підходу проаналізовано в ряді робіт та монографій, у яких метафізика тотальності знайшла свій подальший розвиток [4; 5]. Метою даної роботи є аналіз можливостей тоталогічної як постнекласичної моделі цілісної людини щодо віднайдення адекватних відповідей на такі питання, як сутність людини, її ідентичність та практична діяльність, з якими сьогодні пов'язується перспектива подолання сучасної антропологічної кризи.

Більш детально зупиняючись на тоталогічному уявленні про цілісність людини, слід зазначити, що вона має дуальне вираження, онтичне і онтологічне одночасно. Приймаючи онтичну складову в якості суб'єкта, а онтологічну – в якості об'єкта, тоталогія розглядає людину як виділену, онтичну форму буття, яка діє причинним чином, та як з буття невиокремлювану його онтологічну частину, здатну до кондиціональних впливів. Своєю онтичною стороною, яка є її зовнішній світ, або «людина в світі», серед іншого сущого вона є автономною. А своєю онтологічною стороною, яка в людині представлена як її внутрішній світ або «світ у людині», вона є єдиною з усім Буттям. Тобто реальну людину як таку завжди представляють дві її нерозривні іпостасі: онтична і онтологічна; неповторний індивід

з центром Я, що знаходиться в світі і сприймає світ як поза собою, та водночас тотальність, яка як повнота буття завжди присутня в людині як особистості. Разом ці дві сторони цілісної людини представляють її єдину сутність, людиномирну і людиномірну одночасно, яка ні в якому разі в живій людині не може бути розірваною без загрози для її життя.

Це означає, що єдина сутність людини є дуально вираженою. Та саме це й змінює уявлення про цілісність людини, яка, на відміну від попередніх підходів, вже не може зводитися ні до зовнішнього світу, зокрема тіла людини, ні лише до її внутрішнього світу. Постнекласичне розуміння цілісності людини долає характерне для європейської традиції філософування уявлення про несумісність дуальності з цілісністю. Адже навіть у онтології пізнього Д. Лукача зазначалося, що не можна вести мову про дуальність природи людського буття, оскільки це розколює його на дух і тіло [6, с. 41]. Малося на увазі, що середовища, до яких належить людина, наприклад, соціальне і природне, є настільки різними, що дуальність лише виражає їх опозиційність, а тим самим і онтологічну нецілісність людини. Звідси й наполягання на тому, що цілісність буття - це лише процес становлення, а цілісність людини - це ще й розширення її природних меж [там же]. Проте тут слід підкреслити, що постнекласична модель цілісної людини долає обмеження, які зумовлювалися зведенням її сутності лише до природної, соціальної чи навіть, родової. Адже з постнекласичних позицій уже самі ці рівні знаходять своє об'єднання в субстанційній основі буття як універсальній умові буття людини, в якій вона постійно перебуває і з якою, в усій множині її онтологічних рівнів, постійно взаємодіє, розвиваючи себе як цілісність.

З постнекласичної моделі цілісної людини слідує і те, що людина як індивідуальність, як нероздільний атом буття формується лише в єдності зовнішнього і внутрішнього, які тільки разом представляють її як єдину цілісність у будь-якій життєвій ситуації. При цьому середовищем для становлення цілісності людини як виявлення її повноти стає внутрішній світ, з'єднаний з субстанційною основою буття як такого. Як переплетіння індивідуального і загального, особистого і родового, матеріального й ідеального, внутрішній світ людини постає таким середовищем, у якому відбувається з'єднання людини і її умов, злиття суб'єкта і об'єкта. Тому дослідження такої цілісності вперше передбачає не наявність технічного приладу, а самого цього середовища, яким і є людина-дослідник, яка осмислює саму себе, а через себе і все інше. Варто згадати, що Т. Нагель як один із найвідоміших сьогодні дослідників проблеми буття і свідомості, духовного і тілесного, розмірковуючи про науково оптимальний варіант розв'язання цієї проблеми, писав: «Правильною була б така точка зору, яка, всупереч існуючим концептуальним можливостям, з самого початку включила б у себе суб'єктивність і просторово-часову структуру, так щоб всі її описування припускали обидві ці речі відразу, щоб вона описувала внутрішні стани і їх функціональні відношення до поведінки і один одного феноменологічно зсередини і фізіологічно ззовні не паралельно, а одночасно» [7, с. 112]. Постнекласичне уявлення про внутрішній світ людини як суб'єкт-об'єктну єдність онтичного і онтологічного, як самою людиною свідомо вибудувану реальність можна вважати знайденою постнекласикою відповіддю на безнадійне для самого Т. Нагеля питання [8, с. 94]. Адже внутрішній світ людини, який синтезує матеріальне і нематеріальне, проявлене і непроявлене, має в собі специфічну онтологічну властивість, яка по-своєму характерна відразу обом світам, що дозволяє їм на спільній основі цілком природно зливатися в людині, формуючи її власну реальність. Водночас, подібно до шелерівської концепції, внутрішній світ людини постає і представленим у ній самій центром буття. Але якщо в Шелера буття було лише духом, наближеним до християнського кола ідей, то в даному разі воно само стає онтичним і онтологічним одночасно, об'єднуючим як субстанційна основа всі відомі кола ідей про людину. Та з цього слідує і те, що цілісність людини розвивається як гармонійне поєднання у її власній глибині дуально виражених проявів буття, і що тільки цей синтезний процес, який постає саморозвитком людини, розвиває і буття. Такий онтико-онтологічний саморозвиток людини як її рух до внутрішнього зближення себе дуально розвиненої та цілої з буттям-цілим, який не осмислювався традиційною раціональністю, можна вважати таким, що розвиває та змінює і основу буття. Адже не розвинена людина не здатна розвивати світову основу, якщо в своїй сутності як дуально утвореній у процесі саморозвитку внутрішній якості не буде їй спів-причетною, близькою, спорідненою.

Виходячи з розуміння цілісності людини як єдності зовнішнього і внутрішнього в ній, виникає принципово нове уявлення і про ідентичність людини, яка не може співвідноситися ні з чим частковим як не істинним або розглядатися «як предмет», як «штучно виділена цілісність» [9]. У першу чергу ці зміни торкаються розуміння самої сутності ідентичності людини, яка більше не співвідноситься лише з однією із її сторін, зовнішньою чи внутрішньою. Осмислення ідентичності вимагає тепер звернення не до природної чи соціальної «поверхні» людини, як це було в класичній раціональності, і навіть не до ізольованого внутрішнього світу її самості або «Я», як це було в некласичній раціональності, а, насамперед, до глибинної субстанційної основи буття людини як всезагальної, універсальної, об'єднуючої в собі та живлячої собою всі сторони виявлення людини, в тому числі й онтичну. До того ж такої всезагальної основи, яка по-різному, залежно від розвитку та типу цілісності людини, може відображатися і в її самототожності. Як висловився з цього приводу В. В. Кізіма, «істинна ідентифікація має пов'язуватися з глибинними вимірами людини, з істинно людським у людині, з тим, що формується разом з самою людиною... На перше місце має виходити те в людині, що сьогодні... проявляється переважно поза роботи і бізнесу, «залишається на неділю». У такому разі, заглиблення в сутність, повноту, цілісність людини – єдиний шлях і умова подолання труднощів ідентифікації і їх наслідків, що виникли» [10, с. 9]. Встановлення орієнтиру на істинну ідентичність як виявлення власно людського в людині можна вважати постнекласичною відповіддю на питання про те, як має вирішуватися проблема ідентичності людини в умовах глобалізуючого світу, коли відбувається зміна параметрів людських відношень та втрата значення соціо-ролевого статусу як провідного для визначення ідентичності людини. Такою істинною ідентичністю, визначеною не частковим і постійно мінливим у людині, а його породжуючою і утримуючою основою, в постнекласиці стає онтологічна ідентичність глибинних рівнів буття людини, конституйована буттям-цілим як єдиним, всезагальним і вселюдським, охоплюючим собою та через себе відображуючим і множинне,

індивідуально виражене в людині, онтичне. Кожної миті така ідентичність відображає індивідуальну залученість людини до спільної субстанційної основи як життєво покладеної мети всього антропологічного процесу, в якому із внутрішнім пере-творенням загального в індивідуальне одночасно відбувається і становлення людини особистістю. А це означає, що онтологічна ідентичність, яка передбачає виявлення в людині все нових глибин, здатних актуалізувати її єдність з усім сущим, є й ідентичністю її виключно людської властивості, не характерної будь-чому іншому живому, - духовної висоти, укоріненої в самій здатності людини до цілеспрямованої діяльності і онтологічного еволюціонування. У горизонті різноманітного емпіричного буття духовна «висота» людини, що визначена онтологічним рівнем її розвитку, здатна практично проявлятися в стосунках з іншими людьми, в ставленні до себе й світу, в яких відсутність чи, навпаки, наявність будь-якої «розірваності» стає показником духовності людини як її сутнісної вертикалі. Тобто, ідентифікація людини за онтологічним рівнем її всезагальної субстанційної основи стає виявленням у людині, яка неявно вміщує в собі весь світ, міри його осмисленої, а, отже, актуалізованої присутності, міри, що водночас стає і мірою людиномирності як людського в людині, або мірою, як сказав Ніколо Кузанський, «єдності людяності» в собі [11, с. 259]. Представляючи людину як «єдність світу», здатну «людським чином прийти до всього», Кузанець писав: «Залишаючись людськи конкретною, єдність людяності явно згортає в собі відповідно природи своєї визначеності все в світі. Сила її єдності все охоплює, все замикає в межах своєї області, і ніщо в світі не уникає її потенції. ...Область людяності охоплює, таким чином, своєю людською потенцією бога і весь світ» [там же].

Відмінною особливістю постнекласичної ідентичності людини є і те, що вона з необхідністю виявляється тепер перервною, оскільки фіксує та відображає внутрішній, нелінійний рух людини до все нових онтологічних рівнів, пов'язаних з її виходом за межі самобуття. Враховуючи перехідний тип цілісності людини як миттєву перервність у її онтологічній субстанції, що змінює спосіб буття, перервність ідентичності стає такою ж закономірною, як і стрімка перервність у розвитку цілісності людини. При цьому така перервність чи, навіть, перервності не можуть бути жорстко прив'язаними до вікового сенсу. Врешті-решт, людина взагалі може не вийти на нові онтологічні рівні, подібно тому, як говорив Е. Фромм, що можна померти, не встигнувши народитися [12, с. 13]. Або ж, навпаки, орієнтуючись на загальнолюдські цінності та підпорядковуючи буття вищим цілям, досягти структур надзвичайно високого порядку, які розширюють онтологічні межі людини до вселенських меж, не вносячи при цьому внутрішнього «розколу» в її самосвідомість як появу декількох, несумісних між собою, «Я». Визнання такої перервності в ідентичності людини як бажаної, як «спасіння» завжди було основоположним для релігійних духовних практиках, у яких «Я» могло миттєво змінюватися, наповнюючись новими якостями, але не зникати й не розщеплюватися. У відомій буддиській сутрі про момент просвітління читаємо: «Всередині своєї природи відчув я джерело всього сущого». Або: «Нірвана є ...істинне Я і боріння серця» [13].

Тобто, як виявляється, постнекласична ідентичність людини тепер навпаки передбачає єдність таких несумісних явищ, як тотальність і перервність, сутнісно взаємопов'язаних між собою. При цьому і виникаюча криза ідентичності, що зумовлюється перехідними процесами, насамперед, на онтологічному рівні, теж представляється цілком закономірним та навіть необхідним явищем, не прив'язаним до вікової кризи. Адже постнекласична криза ідентичності – це формування через вищу мету людини її нового онтологічного центру, який не може існувати одночасно з попереднім, а вимагає його заміщення, що завжди переживається особистістю як криза, як тяжкі випробування чи навіть крах усього того, чим вона до цього жила. Але ж це і поява нового центру цілісності на вже новому онтологічному рівні.

Важливим для постнекласичної ідентичності людини виявляється і те, що тепер зрозумілими стають параметри ідентичності, визначені діяльністю людини як основною умовою самого існування онтико-онтологічної цілісності та її розвитку. Адже саме діяльність людини, невід'ємна ні від внутрішнього, ні від зовнішнього її світу, представляє всю її сутність, людиномирну і людиномірну одночасно, всю людину як частину субстанційного поля, до якого вона належить і з яким ідентифікується. Тому діяльність представляється основною ознакою і її ідентичності, тотожності самій собі, тотальній, вселенській, такій, що неявно вміщує в собі весь Універсум. Практично це означає, що постнекласична людина ототожнює себе з тим, що вона сама в собі відчуває, переживає, «бачить», тобто з тими внутрішніми діями, які їй властиві і які утворюють її суб'єктивну реальність, щоправда, не завжди прекрасну і творчо багату. Іншими ж людина може ідентифікуватися за діями зовнішніми, різноманітними, постійно змінними, але в своїй суті однаковими, які неодмінно відображають саме той онтологічний рівень єдиної загальнолюдської субстанційної основи, якого вона в собі досягла. При цьому, орієнтуючись на вищі цінності, людина гармонізує себе онтичну і онтологічну, або ж, прагнучи заволодіти множинним і тимчасовим, приводить себе в хаос та внутрішнє збідніння. Тому, проявляючись абсолютно в усіх пластах буття людини, природному, соціокультурному, індивідуальному, діяльність стає мірою як гармонійності самої людини, так і її гармонійної єдності з загальнолюдським як вищим. То ж, подібно дереву з євангельської притчі, людина завжди може бути пізнаною за її плодами, якими і є її власні дії, онтичні і онтологічні. «По плодах їхніх пізнаєте їх... Не може добре дерево родити плоди погані, ані дерево погане родити плоди добрі» (Мт. 7; 16, 18).

Без перебільшення можна сказати, що постнекласична онтико-онтологічна ідентичність - це процес розгортання істинно людського в людині, який, проявляючись у розвитку свідомості, духовності, становленні людини особистістю, відображає і її індивідуальну залученість до загальнолюдського як вселенського. Іншими словами, це процес онтологічного еволюціонування дуальної в своїй сутності людини. яке змінює і онтичну сторону її буття, уможливлюючи тим самим її ідентифікацію за зміною життєвих позицій, ідеалів, смислів і цінностей.

Постнекласична зміна уявлення про людину змінює уявлення і про її діяльність як основу будь-якої практики та самі ці практики як постнекласичні. Як було показано вище, взаємодія двох сторін буття людини постає як рефлексивний процес самодетермінації. Але в цьому процесі доводиться враховувати дві обставини. По-перше, що саме людині належить домінуюча активність, яка визначає по відношенні до неї активність вже її умов, в тому числі самого буття. А, по-друге, що людина є ієрархічно організованою складністю, внутрішній стан якої як її порядок постійно змінюється, змінюючи

її зовнішні дії та зворотній вплив на неї умов. З цього слідує, що в будь-якій практичній дії людини треба бачити виявлення як внутрішньої узгодженості процесів у ній самій, так і виявлення узгодженості людини з системою іншого, онтологічного порядку. Тобто будь-яка усвідомлювана цілеспрямована діяльність людини, яка складає основу всіх її практик, представляє її всю як одну сутність, як зовнішню і внутрішню одночасно. При цьому неувідповідненість у самій людині між її ієрархічно організованими складовими та їх процесами постає неувідповідненістю вже з усім буттям, проявляючись у практиці як порушення гармонійності та порядку. У різних практиках людини це дозволяє виділяти їх спільне сутнісне ядро, системну гармонію або цілісність, присутню в будь-якій усвідомленій діяльності людини. А відносно всіх людських практик, у тому числі й інноваційних, - виявляти їх спільний глибинний зв'язок, утворюваний єдиним у своїй природі людством як цілим.

У постнекласичній моделі єдина природа людини в її онтико-онтологічній подвійності передбачає і різні види діяльності, - генерологічну (від лат. genero – породжувати, утворювати) і парсичну (від лат. pars - частина), які реалізуються в зв'язку з іншими онтичними формами буття або з субстанційними рівнями всього буття. Проте це не дає підстав для того, щоб вести мову про дві різні практики людини, онтичну - практику самої себе і онтологічну – практику буття. Як не можна в живій людині роз'єднати дві її природи, так не можна ізольовано розглядати дві її практики, які в дійсності є практикою людини і водночас практикою самого буття. При цьому ступінь узгодженості в людині онтичного і онтологічного як «Я-буття» і «Все-буття» в її практичній діяльності проявляється як людське в людині, ідентифікуюче її з загальнолюдським. Відповідно, узгодження людини «внутрішньої» і людини «зовнішньої», яке стає увідповідненням усіх видів її діяльності, виявляється найважливішою вимогою технології всіх постнекласичних практик, є основою стратегій подальшого розвитку родової людини, тобто всього людства. Що стосується окремої людини, то зазначене увідповіднення означає умову становлення її як внутрішньої цілісності-самості. Якщо онтологічну частину людини розглядати як ідеальне і духовне в ній, то розвиток повноти буття людини, перехід від одного субстанційного рівня буття до іншого, який здійснюється нею в практиці, одночасно треба розглядати як практику її особистісного духовного еволюціонування.

Постнекласичне бачення антропологічної реальності змінює уявлення і про направленість практичної діяльності людини. Справа в тому, що при всьому зовнішньому різноманітті, вона завжди виявляється антропоцентричною, спрямованою на саму людину, єдність зі світом якої знаходиться в ній самій, у її сутності. Змінюючи ландшафти навколишнього світу, людина водночас змінює власні предикати, що дозволяє назвати її постнекласичні практики «практиками себе». Важливим у цьому разі є також те, що дані практики можуть здійснюватися без насильницького проникнення в буття онтичних форм, здатних руйнувати його гармонію. Оптимально реалізовані постнекласичні практики відкривають перспективи застосування несилового, тобто не руйнуючого контекст життя способу як пізнання світу, так і впливу на нього. Більше того, виявляється можливість виявлення істини буття в ландшафтах власної самості людини, де вона представляється в закодованій формі - як результат інверсії буттєвої онтології в онтиці людини в ході всього її життя.

Ці важливі та маючі безпосереднє практичне значення для людини обставини пов'язані, насамперед, з такою особливістю онтико-онтологічної дуальності, якою є сизигія (грецьке syzygia - парне увідповіднення, взаємоузгодження) - постійне прагнення людини до гармонізації, увідповіднення онтичної і онтологічної, зовнішньої і внутрішньої сторін свого буття. Розвиток постнекласичних практик пов'язаний не тільки з усвідомленням людиною своєї дуальної природи, а і з підтримуванням нею онтико-онтологичної увідповідненості своєї природи як умови забезпечення повноти свого буття - реалізації фактичної, усвідомлюваної чи не усвідомлюваної (не має значення) мети життя. У вимозі сизигійності знаходиться і глибинний моральний аспект постнекласичних практик, який виходить у них на перше місце. Постійне перебування людини в ситуації, коли «все знаходиться в ній» і «вона в усьому», змушує її практично бути безумовною, точною як у виборі загальнолюдських цінностей і цілей, так і у відмові від діяльної сваволі, що порушує сизигійну увідповідненість. Розуміння дуальної природи людини, визнання її цілісності як сутності в постнекласичних практиках диктують необхідність морального обмеження дій людини, причому не тільки фізичних або психічних, але й ментальних. Інша справа, що ці обмеження або їх відсутність, які можуть задаватися постнекласикою як світоглядом, пов'язані з її власними межами як раціональним способом пізнання, оскільки вона також є розумовою, як і попередні типи. З цього слідує, що постнекласичні практики мають ґрунтуватися на розумінні людиною самої себе, своєї складної природи, на усвідомленні необхідності перебувати в гармонії онтичного і онтологічного, прагненні досягти всієї повноти буття, реалізуючи свої можливості.

Це також змінює уявлення і про повсякденні практики, які прийнято вважати рутинними, буденними, в яких щоденно, ритмічно повторюються одні і ті ж форми поведінки людини та виявляються окремі її сторони. Як «звичайне життя» або як «малий життєвий світ» людини практики повсякденності вважалися відмінними від академічних, пізнавальних чи будь-яких інших практик, спрямованих на іншу реальність. Адже повсякденність є лише «самоочевидною умовою людської життєдіяльності», яка класичною раціональністю зневажалася як «нижча реальність», а некласичною розцінювалася симптомом глибини людини як її істинної реальності [14, с. 318]. З точки зору постнекласичного розуміння онтико-онтологічної цілісності людини, яка є і атрибутом буття людини, і водночас проявом її вселенської сутності, практики повсякденності стають такими ж важливими, як і небуденні. В них через онтичну складову людини діяльнісно виражається онтологічна складова як універсальна субстанція, що об'єднує все з усім. Водночас у практиках повсякденності відбувається «нарощування» увідповіднення сторін людини як розвиток її онтико-онтологічної цілісності, що уможливлює процес становлення перехідної цілісності як абсолютної гармонії онтичного і онтологічного, здатної миттєво змінювати звичайний спосіб буття людини та виявляти її незвичний модус. Тобто в практиках повсякденності необхідно виділяти ще й принципово новий зміст, який не зводить їх до рутинності, поверхні, другорядності, як до того, що тільки забирає дорогоцінний час заклопотаної сучасної людини. Практики повсякденності, крім того, що в них з необхідністю відбувається розвиток онтико-онтологічної

цілісності людини, є ще й невід'ємною частиною її шляху до нової цілісності, цілісності з новими якостями. Тим більше, що в повсякденності, як «у малому», людина завжди є такою, яка вона є насправді, без удавання й неправди, без сковуючої напруженості та «видавлювання» з себе особистісних якостей, яких вимагає оточення чи певна ситуація. Займаючись повсякденним та перебуваючи в максимально природному для себе стані, людина безупинно творить саму себе, вибудовує в самій собі через співрозмірність думок, почуттів і зовнішніх дій певний онтологічний рівень, більш високий або більш низький щодо загальнолюдської шкали цінностей. А якщо зважити на те, що перехід до нового типу цілісності є ще й не прогнозованим, спонтанним моментом, зумовленим буквально одним рухом, що йде з відкритої глибини людини, якого не вистачало для повної гармонії її зовнішнього і внутрішнього стану, то звична повсякденність виявляється ще й практичною основою для досягнення максимальної співрозмірності онтичного і онтологічного, яка виявляє нову цілісність як незвичний модус буття людини. Без перебільшення можна сказати, що, спрямовані на саму людину, практики повсякденності завжди є практиками її самозбирання та самобудівництва. Тому вони є не тільки «самоочевидною умовою людської життєдіяльності», але й такою ж умовою становлення людини цілісною, умовою її переходу від одного способу буття до іншого.

Що ж принципово нового в уявлення про практики, в тому числі й практики повсякденності, вносить відкриття постнекласикою дуальної цілісності людини та двох її типів, зокрема перехідного типу цілісності? Мабуть, найважливіша зміна, яка стає очевидною через призму постнекласичного розуміння людини та визнання її перехідного типу цілісності, стосується відразу всіх практик людини в цілому, вносячи в них важливе антропологічне уточнення: практика як усвідомлена цілеспрямована діяльність людини може вважатися постнекласичною, якщо вона сприяє розвитку відразу двох сторін буття людини, онтичної і онтологічної, та водночас сприяє «нарощуванню» їх узгодженості в людині, що стає її рухом у напрямку до перехідного типу цілісності як абсолютної гармонії, як «максимально добре» для душі і тіла людини, а, отже, і для всього людства.

Таке розуміння постнекласичних практик, яке не є штучним витвором або науковим відкриттям раніше не існуючого, зумовлює перегляд і духовних практик світових релігій, які склалися як традиції. Усвідомлення необхідності перенесення центру практичної діяльності людини з навколишнього світу на саму себе зближує постнекласичні практики з усіма духовними практиками світу. Укорінені в самій природі людини, в своїй сутності постнекласичні практики, мабуть, завжди мали місце в житті окремих особистостей або груп людей, підпорядкованих законам Універсуму. Риси таких практик виявляються в західних і східних духовних практиках, в етичних основах релігій світу, в культурних текстах усіх народів і цивілізацій.

Не буде перебільшенням сказати, що постнекласичне уявлення про практики людини в ретроспективі може охоплювати всі історично відомі практики та сфери людської діяльності, виділяючи і осмислюючи в них не лише спільне ядро, утворюване діяльною сутністю людини, але і їх постнекласичні елементи, пов'язані з відкритістю особистості назустріч іншій особистості, з її прагненням до гармонії, цілісності, внутрішнього порядку тощо. Постнекласичне уявлення про практики дозволяє сучасній людині інакше подивитися на саму себе як цілісність, усвідомити ступінь своєї єдності з усім світом, зрозуміти необхідність саморозвитку та досягнення тієї повноти, яка в філософії трактується як Буття, а в релігії – як Бог. При цьому слід додати, що перехід до постнекласичних практик всього сучасного суспільства сьогодні продиктований не лише новими знаннями про людину, але й необхідністю рятувати людину від самої себе, від надмірної активності, такого ж споживання та руйнування навколишнього світу. Тільки перехід сучасної людини до гуманістичних у своїй сутності постнекласичних практик дозволить зняти небезпеку техногенної ситуації, практично вирішити релігійні, соціальні, політичні, національні та інші існуючі сьогодні протиріччя, реалізуючи при цьому всю повноту можливостей як окремої людини, так і всього суспільства.

То ж, постнекласичне уявлення про дуальну цілісність людини як єдність зовнішнього і внутрішнього в ній змінює уявлення про саму сутність людини, відкриває нове розуміння її онтико-онтологічної природи, дозволяє виявляти істинну ідентичність людини за її глибинним онтологічним рівнем буття, переосмислювати діяльність людини та її практики. Разом це дозволяє переглядати перспективи розвитку людини з оптимістичними сподіваннями на можливість виходу її з кризової ситуації, правильно будувати стратегію буття як окремої людини, так і всього суспільства та людства в цілому, обирати коеволюційний розвиток людини і світу як надійну можливість уникнення не лише антропологічної катастрофи, а і планетарної.

Бібліографічні посилання

1. Кизима В.В. Человекомирная тотальность. Постнеклассический манифест [Текст] / В. В. Кизима. – К. : ЦГО АН Украины. – 1993. – 34 с.

2. Кизима В. В. Тоталлогия (философия обновления) [Текст]: моногр. / В.В. Кизима. - К. : ПАРАПАН, 2005. – 275 с.

3. Кизима В.В. Бытие как тотальность. Современная философская картина мира и ее приложения [Текст] / В. В. Кизима // Totallogy – XXI. Постнекласичні дослідження. – Выпуск № 27. – К. : ЦГО НАН України, 2012. – С. 71–189.

4. Теліженко Л.В. Постнекласична модель цілісної людини [Текст] : моногр. / Л. В. Теліженко. – К. : Інтерсервіс, 2011. – 283 с.

5. Телиженко Л.В. Человек и Бытие как целое: тоталогическая концептуализация антропологической перспективы [Текст] / Л. В. Телиженко // «Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження». – Випуск № 25. – К. : ЦГО НАН України. – 2011. – С. 151–172.

6. Лукач Д. К онтологии общественного бытия. Пролегомены [Текст] : пер. с нем / Д. Лукач.; общ. ред. и вступ. ст. И. С. Нарского и М. А. Хевеши. – М. : Прогресс, 1991. – 412 с.

7. Нагель Т. Мыслимость невозможного и проблема духа и тела [Текст] / Т. Нагель // Вопросы философии. – 2001. – № 8. – С. 101–112.

8. Дубровский Д. И. Проблема духа и тела: возможности решения [Текст] / Д.И. Дубровский // Вопросы философии. – 2002. – № 10. – С. 92–107.

9. Малахов В. С. Неудобства с идентичностью [Текст] / В. С. Малахов // Вопросы философии. – 1998. – № 2. – С. 43–53.

10. Кизима В. В. Метафизические начала сизигийной антропологии [Текст] / В. В. Кизима // Totallogy – XXI (чотирнадцятий випуск). Постнекласичні дослідження. – К. : ЦГО НАН України, 2006. – С. 7–153.

11. Кузанский Н. Сочинения [Текст] : в 2-х т. / Николай Кузанский ; общ. ред. и вступит. статья З. А. Тажуризиной. – М. : Мысль, 1979. – Т. 1. – 488 с.

12. Фромм Э. Человеческая ситуация [Текст] / Э. Фромм. – М. : Смысл, 1994. – 288 с.

13. Абаев Н. В. Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае [Текст] / Н. В. Абаев. –

Новосибирск : Наука, 1989. – 272 с.

14. Современная западная философия: словарь [Текст] / сост. В.С. Малахов, В.П. Филатов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТОН. – Остожье, 1998. – 544 с.

Телиженко Л.В. Перспективы преодоления антропологического кризиса: постнеклассический подход.

Рассмотрены перспективы преодоления антропологического кризиса с позиций постнеклассического представления о целостности человека как онтико-онтологической дуальности. Раскрыто постнеклассическое понимание сущности человека, его идентичности, практического отношения к миру.

Ключевые слова: человек, целостность, онтико-онтологическая дуальность, модель, антропологический кризис, постнеклассический подход, сущность, практика.

Telizhenko L. Prospects of overcoming of anthropological crisis: postnon-classical approach.

The prospects of overcoming of anthropological crisis are examined from positions of postnon-classical idea about human integrity as ontiko-ontological duality. The article disclosed postnon-classical understanding of the essence of the human, his identity, practical approach to the world.

Key words: human, integrity, ontiko-ontological duality, model, anthropological crisis, postnon-classical approach, essence, practice.

Надійшла до редколегії: 12.04.14 р.

УДК 130.2

О. В. Титар

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КОНЦЕПТ «ГЛОБАЛІЗАЦІЯ» У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР: СЛОБОЖАНЩИНА В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Доведено, що сучасні ідентичності є продуктом глобалізації як нівелюючої ринкової системи та артикуляції національних і регіональних культур. Розглянуто глобалізацію як антропологічну спробу побудувати велику ієрархію без ієрархій. Альтернативою глобальним споживацьким ідентичностям є традиційні етики, зокрема християнська. Українська культура має долати глобалізаційні ризики завдяки культурному посередництву, мультикультуралізму та традиційним культурним стратегіям.

Ключові слова: ідентичність, мультикультуралізм, глобалізація, традиційні етики, українська культура

Постановка проблеми. Сам процес глобалізації суперечливий, різними дослідниками визначається по-різному, але дуже важливим залишається розгляд глобалізації у зв'язку з локальними та регіональними культурами. Для нашого дослідження ми використаємо поділ на глобалізацію першого та другого етапів, та виділення протоглобалізації.

Однією з неодмінних рис глобалізації дослідники визначають глобальність. Наприклад, у монографії «Людина і соціум у глобалізованому світі» за ред. проф. О.К. Чаплигіна [11] глобальність розглядається як основне у глобалізації та береться як вихідне визначення глобальності У. Бека – якісна характеристика життя у світовому суспільстві, де уявлення про замкнутий простір перетворилося на фікцію. Сама глобалізація відповідним чином визначається як «процеси, в яких національні держави та їх суверенітет вплітаються в павутину транснаціональних акторів і підпорядковуються їх владним можливостям, їх орієнтації та ідентичності. Це процес, який створює транснаціональні соціальні зв'язки і простори, знецінює локальні культури і сприяє виникненню третьої культури» [4]. Ми не можемо не погодитись з думкою дослідників про глобалізацію як глобальність та відкритість, це визначальні риси процесів глобалізації, в той же час думка У. Бека про знецінення локальних культур під час глобалізації нам здається не зовсім вірною: при глобалізації відбувається складання нової ієрархії локальних культур, де належність до локальності не є основною цінністю, але така делокалізація співіснує з локалізацію, це не тільки використання відомого поняття «глокалізації», а й загалом розуміння нових механізмів культуротворення, що використовуються глобалізацією.

Аналіз останніх досліджень. В деяких дослідженнях говориться про Давню Римську імперію як глобалізовану [13], в деяких глобалізація як світове явище пов'язується тільки з началом XXI ст. [3; 4; 10]. В теоріях І.Валлерстайна глобалізаційні процеси починаються з XV ст., сповідуючи світ-системний підхід, він розглядає глобалізацію як складне, багатокомпонентне явище, в тому числі це і боротьба за гегемонії, і розгортання концепції «часу великої тривалості» Ф. Броделя. Історія розглядається Валлерстайном як розвиток різних регіональних світ-систем (світ-економік і світ-імперій) [6], які довгий час конкурували одна з одною, поки європейська світ-економіка не стала домінуючою. Тим самим І.Валлерстайн оспорює традиційні концепції (формаційний, цивілізаційний підходи філософії історії), пропонуючи нову, третю парадигму суспільного розвитку. Центр (ядро) має гегемонну силу, яка є здатністю держави розповсюджувати свої правила у міждержавну систему не тільки через ринок, але й політичний вплив. Але гегемонія — це радше не структура, а процес у часі, тут поєднуються структуралістські та броделівські підходи до глобалізації [14].

Ми займаємо помірковану позицію і можемо говорити про етапи розвитку культури, які готують глобалізацію, у XVII – XVIII ст., це протоглобалізація Слобожанщини до 1800-1804 рр. Протоглобалізація відрізняється від сучасної глобалізації практикою експансіонізму, методами управління глобальної торгівлі, фінансами, а також комерційними інноваціями. З переходом експансіонізму до Європи, країни стали конкурувати за досягнення світового панування, до 1800 років процес глобалізації був зосереджений на матеріальному світі і праці, необхідної для його виробництва, це порядок примирення традиційної культури з новим світовим порядком глобальної торгівлі, а також пристосування традиційної культури до експансіонізму. Поняття протоглобалізації розробляється у працях А. Гопкінса і К. Бейлі [12, p. 15].

Головною метою нашого дослідження є саме національно-культурна ідентичність Слобожанщини у глобалізованому світі, її змінюваність під впливом глобалізації, вплив концепту «глобалізації» на національний та регіональний філософський контекст ідентичностей.

Методи дослідження – герменевтичний аналіз,

історико-культурний аналіз, методи постколоніальних досліджень, соціальний конструктивізм, теорії постструктуралізму

Виклад основних матеріалу та результатів дослідження. Перший етап глобалізації 1804 – 1940 рр., другий етап – Друга світова війна і післявоєнний час, особливо 1990-2000 рр., коли відбуваються якісні зміни у самій глобалізації, в тому числі становлення інформаційного суспільства, незалежної України, постколоніального світу тощо.

У. Бека починає свої розмірковування з того, що глобалізація – ерозія старих відомих культурних процесів, в тому числі і національної держави, але одразу відмічає, що це не тільки можливі ерозії, але й явища культурної трансформації: «Бо глобалізація, як уже говорилось, означає насамперед денаціоналізацію – ерозію, але й можливу трансформацію національної держави у державу транснаціональну» [4, с. 31–34].

Буття стає дизайном, і глобалізація формує нові цінності, де відкритість означає насамперед руйнування установ та кордонів: «Глобалізація означає пізнаване на досвіді руйнування кордонів повсякденної діяльності в різних сферах господарювання, інформації, екології, техніки, транскультурних конфліктів і громадянського суспільства, означаючи, таким чином, дещо в принципі давно знайоме і одночасно незрозуміле, що з трудом розуміється, дещо таке, що з нездоланною силою змінює наше повсякденне життя і змушує усіх прилагоджуватись і відповідати на ці зміни» [4, с. 86–88].

Незважаючи на такі руйнації та трансформації, що загрожують самому поняттю культурної ідентичності в добу глобалізації, У. Бек залишається поміркованим оптимістом, називаючи услід за Х. Балла, нову добу глобалізації «новим середньовіччям» – створенням дієвих, перехресних ідентичностей, а на основі світового ринку повинні створюватись транснаціональні суспільства і зв'язки: «соціальні і політичні зв'язки й ідентичності повинні мислитися як перехрещені у поняттях глобальних, регіональних, національних і локальних відправних точок і концепцій дій» [4, с. 198]. На нашу думку, такі дієві, перехресні зв'язки створюються на Слобожанщині протягом XIX – XX ст., а в XXI столітті відбувається прискорення таких утворень, тобто транснаціональні суспільства не обов'язково трансімперські, транснаціональні культури є продовженням, на нашу думку, не імперських держав, а мультикультурних громадянських суспільств, стосовно Слобожанщини ми маємо тривалий розвиток мультикультурного суспільства.

Новий етап глобалізації полягає у подальшому проникненню в культуру інформаційних технологій: «Глокалізована стратегія стає можливою також завдяки новим інформаційним технологіям. Вони дозволяють здійснювати безперервне узгодження за допомогою відео-конференцій, електронної пошти і т. п.» [3].

Іншими визначальними рисами глобалізації відмічають якісну мінливість глобалізованого світу, його нестабільність, індивідуалізованість. Насамперед це праці та концепції З. Баумана, який говорить про глобалізоване суспільство як індивідуалізоване та мобільне, вказуючи на «поточність», «мінливість» сучасності [1; 2] Концепція З. Баумана ідентичності глобалізму ґрунтовна і намагається врахувати як соціально-історичні, так і ментальні зміни глобалізованих ідентичностей.

Основні положення його концептуальної розробки ідентичності у світі, що глобалізується, наступні:

1. Порядок як такий у глобалізованому світі втрачає цінність

2. Це поява нового часу – «роз'єднаного часу», що позначає раптовість і неочікуваність будь-яких змін, роз'єднаний час позалогічний та позасхематичний, епізодичний, фрагментарний, утворює фрагментарні наративи.

3. Ідея долі та відповідальності замінюється ідеєю самовідповідальності, вся провина за історію та перебіг подій лягає на індивіда, в «індивідуалізованому суспільстві» прецедент стає аксіомою, а індивід створює та виконує сценарії свого життя, він намагається побудувати публічну «агору» заради «справді автономної ecclesia», але за своїми благами та негараздами втрачає спільне суспільне благо: оповідачі історій розкривають «чисті факти», не бачачи за оповіддю цілісності.

3. Сучасні демократичні суспільства залишаються демократичними, коли розуміють, що демократія – антиінституціональна сила, що не дозволяє владі будувати жорсткі суспільні та політичні режими, це сила незгоди та критики, що рухає вперед глобалізовані суспільства, це критичні демократичні ідентичності, які весь час непокояться, що вони не достатньо демократичні.

4. Нова етика індивідуалізованого суспільства – етика бездомності та мрії про дім, це міське життя «чужих серед чужих». Поняття Чужого у сучасній феноменології насамперед розробляє Б. Вандельфейс. Б.Вальденфельс означає Чуже як гіперфеномен, який демонструє себе тільки тоді, коли ухиляється від схоплювання, його досвід – «досвід нездоланної відсутності». Доступ до недоступності Чужого, не руйнуючи власне Чужість, в концепції Б. Вальденфельс можна отримати, застосувавши нову методологію взаємин з Чужим. Феномен Чужого вимагає особливого логосу респонзивної феноменології як феноменології відповіді, логіки відповіді. Перша відповідь – це відповідь змістовна, яка заповнює пустоту, означену питанням. Друга форма – це відповідь на виклик, тут треба вже не заповнювати пустоти, а відповідати на претензії Чужого і Б. Вальденфельс формулює чотири варіанти відповіді на виклик [7; 8].Чужий привертає нашу увагу і становить нам виклик у культурі. Увага – це форма одночасно як внутрішнього, так і зовнішнього досвіду, оскільки цей досвід виникає не із інтенціонального акту суб'єкту, але із події появи чогось нового у горизонті видимого чи почутого. Це коливання на поверхні очевидного, коли щось впадає нам в око, Вальденфельс називає «пафосом» (Pathos). Іншою стороною «пафосу» є «відповідь» (Response) на цей виклик (поява нового в горизонті досвіду). У Баумана інше, нове розуміння Чужого, чужих, що постійно зустрічають індивіда у міському глобалізованому житті: «Саме власне безсилля породжує у них відчуття навіючої страх сили чужаків. Слабке зустрічається зі слабким і протистоїть слабкому; але при цьому обидва відчувають себе Давидом, що бореться з Голіафом. У своєму класичному дослідженні сучасного шовінізму і расизму Філ Коен висловлює пропозицію, що в основі усілякого роду ксенофобії, етнічної чи расової, усілякого сприйняття чужоземця у ролі ворога чи перепони, що обмежує суверенітет особистості чи колективу, лежать ідеалізовані уявлення про безпечний дім як смислову метафору. Образ безпечного дому перетворює те, що знаходиться «за його межами», у заповнену загрозами територію; її мешканці уособлюють ці загрози, й їх необхідно стримувати, відганяти і тримати на віддаленні…. Розуміння дому звужується до того

простору, де на малій частині хаотичного світу може бути забезпечено певне відчуття внутрішнього «порядку і установ», простору, котрим суб'єкт може безпосередньо володіти і керувати» [1, с.165]. Це та сама мрія про захищений світ, місце, що має кордони під надійною й ефективною охороною, території, чітко позначені і забезпечені захистом закону, майдан, позбавлений від ризиків, а в особливо – від непередбачуваних ризиків… Іншими словами, такий дім – це втілення мрії про зцілення від білей і страждань міського життя, життя чужих серед чужих. Проблема, проте, полягає у тому, що зцілення може бути лише уявним і постульованим; у своїй бажаній формі воно недосяжно – переважно постільки, оскільки неуникні дошкульні риси міського життя» [1, с. 166]

5. Руйнування соціальних установ та спільнот, ідентичність стає не груповою чи соціальною, а індивідуалізованою: З. Бауман іронічно використовує концепцію Е. Хобсбаума, котрий зазначає, що наукове вивчення спільнот та громадських зв'язків виникає тоді, коли спільноти зникли з життя, а громадські зв'язки руйнуються пришвидшеними темпами, оскільки, за словами Е. Хобсбаума, спільноти й ідентичності у соціологічному смислі цього слова стає все важче віднайти у реальному житті.

6. Ця ідентичність змінює режими пам'яті та забуття, забуття більш необхідне, ніж увічнення. Це палімпсестна ідентичність: людина намагається через ряд «нових починів» експериментувати з формами, що миттєво збираються і хутко розбираються, наносячи один шар фарби на інший; насправді, це нагадує палімпсест древності – текст, написаний на пергаменті поверх іншого. Це той різновид індивідуальності, котрий влаштовує глобалізований світ, де мистецтво забуття є не менш, коли не більш цінною якість, аніж мистецтво згадування, а сама пам'ять стає подібною до відеоплівки.

7. Такій мінливій ідентичності повинна відповідати нова етика – етика Іншого. Оскільки тільки етика, заснована на любові та повазі зможе сприйняти всю хаотичність, невпорядкованість та мінливість глобалізованого світу, тільки така етика може осягнути мінливість і відсутність гарантій: любити, як і бути моральним, значить бути і залишатися у стані вічної невизначеності. Етика Іншого необхідно повинна бути заснована на новому гуманізмі, на унікальності та цінності кожної людини, тож «індивідуалістичне суспільство» як спосіб окреслити проблеми глобалізованого суспільства, так і спосіб їх вирішити, коли таку етику можливо і необхідно побудувати.

Парадоксальним чином більша інтеграція суспільств при глобалізації робить індивідів та культури більш індивідуалізованими, глобалізація як процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації обертається фрагментизацією культур та індивідуалізацією. Поняття глобалізації приходить з соціальних наук та економіки. В 1983 р. Теодор Левітт (Theodore Levitt), професор Гарвардської школи бізнесу, опублікував статтю «Глобалізація ринків», тому сучасну популярність і широкий вжиток терміну часто приписують йому. Але 1990-2000 рр. глобалізація стає філософським та культурологічним терміном, а глобалізація ринків призводить до індивідуалізації спільнот.

Світ стає «нестримним», неконтрольованим, так одну з своїх відомих робіт про глобалізацію Е. Гидденс назвав дуже влучно «Нестримний світ», нестримний світ диктує нестримне реагування, нестримну відповідь культур. Гидденс говорить про зовсім нове культурне явище – «глобальне космополітичне суспільство» - і відповідно формування нових глобальних космополітичних культурних ідентичностей, але стара структура культурного реагування з ними не справляється, культурні ідентичності змінились, але ми звикли до старих культурних інституцій – «інституцій-мушлей»: «Ми продовжуємо говорити про націю, сім'ю, працю, традицію, природу таким штибом, неначе вони залишилися такими самими, що і в минулому. Але ж вони не такі. Зовнішня шкаралупа залишається, та внутрішньо вони змінилися… Це інституції, які стали неадекватними тим завданням, що вони їх покликані виконувати» [9].

Культурні ідентичності суспільств руйнуються, але тим більше стає відповідальність окремої людини, індивідуалізація не зло, а необхідний процес культурного розвитку, інституції повинні змінюватись, а глобальні ідентичності повинні співіснувати з відродженими локальними ідентичностями: наше суспільство не усталене або безпечне, а сповнене тривог і, понад те, покраяне глибокими поділами, що відбивають неспроможність наших соціокультурних інституцій.

Одним з способів подолання інституційних криз культурних ідентичостей можна вважати інформаційний підхід до глобалізації М. Кастельса [10].

М. Кастельс вводить поняття інформаціонального суспільства та інформаціональної економіки, що відрізняються від індустріальної соціально-культурної системи не через джерела росту виробництва, а через переорієнтацію останніх на технологічну парадигму, в основі якої інформаційні технології. Саме ця технологічна парадигма, на переконання М. Кастельса, створює глобальну економіку і світову глобалізацію. На першому етапові інформаціональної революції відбулись значні технологічні зміни процесів та продуктів, а також перерозподіл конкуренції, результатом першого етапу інформаціональної революції стало розповсюдження економічного прогресу. Більш того, розповсюдження виробництва, заснованого на знанні, і керівництво на весь спектр економічних процесів у глобальному масштабі «вимагає глибоких соціальних, культурних і інституціональних змін, а, враховуючи історію інших технологічних революцій, це займе деякий час. Ось чому економіка є інформаціональною, а не просто основаною на використанні інформації, оскільки культурно-інституціональні риси усієї соціальної системи повинні увійти у процес розповсюдження і використання нової технологічної парадигми» [10, с. 210].

Культурно-соціально наслідками першого етапу інформаційного суспільства, першого етапу глобалізації є: внутрішня фрагментизація робочої сили на інформаціональних виробників та решту; соціальне виключення багатьох індивідів та цілих сегментів суспільства, що не є інформаціональними виробниками чи споживачами; поділ логіки глобальної мережі потоків капіталу та людського досвіду життя робітників; криза національної держави як суверенної одиниці і відповідно криза старої форми політичної демократії, а також народження нової форми державності – мережевої держави, а також зростання ролі засобів масової інформації, крім того, маніпулятивних стратегій останніх.

М.Кастельс застерігає про створення нової форми держави, та стратегічні ігри, де політика позбулась колишньої влади, але не впливу. Глобалізація капіталу, децентралізація владних повноважень і перехід їх до регіональних і локальних урядів створюють нову геометрію влади, породжуючи нову форму держави

– «мережеву державу. Соціальні актори і громадяни взагалі максимізують можливості представництва своїх інтересів і цінностей, розігруючи різноманітні стратегії у відношеннях між різними інститутами, на різних рівнях компетенції» [10, с. 423]. Наприклад, громадяни деякого даного європейського регіону будуть мати більше можливостей для захисту своїх інтересів, коли вони будуть підтримувати свою місцеву владу в альянсі з Європейським Союзом проти свого національного уряду, створюється локальна/регіональна автономія на противагу як національним, так і наднаціональним інститутам. Кастельс пояснює це тим, що політичні інститути в глокалізованому суспільстві схожі на агентства по укладанню угод, а не на місця влади, політична система позбавляється колишньої централізованої влади, але не соціокультурного впливу.

Влада стає «владою-знанням» (М. Фуко), вона вписується в існуючі культурні коди та символічним чином визначає прийняття рішень, політичне та культурне життя, це символічний бік влади в інформаціональному суспільстві, в цьому її нематеріальність, вона організовує життєвий досвід згідно до категорій певної поведінки, заохочуючи певні вибори чи відлякуючи від інших, влада стає конструктивною, організовуючою патерни, але не менш реальною: «Наприклад, коли населення відчуває неідентифіковану багатовимірну загрозу, організація подібних страхів через посередництво наступних кодів: імміграція–раса–бідність–соціальна виплата–злочинність – втрата роботи – податки - загроза забезпечує мету, що ідентифікується, визначаючи НАС як протилежність ЇМ і схвалює тих лідерів, котрі мають найбільший кредит довіри щодо підтримки того, що сприймається як розумна доза расизму і ксенофобії» [10, с. 465].

Культура визначає життя в новому глобалізованому суспільстві, тобто в довгостроковій перспективі немає значення, хто саме є владою та має владні повноваження, але є еліти від влади, що формуються та реалізовуються під час свого нетривалого строку перебування при владі, яке вони використовують для досягнення привілейованого доступу до матеріальних ресурсів та соціальних зв'язків, культурного та символічного капіталу: культурні бої суть битви за владу в інформаційну добу. Вони ведуться головним чином у засобах масової інформації й з їхньою допомогою. Нова глобалізована влада визначається через мережі інформаційного обміну, котрі співвідносять соціальних акторів, інститути і культурні рухи за допомогою символів та їх маніпуляцій.

Висновки. Більша інтеграція суспільств при глобалізації робить індивідів та культури більш індивідуалізованими, глобалізація як процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації обертається фрагментизацією культур, локалізацію до регіональних ідентичностей (Слобожанщина) та індивідуалізацією

Підбиваючи підсумки концепції М. Кастельса нового глобалізованого інформаціонального суспільства, можна сказати, що надзвичайну роль у новому глобалізованому суспільстві М. Кастельс надає не політиці чи соціальним стратегіям, а культурі. Культура як джерело влади і влада як джерело капіталу, в тому числі символічного, лежать в основі нової соціальної ієрархії інформаційної доби та процесів глобалізації, побудові нових моделей регіональних ідентичностей.

Глобалізаційний «світ-як-супермаркет» створю нову фігуру споживача, що не споживає, а тільки користується можливостями. Надлишковість індустрії та репрезентації призводить до надлишковості самого споживача у системі глобального ринку – він стає користувачем, змушеним до багатьох безкінечних виборів, часто ілюзорних, тому фактично нова етика глобалізації будується на змінюваній ідентичності та моді як головному факторі вибору, що позбавляє етичний вибір його сутнісних характеристик і перетворює людину на жертву споживання та робить гравцем, що споглядає за можливостями, але схиляється від їх надлишку. Певною альтернативою такого розуміння глобальної ідентичності звичайно є традиційні етики, зокрема християнська етика.

«Національна ідентичність», «національна ідея», «радянськість», «європейськість», «глобальність» є доповнювальними моделями модерного суспільства і доки модернізація не завершиться у пострадянських суспільствах, в тому числі українському, ми будемо зустрічати елементи цих моделей.

При розгляді ідентичності необхідно враховувати, що нова глобалізовна ідентичність можлива тільки у комунікаційному просторі з іншими, при цьому вищим необхідним типом спілкування при виробленні ідентичності є спілкування з вищими цінностями і Богом.

Глобалізація, зокрема різні інтерпретації самого концепту «глобалізації», актуалізує загальні проблеми ідентичності та ідентифікації.

Глобалізація – ерозія старих відомих культурних процесів, в тому числі і національної держави, це не тільки можливі ерозії, але й явища культурної трансформації, що ми спостерігаємо як загалом в українському суспільстві, так і на рівні регіональних культур.

Перспективи дослідження полягають у подальшого розгляді проблем глобалізації та її функціонування у зв'язку з розвитком як національних держав, так і громадянського суспільства, регіональних культур. Для філософської антропології актуальним залишається питання, наскільки національно-культурна ідентичність надає свободу сучасним суспільствам, наскільки глобалізація визначає механізми внутрішньої та зовнішньої колонізації, а також зміни стереотипів. Практичне значення мають вивчення культурного комплексу тієї чи іншої національної ідентичності, навчання етиці іншого та міжетнічній толерантності. Результати дослідження можуть бути використані у науково-просвітницькій, екскурсійній та навчальній діяльності, у курсах з філософії культури, історії української та світової культури.

Бібліографічні посилання

1. Бауман З. Индивидуализированное общество [Текст] : пер. с англ. / З. Бауман. – М. : Логос, 2002. – 181 с.

2. Бауман З. Текучая современность [Текст] / З. Бауман. – СПб : Питер, 2008. – 240 с.

3. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия [Текст] / У. Бек. ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника — М. : Прогресс-Традиция, Территория будущего, 2007. – 464 с.

4.Бек У. Что такое глобализация?: Ошибки глобализма – ответы на глобализацию [Текст] / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. – М. : Прогресс-традиция, 2001. – 303 с.

5. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире [Текст] / Иммануил Валерстайн – Спб. : Университетская книга, 2002. – 416 с.

6. Валлерстайн И. Мирсистемный анализ: введение [Текст] / Иммануил Валерстайн ; пер. з англ. Н. Тюкиной. – Москва : Территория будущего, 2006. – 248 с.

7. Вальденфельс Б. Между культур. [Электронный ресурс] / Б. Вальденфельс. – Режим доступа : /http://anthropology.runet.ru/

old/6/wald.htm – Загл. с экрана.

8. Вальденфельс Б. Мотив Чужого [Текст] : пер. с нем / Б. Вальденфельс. – Минск : Пропилеи, 1999. – 176 с.

9. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь [Текст] / Э. Гидденс.– М. : Весь мир, 2004. – 120 с.

10. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе [Текст] / пер. с англ. А. Матвеева ; под ред. В. Харитонова. – Екатеринбург : У-Фактория (при участии Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с.

11.Людина і соціум у глобалізованому світі: монографія [Текст] / [О.К. Чаплигін та ін.] ; за ред.проф. Чаплигіна.О.К. – Х. : ХНАДУ, 2012. – 340 с.

12.Norton P. Birth of the Modern World [Text] / P. Norton, C. Bayly. – Malden, MA : Blackwell Pub, 2004. – 370 p.

13.Matthew D. Ancient Rome: From the Early Republic to the Assassination of Julius Caesar [Text] / Dillon Matthew, Lynda Garland. – New York : Routeledge,2005. – P. 56–58.

14. Wallerstein I. [Electronic resource]. – Mode of access : // http://www.iwallerstein.com/ – Title from the screen.

Титарь Е. В. Концепт «глобализация» в контексте национальных и региональных культур: Слобожанщина в глобализированном мире.

Доказано, что современные идентичности являются продуктом глобализации как нивелирующей рыночной системы и артикуляции национальных и региональных культур. Рассмотрено глобализацию как антропологическую попытку построить грандиозную иерархию без иерархий. Альтернативой глобальным потребительским идентичностям являются традиционные этики, в частности христианская этика. Украинская культура должна преодолеть глобализационные риски с помощью культурного посредничества, мультикультурализма и национальных традиционных культурных стратегий.

Ключевые слова: идентичность, мультикультурализм, глобализация, традиционные этики, украинская культура

Tytar O. Concept «Globalization» in national and regional cultural context: Slobidska Ukraine in global world.

It is proved that contemporary identities are a globalization as leveling market system and articulation of national and regional cultures. We consider globalization as anthropological attempt to construct grandiose hierarchy without habital hierarchies. Alternative to global consumer identity are traditional ethics, in particular Christian ethics. Ukrainian culture should overcome globalization risks by means of cultural mediation, multiculturalism and national traditional strategy.

Key words: identity, multiculturalism, globalization, traditional ethics, Ukrainian culture, philosophy of culture.

Надійшла до редколегії: 04.04.14 р.

УДК 141.7

О. С. Туренко

Донецький юридичний інститут МВС України

СОЦІАЛЬНЕ ВЧЕННЯ СВ. АВГУСТИНА – ВАРТОСТІ ЗЕМНОГО ПОРОЗУМІННЯ Й ШЛЯХИ ДО ІДЕАЛЬНОЇ СПІЛЬНОСТІ

Виявляється соціальна доктрина св. Августина, її ключові елементи та консолідуючи принципи. Трактування мислителем соціальної реальності є завершеною теологічною системою, яка спрямовує індивіда і людські спільності до активної реалізації трансцендентної мети. Включений в рух історії соціум, трактувався як динамічна цілісність, заданість якої хоч і визначена Богом, але в цьому просторі вільно виявляються індивідуальні і колективні рішення. Кожний соціальний елемент (родина, місто, народ, держава) затверджують свої аксіологічні вартості – мету життя, і цим формують шлях до уявленої ідеальної спільності, або навпаки. Консолідуючим принципом суспільних елементів в августиніанстві виступає любов, трансцендентна мета, природний закон, колективне порозуміння. Виразним прикладом ідеальної консолідації всіх соціальних елементів св. Августин бачить у мові народу.

Ключові слова: соціальна доктрина, св. Августин, родина, мова, місто, народ, держава, порозуміння.

Модерне переконання, що Середньовічна теологічно-філософська думка зовсім не виробила соціальних доктрин і не розглядала суспільних конструкцій та історичних закономірностей, не відповідає дійсності. Справді, соціальна проблематика не була ключовим питанням середньовічної думки, але в межах роз'яснення іманентного, гріховного й тимчасового світу, більшість мислителів цієї доби виразно виказували свої думки стосовно цієї теми. Втім, завдяки пануванню теологічних переконань соціальна проблематика мала слабку мотивацію і тому була нерозвинутою часткою доктрин богословів. Формоутворюючу роль у становленні соціальної доктрини Середньовіччя відіграло вчення св. Августина, головні елементи якого, автор і прагне розкрити.

Відтак метою статті є виявлення соціальної доктрини св. Августина, характеристика його ключових елементів та консолідуючих принципів. В анонсованому питанні автор буде спиратися на праці С. Аверінцева, І. Бойченко, М. Гарцева, Е. Жильсона, П. Козловського, О. Лосєва, Г. Маєра, Г. Майорова, С. Неретиної, А. Погоняйло, А. Столярова, В. Уколової, Є. Трубецького та ін.

Doctor excellentissimus поєднував соціальне вчення з доктриною земного часу, історії людства, що розкриває Боже провидіння. Августинова теорія історії, на думку А. Марру, характеризується амбівалентністю, «…коли люди, обмежені рамками вічності і залежні від провидіння, управляли своєю особистою долею і судьбою людства» [1, с. 39]. Завдяки амбівалентності Августинова доктрина отримала наступні тенденції. По-перше, вона виходить з позиції, що всі соціальні явища слід розглядати частиною всесвітнього процесу. Мислитель осягав світові процеси як відношення індивіда й церковної громади до Бога. Цю світоглядну позицію розкриває Л. Дюмон, який помічає, що «…на перший погляд кінцева мета живить амбівалентне відношення до життя в світі, так як світ, через котрий християнин здійснює паломництво в цьому житті, є і перешкодою спасінню, і умовою його. Втім, краще було осягнути всю картину в ієрархічних термінах, адже життя у світі не просто відкидається або заперечується – воно лише релятивізується по відношенню до судьби єднання людини з Богом та всесвітній благодаті. Орієнтація на позасвітню мету як на центр тяжіння вводить свого роду ієрархічну шкалу, на яку,… вміщується все мирське» [2, с. 86].

Друга особливість виходить з першої. На думку богослова, Усесвіт поділяється на Civitas Dei та civitas terrene. Град Божий – то царство Христа, яке мало своє тимчасове віддзеркалення на землі в давньоєврейської історії, а за пізніших часів відображено в церкві. Град Божий – це співтовариство істинно віруючих – царство істинної любові до Бога, деякий ідеальний образ спільного життя, який остаточно опанує світ після Страшного суду.

Навпаки, Град земний є спільнотою грішників, царством себелюбства та надії на себе. Обидва царства мають свої прообрази до-часово і не обмежені історією. Їх майбутнє вже передзадане. Роз'яснюючи природу двох Градів, Г. Маєр помічає, що «…як civitas Dei (coelestis), так і civitas terrene (Diaboli) починаються з космічного розмежування ангелів і демонів: обидві ангельські держави є вихідними і цільовим пунктом земної драми обох громад, адже civitas Dei, оскільки її справжнє місце на небі, на землі лише чужинка й мандрівниця, тому перебування в очікуванні скорого повернення на батьківщину, проте civitas terrene... залишається прикутою зі всією своєю владою до землі, доки в останній день Страшного суду не буде вкинута до суспільства демонів» [3, с. 82].

Передзаданість двох Градів вплетені в два стани Всесвіту – вічності і тимчасовості, і мають своє визначення в душі, яка постійно знаходиться між актуальністю вічності і тимчасовим прагненням існувати. Такий суб'єктивний вимір двох Градів пов'язується св. Августином двома видами воль – доброю та злою, які пронизують історію і направляють людство до двох просторів – вічності й тимчасовості.

Відтак доктрина Двох Градів тісно пов'язана з концепцією історії. Світ та історія, соразмірні й існують в ordinatio Dei, який був порушений гріхопадінням. Через це історія стає ущербною взаємодією Божого та людського, яка, втім, хоч і визначена Провидінням, реалізується через людську волю. В цьому сенсі Р. Козеллек помічає, що св. Августин «…озвучив внутрішній досвід часу, пропустивши його крізь призму теології, досвід, який дав йому можливість поставити під сумнів усе, що пов'язане із земними подіями. Хоч би що відбувалося на цій землі, у структурному відношенні може повторюватися, і само по собі не є важливим, натомість, якщо спрямувати свій погляд у потойбічний світ і в напрямку Страшного суду, стає неповторним і набуває найвищої ваги. Саме з того положення, що сенс історії перебуває поза її межами, Августин черпає свободу трактування сфери людських дій і страждань, і з особливої висоти, котрої він набуває завдяки цьому, з особливою гостротою сприймає земні події» [4, с. 143].

Інтерпретуючи реалізацію в історії задуму Бога, отець церкви поділяє земний час на сім віків: перший – від Адама до всесвітнього потопу; другий – від цього потопу до Авраама; третій – від Авраама до Давида; четвертий – від Давида до Вавилонського полону; п'ятий – від Вавилонського полону до народження Христа; шостий – від народження Христа до його розп'яття з наступним воскресінням; сьомий, коли Бог відпочиває, – від сходження Христа на небо до Страшного суду [5, с. 171]. Всі сім «днів» відмінні своїм змістом і це спонукає на думку, що Августинова теорія історії має характер релігійно-моральної еволюції, виховання людства. В ній покладена ідея поступового удосконалення людської сутності. Св. Августином сформована надія, що історія залежить від соціального, морально-релігійного удосконалення людини.

Одночасно з цим історія й земне життя є переплетінням двох Градів, які мають свої елементи і вишуковані до Божої благодаті в ієрархічному порядку. Кожен елемент земного життя має свою належність до одного із Градів, або знаходитися у стані змішаного Граду (civitas permixta). До його елементів св. Августин включив реальні суспільно-політичні інституції: сім'я та родина, спільноти та громадські союзи, міста, народи, суспільство та держава.

Гіппонський єпископ дотримується думки, що будь-яке суспільство внутрішньо має багатошарову природу. Під впливом злих та добрих вчинків множинності людей, суспільні прошарки знаходяться в постійній динаміці, яка, залежно від численності, що впливає на рух історії, визначає стан небезпеки. В цьому сенсі мислитель помічає, що «…за громадянською спільнотою або містом слідує державний союз, в якому бачать третю ступінь людського спілкування, починаючи від сім'ї, переходячи до міста і завершуючи державою; останнє, як зібрання вод, чим обширніше, тим більшу небезпеку воно представляє» (De civ. Dei. XIX; 14) [6, с. 1017]. Отже, філософ визнає, що людина є істотою як духовною, так і соціальною, а земні спільноти є природними творіннями, які мають динамічні ознаки – їх численність впливає на рівень безпеки і щастя колективного життя.

При тому св. Августин не роз'єднує індивіда, його земні сподівання та діяльне життя від перелічених суспільних інституцій та їх історичної динаміки. Навпаки, мислитель вважає, що людина є нероздільним елементом соціального, всіх його процесів. В цьому сенсі схоласт стверджує, що «…кожна окрема людина, як буква в реченні, є свого роду елемент держави, якою б велетенською вона не була» (De civ. Dei. IV; 3) [6, с. 164].

Визначив відношення одиничного до загального, св. Августин надає характеристику ключовим елементам соціального. Для нього сім'я є найвагомішою цінністю – соціальним інститутом, в якому розпочинається релігійне і моральне становлення людини. В ній сконцентровані значущі соціокультурні й релігійні цінності, на основі яких проходить жива комунікація та формується спадковість між живими та мертвими. Основою християнської сім'ї є не лише природній та божественний закон розмножуватися й продовжувати род людський і прагнення щасливого життя, але й концепт позачасової єдності родичів, який повинен відбутися після Страшного суду. Від того, сім'я для отця церкви, є живою часткою тіла Христа. Вона, що має початок в любові, спрямована на мир, на здобуття духовної довершеність та соціальної злагоди. Можна признавати, що істина сім'я є початком люблячого цілого – тою часткою Града Божого, яку можна споглядати людським зором.

Для св. Августина досягнення християнського ідеалу починається з утворення сім'ї, яка для істинно віруючого, виступає первісним соціальним простором удосконалення себе та своїх близьких – колом найулюбленіших. Певно, найповніше розкриває Августиновий зміст та мету сім'ї І. Ільїн, який зазначає, що «…у шлюбі й в сім'ї людина навчається від природи – любить, із любові і від любові страждати, терпіти і жертвувати, забувати про себе и служити тим, хто йому ближче та миліше всього. Тому сім'я виявляється як би природною школою християнської любові, школою творчої самопожертви, соціальних відчуттів і альтруїстичного образу мислення» [7, с. 180].

За думкою св. Августина будь-яка сім'я (а тим більш християнська), це деякий розумний стан упорядкованості та миру серед людей, що знайшли злагоду між собою. При тому, головну роль в сім'ї мислитель покладає на батько-християнина. Голова родини перебуває в двох соціальних площинах – в приватному та публічному світах – у своїх справах та житті батько поєднує дві сфери соціального співбуття. На нього покладається обов'язок збереження миру і злагоди, утримання упорядкованості між двома різнорівневими соціальними царинами. А також обов'язок виховати у дітей строгої традиції притримуватися громадянських та Божих законів. Отже,

голова родини стає практичним виконавцем Божої волі. Він мусить бути доброчесним християнином – моральною людиною, яка опікується про своїх близьких, а через них турбується і впливає на громадське суспільство – дбає про його упорядкованість та злагоду.

Св. Августин визначає подвійний обов'язок батька перед родиною та громадською спільнотою, який перетворюється у стан смиренного примирення з будь-якою людиною, з людським світом загалом. Практичне досягнення стану упорядкованого порозуміння включає у себе, на думку мислителя, дві моральні поради: по-перше, вимогу нікому не шкодити, а по-друге, приносити користь, тим кому це потрібно. Ці два моральні приписи стають імперативною нормою істинного вірянина. Проте, його головнішим обов'язком є любляча турбота про родину. В цьому сенсі мислитель зазначає, що «…перш за все йому належать опікуватися про своїх домашніх: вони ближче і доступніші за інших його порадам і піклуванням через порядок природи, через порядок самого людського спілкування. Чому апостол і говорить: «Якщо ж хто про своїх і особливо про домашніх не дбає, той зрікся від віри й гірше невірного» (I Тім, 5:8). Звідси виникає домашній мир, тобто впорядкована згода щодо управління і розуміння тих хто живе разом. В оселі праведного, що живе вірою, і який знаходить ще в мандрівному видаленні від небесного граду, і керманичі служать тим, ким управляють. Адже управляють вони не з бажання панувати, а по обов'язку піклуватися, і не з гордості свого владного положення, а із співчуваючої передбачливості» (De civ. Dei. XIX; 14) [6, с. 1032–1033].

Батько-християнин, у відношенні з близькими, мусить притримуватися євангельських заповідей. Вони роблять батько не лише досконалим керманичем сім'ї, але гідним і доброчинним громадянином – вільною особою, що проваджує доброчинний образ життя. Своїм життям, батько (а за ним вся родина) стає повноцінним елементом того загального, в якому сім'я знаходиться в земному часі та просторі, й тою часткою цілого, яка спрямована до спасіння роду людського. Відтак св. Августин надає взірець ідеального громадянина і Respublica Christiana, для якого по великому рахунку нема розділу на приватну й публічну царини життя, а навпаки вони існують у взаємозалежності, в природній цілісності. Роз'яснюючи Августинову теорію взаємовідношення приватного та публічного, Д. Елштайн помічає, що в цій теорії «…всякий початок несе в собі якусь частину природи цілого, у цьому випадку – громадянського суспільства (…це робить співвідношення домівки [domus] і громадянського суспільства [civitas] неминуче асиметричним). І, що найважливіше для Августина, на відмінну від Аристотеля, родина й місто, громадське й приватне не розходяться врізнобіч, як типи чи «різновиди», а радше аспекти цілого вносяться в частини, й цілість і значення частини розвиваються, або стати невід'ємною частиною цілого» [8, с. 79].

У відміну від християнської сім'ї, поганська сім'я виступає атомінізованим елементом публічного життя, відчуженою часткою цілого. Адже, в ній немає ключового принципу благого упорядкування – любові до Бога, моральних та розумних методів взаємовідношень в родині, і тому, вона спрямована лише на саму себе, на своє самолюбство і сподівається лише на себе. Таким чином, поганська або маловірна сім'я, як відвернута частка, є не досконалим упорядкуванням любові, вона потребує свого цілеспрямованого перетворення – прилучення (примусового) до євангелічних принципів. А якщо згадати, що св. Августин «…висловлює думку про те, що родина, сімейні стосунки (приватність) є початком, у якому зароджується частина соціального цілого, в тому числі і громадянського суспільства» [9, с. 32], то певно, саме з родини, богослов передбачає трансформацію земного Града на Град Божий.

Св. Августин бачить у родині початок міста або громадського союзу. По визначенню мислителя, кожне місто «…є не що інше, як множинність людей, які поєднанні відомим союзом співжиття» (De civ. Dei. XV; 8) [6, с. 720]. Такий союз, як і будь-який початок, має своєрідну мету. Історичне виникнення міста, на думку мислителя, первісно не було пов'язане з духовним спасінням, а мала за мету полегшення земного життя і найголовніше, затвердження суспільного миру серед людей. В цьому сенсі місто виступає в августиніанстві як позитивний феномен земного життя та історії людства. Місто все ж виправдовує мету свого земного виникнення – забезпечує відносною безпекою, миром та злагодою. Його образ стає символом вічного існування Града Божого, союзом «...для [колективного] співжиття». Зміна ракурсу мети міського співжиття на євангелічне спасіння, стає підґрунтям колективної дії християнської громади, яке мусить формувати нову спільність, що існує в любові та мирі. Більш того, на переконання св. Августина, земне місто потенційно може перетворитися в Град Божий – простір панування любові до Бога, «місце дома Бога», приклад якого являє собою Єрусалим (De civ. Dei. XVII; 3) [6, с. 847].

Продовжує розгляд соціальної ієрархії св. Августин з характеристики народу, який поєднує в собі чимало родів та міст. Мислитель визначає народ, як «…не якийсь натовп, а сукупність людей, з'єднаних взаєморозумінням у значенні визначення прав і взаємної користі» (De civ. Dei. II; 21) [6, с. 87]. З цього виходить, що множинність людей в певний історичний час, консолідувалися в єдине ціле – народ. Це відбулось під впливом земної необхідності здобуття миру, безпеки, добробуту, завоювання або панування над іншими народами. Але ж найкращий принцип консолідації народу є духовна мета, – зауважує мислитель.

Відтак множинність людей розумно знаходять порозуміння та однодумність для свого об'єднання (cuneus), принципи якого зберігають в традиціях та мові народу. Як деякий принцип порядку, однодумність є не лише ключовою ознакою народу, але одночасно в прихованій формі природним потягом людей буди єдиним цілим, об'єднатися з тим кого ти любиш. Тобто, однодумність або порозуміння, однодушність (concordia), для св. Августина, є деякою, хоч і недосконалою, формою любові, вищим потягом до об'єднання, який архетипово закладений Творцем в душу кожної людини. В цьому сенсі богослов зазначає, що «…народ складає одну державу, для котрої різнодумство надзвичайно небезпечно. А що таке різнодумство, як не відсутність однодумності? З багатьох воїнів складається одне військо, і чи не всяка армія тим непереможна, чим більш об'єднується в одне? Звідси і саме об'єднання в одне названо cuneus, як би – couneus (з'єднання). Що таке любов, як не бажання бути єдиним з тим, кого любиш?» (De. ord. II, 18) [10, с. 152].

Щоб досягти суспільного стану concordia і об'єднатися множинності людей в ціле, кожному слід порозумітися в мові. Будь-яка множинність не повинна повторювати сумно звісний біблійний символ людської погорди і невдалий «проект» досягнення небес – вавілонське змішання мов. Навпаки, св. Августин

виступає за одномовність народу, адже мова є його самобутньою ознакою. Будь-яка мова є досягненням певного порозуміння окремого народу (здобутого рівня любові), яке відбулося в Його волі та історії. Руйнація ж Вавилонської вежі і послідуюча за цим багатомовність є покарання за погорду, ознаку земного Граду, а не запереченням багатомовності.

Св. Августин підкреслює, що як природний закон, мова не може бути нав'язана іншим народам насильницьким засобом, адже це порушує внутрішню злагоду народного союзу і руйнує вільну волю людини. Мова для мислителя є результатом історичного розвитку множинності людей, котрі застосовуючи вільну волю знайшли єдині принципи спілкування – concordia, порозуміння для співжиття і знаходження шляхів для духовного удосконалення, і навпаки духовна комунікація визначає мовні виміри кожного народу. Більш того, отець церкви цілком осягав здібність мови підкорювати себе інші мови і волю народу, але, осуджував створення одномовного простору в імперії, який будується на крові. Він бачив в цьому явище повернення до Вавилону і попереджав, що «…мова для того, хто повеліває – знаряддя панування; в ньому і отримує осудження погорда» (De civ. Dei. XVI; 4) [6, с. 780].

Таким чином, мова, в августиніанстві виступає консолідуючим фактором народу. Її вільне існування є простором певного рівня люблячого, розумного порозуміння багатьох, простором синхронізації індивідуального та колективного. Як втілення природного закону вона має вищу духовну мету – знайти колективну віру та шлях наближення до сакральної комунікації з небесною сферою, можливістю згуртованого звернення до Бога, колективним покликом до Його милосердя.

Поєднання людей з визначеною метою, на думку св. Августина, є головною ознакою і принципом історичного руху народу. Саме реалізація загальнозначимої мети дозволяє народу створити державу і визначити форму правління, сформулювати міру участі в загальній справі великої або меншої частки громадян в управлінні спільністю. В сенсі особливостей республіканського правління і його зв'язку з принципами порозуміння народу мислитель помічає, що «…якщо ж останнього ні, то, звичайно відсутній, і народ, якщо подібне визначення народу вірно. Отже, немає і республіки; немає народної справи там, де немає самого народу» (De civ. Dei. XIX; 23) [6, с. 1053]. Таким чином, рівень порозуміння народу його concordia визначає характерні особливості державного правління, і навпаки.

Загальновизначена мета (прагнення до ідеального образу кращого життя), сутнісна ознака прагнення народу, на думку св. Августина, визначають його стійкість та цілісність в складних перипетіях історії. Пояснюючи цю думку, мислитель міркує: «…якщо казати, наприклад: народ є поєднання розумної юрби, що об'єднана деякою вищою спільністю, яку вона любить, у такому разі, щоб бачити, який той або інший народ, потрібно звернути увагу на те, що він любить. Втім, що б він не любить, якщо ця спільність не тваринний натовп, а істот розумних, і якщо воно поєднано спільністю улюблених ними речей, воно небезпідставно носить назву народ. Певно, народ буде, настільки краще, наскільки він одностайний в кращому, і настільки гірше, наскільки одностайний в гіршому. Римський народ,… дійшовши до жорстоких обурень, а від них до союзницьких і громадянських воєн, похитнув і розладнав цю одностайність, що становить деяким чином здоров'я народу, про те свідчить історія» (De civ. Dei. XIX; 24) [6, с. 1053]. Відтак св. Августин затверджує думку, що зникнення будь-якого народу з історичної мапи, обумовлено його нездатністю зберегти кращу мету – добре єство надане Богом.

Встановлюючи мету свого поєднання, народ зумовлює свою праведність до ідеальної сфери існування – Граду Божого. І якщо мета, любов народу спрямована не до Бога, а на інші тривіальні та низовинні речі, то, згідно зі св. Августином, цей народ не Божий. Такий народ сам відрікся від Його благодаті, і тому його майбутнє вже визначено – він втратить свою злагодженість, внутрішню цілісність. Його горизонтальна спрямованість на земне, намагання, як це було у римлян, панувати над всіма або інша себелюбна примха, завершиться новим вавілонським крахом – перетворення народу на юрбу.

Св.Августин вважав, що поки всі народи не трансформуються у Respublica Christiana, зло та погорда сила Града земного не спаде, доти мить спасіння всіх не настане. Відтак перед християнами повстає завдання: щоб не трапилось і які б скрути не прийшлось перебороти, слід обернути представників Града земного в віру Христа. В цьому сенсі св. Августин навчає: «…серед ворогів приховуються майбутні громадяни, і не слід вважати даремним для них того, до чого вони, поки не утворилися праведниками, відносяться вороже; так само точно і град Божий: поки він мандрує в цьому світі, має ворогів, поєднаних з ним спілкуванням таїнств, але не мають нагоду успадковувати долю святих; серед них є вороги таємні, а є і явні; останні не коливаються навіть нарікати на Бога, якому присягалися, наповнюючи разом з іншими ворогами театри, а з нами – церкви. Але у виправленні і деяких з них зовсім не слід зневірятися, коли скоро і серед запекліших ворогів приховається часом приречені друзі, ще невідомі навіть для себе самих. Бо ці два гради переплетено і взаємно перемішано в справжньому столітті, поки не буде розділений на останньому суді» (De civ. Dei. I; 35) [6, с. 55–56].

Завершуючи, мусимо зазначити, що соціальна доктрина св. Августина є доволі цілісною і завершеною системою, яка спрямовує індивіда і людські спільності до активної реалізації трансцендентної мети. Соціум включається мислителем в рух історії, заданість якої хоч і визначена Богом, але простір якого відкритий для колективної та індивідуальної свободи, відкритий для вільного рішення кожного. Через це соціальні елементи (родина, місто, народ, держава) виявляють свою духовну спрямованість й принципи порозуміння – мету життя і цим затверджує свою сутність і подальшу долю в історії. Досягнення згоди всіх соціальних елементів визнається мислителем складною задачею, яка передбачає синхронізацію індивідуального і колективного, гармонію приватного і публічного, і головне – аксіологічною узгодженістю іманентного і трансцендентного. Консолідуючим принципом суспільних елементів в августиніанстві виступає любов, трансцендентна мета, природний закон й злагода, які яскраво уособлюються в мові.

Бібліографічні посилання

1. Ле Гофф Ж. Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада [Текст] / Жак Ле Гофф ; пер. с франц. С. В. Чистяковой и Н. В. Шевченко ; под ред. В. А. Бабищева. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – 328 с.

2. Дюмон Л. Модифицированный взгляд на наши истоки: христианские начала современного индивидуализма [Текст] / Луи Дюмон // Ретроспективная и сравнительная политология. Публикации и исследования. – Вып. I. – М. : Наука, 1991. – С. 76–104.

3. Маєр Г. Августин [Текст] / Ганс Маєр // Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера : пер. з нім. – К. : Тандем, 2002. – 584 с. – С. 73–101.

4. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу [Текст] : пер. з нім. / Райнгарт Козеллек. – К. : Дух і літера, 2005. – 380 с.

5. Бойченко І. В. Філософія історії [Текст] : підручн. / І. В. Бойченко. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 723 с.

6. Августин Блаженный О граде Божием [Текст] / Блаженный Августин. – Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2000. – 1296 с.

7. Ильин И. А. Путь духовного обновления [Текст] / Ильин И. А. // Сочинения в 2-х т. – Том 2. Религиозная философия. – М. : «Медиум», 1994. – 576 с.

8. Елштайн Дж. Б. Громадський чоловік, приватна жінка. Жінка у соціальній і політичній думці [Текст] / Джін Бетке Елштайн. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2002. – 344 с.

9. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях: Монографія [Текст] / Анатолій Карась. – К. ; Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 520 с.

10. Бл. Августин. О порядке [Текст] // Августин Блаженный. Энхиридион, или о вере, надежде и любви. / Августин Блаженный. – К. : «УЦИММ-ПРЕСС» – «ИСА», 1996. – 413 с. – С. 98–156.

Туренко О. С. Социальная доктрина св. Августина – ценности земного согласия и пути к идеальной общности.

Раскрывается социальная доктрина св. Августина, ее ключевые элементы и консолидирующие принципы. Трактовка мыслителем социальной реальности является завершенной теологической системой, которая направляет индивида и человеческие общности к активной реализации трансцендентной цели. Социум трактуется как динамическая целостность, что включёна в историю. Хотя заданность социума и определена Богом, однако, одновременно с этим, он является пространством свободного проявления индивидуального и коллективного решения. Каждый социальный элемент (семья, город, народ, государство) утверждают свои аксиологические нормы – цель жизни, и этим формируют путь к идеальной общности, или греховному единству. Консолидирующими принципами социальных элементов в августинианстве выступает любовь, трансцендентная цель, природный закон, коллективное согласие. Яркий пример идеальной консолидации всех социальных элементов св. Августин видит в языке народа.

Ключевые слова: социальная доктрина, св. Августин, семья, язык, город, народ, государство, согласие.

Turenko Ol. Social Doctrine of St. Augustine – the value of earthly harmony and a perfect way to generality.

The social doctrine of St. Augustine, its key elements and consolidating principles is revealed. Thinker interpretation of social reality is a complete theological system, which directs the individual and the human community to the active implementation of transcendent purpose. Social life is treated as a dynamic integrity that is included in the story. Although the tasks of society and determined by God, but at the same time, it is a space of free expression of individual and collective decisions. Each element of the social (family, city, nation, state) claim their axiological norms – the purpose of life, and this way to form an ideal community, or sinful unity. Achieve the consent of all social elements recognized thinker difficult task, which involves synchronization of individual and collective, private and public harmony, and most importantly – axiological consistency immanent and transcendent. Consolidates the principles of social elements in Augustine's advocates love, transcendent objective natural law, collective agreement. A striking example of perfect consolidation of all social elements of communication. Augustine sees in the language of the people.

Key words: social doctrine of St. Augustine, family, language, city, nation, state consent.

Надійшла до редколегії: 02.07.14 р.

УДК 316.728+304.444

Е. В. Ходус

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРИВАТНОСТЬ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА И ПРЕДМЕТ НАУЧНОГО АНАЛИЗА

Артикулированы тезисы о природе приватности в пространстве современного социума. При этом ракурс анализа сосредоточен на анализе процесса приватизации как социального эффекта тенденции индивидуализации. Социальная приватизация понимается как процесс структуризации и заполнения личностью своего жизненного пространства определенными формами жизнедеятельности, исходя из своих частных предпочтений, интересов, представлений.

Ключевые слова: приватность, публичность, регуляция приватности, индивидуализация.

Актуальность темы исследования. Не будет преувеличением сказать, что в условиях современного общества направленность личности все больше тяготеет к индивидуализму, к ценностям приватного/частного существования, а культура оказывается глубоко пронизанной прагматизмом, скептицизмом, релятивизмом, которые разрушают фундамент социальной морали и усиливают индивидуалистические поведенческие установки. В сравнении с традиционным социальным порядком, индивид сегодня действительно имеет широкую автономию, что подразумевает рост индивидуальных возможностей в «создании» себя, в выборе «системы конечных знаний», в решении альтернативных действий. Более того он обладает внутренним миром, который сам может выбирать, формировать, моделировать, выстраивать, изменять, обучать, наказывать, и что особенно важно – он может им распоряжаться. Очевидно, что складывающееся общество «собственной жизни» – не просто яркая метафора У. Бека, это определение актуального социокультурного состояния современности. Как замечает сам исследователь «ценностная система индивидуализации содержит в себе начало новых этик, базирующихся на принципе «обязанностей по отношению к самому себе» [3, с. 117]. Индивида в этом случае характеризует безразличие к формальным социальным интституциям как «сфере социально-принудительных иллюзий», к тому, что принято называть публичностью, и укорененность во внутреннем/приватном – пространстве, структурированном, исходя из частных, личных интересов, предпочтений, вкусов. Самопознание, самоутверждение, «достижительство», самореализация – это те цели, вокруг которых объединяются все действия и которые формируют современный стиль жизни.

Цель исследования. Таким образом, приватность как особая сфера формирования личной автономии является одной из фундаментальных ценностей современной культуры. Приватность – многогранный феномен, который можно анализировать с самых разных теоретических и концептуальных позиций. Цель настоящей статьи состоит в попытке рассмотреть процессы приватизации (или приватизма в оригинальном определении У. Бека)

как социальный эффект индивидуализации современного социума. При этом «внутренний опыт» ни в коей мере не рассматривается как обособленный – напротив, он столь же неиндивидуален, избыточен (особенно, в условиях современной аудиовизуальной культуры), а главное – принципиально сообщаем. В данном случае мы исходим из того, что аналитически приватную сферу нельзя жестко противопоставлять публичной, так как границы между ними проницаемы и имеют либо договорной/переговорный характер. Парадокс приватности в том и состоит, что она не может быть абсолютно исключена из логики повсеместной «продуктивной власти» (в терминологии М. Фуко), действие которой в отношении приватной сферы может колебаться от прямого насилия (как в случае с советской приватностью, когда все личное ставилось на паузу) до мягкого соблазна, отличающего современную культуру.

Изложение основных результатов. Итак, чем же вызвана тематизация приватности в качестве значимой проблемы современности и объекта теоретической рефлексии?

Артикуляция феномена приватности напрямую связана со «свертыванием» социальных принципов, которое мы переживаем в настоящее время. Тезис о «конце социальности» как квинтэссенции кризиса проекта «простой современности» был выдвинут в начале 80-ых годов XX в. [5]. Речь идет о кризисе буквально всех форм социальности модернового типа, расширение и структурирование которых происходило на протяжении XIX и в начале XX в. Иначе говоря, меняется природа самой публичной сферы. Если в условиях модерновой культуры продвижение «публичного» происходило все больше в сторону сокращения приватного пространства, то сегодня движение границы социального наоборот маркируется доминированием дискурса приватности. Мы согласимся с точкой зрения российского социолога В. Козырькова, определившего сущность такой постсоциальной динамики, следующим образом: частная реальность (приватность), вызвав социально-приватизационный процесс всей культуры, превратилась в свою противоположность, став формой общественного бытия и новым способом развития свободной индивидуальности [8, с. 140].

Заметим, что, не смотря на активную представленность проблематики «частного» в современном научном дискурсе (различные аспекты частной сферы описываются исторической наукой, анализируются в психологии, осмысливаются в философии), в социологии данная тема долгое время оставалась маргинальной. Приватность как культурно-значимый феномен является открытием социологической науки 2-ой половины XX в. (пик научного интереса к проблематике «частного» приходится на последнюю треть XX в.), что вполне объяснимо, учитывая традиционный интерес «академической» социологии к большим социальностям, каждая из которых имеет специфические механизмы управления, но в целом они связаны с действием политической системы. В эту систему объектов не вписывался мир «маленького человека», частная жизнь общества, поскольку она носила характер «малой социальности», которая определяется как «неполитическая среда жизни человека, неинституциональное воздействие, сфера приватных отношений, индивидуальных действий и культуры» [6]. В этой связи обращение к проблематике частной жизни выстраивалось главным образом через ее противопоставление сфере публичной как более значимой, что вполне контекстуально топологии социального пространства модернового общества, отмеченого высоким уровнем демаркации частого и публичного. При этом именно публичная сфера (res publica - общественное дело) выступала сферой социабельности, диктующей человеку определенные нормы, функции, условия общественного существования; это совокупность общественных мест, где люди взаимодействуют по определенным правилам.

Р. Сеннет, рассматривая структуру социального пространства через отношение приватности и публичности, указывал, что «к тому времени, когда слово «публичное» обрело свое современное значение, оно означало не только сферу социальной жизни, расположенную вне пространства семьи и близких людей, но также то, что эта публичная сфера знакомых и посторонних включала относительно широкое разнообразие людей» [10, с. 24–25]. Иначе говоря, публичная сфера включала в себя жизнь, в которой различные социальные группы неизбежно вступали в социальный контакт. В публичном пространстве формируется язык коммуникации, принимающий в модерновом обществе характер коммуникативного давления, направленного на подавление мнения «собеседника», на изменение поведения «адресата» в соответствии с интересами «говорящего». Так, публичная сфера (формальный, активный мир, институциональное пространство), включающая мир политики, государства, юридические права и обязанности, рынок, признавалась сферой «реальной» власти, престижа, социальных возможностей и шансов личной состоятельности индивидов. Постепенно статус публичного становится адекватным статусу наблюдения за окружающим миром. Возникает феномен «публичного взгляда», который претендует на всеохватность и бесстрастность, способность судить обо всем объективно [7], а соответственно совершать легитимное насилие путем утверждения логики контроля и господства, в том числе и в отношении частной сферы.

В этом парадокс культуры модерна, выстроенной вокруг двух базовых принципов – рационализации и субъективации (индивидуализации). С одной стороны, модерн эмансипировал «субъекта, который есть свобода», наделив его разнообразными правами (в том числе и правом на приватность). С другой стороны, институциональная система оставляет за собой право жесткой регламентации человеческой деятельности, в том числе и личного пространства человека. Как замечал М. Вебер, политическое пространство модерна есть «перманентное изнасилование». Государство и властные институты формировали необходимые основания для создания свода правил и норм («культуру долга»), в соответствии с которыми «отмерялись» должные стратегии жизни. Оказалось, что и приватность во всем ее многообразии – это то, чем человек, безусловно, располагает и в этом смысле он - абсолютно автономен, однако, это подчиненная автономия, выполняющая закон. Частная жизнь становится объектом экспансии со стороны публичности. Этот парадокс, на наш взгляд, был ярко выражен в таких модернистских работах, как «Процесс» Ф. Кафки и «Крик» Э. Мунка.

Таким образом, предельная рационализация общества, состояние современной институциональной среды, по мнению З. Баумана, разрушает человеческие отношения, порождает свободное от обязательств и связей самоисключение личности из локальных

контекстов социального взаимодействия – индивиды обращаются к собственным ресурсам, чтобы выстроить свою биографию, идентичности, формы совместного существования; они предпочитают отстраниться от коммуникации в публичной сфере (возникновение феномена дауншифтинга вполне контекстуально описанным тенденциям). Наше время, заключает Бауман, «является эпохой слабых связей» [1, с. 31]. С ним солидарен и Ж. Липовецкий, отмечающий все больший уход государства из частной жизни граждан, предоставляя их самим себе, и, тем самым, в принципе отказываясь от функции распределения ответственности в пользу ставшей модной сегодня этики субсидарности. Принцип субсидарности, как замечает российский социолог А. Согомонов, фиксирует как раз этот изменившийся вектор распределения ответственности в обществах «высокой современности» – снизу вверх: все, что можно решить на низовом уровне, должно быть отдано этому уровню [11]. Ответственность государства, соответственно, предельно сокращается. Структурные воздействия (рынок, неравенство, безработица. дискриминация) становятся в большей степени «личными проблемами». Такой переход от «общности» к «обособленности» находит проявление, например, в возникновении сетевых структур (связь между ними не является субординационной); в этом случае социальная жизнь выстраивается на основе принципов низового уровня. Осуществляется переход от институциональной помощи к самопомощи, поскольку существовавшие в течении десятилетий различные институты – правительство, система социального обеспечения, корпорации – не оправдывают возлагаемых на них надежд. По этой причине возникают многочисленные инициативы и группы самопомощи в области медицины, борьбы с преступностью, защиты окружающей среды. Человек оказывается ответственным не только за свой биографический проект, но и за судьбу своей семьи, своей общины, своего города и т.д. Такую личность характеризует деполитизированность, отказ от институтов социального обеспечения, а также стигматизация личных неудач. Разумеется, указанные тенденции в большей степени присущи западному обществу в связи с развитием неолиберальной рыночной экономик. Облеченные в термины «свобод, автономии и выбора», неолиберальные методы управления используют «технологии личности» для производства новых субъектов, ответственных за собственное благополучие и социальное благосостояние [12, с. 143]. Вместе с тем наплыв книг, обучающих тренингов, программ, то-шоу, ориентированных на самопомощь, свидетельствуют о восприимчивости постсоветской субъектности к неолиберальной идеологии. Практическим выражением такой свободы от социальных уз как раз и является приватность как сфокусированность на внутреннем «Я».

Итак, что же составляет содержательное поле феномена приватности как значимой формы жизни? Заметим, что не смотря на повышение статуса приватной сферы в пространстве современного общества, само понятие приватного не получило должной теоретической разработки, нет устоявшейся дефиниции, отсутствует категориальное осмысление приватности. В буквальном смысле «приватное» означает уединение, уединенность, тайну [9]. Большинство исследователей называют приватность важнейшим фактором, необходимым для самосознания личности, развития межличностных отношений, осуществления контроля над собственной жизнью. В социологическом аспекте приватность рассматривается как механизм, регулирующий взаимоотношения индивида и общества, призванный скорректировать давление общества на отдельного человека [9].

В целом, в зависимости от той или иной методологии, терминологии, аналитического инструментария приватное видится зоной, в которой ослабевает давление власти, социальных норм, зоной за пределами «интерсубъективной реальности». Английский социолог Джо Бейли выделяет три измерения «частного»: интимные отношения – включают в себя семейные отношения, любовь, дружбу (эти отношения основаны на эмоциональной открытости, взаимном доверии); бессознательное – как источник наиболее важных и интенсивных чувств человека, но, тем не менее, оно социально детерминировано; социальное «Я» - включает проблемы идентичности, отношения к телесному, собственному облику соблюдение границ личного пространства участников общения [2, с. 20]. П. Бергер изображает частную жизнь как убежище, в котором мы можем укрыться от жестокой реальности внешнего мира, отмечая, в тоже время, и «структурные недостатки» этого убежища, которые делают частную жизнь открытой «холодным ветрам бесприютности» [4, с. 187]. Очевидно, что «публичное» и «приватное» являются взаимообусловливающими измерениями, двумя ценностными центрами, которые структурируют повседневность, конкурируют либо уравновешивают друг друга в зависимости от конкретного типа общества.

Выводы. В целом, феномен приватности как актуальной «формы жизни» находит множество проявлений. Во-первых, в этикетных формулах, в моделях межличностного общения, в поведении людей, соблюдающих или нарушающих приватность. В данном случае она предполагает стремление индивида сохранить свое личное пространство от несанкционированного вторжения. Образная сторона данного культурного концепта представляет собой базовый фрейм физического и символического пространства личности, например, предметы и события, ассоциируемые с приватностью. Ценностная сторона приватности – это принятые в обществе внешние и внутренние нормы поведения, регулирующие соблюдение границ личного пространства участников общения. Таким образом, приватность является важным регулятором межличностных и институциональных отношений, это фиксируется в моральных и юридических сферах общественного устройства, а также в многочисленных проявлениях ежедневного обыденного общения.

Таким образом, характер наблюдаемой культурной ситуации позволяет зафиксировать тенденции персонификации общественных отношений, интимизации ценностей культуры, доместикации социальных организаций, что свидетельствует о смешении территории идентичности, зоны самопрезентации в сторону приватного пространства. Рассмотрение пространства современного общества через дихотомию приватного/публичного имеет большой эвристический потенциал, поскольку эти категории способны стать удачным инструментарием социального анализа, при помощи которых можно увидеть грани современного общества.

Библиографические ссылки

1. Бауман З. Индивидуализированное общество [Текст] / З. Бауман. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

2. Бейли Д. Некоторые значения «частного в социологическом мышлении» [Текст] / Д. Бейли // Социальные и гуманитарные науки. Отеч. и зарубеж. Литература : Сер.11 : Социология: РЖ/РАН. – М., 2001. – №3. – С. 17–21.

3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну [Текст] / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

4. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 432 с.

5. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства или Конец социального [Текст] / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000 – 96 с.

6. Бороноев А.О. Проблемы личности: поиск социологического образа [Текст] / А.О. Бороноев // Проблемы теоретической социологии. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000. – Вып.3. – С.129–135.

7. Вирильо П. Машина зрения [Текст] / П. Вирильо. – СПб. : Наука, 2004. – 140 с.

8. Козырьков В.П. Регулятивные аспекты частной жизни: обоснование программы спецкурса [Текст] / В.П. Козырьков // Вестник ННГУ. – Вип.1(5). – 2004. – С.138–148.

9. Мещеркина Е.Ю. Частная жизнь как предмет социологического анализа [Электронный ресурс] / Е.Ю. Мещеркина. – Режим доступа : http://demoskope.ru/weekly/knigi/konfer/ konfer_018.html – Загл. с экрана.

10. Сеннет Р. Падение публичного человека [Текст] / Р. Сеннет. – М. : Логос, 2002. – 424 с.

11. Согомонов А. Глокальность (очерк социологии пространственного воображения) [Текст] / А. Согомонов / Глобализация и постсоветское общество. – М. : Изд-во ООО «Стови», 2001. – 224 с.

12. Хани, Л. Группы самопомощи в постсоветской Москве: неолиберальные дискурсы «Я» (self) и социальная критика [Текст] / Л. Хани // Laboratorium. Журнал социальных исследований. – 2014. – № 6. – С.141–147.

Ходус О.В. Приватність як самостійна проблема та предмет наукового аналізу.

Артикульовано тези про природу приватності в просторі сучасного соціуму. При цьому ракурс аналізу зосереджений на аналізі процесу приватизації як соціального ефекту тенденції індивідуалізації. Соціальна приватизація розглядається як процес структуризації і заповнення особистістю свого життєвого простору певними формами життєдіяльності, виходячи зі своїх приватних уподобань, інтересів, уявлень.

Ключові слова: приватність, публічність, регуляція приватності, індивідуалізація

Khodus H. Privacy as a separate issue and the subject of scientific analysis.

The thesis about the nature of privacy in the space of moderm society is articulated. In this perspective the analysis is focused on the analysis of the privatization process as the social impact of the trends of individualization. Social privatization is understood as a process of structuring and filling personality of its living space defined forms of vital activity based on their private preferences, interests, representations.

Key words: privacy, publicity, regulation of privacy, individualization.

Надійшла до редколегії: 29.04.14 р.

УДК 215

А. К. Чаплыгин, Е. Е. Сук

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

КОЛЫБЕЛЬ НОВОЙ ДУХОВНОСТИ ИЛИ «БЕРМУДСКИЙ ТРЕУГОЛЬНИК»?

Рассмотрены взаимоотношения между религией, философией и наукой в современных условиях. Раскрыты возможности диалога между философией и богословием в технологизированном обществе. Показано, что диалог этот возможен при условии сохранения взаимной толерантности и терпимости. Обозначены сферы общественной жизни, в которых возможен такой диалог. В качестве приоритетного представлен нравственно-воспитательный аспект сотрудничества представителей разных конфессий и философской общественности.

Ключевые слова: религия, философия, наука, диалог, общественное сознание, духовность.

В последние годы в научном и церковном сообществе все чаще звучит тема взаимодействия науки и религии. Стала актуальной проблематика различия и сходства научного и религиозного мировоззрений, характерных для них методов познания, а также наличия оснований для диалога между ними.

Исторически взаимоотношения между религией, философией и наукой складывались таким образом, что толерантный и конструктивный диалог часто замещался конфронтацией, конфликтностью, преследованием инакомыслия. Память услужливо подсовывает примеры, вбитые в сознание десятилетиями господства «научного» атеизма: трагическая судьба Сократа и Дж. Бруно, унижения Галилео Галилея, исчисляемые тысячами жертвы инквизиции, охота на ведьм и т. п. Но справедливости ради стоит включить в этот мартиролог и те многочисленные жертвы, которые шли на заклание якобы ради торжества науки и «единственно истинной» философии в тоталитарном обществе. Но и ранее, едва европейская наука и просветительская философия окрепли, они совместными усилиями создали мировоззренческое пугало атеизма под прикрытием мифа о религии, как средстве обмана наивного Жака или Ивана, со стороны священнослужителей. Так что сегодня искать виновных – дело не только безнадежное, но и непродуктивное, не способствующее развертыванию диалога между различными мировоззренческими системами, между философией и богословием, в частности.

Однако возникает вопрос – а какова конечная цель такого диалога, ради чего его необходимо поддерживать? Каким видится итог этого диалога? Может ли он мыслиться как некий отказ примата науки над религией или как достижение корректной позиции в отношении друг друга?

Бесспорно, что религия является формой общественного сознания, а церковь – социальным институтом, которые на протяжении веков лелеяли и прививали людям духовность в ее социальном и индивидуальном смыслах.

В условиях, когда духовная жизнь человека и общества была слабо дифференцирована, религия была той силой, которая цементировала общество и выражала духовность, как таковую. Но ситуация изменилась с обретением относительной самостоятельности искусством, философией, наукой, моралью, которые призваны воплощать идеалы Красоты, Мудрости, Истины, Добра, становящиеся рядом с религиозными Верой, Надеждой, Любовью в стремлении поддержать духовные основы общества.

Анализ научных материалов по проблеме духовности в философских исследованиях позволяет определить духовность как результат и уровень развития нравственности человека, приобщения его к общечеловеческим ценностям. При этом «дух» рассматривается многими исследователями как культурологическая, мировоззренческая категория. Современная философия отождествляет духовность с развитием интеллекта, формированием мировоззрения, убеждений, с саморазвитием и самореализацией личности, считая, что высшим уровнем сформированности духовности личности, её сердцевиной являются мировоззрение и стойкие моральные принципы, идейные убеждения, идеалы, соответствующие общечеловеческим и национальным ценностям, составляющим в целом её ядро [1, 6].

Религиозный подход связывает духовность с религиозным духом , со способностью человека открыть сердце с божественной энергии. Так, Н.Бердяев духовность рассматривает, как глубинное «Я» человека. Именно духовность, идущая из глубины, по его мнению, и есть сила, образующая и поддерживающая личное в человеке [2, с. 123].

Созвучны этим взглядам и мысли И.А.Ильина, который подчеркивал, что «…говоря о духовности или о духе, не следует представлять себе какую-то непроглядную метафизику или запутанно-непостижимую философию… Дух не есть ни привидение, ни иллюзия. Он есть подлинная реальность, и притом драгоценная реальность, - самая драгоценная из всех… Дух есть дыхание Божие в природе и человеке; сокровенный, внутренний свет во всех сущих вещах; - начало, во всём животворящее, осмысливающее и очистительное. Он освящает жизнь, чтобы она не превратилась в мёртвую, невыносимую пустыню, в хаос пыли и в вихрь злобы; но он же сообщает всему сущему силу, необходимую для того, чтобы приобщиться духу и стать духовным». [3, с. 223].

К уникальному свойству человеческого существа, делающего его человеком, относил духовность Александр Мень, объяснял, что «…духовность есть обладание духом, бессмертным, творческим, этическим, свободным духом… Духовность есть проявление духа. Человеческая духовность не есть наше изобретение. Мысль человека отображает Мысль космическую, сознание человека отображает космическое Сверхсознание, духовность человека связана с высшим духовным планом бытия» [4].

В целом, религия рассматривает человека как совокупность духа, души и тела или, соответственно, духовности, душевности и телесности. При этом особо подчёркивается мысль об их иерархичности, о доминирующем положении духовности над душевностью и телесностью. Подвижник-аскет Феофан Затворник утверждал, что по своему естественному назначению человек должен жить в духе, духу подчинять и духом проникать всё душевное, а тем паче телесное, а за ними и всё своё внешнее, то есть жизнь семейную и общественную.

Однако, в условиях современных сложных социально-культурных сдвигов, сопровождающихся кризисом традиционализма, поиск адекватных путей восстановления и развития духовности вряд ли возможен в одиночку – будет ли это религия, или философия, или искусство, наука. В этом и заключается необходимость диалога с упором на продуктивные, а не конфронтационные аспекты.

К сожалению, развитие отношений между религией с одной стороны, и философией и наукой, с другой, – демонстрировало скорее последнее, чем стремление к сотрудничеству. Именно об этом напоминает сравнение этого взаимодействия с Бермудским треугольником: в топке идейной конфронтации бесследно исчезали целые пласты духовности, добрые намерения и надежды. Но наконец-то настает, будем надеяться, пора взаимопонимания и сотрудничества, ибо от этого зависит судьба человечества. Однако при этом следует четко отделять те элементы, опираясь на которые возможно сближение позиций, от того, что составляет основу различий, без которых та или иная форма духовности «потеряла бы свое лицо».

Вообще, проблема диалога сегодня чрезвычайно актуальна не только в полидуховном пространстве, образующем указанный выше треугольник (религия, философия, наука), но и как внутриконфессиональная (например, между тремя существующими в Украине православными церквами), межконфессиональная (между тремя основными направлениями христианства в целом, а также между христианством и исламом, буддизмом и христианством).

Более того, диалоговая коммуникация рассматривается как действенное средство объединения человечества на межкультурном и межцивилизационном уровнях.

Сферы общественной жизни структурно меняются, совершенствуются, развиваются. Не меньше изменений происходит и в духовной сфере. С продвижением общества по пути социального прогресса изменялась и духовная жизнь людей. Если, например, в Средние века в Европе грамотные люди в основном были заняты изучением Библии, то в 18 веке они читали не только Библию, но и множество других книг. А современный человек в своем распоряжении имеет не только печатную продукцию, но и телевидение, радио и т.д. Но вместе с тем духовная сфера жизни является инвариантной, т.е. постоянной в том смысле, что возложенные на нее функции постоянны на протяжении всей мировой истории. [5, с. 7].

Возвращаясь к обозначенному в статье диалогу-противостоянию религии, философии и науки, следует отметить, что здесь в первую очередь речь идет о взаимодействии религиозного опыта и философствования, которое и в прошлом приводило к плодотворным результатам. Таким был позитивный опыт синтеза иудеохристианской и античной (по сути восточной и западной) традиции в европейской философии Нового времени, когда религиозный опыт становился импульсом философского и научного творческого мышления. Европейская традиция, восходящая к античности, высоко ценившая единство разума и нравственности, вместе с тем прочно связывала философию с наукой. Еще греческие мыслители придавали большое значение подлинному знанию и компетентности в отличие от менее научного, а порой и просто легковесного мнения. Такое различие имеет принципиальный характер для многих форм человеческой деятельности, в том числе и для философии. Первую попытку обрисовать круг задач философии, перед лицом существующих и только начинающих формироваться конкретных наук, в свое время предпринял Аристотель. В отличие от частных наук, каждая из которых занята исследованием своей области явлений, он определил философию как учение о первопричинах, первопринципах, самых общих началах бытия. Теоретическая мощь философии представлялась Аристотелю несоизмеримой с возможностями частных

наук. Именно поэтому философию он называл «госпожой наук», считая, что другие науки, как рабыни, не могут сказать ей против ни единого слова. В Древней Греции философия зародилась в качестве всеобъемлющей науки - само слово «философия» означает «наука». Эта наука была направлена на все, что вообще было способно или казалось способным стать объектом познания. Будучи сначала единой и нераздельной, философия, при разобщенности отдельных наук, становилась отчасти силой, соединяющей результаты деятельности всех остальных наук в одно общее познание, а кроме того, она становилась проводником нравственной и религиозной жизни. В качестве примеров можно также сослаться на становление мировоззрения таких разных мыслителей, как Августин Блаженный, Р. Декарт, Г. Галилей.

Не менее часто интенсивное философствование приводило к более глубокому пониманию Священных текстов и поучений, даже без обретения глубокой и искренней религиозной веры.

Как отмечают М.В. Бабкова и Т.Г. Скороходова, и сегодня отечественная и западная философская мысль, «взыскуют духовных смыслов в трудной работе понимания Другого перед вызовами постмодернистской философии и культуры» [6, с. 164]. И добавим, перед угрозами и вызовами техногенно-технологизированной цивилизации в целом.

Во всяком случае, одно можно сказать твердо: освоение текстов Библии способствует установлению взаимопонимания между философами и богословами, независимо от того, как воспринимаются ее тексты: как источник религиозного и философского вдохновения или как историко-культурный памятник. Соответственно, имеют право на существование идеи «о вдохновляющей и интенциональной роли текста Библии соответственно в защите своей веры и традиции», а также «в пробуждении веры и в стимулировании развития религиозной и социально-философской мысли» [2, с. 164].

Если попытаться сравнить исходные позиции религии, искусства, философии и науки не только с точки зрения различия их исходных принципов, функций и мировоззренческих результатов (которые часто неустранимы и выступают источником противоречий), а и с позиций поиска точек соприкосновения, то картина представится не такой уж безнадежной.

Так, несомненна близость искусства и религии с точки зрения используемых методов постижения мира, соотношения рациональных и интуитивных средств, образного и логического. То же с известной долей условности можно сказать и о взаимоотношении религии и философии. Хотя исторически и с той, и с другой стороны допускались крайние, конфронтационные усилия (инквизиция и философский атеизм), тем не менее, развитие современной философии показывает, что нерелигиозные философы охотно воспринимают идеи коллег из противоположного лагеря и наоборот, если они не противоречат исходным позициям друг друга. Например, «Исповедь» Августина Блаженного, репрезентирующая Путь автора к Богу, была представлена нами как универсальная модель творческого процесса, направленного на саморазвитие человека [7, с.51–61].

Вместе с тем, труднопреодолимо противостояние науки и религии, которые коренятся в их исходных сущностных принципах, поскольку наука имеет отношение к области естественного, а религия – сверхъестественного; наука руководствуется эмпирическим опытом, а религия – опытом мистическим; для науки принципиальна «проверяемость», для религии – «экзистенциальный выбор».

Как отмечает Е. Л. Фейнберг, развитие науки «вступило в противоречие с представлениями о структуре мира, закрепленными в древних (священных) книгах, если их тексты понимать не символически, а буквально» [7, с. 58]. При этом если открытия в науке изменяли заключенные в ней знания количественно и качественно, то церковь отстаивала незыблемость каждого слова священных текстов. Не уменьшают уязвимости религиозной картины мира и попытки использовать новые научные данные авторитетом текстов Библии (например, трактовать как подтверждающие идею креационизма – Божественного творения, – теории Большого взрыва, расширяющейся Вселенной и т. п.). Такого рода попытки поиска аргументов для религии в науке лишь дискредитируют саму религию: «лишая религиозное учение чудес, наука размывает основные элементы религии – мистицизм и тайну» [8, с. 59]. И, кроме того, дальнейшее развитие науки будет разрушать достигнутое было согласие между наукой и религией в отдельных вопросах, не устраняя противоречий между ними в целом.

Непреодолимым выглядят также противоречие между пониманием роли сомнения в религиозной вере и в науке. Для последней принцип сомнения («Сомневаться во всем») – основополагающий. Для религии характерно требование веры без сомнения также незыблемо. Здесь признается сомнение лишь как временное состояние, допустимое как частный случай на Пути к Абсолюту. Сомневаться можно в самом себе, но не в существовании Бога и в слове Библии.

Поскольку поглощение наукой религии (через атеизм), как и религией науки, оказалось безуспешным, остается признать их право на самостоятельное существование без попыток нарушить эту автономию или навязать противоположной стороне собственное видение мира. Для мыслящей личности вполне приемлемым должно быть признание символизма Библии, и ее изложение в соответствующих текстах нельзя понимать буквально. Собственно, к этому призывал украинский философ Г. Сковорода, который писал, что вся премудрость Божья сосредоточена в Библии, святое письмо – «Сладкие щели Божьи», по сравнению с этой премудростью «все мудрости мира не что иное, как рабские хитрости» [9, с. 155]. Однако святое письмо подобно реке или морю, прячущие за толщей воды глубины, которые на первый взгляд таковыми не являются. «Богословие учит или исцеляет наиболее таинственные в душе начала, советы и мысли, оно есть не что иное, как искоренение злых мыслей». [10, с. 245].

Верующий рассматривает Библию как источник религиозного вдохновения, философ – как символическое, нравственно наполненное поучение, математик - как послойное наложение информации и деление библейских событий на группы и подгруппы, размеры которых заданы математическим содержанием духовных концепций христианства, культуролог – как историко-культурный памятник [11, с. 302].

В таком случае Библия предстает перед ищущим умом как высоко художественное, достаточно стройное собрание притч, имеющих дидактический характ. Левин или Пьер Безухов у Л. Толстого и библейский Моисей в таком случае воспринимаются одинаково: не как реальные, живые люди, а как образы, символизирующие нравственные и религиозные ориентиры, оказывающие воспитательное воздействие на человека, и по сути, «работающие» в пользу духовности, возвышающей

человека над его повседневными заботами.

Ситуация в современном социуме выглядит сложнее, чем это кажется на первый взгляд в том числе в духовном отношении. Человек оказался вовлеченным в сложные и противоречивые процессы, которые осуществляются в условиях более высокой степени свободы и большей возможности выбора между конкурирующими и часто противоположными мировоззренческими позициями. Среди них крайними являются «голый» рационализм или слепая фанатическая вера. Но как отмечает А.А. Игнатьев, наиболее приемлемым выглядит «трудный, но социально и личностно плодотворный синтез веры и знания, credo и cogito вместе с ответственностью за происходящее в мире людей» [12, с. 166]. И далее: «Синтез веры и познания, религиозного опыта и рационального мышления, активное продвижение этого синтеза в общественном сознании является неупразднимым императивом общества…, несмотря на вызов постмодернизма, аппелирующего к отмене универсальных ценностей и объявившего о «смерти человека»» [Там же].

Крайности сегодня одинаково опасны для общества – выбрать ли слепую, нерассуждающую веру – традиционалистский тип мировоззрения; или – отвергнуть целиком религию, как это было сделано в уходящем от нас прошлом. В первом случае это может привести к тому, что определенные общественные круги могут счесть знание, науку препятствием на пути достижения великих духовных ценностей («Новое средневековье») и откроет дорогу религиозному фанатизму, фундаментализму, ставящим социум выше личности и ограничивающим свободу человека. Такой же результат может быть и в случае отрицания веры и религии как таковой, с той разницей, что разрушение свободы будет исходить от тех, кто якобы знает, как надо правильно поступать, опираясь на знание.

Возможность синтеза религиозного опыта и рационального мышления в современном обществе в какой-то мере облегчена и тем, что то и другое не носят характера чего-то монолитного, единого. И стоит смотреть на проблему диалога не с точки уличения друг друга, не выискивая у противоположной стороны слабости и аргументы в пользу собственной позиции, а ища возможности для сближения.

В этом смысле можно констатировать, что в период безбожия религия не ушла из душ и тех, кто называл себя неверующими или даже атеистами. Вера обращалась на родственно-семейные отношения, на предков, на сохранение памяти о них, перемещаясь в область искусства. Даже вера в коммунизм, в светлое будущее (но здесь стараниями больше власть имущих) в чем-то носила религиозный характер. М.Н. Эпштейн пишет о распространении в период «застойного» социализма и после него так называемой «смутной» и «бедной» веры, носящей полусветский, полурелигиозный характер и существующий вне конфессиональных рамок [13, с. 177].

С другой стороны, у верующих, объединенных конфессионально, проявления веры весьма разнообразны – от глубокой веры с убеждением важности неукоснительного соблюдения обрядности, до смутного представления о чем-то познаваемом материальном .

Но при всем этом следует иметь в виду, что в современных культурно-цивилизационных условиях религиозный опыт и научное знание, как элементы мировоззрения, неизбежно сближаются как бы сами по себе, спонтанно, в силу движения информации в социуме. Поэтому как выбор веры, так и формирование национального мировоззрения требуют усилий, которые были не обязательны, например, в эпохи, когда та же религия носила принудительный характер или в тоталитарном обществе с его обязательностью веры в науку, в коммунизм, в непорочность властвующей элиты.

И, наконец, на постсоветском пространстве (и в Украине, и в России) раздаются голоса о том, что дальнейшее развитие духовности и общества в целом необходимо, как возвращение к традиционным (читай, – религиозным) ценностям и к положению, когда православная церковь была выразителем и носителем государственной политики. В этом направлении предпринимались и предпринимаются усилия практического характера. Не будем диктовать, что делать нашему северному соседу, а что касается Украины, то вряд ли это возможно в силу внутри- и межконфессионального разнообразия и даже противостояния. В этих условиях гарантией сохранения мира выступает ведущая роль светского государства в обеспечении свободы совести в ее либерально-демократическом варианте, а значит и обеспечение возможности ей для плодотворного диалога.

При этом, несмотря на то, что наука и религия «говорят на разных языках» и, как правило, «не слышат друг друга», необходимо говорить об «условиях их взаимного договора», который, все же принципиально возможен. И в качестве основания для такого диалога можно отметить свойственное им стремление к Истине: ведь наука занимается поиском достоверного истинного знания, а религия связью человека с Богом, как с Истиной. В этом отношении функции философии и роль философа особенно значимы. Поскольку без философии, ее так называемой «модераторской» функции и философа, как «модератора» диалог не может быть достаточно эффективным.

В целом философия вполне могла бы выступить посредником между наукой и религией, позволяющим осуществлять их конструктивный диалог.

Библиографические ссылки

1. Проблемы формирования духовности личности в педагогической теории и практике [Текст]. – М., 2001. – 213с.

2. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого [Текст] / Н. Бердяев. – М. : Издат дом АСТ, 2006. – 202 с.

3. Ильин И. О Духовности инстинкта [Электронный ресурс] / И. Ильин. – Режим доступа : http://rumagic.com/ru_zar/sci_philosophy/ilin/a/j – Загл. с экрана.

4. Мень А. О Духовности. Лекция в ФИАН СССР 8 февраля 1989г. Фонд Александра Меня [Электронный ресурс] / А. Мень.. – Режим доступа : http://portall.zp.ua/video/aleksandr-men-o-dukhovnosti/id-3LUZi3IT7vZ.html – Загл. с экрана.

5. Гобозов И.А. История и мораль [Текст] / И.А. Гобозов // Философия и общество : науч.-теор. журнал. – М. : изд-во Учитель, 2010. – № 1(57). – 215 с.

6. Бабкова М. В. Философская мысль и религиозный опыт (обзор научной конференции) [Текст] / М.В. Бабкова, Т.Г. Скороходова // Вопросы философии. – 2013. – №7. – С. 163–168.

7. Чаплыгин А. К. Человек и творчество [Текст] / А.К. Чаплыгин. – Х. : ХНАДУ, 2011. – 604 с.

8. Фейнберг Е. Л. Наука, искусство и религия [Текст] / Е.Л. Фейнберг // Вопросы философии. – 1997. – №7. – С. 54–62.

9. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів [Текст] / Г. Сковорода ; за ред. Л. Ушкалова. – Х. : Майдан, 2010. – 1400 с.

10. Философский энциклопедический словарь [Текст]. – М. : Инфра – М., 1997. – 576 с .

11. Сизоненко В.Л. Математика Библии [Текст] / В.Л. Сизоненко, М.И. Беленкова. – Штрих, 2001. – 304 с.

12. Омельчук Р. К. Фанатизм в свете онтологического

подхода к вере [Текст] / Р.К. Омельчук // Вопросы философии. – 2012. – №4. – С. 25

13. Эпштейн М. Н. Религия после атеизма. Новые возможности теологии [Текст] / М. Н. Эпштейн. – М. : АСТ – пресс, 2013. – 416 с.

Чаплигін О.К., Сук О.Є. Колиба нової духовності або «Бермудський трикутник»?

Розглянуто взаємовідносини між релігією, філософією та наукою в сучасних умовах. Розкрито можливості діалогу між філософією і богослов'ям у технологізованому суспільстві. Показано, що діалог можливий за умови збереження взаємної толерантності і терпимості. Позначено сфери суспільного життя, в яких можливий такий діалог. В якості пріоритетного представлено морально-виховний аспект співпраці представників різних конфесій і філософської громадськості.

Ключові слова: релігія, філософія, наука, діалог, суспільна свідомість, духовність

Chaplygin A., Suk E. The cradle of the new spirituality or «Bermuda triangle»?

Examined the relationship between religion, philosophy and science in modern conditions. The potentialities of the dialogue between philosophy and theology in technologies society. It is shown that the dialogue is possible under condition of preservation of mutual tolerance.

Identified areas of public life, which can have such a dialogue. As a priority presents moral and educational aspect of cooperation of representatives of different religions and philosophical society.

Key words: religion, philosophy, science, dialogue, social consciousness, spirituality.

Надійшла до редколегії: 30.06.14. р.

УДК [1:3]:[130.2:7.01]

С. В. Янковський

Житомирський державний університет імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ УНІВЕРСАЛІЇ, ЦІННОСТІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ СВІТИ СУЧАСНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ СИНТЕЗУ МИСТЕЦТВ ЯК ФЕНОМЕНА ПОСТМОДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ

Досліджено процес переосмислення у сучасному соціумі проблем і пошуку нових форм постановки питання не тільки щодо значущості мистецтва, а й до засобів його творення. Соціально-культурний універсалізм мистецтва виступає ресурсом символічних кодів, цінностей людства у трансісторичній площині. Але у практиках, напрацьованих історично в межах конкретних соціально-культурних світів, твори мистецтва несуть й соціально-культурну неповторність як ідентичність. Стверджено, що за умов постіндустріальної цивілізації соціально-культурні універсалії визначають форми та інваріанти структур естетичного обміну.

Ключові слова: соціально-культурні універсалії, постіндустріальна цивілізація, символічний простір, комунікативна функція мистецтва.

Постановка проблеми. Трансформації естетосфери сучасної цивілізації, розпочаті за доби модерну й поглиблені у період постмодерну, суттєво впливають на стандарти генерування та споживання культурних інновацій. Але сучасний бурхливий розвиток соціальних мереж, пошукових систем та інших форм, так би мовити, користувального споживання матеріальних та нематеріальних цінностей свідчать й про подальші, новітні ціннісні зрушення естетосфери сучасної цивілізації за доби постіндустріального світу – не лише на основі соціальної стратифікації чи формування субкультур, а й у вияві функціонування соціально-культурних світів. Загальну тенденцію можна позначити як динаміку перетворення цінностей на вартості. І не дивно, що в першу чергу зазначена тенденція позначилась на естетосфері, оскільки саме нею визначається простір чуттєвого вмісту людських переживань.

На відміну від культурних цінностей і стандартів провідних спільнот доби індустріальної цивілізації, які втілювали порядки розмежування і володарювання, соціально-культурні світи постіндустріальної цивілізації ґрунтуються на відкритості і доступності у спілкуванні, тобто наразі в сучасних локальних спільнотах та соціумі загалом відбувається послідовна демократизація освіти, інтелектуальної праці, комунікації і т.п. Зміни проникають в стани, традиції, сталість культурних форм, умови, засоби, можливості їх споживання. Наприклад, споживач культурних форм в світі індустріальної цивілізації – це «слухач», «глядач», «спостерігач», але в світі постіндустріальної цивілізації він ще й, чи насамперед, «користувач», «співучасник». Звідси набуває актуальності пошук відповіді на питання, що саме відбувається із творчою діяльністю і мистецтвом в обріях культури постіндустріальної цивілізації, та як це впливає на її естетосферу загалом.

Метою статті є дослідження місця і ролі творчої діяльності сучасної людини у контексті специфіки мистецтва і, ширше, естетосфери в культурі постіндустріальної цивілізації, а також питання ціннісної переорієнтації філософсько-культурологічного дискурсу при його аналізі.

Ступінь розробленості проблеми. Визначення подальшої спрямованості розвитку соціально-культурних практик сучасного людства у контексті динаміки соціально-культурних форм сучасної естетосфери (А. Пригорницька) представлено у різних аспектах, а саме: загальна теорія культурної еволюції, творчого процесу, впливу та взаємозв'язку естетичних та етичних факторів соціально-культурної динаміки (Л. Левчук) [6; 7]; проект мистецьких та некласичних дискурсів сучасного мистецтва (О. Оніщенко) [12]; загальні теоретичні форми синтезу феномена творчості на основі ціннісних орієнтацій із застосуванням компаративістської методології із визначенням матеріалістичного, ідеалістичного, релігійного, теософського тлумачень творчості (С. Карсавін) [5], ґенезису питання теорії синтезу мистецтв на основі взаємодії різних видів художньої творчості, наприклад, літератури і кінематографу (О. Мацяк, О. Рисак, О. Романова) [10; 16; 18], реалізація здатності людської свідомості до синтезу в контексті життєвлаштування людини (О. Оборська) [11], реалізація образного потенціалу традиційної та сучасної культур (О. Рожок) [17].

У працях українських вчених окреслено питання філософсько-естетичного аналізу розвитку сучасного мистецтва в перспективі методологічних аспектів

активності мистецтва (М. Бровко) [1], телеологізму естетичного досвіду та естетичної імперативності (М. Журба) [3], художньої практики та цивілізаційно-культурного розвитку (В. Ісаєв) [4], взаємозв'язку етнокультурного та соціально-культурного розвитку, регіоналізму та універсалізму в моделях некласичного розвитку (В. Личковах) [8], вимірів та наслідків віртуалізації соціально-культурного досвіду індивіда (Т. Лугуценко) [9], візуалізації та подвоєння культурного середовища в ситуації посткультури (О. Пушонкова) [15]. Змістовно-функціональний аспект естетичного досвіду в контексті взаємозв'язку соціально-культурних форм філософського, релігійного, художнього, магічного мислення представлено в теоретичному доробку О. Поліщук [13; 14]. Проблеми темпоральних аспектів в повсякденності та мистецтві знайшли відображення в працях В. Суханцевої [20] та ін. Таким чином, українські вчені сформували поле аналізу естетичної проблематики, обрії якого оглядаються з кількох основних позицій. Насамперед, феноменологічної, окреслюючи взаємозв'язок проявів творчої діяльності й рівнів її здійснення, форм її реалізації у естетичних та художніх виявах. Також історичної, при розгляді структурних та сутнісних трансформацій естетосфери в масштабах новітньої соціально-культурної еволюції людства, країни, регіону чи етнічної спільноти та їх впливу на естетичний досвід особистості. Існує й зріз її аналізу як культурознавчих студій, коли опрацьовуються структурно-функціональні, аналітично-інформаційні концепти онтології символічного простору, окреслюється проблемне поле аксіологічних, антропологічних чи метафізичних студій художньої культури сучасного соціуму.

Гіпотезою даної розвідки є ідея, що подальша розбудова системи естетичних поглядів й понятійно-категоріального апарату щодо сучасної естетосфери (А. Пригорницька) чи художнього простору (І. Харитюк) теперішнього соціуму зумовлена проблемою культурних універсалій, оскільки естетичні уявлення перебувають у полі розмежування теоретичної (наукової) та практичної (аксіологічної) традицій філософствування.

Виклад основного матеріалу. Постановка питання соціально-культурних універсалій у мистецтві є, на наш погляд, проблемою взаємозв'язку культури та соціуму й засобів та форм їх диференціації. У філософсько-історичному процесі таке бачення представлене, зокрема, інтуїтивно-містичною візією творчості (наприклад, Анрі Бергсон, Жак Марітен, Микола Бердяєв, Микола Лосський, Карл-Густав Юнг, Ред'ярд Кіплінг). Загальні позиції інтуїтивно-містичної візії творчості включають положення про інтуїцію як суб'єктивний засіб пізнання світу, самовдосконалення індивіду, який відображає у творчості креативний потенціал особистості (приміром, осяяння, внутрішній голос, даймон або демон, сумління). Втім інтуїтивно-ірраціональна візія творчості є складовою не тільки суто естетичної проблематики, яка виразно підкреслюється у дослідженні проблем творчої уяви, образотворчої діяльності чи етнокультурних впливів. У більш широкому плані нею охоплюються питання культурно-історичного плюралізму (В. Семків), опозиція цивілізаційного та геополітичного типів свідомості (М. Шевченко, О Власюк), соціально-нормативного значення і, зрештою, пошуку матриці етнічно-генетичного, архетипного кодів культури тощо. Оскільки, значення філософії не тільки в аналізі, диференціації або легітимації окремих наукових дискурсів, а й у порівнянні та узагальненні пізнавального потенціалу знань як таких, то має бути встановлений зв'язок між рівнем реалізації індивідуального творчого потенціалу особистості або креативності та соціально-культурного горизонту. Кожна людина, незалежно від геофізичних, історичних, економічних чи ж політичних умов свого існування, завжди є включеним «споживачем» деяких цінностей та одночасно діячем (тобто, суб'єктом та актором) символічного простору, який у сучасному світі та сучасних умовах є частиною глобальної соціально-культурної форми існування людства, що стрімко змінюється, маючи безліч мінливих виявів. Відтак, слід визначити як пізнавальні, так і прагматичні орієнтації філософського універсалізму в сучасній постіндустріальній культурі, соціальну динаміку якої складають феномени інформатизації, віртуалізації, медіатизації символічного простору (у тому числі й художнього простору і, ширше, естетосфери людства чи його окремих фрагментів).

Загальний огляд проблеми соціально-культурних універсалій слід почати від повернення до її витоків в філософії Античності, оскільки саме цим визначається фундамент сьогоднішнього розуміння універсалізму як такого. Відомо, що дотичну постановку проблеми універсалій пов'язано із вченням про категорії, яке Аристотель представив в Аналітиках. (Слід констатувати, що грецький мислитель наслідував сократично-платонівський погляд на сутність філософських проблем і включив проблему універсалій у контекст категоризації мовно-онтологічного аспекту пізнавальної діяльності). В своїй первинності проблема універсалій ним розглядалась відокремлено від категоріально-естетичного сенсу. Таке положення цілком відповідне протиставленню теоретичної та практичної філософії в платонізмі та аристотелізмі. Розгляд проблеми універсалій за доби пізньої Античності та раннього Середньовіччя включає етап кодифікації, завершений Порфирієм, та ретрансляції грецької філософії в латинську, здійснену Боецієм. Опрацювання теоретичних положень аристотелевого спадку в філософії, у тому числі і вчення про категорії, призвело до їх екстраполяції на систему septimem artes liberales (впровадженої Марком Теренцієм Варроном, Марціаном Капеллою, Флавієм Аврелієм Кассіодором, Ісідором Севільським). Тому систематизація цих знань сприяла зближенню евристично-функціонального потенціалу чуттєво-практичної діяльності (як естетичний аспект навчання) із категоріальною проблематикою мовно-онтологічного аспекту проблеми універсалій.

Особливе контекстуальне значення у такому зближенні відігравала, наразі, ідея творення, визначальна вага якої пояснюється положенням авраамічних релігій як глобальної форми соціально-культурної динаміки, домінуючи в культурній, соціальній, політичній, економічній, правовій сферах суспільного життя тогочасного світу. Тож філософами Античності та раннього Середньовіччя окреслилося суто граматично-онтологічне значення розгляду проблеми універсалій, представленої у вченнях Аристотеля, Порфірія, Боеція. Тому варто ще раз наголосити, що її концептуалізація відбувалась контекстуально через систематизацію тогочасної соціальної практики пошуку знань й освіти. Проте процес інкорпорації спадку Аристотеля в філософії до західно-християнського богослов'я завершився лише в епоху Високого Середньовіччя запозиченням аристотелівської концепції науки із арабсько-іудейської інтелектуально-богословської традиції. (Якою ж мірою відбулась рецепція аристотелізму в східнохристиянській

традиції, то є дискусійним питанням).

Вирішальне значення в еволюції західно-християнської традиції Середньовіччя мала інтелектуальна дискусія, яка відома під назвою суперечка про універсалії. Крім того, суперечка про універсалії відображала диференціацію церковного та світського виміру культури в процесі утвердження європейського націоналізму, який нівелював певною мірою інтелектуальну традицію Античності та Середньовіччя.

Проте вже у новітній філософії проблема універсалій складає підґрунтя концептуального розмежування онтологічних та семантичних категорій (Львівсько-Варшавська школа). Теоретична площина естетичного зрізу проблематики універсалій оформилась в єдине космологічне бачення, якому сучасний італійській письменник та інтелектуал Умберто Еко надав визначення «одвічний гуманізм» [22, с. 240]. Таким чином, вона вже визначає важливу роль у з'ясуванні специфіки межі філософського розуміння і практично-символічної форми освоєння дійсності людиною. Її рецепція, відтак, в сучасній культурі може слугувати основою концептуальних рішень в студіюваннях соціально-культурних феноменів у сучасному світі.

Слід наголосити, що оцінка цінності аналізу проблеми універсалій в філософсько-світоглядній чи культурологічній рефлексії при аналізі естетичних та художніх процесів сучасності ускладнюється невизначеністю наукового статусу подібних студій, які охоплюють одночасно царину антропології, естетики, психології, мистецтвознавства, культурології, політичних та соціальних наук. Одним із актуальних напрямів вирішення проблеми сучасних соціально-культурних універсалій може вважатися концепція культурних середовищ, основою якої є ідея метакультури Даниїла Андрєєва. Тому ідея метакультури є, ніби, проектом глобальної наукової революції, який відображає зміну не тільки світоглядних орієнтирів, а й намагання визначити принципи наукової рефлексії дослідження символічно-практичної сфери сучасного соціуму (О. Янчин, О. Грицанов, Г. Гуцишвілі тощо). Метакультурне бачення та холізм концепцій культурного середовища мають інструментальне значення, як видається, у позначенні особливостей так би мовити культурного ядра сучасного соціально-культурного світу. Така рецепція соціально-культурного світу відображає особливості навіть наявних геополітичних трендів.

Втім, якщо основою соціально-культурних форм буття людини й людства є символічний простір, тоді його універсальні елементи забезпечують не в останню чергу трансгресію з естетичного в соціально-філософське осмислення світу. Демократизація мистецтва в контексті сучасної масової культури та виявлення її сутнісного зв'язку із принципами суспільства споживання, а саме: література, архітектура, кінематограф, які охоплюють масову аудиторію, мають широку сферу розповсюдження і залежать від ступеню освіченості більшою мірою, ніж від ступеня засвоєння мистецьких практик, як-то музика, танок, спів, живопис тощо. Зокрема, слід зазначити, що дискусійними, так би мовити відкритими, залишаються питання соціології мистецтв, якості і рівня споживання мистецьких практик.

Варто наголосити, що вчені приділяють значну увагу передусім психологічним, філологічним, стилістичним особливостям сучасного мистецтва. В масовій свідомості мистецтво виражає сутність художньо-творчої діяльності, але будь-яка творча діяльність є формою існування культури. В культурі постіндустріальної цивілізації і набуває особливої значущості комунікативна функція мистецтва, що викликає необхідність її більш поглибленого розгляду.

Поряд із традиційним ідеологічним обґрунтуванням художньо-творчої діяльності як дієвого чиннику масового впливу, втілення художніх цінностей і соціально-культурних стандартів, реалізації принципів творчості, удосконалення особливості – комунікативна функція виражає такі характеристичні риси символічного простору, як відкритість, діалогізм, автентичність. Зрештою, актуальною рисою мистецтва постіндустріального світу, на наш погляд, постає індивідуалізація комунікативної функції мистецтва. Розвиток інформаційних технологій і медіатизація утворюють умови взаємопроникнення різних видів мистецтва. Прикладом можуть бути анімації всесвітньовідомих живописних полотен, які, приміром, виставлені для всесвітнього перегляду в You Tub, або епатажна експозиція «Таємниці тіла» (НСК «Олімпійський», Київ, 7.09.2012–23.12.2012), яка презентує синтез анатомічного театру і скульптури. Так само змін зазнали відношення митця і спостерігача. Хочеться наголосити, що перформанс перетворився в імітацію інтеракцій. Творчість перетворилась, відтак, на мистецьку дію, яка має вигляд провокації, епатажу, акціонізму тощо – все це засоби її творення, які позначають, так би мовити «втягування», «поглинання», «трансфігурацію» споживача мистецтва у співучасника творчого процесу. Відтак, оновились і критерії творчої діяльності людини: вони мають вже бути суто дотичними до так би мовити користувацького споживання результатів творчості, яке, у даному випадку, має відрізнятися від споживання результатів виробництва. Отже, комунікативна функція мистецтва позначає взаємозв'язок відтворення, виробництва, споживання художніх цінностей у символічному просторі сучасного соціально-культурного світу, форма, якого укладає естетосферу в трансісторичну площину цінностей людства.

Сучасна естетосфера соціуму трансформує конфігурацію символічного простору, масштаб реальності й стиль життя. Вона є особливою формою діяльності, яка поєднує і процес вироблення, і процес споживання результатів творчості. Наприклад, читач роману-кросворду «Написані чаєм пейзажі» Чеслава Мілоша перетворюється на співавтора оповідання, утім текст роману залишається текстом роману.

Але наголосимо, що змін зазнали насамперед якісні характеристики культури: інтеграція процесів створення та споживання культурних форм має антропологічно-ціннісні, пізнавально-мотиваційні, світоглядно-орієнтаційні зрушення та їх пізнавальні, онтологічні наслідки. Констатуючи народження класичного та сучасного раціоналізму, Мішель Фуко в «Словах і речах», зокрема, нагадує, що класичне зображення є ніби чистим баченням (la pure reprŕsentation), яке вільне від того, що його обмежує: подібності до того, що воно зображує та «від того, на чий погляд воно є лише подібністю» [21, с. 60; 23, s. 31]. Відтак, маємо припустити, що Просвітництво уявляло, що світ та необхідна пустота чистого бачення є ніби тотожними речами. А, це означатиме, що зміст та якість такого сприйняття становлять почуття. І, зрештою, саме єдність форми чистого бачення та чуттєвого досвіду, й має наповнювати сенс людської культури, а також становитиме її естетосферу.

Проте розширення складових естетосфери в

сучасному світі утвердило вже некомплементарний і нерефлексивний погляд на мистецтво. Відтак, творчість в постіндустріальному світі втратила, фактично, значення імітації, наслідування, прагнення, відображення, а перевтілилась насамперед в мистецтво існування (Мішель Фуко), самотворення (Ричард Рорті) чи естетичного життя (Ричард Шустерман) [19, с. 183–186]. Відтак, сучасні соціально-культурні універсалії виражають динаміку трансформацій символічного простору постіндустріальної цивілізації. Вони позначають інваріантні форми на рівнях (a) повсякденності, (b) сприйняття реальності, що надають загального значення якісним ознакам (уявлення, ставлення, відношення, комунікація), (c) ідей, які виступають безумовними принципами людських діянь. В постіндустріальному суспільстві культура на індивідуальному рівні виявлення ототожнюється із креативністю, а етичні норми та світоглядно-ціннісні орієнтації людини ніби підкоряються принципам естетизації соціальної дійсності.

Тоді і вся структура соціуму, яку виражає ланцюг «тіло»-«простір»-«час»-«дія», має бути переосмислена, як видається, із врахуванням принципів трансгресії, відкритості, діалогізму, автентичності.

Висновки. Основним результатом даної розвідки є окреслення низки запитань щодо сприйняття ролі, яку відіграє в сучасному соціумі мистецтво. В постіндустріальному суспільстві світ не постає онтологічно-удосконаленим об'єктом, а тому, спробуємо сформулювати низку ряд запитань, які окреслюють пізнавальні можливості артикуляції проблеми соціально-культурних універсалій в сучасному соціально-культурному світі.

1. Пошук межі мистецтва та реальності ставить завдання переосмислення символічного простору в термінах автономії індивіда, тобто осягнення уявного через визначення міри бажань в практиках задоволення потреб, у тому числі потреби у самовизначенні.

2. Комерціалізація мистецтва в сучасному соціумі ставить проблему співвідношення споживчої вартості та художньої цінності мистецьких творів.

3. Віртуальна реальність ніби доповнює світ через подвоєння опозиції речей та образів й утворює світ паралельної реальності, в якій кожний постає творцем своєї ідентичності, не успадковуючи її з реальності, а, лише певною мірою, відображаючи її. Таке положення змінює очікування від мистецтва: воно не проникає в суть речей віртуального світу, і віртуальний світ не відображає, а творить символічний простір людських бажань.

4. Технології масового мистецтва сформували індустрію моди, краси, які визначають тенденції споживання мистецтва в сучасному світі, утім естетична цінність речей не завжди співпадає із логікою їх споживання, інструментальним ставленням. Тому такий стан речей не є новим, наприклад, такі звичайні речі поточного ремісного виробництва грецьких «деміургів», як посуд з двома ручками для вина або масла, відомий під назвами «амфора» чи «канфар» сприймаються як витвори мистецтва.

Зрозуміло, що ціннісна переорієнтація сучасного філософсько-культурологічного дискурсу має відбуватися через трансформацію понятійно-категоріального апарату, який неможливо змінити одномоментно. Це складний процес переосмислення. Якщо викласти дане положення в найзагальнішій формі твердження, то має йтись про детермінанти творення, про суб'єктивну проективність у зображенні, «здійсненність здійсненого», оскільки результат творчості в сучасному світі є ніби втаємничення явного (Казимир Малевич) чи своєрідний говір мовчання (Інгмар Бергман), або мову погляду (Агата Крісті), чи ж, навіть, цнотливість непристойного (Леді Гага) тощо.

Бібліографічні посилання

1. Бровко М.М. Активність мистецтва в соціокультурному процесі [Текст] : дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.05 / Микола Миколайович Бровко ; Київ. держ. лінгвістичний ун-т. – Київ, 1996. – 391 с.

2. Естетика в Україні: сьогодення і майбутнє [Текст] : матер. круглого столу, 25 верес. 2009 р. / матеріал підгот. І. Бондаревська // Філософська думка. – 2009. – № 6. – С. 21–20.

3. Журба М. А. Телеологізм естетичної імперативності в дизайні [Текст] / М.А. Журба // Мультиверсум. – К., 2008. – Вип. 67. – С. 235–240.

4. Ісаєв В. Д. Антропос цивілізації та теос культури [Текст] : дис. … д-ра філософ. наук : 09.00.04 / Ісаєв Володимир Данилович ; Східноукраїн. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2012. – 389 с.

5. Карсавін С. В. Діалектичний синтез у дослідженні феномена творчості [Текст] : автореф. дис. … канд. філософ. наук: 09.00.08. / Сергій Володимирович Карсавін ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2000. – 18 с.

6. Левчук Л. Естетика на межі епох [Текст] / Л. Левчук ; бес. С. Пролєєв // Філософська думка. – 2009. – № 6. – С. 5–20.

7. Левчук Л. Інтуїтивізм і питання художньої творчості [Текст]/ Л. Левчук. – К. : Мистецтво, 1969. – 94 с.

8. Личковах В. Некласична естетика в культурному просторі ХХ – поч. ХХІ століть [Текст] : моногр. / В. Личковах ; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтва. – Київ : [НАКККіМ], 2011. – 223 с.

9. Лугуценко Т. В. Антропологічна криза в умовах трансформації сучасного інформаційного простору [Електронний ресурс] / Т. В. Лугуценко // Дни науки-2013 : материалы конф. – Режим доступу : www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Philosophia/4_125538.doc.htm – Заголовок з екрану.

10. Мацяк О. М. Синтез мистецтв у прозі Ольги Кобилянської: проблема самототожності письменниці [Текст] : автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.01.01. / Ореста Маркіянівна Мацяк ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2006. – 19 с.

11. Оборська С. В. Синтез мистецтв у предметному середовищі стилю модерн: історіографія проблеми [Текст] / С. В. Оборська // Вісник КНУКіМ. Серія : Мистецтвознавство : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 20. – С. 86–92.

12. Оніщенко О. І. Художня творчість: проект некласичної естетики [Текст] : моногр. / О. І. Оніщенко. – К. : Ін-т культурології АМУ, 2008. – 232 с.

13. Поліщук О. Художньо-експресивне мислення як різновид мислення образного типу: природа, сутність і потенціал [Текст] / О. Поліщук // Мандрівець : наук. журн. / Нац. ун-т «Києво-Могилян. Акад.». – 2010. – № 6. – С. 64–67.

14. Поліщук О. Художньо-творча особистість у контексті саморозвитку і самореалізації [Текст] / О. Поліщук // Вісн. Держ. академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – 2008. – № 2. – С. 109–113.

15. Пушонкова О. А. Культуротворча роль цифрових технологій [Текст] / О. А. Пушонкова // Теорія і практика матеріально-художньої культури : зб. матеріалів Х наук. конф., м. Харків, ХДАДМ, 2 груд. 2008 р. – Харків : ХДАДМ, 2008. – С. 132–135.

16. Рисак О. Мелодії і барви слова: Проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця ХІХ – поч. ХХ ст. [Текст] / О. Рисак. – Луцьк : Весна ; Волин. держ. ун-т ім. Л. Українки, 1996. – 92 с.

17. Рожок О. В. Синтез мистецтв як видовище: принципи інтеграції образного потенціалу художньої культури ХХ – початку ХХІ століть [Текст] : автореф. дис. … канд. культурології: 26.00.01 / Олег Володимирович Рожок ; Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – Київ, 2012. – 17 с.

18. Романова О. В. Кіноромани Алена Роб-Грійє: ґенеза,

структура, синтез мистецтв [Текст]: дис. … канд. філол. наук: 10.01.04 / Ольга Вікторівна Романова ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. – Київ, 2007. – 187 арк.

19. Соколова Н.Л. Этическая проблематика в современных концепциях «эстетической жизни» [Текст] / Н. Л. Соколова // Этическая мысль. – М. : ИФ РАН, 2005. – Вып. 6. – С. 183–186.

20. Суханцева В. К. Культура: Метафизика трагедии [Текст] // В. К. Суханцева Метафизика культуры. – К. : Факт, 2006. – С. 5–87.

21. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук [Текст] / М. Фуко ; пер. с фр. В. П. Визгина ; вступ. ст. Н. С. Автономовой. – М. : Прогресс, 1977. – 488 с.

22. Эко У. Эволюция средневековой эстетики [Текст] / У. Эко ; пер. с итал. Ю. Ильина ; пер. с лат. А. Струковой. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2004. – 288 с. ; ил.

23. Foucault M. Les Mots et les Choses [Text] / M.Foucault. – Paris : Gallimard, 1966. – 400 p.

Янковский С.В. Социально-культурные универсалии, ценности и социокультурные миры современности в контексте проблемы синтеза искусств как феномена постсовременной культуры.

Процесс переосмысления известных проблем и поиск новых форм постановки вопроса не только смысла синтеза искусств, но и способов его созидания. Социально-культурный универсализм является ресурсом кодов, ценностей, практик. В условиях постиндустриальной цивилизации социально-культурные универсалии определяют формы и инварианты структур эстетического обмена.

Ключевые слова: проблема универсалий, социально-культурные универсалии, постиндустриальная цивилизация, символическое пространство, коммуникативная функция искусства.

Yankovsky S. Socio-cultural universals, values and sociocultural worlds of modernity in the context of the synthesis of art as a phenomenon of postmodern culture.

Umberto Eco defined the problem of universals related to the development of the unified cosmological vision of «the eternal humanism». The problem of sociocultural universals is the contextual and the categorical relationships between the culture and the society as well as the ways and forms of differentiation between them.

Socio-cultural universals are the personal system of values in the post-industrial society. The art is the source of various codes, values and practices. They define a proper community without reference to the anthropometric, physical and biological characteristics of its members.

The essence of social and cultural universalism of the post-industrial civilization can be determined as the transformation of the art and of the creative activity, the functional dichotomy «visuality – mediality» on the superficial level. The categorical as well as ontological meaning of the dichotomy remains open to discussion.

It's worthy to note that sociocultural universals are invariant social practices at the following levels: (a) the routine (nutrition, hygiene, fashion and communication), (b) the forms of perception that provide the qualitative features with the general meaning (ideas, attitudes and communication), (c) the ideas which are of the principles of human acts.

The invariants were regulated with the accordance to the ethical standards in the industrial society. The ethics of the post-industrial society that consolidates its culture with the creativity complied to the aestheticization of the social reality. So, the whole phenomenal structure of the society (it can be described as the logic chain «body» - «space» - «time» - «action») is to be re-examined according to the above mentioned circumstances.

The reorientation of the philosophical and cultural discourse should take place through the transformation of the framework of categories and concepts and it cannot be updated per saltum. It is a complex process of rethinking of a wide known issues and new forms of the question concerned with the meaning of the art as well as with the means of its creation.

If you put this provision into the most general form of the statement, you should think about the creativity of creation, the imagiativity of images, the materialization of those that was created as the result of creativity in the modern world can be presented as an explicit initiation (Kazimir Malevich), «the song of silence» (Ingmar Bergman), eyes language (Agatha Christie) and a chastity obscene (Lady Gaga) and others.

Key words: problem of universals, socio-cultural universals, post-industrial civilization, symbolic space, the communicative function of art.

Надійшла до редколегії: 12.04.14 р.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 005+ 321.01

Э. Асланов
Национальная Академия Наук Азербайджана

ХРОНОПОЛИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД К ПРОЦЕССАМ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ КАК НОВЫЙ МЕТОД АНАЛИЗА

Анализируется новый хронополитический подход современной теоретической политологии, применительный к процессам политической модернизации. Автор подчеркивает важность применения этого подхода в национальной политологической науке. Впервые делается попытка просмотреть политическую реальность Азербайджана сквозь призму нового научного направления.

Также анализируется генезис и причины широкого применения нового метода в последнее десятилетие. Разъясняется важность исследования политической системы с хронополитической точки зрения, где основным принципом является фактор времени. Предлагается обобщенное понимание сущности хронополитического знания, а также методологических и стратегических принципов хронополитики.

В данной работе новый научный подход применяется не только в теоретическом, но и в практическом аспектах к процессам, происходящим в Азербайджане с учетом фактора политического времени.

Выясняются различия и преимущества нового подхода к интегративной научной концепции исследований, применительного к динамике политической модернизации. В заключении обобщаются результаты применения нового хронополитического подхода к современной национальной политической истории и приводятся рекомендации.

Ключевые слова: модернизация, хронополитический подход, политическая модернизация, политическое время, модели развития, постмодернисткая теория.

Историческое время, политические трансформации и процессы развития – это тесно связанные друг с другом феномены. Политические системы функционируют в конкретных пространствах и здесь в конкретный временной период происходит эволюция и изменения различного содержания. Другой важный момент заключается в том, что здесь решающую роль играют лидирующие личности, которые способны изменить ход времени в истории государственности и создать ее новую историю. Любое государство за место, занимаемое в мировой истории, обязано своим историческим лидерам [1].

Новый теоретический подход - хронополитический взгляд, который начал формироваться относительно недавно, в анализе политической динамики на первый план выдвигает категорию времени. Этот подход по сей день привлекает внимание исследователей и имеет широкое распространение среди них.

Хронополитический подход к изучению политической истории возник на почве представлений, существующих в мировой общественно-политической мысли. Приобретение им статуса нового направления политологической науки и его самоутверждение обусловлено дифференциацией и интеграцией политических знаний при выявлении новых позиций и точек зрения в анализе глобальных политических трансформаций. В динамике глобальной и национально-политической истории на том или ином уровне появляются общие и одновременно неоднозначные тенденции. Основной причиной их появления является эпоха глобализации. При изучении истории современного мира и конкретных государств центральное место занимает понимание сущности происходящих изменений и их перспектив. Направленность глобальных изменений, начавшихся в конце прошлого века, в определенном смысле на «посттрансформационное» мировое пространство сформировало новую политическую реальность. Это в свою очередь обусловило применение к процессам новых взглядов.

Хронополитологический взгляд –это новое направление теоретической политологии.

Хронополитолония стала новым направлением теоретической политологии и связано с исследованием временного промежутка истории и реальности (темпорального аспекта). В рамках этого направления сущность мировых политических процессов, политика национального строительства, лидерская личность и его чувство «политического времени», опыт политической самоорганизации различных народов рассматриваются как временной фактор.

Как видно из названия, хронополитический подход на первый план выдвигает исследование в политике свойства «времени», «темпоральности», «отношений государственности и политического времени». К тому же здесь речь идет о том, насколько в политической истории и реальности универсально-глобальные и национально-локальные временные периоды перекликаются, а также о выявлении причин, возникновения процессов в синхронной или асинхронной форме.

Хронополитология (chronopolitics) в более широком значении понимается как «историческая политология» (historical politology) или «темпоральная политология». Иначе говоря, хронополитологию можно понимать как «макрополитический исторический подход». В таком случае эпохально взглянув на опыт государств, существующих на политической карте мира, можно получить ответы на такое вопросы как «почему одни государства успешно прошли испытание формулой «Вызов-Ответ», автором которой является Арнольд Тойнби, а другие стали аутсайдерами истории, приобретя в «хронополитической паузе» инертное состояние.

Другим интересным моментом является отношение политики, вернее, личности политического лидера ко времени, как лидер того или иного народа сумел реализовать данное историей его народу время, то есть иными словами создание условий для прослеживания и изучения «чувства, чутья времени» политического лидера.

Хронополитологический подход диктует реализацию стратегии, рассчитанной на будущее, опережающей политическое время. Для достижения преимуществ в глобальной конкуренции путем построения политики государственности в соответствии с зовом проживаемого времени и будущим перспективами

требуется определение стратегии. Одновременно он дает возможность взаимосвязано анализировать этапы и фазы политической системы с временного фокуса и прогнозировать будущее.

Термин «хронополитология» впервые был употреблен представителем французской постмодернисткой школы, известным философом и архитектором, ныне профессором Европейской Высшей Школы в Швейцарии Полем Вирилио в созданном и изданным им журнале «Пространство критики» («L'Espace Critique») и ввведен им в широкий научный оборот.

Ознакомившись в трудах П.Вирилио с новой концепцией времени и некоторыми моментами политической философии можно понять цель внедрения этого понятия в науку [11; 12;13;14;15]. Фундамент нового взгляда составляет понятие «скорости, быстрого времени»: «Скорость является самым большим богатством времени, его сокровищницей. Реальность уже не подразумевается в единстве с понятиями «времени и места», а состоит только из «виртуального времени (со скоростью света)» [10].

Он предложил на фоне ускорения в мире политических процессов пересмотреть традиционную, регулирующую жизнь человечества хронологию в формате «прошлое, настоящее и будущее», а также в формате «календаря». П. Вирилио также считал необходимым широкое обсуждение понятия дромосферическое пространство). По П. Вирилио, «овладение временем приводит к власти» . В своем труде «Скорость и политика» П. Вирилио новую политическую философию называл «дромократией» (власть скорости) или «дромологией» от греческого слова «дромос» (скорость) [13].

Следует отметить, что П.Вирилио является одним из авторов, впервые попытавшихся более глубоко осознать такие понятия, как новое политическое пространство, информационный фактор и информационная война. Автор, отмечая важность определения отношений совместного проживания, пишет: «В конце XX века для предотвращения использования ядерного оружия (атомной бомбы) существовала стратегия «равновесия страха». Хотя в настоящее время новому «информационному оружию» («информационной бомбе») удалось вытеснить ядерное оружие, однако стратегии, связанной с его ограничением, не существует [14]. П. Вирилио информационную войну называет «войной со скоростью света» и отмечает, что реальное пространство отодвигает виртуальное время на задний план: «новая война – это война «со скоростью света (информации)» и очень опасная тенденция» [15]. Подобные суждения обусловили внесение им нового понятия в политологию, который выдвигает на первый план соотношение «политики и времени», а также необходимость подхода к политической истории во временном аспекте.

Судьба введенного П.Вирилио понятия «хронополитология» сложилась удачно - по сей день продолжаются дискуссии о процессе формирования его как новой научной концепции, определении ее предмета. В этой области первые академические труды были изданы в 80-90-е годы прошлого столетия. Американский ученый Г. Модельски свои первые исследования посвятил изучению мировых политических процессов по временному фактору. Он указывал на необходимость использования в политологии потенциала аналитического метода исследования, в центре которого находится временной аспект [8; 9].

Так, в качестве одного из основных понятий политической науки одни ученые (например, автор теории «мировые системы» И. Валлерстайн) предложили признать «реальность пространства и времени» (Time Space realities), другие (К. Дарк) - волну изменений, третьи (Р. Мансбах) - временную парадигму [6; 7; 16].

Для пояснения основной сути хронополитического взгляда на политическую систему общества, то следует отметить, что это новый аналитический метод, который в политических исследованиях на первый план выдвигает рассмотрение политических процессов, отношений, форм самоорганизации государства через временную призму. Этот метод объединяет в себе как теоретико-стратегические, так и практико-тактические принципы, предусматривающие осознание феномена времени в ходе процессов. Одновременно он позволяет проследить через призму времени политический ритм и хронографию в формате политической истории и «реального политика», смену политических лидеров, глобальных сил, баланса сил, этапов модернизации, фаз и волн на мировой арене, на национальных пространствах. Также вносит ясность в такие вопросы, как «каким образом универсальные закономерности политики, факторы качества самоорганизации политической системы пройдут испытание временем», «как добиться успехов в этих вопросах».

Хронополитический подход позволяет синтезировать другие методы, классические, традиционные и новые подходы к политическому развитию и изменениям, прослеживать различные оттенки, неопределенность и динамику процессов, не отрицая формулы «прошлое, настоящее и будущее». Таким образом, хронополитический синтез создает условия для устранения во временном аспекте различных и противоположных позиций, существующих между концепциями политических изменений.

Принятие и акцентирование категории «политическое время» в качестве важного компонента теорий, связанных с мировой политикой, позволяет выдвигать прогнозы на будущее не только на основе анализа прошлого, но и нынешнего этапа преобразований. Именно благодаря этим чертам данного подхода уже нет сомнений в том, что он занял своеобразное место в общей политической теории.

В XXI веке отсутствие возможности «пространственной экспансии» политической карты является реальностью. С этой точки зрения, в силу того, что в политической конкуренции основной акцент опять же приходится на императив «опередить время, завоевать» (экспансия времени), хронополитический подход продолжает привлекать внимание исследователей. То есть одним из важных способов для формирования страны как конкурентоспособного государства является достижение наиболее рационального и оптимального, а также гибкого и быстрого использования политического времени.

Несмотря на то, что хронополитология на первый план выдвигает время, однако она тесно связана с геополитической наукой, в которой центральное место занимает пространственный фактор. Методологические преимущества и принципы нового подхода, в сравнении с другими концепциями отражены в нижеприведенной схеме:

Схема. Теоретико-политологические взгляды и их методологические принципы.

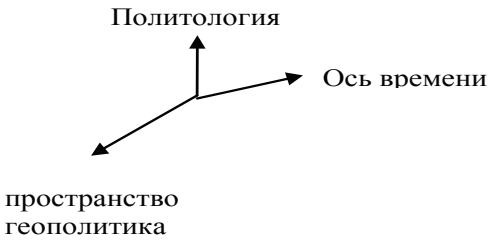

Как видно из схемы, в общей политологической теории в исследовании политической системы за основу берется типологический метод, в геополитической теории – сравнительный метод (так как основным критерием здесь является пространство), в хронополитической концепции – метод отслеживания в эволюции и динамике (так как основным критерием здесь является время) .

Традиционные методологии не способны гибко и быстро анализировать быстро меняющуюся политическую реальность. В связи с этим возникновение новых подходов в современной политической науке естественно. Наряду с тем, что данный подход является новым, он также обеспечивает плюрализм различных методов. В настоящее время политологи и исследователи продолжают предоставлять различные хронополитологические концепции политической динамики. Новый подход с позиции системного и взаимосвязанного исследования особенностей общемирового политического процесса и политического развития национальных государств имеет широкое применение. Сегодня в Западноевропейской системе образования обучению этому подходу как предмету науки уделяется важное место.

В новом вышеупомянутом подходе одним из существенных моментов является применение хронополитологического подхода к процессам политической модернизации как на мировом, так и национальном уровнях. Исторически временные рамки модернизации в разных странах были различны. Переходный период ряда западных обществ от традиционной формы общества к современной форме был несколько короче.

Понятие «современности» в рамках теорий политической модернизации не гармонирует с понятием «современности», понимаемым в хронополитологическом аспекте.

Новая концепция пытается дать ответы на вопросы, на которые традиционные концепции ответить не могут. Вопросов же немало: что более актуальнее в 21 веке, по сравнению с эпохой классической модернизации – господство над временем или пространством (территорией)? За счет чего в модернизирующихся обществах становится возможным формирование современного, зрелого общества? Как определяется правильная модель развития? Здесь затрачивается труд миллионов граждан, мобилизуются национальные природные и гуманитарные ресурсы, человеческий капитал, социальный капитал. Могут ли страны, несмотря на это, однозначно добиться модернизации? Если ответ отрицательный, то это в конкретных странах обуславливает как потерю политическим лидером случая воспользоваться историческим временем, материальные и моральные потери, так и значительное отставание от развивающихся обществ и потерю надежды догнать их. С точки зрения исторического пути, пройденного передовыми странами мира, переход на эпоху постмодерна вынуждает пересмотреть общества, в которых продолжается процесс модернизации. Главный вопрос, естественно, связан с временным фактором модернизации. Какая у него должна быть скорость, за сколько лет (максимум или минимум) должен быть пройден этот путь? За счет усилий скольких поколений в стране можно достичь политической модернизации?

Ответы разнообразны также, как и вопросы. К примеру, по японскому опыту, решение такой чрезвычайно сложной проблемы, как превращение разрушенной войной страны во вторую по мощи экономику мира было реализовано в течение жизни лишь одного поколения. Последующее поколение вывело Японию на первое место в мире по доходам на душу населения.

В этом плане вопрос продолжительности процессов модернизации и в результате достижение или не достижение определенных целей является важным моментом, требующим анализа.

В глобализирующемся мире использование нового аналитического метода в исследовании процессов политической модернизации создает необходимость изучать теоретические основы существующего опыта, учитывая фактор «политического времени».

Хронополитический подход к процессам политической модернизации возникает в связи с рядом моментов. Благодаря этому подходу можно сформировать представления о будущем путем прослеживания общей картины прошлого, настоящего и прошлого и тенденций развития процессов, а также сделать выводы, основанные на чувстве реальности касательно будущего цивилизации. Одновременно обновляется значение понятия прогресс, который уже воспринимался как нечто традиционное. А наиболее важным является то, что такой подход позволяет более объективно оценивать приобретенный опыт. Он выявляет ошибочность оценки классических и новых демократических стран одним «временным мерилом». Этот подход указывает на то, что в различных странах течение политического времени имеет разные оттенки и разветвленность, а также на то, что в разных странах политическое время проявляется в альтернативных вариантах, в частности в анализе процессов модернизации.

Иными словами, использование этого нового аналитического метода выявляет причину такого разнообразия теорий модернизации и чувствительности практики модернизации в отношении к временному параметру. Данный подход вносит ясность в такие вопросы, как почему не все существующие в настоящее время государства не соответствуют понятию «современного государства», почему они не способны отвечать требованиям волны «глобального модерна», почему в мировом сообществе этап глобального и локального (глокального-Ульрих Бэк) модерна имеет разнообразные временные темпы и ритмы.

В хронополитологическом подходе современный период выражается понятиями «сложное время и

сложное пространство». Причиной этого является то, что государства находятся в различных пространствах, но одновременно существуют и в глобальном модернистском и постмодернистком времени. Это так называмое чувство политического времени разных стран. Как результат, все общества не обладают способностью и потенциалом реализации политического времени. Время является символом, атрибутом постмодернистской политической реальности.

Дело в том, что понять механизмы, обеспечивающие трансформацию модернистских (современных) обществ в постмодернистские, без теоретической концептуализации невозможно. Так, эволюция «новых индустриальных стран», которые сравнительно недавно вышли из этапа традиционного общества и на тот момент находились в переходном состоянии в постмодернисткий период, а также опыт Восточной Азии (Японии и др.) объясняет специфику их эволюции. Для этих стран переход на постмодерн явился также непосредственным продолжением движения в сторону современности. Оба процесса взаимосвязаны.

Подобная распространенность парадигм развития в настоящее время характерна и для Азербайджана. В этом смысле постмодернизация в Азербайджане проявляется в виде разветвленной совокупности существующих в современном мире эволюционных тенденций, постепенной утраты традиций, препятствующих развитию, и использования прогрессивного опыта.

Вопросы применения хронополиологического подхода к процессам политической модернизации в Азербайджане

Азербайджан на протяжении веков благодаря своему историко-географическому положению имел статус «геополитической константы». Укрепление им своего положения в этом статусе в XXI веке продолжается еще более успешно. Как на политической, так и культурно-ментальной «карте» мира Азербайджан занимает своеобразное место.

Период истории государственности длительностью более одного века явился также периодом истории модернизации[1]. Этот процесс нигде легко и плавно не проходил, а, наоборот, сопровождался напряженными конфликтами, которые стали причиной масштабных социальных взрывов и революций. В этом плане Азербайджан тоже не был исключением.

Главным моментом является то, что Азербайджан на протяжении последних веков продолжал прилагать усилия в области модернизации не с целью вхождения в западноевропейскую цивилизацию, а для развития и укрепления своей государственности, ее сохранения и занятия своей ниши в мировом сообществе. С этой точки зрения необходимо более глубоко исследовать своеобразные черты генезиса политической модернизации и волн в Азербайджане в течение более чем столетнего периода. Это важно для того, чтобы выявить значение этих волн в целом для настоящего и будущего нашей государственности, и в частности для политологической науки.

Радикальные изменения, имевшие место в азербайджанском обществе в начале XX века, являются не только результатом происходивших в мире политических столкновений, но и проявлением чувствительности поколения азербайджанцев того времени к тенденциям политической модернизации. Процессы индустриализации и модернизации, происходившие в связи с «нефтяным бумом», начавшимся с конца XIX века, и созданием первой на Востоке демократической республике, проложили путь к большим общественным и политическим переворотам. Несмотря на все драматичные исторические события, произошедшие в начале прошлого века, на месте общества, где господствовали различные привилегированные слои и патриархальность, сформировалось общество, которое впервые взяло курс на универсальные демократические ценности, интенсивную урбанизацию и индустриализацию, более динамическое развитие.

В Азербайджане вопросы укрепления формирования истории государственности и вновь приобретенной независимости, применения нового методологического подхода к исследованию пути, пройденного в течение политического времени, охватившего период с конца XX века и начала XXI века, будучи актуальными, позволяют выявлять новые моменты. Хотя новый подход пока в национальной политологической науке не является предметом широкого анализа, однако в Азербайджане в области исследования процессов национального строительства и развития были опубликованы научные труды, в которых отмечалась важность «временного фактора, политического времени» [2; 3; 4; 5].

В вышеуказанных трудах отмечается значение фактора политического времени в модернизации политической системы страны, прохождение Азербайджаном за короткое время векового пути, превращение его в одну из быстроразвивающихся стран мира, дан глубокий научно-политический анализ процессов, происходящих в общественно-политической жизни страны. Также в них отмечается, что «волна глобализации, ставшая основной тенденцией развития в 21 веке, в веке, характеризующемся как «символ скорости», выдвинула государствам, в частности, вновь приобретшим независимость, такие важные требования, как идти в ногу со временем, осуществлять политику в соответствии с велениями времени, правильно оценивать реалии современной мировой политики».

Азербайджанская государственность, ее политическая система в XX веке и в начале XIX века подверглась немыслимым трансформациям. С точки зрения вышесказанного хронополитологический подход к истории государственности, конкретно к модернизации политической системы позволяет более объективно оценить ее, выявить факторы успеха. Этот подход очень ценен как поход, который отличается от других глубоким объяснением особенностей модели азербайджанского опыта национального строительства, в частности исследованием новейшей политической истории Азербайджана, его развития и трансформаций. В основе этого подхода лежит новый взгляд на масштабы временных этапов политических изменений, их объект и субъект, формы трансформации.

Итоги. Анализ итогов периода независимости с точки зрения времени и скорости показал, что благодаря чутью политических лидеров, чувствительных ко времени, темпы динамического развития соответствуют национальным интересам. Одной из решающих причин успеха была именно гибкость и быстрота. Страна постсоветского пространства, начавшая национальное строительство в условиях войны, с тяжелыми стартовыми возможностями, стала лидером

1. Если взять в общеевропейском контексте, то под модернизацией, в общем смысле, понимается процесс, который выражает разветвленный и разнообразный переход традиционных обществ к современной, «рациональной цивилизации», начавшийся в Европе на последнем этапе средневековья.

по показателям развития. Каждая поставленная цель определялась как общенациональный проект, как государственная программа, и за максимально короткий срок реализовывалась. Таким образом, хронополитологический взгляд на новейшую историю обеспечивает выявление именно этих моментов и их правильную оценку.

С помощью нового подхода мы можем добиться выявления еще одной закономерности в истории государственности Азербайджана, развитии политической системы. Так, осознание взаимодействия процессов, происходящих в мировой экономической и политической системе, и процесса политической модернизации в Азербайджане отнюдь не означает, что в данном случае решающая роль внутреннего политического развития зависит от внешних факторов. Азербайджан осуществляет независимую внутреннюю политику. Достигнутые им успехи обеспечивают, в свою очередь, влияют на его репутацию и успешность на международной арене. Правильная внешняя политика способствует этим процессам. Также осознание вышеупомянутых взаимосвязей позволяет по-новому взглянуть на близкие и далекие перспективы политической модернизации в Азербайджане, и даже в определенном смысле спрогнозировать ее будущие фазы и стадии.

Преобразование политической системы по форме и содержанию в течение определенного промежутка времени явилось длительным процессом. Прогрессивные изменения, большая разница между системой, существовавшей десять лет назад, и системой, которая будет функционировать через двадцать лет, именно в этом плане имеют важное значение. При отсутствии такового, невозможно говорить об институциональных трансформациях и модернизации.

В 1993-2003гг. Азербайджан вступил в период перехода на демократически ориентированную политическую модернизацию и реализации ее первой фазы. За этот период Азербайджан добился укрепления ее фундамента во всех направлениях. А в 2003-2013 гг. в результате динамического развития и осуществления во всех областях политической модернизации Азербайджан перешел в его конечную фазу. Несмотря на это, естественно, необходимо более детальное изучение этих периодов политической модернизации. Однако, в целом, эта хронология является картиной пройденного объективного пути. Основываясь на вышесказанное, можно сказать, что определить решающие этапы политического развития государственности Азербайджана в XX веке и в начале XXI века возможно.

Длительность вышеуказанных периодов различна. Основной причиной, обусловившей это временное различие, является масштаб, сложность, широта и глубина происходивших общественно-политических процессов, в целом же, взаимодействие внутренних и внешних факторов, обусловивших общую динамику модернизации.

Стратегия национального устройства любого государства на основе анализа реальности в целом отражает и должна отражать модель государственности ближайшего и далекого будущего. Создание новой модели начинается с определения конкретных национальных проектов. Политический лидер, который способен подготовить модель настоящего и будущего развития страны и поэтапно и ступенчато реализовать ее посредством национальных проектов, и представляющая его политическая сила в национальном политическом пространстве становятся ведущей силой. В любой стране для перехода на постмодернистский этап развития стратегия и процессы модернизации должны создать необходимый фундамент. В противном случае, в целом, процессы развития теряют всякий смысл и цель. В этом плане модель национального развития реализуется также посредством опережающих и ориентированных на будущее проектов. Концепция Развития «Азербайджан 2020: взгляд на будущее», утвержденная Указом Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева от 29 декабря 2012-го года, на постмодернистском этапе развития выступает как модель политической модернизации, ориентированная на ближайшее будущее.

Внедрение вышеуказанного аналитического метода в процессы политической модернизации в Азербайджане дает основание прогнозировать динамику его различных сменяющих друг друга этапов на ближайшую перспективу, а также говорить о сложности будущих этапов, но одновременно грандиозности их результатов. Обеспечение начатой еще с 1993 года линией политики модернизации включения азербайджанского общества в ряд равноправных государств международного сообщества, реализации миссии независимого национального строительства, создает уверенность в том, что в результате продолжения этой линии этап включения политической системы в ряд государств с высоким постмодернистским развитием станет реальностью.

Сегодня в глобализирующемся мире в Азербайджане политическое время работает на демократически ориентированную модернизацию, на развитие, которое ведет к строительству сильного государства и обеспечению национальных интересов.

Библиографические ссылки:

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Elektron külliyyat: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr [Электронный ресурс] / Heydər Əliyev. –1993-2013. – Режим доступа : http://heydaraliyev. preslib. az/ musteq.html
2. Mehdiyev R. Azərbaycan - 2003-2008: reallığa çevrilən qeyri-adi zaman (zaman və sürətə qısa fəlsəfi baxış) / R. Mehdiyev. – Bakı, 2008.
3. Mehdiyev R. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: Modernləşmə xətti / R. Mehdiyev. – Bakı, 2008.
4. Mehdiyev R. Zaman haqqında düşünərkən və elitanı transformasiya edərkən: varislik və innovasiyalılıq. / R. Mehdiyev. – Bakı, 2009.
5. Мехдиев Р. Десять лет, изменившие Азербайджан (2003-2013) / Р. Мехдиев. – Москва, 2013.
6. Dark K. R. The Waves of Time: Long-Term Change in the International Politics / K. R. Dark. – N.Y., 1998.
7. Mansbach R.W., Vasques J.A. In Search of Theory: New Paradigm for Global Politics / R. W. Mansbach, J. A. Vasques. – N.Y., 1981.
8. Modelski G. From Leadership to Organization: The Evolution of Global Politics / G. Modelski // Journal of World Systems Research. – 1995. – Vol.1. – №7.
9. Modelski G. Time, Calendars and International Relations: Evolution of Global Politics in the 21st Century : paper presented at the 37th annual convention of the International Studies Association in San Diego, April 16-20, 1996 / G. Modelski.
10. Osborne P. The Politics of Time / P. Osborne // Radical Philosophy. – 1994. – № 68.
11. Virilio P. Strategy of Deception / Paul Virilio. – London : Verso, 2000.
12. Virilio P. From Modernism to Hypermodernism and Beyond / Paul Virilio. – London : Sage, 2000.
13. Virilio P. Speed and Politics: An Essay on Dromology/ Paul Virilio. – New York : Semiotext(e), 1977.

14. Virilio P. The Information Bomb / Paul Virilio. – London : Verso, 2000.

15. Virilio P. Desert Screen: War at the Speed of Light / Paul Virilio. – London : Continuum, 2002.

16. Wallerstein I. SpaceTime as the Basis of Knowledge. Keynote address at Convergencia [Электронный ресурс] / I. Wallerstein // World Congress of Convergence, Cartagena, Colombia, May 31-June 5, 1997. – Режим доступа : http://binghamton.edu

Асланов Е. Хронополітичний підхід до процесів політичної модернізації як новий аналітичний метод.

Аналізується новий хронополітичний підхід сучасної теоретичної політології, стосовно до процесів політичної модернізації. Автор підкреслює важливість застосування цього підходу в національній політологічній науці. Вперше робиться спроба переглянути політичну реальність Азербайджану крізь призму нового наукового напрямку.

Також аналізується генезис і причини широкого застосування нового методу в останньому десятилітті. Роз'яснюється важливість дослідження політичної системи з хронополітичної точки зору, де основним принципом є фактор часу. Пропонується узагальнене розуміння сутності хронополітичного знання, а також методологічних і стратегічних принципів хронополітики.

У даній роботі новий науковий підхід застосовується не тільки в теоретичному, але і в практичному аспектах до процесів, що відбуваються в Азербайджані з урахуванням фактора політичного часу.

З'ясовуються відмінності та переваги нового підходу до інтегративної наукової концепції досліджень, стосовно до динаміки політичної модернізації. У висновку узагальнюються результати застосування нового хронополітического підходу до сучасної національної політичної історії та наводяться рекомендації.

Ключові слова: модернізація, хронополітіческій підхід, політична модернізація, політичний час, моделі розвитку, постмодерністка теорія.

Aslanov E. Chronopolitical approach to processes of political modernization as a new analytical method.

In the article the author analyzes the new chronopolitical approach of contemporary theoretical politology in relation to the processes of political modernization. The importance of the application in national political science is highlighted in this article. For the first time author attempts to view the political reality of Azerbaijan through the prism of a new scientific direction.

Genesis and extensive development of a new method in the past decade is also discussed. The importance of the investigation of the political system from chronopolitical perspective is explained, where the main printsiple is the time factor. The generalized understanding of the essence of chronopolitical knowledge, as well as methodological and strategic principles of new method are offered by the author in this article .

In this paper, a new scientific approach applies not only in theoretical but also practical aspect to the processes in Azerbaijan via the factor of political time.

Investigates the differences and benefits of the new approach as a scientific concept of integrative research method with respect to the dynamics of political modernization.

In the final section of the article, the author summarizes the results of applying the new chronopolitical approach to modern national political history and leads recommendations.

Key words: modernisation, chronopolitical approach, political modernization, political time, development models, postmodern theory.

Надійшла до редколегії: 10.04.14 р.

УДК 323

О. С. Білоконь

Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України

«М'ЯКА СИЛА» КИТАЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ

Досліджено «м'яку силу» КНР як інструмент формування нового світового простору. Обґрунтовано ключові характеристики і основні складові зовнішньополітичної стратегії КНР. Автор робить порівняльний аналіз споживчих переваг КНР та США. На базі статистично-фактологічного матеріалу визначено різницю між споживчими перевагами у якості ключових факторів «м'якої сили» КНР та США. Виявлені нові моделі споживання як головного інструменту КНР у формуванні нового міжнародного порядку.

Ключові слова: м'яка сила, споживчі переваги, бренд-ядро.

У сучасному світі Китай є однією з провідних економічних держав і найбільшим регіональним лідером. У своїй зовнішньополітичній стратегії КНР використовує «м'яку силу», яка відіграє значну роль у розвитку країни на світовій арені.

Що ж таке «м'яка сила»? Багато джерел дають цьому поняттю різні визначення. Такі риси, як політичні та культурні цінності, споживчі переваги, є визначальними та узагальнюючими при визначенні основ «м'якої сили».

Розглянувши дані характеристики, сформульовано одну із складових зовнішньополітичної стратегії КНР у постбіполярному світі – «м'яку силу». Саме тому виникнення питання: якими саме є особливості «м'якої сили» КНР. За допомогою ключових характеристик та інструментів регулювання здійснено порівняльний аналіз «м'якої сили» США і КНР.

Метою дослідження є визначення особливостей «м'якої сили» КНР та здійснення порівняльного аналізу з США. Для досягнення мети поставлено наступні завдання:

Визначити поняття «м'якої сили» КНР і навести її основні характеристики;

На основі статистичних даних проаналізувати ключові характеристики «м'якої сили» Китаю та США;

Визначити стратегію просування нових моделей споживання КНР в контексті формування міжнародного порядку.

Серед значної кількості існуючих визначень «м'якої сили», на наш погляд, слід розглянути такі. За визначенням оксфордського словника, «м'яка сила» – це переконливий підхід до міжнародних відносин, як правило, пов'язаних з використанням економічного або культурного впливу. Існує також визначення, що «м'яка сила» реалізується за допомогою набору засобів, що надаються культурою, починаючи від театральних постановок і газетних статей, і закінчуючи масової політичною агітацією і передвиборними кампаніями [1].

Найважливішою рисою, яка характеризує китайський традиційний спосіб розширення впливу і підтримки статусу великої держави, є система дій і стратегій, які зазвичай називають «м'якою силою». Описуючи даний термін, синологи апелюють до сентенцій відомого стратега Сунь-Цзи, зокрема, «битися і перемагати в кожній битві – це не вища досконалість; вище мистецтво полягає в тому, щоб зломити опір ворога без бою» [2].

Для повного розуміння «м'якої сили» розглянемо історію виникнення цього терміну.

Американський політолог Джозеф Най вважається засновником терміну «м'яка сила» (Soft power). Він використав термін у книзі «Вимушене лідерство», яка побачила світ у 1990 році. Крім того, Най розробив концепцію «м'якої сили» у своїй роботі 2004 року – «М'яка сила: засіб досягнення успіху у світовій політиці». Цей термін наразі широко використовується аналітиками і державними діячами в міжнародних відносинах.

Основними характеристиками та складовими частинами «м'якої сили» є:

1. Політичні цінності та інститути (демократичні вибори, багатопартійність, права людини, свобода, благодійність);

2. Культурні цінності (музика, кіномистецтво, мова, література);

3. Споживчі переваги (світові бренди, яки несуть в собі модні тенденції, інноваційна техніка і технології).

Як підтверджує багаторічний досвід динамічного економічного розвитку Китаю, так званої «фабрики світу», одним із основних факторів впливу на цей процес слід вважати саме споживчі переваги.

Використовуючи маркетингові інструменти та різноманітні рекламні підходи, транснаціональні корпорації не тільки впливають на глобальне споживання: вони створюють та повністю його контролюють. Цей процес відбувається за допомогою брендінгу, який очолюють відомі торгові марки.

Споживачі сприймають марку, як важливу частину товару. Використання марки підвищує цінність товарів і формує споживчі переваги [3,551 с.].

«Марка» (Brand) – назва, поняття, знак, символ, дизайн або їх комбінація, призначена для ідентифікації запропонованих продавцем (групою продавців) товарів або послуг, а також для встановлення їх відмінностей від товарів і послуг їх конкурентів [4, 551 с.] Для чіткого розуміння поняття «торгова марка» розглянемо історію виникнення брендінгу.

Поняття «бренду» у маркетингу виникло у XIX столітті з появою фабричного виробництва. Коли розпочалась епоха індустріалізації, багато товарів споживчого використання перейшло від кустарного виробництва до фабричного. Під час відвантаження виробів, кожна фабрика ставила своє клеймо (емблему), щоб одержувач міг чітко зрозуміти, звідки надійшов вантаж.

Керівництво фабрик та компаній розуміло, що масове виробництво вимагає ширшого ринку збуту, який не просто контролювати, адже споживач швидше купить товар, виготовлений поруч. Таким чином, власникам фабрики потрібно було переконати ринок і споживачів, що їх товару можна довіряти.

У 1890-х роках Джеймс Уолтер Томпсон оголосив про створення торгового дому, що займається рекламними послугами та брендінгом. Саме з цією подією пов'язують народження брендінгу. Шлях його розвитку становить більше 120 років. За цій час він створив багато споживчих переваг і завоював шалену кількість прихильників. Пропорційно цьому процесу, торгові марки набували та збільшували вартість бренду. Виникає питання, як оцінити вартість бренду?

Основним завданням оцінки вартості бренду є визначення його внеску до підсумкових показників ділової активності компанії, як з фінансової, так і з репутаційної точки зору.

Для оцінки бренду потрібно володіти глибоким розумінням того, як він безпосередньо впливає на бізнес, наявних та потенційних клієнтів, співробітників та інвесторів.

Сильні бренди впливають на вибір і створюють лояльність споживачів, допомагають залучати, утримувати та мотивувати талановитих службовців, знижувати витрати по залученню фінансування. Всі ці, а також багато інших, факторів були прийняті до уваги при розробці різних методологій оцінки бренду. Над ними працюють багато компаній, яки займаються брендінгом, наприклад, «Interbrand», «Millward Brown», «BrandZ». Ці агенції не тільки розробляють методології – вони оцінюють та публікують щорічні звіти про найдорожчі світові бренди.

Розглядаючи щорічні звіти компанії «Interbrand» за останні 10 років, помічається суттєва особливість: найдорожчі бренди за вартістю перебувають під контролем транснаціональних корпорацій США. Існує ще одна закономірність: з-поміж опублікованих сотен брендів з найвищою вартістю – більша частина саме американські. Ця частка найдорожчих брендів, які контролює одна країна, іменується бренд-ядром.

Для повного розуміння терміну «бренд-ядро», на основі даних за 2013 рік компанії «Interbrand», автор розробив таблицю найдорожчих брендів, які є основою загальносвітових споживчих переваг.

Таблиця 1. Загально світові споживчі переваги за 2013 р.

Північна Америка			Латинська Америка			Європейські країни			Країни Азії		
Країни регіону	Кількість торгових марок	Сукупна вартість торгових марок в млрд. дол. США	Країни регіону	Кількість торгових марок	Сукупна вартість торгових марок в млрд. дол. США	Країни регіону	Кількість торгових марок	Сукупна вартість торгових марок в млрд. дол. США	Країни регіону	Кількість торгових марок	Сукупна вартість торгових марок в млрд. дол. США
США	55	1007,82	Мексика	1	4,27	Франція	7	68,28	Південна Корея	3	53,32
						Італія	3	19,73			
						Великобританія	4	26,37			
						Німеччина	9	128,52			
Канада	1	8,1				Іспанія	2	15,48	Японія	7	91,34
						Нідерланди	3	19,67			
						Фінляндія	1	7,44			
						Швеція	2	31,98			
						Швейцарія	2	18,17			

Джерело: складено автором на базі щорічного звіту компанії «Interbrand». [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.interbrand.com/ru/

Як підтверджує Таблиця 1, Китай взагалі не входить до переліку загальносвітових споживчих переваг. Тому для їх зіставлення, як ключових характеристик «м'якої сили», сформуємо порівняльну таблицю вартості брендів КНР і США та кількості брендів, що входять до першої сотні найдорожчих світових торгових марок.

Таблиця 2. Порівняльний аналіз споживчих переваг як ключової характеристики «м'якої сили» 2013 р.

	США	Китай
Кількість брендів які входять в найдорожчі у світі (шт.)	55	0
Сукупна вартість 55 брендів (в млрд. дол. США)	1007,82	365,37

Джерело: складено автором на базі щорічного звіту компанії «BrandZ». (2013 р.) [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.brandz100.com/site/china.php?t=rank&obj=top100_china

Розглянувши загальносвітові споживчі переваги, та порівнявши їх з показниками цієї ключової характеристики «м'якої сили» Китаю, маємо змогу визначити стратегію просування нових моделей споживання у КНР. Для цього дослідимо деякі способи укріплення транснаціональних корпорацій КНР у світі як нових моделей споживання та чинників нового світового порядку:

• Розвиток власних брендів (China Mobile, ICBC, Tencent, Baidu);

• Купівля акцій відомих закордонних брендів (TCL, Lenovo, CNPC);

• Створення спільних виробництв за кордоном;

• Купівля китайським корпораціями родовищ природних копалин;

• Тісні партнерські відносини (Чері та Крайслер) [5].

Під час формування вищезгаданих способів Китай намагається побудувати нову модель споживання. Всі ці прийоми прийнятні для США, Європи та інших країн. Існують також і неприйнятні способи для США, з якими вони намагаються боротися: порушення авторських прав, неліцензійне виробництво, товарне піратство.

Таким чином, дані, наведені у Таблиці 1, пітверджують, що Китай не входить до переліку першої сотні найдорожчих брендів. Дані Таблиці 2 говорять про вартісну різницю споживчих переваг, третина яких належить США. Ми також маємо прийнятні і неприйнятні для США способи формування нової моделі споживання, які використовує Китай.

Ключовий ресурс «м'якої сили» – споживчі переваги – значно відрізняється від американського, і говорить про те, що Китай, за рахунок розширення базисних факторів (споживчих переваг), в новітній геополітиці має достатній ресурс для розвитку, а США, у свою чергу, домінуючи позиції в споживчих перевагах. Ці показники також говорять про стратегію просування нового геополітичного курсу Китаю, а саме споживчі переваги в «м'який силі». З цієї ключової характеристики нам стають відомі принципи «м'якої сили» США та КНР. У цьому ракурсі автор досліджує питання щодо «геополітичного положення КНР» в загальній темі «Фактор геополітичного розширення КНР у китайсько-українських відносинах 1992-2012».

Бібліографічні посилання:

1. Дмитриев Т. Очарование «Мягкой силы» соединенные штаты теряют культурно-идеологическое влияние в мире [Електронный ресурс] / Дмитриев Тимофей // Политический журнал Архив. – № 10 (61). – 21 марта 2005. – Режим доступу : http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=77&tek=3131&issue=94 – заголовок з екрану.

2. Жданова Н. А. Стратегия расширения геополитического влияния КНР на рубеже XX-XXI веков : дис. … канд. ист. наук : 07.00.03 [Текст] / Жданова Наталья Александровна, ГОУ ВПО «Российский Университет Дружбі Народов». – М., 2008. – С. 236

3. Котлер Ф. Основы маркетинга [Текст] / Филипп Котлер, Гари Армрстронг, Джон Сондерс. – 2-е европ. изд. – М.; СПб.; К. : Издательский дом «Вильямс», 2006. – 944 с.: ил. – Парал. тит. англ.

4. Жданова Н.А. Стратегия расширения геополитического влияния КНР на рубеже XX-XXI веков : дис. … канд. ист. наук: 07.00.03 [Текст] / Жданова Наталья Александровна, ГОУ ВПО «Российский Университет Дружбі Народов». – М., 2008. – С. 236

Белоконь А. С. «Мягкая сила» Китая как инструмент формирования нового международного порядка.

Исследована «мягкая сила» КНР как инструмент формирования нового мирового пространства. Обоснованно ключевые характеристики и основные составляющие внешнеполитической стратегии КНР. Автор делает сравнительный анализ потребительских предпочтений КНР и США. На базе статистическо-фактологического материала определено различие между потребительскими предпочтениями в качестве ключевых факторов «мягкой силы» КНР и США. Обнаружены новые модели потребления как главного инструмента КНР в формировании нового международного порядка.

Ключевые слова: мягкая сила, потребительские предпочтения, бренд-ядро.

Bilokon' O. «Soft power» of China as a tool for a new international order.

The author explores the «soft power» of China as a tool for the new world space. Grounded key features and main components of the foreign policy strategy of China. The author makes a comparative analysis of consumer preferences of China and the United States. On the basis of statistically-defined factual material difference between consumer preferences as key factors «soft power» of China and the United States. Identified new consumption patterns as the main instrument of China in shaping the new international order.

Key words: soft power, consumer preferences, brand core.

Надійшла до редколегії: 29.04.14 р.

УДК: 101.1: 124.5: 141.7: 316. 344. 42 (560)

Н. І. Білокопитова
Запорізький національний університет

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ ТЮРКСЬКОГО ТА ПЕРСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто ключові соціально-політичні аспекти, що характеризують сьогодення тюркської та перської соціальності. Необхідність такого дослідження пов'язане з філософською проблемою соціального керування. Автором визначається система основних аксіологічних констант, що описують ціннісний світ тюркського та перського буття в цілому: економічне, політичне, релігійне, культурне; виявлено загальні та специфічні риси концепту в тюркомовній та перськомовній картинах світу, які мають прояв на рівні контекстуальних смислів.

Ключові слова: концептосфера цінності, співвідношення Ісламського і Західного, категорія «цінність», кластеризація економіки, структура суспільства, Іранський режим, секулярна традиція Туреччини, правляча еліта Туреччини.

Сучасний світ нав'язує людині прагматичну модель буття в культурі і соціумі, де цінність особистості виявляється вторинною по відношенню до досягнення благ цивілізації. Прагматичні цінності представляються більш зручними, доступними і пристосованими до сучасності. Тому може скластися враження, що духовні ідеали ослабли. Але кількісне переважання прагматизму ніяк не говоре про його якісний пріоритет. Інтенція (лат. intentio «прагнення») людини тюркського світогляду духовна по суті.

Актуальність розглянутого питання обумовлена теоретичними та практичними проблемами розвитку сучасного соціуму. В умовах соціально-економічних трансформацій ключовими та безпосередніми елементами продуктивних сил стають філософські знання процесів соціального устрою. На сучасному етапі взаємовідносин Туреччини та Ірану викликають інтерес як у науці, так і в міжнародному суспільстві в цілому. Він пов'язаний, насамперед, з можливістю співпраці Турецької Республіки з Ісламською Республікою Іран для вирішення спільних міжнародно-політичних проблем і завдань, таких як: курдське питання і проблема тероризму, арабо-ізраїльський конфлікт і іранська ядерна програма.

У аксіологічних константах епохи імпліцитно міститься інформація про світоглядні настанови і вектор наукової та соціокультурної діяльності людини розглянутого періоду.

Об'єктом дослідження виступають сучасна тюркомовна та перськомовна соціальні культури.

Предметом дослідження виступають соціально-політичні процеси тюркомовної та перськомовної соціальності.

Метою дослідження є аналіз підсистем, компонентів й елементів громадського життя в їх координаційній залежності, виявлення аксіологічних, універсальних і специфічних рис, концептуальних засад в тюркомовній Туреччині та у перськомовному Ірані.

Реалізація поставленої мети досягається шляхом вирішення наступних завдань:

• уточнити понятійну складову аксіологічної парадигматики на основі аналізу його когнітивних репрезентацій і виявлених контекстуальних смислів;

• виявити загальні та специфічні риси підсистем, компонентів й елементів громадського життя в їх координаційній залежності в тюркомовній та перськомовній картинах світу.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що зроблена спроба цілісного вивчення впливу культурно-релігійного чинника на соціальні процеси, що дозволяє дати більш об'ємне і глибоке уявлення про соціально-політичних процесах в Туреччині та Ірані в контексті вибору цивілізаційного розвитку.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період, починаючи з моменту революції 1979 у Ірані і закінчуються теперішнім часом.

Теоретичною основою при виробленні методологічних підходів з'явилися праці класиків соціологічної науки Д. Істона, Т.Парсонса, Г.Алмонда, К. Строма, Р.Далтона.

Науковці, праці яких відображали результати досліджень в галузі політології, міжнародних відносин та геополітики, а також системного аналізу: З. Бжезінський, Ю.Н. Матвєєв, Р. Міллс, В. Парето, М.А. Хрустальов, П.А. Циганков, Е.Б. Шестопал та ін.

Особливості внутрішнього і зовнішнього політичного життя Ісламської Республіки Іран досліджують: Н.М. Мамедова, М.Р. Арунова, А. Гушер, Л.М. Равандi-Фада, В.І. Сажин, М. Санаї, В.І. Юртаєв та ін.

Гуманістична спрямованість соціально-філософського знання ніяк не перекреслює і не відторгає національну обумовленість, а навпаки, враховує обумовленість і бере основою загальнолюдські теорії. Соціальна філософія є дивовижне сплетення національного і загальнолюдського. Для сучасних соціально-філософських поглядів характерно те, що вони розглядають суспільство з позицій людської діяльності або суспільних відносин, або як історично розвиваючу систему, цілісної людської діяльності і суспільних відносин. Діяльність - рушійна сила соціального. Характеризуючи діяльність як засіб існування соціального, філософи підкреслюють таку її особливість, як інституційність. Інститути - заклади, які забезпечують відносну стабільність зв'язків і відносин між людьми в межах соціальної організації суспільства.

Соціальна філософія розглядає такі соціальні інститути як певну сукупність установ, закладів, відповідних структурі суспільства; сукупність соціальних умов і культурних зразків, що визначають стійкі форми соціальної поведінки та дії людей.

Зусилля аксіології як філософського знання спрямовані на обґрунтування загальнозначущого соціального ідеалу, наслідуючи який можна звільнити суспільство від небезпечностей, що порушують його органічність, тобто орієнтувати суспільство на органічну цілісність, а не на роздробленість. Ще Платон у своєму вченні про державу вимагав від політичної еліти суспільства духовно-моральної чистоти. Аксіологія як вчення про цінності, про ціннісні сенси є не стільки філософськи-абстрактним вченням, скільки областю конкретної соціальної діяльності. Встановлюючи історичне значення тих чи інших фактів історії, необхідно завжди враховувати причинно-наслідкові зв'язки досліджуваної події в контексті ціннісних орієнтирів.

Категорія «цінність» може і повинна трактуватися принаймні в трьох основних значеннях: як соціокультурне

поняття, що описує контекст буття, який об'єктивно має місце бути, як психологічне поняття і як логіко-гносеологічне поняття [1]. Цінності це ще не явище природи і суспільства, які проявляються повсякденно в соціальному житті, а благо життя і культури людей суспільства.

Г. Гегель вважав, що «стан суспільства слід визнати тим досконалішим, чим менше індивіду доводиться робити для себе, відповідно до своєї власної думки, у порівнянні з тим, що виконується шляхом загальних заходів» [2, с. 270]. Тобто, критерієм соціального прогресу є рівень суспільного розподілу праці.

Соціальна система, згідно Т. Парсонса, повинна задовольняти певним вимогам (AGIL), а саме:

A. - повинна бути пристосована до середовища (адаптації);

G. - у неї повинні бути поставлені цілі (досяжність мети);

I. - всі її елементи повинні бути скоординовані (інтеграції);

L. - цінності в ній повинні зберігатися (підтримання зразка).

Т. Парсонс вважає, що суспільство є особливим типом соціальної системи, який має високу спеціалізацію і самодостатність. Його функціональна єдність забезпечується соціальними підсистемами. До соціальних підсистем суспільства, як системи, Т. Парсонс відносить наступні: економіки (адаптація), політики (досяжність мети), культури (підтримка зразка). Функцію ж інтеграції суспільства виконує система «соціетальної спільності», яка містить у собі головним чином структури нормативів [3]. Аналіз економічної політики Туреччини та Ірану на сучасному етапі був проведений в монографії Н.Ю. Ульченко і Н.М. Мамедової, але у роботі основний наголос робиться на вивчення періоду правління в Туреччині ісламських партій.

Соціологи розглядають соціальну структуру як соціальний факт у дюркгеймовскому розумінні. Ми сприймаємо соціальний факт як щось існуюче поза ним, як незалежну реальність, складову частину нашого оточення. Отже, соціальні структури обмежують нашу поведінку і направляють наші дії в певне русло. Соціальна структура як свого роду каркас всієї системи суспільних відносин, тобто як сукупність економічних, соціальних і політичних інститутів, які організовують суспільне життя.

Соціальну структуру тюркського суспільства досліджує О. Тюркдоган [4; 5], також має праці з етнічної соціології. Соціальна структура іранського суспільства була досліджена в роботах Ж. Дюмезиля і Е. Бенвеністе [Benveniste 1969; Dumézil 1958].

Турецька Республіка, значна більшість населення якої складають мусульмани, є по-своєму унікальною країною в тому сенсі, що одночасно належить ісламської цивілізації, має світську європейську модель державного устрою, є членом Північноатлантичного альянсу і вже більше сорока років йде шляхом приєднання до ЄС. Ця країна накопичила унікальний історичний досвід взаємовпливу мусульманської ідентичності і європейських орієнтирів розвитку, поєднання секулярної та релігійної традицій, взаємодії демократії і політичного ісламу.

Протягом понад півтора століття Туреччина являє собою цілий комплекс фундаментальних суперечностей у сутнісних сферах соціальної життєдіяльності: політичній, економічній, соціальній, культурній.

У числі політичних суперечностей - процес демократизації «по-Західному» (політична вестернізація), що тісно пов'язаний не тільки з проблемою політичних прав армії і духовенства, населенням країни в цілому, але і з проблемою взаємозв'язку Ісламського і Західного.

Основа геополітичних протиріч лежить у спробі Туреччини, за влучним висловом П. Ханни, «одночасно примирити Європу, США, Росію, Кавказ, Іран, Сирію і Ізраїль... [6, с.70]»; виступивши, таким чином, «мостом» між цивілізаціями, що будують взаємовигідні відносини з само заспокоєним протестантсько-католицьким Європейським Союзом, православною Російською Федерацією; утилітаристським НАТО, провідником корпоративних інтересів американського приватного військово-промислового комплексу; агресивно налаштованим іудейським Ізраїлем і різноманітною арабо-мусульманською спільнотою. Дана політика називається лідерами Туреччини не інакше, як «нуль проблем з сусідами [7]» та de-facto є константою в геополітиці кемализма: у наявності континуітет зі стратегією Ататюрка «мир у будинку, мир з закордоном [6, с.70]». При всьому при тому, будучи de-jure світською державою, Туреччина залишається de-facto ісламською країною. Доречно в даному випадку згадати поняття «культурного променя цивілізації», введене А. Тойнбі [8, с. 183].

Ключовим питанням в економічній сфері є спроба відтворення модерніті на локальному ґрунті. Що цікаво, саме в цій сфері за останні роки секулярна Туреччина добилася найбільш вражаючих успіхів. Кластеризація відіграє все зростаючу роль в реалізації стратегії створення конкурентної економіки Туреччини. Хоча поняття «кластер» не є новим поняттям для Туреччини, вже діючі в країні кластери поки не стали досить конкурентними і ефективними, як це можна було очікувати. І проте, автомобільний кластер в Бурсі є хорошим прикладом уже функціонуючого кластера з хорошою організаційною інфраструктурою. Сьогодні ЄС фінансує реалізацію в Туреччині двох проектів по кластеризації, в т.ч. проект розвитку моделювання одягу та текстильної промисловості, а також проект з розробки національної політики кластеризації [9].

В соціальній і культурній сферах основне протиріччя лежить в питанні про співвідношення Ісламського і Західного. Навмисно уникаючи таких трактувань як «політичний іслам», «ісламісти», «помірний (м'який) іслам», «ісламізація», які, незважаючи на свій загальноприйнятий науковий статус, не враховують початкової аксіологічної настанови Ісламського, слід зазначити, що релігія і політика безвідривно пов'язані один з одним і не можуть розглядатися порізно. Як писав Б. Луїс, іслам «ще за життя свого засновника був і державою, і ототожненням релігії та правління, що назавжди закарбувалося в пам'яті ... віруючих» [10, с. 215]. Більш того, за висловом В.М. Ракова, «... для ісламу ... нероздільність релігії та політики до сьогодні є родовою рисою...» [11, с. 246].

Відомо, що провідну роль в соціумі відіграє еліта, представники якої, як правило, і є публіцистами, тоді як маси є веденою частиною соціуму. Як писав О. Памук, «якби мою бабусю запитали, яких переконань вона дотримується, то вона, звичайно, відповіла б, що підтримує реформи, розпочаті Мустафою Кемалем Ататюрком. Але, по правді кажучи, її, як і всіх інших стамбульців, що Схід, що Захід цікавили дуже малою мірою ... Подібно до простих стамбульців, зануреним у свої повсякденні проблеми, Ахмет Расім не надто цікавився питанням зіткнення культур Сходу і Заходу або переходу Туреччини з однієї цивілізації в іншу…» [12, с. 154-174]. Сучасна правляча еліта Турецької Республіки

складається з чотирьох основних елітних груп: політичної, військової, економічної та інформаційної. Однак найголовнішу роль у житті турецької держави грають військова та політична еліта. Пояснюється це тим, що між військовими та політичними діячами історично був присутній конфлікт і боротьба за владу. Це є головною особливістю сучасної правлячої еліти Туреччини: прем'єр-міністрів і президентів - Р.Т. Ердогана, А. Гюля і А.Н. Сезера; глав Парламенту - Б. Аринча, К. Топтана і М.А. Шахіна; міністрів закордонних справ - Я. Якиша, А. Гюля, А. Бабаджана і А. Давутоглу. Командувачів провідних силових структур Туреччини - Я. Бююканита, І. Башбуга і Х. Фідана. Виходячи з конституційного устрою Турецької Республіки (парламентська республіка), Великі Національні Збори представляють собою в більшою мірою домінуючий Парламент, який відіграє провідну роль в національної політичної життя, формуючи і контролюючи виконавчу гілку влади.

Сучасна правляча еліта Туреччини приділяє особливу увагу до Ісламської Республіки Іран. Дану особливість можна пояснити двозначно. По-перше, виходячи з концепції А. Давутоглу, турецька дипломатія, з одного боку, прагне звести до нуля проблеми з найближчими державами регіону, вирішуючи їх шляхом багатостороннього діалогу. З іншого боку, з метою створення навколо себе «смуги миру» Анкара виступала в якості посередника у вирішенні важливих регіональних проблем, таких як: ядерна програма Ірану, конфлікт навколо Нагірного Карабаху і арабо-ізраїльське протистояння.

У сучасній Туреччині не втрачає своєї актуальності і має тенденцію до загострення питання про співвідношення секуляризму і релігії в житті країни. один з найважливіших питань, поставлених нинішнім прем'єр-міністром Р.Т. Ердоганом на порядок денний: що являє собою іслам у Туреччині - форму турецької культури або сам зміст цієї культури. Довгі роки секулярного курсу у внутрішній політиці справили потужний вплив на іслам в Туреччині, і його можна охарактеризувати як особливий синтез світських і релігійних цінностей. З тих пір як партія Ердогана виграла вибори 2001 р. і прийшла до влади, зайнявши 2/3 місць в меджлісі, вона постійно намагається дотримати баланс між ісламом і секуляризмом. Турецький політолог, соціолог та історик Шериф Мардін вказує на непослідовність курсу Ердогана і його перервне тяжіння то до ісламу, то до секуляризму.

Хоча велика частина населенія Туреччини мусульмани, іслам тут не являє собою монолітну структуру. Сучасне сприйняття і сповідування ісламу варіюється від містичного і народного ісламу до консервативного і більше помірного. Управління у справах релігії визнає це різноманіття і розвиває помірне, толерантне і всеосяжне сприйняття мусульманської релігії.

Риторика західних політиків і оглядачів продовжує дивувати: в зростаючих зв'язках Туреччини з Росією та Іраном, Сирією, Іраком і Азербайджаном. Європейці і американці бачать горезвісну «ісламістську загрозу», схоже, яка лякає їх набагато більше, ніж колись монгольська, оттоманська, революційна або більшовицька загрози. При цьому не зовсім зрозуміло, чому зародження потенційного союзу між православною Росією, шиїтським Іраном і сунітської Туреччиною свідчить про «ісламізацію» Туреччини і про правління «ісламістської партії». У цьому зв'язку країни Заходу просто забувають про те, що крім релігії в цих країнах існують й інші сфери життєдіяльності.

Структура іранського суспільства принципово змінилася, при тому що владна й ідеологічна надбудова, яка побудована попереднім поколінням – збереглася. Відразу після революції 1979 року в Ірані були сильні комуністичні настрої, але тут революція пішла іншим шляхом: громада збереглася як умма, ісламська громада, а владу в країні взяли релігійні авторитети. Як і в СРСР в Ірані є кого і чого розкуркулювати. Величезні шматки власності - знаходяться в руках держави, Корпусу вартових та ісламського духовенства. При цьому - легітимність цього суспільством все більше і більше ставиться під питання, а чорний ринок - створює тіньову економіку, тіньових олігархів, прямо пов'язаних з Заходом, з іноземним капіталом і з сунітами. Вони - як ніхто інший зацікавлені у роздержавленні і приватизації [13].

Національна культура значною мірою перебуває під впливом установок Ісламської Республіки, яка зробила великі зусилля з усунення елементів західної культури, які проникли в образ життя населення до революції 1979. Споживання алкогольних напоїв, яке було відносно широко поширене в містах в останні роки монархічного правління, в нині строго заборонено відповідно до мусульманських законів. Правила носіння одягу вимагають, щоб вона була скромною як у чоловіків, так і у жінок. Спеціальна поліція моралі патрулює вулиці великих і малих міст, стежачи за тим, щоб поведінка жителів відповідала до ісламської моралі. До революції кіно було улюбленим дозвіллям населення, однак нова влада оголосила більшість кінофільмів шкідливими з точки зору суспільної моралі. В результаті їх імпорт був різко обмежений, а твори вітчизняних кіностудій стали піддаватися суворій цензурі.

Іран релігійна країна, друга після Ватикану держава, де основна роль належить духовенству. При цьому - велика частина іранців сповідує шиїзм, маргінальна течія ісламу, що становить 10-15% правовірних. В даний час шиїзм і суннізм знаходяться в гострому, кривавому конфлікті, що почався в Іраку, продовжуючи в Сирії. Мета тієї ж Саудівської Аравії - дестабілізувати і знищити Іран хоча б тому, що в тих місцях, де найбільше нафти - так само локально проживають шиїти [13].

Іранський режим ніяк не вписується в американську парадигму: ні ідеологічно, ні геополітично, ні економічно. Це означає, що перехід США від слів до справи в цьому регіоні (а вже зрозуміло, що Іраком справа не закінчується) різко збільшує військову загрозу Ірану [14, с 11]. Геополітична проблема для американців складається в тому, що з відходом США з Іраку, Іран може стати найпотужнішою конвенційною силою в районі Перської затоки [15, с. 32].

У середньоазіатських республіках Іран нарощує економічні зв'язки, але про політичне посилення іранських позицій говорити поки рано, оскільки еліти середньоазіатських республік не йдуть на надмірне зближення з Тегераном, побоюючись окрику з Вашингтону. На сьогодні найбільш вражаючим виглядає економічне співробітництво Ірану з Таджикистаном. За підсумками 2010 р. товарообіг між цими країнами склав $ 201,7 млн. (Росія - $ 959,8 млн., Китай - $ 685,1 млн., Туреччина - $ 438,6 млн.) [16].

Висновки. У дослідженні уточнено понятійну складову аксіологічної парадигматики, виявлено загальні та специфічні риси підсистем, компонентів й елементів громадського життя в їх координаційній залежності. Звернуто більше уваги на соціологічні аспекти геополітики. Відмінною ознакою між Іранською

правлячою системою та Турецькою виступає релігійний компонент. Основна роль у Іранському управлінні належить духовенству, а Туреччина являє собою секулярну державу. Розкрито сутність співвідношення Ісламського і Західного у Турецькому суспільстві.

Характеризуючи сучасну релігійну ситуацію в Туреччині, Управління у справах релігії стверджує, що тут встановилася релігійна свобода як така і існування варіацій в самій релігії (англ. intra-religious freedom) [17]. Аналіз політичного досвіду Туреччини сприяє пошуку відповіді на питання про сумісність мусульманської культурно-цивілізаційної матриці з суспільно-політичними цінностями сучасних західних світських демократій, що сягають корінням в інший цивілізаційний грунт.

Сучасні турецько-іранські відносини характеризуються певною взаємозалежністю, основою якої виступає економіка. Взаємна економічна зацікавленність по відношенню один до одного сторони почали випробовувати після закінчення гострої фази геополітичної боротьби, яка ознаменувалася ще в 1990-х роках.

В Ірані в умовах його відносній ізоляції і одночасно сильної залежності від світового ринку нафти шлях перетворення здійснюється, головним чином, завдяки спроб прориву на окремих напрямках. В Ірані керівництво країни намагається прискорити процес модернізації шляхом підвищення якості освіти та рівня науки. У зв'язку з цим, з одного боку, не можна виключати ймовірність «прориву» у пошуку альтернативних технологій або розробки власних технологій, особливо в умовах загальносвітового інформаційного простору.

Бібліографічні посилання

1. Стасевич В. П. Культура як аксіологічний феномен буття (соціально-філософский аналіз природи та ієрархії культури) [Текст] : дис. … канд. філос. наук : 09.00.03 / В. П. Стасевич. – Донецьк, 2004. – 166 с.
2. Гегель Г. Философия права [Текст] / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – С. 270.
3. Социальная структура [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Социальная_структура. – Загл. с экрана
4. Türkdoğan O. Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı / O. Türkdoğan. – İstanbul : Çamlıca Yayınları, 2002/
5. Türkdoğan O. Çağdaş Türk Sosyolojisi / O. Türkdoğan. – İstanbul : Turan Yayıncılık, 1995.
6. Ханна П. Второй мир [Текст] / Центр исследований постиндустриального общества ; вступ. статья В.Л. Иноземцева. – М. : Издательство «Европа», 2010. – 616 с., С. 70.
7. Cohen A. Washington concerned as Turkey is leaving the West [Электронный ресурс] / A. Cohen // Hürriyet Daily News. 09.01.2011. – Режим доступа : http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=washington-concerned-as-turkey-leaving-the-west-2011-01-09. – Загл. с экрана
8. Тойнби А. Цивилизация перед судом истории. Мир и Запад / Арнольд Дж.Тойнби. – М. : Астрель, 2011. — 318 с., С. 183.
9. Экономика Турции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gmu-countries.ru/asia/turkey/economy.html – Загл. с экрана
10. Луис Б. Ислам и Запад [Текст] / Бернард Луис. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2003. – 320 с., С. 215.
11. Раков В. М. Либеральная политическая философия и христианство [Текст] / В.М. Раков // Политический альманах Прикамья. – Вып. 5. – Пермь, 2005. – С. 246.
12. Памук О. Город воспоминаний [Текст] / О. Памук ; пер. с турецк. М. Шаров и Т. Маликов. – М., 2006. – С. 154–174.
13. Проблемы иранского общества, опубликовано 17.12.2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://voprosik.net/problemy-iranskogo-obshhestva/ © питаннячко – Загл. с экрана
14. Дугин А. Д. Ось Москва – Тегеран [Текст] / А. Д. Дугин // Геополитика. Информационно-аналитическое издание. – Выпуск VII, Тема выпуска: ИРАН. – М. :2011. – 116 стр., С.11.
15. Савин Л. В. Иран и Япония: взаимозависимость атомной энергетики и политики [Текст] / Л. В. Савин // Геополитика. Информационно-аналитическое издание. – Выпуск VII, Тема выпуска: ИРАН. – М. :2011. – 116 стр., С.32.
16. Гулевич В. Нюансы ирано-турецкой политики на Ближнем Востоке, 17.05.2011 [Электронный ресурс] / В. Гулевич. – Режим доступа : http://www.geopolitica.ru/Articles/1237/. – Загл. с экрана
17. Bardakoğlu A. Religion and Society [Text] / A. Bardakoğlu // New Perspectives from Turkey. – P. 145.

Белокопытова Н.И. Социально-политические параллели тюркского и персидского общества.

Рассмотрены ключевые социально-политические аспекты, характеризующие современный период тюркской и персидской социальности. Необходимость такого исследования связано с философской проблемой социального управления. Автором определяется система основных аксиологических констант, описывающих ценностный мир тюркского и персидского бытия в целом: экономическое, политическое, религиозное, культурное; выявлены общие и специфические черты концепта в тюркоязычных и перськомовний картинах мира, которые имеют проявление на уровне контекстуальных смыслов.

Ключевые слова: концептосферы ценностей, соотношение Исламского и Западного, категория «ценность», кластеризация экономики, структура общества, Иранский режим, секулярная традиция Турции, правящая элита Турции.

Bilokopytova N. Social and political parallels of Turkic and Persian society.

Address key social political aspects that characterize the modern period of Turkic and Persian sociality. The need for such studies due to the philosophical problem of social management. The author defines the basic axiological system constants describing the world of values Turkic and Persian life in general: economic, political, religious, cultural; identified general and specific features of the concept in the Turkic and Persian worldview that are the manifestation level contextual meanings.

Key words: concepts of values, the ratio of the Islamic and Western, category «value» clustering of the economy, the structure of society, the Iranian regimen, secular tradition of Turkey, ruling elite of Turkey.

Надійшла до редколегії: 11.04.14 р.

УДК 327 (460)

Р.-М. О. Блажиєвська

Львівський національний університет ім. Івана Франка

ПРОБЛЕМА ГІБРАЛТАРУ В ІСПАНО-БРИТАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВРЕГУЛЮВАННЯ

Розглянуто проблему Гібралтару в контексті іспано-британських відносин. Проаналізовано бачення Іспанією та Великобританією даної проблеми та можливі варіанти її вирішення. Визначено ставлення мешканців Гібралтару до можливої зміни суверенітету. Розглянуто роль Європейського Союзу у врегулюванні кризових ситуацій навколо Гібралтару.

Ключові слова: Гібралтар, Іспанія, Велика Британія, Європейський Союз, територіальний спір.

Вже три століття продовжується територіальний спір навколо Гібралтару, який перекриває важливий міжнародний шлях з Атлантичного океану до морів Середземноморського басейну та Індійського океану, а отже тісно пов'язаний зі всією ситуацією у Середземному морі і є складовою частиною європейської політики та міжнародних відносин у цілому. Цей найстаріший в Європі конфлікт перестав бути двостороннім з початку двадцятого століття. Разом із Іспанією та Великобританією у нього втягнуті Європейський Союз, а також самі гібралтарці, в яких за цей час сформувалась своя власна громадянська самосвідомість. Стратегічне значення Гібралтару, як території, що знаходиться на перехресті міжнародних транспортних комунікацій, а також той факт, що це одна з останніх колоній у світі та єдине колоніальне володіння в сучасній Європі (яке з кінця XX ст. має особливий економічний статус офшорної зони) привертає до гібралтарської проблеми увагу міжнародного співтовариства.

Дана стаття присвячена дослідженню проблеми Гібралтару у відносинах Іспанії та Великої Британії, а також можливостям залучення механізмів Європейського Союзу щодо її врегулювання.

Переважна більшість досліджень даної теми опублікована у західноєвропейській, передусім іспанській та британській науковій літературі. Характерною особливістю, яка відрізняє більшість наукових робіт, присвячених проблемі Гібралтару у британській літературі є нехтування іспанською історією Гібралтару. У британській літературі багато уваги приділено значенню вигідного стратегічного розташування Гібралтару для Великої Британії напередодні його захоплення, про що писали Дж. Гаррет, С. Конн, Дж. Тревельян, Дж. Корбет і Х. Річмонд. Водночас, іспанська література переважно спрямована на обґрунтування точки зору про доцільність повернення Гібралтару під юрисдицкію Іспанії. Цікаво, що багато сучасних іспанських статей досить об'єктивно оцінюють ситуацію, можливі ризики приєднання Гібралтару до Іспанії тощо.

Російська наукова і науково-популярна література щодо даного питання має переважно описовий характер, рясніє вже загальновідомими фактами, характеризується тавтологією висновків та основних положень. Багато російських вчених частково розглядають проблему Гібралтару в межах дослідження зовнішньої політики Іспанії, але в них питання не розглядається комплексно. Серед них роботи таких вчених, як Н. Е. Анікієва, Л. М. Бахармедової, Н. К. Капітонової, М. В. Кузнєцової, А. А. Орлова та інших. Серед українських науковців варто відзначити суттєве значення статей та дисертаційної роботи О. П. Лук'янова, а також Ю. В. Кощій. В цілому, аналіз джерел дає підстави для подальшого вивчення проблеми. Відсутність єдиної точки зору, а часом ідеологічне протистояння щодо проблеми Гібралтару створює необхідність переглянути на сучасних методологічних засадах місце і роль проблеми Гібралтару у міжнародних відносинах.

Колись Гібралтар - скеляста ділянка суші на півдні Піренейського півострова і піщаний перешийок, що з'єднує його з Піренейським півостровом - належав Іспанській короні, будучи відвойованим у маврів в ході Реконкісти (звільнення від мавританського панування) ще в 1462 році. У 1704 році, під час війни за іспанську спадщину Гібралтар захопила англо-голландська ескадра. Тринадцятого липня 1713 року Англія і Франція змусили Іспанію підписати Утрехтський договір, згідно з яким Іспанія передала Гібралтар Великій Британії на «довічні часи», але з правом відновлення свого суверенітету над Гібралтаром у випадку, якщо Великобританія його втратить. Це єдиний випадок у міжнародних відносинах, коли на залежну територію однієї держави інша претендує за міжнародним договором. У XX столітті саме цей пункт угоди стане чи не найголовнішим аргументом іспанської сторони у намаганні повернути Гібралтар у сферу власних інтересів. Саме ця мета ставала однією з найважливіших для кожного іспанського уряду протягом останніх 300 років [3].

Зазначимо, що згідно диспозиції Утрехтського договору, Іспанія поступилася Великобританії містом, замком, портом і фортецею Гібралтар. Але у договорі немає записів, що стосуються юрисдикції над прибережними водами, відповідно іспанці вважають, що ці права залишаються в їх руках. Протилежної точки зору Велика Британія, яка сецесію Гібралтару поширює і на прибережні води. Це положення не вдалось врегулювати Конвенцією Організації Об'єднаних Націй з морського права від 1982 року, яка визначає правовий статус і ширину територіального моря. У статтях 2 і 3 Конвенції вказано, що прибережна держава має право встановлювати ширину свого територіального моря до межі, що не перевищує дванадцяти морських миль. Проте, Іспанія ратифікувала Конвенцію додаючи пункт, який унеможливлює визнання прав Гібралтару на прибережну зону. Натомість Великобританія, визнаючи суверенні права Гібралтару на територіальне море навколо, встановила морські кордони на відстані 3 морських миль [9].

Аналізуючи історію протистояння між Іспанією та Великою Британією, можна виділити 14 масштабних блокад з боку іспанської сторони. У такий спосіб іспанці намагалися послабити економічне становище Гібралтару та витіснити британські гарнізони. Доволі серйозним аргументом, який ставав причиною чисельних блокад, була контрабанда через територію Ґібралтару. Ця територія упродовж 300 років мала статус вільної гавані, а британці сюди спрямовували товари, які контрабандним шляхом потрапляли на іспанські ринки. Власне основою економіки регіону до початку XX століття якраз і була контрабанда. Для британської сторони таке положення було доволі вигідним, оскільки в такий спосіб досягалося серйозне економічне послаблення давнього торгового конкурента - Іспанії.

Звичайно, що така ситуація вимагала від Іспанії дій, спрямованих на запобігання контрабанді, та спроб поновити власний контроль над Ґібралтаром. Тим часом британська сторона намагалася заселити цю територію власне англійцями, здійснюючи при цьому експорт традицій та культурного устрою, доповнених системою управління. Саме ці дії призвели до того, що на початку XX століття Ґібралтар нічим не відрізнявся від більшості британських міст [6].

Геополітична вага Ґібралтару значно зросла після Другої світової війни, що обумовлювалося збільшенням кількості середземноморських баз НАТО. Гібралтар став єдиною колонією, що залишилась у Європі, чим особливо дратував іспанських націоналістів. Для іспанських патріотів дев'ятнадцятого століття, скеля була «тотемним питанням» і «символом занепаду Іспанії». Особливо напруженими були відносини між Іспанією і Гібралтаром в період з 1939 по 1975 рік у час правління генерала Франциско Франко, який навіть призначив 4 серпня як день пам'яті про втрату Гібралтару, так як саме

в цей день 1704 року скелю захопили англо-голландські війська [10]. Для Франко необхідним було підняти питання Гібралтару задля виправдання несприятливих наслідків своєї внутрішньої та зовнішньої політики, які франкістською пропагандою пояснювалися як «міжнародна облога», у тому числі з боку Британії, що окупувала частину іспанської території. Гібралтарське питання було вигідним для тогочасного режиму, оскільки воно відповідало національним інтересам Іспанії (відновлення територіальної цілісності країни), у зв'язку з чим консолідувало різні групи в правлячих колах та забезпечувало їм підтримку іспанського народу [5].

Іспанія активно ставила питання про повернення Гібралтару в 1940 і 1956 роках, а в середині шістдесятих проблемою зайнявся Комітет Організації Об'єднаних націй з деколонізації. У 1967 році британці провели на Гібралтарі референдум, підсумки якого переконливо свідчили на користь бажання більшості населення зберегти британське підданство. Роком пізніше Лондон відмовився визнати резолюцію Генасамблеї Організації Об'єднаних Націй про передачу Гібралтару Іспанії, а в 1969 році королева Великобританії Єлизавета II дарувала Скелі власну конституцію, відповідно до якої функції законодавчих зборів та міської ради перейшли до нового органу - Палати зборів, місцевому органу законодавчої влади. Конституція також заборонила передавати землі іншій державі проти волі їх мешканців. Великобританія залишила за собою лише сфери оборони, підтримки правопорядку та зовнішніх відносин. Решта питань була віднесено до компетенції місцевої влади. За конституцією главою Гібралтару залишалася англійська королева (Єлизавета II). Губернатор - представник королеви - одночасно є і головнокомандувачем збройними силами колонії, тому на цей пост, зазвичай, призначаються офіцери вищого командного складу британської армії. У відповідь Іспанія закрила кордон з Гібралтаром на 16 років для пішоходів (з 1969 по 1982 рр.), а пізніше взагалі для всього трафіку і ввела повну економічну блокаду спірної території. Такі дії насправді лише більше зв'язали колишню колонію з метрополією, оскільки Британія постійно і сумлінно підтримувала своїх блокованих підданих всім необхідним. Тим не менше, для мешканців Гібралтару цей період запам'ятався довгою тривалою депресією, оскільки вони опинились практично відірваними від світу, а ділова активність обмежувалась лише обслуговуванням воєнних суден, що заходили на розміщену тут воєнно-морську базу [4].

Після смерті генерала Франко в 1975 році іспано-британський діалог з приводу Гібралтару дещо пожвавився, а через п'ять років сторони відновили переговорний процес. Одночасно Мадрид почав послаблювати блокаду, але навіть після вступу в 1982 році Іспанії в НАТО гібралтарське питання не зрушило з місця, а сама спірна територія з часом стала членом Європейського Союзу. Багаторічні дебати з Великобританією за участі Організації Об'єднаних Націй дали свій результат: розпочався двосторонній переговорний процес (1984 р., Брюссельський процес), який став першим кроком на шляху важливих домовленостей між сторонами суперечки [1]. Суперечки навколо Скелі затихли майже на три десятиліття, а жителі та гості Гібралтару взялися активно використовувати таку свою перевагу, як відсутність ПДВ, оскільки ця автономія не входить в митний простір Європейського Союзу. У зв'язку з цим у Європейському Союзі виникла низка проблем, пов'язаних з Гібралтаром.

По-перше, Гібралтар не входить до Шенгенської зони, що означає наявність повноцінного кордону з відповідним режимом. Це перешкоджає вільному пересуванню в Гібралтар робочої сили, частина якої проживає на території Іспанії.

По-друге, дуже гостро повстало питання про існування в Гібралтарі офшору, особливо в умовах економічної кризи (починаючи з 2008 р.) і загального спаду економічного зростання в державах-членах Європейського Союзу, коли деякі з них перебувають на межі банкрутства.

По-третє, через Скалу іде потік нелегальних мігрантів, які потім попадають в країни ЄС, також Гібралтар традиційно розглядається в якості лігвища контрабандистів. Так, вилучення тютюну на кордоні між Іспанією і Гібралтаром у 2013 році збільшилось на 40%. Інший тип «товарів», які проходять через Гібралтар до Іспанії - це героїн і кокаїн [10].

В результаті тривалого процесу переговорів у 2004 році відкрилась робота тристороннього форуму «Діалог по Гібралтару», який став справжнім проривом в історії трьохсотлітньої суперечки. Форум не тільки дозволив вирішувати проблеми тристоронніх відносин, а й продемонстрував, що існують механізми досягнення компромісу між Іспанією і Великобританією. У результаті роботи форуму в 2006 р. були підписані Кордовські угоди, які стали основою співробітництва Іспанії та Великобританії. Більше того, вперше за весь час в суперечці в якості третьої сторони виступили представники самого Гібралтару.

Однак, незважаючи на успіх форуму, його робота на даний час призупинена. У 2011 році перемогу на виборах в Іспанії здобула опозиційна правоцентрична «Народна партія» на чолі з Маріано Рахоєм, яка набрала абсолютну більшість голосів виборців, що в свою чергу дозволяє їй проводити самостійну політику без підтримки інших партій. Новий уряд одразу офіційно заявив про відновлення обговорення щодо статусу Гібралтару. Це означало різку зміну зовнішньополітичного курсу країни, так як соціалісти на чолі з Хосе Луісом Сапатеро надавали перевагу вирішенню незначних практичних питань з урядом Гібралтару, не згадуючи про питання статусу британської колонії [3].

В свою чергу проблема Гібралтару ускладнилась тим, що в конфлікті появилась третя сторона (30 тис. осіб - населення Гібралтару). Вони не бажають ставати іспанцями з різних причин, хоча більшість жителів мають іспанські корені, іспанські прізвища, розмовляють іспанською мовою. Багато жителів Гібралтару купляють або орендують квартири на території Іспанії, оскільки не хочуть тіснитись на скалі. Виникає вражаюче протиріччя - гібралтарці тісно пов'язані з Іспанією, користуються її благами, а 20% взагалі постійно проживає на іспанській території, при цьому вони категорично не хочуть ставати громадянами Іспанії. Натомість, голова адміністрації колонії, міністр лейборист Фабіан Пікардо, хоч і визнає всі ці факти, не вбачає в них жодного протиріччя. Для нього це «лише свідчення добросусідських відносин жителів Гібралтара з іспанцями» [7].

Причини такого становища не стільки політичні чи патріотичні, як економічні - рівень життя в колонії є значно вищим від іспанського чи навіть англійського. Причина досить проста - це особливий статус Гібралтару, де на сьогоднішній день зареєстровано більше ніж 90 тис. різних компаній зі всього світу, в тому числі 20 тис. інвестиційних [8]. Саме це забезпечує високий рівень життя мешканцям колонії і створює велику проблему для Іспанії. Іспанські бізнесмени часто користуються послугами Гібралтару, а безмитна торгівля підриває

комерцію сусідньої Іспанії.

Водночас змінюється і ситуація на міжнародній арені: роль Організації Об'єднаних Націй щодо питання Гібралтару поступово знижується, тому на перший план виходять інтереси самих сторін суперечки та їх бажання залагодити дану проблем.

Ситуація знову загострилася влітку 2013 року, коли влада Гібралтару приступила до зведення в прибережних водах штучного бетонного рифу. Британці пояснюють, що цей риф з сімдесяти бетонних блоків повинен стимулювати розвиток морської флори і фауни. Однак іспанські рибалки, що звикли вести промисел неподалік, побачили в діях гібралтарської влади обмеження своїх прав і можливостей займатися рибальством. Офіційний Мадрид підтримав рибалок, звинувативши Гібралтар у спорудженні загороджувального об'єкта без відповідної авторизації в водах, які не належать Великобританії [1].

Також, у відповідь іспанська влада посилила митний контроль на кордоні з Гібралтаром і навіть розглядала варіант введення збору в сумі 50 євро з кожної машини, що покидає Гібралтар або в'їжджає на його територію. У підсумку на кордоні з'явились багатогодинні автомобільні черги. Протягом літа й початку осені 2013 року кораблі британських ВМС зробили декілька демонстраційних рейсів на базу в Гібралтарі. Відмітимо, що ситуація на кордоні не змінюється вже рік часу, а офіційний Лондон не має на це жодного впливу. Іспанська влада наголосила в травні 2014 року, що посилений контроль на кордоні проводиться з метою викорінення контрабанди тютюну. Самі ж іспанці також не задоволені чергами, вважаючи їх політичними, а не придушенням незаконної діяльності.

Ще одним приводом для ескалації напруженості в іспано-британських відносинах став інцидент, коли іспанське гідрографічне судно незаконно, на думку британців, увійшло на їх територію. Крім того, судно не відреагувало на вимогу берегової охорони покинути води Гібралтару. Загалом судно провело в британських водах близько 20 годин, і лише потім покинуло їх. Справа дійшла до виклику в МЗС Великобританії посла Королівства Іспанії, а кілька членів британського парламенту попросили направити в регіон війська. Завдяки проведенню кількох раундів робочих зустрічей за участю представників ЄС вдалося частково нормалізували цю ситуацію без зміни основоположних історичних принципів.

Відзначимо, що суперечка про статус Гібралтару зачіпає навіть вищих посадових осіб Іспанії. Наприклад, у березні 2013 року міністр закордонних справ Іспанії Хосе Мануель Гарсія-Маргальйо сказав, що ніколи не ступить на Гібралтар, доки над ним не майорітиме іспанський прапор. А у 2012 році королева Іспанії Софія скасував свій візит на святкування Діамантового ювілею королеви Єлизавети II з нагоди Утрехтського договору [10].

Існує декілька сценаріїв подальшого розвитку подій: заморожування конфлікту, незалежність Гібралтару і форми спільного (іспано-британського) або часткового суверенітету.

Одним із сценаріїв є спільний суверенітет. Він може бути як двостороннім (іспано-британським), так і тристороннім (за участю Гібралтару). Така пропозиція вже була розроблена, ключовими її пунктами повинні були стати спільне управління та контроль над військовими базами обома сторонами суперечки. Але вона була відкинута населенням колонії (референдум 2002 р., у результаті якого 97,98% із тих, хто брав учать у голосуванні, висловили негативне ставлення до концепції спільного управління), тому такий сценарій малоймовірний, хоч і можливий. Все залежатиме від конкретних умов спільного суверенітету [6].

Другий варіант - це існування Гібралтару по схемі Гонконгу - одна держава - дві системи, коли Гонконг має широку автономію і навіть свою власну валюту. При такому варіанті Гібралтар зможе зберегти всі свої фінансові привілеї, але при цьому перебуватиме під суверенітетом Іспанії.

Третім варіантом є змішаний суверенітет, при якому Гібралтар формально переходить під юрисдикцію Іспанії, але зберігає ряд прав для Великобританії, серед яких дія законів Сполученого Королівства на території Скали, право на збереження своєї культури і можливість використовувати свою воєнну базу [3].

Головний міністр Гібралтару Фабіан Пікардо не відкидає можливості надання незалежності цій британській колонії за умови збереження протекторату Британської Корони, що фактично означало б отримання статусу, яким користуються Канада і Австралія. У разі заперечень з боку Великобританії Гібралтар пригрозив звернутися в міжнародні судові інстанції, щоб визнати невідповідність Утрехтського договору нормам міжнародного права. Так, в документі є ряд положень, які давно не виконуються і вважаються за сучасними мірками дикими. Наприклад, у договорі закріплено право Британії «на торгівлю чорношкірими людьми», а на території Гібралтару заборонено проживати «маврам і євреям». Проте, виступаючи в жовтні 2013 року у Вашингтоні в Раді міжнародних відносин, Пікардо підкреслив, що в даний час у Гібралтару «немає політичного бажання» змінити нинішню ситуацію з автономним управлінням, встановлену місцевою конституцією 2006 року. За його словами, «нинішня модель працює дуже добре».

Скоріш за все, конфлікт між Великобританією і Іспанією так і залишиться в замороженій фазі на довгі роки. Країни вирішуватимуть конкретні практичні питання для полегшення існування Гібралтару та безпосередньо іспанців, що проживають на кордоні з ним. Форум «Діалог по Гібралтару» має великі перспективи розвитку, а Брюссельський процес швидше за все взагалі не буде відновлений.

В цілому, якщо для Великої Британії Гібралтар залишається стратегічно важливим, оскільки він надає їй доступ до протоки та Середземного моря, який вона може втратити із зміною ситуації, то для Іспанії жодного значення скеля не має. Що є дійсно важливим для Іспанії, це те, що Гібралтар знаходиться в руках іншої держави. Для іспанців повернення Гібралтару це не виграш чи програш, це питання гідності. Зазначимо, що Іспанії слід не забувати про наявність двох анклавів – Сеути та Мелільї під її юрисдикцією. У разі зміни юридичного статусу англійської колонії, ці анклави можуть скористатись ситуацію для відокремлення від Іспанії. На території самого Піренейського півострова також знаходять ряд широких автономій, що претендують на незалежність – Каталонія, Країна Басків. А Гібралтар залишається лише одним із острівків нестабільності в Європі.

Варто наголосити, що в 2013 році суперечка навколо Гібралтару вийшла на новий рівень, оскільки до неї підключився Європейський Союз, який направив групу експертів для моніторингу ситуації на кордоні між Гібралтаром і Іспанією. Можемо прогнозувати, що в майбутньому успіх в переговорах буде пов'язаний саме з участю Європейського союзу у врегулюванні суперечки.

Бібліографічні посилання

1. Голос Росии. Гибралтар: осада до последнего магота. 22.11.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rus.ruvr.ru/2013_11_22/Gibraltar-osada-do-poslednego-magota-2550/ – Заголовок з екрану.
2. Кощій Ю. В. Ґенеза проблеми Гібралтару в іспано-британських відносинах [Текст] / Ю. В. Кощій // Університет. Історико-філософський журнал. – №5 (19). – вересень-жовтень 2007. – С. 90–101.
3. Кузнецова М. В. Проблема Гибралтара в испано-британских отношениях в начале XXI века : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.03 [Електронний ресурс] / М. В. Кузнецова. – Москва, 2014. – Режим доступу : http://www.mgimo.ru/files2/y03_2014/249207/kuznetzova_autoref.pdf – Заголовок з екрану.
4. Мамедова Л. К. Британская позиция по Гибралтару [Електронний ресурс] / Л. К. Мамедова. – Режим доступу : http://www.riss.ru/analitika/1988-britanskaya-pozitsiya-po-gibraltaru#.U4-UAfl_td4– Заголовок з екрану.
5. Лук'янов О. П. Проблема Ґібралтару в зовнішній політиці Іспанії, 1963 - 1985 рр. [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 / О. П. Лук'янов ; Східно-укр. нац. ун-т ім. В.Даля. - Луганськ, 2003. – С. 13
6. Лесіва Н. Еволюція проблеми Гібралтару в другій половині XX ст. – на початку XXI ст [Електронний ресурс] / Н. Лесіва. – Режим доступу : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33905/27-Lesiva.pdf?sequence=1 – Заголовок з екрану.
7. Chief minister speaks at the Council on foreign relations. 7th october 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://elpais.com/descargables/2013/10/10/dc8fb2d7b6b6335f1c4e29aabcb4eed3.pdf– Заголовок з екрану.
8. Gibraltar Companies Ordinance. Government of Gibraltar, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://882fe31f29e7fd8c9ada-b447e7f1eed2117ba41e7c09f22d2c1c.r12.cf3.rackcdn.com/Gibraltar%20Companies%20Ordinance%201.pdf– Заголовок з екрану.
9. M. Kaniewska. Wiele hałasu o Skałę czyli gdzie dwóch się bije tam wszyscy tracą [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://blog.centruminicjatyw.org/2013/08/31/wiele-halasu-o-skale-czyli-gdzie-dwoch-sie-bije-tam-wszyscy-traca/ – Заголовок з екрану.
10. RT Actualidat ¿Por qué España reclama Gibraltar? Motivos de tensión con Reino Unido [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://actualidad.rt.com/actualidad/view/102586-espana-gibraltar-tension-reino-unido – Заголовок з екрану.

Блажиевская Р.-М. О. Проблема Гибралтара в испано-британских отношениях и пути ее урегулирования.

Рассмотрена проблема Гибралтара в контексте испано-британских отношений. Проанализированы видение Испанией и Великобританией данной проблемы и возможные варианты ее решения. Определено отношение жителей Гибралтара до возможного изменения суверенитета. Рассмотрена роль Европейского Союза в урегулировании кризисных ситуаций вокруг Гибралтара.

Ключевые слова: Гибралтар, Испания, Великобритания, Европейский Союз, территориальный спор.

Blazhyyevska R.-M. Gibraltar in the Spanish-British relations and the ways to resolve it.

The article highlights the problem of Gibraltar in the context of the Spanish-British relations. Analyzed vision Spain and the United Kingdom of the problem and possible ways to solve it. The article presents the role of the European Union in crisis situations around Gibraltar.

Key words: Gibraltar, Spain, United Kingdom, European Union, territorial dispute.

Надійшла до редколегії: 12.04.14 р.

УДК 327

О. М. Васильченко

Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка

ВІЙНА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Розглядається феномен війни як прояв міжнародних відносин. Досліджується вплив згаданої міжнародної трансакції на формування, розвиток та консолідацію суб'єктної ідентичності на індивідуальному, груповому та національному рівнях. Здійснюється спроба виокремлення оперативного підходу до конфліктів та війн як їх крайніх проявів з метою досягнення конструктивних цілей сторін.

Ключові слова: міжнародні відносини, конфлікт, конфліктна свідомість, війна, ідентичність.

У наш час загальновідомим є факт того, що як мир, так і війна становлять специфічну форму людської взаємодії. І кожна з цих трансакцій, маючи місце між індивідами, що прагнуть задовольнити власні інтереси, природно має власну функцію. Таким чином, можна стверджувати, що як кожна дія у людському житті формує її подальшу життєву дорогу, так і мир та війна, будучи унікальними проявами соціальної динаміки, можуть розглядатися із функціоналістської точки зору. Згаданий підхід застосовуватиметься в рамках даного дослідження, в першу чергу, з метою збереження неупередженого погляду на проблеми війни та миру. По-друге, щоб віднайти альтернативні підходи до бачення людини та її сутнісних характеристик, т.зв. «природи», яка визначає її поведінку. І, по-третє, враховується необхідність перегляду ставлення до згаданих явищ у житті кожного індивіда, так само як і на тлі міжнародних відносин., особливо в умовах трансформації світових політичних процесів, диверсифікації природи їх учасників та пришвидшення загального ходу подій завдяки розвитку технологій та комунікацій. Більш того, події, що відбуваються у багатьох регіонах світу та характеризуються зламом попередніх схем взаємодії. Яскравими прикладами цього можуть слугувати події, що розгортаються нині навколо Іраку, Сирії, Афганістану та ін. І звичайно, у даному руслі варто розглядати кризові явища у політичній, економічній та особливо військовій площинах щодо України. Через це питання впливу війни та миру на характерні особливості суб'єктів міжнародних відносин стає надзвичайно актуальним і з практичної точки зору.

До проблем конфліктів та їх впливу на становлення та розвиток залучених до них суб'єктів упродовж історії політичної та філософської думки зверталося багато дослідників, представників різного роду наукових напрямків та підходів. Зокрема варто виділити Сунь Цзи, Р. Дарендорфа, М. Дойча, Г. Зіммеля, Д. Зінгера, М. Капітоненко, Р. Каплана, Л. Козера, Н. Макіавеллі, К. Маркса, Г.Перепелицю, Р.Смолла, Д.Фрідмана та ін. Таким же широким є і коло тих, хто у своїх дослідженнях активно зверталися до питання ідентичності особливо в контексті якісних цивілізаційних змін та зрушень у загальній соціокультурній ціннісній динаміці[4]. На цьому тлі серед дослідників необхідно згадувати

Б. Андерсона, А. Астаф'єва, С. Гантінгтона, Е. Гелнера, Е. Гідденса, О. Дугіна, С. Кортунова, Е. Сміта та ін. А також Л. Губерського, О. Зернецьку, Г. Касьянова, В. Павленка, Ю. Пахомова, Д. Табачника, Г. Яворську, в роботах яких питання становлення національної ідентичності знаходить своє відображення у концептуальному вигляді. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень згаданих питань, проблема визначення впливу війни на ідентичність акторів залишається не розробленою, особливо щодо вироблення підходів до оперування даним феноменом з метою забезпечення інтересів сторін.

Тому, зважаючи на широку змістовну основу феноменів війни та миру, що розглядаються, метою даного дослідження буде встановлення особливостей впливу саме війни на формування ідентичності суб'єктів. Задля її досягнення необхідно буде, по-перше, з'ясувати ключові риси війни як прояву міжнародної взаємодії та ідентичності як невід'ємної риси актора. По-друге, дослідити процес формування ідентичності з урахуванням того спектру ефектів, що спричиняє на суб'єктів війна. По-третє, виявити можливі підходи до конструктивного оперування згаданим явищем за низкою рівнів існування та взаємодії суб'єктів. Саме тому за допомогою постмодерністичної парадигми, а також соціально-психологічного, системно-функціонального, мотиваційного та ціннісного підходів буде здійснена спроба реалізації поставлених цілей дослідження.

Як відомо, війна являє собою форму соціальної взаємодії. Зокрема крайній найбільш радикалізований вираз соціального конфлікту. Останнє ж поняття можна визначити як динамічне явище, ситуацію, за якої учасники відносин, об'єднані одним і тим самим об'єктом, усвідомлюють несумісність їхніх інтересів стосовно нього і діють з урахуванням такого усвідомлення [1]. Виходячи з цього, розуміємо, що будь-яка взаємодія, що включає у себе людський ресурс а-пріорно впливає на сприйняття, думки та поведінку останнього, маючи потенціал до їх різнопланової модифікації. Так у згаданому визначенні прослідковується те, що динаміка війни проходить в залежності саме від специфічного усвідомлення сторін. А таке усвідомлення, в свою чергу, в своїй основі містить цінності та інтереси, що є невід'ємною частиною сутності певного актора, його ідентичності. Ідентичність же ми розглядаємо як особливий вид ментального конструкту із багаторівневою структурою, що проявляється на індивідуальному, груповому та національному(надгруповому) рівнях, та забезпечує внутрішню солідарність із прийнятими ідеалами та стандартами суб'єкта, дозволяє співвідносити його здібності із об'єктивними можливостями, реалізувати свою індивідуальність і водночас відчути інтегрованість із оточуючим середовищем, в якому він існує [4].

На цьому тлі, говорячи про сутність актора та її вплив на характер інтеракцій, до яких він залучається, необхідно згадувати ще й нині вже класичних авторів із історії політичної думки, таких як Сунь Цзи, Фукідід, Т.Гоббс, Н.Макіавеллі та ін. Так вони вбачали корені конфліктів у неповноцінності та слабостях людської душі та розуму, звинувачуючи їхнє вічне бажання володіти більшою владою та матеріальними ресурсами, а також агресію та страх як рушійні сили поведінки. Останні зі згаданих особливостей як раз і виділялися Фукідідом в якості першопричин міжусобиць та війн між державами та державними утвореннями.

Однак наразі, врахувавши те, що людська природа має свої характерні особливості, що приводять до зовнішніх дій, варто дослідити дане явище з іншого боку. А саме, якщо розглянути соціального актора як систему, що взаємодіє із середовищем, яке її оточує, то можна прийти до наступного розуміння. Система отримуючи імпульс зі сторони середовища, здобуває певний набір інформації, який відповідно потім ідентифікується та переробляється у неї всередині з урахуванням внутрішніх установок, оціночних орієнтирів а параметрів [3]; в результаті чого на основі сприйнятої інформації робиться певне рішення, котре згодом втілюється на виході у вигляді зовнішньої взаємодії. Таким чином, на думку автора, слушно буде стверджувати про наявність сталої взаємодії між системою та її середовищем, під час якого вони зазнають визначених змін. Сам характер трансформацій у кожному з випадків залежить від якісних та кількісних показників стійкості, гнучкості та адаптивності як системи так і середовища [3]. Перенесемо дані спостереження на приклад взаємовпливу війни та ідентичності задля досягнення поставлених у даному дослідженні цілей.

Спершу варто згадати структурні особливості, котрі можна виділити у будь-якому конфлікті. Зазвичай серед його елементів виділяють: конфліктуючі сторони, об'єкт конфлікту, відносини між сторонами. Останній із перерахованих компонентів включає у себе такі аспекти як конфліктне мислення, т.зв. «образ ворога», та широкий ряд ментального протистояння, що формує собою конфліктну свідомість. Останню в межах даного дослідження розуміємо як особливий стан суспільної свідомості, що передбачає реалізацію сторонами власних розбіжностей, антагоністичних протиріч у намірах, цілях та принципах, інтересах та потребах, цінностях, відносних перевагах та недоліках [1]. Тобто, наявність згаданого стану усвідомлення в результаті переходить у відповідну специфічну поведінкову мотивацію та згодом активність як таку [2]. Таким чином, сторони конфлікту, і війни як його прояву, отримують інструментарій для утвердження себе як сутностей, які володіють своїми унікальними рисами, в результаті формуючи відчуття їхньої ідентичності. Відбувається це тому, що коли агент зустрічається з усвідомленим ризиком втрати своєї іманентної частини, що раніше могла бути недооцінена, забута, або ж ігнорувалася, то він використовуватиме усі можливі для нього засоби та ресурси з метою її захисту. Таким чином, відновлюючи та посилюючи її роль та місце у системі цінностей ті пріоритетів за умови усвідомлення того, що згадані елементи, які піддаються ризику втрати становитимуть надалі важливість для функціонування та життєдіяльності самого актора.

Враховуючи вищезазначене, час погодитися із думками Л. Козера, Дж. Сорела, та К. Маркса, які стверджували те, що функція війни полягає в утвердженні як індивідуальної, так і групової ідентичності. Так із марксистської точки зору єдиним способом для класу зберегти власну ідентичність є постійне протистояння із іншими, бо лише таким шляхом можна забезпечити відчуття власної цінності та належності. Власне стверджувалося, що класи і з'являлися завдяки війнам та конфліктам. Якщо перенести дане спостереження на більш широкий рівень соціальних та міжнародних відносин, можемо припустити, що держави також формувалися багато в чому саме під впливом воєн [3]. І причина в тому, що актори дійсно можуть мати схожі або однакові погляди, проте спільність або, навпаки, виключність їх інтересів пізнається лише через багаторівневі конфлікти.

На цьому тлі війна забезпечує яскраве розмежування між такими усвідомлюваними сприйняттями як «я»,

«ми», «вони», «ми», «наше» тощо. Так само як і між відчуттям приналежності до близьких суб'єктам групам, та т.зв. «чужими», іншими, зовнішніми групами. В результаті війна як різновид соціальної взаємодії створює нефіксовані правила поведінки акторів, що дозволяє нам говори про неї як про конструктивний феномен, інструмент. І даний специфічний інструмент надає можливість вносити зміни або ж консолідувати світобачення акторів, змушуючи їх трансформувати уявлення про свою ідентичність. А коли ж ми говоримо про «самість» на державному, національному рівні, то мова завжди йде про ідентичність, зокрема групову. Коли остання є невизначеною або ж якісно пригніченою має місце постійний ризик існуванню нації чи держави як такої. Саме через це ще починаючи від Цицерона та Арістотеля людська думка прийшла до осмислення того, що у будь-якого оптимально функціонуючого агента неодмінно має бути наявним усвідомлення певних базових принципів, що забезпечують засади групи та власне самої життєдіяльності.

Тим не менше, в рамках соціально-психологічного підходу колективна згадана вище колективна ідентичність є похідною від індивідуальної. Останнє пояснюється тим,що спільність, перш за все, природно відчувається самим індивідом шляхом створення ціннісних кодів та подальшим наданням їх групі. Через це і згідно з комунікаційним підходом взаємодія з «іншими» – невід'ємна частина процесу формування ідентичності. Е.Дюркгейм зазначав, що відчуття власної сутності, т.зв. «ідентичність», зароджується, формується та укріплюється шляхом внутрішньогрупової та зовнішньогрупової взаємодії. В рамках такого тлумачення ідентичності з'являється новий інструмент – колективна ідентичність як особливий різновид індивідуальної.

Таким чином, використовуючи відносно радикальні зовнішні джерела з метою досягнення усвідомлення індивідуальної або колективної ідентичності, має місце застосування «негативної ідентифікації» [4]. Під якою розуміється явище того, що актор визначає себе та свої цінності шляхом конфронтаційної взаємодії із оточуючим світом.

Виходячи з цього, війна, будучи специфічним та радикально різкою формою соціального конфлікту є нічим іншим як трансакцією на рівні різнопланових соціальних груп та спільнот, чиї інтереси та сутнісні характеристики відрізняються одне від одного та не можуть бути примирені узгоджені силами акторів на спільній основі. Явище антагонізму в даному разі забезпечує розуміння однієї із форм протистояння,що характеризується різкою, непримиренною боротьбою сил, тенденцій та дій під час війни. Воно також визначає протиріччя, що не можуть бути вирішені в межах тих процесів, де вони первинно виникли. Через це постає необхідність у пошуку нових основ та шляхів врегулювання.

Тому війна, будучи найрадикальнішим засобом і проявом соціальних і, серед іншого, особистісних змін, може по-справжньому вважається одним з найбільш ефективних інструментів побудови, утвердження, формування і безпосереднього впливу на явище ідентичності. Так як науковий підхід передбачає відхід від звуженого і емоційно-забарвленого сприйняття даного феномену, повертаємося до розгляду ключових функцій війни в її унікальній здатності підтримувати динаміку суспільного та індивідуального буття. І, в першу чергу, звертає на себе увагу структурна функція. Конфлікт сприяє визначення сторін інтересів, їх диференціацію та реалізацію суперечності їхніх інтересів. По-друге, в той час як сторони сходяться у безпосередньому протистоянні, з'ясовуються межі і форми заходів захисту їхніх цінностей та інтересів. Врешті, відбувається постійна перевірка сторонами власної конкурентоспроможності, своїх здобутків і втрат, підтверджується або спростовується ефективність обраних стратегій і засобів боротьби. По-третє, на стадії завершення війна ініціює пошук нових принципів взаємодії між сторонами, а такий процес, повторюючись час від часу, підвищує рівень організації в рамках системи відносин між ними [6].

Крім того, незважаючи на фактичні масштаби руйнувань,і можливих втрат, що може завдати війна, вже саме її оціночне очікування може вплинути на сприйняття та поведінку суб'єкта. Причина в тому, що вищезгадане очікування, образ катастрофи, з якою є можливість зіткнутися, власне впливає на почуття безпеки, з виділяючи сприйняття свого «я». Таким чином попереджуючи про можливий збиток, який може бути завдано [7]. У зазначеному можна виокремити знайти попереджуючу роль війни, оскільки вона може стати т.зв. «ultima ratio» поведінки сторін, останнім аргументом в їх відносинах. Сама можливість виникнення війни, таким чином, змушує агентів шукати компроміс і зменшувати вимоги щодо ресурсів, влади, ідеологічного впливу та інших важелів стосовно яких має місце конфлікт. Таким чином, сторони визначають власні межі і можливості, що в подальшому дає можливість розраховувати свої шанси в наступних раундах інтеракцій. Крім того, війна може забезпечувати навіть свого роду інноваційну функцію. Останнє пов'язано з можливістю сторін генерувати ідеї, щодо шляхів здобуття перемоги у конфлікті або хоча б певного його врегулювати. Даний пошук вирішення кризи у своїй основі базується на сприйнятті власної сили, так само як і могутності та небезпеки від ворога. Подібні ідеї були зокрема представлені Сунь Цзи у його знаменитих роботах. У них власне можна знайти положення щодо характеру війни та її впливу, в першу чергу, на людину. Так у «Мистецтві війни» вказується, що для того, щоб брати участь у війні, акторам слід знати декілька ключових речей. По-перше, мати уявлення про самих себе. По-друге, про ворога і його специфічні риси, особливості мотивації, політики і реальної поведінки. По-третє, передбачувати шляхи спільної взаємодії і її наслідки. В одній з глав «Мистецтва війни» він згадує, що якщо людина обізнана щодо себе, і свого ворога, то матиме жодної небезпеки, навіть у сотнях битв; якщо ж вона володіє інформацією виключно щодо своїх можливостей, можна розраховувати на короткотерміновий успіх; але якщо відсутня інформація та усвідомлення як самого себе так і щодо ворога, поразка неминуча у будь-якому разі [8]. Ця концепція приводить нас до наступних припущень. По-перше, життєво необхідно володіти фундаментальною інформацію щодо особливостей власної сутності, ідентичності. Це, в свою чергу, гарантує узгодженість та єдність, які в подальшому перетворюється в могутність або, принаймні, внутрішню цілісність та синхронізацію із власними установками і цінностями. І, згідно зі словами Сунь Цзи, лише консолідовані, утверджені і навіть самовизначені суб'єкти мають найбільші шанси на успіх, що власне передбачає собою виживання та подальше функціонування. Це означає, що сприйняття ідентичності відіграє провідну роль у війні, бо воно надає акторові внутрішні ресурси, необхідні, щоб витримати боротьбу і всі втрати, що з нею пов'язані. Причина полягає в тому, що актор природно,

має екзистенційне бажання і силу, захистити власні іманентні риси, які ним усвідомлюються як такі. На підтвердження цієї думки Сунь Цзи наводить ілюстрацію т.зв. «Шляху», як невід'ємної частини учасника війни. Зазначивши, що війна є ключовою справою для будь-якої держави, основою життя і смерті, вищезгаданий Шлях визначається в наступним чином. Як правило, це особливе явище, в контексті котрого суспільна свідомість стає єдиною або ототожнюється зі свідомістю правителів. Зокрема коли люди готові покласти своє життя,задля того щоб слідувати і досягати спільних цілей і реалізувати ті ж принципи, які декларуються правлячими елітами без тіні страху або сумніву. Таким чином, знову ж, з'являється можливість говорити про особливу форму ідентичності, сприйняття індивідуальної і згодом групової сутності. Цей же елемент містить ряд особливостей, які чітко простежуються під час будь-яких форм конфліктів, особливо війн. Серед них,наприклад: конфліктна свідомість, конфліктне мислення, стратегія конфлікту, «образ ворога», сприйняття «інших», «самість в стані війни» і т.д.

Зазначені аспекти виникають в окреслених рамках умовах будь-якого конфлікту, і, зокрема, в жорстких умовах війни. Оскільки зовнішні руйнація і хаос, що спричиняються даним явищем для індивідів і створених ними держав, в свою чергу, призводить до консолідації нового порядку або до різкої модифікації старого, якщо навіть і не руйнування останнього. У проілюстрованій динаміці ми можемо простежити вічний закон боротьби протилежностей. Як було зазначено свого часу ще Гераклітом, усе в світі складаються з протиріч, а їх іманентна боротьба визначає сенс всього сущого. Відбуваючись одночасно, такі протистояння створюють стан, що характеризує внутрішню гармонію агента. Закон єдності і взаємодіючих протилежностей відображає одну з основних особливостей об'єктивної реальності. Вона полягає у тому факті, що всі речі і явища мають контроверсійні риси, тенденції і сторони, які постійно взаємодіють одне з одним. Вищезазначені характеристики тісно переплітаються з принципами діалектики, зокрема щодо загального взаємозв'язку і розвитку явищ світу в їх внутрішній різноманітності. А це означає, що війни, виливаючись у масштабних руйнаціях, у більшості сфер існування людини, володіють рядом конструктивних елементів. В першу чергу, якщо це стосується формування індивідуальної та групової ідентичності.. Звичайно, специфічні реакції, що актори демонструватимуть в умовах війни, значно залежать від багатьох факторів. Певні особи та групи різних рівнів розвитку демонструють значно відмінні одне від одного типи реакції на конфлікт і кризові ситуації. Загальна тенденція полягає в тому, що особи та групи порівняно вищих рівнів розвитку в більшості випадків реагують шляхом мобілізації їх внутрішніх ресурсів, задля того, щоб направити їх на подолання та врегулювання екзистенційних проблем, які створює конфлікт чи війна. У той час як менш розвинені і цілісні агенти виражають більшу схильність до внутрішньої дезорганізації і розпаду, що призводить до втрати себе, і всіх відповідних іманентних рис. Крім того, якщо звертати окрему увагу на суб'єктів нижчого ступеню якісного розвитку, можливість виникнення внутрішніх конфліктів у них є значно вищою через відсутність єдиної і сформованої системи загальних цілей і орієнтацій. Іншими словами, за відсутності консолідованої ідентичності. Таким чином, вважається, що індивідуальна та колективна взаємодія і наступна єдність надзвичайно залежить від узгодженості та усталеності між їхніми пріоритетами та кодовими установками свідомості [5]. Приходимо до висновку, що більш внутрішньо синхронізована та визначена особистість і,відповідно, – суспільство й держава, як правило,мають більше шансів віднайти, узгодити та зберегти власну ідентичність в умовах конфлікту.

Враховуючи вищевикладене, і розглянувши сутність війни в якості функціонального інструменту в житті людини чи суспільства, ми можемо прийти до наступних висновків. Насамперед, поняття як війни та миру, так і ідентичності, повинні вивчатися якомога більш неупереджено з метою уникнення подальших прорахунків та похибок в силу надто великого залучення морально-етичного та емоційного компонентів. По-друге, війна, будучи однією з форм міжособистісних, суспільних та власне міжнародних відносин ґрунтується на матриці сприйняття, мотивації і уявлень. По-третє, в якості зовнішнього радикального і деструктивного фактору, конфлікти(війни, зокрема) володіють всіма важелями, щоб формувати, прямо чи опосередковано спектр сприйняття індивіда, його очікування і позиції стосовно об'єктивної реальності, трансформуючи суб'єктивну дійсність. Остання ж, по-четверте, включає індивідуальну і як наслідок колективну ідентичності, свідомість, унікальну картина ціннісних кодів і уявлень, які визначають своє подальше існування агента. І така реалізація своїх установок, цінностей, спроможностей, власного положення в просторі та часі сприяє консолідації або знищенню ідентичності. Що, в свою чергу, може розумітися як результат впливу війни в ролі функціонального інструменту на сутність ідентичності в житті суб'єкта.

Однак, незважаючи на отримані висновки, ряд питань, пов'язаних із феноменами війни та ідентичності залишаються невисвітленими. Зокрема в аспекті знаходження оптимальних алгоритмів використання конфліктних явищ задля досягнення конкретних завдань у розбудові та модифікації сприйняття суб'єктів; а також, навпаки, шляхів управління конфліктами на різних стадіях способом оперування компонентами,які формують ідентичність акторів тощо. Вищевказане становить, таким чином, потенційну царину наступних наукових досліджень в даному напрямку.

Бібліографічні посилання

1. Капітоненко М. Г. Міжнародні конфлікти [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ М.Г. Капітоненко. – К.Либідь, 2009. – 352 с.

2. Дойч М. Разрешение конфликта (конструктивные и деструктивные процессы) [Электронный ресурс] / М. Дойч. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Konflikt/05.php – Загл. с экрана

3. Міжнародні системи і глобальний розвиток [Текст] : підручник / кер. авт.колективу О. А. Коппель ; за ред. Л. В. Губерського, В. А. Манжоли. Київ.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008.- 606 с.

4. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності:виклики глобалізації:Монографія [Текст] / М.А.Козловець // Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2009. – 558 с.

5. Гришина Н. В. Психология конфликта [Текст] / Н.В. Гришина. – Спб. : Питер, 2008. – 2-е изд. – 544 с.

6. Козер Л. Функции социального конфликта [Текст] / Л.Козер. – М. : «Идея-Пресс», 2000. – С. 50–110.

7. Козер Л. Завершение конфликта конфликта. Очерк [Электронный ресурс] / Л.Козер. – Режим доступа : http://socioline.ru/_seminar/library/misc/kozer.php – Загл. с экрана

8. Sun Tzu The Art of War [Text] / Sun Tzu. – Moscow : Military literature, 1958.

Васильченко О.Н. Война как способ формирования идентичности.

Рассматривается феномен войны в качестве проявления международных отношений. Исследуется влияние упомянутой международной трансакции на формирование, развитие и консолидацию субъектной идентичности на индивидуальном, групповом и государственном уровнях. Совершается попытка выделения оперативного подхода к конфликтам и войнам в качестве крайних проявлений последних с целью достижения конструктивных результатов.

Ключевые слова: международные отношения, конфликт, конфликтное сознание, война, идентичность.

Vasylchenko O. War as a means of identity formation.

Phenomenon of war is observed hereby as a manifestation of international relations. The influence of the abovementioned international transaction on the formation, development and consolidation of a subject identity is analyzed regarding individual, group and national levels. An attempt is made to outline an operational approach to conflicts and wars as the latter's worst manifestation, in order to reach constructive ends.

Key words: international relations, conflict, conflict conscience, war, identity.

Надійшла до редколегії: 05.04.14 р.

УДК 328.184:321.7

О. В. Віннічук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИЗАЙН ЛОБІЗМУ В УМОВАХ ДЕМОКРАТІЇ

Охарактеризовано інституту лобізму в умовах демократії. Розкрито сутність поняття «лобізм» в різних інтерпретаціях та ґенезу його розвитку. Проаналізовано види, зміст лобізму та специфіку лобістської діяльності.

Ключові слова: лобізм, інститут лобізму, групи інтересів, відомче лобіювання, іноземне лобіювання, інституційний дизайн лобізм.

Інститут лобізму як політичне явище є суттєвим чинником існування сучасної демократії. Виникнувши як специфічний інститут політичної системи для впливу приватних і громадських організацій на процес ухвалення рішень органами державної влади з питань внутрішньої і зовнішньої політики, інститут лобізму спроможний виконувати функцію узгодження суспільних інтересів, доповнювати собою конституційну систему демократичного управління. При цьому вплив на членів органів влади може здійснюватися як публічними заходами (формування громадської думки), так і не публічними (підкупом). Оскільки лобізм виникає там, де є органи, які здатні ухвалювати певні рішення, то навколо цих органів можуть бути ті, хто зацікавлений вплинути на прийняття рішень. Отже, лобістська діяльність як важливий елемент сучасної демократії може являти собою як сукупність позитивних впливів на політику, так і низку потенційних загроз.

Актуальність даного дослідження зумовлена новими політичними тенденціями, які склалися в сучасному світі. Поняття явища від процесу лобізму часто сприймається в негативному світлі. На нашу думку, це можна пов'язати з недостатньою вивченістю такого явища, як лобізм у вітчизняній політичній науці.

У вітчизняній науковій літературі тематику лобізму розробляють з середини 90-х років XX ст. Науковий інтерес до цієї проблеми з кожним роком неухильно зростає. Окремим аспектам лобістської діяльності присвячені роботи таких вітчизняних авторів, як В. Биковець, Ю. Ганжуров, О. Голіченко, О. Гросфельд, Т. Гузенкова, Р. Мацкевич, О. Одінцова, С. Свєтова, В. Сергєєв, Є. Тихомирова, В. Цвих та ін.

Незважаючи на наукове і практичне значення дослідницьких розробок, у сучасній науці не вироблена теоретична концепція лобізму, що стане підґрунтям для законодавчого врегулювання даного інституту.

Основним завданням роботи є розкриття сутності та особливостей формування інституту лобізму в умовах демократії.

Слово «лобізм» походить з латині. Давні римляни так називали проходи, криті галереї в монастирях, а з XVI століття так почали називати вестибюль і коридори в приміщенні Палати громад Парламенту Великої Британії, призначених для відпочинку. Номінально явище сформувалося в XIX ст., з тих часів як у Великій Британії і США представники різних зацікавлених груп більшість часу проводили в кулуарах залів засідань законодавчих органів, сподіваючись поспілкуватися з законодавцями, аби вплинути на процес голосування в парламенті [8]. Лобізм, як система впливу на членів законодавчого органу або чиновників державних установ з метою досягти ухвалення або неухвалення ними того чи іншого законопроекту або постанови, отримав свою назву саме від англійського слова «Lobby», що свій особливий політичний відтінок дістало у США приблизно з середини минулого століття у вигляді його похідних – лобізм, лобіювання, лобіст. Вважають, що традиція лобізму як специфічного політичного явища сягає своїм корінням у часи президентства Уліса Сімпсона Гранта (1869-1877 рр.) – уславленого генерала періоду громадянської війни у Сполучених Штатах 1861-1865 рр. Вечорами цей президент зі своєю «командою» мав звичку відпочивати після напруженого робочого дня у вестибюлі одного з готелів. Там його міністри, а також сенатори зустрічалися з різними людьми, вислуховували їх прохання та давали обіцянки виконати їх [10, с. 143].

Явище політичного життя, яке ми тепер називаємо лобізмом, було описане багатьма дослідниками. Наприклад, Т. Гоббс та Ж.-Ж. Руссо звертали увагу на вплив на прийняття політичних рішень з боку приватних інтересів і розглядали це явище негативно. Вперше у політології проблему лобізму розглянув американський політолог А. Бентлі в роботі «Процес управління. Вивчення суспільних тисків». Він багато в чому випередив Й. Шумпетера, який вважав, що основною рисою демократії є конкуренція політичних еліт. А. Бентлі підкреслював, що власне завдяки посередництву груп і досягається суспільна згода у державному управлінні [1, с. 164].

У мажоритарній демократії, як правило, наявний достатньо широкий спектр груп політичних інтересів, від традиційно орієнтованих і генетично зв'язаних із архаїчним підґрунтям політичних традицій до добровільних організацій, створених

для цілеспрямованого захисту суспільних інтересів. На цю обставину, аналізуючи розвиток демократії у соцієтальному суспільстві, звернув увагу Д. Труман, виділивши «політичні групи інтересів» [11, с. 47].

Незважаючи на достатньо широкий спектр визначень лобістських груп у працях таких дослідників, як А. Косон, К. Ліндблом, А. Поттер, Р. Солсбері, Дж. Тьєрі та К. Шлозман, всіх їх об'єднує одна спільна риса: у групи репрезентації політичних інтересів входять особи, що в той чи інший спосіб можуть впливати на прийняття політичного рішення чи на хід його реалізації, а також на кадрову політику органів влади. На сучасному етапі лобізм став невід'ємною частиною системи політичного і державного управління в більшості країн світу з демократичною політичною системою [3, с. 44]

Більшість аналітиків і експертів вважають лобіювання позитивним явищем для суспільства з формально-демократичних причин, оскільки це створює систему стримувань і противаг економічних суб'єктів. Крім того, лобізм доповнює конституційну схему демократичного представництва, дозволяючи брати участь в ухваленні та реалізації політичних рішень тим групам, що не мають іншої можливості. У такому випадку лобізм відповідає духу демократичної політики.

Лобізм – один із найпотужніших чинників регулювання суспільного життя в країні, оскільки це політичний спосіб прийняття рішень як на державному, так і на регіональному рівнях. Лобізм можна інтерпретувати як практику реалізації інтересів, як спосіб впливу на органи влади, як посередництво між громадськістю і органами влади, як інститут, систему чи явище [6, с. 25]. Однак суть лобізму одна – просування інтересів, які мають узаконюватися на державному рівні.

Лобізм (від англ. Lobby – кулуари, де депутати парламенту могли спілкуватися зі сторонніми) – специфічний інститут політичної системи, що визначає механізм впливу приватних чи суспільних організацій – політичних партій, корпорацій, союзів тощо – на прийняття рішень парламентом [2].

Існують різні підходи до інтерпретації самого поняття «лобізм».

Психологічний підхід трактує лобізм як маніпулятивно-психологічну взаємодію, центральною категорією якої виступає інтерес (індивідуальний, груповий) [12, с. 148].

Системно-функціональний (інституційний) підхід визначає лобізм як інститут політичної системи, що забезпечує взаємовплив суб'єктів політичної інтеракції, засіб підтримки рівноваги в суспільстві (Мілбрайт, Бентлі, Медісон, Трумен). В рамках його лобізм можна розглядати як діяльність, яка доповнює процес виборів [8].

Комунікаційний підхід: (теорія Р.Холла) – з метою економії ресурсів чиновник довіряє лобісту статус постачальника (інформації, контактів, інтелектуальних ресурсів та ін.). Самі лобісти отримують за це прямий вихід на особу, яка приймає рішення [12, с. 149].

У західному законодавстві лобізм існує вже багато років, – у ФРН, Франції, Італії немає окремого закону, але є положення, яке регулює відносини лобістів і депутатів. В Австрії, Нідерландах створено спеціальні інститути – «соціально-економічні ради», які мають досить чіткий юридичний статус і виконують роль своєрідних «лобістських парламентів» [5]. В Канаді є закон про реєстрацію лобістів, в якому вказується, що реєстрація не повинна перешкоджати вільному і відкритому доступу до уряду, а для реєстрації передбачається спеціальна посада.

У Великій Британії лобіювання заохочується самою процедурою законотворення. Перед розглядом законопроекту зацікавленим групам пропонується для дискусії так званий «зелений документ». За результатами дискусії видається «білий документ», що містить реакцію зацікавлених груп, лобістських організацій на «зелений документ» і є основою для законопроекту» [5].

В Росії правове регулювання інституту лобізму знаходиться на стадії формування, враховуючи традиції та ситуацію всередині країни. В Україні поки що мало робиться у цьому напрямі.

Умови проведення лобістської діяльності в будь-якій країні залежать, перш за все, – від конституційного ладу, наявності законодавчої бази і тих традицій ведення політичного процесу, що склалися. Та все ж, зважаючи на усі недоліки, це врешті не може затінити ту надзвичайно корисну роль, яку він покликаний виконувати. Лобізм у його сучасних, цивілізованих формах є широко використовуваною, легальною формою впливу різноманітних кіл та груп суспільства на апарат державної влади, особливо парламент, причому впливу знизу [9, с. 111]. Головне завдання демократичного лобіювання – досягти того, щоб у законодавчих та нормативних актах державної влади враховувалися специфічні інтереси різних груп громадськості, їх організацій, що не суперечать загальним інтересам суспільства.

Специфічність конкретної лобістської групи проявляється в тому, що, по-перше, саме конкретний інтерес відрізняє цю групу від інших суб'єктів господарської діяльності; по-друге, що ці інтереси можуть виходити за межі норм, правил, навіть закону; по-третє, що вони повинні мати можливість представити свої прагнення державним структурам [12, с. 149]. Співпадання інтересів окремих суб'єктів може сприяти створенню тимчасових коаліційних груп, що розширює можливості лобістської структури для рішення конкретного питання. Однак у подальшому це становить небезпеку, може призвести до протиріч і навіть до розпаду структури, зниженню її можливостей у порівнянні з іншими групами.

Лобізм як повноцінний інститут проявляється тоді, коли існують щонайменше дві необхідні умови:

- у суспільстві виникає велике розмаїття інтересів внаслідок його соціальної диференціації;
- розширюється доступ до влади внаслідок розвитку політичного плюралізму, що є характерним насамперед для демократичних суспільств [3, с. 45].

Зміст роботи лобістів виявляється у тому, що лобісти відповідають за зв'язки організації з органами державної влади, головним чином відстежують і зважують той вплив, який можуть справити обговорювані законопроекти у разі їх затвердження на життєдіяльність цієї організації. Як правило, працюючи у головному столичному офісі, лобісти, що відповідають за зв'язки з законодавчими органами державної влади, переслідують декілька загальних цілей:

- поліпшують стосунки з відповідальними працівниками державних установ та організацій;
- відстежують роботу законодавчих та виконавчих органів, міністерств і відомств у тих сферах і з тих питань, які справляють вплив на життя громадян певного виборчого округу;
- активізують участь виборців у справах державного управління на всіх рівнях;
- впливають на законодавство, яке зачіпає економічні інтереси виборців певної місцевості та розташованих там підприємств;

- заздалегідь повідомляють законодавців та досягають розуміння з їх боку щодо роботи організацій, які діють у певному виборчому окрузі [10, с. 149-150].

Лобісти у багатьох випадках досягають успіху або зазнають поразки залежно від того, якою мірою вони володіють загальними надбаннями науки і мистецтва паблік рілейшнз: здібностями налагодити особисті добрі стосунки з об'єктами впливу та подати переконливу інформацію, з одного боку, законодавцям і державним посадовцям, а з іншого, – рядовим виборцям і зацікавленим громадянам. Але на додаток до таких PR-здібностей лобістам потрібні ще й всебічні знання з питань державного управління, законотворчого процесу, соціальної політики, формування громадської думки. Організація, яка зацікавлена у зв'язках з органами державної влади, їх чиновниками, як правило, наймає висококваліфікованих фахівців, перед якими, зрозуміло, ставиться завдання впливати на законотворчий процес [10, с. 147].

Щоб виконувати таку роботу, напевне, не завжди потрібно офіційно реєструватися лобістом. Звернутися до члена парламенту, посадових осіб з того або іншого питання законодавства чи управлінського розпорядження може кожна особа чи організація демократичного суспільства. Але на відміну від тих, хто випадково або лише час від часу використовує таку формальну можливість, лобіст-професіонал швидше завойовує довіру та повагу до себе з боку законодавця. Справа в тому, що для підготовки і аналізу законопроектів, спілкування з законодавцем та переконання його з цих питань лобіст має бути переважно юристом за фахом, користуватися авторитетом та мати добре налагоджені особисті зв'язки на столичному рівні. Не випадково, офіційні лобістські посади заповнюють досвідчені політики, колишні працівники адміністрації президента, сенатори та конгресмени, як тільки закінчується термін їх повноважень. Нерідко трапляються випадки, коли досвідчені лобісти йдуть на державну службу, а потім використовують свою офіційну посаду, щоб надавати підтримку колишнім клієнтам. Буває й навпаки, коли державні службовці залишають високі посади і стають лобістами. Гострою є проблема взаємовідносин між професіональними лобістами і тими, кого вони лобіюють.

У загальному вигляді суть роботи лобіста фактично полягає у тому, щоб інформувати і переконувати інших (законодавців, тих, хто приймає рішення). Безумовно, для цього одних контактів замало. Адже лобістові, насамперед, потрібно володіти конкретною інформацією, що цікавить конкретного законодавця. Крім того, така інформація та загальні ідеї щодо майбутнього законодавства мають бути викладені законодавцеві завчасно, ще до того, як з'явиться законопроект. Досвідчені лобісти та законодавці доходять спільної думки, що питання своєчасності і повноти інформації є особливо важливими у процесі законотворення та подальшого впливу на нього [4, с. 59]. Зрозуміло, що специфіка діяльності того чи іншого лобіста залежить від напрямку законодавства, на яке він сподівається вплинути, та від характеру організації, яку він представляє. Але незалежно від цього всім лобістам у більшості випадків доводиться так або інакше виконувати наступну роботу:

1) Збирати факти. Державне управління – це нескінченна кількість конкретних фактів, статистичних даних, економічних показників, думок і рішень, про які потрібно знати і в яких потрібно розбиратися.

2) Інтерпретувати управлінські акції. Ключова функція лобіста полягає в тому, щоб інтерпретувати керівництву організації значення управлінських акцій та потенційні наслідки законодавчих актів, що мають бути ухвалені. Лобісти часто прогнозують, що може відбутися у сфері законодавства, та рекомендують заходи щодо запобігання можливим наслідкам.

3) Інтерпретувати дії організації. Під час майже щоденних контактів з членами парламенту та їх помічниками лобіст повідомляє їм думку організацій та конкретних груп громадськості щодо законодавства.

4) Захищати позиції організації. Окрім надання конкретних фактів, лобіст від імені клієнта захищає його інтереси, тобто переконує законодавця у необхідності підтримки або протидії щодо певного законопроекту.

5) Слугувати трампліном для паблісіті. Більшість новин в країні народжується у столиці. Вони є базовими для сотень журналістів та репортерів з різних засобів масової інформації. Скупчення засобів інформації у столиці є ідеальним трампліном для розгортання кампанії паблісіті на користь організації, яку представляє лобіст.

6) Сприяти збуту продукції. Держава є одним із найбільших замовників продукції або послуг. Лобіст часто служить сполучною ланкою, через яку здійснюються торгові операції. Лобіст, який має дружні стосунки з державними посадовцями, може бути каналом, що сполучає державні установи та компанію або організацію [8].

Основою будь-якого процесу лобіювання є базові потреби і мотиваційна стратегія групових інтересів. Реальна психологія лобістської діяльності представляє собою продукт взаємодії комунікативних, пізнавальних та індивідуальних афективних процесів. В основі лежить механізм ідентифікації групових інтересів з суспільними. Специфічність об'єкта і предмета лобізму передбачає багатоманітність видів групового тиску [1, с. 166].

Залежно від того, у чию користь «вирішується питання», лобіювання може поділятися на такі різновиди:

- лобіювання різних соціальних структур: громадських організацій, рухів, партій, груп, прошарків (профспілки, антивоєнні і екологічні рухи, підприємницькі союзи і т.д.). Наприклад, у США літні громадяни об'єднуються в асоціації, які захищають їхні права, здійснюють лобістську діяльність у Конгресі, організовують кампанії на користь чи проти тих чи інших заходів, що стосуються їхніх інтересів.

- відомче лобіювання – це лобізм у міністерствах, відомствах, державних органах.

- іноземне лобіювання – це вплив закордонних «груп тиску» або національних громад на ті чи інші державні органи з метою домогтися від них певних рішень. Так, значне місце в структурах американського суспільства займають лобі єврейське, польське, арабське і ін. Усі вони, в силу своїх можливостей, намагаються «проштовхувати» інтереси національних громад і країн, вихідцями з який є [7, с. 26]. Найдієвіші важелі при цьому є гроші, преса, голоси виборців, які перетворюються у вплив.

Виділяють ще й інші типи лобістської діяльності, як: тіньову, або закриту; демократичну, або відкриту; інституціоналізовану, або законодавчо врегульовану [7, с. 34-36].

Вищою формою регулювання лобізму є інституціоналізований, законодавчо-врегульований лобізм. Критерій урегульованості надає йому статус легального і перетворює на повноправний інститут суспільства. Його діяльність підпорядковується чітко встановленим процедурам, які дозволяють контролювати цей процес і надають можливість застосовувати

відповідні санкції в разі вчинення порушень. Усі суб'єкти лобіювання мають однакові умови, а відтак зменшується ризик виникнення привілейованих зв'язків. У деяких країнах нема закону, який регулює лобізм, тому цю функцію виконує тут громадська думка. Урегульованість лобізму законами чи громадським контролем дає великий моральний ефект, адже це допомагає виправдати в очах громадськості просування чиїхось інтересів. Нормативні акти, що стосуються діяльності лобістів, регламентують такі моменти: сферу дії закону, методи роботи, об'єкти та структуру їхньої діяльності, вимоги до реєстрації, права, обмеження, санкції [5].

Лобізм у сучасному розумінні неможливий без розвинених інститутів демократії, наявності в суспільстві політичного плюралізму, гласності, конкуренції та рівності можливостей. Лобізм є надзвичайно актуальним, тому що реально влада не в змозі задовольнити своєчасно і повністю потреби учасників політичного процесу. Саме тому легальне функціонування інституту лобіювання вигідне всьому суспільству, оскільки це дозволяє зіставляти групові інтереси та можливі наслідки різних дій у межах легітимного поля демократичного суспільства.

Уявлення про лобізм відповідно до політичного змісту не завжди відповідає реаліям існування у конкретних політичних і національних контекстах. Це відбувається через те, що він будується на основі реальних міжгрупових відносин під впливом пануючої політичної традиції та особливостей історичного моменту. Тому в різних країнах він функціонує по-різному [4, с. 56].

Отже, підводячи підсумок, варто зазначити, що лобізм є явищем, характерним для суспільств з розвинутою демократичною системою правління, означаючи відкритість та розвиненість системи представництва інтересів в суспільстві. Саме в демократичних системах створюються передумови для виникнення лобізму: велике розмаїття інтересів та політичний плюралізм, що уможливлює доступ до влади. Проте, численні групи, переслідуючи різні цілі, інколи створюють такий тиск щодо прийняття політичних рішень, що втрачається логіка державної політики з певних питань, саме тому невиправдано було б ідеалізувати інститут лобізму як найоптимальніший інститут у вирішенні всіх проблем. Але водночас неможливо не визнавати його ролі щодо процесу оформлення, вираження, представництва інтересів у структурах влади, оскільки його легалізована форма дозволяє забезпечити репрезентацію прав та інтересів в органах влади, зробити апарат державної влади більш відкритим для контролю з боку держави.

На жаль, сьогодні інститут лобіювання в Україні залишається не лише новим і невнормованим явищем, який за рахунок підміни понять стійко асоціюється в громадян із корупцією, позаправовим впливом на діяльність органів державної влади в інтересах окремих соціальних груп. Тому в майбутньому існує наукова необхідність провести порівняльний аналіз процесів інституціалізації лобізму в зарубіжних демократичних країнах з метою розробки та реалізації стратегії інституалізації лобізму у вітчизняній практиці.

Бібліографічні посилання

1. Бакун Л. А. Группы в политике. К истории развития американских теорий [Текст] / Л. А. Бакун // Полис. – № 1. – 1999. – С. 162–167.
2. Большой энциклопедический словар [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.announcement.ru/enc_letter/bse_590_36142_367_1.html. – Заголовок з екрану.
3. Виговський Д. Суть лобізму як категорії політичної науки [Текст] / Д. Виговський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2008. – Вип.20 – С. 42–48.
4. Ганжуров Ю. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації [Текст] / Ю. Ганжуров // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4 (13). – С. 50–62.
5. Євгеньєва А. Проблема законодавчого регулювання лобістської діяльності [Електронний ресурс] / А. Євгеньєва. – Режим доступу : http://www.parlament.org.ua/index.php?action – Заголовок з екрану.
6. Лепехин В. А. Лоббизм [Текст] / В. А. Лепехин // Власть. – 1993. – № 2,3. – С. 21–28.
7. Любимов А. П. Классификация видов лоббизма. Материалы к международному «круглому столу» в МГЮА [Текст] / А. П. Любимов – М. : АНО КиАЦ «Россия-США: 21 век», 1999. – 104 с.
8. Морозов С. П. Лоббирование как явление в политическом процессе [Електронний ресурс] / С. П. Морозов. – Режим доступа : http://www.dialogvn.ru/uk/2002/n03/s02-3-01.htm. – Заголовок з екрану.
9. Одінцова О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією [Текст] / О. Одінцова // Право України. – 2006. – №6. – С. 110–114.
10. Тихомирова Є. Лобізм як складова міжнародного PR [Текст] / Є. Тихомирова // Політичний менеджмент. – 2005. – №1 (10). – С. 143–151.
11. Цвих В. Ф. Сучасні підходи для визначення сутності та межі функціонування груп інтересів (тиску) [Текст] / В. Ф. Цвих // Людина і політика. – 2002. – №1. – С. 41–53.
12. Шамхалов Ф. И. Лоббизм во взаимодействиях государства и бизнеса (материалы к лекциям и семинарам) [Текст] / Ф.И. Шамхалов // Российский экономический журнал –1999 – № 1. – С. 147–156.

Винничук О. В. Институциональный дизайн лоббизма в условиях демократии.

Охарактеризовано институт лоббизма в условиях демократии. Раскрыто сущность понятия «лоббизм» в разных интерпретациях и генеза его развития. Проанализированы виды, содержание лоббизма и специфика лоббистской деятельности.

Ключевые слова: лоббизм, институт лоббизма, группы интересов, ведомственное лоббирование, иностранное лоббирование, институциональный дизайн лоббизма.

Vinnychuk O. Institutional design of lobbying in a democracy.

Characterized Institute of lobbying in a democracy. The essence of the concept of «lobbying» in different interpretations of origin and its development. Analyzed the types, content and specific lobbying activities.

Key words: lobbying, Institute of lobbying, interest groups, departmental lobbying, foreign lobbying, lobbying institutional design.

Надійшла до редколегії: 27.04.14 р.

УДК 355.426

С. О. Вовк
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ВІЙН: ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Громадянська війна спричиняє вплив на політичну сферу держави, окремого регіону й світу, що знаходить свій прояв у складному механізму наслідків внутрішньої війни. Огляд підходів до класифікації політичних наслідків надає можливість відтворити найбільш повну картину масштабу, глибини та тривалості позитивних чи негативних факторів післявоєнного розвитку.

Ключові слова: громадянська війна, наслідки громадянських війн, класифікації політичних наслідків.

Громадянська війна перетворюється у великий соціально-політичний процес, що характеризується специфічним станом всіх сфер суспільного та політичного життя, збільшенням напруги між соціальними верстами та політичними силами. Соціальні процеси здебільшого мають деструктивний характер: відбувається знищення людей, матеріальних благ, вичерпання ресурсів та порушення корінних умов та елементів суспільного і політичного життя. Наслідки громадянських війн проявляються у всіх сферах суспільного життя країни та світу.

Особливе місце в складному механізмі наслідків внутрішніх війн належить політичним. У зв'язку з цим зростає необхідність їхнього вивчення та науково-теоретичного аналізу. Без останнього неможлива побудова правильної стратегії і тактики попередження громадянських війн та ліквідації їхніх негативних наслідків та закріплення позитивних політичних наслідків.

Питання вивчення тих чи інших аспектів впливу збройних внутрішніх конфліктів на процеси політичного життя стали предметом вивчення низки свого часу радянських, а потім українських та зарубіжних вчених. Однак не можна не звернути увагу на велику розпорошеність цих досліджень по окремим питанням, меті, позиціям авторів та відсутність узагальнення. Роботи радянських вчених відрізняється односторонністю і не носять аналітичного характеру, крім того деякі висновки застаріли для сьогоднішнього дня. Так, В. Булавін, розглядаючи соціально-політичних наслідки локальних війн та воєнних конфліктів, при виокремленні окремих видів звертає здебільшого увагу на зміни соціального характеру. А соціально-політичні наслідки, за думкою вченого, «це сукупність (позитивних та негативних) результатів їхнього впливу на соціально-політичні процеси розвитку протиборчих сил, всього людство в цілому [1, с.60]». Більш того, протиборчі сили розглядаються з точки зору боротьби двох антагоністичних систем – соціалістичної та капіталістичної.

Сучасні українські та російські дослідники (М. Жиляєв [2], С. Сірий [3]) надають характеристику наслідкам з точки зору визначення «ціни» вирішення конфлікту за допомогою саме воєнної сили.

Останню групу публікацій з окресленої проблеми складають роботи, в яких громадянські війни досліджуються в історичному плані. Вони надають в основному фактологічний матеріал про вплив війни на суспільство окремої країни, що пережила внутрішню війну [4; 5; 6].

Не дивлячись на існування певної кількості робіт, що розглядають окремі грані політичних наслідків, все ж таки відчувається брак досліджень, в яких би політичні наслідки громадянських війн та їхні різновиди стали предметом дослідження. На нашу думку, існує потреба в досліджуванні саме класифікації політичних наслідків громадянських війн, оскільки останнє дозволить виявити всю динаміку факторів, що впливають на післявоєнний розвиток держави та міжнародні відносини в регіоні й світі. На сьогодні можна охарактеризувати декілька підходів до виокремлення різновидів політичних наслідків, в залежності від певних критеріїв, що дозволить розглянути політичні наслідки системно з усіх точок: історії, простору, часу, масштабів дії тощо.

Перший критерій для класифікації політичних наслідків внутрішніх війн – це масштабний підхід до оцінювання наслідків, який дозволяє виокремити три різновиди:

• Політичні наслідки в державі, де сталась громадянська війна.

Даний вид проявляються як на рівні держави, як основного політичного інституту, так і на рівні взаємодії держави та суспільства. Досить цікавою є доля громадянського суспільства в країні, що пережила громадянську війну. Як відомо, громадянське суспільство існує та функціонує в діалектичній суперечливій єдності з державою. Якщо після внутрішньої війни встановлювався демократичний режим громадянське суспільство тісно співпрацювало та взаємодіяло з державою, в інших випадках при встановленні авторитарного чи тоталітарного режиму – перебувало в пасивній або активній опозиції до держави. При цьому не слід забувати, що не дивлячись на закінчення громадянської війни та процес ціннісної уніфікації післявоєнне суспільство залишається розрізненим, більш того спостерігається емоційне сприйняття політичного життя. Останнє доводить необхідність будувати нову культуру діалогу між громадянами та владою.

Одним з суспільно-політичних наслідків громадянської війни для країни стають зміни політичного процесу. Це перш за все те, що емоційні та символічні аспекти політики відтісняють на другий план пошуки рішень конкретних питань і загальних проблем суспільства ті спостерігається зниження активності самоорганізованих груп інтересів, що відіграють функціонально-спеціалізовані ролі.

Названий вид наслідків спостерігається навіть в територіальному просторі. Так, наприклад, під час громадянської війни Нігерія в 1967 р. була поділена на 12 штатів.

• Політичні наслідки в регіоні, до якого відноситься держава, що переживає (ла) внутрішню війну.

Такі наслідки в першу чергу впливають на співпрацю країн на міжнародному рівні, призводять до зміни векторів зовнішньої політики та союзників. Громадянська війна в Іспанії стала важливим фактором оформлення відносин між Німеччиною та Італією, бо крім зацікавленості цих держав у вирішенні власних завдань на Піренейському півострові в 1937 р., ця внутрішня війна стала для них й інструментом загальноєвропейської політики. Для Риму іспанські події надали можливість тиснути на Великобританію та Францію для зміцнення італійських

позицій в Середземному морі. А закінчення громадянської війни в Іспанії призвело до остаточної монолітності вісі «Берлин – Рим».

Довготривала громадянська війна в Афганістані вплинула на геополітичну ситуацію в Центральній і Південній Азії та Середньому Сході (змінилася політика Пакистану, Ірану, КНР, Саудівської Аравії та Туреччини). Названі країни зацікавлені включити Афганістан саме в свою сферу виключного впливу переглянули свої геостратегічні концепції. Іншим прикладом політичних наслідків внутрішньої війни окремої країни для іншого азіатського регіону може слугувати ліванська криза, яка стала невід'ємною частиною ближньосхідного конфлікту.

В якості прикладу, змін в окремому регіонів наслідок внутрішньої війни, слід навести політичні наслідки громадянської війни в Ліберії (1987 – 1995 рр.), які проявилися в Західній Африці: по-перше, стала відчутною поступово зростаюча роль Нігерії в регіоні, з ініціативи якої була створена воєнне угрупування «Збройні сили для припинення війни в Ліберії» (ЕКОМОГ) та здійснено втручання міжафриканських збройних сил у внутрішню війну в Ліберії; по-друге, сталося створення прецеденту для вирішення воєнного конфлікту, зусиллями держав регіону; по-третє, війна стала дестабілізуючим фактором для всієї Західної Африки (спроба перевороту в Гвінеї, переворот в Сьєрра-Леоне) [3].

Сьогодні громадянська війна в Сирії вже призвела до зміни політичного середовища регіону. Внаслідок кризи алавітського режиму в Сирії (і навіть,останні президентські вибори, що виграв Б. Асад, не вирішили всіх проблем протистояння з супротивниками-шиїтами, які мають підтримку Саудівської Аравії), відбулося послаблення його головного союзника Ірану, над яким нависла загроза для національної безпеки та стабільності політичного режиму. Більш того сталося послаблення так званої вісі Тегеран – Багдад – Дамаск. Останнє може зіграти позитивну роль для головного геополітичного суперника Ірану Саудівської Аравії та конкурента в сфері експорту нафти Катару. В свою чергу Туреччина отримала можливість реалізувати свої претензії на роль регіонального лідера.

3. Політичні наслідки в світі.

Даний вид наслідків простежується у зміні взаємовідносин між державами, формуванні міжнародних організацій, протистоянні великих держав та розповсюдженні їх впливу на окремі країни чи регіону.

Так, після громадянської війни в Росії в наслідок перемоги більшовиків та створення СРСР світ поділився на два табори «соціалістичний» та «капіталістичний», протистояння між якими тривало до кінця 80-тих років XX ст. Експеримент з будівництвом соціалізму в СРСР та створення так званого «соціалістичного табору» вплинуло на світовий розвиток. Так, капіталізм, як система суспільних відносин, вимушений постійно змагатися з конкурентом – соціалізмом, зміг якісно змінитися завдяки тому, що сприймав та реалізовував в життя багато принців свого конкурента (державне регулювання економіки, соціальний захист робітників тощо). Крім того, за думкою російського вченого М. Жиляєва «капіталізм (не дивлячись на велику кількість «ар'єргардних війн») відмовився від воєнно-насильницького збереження колоніальної системи, замінивши її ідейним та економічним впливом» [2, с. 177].

Знов ж таки, повертаючись, до громадянської війни в Сирії сьогодні, не можна не згадати, про її наслідки для найбільших країн світу США, Китаю та Росії. Криза влади Б. Асада, яка призвела до послаблення Ірану вплинуло на Китай, який є одним з імпортерів іранської нафти. Останнє зумовило і підписання з Росією угоди по поставки газу в майбутньому. Самій Росії нестабільність режиму Б. Асада загрожує національній безпеці, бо радикальні екстремістські групи після «сирійського конфлікту» може перекинутися в так зване «м'яке підчерев'я» – Середню Азію, а потім, на Кавказ. Що ж стосується США то, криза режиму Б.Асада це можливість нанести удар одразу по декільком «недружнім» режимам в Євразії (Іран, Китай, Росія).

Виокремлюючи політичні наслідки громадянських війн на наслідки в регіоні та в світі, інколи на практиці досить важко відмежувати їх один від одного, бо їхні елементи досить тісно переплітаються. Так, після закінчення першого етапу громадянської війни в Анголі в 1975 р. радикально змінилася обстановка та співвідношення сил в Південно-західній Африці. Посилився тиск на ПАР з боку її воєнно-політичних супротивників в Африці, особливо після створення групи «прифронтових держав». Останнє призвело до загрози втрати контролю над регіоном з боку США, Франції та їхніх союзників. В свою чергу СРСР разом з Кубою, скориставшись таким розкладом сил в регіоні та політичним бойкотом Народній Республіці Анголі з боку США, почали нарощувати свою присутність в регіоні, посиливши її вплив на суміжні з Анголою держави, на змінило в останніх розстановку суспільно-політичних сил.

Іншим критерієм для класифікації політичних наслідків слугують часові рамки їхньої дії:

1. Найближчі соціально-політичні наслідки:

а) первинні: втрати особового складу протиборчих сторін; зміни морально-політичного стану військ під впливом засобів збройної боротьби, що застосовуються; протистояння колишньої та нової влади, формування нової політичної системи; централізація політичної влади; обмеження суверенітету (внутрішнього та зовнішнього).

б) вторинні: збільшення втрат серед військових протиборчих сторін та цивільного населення; погіршення морально-політичного стану серед військових; розповсюдження негативної інформації та спотворення інформації стосовно збройної боротьби та бойових дій, цілей протиборчої сторони; криза в еволюції правової культури всіх прошарків суспільства

2. Подальші суспільно-політичні наслідки, що проявляються через певний час:

а) наслідки першого порядку: легітимізація встановленого режиму й поступовий перехід до нової законодавчої системи; зміцнення владних політичних сил; розформування неконституційних силових структур та вилучення у них зброї; встановлення нових принципів формування та діяльності політичних партій; реалізація воєнно-політичного курсу протиборчих сторін

б) наслідки другого порядку: посилення репресивних елементів або масові репресії (що обумовлено неясністю меж опозиційності в поєднанні з обґрунтованими підозрами відносно соціуму, об'єднаного лише переконаннями та примусом); наступні громадянські війни (Демократична Республіка Конго після першої громадянської війни (червень 1993 р. – січень 1994 р.) пережила ще дві внутрішні війни (червень – жовтень 1997 р. та грудень 1998 р. – листопад 1999 р.) протягом наступних п'яти років); зміцнення авторитету державних інститутів; впровадження пропаганди в державні

інститути та після воєнну політичну структуру.

Наступним критерієм може слугувати політична спрямованість. Так, радянські вчені свого часу виокремлювали два виду політичних напрямків, які за своїм характером можуть бути і значними, і миттєвими, і затяжними тощо [1, с. 63]:

1. Прогресивні, що відіграють позитивну роль в історії: збереження та укріплення нового справедливого соціального устрою; завоювання національної незалежності та державної самостійності; збереження власної території від поділу.

2. Регресивні, що затримують соціальний прогрес, відіграють реакційну роль у розвитку країни: стагнація реакційних політичних режимів [с. 65].

На наш погляд, сьогодні поділ політичних наслідків на прогресивні та регресивні краще відобразити з точки зору перемоги демократичних чи тоталітарних принципів, переходу від авторитаризму до демократії в державі після закінчення громадянської війни. Тоталітарний режим в повному обсязі не сприяє розвитку суспільства, як в цілому, так і окремих його громадян, оскільки за думкою В. Турчина «Основні права особистості – свобода асоціацій, свобода отримання та розповсюдження інформації і свобода обміну ідеями – ліквідуються. Боротьба ідей поступається місцем боротьбі проти ідей шляхом фізичного насилля. З точки зору еволюційної теорії тоталітаризм є збоченням, дегенерацією, або більш низький рівень організації спотворює та пригнічує більш високий рівень. Тоталітарне суспільство втрачає здатність нормально розвиватися та костеніє. Це безвихідь, вовча яма на шляху еволюції» [7, с. 9]. При цьому слід зазначити, що тоталітарний режим надає державі можливість встановити та підтримувати в країні порядок та строгу дисципліну, але які, в першу чергу, представляють собою неухильне та своєчасне виконання та дотримання директив правлячих сил або окремої особи та її прибічників, партії чи руху.

Наступний критерій для поділу політичних наслідків, пов'язаний зі стадіями громадянської війни як внутрішнього збройного конфлікту. Так, виокремлюють три різновиди:

1. Політичні наслідки періоду загострення політичного протистояння і стадії початку воєнного конфлікту: остаточне оформлення протиріч між правлячою та позиційною силами; криза влади; відкидання строго режиму та інверсія попередньої соціальної ієрархії на локальному та національному рівнях; руйнування національної злагоди та політичної стабілізації.

2. Політичні наслідки періоду ведення бойових дій: формування та розташування збройних загонів правлячих та опозиційних сил; ведення бойових дій від імені «законного» та «легітимного» уряду; жорстока закулісна боротьба навіть в середовище однодумів; територіальний поділ країни на сфери впливу владних (провладних) та опозиційних сил; інверсія правлячих та опозиційних сил; деградація суспільства; формування концептів, образів, масових інтерпретацій, що утілюють та визначають зміни, які відбуваються; створення спеціальних служб з розширеними (необмеженими) повноваженнями; зростання криміногенної обстановки та виникнення в суспільстві так званої «культури насильства та страху». Протиборчі сили прагнуть к оволодіння державними та політичними структурами не тільки для розвитку суспільства по угодному їм напрямку, але й найчастіше для безпосереднього отримання економічних переваг через сам механізм влади.

В суспільстві починає діяти принцип поділу на «своїх» та «чужих», який закріплюється у відповідних документах тієї чи іншої протиборчої сили. Останнє сприяє формуванню психології громадянської війни, для якої характерна персоніфікація «абсолютного зла» в образах «чужих», на яких не повинні розповсюджуватися будь-які моральні та правові норми. Трансформоване уявлення про «своїх» та «чужих», принципи знищення ворогів зумовлюють формування ієрархії статусів, при цьому місце, за думкою А. Шаповалова, соціальної групи в «своїй» ієрархії залежить від ступеня причетності до основної ідеї держави, що реалізується в даний момент проекту[с. 178]. Відповідно, місце соціальної групи в «чужій» ієрархії статусів визначається ступенем опору реалізації проекту.

3. Суспільно-політичні наслідки післявоєнного періоду: проведення радикальних реформ; задоволення апетитів переможців; удосконалення встановленої політичної та державної системи; формування нової національної ідентичності; інтеграція країни в міжнародні структури або подолання міжнародної ізоляції; встановлення нової системи зовнішньої політики держави; вихід на міжнародну арену та міжнародний медіа-простір.

Отже, розмежування суспільно-політичних наслідків на стадії дає можливість більш чітко простежити та виявити увесь обсяг наслідків та системність їхніх загальної структури та змісту.

Для виокремлення політичних наслідків громадянських війн можна застосувати підхід російського вченого М. Жиляєва [2, с. 170]. Відповідно до якого соціально-політичні наслідки внутрішніх війн з огляду на часовий вимір та підсумкові результати можна поділити на три групи:

1. Поточні наслідки:

- зміни в соціальній та політичній структурах суспільства (прискорене розшарування суспільства за рівнів доходів; зникнення меж середнього класу; зростання люмпенізованих та маргінальних прошарків; міграції; обмеження громадянських прав і свобод, перетворення країни в єдиний бойовий табір);
- зростання ролі держави (створення надзвичайних органів управління; розширення повноважень спеціальних служб; централізація управління економікою; обмеження демократії; жорстка регламентація видавничої діяльності або її обмеження; звичайними становляться примус, надзвичайне вирішення питань, насильство);
- зміна ходу і спрямованості соціальних процесів (зростання популярності радикальних політичних рухів; зростання антивоєнних рухів; деградація суспільства).

2. Підсумкові (політико-юридичні наслідки):

- зміни кордонів та територій;
- розпад та виникнення нових державних утворень. Згадаємо громадянську війну в Росії ;
- зміни складу, розпад або створення нових коаліцій.

3. Віддаленні (геополітичні) підсумки:

- створення або розпад міжнародних організацій;
- глобальні зміни у співвідношенні сил на світовій арені;
- формування нового воєнно-політичного стану.

Подібного підходу дотримується український вчений С. Сірий, який запропонував наступний поділ наслідків [3]:

1. Поточні наслідки: регламентація суспільно-політичних процесів; підвищення ролі держави; деградація суспільства, зростання громадських і політичних рухів і організацій; звуження політичних відносин між політичними інститутами, суб'єктами

політичного життя; жорстка регуляція діяльності і поведінки людей, об'єднань, державних органів; призупинення, обмеження в діяльності засобів масової інформації; зрощення ВПК з державними структурами; створення надзвичайних органів управління; розширення повноважень спецслужб; обмеження демократії.

2. Підсумкові наслідки: ослаблення держави; руйнація політичного режиму; втрата територіальної цілісності; втрата державної незалежності; падіння міжнародного престижу.

3. Віддалені: створення і розпад міжнародних організацій; глобальні зміни сил на світовій арені; формування нової системи відносин [].

І останній критерій – це соціально-історичний, який дозволяє наслідки громадянських війн виокремити наступним чином:

1. Політичні наслідки громадянських війн часів рабовласницького суспільства. Більшість таких наслідків пов'язана зі змінами формальної демократії громадян - рабовласників на монархію, яка руйнувала межі рабовласницької демократії (війни в римі між Сулою та Марієм, Цезарем та Помпеєм).

2. Політичні наслідки громадянських війн, що були спрямовані проти феодальних режимів (жакерія у Франції, повстання У. Тайлєра в Англії, селянські війни в Німеччині).

3. Політичні наслідки громадянських війн перехідних епох. Відбувалася зміна суспільного ладу, ствердження нового засоби виробництва (громадянська війна між сторонками короля та сторонками буржуазного парламенту в Англії, громадянська війна між системою рабства та системою вільної праці в Америці).

4. Політичні наслідки громадянських війн, що відображали створення соціалістичного табору та динаміку протиборства між соціалістичним та капіталістичним таборами, між антагоністичними шляхами розвитку суспільства. Ці наслідки також стосуються перемоги (громадянська війна на Кубі) чи поразки (громадянські війни в Іспанії та Греції) ліво-радикальних сил.

5. Політичні наслідки громадянських війн, які мали на меті національно-визвольну боротьбу, яка призвела до падіння колоніальної системи.

6. Політичні наслідки громадянських війн, які мають за мету повалення антидемократичних режимів та модернізацію суспільства.

Отже, аналіз наведених класифікацій доводить, що за підсумками громадянської війни, держава не може повернутися до довоєнного суспільно-політичного ладу, бо більшість деформацій, які відбулися в наслідок воєнного стану суспільства, стають незворотними. Суспільно-політичні трансформації деформаційного характеру починаються в процесі зародження політичного протистояння, яке врешті переростає у збройну боротьбу за політичну владу. Наслідки, пов'язані зі зміною політичного режиму, мають знаковий характер, більш того грають як руйнівну, так будівну роль. Останні з одного боку, сприяють руйнуванню та демонтажу старих політичних структур, а з іншого – приводять врешті-решт до формування нових інститутів. Політичні наслідки громадянських війн торкаються всіх політичних суб'єктів, не тільки представників еліти, контр еліти, але й пересічних громадян, тобто значних прошарків політично активної частини населення. Більш того, сама громадянська війна як сукупність насильницьких та ненасильницьких політичних подій, що призводить до зміни політичного режиму, виконує комунікативну функцію, що проявляється в зміні політичних установок як на рівні політичних акторів, так і на масовому рівні.

Бібліографічні посилання

1. Булавин В. Социально-политические последствия локальных войн и военных конфликто [Текст] : дис. …кандидата филос. наук : 09.00.02 / Валерий Дмитриевич Булавин. – М. : РАН Институт Африки, 1984. – 196 с.

2. Жиляев М. Социально-философский анализ последствий войн и военных конфликтов XX века [Текст] : дис. …кандидата филос. наук : 09.00.01 / Мак Леонардович Жиляев. – М., 1996. – 174 с.

3. Сірий С. Сергій Володимирович Соціально-політичний контекст локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.04 / Сергій Володимирович Сірий. – К., 2008. – 20 с.

4. Френкель М. Гражданская война в Либерии (1989 – 1997) [Текст] / М. Френкель // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 7. – С. 102–109.

5. Бабицкий А. Международные аспекты гражданской войны в Испании (1936 – 1939 рр.) в контексте внешней политики германии и Италии [Текст] : дис. …кандидата ист. наук : 07.000.03 / Александр Григорович Бабицкий. – Тамбов, 2009. – 211 с.

6. Токарев А. Возникновение Национального фронта освобождения Анголы и его участие в антиколониальной борьбе и гражданской войне в Анголе [Текст] : дис. …кандидата ист. наук : 07.000.03/ Андрей Александрович Токарев. – М., 2003. – 212 с.

7.Турчин В. Инерция страха. Тоталитаризм и социализм [Текст] / В. Турчин. – Нью Йорк : Хроника, 1978. – 295 с.

8. Шаповалов И. Формирование правосознания в советской России в 1917 – 1920 гг. (уголовно-правовой аспект) [Текст] : дис. …кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Иван Александрович Шаповалов. – М., 2009. – 227 с.

Вовк С. А. Политические последствия гражданских войн: проблемы классификации.

Гражданская война оказывает влияние на политическую сферу государства, отдельного региона и мира, которое находит свое проявление в сложном механизме последствий внутренней войны. Обзор подходов к классификации политических последствий предоставляет возможность воссоздать наиболее полную картину масштаба, глубины и длительности позитивных или негативных факторов послевоенного развития.

Ключевые слова: гражданская война, последствия гражданских войн, классификации политических последствий

Vovk S. Political consequences of civil wars: classification problems.

Civil war causes influence on the political sphere of the state, the certain region and the whole world, that finds manifestation in the complex mechanism of internal war consequences. Overview of approaches to classification of political consequences allows to recreate the most complete picture of scale, depth and duration of positive or negative post-war development factors.

Key words: civil war, consequences of civil wars, classifications of political consequences.

Надійшла до редколегії: 30.04.14 р.

УДК 327(497.2):323.113(=163.2)

Б. П. Грушецький
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського (Сімферополь)

БОЛГАРСЬКА ДІАСПОРА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ (1992-2013 рр.)

Розкривається державна політика Республіки Болгарія щодо етнічних болгар, які мешкають поза її кордонами. Виділені головні нормативні акти, що регулюють взаємовідносини болгарської влади з діаспорою, та державні інститути, відповідальні за формування та реалізацію зовнішньої політики з цього напрямку. Визначені етапи формування політики Республіки Болгарія щодо болгарської діаспори.

Ключові слова: болгарська діаспора, зовнішня політика Болгарії, Державне агентство болгар за кордоном.

Захист прав болгар, що проживають за кордоном, розглядається як один із зовнішньополітичних пріоритетів Болгарії усіма урядами країни. Роль болгарської діаспори у зовнішній політиці зумовлена тим, що кількість болгар за межами історичної батьківщини за оцінками Державного агентства болгар за кордоном (Държавната агенция за българите в чужбина, ДАБЧ) складає 1,5 млн. чол., що перевищує 20% від загальної чисельності болгарського народу.

У науковій літературі наразі не існує комплексного дослідження зовнішньої політики Болгарії стосовно болгарської діаспори. У деяких публікаціях аналізується лише вплив цієї політики на двосторонні відносини Болгарії з окремими країнами розселення закордонних болгар: Албанією [2; 42], Сербією [1; 3; 26; 34; 40], Україною [9; 27]. Для якомога повнішого розкриття теми використовувались нормативно-правові акти Республіки Болгарія: Конституція [11], закони [6-8], урядові програми [19-21; 30], постанови Ради міністрів [14-18], міждержавні угоди [5] - та інші офіційні документи [10; 22; 24; 29; 31]. Для підрахунку кількості болгар, що проживають за кордоном, використовувались відомості статистики ДАБЧ [23]та офіційних переписів населення [4; 13; 28; 32; 33; 35-39; 41]

Метою цієї статті є виділення головних особливостей державної політики Республіки Болгарія стосовно болгар, що мешкають за її межами. Завдання дослідження: виявити головні регіони розселення болгарської діаспори, проаналізувати нормативно-правові акти, що регулюють взаємовідносини офіційної влади Болгарії та болгар за кордоном, виділити державні структури, відповідальні за здійснення даного напрямку зовнішньої політики Болгарії, визначити етапи формування державної політики в цій сфері, зокрема суть її реформування у 2009-2011 рр.

Болгарську діаспору залежно від територіальних та часових критеріїв можна розділити на три групи:

1) болгари, що проживають на власних етнографічних землях за межами Республіки Болгарія (Південно-Східна Європа);

2) болгари, що мігрували зі свого етнографічного ареалу наприкінці XVII - у першій половині XX вв. (банатські болгари в Румунії, бесарабські болгари в Україні та Молдові, болгари Аргентини й Бразилії, стара діаспора у США);

3) нова болгарська трудова міграція 1990-2000-х рр. (Західна Європа, Греція, США).

Дискусійними питаннями залишається приналежність до болгарської нації окремих народів та етнографічних груп (македонці у Македонії та Греції, гагаузи в Україні та Молдові, горани в Албанії та частково визнаному Косово, карашовени у Румунії).

Найбільшим регіоном розселення зарубіжних болгар є Західна Європа (до 0,5 млн. чол.), зокрема Іспанія (151-164 тис.), Велика Британія (80-100 тис.), Німеччина (60-94 тис.), Італія (41-70 тис.), Австрія (35 тис.), Франція (25-30 тис.), Португалія (5-12 тис.) [23; 32, s. 32; 33, p. 350; 36, p. 6; 38, p. 8]. Особливо швидко чисельність нової болгарської діаспори тут збільшується після вступу Болгарії до ЄС. Складним є точний підрахунок населення болгарського походження у Великій Британії, де враховуються переважно расові відмінності, та Франції, де не проводиться дослідження етнічної належності.

Чисельність нової діаспори випередила кількість болгар, що проживають на традиційних територіях. Вона стабільно зменшується у Південно-Східній Європі, де число її представників складає до 250 тис. чол., з яких майже половина живе у Греції (80-120 тис.). Значна кількість болгар також живе у Сербії (близько 20 тис.) та Румунії (9 тис.). Враховуючи етнографічну групу горанів значне болгарське населення також нараховується у Албанії (45 тис.) та частково визнаному Косово (10-20 тис.). В Македонії, титульний етнос якої в Болгарії розглядається як частина болгарської нації, не менш ніж 32 тис. чол. має болгарське громадянство [23; 28, с. 70; 35, p. 60; 39]. Точний підрахунок кількості болгар у регіоні ускладнює відсутність дослідження етнічної належності під час переписів населення в Туреччині та Греції, а також графи «болгари» у переписних листах Албанії та частково визнаному Косово.

На території країн СНД проживає друга за чисельністю після Західної Європи болгарська діаспора (близько 330 тис. чол.). Україна за різними даними ділить разом із США перше-друге місця за чисельністю болгар на своїй території (204 тис. чол.). У Молдові кількість болгар досягає 67-80 тис., до того ж ДАБЧ враховує у своїй статистиці також більш ніж 150 тис. гагаузів. Болгарська діаспора у Російській Федерації поступово скорочується та складає у 2010 р. 24 тис. [4; 13, с. 12; 23; 37]

Третє місце за чисельністю серед регіонів розселення болгар займає Північна Америка. У США, згідно з результатами перепису населення 2010 р., кількість нової болгарської діаспори складає 96 тис. чол., однак враховуючи ранні хвилі міграції, чисельність болгар може досягати 250 тис. чол. [23; 41]

Серед інших країн і регіонів із значною присутністю болгарської діаспори можна виділити Центральну Європу (нові члени ЄС, 18 тис. чол.), Аргентину (40 тис. чол.), Австралію (20 тис. чол.), ПАР (20 тис. чол.), Північну Африку, Близький та Середній Схід (близько 10 тис. + 55 тис. болгарських євреїв у Ізраїлі) [23].

Державна політика Болгарії по відношенню до болгар, що мешкають за кордоном, довгий час не входила до числа зовнішньополітичних пріоритетів країни. В період Холодної війни підіймалось лише питання болгарської меншості у Югославії [34, p. 78-79]. В той же час вважалось, що в таких державах, як СРСР та Румунія, що разом з Болгарією входили до РЕВ та ОВД, національне

питання успішно вирішене, тому Болгарія не повинна втручатись у суспільне життя місцевих болгарських спільнот. З Грецією, починаючи з 1960-х рр. почали налагоджуватись дружні відносини, тому болгарська влада не наважувалась піднімати питання національних меншин, оскільки грецька сторона не визнавала їх наявності. Подібна ситуація була і з Туреччиною. Лише після загострення двосторонніх відносин внаслідок початку Відроджувального процесу в Болгарії Політбюро ЦК БКП прийняло рішення про необхідність захисту прав болгарських громадян у Туреччині [22, с. 20].

Кардинальна зміна міжнародного становища та внутрішнього ладу Болгарії наприкінці 1980-х - на початку 1990-х рр. призвела до початку формування цілісної державної політики щодо болгарської діаспори. До того ж трудова міграція не лише збільшила кількість болгар, що проживають за кордоном, але й розширила територію їх розселення. Зокрема, саме в цей час сформувалась нова болгарська діаспора у країнах Західної Європи, США та Греції.

Головним органом влади, що формує державну політику стосовно закордонних болгар є Рада міністрів, оскільки саме їй належить ключові повноваження у сфері зовнішньої політики Болгарії, зокрема розробка законів, підписання та денонсація міжнародних угод [11, с. 25, 31]. Міністерство зовнішніх справ безпосередньо відповідає за розробку та реалізацію зовнішньої політики, надсилає своїх представників на міжнародні переговори, керує роботою дипломатичних представництв. Міністерство освіти і науки відповідає за реалізацію освітніх програм, що стосуються болгарської діаспори.

Роль Народних зборів як єдиного законодавчого органу Болгарії у формуванні політики щодо болгар за кордоном значно менша. Парламент приймає відповідні закони, а також ратифікує найбільш важливі міжнародні угоди [11, с. 23-24]. Голова Народних зборів виконує представницькі функції [11, с. 21]. Депутатські комісії та групи підтримують міжпарламентські зв'язки, зокрема і з питань, що стосуються становища болгарської діаспори.

Президент Болгарії має переважно представницькі повноваження, активно використовуючи їх у налагодженні співпраці з болгарськими громадами за кордоном. Крім того, Президент наділений правом вето на прийняті закони та повноваження призначати за поданням Ради міністрів послів до інших держав, таким чином може опосередковано впливати на реалізацію політики стосовно болгарської діаспори [11, с. 26-28].

Певний вплив на формування державної політики стосовно болгарської діаспори мають і закордонні неурядові організації болгар, зокрема Асоціація болгарських навчальних закладів за кордоном (Асоциация на българските училища в чужбина, АБУЧ), діяльність якої мала наслідком прийняття у 2009 р. освітньої програми «Рідна мова та культура за кордоном» [25].

Спеціалізовані органи влади, відповідальні за державну політику Болгарії стосовно зарубіжних співвітчизників, та нормативно-правова база, що стосуються даної сфери, формувались протягом 1990-х - 2000-х рр. Досі цей процес не є завершеним. Необхідність упорядкування відносин між офіційною владою Болгарії та болгарськими громадами за її межами призвела до утворення у 1992 р. Агентства болгар за кордоном (Агенция за българите в чужбина, АБЧ) [16]. Наступного року була прийнята постанова Ради міністрів № 103 від 31.05.1993 про здіснення освітньої діяльності серед болгар за кордоном. Документ передбачав можливість отримання закордонними болгарами середньої та вищої освіти, проходження докторантури та мовних курсів у Болгарії. Міністерству освіти та науки доручалось забезпечувати підручниками та викладачами болгарські навчальні заклади за кордоном [15].

Посилення уваги держави до закордонних болгар відбувається після приходу до влади у лютому 1997 р. правоцентристського Союзу демократичних сил (СДС). Зовнішньополітична частина програми уряду І. Костова містила пункт про «послідовний захист прав наших співвітчизників за кордоном відповідно до міжнародних норм» [21]. Виходячи з цього положення була здійснена низка кроків, спрямованих на подальшу інституціоналізацію державної політики стосовно болгарської діаспори.

Головним серед них було ухвалення 11 квітня 2000 р. Закону про болгар, що мешкають за межами Республіки Болгарія. Документ визначав три головних критерію для офіційного визнання статусу «болгарин за кордоном»: болгарське походження хоча б за однією з ліній, збереження болгарської самосвідомості, постійне проживання на території іншої держави. Закон передбачає низку економічних, фінансових, освітніх, культурних пільг та можливостей для болгар за кордоном. Болгарія згідно з законом зобов'язується підтримувати матеріально та організаційно культурні, освітні та релігійні установи болгарської діаспори [6].

Того ж року була реформована АБЧ, що отримала назву Державне агентство болгар за кордоном (Държавна агенция за българите в чужбина, ДАБЧ) [14]. Було прийнято новий статут. Головною функцією організації згідно з ним є «координація здійснення державної політики по відношенню до болгар, що мешкають за межами Республіки Болгарія». Агентство не має широких повноважень, його діяльність обмежується консультативною та комунікативною роботою. Зокрема, до обов'язків агентства входять допомога органам влади у розробці нормативно-правових актів, що стосуються закордонних болгар, координація діяльності міністерств та відомств, місцевої адміністрації у цій сфері, вивчення стану та існуючих проблем болгарської діаспори, підтримка постійних зв'язків з болгарськими громадами по світу [31].

Крім того, були прийняті й інші важливі документи, зокрема постанова Ради міністрів № 228 від 20.05.1997 р. щодо прийому громадян Республіки Македонія як студентів до державних вищих навчальних закладів Республіки Болгарія, що визначала додаткові місця, окрім тих, що були встановлені постановою від 1993 р., для означеної категорії. Закон про болгарське громадянство, прийнятий 18.11.1998 містив положення, згідно з яким особа, що має болгарське походження, може отримати громадянство Болгарії без дотримання необхідних вимог натуралізації, проте не роз'яснював подібну процедуру [7].

Питання захисту прав болгар за кордоном також розглядалось в програмах урядів С. Сакскобурггоського та С. Станішева. Вони містять відповідні положення, проте формулювання в них достатньо розмиті та неконкретні, до того ж вони не були включені в інші доктринальні документи. На той момент головними зовнішньополітичними пріоритетами країни були європейська та євроатлантична інтеграція, тому питання захисту прав болгар за кордоном не загострювались, оскільки вони певною мірою могли пошкодити стратегічній меті. Існували розбіжності стосовно того,

яким питанням слід приділяти більшу увагу. В документі 2001 р. акцентувалось на допомозі болгарам, що виїжджають за кордон (підвищення рівня консульського обслуговування, сприяння у вирішенні проблем, інформування про можливі труднощі). У програмі ж 2005 р. на перше місце була поставлена підтримка організацій болгарської діаспори, а також болгарських православних церковних громад з метою збереження їх мовних, культурних та релігійних традицій [19, с. 76-77; 30, с. 168].

Здійснення у 2007 р. головної зовнішньополітичної мети Болгарії - вступу до ЄС - дозволило більше уваги приділяти іншим важливим напрямкам, зокрема й політиці стосовно болгарської діаспори. У 2008 р. на засіданні Ради міністрів міністр зовнішніх справ І. Калфін презентував доповідь «Болгари у світі та державна політика, у якій запропонував низку заходів, спрямованих на зміцнення зв'язків болгар за кордоном з їх історичною батьківщиною. Головними цілями нового курсу були оголошені збереження національної самосвідомості болгарської діаспори, вирішення демографічної кризи в Болгарії шляхом створення умов для повернення болгар на батьківщину, сприяння припиненню еміграції з Болгарії. Головними складовими політики став перегляд законодавства, встановлення міцних контактів між консульствами та болгарською діаспорою, матеріальна та організаційна допомога установам болгар за кордоном, полегшення процедури отримання громадянства Болгарії особам болгарського походження [10, с. 27-29].

Реалізація нового курсу стосовно болгарської діаспори почалась ще під час перебування при владі уряду С. Станішева. За сприяння Асоціації болгарських навчальних закладів за кордоном та голови Народних зборів Г. Пірінського з березня 2009 р. почала діяти програма «Рідна мова та культура за кордоном», спрямована на виділення грантів для допомоги вивченню болгарської мови, історії, літератури, географії [24].

Прихід до влади у 2009 р. уряду Б. Борисова призвів до підвищення значення підтримки болгарської діаспори серед зовнішньополітичних пріоритетів. В офіційних документах значно розширено та доповнено положення про захист прав болгар, що мешкають за кордоном. Вперше це питання, хоча й у скороченому варіанті, було внесено до Стратегії національної безпеки, де акцент було зроблено на підтримку болгарської діаспори [29, с. 83].

Програма уряду Б. Борисова, на відміну від попередніх, містить розгорнутий виклад проблеми, яке складає чотири з дев'яти вказаних в документі зовнішньополітичних пріоритетів. Головна увага в ній приділяється підтримці болгарської діаспори у збереженні її релігійних, культурних і мовних особливостей. Для цього виділяються конкретні завдання: захист прав болгар відповідно до європейського законодавства, розробка освітніх програм, проведення культурних заходів, підтримка болгарських навчальних закладів та церковних громад. Передбачалась розробка єдиного державного механізму підтримки болгарських громад за кордоном, зокрема прийняття окремої профільної стратегії, закону про болгарські громади та болгар, що проживають за межами держави. Певні заходи передбачені для підтримки болгарських громадян та бізнесу за кордоном. Одним з важливих напрямків взаємодії з болгарською діаспорою, згідно з програмою, є сприяння поверненню болгар, що мешкають в інших державах, на батьківщину, оскільки це могло б покращити складну демографічну ситуацію в країні [20, с. 140-142].

Відбулись зміни й на інституційному рівні. Під час формування уряду відомий історик Б. Димитров був призначений міністром без портфелю, до обов'язків якого перейшли питання пов'язані з болгарами за кордоном [12, с. 15].

Значні зміни були внесені до болгарського законодавства. Закон про болгарське громадянство у 2010 р. було доповнено новим положенням, що деталізувало процедуру його отримання особами болгарського походження: болгарське громадянство може отримати людина, яка надала посвідчення про болгарське походження, видане ДАБЧ відповідно до певних підстав. З метою запобігання корупції термін видачі такого посвідчення обмежувався одним місяцем [8, с. 1].

Продовжилось розширення освітніх програм, що стосуються закордонних болгар. Згідно з постановою Ради міністрів від 08.12.2011 р. були чітко визначені термін «болгарські недільні школи за кордоном», їх структура, характер взаємовідносин з болгарськими центральними органами влади та дипломатичними представництвами. Передбачалось фінансування таких шкіл з державного бюджету Болгарії [18].

Проте досі не виконано багато з запланованого у 2008-2009 рр., зокрема не прийняті нова редакція Закону про болгар, що мешкають за межами Республіки Болгарія, Закон про постійне поселення громадян болгарського походження. Немає й узагальнюючої профільної стратегії щодо болгарської діаспори.

Характер впливу політики Болгарії щодо болгар, які мешкають за кордоном, на двосторонні стосунки з країнами їх проживання є різним. Конструктивна співпраця з питання розвитку болгарської національної меншості склалась з Україною, що закріплено й на законодавчому рівні. Так, до Договору про дружні відносини і співробітництво від 05.10.1992 р. був включений окремий пункт про заходи із збереження самобутності болгар на території України та українців на території Болгарії, зокрема спрощення консульського обслуговування для поїздок на історичну батьківщину, підтримка національних організацій, сприяння вивченню рідної мови [5]. Високопосадовці Болгарії під час візитів до України неодноразово відвідували місця компактного розселення бессарабських болгар, зокрема президенти Ж. Желєв у 1994 р. [27, с. 149] та Г. Пирванов у 2003 р. [9, с. 124].

Стосунки із Сербією стосовно болгарської національної меншості далеко не безхмарні. Одним з найбільш важливих питань продовжує залишатись становище населення Західних покраїн - прикордонних територій (міста Димитровград-Царіброд та Босилеград з околицями), що перейшли від Болгарії до Сербії згідно з Нейїським мирним договором 1919 р. [26, с. 49-49]. Болгарське керівництво намагалось встановити більш тісні контакти з місцевим населенням, у зв'язку з чим вимагало визнати за ними статусу національної меншості, а також дотримання культурних прав. Дискусії з питань Західних покраїн часто домінували у порядку денному болгаро-югославських переговорів, зокрема під час зустрічі лідерів балканських країн на Криті у 1997 р. [3, s. 168].

В першій половині 1990-х рр. частина болгарської еліти пропонувала посилити тиск на Белград, що знаходився у скрутному становищі через внутрішні конфлікти та міжнародні санкції, з метою домогтись дотримання прав болгар, що проживали у Сербії. З 1992 р., коли Болгарія звернулась до Комітету із санкцій ООН з проханням

дозволити надання гуманітарної допомоги сербським болгарам, які особливо постраждали від запровадженого ембарго [1, с. 132], а також запропонувала винести питання утиску прав болгарської меншості на розгляд Лондонської конференції у справах колишньої Югославії [40, p. 79], відбувалась інтернаціоналізація питання. Особливо гостра полеміка між представниками Болгарії та Югославії розгорнулась у 1994 - на початку 1995 рр. у рамках роботи Комітету з прав людини ООН у Женеві, причому болгарську позицію підтримали США. Прихід до влади на початку 1995 р. соціалістів призвів до згортання болгарської активності за цим напрямком через намагання нового керівництва налагодити дружні стосунки з Югославією [1, с. 133-138].

Неоднозначно розвиваються і болгаро-албанські взаємовідносини з національних питань. Як вчені, так і влада Болгарії відносять до болгарського народу етнографічну групу горанів, яких серби й македонці також вважають своїми співвітчизниками. В той же час самі албанці називають цей етнос «бугареші» - болгари [42, p. 205]. Їх чисельність складає не менш ніж 25 тис. чол., головною територією розселення є прикордонні області частково визнаного Косово, Албанії та Македонії. Оскільки горани сповідують, як і оточуюче їх населення іслам, головним етноформуючим фактором є мова [10, с. 12]. Болгарське керівництво неодноразово зверталось до влади Албанії з проханням ввести графу «болгарин» під час переписів населення та закріпити статус національної меншості за болгарами. Проте Албанія займає непевну позицію, заявляючи що це питання повинно бути вирішеним в результаті перемовин Болгарії з Македонією, яка також розглядає горан як частину свого народу [2].

Таким чином, головними регіонами розселення болгарської діаспори є Західна Європа, СНД, Північна Америка, Південно-Східна Європа, меншою мірою - Центральна Європа, Латинська Америка, Північна Африка, Близький та Середній Схід, Австралія, Південна Африка. Державними інститутами, що відповідають за формування та реалізацію зовнішньої політики стосовно болгарської діаспори є Рада міністрів, міністерство зовнішніх справ, міністерство освіти і науки, Народні збори, Президент, Державне агентство болгар за кордоном. Ключовим серед них є уряд, в той час як спеціалізована профільна установа - ДАБЧ - має лише консультативні та комунікаційні повноваження.

Державна політика стосовно закордонних болгар почала комплексно розроблятись після завершення «холодної війни», зміни політичного режиму у Болгарії та пройшла чотири головних етапи формування. На першому етапі (1992-1997 рр.) було сформовано спеціалізовану адміністративну структуру - АБЧ - та почали впроваджуватись освітні програми для діаспори. Другий етап (1997-2001 рр.) характеризується активізацією політики, що проявилось у прийнятті профільного закону, трансформації АБЧ у ДАБЧ, закріплення права закордонних болгар на отримання болгарського громадянства. У 2001-2008 рр. політика у цій сфері була менш інтенсивною, оскільки болгарське керівництво намагалось не створювати додаткових перешкод на шляху реалізації головної зовнішньополітичної мети - європейської інтеграції. Нарешті, протягом 2008-2013 рр. була здійснена спроба подальшої інституціоналізації політики стосовно болгар, що проживають за межами Болгарії: внесені зміни до Закону про болгарське громадянство, що спрощували його отримання болгарами за кордоном, положення про захист прав болгарської діаспори було внесено до Стратегії національної безпеки, була офіційно закріплена державна матеріальна допомога болгарським навчальним закладам за кордоном, протягом деякого часу існувала посада міністра без портфелю, відповідального за політику стосовно болгарської діаспори.

Отож протягом 1992-2011 рр. було сформовано діючу нормативно-правову базу, що регулює державну політику стосовно болгарської діаспори. Головним профільним законом є Закон про болгар, що мешкають за межами Республіки Болгарія (11.04.2000). Іншими офіційними документами є Закон про болгарське громадянство (18.11.1998), постанови Ради міністрів № 180 від 07.09.1992, № 103 від 31.05.1993, № 228 від 20.05.1997, № 19 від 10.02.2000, № 338 від 08.12.2011, рішення Ради міністрів № 146 від 12.03.2009, програми урядів І. Костова (1997), С. Сакскобурготського (2001), С. Станішева (2005), Б. Борисова (2009).

Головною метою зовнішньої політики Болгарії стосовно болгарської діаспори є збереження етнічних, мовних, культурних, релігійних особливостей громад, убезпечення їх від асиміляції. Офіційна болгарська влада позиціонує себе як головного захисника прав і свобод болгар, що проживають за межами країни. При цьому не підтримуються, а тим більше не провокуються потенційні автономістські чи сепаратистські дії громад болгарської діаспори стосовно держав, у яких вони мешкають, що відповідає політиці відмови Болгарії від будь-яких територіальних претензій. Другим напрямком є сприяння поверненню етнічних болгар на свою історичну батьківщину з метою поліпшення негативної демографічної ситуації в Болгарії. Процес формування зовнішньої політики Болгарії стосовно болгар, що мешкають за її межами, досі продовжується. Безпосередніми завданнями на сьогодні є прийняття профільної державної стратегії та нової редакції Закону про болгар, що мешкають за межами Республіки Болгарія.

Бібліографічні посилання

1. Банчев Б. Въпросът за българското малцинство в Югославия според документацията на ООН от 1994–1995 година [Текст] / Б. Банчев // Исторически преглед. – 2009. – № 1–2. – С. 131–140.

2. Бобев Б. Единствено от нашите сънародници в Албания зависи дали ще се официализира статутът им като малцинство [Електронний ресурс] / Б. Бобев. – Режим доступу : http://www.focus-news.net/?id=f15228 – – Заголовок з екрану.

3. Василев Б. България-Сърбия: Шансове и проблеми пред междусъседските отношения [Текст] / Б. Василев // Regionalni razvoj i integracja Balkana u strukture EU – Balkanska raskrsca i alternative / Izd. D. Stjepanovic-Zaharijevski, S. Stojkovic. – Nis : SVEN, 2004. – S. 163–175.

4. Всероссийская перепись населения 2010 года [Электронный ресурс] / Федеральная служба гос. статистики. – Т. 4 : Национальный состав и владение языками, гражданство. – Режим доступа : http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm – Загл. с экрана

5. Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною і Республікою Болгарією [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/100_003 – Заголовок з екрану.

6. Закон за българите, живеещи извън Република България (11.04.2000) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2134916612– Заголовок з екрану.

7. Закон за българското гражданство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2134446592– Заголовок з екрану.

8. Закон за изменение и допълнение на Закона за българското гражданство [Текст] // Държавен вестник. – 2010. – № 33. – С. 1–2.

9. Іванов Є. В. Національний розвиток болгарської діаспори в

контексті болгарсько-українських взаємин [Текст] / Є. В. Іванов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2006. – Вип. 9. – С. 114–126.

10. Калфин И. Българите по света и държавна политика [Текст] / И. Калфин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dnevnik.bg/getatt.php?filename=o_463128.pdf – Заголовок з екрану.

11. Конституция на Република България [Текст]. – София: СИБИ, 2009. – 51 с.

12. Кои са новите министри? [Текст] // Капитал. – 2009. – № 29. – С. 12–15.

13. Мельник С. Етнічне та мовне розмаїття України: Аналітичний огляд ситуації [Текст] / С. Мельник, С. Черничко. – Ужгород : ПоліПрінт, 2010. – 164 с.

14. Постановление № 19 на Министерският съвет относно преобразуване на Агенцията за българите в чужбина в Държавна агенция за българите в чужбина и за приемане на нейния устройствен правилник (10.02.2000) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pris.government.bg/prin/document_view.aspx?DocumentID=7pv88OEFvjy%2bkzes6BQr6Q== – Заголовок з екрану.

15. Постановление № 103 на Министерският съвет за осъществяване на образователна дейност сред българите в чужбина (31.05.1993) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/decree/pms_103-93_obr_chuzbina.pdf – Заголовок з екрану.

16. Постановление № 180 на Министерският съвет относно създаване на Агенция за българите в чужбина (07.09.1992) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pris.government.bg/prin/document_view.aspx?DocumentID=YY1uC8mP7h2%2bzb3FfVbGUw== – Заголовок з екрану.

17. Постановление № 228 на Министерският съвет относно приемане на граждани на Република Македония за студенти в държавните висши училища на Република България (20.05.1997) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pris.government.bg/prin/document_view.aspx?DocumentID=b7FPAjPINvTHwv7wCQ55xg== – Заголовок з екрану.

18. Постановление № 338 на Министерският съвет за българските неделни училища в чужбина (08.12.2011) [Текст] // Държавен вестник. – 2011. – № 99. – С. 95–98.

19. Програма на Правителството на европейската интеграция, икономическия растеж и социалната отговорност [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.europe.bg/upload/docs/GovernmentalProgramme_final_bg.pdf – Заголовок з екрану.

20. Програма на Правителството на европейското развитие на България [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=960 – Заголовок з екрану.

21. Програма на правителството на Република България, 1997-2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sun450.government.bg/old/bg/oficial_docs/index.html – Заголовок з екрану.

22. Протокол «А» № 183 от заседание на Политбюро на ЦК на БКП на 1 семтември 1989 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.bg/webs/historyproject/dokumenti_63-89/razdel7t8/f1bop68ae3748.pdf – Заголовок з екрану.

23. Проучването на числеността на българските общности зад граница е част от дейността на ДАБЧ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.aba.government.bg/?show=38&nid=997 – Заголовок з екрану.

24. Решение № 146 от 12 март 2009 г. на Министерския съвет на Република България «За приемане и актуализиране на национални програми за развитие на среднето образование» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pris.government.bg/prin/file_view.aspx?did=41771&pid=39054 – Заголовок з екрану.

25. Роден език и култура зад граница [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://frognews.bg/news_13894/Roden_ezik_i_kultura_zad_granitsa/ – Заголовок з екрану.

26. Сальков А. П. Территориальная проблема в болгаро-югославских отношениях 1919 – 1949 гг. [Текст] / А. П. Сальков // Вопросы истории. – 2008. – № 5. – С. 46–63.

27. Силка, О. М. Українсько-болгарські політичні та економічні відносини в 90-х роках XX століття [Текст] / О. М. Силка // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Історія. – 2003. – Вип. 68–70. – С. 148–151.

28. Становништво: Вероисповест, матерњи језик и национална припадност [Текст]. – Београд : Републички завод за статистику, 2013. – 302 с.

29. Стратегия за национална сигурност на Република България [Текст] // Държавен вестник. – 2011. – № 19. – С. 72–86.

30. Управленска програма на Правителството на Република България «Хората са богатството на България» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iriasl.org/files/government_program1.pdf– Заголовок з екрану.

31. Устройственен правилник на Държавната агенция за българите в чужбина (21.02.2000) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pris.government.bg/prin/document_view.aspx?DocumentID=7pv88OEFvjy%2bkzes6BQr6Q== – Заголовок з екрану.

32. Bevölkerung und Erwerbstätigkeit: Ausländische Bevölkerung: Ergebnisse des Ausländerzentralregisters [Text]. – Wiesbaden : Statistisches Bundesamt, 2012. – 134 s.

33. Censos 2011 Resultados Definitivos – Portugal. – Lisboa [Text] : Instituto Nacional de Estatística, I.P., 2012. – 559 p.

34. Kofos E. Yugoslav-Bulgarian Relations from 1955 to 1980 [Text] / E. Kofos // Modern and Contemprorary Macedonia: History, Economy, Society, Culture / ed. by J. Koliopoulos, J. Hassiotis. – Vol. 2. – Athens; Thessaloniki, 1992. – P. 77–80.

35. Kosovo Population and Housing Census 2011: Final Results: Main data / Kosovo Agency of Statistics [Electronic resource]. – Mode of access : http://esk.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/Final%20Results_ENG.pdf – Title from the screen.

36. La popolazione straniera residente in Italia al 1° gennaio 2009 / Instituto nazionale di statistica [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.istat.it/salastampa/comunicati/non_calendario/20091008_00/testointegrale20091008.pdf – Title from the screen.

37. Populația pe naționalități și localități, în profil teritorial [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.statistica.md/public/files/Recensamint/Recensamintul_populatiei/vol_1/6_Nationalitati_de_baza_ro.xls – Title from the screen.

38. Population and Housing Censuses 2011: Press Release, 14 December 2012 [Electronic Resource] / Instituto Nacional de Estadistica. – Mode of access : http://www.ine.es/en/prensa/np756_en.pdf – Title from the screen.

39. Structura etnică a populației [Electronic resourse]. – Mode of access : http://www.edrc.ro/recensamant.jsp?regiune_id=0&judet_id=0&localitate_id=0 – Title from the screen.

40. The International Conference on the Former Yugoslavia: Official Papers [Text] / ed. by B. G. Ramcharan. – Vol. 1. – Hague : Kluwer Law International, 1997. – 1175 p.

41. Total ancestry categories tallied for people with one or more ancestry categories reported [Electronic resource] / U.S. Census Bureau. – Mode of access : http://factfinder2.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_10_1YR_B04003&prodType=table – Title from the screen.

42. Vickers M. Albania: From Anarchy to a Balkan Identity [Text] / M. Vickers, J. Pettifer. – London : C. Hurst & Co, 1999. – 327 p.

Грушецкий Б.П. Болгарская диаспора во внешней политике Республики Болгария (1992-2013 гг.).

Раскрывается государственная политика Республики Болгария в отношении этнических болгар, проживающих за ее границами. Выделено главные нормативные акты, регулирующие взаимоотношения болгарской власти с диаспорой, и государственные институты, ответственные за формирование и реализацию внешней политики в этом направлении. Определены этапы формирования политики Республики Болгария в отношении болгарской диаспоры.

Ключевые слова: болгарская диаспора, внешняя политика Болгарии, Государственное агентство болгар за границей.

Grushetsky B. Bulgarian diaspora in the Foreign Policy of the Republic of Bulgaria (1992-2013).

It is revealed the state policy of the Republic of Bulgaria regarding ethnic Bulgarians living abroad. It is distinguished main statutory acts regulating interrelations between Bulgarian authorities and diaspora and state institutions responsible for

formation and implementation foreign policy in this direction. Periods of the formation of the policy of the Republic of Bulgaria regarding Bulgarian diaspora are determined.

Key words: Bulgarian diaspora, foreign policy of Bulgaria, State Agency for Bulgarians Abroad.

Надійшла до редколегії: 19.04.14 р.

УДК: 321.01

В. С. Даценко

ПРИНЦИПИ ЛІБЕРАЛІЗМУ І ПРОБЛЕМА НАЦІОТВОРЕННЯ У ПОЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ І.П. ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО

Аналізуються принципи політичної філософії українського історика і політичного мислителя І. П. Лисяка-Рудницького. У центрі уваги - поєднання ліберальної теорії держави і української національної ідеї. Робиться висновок про подолання суперечності між лібералізмом та націоналізмом у концепції, яка розглядається.

Ключові слова: лібералізм, націоналізм, держава, права особи, народ, нація, свобода.

Лібералізм, безумовно, можна назвати домінуючою політичною ідеологією сучасності. Його принципи багатьом людям - як пересічним громадянам, так і фахівцям - здаються незаперечними. Втім, складність політичного життя навряд чи сприяє простим поясненням. Зокрема, очевидна тенденція останніх століть до розбудови національних держав викликає деякі питання щодо ліберальних політичних переконань. Спроба їх реального втілення виявляє певні суперечності між лібералізмом і націоналізмом в широкому сенсі останнього поняття. Справа в тому, що лібералізм проголошує примат особистих інтересів над інтересами спільноти. Коли йдеться про державну організацію суспільства, то виправданням держави вважається те, що вона спрямована на захист і реалізацію прав особистості. При цьому ми знаємо, що не завжди інтереси особистості збігаються з інтересами спільноти. За таких обставин національні інтереси можуть здаватися, з точки зору послідовного лібералізму, другорядними, не для їх реалізації, з такого погляду, створюється держава. Звідси, у межах формальних принципів ліберальної доктрини не цілком очевидно, чому держава має бути національною.

Обминути це питання важко, вкрай нагальним воно стає для тих національних спільнот, які стоять перед завданням розбудови власної державності. І зрозуміло, що це питання особливо гостро постало перед національно орієнтованою українською політичною думкою XX ст., для якої державотворення можна назвати центральною темою і пекучою біллю. Водночас, українські політичні мислителі, насамперед, діаспорні, не могли не враховувати світову тенденцію до беззастережного визнання ліберальних цінностей. Різні відповіді на поставлене питання з боку українських політичних мислителів зумовлені їх відмінними світоглядними, філософськими, ідеологічними переконаннями. Особливо цікаво, у цьому зв'язку, звернутися до тих, хто принципово стояв на ліберальних позиціях. Одним з перших, чия політична філософія у цьому аспекті привертає увагу, є видатний український історик і політичний мислитель І. П. Лисяк-Рудницький (1919-1984). Треба зауважити, що дослідження його спадщини лише починається. Ми маємо роботи довідкового характеру про нього і те, що можна назвати його науковою біографією [5],[6]. Існують також дослідження його історіософської концепції [2], [3], [4] і його праць з історії політичної думки України [9], [10], його філософсько-культурологічних ідей [1]. Окреслений нами аспект політичної філософії І.П.Лисяка-Рудницького поки що окремо не досліджувався.

Отже, завданням статті є виявлення й оцінка позиції І.П.Лисяка-Рудницького з питання співвідношення ліберальних принципів та національних завдань українського державотворення.

Вихідний принцип політичної думки І.П. Лисяка-Рудницького цілком традиційно ліберальний. Початком будь-якої політичної конструкції є автономна особистість з її власними інтересами, її суверенною волею, її недоторканними правами і свободами. Визначення, яке дає І.П. Лисяк-Рудницький лібералізму Драгоманова, як «доктрини про те, що свобода і гідність людини є найвищими вартостями» [7, с.301] цілком стосується і його самого. Визнання індивідуальної свободи і гідності найвищими вартостями, природно, веде до мінімізації прав держави щодо особистості - «історія свободи - це історія обмеження урядової влади, а не її зростання» [Там само]. Також цілком зрозуміло, що за таких умов цінність особи, принаймні, в тому, що стосується життя і безпеки, перевершує цінність колективу. «Безпека особи важливіша, ніж участь у творенні колективної політичної волі» [Там само]. Цілком відповідають ліберальному дискурсу зрозумілі і прийнятні для І.П. Лисяка-Рудницького поняття «непорушних прав», «політичного плюралізму», відраза до «нівеляції» особи за умов надмірної централізації і концентрації влади [7, с. 305]. Також в дусі традиційної ліберальної ідеології І.П.Лисяк-Рудницький схвально посилається на думку Драгоманова про пріоритет громадянських свобод над соціалістичними принципами, тобто на перевагу політичних прав людини над соціальними [7, с. 312]. Типовий ліберал, стверджує він, - це людина, для якої громадські та особисті свободи є оціночною нормою щодо дійсності [7, с. 289], відповідно, щодо будь-яких політичних подій та інститутів.

Як типовий ліберал, І.П. Лисяк-Рудницький і сам прикладає такі оціночні норми до історичної дійсності. Розмірковуючи про політичний лад Київської Русі, він виражає впевненість, що «державність Києва носила на собі виразну печать духа свободи» [7, с. 8]. Він знаходить у домонгольській Русі такі позитивні для ліберала речі як «договірні відносини; пошанування прав і гідності індивідума; обмеження монархічної влади князя боярською радою й народним вічем; самоуправне життя міських громад; територіальна децентралізація на квазіфедеративний кшталт». «І цей свободолюбний, європейський по своїй суті дух, - зазначає І.П. Лисяк-Рудницький, - притаманний і українським державним організаціям пізніших епох» [Там само].

Втім, лібералізм І.П. Лисяка-Рудницького ніколи не доходить до драгоманівського анархізму, до негативного ставлення до держави як, у кращому випадку, необхідного зла, до мрій про бездержавне суспільство. І.П. Лисяк-Рудницький не поділяє думку Драгоманова про внутрішню суперечливість понять держави і свободи [7, с. 364]. Ця думка грунтується на «фальшивому

розумінні свободи» як позбавлення будь-яких обмежень. Таке розуміння проявляється у Драгоманова в образі машини, в якій інженер намагається зменшити тертя. Якщо зменшення тертя - це свобода, а машина - це суспільство, то І.В.Лисяк-Рудницький цілком слушно продовжує аналогію, зазначаючи (не без посмішки), що «без тертя жодна машина взагалі не функціонувала би» [7, с. 302]. Вводячи розмову до рамок політичного дискурсу, скажемо: свобода неможлива без певних обмежень і саме такі необхідні обмеження накладає на людей держава. Отже, І.П. Лисяк-Рудницький цілком згодний з Гегелем - держава є реалізацією на певному рівні поняття свободи [7, с. 365]. І.П. Лисяка-Рудницького можна назвати лібералом-державником, який впевнений в тому, що держава є природним способом політичної організації суспільства, засобом забезпечення прав і свобод громадян.

Разом з тим, будучи лібералом, він не перебільшує потенціал держави у плані забезпечення свободи особистості. Тут І.П. Лисяк-Рудницький сперечається з іншим класиком української політичної думки Володимиром Винниченком. Мінімальна необхідна свобода, яку повинна забезпечувати держава, не є те «всебічне визволення», якого вимагав від держави Винниченко [8, с. 99]. Утопічне прагнення Винниченка одержати від держави «все і все нараз» дорого коштувало українському народові», зазначає І.П. Лисяк-Рудницький [Там само].

Для ліберальної думки важливий ще один аспект відношення понять держави та свободи. Держава забезпечує свободу людини тоді, коли вона сама є проявом вільної дії людей. І.П. Лисяк-Рудницький, як історик, вважає необгрунтованими концепції суспільного договору [7, с. 305], зрозуміло, що жодна держава не ґрунтується прямо на формально укладеному суспільному договорі. Разом з тим, відкидає І.П.Лисяк-Рудницький і концепції держави як організованого насильства [8, с. 334]. Важливим для нього, як раніше для М. Вебера, у розуміння держави є поняття легітимації. Легітимною є влада, що базується на згоді всіх підкорятися цій владі. « Єдиною тривкою гарантією стабільності та авторитету влади є добровільна згода самих підвладних, їхнє щире переконання в законності та покликаності проводу» [Там само]. Отже, держава у концепції І.П. Лисяка-Рудницького - це дійсно втілення свободної волі тих, хто утворює державу заради їх же свободи.

Природним завданням держави є забезпечення вільного розвитку громадян, «поширення та зміцнення прав особи» [7, с. 301]. При цьому, разом з Драгомановим І.П. Лисяк-Рудницький наполягає на « упорядкованій свободі, а не індивідуальних чи колективних примхах» [7, с. 314]. Цілком очевидно, що йдеться про таку свободу, яка не обмежує свободу інших. Така свобода органічно пов'язана з правопорядком [7, с. 365]. Зрозуміло, що забезпечення політичної свободи дає можливість розвитку не лише окремих індивідів, але й спільнот, зокрема політична свобода сприяє розвиткові національних культур. І.П. Лисяк-Рудницький погоджується у цьому з Драгомановим [7, с. 311]. Але це ще не свідчить про необхідність саме національної державності, адже розвиток спільноти може здійснюватись у рамках будь-якої вільної держави. За певних обставин, така бездержавна культурна праця (яку, свого часу, організовував Драгоманов) є корисною для національної справи [7, с. 329]. Втім, І.П. Лисяк-Рудницький впевнений, що вона не розв'язує найважливіших національних завдань.

Чому все ж таки має існувати національна держава? Люди, безперечно, є особистостями, вони мають окремо від інших людей індивідуальні потреби, почуття, враження, інтереси. На цьому незаперечному факті ґрунтуються індивідуальні природні права людини. Разом з тим, люди живуть спільно і з цього у них постають спільні уявлення, почуття, враження, потреби. Узагальнюючи цю ситуацію, можна говорити про спільний спосіб життя. Відповідником спільного способу життя є те, що І.П. Лисяк-Рудницький називає феноменом національного характеру [7, с. 1]. Він описує національний характер таким чином: «Національний характер тотожний із своєрідним способом життя, комплексом культурних вартостей, правилами поведінки та системою інституцій, які притаманні даному народові» [Там само]. Відкидається біологічне розуміння національного характеру як природної ознаки певної групи людських істот (яке, зазначимо, веде до расизму). Натомість І.П. Лисяк-Рудницький стверджує історичність цього феномену, що означає його залежність від мінливих історичних умов, від перебігу історичного життя народу. Разом з тим, мінливість національного характеру відносна, він здатний «кристалізуватись» і тоді виявляє стабільність, здатність протидіяти впливам [Там само]. Національний характер формує етнічні людські спільноти, своєрідні «етнічні особистості» зі своїми потребами, інтересами, враженнями, почуттями. Логічно припустити, що й ці етнічні спільноти, подібно до індивідуальних особистостей, мають невід'ємні права і заслуговують на їх захист і свободу щодо їх реалізації.

І.П. Лисяк-Рудницький розрізняє два ступеня етнічного розвитку, перший одержує у нього назву «народ», а другий - «нація». Народ - суто етнічна одиниця, інших ознак у нього немає. Народ творить «сукупність певних об'єктивних прикмет, таких як походження, мова, побут, своєрідний спільний стиль, що пронизує всі ділянки життя даного колективу й надає йому одностайний (простірно й часово) «народній характер» [7, с. 11]. Саме народу стосується поняття «національного характеру». Можна зробити висновок, що народ не створює себе, його створюють історичні та географічні умови його існування. Народ може усвідомлювати, а може, за певних обставин, навіть не усвідомлювати того, що він - народ. Іншими словами, народ - явище стихійне. Разом з тим, це явище історично стійке, оскільки змінити обставини існування народу, а також національний характер, щойно він кристалізувався, не так просто. Це явище, безперечно, також досить аморфне, неструктуроване. У процесі етнічного розвитку, за схемою І.П. Лисяка-Рудницького, народ виконує роль своєрідної сировини, матеріалу для утворення нації. Саме тому, що існують народи, з них постають нації.

Нація є вищим типом людського об'єднання, коли індивіди, які утворюють народ, починають усвідомлювати свої спільні інтереси. І ці інтереси перевтілюються у свідоме воління до політичної організації спільноти. Нація - явище не суто етнічне, а етнічно-політичне. Це вже не стихійне, але свідоме об'єднання людей,які не можуть не знати про те, ким вони є. І.П. Лисяк-Рудницький, попри критичне ставлення до ідеї суспільного договору як історичного факту, вважає, що ця ідея «досить влучно передає внутрішню суть існування нації» [7, с. 12]. Стосунки між представниками нації нагадують слідування суспільному договору. Особистості погоджуються «бути товариством, підпорядковуватися запровадженим законам і владі, користуватися правами й

виконувати обов'язки» [Там само]. Причетність до нації - справа свідомого вибору (хоча самий цей вибір може бути вже наперед визначений тим, що людина народжується і живе серед певного народу). Сказане дозволяє зробити висновок: нація - історично більш гнучка спільнота, вона може за певних історичних умов виникати і зникати, може переживати періоди національного занепаду, коли вона перетворюється на народ, і знов підійматись, постаючи, начебто, з небуття. За всякого випадку, нація не існує поза процесом державотворення, вона потребує державної організації. Можна сказати, що нація у концепції І.П. Лисяка-Рудницького, - це об'єднання за такими інтересами, які потребують забезпечення силами держави. Вона існує завдяки розумінню своїх національних інтересів як таких, що здійснюються лише у власній державі. Або, як більш лапідарно й афористично це виразив Лисяк-Рудницький, «нація - це колектив людей, що хочуть бути державою» [7, с. 13].

Виходячи з міркувань І.П. Лисяка-Рудницького, можна побудувати таку послідовність аргументативних тверджень щодо необхідності національної держави. Згідно з принципами лібералізму, держава існує для захисту особистих інтересів. Але особистості не відокремлені одна від одної, вони утворюють етнічні спільноти - народи. Народи стають націями, коли особистості усвідомлюють необхідність захисту своїх спільних національних інтересів державою. Держава, яка утворюється для захисту інтересів певної нації, зрозуміло, є національною. При цьому держава захищає особисті інтереси своїх громадян, бо національні інтереси є, безперечно, особистими, проявляють себе як інтереси особи, яка належить до певної нації. Тут немає ніякого відступу від визнаних принципів лібералізму. Таким чином, необхідність національної держави випливає з існування нації. А існування нації є проявом інтересів особистості, що усвідомлює свою причетність до певної нації.

Втім, залишається питання, чи всі інтереси особистості можна звести до національних, і як співвідносяться спільні (національні) та індивідуальні інтереси особистості, з точки зору Лисяка-Рудницького?

Послідовний лібералізм не допускає протистояння національного інтересу особистості як чогось над-особистого, чогось такого, що йому у жертву може бути принесена особистість. Якщо протиставляти особисті і національні інтереси як такі, що виключають одні одних, то ліберал має визнати пріоритет особистих інтересів громадянина над національними. І.П. Лисяк-Рудницький намагається уникнути такого протиставлення. Він доводить, що це протиставлення не випливає із сутності лібералізму та націоналізму. Аналізуючи тексти І.П. Лисяка-Рудницького, можна зробити висновок, що у нього всі політичні інтереси особистості постають як національні. Зрозуміло, що у кожної людини є багато різних потреб, бажань, уподобань, які можуть оформлюватись у претензії до держави, можуть потребувати певних політичних умов для їх задоволення. Є претензії, які мають виразно національний характер (це стосується мови, культури, традицій і звичаїв, історичної пам'яті й моральних еталонів). Є і такі, які не мають виразного національного характеру (наприклад, загальнолюдські інтереси миру, порядку, економічної стабільності). Проте всі інтереси є національними у тому сенсі, що вони концентруються на людини, яка репрезентує певну національну громаду. Людина задовольняє свої потреби у спільноті, яка є її соціальним оточенням, а природною спільнотою для кожної особистості, на думку І.П. Лисяка-Рудницького, є народ або нація. Особистий інтерес відбиває прагнення нації, оскільки нація здійснює себе через кожного її представника, є зацікавленою у кожному. Особистість же, якщо вона є свідомою національною одиницею, дбає про свою націю, коли дбає про себе. З цієї точки зору, інтереси особи не протистоять інтересам нації тому, що вони і є національними інтересами. Особисте виявляється, з іншого боку, загальним і, таким чином, суперечність знімається.

Протилежна думка щодо співвідношення загального і особистого поширена серед націоналістів анти-ліберального спрямування. Загальне, з їх погляду, має не виражатись у особистому, а підпорядковувати і розчиняти в собі особисте. Це також знімає суперечність між загальним і особистим, але неприйнятним для лібералізму чином. В українській політичній думці такою була позиція інтегральних націоналістів та їх ідеолога Дмитра Донцова. І.П. Лисяк-Рудницький приділяє досить багато уваги критиці інтегрального націоналізму, який він відносить до тоталітарних рухів і систем [7, с. 138]. Очевидне негативне ставлення І.П. Лисяка-Рудницького до абсолютизації вартості нації і відкидання «політичних вартостей, що виходять поза межі національного інтересу», відкидання «універсальних ідей свободи і справедливості» [8, с. 249]. Він закидає інтегральним націоналістам неприйнятне уявлення про міжнаціональні відносини як про боротьбу за існування [Там само], а також - як наслідок таких поглядів - «моральну черствість і глибинну негуманність» [7, с. 138]. З тих же причин для І.П.Лисяка-Рудницького неприйнятна концепція «колективної волі», автором якої він вважає Руссо. «абсолютизму збірноти над одиницею» [8, с. 32]. Український вчений вважає цю теорію « ідеологічною предтечею модерних тоталітарних рухів» [Там само].

Отже, держава, якою вона має бути з погляду І.П.Лисяка-Рудницького, - не тоталітарна спільнота. «Воля народу, - зазначає він, - не може бути тільки конституційною фікцією, вона не може фабрикуватися урядовим натиском згори» [8, с. 336]. Штучна єдність, заперечення будь-якого плюралізму думок та цінностей - неприпустимі речі для лібералізму. Вони ведуть до «насильного придушення автономії осіб і груп, себто до тиранії й тоталітаризму» [8, с. 109]. Держава, яка була б змушена будуватись тільки на насильстві, просто неможлива [8, с. 334]. Відповідає думці І.П.Лисяка-Рудницького твердження, що тоталітарне бачення розв'язання національного питання спотворює ідею націоналізму. Насправді, це не розв'язання проблеми, хоча і може здаватись таким. Звідси - впевненість у тому, що «національне тільки тоді може бути здорове, коли кориниться в універсальних вартостях» [8, с. 331]. Слід підкреслити, що неприпустимість тоталітаризму є принциповою позицією для І.П. Лисяка-Рудницького, тут «йдеться про сам фундамент демократичного правопорядку» про принципи, «що їх демократи здати не можуть, що за них вони будуть боротися до кінця» [8, с. 281]. Треба додати, що відкидаючи тоталітарні прояви у націоналізмі, І.П. Лисяк-Рудницький бачить і протилежну небезпеку занедбання проблеми національної державності класичним лібералізмом, який зосереджувався лише на проблемах середнього класу і народів Західної та Центральної Європи [7, с. 309-310].

Зрозуміло, що крайній абстрактний лібералізм або анархізм драгоманівського типу для нього також неприйнятні, бо вони принижують роль держави у

політичному житті народу, позбавляють її сенсу як знаряддя нації. Без держави народ являє собою «аморфну етнічна масу» [8, с. 100], яка може стати об'єктом поневолення з боку інших держав. Не буде ефективною й держава, побудована на абстрактних ліберальних принципах, позбавлених будь-якого національного забарвлення. І.П. Лисяку-Рудницькому чужа ідея держави як простої суми будь-яких особистих інтересів, знаряддя для виявлення балансу у грі егоїстичних волінь щодо яких невідомо, чи мають вони щось спільне. Відмова від національного забарвлення держави - це відмова від визнання спільних цінностей, яка веде до руйнування суспільства. Навіть Драгоманов, попри його негативне ставлення до держави, усвідомлював природний зв'язок між політичними і національними інтересами. Так І.П.Лисяк-Рудницький розуміє гасло Драгоманова про те, що «поганий той радикал на Україні, який не став свідомим українцем» [7, с. 291]. І ще одна думка Драгоманова, яку схвалює І.П. Лисяк-Рудницький: «розвиток національних культур може бути забезпечений тільки шляхом відповідних змін у політичних інституціях» [7, с. 311].

Таким чином, у політичній концепції І.П. Лисяка-Рудницького лише держава може розв'язати суперечність між ліберальними та національними цінностями і прагненнями. Така гармонійна держава має бути, безумовно, демократичною і вона повинна мати національний характер. І.П.Лисяк-Рудницький переконаний, що це поєднання можливе тому, що держава може грунтуватись на вільно, без примусу усвідомленому спільному інтересі, який природно є національним. Важливо, щоб інтерес не нав'язувався «згори», а вироблявся «знизу», зрозуміло, під впливом найбільш культурної й обізнаної частини суспільства. І.П. Лисяк-Рудницький підкреслює раз за разом ліберальний принцип пріоритетності особистих інтересів, «тенденцію до обмеження колективної волі» особистими правами й свободами [8, с. 32]. Два засоби досягнення цього виділяє І.П. Лисяк-Рудницький. Це «індивідуальні вольності, недоторкальні для колективу» і децентралізація влади через розподіл галузей управління або територіальний федералізм [Там само]. Інтереси громадян мають бути інституалізовані, тобто виражені у певний формальний спосіб. Політичні відносини в сучасній демократичній державі - це не середньовічні відносини особистої відданості [7, с. 261]. І зрозуміло, демократія передбачає згоду громадян і вирішення справ через рішення більшості. Інтереси ж більшості - це спільні інтереси, а для національної спільноти, згадаємо думку І.П. Лисяка-Рудницького, спільні інтереси природно мають національну спрямованість.

Особливу увагу приділяє І.П. Лисяк-Рудницький тому, щоб інтереси, які реалізує держава, були дійсними інтересами реальних людей. Щоб вони не були вигаданими і виголошеними провідниками гаслами. Для цього інтереси громадян мають бути, по-перше, виражені явно і відкрито. По-друге, вони мають бути виражені вільно, без явного або прихованого примусу. Це і є те, що І.П. Лисяк-Рудницький називає свободою формування політичної думки [8, с. 336]. У традиціях лібералізму, він говорить про «ефективну змогу вибору між різними програмами й кандидатами» надану громадянам [8, с. 337]. Гарантією свободи є політичний та соціальний плюралізмі, в чому І.П.Лисяк-Рудницький погоджується з Драгомановим [7, с. 305].

Треба відзначити послідовність ліберальних переконань І.П. Лисяка-Рудницького. Політична свобода для нього не має винятків. Це означає, що у демократичній національній державі мають бути враховані, за можливістю, права й інтереси всіх громадян. Ліберальна держава - це правління, але не диктатура більшості. Тому реалізація спільних інтересів національної більшості у концепції І.П. Лисяка-Рудницького, не спрямована проти когось іншого. Вчений наголошує на потребі у забезпеченні таких інтересів, які відрізняються від інтересів більшості. Це стосується як громадян, що мають інші думки, ніж більшість, так і інтересів різноманітних меншин. Мають бути «конституційно гарантованими права опозиції та політична свобода рухів для меншостей» [8, с. 336]. Можна стверджувати, що в останньому випадку маються на увазі меншості як політичні, так і інші - соціальні, конфесійні або національні, це зрозуміло, наприклад, з огляду на ставлення І.П. Лисяка-Рудницького до євреїв як громадян майбутньої української держави. Очевидно, він розумів, що обмеження громадянської свободи людей з іншими поглядами або представників інших етнічних спільнот зрештою ведуть і до обмеження свободи вираження й реалізації самого національного інтересу тієї нації, що створює державу.

Таким чином, цілком у згоді з ліберальними принципами, держава має задовольняти потреби громадян, індивідуальні інтереси, забезпечувати максимальну можливу за умов людського співіснування свободу кожного. У згоді ж із національним інтересом вона має здійснювати ті потреби громадян, які й утворюють національний інтерес, реалізовувати прагнення нації до спільної дії, до розвитку. Отже, лібералізм І.П. Лисяка-Рудницького сполучається з національною ідеєю. Виявляється, що у політичному житті водночас можна задовольняти індивідуальні і національні запити громадян, оскільки, у своєму фундаменті, вони збігаються. Сенс політичних текстів І.П. Лисяка-Рудницького висловлюється твердженням, що держава здатна бути водночас втіленням принципів як лібералізму, так і націоналізму.

Оцінюючи політичну концепцію І.П. Лисяка-Рудницького не можна назвати окремі її положення оригінальними. Він слідував загальноприйнятим ідеям ліберальної політичної доктрини, значною мірою спирався на спадщину М. Драгоманова. Виражав він також відомі погляди на національну справу, які склались у демократичній течії українського національного руху. Оригінальним у текстах І.П. Лисяка-Рудницького є поєднання відомих але дещо неузгоджених положень у гармонійну, несуперечливу систему. Слід відзначити й бездоганну аргументованість, логічність і послідовність теоретичних розробок вченого. Новаторське значення має застосування національно-ліберальної концепції до українських реалій, до боротьби української нації за власну державність. Обґрунтовані І.П. Лисяком-Рудницьким положення аж ніяк не були призначені лише для наукового вжитку, вони мали практичну політичну спрямованість, формуючи ідеологічне підґрунтя майбутньої української державності. Впевненість вченого і громадського діяча у тому, що «український народ має природні дані для вільного існування і в зміненій обстановці він міг би зайняти гідне місце у вселюдському історичному процесі» [7, с. 292] не була винятковою. Але він обґрунтував свою впевненість, виходячи з принципів, визнаних найбільш значущими й розумними в сучасному світі. І в цьому, мабуть, полягає особлива цінність й актуальність політичної концепції І.П. Лисяка-Рудницького.

Бібліографічні посилання

1. Бадьора Н. Філософсько-культурологічні ідеї у творчості І. Лисяка-Рудницького [Текст] / Н. Бадьора // Вісник Київськ. нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. Сер. : Українознавство. – 2000. – Вип. 4. – С.45–49
2. Бондар С.В. І.Лисяк-Рудницький: особливості формування народу та нації [Текст] / С.В. Бондар // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – К., 2003. – Вип. 49–51. – С. 9–14
3. Бондар С. Зародження української «модерної» нації в контексті історіософських студій І. Лисяка-Рудницького [Текст] / С. Бондар // Мультиверсум. – 2004. – Вип. 44 – С.91–100.
4. Бондар С. В. Історіософія І.Лисяка-Рудницького в контексті націотворчих та державотворчих процесів в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії» / С. В. Бондар. – К., 2005. – 12 с.
5. Ємець Т. Європейський за формою та національний за змістом науковий доробок Івана Лисяка-Рудницького [Текст] / Тетяна Ємець // Наукові записки Національного університету «Острозька академвя». Серія»Культурологія». – 2010. – Вип.5. – С.620–626
6. Кульчицький С. В. Лисяк-Рудницький Іван Павлович [Текст] / С.В. Кульчицький // Енциклопедія історії України : Т. 6: Ла-Мі / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : В-во «Наукова думка», 2009. – 790 с.
7. Лисяк-Рудницький І.П. Історичні есе [Текст] / Іван Павлович Лисяк-Рудницький. – 7 т. – К. : Основи, 1994. – 554 с.
8. Лисяк-Рудницький І.П. Історичні есе [Текст] / Іван Павлович Лисяк-Рудницький. – 8 т. – К. : Основи, 1994. – 573 с.
9. Лісовий В. І. Лисяк-Рудницький – історик української політичної думки [Текст] / В. І.Лісовий // Політологічні читання. – 1993. – №4. – С.207–226
10. Сторожук С. В. Перспективи політичної програми В.Липинського у світлі історіософських поглядів І.Лисяка-Рудницького [Текст] / С. В. Сторожук // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, – 2006. – № 58 – С.146–156

Даценко В.С. Принципы либерализма и проблема нации в политической философии В.П. Лисяка-Рудницкого.

Анализируются принципы политической философии украинского историка и политического мыслителя И. П. Лысяка-Рудницкого. В центре внимания - объединение либеральной теории государства и украинской национальной идеи. Делается вывод о преодолении противоречия между либерализмом и национализмом в рассматриваемой концепции.

Ключевые слова: либерализм, национализм, государство, права личности, народ, нация, свобода.

Datzenko V. The principles of liberalism and the problem of the nation building up in political philosophy of I. P. Lysiak-Rudnitsky.

The paper analyzes the principles of political philosophy of Ukrainian historian and political thinker I. P. Lysiak-Rudnitsky. The attention is focused on the joining up of the liberal theory of state and the Ukrainian national idea. The conclusion is made as for the resolving the contradiction between liberalism and nationalism in the analyzed conception.

Key words: liberalism, nationalism, state, human rights, people, nation, freedom.

Надійшла до редколегії: 13.04.14 р.

УДК 32.019.5+327

Р. М. Дзюба

Донецький національний університет

ТЕРМІНОЛОГІЧНА НЕВИЗНАЧЕННІСТЬ ПРАКТИКИ ПЛЕЙСБРЕНДИНГУ В ПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

Зростаючий інтерес до практики брендингу міст, країн та регіонів в світі і Україні зокрема, включення до застосування цієї концепції все ширшого кола зацікавлених сторін, вимагає від дослідників цієї проблематики та практиків розвитку категоріально-понятійного апарату, формуванню основних термінів та їх дефініцій. Актуалізовано термін «плейсбрендинг», обґрунтовано його використання саме в такому вигляді.

Ключові слова: плейсбрендинг, бренд країни, імідж країни, зовнішня політика, міжнародні відносини.

Сучасний стан речей, пов'язуючи людей у величезні наднаціональні спільноти з гігантськими ядрами міст і ринками в мільйони чоловік, спонукає їх жити і споживати однотипним чином. Глобалізація, з одного боку, призвела до гомогенізації суспільств, а з іншого – до глокалізації і намаганні націями віднайти себе, свою сутність та ідентичність, заявити про себе, свої міста і країни. Останні, пропонуючи загалом однакові характеристики потенційному споживачеві-візитеру (як-то туризм, робочі місця, можливості для інвестування або життя), втім прикладають масу зусиль аби сподобатись і мати кращий імідж у порівнянні із іншими країнами: більш позитивний і яскравий, дружній і дивовижний.

Імідж і бренд країни, як два поняття, що дуже часто плутають, вважають за синоніми і вільно взаємозамінюють, при тому, що вони є суть різними за своїм значенням, вже певний час є предметами прискіпливої уваги дослідників від багатьох сфер людської діяльності: маркетингу, географії, соціології, політології тощо. Основний масив даних, теорій та розробок в цій стезі представлений західними дослідженнями, що не є дивним, враховуючи походження концепції та ідей плейсбрендингу саме із західної частини світу. Такі автори, як Девід Огилві і Уолі Олінс і Філіп Котлер і Кейт Дінні, Саймонт Анхольт, Роберт Говерс і Френк Го внесли незаперечний внесок у розвиток концепції плейсбрендингу, поступово виокремлюючи її із сфери маркетингу місцевості, як майстер виокремлює майбутню скульптуру із каменю.

Сучасні українські та російські дослідники також намагаються імплементувати західні практики до вітчизняних реалій, більш того розроблюють власні погляди та ідеї. Серед них Тетяна Нагорняк, Денис Візгалов, Василь Дубейковський, Андрій Попов та інші.

Втім, не зважаючи на вже достатню поширеність інтересу до такої галузі як брендинг міст, країн та регіонів на вітчизняних теренах, досі існує певна термінологічна неузгодженість в україно-російському експертному середовищі.

Метою цієї статті ми ставимо собі актуалізувати термін «плейсбрендинг», ввести його в наукове коло і обґрунтувати об'єктивність використання такого підходу в подальших теоретичних та практичних розробках цієї практики. Адже як казав С. Анхольт: «…плейсбрендинг – зростаюча сфера діяльності із здоровим апетитом до інтелектуальної стимуляції, нового мислення, нових кейсів та різноманітних точок зору…» [5, с. 93].

Також автор має намір зробити акцент на подекуди суперечливому застосуванні плейсбрендингу на практиці,

завдяки чому результати, очікувані від цієї концепції, не досягаються, а довіра до неї нівелюється.

В інформаційне сторіччя та добу всепоглинаючого конс'юмерізму не піддатися силі та впливу брендів дуже важко, а, тим паче, взагалі не чути термін «бренд» і не вживати його. Для цього треба бути твариною або божеством, оскільки саме вони, за влучною думкою Аристотеля, можуть існувати окремо від суспільства. А нам слід констатувати, що у сучасному суспільстві бренди грають вагому роль.

Бренди існували і раніше XXI століття, це не винахід сучасності. Однак їх слід називати прото-брендами, як це роблять канадські дослідники Карл Мур і С'юзан Рейд [14]. Вони вважають, що для древніх цивілізацій прото-бренди представляли собою інформацію, яка фізично чи у своїй основі «додавалась» до виробу або на пакування товарів.

Значення терміну в нашу добу зазнало суттєвих змін. Тепер «брендами» можуть бути фірми, корпорації та їх власники, ними намагаються стати зірки шоу-бізнесу, спортсмени, навіть політики і політичні утворення. Наразі сам термін пропонується розглядати за допомогою двох підходів – правового та психологічного [2]. З правової точки зору бренд розглядається як товарний знак, що позначає виробника й підлягає правовому захисту. З погляду споживчої психології, мова про бренд йде як про інформацію, що зберігається в пам'яті споживачів щодо товару, послуги тощо.

На нашу думку, в першу чергу саме психологічний підхід стимулює ставати брендами не тільки вищезазначені категорії людей і організацій, а й територіальні утворення як-то міста, регіони, країни. Така тенденція простежується вже не перше десятиліття, місця намагаються ідентифікувати себе серед розмаїття конкурентних територій і формувати власні позитивні міцні бренди місцевостей.

З часом інтерес до брендингу місцевостей з'явився й на теренах нашої держави, однак фундаментальних досліджень з цієї проблематики майже не було проведено. Накопичений досвід вимірюється окремими науковими статтями, та навіть в них є ще певні неузгодженості стосовно основних понять та їх застосування. Тим не менш, тема брендингу міст і країн є надзвичайно цікавою і актуальною для України. Втім за роки незалежності не було проведено жодної повноцінної брендингової кампанії, а імідж держави, що існує зараз як серед українців, так і за кордоном, не сприяє сталому розвитку країни і створенню конкурентних переваг перед іншими міжнародними акторами, формуванню лояльної до України міжнародної публіки, накопиченню додаткової вартості до образу країни.

Слід зауважити, що восени 2013 року активно розроблювалась концепція «Туристичний бренд України» командою «ВікіСітіНоміка» . Мета цього проекту – послідовно сформувати запланований образ України у свідомості обраних клієнтських груп заради збільшення туристичних потоків [4]. Наразі, проект представив структуру, зміст і обсяг смислової, маркетингової, графічної частин загального проекту «Туристичний бренд України», що можна вважати великим позитивним зрушенням в цій площині на теренах України. Втім, це також є одним із кроків в реалізації цієї концепції і подальшому просуванні останньої на міжнародну арену з метою ознайомлення світової аудиторії з Україною.

Отже, наразі існує потреба в започаткуванні конструктивних брендингових програм для державного утворення «Україна» і територіальних одиниць, що входять до його складу. До того ж, враховуючи останні події, завдяки яким назва країни знаходиться на шпальтах газет всього світу, Україні потрібно опанувати інформаційну хвилю і продовжувати підтримувати «поінформованість» світу щодо країни, намагатися і створювати позитивні сенси та образи в очах світової аудиторії, і що важливо, реалізуючи цю діяльність на найвищому державному рівні.

Перш ніж розробляти і реалізовувати такі програми, всім задіяним і зацікавленим сторонам цього процесу потрібно оперувати єдиними поняттями, знаходитися в спільному інформаційному полі, аби не застосовувати некоректну термінологію, наповнюючи її оманливим змістом.

Слід сказати, що проблемі створення бренду територій приділяється багато уваги в світі, однак основний пласт значимих і найбільш цитованих робіт створено саме західними дослідниками. Дехто з них, наприклад Д. Огилві, У.Олінс і Ф. Котлер, вийшовши із маркетингу в сфері бізнесу і рекламної діяльності, не бачили нічого надзвичайного в застосуванні інструментарію просування із сфери класичного маркетингу по відношенню до місцевостей. З перспективи корпоративного маркетингу, паралелі між корпоративними брендами та брендами місць, були введені в історичний контекст саме У. Олінсом, який, стверджуючи, що країни і компанії вчаться одна в одної, поступово помічав таку собі мутацію, коли корпорації перетворювалися на національні інституції, а нації – в бренди [8, с. 109]. Пояснювалось це ним достатньо тривіальним, втім логічним умовиводом: країни і корпорації шукають стабільності та процвітання, тому інтереси обох в певному розумінні виглядають однаковими, а тому і їх шляхи розвитку лежать досить близько один до одного.

Тим не менш є дослідники, що розроблюють незалежний від класичного маркетингу інструментарій брендингу місць формування їхнього іміджу з позицій соціальної географії, геополітики, політології: С. Анхольт, К. Дінні, Д. Візгалов, В. Дубейковський, А. Попов тощо.

К. Дінні, даючи визначення «національному бренду», який ми можемо порівняти із материнським брендом місця (тобто основним), пише, що він є унікальним багатовимірним поєднанням елементів, які забезпечують націю культурною диференціацією і актуальністю в контакті із усіма цільовими аудиторіями [7, с. 15]. Власними словами, бренд існує для того, аби виокремитися, диференціюватися, набути рис відмінності.

Кажучи загалом, нам ближче таке трактування, яке вказує на те, що бренд – це концептуальна дійсність, яка реально існує і створює позитивні, унікальні і чітко відмінні асоціації в свідомості споживача. Таке формулювання дає змогу не зациклюватися на приналежності терміну лише до товарів та послуг, а зробити його нейтрально забарвленим, придатним до застосування в сфері формування іміджу місцевості. Більше, ми дійшли до висновку, що бренд місцевості – це свого роду тема для обговорення, для дискусії. Висуваючи бренд на міжнародну арену, ми всього-на-всього пропонуємо світовій спільності, цільовим аудиторіям поговорити про країну/регіон чи місто, задаючи тон цій бесіді. Пропонуючи бренд країни, ми сигналізуємо про своє існування, ми підштовхуємо споживача обговорювати країну з її перевагами і недоліками, формувати власне бачення, засновуючись на наданій інформації, створювати нові змісти, символи і поширювати їх в загальну ноосферу, підтримуючи і

підігріваючи інтерес до об'єкта обговорення. В цьому сенсі безумовною є теза, що розповіді друзів, родичів або власні спогади від побаченого є більш надійним джерелом інформації, натхнення і поштовху до дії, аніж намальовані в графічному редакторі сонце, море і зелені галявини [6, с. 68].

Очевидним є те, що в якийсь момент часу з'явилась думка, що територіальні утворення, такі як міста, регіони, країни, які можна охопити єдиним словом узагальнюючим словом «місцевість» (від англ. «place»), є можливим просувати на зовнішні ринки так само, як товар або послугу. Вже тоді виникала велика спокуса симпліфікувати поняття «місцевість», ототожнити його із поняттям «товар», а, отже, виправдати використання під час просування бренду місцевостей маркетингових технологій, вже протестованих на товарах і послугах.

З огляду на це закономірним є той факт, що з часом у сфері маркетингу територій виокремилась, концепція «плейсбрендингу» (від англ. «place branding» – брендинг місцевості), яка відповідає інтересам саме брендингу міст, регіонів і країн.

Одразу треба сказати, чому в цьому дослідженні ми використовуємо саме термін «плейсбрендинг», роблячи кальку з англомовного терміну, а не віддаємо перевагу відомій в російськомовному і україномовному середовищах перекладеній дефініції, як-то «брендинг територій».

По-перше, західні дослідження дають достатньо чітке окреслення застосування концепції плейсбрендингу. Р. Говерс і Ф. Го зазначають, що якщо використання брендингу по відношенню до терміну «destination» (місцевість), застосовується із точки зору перспективи розробки туристичної привабливості, то «place branding» (плейсбрендинг) надає навіть більшу перспективу, що включає в себе інтеракції із оточуючим середовищем місця, політичним та інвестиційним середовищем, торгівельною і міграційною політикою тощо [11, с. 14]. Тобто, брендинг місцевості – це розвиток туристичної привабливості місця і, як приклад, ми можемо назвати явище «кінотуризму». Плейсбрендинг – це також брендинг місця, тільки який не обмежується туристичним сектором, а охоплює всі складові людського буття: політичну сферу, соціальну, економічну, культурну тощо. Ця незначна відмінність у формулюваннях втім грає велику роль при започаткуванні відповідних процесів цілеспрямованої роботи із брендом країни та іміджем країни на міжнародній арені.

По-друге, поняття «територія» визначається частиною поверхні з певними межами [15], яка може перевищувати кордони країни, регіону або окремого міста, і включати до свого складу елементи «обездушені», як-то надра, повітряний простір тощо, де присутність людини обмежена або відсутня взагалі. Крім того, «місце» – це не просто географічна локація для резидентів, але також символ, який повідомляє про можливості, які це місце надає своєму споживачеві [6, с. 71]. В площині міжнародних відносин концепція плейсбрендингу направлена на брендинг тих місць, де фізично живуть і знаходяться люди, з метою приваблення сторонніх громадян до цієї місцевості. Тобто, ця концепція направлена «від людей для людей». В нашому розумінні концепція постає дуже гуманістичною, оскільки в своїй початковій місії вона має на меті зміну людей: їх відношення до себе, оточуючого простору, місця проживання, міста або країни в цілому. Як пише Девід О'Донован, спеціаліст із брендингу місць, плейсбрендинг було визначено як практику застосування бренд-стратегій та інших маркетингових технік до економічного, соціального, політичного та культурного розвитку міст, регіонів та країн [13, с. 30].

По-третє, використання перекладу «брендинг територій» вже несе в собі слово іноземного походження «брендинг», яке вже посіло своє місце в сучасних українській та російській мовах, оскільки відповідника знайдено не було. Проте досі є певна неузгодженість стосовно правильного написання цього терміну. Прикладом цьому є існування достатньо відомого серед експертного середовища заходу під назвою «Международный фестиваль территориального маркетинга и брэндинга OPEN» [3], який вже вдруге проходив в Республіці Білорусь, і в якому приймали учать також представники України [4]. На головній сторінці фестивалю логотип написано російською мовою і слово «брендинга» написано саме в такий спосіб – «брэндинга». Напевно, вважати це помилкою не можна, бо це є свідоме використання слова в такий спосіб.

На додачу, дефініція «брендинг територій» більш ширша за своїм практичним застосуванням, оскільки плейсбрендинг є явищем, сфокусованим на країнах, регіонах і окремих містах. Саме таке формулювання підходить нам в рамках цього дослідження і цим ми намагаємось узвичаїти термін «плейсбрендинг», під яким надалі буде розумітися сфокусована практика брендингу саме країн, регіонів і міст. Це дасть змогу уникати в майбутньому непорозумінь і навали термінів, які б некоректно позначали ті або інші явища.

Вперше про ідею, яку б зараз ми назвали плейсбрендингом, заговорили у 1996-му році [7, с. 22] і довгий час вона сприймалась і асоціювалась із маркетингом територій, тобто як просування бренду країни в якості звичайного товару, оскільки існувало вірування, що імідж компанії і репутація країни – це суміжні поняття. Згодом, відношення до плейсбрендингу почало змінюватися. Найджел Морган у вітальному слові до читачів журналу «Place Branding» за 2004 рік писав: «Плейсбрендинг є надзвичайно комплексною і дуже політичною діяльністю, яка може збільшити національну економіку, національний імідж та розкрити ідентичність місця» [13, с. 20].

Елі Аврахам і Еван Кеттер вбачають витоки плейсбрендингу з концепції «позиціювання місця» [6, с. 15]. Вони підкреслюють, що плейсбрендинг став однією із найпопулярніших концепцій в області маркетингу місць в цілому і туристичних місцевостей зокрема, додаючи, що ця концепція є поєднанням характеристик місця і доданої вартості до них [6, с. 16].

Кажучи про еволюцію плейсбрендингу, деякі дослідники як Джоні К.Джоханссон із Джорджтаунського університету [12, с. 156] бачать коріння цієї людської практики в ефекті «країни походження товару» (КПТ), а К. Дінні [7, с. 21] ще й у міксі КПТ із національною ідентичністю місця. На відміну від плейсбрендингу, концепція КПТ достатньо відома і має за плечима більш ніж 40 років досліджень [16, с. 38] і допомагає зрозуміти як продукт сприймається покупцями на тактичних ринках. Втім ефект КПТ це лише один із аспектів значно більшого і комплексного феномену брендингу. «Гарне ім'я» (в сенсі імідж) країни не тільки допомагає покупцям робити мільйони купівель щоденно; воно впливає на значно більшу кількість інших рішень: компанії вирішують, де розмістити свої фабрики, уряди – куди інвестувати закордонні бюджети, міжнародні спортивні події приймають рішення, яка країна прийматиме

наступні ігри, турніри, чемпіонати; наднаціональні організації обирають, які країни можуть і мають право приєднатися до їхнього складу тощо. Економічна глобалізація призвела до гомогенізації ринків, зменшення торгівельних бар'єрів та збільшення ваги національної ідентичності в суспільстві. Комплекс цих факторів призвів до виникнення плейсбрендингу, оскільки країни намагаються застосовувати техніки управління брендом для ефективного конкурування на світовій арені.

Р. Говерс і Ф. Го також наводять декілька пояснень стрімкій зацікавленості плейсбрендингом в світі на початку нового тисячоліття. По-перше, вони пишуть, що глобалізація зробила людей майже безмежно незалежними і призвела до посилення конкуренції між країнами, регіонами та містами на глобальній світовій арені. По-друге, як виявилось, привабливий імідж країни є джерелом гордості для населення, бізнесменів і інвесторів, які вже знаходяться на місцевості, перетворюючись на додаткову конкурентну перевагу в боротьбі за нових інвесторів, бізнесменів, талантів і мешканців [11].

Британський дослідник С. Анхольт, якому приписують авторство терміну «плейсбрендинг», наразі відносить цю концепцію до пошуку конкурентної ідентичності місця [11, с. 15; 7, с. 22]. Він вірно підкреслює, що споживачі, не усвідомлюючи цього, бачать всі країни світу за певною строгою ієрархією, навіть якщо про це не кажуть в голос: певні країни сприймаються як такі, що мають вищий статус, інші – як такі, що є нестабільними; деякі країни надихають, бо є привабливими, заможними, а є такі, куди жоден споживач не зробить візит без зайвої на те потреби [9, с. 175]. Ідентичність країни і робота із нею дає змогу підняти імідж країни в ієрархії споживача вгору. Таке формулювання він пояснює тим, що робота із брендом місця передбачає більш широкий спектр дій із ідентичністю місця, економічною і політичною складовими, аніж звичайним комерційним процесом роботи із брендами товарів та послуг.

З нашої сторони ми хочемо додати наступне: пошук конкурентної ідентичності – це один із етапів плейсбрендингу, оскільки ідентичність місця є матеріалом, на основі якого формується бренд місця. Таким чином, поняття конкурентної ідентичності входить в коло більш ширшого за застосуванням плейсбрендингу. С. Анхольт закликає перш ніж казати про щось (мається на увазі бренд місця), підкріпити ці слова конкретними діями. Іншими словами, С.Анхольт відносить плейсбрендинг не тільки до комунікації із оточуючим середовищем, якому демонструється візуальна картинка, а й стимуляції до активних дій, креативності та інновації ідей, інвестуванні в місцеві продукти, сервіси, інфраструктуру, освіту, спорт, оздоровлення і культурну спадщину. Плесбрендинг має стати частиною державної політики, не окремої термінової кампанії з поліпшення репутації, наполягає С. Анхольт [7, с. 22]. З цієї позиції також будують свої аргументи Девід Гартнер і Філіп Котлер. Покращення іміджу місця (замість реального покращення місця), достатньо часто сприймається неначе панацея для вирішення місцевих проблем, тож Д. Гартнер і Ф. Котлер наголошують на першочерговості саме змінення реальності в позитивний бік [10, с. 54]. Вони вважають, що імідж місця повинен бути:

- Дійсним (відповідати реальності);
- Правдоподібним;
- Простим (не поширювати дуже багато різних іміджів, що може призвести до конфузу). Тут ми бачимо протиріччя із позицією Юдіт Елізур та її «зірковою моделлю» іміджу місця, яка зводиться до наступного – чим більші вимірів має імідж місцевості, тим менше аудиторія загострює увагу на проблемних аспектах [6, с. 26];
- Бути привабливим (пропонувати і пояснювати людям, чому вони мають жити, працювати, відпочивати або відвідувати саме це місце);
- Самобутнім і відмінним (імідж працює найліпшим чином тоді, коли він відрізняється від інших подібних категорій) [10, с. 55].

Спектр зацікавлених сторін в плейсбрендингу може бути дуже широким. К. Дінні вказує, що соціологія, історія, національна ідентичність, політика потенційно можуть бути значними контрибуторами до практики плейсбрендингу. Академічне середовище і практики, залучені в плейсбрендинг, мають бути готовими «сканувати» значно ширший горизонт інформації, аніж ті, що мають справу із звичайним корпоративним бренд-менеджментом та бренд-стратегіями [8, с. 106].

Таким чином, ми приходимо до наступних висновків. По-перше, термін «плейсбрендинг» обґрунтовано може стати тим наріжним каменем в галузі, становлення якої в країні тільки відбувається. Його використання зможе відмежувати спрощені підходи до брендингу країни як лише до створення логотипу та слогану, що характерно для корпоративного брендингу. По-друге, плейсбрендинг має стати синонімом державної політики, довгострокової діяльності із реального покращення країни. Використовуючи такий підхід, Україна матиме інструмент розробки бренду країни і можливість поступово формувати власний позитивний міжнародний імідж. Подальші ж дослідження в цій площині сприятимуть наповненню категоріального-понятійного апарату плейсбрендингу, доповненню цієї практики новими прикладами і методиками реалізації поставлених цілей та задач.

Бібліографічні посилання

1. Жданова Т. Туристичний бренд України: концепція, меседжі, графіка [Електронний ресурс] / Татьяна Жданова // Wikicitynomica. – 2013. – Режим доступу : http://wikicitynomica.org/future/turistichniy-brend-ukraini-kontseptsiya.html – Заголовок з екрану.

2. Капферер Ж.-Н. Бренд навсегда: создание, развитие, поддержка ценности бренда = Strategic Brand Management [Текст] / Ж.-Н. Капферер – М. : «Вершина», 2007. – С. 448.

3. Фестиваль OPEN 2013 прошёл в Минске: фотоотчёт [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу : http://festopen.com/festival-open-2013-photo-report/ – Заголовок з екрану.

4. Экипаж корабля OPEN 2013 уже на борту. Присоединяйся! [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу : http://festopen.com/open-2013-ships-crew-already-on-board/ – Заголовок з екрану.

5. Anholt S. Foreword to «Students' Corner» [Text] / Simon Anholt // Place Branding. –2004. – Vol. 1. – No. 1 – P. 93.

6. Avraham E. Media Strategies for Marketing Places in Crisis: Improving the Image of Cities, Countries and Tourist Destinations [Text] / E. Avraham, E. Ketter // Butterworth-Heinemann. – 2008. – P. 248

7. Dinnie K. Nation Branding: Concepts, Issues, Practice [Text] / K. Dinnie // Taylor & Francis. – 2007. – P. 288

8. Dinnie K. Place branding: Overview of an emerging literature [Text] / Keith Dinnie // Place Branding. – 2004. – Vol. 1. – No. 1 – P. 106–110.

9. Dzenovska D. Remaking the nation of Latvia: Anthropological perspectives on nation branding [Text] / Dace Dzenovska // Place Branding. – 2005. – Vol. 1. – No. 3 – P. 173–186.

10. Gertner D. How can a place correct a negative image? [Text]

/ David Gertner, Philip Kotler // Place Branding. – 2004. – Vol. 1. – No. 1 – P. 50–57.

11. Go F. Place Branding: Glocal, Virtual and Physical Identities, Constructed, Imagined and Experienced [Text] / F. Go, R. Govers // Palgrave Macmillan. – 2009. – P. 256

12. Johansson J. The new «Brand America» [Text] / Johny Johansson // Place Branding. – 2005. – Vol. 1. – No. 3 – pp. 155-163.

13. Kotler P. Where is place branding heading? [Text] / Philip Kotler // Place Branding. – 2004. – Vol. 1. – No. 1 – P. 12–35.

14. Moore K. The Birth of Brand: 4000 Years of Branding History / Karl Moore, Susan Reid // Business History. – 2008. – Vol. 4. – No. Vol. 50. – P. 419–432.

15. Onlinedics.ru - крупнейший сборник онлайн-словарей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/t/territorija.html – Загл. с экрана

16. Papadopoulos N. Place branding: Evolution, meaning and implications [Text] / Nicolas Papadopoulos // Place Branding. – 2004. – Vol. 1. – No. 1 – P. 36–49.

Дзюба Р. Н. Терминологическая неопределенность практики плейсбрендинга в политическом измерении.

Растущий интерес к практике брендинга городов, стран и регионов в мире и Украине в частности, вовлечение к применению этой концепции все более широкого круга заинтересованных сторон, требует от исследователей и практиков развития категориально-понятийного аппарата, формированию основных терминов и их дефиниций. Актуализирован термин «плейсбрендинг», обосновано его использование именно в таком виде.

Ключевые слова: плейсбрендинг, бренд страны, имидж страны, внешняя политика, международные отношения.

Dziuba R. Terminological incertitude of place branding practice within political dimension.

Growing interest to the practice of branding cities, countries and regions in the world and in Ukraine in particular, involving the application of this concept to an increasingly wide range of stakeholders, requires researchers and practitioners to develop categorical conceptual apparatus, the formation of key terms and their definitions. The term «place branding» has been updated and it has been justified its use in that form.

Key words: place branding, brand of state, state image, external policy, international relations.

Надійшла до редколегії: 19.04.14 р.

УДК 327.8

Р. Д. Емінов

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського

ОСНОВНІ РИСИ СУЧАСНОЇ СТРАТЕГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ США НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізований спектр ключових елементів американської зовнішньої політики в пострадянському просторі на базі існуючих програмних положень та стратегічних планів Уряду США щодо країн колишнього СРСР та безпосередньо Росії. Окреслений комплекс тенденції започаткований стратегічними намірами Держ. Департаменту США та партнерськими країнами з пострадянського простору.

Ключеві слова: урядова політка США, Транскаспійська ініціатива, енергетична політика.

Постанова проблеми: Поринаючи в такі питання як безпека або конфігурація геополітичного становища баченням та оцінкою найпотужнішою державою сьогодення – США, слід зазначити, що історія та еволюція політичної концепції США на пост радянському просторі налічує не більше 20 років, з моменту падіння біполярної системи цінностей та остаточного занепаду інтеграційних формувань на теренах Соціалістичного блоку держав (Організація Варшавської Угоди (ОВУ), та Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). До цього моменту історія політичних відносин на пострадянському просторі базувалась на елементах жорсткого протистояння між США та СРСР позначеного в сучасній історії терміном Радника президента США Гарі Трумена, Бернарда Баруха, «Холодною Війною». Отож, більш ніж двадцятирічної політики США, по відношенню до пострадянського простору, більш ніж достатньо аби окреслити фундаментальні чинники американських стратегічних інтересів в цьому регіоні. Серед низки та комплексу цілей у регіоні Каспію, Середньої Азії, Кавказу та Східної Європи, найпоширенішою думкою відносно істини основних інтересів Вашингтону є стримання російського фактору в спробі реанімувати потенціал геополітичної активності у вигляді інтеграційних об'єднань на базі Митного Союзу, ЄврАзЕС, Зони вільної торгівлі в рамках СНД, та військового об'єднання ОДКБ. Тому, керуючись думкою відомого американського дослідника Д. Каллео з університету Дж. Гобкінса, який писав, що найоптимальніший спосіб стримувати Росію від участі в регіональних процесах, це конструкція шляхів для інтеграції Росії до Європейської спільноти, як це було зроблено з Німеччиною у 1955 році (тобто, коли ФРН була прийнята до складу НАТО [3]), є біль ніж доцільним брати до уваги не тільки прямолінійний вектор перебігу подій за участю американської зовнішньополітичної ідеології але і стан речей в системі геополітичного бачення Росії, як ключового опозиційного гравця на просторах Хартленда (геополітично визначеної межи всієї Євразійської території згідно з оголошеної концепції 25 січня 1904 року, професором Оксфордського університету Хелфордом Маккиндером в доповіді до королівської географічної спільноти Британії [16]).

Метою статі є ретельний аналіз не тільки зазначених проектів чи напрямків діяльності США але і аналіз значення російського фактору на базі аналізу як офіційних джерел та документів уряду США так и уряду та державних установ Російської Федерації.

Аналіз досліджень та публікацій: не є секретом той факт, що до проблеми наукової оцінки впливу Сполучених Штатів Америки на процеси глобальних змін у світі прикуто достатньо багато уваги, але, контекст пострадянської специфіки не відчуває достатньо уваги з боку дослідницької практики на сам перед вітчизняною наукою, хоча творів присвячених діяльності США в країнах Пострадянського простору достатньо, але багато в чому логіка дослідницької практики пояснюється загальною концепцією американського домінування у світи, тоді як сучасний стан та більш детальний зміст американських планів на базі існуючих програм та положень не завжди приводиться в якості підтвердження теоретико – практичних концепцій цих аргументів. Серед наукових кіл, роботи яких присвячені проблемам американської зовнішньої політики на пострадянському просторі можна згадати про: доктора економічних

наук В. Будкіна, окремі напрямки цієї проблеми прослідковуються в роботах доктора економічних наук О. Мельника, кандидата політичних наук С. Кононенко, кандидат політичних наук О. Митрофанової, історичний контекст цієї проблеми розглянуто у роботах кандидата історичних наук С. Толстова, Д. Лакішика, Ю. Пахомова, Г. І. Мернікова, С. Л. Савіна та інших.

Виклад основного матеріалу. Так, на нашу думку, можна окреслити декілька основних рис зовнішньополітичної стратегії США спрямованих на пострадянський простір: це політика енергетична, метою якої є заснування анклаву союзних держав – транзитерів та видобувачів газу та нафти у Прикаспійському та Чорноморському басейнах в противагу російській енергетичній експансії в цих регіонах. Мова звичайно йде про лобіювання геополітичної привабливості планюючого найдорожчого газогіну «Набукко» (Nabucco), який при умовах проектної реалізації 26 – 32 млрд. куб. метрів на рік [4] зможе скласти істотну конкуренцію «Південному потоку» якій в планах має з'єднати порт Дружба с болгарським портом Варна. Так, те що США знаходяться ні осторонь від намагання як у мого скорішої реалізації цього енергетичного (транскордонного) проекту свідчить офіційний візит до турецької столиці 13 липня 2009 року, з нагоди підписання багатосторонньої угоди щодо будування газопроводу «Набукко», Спецпредставника США з енергетичних питань Євразії - Річарда Моргенстара, а також візит заступника помічника держсекретаря США, Метью Брайза, якій, зокрема висловив занепокоєність апатією Туркменії на предмет заповнення «Набукко» реальним газовим змістом [6]. Слід, нагадати, що фундаментальною проблемою на предмет функціональних можливостей «Набукко» є відсутність більш менш вірогідного донора газової сировини . Від так, достатньо значної актуальності в контексті стратегічних прагнень США в пострадянському регіоні використовуючи енерготранзитні переваги на сам перед чорноморського басейну є Транскаспійська енергетична ініціатива, основною ланкою, якої може стати Євразійський нафто – транспортний коридор.

Слід зазначити, що США зацікавлені в успішній інтенсифікації обох напрямків Nabucco і ЄАНТК. На користь останнього свідчить загальний стан нафтового обігу у світі. Так за даними Міжнародного Енергетичного агентство International energy agency в оприлюдненому звіті на 2010 рік, фіксуються індикатори росту світового попиту на нафту не ОПЕКовського походження, що буквально свідчить про наявність підвищеної уваги на потенціал пострадянського простору, зокрема на Каспій та басейн Чорного моря. [7] Достатньо вагомі висновки містить в собі Звіт Бюро з питань Європи та Євразії держдепартаменту США ще за 2008 рік. «Звіт урядового сприяння щодо співробітницької активності в Євразійському регіоні» FY 2008 U.S. Government Assistance to and Cooperative Activities with Eurasia Report, [8] в якому позначена необхідність та виконаний обсяг роботи що до створення ефективного ринку газу та електроенергії через ефективні умови інтеграції до Західноєвропейської ринкової структури через сприяння урядової програми США – «USG assistance» [8]. Згідно програми USG initiative був наданий достатньо високий рівень сприяння щодо багатосторонніх донорських реформ стосовно України Ukraine multi-donor Heat Reform initiative and Task Force [див. там же], який де речи, паралельно імплементує другу фазу процесу трьохстороннього кооперації в електричній та газових сферах між Азербайджаном, Грузією та Туреччиною. Ця робота була виконана аби знизити показники імпортної залежності згаданих країн від основного постачальника енергетичних послуг - Росії. Аби зрозуміти достатньо суттєвий рівень уваги американського уряду до пострадянського простору, зокрема до енергетичного потенціалу Чорного моря, заслуговує на увагу інший аспект американської зовнішньої політики у цьому регіоні. Мова йде про Південно – Східний енергетичний проект Європи Southeast Europe Regional Energy Demand Planning Project [8]. Яким підтримувались намагання та заходи включити Україну, Грузію та Молдову до складу цієї програми по розробці загального плану попиту на сировину у регіоні та збору даних щодо енерго – ринкових ситуацій у вищезгаданих країнах. Так, намаганнями урядової програми США the USG activity у 2008 році був створений Газовий форум енергетичної спільноти Energy Community Gas Forum [див. там же] створений з цілю оцінки існуючих регуляторів газового ринку Азербайджану, України, Грузії та Туреччини. До речи, станом на теперішній час, форум також бере активну участь у проведені круглих столів та заходив разом з урядом Греції. В додаток, силами USG activity був укладений меморандум про взаєморозуміння між засновниками Чорноморської регіональної електромереживого проекту Black Sea Regional Electricity Transmission Planning Project [8] в рамках якої було витрачено 320 млн. долл. для розширення електроенергетичного ринку переважно між Грузією та Туреччиною.

Слід додати, що енергетична політика США є достатньо вагомим чинником загальної концепції урядової політики держави. Тому, не дивно, що до низки першочергових стратегічних ініціатив включені Прикаспійський то Чорноморський регіони. Не зважаючи на те, що Каспійський регіон навряд чи стане «другим Близьким Сходом», більшість експертів схильні вважати, що протягом певного часу, ресурси цього регіону будуть оцінюватись у тому же порядку в якому оцінюються нафтові запаси США та Північного моря. Згідно проведеної оцінки Oil and Gas Journal, сумарні доведені запаси в країнах які мають частку в Каспійському басейні складають 32 млрд. тонн (235 млрд. бареллей) [9]. Тому, для США набирають більшої актуальності питання пов'язані з постачанням сирої нафти на вході до Чорноморського басейну оминаючи, як підконтрольні Росії транспортні території так і перевантажені шляхи Босфору.

Аби краще розуміти американську політику у пострадянському контексті слід звернути увагу до достатньо вагомої присутності американської дипломатичної активності у цьому регіоні. Так, після російсько – грузинської суточки 2008 року, вийшла на якісно інший рівень інтенсивність та якість американо – грузинської військово – політичної співпраці. У якості згадки, достатньо привести факт візиту держсекретаря США Хілярі Родман Клінтон до грузинського порту Батумі, з нагоди вводу до експулотації найсучаснішого фрегату берегової охорони, назва якої поки ще не розголошується. Як відомо з офіційних джерел сума інвестованих коштів USG до самодостатньої військової берегової бази сягає 10 млн. долл. [10]. До того же судячи з стенограми виступу самої Хиларі Клінтон, допомога та інвестиції в грузинський оборонний сектор має підвищити як паритетні особливості грузинського оборонного сектору так і підвищити обороноздатність держави захищати та відстоювати державні кордони від посягань зразка подій 2008 року [див. там же].

Достатньо суттєвих змін зазнав процес примирення Вірмено – Азербайджанських відносин по Нагорно – Карабахському питанню. За період діяльності програми USG, рівень озброєних суточок вдалося знизити з 27% в 2004 році до 3% в 2009 році [11]. Достатньо вагомі наслідки відчутні і по лінії демократизації пострадянського суспільства за участі активної ролі уряду США не тільки на прикладі Грузії але і Азербайджану. При сприянні американського уряду відчутного прогресу сягнув процес демократизації в країні, яка за висновками міжнародних моніторингових організацій не вважалась демократичною. Мова звичайно йде про Азербайджан, який, ще у 2009 році, силами голови парламентського комітету з питань правової політики та державного регулювання, були прийняті поправки до основного «закону про неурядові організації», [11] якими значно спрощується процес регистрації НО та поширюються права діяльності усіх без винятку організацій, які приймають активну участь в процесі становлення демократичного та громадянського суспільства в країні.

Але, разом з усім вище приведеним, було би достатньо необачно ігнорувати найсерйозніший чинник загальних, стратегічних прагнень США у Євразії. Мова йде про Росію, та її стратегічний погляд як на перспективи американо – російського діалогу, так і на концептуальні засади американської зовнішньої політики що до пострадянського простору. В супереч, достатньо зваженим торгівельно – економічним відносинам, які станом на теперішній час є достатньо потужними та високотехнологічними, питання щодо компромісних варіацій політико – демократичного становища країн – пострадянського простору вказують на суттєву інверсію геополітичних інтересів двох держав.

Але, повертаючись до питання російсько – американської економічної співпраці, достатньо навести приклад спільного американо – російського підприємство «Боінг – Урал» [12], яка задіяна в галузі високих технологій та авіабудування. При всій чутливості теми авіабудування, все ж, зусиллями обох сторін вдалось зробити неймовірно величезний обсяг роботи в синергії американо – російських технологій в авіаційній промисловості, яка відкриває перспективи, наприклад в просуванні спільних проектів, найочикуванішим з яких є проект «Сухой Суперджет 100» представлений до широкої уваги під час офіційної зустрічі міністра промисловості та торгівлі РФ Віктора Христенко та міністром торгівлі США Гари Локом [див. там же], які з рештою підтвердили необхідність подальшої співпраці в спільних розробках на базі спільних підприємств аби посиліти позиції винаходів в авіації на світових ринках. Ні є суперечливим також політика США в частині сприяння вступу Росії до Світової організації торгівлі (СОТ) яка, ще підтверджена результатами укладеної «угоди від Росії і США що до приєднання Росії до СОТ». Так наприклад, в інтерв'ю газеті «Известии», під час переговорів з російським президентом у Вашингтоні в червні 2010 року, Барак Обама особисто наголосив про власне бажання відслідковувати та сприяти інтенсифікації партнерських зв'язків між Росією та США в галузі інвестицій та торгівельних відносин [14]. Дійсно, якщо прослідкувати інтенсивність та еволюцію торгівельних відносин, практично з 1992 року до 2010 року, то прослідковується читка залежність від невпинного зростання загального об'єму торгівельних позицій. Експорт російських товарів до США зріс з 0, 48 млрд. доларів у 1992 році до 12,45 млрд. доларів у 2010 році [15]. Експорт із США до Росії зріс з 2,11 млрд. доларів до 6,01 млрд. доларів за відповідний проміжок часу [див. там же]. Наприклад, достатньо цікавим є той факт, що найвагомішою що найвагомішою часткою російського експорту до США є нафта доля якої також мала стійку тенденцію до зростання з 1,53 млрд. доларів у 2003 році до 6,60 млрд. доларів у 2010 році відповідно [15].

Слід зазначити, що в контексті даної теми, питання російської присутності є достатньо вагомим елементом всього стратегічного потенціалу Євразійського регіону і як наслідок має найбільший вплив в систему геополітичних координат США як в Східно – Європейському напрямку так і в пострадянському зокрема. Адже, не куди не подіти той факт, що на долю Росії припадає 15,5% експорту та 12% імпорту від всього СНД. На країни Євразійської економічної спільноти (ЄвпАзЕЗ), яке є загальним ядром СНД, в 2009 році припадало 7,5% зовнішньоторговельного обігу РФ [15].

Тому, на наш погляд, оцінюючи ключові засади зовнішньо економічного та зовнішньополітичного курсу у регіоні Пострадянського простору, найвагомішім індикатором більш або менш успішного просування американської зовнішньої політики у країнах цього регіону, є, та найближчі роки буде залишатись, саме контекст російської зовнішньої політики зустрічного курсу через політику оптимізації енергетичного діалогу з провідними країнами ЄС (через успішне впровадження Панєвропейських енерготранзитних проекті Nord Stream and South Stream) і через лобіювання регіональних інтеграційних об'єднань на базі існуючої, успадкованої від колишнього СРСР науково-технічної та промислової потужності, які властиві більшості країн СНД і в тому числі Україні.

Висновки: На підставі дослідженого, багато аргументів свідчать про не однозначність та багато вимірність американської зовнішньополітичної стратегії в найбільш проблемних та перспективних з точки зору геополітичних переваг, ланках пострадянського простору: Басейнах Прикаспійського та Чорноморського морів, також найбільш впливові та потужні країни Кавказу та безпосередньо України. Оцінка зазначених позицій зумовлює необхідність врахування російського фактору як ключового чинника геополітичного клімату у регіоні. Даний аналіз, який в той чи інший мірі доповнює дослідницькі висновки вітчизняних та зарубіжних вчених про те, що рівень американської присутності на теренах пострадянського простору буде тільки нарощуватись, з огляду на вигідність конкуренції в енергетичному секторі (проекти Nabucco, ЄАНТК, Trans – Atlantic energy initiative – Трансатлантична енергетична ініціатива та інших) так і в військово - політичному аспекті, який формує акценти безпеки в сегменті ЄвроПРО та безпосередньо забезпечення належної безпеки постачання сирої нафти до Європи в контексті енергетичної політики НАТО «Security pipeline system», «Operation Active Endeavour» та науковою програмою НАТО то США «Оцінка сейсмічних ризиків, енерго - транзитних шляхів Східної Туреччини та Південного Кавказу» (Seismic Hazard and Risk Assessment for Southern Caucasus-Eastern Turkey Energy Corridors [16]). З огляду на це, стан амеркано – російського діалогу буде тільки загострюватись попри зростаючу динаміку торгівельно – економічного партнерства, яка виходить на достатньо високий технологічний рівень. Разом с тим достатньо напруженими в системі американо – російських взаємин залишаються питання щодо збалансованої системи ЄвроПРО, який набув нових

рис на фоні запрошення Росії до участі у створені цієї системи за результатами Лісабонського саммиту НАТО, в який президент РФ Дмитро Медведєв запропонував розділити сферу відповідальності по ЄвроПРО на сектори безпеки, ідея якої отримала назву «Секторальне ПРО» [17] Достатньо симптоматичним в контексті цього дослідження є той факт що міністерством оборони США, у лютому 2010 році був прийнятий документ «Оглядовий доклад щодо противоповітряної оборони» [18] який деталізує структуру та принципи функціонування ПРО в Європі. Цей документ не мав прецедентів у минулому, а за своєю військово – політичної вагомістю порівнюється з документом який періодично приймається Пентагоном - «Ядерним чином» Nuclear Posture Review [див. там же]. Цей документ також спрямований на залучення Росії в якості другої сторони в створені спектральної зони відповідальності, але ця формула за позицією Вашингтона не може вплинути на систему ПРО «Иджис Ешор». Тому питання щодо архітектури Європейської безпеки та безпеки пострадянського простору залишається відкритим.

Бібліографічні посилання

1.Senate Approval of New START [Electronic resource] / Remarks Hillary Rodham Clinton. – Washington, DC. – December 22, 2010. – Mode of access : http://www.state.gov/secretary/rm/2010/12/153646.htm – Title from the screen.

2. The Right Direction for U. S. Policy toward Russia [Electronic resource] //A Report from the Commission on U. S. Policy toward Russia. – Washington, DC. – March 2009. – Mode of access : http://www.nixoncenter.org/RussiaReport09.pdf – Title from the screen.

3.Политика США в меняющемся мире [Текст] / под. ред. П. Т. Подлесного. – М. : Наука, 2004. – С. 184

4. Газ для «Набукко» нашелся в северном Ираке. Обеспечено почти 50% от необходимого [Електронний ресурс] / Агентство Стратегічних Досліджень. – Режим доступу : http://sd.net.ua/2009/05/17/gaz_dlja_nabukko_nashelsja_v_severnom_irake_obespecheno_pochti_50_ot_neobkhodimogo.html – Загл. с экрана.

5. Встреча с председателем правления компании «Газпром» Алексеем Миллером [Електронний ресурс] / Президент России. – 2012. – Режим доступу : http://события.президент.рф/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/14259 – Загл. с экрана.

6. Европа и Турция дали старт проекту Nabucco [Електронний ресурс] // Lenta ru. –2009. – Режим доступу : http://lenta.ru/articles/2009/07/13/nabucco/ – Загл. с экрана.

7. Medium – term Oil & Gas markets 2010 [Text] / iea. International Energy Agency. – France, 2010. – 276 p.

8. FY 2008 Foreign Operations Appropriated Assistance. Bureau of European and Eurasian Affairs. FY 2008 U.S. Government Assistance to and Cooperatives with Eurasia Report. Performance report highlights: Eurasia regional programs [Electronic resource] / U.S. Department of State/Diplomacy in action. – Mode of access : http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt/eurasiafy08/117310.htm – Title from the screen.

9. Caspian oil outlook-1: Caspian oil not likely to fill market void or depress prices [Electronic resource] / Oil and Gas Journal. – Mode of access : http://www.ogj.com/articles/print/volume-103/issue-21/exploration-development/caspian-oil-outlook-1-caspian-oil-not-likely-to-fill-market-void-or-depress-prices.html – Title from the screen.

10. Clinton at Georgian Coast Guard Ship Commissioning [Electronic resource] / U.S. Department of the state. Office of the Spokesperson. June 5, 2012. Remarks. Secretary of the Hillary Rodham Clinton At Coast Guard Ship Commissioning. June 5, 2012 / Passenger Ship Terminal/Batumi, Georgia. – Mode of access : http://translations.state.gov/st/english/texttrans/2012/06/201206056836.html#axzz2BaqCNZdw – Title from the screen.

11. FY 2009 Foreign Operations Appropriated Assistance : Eurasia Regional [Electronic resource] / Bureau of European and Eurasian affairs FY 2009 U.S. Government Assistance to and Cooperative Activity with Eurasia Report / Performance Report highlights : Eurasia regional/FY 2009 Foreign Assistance Goals. – Mode of access : http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt/eurasiafy09/136835.htm – Title from the screen.

12. Высокотехнологичное сотрудничество России и США [Електронний ресурс] / МИНПРОМТОРГ России. – Режим доступу : http://минпромторг.рф/fea/inter/781 – Загл. с экрана.

13. Андрей Дементьев: «Сиюминутные решения не должны стать тормозом мировой экономики» [Електронний ресурс] / МИНПРОМТОРГ России. – Режим доступу : http://минпромторг.рф/trade/foreigntrade/670 – Загл. с экрана.

14. Известия [Текст]. – 25.06.2010

15. Калабеков И. Г. Российские реформы в цифрах и фактах. (Издание второе, переработанное и дополненное) [Текст] / И. Г. Калабеков. – М. : РУСАКИ, 2010. – 498 с.

16. NATO's role in energy security [Electronic resource] / North Atlantic Treaty Organization. – Mode of access : http://www.nato.int/cps/en/SID-7ACF358A-D3ABEE5C/natolive/topics_49208.htm – Title from the screen.

17. СМИ выяснили в чем состоит предложения на саммите НАТО секторальная система ПРО [Електронний ресурс] // События и новости. 22.11. 2010. – Режим доступу : www.news.flexcom.ru/. – Загл. с экрана.

18. Ballistic Missile Defense Review Report. DoD [Electronic resource]. – February 2010. – Mode of access : www. Defense.gov/. – Title from the screen.

Еминов Р.Д. Основные черты современной стратегической политики США на постсоветском пространстве: геополитический аспект.

Проанализирован спектр ключевых элементов американской внешнеполитической стратегии на постсоветском пространстве на основе существующих программных положений и стратегических планов правительства США в странах бывшего СССР. Подчеркнут комплекс тенденций начатый планами Гос. Департамента США и странами партнерами из постсоветского пространства.

Ключевые слова: правительственная политика США, Транскаспийская инициатива, энергетическая политика.

Eminov R. Main features of modern strategy policies of the USA on post-soviet territory: geopolitical aspect.

Have observed the range of the significant element of U.S foreign policy strategy in the Sovet Former Republic area on base are currently program provisions and strategy ideas of the U.S government about to Post – Sovet area. Have underlined row of the trend was launched U.S strategy policy from State Department with the allies countries in this region.

Key words: U.S Government policy, Trans – Caspian initiative, energy policy.

Надійшла до редколегії: 17.04.14 р.

УДК 327

И. А. Жувака

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РАМКАХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЕКТА ЦИРКУМПОЛЯРНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

На современном этапе в Арктике происходит интенсивный рост сотрудничества между государствами и, в том числе между коренными народами и региональными властями. В регионе функционирует взаимосвязанная сеть организаций, охватывающая страны циркумполярного региона. Это обусловлено тем, что стратегическая важность Севера возрастает на современном этапе глобализации и уже становится необходимым регулировать международные отношения стран Арктического региона путем создания организаций, которые помогают налаживать отношения сотрудничества между народами Севера.

Ключевые слова: Арктический регион, циркумполярные государства, циркумполярная цивилизация, малочисленные народы Севера, международные организации, Арктический совет, Северный Форум, конгресс, Университет Арктики, сеть организаций.

Постановка проблемы. Еще недавно в социально-гуманитарных науках Арктический регион рассматривался лишь в археолого-антропологической концепции циркумполярной культуры, но в сегодняшнем восприятии циркумполярное пространство становится культурной и политической реальностью.

Проблема исследования определяется тем, что раньше на Севере не было государств, формализованных институтов социального контроля. А в настоящее время в связи с возрастанием интереса к Северному региону из-за его богатых ресурсов в контексте глобализационных процессов в Арктике происходит интенсивный рост сотрудничества между государствами и, в том числе между коренными народами и региональными властями. На современном этапе на Севере функционирует взаимосвязанная сеть организаций, охватывающая страны циркумполярного региона.

Анализ исследований и публикаций. Международное сотрудничество циркумполярных стран в основном рассматривают и изучают иностранные ученые и аналитики. Вопросы коренных народов Севера и геополитическое значение циркумполярной цивилизации изложены в работе Л. Хейнинена. Ю.В. Яковец рассматривает особенности, историю становления и дальнейшие перспективы для Арктического региона. А У.А. Винокурова полагает, что циркумполярная цивилизация в корне отличается от других локальных цивилизаций. И.Ф. Ложникова в своей работе доказывает существование циркумполярной цивилизации. Социальные проблемы народов Севера излагают в своих работах Н. Аарсетер, Ю.Ф. Лукин, Н. Рябова. Правовой статус общин Северного региона определил А. Вылегжанин. А.Н. Шишигина рассматривает различные международные научно-исследовательские программы, которые существуют на уровне институтов в Арктическом регионе.

Цель – раскрыть особенности институционализации международного сотрудничества циркумполярных государств на современном этапе в рамках геополитического проекта.

Изложение основного материала. Северная околополярная область, состоящая из Северного Ледовитого океана и окружающих его окраин Европы, Евразии и Северной Америки с многочисленными островами, вследствие чего этот регион иногда называют «полярным Средиземноморьем» – Арктика – географически занимает уникальное положение. Одним из понятий, с помощью которого описывается пространство данного региона, является понятие «циркумполярный». Это переводится с английского как «окружающий полюс», или точнее - «находящийся повсеместно за полярным кругом» (от латинского «circum» – вокруг, «circus» – круг и «polar» – полярный, «polaris» – относящийся к полюсу).

Суровый климат Арктики сближает людей, повышает ценность человеческого общения. В арктической среде всеобщий опыт совместной жизни людей оказывается универсальным основанием духовного становления личности. В Арктике сформировалась северная, нордическая раса, вытесненная затем из арктического региона на материковые земли Северной Евразии. К этническому ядру нордической расы относятся три этнические группы: это – германцы (в широком смысле слова, включая скандинавов, голландцев, бельгийцев, датчан, частично даже англичан и французов), финны и славяне. В настоящее время в Арктике проживает около 4 миллионов человек. В Арктической зоне России проживают свыше 1 млн человек, среди которых более 136 тыс. человек являются представителями коренных малочисленных народов Севера [8]. Многонациональное коренное население циркумполярного мира, со своей особой северной культурой и духовностью, представляющей непреходящую ценность для всего человечества, находится сегодня под риском ассимиляции и исчезновения в условиях глобализации. При том, что коренному населению Арктики свойственна врожденная, мало подверженная коррекции и явно выраженная психофизиологическая зависимость от естественного образа жизни и обитания в среде природы, наблюдается ускоренный процесс его вытеснения из традиционных мест обитания и его вовлечения в образ жизни и быта индустриального и постиндустриального общества (хотя степень интенсивности этих процессах в разных странах и регионах неодинакова). Под воздействием этих процессов у аборигенных народов появилась ориентация на энергозатратные способы жизни, стали утрачиваться экономичность и свобода хозяйствования, что приводит к полной зависимости от притока энергии, средств, товаров извне [1].

В западной науке концептуально оформился подход, согласно которому древнейшие народы Земли, разрозненные на бескрайних просторах Заполярья, создали циркумполярную цивилизацию, обладающую общностью многих ведущих параметров культуры выживания в условиях вечной мерзлоты и характеризующийся единством во многообразии этнических общностей. Характерными особенностями циркумполярной цивилизации считаются: существование геокультурных ценностей, созданных в зоне многолетней мерзлоты: идеи антропокосмоцентризма, учитывающего динамику отношений «человек-общество-биосфера» как сочетание экологического и культурного биоразнообразия

и баланса жизни на земле; консолидирующее начало как центр притяжения исторической памяти и опыта взаимодействия и взаимовлияний по оси Север-Юг — Восток-Запад; толерантность, экологичность и гуманистичность взаимодействий людей с природой – принцип гармоничного сосуществования остается востребованной ценностью в современном освоении Арктики; принцип нерасторжимости биологического и культурного разнообразия жизнеобеспечения, проявляющегося в структуре расселения людей и щадящем использовании природных ресурсов [2].

Основанием для утверждений о существовании циркумполярной цивилизации «служит общая историческая судьба народов Крайнего Севера, единство их культуры, общность мировосприятия, норм поведения, наличие устойчивых языковых и других сходных традиций, и интересов, а также особенности хозяйственно-бытового уклада жизни на Севере» [5].

Ю.Ф. Лукин справедливо отмечает, что «критериями цивилизованности принято считать наличие общественного разделения труда, городов, классов, государственности, письменного права, культурные универсалии и др. Однако указанные критерии цивилизованности не обнаруживаются в полном объёме в жизнедеятельности коренных этносов Севера». Так, на Севере не было государств, формализованных институтов социального контроля, здесь не сложилось ни одной мировой религии. Те же атрибуты цивилизованности, которые присущи в настоящее время общественной жизни на приарктических землях, являются в основном производными от известных мировых цивилизаций, включивших в орбиту своего влияния циркумполярные культуры [6].

На современном этапе можно утверждать, что стратегическая важность Севера возрастает и выходит на первый план в геополитике как арктических государств, так и ведущих стран, расположенных за пределами региона. Как отмечает Л. Хейнинен, «в настоящее время в Арктике происходит интенсивный рост сотрудничества, в том числе между коренными народами и региональными властями. Отчасти он коренится в традициях социальных и торговых связей между северными народами и может быть истолкован как ренессанс панарктического сотрудничества» [9].

Впервые в истории на Севере существует взаимосвязанная сеть организаций, охватывающая территорию, включающую Россию, страны Балтийского и Баренцева морей, страны Северной Европы, проходящую через Атлантический океан и Гренландию и, наконец, включающую Канаду и Соединенные Штаты Америки.

Первая попытка самостоятельного форума на Севере Европы была предпринята в 1952 г., когда был учрежден Северный совет. Именно Северный совет является инициатором и центром сети сотрудничества по трем северным направлениям: Балтийскому, Арктическому и Баренцеву. Северный совет в 1993 г. провел конференцию парламентариев Арктического региона, результатом которой стало образование в 1994 г. Постоянного комитета парламентариев Арктического региона. В дополнение к деятельности Совета Баренцева/Евро-Арктического региона Северный совет провел первую конференцию парламентариев Баренцева региона (1999 г.), явившуюся началом парламентского сотрудничества в регионе Баренцева моря [3].

К числу приарктических (циркумполярных) государств в XXI веке, обладающих суверенитетом, можно отнести Данию (Гренландию), Исландию, Канаду, Норвегию, Россию, США, Финляндию, Швецию. Эти восемь стран имеют свои северные территории за полярным кругом, акватории в Арктике (кроме Финляндии и Швеции), вполне легитимные границы как на суше, так и на море, признаваемые международным сообществом. Следует отметить, что все восемь циркумполярных стран входят в международную организацию «Арктический совет» - «Arctic Council», декларация о создании которого была подписана 19 сентября 1996 года в канадском городе Оттава. Арктический совет стал преемником инициированной в 1991 г. Стратегии защиты окружающей среды Арктики (СЗОСА). В «Плане действий Арктического совета по устойчивому развитию» (ПДУР), подготовленном в соответствии с Инарской декларацией Арктического совета 2002 года, указывалось, что Арктический совет был учрежден в качестве межправительственного форума высокого уровня арктических государств для содействия решению проблем Арктики, особенно в области устойчивого развития и защиты окружающей среды. Первой ступенью членства в Арктическом совете являются министры иностранных дел; второй ступенью - Старшие должностные лица (СДЛ), имеющие ранг посла от Министерств иностранных дел стран-членов Арктического совета. Комитет Старших должностных лиц (КСДЛ) является рабочим органом Арктического совета, который занимается текущими вопросами деятельности Арктического совета, и подготовкой сессий. Научная работа в рамках Арктического Совета осуществляется рабочими группами - третий уровень членства, в следующих направлениях: Программа устойчивого развития (SD); Программа арктического мониторинга и оценки (AMAP); Программа предупреждения, готовности и реагирования на чрезвычайные ситуации (EPPR); Программа защиты арктической морской среды (PAME); Программа сохранения арктической флоры и фауны (CAFF); Реализация плана действий Арктического Совета по устранению загрязнения Арктики (ACAP); Оценка воздействия изменения климата Арктики (ACIA). Шесть международных организаций, представляющих интересы многих сообществ коренных народов Арктики, имеют статус «постоянных участников» Арктического совета и принимают активное участие в его работе. В число этих организаций входят: Циркумполярная конференция инуитов, Международная ассоциация алеутов, Совет саамов, Ассоциация коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации, Совет атабасков, Международный совет гвичинов. Категория «постоянного участника» была создана для того, чтобы обеспечить активное участие и полные консультации, прежде всего, с представителями коренных народов Арктики. Неарктические страны, межправительственные и межпарламентские организации, а также организации универсального и регионального характера, включая неправительственные, заинтересованные в деятельности Арктического совета, могут участвовать в его работе, согласно учредительной Декларации, в качестве наблюдателей. Наблюдателями в Арктическом совете являются неарктические страны: Франция, Германия, Нидерланды, Польша, Великобритания, Испания. Новые заявки на статус наблюдателя в Совете подали еще в 2008 году Китай, Италия и Южная Корея. Как заявлял министр иностранных дел Италии Франко Фраттини, такая необходимость возникла в связи с «геополитической и стратегической» значимостью Арктического региона. По его словам Италия попросила о приеме в Арктический

совет, поскольку хотела участвовать, пусть даже в качестве наблюдателя, в дискуссиях о геополитических и стратегических перспективах Арктики в таких важных сферах, как охрана окружающей среды, транспорт и эксплуатация природных ресурсов. Россия председательствовала в Арктическом Совете в 2004 - 2006 годах. К числу российских приоритетов относились следующие вопросы: разработка и реализация плана действий по устойчивому развитию; развитие Северного морского пути, Евро-Азиатского морского транспортного коридора, разработка программы коммерческого освоения циркумполярных авиалиний; освоение межполярных маршрутов; защита здоровья людей, населяющих арктический регион, работающих на его территории, развитие телемедицины и профилактики социально значимых заболеваний, характерных для заполярных широт; развитие социальной инфраструктуры, улучшение искусственной среды обитания в условиях глобального изменения климата; устойчивое управление разработкой природных ресурсов, расширение использования возобновляемых источников энергии; оценка нефтегазовых ресурсов; устойчивое развитие коренных народов Севера, сохранение их традиционного жизненного уклада, культурного наследия.

Среди международных организаций в Арктическом совете можно выделить: Конференцию парламентариев стран Арктического региона; Международная Федерацию обществ Красного Креста и Красного Полумесяца; Международный союз защиты природы; Северный Совет Министров; Северный Форум; Североатлантическую комиссию по морским млекопитающим; Экономическую комиссию ООН в Европе; Программу ООН по окружающей среде; Программу развития ООН. На своих заседаниях международные организации обсуждают актуальные проблемы жизни арктического региона. На заседании восьмой конференции парламентариев Арктического региона (Фэрбенкс, США), 12-14 августа 2008 года, например, обсуждались вопросы здравоохранения в условиях Арктики, адаптации к климатическим изменениям, о правилах судоходства, об энергетических ресурсах Арктики и их освоении в малонаселённых районах. Конференция парламентариев Арктического региона представляет собой парламентский орган, в состав которого входят делегации, назначенные парламентами стран Арктики (Канада, Дания (в том числе Гренландия и Фарерские острова), Финляндия, Исландия, Норвегия, Российская Федерация, Швеция и Соединённые Штаты Америки) и Европейским Парламентом. Статус постоянных участников имеют представители коренных народностей. Представляющими их организациями являются Алеутская международная ассоциация, Совет атабасков Арктики, Международный совет народности гвич, Инуитская приполярная конференция, Совет саами и Ассоциация коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока. В Арктическом совете представлены и неправительственные организации: Всемирный фонд дикой природы; Международный арктический научный комитет; Консультативный комитет охраны морей; Всемирная Ассоциация оленеводов; Циркумполярный союз защиты; Международная Арктическая ассоциация социальных наук; Международный союз циркумполярного здоровья; Международная рабочая группа по делам коренных народов; Университет Арктики.

Уникальный статус постоянных участников Арктического Совета, которым наделены организации коренных народов, открыл новые возможности и создал платформу для дискуссий с правительствами арктических государств по широкому кругу проблем развития. В свою очередь, Секретариат коренных народов, поддерживающий их деятельность в Арктическом Совете, стал одним из важнейших институтов, обеспечивающих сотрудничество непосредственно между коренными народами. Другой такой институт — Саммит арктических лидеров, объединяющий усилия аборигенных лидеров в сферах здравоохранения, экологии, культурного многообразия, правовых и экономических реформ [7].

Также, в 1991 г., был создан Северный Форум как международная ассоциация региональных правительств на Севере, основной целью которой стало предоставление лидерам и специалистам северных регионов возможностей для обмена опытом, знаниями, идеями, технологиями для улучшения жизни людей на Севере путем реализации совместных проектов.

Если Арктический Совет не предусматривает представительства регионов циркумполярных стран, зато включает организации северных коренных народов в статусе постоянных участников, то в Северном Форуме коренные народы, напротив, образуют незначительное меньшинство по представительству и участникам. В основном его обеспечивают ряд российских регионов-членов, тогда как, например, Нунавут и Гренландия, в которых коренные народы составляют большинство населения, не являются его членами.

На пике своего развития в Северном Форуме участвовали 26 регионов России, Канады, США, Финляндии, Исландии, а также Японии, Китая, Монголии и Южной Кореи, взаимодействовавших по четырем направлениям: охрана окружающей среды, устойчивое развитие, общество и культура, бизнес-сотрудничество. Начав взаимодействие с Арктическим Советом по отдельным программам, Северный Форум стал одним из создателей Сети региональных правительств за устойчивое развитие и Форума глобальных ассоциаций регионов [11].

За последние годы Северный Форум стал терять прежние позиции. Количество представленных в ней регионов сократилось почти втрое. Прежде в него входили представители 26 регионов, теперь осталось только девять — из Канады, Японии, Южной Кореи, Исландии и России. Сначала вышли Аляска (США), Хэйлунцзян (КНР), Ямало-Ненецкий автономный округ, потом другие. От России остались только три субъекта — Ханты-Мансийский, Чукотский автономные округа и Якутия. СФ оказался в кризисе именно в тот момент, когда в Арктическом совете начались консультации об усилении регионального компонента. С переносом секретариата СФ из Янкориджа в Якутск связывается возможность оживления деятельности этой организации. В ее состав вновь вернулся Ямало-Ненецкий автономный округ, новым членом стала Мурманская область.

В апреле 2003 г. в Санкт-Петербурге на шестой Генеральной ассамблее Северного форума президентом Исландии Олафуром Гримссоном была представлена концепция «Нового Севера» как стратегия северных стран в мировой политике, по ключевым вопросам политики в Северном регионе. Она включает в себя проблематику регионального сотрудничества, «мягкой безопасности», работы северных правительственных и неправительственных организаций, совместных программ (в частности, «Северного измерения»).

Длительные процессы становления международной

субъектности арктических стран и регионов, начавшиеся после обретения независимости Исландией (1944 г.), статуса штата Аляской (1959 г.), получившие импульс с утверждением самоуправления на Фарерах (1948 г.) и в Гренландии (1979 г.), обретением реальных полномочий субъектов федерации северными республиками, областями и округами России (1990-е гг.), учреждением Территории Нунавут в Канаде (1994 г.) и формированием Саамских парламентов (1980–90-е гг.), существенно расширили возможности международного циркумполярного сотрудничества.

Как отмечает Л. Хейнинен, «некоторые регионы-члены, например Аляска и Республика Саха, весьма активны на международной арене и действуют отчасти независимо от своих государств, а финская провинция Лапландия даже обнародовала свою собственную региональную «внешнюю» политику» [9].

В 2005 году для широкого и публичного обсуждения проблем, связанных с долгосрочным стратегическим планированием, без которого невозможна защита природного и культурного наследия приполярных районов России был создан Северный социально-экологический конгресс как постоянно действующий международный форум. В «Декларации о защите культурного и природного наследия Севера России», принятой первым Северным социально-экологическим конгрессом «Культурная и природная палитра северных территорий России» (г. Сыктывкар, 22 апреля 2005 года) отмечается: «для народов Севера, Сибири и Дальнего Востока сохранение уникальной, хотя и суровой, природной среды обитания и культурно-конфессиональной принадлежности, которая обеспечивает преемственность поколений и сплочение людей перед лицом общих угроз, — это две стороны одного явления, имя которому — неотъемлемое право людей и народов на жизнь» [4].

В сентябре 1993 года Ассоциация саамских оленеводов Норвегии (NRL) организовала международный фестиваль оленеводческих народов в г. Тромсе в сотрудничестве с российским правительством и оленеводами России. В фестивале приняли участие около 360 представителей из оленеводческих хозяйств Норвегии, Швеции, Финляндии, России и Аляски. Это событие положило начало уникальному сотрудничеству сквозь границы государств, между приполярными оленеводческими народами, которое в конечном итоге привело к созданию Ассоциации «Оленеводы мира».

1-й Всемирный конгресс оленеводов состоялся в городе Надым, в Ямало-Ненецком автономном округе России в 1997 году. Конгресс привел к созданию Ассоциации «Оленеводы мира» (АОМ). Целью Ассоциации являются поддержка профессиональных, культурных, социальных и экономических отношений между оленеводческими народами мира, а также распространение информации об оленеводстве. В 2000 году Ассоциация «Оленеводы мира» получила статус наблюдателя в Арктическом совете. 2-й Всемирный конгресс оленеводов проходил в Анар (Инари), Финляндия, в 2001 году. Конгресс принял «Декларацию Инари», которая является первым официальным документом, разработанным оленеводами и представляющим руководящие принципы для развития устойчивого оленеводства в будущем. 3-й Всемирный конгресс оленеводов состоялся в городе Якутске, в Республике Саха (Якутия), России, в марте 2005 года. Результатом конгресса стало принятие Якутской декларации, ставшей эффективным и полезным инструментом для оленеводов мира в отстаивании своих интересов и развитии международного сотрудничества оленеводческих стран. В 2013 г. в Китайской Народной Республике, в г. Генхе прошел V Всемирный конгресс оленеводов. В работе V Всемирного конгресса оленеводов участвовали представители 6 стран мира из 28 оленеводческих регионов. Самые многочисленные делегации прибыли из России, Финляндии и Норвегии. По окончании конгресса была подписана итоговая декларация, в которую был включен проект «Красный чум», а также Ненецкий автономный округ был поставлен в пример, как обладающий территориями традиционного природопользования в России. Следующий, VI, Всемирный конгресс оленеводов состоится через 4 года в Швеции.

Странами-участниками международных научно-исследовательских программ в Арктике являются, помимо восьми арктических государств, также Великобритания, Германия, Австрия, Италия, Нидерланды, Франция, Швейцария, Япония и Китай. Научную деятельность в Арктике сегодня осуществляет 31 международная структура. Среди них — Арктический совет океанических наук, Международная ассоциация изучения вечной мерзлоты, Международный союз циркумполярной медицины, Международная ассоциация арктических социальных наук, Комитет координации арктических исследований, Ассоциация циркумполярных университетов, Северный исследовательский форум. Всего на территории Арктического региона действует более 300 различных организаций и программ различного уровня [10].

Особое значение в становлении международного научного сотрудничества в Арктике имело учреждение в 1990 г. (в тесной связи с Мурманской речью Горбачева и ее призывом к научному сотрудничеству) Международного арктического научного комитета (МАНК) - первой циркумполярной научной организации, в которую входят на сегодняшний день представители 18 стран и целью которой стало содействие международному сотрудничеству в исследованиях Арктики по всем дисциплинам. Раз в год в одной из стран-членов МАНК проходит недельный саммит Международной арктической науки.

Официально открытый в 2001 г. Университет Арктики является международной сетью университетов, колледжей и научно-исследовательских институтов циркумполярных стран, входящих в Арктический Совет. Цель Университета Арктики – создание устойчивого и постоянно развивающегося циркумполярного региона, путем создания благоприятных условий для северян через образование и обмен знаниями. Потенциал и предназначение Университета Арктики формируются его членами, которые сотрудничают с целью развития и предоставления учебных программ студентам. Членство УАрктики является многосторонним, включая малые и крупные университеты и колледжи, научно-исследовательские институты, организации коренных народов и другие ассоциации, имеющие отношение к теме полярного региона. Университет предлагает ряд образовательных программ, направленных на создание кадрового потенциала и распространение знаний о Севере среди его жителей и представителей других регионов. Среди таких программ наиболее распространены следующие: Программа Приполярного Регионоведения (Circumpolar Studies); Программа Непрерывного Образования (Open Learning); Программа обмена студентами «Север-Север» (north2north); Программа СеверТРЕКС (NorthTREX); Арктическое

Образовательное Пространство (Arctic Learning Environment); Полевая Школа УАрктика (UArctic Field School); Ассоциация Приполярных Университетов (Circumpolar Universities Association); Программа «Тематические сети». Проект «Тематические сети» является одним из основных направлений деятельности УАрктики и подразумевает обмен опытом, возможность участия в научно – исследовательских и студенческих международных проектах. Совместными усилиями участники «Тематических Сетей» разрабатывают программы учебных курсов, ведут совместную международную научную и исследовательскую деятельность. Все «Тематические Сети» функционируют независимо друг от друга. Однако, вопросы, исследуемые учеными в рамках программы «Тематические Сети», имеют непосредственное отношение к культурному, экономическому, промышленному развитию Севера. По каждому из перечисленных направлений созданы отдельные программы, руководство которыми осуществляет координатор программы. Программы Университета Арктики включают:

• возможность получения высшего образования в области циркумполярных наук;

• возможность участия в студенческих обменных программах с целью получения образования и обмена опытом;

• инновационные проекты, предоставляющие возможность получения высшего образования на Севере.

На сегодняшний день Университет Арктики является довольно молодой моделью сетевых университетов, который стремится развивать различные направления в сфере международного сотрудничества стран Севера.

10 апреля 2012 г. на заседании Попечительского совета Русского географического общества его председатель Владимир Путин вручил грант Архангельскому региональному отделению РГО на осуществление проекта «Плавучий университет», главная задача которого дать возможность студентам «изучать Арктику в Арктике». Судно «Профессор Молчанов» летом 2012 г. провело первую 40-дневную арктическую экспедицию Северного (Арктического) федерального университета.

Выводы. Таким образом, рассмотрев особенности институционализации международного сотрудничества циркумполярных государств на современном этапе можно утверждать, что региональное сотрудничество между коренными народами Севера активно развивается. Это обусловлено тем, что стратегическая важность Севера возрастает на современном этапе глобализации и уже становится необходимым регулировать международные отношения стран Арктического региона путем создания различных правительственных и неправительственных организаций для выстраивания благоприятных отношений сотрудничества между народами Севера. Также можно говорить о том, что циркумполярная цивилизация стремительно развивается, а сотрудничество между народами Арктических государств набирает все больших оборотов и имеет все шансы на дальнейшее развитие.

Библиографический ссылки

1. Аарсетер Н. Жизнеспособность общин [Электронный ресурс] / Н. Аарсетер, Л. Рябова, Й.О. Баренхольдт // Доклад о развитии человека в Арктике (ДоРЧА). – С. 139–154. – Режим доступа : http://www.svs.is/ahdr/ahdr%20chapters/russian%20version/08_Obscvina.pdf; – Загл. с экрана.

2. Винокурова У. А. Циркумполярная цивилизация: Идеи и проекты. [Текст] / У. А. Винокурова. – Якутск. – АГИИК, 2011. – 312 с.

3. Вылегжанин А. Арктика: альтернативные пути уточнения правового статуса [Текст] / А. Вылегжанин // Арктическая идея. – Август 2008. – С. 16–17.

4. Декларация о защите культурного и природного наследия Севера России [Текст] // Арктическая идея. – Апрель 2009. – С.12–13.

5. Ложникова И. Ф. Феномен российского северного города: социокультурные и экологические перспективы развития [Текст] : дисс. к.н.к. – 24.00.01 / Ирина Федоровна Ложникова. – М., 2008. – 136 с. – С. 5.

6. Лукин Ю.Ф. Арктические социальные фобии [Текст] / Ю.Ф. Лукин // Арктика и Север. – 2012. – №5. – С. 1–31.

7. Лукин Ю. Ф. Великий передел Арктики [Текст] / Ю. Ф. Лукин. — Архангельск : Северный (Арктический) федеральный университет, 2010. – 400 с. – С. 8.

8. Перспективы развития человека в Арктике: основные выводы и новые вопросы [Электронный ресурс] // Доклад о развитии человека в Арктике. – С.227–241. – С. 229. – Режим доступа : http://www.svs.is/ahdr/ahdr%20chapters/russian%20version/13_Zakluchenie.pdf – Загл. с экрана.

9. Хейнинен Л. Циркумполярные международные отношения и геополитика [Текст] / Л. Хейнинен // Доклад о развитии человека в Арктике (ДоРЧА) / пер. с англ. ; ред. А. В. Головнёв. – Екатеринбург; Салехард, 2007. – 244 с. – С. 206–224. – С.208, С.210;

10. Шишигина А. Н. Якутская Арктика в трудах зарубежных ученых [Текст] / А. Н. Шишигина // Якутский архив. – 2007. – №1. – С.97–107. – С. 98

11. Яковец Ю. В. Арктическая цивилизация: особенности, исторические корни, перспективы [Текст] / Ю. В. Яковец. – М. : МИСК, 2011. – 72 с. – С. 16; 37.

Жувака І.О. Інституціоналізація міжнародного співробітництва в рамках геополітичного проекту циркумполярної цивілізації.

На сучасному етапі в Арктиці відбувається інтенсивний ріст співробітництва між державами і, в тому числі між корінними народами та регіональними властями. У регіоні функціонує взаємопов'язана мережа організацій, що охоплює країни циркумполярного регіону. Це обумовлено тим, що стратегічна важливість Півночі зростає на сучасному етапі глобалізації і вже стає необхідним регулювати міжнародні відносини країн Арктичного регіону шляхом створення організацій, які допомагають налагоджувати відносини співробітництва між народами Півночі.

Ключові слова: Арктичний регіон, циркумполярні держави, циркумполярна цивілізація, нечисленні народи Півночі, міжнародні організації, Арктична рада, Північний Форум, конгрес, Університет Арктики, мережа організацій.

Zhuvaka I. Institutionalization of international cooperation within the geopolitical project of circumpolar civilization.

On the modern stage in the Arctic an intensive growth of cooperation between States take place, including between indigenous peoples and regional authorities. In the region, there are an interconnected network of organizations, covering countries of circumpolar region. It caused by that the strategic importance of the North increases at the modern stage of globalization and it has already become necessary to regulate international relations of the Arctic region by establishing organizations that help to improve relations of cooperation between the peoples of the North.

Key words: Arctic region, circumpolar states, circumpolar civilization, the Arctic indigenous peoples, international organizations, Arctic Council, Northern Forum, congress, University of the Arctic, network of organizations.

Надійшла до редколегії: 12.04.14 р.

УДК 165.191:32

О. О. Заславська
Хмельницький національний університет

ПОЛІТИЧНИЙ РИТУАЛ ЯК МЕХАНІЗМ ВТІЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ

Розкрито сутність, специфіку та механізми політичної міфотворчості. Розглянуто політичний ритуал як один з головних символічних засобів політики, який пронизує сучасну суспільну свідомість і відіграє значну роль в процесі соціально-політичної взаємодії. Визначено загальні ознаки ритуалу як складової політичного буття та проаналізовано основні підходи до його типологізації.

Ключові слова: міфотворчість, політичний міф, символ, політичний ритуал.

Політика, як особлива сфера суспільства, не може існувати без міфологічного обґрунтування та ритуалізованого вираження. Ритуальність – природна властивість політики. Політичні ритуали виконують важливі функції. З їх допомогою можна виправдати та легітимізувати узурпування влади, створити у населення відчуття своєї значущості, залученості до участі у політичному житті країни, нівелювати соціальні конфлікти, невдоволення владою. Політика, влада – явища, котрі не вкладаються в межі раціональних структур, тому що спираються, здобувають свою силу з емоцій, виховання, життєвого досвіду людей. Вивчення політичних ритуалів дозволяє розглядати політичні і владні явища з точки зору емоцій, символів і їх впливу.

Ритуал у первісному суспільстві, на думку деяких фахівців, – це і є безпосереднє буття міфу. Жест, ритуал, дійство є генетично вихідною формою буття міфу, зовсім не схожою на пізні форми його буття у вигляді міфологічної розповіді. Архаїчна людина не промовляє міф, а ритуально його актуалізує, запалює його існування через відтворення структур ритуалу. Політична міфологія є результатом особливої діяльності із створення й розповсюдження притаманних їй міфів, ідеологем та інших уявлень про політику, що здатні істотно впливати на об'єкт державного управління. Міфологія створює ілюзії політичних подій і процесів, оскільки міф є зручним інструментом, що вибудовує свої доведення за допомогою етичних норм. Міфологія трансформує абстрактні соціально-політичні ідеали в конкретні образи, здатні чинити вплив на суб'єкта. Особливу роль у суспільній свідомості відіграють політичні міфи. Політичний міф реалізується через засоби масової інформації, а тому має бути досить простим, «компактним», але, разом з тим, достатньо переконливим. Політичний міф, що має за предмет будь-яку проблему, включає в себе низку інших міфів, у яких містяться окремі аспекти проблеми. Політичний міф, головне завдання якого створювати та підтримувати певні ілюзії в суспільстві, застосовує різні види переконань: звернення до науки або відмова від неї, орієнтація на авторитети, апеляція до законів тощо. Головна мета політичного міфу – утвердження його в суспільній свідомості як беззаперечної істини.

Кассірер зазначав, що вплив міфу посилюється завдяки введенню і використанню нових ритуалів. На його думку, міф утверджується завдяки ритуалам, саме вони певним чином забезпечують міфу довготривалість. Впровадження ритуалів і заборон розглядалося як перехід від дикості й хаосу до порядку. Людина лише повторює акт творення. Виготовлення знарядь праці, домашнього начиння, трудові операції, одруження, танці, двобої – усе це відтворення «зразка», заданого пращурами або богами. Для всіх земних предметів, будов, частин ландшафту, дій існує «небесний» прообраз, архетип. Такі уявлення можна знайти в міфах різних народів. Політичний ритуал є механізмом втілення в масову свідомість політичної міфології. Влада обов'язково формує міфоритуальний план, у якому реалізуються її міфологічні ототожнення. Певний політичний ритуал може перетворювати такі ототожнення як на позитивні, так і на негативні. Ритуал є одним із головних символічних засобів політики. Розуміння реального політичного процесу передбачає з'ясування таких питань: яким чином символічна сфера входить у політику, як символи керують нею і як політичні діячі маніпулюють її засобами, а також усвідомлення того, що ритуал є складовою частиною політики сучасних індустріальних суспільств, а не тільки вираженням традиційності культури відсталих країн. Ритуал, виконуючи функцію політичної соціалізації, вимальовує місце індивіда всередині певної політичної картини світу, детермінує його поведінку, роль, а також конкретну форму його діяльності.

Ритуал є також одним із найважливіших методів втілення в життя «містичної легітимації». Міф актуалізується через ритуал, ритуал підтримується і забезпечується міфом. Більшість свят в тоталітарних суспільствах XX ст. базуються на певних епізодах із славетного минулого вождів і героїв. Ритуал, як і в давні часи, був необхідний для відтворення духу сакралізованої події. На особливе значення ритуальних дій для політичної комунікації вказує американський соціолог Д. Керцер. Він вважає, що люди спілкуються за допомогою символів, і однією з важливих форм, у яких поєднуються символічні значення, є ритуали. За допомогою ритуалів, пише Д. Керцер, «люди розвивають свої уявлення про політичні інститути, якості політичних лідерів. Політичне розуміння здійснюється за допомогою символів і ритуалів, а ритуал, як дія, за допомогою якої виражається символічне, є могутньою зброєю конструювання нами політичної реальності» [1, с. 75]. Ритуал як невід'ємна частина політичної комунікації являє собою стандартизоване повторення політично значущих дій, ідеологічно (міфологічно) санкціонованих і драматично інсценованих, з метою регулярного підтвердження й зміцнення соціально-політичних порядків. Будь-які ритуали, в тому числі й політичні, мають трьохскладову структуру: вони передбачають відокремлення учасників ритуалу від повсякденного життя, перенесення їх у надзвичайні умови й, нарешті, повернення в повсякденність, але вже в якості «залученого». Така структура ритуалу втілюється за допомогою процесуальних символів, що транспортують змісти колективних дій у свідомість учасників ритуалу.

Вперше комплексний аналіз соціально-політичних функцій ритуалу було здійснено Е. Дюркгеймом. Його розгорнута класифікація ритуалів, заснована на протиставленні «сакральне» – «профанне», стала вихідною для формування концепцій ритуалу у парадигмах функціоналізму (Е. Гофман, М. Дуглас,

Б. Маліновський, А. Радкліфф-Браун, У. Уорнер та ін.) та психоаналізу (З. Фрейд, Є. Фромм, К. Г. Юнг та ін.). Не менш важливе значення для розкриття природи ритуалу мають його структуралістські інтерпретації, згідно яких ритуал – це структура, що містить певну інформацію, яку необхідно розкодувати (А. Геннеп, К. Леві-Стросс, Е. Ліч, В. Тернер та ін.). Так, В. Тернер визначає ритуал як мову, елементарними структурами якої є символи. Поряд із роботами соціологів та антропологів поняття ритуалу входить до кола предметів дослідження філософії, культурології, семіотики (А. Байбурін, І. Ейбл–Ейбесфельдт, М. Еліаде Р. Жирар, Г. Зіммель, Л. Іонін, Е. Кассірер, Т. Кун, В. Топоров, Е. Чепл та ін.). Як складова політичного процесу ритуал досліджується у роботах Б. Дубіна, О. Кармадонова, Ю. Левади, К. Мангейма, Т. Мейєра, Д. Місюнова, Л. Моріної, М. Мосса, С. Поцелуєва, Г. Почепцова та ін. У теорії та історії державного управління категорія ритуалу розглядається у контексті питання державного протоколу і церемоніалу (Г. Атаманчук, П. Лядов, Р. Уортман та ін.).

У контексті політики ритуал (від лат. ritualis – обрядовий, ritus – урочиста церемонія, культовий обряд) можна визначити як стандартизоване повторення політично значущих дій, ідеологічно санкціонованих та драматично інсценізованих, з метою регулярного утвердження та зміцнення соціально-політичного порядку.

У своєму первісному значенні ритуал, як феномен, що стояв у витоків соціогенезу, є порядком обрядових дій, церемоніалом, пов'язаним із встановленням або підтримкою соціальної упорядкованості. На іманентну спрямованість ритуальної дії вказує семантика мовних означень ритуалу, яка свідчить про близькість понять «священнодія» і «порядок».

Не ставлячи за мету ґрунтовне розкриття існуючих концепцій ритуалу, відзначимо лише його загальні ознаки як складової політичного буття. Найважливішим та найдавнішим призначенням ритуалу виступає вплив на колективну свідомість. Соціальна сутність останнього полягає у посиленні групової згуртованості (Б. Маліновський, Е. Дюркгейм) та гармонізації психологічного клімату групи (К. Г. Юнг). В основу механізму ритуального впливу покладено звернення до процесуальних символів, за допомогою яких транспортуються смисли колективних актів. Виходячи із структури ритуальної дії, яка містить такі етапи, як: а) відокремлення учасників ритуалу від повсякденного профанного життя; б) переміщення їх у надзвичайні умови; в) повернення їх у повсякденність, але вже у якості «посвячених», «втаємничених», ритуал можна визначити як священнодію, засновану на наділенні речей особливими (символічними) властивостями. Ритуали здійснюються у межах символічних систем (картина світу, міф, релігія, ідеологія), що регулюють світосприйняття і поведінку людини та групи. При цьому, ритуал є стійкою семіотичною структурою, яка володіє статусом канону і містить смисл і цінність у самому собі.

Усе вищезазначене у повному обсязі характеризує й ритуал політичний.

По-перше, сутність політичного ритуалу полягає у кількаразовому посиленні колективної згуртованості учасників через використання ідеологічних міфологем та процесуальних символів (передвиборча програма, візуалізація виборчої стратегії, акції на підтримку кандидата (партії), процедура голосування тощо).

По-друге, у політиці ритуал, як засіб легітимації соціально-політичного порядку, відтворює рольову структуру суспільства. В результаті, учасники ритуалу, розкриваючи у типізованих обрядових ситуаціях свої соціально-політичні ролі (еліта – маси, жінки – чоловіки, «Схід» – «Захід» тощо), уникають індивідуалізації та відповідальності за власні дії. З іншого боку, механізм соціальної структуризації, притаманний ритуалу, перетворює його на інструмент управління соціально-політичними процесами.

По-третє, місце і роль політичного ритуалу у житті суспільства визначаються моделлю його соціально-політичної організації і типом політичного режиму, що склалися на певному історичному етапі його розвитку. Так, у традиційному суспільстві системи ритуалізованої поведінки, через забезпечення перманентного відтворення сакралізованого світопорядку, служать стрижнем його соціально-політичного устрою. З формуванням засад індустріального суспільства, внаслідок процесів демократизації, значно спрощуються сценарії влади та має місце ритуалізація політичного конфлікту. У ідеократіях XX ст. масові театралізовані ритуали (святкові демонстрації, військові паради, ходи спортсменів, тощо), посилюючи однорідність, монументальність і колективізм суспільства, стають невід'ємними атрибутами тоталітарного образу життя (К. Мангейм [2]). На сучасному етапі, у ситуації домінування утилітарно зорієнтованих дій автономного індивіда, політичні ритуали залишаються потужним знаряддям політичних технологій. Потенціал останніх базується, передусім, на естетичному ресурсі засобів масової комунікації (дизайн виборчої кампанії, театралізація політичних акцій тощо).

По-четверте, функціями політичного ритуалу є інтеграція, структуризація, мобілізація суспільства та підтримка його цілісності. Через набуття учасниками політичного ритуалу досвіду інтенсивної колективної взаємодії та взаєморозуміння відбувається консолідація суспільства навколо єдиної системи цінностей, що сприяє зняттю соціальної напруги, врегулюванню соціальних конфліктів, гармонізації соціально-владних відносин.

Крім того, у теорії політики вироблена низка класифікацій політичного ритуалу. Так, усі ритуали, зокрема й політичні, поділяють на позитивні та негативні (Е. Гофман [3], Е. Дюркгейм [4]). Перші за суттю є метафорою наближення учасника до сфери сакрального (наприклад, ритуал покладання квітів до Меморіалу невідомого солдата, індивідуальний акт голосування). Другі будуються на системі заборон, що покликана розділити священне і вульгарне (наприклад, заборона паплюження державної символіки).

Широко розповсюдженим є поділ ритуалів на кризові та календарні (А. Байбурін [5], Е. Дюркгейм [4]). Так, кризові ритуали (звернення голови держави до населення країни під час стихійного лиха) завжди були і залишаються найбільш дієвими та єдино можливими способами індивідуального та колективного переживання екстремальних ситуацій. Календарні ритуали, навпаки, чітко прив'язані до конкретної дати, а їхнє регулярне, із року в рік, повторення є, власне, закріпленням відчуття непорушності соціального та політичного порядку (зустріч Нового року, чергова виборча кампанія). Як зазначає А. Байбурін, членування часу за допомогою ритуалу передбачає, що, не зважаючи на природні зміни, світ залишається таким, яким його зафіксував останній ритуал [5, с. 123].

Крім того, ритуали можуть бути класифікованими за масовістю та ступенем структурованості, за

послідовністю елементів аморфності та структурованості, за характеристиками групи, яка здійснює ритуал і заради якої він здійснюється (Л. Іонін [6]).

Важливу роль у соціально-політичному житті відіграють ритуали переходу, або ритуали ініціації (Е. Дюркгейм [8],) чи обряди переходу (А. Геннеп [7]). Вони спрямовані на встановлення нової індивідуальної або колективної ідентичності, фіксацію особистого або групового статусу, інтеграцію основних статусних груп (отримання паспорта громадянина країни, ритуал присяги новообраного депутата парламенту тощо).

Окрему групу складають ритуали інтенсифікації (Е. Чепл та Ч. Кун [8]), які становлять сукупність ритуалів різних типів, що здійснюються з метою протистояти порушенню рівноваги колективного життя, інтенсифікувати взаємодію між членами спільноти, підвищити ступень групової згуртованості (конституційна асамблея, референдум, вибори).

Не дивлячись на десакралізацію та деритуалізацію сучасного життя, що позначається на відчутному «спустошенні символів» (Л. Іонін [6, с. 257]) та зниженні ролі ритуалів, останні продовжують функціонувати, наповнюючи відкориговані «осучаснені» форми новим змістом. Причому, спільне (у масштабах всієї країни) розуміння та інтерпретація конвенційного наповнення складових ритуалу є обов'язковою умовою його ефективності у політичній сфері.

Безумовно, говорячи про політичні ритуали, сьогодні здебільшого слід розуміти ритуалізовану поведінку, аніж ритуал як сакральне дійство у його класичному трактуванні. За спостереженням Л. Моріної [9, с. 82], якщо у ритуалі велике значення має символічна функція, то у ритуалізованій поведінці вона не виражена так явно. Втім, структурність ритуалізованих форм дозволяє і їм функціонувати у режимі семіозису, в результаті чого знак і значення стають майже нерозрізненими.

Політичний ритуал дозволяє об'єктивувати організаційні форми взаємодії, регулювати взаємовідносини різних частин організації (суспільства, групи), підтримувати внутрішню ієрархію, надає можливість кожному члену ідентифікувати себе з організацією (суспільством, групою), її лідером і символікою. Через ритуал кожен член політичної організації отримує доступ до корпоративних кодів упізнання, знаків, символів приналежності до організації, що, в свою чергу, передбачає і доступ до певних привілеїв і благ. Ритуал, виконуючи функцію політичної соціалізації, маркує індивіда всередині певної політичної картини світу, детермінує його політичну поведінку та політичну роль, а також конкретну форму його політичної діяльності. Природа ритуалу є архаїчною. Це виражається в повторюваності універсальних сюжетів, сценаріях, моделях соціальної і політичної поведінки. Політичний ритуал є циклічним, розвивається відповідно до етапів становлення соціальної групи, співтовариства, містить в собі універсальні та необхідні для даної стадії групового розвитку схеми і моделі поведінки. Так, наприклад, жоден Новий рік в сучасній Україні не проходить без офіційного привітання першої особи держави – це сприймається більшістю як дещо звичне і необхідне, як частина ритуалу.

Характерний для ритуалу момент повторення стандартизованих дій вносить заспокоєння в масову свідомість, звільняє індивіда від тягаря особистої свободи та відповідальності, особливо в кризові моменти соціального розвитку. У тоталітарних суспільствах особливо затребувані масові театралізовані ритуали (святкові демонстрації, військові паради тощо), оскільки вони посилюють одноманітність, монументальність і колективізм тоталітарного способу життя. В сучасних демократіях політичні ритуали входять в арсенал різних, насамперед виборчих, політичних технологій, що широко використовують естетичні можливості новітніх ЗМІ. Як і в минулі епохи, сучасні політичні ритуали надають бунтарським настроям і політичним конфліктам «законного», упорядкованого характеру, зменшуючи рівень стихійного невдоволення, стабілізуючи існуючі політичний лад. Також до ритуалів відносять мітинги, зібрання, конференції, презентації, спортивні й оздоровчі заходи за участю політичний фігур, партійні з'їзди, марші протесту, інавгурацію Президента тощо. Політичні партії досить часто використовують традиції, ритуали та міфологічні схеми, котрі існують в масовій свідомості, щоб подати свої ідеї в найбільш зрозумілому для аудиторії вигляді.

Отже, ритуал є одним з головних символічних засобів політики. Розуміння реального політичного процесу передбачає з'ясування таких питань: яким чином символічна сфера входить у політику, як символи керують нею і як політичні діячі маніпулюють її засобами, стверджує те, що ритуал є складовою частиною політики сучасних індустріальних суспільств, а не тільки являє собою вираження традиційності культури відсталих країн. Ритуал, виконуючи функцію політичної соціалізації, вимальовує місце індивіда всередині певної політичної картини світу, детермінує його поведінку, роль, а також конкретну форму його діяльності. За допомогою політичного ритуалу постійно повідомляється про те, кому належить влада. До ритуалу звертаються як до важливого засобу політичної комунікації в міждержавних стосунках. З точки зору соціальної функції, яку виконує ритуал в житті суспільства, політичний ритуал володіє цілим рядом особливостей. Передусім це стосується соціальної інтеграції. Політичний ритуал виступає як гнучка система, оскільки в ході ритуального досягнення мети інтеграції неодноразово змінюються ритуальні правила. До того ж політичний ритуал може бути спрямованим на дезінтеграцію, злам соціальної стратифікації, зміну системи керування суспільством, створення конфліктів і конфліктогенних зон у суспільстві. Особливо чітко це проявляється у масових політичних ритуалах. До них належать ритуали боротьби за владу, ритуали страйків і революцій та інші.

Політичний ритуал, створюючи політичну реальність, виражену за допомогою символів, спрямований на стимулювання певних політичних дійств і формування певної політичної свідомості. Політичний ритуал може за деяких умов стати ядром усієї ритуальної системи суспільства. Політична спеціалізація в такому разі охоплює не тільки певні ритуали (соціальні, релігійні тощо), а й неспеціалізовану частину ритуальної системи. Ритуали боротьби за владу й утримання влади тісно пов'язані між собою. Символічні схеми, які лежать у їх основі, доповнюють одна одну в структурно-функціональному відношенні, разом вони утворюють повну схему розгортання перехідного ритуалу. Крім цього, ритуали утримання влади можуть використовувати ритуально-символічні схеми поведінки щодо методів боротьби за владу і навпаки. Політичний ритуал дає можливість кожному члену ідентифікувати себе з організацією, її лідером і символікою.

Природа ритуалу є архаїчною, доказом чого є

повторюваність універсальних сюжетів, сценаріїв, моделей, соціальної й політичної поведінки. Політичний ритуал є циклічним, він розгортається відповідно до етапів становлення соціальної групи, спільноти, містить у собі універсальні й необхідні для даної стадії групового розвитку схеми й моделі поведінки. Отже, політична міфотворчість, маючи в своєму арсеналі ідею, підкріплену символом і ритуалом, є невід'ємною частиною реалізації політичного життя, зокрема, таких аспектів як вплив на електоральне рішення, маніпуляція свідомістю, утримання влади тощо.

Бібліографічні посилання

1. Kertzer D. Ritual, Politics, and Power [Text] / D. Kertzer. – Yale University Press, 1988. – 235 p.

2. Манхейм К. Идеология и утопия [Текст] / К. Манхейм // Диагноз нашего времени ; пер. с нем. – М. : Юрист, 1994. – С. 7–260.

3. Goffman E. Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior [Text] / Erving Goffman. – New York : Doubleday Anchor Books, 1997. – 270 p.

4. Durkheim E. Les formes elementaires de la vie religieuse: le systeme totemique en Australie [Text] / Emile Durkheim. – Paris : Presses Universitaires de France, 1960. – 647 p.

5. Байбурин А. Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов [Текст] / А. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

6. Ионин Л. Социология культуры: путь в новое тысячелетие [Текст] / Л. Ионин – М. : Логос, 2000. – 431 с.

7. Геннеп А., ван Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов [Текст] / А. ван Геннеп ; пер. с фр. Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН. – М. : Восточная литература, 1999. – 198 с.

8. Chapple E. Principles of anthropology [Text] / E. Chapple. C. Coon. – New York : Holt. Chick, G. E., – 2006. – 466 p.

9. Морина Л. П. Основы невербальной коммуникативной культуры [Текст] / Л. П. Морина. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2005. – 130 с.

Заславская О.А. Политический ритуал как механизм внедрения политического мифотворчества.

Раскрыта суть, специфика и механизмы политического мифотворчества. Рассмотрен политический ритуал как одно из главных символических средств политики, которое пронизывает современное общественное сознание и играет значительную роль в социально-политическом взаимодействии. Определены основные признаки ритуала как составляющей политического бытия и проанализированы основные подходы к его типологизации.

Ключевые слова: мифотворчество, политический миф, символ, политический ритуал.

Zaslavs'ka O. Political ritual as a mechanism of implementation of political mythogenesis.

The essence, specificity and mechanisms of political mythogenesis are described. Such socio-cultural element as a ritual that penetrate into modern social awareness and play a key role in the social and political interaction are investigated in the article. The author comes to the conclusion that the tendencies of mythologization and theatricalization are inherent in modern political communication. The political ritual is an implementation mechanism of political mythology into the mass consciousness. the ritual is one of the main symbolic tools of politics. The ritual, serving the function of political socialization, draws the place of the individual within a certain political worldview, determines its behavior, role and the specific form of its activity.

Key words: mythogenesis, political myth, symbol, political ritual.

Надійшла до редколегії: 09.04.14 р.

УДК 324

О. А. Кавилін

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Предметом аналізу є наукові розвідки вітчизняних учених, присвячені політичній участі у процесі демократичної трансформації українського суспільства; політичну участь визначено як легітимну систему цілеспрямованого впливу акторів на політичну систему суспільства.

Ключові слова: політична участь, політична активність громадян, демократія, політична система.

Проблема політичної участі має тривалу дослідницьку історію від часів античності й до сьогодення. Політологічне вивчення участі громадян у політиці розпочалося всередині XX ст., коли «політичну участь» було визнано ключовою категорією теорії демократії.

Політичній участі присвячено чимало праць зарубіжних і вітчизняних науковців. Відносно більш вивченою є загальна проблематика активності людей у політичній сфері. Певного успіху досягнуто в розгляді суб'єктності участі, її інструментів та інтенсивності. Досить різноманітні дослідження, що стосуються участі в різних видах виборчого процесу. Загалом у політологічній літературі ця проблематика отримала досить широку апробацію (з позицій структури, форм, методів, прогнозів політичної поведінки соціальних груп в різних соціально-політичних контекстах). В той же час уся ця література не вичерпує різноманіття проблематики, вона радше створює необхідну основу для комплексних досліджень, зокрема вивчення інституціоналізації політичної участі молоді в сучасній України.

Поділяємо думку Н. Ротар, яка стверджує, що «специфіка сучасного політичного процесу в Україні, одним з проявів якого є характер взаємодії між владою та громадянами, актуалізує проблему політико-правового й інституційного забезпечення політичної участі громадян» [1, с. 5]. Вирішення цієї проблеми, на наш погляд, потребує, передусім, дослідження політичної участі у політико-правовій площині. Отож, метою даної статті є вивчення політичної участі крізь призму її правової легітимації.

Широку теоретичну базу для вивчення політичної участі надають праці західних, зокрема американських, політологів і соціологів. У зарубіжній літературі розроблено і узагальнено способи і методи цього вивчення, висловлені прогнози про характер проявів політичної участі за різних суспільно-політичних умов. Дослідження Г. Алмонда, С. Верби, М. Гоела, Ф. Грінстайна, Р. Даля, Р. Кловарда, М. Конвей, С. Ліпсета, Л. Мілбрайта, Р. Міллса, Н. Ная, Ф. Півена та ін. містять аналіз різних способів участі (чи неучасті) суб'єкта в політиці як на індивідуальному рівні, так і через посередництво соціальних інститутів. С. Верба зазначає, що однією з умов реалізації політичної участі, а отже, й практичного втілення демократичної

системи врядування, є чітке нормативне регулювання і гарантування низки базисних прав громадян, серед яких на перше місце виходять право вибору, право участі в державному управлінні, право на політичні об'єднання [2, с. 46]. Для Р. Даля ефективна політична участь є однією з умов демократії [3, с. 163].

В Україні проблема політичної участі актуалізувалась зі здобуттям незалежності. На початковому етапі наукової розробки, з огляду на нерозвиненість громадянського суспільства і відповідно інституційної структури участі, яка здебільшого реалізувалася у стихійних формах, основна увага дослідників була зосереджена на аналізі електоральної активності людей. У підручниках із політології, енциклопедичних словниках та довідниках, наукових статтях розкривалися окремі сутнісні риси політичної участі та форми її прояву. Політична участь як суспільний феномен, який потребує комплексного дослідження, тривалий час залишалася поза увагою українських науковців.

Прояви громадянської активності останніх років в Україні стимулювали інтерес наукової спільноти до проблеми політичної участі та її впливу на процеси демократизації. Вчені намагаються аналізувати масштаби, інтенсивність та засоби залучення громадян у політику, канали їх ефективного впливу на різні сфери життя суспільства. Дослідників цікавлять фактори і мотиви, що визначають вибір тих чи інших форм суспільно-політичної діяльності, причини масової підтримки або незгоди із будь-якими соціальними силами, регіональні чинники політичної активності та ін. Ця тема привертає все більше уваги дослідників, серед яких значну частину складають не лише політологи, а й соціологи, історики, психологи: І. Алєксєєнко, Р. Балабан, І. Бекешкіна, А. Білоус, В. Бортніков, В. Бурдяк, В. Васютинський, І. Воронов, Є. Головаха, В. Горбатенко, Н. Дембіцька, В. Денисенко, О. Дергачов, І. Доцяк, Г. Зеленько, М. Кармазіна, В. Климончук, Е. Клюєнко, А. Колодій, І. Кресіна, А. Круглашов, О. Куценко, М. Михальченко, М. Обушний, Ю.Остапець, Н. Паніна, М. Примуш, В. Речицький, А. Романюк, О. Романюк, Н. Ротар, Ф. Рудич, О. Стегній, О. Сушко, Л. Угрин, В. Цвих, О. Чемшит, Ю. Шведа та ін.

Першим кроком у вивченні поведінки українських громадян в умовах переходу до демократії можна вважати працю Є. Головахи, І. Бекешкіної, В. Небоженко «Демократизація суспільства і розвиток особистості. Від тоталітаризму до демократії» [4]. Певний внесок у дослідження політичної участі в умовах перехідного періоду зроблено в монографіях В. Горбатенка «Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть» [5], А. Колодій «На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні» [6], В. Кременя, Д. Табачника, В. Ткаченка «Україна: проблеми самоорганізації» [7], В. Паламарчука, О. Литвиненка, С. Янішевського «Трансформації демократії та пошук стратегії суспільно-політичного розвитку України» [8], І. Кресіної, Є. Перегуди «Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми» [9], Г. Зеленько «Навздогінна модернізація: досвід Польщі та України» [10], «Супільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід» / За ред. В. Танчера, В. Степаненка [11] та ін. Ґрунтовним дослідженням, що присвячене вивченню певних аспектів оптимізації відносин державної влади та політичної участі, є праця О. Чемшита «Державна влада і політична участь», де участь розглядається як історіософська проблема [12]. У монографії А. Романюка та Ю. Шведи «Партії та електоральна політика» узагальнений найсучасніший вітчизняний та зарубіжний досвід участі політичних партій у представницькій демократії [13].

Окремо слід відзначити монографію української дослідниці Н. Ротар «Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду», у якій не лише актуалізуються теоретичні проблеми політичної участі, а й здійснено спробу узагальнення досвіду політичної участі українських громадян на окремих етапах демократичної трансформації [14]. Автор аналізує логіку електоральних циклів в Україні у контексті формування трьох основних моделей участі громадян у політичних процесах – електоральної, дискурсивної і протестної. Акцентовано увагу на зміні парадигми політичного, соціального та економічного розвитку українського суспільства початку 1990-х рр., що відкрила перед громадянами України можливість автономної участі у процесах політичного управління, які, згідно з логікою демократичного правління, набули циклічного характеру. Висвітлено специфіку формування, функціонування та перспективи еволюції політичної участі громадян України в контексті англо-американської традиції вивчення електорального циклу як процесу від виборів до виборів.

Особливу увагу привертає монографія В. Бортнікова «Політична участь і демократія: українські реалії» [15]. Автор визначає специфіку та особливості політичної участі в Україні у контексті демократичного переходу. Складність термінологічної визначеності основних понять, пов'язаних з поведінкою людини у сфері суспільно-політичних відносин, потребувала з'ясування місця політичної участі серед інших категорій політичної активності. На думку автора, у попередніх дослідженнях зверталося недостатньо уваги на розкриття сутнісних характеристик політичної участі як різновиду соціальної дії, тому саме цій проблемі приділена відповідна увага. Також виявлено сукупність структурно-функціональних та соціокультурних чинників, що визначають динаміку і характер політичної участі в Україні, серед яких найважливішими є політичний режим, форми і методи взаємовідносин власності та бізнесу, інституційна спроможність громадянського суспільства, характеристики соціально-класової структури, зокрема середнього класу, параметри соціального розшарування, особливості суспільної свідомості та політичної культури тощо.

Всебічна демократизація суспільства перехідного типу потребує адаптації політичної системи через адекватне співвідношення правових, політичних і соціальних аспектів, тому В. Бортніков вважав за доцільне й необхідне проаналізувати правову основу однієї з найпоширеніших форм політичної участі, а саме − виборів. З цією метою був зроблений аналіз українського виборчого законодавства президентських та парламентських виборів, починаючи з 1993 року.

Вагомий вплив на розвиток політичного процесу здійснює регіональне, етнокультурне та ідейно-політичне розмаїття українського суспільства. Особливої значимості суспільно-політична ідентифікація набуває під час виборів. Саме тому відповідний розділ монографії присвячений аналізу електоральної поведінки громадян у контексті партійно-політичної ідентифікації. Автор прагнув зробити узагальнення та виробити рекомендації щодо оптимізації політичної участі на сучасному етапі

демократичної трансформації України.

Праці В. Рубцова, В.Тимко, А. Чемериса присвячені вивченню активного суб'єкта політичних процесів та загального рівня політичної участі.

В. Климончук досліджує політичну участь громадян України як вияв антропологічного виміру свободи [16]. Широку політичну участь автор пов'язує з демократичною традицією. Для України важливо те, що свободи в їх політичному та громадянському сенсах у дослідницькому контексті визначаються не як вже сталі й історично здійснені, а як такі, що лише процесійно артикулюються. Відтак складним є визначення їхньої характеристики та особливості, відповідність нормам сучасних цивілізованих країн. Свободи в процесійному значенні – внутрішньо суперечливі за сутністю, не завжди однозначні у трактуванні та здійсненні, а головне – вони стають зачасту неадекватними декларативним ідеям, програмам, бажанням суспільств перехідного стану. В цьому автор вбачає складність дослідження феномену політичних свобод нового змісту в сучасній Українській державі.

Саме на транзитних формах політичних інститутів та інституцій як виявів процесійних політичних свобод В.Климончук зосереджує увагу. Такими інститутами є демократія – як нова форма політичної влади і суспільних відносин та форма впорядкування нового типу суспільних інтересів; держава – як засіб забезпечення демократичних основ суспільства, а отже, утвердження політичних і громадянських свобод як найважливішої норми демократії; політична система – як механізм впровадження передусім правових та управлінських норм забезпечення свобод; право – яке, з одного боку, є виявом рівня розвитку свободи та вимог до неї людини, а з іншого – стає гарантом, що унормовує акти дотримання і здійснення свобод на рівні всіх суб'єктів політичного процесу, зокрема на рівні індивіда як первинного суб'єкта політики; соціальна система – як своєрідна матерія, на тлі котрої свободи реально можуть здійснюватися як своєрідний механізм, що уможливлює свободи формуватися не випадково, локально, а всезагально й системно; громадянське суспільство – як особлива позаполітична сфера буття, в котрій людські свободи мають змогу не лише виявляти себе та реалізовуватись у повному обсязі, а є своєрідним експертом, що контролює, еталонно визначає межі, форми свобод у політичній сфері буття людини.

Згідно з висновками В. Горбатенка, сучасній Україні гармонізацію суспільних інтересів слід пов'язувати з необхідністю подолання трьох управлінських криз – участі, проникнення й розподілу. Завдання поступової ліквідації кризи участі в українському суспільстві має включати розв'язання таких проблем:

1) використання потенціалу асоційованих груп інтересів у зв'язку з їх орієнтацією на тривалі життєві інтереси людей та прагматичні особистісні запити індивідів, а також значно ширшими можливостями (порівняно з політичними партіями) щодо тривалості та стійкості утримання масової уваги на певних політичних об'єктах; створення організаційної інфраструктури громадського співробітництва, в якій можуть бути реалізовані потреби і запити індивідів, урегульовані гостраполітичні проблеми, що є джерелом соціально-політичної напруги; недопущення асиметричного характеру діяльності груп інтересів у бік представництва і забезпечення інтересів окремих верств і груп населення (наприклад, груп з високими доходами або з високим рівнем освіти, представників окремих етнічних меншин тощо); забезпечення мінімізації діяльності протестуючих груп та домінування асоційованих груп інтересів, орієнтованих на співробітництво, визнання наявного соціального і політичного порядку, а не на конфронтацію;

2) створення необхідних передумов для вільної політичної конкуренції елітних груп, визначення таких правил змагальності еліт, які б гарантували необхідність дотримання демократичного принципу участі мас в управлінні суспільством; відпрацювання чіткої правової процедури змагальності за голоси виборців як єдиного способу завоювання влади;

3) досягнення соціокультурного «тонусу», що передбачає самоорганізацію участі в межах автономних, активно функціонуючих інститутів артикуляції інтересів; цілеспрямоване формування морально-культурних критеріїв політичної участі, таких як: а) дотримання громадянської відповідальності, що передбачає активну громадянську участь, спрямовану на підтримання життєдіяльності суспільного організму; б) довіра громадян одне до одного та до інститутів державного управління і місцевого самоврядування; в) соціальне партнерство, що включає готовність низової ланки суспільства підкорятися існуючим нормам і розпорядженням державної влади та використання останньою потенціалу масової участі у прийнятті політичних рішень; г) атмосфера довір'я представників влади до своїх громадян, а також лояльності останніх до уряду й держави в цілому;

4) широке запровадження громадянських свобод і доступність знань щодо організаційних умов участі, спрямованих на формування ефективних механізмів впливу громадян на процеси прийняття політичних рішень;

5) створення сприятливих можливостей для політичної участі опозиції з посиленням уваги на необхідності створення відповідної правової бази для її діяльності у формі законів про партії, доповнення до парламентського регламенту, де передбачаються цілі, функції, гарантії, механізм діяльності опозиції, її відповідальність перед суспільством, державою; створення нормативів і можливостей для конструктивної діяльності парламентської опозиції, пошук парламентської «технології консенсусу», що потребує, зокрема, передбачення в регламенті норм, згідно з якими деякі комітети мають очолювати депутати, що репрезентують опозиційні партії, а комітети повинні мати змогу виступати з альтернативними співдоповідями на засіданнях парламенту [17, с. 48-62].

Досліджуючи політичну участь як показник якості політичного режиму, Г. Зеленько розкриває природу і сутність політичної участі, аналізує політичне відчуження та особливості політичної участі громадян України [18, с. 156-169].

Посилаючись на дослідження деяких західних вчених, М.Лендьел стверджує, що для країн Центральної і Східної Європи формування учасницького підходу до політики не менш важливе, ніж зростання ВВП і реформування державного управління, оскільки без активної участі громадян неможлива консолідація демократії. Підставою для такого висновку стала низька політична участь у країнах ЦСЄ, зокрема зниження рівня виборчої активності. З-поміж чинників, які впливають на рівень політичної участі, виділяють, передусім, ресурси громадянина (знання, час, гроші) та соціалізацію особи шляхом участі в структурах громадянського суспільства. Для посткомуністичних суспільств додатковими є

структурні фактори, зокрема вплив нових політичних інститутів і процедур на цінності і поведінку громадян. Другий фактор (вплив громадянського суспільства) розглядається крізь призму відносин, які формуються в його надрах як соціальний капітал. Його основними взаємозалежними показниками є участь (громадянська) і довіра (міжособистісна та інституційна). Таким чином, рівень довіри, що формується у відносинах між громадянами, визначає і рівень іншого виду участі, а саме участі політичної [19, с. 37-41].

А. Романюк вважає, що головною формою політичної участі є участь у виборах. На основі порівняльного аналізу основних форм політичної участі громадян країн Західної Європи автор простежує тенденцію до зменшення частки громадян країн Західної Європи, які беруть участь у виборах. Вона з різною інтенсивністю властива всім європейським країнам, за винятком Греції. Інститут референдуму став традиційною формою прийняття рішень у багатьох із них, окрім ФРН [20, с. 44-47].

Н. Скоблик у своєму дослідженні зіставляє поняття «контролю громадян над лідерами» з найбільш поширеним значенням «політичної участі» (як дій громадян з метою впливу на органи влади) і доходить висновку, що перша з названих категорій включає і процес (тобто «контролювання»), але наголошує на результаті – «підконтрольності», «відповідальності лідерів» чи їх «підзвітності». У той же час, друга категорія – «політичної участі» – насамперед стосується процесу. Зрештою, «політична участь» громадян входить у «контроль громадян над лідерами» як процес і є передумовою цього контролю як результату. Аналізуючи теорію демократії Р. Даля, авторка стверджує, що Р. Даль застерігав проти механічного збільшення участі громадян у політиці і вказував передусім на необхідність підвищення моральної та інструментальної компетентності громадян. Передумовами досягнення цієї компетентності у Р. Даля є доступність громадянам інформації про політичний порядок денний та створення громадянам можливостей впливати на нього, а серед засобів досягнення компетентності він виділяє дискусії і маломасштабні експерименти [21].

Г. Іовчу присвячує своє дослідження аналізу феномену «політична участь» та виявленню у компаративному вимірі основних тенденцій щодо політичної активності громадян країн ЄС та України [22]. Авторка доходить висновку, що на сучасному етапі політичного розвитку на рівні національних держав, включаючи й Україну, а особливо на рівні ЄС, існує певний дефіцит участі громадян у політиці та впливу на процес прийняття політичних рішень – «демократичний дефіцит». Його подолання є важливим кроком убік встановлення належного рівня артикуляції, агрегації та представництва різноманітних інтересів громадян, забезпечення дієвих механізмів контролю громадян за інститутами влади та процесом прийняття важливих суспільно-політичних рішень.

Універсальні практичні заходи щодо підвищення рівня політичної участі громадян та, відповідно, подолання «демократичного дефіциту», які можуть бути застосовані як до національних політичних систем, так і до наднаціональної системи ЄС, включають більш широке застосування інструментів прямої демократії на всіх рівнях управління, розширення повноважень та консолідація ролі представницьких органів влади, впровадження дієвих механізмів підконтрольності та підзвітності обраних представників перед громадянами, забезпечення високого рівня інформування населення щодо демократичних принципів урядування тощо.

При цьому демократизація політичного процесу в Україні вимагає впровадження додаткових заходів, а саме: удосконалення національного законодавства у сфері проведення референдумів та організації виборів, впровадження механізмів підконтрольності та підзвітності обраних представників громадянам як шляхом відкликання, дострокового припинення повноважень, так і шляхом впровадження преференційного голосування у рамках відкритих партійних списків тощо.

Важко переоцінити внесок у вивчення проблем політичної участі вчених Інституту соціології НАН України, в тому числі розробників і виконавців соціологічних моніторингів, які заклали емпіричний фундамент у дослідження різних аспектів політичної участі. Суттєву допомогу у вивчення проблеми надають щорічні збірники аналітичних оцінок стану справ в українському суспільстві, зроблені фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень. Отримані результати дають можливість професійно оцінити політичну активність громадян як на рівні країни, так і порівняно з іншими європейськими державами. Означеним аспектам присвятили свої праці О. Вишняк, О. Резнік, М. Шульга, Н. Ходорівська, О. Владико, Н.Бойко, І. Костенок та ін.

Таким чином, проблема політичної участі в сучасних умовах перебуває під пильною увагою широкого кола вітчизняних дослідників. До причин, що обумовили особливий інтерес до даної проблеми, на наш погляд, варто віднести: переоцінку методологічних орієнтирів, що дозволила розглянути проблему більш широко, із залученням як вітчизняних, так і зарубіжних джерел; становлення демократичних начал у суспільстві, виявлення політичних інтересів різних партій, соціальних груп; необхідність активізації населення, зокрема молоді, у політичному житті України; криза довіри до владних структур та інших політичних інститутів; тенденції абсентеїзму, відчуження і нігілістичної поведінки.

Спираючись на широку теоретичну базу, розроблену зарубіжними і вітчизняними науковцями, політичну участь розглядаємо як легітимну систему цілеспрямованого впливу акторів на політичну систему суспільства. Подальші розвідки вбачаємо у вивченні інституціоналізації політичної участі молоді в сучасній України.

Бібліографічні посилання

1. Ротар Н. Ю. Участь громадян України у циклічних політичних процесах трансформаційного періоду [Текст] : дис. д-ра політ. наук : 23.00.02 / Н. Ю. Ротар. – Чернівці, 2007. – 517 с.

2. Verba S. Participation and political equality [Text] / S. Verba. – Chicago: The University of Chicago Press, 1987. – 394 p.

3. Даль Р. Демократия и ее критики [Текст] / под ред. М.В. Ильина. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 576 с.

4. Головаха Є. І. Демократизація суспільства і розвиток особистості. Від тоталітаризму до демократії [Текст] / Є.І. Головаха, І. Е. Бекешкіна, В. С. Небоженко. – К. : Наук. думка, 1992. – 267 с.

5. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть [Текст] : моногр. / В. П. Горбатенко. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.

6. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні [Текст] : моногр. / А. Ф. Колодій. – Львів : Видавництво «Червона Калина». – 2002. – 276 с.

7. Кремень В. Україна : проблеми самоорганізації [Текст] : в

2-х т. / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – Т. 2 : Десятиріччя суспільної трансформації. – Харків : Промінь, 2003. – 464 с.

8. Паламарчук В. М. Трансформації демократії та пошук стратегії суспільно-політичного розвитку України [Текст] : моногр. / В.М. Паламарчук, О.В. Литвиненко, С.О. Янішевський. – К. : НІСД, 2003. – 119 с.

9. Кресіна І. О. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми [Текст] / І. О. Кресіна, Є. В. Перегуда. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 366 с.

10. Зеленько Г. І. «Навздогінна» модернізація: досвід Польщі та України [Текст] : моногр. / Г. І. Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.

11. Супільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід [Текст] / за ред. В. В. Танчера, В. П. Степаненка. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – 244 с.

12. Чемшит А. А. Государственная власть и политическое участие [Текст] : моногр. / А. А. Чемшит. – К. : Укр. Центр духов. культуры, 2004. – 527 с.

13. Романюк А. Партії та електоральна політика [Текст] / А. Романюк, Ю. Шведа ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Центр політ. дослідж. – Л. : ЦПД «Астролябія», 2005. – 366 с.

14. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду [Текст] : моногр. / Н. Ю. Ротар ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.

15. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії [Текст] : моногр. / В. І. Бортніков; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа, 2007. – 524 с.

16. Климончук В. Й. Історичні форми політичних свобод: антропологічний та інституційний виміри (теоретико-методологічний аналіз) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01 / В. Й. Климончук; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2013. – 37 с.

17. Горбатенко В.П. Десять уроків політичного лідерства для пострадянських керманичів [Текст] / В.П. Горбатенко // Політ. менеджмент. – 2006. – Спец. вип. – С. 48–62.

18. Зеленько Г. І. Політична участь як показник якості політичного режиму [Текст] / Г. І. Зеленько // Прикладна політологія : навчальний посібник / ред. В. П. Горбатенко. – К. : Академія, 2008. – С. 156–169.

19. Лендьел М. Сучасні концептуальні підходи до аналізу політичної участі на місцевому рівні у суспільствах Центрально-Східної Європи [Текст] / М. Лендьел // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – 2009. – № 12. – С. 37–41.

20. Романюк А. С. Порівняльний аналіз основних форм політичної участі громадян країн Західної Європи [Текст] / А.С. Романюк // Віче. – 2008. – № 1. – С. 44–47.

21. Скоблик Н. В. Контроль громадян над лідерами в теорії демократії Р. Даля [Текст] : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Н.В. Скоблик ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005. – 20 с.

22. Іовчу Г. М. Політична участь громадян країн ЄС та України: порівняльний аналіз [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Г. М. Іовчу ; Держ. заклад «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». – Одеса, 2011. – 16 с.

Кавылин А. А. Политическое участие как объект политико-правового исследования.

Предметом анализа стали исследования отечественных ученых, посвященные политическому участию в процессе демократической трансформации украинского общества; дано определение политического участия как легитимной системы целеустремленного влияния актеров на политическую систему общества.

Ключевые слова: политическое участие, политическая активность граждан, демократия, политическая система.

Kavylin A. Political participation as object of political and legal research.

The researches of scientists, sanctified to political participation in the process of democratic transformation of Ukrainian society, became the article of analysis; determination of political participation is given as a legitimate system of purposeful influence of actors on the political system of society.

Key words: political participation, political activity of citizens, democracy, political system.

Надійшла до редколегії: 05.04.14 р.

УДК 321.6 (430)

І. Б. Кіянка

Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ ПОПУЛІЗМ: ВИПАДОК АРГЕНТИНСЬКОГО «ПЕРОНІЗМУ»

Проаналізовано проблему популізму та його феномен на Латиноамериканському континенті, зокрема в Аргентині. Розглянуто основні принципи «перонізму» та політику Х. Д. Перона.

Ключові слова: популізм, популістські гасла, перонізм, вибори.

Актуальність: Феномен популізму привернув критичну увагу західної політології у 1940-х – 1960-х роках. Відтоді цей термін міцно закріпився у понятійному апараті соціогуманітарних дисциплін. Тут можна звернутися до розлогого аналітичного огляду англомовної літератури про популізм, що міститься у статті швейцарського політолога Крісти Дейвікс [11]. Зіставляючи погляди та оцінки, сформульовані у працях низки відомих дослідників (Е.Геллнера та Г.Іонеску, М.Кенован, К. Мадде, І.Мені та І.Сарель, П. Таггарта та ін.), К.Дейвікс окреслила спільні моменти у їхніх роздумах, розставивши водночас і деякі власні акценти. За її визначенням, загалом «досліджень окремих прикладів популізму значно більше, ніж теоретичних робіт про популізм як явище». К.Дейвікс вказала на теоретичну складність розмежування популізму як ідеології та як руху. Разом із цим існує фактично консенсусний погляд дослідників, що спільною для всіх популістів є орієнтація на «народ», який протиставляється «іншим, не таким як народ». При цьому для правих популістів «народ» постає як належність до певної нації, чи культури, чи раси, натомість для лівих – як певний окремий клас (найчастіше робітництво), соціальний прошарок [1]. Дослідниця вказує, що «популізм заперечує на практиці складність різних соціальних груп, вимагаючи звести усі відмінності всередині групи та між групами до однієї, всеохоплюючої відмінності», відтак заперечуючи необхідність компромісу, створюючи небезпеку тиранії більшості. У популізмі втілюється т.зв. «парадокс демократії» – певне протиріччя («тертя») між складними демократичними інститутами та вимогами «справедливості», кращого життя для народу-суверену.

Історіографічний огляд природнім чином сконцентрований на структуризації і класифікації оснвоних положень і висновків північноамериканських, британських та аргентинських дослідників. У

даних роботах, особливо у США, створена й активно підтримуєтсья фундаментальна школа латиноамеринських досліджень. А саме праці: Romero, Jose Luis. Breve historia de la Argentina., Alexander, Robert Jackson. Peron era., Кардозо Ф. Э., Фалетто Э. Залежність і развиток Латинскої Америки. Досвід соціологічної інтепритації: Ромирес Никочеа Э. США и Латинська Америка 1930-1965 гг. [17].

Як сам зауважив Г. Гарсія Маркес: «Всі ми пишемо один великий роман Латинської Америки». Перевтілення антастичної реальності на «справжню дійсність». Основні риси літератури були спрямовані на підняття особистого рівня життя громадян Латинської Америки, поєднання традиційної і культурної гармонії [10].

Аналіз останніх досліджень: Проблема перонізму та його вплив на популістські рухи не належить до числа грунтовно вивчених у вітчізняній історіографії. Певні згадки про перонізм можна зустріти в працях провідного українського латиноамериканіста В. П. Кириченка. Характеризуючи російську історіографію питання, слід акцентувати увагу на наступному. Загальні дослідження з латиноамериканської тематики відзначаються суперечливістю, а за радянських часів – явною ідеологізацією положень, засобів аргументування і висновків [12].

Конкретне бачення перонізму з урахуванням зовнішніх чинників і ситуації в економічній сфері дали російські латиноамериканісти І. Косєєв та І. Шереметьев, переажно у концептальному вигляді. Історичне значення має той факт, що вони відобразили зміну позицій самих лідерів пероністського руху, які згодом розчарувалися у винятковій орієнтації на націоналізацію і податковий тиск відносно підприємств усіх форм власності.

Косеев И., Шереметьев И. Пероністи і державний сектор в Аргентині. Еволюция концептуального подходу., Ивановский З. В. Латинская Америка 80-х років: тенденциї суспільного розвитку., Ворожейкина Т.Е. Специфіка громадянського суспільства в Аргентині., Робинс К. Э. Нова поява Хуана Перона народу., Яковлев П. П. Вибори и політика в Аргентині [13]. Значна увага закцентована на працях українського історика, доктора історичних наук – А. В. Бредіхина [4].

Мета цієї статті: є визначення особливостей становлення та розвитку ідей перонізму в Аргентині.

Основна частина: Наявні праці з досліджуваної проблеми у зарубіжній історіографії вказують на формування певної традиції. Літературу з даної теми можна умовно поділити на наступні групи: 1) праці, в яких розкриваються ідеологічні переконання Х. Д. Перона; 2) роботи, присвячені соціально-економічним джерелам перонізму; 3) дослдження, де висвітлюється діяльність партій в Аргентині, насамперед Хуастисіалістської (пероністської); 4) напрацювання, які характеризують роль католицької церкви у політичному житті Аргентини; 5) розробки стосовно соціальної політики пероністів; 6) публікації, що відображають особливості врядування Х. Д. Перона після повернення із заслання [3].

При цьому особливу увагу акцентовано на такому важливому документі , як «Доктрина Х. Д. Перона», що відчутно вплинула на програмні положення хуатисіалістської партії.

Тривалість підтримки ідей Х. Д. Перона і його політичні перемоги в Аргентині знаходять пояснення і в цивілізаційних особливостях Латинської Америки, що поєднанла в національному менталітеті традиції аборигенного населення і вихідців з Європи. Внаслідок чого склалася тенденція вирішення проблеми співвідношення особи і суспільства на підставі підкорення особи суспільтсву. Це вміло використали творці пероністської ідеології. На фоні такої тенденції отримав значнепоширення культ Каудильо, що поступово перетворився на персоніфікацію влади на рівні політичної культури. Це архаїчна форма культу домінуала в усьому латиноамериканському регіоні, на відміну від європейського фашизму з його зреченням від особистої свободи задля «партійної держави» [7].

Креольська Аргентина поступово перетворилася на країну з європейськими претензіями, проте – із специфічними кризами і громадянськами онфліктами. Головний серед них виходив із суперечностей між місцевими латифундистами, що вбачали в прибульцях винятоков джерело дешевої робочої сили, і, власне, іммігрантами, які пргнли жити за північноамериканськими стандартами. Посилення еконоімчного і політичного впливу великих землевласників, що орієнтуалися на експорт своєїпродукції, позбавляло іммігрантів можливості придбати землю. За цих обставин виниками серйозні бар'єри на шляху до внутрішньої консолідації держави і суспльства; великі землеласники не бажали розлучатися із своїм економічним і політичним домінуванням шляхом залучення європейських іммігрантів до політичного життя держави. Як наслідок, спостерігалося утвердження стійкого взаємозв'язку між володінням землею і політичним впливом: у країні відтворювалося політичне домінування олігархів, що взяли під жорстокий контроль пресу, не допускаючи формування громадянського суспільства [16].

Лише з 1916 р. до 1930 р. в розвитку Аргентини став намічатися етап, якому було характерне поєднання процесів демократизації, зростання політичної активності радикальних політичних сил і рухів при паралельному зміцненні президентської влади. Той факт, що уряд радикалів не впорався з кризою 1930-х років, створив підстави для отримання влади військовими, які надалі щоразу в кризових ситуаціях оголошували себе рятівниками суспільної стабільності.

Аполегети ліберальної демократії щоразу виставляють на перше місце у своїх оцінках репресії, здійснені під керівництвом Х. Д. Перона, ніби забуваюи, що праткично вся історія Аргентини, до і після Перона, сповнена державними заколотами та участю військових еліт і, відповідно, прикладами силового придушення опозиції [18].

Вплив на Перона і формування його світогляду - це перебування на посаді військового аташе в Італії (1934-138рр.) за період правління Б. Мусолліні. Сама постать італійог одуче спарвила величенйи вплив на його політику, хоча за походженням Х. Д. Перон теж був італійцем.

Ситуація в політичному житті країни дестабілізувалася з початком Другої світової війни. Консервативна олігархія країни оголосила нейтралітет відносно військових дій в Європі. Проти виступили радикали, соціалісти, комуністи. Паралельно у суспільстві посилилося прагнення громади до влади «сильної руки» [5].

На фоні цих подій у 1943р. було засноване таємне товариство офіцерів – «Група Об'єднаних офіцерів». Одним з лідерів цієї організації був Х. Д. Перон. Завданням групи було створити умови для об'єднання професіоналів, не допустити втягування Аргентини у Другу світову війну та посилення тиску США з цього приводу.

До 1947р. пероністської партії не існувало, у країні діяла коаліція консервативних партій, яка відображала інтереси олігархії, великих землевласників: Громадянський радикальний союз - партія національної буржуазії; реформістська Соціалістична партія; Комуністична партія. Але у 1947р. з'являється пероністська партія, яка охоплювала майже всі вищеперераховані групи, що безумовно було неординарною подією у житті цієї латиноамериканської держави [8].

Професор Бредіхин зазначив, що 1943 рік у житті Х. Д. Перона був перемний тільки дял втілення його амбіційних планів, але й серйозного сприйняття «соціальної справедливості» Його перший крок для реалізації своїх гасел - це пропагування «органічного зв'язку» з робітничим класом, середнім та дрібним бізнесом і додались фермери [6].

Завдяки використання популістських лозунгів, пероністи ініціюють розкол в лавах пратій традиційного політичного спектру. Він пообіцяв підтримку і збереження посад для регіональних і місцевих керівників, які стали на його сторону.

На цьому фоні до влади в Аргентині прийшов Х. Д. Перон. Вже 1947р. з'явилося поняття щодо всесвітнього значення його Доктрини, однією з центральних в якій була ідея «третього шляху». До 1952 р. стало зрозумілим, що Х. Д. Перон має намір реалізувати Доктрину через нав'язування суспільству дмки стосовно відсутності політичного вибору [9].

Велику допомогу він отримав від своєї дружини Евіти перон, яка прагнула бути поруч біля політчиних подій аргентини і очолила Фонд соціальної допомоги, перед тим провела чистку у профспілковому русі. Хоча сам Хуан Домінго Перон походив з бідної емігрантської родини вихідців з Італії. Обравши військову кар'єру, Перон наблизився до напівофіційного офіцерського середовища GOU (Grupe de Oficiales Unidos), представнкии якого відверто симпатизували третьому шляху суспільного розвитку, тобто фашизму. В сейфі Центрального комітету GOU зберігалося 36000 заяв про відставку з непроставленими датами, підписаними усіма без винятку цивільними та військовими керівниками країни. В стурктурі цієї організації Перон відповідав за контакти із профспілками, маючи на меті інтегрувати їх у монолітну Генеральну конфедерацію трудящих [14].

Вже у серпні 1945 року країна опинилася на грані громадянської війни. Погроми, арешти, страйки. Виступаючи по радіо, Перон закликає робітників до рішучих дій. Його заарештували по звинуваченню у підбурюванні до масових безпорядків.

Вдало підкреслив вже згаданий нами проф. Бредихін, що Х. Д. Перон вступивши на президентську посаду зробив можливу і навіть неможливе, щоб запобігти загрозам втратити своїє влади.основні стартегічні кроки полягали:

1.) Спроба і перехоплення найбільш ефективних гасел ів інших політчиних партій, що на деякий час позбавили їхнього впливу на електорат.

2.) Контроль, а іноді навіть придушення опозиції (підзвтінсть усіх політичних парітй, соціальніх угрупувань, товариств, організацій). І все робилось виключно волен народу і заради народної коаліції і справедливості.

3.) Встановлення урядового контролю над ЗМІ;

4.) Прийняття нового закону про вибори, який надав нові межі округів.

5.) Створення Аргентинського інституту виробництва і обміну, що отримав монопольне право на закупівлю й експорт сільськогосподарської продукції.

6.) Націоналізація важливих підприємств, які належаи іноземцям.

7.) Викупівля телефонної мережі від американців.

8.) Робота з профспілковим рухом (дискредитація профспілквоих лідерів в очах представників робітчничого класу і заміна їх на відданих прихильників Перона).

9.) Прийняття нової Конституції [7].

Оголосивши про висування своєї кандидатури на президентський пост в нього вже був імідж борця, революціонера, Хуан Перон не обмежується підтримкої створеної у листопаді 1945 р. лабористської (робочої) партії, а заручив на свою підтримку частину радикалів – «Хунту відновлення» - Громадянський радикальний союз і націоналістів – «Визвольний альянс». Пероністському боку протистояв Демократичний союз – більш ліберальна фракція Громадянського радикального союзу, прогресивних демократів, соціалістів і комуністів. Уряд США активно прагнув перешкодити перемозі Перону, опублікувавши «Синю книгу» про зв'язки лідера з фашистськими країнами Європи у 1940-х рр. Однак йцей факт лише сприяв згуртуванню всіх націоналістів Аргентини. На цій хвилі 24 лютого 1946 р. Хуан Перон під гаслом «Браден або Перон» здобув перемогу на президентських виборах, зібравши 54% голосів. Прихильники Хуана Перона – пероністи, отримали також більшість місць у Національному конгресі та провінційних органах влади [15].

Сприяли перемозі Х.Д.Перона і приходові до влади його успішні дії на посаді міністра праці і соціального забезпечення в уряді військового режиму. Наявність серйозної політичної підтримки серед військових помітно ослабляла позиції босів з лав лейбористської партії або її апологетів. Їхні спроби дискредитувати Х. Д. Перона як кандидата в президенти нтрапили на неприйняття з боку мас, що піддалися на популістські гасла й агтаційні заклики.

А. В. Бредіхин у статті «Виникнення пероністського руху» вважав, що у діях Х. Д. Перона чітко прослідковувалися намагання побудувати корпоративну державу; деякі представники політичної еліти стверджували, що Х. Д. Перон намагався створити копію націонал-соціалізму або італійського фашизму, хоча він прагнув застосувати лише деякі ідеї, реалізовані в Німеччині та Італії, наприклад, щодо охоплення певних соціальних груп різними організаціями.

Висновки. Підсумовуючи сказане вище, можна підкреслити наступні моменти. Сьогодні існує згода дослідників стосовно низки характеристик феномену популізму. Зокрема, визначено кілька універсальних характеристик популістських рухів та партій, серед яких одна з головних – дихотомічна картина соціального і політичного світу, протиставлення «народу» як головного носія універсальних позитивних цінностей, і еліти, або ж «інших, чужих», до яких можуть бути віднесені різні соціальні групи. Популісти зазвичай пропонують нереалістично прості підходи до соціальних проблем, які насправді не мають простих та остаточних розв'язань. При цьому існує фактичний консенсус у визначенні зв'язку популізму із демократичним політичним устроєм. Дослідники вказують також, що популізм певною мірою протиставляє демократію як волю більшості демократії як системі узгодження інтересів, механізму захисту прав меншин, певних стримуючих крайнощі «правил гри» у політиці. Спільною рисою популістських сил є тяжіння

до прямої демократії на противагу складним механізмам репрезентативної. При цьому підкреслюється, що посилення популізму сьогодні є реакцією на трансформації соціально-політичних та соціокультурних реальностей, нові виклики, на які старі, «традиційні» політичні гравці не знаходять привабливих для виборців відповідей. Чимало дослідників погоджуються також на тому, що популізм має дуже багато варіантів, міцно пов'язаний зі специфікою різних національних політичних культур, відмінними політичними традиціями тощо.

Розвиток економіки країни в 40-і рр. минулого століття був обумовлений досить сприятливим для Аргентини економічною кон'єнктурою. Латиноамериканісти відзначають, що динаміка формування аргентинськгго торгово-економічного потенціалу була найвищою на континенті.

Стрімка індустріалізація дозволила Аргентині не тільки зайняти провідні позиції за темпами еконоімчного розвитку, але й радикально змінила соціальну структуру аргентинськго супсільства. Кількісно зросла національна фінансово-промислова еліта, так само, як і кількість людей, задіяних у промисловості. Як і в багатьох інших країнах, таке швидке ростання робітників відбулося внаслідок зубожіння селян, які намагалися знайти роботу в промислвоих центрах країни.

Зміни у соціально-економічній сфері позначилися на співвідношенні політичних сил в Аргентині. До цього пріоритетні позиції займали так звані традиційні олігархії, які об'єдували великих землевласників та промисловців, що співпрацювали з британськими фінансов-промисловими колами. Проте з приходом влади Перона ця група вже не відповідала вимогам нової політичної ситуації. Відсутінсть розуміння цього чинника в політичному житті країни призвело до посилення позицій аргентсьих радикалів, які стали піддавати критиці дії консерваторів, що перебували при владі, тим самим зміцнюючи власні позиції на політичні й арені Аргентини.

Бібліографічні посилання

1. Баранов Н.А. Националистические аспекты популизма [Текст] / Н. А. Баранов. –Вильнюс : Слово, 1997. – № 3. – С.23–32.
2. Баранов Н. А. Популизм и демагогия [Текст] / Н. А. Баранов // Человек, культура, общество : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. Н.В. Дулина, И.А. Небыков ; Волгоград. гос. техн. ун–т. – Волгоград, 2005. –Вып. 3. – С.100–108.
3. Бредіхин А. В. Перонизм: идеология и политика [Текст] / А. В. Бредіхин // Наука Релігія Суспільство. – Донецьк, 2004. – №2. – С. 8–15
4. Бредіхин А. В. Парадокси перонізму [Текст] / А. В. Бредіхин // Наука Релігія Суспільство. – Донецьк, 2004. – №1 . – С. 18–25
5. Бредіхин А. В. Виникнення пероністського руху [Текст] / А. В. Бредіхин // Наука Релігія Суспільство. – Донецьк, 2006. – №3 . – С. 14–20
6. Бредіхин А. В. Вплив перонізму на відносини Аргентини зі США [Текст] / А. В. Бредіхин // Наука Релігія Суспільство. – Донецьк, 2006. – №2 . – С. 69–75
7. Бредіхин А. В. Причини військового перевороту 1943 р. в Аргентині [Текст] / А.В. Бредіхин // Наука Релігія Суспільство. – Донецьк, 2006. – №1 . – С. 3–9
8. Визгунова Ю. И. Рабочий клас Латинской Америки. Каков он? [Текст] / Ю. И. Визгунова // Латинская Америка. – 1991. – №4. – С. 13–20
9. Ворожейкина Т. Е. Специфика гражданского общества в Аргентине [Текст] / Т.Е. Ворожейкина // МЭ и МО. – 1996. – №6.
10. История литератур Латинской Америки. XX век: 20-90-е годы : часть первая. [Текст] / отв. ред. В. Б. Земсков. – М. : ИМЛИ РАН. – 2004. – 580с.
11. Дейвикс К. Популизм [Електронний ресурс] / Криста Дейвикс. – Режим доступу :http:// www.gefter.ru / archive / 6800 – Загл. с экрана.
12. Кириченко В. П. Досвід та результати економічного розвитку країн Латинської Америки у 90-ті роки XX ст. [Текст] / В. П. Кириченко // Економіка України. – 2003. – № 3. – С. 77–82.
13. Косеев И. Перонисты и государственый сектор в Аргентине. Эволюция концептуального подхода [Текст] / И. Косеев, И. Шереметьев // Латинская Америка, 1991. – №5. – С. 3–12.
14. Яковлев П. П. Выборы и политика в Аргентине [Текст] / П. П. Яковлев. – «Латинская Америка», 1989. – №5.
15. Jackson A. R. Peron era [Text] / Alexander Robert Jackson. – NY : Russell & Russell, 1965. – 239 p.
16. Vasconselos I. Obras completas [Text] / I. Vasconselos. –Vol. 2. – Mexico, 195., – P. 1206.
17. Fundamentos de la DoctrinaNacional Justiciolista. Texto official [Text]. – Buenos Airos : Escudel Superioz de Conducer Politica, 1966. – 97p.
18. Betz H.-G. Radical Right-wing populism in Western Europe [Text] / Hans-George Betz. – London «Macmillan», 1994. – 226 p.

Киянка И. Б. Латиноамериканский популизм: случай аргентинского «перонизма».

Проанализировано проблему популизма и его феномен на Латиноамериканском континенте, в частности в Аргентине. Рассмотрены основные принципы «перонизма» и политику Х. Д. Перона.

Ключевые слова: популизм, популистские лозунги, перонизм, выборы.

Kiyanka I. Latin America populism: the case of Argentinean "peronism".

The problem of populism and its phenomena in Latin America continent, particularly in Argentina is analyzed. The main principles of "peronism" and the policy of J. D. Peron are examined.

Key words: populism, populist slogans, peronism, elections.

Надійшла до редколегії: 15.04.14 р.

УДК 811.111'27-021.143

Т. М. Козак

Львівський національний університет імені Івана Франка

ТЕОРІЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ ЯК РЕКЦІЯ НА ГЛОБАЛЬНЕ ПОШИРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Висвітлюється зміст теорії мовного імперіалізму, розкриваються політичні та соціально-економічні причини її виникнення. Наголошується об'єктивна закономірність затвердження та функціонування англійської мови як засобу міжнародного спілкування в умовах світової глобалізації. Глобальне поширення англійської мови сприймається неоднорідно в різних країнах. Концептуальною основою, яка б пояснила спротив поширенню англійської стала теорія лінгвістичного імперіалізму.

Ключові слова: англійська мова, мова міжнародного спілкування, лінгвістичний/мовний імперіалізм, глобалізація, засіб міжнародного спілкування, мовні права.

В останні десятиліття глобалізація світових відносин зумовила надзвичайно стрімкий розвиток інтернаціональних зв'язків у всіх сферах міжнародного життя – в політичній, соціально-економічній, гуманітарній та багатьох інших галузях. Водночас процеси глобалізації викликають значну активізацію людських стосунків, посилюють та урізноманітнюють комунікаційні контакти між представниками різних країн та народів за рахунок розвитку туризму, поглиблення культурних, наукових, спортивних зв'язків тощо.

Саме тому світова глобалізація закономірно актуалізує питання про необхідність та доцільність формування і запровадження всесвітньої мови міжнародного спілкування. Слід підкреслити, що на роль світового засобу міжнародного спілкування цілком закономірно претендує саме англійська мова. Як пише відомий британський лінгвіст Девід Кристал, «починаючи із 60-х років XX ст. поширення англійської як дійсно всесвітньої мови (що визнається практично всіма країнами) привело до того, що вона починає відігравати безпрецедентну роль в усьому світі» [1, с. 5].

Беззастережною є та обставина, що у період глобалізації світових відносин суттєво зростає значення політичних, економічних та культурних зв'язків між країнами, що потребує активізації мовних комунікацій між ними. Саме тому виникає та постійно актуалізується нагальна потреба у формуванні та запровадженні у практичний обіг засобів міжнародного спілкування, виробленні спільної мови інтернаціональної комунікації.

Однак затвердження англійської мови як інструменту інтернаціональної комунікації об'єктивно може призвести до збереження та поглиблення соціально-економічної, культурної та політичної нерівності країн та народів. Саме тому стрімке, а подекуди й досить агресивне планетарне поширення англійської мови як засобу міжнародної комунікації досить неоднозначно сприймається у різних країнах світу. Народи деяких країн (особливо тих, що відносно недавно здобули політичну незалежність) активно відстоюють право на використання та розвиток своїх національних мов, вбачаючи в них вирішальний фактор успішної реалізації свого державного суверенітету. Адже мова виступає не тільки як засіб міжособистісної комунікації, але й як символ національної ідентичності її носіїв, як основа збереження традицій та розвитку етнічної культури.

Водночас національна (особливо інтелектуальна) еліта новоутворених країн вважає, що глобальне поширення англійської мови створює реальну загрозу для функціонування їхніх рідних мов, витискаючи їх із планетарного культурного та лінгвістичного простору на цивілізаційне узбіччя. У деяких країнах поширення англійської мови зустрічає досить жорсткий опір націоналістів; навіть у Шотландії та Північній Ірландії націоналістична опозиція негативно ставиться до англійської мови.

Особливо гостре та навіть вороже заперечення процесів поширення англійської мови як засобу міжнародної комунікації демонструють народи тих суверенних країн, які у минулому були колоніями Британської імперії. У багатьох із цих країн велика частина населення й досі сприймає поширення англійської мови як некоректне нагадування з боку колишньої метрополії про їхнє колоніальне минуле. Відповідно і процес розповсюдження цієї мови трактується у якості інструменту новітнього імперіалістичного підкорення в умовах світової глобалізації. Адже ще в 1908 р. Махатма Ганді досить категорично заявляв: «Дати масам знання англійської мови - значить, поневолити їх» [цит. за: 1, с. 186]. Ганді вважав, що знання англійської мови відриває індійців від їхніх національно-релігійних та культурних традицій, сприяє впровадженню в їхню свідомість шкідливих поглядів та небажаних побутових звичок.

Тому активне неприйняття англійської мови як засобу інтернаціональної комунікації розцінюється в деяких країнах як складова частина боротьби за національну самоідентифікацію, за незалежність та навіть за затвердження державного суверенітету. Так, наприклад, в Ірландії значна частина населенні сприймає англійську мову як знаряддя британської окупації. Відомим є історичний факт, коли ще багато років назад на засіданні Ліги Націй депутат від Ірландії категорично відмовився виступати на англійській мові, хоча вона і була робочою мовою цієї міжнародної організації. Адже цей депутат розглядав англійську мови як інструмент імперіалістичного поневолення свого народу і тому відмовлявся говорити на ній.

Однак і деякі розвинуті європейські країни (зокрема - Німеччина та Франція) розцінюють глобальне поширення англійської мови як спробу обмежити світове значення та культурологічний вплив своїх власних національних мов. Так, наприклад, хоча французька мова і володіє статусом робочої у діяльності деяких міжнародних організацій, однак вона неухильно поступається місцем англійській. Причому особливо цей процес помітний саме у Європейському Союзі, країни якої у найбільшому ступені інтегровані у простір світової глобалізації. За авторитетним свідченням Д.Кристала, у кінці 1990-х років 99% європейських організацій, що були занесені у офіційний перелік міжнародних асоціацій, визнають своєю офіційною або робочою мовою саме англійську, у той час як французьку - 63%, а німецьку мову – лише 40 відсотків [1, с. 165].

У багатьох європейських народів викликає незадоволення той факт, що багато університетів у Старому Світі переведено на викладання англійською мовою. За законами Європейського Союзу, кожен громадянин країн-його членів має право претендувати на працевлаштування у будь-якій державі ЄС. А це, в свою чергу, вимагає від громадян Євросоюзу володіння мовою міжнародного спілкування, якою і визнається англійська мова.

Отже, в умовах глобалізації відбувається своєрідна і досить гостра конкурентна боротьба мов у світовому лінгвістичному просторі, оскільки сфера їхнього застосування регламентується ринковими умовами у такому ж ступені, як і сфера торгівельно-виробничих відносин: попит породжує пропозицію, а світовий попит на англійську мову значно перевтщує попит на інші мови.

Можна стверджувати, що на сучасному етапі світового розвитку різноманітні мови виступають у ролі специфічного товару, обсяги ринкового попиту на який визначаються його споживчими властивостями, тобто здатністю задовольняти різноманітні потреби її користувачів. Причому світове поширення англійської мови повинне створити та підтримувати стабільний попит на неї, що сприятиме її подальшому розповсюдженню.

Особливо гостре неприйняття англійської мови як мови загального користування спостерігається в деяких країнах Євросоюзу, у якому формально проголошено рівність мов всіх держав, що входять до його складу. Хоча цілком очевидною виглядає та обставина, що володіння тільки національними мовами деяких країн-членів ЄС (наприклад, естонською чи мальтійською)

не є прийнятним та достатнім для ефективного функціонування людини у просторі об'єднаної Європи. Адже (висловлюючись ринковою термінологією) різні національні мови володіють неоднаковим потенціалом конкурентноздатності і не здатні на рівноправних умовах суперничати з іншими мовами на світовому лінгвістичному ринку.

Отже, процес глобального поширення англійської мови як засобу міжнародного спілкування зовсім неоднозначно сприймається різними націями та країнами. Найбільш радикальний опір глобальному розповсюдженню англійської мови як засобу інтернаціональної комунікації набув концептуальної форми у відомій серед лінгвістів теорії «мовного імперіалізму».

Теорія «мовного імперіалізму» (або «лінгвіцизму») розглядає процес світового поширення англійської мови у соціально-політичному та економічному контекстах: прибічники концепції «мовного імперіалізму» вважають, що таким шляхом англосаксонські країни намагаються підсилити та закріпити своє глобальне світове домінування. Зауважимо, що у концептуальному відношенні теорія мовного імперіалізму виходить далеко за межи суто лінгвістичного контексту проблеми, залучаючи до сфери наукового обговорення соціально-політичні, економічні та культурологічні питання.

Одним із найбільш послідовних критиків мовно-культурного імперіалізму світове лінгвістичне товариство визнає англійського мовознавця Ричарда Філіпсона. Його загальновідома праця «Лінгвістичний імперіалізм» є найвпливовішим внеском у наукову розробку теорії мовного імперіалізму. Р.Філіпсон визначає сутність цього явища як «панування англійської мови, що утворилося та підтримується на основі встановлення …культурної нерівності між англійською та іншими мовами» [2, с. 47]. Р.Філіпсон вважає, що цілеспрямоване поширення англійської мови на планетарному рівні виконує роль інструменту досягнення глобального у світі домінування англосаксонських країн (передусім – Сполучених Штатів Америки).

Ґрунтуючись на концептуальних поглядах Й. Галтунга, Р. Філіпсон розмежовує домінуючий на планеті центр (потужні західні країни та їхні політичні та економічні інтереси) і підпорядковану центру периферію (слаборозвинуті країни).

Одним із засобів підпорядкування периферії центру є нав'язування периферії цінностей культури центру – західної культури. Причому англійська мова відіграє роль головного засобу в культурному проникненні центру в межи периферії. За думкою Р. Філіпсона, домінантність англійської мови узаконюють за допомогою двох механізмів: «англоцентризму», тобто етноцентризму носіїв англійської мови, що полягає в оцінці інших національних культур на основі своїх власних стандартів та критеріїв, а також «професіоналізму», який передбачає визнання та певну ідеалізацію методико-методологічних технологій, що використовуються в процесах реалізації ELT (навчанні англійської як другої або іноземної мови) [2, с. 47-48]. Причому Філіпсон стверджує, що як «англоцентризм», так і «професіоналізм» покликані легітимізувати нерівний розподіл політичних та економічних ресурсів між центральними англомовними державами та країнами, що розташовані на периферії англомовності. За думкою Р.Філіпсона, просування англійської мови у світовий лінгвістичний простір відбувається виключно в інтересах Центру.

Аналогічних поглядів на проблему сучасного англомовного імперіалізму додержується і британська дослідниця Т. Скутнабб-Кангас. Для характеристики лінгвістичного імперіалізму вона використовує термін «лінгвіцизм», який, за її думкою, уявляє собою певні «ідеології та структури, що використовуються для легітимізації, вдосконалення та відтворення нерівноправного розподілу влади та ресурсів (як матеріальних, так і нематеріальних) між групами, які визначаються на мовній основі» [3, с. 13].

Водночас Т. Скутнабб-Кангас пропонує використовувати у мовному науковому обігу таке поняття, як «лінгвістичні людські права», що означає суверенне право всіх народів та окремих людей вживати у спілкуванні з іншими людьми рідну мову.

Слід зауважити, що деякі науковці розглядають мовний імперіалізм як складову частину так званого «культурного імперіалізму» (термін було запропоновано в 1950-х роках французьким дослідником Ф. Фаноном). Багато науковців вважають, що поширення та затвердження західної (переважно англомовної) культури можна розглядати як форму встановлення невоєнної гегемонії. Американський науковець Дж. Томлінсон вважає, що одним із суттєвіших культурних наслідків імперіалізму є мовна практика, а глобальне поширення західної культури у сучасному світі тлумачить як нову форму імперіалізму [4, с. 23-28]. Саме тому в багатьох країнах поширення західних культурних цінностей вважають імперіалістичним замахом на їхню національну і навіть цивілізаційну ідентичність.

Деякі мовознавці стверджують, що глобальне поширення англійської мови не тільки скорочує можливості розвитку інших мов, але й створює пряму загрозу самому їхньому існуванню. У багатьох колишніх колоніях в Азії та Африці поширена думка про те, що англійська мова є основною причиною «мовної смерті» у цих державах; інколи її навіть звинувачують у здійсненні «мовного геноциду». Наприклад, авторитетний американський лінгвіст Дж.Фішман вважає, що сучасні глобально домінантні мови (в першу чергу – англійська) є «вбивцями інших мов» [7, с. 49], тобто вони зумовлюють маргіналізацію та поступове вимирання цих мов. За його думкою, відбувається заміщення англійською мовою багатьох малих мов, що призводить до їхнього поступового витіснення із світового лінгвістичного простору. Зауважимо, що у світі малих мов склалася досить загрозливе становище. Так, наприклад, М.Краусс вважає зовсім не виключеною таку ситуацію, коли «наступне століття (XXI-ше. – Т.К.) побачить смерть чи приреченість на зникнення 90% людських мов» [13, с. 7] на нашій планеті. Певною мірою відповідальність за наслідки цієї ймовірної лінгвістичної катастрофи можна покласти виключно на процес глобального поширення англійської мови. З цього приводу англійський лінгвіст Д. Греддол пише: «У 21 столітті відбуваються серйозні зміни в світовій ієрархії мов. Англійська досить рідка є основною або прямою причиною загибелі мов, але її важливість, її тісний зв'язок з соціально-економічними змінами, що відбуваються у країнах, що розвиваються, можуть зробити її мішенню для тих, хто виступає проти знищення культурного різноманіття, яке само по собі виключає зникнення мов. Було б не дивно, якщо б антианглійські рухи в усьому світі почали асоціювати із піднесенням ролі англійської мови» [12, с. 69]. Підтвердження справедливості цього висновку саме і виступає дискусія серед соціологів та мовознавців з приводу ролі англійської мови як знаряддя імперіалістичного неоколоніалізму.

Відомий лінгвіст А.Пеннікук також висловлює сумніви відносно позитивної ролі світового поширення англійської мови [див.: 5].

Він розглядає цілеспрямований та керований процес розповсюдження знання англійської мови як продовження імперіалістичної політики колоніалізму. Але водночас він вважає занадто радикальними концептуальні погляди К.Філіпсона, який, за думкою Ф.Пеннікука, залишає за межами своєї наукової уваги мотивацію дій тих людей і народів, що добровільно обирають користування саме англійською мовою [6]. Адже на індивідуальному рівні володіння англійською мовою відкриває перед кожною людиною нові можливості, розширює її кругозір і сприяє більш ефективному задоволенню її актуальних потреб та повсякденних інтересів. Саме тому вивчення англійської мови так приваблює багатьох людей .

Слід також зауважити, що саме англійська мова необхідна кожній людині для оволодіння сучасними науковими знаннями та технологіями, для здобуття якісної професійної освіти та навіть для виконання своїх службових обов'язків. Разом з тим слід пам'ятати, що в сучасному інформаційному середовищі людина не може почуватися впевнено без знання англійської мови, адже навіть комп'ютерна термінологія побудована переважно саме на англомовному базисі.

Водночас необхідно звернути увагу на те, що у сучасному світовому науковому співтоваристві відбувається досить гостра дискусія довкола проблеми мовного імперіалізму (у контексті її екстраполяції на процес світового розповсюдження англійської мови). Цей факт переконливо свідчить про те, що концепція мовного імперіалізму в контексті поширення англійської мови як глобальної викликає певний інтерес у світового лінгвістичного співтовариства.

Досить велика група науковців взагалі заперечує імперіалістичний (у негативному розумінні цього визначення) характер поширення англійської мови як засобу інтернаціонального спілкування у період глобального розвитку людства. Особливо активне заперечення викликають звинувачення англійської мови у тому, що вона спричиняється до обмеження прав або навіть до зникнення мов малих етносів. Так, наприклад, англійський мовознавець А.Долбі пояснює загрозу зникнення малих мов не світовим домінантним становищем англійської, а розвитком великих централізованих політичних одиниць в сучасному людському суспільстві [8, с. 290-298].

А. Долбі також висловлює припущення, що основну загрозу для існування малих мов утворюють ідеологічні парадигми національних держав, що часто призводить до мовного націоналізму. В цих державах, як правило, підкреслюють необхідність етнічної та мовної єдності, що і призводить до витискання мов національних меншостей на узбіччя розвитку.

Аналогічної думки щодо захисту мовних прав народів притримується і відомий мовознавець М. Холбороу. Він вважає, що концепції такого захисту можуть бути використані місцевими елітами (особливо в країнах Африки та Східної Європі) як привід для обмеження мовних прав національних меншин [див.: 9]. Адже цілком зрозуміло, що мови (особливо ті, що мають державний статус) виступають знаряддям політичної влади. Адже мовний аспект відіграє вирішальну роль у проведенні пропаганди панівних (або таких, що прагнуть стати панівними) у певній державі політичних поглядів, у формуванні громадської думки і особливо - у діяльності засобів масової інформації. Тому у багатьох країнах (передусім – пострадянських) володіння державною мовою є вирішальною передумовою при призначенні людини на адміністративні посади, або навіть при наданні їй певних політичних прав чи права громадянства.

У деяких країнах неоднозначне ставлення до англійської мови пояснюється тим, що нерівномірне володіння цією мовою у суспільстві може впливати на баланс влади між різними етнічними групами населення. Так, австралійський мовознавець А.Пеннікук стверджує, що така неоднозначна ситуація склалася в Малайзії, населення якої очікувало, що прийняття малайської мови як офіційної сприятиме підсиленню політичного та господарського впливу місцевої етнічної громади. Але дуже швидко з'ясувалося, що саме багатомовна компетентність китайців сприяє їхньому економічному успіху. У даний час у громадській думці Малайзії переважає думка про те, що недостатній доступ малайців до англійської мови перешкоджає молодим малайцям на шляху до життєвого успіху [6, с. 177].

Тому у багатьох країнах владні еліти небезпідставно побоюються, що зростання прихильності населення до англійської мови та процесам її поширення може призвести до непередбачуваних політичних наслідків, а також до порушення традиційних відносин у державі як у соціальному інституті. Адже ці відносини ґрунтуються на вже визначеній мовній основі.

Слід зауважити, що у більшості суверенних держав, які утворилися внаслідок розпаду Радянського Союзу та на його геополітичних уламках, відбувається цілеспрямоване витіснення російської мови національними мовами із практично всіх сфер суспільного життя. Однак внутрішньополітична лінгвістична стратегія цих новоутворених держав, спрямована на пріоритетне затвердження та поширення виключно національної мови, не залишає достатнього вільного місця для засвоєння населенням та розповсюдження у суспільстві іноземних мов (зокрема - англійської).

Отже, в цих державах ми спостерігаємо прояви саме того політико-лінгвістичного феномену, який А.Долбі визначає як «мовний націоналізм», що уявляє собою ідеологію і політику, спрямовану на затвердження монопольного пріоритету однієї національної мови за рахунок інших.

Водночас мова виступає ефективним знаряддям поширення гуманітарних цінностей, затвердження певного способу мислення та повсякденного людського життя. Тому після Другої світової війни, коли вплив Сполучених Штатів був поширений на розвиток практично всіх країн світу, англійська мова перетворилася на ефективний засіб глобального просування та пропаганди американського способу життя. Цей процес одержав назву «вестернізації» (хоча його і називали «західним впливом», однак він означав поширення саме американських цивілізаційних цінностей, тобто являє собою «американізацію»). Як писав з цього приводу Дж. Штайнер, «англійська мова діяла як свідчення американської могутності та англо-американських технологій і фінансів». Однак, продовжує Штайнер, світове поширення англійської мови не залишає «місця думкам про те, що англійська мова втілює в життя почуття надії. Весь світ є світом масового споживання, міжнародного обміну, мистецтва, конфлікту поколінь, технократії – все це прийшло в світ через англійську мову, через англійські вислови чи мовні навички» [11, с. 469].

У багатьох країнах відбувається своєрідна маркетингова кампанія, в ході якої англійська мова

рекламується як мова влади, засіб досягнення успіху і суспільного престижу. Як пише з цього приводу Р.Філіпсон, «глобальна мова розглядається як така, що «відкриває двері», а це, в свою чергу, підживлює попит на англійську мову. Цей попит відображає… надію, що досконале знання англійської мови приведе до процвітання та… гедонізму, до якого мають доступ лише привілейовані в цьому світі і який відтворюється в голлівудських фільмах, відео…, а також у рекламі, що виготовляється на замовлення транснаціональних корпорацій» [10, с. 102]. Реклама соціально-економічних та культурних досягнень західного світу значно підвищує привабливість вивчення англійської мови і водночас накидає людині певні життєві принципи, орієнтує її на додержання конкретних етичних стандартів, формує її спосіб життя.

Отже, у суспільній свідомості багатьох народів світу цілеспрямовано формується переконання у тому, що знання англійської мови є певна передумова досягнення матеріального добробуту чи навіть багатства. Там чином створюється ілюзорне уявлення про те що, бідність може бути наслідком відсутності доступу народу або людини до міжнародної мови світової еліти.

Із цього твердження випливає той незаперечний факт, що англійська мова виступає як інструмент просування «вестернізованої» масової культури, західних цивілізаційно-культурних уніфікованих уявлень та соціально-політичних стандартів у світовий простір. Адже глобалізація світових відносин вимагає уніфікації основних параметрів розвитку всіх країн, що беруть участь у її процесах.

Однак агресивний наступ американізованої масової культури, нав'язування західних гуманітарних цінностей викликає у багатьох народів незадоволення та навіть спротив, оскільки вони вбачають у цьому загрозу своїм власним національним цінностям, релігійним та побутовим традиціям.

Особливо негативне ставлення до лінгвістичної інтервенції англійської мови виявляють народи, що належать до ісламського цивілізаційного кола. Адже політичні, культурні та побутові традиції цих народів разюче відрізняється від західних стандартів суспільного життя. Тому вторгнення уніфікованих західних цінностей у сферу традиційних національних людських взаємовідносин викликає у багатьох народів світу не тільки пасивне незадоволення, але й активну протидію. Вони розглядають це як вияв імперіалістичної політики стосовно власних цивілізаційних цінностей.

Однак неприйняття цими народами західної культури поширюється і на процес розповсюдження англійської мови, який вони розцінюють як знаряддя імперіалістичної агресії, як загрозу власним цивілізаційним цінностям.

Водночас неприйняття англійської мови в деяких країнах світу пояснюється і причинами суто економічного походження. Серед багатьох суспільствознавців та лінгвістів у країнах, що розвиваються, досить поширеним є переконання у тому, що поширення англійської мови значно загострює проблему нерівності країн та окремих людей.

Вони вважають, що поширення англійської мови стимулюють та підтримують різнопланові міжнародні групи (зокрема – транснаціональні корпорації), які ставляться до неї як до інструменту колонізації і як до експортного товару. За їхньою думкою, саме поширення англійської мови здатне посилити розрив у можливості поліпшення життєвих можливостей між сільським та міським населенням, розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, а також між елітами і основними масами населення. Англійська мова дозволяє забезпечити якіснішу освіту для незначної меншості населення і в той же час перешкоджає взаємодії між наукою і суспільством, що гальмує розвиток та впровадження нових технологій [див.: 12, с. 36-38].

Слід також звернути увагу і на те, що опоненти поширення англійської мови як міжнародного засобу інтернаціональної комунікації апелюють і до такого аргументу, як формування нерівності різних народів у сфері інформаційних технологій. За їхньою думкою, англійська мова, її глобальне поширення сприяють поглибленню світової інформаційної нерівності. Адже в сучасних умовах інформація має статус високо ліквідного товару, тому попит на неї надзвичайно великий. Однак доступ до цього товару може бути обмежений саме лінгвістичними засобами. Так, Д.Греддол пише: «Інтернет – це не зовсім глобальний демократичний ресурс, як це про нього стверджують. Для людей в країнах, що розвиваються, доступ до знань є дорогою, проблематичною справою і зростає стурбованість, що нерівний доступ до інформаційних технологій буде створювати нові відмінності між бідними на інформацію і інформаційно багатими» [12, с. 79].

Однак поряд із матеріальними обмеженнями доступу до якісної інформації існують і перешкоди суто мовного порядку: адже користування ресурсами інформаційних мереж вимагає досить ґрунтовного знання англійської мови.

В цьому опоненти англійської мови також вбачають імперіалістичну сутність її поширення, оскільки вважають, що монопольне становище англійської мови у інформаційному просторі обмежує можливості застосування інших мов та підсилює інформаційну нерівність народів. Як писав з цього приводу Д. Греддол, «англійська мова бере непряму участь у реструктуризації нерівності в усьому світі, а також у зникненні менш поширених мов. Соціальні та політичні наслідки цих процесів непередбачувані: разом вони уявляють одну із багатьох проблем у довгостроковому прогнозуванні» [12, с. 98]. Враховуючи суто пропагандистський ефект заяв такого роду, можна стверджувати, що звинувачення англійської мови у причетності до консервації нерівності країн та народів у світі може значно збільшити число прихильників теорії мовного імперіалізму.

Однак закономірний розвиток багатогранних світових міжнародних зв'язків в епоху глобалізації об'єктивно вимагає кардинальних змін у системі інтернаціональних комунікацій, формування її єдиної лінгвістичної основи. Тому надання англійській мові статусу світового засобу спілкування країн та народів практично не моє більш-менш прийнятної альтернативи.

Таким чином, концепція мовного імперіалізму певною мірою розкриває соціально-політичне та економічне значення мов і владних відносин між носіями різних мов у межах загальносвітової глобальної системи. Критиці з позицій теорії лінгвістичного імперіалізму піддається перш за все процес поширення англійської мови як загальновизнаного засобу міжнародного спілкування.

Бібліографічні посилання

1. Кристал Д. Английский язык как глобальный [Текст] / Дэвид Кристал ; пер. с англ. – М. : Издательство «Весь Мир», 2001. – 240 с.

2. Phillipson R. Linguistic Imperialism [Text] / Robert Phillipson. – Oxford: Oxford University Press, 1992. – 324 p.

3. Skutnabb-Kangas Tove. Multilingualism and education of minority children [Text] / Skutnabb-Kangas Tove. – L. : 1988. – 289 p.
4. Tomlinson J. Cultural Imperialism: A Critical Introduction [Text] / John Tomlinson. – Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1991. – 312 p.
5. Pennycook A. D. English and the Discourses of Colonialism [Text] / A. D. Pennycook. – N.-Y. : 1998. – 186 p.
6. Pennycook A. The Cultural Politics of English as an International Language [Text] / Alastair Pennycook. – L. : Longman, 1994. – 446 p.
7. Fishman D. Can Threatened Language Be Saved? [Text] / D. Fishman. – Clevedon Multilingual Matters, 2000.
8. Dalby A. Language in Danger. The Loss of Linguistic Diversity and the Threat to Our Future [Text] / A. Dalby. – Colombia University, 2002. – 329 p.
9. Holborow M. The Politics of English [Text] / M. Holborow. – Sage, 1999.
10. Phillipson R. Linguistic Imperialism – African perspectives [Text] / Robert Phillipson // English Language Teaching Journal. – 1996. – 50 (2). – P. 160–67.
11. Steiner G. After Babel: Aspects of Language and Translation [Text] / G. Steiner. – Oxford University Press, 1975. – 520 p.
12. Graddol D. The Future of English: A guide to fore casting the popularity of the English language in the 21-st century [Text] / David Graddol. – The British Council, 1997. – 66 p.
13. Krauss M. The World's Language in Crisis [Text] / M. Krauss. – Language 60, 1992. – P. 4–10.

Козак Т. М. Теория лингвистического империализма как реакция на глобальное распространение английского языка.

Глобальное распространение английского языка воспринимается неоднозначно в разных странах. Концептуальной основой, которая бы объяснила сопротивление распространению английского стала теория лингвистического империализма. Сторонники этой теории считают, что через язык англосаксонские страны усиливают свое мировое доминирование. Английский выступает и инструментом проникновения в культуру, а потому рассматривается этносами, как попытка подавить их национальную идентичность.

Ключевые слова :английский язык, язик международного общения, лингвистический/языковой империализм, глобализация, средство международного общения, языковые права.

Kozak T. The theory of linguistic imperialism as the reaction to glob al spread of English.

The Global Spread of English which is perceived quite differently in different countries is highlighted. The essence of resistance to the spread of English which has acquired the conceptual framework in the well-known theory of "Linguistic Imperialism" is revealed. The supporters of this theory consider that in this way Anglo-Saxon countries are trying to strengthen their world domination. It is emphasized that English, on the one hand, performs the functions of the means of international communication, whereas on the other, acts as the means of cultural penetration into civilizational environment of other languages.

Key words: English, the language of international communication, linguistic imperialism/language imperialism, globalization, the means of international communication, linguistic rights.

Надійшла до редколегії: 21.04.14 р.

УДК: 32: 008 (477)

В. В. Козьма

Національний університет фізичного виховання і спорту України, м. Київ

ДОБРОБУТ НАЦІЇ - КЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто особливості формування та функціонування середнього класу в Україні як одного з головних акторів на соціально-політичній сцені від успішної «гри» якого напряму залежить економічний розвиток та, відповідно, добробут всієї нації. Аналізується значимість середнього класу в процесі зниження соціальної напруги в суспільств, його світоглядні та політичні орієнтири.

Ключові слова: клас, середній клас, добробут, стабільність, цінності.

Будь-яка політична сила що прагне прийти до влади в своїй передвиборчій програмі запевняє нас, виборців, що саме ця політична сила чи саме цей політик нарешті зможе забезпечити нам достойний рівень життя та добробут всієї нації. Відсіваючи зерно від полови спробуємо проаналізувати, а що саме може слугувати отим універсальним показником добробуту. Які об'єктивні критерії дають змогу визначати ступінь добробуту того чи іншого суспільства? Що саме може бути тим лакмусовим папірцем, який визначає зрілість так званої «держави добробуту» і чим саме багата така держава? На нашу думку, головним чинником, що може вказувати на багатство чи достаток нації є наявність в такому суспільстві широкої верстви заможних людей, мова йде про існування значної кількості середнього класу. «Саме велике зло вже відбулось, коли є бідні, яких потрібно захищати, і багаті, яких треба стримувати. Тільки у відношенні до людей з середнім достатком закони діють зі всією силою; вони в рівній мірі безсильні і проти скарбів багача і проти злиднів бідняка; перший їх обходить, другий від них вислизає; один рве павутиння, а другий через нього проходить.

Ось чому одна з самих важливих справ Уряду: попереджати надмірну нерівність станів, не віднімаючи при цьому багатств у їх власників, але позбавляючи всіх інших можливості накопичувати багатства; не будувати притулки для бідних, але захистити громадян від можливості перетворення на бідняків »[3, с. 124].

У будь-якому суспільстві є багаті, бідні та середні, питання тільки в їх кількості. Сучасна схема класового поділу виглядає таким чином: 25% – багатих, 25% – бідних та 50% – середніх. Такий (чисто теоретичний) розподіл вказує на стабільний здоровий розвиток суспільства. Як правило, в розвинених країнах світу, відсоток середніх значно перевищує показник в п'ятдесят відсотків.

Аналізуючи роль та значення середнього класу в сучасному суспільстві, переважна більшість дослідників сходяться в оцінках його стабілізуючої функції. Наявність потужного середнього класу – основна гарантія стабільності суспільства і навпаки – його відсутність може бути показником потенційної напруги і, відповідно, таке суспільство більш вразливе. Соціальна нерівність, відсутність середнього класу, як правило, призводять до необхідності встановлення авторитарних режимів політичної влади, жорстких форм правління. Тоді як наявність сильного (економічно, та політично свідомого) середнього класу дає можливість проводити ліберальні та демократичні зміни в країні.

Про стабілізуючу роль середнього класу написано багато в західній соціально-філософській та

політологічній літературі. Проте, важливо зазначити, що не завжди обґрунтування такої ролі базувалося на об'єктивних засадах. Дослідники при цьому часто керувалися не пізнавальним інтересом, а виходили з певного ідеологічного замовлення. Однак, безумовно, стабілізуюча функція середнього класу має і свої об'єктивні причини.

Твердження про стабілізуючу функцію середнього класу вперше з'являються у працях класиків теорії соціальної стратифікації. Навіть К.Маркс, який ігнорував проблему середнього класу в принципі, мусив визнати, що останній складає основу влади пануючих соціальних класів [1. с. 636]. Апогею ця думка досягає в 1950-х роках в працях північноамериканської структурно-функціональної школи. На іншому боці Атлантики теорії «нівельованого суспільства середнього класу», «суспільства споживання», «безкласового суспільства» набувають неабиякої популярності. Наприклад, на III Всесвітньому соціологічному конгресі представницькою групою соціологів, зокрема Т.Маршаллом, було заявлено про природну смерть класів в класичному розумінні та виникнення суспільства середнього класу. Для обґрунтування цієї теорії використані наступні аргументи:

- ліквідації принципових відмінностей, перш за все нерівності між людьми, сприяв процес набуття всіма членами сучасного суспільства рівного соціального статусу, загального громадянства та прав;
- соціальний статус та, відповідно, траєкторія життя, яка характерна для традиційних суспільств, змінюється тепер статусом заснованим на досягненнях, мобільність стає необмеженою, причому як «вверх» так і «вниз» по соціальній ієрархії;
- під дією процесів «відмирання держави», «дифузії власності», «децентралізації влади» в індустріальному суспільстві зникає панування людини над людиною;
- зміщення значної частини економічно активного населення в сектор послуг під дією науково-технічної революції та викликаних нею соціальних змін призвело, з одного боку, до зменшення кількості робітників, зайнятих в традиційних галузях промисловості, з іншого – до чисельного збільшення білих комірців та кваліфікованих робітників, яких тепер почали зараховувати до середніх верств (в залежності від методів підрахунку ця цифра може коливатися від 50 до 80 відсотків);
- сам факт розміщення середнього класу в середині класової ієрархії сприяє зняттю напруги між полярними соціальними групами (між бідними та багатими);
- економічний добробут середнього класу стримує його включення в радикальні соціально-політичні рухи. Одній частині середнього класу властиве індиферентне відношення до політики, іншій – підтримка центристських громадських рухів та політичних партій;
- найбільш характерним терміном, який дозволяє визначити соціально-політичний статус середнього класу, є категорія «консерватизм».

Формування середнього класу напряму пов'язане з нейтралізацією зростаючої соціальної нерівності, яка призводить до соціальних конфліктів в суспільстві та перешкоджає стабільному розвитку. Виникає питання: якщо не збільшується прошарок середньої верстви то до яких наслідків призведе різке розшарування суспільства та, зокрема, збільшення кількості бідних людей? І як довго в часі може існувати такий стан речей ?

Таке суспільство ніколи не буде стабільним. В ньому будуть постійно виникати різноманітні конфлікти. Найбідніше населення навряд чи стане соціальною базою реформ які проводяться в країні, без підтримки та масового залучення цієї верстви населення неможливе жодне реформування.

У зростанні соціальної поляризації можемо спостерігати ознаки соціальної, а потім і фізіологічної деґрадації основної маси населення. Найбідніші верстви знаходяться за межею фізіологічно допустимого мінімуму споживання. Для них доступними є тільки мінімальні речі для підтримання життєдіяльності. Вчені різних країн світу зауважують одну спільну закономірність: чим бідніше людина, тим вона економічно пасивніша. Щоб розпочати свою справу, необхідно мати стартовий капітал. Шляхи вирішення цього питання, які пропонуються нашою державою, відчутних результатів не дали і дати не можуть. Монополізація української економіки великим бізнесом практично знищує в зародку середній та малий бізнес. Сфера діяльності такого підприємництва обмежена, левова частка з них працює за схемою «купи-продай».

У політичному відношенні такі люди піддаються легкому впливу різноманітних радикальних сил які закликають до негайного вирішення всіх проблем в суспільстві крайніми методами. Політичні орієнтири цієї верстви схильні до пошуку винних у своїх бідах та негараздах, неабиякого поширення набувають перерозподільні настрої, ідеалізування «сильної» руки, тощо. Саме такі настрої у буремні роки революції та громадянської війни в Україні в 1917-20-х роках минулого століття майже повністю знищили прошарок середніх верств, перш за все власника землі. Остаточно цей процес був завершений страшним голодом 1932-33 років.

Невеликий прошарок середнього класу, який за роки незалежності України, покладаючись тільки на власні сили, зміг пробитися крізь товщу державного бетону (за різними підрахунками ця цифра становить сьогодні 10-12%) , як і на початку XX століття, знову стоїть на межі свого існування, хіба що чинники що спричинили цей процес дещо інші. Сьогодні він розмивається під тиском світової фінансово-економічної кризи, виживає в умовах олігархічно-монополізованої економічної системи. Відсутність державної допомоги, податковий тиск, тотальна корупція та рейдерські захоплення, недоступність дешевого кредитування призводять до масового закриття або скорочення виробництва перш за все у малому та середньому бізнесі. Викликають здивування ті методи боротьби із наслідками фінансово-економічної кризи які свого часу пропонував український уряд. Це, зокрема: посилення податкового тиску, збільшення акцизних зборів з усіх видів пального, значне підвищення кредитних ставок і т.п. В свою чергу це призводить до подорожчання транспортних послуг, зростання цін на всі види товарів та послуг. І так по колу двадцять два роки підряд. Подібні «антикризові програми та реформи» завдають відчутного удару перш за все по середньому класу. Наслідком таких дій стає загострення і без того болючих питань соціального розшарування, збідніння та деградація масових верств населення. Мова йде про виживання а не про розбудову «держави добробуту». Знищивши під корінь паростки середнього класу, Україна може зіткнутися з вкрай небажаним для суспільства соціальним конфліктом, перерозподільними настроями, зростанням криміналітету тощо. Якщо колесо історії і справді обертається по колу, то може хоч колію варто змінити? В Україні це колесо попало в такий яр, виїхати з якого можна тільки об'єднавши спільні зусилля всієї нації і, що найголовніше, замінити «старий» двигун,

але це тема зовсім іншої розмови. Сьогодні, зі зміною влади, після трагічних подій осені 2013 та зими 2014 року, покладаємо надію на новий уряд який в своїй програмі задекларував проведення кардинальних реформ.

Для забезпечення стійкого розвитку суспільства важливо визначення умов, за яких такий розвиток може бути можливим. Про такі умови писав свого часу П. Сорокін [2, с. 175]. Він встановив, що стійкість суспільної системи залежить від двох основних параметрів: рівня життя більшості населення та ступеню диференціації прибутків. Чим нижче рівень життя та добробуту і чим більша різниця між бідними та багатими, тим популярніші заклики до зміни влади та перерозподілу власності з відповідними практичними діями. Наявність же чисельно-розвиненого середнього класу в країні вказує на те, що основні параметри суспільства збалансовані та стійкі.

Стабілізуюча роль середнього класу проявляється в різних аспектах:

- в процесі зниження соціальної напруги в суспільстві;
- в діяльності представників цієї верстви як акторів перетворень, що відбуваються в країні;
- в формуванні нової ідеології та суспільної психології, адаптованої до змінних умов економічного життя.

В свою чергу, кожне з розглянутих направлень багатоаспектне.

Що характеризує наявність значного середнього класу в суспільстві? Те, що більша частина населення має достатній рівень прибутку, що відповідно дозволяє їм мати високий рівень споживання, формує достойний спосіб життя (гарні житлові умови, якісне харчування, наявність побутової техніки, меблів, автомобіля, користування послугами платної медицини тощо). Крім того, наявність розвиненого середнього класу вказує на те, що більшість населення має достатньо високий освітній рівень, який дозволяє отримувати високу заробітну плату за свою інтелектуальну працю. Якщо в суспільстві переважна більшість людей належить до середнього класу, то це означає, що в цьому суспільстві їм забезпечується гарний рівень життя, а люди задоволені тими умовами, які існують в такому соціумі. Все вище сказане призводить до стабільності такого суспільства та одночасно створює передумови для подальшого прогресивного розвитку.

Люди середнього класу при подібній стабільності прагнуть не тільки зберегти свій статус-кво, але і створити в самому суспільстві систему ґарантій, які здатні виключити негативні перепади суспільного розвитку.

Сучасний український середній клас не володіє в повній мірі всіма розвиненими характеристиками середнього класу в західному розумінні. В силу своєї відносної небагаточисельності, нестійкості він ще не може виступати в повній мірі соціальним стабілізатором. Більше того, саме суспільство ще не створило умов, які могли б привести до стабільного зростання середнього класу. Сьогодні йому самому доводиться боротися з державно-бюрократичним апаратом, щоб створити подібні умови. А внаслідок останньої світової фінансово-економічної кризи і взагалі мова йде про можливість існування цієї верстви в нашій країні. Разом з тим, як показує досвід розвинених країн, в середнього класу, насправді є могутній потенціал, який ще чекає свого часу щоб стати локомотивом справжніх перетворень в нашій країні.

Так, говорячи про потенційну значимість середнього класу в процесі зниження соціальної напруги в суспільстві, можна відмітити вагому роль середнього класу при вирішенні проблеми з безробіттям, тобто у справі забезпечення зайнятості населення. Мова йде, перш за все, про створення робочих місць в малому та середньому бізнесі, про забезпечення відповідних прибутків тих, хто зайнятий в такому бізнесі. Крім того, малий та середній бізнес впливають на вторинну зайнятість населення. Вторинна зайнятість в умовах трансформування економіки розглядається як один з головних засобів адаптації людей до існуючих реалій.

Стабілізуюча функція середнього класу проявляється також у формуванні та транслюванні певних ціннісних орієнтацій, в тому числі і власних поглядів на економічні та політичні перетворення. Так, ідеалом у економічній сфері розвитку країни, для більшості представників середнього класу є економіка, в основі якої лежить розвиток приватної власності з елементами державного регулювання. У політичній сфері – це, перш за все, гарантія прав та свобод, недоторканість приватної власності, цінності демократії та відкритого суспільства тощо.

Прагнення зберегти свій соціальний статус, матеріальне становище, змушують представників середнього класу бути досить обережними в оцінках соціально-економічної ситуації в країні і підтримувати як правило ті політичні сили, програми яких направлені на зміцнення стабільності та прогнозованості.

Середній клас, не виробивши власної ідеології, намагається бути політично та ідеологічно нейтральним. У всіх його прошарках більшість складають ті, хто взагалі себе ідеологічно не ідентифікує з жодною політичною течією. Політологи говорять про низьку політичну активність середнього класу.

У будь-якому розвиненому суспільстві середній клас, визначаючи свій політичний вибір, багато в чому впливає на політичні орієнтири всього суспільства. Він виступає в якості ретранслятора базових ціннісних установок, моделей поведінки, ідейно-політичних та електоральних орієнтацій тощо. Середній клас транслює зразки поведінки, які зумовлюють стійкість суспільства, стабільність його функціонування. Світоглядні орієнтири цього класу протистоять субкультурі бідності з її підвищеною агресивністю та озлобленістю, культом сили та рівності, звинуваченнями інших у власних бідах, специфічному розумінню успіху в житті тощо. Культура середнього класу виступає з інших позицій, вона направлена на закріплення власного успіху, пропагує культ опори на власні сили, ділову активність тощо.

Стабільність в суспільстві передбачає також існування вертикальної мобільності між різними соціальними верствами. Проте, процес модернізації українського суспільства ніяк не супроводжується збільшенням такої мобільності. Утримується «закритість» вищих соціальних груп незалежно від проведення реформ. Продовжує зростати прірва не тільки між нижчою та вищою верствою суспільства а й між середніми та вищими верствами. Перехід з середньої верстви до вищої стає практично неможливим.

У своєму нинішньому стані середні верстви України не можуть виступати в якості соціального стабілізатора суспільства та носія суспільного проґресу. Для цього їм не вистачає економічної незалежності, високого достатку та стимулюючих інституціональних умов ділової та творчої діяльності.

В Україні склалася ситуація коли, «старі» верстви

середнього класу, які не змогли пристосуватися до нових реалій новоствореної економіки, опинилися, саме за економічними показниками, виключеними із середнього класу ринкового типу. Хоча за рівним освіти, професійними ознаками вони при сприятливому економічному розвитку могли б ввійти до складу середнього класу сучасного типу. За своїм економічним станом ці верстви належать до нижчого класу, а по способу життя та культурі – до середнього. А це означає, що у середнього класу в Україні є величезний потенціал, який складається із тих верств, які раніше відносились до середнього класу неринкового типу.

Таким чином, з одного боку, наявність розвиненого середнього класу свідчить про стабільність того суспільства, в якому він існує, з іншого − саме існування та функціонування середнього класу створює подібну стабільність в суспільстві, а саме:

- із-за наявності великої кількості людей, які належать до такого класу, володіють достатнім рівнем прибутку, що забезпечує їм достойний рівень життя і які прагнуть зберегти та примножити встановлений статус-кво;
- із-за високого освітнього рівня, що дозволяє пов'язувати із середнім класом модернізаційні ефекти суспільного життя;
- із-за ділової активності цих верств, чий бізнес передбачає бути акторами економічного та суспільного життя в цілому;
- із-за соціального потенціалу середніх верств (вплив на рівень зайнятості через малий та середній бізнес, рівень споживання та його якісні характеристики, освоєння тих сфер бізнесу, які не доступні або не вигідні великим фірмам, трансляція певних центристських ідей та ідеалів індивідуальної активності тощо);
- із-за особливого соціально-просторового положення середнього класу в соціальній структурі, що дозволяє йому бути соціальним буфером між нижчими та вищими верствами суспільства, знімати соціальну напругу, виступаючи каналом вертикальної мобільності.

До середнього класу входять, як правило ті, хто має економічну незалежність (володіє підприємством, фірмою, офісом, приватною практикою, своєю справою) або чітко виражену професійну орієнтацію (вчені, адвокати, менеджери середньої ланки тощо). Це саме ті функції, які суспільством не тільки високо цінуються, але і високо оплачуються.

У підсумку зазначимо, що соціальна структура українського суспільства суттєво відрізняється від західних. Якщо там середні класи одночасно є носіями національної культури, організаторами соціального дискурсу верхів та низів, ґарантами соціальної стабільності суспільств, то в Україні ці функції якщо і виконуються, то тільки частково, різними суб'єктами і тому малоефективні.

У нормальному ринковому суспільстві більшу частину прибутків повинен приносити середній клас (самий масовий платник податків). Відповідно, чим більший середній клас, тим більша податкова база, тим більше передумов для розбудови «держави добробуту» та збагачення всієї нації. В соціально-економічному плані середні верстви виступають носіями тенденції стирання протиріч між змістом праці різних професій, міським та сільським способом життя тощо. У сфері сімейних відносин середні верстви є провідником традиційних цінностей, поєднуючи їх з орієнтацією на рівність для чоловіків та жінок в освітніх, професійних та культурних відношеннях. В політичному плані для них характерним є незначне розшарування навколо центру політичного спектру, що робить їх оплотом стабільності, еволюційного характеру суспільного розвитку, створює сприятливі умови для формування та функціонування громадянського суспільства.

Тому, без перебільшення, можна назвати середні верстви справжніми гарантами соціально-політичної стабільності та економічного процвітання суспільства – їх роль в цій якості була б особливо корисною для сучасної України.

Бібліографічні посилання

1. Маркс К. Теории прибавочной стоимости (4-й том Капитала) [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. – Т. 26. – Ч. II. – С. 636.
2. Сорокин П. Голод и идеология общества. Квинтэссенция [Текст] / П. Сорокин. – М., 1990. – С. 743.
3. Руссо Ж.-Ж. Трактаты. О политической экономии [Текст] / Жан-Жак Руссо. – М. : Изд-во «Наука», 1969. – С. 124–125.

Козьма В.В. Достаток нации – главный элемент сталого развития.

Рассмотрены особенности формирования и функционирования среднего класса в Украине как одного из главных актеров на социально-политической сцене от успешной «игры» которого напрямую зависит экономическое развитие и,соответственно, достаток всей нации. Анализируется значение среднего класса в процессе снижения социального напряжения в обществе, его мировоззренческие и политические ориентации.

Ключевые слова: класс, средний класс, достаток, стабильность, ценности.

Kozma V. Prosperity nation - a key element was the development.

The peculiarities of formation and functioning of the middle class in Ukraine as one of the main actors on the socio-political scene on the successful «games» which depends directly on economic development and, accordingly, prosperity of the nation. Analyze the meaning of the middle class in the process of reducing social tension in society, its ideological and political orientation.

Key words: class, middle class, prosperity, stability and value.

Надійшла до редколегії: 12.04.14 р.

УДК 327(571)

О. Ю. Кондратенко

Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС СУЧАСНОЇ РОСІЇ: ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти зовнішньої політики РФ у контексті аналізу трансформацій її геополітичного статусу після розпаду СРСР. Також презентовано та проаналізовано бачення концепції євразійської геополітики різними авторами. Висвітлено геополітичну та геоекономічну діяльність Росії у площині її двох зовнішніх ключових векторів європейського та євразійського. Окремо звернуто увагу на економічні відносини РФ з АТР.

Ключові слова: геополітика, геоекономіка, геополітична стратегія, євразійська доктрина, Росія.

Зникнення одного з полюсів глобального протистояння у особі СРСР та інших держав-представниць світового соціалізму, призвело до незворотних «тектонічних зсувів» у світовому геополітичному просторі. Адже Росія втратила практично всі ознаки (за виключенням ядерного) наддержавності, які колись були притаманні СРСР. Попри все РФ намагається повернути собі статус держави, яка була б здатна приймати участь у формуванні багатополярного світу разом з такими потужними гравцями як США, Китай та ЄС. Ці наміри були зокрема підтверджені останніми подіями, пов'язаними з агресією РФ, результатом якої стала анексія Криму та дестабілізація ситуації в південних та східних областях України. Ряд сучасних експертів вбачають у таких кроках Москви наміри змінити парадигму сучасного світопорядку. Також останні звертають увагу і на фактичну відсутність ресурсів у Росії для забезпечення подібних трансформацій у світовій політиці. Відомо, що єдиним силовим аргументом зовнішньополітичного впливу, який дозволяє Москві поки що зберігати відносний паритет у відносинах зі США та іншими геополітичними центрами сили залишається ядерний арсенал. Російські представники консервативного підходу апелюють саме до ядерної зброї, котра ніби дозволяє РФ зберігати статус великої держави, слугуючи водночас стримуючим фактором від зовнішніх загроз і підтримки міжнародної безпеки в цілому. Невипадково, що концепція подальшого геополітичного розвитку РФ не виключає застосування ядерної зброї у випадку попередження зовнішньої агресії. Утім, чимдалі стає зрозуміло, що ядерна зброя перестає бути тим критерієм, який визначає потенціал сучасної держави та її міжнародний статус. Подібне можна сказати і про енергетичні засоби геополітичного впливу, які втрачатимуть своє значення по мірі інтенсифікації переходу держав на енергозберігаючі технології та альтернативні джерела палива. Як знаємо, показником потуги сучасної держави є статус у сфері інноваційних технологій у яких Росія не надто далеко просунулася. Все це змушує російський політичний істеблішмент активніше шукати шляхи оптимізації зовнішньополітичного розвитку своєї держави в умовах формування багатополярного світу. Геостратегічне положення Росії як правонаступниці СРСР, що кардинально змінилося після 1991 р. зумовило також реструктуризацію її стратегії. Остання має трансформуватися у відповідності до інтересів тепер регіональної держави. Все ж представниками політичних та наукових кіл було констатовано, що попри слабкі економічні позиції, РФ таки володіє потужними природними, економічними і військовими можливостями, котрі дають їй вагомі аргументи у відстоюванні своїх геополітичних пріоритетів.

Дедалібільшийінтерес науковцівпривертаєгеополітика з її претензіями перетворення на повноцінну науку. Цілком доречно навести слова політолога Ю. Гладкого котрий відзначає, що: «…Геополітика – це передусім аналітична оцінка «балансів» і «контрбалансів», що забезпечують відому стійкість між державами»[2,с.129]. Сучасну геополітику як процес тісно пов'язують з проблемою безпеки і лише консолідоване геополітичне бачення здатне мінімізувати ряд внутріполітичних проблем РФ з якими вона зіткнулася після розпаду СРСР. Не випадково окремі експерти наголошують на тому, що шлях до вирішення низки російських проблем лежить в самій площині геополітичного освоєння російського простору [4, с.57].

Геополітику можна розглядати як певну сферу знань стосовно зовнішньополітичного розвитку держави чи групи держав, навчальну дисципліну, науку тощо. Сьогодні геополітика як порівняно молода галузь стала об'єктом прискіпливої уваги вітчизняних та зарубіжних вчених. Варто розпочати з російських дослідників, оскільки їх розвідки безпосередньо пересікаються з тематикою нашої статті. Зокрема російська геополітична думка представлена роботами таких вчених як: К. Гаджиєв, Ю. Гладкий, В. Дергачов, О. Дугін, С. Панарін, К. Сорокін тощо.

Не менш активно моніторять проблему російської геополітики у своїх розвідках зарубіжні політологи як то: Дж. Най, З. Бжезинський, Р. Кохейн, А. Коен, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон, Дж. Шерр та ін.

Не оминули своє увагою проблеми геополітики і українські науковці у контексті дослідження діяльності регіональних та глобальних систем. По мірі активізації протиборства за вплив на нові незалежні держави, у т. ч. й на Україну об'єктом окремої наукової уваги став євразійський геополітичний простір. Вказані питання синтезовано у працях О. Волошина, І. Дудко, О. Ірхіна, Б. Канцелярука, Г. Перепелиці, О. Потєхіна, М. Рижкова, О. Шергіна тощо.

Враховуючи складність питання автор статті ставить за мету висвітлення теоретичного аспекту геополітичної діяльності РФ у контексті аналізу запропонованих євразійських стратегій та доктрин, а також розкриття практичної сторони геоекономічного статусу Росії шляхом інтерпретації сукупності різнорівневих зовнішньоекономічних зв'язків.

У відповідності до мети поставлено наступні завдання:

• визначити та проаналізувати доктринальні імперативи євразійської політики РФ;

• розкрити трансформацію геополітичного статусу Росії після краху СРСР;

• висвітлити здобутки європейського та азіатського векторів геоекономічної політики Росії;

Модернізація концепції геополітичного розвитку РФ відбувається в умовах формування багатополярного світу. У цьому контексті Росія намагається виконати т. зв. «євразійську місію», передусім шляхом активної політики як на європейському так і азійському напрямах[8,с.62]. В науковій літературі вже тривалий час фігурує риторична дилема відносно геополітичного статусу Росії у сучасній світосистемі. Розмаїтість політичного та політологічного дискурсів сприяє висуненню та апробації низки геополітичних концепцій та стратегій від цілком прагматичних до відверто фантастичних у формуванні яких приймають участь слов'янофіли, західники, неоєвразійці тощо. Посилення уваги до геополітики пояснюється серйозними змінами і прискоренням всіх без виключення процесів у сучасному світі. Такий стан речей вимагає від політиків усіх рівнів професійної орієнтації в умовах такої динаміки задля прийняття чітких і виважених рішень.

Вектор сучасного геополітичного дискурсу щодо РФ спрямовується, переважно, у бік двох наступних дефініцій: чи є Росія великою державою, здатною вливати на глобальні процеси, чи вона має все ж таки статус регіональної держави, реальний вплив якої обмежується країнами, розміщеними по периметру її кордонів?[19,с.153]. Подібна дилема сприяє появі цілої низки геополітичних стратегій від радикальних (неоімперських, державницьких) до відверто націоналістичних. Всупереч прогнозам у сучасній Росії

актуалізується доволі утопічна концепція О. Дугіна, яка передбачає створення трансконтинентальної Євразійської імперії (євразійського мосту) у якій Росії відводиться ключова роль системного ядра. Необхідною умовою на шляху до створення останньої є відновлення беззаперечного геополітичного впливу на всьому пострадянському просторі через т. зв. «різношвидкісну» систему інтеграційних проектів. Разом з тим, наголошується на відновленні глобальної конфронтації Росії зі США у ході якої останні мають бути зміщені з «наддержавного геополітичного трону» та поступитися місцем одразу кільком геополітичним центрам. Саме це на думку О. Дугіна має стати запорукою багатополюсного світоустрою. Другим постулатним базисом для Росії є виведення Європи з-під впливу США та розширення євразійських інтеграційних об'єднань за рахунок європейських держав на кшталт Німеччини [3, с. 212213; 252253; 367369]. Доповнює ідею О. Дугіна менш радикальна геостратегія Г. Зюганова ідеологічним стрижнем якої є підтримка динамічної рівноваги між ключовими центрами світової сили на противагу однополярності США. Водночас для автора ідеї модель стійкого розвитку пострадянського простору має стати альтернативою західному капіталізму, який є неприйнятним для православної цивілізації на чолі з Росією. Принцип стійкого розвитку покладений в основу геополітичної концепції О. Панаріна, котрий ув'язує безпеку російських кордонів з використанням переваг геополітичного положення РФ, що має у підсумку сприяти економічному, соціальному і культурному розвитку держави. Також реінтеграція пострадянського простру, у О. Панаріна, має поєднуватися із встановленням суспільного устрою, альтеративного постсоціалістичному ідеологічному вакууму [11, с. 356358].

На думку В. Хачатурова Росія та і весь пострадянський простір має виконувати роль своєрідної стабілізаційної геополітичної осі світу. Автор стверджує, що саме від ситуації в РФ та на пострадянському просторі багато в чому буде залежати стабільність в усьому світі [18, с. 23]. Зрештою К. Сорокін запропонував двокомпонентну стратегію, яка включає як збереження/розширення геополітичного впливу Росії на пострадянському просторі через традиційні економічні стосунки так і підтримку зв'язків з країнами далекого зарубіжжя на основі т. зв. «балансуючої рівновіддаленості». Таке формулювання спрямоване на підтримку ідеї існування небезпеки надмірного зближення з провідними центрами сили, ризику перетворення Росії на ведену країну та загострення боротьби за перерозподіл енергетичних ресурсів [14, с. 5556]. Подібного принципу рівновіддаленості дотримується С. Кортунов, який наголошує, що Росія має інтегруватися у світову економіку виключно у якості рівноправного суб'єкта світової політики та вибудовувати при цьому прагматичні відносини з провідними центрами сили [6, с. 3840].

З середини 1990-х рр. у колах російських політиків та політологів почалося усвідомлення того, що Росія в найближчій перспективі не зможе повернути статус наддержави, втрачений з розпадом Радянського Союзу та світової соціалістичної системи. При всьому не дивлячись на значні втрати зовнішньополітичного ресурсного потенціалу Росії достатньою мірою вдалося зберегти статус трансконтинентальної держави, а разом з ним і роль повноцінного суб'єкта/актора світової політики. Все це дало змогу останній визначати сучасну геополітичну картину світу. Стратегічним пріоритетом РФ як стрижневої держави православної цивілізації є формування т. зв. різношвидкісних інтеграційних об'єднань, які у перспективі можуть сприяти залученню у російську орбіту низки суміжних держав, близьких за своєю культурною ідентичністю. Першочерговим завданням для Росії після дезінтеграції євразійського/пострадянського простру, став пошук свого місця у новій геополітичний системі, синонімом для якої є багатополярний світ. У зв'язку з цим питання оптимізації стратегії геополітики РФ ставиться у залежність від реалій нового світоустрою. Доповненням до цієї тези є констатація того, що зовнішньополітичний розвиток РФ має нерозривно поєднуватися із пошуком нового вектору політичного і соціально-економічного розвитку [7]. Вироблення нової геополітичної стратегії РФ значною мірою відповідає парадигмі відомого метра американської політології Г. Кіссинджера, який бачить Росію невід'ємним «пазлом» багатополярного світу.

Перед сучасною Росією як національною державою постала мета входження у нову систему міжнародних відносин відповідно до її ресурсних можливостей. Таке завдання полягає в тому, що РФ керуючись модернізованою стратегією прагне зайняти достойне місце в багатополярній світосистемі.

Не менш актуальним є питання підвищення рівня національної і міжнародної безпеки країни як теоретичного узагальнення складової національних інтересів, оскільки перспективи трансформації Росії у наддержаву в умовах подальшого розмивання сучасної системи міжнародної безпеки виглядає чимдалі сумнівнішим. Саме системи національної і державної безпеки, що пересікаються у соціокультурному і етнополітичному рівнях сприяють інтеграції міжнародного суб'єкта в світовий геополітичний простір. Актуальність зміцнення національної безпеки пов'язується й з тим, що сьогодні під такою розуміється передусім фізичне виживання суверенної держави у контексті збереження її територіальної цілісності і здатності реагувати на потенційні виклики і загрози. Концепція національної безпеки РФ включає військову доктрину, яка передбачає підготовку держави до ліквідації реальних і потенційних військових загроз. Одним із головних завдань військової доктрини РФ, як вважається, є попередження військових конфліктів і збереження миру як на міжнародній арені так і в межах суверенної території країни. Загалом же розуміння національної безпеки РФ як однієї з центральних проблем геополітики, зводиться до балансу захисту держави як від зовнішніх так і внутрішніх загроз [4, с. 57].

Відомий німецький політик, екс-міністр закордонних справ ФРН Й. Фішер у своєму інтерв'ю відзначив, що В. Путін фактично з перших днів свого президентства ставить перед собою три основні цілі: покласти край залежності пострадянської Росії від Заходу; поновити суверенітет над більшістю колишніх радянських республік з метою припинити процес розширення НАТО на схід; і, зрештою, поступово відновити статус Росії як світової держави. Зазначених цілей російський лідер панує досягти за рахунок стратегії енергетичної політики через встановлення повного контролю над левовою часткою світових енергоресурсів та їх експортом [17]. Досягнути програми максимум – відновлення статуту наддержави Росії не дозволяє ресурсна обмеженість, а тому її керівництво зайняте пошуком союзників у побудові багатополярного світу, передусім тих, які проявляють невдоволеність політикою США. Тому не

випадкового РФ розглядає можливість участі в майбутніх інтеграційних проектах, на кшталт ЄАС, таких потужних країн як Китай, Індія, Іран, Туреччина тощо.

Головним геополітичним завданням для Росії як євразійської держави є достатнє та прагматичне балансування між Європою та Азією, при цьому виключається жодне протиставляючи цих двох континентальних векторів зовнішньополітичної стратегії. У рамках формули «СхідЗахід» актуальним кроком російської зовнішньої стратегії є вироблення нових геоекономічних принципів стосовно як до країн Західної Європи так і АТР. Останнім часом зміна рівноваги геополітичних сил відбувалося не на користь Росії. Про звуження її впливу в Євразії свідчить розширення «експансії» НАТО за рахунок пострадянського простору, здебільшого в Закавказзі і Середній Азії, які були проголошені зоною особливої відповідальності Альянсу. Активну участь у розширенні євразійського геополітичного плацдарму приймає Туреччина, що тим самим суперечить інтересам Росії, котра прагне мобілізувати транспортування енергоресурсів через Босфор і Дарданелли. Відносини РФ зі США можна розцінювати як ситуативну коаліцію, яка періодично виникає у разі необхідності регулювання цілого ряду питань на кшталт боротьби з викликами світовій безпеці. Також Вашингтон зацікавлений Росією, передусім, у якості противаги Китаю, котрий дедалі набирає обрисів економічної надпотуги. При цьому США не відмовляється від ідеї розширення НАТО у поєднанні з перебудовою структури безпеки в Європі і Євразії (про це зокрема свідчить Програма розвитку американської системи ПРО – О.К.), що можна розцінювати як засіб тиску на Москву [13].

Якщо півстоліття тому геополітична боротьба провідних світових гравців розгорталася в основному за контроль над територіями, то сучасні суб'єкти світової політики ведуть боротьбу за перерозподіл ресурсів: енергоносіїв, фінансових потоків, інфраструктури, товарів, послуг, робочої сили, інформаційних потоків тощо. Для цього кожному більш-менш потужному суб'єкту світової політики необхідна виважена геоекономічна стратегія. Саме геоекономічні, а не військові ресурси визначатимуть чимдалі потугу великих держав. Зокрема для Росії при розробці даної стратегії враховується експортно-орієнтована модель її економіки, оскільки РФ по суті геополітично «затиснута» між трьома потужними світовими гравцями, такими як ЄС, Китай та Японія. У зв'язку з цим одним зі шляхів збереження і подальшого зміцнення позицій Росії як одного з геополітичних центрів вважається розвиток саме зовнішньоекономічної діяльності через кооперацію економічних зв'язків передусім з країнами пострадянського простору [13].

Підтвердженням пересікання стратегічних інтересів РФ та ЄС слугувала ціла низка угод, укладених між двома геополітичними центрами упродовж 1990-х рр., котрі стосувалися як економічних зв'язків так і проблем зміцнення європейської безпеки. Першим помітним підсумком такої співпраці стало підписання у 1999 р. Договору про міжнародну науково-технічну співпрацю між ЄС і РФ[10]. Хоча у таких «двосторонніх» відносинах існувало чимало протиріч здебільшого через те, що Росія практично не виробила чіткої моделі відносин з ЄС як єдиним геополітичним партнером, розвиваючи їх окремо з Німеччиною, Францією, Великобританією, Італією та іншими країнами, які утворюють ядро даної організації. Також доволі аморфною видавалася стратегія та інституційні рамки майбутньої економічної співпраці щодо створення зони вільної торгівлі, оскільки ЄС досить тривалий час займав вичікувальну позицію щодо темпів проведення ринкових реформ в Росії та прискорення темпів її економічного зростання. Разом з тим, дефолт російського карбованця, котрий стався у 1998 р. на невизначений час відтермінував реалізацію вказаних стратегій двосторонньої співпраці [8, с. 62].

Ще на поч. 1990-х рр. з проведенням ринкових реформ у РФ з'явилися можливості для залучення прямих іноземних інвестицій в економіку. Саме тоді Європа та країни АТР проявили зацікавленість до російських енергоресурсів диверсифікація торгівлі якими прискорювалася по мірі лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків РФ. У 1990-х рр. обсяг торгівлі з ЄС та залучення прямих іноземних інвестицій був більшим порівняно з іншими країнами і складав, у середньому, біля 60%. Приміром, доля товарообігу США та Японії в торгівельній структурі Росії складала на той час відповідно 7 і 4%%. При всьому варто нагадати, що більшу частину структури російського експорту (понад 50%) складає сировина та енергоресурси, досі не витримує конкуренції (за виключенням військової і космічної техніки) високотехнологічна продукція [8, с. 63].

Сприятлива тенденція світового ринку на сировинну продукцію, яка склалася на 1999 р. дозволила прискорити темпи зростання російського ВВП до на рівні 810% у 20002008 рр., після чого почався поступовий спад. Так, за підсумками 2013 р. ріст економіки Росії уповільнився до 1,5%. Розвиток економічної інтеграції з російським ринком В. Путін ще будучи прем'єром вбачав за необхідність створення гармонічної спільноти економік від Лісабона до Владивостока (з перспективою створення зони вільної торгівлі), яка б дотримувалася принципів загальної промислової політики, заснованої на технологічних і ресурсних потенціалах Росії та ЄС [12, с. 12]. Проте, недостатня інтеграція Росії у міжнародний економічний розподіл праці, практична відсутність експортної та інвестиційної диверсифікації, а також належної модернізаційної бази російської економіки породжує значні ризики консервації статусу постачальника сировинно-ресурсної продукції, яка слугує розвитку не РФ, а таких промислових гігантів як ЄС і Китай [15]. Також структура російської геоекономіки відзначається певними негараздами у налагодженні торгівельних зв'язків з країнами Східної Європи, які ЄС визначив як зону власних інтересів. Водночас «європеїзація» пострадянських країн, що розташовані між Росією і ЄС вели до зіткнення інтересів останніх. До позитивних сторін російсько-європейської співпраці слід віднести науково-технічну сферу, зокрема спільні наукові розробки вчених, фінансова участь Євросоюзу у програмах по дослідженню та інноваціях у сфері інформаційних технологій, біотехнологій та виробництва нових композитних матеріалів. Проте в цілому, не дивлячись на низку проблем у двосторонніх стосунках ЄС залишається провідним торгівельним партнером Кремля, а їх зв'язки носять більш об'ємний характер порівняно з такими геоекономічними центрами як Китай, США та Японія і займають понад 50% долі російського зовнішньоторгівельного балансу. Все ж таки енергоресурси та сировинна продукція складають переважну частину російського експорту до ЄС, що дорівнює, приблизно, 70% від загальної його кількості [8, с. 65, 67, 68].

Так як і європейський вектор зовнішньої політики Росії зв'язки з АТР розвиваються переважно у площині

торгово-економічних зв'язків. Проте відносини РФ з країнами цього регіону позначаються цілим рядом ускладнень, які є відчутнішими ніж у відносинах з ЄС. Так, у стосунках з Китаєм ключовою проблемою виступає малозаселений Східний Сибір, який у перспективі ризикує перетворитися на об'єкт етнічної експансії Піднебесної. Наріжними каменем відносин Росії з Японією є проблема приналежності Курильських островів. На відносних Росії з РК та КНДР позначається неузгодженість політики їх мирного співіснування, а безпосередня участь Москви у врегулюванні корейської проблеми не приносить їй особливих успіхів у оптимізації двосторонніх відносин.

Попри все, активне повернення Росії в Азію відбулося у другій половині 1990-х р. з обґрунтуванням т. зв. доктрини «багатополярної альтернативності» новим очільником російського МЗС Є. Примаковим. Сутність цієї доктрини полягла в тому щоби перейти від намагань негайної інтеграції в євроатлантичні структури до політики самоствердження та гармонізації відносин з усіма геополітичними центрами багатополярного світу. Відзначимо, що доля азіатських держав у зовнішній торгівлі РФ складала тоді лише 17%. Відносно низькі показники торгівельного балансу пояснювалися здебільшого тим, що у країн АТР на відміну віл ЄС була відсутня загальна стратегія економічної політики відносно Росії. Необхідність розширення стосунків Росії з країнами АТР полягає у появі можливості залучення ресурсних інвестицій для модернізації Далекого Сходу і Східного Сибіру. У свою чергу країни АТР, економіка яких демонструє стабільне зростання, зацікавлені у залученні російських енергетичних ресурсів для, що свідчить про взаємодоповнюваність східних регіонів Росії та регіонів країн Південно-Східної Азії особливо під час спільної інтеграції у світове господарство. Утім, лідери РФ поки що обмежуються стратегією будівництва в Далекосхідному регіоні сітки нафто- і газопроводів, а також ліній електропередач, котрі на їх думку стануть основою економічної інтеграції Росії в АТР [8, с. 68-70]. Важливість розширення відносин РФ з азіатськими країнами та їх взаємовигідність було акумульовано в «Концепції зовнішньої політики Російської Федерації» у 2000 р. [5] Також важливим для Росії є її участь в Азійсько-Тихоокеанському економічному співробітництві (АТЕС) та СОТ, що дає Москві можливість тісніше інтегруватися не лише в азійсько-тихоокеанську економіку, але й світову.

Таким чином, з другої пол. 1990-х рр. російське керівництво зрештою усвідомило необхідність дотримання балансу відносин між США та ЄС з одного боку та АТР з іншого боку. Утім, поки що ці регіони враховуючи дисбаланс їхнього розвитку цікавлять ЄС виключно як джерело енергоресурсів, так як особливої активності вкладати кошти у їх розвиток з боку як європейських так і азіатських країн не простежується. Все це зрештою не сприяє формуванню потужного сибірського і далекосхідного ринку, необхідного для модернізації економічної інфраструктури та соціально-економічного розвитку даних регіонів. Прийнята у 1996 р. федеральна програма економічного і соціального розвитку Далекого Сходу і Забайкалля на період з 1996 р. по 2013 р. так і залишилась практично не реалізованою [16]. Досі залишається не реалізованою ідея перетворення Сибіру і Далекого Сходу в єдину економічну систему. Недостатня увага російського політикуму до азійського вектору зовнішньої політики стала однією з причин депресії східних регіонів Росії та відтоку населення до європейської частини Росії. Також намагання проводити конверсійну політику місцевої влади Далекосхідного та Сибірському регіонів практично не отримало фінансової підтримки центрального уряду [8, с. 73].

Економічні стосунки Росії з такими «тиграми» як Південна Корея, Гонконг, Тайвань залишаються ситуативними. У відносинах з Японією зберігалася певна частка недовіри, отримана у спадок з радянських часів у поєднанні з територіальними проблемами. Японія не поспішала інвестувати в енергетичний сектор Далекосхідного регіону намагаючись ув'язати цей процес з аналогічними заходами американських компаній. Російсько-японська співпраця обмежується здебільшого науково-технічними та інноваційними зв'язками. На цьому фоні доволі результативними залишаються стосунки з Республікою Корея, особливо у тих сферах які стосуються налагодження спільного виробництва високотехнологічної побутової та промислової техніки, а також Китаєм. Товарообіг між РФ та КНР вийшов у 2013 р. на рівень близько 100 млрд. дол., попри те, що десять років тому він складав усього 15,7 млрд. дол. Саме через це ряд експертів «радить» Росії активніше розвивати свої торгівельні відносини з Китаєм, що є більш перспективним ніж наприклад торгівля з Україною, товарообіг з якою останнім часом складає 45 млрд. дол. з тенденцією до зниження [1]. Хоча порівняно з іншими країнами АТР Китай і залишається найбільшим торгівельним партнером Росії, структура торгівлі між ними виглядає надто примітивно, оскільки не виходить за рамки усталеної формули – «енергоресурси і військова техніка в обмін на споживчі товари». При всьому низка стратегічних інтересів Росії й Китаю пересікаються на пострадянському просторі, зокрема щодо спільної більш поглибленої участі у роботі інтеграційного проекту ШОС.

Таким чином, констатовано, що сучасна Росія все ще знаходиться у стадії пошуку оптимальної стратегії зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного розвитку, котра би балансувала інтереси особистості, суспільства й держави. Поки що жодна із запропонованих геополітичних парадигм, будь-то західно-ліберальна чи неоєвразійська, досі не знайшли достатньої державної підтримки та практичної реалізації. Головним для Росії сьогодні залишається дотримання геополітичного балансу між Європою, Євразією та АТР, а також підтримка власного шляху розвитку з перспективою покладання на себе відповідальності створення трансконтинентального євразійського мосту.

Бібліографічні посилання

1. Гайдуцкий В. России нужна интеграция не с Украиной, а… с Китаем [Текст] / В. Гайдуцкий // Зеркало недели. – 2013. №37. – 11 октября.

2. Гладкий Ю.Н. «Геополитическая конструкция» и «геополитический потенциал» основные понятия геополитики [Текст] / Ю.Н. Гладкий, С.В. Писаренко // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2013. – №154. – С. 129–137.

3. Дугин А.Г. Основы геополитики [Текст] / А.Г. Дугин. – М., 1997. – 608 с.

4. Жаде З.А. Национальные интересы и безопасность России в контексте геополитики [Текст] / З.А. Жаде // Вестник Адыгейского университета. – 2005. – Вып. 2. – С. 57–61.

5. Концепция внешней политики Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ng.ru/world/2000-07-11/1_concept.html– Загл с экрана

6. Кортунов С.В. Имперские амбиции и национальные интересы. Новые измерения внешней политики России [Текст] / С.В. Кортунов. – М., 1998. – 252 с.

7. Лавалье Ф. Геополитические стратегии современной

России [Электронный ресурс] / Ф. Лавалье. – Режим доступа : http://www.proza.ru/2010/06/01/440– Загл с экрана

8. Лицарева Е. Ю. Интеграция России в глобальную систему экономических связей [Текст] / Е. Ю. Лицарева // Вестник Томского государственного университета. – 2005. № 288. – С. 62–75.

9. Новые тенденции в международных отношениях в Азии / отв. ред. А.М. Хазанов. – М. : Институт востоковедения РАН, 2002. – 241 с.

10. Угода про партнерство та співпрацю з ЄС (1994 р.); Спільна стратегія ЄС по відношенню до Росії» (1999 р.); Стратегія розвитку відносин Російської Федерації і Європейського Союзу на середньострокову перспективу (20002010 рр.)» (1999 р.).

11. Панарин А.С. Реванш истории: российская стратегическая инициатива в XXI веке [Текст] / А.С. Панарин. – М., 1998. – 392 с.

12. Петров В.И. К вопросу о политико-экономической интеграции России [Текст] / В.И. Петров // Общество: политика, экономика, право. – 2010. №2. – С. 11–13.

13. Современное геополитическое положение России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.coolreferat.com/– Загл с экрана

14. Сорокин К. Э. Геополитика современности и геостратегия России [Текст] / К.Э. Сорокин. – М., 1996. – 168 с.

15. Тарасбух Д. Россия 2013. Мрачные итоги года [Электронный ресурс] / Д. Тарасбух. – Режим доступа : http://hvylya.org/analytics/geopolitics/rossiya-2013-mrachnyie-itogi-goda.html– Загл с экрана

16. Федеральная целевая программа «экономическое и социальное развитие Дальнего Востока и Забайкалья на период до 2013 года» [Элекронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bestpravo.ru/federalnoje/bz-gosudarstvo/q3v.htm – Загл с экрана

17. Фішер Й. Незалежність України основа безпеки в Європі [Електронний ресурс] / Йошка Фішер. – Режим доступу : http://www.dw.de/йошка-фішер-незалежність-україни-основа-безпеки-в-європі/a-17347870?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml – Заголовок з екрану

18. Хачатуров В. Р. Россия и геополитическая стабильность мира [Текст] / В. Р. Хачатуров // НГ-сценарии. – 1997. – С. 23.

19. Шеремет О. Л. Геополитическое положение России: современность и будущее [Текст] / О. Л. Шеремет // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – Т. 10. – Вып. 31. – С. 152–156.

Кондратенко О. Ю. Геополитический статус современной России: политико-экономический аспект.

Рассмотрены теоретические и практические аспекты внешней политики РФ в контексте анализа трансформаций ее геополитического статуса после распада СССР. Также представлено и проанализировано видение концепции евразийской геополитики разными авторами. Освещено геополитическую и геоэкономическую деятельность России в плоскости ее двух ключевых векторов европейского и евразийского. Отдельно обращено внимание на экономические отношения РФ с АТР.

Ключевые слова: геополитика, геоэкономика, геополитическая стратегия, евразийская доктрина, Россия.

Kondratenko O. Geopolitical status of modern Russia: the political-economic dimension.

Theoretical and practical aspects of Russian foreign policy in the context of the analysis of the transformations of its geopolitical status after the collapse of the USSR. Also presented and analyzed future vision of Eurasian geopolitics different authors. Lit geopolitical and economic activity in the Russian plane of its two key vectors European and Eurasian. Russia is trying to perform a so-called. «Eurasian mission», especially through the active policy at both the European and Asian areas. In the political science literature has long rhetorical dilemma appears relatively geopolitical status of in modern world-system.

Key words: geopolitics, geo-economics, geopolitical strategy, the Eurasian doctrine, Russia.

Надійшла до редколегії: 21.06.14. р.

УДК 323.2

А. В. Королевська

Хмельницький національний університет

ПОЛІТИЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ В УКРАЇНІ У ВІДНОСИНАХ СИСТЕМИ «СУСПІЛЬСТВО-ВЛАДА»

Розглянуто забезпечення толерантності у відносинах системи «суспільство-влада» на основі результатів громадських опитувань щодо питань сприйняття суспільно-політичної ситуації, довіри до політичних інститутів, відчуття власної впливовості у суспільстві, участі у виборах та ГО, участь у страйках.

Ключові слова: політична толерантність, українська влада, українське суспільство.

Політична толерантність виступає як системна властивість демократичної організації влади, як важлива передумова діяльності її суб'єктів щодо погодження між собою не співпадаючих між інтересів. Останні події українського життя актуалізують дану тему, зважаючи на те, що завдяки високій культурі толерантності прискорюється політична соціалізація, оптимізується формування якостей громадянина, відчуття причетності до суспільних справ, прищеплюється повага до демократичних цінностей.

Розробці даної проблеми присвятили свої роботи такі вітчизняні науковці як С.В. Дрожжина, М. Золкіна, Ю. Ільчук, В.О. Носовець, О. Сидорчук, Ф.Г. Семенченко, Ю.А. Тищенко, В.О. Ханстантинов та інші. Зважаючи на значний доробок науковців, існує потреба у сучасній характеристиці складових, що забезпечують розвиток толерантності у системі «суспільство–влада».

Важливим чинником для розвитку політичної толерантності є загальний рівень задоволеності населення розвитку країни і здійсненням державної політики. У 2013 р. на думку абсолютної більшості українських громадян (71%), загалом ситуація в країні змінилася на гірше. Найбільше погіршення стосувалось цін та тарифів (75%), стабільності (72%), ставленні громадян до влади (69%), економічне становищі України (66,5%), упевненості громадян у завтрашньому дні (66%), ставленні влади до громадян (61%), у міжнародному іміджі України (53%), дотриманні прав і свобод (52%) тощо [1].

Згідно даних [2] у загальному громадяни України оцінюють політико-економічну ситуацію, в якій протікає їхнє життя, їх рідних та близьких як погане. Впровадження демократичної системи управління в українських реаліях у період з 2004 до 2013 р. не виглядало достатньо ефективним та успішним процесом для українського суспільства. Кількість незадоволених функціонуванням демократії була принаймні вдвічі більшою за кількість задоволених [1]. У «помаранчевий» період рівень демократії, на думку громадян, був вищим, однак із часом їхня підтримка цього політичного режиму падала. Це узгоджується з оцінкою якості демократії, яка протягом цього періоду також погіршувалася. Громадяни бачили розширення простору застосування демократії,

однак поступово розчаровувалися в її якості, а отже – і в самому політичному режимові. Після приходу до влади В. Януковича населення помітило згортання демократії. Стало очевидним відчуття браку демократії в країні, що вилилося, з одного боку, в більше бажання повернути її втрачені елементи та, з іншого – у вищий рівень підтримки цього політичного режиму [3].

Довіра громадян до окремих інститутів та органів державної влади є важливим індикатором загальної задоволеності суспільства функціонуванням системи влади, діяльністю конкретних представників влади. Формування довіри – це складова процесу легітимації влади. Зміна політичних сил при владі протягом останніх років не змінила ставлення населення до основних інститутів влади, рівень довіри до них зменшився, що означало кризу легітимності влади на кінець 2013 р. [4]. Рівень довіри громадян до правоохоронних органів та судів можна вважати одним із індикаторів розвитку правової держави в Україні. Наразі правоохоронна і судова системи перебувають у критичному стані. Існує загальна тенденція погіршення ставлення населення до міліції та судів, сприйняття міліції як фактора небезпеки майже третиною громадян України, зневіри у можливості відновити законність і віднайти справедливість в українських судах [5].

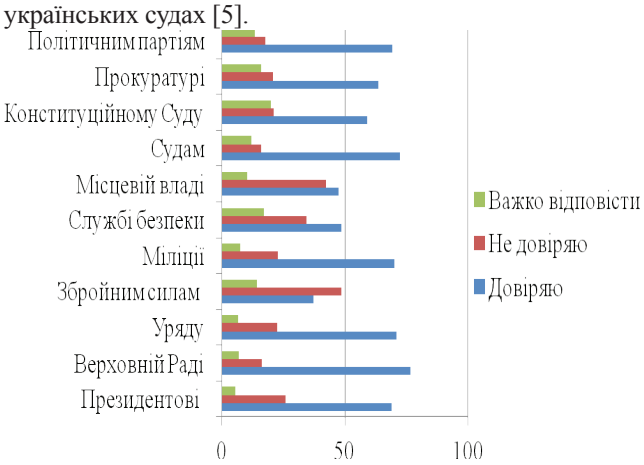

Рис. 1. Рівень довіри до владних інституцій України (травень, 2013 р.), % [1]

Об'єктом недовіри стала державна система в цілому, яка включала інститути і законодавчої, і виконавчої, і судової гілок влади.

В травні 2013 р. в Україні зафіксовано достатньо високі патерналістські настрої. 42% населення України вважали, що держава повинна нести повну відповідальність за забезпечення кожної людини усім необхідним, тих, хто так не вважає – 51%. До патерналістських настроїв найбільш схильні мешканці Східної України (68%), у Центрі до такої думки схиляється 35,1%, 34,7% – на Заході, та 33,8% – на Півдні. Впевненість у тому, що держава повинна нести повну відповідальність за забезпечення кожної людини усім необхідним, переважала у виборців Комуністичної партії України (52%) та Партії регіонів (51%). Лише 27% та 32% такої думки дотримувались виборці «Свободи» та УДАРу відповідно [6].

Відчуття власної впливовості у суспільстві, оцінка самими громадянами їхніх можливостей впливати на владу у процесі ухвалення нею рішень – важливий компонент відносин у площині громадянин – влада. Це дозволяє встановити наскільки сильним є сприйняття громадянином себе як суб'єкта політичного життя. Варто виокремити такі важливі тенденції (табл.1), які мали місце: зміни у впевненості громадян щодо їхньої впливу на владу мали місце після Помаранчевої революції, але все-так були незначні – приріст у впевненості дорівнював 5%; починаючи з 2005 року, впевненість громадян у їхній спроможності впливати на владу перманентно зменшувалася.

Табл. 1

Розподіл відповідей на запитання «Чи можете сказати особисто Ви, що справляєте вплив на суспільні процеси, які відбуваються навколо Вас?», % [2]

Відповідь	12. 2004	05. 2007	09. 2007	10. 2008	11. 2009	10. 2012	03. 2014
Так	22,0	20,2	14,3	20,2	11,5	10,8	13,7
Ні	49,0	64,0	63,9	67,4	74,8	78,6	67,2
Важко відповісти	29,0	15,8	21,8	12,4	13,6	10,7	19,0

Потребує розгляду і вплив, який справляє участь громадян у громадських організацій на їхні погляди щодо можливості впливати на владу. Це важливо, оскільки громадяни, які є членами неурядових організацій, відчувають себе більш впливовими у процесі взаємодії із нею.

Рис. 2. Розподіл відповідей на питання «Чи може сьогодні пересічний громадянин впливати на стан справ у державі?», % [4]

Зокрема, результати [4] загальнонаціонального опитування (2011 р.) показали існуючий зв'язок між участю громадян у роботі громадських організацій та їхньою оцінкою своїх можливостей у комунікації із владою. Громадська активність сприяє формуванню більш впевненої активної позиції і відчуттю здатності впливати на стан справ у країні. Не залучені до діяльності ГО громадяни частіше виступають як об'єкти впливу влади.

Важливим є факт, що українці стабільно засвідчують достатньо високий інтерес до політики. Тобто, незважаючи на відчуття нездатності впливати на владу у значної частини населення, а також перманентно низький рівень довіри до неї, пересічні громадяни не втрачають інтересу до політичних подій та процесів [4].

Іншим компонентом відносин громадянина та влади є інструменти, які громадяни вважають найбільш дієвими задля здійснення цього впливу Цим інструментом виступають вибори усіх рівнів. В українському суспільстві превалює бажання брати участь у голосуванні (табл. 2).

Табл. 2

Розподіл відповідей на запитання «Якби наступної неділі проходили вибори Президента України, чи взяли б Ви участь у голосуванні?», % [2]

Відповідь	11. 2011	06. 2012	08. 2012	10. 2012	08. 2013	12. 2013	03. 2014

Так	72,6	74,2	74,9	74,6	68,6	64,3	77,6
Ні	18,5	17,7	13	15	19,8	16,5	10,5
Важко відповісти	8,8	8,2	12,0	10,4	11,6	9,2	12,0

На цьому фоні в українському суспільстві засуджується продаж свого голосу на виборах, а тих, хто продає голос, виправдовують скрутною матеріальною ситуацією. Категорично не продають свій голос на виборах у середньому 73% виборців. Більшість виборців (61%) голосують за певну партію тому, що вона їм подобається, проте 23% голосують за певну партію для того, щоб до влади не прийшли політики протилежного політичного табору [7].

Загалом ставлення населення до виборів, як показують дані соціологічних опитувань, не є однозначним. З одного боку, громадяни України відповідально ставляться до участі у виборах. Водночас опитування показують і значне розчарування українських громадян у виборах, яке виявляється у різних питаннях. Так, стабільно серед громадян, які уникають участі у виборах, домінує мотив розчарування в усіх політиках та політичних силах. Громадян не влаштовує: нечесність проведення виборів; те, що вони не чинять вирішальний вплив у змінах життя на краще; те, що серед політичних вони сил часто не бачать тих, хто б виражав та обстоював їхні інтереси; те, що політичні сили та політики не виконують своїх обіцянок.

Можливість пересічного громадянина вливати на владу має зв'язок з можливістю вільно висловлювати свої політичні погляди. Як засвідчують дані (табл. 3) лише у 2012 році ті, хто не міг висловлюватись позначка сягнула менше 50%.

Табл.3

Відповіді респондентів на питання «Чи можна сьогодні в Україні вільно висловлювати свої політичні погляди?», % [8]

Відповідь	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012
Так	55	60	54	51	55	55	58	66	65	52	46
Ні	15	14	18	13	21	21	20	13	16	22	30
Важко сказати	30	26	28	36	24	24	22	21	19	26	24

Окрім виборів, значна частина громадян механізмом впливу на владу вважає участь у мітингах, демонстраціях, а також – у страйках. Специфікою української ситуації є те, що громадяни України в своїй більшості не вважають дієвими ті механізми впливу на владу, які є традиційними для усталених демократій, зокрема участь у громадських обговореннях, у діяльності політичних партій, судові позови до органів влади. Причому їхня непопулярність залишалась приблизно на одному і тому самому рівні потягом 2005–2011 рр. [4]. Разом з тим, українське суспільство від 2004 до березня 2013 року розділялось на два майже однакових за своїм значенням табори – тих, хто готовий безпосередньо взяти участь в акціях протестів та тих, хто ні. Залишалась ще чверть громадського суспільства, яка вагалась.

Табл. 4

Розподіл відповідей на запитання «Якщо у вашій місцевості триватимуть масові акції, цілі яких Ви поділяєте, чи будете Ви брати в них учать?», % [2]

Відповідь	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	03.2014
Буду	36,9	37	29	26,2	32,6	23,8	27,7	33	28	30,5	36,2
Не буду	45,1	43,5	48,7	50,1	43,1	52,8	50,3	48,2	53,5	54,1	43
Не відповіли	0,1	0,7	0,3	0,5	0,3	0,3	0,4	0,3	0,4	0,2	0,2
Важко відповісти	18,0	18,8	21,9	23,2	24,2	23,1	21,7	18,5	18,2	15,3	20,7

Моніторинг протестних настроїв [9] зафіксував тематику протестів, та відповідно до неї об'єкти критики, з яких видно, що до подій на Майдані тематика протестів стосувалась соціально–економічних потреб громадян, після вказаної дати на перший план вийшли потреби у захисті власних громадських прав, ідеології та політичних свобод. Третій рік поспіль відносну більшість протестів піднімали соціально–економічні питання. Високим також був рівень протестів з вимогами, спрямованими проти В. Януковича та уряду загалом. Під час протестів на захист громадянських прав найбільш часто піднімалися питання свавілля або бездіяльності правоохоронних органів, а також свободи слова та цензури в ЗМІ [10].

Отже, розглянутий матеріал дозволяє говорити про те, що для розвитку політичної толерантності існує підтримка серед більшості громадян демократичного режиму, українці стабільно засвідчують достатньо високий інтерес до політики, для відносної більшості громадян найбільш впливовими механізмами є вибори всіх рівнів. Разом з тим існує низка негативних чинників, що перешкоджають розвиткові політичної толерантності. Серед них сприйняття громадянами у загальному політико-економічної ситуації як поганої, існування низької довіри серед громадян держави до державних інституцій. Налагодженню ефективного діалогу перешкоджає відчуття серед громадяни України своєї неспроможності здійснювати вплив на ситуацію в країні в цілому, влада сприймалась більшою кількістю людей як непідконтрольна і не чутлива до впливу.

Бібліографічні посилання

1. Золкіна М. Євромайдан: передумови масового протесту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1392649538_2889.pdf – Заголовок з екрану

2. Стан суспільної свідомості в Україні після падіння режиму Януковича (за даними всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного 15–21 березня 2014 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ispp.org.ua/files/1396455930.pdf– Заголовок з екрану

3. Сидорчук О. Демократія по-українськи: громадяни більше цінують те, чого їм бракує [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : http://dif.org.ua/modules/pages/files/1382525984_2732.pdf– Заголовок з екрану

4. Золкіна М. Відносини громадянина і влади: питання довіри та впливовості громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dif.org.ua/modules/pages/files/1356358818_2208.pdf– Заголовок з екрану

5. Мельник М., Міщенко М. Ставлення населення України до правоохоронних органів та судів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/mmelnyk_mishchenko_law-enforcement_XII-2012.pdf– Заголовок з екрану

6. Ільчук Ю. Патерналістські настрої в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dif.org.ua/modules/pages/files/1394199961_2916.pdf– Заголовок з екрану

7. Вибори-2012: за кого і чому мають намір проголосувати виборці? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dif.org.ua/modules/pages/files/1349695658_2042.doc– Заголовок з екрану

8. Ільчук Ю. Свобода слова: між Конституцією і реальністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dif.org.ua/modules/pages/files/1363273715_2442.pdf– Заголовок з екрану

9. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/041/original/CSR_-_Protests_in_2013_-_29_Apr_2014.pdf?1399981680– Заголовок з екрану

10. Протести, перемоги і репресії в Україні, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/016/original/ZVIT_2013_web.pdf?1386716695– Заголовок з екрану

Королевская А.В. Политическая толерантность в Украине в отношениях системы «общество-власть».

Рассмотрено обеспечение толерантности в отношениях системы «общество-власть» на основе результатов общественных опросов по вопросам восприятия общественно-политической ситуации, доверия к политическим институтам, чувство собственного влияния в обществе, участия в выборах и ГО, участие в забастовках.

Ключевые слова: политическая толерантность, украинская власть, украинское общество.

Korolevska A. Political tolerance in Ukraine relations in the system of «society–authorities».

The article studies the relationship of tolerance in the system «society-power» on the basis of citizens's polls perceptions of social and political situation, trust in political institutions, self-influence in the community, participation in elections and NGOs, participation in strikes.

Key words: political tolerance, the Ukrainian authorities, the Ukrainian society.

Надійшла до редколегії: 30.04.14 р.

УДК – 32: 82-343

О. Я. Косяк

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова,

МЕТАФОРИЧНА КАЗКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО МІФУ У СТРУКТУРІ СИМВОЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Сучасна політична теорія набуває нових ознак у зв'язку з проблемою актуалізації символічного дискурсу. В ситуації невизначеності напрямків стратегічного розвитку суспільства, посилення в ньому суперечливих тенденцій зростає потреба в розробці захисних механізмів для збереження цілісності соціуму. Таку функцію може виконати політичний міф. Міфологія стає невід'ємною складовою політичної теорії.

Ключові слова: міф, політичний міф, казка, метафорична казка, архетип.

Постановка завдання. У сучасних умовах інформаційний простір стає джерелом задоволення потреб людини, суспільства, формує конкретні предметні образи такого задоволення, детермінуючи парадигми поведінки громадян у всіх сферах життєдіяльності. Сучасний інформаційний простір є дуже специфічним у своїх можливостях впливати на масову свідомість. При цьому необхідно зауважити, що ця ситуація є універсальною для індустріальних суспільств, а Україна, природно, не є виключенням. Як виглядає механізм впливу політичного міфу на поведінку людини? Що саме в природі казок та міфів дає їм змогу детермінувати поведінку людей? На нашу думку, відповіді на ці запитання слід шукати в просторі проблем, пов'язаних з природою політичного міфу та метафоричної казки, і механізмом їх впливу на мотиваційно-ціннісну сферу особистості.

Укорінення міфологічних конструктів у політичній культурі актуалізує проблему впливу на політичну свідомість громадян. Відтак виникає потреба з'ясувати можливості політичного міфу як технології політичної маніпуляції. Технологія політичного маніпулювання базується на систематичному та цілеспрямованому впровадженні в свідомість людей ідеологічних, політичних, соціальних міфів. Сучасні маніпулятори створюють штучні міфи, за допомогою яких формується ілюзорна картина світу. Така змодельована реальність формує відповідні настановлення, впливає на ціннісні орієнтації, які з часом сприймаються як власні мотивації людини.

Різноманітні аспекти досліджуваної теми по-різному були проаналізовані низкою і зарубіжних, і вітчизняних науковців. З-поміж них виокремимо Ю. Шайгородського, В. Проппа, Ю. Земуна, О. Ранка, К. Юнга, М. Мамардашвілі, Е. Кассірера та ін.

Включеність індивіда в систему соціальних взаємин обумовлює наявність у його свідомості потреби в політичній орієнтації, тобто потреби в пізнанні зовнішнього соціального світу, отриманні інформації про нього. Жодна країна сьогодні не зможе існувати в 100% ізоляції, тому так важливо для кожної держави те, як її сприймають на інший території. Однак, індивідуального досвіду буває часто недостатньо для побудови уявлень про події соціально-політичної життя і з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, що визначають дані події. Це збільшує схильність індивіда підпадати під сторонній вплив, який може позбавляти його адекватної орієнтації в «надінформативному» суспільстві.

У даній ситуації ідеологи, як правило, прагнуть до конструювання нової соціально-політичної реальності, коли відбувається руйнування старого соціального консенсусу шляхом введення нової (найчастіше дихотомічної) ієрархії цінностей. Для досягнення даної мети нерідко використовують міфи.

Політичний міф являє собою певні вірування і уявлення про політичну реальність, які мають консолідуючий характер та можуть реально впливати на поведінку людей, що в свою чергу може мати вплив на перебіг політичних процесів. Міфологічні моделі світу становлять основу ментальності, визначають реакцію суспільства на ті

чи інші політичні події. На сьогоднішній день міф стає ефективною політичною зброєю. Він здатен впливати на політичну свідомість та політичну дію.

Міф – це атрибут людської свідомості, сутність якого становить цілісне, спрощене, переважно ірраціональне відображення реальності. Міфи володіють великим потенціалом соціальної мобілізації. Вони можуть і конструювати, і коригувати соціальну реальність [1, с. 74].

Для сучасної людини слово «міф» часто означає те саме, що й «казка». Але міф і казка значною мірою відрізняються одне від одного. Міф, на відміну від казки, ніколи не був розвагою, його сприймали як надзвичайно серйозну спробу осмислити і пояснити світ. На відміну від казки, міф сприймався як правда, як істина, а казка завжди створюється і сприймається як вимисел і розповідається для розваги слухачів, навіть якщо вона має повчальний зміст 3 рази підряд «сприймався». Міф майже завжди пов'язаний з певною місцевістю, натомість дія казки відбувається «десь за горами, за лісами» чи у «тридесятому царстві». Окрім того, події міфу мають значення для всього світу, а події казки впливають лише на долю її героїв. Найголовніша відмінність міфу від казки полягає у тому, що міф не показує різницю між добром і злом.

Казки, які нам розповідали в дитинстві або які ми читали самі, не просто історії, вони – скарб, джерело мудрості, джерело енергії, яка буде живити людину протягом усього життя. Адже казка – найдавніший інструмент перетворення реальності. Шамани, знахарі, цілителі, пророки за допомогою своїх історій перетворювали не тільки своє життя, але й життя людей, які їх слухали. Вони говорили про різне, але саме казкова історія найчастіше наповнювала силою їх слова і вчинки [3, с. 42]. Усі подібні історії, від дитячої казки до Євангелія, мають одну унікальну якість: у них містяться не тільки самі сюжети, але і непрямі відповіді на ті питання, які людина збирається задати. Казка – частина нашого життя, вона не плід уяви, а серцевина тієї реальності, в якій людство живе сьогодні і буде жити завтра.

Казки – це не тільки фантастичні оповідання для дітей, це ще й потужний засіб для створення певної реальності, в якій буде жити людина [4, с. 12]. Сила казки в образності, метафоричності. Вченими доведено, що найбільш важлива для розвитку людини інформація передається саме через образи. Казкові та міфологічні сюжети є найкращим способом передачі знань про світ. Кожна людина вибудовує свою власну унікальну модель світу, що витікає зі структури власної ДНК і особистого досвіду.

Свою реальність людина конструює в дитинстві – із казок та мультиків, у підлітковому віці її вчать жити книги, фільми, Інтернет. До цього ще важливо не забути додати досвід членів референтних груп. І все це найнеймовірнішим чином перемішується в людському несвідомому, а потім вибудовується в особистий життєвий сюжет.

Розмірковуючи про казкові сюжети, просто необхідно зрозуміти, як вони вибудовуються і який мають вплив на наше уявлення про навколишній світ для того, щоб потім закласти основи світорозуміння людини. У своїх дослідженнях російський філолог В.Я. Пропп розкриває структуру казки. Виявляється, незалежно від того, російська це чарівна казка, французька або японська, чи ще якась інша, влаштовані вони однаково [2, с. 35].

Початок казки можна визначити як «вихідну ситуацію», із якої виростає ланцюг подій: в основі багатьох казкових історій лежить протистояння героя казки й якогось лиходія. Починається казка так. Один із членів сім'ї відлучається з дому і забороняє тим хто залишився щось робити. Але ця заборона порушується. Виявляється лиходій, який скористався недалекоглядністю персонажів. Він намагається обдурити жертву, щось відібрати у неї чи взагалі погубити. Жертва піддається обману, що дає початок ланцюгу нещасть [2, с. 65].

В.Я. Пропп пропонує ці перші функції вважати стандартним початком казки: відлучка, порушення заборони, неприємності, успіх обману. Далі негативний персонаж завдає одному з членів сім'ї шкода чи збитки: братик Іванко став цапком, Кая відвозить в санчатах Снігова королева і т.п. Ця ситуація катастрофи призводить до того, що хтось з персонажів має взяти на себе функції героя і відправитися на пошуки пропажі або зовсім на бій з лиходієм.

У подальшому герой долає перешкоди, випробування, піддається нападу і т.п. Щоб допомогти героєві подолати всі складнощі шляху, у сюжетну лінію казки вводиться дарувальник, який дає йому якусь пораду або чарівний предмет, у важку годину допомагає героєві. Потім герой зустрічається з лиходієм. Він вступає в безпосередню боротьбу і забирає у свого ворога вкрадене. Після цього героєві необхідно повернутися додому. Закінчується більшість казок весіллям героя.

В.Я. Пропп також зазначає, що лише в деяких випадках дії казкових героїв не підпорядковуються даній схемі. Таких випадків зовсім небагато.

Ми говоримо про казкове бачення світу, ніби протиставляємо його справжній реальності. Але це не зовсім так. Дане бачення світу – феномен об'єднання реальностей, видимих і невидимих [3, с. 31]. Але ніяких чудес тут немає. Це живе в кожній людині. Такий змінений стан свідомості відкриває нам ресурси нашого несвідомого, а значить, і енергії архетипів. Виникає закономірне запитання: чому ми говоримо про пробудження стародавніх архетипів через образи казки? Справа в тому, що в психіці кожної людини одночасно присутні якості багатьох особистостей, різні моделі поведінки. Різниця між ними лише в тому, що якісь із них включаються часто, а якісь – зрідка. К. Юнг любив ілюструвати це, використовуючи аналогію з кристалом [4, с. 56]. На його думку, архетип подібний непомітній програмі, яка визначає форму і структуру кристалу, коли той буде активований. Він – незмінна програма, ознаки того чи іншого архетипу завжди будуть пізнавані. Архетипи являють собою базові зразки людської поведінки.

Згідно з К. Юнгом, у глибинах нашого несвідомого укладено безособовий, міфологічний зміст, який він назвав «архетипами» або «колективним несвідомим» [5, с. 21]. На цьому рівні зникає будь-яка індивідуальність. «Найбільш глибоко лежачий пласт, в який ми можемо проникнути в дослідженні несвідомого, – це те місце, де людина вже не є чітко вираженою індивідуальністю, там розум змішується і розширюється до сфери загальнолюдського розуму, не свідомого, а несвідомого, в якому ми всі одні й ті самі» [5, с. 43]. Цей «глибоко лежачий пласт» є не що інше, як первісне мислення. Воно виражає основну структуру нашого розуму, той психологічний пласт, який у нас становить колективне несвідоме, той нижчий рівень, який однаковий у всіх. Таким чином, колективне несвідоме, насичене міфологічними образами і мотивами, є якимось загальним базисом для всіх людей незалежно від національності, кольору шкіри та віросповідання.

Стародавні міфи та казки вибудовуються з опорою

на архетипні образи колективного несвідомого. У кожній людині живуть як герої відомих, так і ще не написаних казок: архетипи Героя, Мудреця, Слуги і т.п. Сюжет будь-якого міфу, зокрема політичного, – це набір виражених абстрактно, перенесених в сферу об'єктивності, символізованих емоцій, розгортання яких дане динамічно та максимально інтенсивно. Символіка міфологічного мислення конституйована насамперед архетипами колективного підсвідомого, які формують базовий та найбільш глибокий рівень конструювання міфічної оповіді, пов'язаного з природою міфу як засобу об'єктивації первісних, найбільш глибоких пластів психіки.

Життєвий сценарій, заснований на архетипах, може бути сформований ззовні [4, с. 33]. Він може бути включений сам собою, а не тому що людина вибирає його усвідомлено. Люди можуть не помічати, що отримують запрограмовані команди і не вони обирають, яку дію вчиняти, у якому напрямку рухатися. І при цьому абсолютно не важливо, прочитала людина в дитинстві цю конкретну казку чи ні. Мова йде про те, що в несвідомому кожного з нас є багато спільного, архетипи – єдині для всіх образи-моделі. Включаючи або не включаючи ті чи інші архетипи, політтехнологи можуть задавати той чи інший тип поведінки для об'єкта маніпуляції.

В українській свідомості, зокрема, побутують архетипи домінування минулого над майбутнім, тотожності істини і влади, долі, «вічного повернення» тощо [1, с. 78].

У кожного з нас є своя, суб'єктивна «карта світу». На ній зображено все, що відбувається навколо і має для нас значення, все те, що ми приймаємо на віру чи відчуваємо всіма почуттями: це і є наше сприйняття, те, що ми називаємо досвідом або сумою уявлень про дійсність. Усякий раз, коли ми намагаємося зрозуміти навколишній світ, у голові в нас відбувається робота з нашою ментальною картою дійсності. Найкраща казка для роботи з «картами» – це метафорична казка. Метафоричний вплив є одним із найефективніших і універсальних способів впливу на людину й її поведінку. Метафора дозволяє побудувати ситуацію таким чином, що людина самостійно приходить до потрібного нам висновку. Саме це є основою успішного застосування даного підходу: людина набагато легше і простіше приймає те, що вона сама вигадала, у цій ситуації не виникає протесту й опору, її лише необхідно спрямувати у певному напрямку. Слово має енергію, перетворює реальність людини, але вірним є і зворотне твердження – обстановка, в якій живе людина, впливає на її внутрішній світ. Ось і виходить, що, змінюючи навколишній світ, ми можемо змінювати рівень свідомості, а змінюючи свідомість – змінюємо реальність.

Для ілюстрації наведеного вище ми візьмемо за приклад міф про «героя-рятівника». Даний міф наділяє конкретні персонажі харизматичними рисами. Герой повинен володіти даром пророка, неперевершеним талантом полководця-завойовника, найвищими моральними якостями. Він діє, подає приклад, вселяє стійкість, втілюючи певний національний типаж. Герой відрізняється величезною силою, але ця сила не кількісна, а якісна, причому фізичну силу супроводжує сила моральна. Він володіє такими якостями, як спокій, стійкість, простота, благодушність, скромність, стриманість характеру, внутрішня свобода. Він утілює любов, доброту до людей, уселяє навіть милосердя до переможених ворогів [6, с. 50-51]. Головне завдання героя – боротися з ворогами і долати перешкоди. Герой має перемогти своїх ворогів, здолати життєві перешкоди і досягти поставленої мети. У цьому йому допомагають друзі, рідні та люди, котрі поділяють його точку зору.

Чи не нагадує сценарій даного міфу сценарій та структуру казки? Отже, ми можемо зробити порівняльний висновок: знаючи структуру метафоричної казки, ми можемо моделювати і створювати будь-яку політичну реальність та будь-який імідж політичним акторам. Адже казка – це глибинний архаїчний елемент людської психіки, і саме вона стає пусковим механізмом архетипів і створення потрібних образів у свідомості людини. Головним є те, що сценарій з казки повинен бути підібраний з урахуванням специфіки країни, регіону проживання та ментальності громадян.

Вважаємо за необхідне торкнутися основних моментів того, як саме здійснюється маніпуляція свідомістю з використанням метафор.

Метафоричний вплив здійснюється приблизно за такою схемою:

1. Моделюється ситуація, схожа з тією, у якій ми хочемо вплинути на людину.
2. Демонструється «правильний» або «неправильний» сценарій дій.
3. Показується результат дій (привабливий для людини або, навпаки, надзвичайно неприйнятний).
4. Об'єкту маніпуляції надається можливість самому зробити висновок.

Метафоричний вплив дійсно вважається ефективним способом впливу на людей. Для цього є кілька основних причин:

• Людина схильна проектувати (тобто перекладати на себе, приміряти до себе) свій досвід, своє життя, вчинки й дії на інших людей, особливо якщо ситуації людини і героя оповідання в чомусь подібні.

• Людині набагато простіше сприйняти негативну інформацію (а вона цілком може міститися в метафоричній історії) абстрактно, а не стосовно себе.

• Людина завжди набагато легше погоджується і з великим задоволенням впроваджує те, що сама вигадала, а метафорична історія дає їй таку свободу.

• Метафорична історія дозволяє уникнути прямих обіцянок або прямої критики, що в ряді випадків дуже важливо.

Є кілька правил, які допомагають зробити метафоричні історії більш ефективним засобом впливу:

• історія повинна бути схожа з ситуацією людей, на яких ми хочемо зробити вплив (інакше не відбудеться явища проекції), але не абсолютно тотожна (тоді виникає елемент сумніву і недовіри);

• повинна бути чітка модель (сценарій) позитивних / негативних дій;

• історія повинна бути помірною за обсягом і зрозумілою, інакше втрачається ясність і чіткість сприйняття;

• події повинні бути досить яскравими і такими, що запам'ятовуються;

• історія повинна включатися в розмову як би ненароком, по ходу справи, тобто потрібні зв'язки.

• обов'язково: висновок повинен робити слухач, а не оповідач, інакше ми знижуємо мотивацію слухача реалізовувати висновки, зроблені ним самим.

Міф створює особливу, міфологічну реальність, яка уявляється людиною як істинна, об'єктивна реальність. Причому, як уже зазначалося вище, конструювати реальність міфу можна з будь-якого матеріалу. У ньому працюють «структури свідомості, на основі яких у світі

уявляються дійсними такі предмети, які одночасно і вказують на його осмисленість. У міфі світ освоєно так, що фактично будь-яка подія вже може бути вписана в той сюжет, події й пригоди міфічних істот, про яких у ньому розповідається. Він є розповідь, у якій вміщаються будь-які конкретні події; тоді вони зрозумілі й не являють ніяких проблем» [7, с. 40].

Міф містить і розкриває символічний світ вірувань, уявлень людини, її фантазій, цінностей і норм поведінки. Тобто відповідно до специфіки міфів, яким підвладна людина (яким вірить, які поділяє тощо), можна схарактеризувати психологію, «зміст» внутрішнього світу конкретної особистості. Окрім того, міф є інструментом вимірювання відносин людини і природи. Як невід'ємна складова, найдосконаліший витвір природи, людина взаємодіє з природним середовищем. При цьому вона реагує на міфи, сприймаючи їх чи ні. Іншими словами, міф – специфічна форма впорядкування уявлень людини про природу і суспільство. Тобто міфотворчою функцією людського мислення є міфологічна уява, основною ознакою якої є повне ототожнення образу з реальною дійсністю.

Отже, ми описали технологію створення міфологізованого образу політика. Задавши певні рамки тлумачення того чи іншого політичного актора, можна в подальшому будь-які її вчинки та вислови інтерпретувати в рамках створеного міфу. Це робить його високотехнологічним засобом маніпуляції суспільною свідомістю. Реальне політичне життя постійно підносить сюрпризи, у той час як міф дозволяє впорядковувати «картину світу». «Міф є організація такого світу, в якому, хоч би що сталося, якраз усе зрозуміле і має сенс» [7, с. 40]. Тому міф доступний повсякденній свідомості, що робить його ефективною зброєю в політичній боротьбі. А казка є сполучною ланкою між несвідомим і поведінкою людини, її сприйняттям світу. Використовуючи технології роботи з казками, можна перевести приховану в несвідомому інформацію в активний стан, що в свою чергу відкриває великі можливості для маніпулювання свідомістю людей.

Бібліографічні посилання

1. Шайгородський Ю. Політика: взаємодія реальності і міфу [Текст] / Ю. Шайгородський. – К. : Знання України, 2009. – 400 с.
2. Пропп В. Мифология волшебной сказки [Текст] / В. Пропп. – М. : Лабиринт, 2006. – 158 с.
3. Земун Ю. Маски шамана. Игры с реальностью [Текст] / Ю. Земун. – СПб. : Афина, 2009. – 219 с.
4. Земун Ю. Подводные течения разума. Архетипы в нашей судьбе [Текст] / Ю. Земун. – СПб. : Афина, 2010. – 160 с.
5. Юнг К.Г. Аналитическая психология [Текст] / К.Г. Юнг. – СПб., 1994. – 354 с.
6. Ранк О. Миф о рождении героя [Текст] / О. Ранк. – М. : Рефл-бук, 1997. – 239 с.
7. Мамардашвили М. Введение в философию [Текст] / М. Мамардашвили // Мой опыт нетипичен. – СПб., 2000. – 240 с.

Косяк Я. О. Метафорическая сказка как элемент политического мифа в структуре символизации политического пространства.

Современная политическая теория приобретает новые признаки в связи с проблемой актуализации символического дискурса. В ситуации неопределенности направлений стратегического развития общества, усиление в нем противоречивых тенденций возрастает потребность в разработке защитных механизмов для сохранения целостности социума. Такую функцию может выполнить политический миф. Мифология становится неотъемлемой составляющей политической теории.

Ключевые слова: миф, политический миф, сказка, метафорическая сказка, архетип.

Kosyak Ya. Metaphorical tale as a part of the political myth in the structure of political space.

Modern political theory gets new features in connection with the problem of updating the symbolic discourse. In the uncertainty of strategic areas of society, strengthening it contradictory tendencies increases a need to develop defense mechanisms to maintain the integrity of society. This function can perform a political myth. Mythology is an integral component of political theory.

Key words: myth, political myth, fairy tale, fairy tale metaphor, archetype.

Надійшла до редколегії: 20.04.14 р.

УДК 1(43)(09):18

Є. Ю. Ланюк

Львівський національний університет ім. Івана Франка

ЕСТЕТИКА ПОЛІТИЧНИХ ТЕОРІЇ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

З'ясовано форми взаємодії політики і мистецтва у політичниxx теоріях західноєвропейського Середньовіччя. Визначено основні ознаки середньовічного світогляду та форми їх втілення у політичних та естетичних концепціях. На цій підставі встановлено місце і специфіку комплексного характеру взаємодії політики і мистецтва в контексті світоглядної парадигми західноєвропейської середньовічної цивілізації.

Клювові слова: політика, держава, світогляд, культура, мистецтво, естетика, діалогічність.

Середньовіччя – майже тисячолітня епоха в історії Західної цивілізації, яка починається зі зміщення з посади германським вождем Одоакром останнього імператора Західної Римської імперії Ромула Августула у 467 р. та закінчується близько 1500 р. після відкриття Христофором Колумбом Нового Світу та формуванням у Європі централізованих монархій.

Щодо визначення хронологічних меж та концептуалізації поняття «Середньовіччя» серед істориків немає єдності. Вперше про «середні віки» заговорили в епоху Відродження, розуміючи під ними період «варварства та темноти», що наступив після занепаду античної культури і її відродження у ренесансній Італії. Ідею тричленного поділу історії на «античність», «середні віки» і сучасність згодом підхопили ідеологи Протестантизму, які пов'язали з цим поділом епоху раннього християнства до Костянтина Великого, відхід Церкви від християнських засад в епоху безроздільного панування над нею римських пап і повернення до істинного християнства за часів Реформації. Думку про те, що сучасність відділена від Античності «середніми віками», уперше чітко артикулював голландський історик Целларіус (Крістоф Келлер), який у 1688 р. опублікував працю «Історія Середніх віків від часів Костянтина до захоплення Константинополя турками». Таким чином, хронологічні рамки Середньовіччя пролягають між

330 р. і 1453 р. (далі, за Целларіусом, наступає епоха, в яку живе автор і його сучасники). Ділив історію на три епохиі англійський історик Едвард Гіббон (1737-1794), обравши за критерій такого поділу занепад і відновлення прогресу. За Гіббоном, Середньовіччя – це «найбільша і, мабуть, найжахливіша драма в історії людства» [8, с. 3]. Її «жахливість» полягає насамперед в катастрофічних наслідках для прогресу цивілізації, який перервався на понад тисячу років після завоювання германськими племенами Риму й відновився лише в сучасну йому епоху. З презирством, як до доби темноти і варварства, ставилися до Середньовіччя і діячі Просвітництва, зокрема Вольтер, і лише після Великої Французької революції, в епоху Романтизму, настає реанімація Середньовіччя, пов'язана передусім з формуванням західноєвропейського націоналізму, ідеологи якого шукали в його глибинах походження своїх націй.

Усі вищенаведені спроби концептуалізації Середньовіччя ґрунтуються на однаковому принципі: історія неначе «переривається» в епоху, що відділяє Античність від сучасності; ця епоха неначе «випадає» із її заданої логіки, в яку покладена чи то «висока культура», чи то ранньохристиянські цінності, чи то «прогрес». В чому ж тоді полягає унікальність цієї історичної епохи? І як у призмі цієї унікальності відбувалася взаємодія мистецтва і політики?

Осмислення кожної епохи людської історії найдоцільніше розпочати із встановлення основних рис її світогляду. Сповна зрозуміти політику, філософію, культуру та мистецтво певної доби можна лише тоді, коли вдасться збагнути думки і почування людей, їх емоційний й інтелектуальний світ та основні ідеї, які живили їх від народження й аж до смерті. Світогляд епохи – це, користуючись висловом Аристотеля, «форма всіх форм», яка однаково втілюється у різних видах людської діяльності (зокрема, в політиці і мистецтві), та є основою осмислення їх взаємодії. При цьому нас цікавитимуть лише про такі риси середньовічного світогляду, які важливі в контексті предмета нашого дослідження – взаємодії політики і мистецтва.

Основні риси світогляду цивілізації середньовічного Заходу

Люди в епоху Середньовіччя, мабуть, погодилися би з назвою, яку дали їхній епосі пізніші історики – «Середні віки», - однак вклали б у це словосполучення дещо інший сенс. Прикметник «середні» означав би для них передусім те, що вони живуть між першим та другим пришестям Христа. При чому «серединний» характер своєї епохи був їм настільки очевидним, що якихось інших його пояснень не виникало на жодному з рівнів її рефлексії. Для прикладу, зображуючи євангельські сцени, середньовічні художники малювали їхніх персонажів не як жителів Палестини І ст. н.е., а як своїх сучасників (наприклад, Св. Йосиф був одягнений у шати фламандського купця, а римські легіонери в лицарські обладунки XV ст.). З теперішнього погляду, це – виразний анахронізм, однак для середньовічної людини, яка вважала, що усі люди, які живуть між першим і другим пришестям, перебувають в одній епосі й, отже, усі є сучасниками один одного, анахронізму на цьому ґрунті не виникало. Середньовічне осмислення історії ґрунтувалося цілковито на Біблії, і, як показує вищенаведений приклад, біблійні схеми переносились на сучасність. Таким чином, навіть цей побіжний аналіз сприйняття історії, який випливає із тлумачення терміну «Середні віки», проливає вагоме світло на найважливіші риси світогляду цивілізації середньовічного європейського Заходу. Тепер розберемося у цих рисах більш детально.

Не стане перебільшення, що світогляд людей в епоху Середньовіччя повністю ґрунтувався на Святому Письмі. Християнство було світоглядним стрижнем, довкола якого середньовічна людина формувала реальність, в якій жила. Трансцендентний Бог у трьох іпостасях – як Бог-Отець, Бог-Син та Бог-Дух – для середньовічної людини був призмою, крізь яку вона дивилася на себе, природу, суспільство та історію. У будь-якому поцейбічному явищі – чи то людині, чи то суспільних інститутах (і найважливішому з них – державі), чи то творінні людських рук (зокрема, мистецтві) – середньовічний світогляд вбачав передусім не самостійні сутності, а віддзеркалення божественного Абсолюту, який їх створив (навіть якщо вона діяла через богонатхненного посередника – людину), сповнив смислом та розмістив в ієрархії світобудови. Єдиним істинним буттям був Бог – вічний та всемогутній творець усього сущого. Природа, суспільство та людина трактувалися, з одного боку, як створений Богом храм – носій величного та часто незбагненного для людського розуму божественного задуму, - а, з іншого, як система символів, які натякають на Його всемогутню та всеблагу природу. «Люди Середньовіччя входили в контакт з фізичною реальністю за допомогою символів і містичних абстракцій. - писав Жак Ле Гофф. – Природа для них – це і насамперед елементи, які утворюють космос і людину – Всесвіт в мініатюрі. Їм треба було пройти довгий шлях, щоб зустріти по інший бік екрану символізму фізичну реальність світу, в якому вони жили» [5, с. 130].

Трансцендентний та іманентний світи – Бог та небесні сили і природа, людина та суспільство – водночас не були розділені глухою стіною протистояння як різні сутності, що існують паралельно одна до одної. Сполучною ланкою між ними виступав не лише Ісус Христос, Син Божий, в якому поєднались дві природи – божественна і людська, - але і кожна людина, яка, за словами Святого Письма, «створена на образ Божий» (Буття 1:26) і, отже, є носієм божественної цінності. Один із найбільших середньовічних філософів, Св. Тома Аквінський (1225-1274), намагався об'єднати ці два світи – трансцендентний і іманентний – за допомогою вибудованої ним ієрархії законів. У вченні Томи панує над усім сущим вічний закон, тотожний загальним принципам, які керують Всесвітом, та самому Богові. Щаблем нижче розташовується природний закон – віддзеркалення вічного закону в людському розумі, який зобов'язує людей прагнути до самозбереження та продовження роду, пізнавати істину (Бога) та поважати гідність один одного. Конкретизацією природного закону є людський закон, який видає держава та який змушує людей чинити добро та уникати зла під силою і страхом (на відміну від двох попередніх типів закону він є імперативом з мінливим змістом). Нарешті ще один вид закону, який даний людям задля кращого розуміння вічного та природного закону, - божественне одкровення, яке міститься в Біблії. Як бачимо, Св. Том Аквінський вибудовує ієрархію трансцендентних і іманентних законів, яка спускається від вищого до нижчого та конституює єдину систему світобудови, осердям якої був Бог.

Небесний і земний світи в світогляді середньовічної людини пов'язувала складна діалектика зв'язків. Вищою реальністю володів небесний світ, який панував над видимою реальністю, як душа панує над тілом. У працях Отців Церкви звучала успадкована від неоплатоніків теза, що небесний світ – істинне і потойбічне буття – є ідеальним прообразом земного світу, який є змінюваним та існує

тільки у причетності до вічного. Цю думку висловлює, зокрема, Св. Августин (354-430), який розмежовує два «гради» – земний і небесного, які тотожні державі та Церкві. Як зазначає німецький дослідник творчості Августина Ганс Маєр, «Civitas Dei або ecclesia (град Божий)є не інституалізованою церквою, що протистоїть державі, а навпаки – прямо в її конкретній даності – святим знаком серед людей, що трансцендує старе суспільство та його егоїзм» [4, с. 830]. З іншого боку, земний світ був наче символом небесного, і пізнаючи земне, можна було наблизитися до пізнання божественного. Незважаючи на різний характер свого буття – матеріальний і духовний, іманентний і трансцендентний – земний і небесний світи для середньовічної свідомості були влаштовані однаково. Так, за словами Жерара, єпископа Камбре (XI ст.), «Цар царів організує за різними чинами небесне, духовне суспільство, як і суспільство земне, мирське. Сам Бог встановив священний порядок чинів на небі і на землі» [5, с. 154]. В уже згадуваній ієрархії законів Томи Аквінського закони на нижчих рівнях є відображенням вищих. Доступний людському розумові lex naturalis (закон природи) був символом lex aeterna (вічного закону), і пізнаючи його, індивід водночас наближався до пізнання трансцендентного Бога.

Окрім раціонального природного закону, Св. Тома називає ще один шлях до пізнання lex aeterna – Біблію («божественний закон»). Святе Письмо – це світ містичних алегорій, пророчих одкровень, притч та священної історії, які були не менш реальними для середньовічної свідомості, ніж видимий світ. Сприйняття земного буття як «тіні» буття небесного спонукало середньовічний світогляд інтерпретувати дійсність в контексті біблійних символів та алегорій. Середньовічна людина жила в універсумі символів, які були для неї знаками вищої реальності. Італійський богослов Романо Гвардіні описує цей універсам наступним чином: «З безпосереднього релігійного погляду сукупний порядок буття відтворюється в культі. Культ має архітектонічно-просторовий характер. Це – будівля церкви, і перш за все – єпископальної резиденції – кафедрального собору, якому підкорені усі інші церкви єпархії (своєрідні відгалуження). Вони, в свою чергу, також пускають паростки у вільному просторі довкола себе – цвинтарі, каплиці, придорожні хрести тощо. Так утворюється ціла священна країна. Що ж стосується самої церковної архітектури, то обряд освячення храму показує, що він символізує увесь світ в цілому. Найрізноманітніші сфери світу і життя з їх ступенями й фазами пов'язані між собою багатющими розгалуженнями відношень між прообразом і віддзеркаленням, основою і розвитком, джерела і повернення до нього, і всі ці відношення, у свою чергу, співвіднесені з вічним, так що універсум символізму пронизує все суще й править їм» [1]. Видима реальність, яка є символом божественної, набуває сакрального статусу, утілюючи у своєму символічному інобутті абсолютну цінність трансцендентного світу. Людина, згідно Святого Письма, є «створеною на образ Божий», а, отже, є причасна до Його абсолютної цінності. Суспільні інституції – держава і церква, – окрім своєї адміністративної і душпастирської функцій, мають ще й сакрально-символічний статус, виступаючи земним втіленням Царства Божого. За словами Р. Гвардіні, «Стосовно порядку спільного життя, тобто держави і суспільства, то тут головують дві великі ідеї: церкви і держави, – втілені у папі та імператорі. Вони також сходять до трансцендентних реальностей – і звідти керують світом. Папа носить на голові потрійний вінець і тримає в руці ключі апостола Петра; імператор одягнений в синю мантію, що символізує небосхил, а в руці в нього держава, що позначає землю» [1].

У свідомості середньовічної людини іманентним атрибутом довколишнього світу був порядок, який дозволяв трактувати його на кшталт гармонійного храму чи симфонії звуків. «Дивлячись на красоту і велич світу, зрозумієш, що він нагадує прекрасний гімн, і все, що створене на Землі, в своїй різноманітноті, звучить в унісон, утворюючи акорд найвищої краси», - писав середньовічний філософ Гільйом Овернський [5, с. 319]. Порядок, ієрархія, підпорядкованість і узгодженість частин світобудови – сутнісна характеристика світу, яка втілює у собі мудрість Творця. Середньовічний світогляд прагнув упорядковувати буття, яке спостерігав навколо себе, шукаючи усюди взаємозв'язків і гармонії як його сутнісної характеристики, яка утілює вищу мудрість Творця. «Воля до істини невіддільна від волі до оформленості. – пише Р. Гвардіні. – Форма сама по собі говорить про зміст – хоча б тому, що зміст може бути втілений лише в якійсь формі. Ось структура середньовічної наукової праці. Ціле – «Summa» – побудоване з частин: «articuli» (параграфів), «quastiones» (питань), «partes» (частин), - утворює порядок, в якому дух може поселитися. Вона є не просто книгою, що вміщує якесь вчення; вона є простором буття, який має ширину і глибину та впорядкований так, що дух знаходить там своє місце, навчається дисципліні та почуває себе надійно і комфортно, наче вдома» [1].

Підсумовуючи основні риси середньовічного світобачення, доходимо висновку, що світ поставав у ньому як дуальність духа і матерії, в якій істинне буття належало трансцендентному духу, який сотворив видимий світ, проте водночас утворює з ним гармонійну та впорядковану єдність. Початком і кінцем та метою всього сущого був Бог, на якого орієнтований існування всього світу в цілому та кожної речі зокрема. У складній діалектиці видимого і невидимого, матеріального і духовного перше постає символом другого, який свідчить про його всемогутню та всеблагу природу й дозволяє наблизитися до його пізнання. Середньовічний світогляд знайшов своє втілення і у двох видах людської діяльності, між якими відбувався постійний діалог – політиці і мистецтві. Цей діалог здійснювався крізь призму Бога як «альфи і омеги» буття та примату духовного над матеріальним.

Естетика політичних теорії європейського Середньовіччя

Теоретичне осмислення політико-правових інститутів та їхнє буття на практиці цілком корелювало з центральною тезою середньовічного світогляду, який у центрі буття поміщав всемогутнього, трансцендентного Бога. Незважаючи на складну еволюцію, яку пройшла політична думка та практика в епоху Середньовіччя, починаючи із варварських «темних віків», й закінчуючи романським відродженням та передренесансною Італією, усі політичні мислителі сходилися на тому, що земне буття є лише підготовкою до життя вічного, а влада Бога над світом далеко перевершує владу навіть наймогутнішого правителя над своїми підданими. Дві ідеї – ідея, що людина має обов'язки передусім перед своїм Творцем, а вже згодом перед державою, та ідея, що земне життя, яке регулює держава, незрівнянно нижче, як життя вічне, «перепустку» у яке надає інша велика інституція та постійна суперниця держави у боротьбі

за першість – Церква, – наскрізно проходять крізь усе Середньовіччя. Попри значні відмінності бачення мислителями Середньовіччя окремих аспектів природи та функцій політики і держави, ми усе-таки можемо виокремити базові риси середньовічної політичної філософії та практики, які випливають із середньовічного світогляду, в якому Бог був домінантою.

Основна риса середньовічного політичного мислення, яка безпосередньо випливає із уявлення про примат Бога над світом, – обмеженість влади правителя владою Бога, який є єдиним володарем усього сущого. Влада Бога над світом втілена у законі, який повеліває правителеві творити справедливість та піклуватися про благо підданих. Правитель, таким чином, - це виконавець Божого закону, і його власні повеління мають юридичну силу лише тією мірою, якою відповідають божественним законам, даним в Біблії. Основною політичною категорією в епоху Середньовіччя був закон. За словами американського історика Роберта Гойта, «закон ніхто не створив і не видав. Теоретики, які досліджували римське чи канонічне право, могли говорити про закон як щось іманентно розумне або щось, що походить від правителя чи волі більшості. Однак феодальному світогляду такі концепції були здебільшого чужі. Для нього було характерним насамперед те, що кожен лорд, включно з верховним лордом (dominus rex) – королем – перебуває під законом, а його правління обмежене законом. У середньовічній політичній думці не було місця для абсолютної чи свавільної влади. Основне призначення правителя – творити справедливість» [8, с. 250]

Окрім верховенства закону, іншою наскрізною ідеєю середньовічної політичної філософії був порядок та ієрархія. Порядок та ієрархія відображає мудрість Творця, який створив світ як єдине гармонійне ціле, як про це сказано у Святому Письмі: «Ти все розташував мірою, числом і вагою» (Мудрість 11: 21). На практиці порядок та ієрархія втілювалися у інституті васалітету – опорі феодального суспільства. Витоки васалітету можна простежити до епохи раннього Середньовіччя, коли утворився вакуум влади й відносини між людьми занурилися у хаос. За таких умов, природно, сильні домінували над слабшими, а слабші, у свою чергу, шукали захисту у сильних. У такий спосіб сформувалися відносини влади-підпорядкування між сеньйором та його васалом, під які згодом була підведена правова, економічна та ідеологічна основа. За словами Роберта Гойта, «середньовічний феодалізм складався з трьох близькоспоріднених елементів – особистісного, владного та елементу власності. У термінології феодального суспільства ці елементи називалися васалітетом, приватною юрисдикцією та феодом. Кожен з них мав окреме походження, однак у епоху Каролінгів вони почали зливатися в одне, й перед X ст. стали настільки тісно переплетені, що це дає підстави говорити про становлення феодального суспільства» [8, с. 170].

Відносини васалітету відобразила політична думка епохи Середньовіччя. Як приклад, можна навести погляди середньовічного мислителя Егідія Римського (1247-1316), який у своїй праці «Про церковну владу» висунув поняття dominium – володіння, - яке він трактує як центральне начало, за яким влаштований світ і людське суспільство. Свою концепцію Егідій розвиває із тези, що світ – це гармонійний порядок, у якому усі речі перебувають у відношенні одна до одної. У ієрархії речей деякі з них, однак, займають вище становище, а інші – нижче. Визначенанебесами влада вищого над нижчим – цеdominium. Якщо це влада людини над людиною, то dominium втілюється у державі. Якщо ж це влада людини над річчю, то dominium – це власність. Принцип dominium встановив Бог, який володіє верховним dominium над світом, а будь-який окремий dominium повинен походити лише від Бога й здійснюватися на Його засадах. Політична теорія Егідія Римського легітимізувала феодальні відносини. З іншого боку, засновуючи інститут dominium на началах божественного правопорядку, вона усувала з них сваволю та «право сильного».

Середньовічне суспільство – це, отже, складна та заплутана мережа відносин між сеньйорами та васалами. Кожен випадок цих відносин носив приватний характер, а суспільство утворювалося як піраміда приватних відносин, яка охоплювала усі суспільні рівні. На чолі цієї піраміди були папа і імператор – васали лиш Бога. Їхніми васалами, у свою чергу, були королі та архієпископи. На щабель нижче розташовувалися князі, герцоги, барони, єпископи, абати тощо. Ще нижче – дрібна шляхта. В самій основі піраміди були селяни, які не мали своїх васалів та жили фізичною працею на себе та своїх лендлордів. Усе суспільство, у свою чергу, поділялося на три верстви: oratores, bellatores та laboratories («ті, що моляться», «ті, що воюють» і «ті, що працюють»).У складному плетінні приватних відносин влади й підпорядкування губилися такі сучасні концепти, як «держава», «суверенітет», «публічне право» тощо. Недаремно низка істориків для характеристики цих понять вживає термін «антично-модерні», натякаючи на їх відсутність у політичній теорії та практиці Середньовіччя. За словами Роберта Гойта, «найбільшою чеснотою васала була вірність своєму сеньйорові, і цю вірність розуміли у дуже індивідуалістичному і конкретному сенсі як вірність підлеглого своєму лордові. У політичній думці епохи феодалізму не було місця для таких абстрактних концептів, як «держава» чи «уряд». Суспільство та політику розуміли у контексті відносин між індивідами, між васалами і лордами. X і XI ст. у цьому сенсі були «золотим віком» індивідуалізму. Публічні функції влади цілком злилися з приватними правами і обов'язками васала і лорда, чиї особисті відносини встановлював феодальний договір омажу (homage)» [8, с. 289].

Отже, підсумовуючи характерні ознаки осмислення політико-державного начала в епоху Середньовіччя, доходимо висновку, що в основі її політичного світогляду лежав принцип примату трансцендентного над іманентним, духа над тілом, вічного та незмінного морального начала над матеріальною стороною політичних інститутів та явищ. Світ політичних відносин і інститутів вибудовувався на кшталт храму – усі його елементи були точно впирядковані за «мірою і числом». З іншого боку, він був не самоцінним (як в античну епоху, де держава трактувалася як найвище і абсолютне благо), а всеціло підпорядкований незрівнянно вищому світові трансцендентного та вистував лише як його земна «тінь». Які були основні риси мистецького світогляду західноєвропейського Середньовіччя? Як відбувалася діалогічна взаємодія політичного і естетичного начал західноєвропейської середньовічної цивілізації? Розглянемо основні риси середньовічної естетики.

Естетиці належить чільне місце у системі середньовічного світогляду. Хоча сам термін «естетика» з'явився значно пізніше (його автором був німецький вчений епохи Просвітництва Александр Готліб Баумгартен), Середньовіччя розробило розвинену теорію, а радше цілісну систему естетичного сприйняття.

Система ця цілковито була вписана в контекст середньовічного світогляду з його приматом духа над тілом, трансцендентного над іманентним і трактуванням світу як «тіні» вищого буття. Середньовічна естетика, як і політичні теорії Середньовіччя, була лише одним із виявів цього універсального світоглядного метанаративу. З іншого боку, саме у ній основні його риси розкрилися найбільш повно.

Середньовічне розуміння мистецтва та краси ґрунтувалося довкола ідеї примату духа над тілом. Красу середньовічна людина розуміла передусім як красу духа, що «просвічує» через тіло і матеріальні форми. Порівнянням краси з «божественним або духовним світлом» рясніють чи не усі середньовічні трактати, присвячені естетичній проблематиці. Чи не найповніше таке її розуміння висловив Псевдо-Діонісій у трактаті «Про божественні імена»: «Надчуттєве називається красою тому, що він від нього надається власна чарівність усьому сущому; і тому, що воно – причина благого впорядкування і витонченості всього та, подібно до світла, випромінює свої сяйливі преподання, що наділяють красою усі земні сутності; і тому, що воно манить усе до себе; і тому, що воно усе зводить до тотожності» [3, с. 107]. Середньовічне мистецтво намагалося художніми і символічними засобами унаочнити цю трансцендентну красу і відобразити примат духовного над тілесним. Найвідомішим прикладом цієї естетичної концепції була готична архітектура. Засновник готичного стилю – абат Сугерій з Сен-Дені (1081-1151) – перебував під безпосереднім впливом писань Псевдо-Діонісія і Отців Церкви (на яких, у свою чергу, мала вплив філософія неоплатоніків), які порівнювали божественність із сяючим світлом. Перебудовуючи центральний храм абатства Сен-Дені, Сугерій поклав у її дизайн ідею божественного сяйва. Для цієї мети він розширив вітражі, заливши приміщення церкви різнокольоровим світлом, і надав аркам і перекриттям стрілчасту форму, яка символізувала промені світла. Таким чином, Сугерій із Сен-Дені став законодавцем домінуючого стилю розвиненого Середньовіччя, який найбільш безпосередньо втілював максими його світогляду.

Краса в епоху Середньовіччя була одним із основним атрибутів створеного Богом світу. Як писав Умберто Еко, «в книзі Буття сказано, що наприкінці шостого дня Бог побачив, що все, що він створив, добре, а із книги Мудрості Соломона, яку прокоментував Августин, середньовічна людина пізнавала, що Бог створив світ згідно числа, міри і ваги – космологічних категорій, які являли собою не лише вияв метафізичного блага (Bonum), але й були і категоріями естетичного порядку» [7, с. 28]. Ця краса була повністю тотожною іншим його атрибутам – благу і розумності. Наскільки краса і мистецтво були цінністю в очах середньовічної людини, настільки вони були пов'язані з благом, істиною тощо. На рівні теоретичних і філософських узагальнень середньовічна думка не уявляла собі автономної і самодостаньої краси. Натомість основним завданням середньовічних майстрів був максимально повний вираз художніми засобами основних ідей християнського світогляду.

Середньовічний світогляд легітимізував лише таку естетику, яка вказувала на примат духовного начала і пробуджувала виключно релігійні і благочестиві почуття. Це могла бути естетика ікони, в якій тілесна оболонка була лише символом внутрішньої духовної краси, або ж естетика залитого світлом готичного храму, вступаючи у який людина неначе переносилась на небо. Зі свого магістрального метанаративу він прагнув усунути естетику, яка вказувала на чуттєву самоцінність матеріального світу. Так, Алкуїн писав про «красиві речі, солодкі відчуття, ніжні звуки любити легше, ніж Бога», Августин Блаженний акцентував на небезпеці, яку створює для віруючого красива музика під час літургії, відволікаючи його від молитви, а Тома Аквінський вважав, що під час меси бажано не використовувати інструментальну музику, оскільки вона веде до надто інтенсивної насолоди, несумісної з молитвою.

Середньовічна естетика вказувала на уявлення тогочасних людей про світ, який, за задумом Творця, була розумний і впорядкований. Зокрема, дуже поширеним було порівняння світобудови з гармонією музичного ладу. Як писав Григорій Ніський, «порядок світобудови – це певна музична гармонія, яка у великій різноманітності своїх проявів підкоряється єдиному порядку і ритму та ніколи не виходить за межі цих порядку і ритму» [6, с. 86]. Естетичне пізнання в добу Середньовіччя мало справу з чимось більшим, ніж з просто чуттєвою стороною явищ. Оскільки матерія – це лише вмістилище духу, якому й належить істинне буття, то й чуттєво доступний бік явищ – це всього-на-всього символ розумної і впорядкованої картини світу. Чуттєва естетика, отже, є лише невеликою частиною і дороговказом до тієї гармонії і краси, яку можна осягнути тільки розумом. Цікавою з цього приводу є думка Ернста Курціуса, який стверджував, що сучасна людина переоцінює мистецтво, адже втратила відчуття краси, що осягається розумом, яка була основною для неоплатонізму та Середньовіччя» [7, с. 12]. За словами М. Зубової, «в основі пізнання прекрасного лежало емпіричне, а раціональне (в середньовічному розумінні) начало. У сприйманні краси важливо роль відігравали числові і геометричні співвідношення, ритм і координати руху. Геометрична ясність і математична співмірність властиві композиціям усіх без винятку видів мистецтв в епоху Середньовіччя» [6, с. 86].

Ключовими ознаками середньовічної естетики були символізм та універсальність. Мистецтво було підпорядковане релігії та слугувало насамперед цілям образного і символічного контакту з трансцендентним. Місцем такого контакту був храм, де зустрічалися земна і небесна сфери. Споруда храму, його внутрішнє убранство та дійство літургії були невід'ємними один від одного та зливалися воєдино у досвіді богопізнання. Храм був моделлю світобудови: його купол символізував небо, чотири бічні нефи – сторони світу, тричастинний поділ – світ як єдність божественного, ангельського і земного (а також людину як єдність душі, духу і тіла) тощо. «В християнському храмі, - пише М. Зубова, - утілилось уявлення людей про світобудову, одухотворений космос, про єдність земного і небесного, видимого і невидимого, про небесний Єрусалим» [6, с. 88]. У цілісному ансамблі храму окремі види мистецтва зливалися в універсальну єдність, яка була моделлю розумної, красивої і гармонійної світобудови. Кожен із видів мистецтва – архітектура, музика, скульптура чи образотворче мистецтво – отримували свою значимість лише у комплексному поєднанні храму. За лаконічним висловом Августина Блаженного, «форма усілякої краси – єдність» [6, с. 85]. Зорієнтованість окремих видів мистецтва на комплексне поєднання з усіма іншими і набуття ними значимості лише в контексті такого поєднання, випливала із загальної настанови середньовічного світогляду, який усе підпорядковував принципу універсальної і розумно впорядкованої світобудови.

Вищевказані особливості середньовічної політики і естетики дозволяють окреслити межі їх діалогічної взаємодії.

По-перше, як політичні теорії, так і в естетику Середньовіччя характеризував принцип примату трансцендентного над іманентним, духовного над тілесним, який у політичних теоріях маніфестував себе у вигляді духовного і морально-етичного призначення держави, а у естетичних концепціях був представлений як художній принцип примату внутрішньої, одухотвореної краси над зовнішньою красою тілесної оболонки. Прикладом покладання єдиного світоглядного принципу у політичні теорії та естетичну концепцію Середньовіччя є, зокрема, ієрархія законів у політичних теоріях Томи Аквінського з її верховенством вічного і природного закону та «divinum lux» (божественне світло) як принцип готичної естетики.

По-друге, спільними світоглядними принципами політичних теорій Середньовіччя та і середньовічної естетики були символізм, архітектоніка та універсалізм. В даному контексті доречне порівняння держави із храмом. Як політико-державне, так і художньо-естетичне начала світогляду Середньовіччя були символами, які позначали вищий трансцендентний порядок світобудови; вони обидва тяжіли до раціонального і гармонійного сполучення елементів, відображаючи уявлення тогочасних людей про загальний розумний принцип світобудови; в кінці кінців вони конституювали своєрідний завершений мікрокосм, утворений гармонійним сполученням їх складових частин та вписаний у загальний порядок раціонального, створеного Богом світу.

По-третє, у світоглядній парадигмі середньовіччя як держава, так і мистецтво були не самоцінними, а мали цінність лише як знаки абсолютного і трансцендентального порядку. Безпосереднім призначенням храму – квінтесенції середньовічного мистецтва, – так і середньовічної держави було насамперед створення умов для спасіння душі. Середньовічні політичні теоретики обмежували державу моральним законом, утверджуючи водночас природні права індивіда (Св. Тома Аквінський найголовнішим з цих прав вважав право людини пізнавати Бога) як моральні імперативи правителя. Держава, яка перетворювалась на тиранію, втрачаючи, відтак, свою основну функцію – створювати умови для спасіння душі людини, - підпадала під різкий осуд усіх без винятку середньовічних політичних філософів. Подібним було й їхнє ставлення до мистецтва, яке замість того, щоб наближати людину до Бога, перетворювалось на самодостатню естетичну цінність, що віддаляла людину від богопізнання. Незважаючи, отже, на увесь свій універсалізм, середньовічний світогляд замикався на індивіді, якого трактував як тимчасового подорожнього, що невдовзі має повернутися у вічність. У цьому контексті призначенням як держави було наблизити успішний фінал цієї подорожі. Середньовічне уявлення про самоцінність людини згодом стане основою для модерного західноєвропейського індивідуалізму і теорії невідчужуваних прав індивіда, які ляже в основу майбутніх демократичних держав Нового часу.

Бібліографічні посилання

1. Гвардини Р. Конец нового времени [Электронний ресурс] / Р. Гвардини. – Режим доступа : http://krotov.info/libr_min/04_g/gva/rdini.htm – Загл с экрана
2. Грицак, Я. Історики і час [Електронний ресурс] / Я. Грицак. – Режим доступу : http://ucu.edu.ua/library/9077/ – Заголовок з екрану
3. Дионисий Ареопагит О божественных именах [Текст] / Дионисий Ареопагит. – СПб. : Глаголь, 1995. – 275 с.
4. Класики політичної думки [Текст]. – К. : Тандем, 2002. – 584 с.
5. Ле Гофф Ж. Цивилизация Средневекового Запада [Текст] / Ж. Ле Гофф. – М. : Прогресс, 1992. – 376 с.
6. Художественные модели мироздания [Текст]. – СПб : НИИ РАХ, 1997. – 400 с.
7. Эко У. Искусство и красота в средневековой эстетике [Текст] / У. Эко. – СПб : Алетейя, 2003. – 256 с.
8. Robert S. Hoyt Europe in the Middle Ages [Text] / Hoyt S. Robert. –Harcourt : Brace &World, Inc., 1957.

Ланюк Е.Ю. Эстетика политических теорий западноевропейского Средневековья.

Выяснено формы взаимодействия политики у политических теориях западноевропейского Средневековья. Определены базовые черты средневекового мировоззрения и формы их воплощения в политических и эстетических концепциях. На этом основании установлено место и специфику комплексного характера взаимодействия политики и искусства в контексте мировоззренческой парадигмы западноевропейскоей средневековой цивилизации.

Ключевые слова: политика, государство, мировоззрение, культура, искусство, эстетика, диалогичность.

Laniuk Ye. The aesthetics of political theories of European Middle Ages.

The forms of dialogic interaction of politics and art in politicas theories of the Middle Ages are defined. The basic features of medieval worldview and the forms of its objectification in political and aesthetical theories are analyzed. On this basis the place and specificity of the complex character of interaction of politics and art in the worldview paradigm of the medieval civilization of the European West.

Key words: politics, state, worldview, culture, art, aesthetics, dialogic forms of interaction.

Надійшла до редколегії: 09.04.14 р.

УДК 323.21

Р. Лендьел

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Аналізовано проблеми етнонаціональної політики в умовах становлення громадянського суспільства. З поглибленням етнорегіональних відмінностей нагальним вбачається вироблення нових підходів до співіснування і взаємодії етнічних спільнот між собою та до відносин етнічних спільнот та етнічних груп з державою, підвищення ефективності державного та громадського регулювання етнополітичної сфери.

Ключові слова: громадянське суспільство, етнонаціональна політика, етнічні спільноти, політична нація.

Україна конституційно закріпила за собою статус демократичної, соціальної, правової держави, яка орієнтується на розбудову громадянського суспільства [1]. Але громадянське суспільство не можна «побудувати» як щось нове поряд із не громадянським. Його можна утверджувати як нову якість політично

організованого суспільства, як середовище демократії, свободи і відповідальності за долю держави і нації [2, с. 3]. Щоденна діяльність інститутів громадянського суспільства, в тому числі етнічних громадських організацій, є необхідною умовою функціонування правової держави і демократичного врядування. І навпаки, ігнорування та придушення громадських ініціатив, відсутність механізмів участі громадськості й організацій громадянського суспільства у процесі ухвалення рішень призводять до стагнації суспільства, зростання корупції, усунення дедалі численніших груп громадян від розв'язання соціальних проблем на рівні громад і держави загалом.

Україна зараз проходить політичні випробування щодо того, чи не зруйнують відмінності окремих соціальних груп – етнічних, а ще більше регіональних – їхню здатність та їхнє бажання разом творити і розвивати демократичну державу, що посилює актуальність даного дослідження.

Протягом останніх десятиріч істотно посилилася наукова зацікавленість проблемами становлення і розвитку громадянського суспільства. У цьому сенсі виокремлюються наукові доробки таких українських вчених, як В. Бабкін, Є. Головаха, В. Горбатенко, І. Кресіна, А. Колодій, Н. Оніщенко, В. Пазенок, Ф. Рудич, В. Степаненко, Я. Шевченко, Ю. Шемшученко та ін.

Проблематика етнічної і політичної нації та демократизації суспільних відносин привертає увагу таких відомих українських науковців, як М. Вівчарик, І. Вільчинський, В. Євтух, В. Іщук, Г. Касьянов, М. Карабанов, В. Катигоренко, В. Колісник, О. Копиленко, В. Кулик, О. Майборода, Л. Нагорна, М. Панчук, Ю. Римаренко, С. Римаренко, М. Рябчук, Р. Чубаров, Л. Шкляр, М. Шульга та ін. У своїх працях вони порушують проблеми етнонаціонального розвитку України та її регіонів, їх законодавчого врегулювання, становлення національної ідентичності та формування національної спільноти, стратегії розвитку України як поліетнічної держави.

Нинішню ситуацію в етнонаціональній сфері характеризують такі проблеми, як: 1) поєднання процесів становлення української поліетнічної (політичної) нації і поглиблення етнорегіональних відмінностей, що заважає становленню спільної загальнонаціональної свідомості; 2) наявність розбіжностей в інтересах і потребах різних етнічних спільнот з ознаками міжетнічної конфліктогенності; 3) висока присутність еміграційних настроїв в середовищі етнічних неукраїнців, що має наслідком пасивність значної їх частини в участі у розбудові в Україні громадянського суспільства; 4) недостатня залученість корінних народів і національних меншин (крім росіян) у процес прийняття життєво важливих для них рішень; 5) відсутність ефективної координації заходів по реалізації державної етнонаціональної політики в системі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Позитивною є тенденція зростання громадської активності етнічних спільнот, у т. ч. меншин, яка проявляється у збільшенні кількості їхніх громадських організацій. Ряд меншин утворили загальноукраїнські об'єднання своїх організацій. Утворилися також об'єднання громадських організацій різних етнічних спільнот, таких як Асоціація національно-культурних об'єднань, Конгрес національних громад та інших. Зазначимо, що громадські об'єднання, зокрема національно-культурні товариства, як інститути громадянського суспільства, виступають елементом, що об'єднує суспільство і державну владу, а також інституціоналізують суспільні інтереси та виступають на їх захист на рівні публічно-правових відносин. Сьогодні в діяльності національно-культурних товариств беруть активну участь десятки тисяч людей. Саме громадські організації у більшості випадків беруть на себе безпосередню організаційну роботу із забезпечення прав національних меншин у сферах освіти, культури, інформації. Поруч з цим, періодично загострюються питання політичної участі етнічних спільнот та їх представників, і в цьому зв'язку – проблеми збереження атмосфери міжетнічної толерантності і протидії розпалювачам міжнаціональної ворожнечі.

Громадські організації етнонаціональних меншин як інститути громадянського суспільства виконують наступні важливі функції:

- інститути громадянського суспільства, які представляють етнонаціональні меншини, допомагають соціалізуватися представникам певної спільноти. Таким чином, вони самоорганізовуються, самовиражаються і самореалізовуються. Об'єднуючись у громадські організації, представники меншин мобілізуються;
- завдяки дієвому об'єднанню громадян відбувається осмислення, узагальнення, доведення до відома органів державної влади і посадових осіб місцевого самоврядування інтересів і потреб конкретних верств населення. У контексті етнонаціональної політики національно-культурні товариства вказують на проблеми в середовищі своєї меншини, формують соціально значущі запити, які мають враховуватися в діяльності органів державного управління;
- інститути громадянського суспільства можуть доводити інформацію про напрямки державної етнонаціональної політики до представників своєї меншини, тобто виступати каналом комунікації між владою і суспільством. Таким чином, відбувається інтенсифікація діалогу між громадянським суспільством і державою;
- об'єднуючись в організації, представники етнонаціональних меншин мають можливість захищати свої інтереси у взаємодії з органами влади чи іншими організаціями в межах правових відносин.

В якій мірі виконуватимуться вищезгадані функції громадянським суспільством, залежатиме від рівня його розвитку і згоди на це держави.

Нова українська держава виникла як правова спадкоємниця УРСР і з відповідно нерозвинутим громадянським суспільством. Основна проблема, що постала перед Україною в розпочату 1991 роком епоху трансформації, полягає в переході від суспільства тотального контролю та патронажу до суспільства, побудованого на європейських цінностях і принципах – політичній демократії, ринковій економіці та національній державі. Відповідно системі контролю та патронажу має бути протиставлена розвинута система самодіяльного громадянського суспільства. При цьому основна проблема полягає не стільки у створенні нових інституцій чи спілок, скільки в переосмисленні функцій старих і новостворюваних елементів громадянського суспільства за умов демократії, незалежності і ринку [3]. Тобто необхідно пришвидшити процес переходу від патерналістського типу взаємодії держави з етнічними спільнотами до етнічного плюралізму.

Здобуття державної незалежності України сприяло націоналізації українського етносу й етнічних та

етнографічних груп і водночас поглиблювало їхню етнічну диференціацію. Як стверджує І. Варзар, поліетнічне народонаселення всіх країн (України в тому числі) на якомусь етапі стане громадянським суспільством, об'єктивним базисом, над яким підноситься держава політична – соціальна, демократична і правова [4, с. 126].

Громадянське суспільство – суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага [5, с. 18]. З одного боку, громадянське суспільство – це показник суспільної і громадської активності та ініціативності, а з іншого – це сукупність неурядових організацій різного типу й виду. Виходячи з обох визначень, розуміємо, що впровадження ефективної етнонаціональної політики країни є неможливим без участі представників громадянського суспільства. Саме через національно-культурні товариства представники етнонаціональних меншин у демократичних державах соціалізуються і беруть участь у суспільно-політичному житті країни.

Можна виділити наступні форми представництва етнічних інтересів:

1) органи самоврядування. Як свідчить світова практика, саме в органах місцевої влади представники меншин, маючи певну квоту або діючи самостійно, можуть повністю захищати свої інтереси. Взявши за основу українську історію, можна виділити принаймні три варіанти такого співіснування: національно-територіальна автономія, органи представництва національно-культурної або національно персональної автономії, самочинні органи національного самоврядування.

2) національні політичні партії. Таке представництво має бути реалізоване в межах правового поля, тобто без прагення «порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі» (Конституція України, Ст. 37). Зазвичай ця форма представництва може бути ускладнена процедурою реєстрації. Прикладом таких утворень є Партія угорців України та Демократична партія угорців України.

3) неполітичні громадські організації етнонаціональних меншин – національно-культурні товариства, земляцтва, спілки, громади тощо. Саме цей вид представництва інтересів етнонаціональних меншин є найбільш поширеним в Україні. Як показують дослідження, основним видом їх діяльності є збереження культурної спадщини та традицій [6, с. 56-57].

На основі аналізу напрямів і форм діяльності офіційно зареєстрованих (а це близько 1600, з яких 45 мають всеукраїнський статус) громадських організацій етнічних меншин (конференції, семінари, наради, асамблеї, форуми і т. ін. з наданням за підсумками їх роботи пропозицій до органів влади) Л. Лойко доходить висновку, що ці організації вже є тим суспільно-політичним механізмом, в якому кристалізуються і через який транслюються на владно-політичний рівень інтереси різноманітних етнічних громад українського суспільства [7].

Із вищесказаного зрозумілою є думка українського класика етнологічної науки України І. Варзара, що народ-населення найчастіше є об'єктом політики, суб'єктом же зрідка, і то опосередковано – лише через «всенародні» політичні партії (якщо в принципі такі можливі) та громадсько-політичні утворення [4, с. 15].

Становлення в Україні громадянського суспільства – складний і суперечливий процес. Важлива роль у цьому процесі належить державі, яка хоча і не є складовою частиною громадянського суспільства, але має бути інституцією-партнером, рівноправним учасником діалогу щодо проблем і суперечностей, шляхів та засобів, ресурсів і перспектив, першочергових і стратегічних напрямів суспільного розвитку. А серед інституцій, які представляють громадянське суспільство, чільне місце належить організаціям етнонаціональних меншин. Їх чисельність в Україні близько 20%, а отже, їх діяльність значною мірою впливає на становлення громадянського суспільства. Для створення більш сприятливих умов їх розвитку є необхідним:

• зміцнення юридичних рамок для етнонаціональних меншин з врахуванням стандартів Ради Європи для кращого визнання їх самобутності;

• підтримка участі і сприяння ширшому вираженню самобутності етнонаціональних меншин в області культури;

• утворення ЗМІ для етнонаціональних меншин в окремих регіонах з врахуванням стандартів Ради Європи;

• надання підтримки культурному вираженню етнонаціональних меншин.

У своїй етнонаціональній політиці держава повинна підтримувати розвиток етнічної самобутності всіх національностей країни. Водночас держава має сприяти зміцненню єдності та солідарності українського суспільства, формуванню в свідомості всіх громадян загальноукраїнської самосвідомості та патріотизму. Лише дотримуючись таких основ, в Україні можна побудувати дієве повноцінне громадянське суспільство із залученням етнонаціонального компоненту.

Шлях до європейських стандартів, який обрала Україна, – це розбудова демократичної правової держави, утвердження в ній громадянського суспільства, в якому ідея Української держави як Батьківщини всіх громадян, що проживають на її теренах, виступає силою, яка консолідує всі етноси України. Тобто мова йде про громадян, які є політично зрілими, володіють політичною свідомістю і готові брати на себе відповідальність за процеси, що відбуваються в державі. Як вважає І. Варзар, найбільш самодостойницьке, зріле і від держави незалежне є громадянське суспільство в соціумі на стадії нації [4, с. 128]. А. Колодій зазначає, що громадянське суспільство може існувати й в умовах політично неконсолідованої нації. Тоді в межах однієї держави воно розпадається на громадянські суспільства окремих етносів або етнічних націй. Проте наявність інтегрованої нації з усвідомленими спільними цінностями й прагненнями є дуже сприятливим чинником розвитку громадянського суспільства [8, с. 106]. Головним принципом та метою створення нації є участь у житті держави всіх її громадян, незалежно від етнічних чи інших відмінностей.

Нація є структурою, яка не має чіткого взаємозв'язку між її елементами та зовнішніми чинниками, тобто виглядає переважно аморфною. За Е. Шилзом, найважливішим із відносно аморфних зв'язків нації є її зв'язок із громадянським суспільством. Оскільки партикулярні асоціації підтримують існування нації, остання, в свою чергу, підтримує життєдіяльність громадянського суспільства. Відношення громадянського суспільства до нації є строкатим. Нація, безперечно, потрібна такому суспільству в якості консолідуючої основи. Вирішальна колективність у національній державі – це домінуюча

нація. Національність – необхідний інгредієнт, а, можливо, і передумова існування громадянського суспільства. Турбота про власну націю підсилює турботу про народний добробут [9].

Як вважають співробітники Національного інституту стратегічних досліджень, нація являє собою поєднання громадянського суспільства і держави. Національний інтерес постає як узагальнюючий інтерес, який знімає протиріччя між інтересами держави та громадянського суспільства [10, с. 10].

Основою для побудови політичної нації є добре сформовані політичні та економічні зв'язки, які підкріплені культурою, мовою, традиціями. Важливим є і те, що політична нація виражає волю усіх суспільно активних громадян в поліетнічному суспільстві. Політична нація формується на основі різних етнічних спільнот, які об'єднані спільною історичною долею, спільною державною мовою, загальнонаціональними цінностями та політичними інститутами, а також баченням спільного майбутнього [11, с. 138].

Взаємовідносини та умови існування титульної нації і етнонаціональних меншин визначаються різними чинниками, зокрема історичними, економічними, політичними (політичним режимом, політичною культурою тощо). Як показує світовий досвід, досягнути гармонізації міжетнічних відносин можна в результаті проведення послідовної етнонаціональної політики, розвитку громадянського суспільства та демократизації суспільства загалом. Саме конструктивна взаємодія титульної нації та національних меншин дає можливість державі успішно розвиватись, є джерелом політичної та соціальної стабільності і стає основою для розвитку політичної нації [11, с. 140].

Нові виклики для єдності держави, пов'язані з анексією Криму та військовими діями на кордоні України з Російською Федерацією, спричиняють «розмивання» державного суверенітету і стимулюють політизацію територіальних ідентичностей. Ця небезпека збільшується у контексті штучної актуалізації питання про автономізацію окремих регіонів країни та федералізацію. На переконання М. Михальченка і Ю. Шайгородського, добрі наміри про розвиток самоврядування шляхом федералізації регіонів України без врахування конкретно-історичних умов «можуть мати негативний результат – розрив на частини унітарної України. І жодні посилання на досвід Швейцарської конфедерації є недоречними. Надмірна регіоналізація у багатьох країнах веде якщо не до розколу (досвід Азії, Африки), то до сепаратизму (Іспанія, Велика Британія, Франція, Данія, Молдова тощо)» [12, с. 23]. Розмірковуючи про можливість федерування, слід пам'ятати і вивчати досвід інших народів Європи, зазначає М. Кармазіна. А він свідчить про те, що у період після Другої світової війни «лише одна-єдина європейська держава – Бельгія – трансформувалася з унітарної на федеративну. І зробила вона це поступово: зміни на рівні законодавства почалися ще на початку 1960-х років, а завершився процес більше ніж через 30 років, що допомогло уникнути багатьох проблем, а головне – зберегти стабільність у державі» [13, с. 37].

Україна ніколи не була країною з федеративним устроєм, однак була частиною федерації, хоча і формальної: Радянський союз прагнув на початку бути федерацією, але насправді це була унітарна імперія, в складі якої Україна була колоніальною територіальною одиницею. Зараз питання федералізації – це не природне проростання внутрішніх запитів етнічних спільнот. Це питання провокується проросійськими силами з бажанням не стільки федералізувати, а більше розірвати Україну. Олігархічні групи на сході України підхопили нав'язану Росією ідею федералізації і підтримують сепаратистські настрої через те, що побоюються наслідків реформування системи місцевого самоврядування. Україні потрібна не федералізація, а децентралізація влади зі збільшенням повноважень органам місцевого самоврядування, щоб місцева влада мала більше повноважень з метою ефективнішого вирішення питань конкретного регіону.

Сьогодні світ рухається до наближення права всіх інституційних формувань (територіальних громад та етнічних спільнот) бути самим собою, але в рамках єдиної держави. Бурхливі і трагічні події, пов'язані з надмірною політизацією етнічності, зростанням етноцентризму, аж до жахливих проявів етноциду, примушують не просто уважніше придивитися до проблеми етнополітики, а фактично змінити парадигму мислення в цій царині. Поліетнічність України постає в новій парадигмі джерелом багатства та життєздатності, а не причиною постійної ворожнечі та ненависті. Тож етнічні спільноти та їх інституції на рівноправних партнерських взаєминах з державною владою мають посісти чільне місце в державно-культурному будівництві на благо кожної родини і всієї України.

В цьому контексті перспективною вбачається модель громадянської нації, як її розуміють деякі українські вчені. Так, на думку А. Колодій, відмінність між політичною та громадянською націями полягає у ступені активності представників окремої нації, їхньої громадянської позиції та патріотизмі. Політизація етнічності може мати як позитивний, так і негативний зміст. До того ж, можна бути громадянином держави, але залишатися байдужим до її національних інтересів. Натомість громадянська нація означає те, що «населення країни з підданих або пасивної етнографічної маси перетворюється на активне громадянство, яке бере участь у державних справах, виходячи з принципу народного суверенітету, та здійснює самоідентифікацію на основі громадянських цінностей, спільної соцієтальної культури, а також формальної приналежності до громадянства країни» [14, с. 20]. Такій нації притаманні: 1) культурна самобутність; 2) політична консолідованість; 3) здатність на засадах громадянства інтегрувати національні меншини. Саме ці завдання стоять перед українським суспільством, і лише після їх виконання можна буде говорити про те, що усередині держави виникла громадянська нація [14, с. 106]. Нація співгромадян, на думку І. Кураса, «забезпечує максимально можливе узгодження інтересів різних етнічних спільнот України, зокрема з врахуванням регіональних умов їхнього буття» [15, с. 281–282].

Українська нація зробила вагомий крок до перетворення на «громадянську». Українські громадяни, представники різних національностей і конфесій, під час буремних подій «революції гідності» показали свою зрілість та здатність відстоювати громадянську позицію, а тому є всі підстави говорити про те, що в Україні сформувалося громадянське суспільство і роль етнічних спільнот у його зміцненні має посилюватися.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141, зі змінами, внесеними згідно із Законом від 08.12.2004р. // Відомості Верховної Ради України.

– 2005.– № 2.– Ст. 44.

2. Кресіна І. О. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року [Текст] / І. О. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 3.

3. Доморослий В. Громадянське суспільство і національні проблеми. [Електронний ресурс] / В. Доморослий // Актуальні питання сучасної економіки: Матеріали І Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (Умань, 20-22 січня 2010 р.) – Режим доступу : http://udau.edu.ua/library.php?pid=536 – Заголовок з екрану

4. Варзар І. М. Політична етнологія: пропедевтичний курс [Текст]: авт. підруч. / І. М. Варзар. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 354 с.

5. Політологічний енциклопедичний словник [Текст]: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. – К. : Ґенеза, 1997. – 400 с.

6. Лойко Л. І. Типологічне позиціювання національних організацій в інституціональній структурі громадянського суспільства [Текст] / Л. І. Лойко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С. 51 – 60.

7. Лойко Л. І. Етнополітична суб'єктність громадських організацій етнічних меншин України [Текст] : дис... д-ра політ. наук: 23.00.05 / Л. І. Лойко, Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. – 473 с.

8. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні [Текст] : моногр. / А. Ф. Колодій. – Львів : Червона Калина, 2002. – 275 с.

9. Шилз Е. А. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство [Електронний ресурс] / Едвард Альберт Шилз // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2001. – №21.– Режим доступу : http://www.ji.lviv.ua/n21texts/shilz.htm – Заголовок з екрану

10. Громадянське суспільство як основа демократичного розвитку України: Аналітична доповідь [Текст] / за заг. ред. Н. В. Грицяк. – К. : НІСД, 2009. – 25 с.

11. Луцишин Г. Особливості взаємодії політичної нації та громадянського суспільства [Текст] / Г. Луцишин // Українська національна ідея реалії та перспективи розвитку. – 2010. – Випуск 22. – С. 137–141.

12. Михальченко М. Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України? [Текст] / Микола Михальченко, Юрій Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 18–28.

13. Кармазіна М. Партійний вимір російського націоналізму в Україні [Текст] / Марія Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2006. – №6. – С. 29–41.

14. Колодій А. Ф. Національний вимір суспільного буття [Текст] / А. Ф. Колодій – Л. : Астролябія, 2008. – 368 с.

15. Курас І. Ф. Регіональні аспекти етнополітики [Текст] / І. Ф. Курас // Етнополітика: історія та сучасність : статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І. Ф. Курас. – К. : ІПіЕНД, 1999. – С. 275–285.

Лендьел Р. Гражданское общество в Украине: этнополитический аспект.

Анализируются проблемы этнонациональной политики в условиях становления гражданского общества. С углублением этнорегиональных отличий неотложной видится выработка новых подходов к сосуществованию и взаимодействию этнических сообществ между собой и к отношениям этнических сообществ и этнических групп с государством, повышение эффективности государственного и общественного регулирования этнополитической сферы.

Ключевые слова: гражданское общество, этнонациональная политика, этнические сообщества, политическая нация.

Lendjel R. Civil society in Ukraine: ethno-political aspect.

The problems of ethno-nation politics are analysed in the conditions of becoming of civil society. With deepening of ethno-region differences the urgent is see making of the new going near a coexistence and co-operation of ethnic associations inter se and to the relationships of ethnic associations and ethnic groups with the state, increase of efficiency of government and public control of ethno-political sphere.

Key words: civil society, ethno-nation politics, ethnic associations, political nation.

Надійшла до редколегії: 27.04.14 р.

УДК 32-327.5:329.05

Д. С. Лікарчук

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР ЯК ЧИННИК ЗАГОСТРЕННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОНФЛІКТІВ

Політична ідеологія є одним із найважливіших факторів функціонування політичних процесів. Виходячи з дано положення, політична ідеологіє є одним із рушійних чинників парламентських конфліктів, що змінює вирішення глобальних суспільних проблем. Адже саме парламентські конфлікти, на основі ідеологічних чинників можуть здійснювати негативний вплив на стабільність існування суспільства.

Ключові слова: конфлікт, політичний конфлікт, парламентський конфлікт, політична ідеологія.

Різноманітність ідеологічних течій, враховуючи несхожість їх цінностей та принципів, поєднані тим, що віддають перевагу таким способам виходу з конфліктної ситуації, які не призводять до руйнування існуючої суспільної системи. У випадку назріваючого політичного конфлікту, зміни відбуваються поступово й легітимно.

Найдавнішими та найвідомішими ідеологіями сучасності є: ліберальна, консервативна та соціалістична. Кожна з зазначених ідеологій застосовує різні технології для «розпалювання» та вирішення політичних конфліктів в суспільстві.

Зародження і розвиток конфліктів, а також шляхи і форми їх вирішення та врегулювання тісно пов'язані з феноменом політичної ідеології. Ідеологія виконує ряд важливих для суспільства функцій: по-перше, вона сприяє інтеграції суспільства в цілому або окремих його частин навколо певних цінностей; по-друге, ідеологія може виконувати функцію легітимізації політичної влади та її окремих інститутів; по-третє, ідеологія забезпечує мобілізацію людей, соціальних груп, цілих народів на рішення різних задач суспільного розвитку; по-четверте, політична ідеологія може виконувати функцію соціальної амортизації [2, с. 37].

Метою статті є проведення аналізу ідеологічного фактору парламентських конфліктів та виокремлення особливостей впливу ідеологічних факторів на перебіг подій в українському парламенті.

Різносторонні аспекти дослідження ідеологічного фактору в парламентських конфліктах, запропоновані такими зарубіжними дослідниками як: Д. Беллом, Е. Бернштейном, А. Дестют де Трасі, А. МакІнтайром, А. Смітом, Е. Шілзом, М. Штірнером.

Серед російських вчених, які досліджують ідеологічний фактор в парламентських конфліктах, слід виокремити: А. Анцупова, В. Куренну, С. Ланцова, Е. Суслова.

Питаннями дослідження ідеологічного фактору в парламентських конфліктах займаються й українські дослідники, як: Г. Зеленько, О. Ладига, Л. Ладига, О. Проскуріна.

Насамперед відзначимо, що політична ідеологія, це продукт модернізації, так як в традиційному суспільстві нічого подібного до ідеології в сучасному значенні, даного слова не існує.

Російські дослідники, проблематику ідеологічного конфлікту розкривають, через конфлікт вибору цілей. Ідеологічний конфлікт є більш фундаментальним, який починає свої ґенезу з ціннісних систем суспільства. Суспільство, спирається на власні інтереси, і стверджують, що воліють мати те, що йому вигідно [1, с. 49].

Найактивнішими парламентськими конфліктами, особливо в країнах СНД, виступають конфлікти, які ґрунтуються на неспівпадінні інтересів та цінностей, тобто на ідеологічних засадах.

Аласдер МакІнтфайр, в своїй праці «Методологія соціальних наук як ідеологія бюрократичного панування», відзначив, що в будь-якій організації, а тим паче в парламенті, є підтримка бюрократичного панування [8, с.71]. Дослідник зазначає, що будь - який конфлікт, не варто сприймати, як щось маргінальне, і звертаючись до робіт Ч. Перройя, зазначає, що конфлікти варто направляти в потрібне русло [9, с. 148].

З точки зору конфліктологічного підходу найважливішим критерієм виокремлення ідеологічних течій, є їх підходи до шляхів і способів вирішення та врегулювання конфліктів.

Парламентські конфлікти, які виникають на основі ідеологічних суперечностей, важко контролювати та спрямовувати у потрібному напрямі, особливо коли в таких конфліктах фігурують, партії з-занадто різними ідеологічним спрямуванням.

Ідеологія, має подвійний характерний вплив: з одного боку вона приховує певні аспекти, як суперечок, так і конфліктів; з-другого – вона робить це за рахунок приховування суперечок і конфліктів, як таких [2, с. 41].

А. МакІнтфайр, відходить від трактувань класиків ідеології К. Мангейма і К. Маркса, так і від сучасних вчених, зокрема Роберта Лейна. Дослідник зазначив, що ідеологія – це маска, яку одягає певний домінуючий порядок і, взагалі, порядок як такий. Але, одночасно, це маска, яка притаманна критикам порядків, які в унісон з реакціонерами заперечують фундаментальний характер конфліктів, суперечок і непередбачуваності кінцевого результату. Таким чином, ідеологія може виникати як на лівому, так і на правому фланзі [8, с.75].

Будь-яка політична ідеологія має свої особливості в конфліктному процесі. Зважаючи на особливості кожної політичної ідеології, парламентські конфлікт по-різному можуть протікати та в подальшому буди вирішені.

Отже, однією з найперших ідеологій, що побачила світ – є лібералізм. Термін «лібералізм» з'явився, до 40-х років XIX століття. Хоча як течія політичної філософії, лібералізм існував, принаймні, вже з XVII століття. Зародження ліберальної традиції пов'язане з іменами відомих американських політиків: Джефферсона, Гамільтона, Франкліна. Виникнення лібералізму, було обумовлено початком модернізації західноєвропейського суспільства і необхідністю боротьби проти економічних та політичних структур феодалізму. Найбільш відомими ідеологами класичного лібералізму були такі представники Великої Британії, як Дж. Локк і Д. Юм; представниками лібералізму у Франції були Ш. Монтеск'є, Вольтер та Д. Дідро; дослідником лібералізму у Німеччині був І. Кант [2, с. 64].

Варто відзначити, що представники класичної ліберальної доктрини мали ряд ідей, які на всіх етапах розвитку лібералізму залишалися визначальними. Перш за все, це ідея про абсолютну цінність людської особистості, що затверджує рівність людей від народження. Варто відзначити, що в межах ліберальної доктрини вперше було поставлене питання про права людини – право на життя, свободу, власність.

Історичний досвід показав, що дві основоположні цінності класичного лібералізму – свобода та рівність – суперечать одна одній. І саме суперечності між свободою та рівністю, чітко проглядаються в парламентських кулуарах, і фактично є підґрунтям розбрату між владою та суспільством.

На сьогоднішній день, завдання, щодо реформування суспільства ліберали бачать в зміцненні реальної влади парламентів, підвищенні ефективності виконавчої влади та парламентського контролю над нею, децентралізації влади, юридичного захисту прав особи та людської гідності та як ретельного врегулювання, втручання та невтручання держави, з метою примирення інтересів людини з інтересами суспільства. Хоча ліберальна доктрина й асоціюється зі свободою, рівністю, рівноправністю, варто пам'ятати про власні інтереси кожного політичного діяча або партії, які призводять до парламентських конфліктів, що вже не відповідає принципам лібералізму. Міжнародні аспекти лібералізму декларують прихильність принципам збереження і зміцненню миру та безпеки, роззброєння, розблокування регіональних і міжнародних конфліктів, розвитку відносин між державами.

Сучасний лібералізм характеризується куди більшим примирливим ставленням втручання держави в справи суспільства. Лібералізм сьогодні, змінився до невпізнанності, так в США називають «лібералом» навіть того хто виступає не за малий, а за Big Government (великий уряд). «Великий уряд» - поняття, яким характеризують уряди, які базуються на принципах широкого втручання в суспільне життя [6, с. 70].

Як раніше зазначалося, ліберали підтримують роззброєння та відсутність військових втручань, але Parti libéral du Canada (Ліберальна партія Канади) та Liberal Party UK (Ліберальна партія Великої Британії) одні з найпроцвітаючих ліберальних партій та мають найбільший вплив в парламентах [10, с. 61].

Поведінка ліберальних партій під час парламентських конфліктів, в XXI столітті абсолютно змінилася, партії відступають від своїх програм та обіцянок, а поняття рівності та свободи нівелюється [3, с. 211]. На перше місце стають власні інтереси та бажання, і начебто ліберальна партія, сама починає апелювати до конфліктної ситуації в парламентському оточенні.

Наступною течіє є консерватизм, виникнення якого як течії, саме в сфері політології, належить до XVIII століття. Консерватизм з'явився як реакція на поширення революційно-демократичних ідей епохи Просвітництва, і особливо на Велику Французьку революцію [2, с. 68].

Основними рисами консерватизму, на той час, були традиціоналізм і реформізм, а також негативне відношення до революції. З самого початку аксіомою консервативної ідеології та політики було визначення необхідності збереження нерівності людей. Засновники консерватизму вважали, що нерівність у суспільних класах служить сильним стимулом для розвитку

суспільства [2, с. 69].

Після Другої світової війни, західноєвропейський консерватизм зазнав значних змін, відбулася певна модернізація консерватизму й він набуває нових форм. Вже з часом, нові форми консерватизму проявляються, в появі християнсько-демократичних партій, що сприяло зміні політичного курсу в парламентах Західної Європи.

В XX столітті, консервативні тенденції найбільше простежувалися в політичній діяльності Республіканської партії Сполучених Штатів Америки. Зазначимо, що саме завдяки переходу до більш сучасних політичних поглядів, теоретики та політичні діячі, сформували базові положення та принципи неоконсерватизму.

В основі системи ідейних цінностей сучасного консерватизму лежать наступні переконання:

- в безнадійній недосконалості людської природи, під маскою цивілізованої поведінки прихована недоцільність;
- в обмеженості людського розум, а таким чином і важливості універсального морального порядку, який підтримується релігією ;
- особливій ролі, яка належить традиціям, інститутам, символам, ритуалам і навіть забобонам;
- ненадійності прогресу через обмеженість поступального руху, на яке здатне суспільство;
- в природно – фізичній та розумовій нерівності людей;
- в необхідності існування суспільних класів і груп, а значить, і в безрозсудності спроб соціального управління за допомогою сили законів;
- в недосконалості правління більшості, схильного як до помилок, так і до потенційної тиранії, і в зв'язку з тим - в бажаності розосередження та збалансування політичної влади;
- у важливій ролі приватної власності як гаранта особистої свободи і соціального порядку [2, с. 73].

Представники неоконсерватизму вважають, що основою будь-якого суспільства є підприємець, що виконує найважливіші економічні функції, насамперед інвестує у виробництво частину своїх доходів. Розумна економічна політика повинна захищати підприємця від надвисоких податків. Всю цю діяльність, має контролювати парламент, тому зважаючи на особливість функціонування кожного парламенту, розвиток підприємництва відбувається по різному.

Зокрема, особливість парламентських конфліктів в Україні, полягає в тому, що більшість депутатів і є підприємцями. Тому конфлікти відбуваються, між «депутатами-підприємцями», та представниками, які виступають проти законів, які спрощують підприємницьку діяльність, таких осіб.

Одним із напрямів, що досі залишається популярним, є соціал-демократичний. Соціал-демократичні партії, в парламентах, прагнуть до реформування суспільства на основі принципів соціальної справедливості, свободи, солідарності, миру, рівності,

Найважливішими складниками соціалізму як ідеології та політичної стратегії закладено чотири основні цілі:

- політична демократія;
- економічна демократія;
- соціальна демократія;
- міжнародна демократія [5, с. 491].

Соціал-демократи, виступають за свободу слова, профспілкові рухи, політичний плюралізм, що передбачає можливість вільної зміни партійної влади, залежно від результатів виборів.

З часом, та враховуючи діяльність соціал-демократичних партій в парламенті, науковці, визначили поняття «соціальна демократія», яке більш широко розкриває діяльність таких політичних партій.

Соціальна демократія - більш висока ступінь здійснення принципів демократичного соціалізму в порівнянні з політичною та економічною демократією, коли ці принципи пронизують всі сфери суспільства [7, с. 32].

У зв'язку з активною діяльністю соціал-демократичних партій, поняття «соціальна демократія» розширює свої межі, й таким чином виходить на міжнародний рівень, тому з'являється таке поняття, як «міжнародна демократія».

Міжнародна демократія втілюється в демократизації міжнародних відносин, виключення війни і насильства, гноблення і експлуатації народів [].

Варто відзначити, що при вирішенні політичних, економічних, соціальних та культурних проблем, саме на національному рівні соціал-демократи не завжди діяли відповідно до офіційно проголошених принципів, віддаючи перевагу прагматичному підходу, направленому на залучення голосів виборців.

Під час парламентського конфлікту, це є вигідною позицією, коли політична партія відходить від своїх переконань, заради консенсусу та за для прийняття рішень, які підуть на користь суспільству. Хоча бувають винятки, зокрема мова йде про роботу українського парламенту 2014 рік, коли, зокрема Комуністична партія України, яка не погоджувалася на компроміси заради блага суспільства.

В сучасному суспільстві, особливо беручи до уваги країни СНД, комуністичні партії є досить «цікавими» утвореннями. Адже головною ідеєю комунізму є ідея соціальної рівності, тобто повноправна рівність громадян за їх положенням у суспільстві. Хоча беручи до уваги світові реалії ідея соціальної рівності, як і п'ятдесят років тому є утопічною, і очевидно, що залишиться такою.

Сьогодні члени комуністичних партій, самі ж відходять від ідеї соціальної рівності, і є тими ж олігархами та можновладцями. Також, активно не підтримують голосування, щодо законів, які полегшують життя суспільства, й таким чином, створюють не лише парламентські конфлікти, але й стимулюють соціальні кризи та суспільні конфлікти.

Відзначимо, що саме така ситуація склалася в українському парламенті, коли нібито в своїх статутах, чітко ідеологічно спрямовані ідеологічно партії, навіть не намагалися зробити вигляд підтримки суспільно значимих законів, а спиралися швидше на кланову систему.

Варто зазначити, що розвиток та функціонування, будь-якої ідеології, залежить від багатьох чинників: це зміна умов існування, тобто перехід до нового політичного режиму; змінна державного ладу; історичні зміни; військові втручання [7, с. 33]. Кожна політична ідеологія еволюціонує, модернізується та переходить у нові форми існування. За для блага суспільства, політичні партії Європи та Сполучених Штатів Америки, іноді відступають від своїх принципів, щоб покращити життя суспільства та перейти на новий щабель розвитку.

В більшості парламентів, стабільних економічно та політично держав, поняття «парламентський конфлікт» є неприйнятним, або за своєї наявності не афішується. Беручи до уваги певні фактори функціонування парламентського конфлікту, якщо він виникає в парламенті й не є латентним, то конфлікт автоматично перекидається на суспільні групи, тобто групи виборців, які підтримували обрані партії. Якщо ж такий конфлікт

не буде вирішено, то він може трансформуватися: від мікроконфлікту, тобто парламентського, до макроконфлікту, аж до громадянської війни, що буде мати надзвичайно загрозливі наслідки.

Враховуючи той фактор, що ми сьогодні живемо в демократично розвиненому суспільстві, тому маємо можливість вирішувати конфліктні ситуації, в тому ж числі й ідеологічні, за допомогою співпраці, компромісу, консенсусу, пристосування, ухилення, парламентських дебатів, навіть конфронтації та створення системи спільного контролю за виконанням прийнятих обов'язків [4, с. 91].

В українських реаліях ідеологічний чинник не відіграє значної ролі, наприклад, на перший погляд консерватизм та комунізм, мають мало спільного, але в Україні їх об'єднують одні економічні інтереси. Виходячи з такої конструкції відносин в українській державі, парламентські конфлікти виникають між більш близькими ідеологіями: консерваторами та лібералами, які на перший погляд мають спільну ціль.

Зарубіжні дослідники відзначають, що конфлікт та ідеологія допускаються лише як елементи порядку: конфлікт визнається лише в тому ступені, в якому він є контрольованим, а ідеологія – в тому ступені, в якому це ідеологія інших, але не своя власна [5, с. 72].

Враховуючи розвиненість країн Європи, їх модернізованість, європейські дослідники вказують, на те, що нездатність залагодити конфлікт і перебороти ідеологію буде вважатися симптомом наявності відсутності навиків управляння, що в свою чергу говоритиме про недоліки державного управління та відсутність соціально-наукових знань [8, с. 79].

Враховуючи, українські реалії, можна відзначити, що конфлікти в парламенті, на основі ідеології, є підтвердженням тези про некомпетентність та невміння вирішувати парламентські конфлікти.

Відмітимо, що однією із основних тез Л. Колтрі, є те, що невід'ємним супутником ідеології є традиції [4, с. 21]. Визнання традицій – необхідний ключ до розуміння взаємозв'язку між конфліктом, ідеологією та організацією в політичному житті суспільства.

На жаль, цьому визнанню заважає два фактори:

по-перше, лише консервативні автори, які висвітлюють політику, - наприклад, Едмун Берк або Майкл Оукшот – вважають традицію чимось важливим;

по-друге, передумови до розуміння ролі традиції, - так і ролі конфлікту – є глибоке пізнання філософії та історії, але саме ці предмети часто виявляються за межами плану політичної науки, що є наслідком біхевіористської революції [8, с. 78].

Зміни які відбулися як в теоретичній, так і в практичній сфері політичної ідеології прийняли до уваги не всі політичні партії, причиною є невідступність від своїх позицій, які призводить до масштабних парламентських конфліктів. Особливо в Україні, політичні партії, які представляють інтереси громадян в Верховній Раді України, мають звертати увагу на традиції, цінності та культуру суспільства, адже так історично склалося, що українські регіони мають різі погляди на розвиток держави, та абсолютно по-різному розставляють акценти на своє громадське життя. Саме політичні партії, які взяли на себе владні повноваження мають вирішувати питання, які ставить на порядок денний суспільства, а не зосереджуватися на ідеологічних аспектах своєї політичної діяльності («Свобода», «КПУ»).

Отже, ідеологічний фактор в парламентських конфліктах відіграє значну роль в розвитку держави. В деяких країнах, це питання досі залишається не вирішеними, і саме на ньому ґрунтуються конфлікт в парламентському середовищі.

В той же час, варто звернути увагу, на те, що поняття «конфлікт» в ідеологічній сфері є позитивним явищем, яке стимулює партії бути корисними для свого електорату. І саме такі парламентські конфлікти, можуть стати рушійною силою для стрімкого поштовху в державного розвитку, а «вірне» врегулювання та вирішення таких конфліктів, визначає професіоналізм державних урядовців. Якщо, розглядати компроміс як складову політичного характеру, з елементами ідеологічного конфлікту, то компроміс – згода партій у конфліктній ситуації, що склалася на підставі ідеологічних чинників, які досягаються взаємними поступками. Зазначимо, що такі поступки робляться заради досягнення суспільної мети.

Сьогодні в політиці найбільшу цінність несуть не принципи, ідеологія, суспільне благо, свобода чи рівність, а економічні інтереси окремих груп. Саме держави з таким пріоритетом, мають здійснювати реформування держави, що зробить свободу, традиції, цінності першочерговою метою парламентських представників народу.

Особливістю політичних ідеологій в парламентських конфліктах, й є те що кожна з них по-різному вирішує конфлікту ситуацію та оцінює її. Але враховуючи глобалізаційні процеси, «демократичність світу» та місце суспільства в житті держави, політичній партії, з визначеною для себе ідеологією, можуть вірно розставляти пріоритети та йти на поступки заради миру в суспільстві.

Бібліографічні посилання

1. Ішмуратов А.Т. Політичний конфлікт у сучасній Україні: культурні виміри, структура, принципи аналізу [Текст] / А.Т. Ішмуратов, О.О. Валевський. – К., 1997. – 211 с.

2. Ланцов С. Политическая конфликтология [Текст] / под ред. С. Ланцова. — СПб. : Питер, 2008. – 319 с.

3. Проскуріна О., Ладига О., Ладига Л. Політична конфліктологія [Текст] / О. Проскуріна, О. Ладига, Л. Ладига ; під заг. ред. О. І. Ладиги ; держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 352 с.

4. Coltri L. Conflict Diagnosis and Alternative Dispute Resolution [Text] / L .Coltri. – Upper Saddle River, NJ. : Prentice Hall, 2003. – 117 p.

5. Fisher R. Conflict analysis and resolution [Text] / R. Fisher, H. Kelman, S. Nan // Oxford Handbook of Political Psychology / eds. L. Huddy, D.Sears, J. Levy. – New York, NY : Oxford University Press, 2013. – P. 489–521.

6. Friedman G. Challenging Conflict: Mediation Through Understanding [Text] / G. Friedman. – Chicago, IL : American Bar, 2009. – P. 67–71.

7. Himes J. S. Conflict and Conflict Management [Text] / J. S. Himes. – Athens, GA : University of Georgia Press, 2008. – P. 31–43.

8. MacIntyre A. Social Science Methodology as the Ideology of Bureaucratic Authority [Text] / A. MacIntyre // Through the Looking Glass: Epistemology and the Conduct of Inquiry / ed. Maria J. Falco. – University Press of America, 1979. – P.69–80.

9. Perrow Ch. Complex Organizations. Third Republication [Text] / Ch. Perrow. – Princeton, N.J. : Princeton University Press, 2001. – P. 148–151.

10. Ramsbotham, O. Contemporary Conflict Resolution (2nd ed.) [Text] / O. Ramsbotham, T. Woodhouse, H. Miall. – Cambridge, UK : Polity, 2005. – P. 57–63.

Ликарчук Д.С. Идеологический фактор как способ обострения парламентских конфликтов.

Политическая идеология является одним из самых важных факторов функционирования политических процессов. Исходя из данного положения, политическая идеология является одним из факторов парламентских конфликтов, что изменяют решение глобальных гражданских проблем. Парламентские конфликты, на основе идеологических факторов, могут осуществлять негативное влияние на стабильность существования общества.

Ключевые слова: конфликт, политический конфликт, парламентский конфликт, политическая идеология.

Likarchuk D. The ideological factor as a way of sharpening parliamentary conflicts.

The Political ideology is one of the most important factor of the operating the political processes. Coming from given positions, political ideology is one of the factor parliamentary conflict that change mind global civil problems. The Parliamentary conflicts, on base ideologist factor, can realize the negative influence upon stability of existence society.

Key words: conflict, political conflict, parliamentary conflict, political ideology.

Надійшла до редколегії: 30.04.14 р.

УДК 321.015

М. Лопата

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ КОГАБІТАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА ТА КОАЛІЦІЙНИХ УРЯДІВ У ПРЕМ'ЄР-ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ

Розглянуто поняття когабітації у працях українських та закордонних дослідників. Визначено періоди та характерні особливості когабітації у таких країнах Вишеградської Четвірки як Польща, Чехія та Словаччина, у яких існує прем'єр-президентська система правління. Розглянуто взаємовідносини президентів з партіями, які входили в коаліційні уряди у країнах Вишеградської групи.

Ключові слова: коаліційний уряд, когабітація, прем'єр-президенталізм.

Після падіння комуністичних режимів у країнах Центральної Європи відбувся перерозподіл повноважень органів виконавчої влади між інститутом президента та уряду, що привернув увагу як закордонних, так і вітчизняних дослідників до цієї тематики.

Об'єкт наукової роботи — конституційні системи правління країн Вишеградської Четвірки. Предмет — теорія та практика когабітації в прем'єр-президентських системах Вишеградської Четвірки. Мета дослідження — у визначенні емпіричних зразків когабітації на прикладі напівпрезидентських систем Польщі, Чехії та Словаччини.

Питанню когабітації у країнах Центральної Європи, приділяли увагу такі українські дослідники дослідники як А. Романюк [1] та В. Литвин [2]. Щодо когабітації у країнах Вишеградської Групи ми оперували, в основному, теоретико-методологічними та емпіричними ресурсами, отриманими із західних наукових джерел Р. Елгі [16], С, Гебетнера[4], Г. Ридлевського[7], А. Думали[5], С. Вайта[15] та інших.

Не завжди у виконавчу владу входить одна політична сила, яка контролює всі політичні інститути. Таку ситуацію як правило, в тому числі в центральноєвропейських обставинах називають когабітацією.

Український дослідник В. Литвин досить комплексно розглянув системи когабітації і їх наслідки на прикладі деяких країн. В. Литвин вважає, що якщо є непартійні президенти,то це спричиняє проблеми у визначенні протилежних партій. Коли глава держави не володіє партійним статусом (афіліація), він не може походити від партії, що виступає проти прем'єр-міністра. Та чимало позапартійних президентів ідентифіковані як близькі з певними партіями чи ідеологічними аспектами, які позиціонують їх ближче до певних партій у порівнянні з іншими. У таких ситуаціях слід звертатись до вторинних джерел, що допомагають ідентифікувати прихильність президента стосовно позицій партій. Якщо встановлені партійні переконання президента на користь системи розділеної більшості, то варто говорити про технічний варіант когабітації. Коли вирішити проблему двозначності президентських переконань не вдається, тоді вважають, що когабітація несумісна із даним періодом (фазою) напівпрезиденталізму.

Наступна проблема у визначенні когабітації виникає, якщо президент походить від партії, яка не є головним конкурентом на парламентських виборах чи якщо одна або ж дві опозиційні парламентські групи не оспорюють результатів президентських виборів. У таких випадках немає підстав говорити про когабітацію.

Ідентифікувавши всі випадки та винятки в середовищі супротилежних партій у межах дуалістичної виконавчої влади, потрібно звертатись і до другого критерію когабітації: чи представлена пропрезидентська партія або партії, що ідентифіковані як агенти непартійного президента, в уряді. Коли президентські чи пропрезидентські партії не мають представництва в уряді, відмічаємо когабітацію. Тому когабітація теоретично може зустрічатись у ситуаціях, де президент позиціонується із партією, що представлена у парламенті, але відмінною від партії меншості, яка представлена в однопартійному чи коаліційному уряді меншості через інвеституру більшістю [2].

З цього приводу слід розглядати особливості протікання процедур когабітації у різних типах напівпрезидентських систем. Базовою у даному випадку є класифікація напівпрезидентських систем, пропонована М. Шугартом, на прем'єр-президентські і президент-парламентські, відмінність поміж якими полягає у тому, що в прем'єр-президенталізмі прем'єр і уряд відповідальні лиш перед парламентською більшістю, а в президент-парламентаризмі — перед президентом і більшістю у парламенті. Когабітація у більшості випадків відбувається у прем'єр-президенталізмі. Успіх політичних партій у парламентських виборах залежить частково від електорального календаря та від популярності президента під час виборів. Глава держави не може розпустити парламент, тому вибори через перемогу опозиційної більшості можуть привести стосовно ситуації когабітації. Безумовно, партії в прем'єр-президентських системах спрямовані на президентські перспективи, на цій підставі когабітацію варто очікувати постійно. Навпаки, когабітації дійсно нема у президент-парламентаризмі. У таких системах у президента, за визначенням, є влада розпуску уряду. Це забезпечує главі

держави значно поглиблений вплив на законодавчі партії, які в умовах президент-парламентаризму є дещо більше президенціалізовані, аніж у попередньому варіанті напівпрезиденталізму — в партії є стимул щодо здобуття посади президента [2].

Порівнюючи рівень компетенції президентів у питанні про призначення прем'єр-міністра, можна виділити більш високі повноваження глав держав Польщі, Словаччини та Чехії, стосовно яких національні конституції передбачають норму призначення із наступним зверненням до парламенту з проханням про підтримку. Три означені країни відносяться до числа напівпрезидентських. Натомість, Угорщина є країною з парламентською системою, тому тут мова про когабітацію не може йти.

У Словаччині до зміни конституції у 1998 р. президент обирався в парламенті. Аналогічна ситуація до 2013 р. була властива для Чехії. Але у 2012 р. були прийняті зміни до Конституції Чехії щодо запровадження прямих та загальних виборів президента у якій перші прямі вибори президента відбулись у січні 2013 р.

Табл. 1. Когабітація у країнах Вишеградської Четвірки 1990-2014 рр.

Країна	Термін повноважень президента, рр..	Партія Президента	Термін повноважень прем'єр-міністра	Партія прем'єр-міністра	Партійний склад уряду	Період когабітації, рр.	Відсоток від терміну президента
Польща	Л. Валенса (1990-1995)	НП «Солідарність»	Я. Ольшевський (12.1991 – 06.1992)	ПЦ	ПЦ+ХДС+ ПСЛ–НП+ ХНП	12.1991 – 06.1992	11.6%
	Л. Валенса (1990-1995)	НП «Солідарність»	В. Павлак (10.1993 – 03.1995)	ПСЛ	ПСЛ – СЛД	10.1993 – 03.1995)	24%
	Л. Валенса (1990-1995)	НП «Солідарність»	Й. Олекси (03.1995 – 02.1996)	СЛД	СЛД – ПСЛ	03.1995- 12.1995	13%
	А. Кваснєвський (1995-2000)	СДПР-СЛД	Є. Бузек (10.1997 – 10.2001)	АВС	АВС + СС	10.1997 – 12.2000	63%
	А. Кваснєвський (2000-2005)	СДПР-СЛД	Є. Бузек (10.1997 – 10.2001)	АВС	АВС + СВ	12.2000 – 10.2001	17%
	Л. Качинський	ПіС	Д. Туск (з 11.2007)	ГП	ГП-ПСЛ	11.2007 – 04.2010	50%
Чехія	М. Земан (03.2013- до сьогодні)	ЧССД	06.2010 – 06.2013	ПГП	ГДП+ ТОП09 +ВВ	03.2013 – 06.2013	6,7%
Словаччина	І. Гашпарович (2004-2009)	РзД	М. Дзурінда (10.1998- 07.2006)	СДХС	СДХС+ ПУК +ХДР +АНГ	06.2004- 07.2006	42%
	І. Гашпарович (2009-2014)	*	І. Радічова (07.2010- 03.2012)	СДХС	СДХС+СС +ХДР+ партія угорської меншини Міст	07.2010- 03.2012	36,6%

[2]

*І. Гашпарович був підтриманий партіями Смер-СД(Напрям) та СНП(Словацькою національною партією).

Список партійних скорочень у Польщі: ГП – Громадянська Платформа, ПСЛ – Польська Народна партія, СЛД – Союз демократичних лівих, СДПР – Соціал-демократія Речі Посполитої, СС – Союз Свободи, ХДС – Християнсько-Демократична партія, ПСЛ-НП – Польська народна партія - Народне Порозуміння, ПЦ – Порозуміння Центр.

Список партійних скорочень у Чехії:ЧССД – Чеська соціал-демократична партія, ГДП - Громадянська Демократичної партія, ТОП 09 - Традиція,відповідальність, процвітання 09(рік заснування партії), ВВ - Громадянські справи.

Список партійних скорочень Словаччини: СДХС –Словацький демократичний і християнський союз, ПУК – Партія Угорської Коаліції, ХДР – Християнсько-Демократичний Рух, АНГ – Альянс Нового Громадянина, СДК – Словацька Демократична Коаліція, СС – Свобода і Справедливість.

При розгляді ролі президента і можливого виникнення ситуації когабітації у Польщі, варто зауважити, що Президент РП не є керівником виконавчої влади і немає права брати на себе повноваження уряду і приймати рішення, які є компетенцією Ради Міністрів. В руках президента є тільки механізми стримування і стимулювання урядової діяльності – і то в значній мірі у політичному характері, а не формально-зобов'язуючому. Істотним чинником впливу на уряд (схоже як і у Франції) є авторитет глави держави, особливо в період, коли президент користується значно більшою підтримкою у суспільстві ніж прем'єр-міністр і Рада Міністрів. На думку С. Гебетнера логіка когабітації у Польщі випливає з факту, що президент обирається на загальних і безпосередніх виборах. Не менш істотним і зв'язаним з цим є факт, що мандат президента та парламенту походить з різних періодів через різну тривалість каденцій цих органів, що з однієї сторони генерує конфлікт, а з другої –

його пом'якшує, даючи перевагу тому, мандат політичний якого був обраний на свіжих виборах. Каденція Л. Валенси довела – що це активізаційний елемент президенталізму. В ситуації коли мандат парламенту і урядової команди, яка його представляє є пізнішими – президент може стати лідером опозиції. З такою моделлю зустрічаємося також у випадку президентства Л. Качинського після виграних Громадянською Платформою парламентських виборів у 2007 р. Наступним чинником існування польської когабітації є існування цілого ряду конституційних механізмів, що уможливлюють співпрацю (вимушена співпраця, як вказує С. Гебетнер) Президента і Ради Міністрів Польщі. До 1997 р. до таки елементів можна було зарахувати: загальне керівництво президента в діапазоні зовнішніх відносин, безпеки держави, скликання ним засідань Ради Міністрів і керування ним, контрасигнацію президентських актів прем'єром чи властивого міністра, інформування президента прем'єр-міністром про головні проблеми, які є предметом праці Ради Міністрів. Стаття 38 Конституції ПНР від 1952 р., а після новелізації в квітні 1989 р. надавала кілька механізмів стримування уряду. І так президент міг скликати засідання Кабінетної Ради. Глава держави співпрацює з головою Ради Міністрів у сфері закордонної політики і здійснює найвище верховенство над збройними силами за посередництва міністра народної оборони. Розпорядження президента підлягають контрасигнації голови Ради Міністрів. Важливою сферою співпраці між двома елементами виконавчої влади є формування уряду, особливо призначення прем'єр-міністра, хоча варто підкреслити, що це є більше поле для співпраці президента з визначеною парламентською більшістю, тому результатом цієї співпраці буде формування уряду з волі парламентської більшості. [4]

Варто підкреслити, що у польських умовах функціонує когабітація як « умови і правила співіснування і співфункціонування між Радою Міністрів і президентом, зв'язаним - або принаймні асоційованим - з відмінним політичним блоком ніж уряд сформований парламентською більшістю». Когабітація може бути трактована як один з елементів, хоч і неконституційних, але відносного до конституції принципу рівноваги вади і взаємного стримування. Співіснування президента та уряду з опозиційних одна до одної політ. сил може також впливати на згуртованість урядових коаліцій. Г. Ридлевський звертає увагу, що в умовах когабітації в період президентства Леха Валенси Рада міністрів мала рахуватися з практичною можливістю блокування главою держави , ініційованих урядом ухвал. Це змушувало шукати в Сеймі необхідну більшість для подолання президентського вето, що зобов'язувало уряд іти на деякі персональні або програмні поступки[7, с. 47]. Але пошук такої більшості може перевищувати розмір урядової коаліції. Мінімально-переможна коаліція ГП і ПСЛ після 2007 р., бажаючи подолати президентське вето і зреалізувати деякі свої законотворчі наміри (наприклад, новелізація закону про радіофонію чи телебачення), змусила звернутися до Союзу Демократичної Лівиці (СЛД), чи тієї частини опозиції, для якої також були неприйнятними дії глави держави. В результаті це може допровадити до створення своєрідної парламентської коаліції, яка не становить собою сталої парламентської підтримки для уряду, але уможливлює реалізацію деяких його замірів в заміну за певні політичні поступки на користь деяких опозиційних груп.

В Польщі явище когабітації появлялося після 1989 р. практично в час кожної каденції президента. Першим прикладом було співіснування президента В. Ярузельського та уряду Т. Мазовецького. Цю когабітацію можна визнати як специфічну – тут зійшлися два питання. По-перше, президент і прем'єр-міністр походили з різних політичних сил. По-друге, родовід тих угруповань мав не тільки політичний, але і історичний характер. Це було співробітництво в рамках виконавчої влади представника колишнього авторитарного табору влади з урядом, до якого увійшли особи, які в більшості діяли в антисистемній опозиції до 1989 р. [7, с. 234]. Але ця когабітація виявилася найбільш згладженою. Президент не втручався у реформаторську діяльність уряду [8].

Президент Лех Валенса співпрацював з політично чужими урядами коаліції СЛД-ПСЛ, на чолі яких стояли В. Павлак, а потім Й. Олекси. Варто зауважити, що складні стосунки між главою держави і урядом склалися також і в період керування кабінетом Я. Ольшевським, хоч його кабінет мав підтримку партій з колишньої «Солідарності». Це було зумовлено глибоким конфліктом між Президентом і лідерами Порозуміння Центр, до яких відносився також і прем'єр-міністр. Це могло бути пов'язане з трактуванням Л. Валенсою прем'єр-міністрів як політиків, які повинні йому підкорятися [6, с. 307]. Президент мав намір довести до ситуації, коли зможе як арбітр призначити прем'єра і змінити його. Також, президент хотів впливати на склад уряду, що мало стати стабілізаційним чинником з огляду на зміни конфігурацій у парламенті. Таким чином плануючи стати стабілізаційним чинником у ситуації партійного розпорошення у парламенті. Спочатку були нормально складалися відносини між Л. Валенсою та прем'єром В. Павлаком, які давали шанси на конструктивну когабітацію, але в результаті закінчилися відставкою прем'єра президентом у лютому 1995 р. Співпраця Л. Валенси з наступним керівником уряду - Й. Олекси від самого початку не склалася і закінчилася викликаною президентом та його оточенням політичною кризою (т.зв. Справа «Оліна»). Варто згадати, що в період когабітації президента Л. Валенси з урядами коаліції СЛД-ПСЛ появилися «президентські» міністерства, що викликало слабий опір прем'єрів, які боялися ескалації конфлікту з главою держави. Міністри зі сторони президента не ховали своєї лояльності до глави держави, а не до уряду та прем'єра [10, с.38].

На 1997-2001 рр. припав період довгої когабітації президента О. Кваснєвського з урядом Є. Бузека – на початку мінімально-переможної коаліції АВС-СВ, а потім однопартійного уряду меншості, який складався з представників Акції Виборчої «Солідарність». Спочатку відносини між двома сегментами виконавчої влади ускладнилися. Це було спричинене відмовою коаліції у конструктивній співпраці з президентом (між іншим у сфері призначення та звільнення послів, запрошення представників президента на засідання Ради Міністрів, відсутності згоди прем'єра на циклічні зустрічі з президентом і надання главі держави інформації про роботу кабінету). Президент у відповідь накладав вето на урядові закони [11]. Врешті сторони дійшли до компромісу, що представники президента будуть запрошені – згідно з приписами закону від серпня 1996 р. «Про організацію і спосіб роботи Ради Міністрів і повноважень у діяльності міністрів» – на важливих засіданнях уряду, прем'єр завжди буде періодично зустрічатися з президентом, щоб його інформувати про поточні проблеми своєї діяльності, незважаючи на відсутність у конституції

РП такого обов'язку [12]. Президент О. Кваснєвський бажаючи вимусити уряд співпрацювати, у період своєї першої каденції три рази скликав засідання кабінетної ради. Варто проаналізувати співпрацю А. Кваснєвського з урядом Л. Міллера. Вона носила всі ознаки когабітації, хоча президент і прем'єр представляли одну і ту саму партію - СЛД, хоча відображали вони різні угрупування в СЛД: А. Кваснєвський був ліберальним політиком і допускав близьку співпрацю з поміркованою частиною постсолідарнісного табору, тоді як Л. Міллер хотів монополізувати головні центри влади в руках коаліції, а особливо СЛД-СП. Водночас відбувалося суперництво між главою держави і прем'єр-міністром за лідерство у СЛД [13].

Наступним виразом когабітації є співпраця після 2007 р. президента Леха Качинського з Права та Справедливості з урядом Дональда Туска, представником коаліції Громадянської Платформи і Польської Народної партії. В цей період можна зауважити виразну спробу повернення до моделі президенталізму часів Малої Конституції з 1992 р. Мова йде про намагання президента спільно формувати закордонну політику і оборонну політику держави, що часто було у невідповідності до основного закону від 1997 р.

Варто погодитися з А. Думало, який стверджує: «Когабітація носить різні форми в залежності від специфіки політичної системи. Однак, багато у цій ситуації залежить від особи президента, здатності, проникливості і характеру його радників» [5, с.48]. На нашу думку, модель когабітації головним чином залежить від стилю президенталізму, або способу виконання президентом своїх повноважень; як президент формує свої відносини з урядом, його стиль реагування на дії уряду.

Президент не керує виконавчою владою, хоча має певний потенціал політичного та формально-конституційного впливу на уряд. Мова йде про інститут Кабінетної Ради, можлива співпраця президента з деякими міністрами у сфері закордонної та оборонної політики, використання законотворчої ініціативи і накладання вето, яке особливо в першому періоді когабітації О. Кваснєвського і Є. Бузека виявилося істотним інструментом впливу на уряд, навіть після 2007 р. проявлялося у постаті відмови підписання закону. Багато аспектів співпраці полягає у рівні політичної культури і здатності дійти до компромісу. Немалий вплив на це має стиль президенталізму. Політична практика довела, що періоди пасивної когабітації за президентства В. Ярузельського і помірковано активної О. Кваснєвського закінчилися набагато конструктивнішою співпрацею всередині виконавчої влади, ніж у час президентства Л. Валенси та Л. Качинського(після 2007 р.)

Відповідно до конституції Чехії президент призначає керівника уряду і за його пропозицією інших членів уряду. Після виборів Президент має запитати лідера найсильнішої партії очолити уряд у строк до 30 днів. Формально до 2013 р. Чехія була парламентською республікою, а напівпрезиденталізм був встановлений тільки у 2013 р., президент не міг здійснювати значний вплив на формування уряду. Таке трапилося лише один раз, коли Після виборів 2006 р., ЧССД знову переміг, але Президент Вацлав Клаус довірив формування уряду М. Тополпнеку з ГДП. Коли той не зміг отримати вотуму довіри у парламенті, президент знову дав «другу спробу» М. Тополанеку, який все ж таки сформував коаліційний кабінет з представників ГДП, ХДС-ЧНП і партії зелених. Також відходом від повноважень президента став випадок коли Вацлав Клаус відмовлявся призначати Карела Шварценберга на пост міністра закордонних справ у 2010 р. [14].

Президент В. Клаус мав постійно напружені стосунки з соціал-демократичним прем'єр-міністром Ї. Пароубеком протягом 2005-2006 років, навіть коли щодо дати проведення парламентських виборів у 2006 році важко їм було погодитися. Коли жодний з партійних таборів не зміг перемогти на виборах 2008 року, у В. Клауса появилася можливість підсилити свої позиції номінувавши прем'єр-міністра з власної партії громадянських демократів [15].

Починаючи з березня 2013 року, коли на пост глави держави вступив Мілош Земан, який був вибраний внаслідок всенародного голосування, проявилася ситуація когабітації, коли новообраний президент, який очолює партію громадянських прав змушений був співпрацювати з кабінетом П. Нечаса, лідером ГДП [16]. Сам М. Земан походить з ЧССД, яку він певний час очолював, і яка є головним і постійним противником ГДП на парламентських виборах.

Після корупційного скандалу у кабінеті громадянських демократів та їх союзників (ТОП09 та ЛІДЕМ), уряд П. Нечаса пішов у відставку. Після цього М. Земан призначив виконувати функції прем'єр-міністра Ї. Русноку, своєму колишньому однопартійцю з ЧССД, і своєму колишньому міністрові з періоду 2001-2002, коли М. Земан очолював уряд соціал-демократів [17], дозволивши йому сформувати новий уряд, незважаючи на баланс сил у палаті депутатів. Ї. Руснок не зміг отримати вотуму довіри у нижній палаті, тому залишився тимчасовим урядом. Уряд був став тимчасовий і мав протривати до позачергових наступних виборів вкінці 2013 року [18]. Після проведення виборів до нижньої палати, М. Земан призначив свого суперника за лідерство у партії ЧССД Б. Соботку з прем'єр-міністром мінімально-переможної коаліції. Партія громадянських справ М. Земана не змогла подолати виборчий поріг, тому не вважається суперником правлячої тепер ЧССД, в той час як сам глава держави походить з неї [19].

У Словаччині напівпрезидентська система була встановлена фактично у 1999 р. з введенням прямих виборів президента. Першим президентом обраним на прямих виборах став голова Партії Громадянського порозуміння(ПГП) Р. Шустер, партія якого увійшла в надлишкову коаліцію на чолі з М. Дзуріндою як молодший партнер, який отримав тільки 1 міністерську посаду. У 2002 р. партія не висувалася на чергових парламентських виборах і у 2003 р. приєдналася до Смеру [20]. На той час Р. Шустер вже не був головою ПГП і тому не представляв жодної політичної партії,

У Словаччині ситуація когабітації виникала 2 рази і в час двох каденцій президента І. Гашпаровича, який належав до керівництва Руху за Демократичну Словаччину В. Мечіара, а потім заснував свою власну політичну партію Рух за демократію, який у назві був співзвучним з політичною силою В. Мечіара, але І. Гашпарович відрікся від політики В. Мечіара. У 2004 р. І. Гашпарович став президентом Республіки Словаччина, в той час як керівником уряду був лідер мінімально-переможної коаліції СДХС-ПУК-ХДР-АНГ М. Дзурінда. Особливість когабітації полягає у тому, що Рух за демократію (РзД) на виборах 2002 р. до парламенту не пройшов, як і на наступних парламентських виборах у 2006 р. Тому президент представляв позапарламентську партію, і як відзначає Р. Елгі, після виборів 2006 р., коли РзД знову не змогла потрапити до парламенту, а

він став тільки почесним лідером партії, І. Гашпарович став де-факто незалежним [16]. На виборах 2009 р. І. Гашпарович був підтриманий партіями Смер-СД (Напрям-Соціал-демократія) Р. Фіцо та СНП (Словацька національна партія) Я. Слоти, внаслідок чого відбулася ефективна кооперація між президентом та прем'єр-міністром Р. Фіцо. Новий період когабітації припадає на 2010-2012 рр., коли урядову коаліцію сформували СДХС, ДР,СС, ХДР та партія угорської меншини Міст, який завершився фактично у жовтні 2011 р., внаслідок прийняття Національними зборами вотуму недовіри кабінету І. Радічової [3].

Після перемоги непартійного центриста А. Кішки на президентських виборах у березні 2014 року, почався новий період співіснування президента з урядом його головного суперника на виборах Р. Фіцо, який надалі продовжує виконувати функції прем'єр-міністра Словацької Республіки, але оскільки А. Кішка позиціонує себе як неналежний до жодної політичної сили кандидат, то його стосунки з урядом можна визначити як нейтральні [21].

З-поміж країн Вишеградської четвірки когабітація властива Польщі, Словаччині, а від 2013 року - Чехії. При цьому найбільша кількість проблемних ситуацій відбулась у Польщі (вісім разів), а у Словаччині тільки два рази, у Чехії – один раз. Першою із-поміж аналізованих країн когабітацію відчула Польща; в останнє конфліктно-проблемний дуалізм влади закінчується у Чехії – 2013 р., в Словаччині — 2012 р., а у Польщі — 2010 р. Когабітація існувала тоді виключно тоді, коли уряд формувала коаліція партій у парламенті. У Польщі протягом кожного президентського терміну, за винятком президентури теперішнього глави держави Б. Коморовського виникала ситуація когабітації, що пояснюється найбільшими повноваженнями президента Польщі у порівнянні до президентів решти країн Вишеградської Групи. Когабітація виникає тільки у прем'єр-президентській системі правління, яка існує у трьох країна – Польщі, Чехії та Словаччині, тоді як в Угорщині, яка є парламентською системою, когабітація відсутня. Саме явище когабітації у країнах Вишеградської Четвірки заслуговує на детальніше вивчення вченими у зв'язку з внесеннями змін до конституцій, що відбулися у 2012 р. в Чехії та Угорщині і подальшими процесами політичної трансформації у країнах Центральної Європи.

Бібліографічні посилання

1. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи [Текст] / А. С. Романюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 391.
2. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи [Текст] / В. Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 140–149.
3. Лопата. М. Коаліційні уряди Словаччини: чинники формування і оцінка стабільності [Текст] / М. Лопата. // Науковий журнал Філософія та політологія в контексті сучасної культури. – Випуск 6(2). –Дніпропетровськ 2013. – С. 31–37.
4. Gebethnet S. Polska kohabitacja oraz sens i pryesłanki sziałania Rady Gabnetowej (maszynopis ekspertyzy) [Text] / S. Gebethnet – S. 2. // Por. P. Winczorek, Podział władzy. – S. 163.
5. Dumała A. Mechanizmy decyzyjne w demokracji konstytucyjnej [Text] / A. Dumała. – Front Cover. Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 153.
6. Ciapala J. Prezydent w systemie ustrojowym Polski (1989-1997) [Text] / J. Ciapala. – Warszawa, 1999. – S. 395.
7.. Rydlewski G. Rządowy system decyzyjny w Polsce [Text] / G. Rydlewski // Studium politilogiczne okresu transformacji. – Warszawa, 2002. – S. 53.
8. Mojak R. Instytucja Prezydenta RP w okresie przekszałceń ustrjowych [Text] / R. Mojak. – Lublin, 1995. – S. 307.
9. Szymakv T. Instytucja Prezydenta RP według noweli kwietniowej i w praktzce [Text] / T. Szymak. – „Państwo i Prawo", 1990. – Z. 10. – S. 15
10. Kruk M. System rządów w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej [Text] / M. Kruk. – S. 38.
11. Subotić M. Atak czy obrona własnych pozycji, „Rzeczpospolita" z 12 stycznia [Text] / M. Subotić. – 1998
12. Patyra S. Prawnoustrjwy status Prezesa Rady Ministrów w świetle Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r. [Text] / S. Patyra. – Warszawa, 2002. – S. 128.
13. Materska-Sosnowska A. Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej – dostosowanie syndykatu władzy do zasad demokracji parlamentarnej [Text] / A. Materska-Sosnowska. – Warszawa, 2006. – S. 96–102.
14. R. Zbíral The Rules and Practice of the Investiture Vote in the Czech Republic [Electronic resource] / R. Zbíral. – Mode of access : http://www.pf.upol.cz/fileadmin/user_upload/PF-katedry/politologie/Rules_and_Practice_of_Investiture_Vote.pdf – Title from the screen
15. Developments in Central and East European Politics [Text] / Stephen White, Judy Batt, Paul G. Lewis Duke. – University Press, 2007 – C. 310.
16. Elgie R. The semi-presidential one [Electronic resource] / R. Elgie. – Mode of access : http://www.semipresidentialism.com/?p=712 – Title from the screen
17. Jiri Rusnok named as new Czech prime minister by Zeman, BBC news, 25 June 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.bbc.com/news/world-europe-23053058 – Title from the screen
18. Early elections expected after Czech PM loses confidence vote, Euronews [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.euronews.com/2013/08/08/early-elections-expected-after-czech-pm-loses-confidence-vote – Title from the screen
19. «Bohuslav Sobotka: new mild-mannered, leftist Czech PM». GlobalPost (originally Agence France-Presse). 17 January 2014. Retrieved 21 January 2014 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.globalpost.com/dispatch/news/afp/140117/bohuslav-sobotka-new-mild-mannered-leftist-czech-pm– Title from the screen
20. Stanislav J. Kirschbaum Historical Dictionary of Slovakia [Electronic resource] / J. Stanislav. – Lanham, Md. : Scarecrow Press 2007. – Mode of access : http://books.google.com.ua/books?id=RgMWRZ0Bb8EC&pg=PR60&lpg=PR60&dq=sop+schuster+rudolf&source=bl&ots=MdYZDAy-vA&sig=hT_MjYrbtBio-cabRY2EQkUCL50&hl=uk&sa=X&ei=YKwqU7bjMaX60gWBmYGABQ&ved=0CFwQ6AEwBA#v=onepage&q=sop%20schuster%20rudolf&f=false – Title from the screen
21. Slovakia elects Andrej Kiska president Robert Fico [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.theguardian.com/world/2014/mar/30 – Title from the screen

Лопата М. Особенности когабитации президента и коалиционного правительства в премьер-президенских системах стран Вышеградской четверки.

Рассмотрено понятие когабитации в трудах украинских и заграничных исследователей. Определены периоды и характерные особенности когабитации в таких странах Вышеградской Четверки как Польша, Чехия и Словакия, в которых существует прем'ер-президентськая система правления. Рассмотрены взаимоотношения президентов с партиями, которые входили в коалиционные правительства в странах Вышеградской группы.

Ключевые слова: коалиционное правительство, когабитация, прем'єр-президентализм.

Lopata M. Peculiarities of cohabitation between the president and coalition governments in premier-presidential systems of Visegrad Four countries.

The article is dedicated to analyzing the notion of cohabitation process in researches of Ukrainian and foreign scholars. This article examines periods and peculiarities of cohabitation

in such countries of Visegrad Four Group as Poland, Czech Republic and Slovakia that are premier-presidential systems of governance. Article depicts the relations between presidents and opposite parties which formed coalition government.

Key words: coalition government, cohabitation, premier-presidential system.

Надійшла до редколегії:23.04.14 р.

УДК 321.011

Х. А. Машура

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

СУВЕРЕНІТЕТ У КОНСТИТУЦІЯХ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Аналізовано положення про суверенітету в Основних законах держав-членів Європейського Союзу, визначає, хто є носієм державного суверенітету. Особливу увагу приділено закріпленості в конституційних нормах положення про подільність державного суверенітету та делегування його частини наднаціональним органам, міжнародним організаціям тощо.

Ключові слова: суверенітет, національна держава, глобалізація, інтеграційні процеси, Європейський Союз.

Одним з наслідків інтеграційних процесів та глобалізації загалом є процес нівелювання державного суверенітету. Різноманітне тлумачення суверенітету, його змісту та джерел можна знайти у законодавчих актах Європейського Союзу та держав-членів. Необхідно розглянути Основні закони держав члени та визначити, яким чином та чи інша держава розглядають суверенітет, чи зазначається у конституціях про розподіл суверенітету між державою-членом та органами ЄС, що ї є метою даної статті.

Зарубіжні дослідники, які займалися питанням державного суверенітету та проблеми його нівелювання, та набагато ширше висвітили їх у своїх роботах, зробили таким чином вагомий внесок у дослідженні цього питання. Серед наукових розробок даної групи варто виокремити, насамперед, праці таких авторів, як: А. Бердихін, С. Гей, Л. Грінін, Т. Зонова, А. Кокошин, Н. МакКормік, Г. Мусихін, А. Негрі, К. Омае, С. Сассен, А. Снєгурін, Г. Томпсон, П. Хірст та інші.

Конституція Австрійської Республіки зазначає, що закон походить від австрійського народу, зазначаючи про це у Розділі 1, статті 1. Стаття 9.1, Розділ 1 з редакцією від 1981 р. зазначає, що загальновизнані норми міжнародного права діють у якості складової частини федерального права. Головна теза про суверенітет держави у Основному законі Австрійської Республіки знаходиться у другій частині статті 9. Так, Конституція визначає, на основі закону або державної угоди, що погоджено згідно зі статтею 50, абзац 1, окремі суверенні права Федерації можуть бути передані міждержавним інституціям та їхнім органам, а діяльність органів іноземних держав всередині держави, як і діяльність австрійських органів за кордоном, може бути врегульовано у межах міжнародного права [1].

Розділ В Конституції Австрійської Республіки визначає відносини держави з Європейським Союзом. Стаття 23d.1 визначає, що Федерація повинна інформувати землі про усі заходи, що плануються, у межах ЄС, які можуть стосуватися сфери їх власної компетенції та бути цікавими для них, і дати можливість висловлювати власну думку. Така думка повинна бути передана у відомство Федерального канцлера. Також це стосується спільнот, які проживають на території Республіки. Представництво спільнот у цих справах належить Австрійському союзу міст та Австрійському союзу спільнот. Якщо усі землі висловлюють одну й ту саму позицію щодо заходу Європейського Союзу, то Федерація не може не врахувати цієї думки і повинна виступати з нею при обговоренні та голосуванні у ЄС. Федеральний уряд може передати призначеному уповноваженому землі право на участь у волевиявленні у Раді ЄС, якщо питання стосується справ, законодавство я яких є справою земель. На землі Австрійської Республіки покладений обов'язок застосовувати міри, які у сфері їхньої власної компетенції необхідні при реалізації правових актів у рамках європейської інтеграції.

Стаття 23f.1 зазначає, що Австрія приймає участь у спільній зовнішній політиці та політиці по забезпеченню безпеки Європейського Союзу у відповідності з главою V Договору про Європейський Союз у редакції Амстердамської угоди [1].

Відповідно до Конституції Бельгійської Федерації та виходячи з назви держави країна, як і Австрійська Республіка, має федеративний устрій та складається зі спільнот та регіонів. Стаття 2 Конституції визначає, що Бельгія складається з Французької, Фламандської та Німецькомовної спільнот. Регіонами Бельгії є – Валлонський, Фламандський та Брюссельський регіони. У Частині III Конституції зазначається, що «всі влади походять від Нації» [2]. Не зазначаючи відкрито, що частина суверенітету перекладено на міждержавні інституції, Стаття 34 визначає, що «здійснення певних повноважень може бути покладено договором або законом на заклад по міжнародному публічному праву». Таким чином, у разі передачі суверенних прав Бельгії Європейському Союзу, становиться необхідним підписання окремої угоди. Такою угодою, на нашу думку, може вважатися Амстердамська та Лісабонські угоди.

Таким чином, Конституція Бельгії взагалі не визначає поняття суверенітет як основоположне поняття побудови держави, опосередковано зазначаючи що можливий варіант передачі частини повноважень наднаціональним утворенням.

За Конституцією Республіки Болгарії вся державна влада походить від народу. Вона здійснюється народом безпосередньо і через органи, які передбачені конституцією. Жодна частина народу, політична партія або інша організація, державний інститут або окрема особистість не можуть присвоювати собі здійснення народного суверенітету [3]. Зазначена теза зберігає народний суверенітет неподільним і зосереджує його лише у руках народу. Стаття 2.1 визначає, що на території країни не можуть бути утворені автономні утворення. Стаття 4.5 стверджує, що міжнародні договори, що ратифіковані у конституційному порядку, оприлюднені та вступивши в силу для Республіки Болгарії, являються частино внутрішнього права країни та мають перевагу перед тими нормами внутрішнього законодавства, які їм суперечать. Збройні сили гарантують суверенітет, безпеку та незалежність країни і захищають її територіальну цілісність. Говорячи про надра країни, континентальний шельф, радіочастотний спектр, Конституція зазначає,

що вони належать до суверенних прав країни. Таким чином, навіть будучи частиною Європейського Союзу, Республіка Болгарія залишає за державою неподільний суверенітет, який зосереджений у руках народу.

Конституційні Акти Великобританії не задують про положення суверенітету у державі. У Акті Великобританії про парламент від 1911 р. визначаються основні функції та повноваження парламенту; Акт Великобританії про Перів 1963 р. та про Палату Лордів визначають функції посадовців, склад палат; Акт Великобританії про народне представництво 2000 р. регулює виборчу систему та виборче право для громадян Королівства; Акт Великобританії про місцеве самоврядування регулює норми, що покладаються на органи місцевого самоврядування; Акт Великобританії про Північну Ірландію 2000 р. визначає стосунки з цією територією, припиняючи передані уряду Північної Ірландії повноважень.

Згідно з Конституцією Греції фундаментом державного ладу є народний суверенітет. Вся влада походить від народу, існує для народу та нації. Греція, дотримуючись загальновизнаних норм міжнародного права, прагне до зміцнення миру, справедливості, а також для розвитку дружніх стосунків між народами та державами. Стаття 28.3 зазначає, що Греція може вільно, шляхом прийняття закону абсолютною більшістю загальної чисельності депутатів Парламенту, піти на обмеження у галузі здійснення національного суверенітету, якщо це диктується важливими національними інтересами, не торкається прав людини і основ демократичного ладу та відбувається на основі принципів рівності та з дотриманням умов взаємності [12].

Конституція Датського Королівства була прийнята у 1953 р. Відповідно до статті 20, повноваження, які надані Конституцією державним органам Королівства, можуть бути у межах, встановлених законом, делеговані міжнародним організаціям, що створені за взаємною згодою з іншими державами з метою сприяння розвитку міжнародного правопорядку та співробітництва [7]. Таким чином, Конституція Датського Королівства яскраво демонструє перерозподіл повноважень між державою та міжнародними інституціями, починаючи ще з другої половини XX ст.

Носієм верховної влади в Естонській Республіці, відповідно до Конституції цієї країни, є народ. Також, згідно з Конституцією, якщо закони та інші акти Естонської Республіки суперечать ратифікованим Державними Зборами міжнародним договорам, застосовуються положення міжнародних договорів [8]. Така практика діє у більшості країн, коли національне законодавство підкоряється міжнародному.

Конституція Ірландії у статті 1 зазначає, що ірландський народ стверджує невід'ємне, невідчужуване та суверенне право обирати власну форму правління, визначати свої відносини з іншими народами та розвивати своє політичне, економічне та культурне життя у відповідності з його сласними схильностями та традиціями. Єйре, або Ірландія є суверенною, незалежною та демократичною державою [14]. Конституція Ірландії датується 1937 р. з поправками до 2012 р. У розділі про міжнародні відносини визначається, що держава може приєднатися до будь-якого європейського співтовариство, проте жодна міжнародна угода не повинна стати частиною внутрішнього закону країни, якщо інше не передбачено Парламентом.

У вступному розділі Конституції Королівства Іспанії визначається, що народний суверенітет належить іспанському народу, від якого походять повноваження держави. Конституція Королівства Іспанії визначає порядок укладення міжнародних договорів у Главі 3. Законно укладені та офіційно опубліковані в Іспанії міжнародні договори є частиною її внутрішнього законодавства [26].

Як і в Конституції Ірландії, суверенітет у Італійській Республіці, згідно з Основним законом, належить народу, який здійснює його у формах та межах, що встановлені Конституцією. Виходячи зі статті 11 Конституції, Італія відкидає війну як посягання на свободу інших народів та як спосіб вирішення міжнародних протиріч; вона погоджується на умовах взаємності з іншими державами на обмеження суверенітету, що необхідно для порядку, який забезпечує народом мир та справедливість; надає допомогу та сприяє міжнародним організаціям, що прагнуть цих цілей. Стаття 5 регулює регіональні стосунки в країні. Так, Республіка, єдина та неподільна, визнає місцеві автономії та сприяє їхньому розвитку; здійснює найширшу адміністративну децентралізацію у залежних від держави установах; пристосовує принципи та методи свого законодавства до завдань автономії та децентралізації [15]. Італія поділяється на області, провінції, комуни. Області утворюються як автономні утворення з власними правами та функціями. Сицилія, Сардинія, Трентіно-Альто-Адідже, Фріулі-Венеція Джулія та Валле-д'Аоста мають особливі форми та умови автономії згідно зі спеціальними статутами.

Відповідно до визначення Конституції Республіки Кіпр, держава є незалежною та суверенною республікою. Цікавим фактом, зазначеним у Конституції, є те, що президентом Кіпру є грек, а віце-президентом – турок, які обираються відповідно грецькою та турецькою Общинами Кіпру. Громадяни Республіки, які не підпадають під грецьку та турецьку Общини, повинні протягом трьох місяців з дня набуття чинності Конституції обрати у персональному порядку грецьку або турецьку Общину [5]. Згідно з до Договором про гарантії і незалежність, територіальну цілісність та Конституцію Республіки Кіпр останні бере на себе зобов'язання не приймати участі, повністю або частково, у політичному або економічному об'єднанні з якою-небудь державою. Виходячи з цього, вона проголошує заборону на діяльність, що може бути прямо або опосередковано призвести до об'єднання Кіпру з будь-якою іншою державою або розділення острову. Зазначена теза має виняток, а саме – членство Республіки Кіпр у Європейському Союзу, адже це політичне та економічне об'єднання.

Конституція Латвійської Республіки не стала винятком і визначила народ як носія суверенної влади. Новообрані депутати сейму Латвійської Республіки проголошують урочисту клятву, де вони обіцяють зміцнювати суверенітет держави та захищати Латвію як незалежну та демократичну державу [16]. Щодо делегації частини суверенних прав держави, то Основний закон Латвії не регулює цього положення.

Відповідно до Конституції Литовської Республіки, суверенітет також належить народу. Ніхто не може ущемляти або обмежувати суверенітет народу, привласнювати суверенну волю що належить всьому народу. Вищу суверенну волю народ здійснює безпосередньо або через своїх представників, обраних демократичних шляхом [17].

Глава III Конституції Великого Князівства Люксембургу присвячена питанню суверенітету. У ній

зазначається, що суверенітет належить нації, а Великий Герцог здійснює його у відповідності з Конституцією та Законами країни [18].

У статті 1 Конституції Мальтійської Республіки визначаються основні державні принципи. Так, Мальта є нейтральною державою, що активно прагне до миру, безпеки, до соціального прогресу серед усіх націй, дотримуючись політики неприєднання та відмови від участі у будь-якому військовому союзі. Такий статус включає, зокрема, у здійсненні права на самозахист у випадку будь-якого військового порушення простору, суверенітет над яким належить Мальті, або у здійснення заходів або дій, вішення про які прийнято Радою Безпеки ООН; або у будь-який час при наявності загрози суверенітету, незалежності, нейтралітету, єдності або територіальної цілісності Мальтійської Республіки [19].

Конституція Королівства Нідерландів у статті 92 визначає, що законодавчі, виконавчі та судові функції можуть бути передані міжнародним організаціям по міжнародним угодам або у відповідності з міжнародними угодами [20].

Уся державна влада в Федеративній Республіці Німеччина, згідно з Конституцією, походить від народу. Стаття 23 Основного закону встановлює, що «для здійснення ідеї Об'єднаної Європи ФРН приймає участь у розвитку Європейського Союзу, у обов'язок якого входить гарантувати дотримання принципів демократії, правової держави, соціальної та федеративної держави, а також дотримання принципу субсидіарності та який гарантує захист основних прав». З цією метою Федерація може передавати свої суверенні права шляхом видання закону, що схвалений Бундесратом [11]. Для того, щоб брати участь у виданні нормативних актів ЄС, федеральний уряд представляє Бундестагу свої висновки до участі у правових актах ЄС. Відповідно до статті 24, Федерація може законом передавати свої суверенні права міждержавним установам. Здійснення суверенних прав у галузі державних повноважень та державних завдань, що входять до компетенції земель, можуть передаватися ними зі згодою Федерального уряду прикордонним закладам сусідніх держав. Для забезпечення миру Федерація може включитися у систему взаємної колективної безпеки. Тим самим Федерація погодиться на обмеження своїх суверенних прав, що повинно призвести до встановлення та забезпечення мирного та тривалого порядку в Європі і між народами усього світу.

Стаття 90 Основного закону Республіки Польща стверджує, що по деяким справам Республіка Польща може на основі міжнародної угоди передати міжнародній організації або міжнародному органу компетенцію органів державної влади [21]. Конституція Польщі, зокрема стаття 172, також регулює відносини між територіальним самоврядуванням та міжнародним об'єднаннями. Так, одиниці територіального самоврядування мають право об'єднуватися, вступати у міжнародні об'єднання локальних та регіональних співтовариств, а також співпрацювати з локальними та регіональними співтовариствами. Інших держав.

За визначенням Конституції Португальської Республіки, Португалія – суверенна Республіка, що заснована на повазі людської особистості і на народному волевиявленні та ставить за мету побудову вільного, справедливого та солідарного суспільства. Держава базується на народному суверенітеті. Стаття 3 визначає, що суверенітет, єдиний та неподільний, належить народу, який здійснює його у формах, передбачених Конституцією [22]. Держава не може поступитися будь-якою частиною португальської території, а також суверенним правом на неї, якщо це не пов'язано за зміною кордонів. Стаття 7 Основного закону визначає міжнародні відносини країни. Виходячи з них, Португалія прагне до розвитку європейської самобутності та до посилення дії європейських держав в інтересах демократії, миру, економічного прогресу та справедливості у відносинах між народами. Португалія може на умовах взаємності при повазі до принципу субсидіарності та з метою соціального та економічного єднання домовлятися про передачу співтовариству для виконання повноважень, необхідних для побудови Європейського Союзу.

Основний закон Румунії визначає її як суверенну і незалежну, єдину і неподільну державу. Стаття 2 регламентує положення суверенітету, який належить румунському народу, що здійснює його через свої представницькі органи та шляхом референдуму. Жодна група та жодна особа не можуть здійснювати суверенітет від власного імені [23].

Стаття 1 Конституції Словацької Республіки зазначає, що вона є суверенною, демократичною та правовою державою, визнає та дотримується загальних правил міжнародного права, міжнародних договорів та інших міжнародних зобов'язань. У статті 7 говориться, що Словацька Республіка може передати здійснення частини своїх прав міжнародним договором, який був ратифікований та оприлюднений у порядку, встановленим законом, або на основі такого договору Європейському співтовариству та Європейському Союзу [24].

Вся влада у Республіки Словенії, згідно з Конституцією, належить народу. Проте Основний закон країни не визначає суверенність держави, зазнаючи лише про її незалежність [25]. Також Конституція не регламентує передачу повноважень наддержавним органам.

Як і в Конституції ФРН, у Основному законі Угорщині також зазначено, що джерелом усієї влади є народ. Стаття Е визначає, що з метою участі в якості держави-члена Європейського Союзу на основі міжнародних договорів – у межах, необхідних для здійснення прав та виконання зобов'язань, що викладені в основних договорах – Угорщина може здійснювати деякі зі своїх повноважень, що випливають з Конституції у співпраці з іншими державами-членами за допомогою інститутів Європейського Союзу [13].

Суверенність Фінляндії також закріплена Конституцією 1999 р. Стаття 1 Конституції зазначає, що Фінляндія приймає участь у міжнародній співпраці з метою забезпечення свобод та прав людини, а також розвитку суспільства. Як і в більшості країн, Конституція Фінляндії визначає, що державна влада країни належить народу. Державна Рада несе відповідальність за національну підготовку рішення, яке приймається у Європейському Союзі, і за рішення про міри, що застосовує Фінляндія, які стосуються її, якщо тільки рішення не набрало чинності за згодою парламенту – Едускунти. Едускунта приймає участь у національній підготовці того рішення, яке приймається у Європейському Союзі у відповідності з Конституцією. За відносини з іншими державними та міжнародними організаціями з важливих зовнішньополітичних позицій несе відповідальність той міністр, у чиєму віданні знаходяться міжнародні відносини [9]. Подібний розподіл функціональних обов'язків є незвичним та прогресивним для країни-члена ЄС.

Мабуть, найширше питання державного суверенітету

розкрито у Конституції Франції. У Преамбулі Конституції Французької Республіки встановлено, що французький народ проголошує свою прихильність правам людини та принципам національного суверенітету. Перший розділ Основного закону присвячений питанню суверенітету. Стаття 3 проголошує, що «національний суверенітет належить народу, який здійснює його через своїх представників та шляхом референдуму. Жодна частина народу та жодна окрема особа не можуть присвоїти собі його здійснення» [10]. Політичні партії та угрупування повинні дотримуватися принципів національного суверенітету та демократії.

Розділ XV Конституції «Про Європейські співтовариства та Європейський Союз» визначає відносини Республіки на європейській арені. Стаття 88-1 стверджує, що Французька Республіка бере участь у Європейських співтовариствах та ЄС, що утворені з держав, які, засновуючись на вільному виборі, прийняли рішення про спільне здійснення деяких зі своїх повноважень. Республіка може приймати участь у ЄС у відповідності з умовами, що передбачені Лісабонською угодою. Франція погоджується на передачу деяких повноважень, необхідних для заснування Європейського економічного та валютного союзу. На тій самій умові і в порядку, передбаченому Угодою про створення Європейського співтовариства у редакції від 2 жовтня 1997 р., може надаватися згода на передачу повноважень, необхідних для встановлення правил, що стосуються вільного пересування осіб та пов'язаних з цим питань [10]. Кожна палата парламенту має комісію з європейських справ. Будь-який закон, що дозволяє ратифікувати договір про вступ якої-небудь держави до Європейського Союзу, виноситься Президентом на референдум. Таким чином, громадяни Республіки безпосередньо впливають на долю Європейського Союзу.

Специфікою Конституції Республіки Хорватії є зазначення у ній історичних основ існування хорватської держави. Так, зазначається, що хорватський народ має право на повний державний суверенітет. Стаття 2 Конституції визначає, що суверенітет Республіки Хорватії невідчужуваний, неподільний та не передається, поширюється на територію держави «на суходолі, на річки, озера, канали, внутрішні морські води, територіальне море та повітряний простір над цими територіями». Республіка Хорватія у відповідності з міжнародним правом здійснює суверенні права та юрисдикцію по відношенню морських територій та континентального шельфу адріатичного моря за межами державної території до кордонів з сусідніми країнами. [4]. У цій самій статті говориться, що Хорватія укладає союзи з іншими державами, зберігає за собою суверенне право самостійно приймати рішення про делегацію повноважень та право на вільний вихід з них. Захист суверенітету держави, як і в Республіки Болгарії, здійснюють збройні сили.

Розділ VII Конституції Хорватії регулює міжнародні відносини країни. Так, право порушення процедури об'єднання Республіки Хорватії у союзи з іншими державами мають не менш однієї третини депутатів Хорватського сабору, Президент Республіки та Уряд Республіки. Забороняється порушення процедури об'єднання у союзи з іншими державами, об'єднання з якими призвело би або могло б призвести до відродження югославської держави або до утворення яких-небудь балканських зв'язків у будь-якій формі. Рішення про об'єднання Республіки Хорватії приймає палата представників більшістю не менше за дві третини від загальної чисельності депутатів. Рішення про об'єднання приймається на референдумі більшістю голосів від загального числа виборців Республіки.

Стаття 1 Конституції Чеської Республіки визначає її як суверенну, єдину демократичну правову державу. Як і у переважної більшості конституцій Європи, народ є джерелом всієї державної влади [6]. У Конституції не зауважується про можливість передачі частини суверенних повноважень на користь наддержавним об'єднанням.

Згідно з Конституції Швеції, вся влада також походить від народу. Параграф 5 Глави 10 Конституції визначає, що Риксдаг (парламент) може передавати право прийняття рішень Європейським співтовариством до тих пір, поки вони приймають на себе обов'язок захищати свободи та права, які встановлені в даній формі правління та в Європейській конвенції, що закріплює захист прав людини і принципи свободи. Риксдаг встановлює таку передачу прийняттям рішення не менш ніж трьома четвертинами депутатів, що беруть участь у голосуванні [27]. Також може бути прийнято рішення передати право на прийняття рішення іншій державі, або приєднатися до міжнародної угоди чи до встановленою нею умовою або зобов'язанням, або передати у обмеженому обсязі права міжнародній організації з метою мирної співпраці, або Міжнародному суду. При цьому не можуть бути передано право щодо прийняття рішень про відміну основних законів країни, Акту про Риксдаг, Закон про вибори тощо. Повноваження у сфері законодавчої та виконавчої влади можуть передаватися рішенням Риксдага іншій державі, міжнародній організації, іноземний або міжнародний владі чи спільноті. Таким чином, конституція Швеції дуже широко описує можливість та сфери передачі повноважень іншим державам та міждержавним утворенням.

Отже, переважна більшість країн Європейського Союз визначають народ як носія суверенітету, який проявляє його безпосередньо або через представництво. Серед таких країн можна виділити Австрію, Бельгію, Грецію, Іспанію, Італію, Латвію, Литву, Німеччину, Швецію, Францію, Фінляндію та ін. Однак деякі країни навіть не зазначають про поняття суверенітет у своїх Основних законах. Майже всі країни Європейської спільноти приймають міжнародне законодавство та ставлять його вище за внутрішнє законодавство, окрім Ірландії, де у Конституції закріплено положення, що жодна міжнародна угода не повинна стати частиною внутрішнього законодавства країни.

Значна кількість країн-членів ЄС передають частину своїх повноважень та функцій, а отже і частину сласного суверенітету, на користь наддержавним об'єднанням, таким як ЄС, міжнародним організаціям або навіть державам. До таких держав належать Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Словаччина, Угорщина, Франція, Хорватія, Швеція. Серед країн, Конституції яких не регулюють питань делегування частини суверенітету наддержавним об'єднанням, можна позначити Болгарію, Кіпр, Румунію, Словенію та Чехію. Таким чином, не зважаючи на тривалість членства у Союзі та від історичності конституційних норм країни-члени переважною більшістю обирають шлях передачі частини внутрішніх функцій держави на користь органам ЄС. Значну увагу зв'язків держави з Європейським Союзом приділили у своєму Основному законі Фінляндія та Франція, регулюючи питання звітності про діяльність ЄС у

законодавчих органах та залучення народу у діяльність Союзу шляхом виборів та регіоналізму.

Бібліографічні посилання

1. Austria's Constitution of 1920, Reinstated in 1945 with Amendments through 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Austria_2009 – Title from the screen
2. Belgium's Constitution of 1831 with Amendments through 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2012 – Title from the screen
3. Bulgaria's Constitution of 1991 with Amendments through 2007 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2007 – Title from the screen
4. Croatia's Constitution of 1991 with Amendments through 2001 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Croatia_2001 – Title from the screen
5. Cyprus's Constitution of 1960 with Amendments through 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Cyprus_2013 – Title from the screen
6. Czech Republic's Constitution of 1993 with Amendments through 2002 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2002 – Title from the screen
7. Denmark's Constitution of 1953 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Denmark_1953 – Title from the screen
8. Estonia's Constitution of 1992 with Amendments through 2003 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2003 – Title from the screen
9. Finland's Constitution of 1999 with Amendments through 2011 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011 – Title from the screen
10. France's Constitution of 1958 with Amendments through 2008 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008 – Title from the screen
11. German Federal Republic's Constitution of 1949 with Amendments through 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2012 – Title from the screen
12. Greece's Constitution of 1975 with Amendments through 2008 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008 – Title from the screen
13. Hungary's Constitution of 2011 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2011 – Title from the screen
14. Ireland's Constitution of 1937 with Amendments through 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Ireland_2012 – Title from the screen
15. Italy's Constitution of 1947 with Amendments through 2007 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2012 – Title from the screen
16. Latvia's Constitution of 1991with Amendments through 2007 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2007 – Title from the screen
17. Lithuania's Constitution of 1992 with Amendments through 2006 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Lithuania_2006 – Title from the screen
18. Luxembourg's Constitution of 1868 with Amendments through 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Luxembourg_2009 – Title from the screen
19. Malta's Constitution of 1964 with Amendments through 2011 [Electronic resource]. – Режим доступу до ресурсу: https://www.constituteproject.org/constitution/Malta_2011 – Title from the screen
20. Netherlands's Constitution of 1848 with Amendments through 2008 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Netherlands_2008 – Title from the screen
21. Poland's Constitution of 1997 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_1997 – Title from the screen
22. Portugal's Constitution of 1976 with Amendments through 2005 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005 – Title from the screen
23. Romania's Constitution of 1991 with Amendments through 2003 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003 – Title from the screen
24. Slovakia's Constitution of 1992 with Amendments through 2001 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Slovakia_2001 – Title from the screen
25. Slovenia's Constitution of 1991 with Amendments through 2006 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Slovenia_2006 – Title from the screen
26. Spain's Constitution of 1978 with Amendments through 2011 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011 – Title from the screen
27. Sweden's Constitution of 1974 with Amendments through 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.constituteproject.org/constitution/Sweden_2012 – Title from the screen

Машура К. А. Суверенитет в конституциях государств-членов Европейского Союза.

Анализировано понятие суверенитета в Основных законах государств-членов Европейского Союза, определяет, кто является носителем государственного суверенитета. Значительно внимание уделяется обозначению в конституционных нормах положения относительно делимости государственного суверенитета и делегирования его части наднациональным органам, международным организациям и др.

Ключевые слова: суверенитет, национальное государство, глобализация, интеграционные процессы, Европейский Союз.

Mashura Kh. Sovereignty at the Constitutions of EU's Member-states.

The author analyses sovereignty at the Constitutions of EU's State-members and defines who carriers out the state sovereignty. A lot of attention is paid to consitutions' definition of state sovereignty divisibility and delegation its part to supranational bodies, international organizations etc.

Key words: sovereignty, nation-state, globalization, integration's process, the European Union.

Надійшла до редколегії: 18.04.14 р.

УДК 327+341.1:061.1ЄС

Г. І. Пуйо

Мукачівський державний університет

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС

Розглядаються особливості формування та розвитку спільної міграційної політики Європейського Союзу в контексті європейської інтеграції та формування спільних політик ЄС. Проаналізовано тенденції обмеженої міграційної політики країн-членів ЄС, що ставить під сумнів універсальність демократичних принципів і цінностей.

Ключові слова: країни-члени ЄС, міжнародна міграція, імміграція, трудова міграція, спільна міграційна політика, треті країни.

Європейський Союз є унікальним інтеграційним утворенням, яке відіграє вагому роль у сучасному міжнародному середовищі. Разом з тим, у міру інтенсифікації та поглиблення інтеграційних процесів ЄС зіткнувся з новими викликами глобалізації і відчув на собі активний вплив міжнародної міграції. Внаслідок цього багато держав-членів ЄС впроваджують односторонні заходи, які проявляються у доволі жорстких правилах національного міграційного законодавства.

Американський політолог, вчений М. Вайнер вважає, що «Не здатність національних держав адекватно реагувати на ситуацію у сфері міжнародної міграції спонукала відомих дослідників визнати факт розвитку міжнародної міграційної кризи, яка проявляється в першу чергу шляхом посилення ксенофобії і мігрантофобії у суспільстві приймаючих країн; надмірній політизації міграційних проблем і зростанні їх ролі у міжнародних відносинах; кризі міжнародного режиму регулювання міграції і провідних міжнародних організацій; конфліктів між гарантіями прав людини в міграційній сфері і національними інтересами» [11, с. 12-14].

Дослідженням процесу становлення спільної міграційної політики країн-членів Європейського Союзу займались як зарубіжні так і вітчизняні науковці, зокрема: М. Вайнер, Р. Козловські, М. Відякіна, М. Шайн, Е. Геддес, Н. Жукова, О. Малиновська, Б. Юськів, О. Пелех та ін. Активізація у сфері міграції відобразилась в нових підходах, численних форумах та ініціативах, зокрема на рівні ООН, МОП. Однак, дотепер жодна із зазначених організацій не стала форумом для багатосторонніх переговорів стосовно міграційної політики і питань імміграційного контролю.

У цьому зв'язку виникла потреба у введенні єдиних підходів до регулювання, контролю і розв'язання міграційних питань, адже рух людей через кордони – це явище, яке вимагає виваженого і розумного підходу, аби подолати всі негативні наслідки, які з нього випливають. В цілому, відповідь ЄС на потребу «якось діяти» знайшла втілення у запровадженні спільної міграційної політики на загальноєвропейському рівні.

Вітчизняні дослідники у своїх працях використовують характеристику етапів формування спільної міграційної політики країн-членів ЄС Е. Геддеса: у перші роки європейської інтеграції міграційним питанням приділялася мінімальна увага, у 1980 роках їх вирішували переважно шляхом неформальних міжурядових відносин, у 1990-х роках вони набули формалізації, і лише після 1999 років розпочався період розробки і запровадження єдиної для ЄС міграційної політики і практики.

Б. Юськів уточнив часові рамки і зміст кожного з даних етапів:

1) 1951 – 1980 рр. – зародження міграційної політики і формування основ вільного переміщення осіб на території ЄС;

2) 1980 – 1991 рр. – пожвавлення міжурядового співробітництва в міграційній сфері і створення Шенгенського простору;

3) 1992 – 1998 рр. – утворення ЄС, формування передумов прийняття курсу на спільну міграційну політику країн-членів Євросоюзу;

4) з 1999 р. – прийняття курсу на спільну міграційну політику країн-членів ЄС, розбудова єдиного простору свободи, рівності і правосуддя [8, с. 306].

Результатом першого етапу, згідно Б. Юськів є закладення основ вільного руху трудових мігрантів на території європейських спільнот, розбудова єдиного економічного простору і соціального забезпечення. В межах шести країн розпочалось вільне переміщення і поступово розширилось до п'ятнадцяти країн-членів ЄС. Громадяни країн-членів ЄС отримали право пошуку роботи в інших країнах ЄС, проживати в будь-якій з країн-членів ЄС у разі працевлаштування, залишатись в цих країнах після закінчення терміну праці за умов фінансової самодостатності. Будь-яка дискримінація в працевлаштуванні, умовах оплати праці на підставі громадянства була недопустимою. Свободу пересування мали постійні, сезонні, прикордонні працівники, а також особи, які працюють не за наймом.

Приписом Ради європейських спільнот від 15 жовтня 1968 року зазначалось, що мобільність робочої сили в рамках Співдружності має бути одним із засобів, який гарантує працівникові можливість покращити умови життя і праці та сприяє його соціальному розвиткові і водночас допомагає забезпеченню потреб економіки держав-членів [2].

Основним недоліком даного періоду є ігнорування національними урядами важливості довгострокової міграції, небажання співпрацювати на рівні наднаціональних інститутів ЄС. Питання міграції громадян третіх країн вирішувалось виключно на національному рівні, що унеможливлювало подвійну конкуренцію на ринку праці для мігрантів з третіх країн [3].

Про спільну міграційну політику в даний період мова не йшла але відбувались зрушення, що вимагали вироблення такої політики. По-перше, країни-члени ЄС мали потребу в імміграції і бачили позитивні її наслідки, в той же час, економічна криза змушувала вживати заходів щодо запобігання спонтанного розгортання імміграційних процесів. По-друге, уряди країн-членів ЄС почали усвідомлювати, що односторонні заходи на національному рівні щодо скорочення чисельності іноземних громадян є мало ефективними. По-третє, важливим стало розмежування політики, що спрямована на регулювання міграційних потоків, і заходами щодо інтеграції іноземних громадян [3]. Розвиваючись за самостійною логікою, спільний ринок з часом перетворився на самостійну силу, яка мала свої потреби. В той же час, посилення міграційного тиску з боку третіх країн стало чинником, який провокував уряди до спільної співпраці і вироблення наднаціональної політики в галузі міграції.

Для другого етапу характерним була реалізація бажання національних урядів співпрацювати у сфері міграції. Головними досягненнями цього етапу було прийняття основоположних документів, як Шенгенська угода (1985 р.) і Конвенція про її застосування (1990 р.), Єдиний європейський акт (1986) і Дублінська конвенція (1990 р.).

У 1985 році в замку Шенген у Люксембурзі було підписано угоду між урядами держав Бенілюксу, ФРН і Франції, згідно з якою послаблювався прикордонний контроль між країнами [5]. Створюються спільні прикордонні пости, запроваджуються візуальний і вибірковий контроль, що сприяє уникненню подвійних перевірок. Остаточне скасування прикордонного контролю на внутрішніх кордонах і перенесення його на зовнішній кордон завершилось 1990 році підписанням Конвенції про застосування Шенгенської угоди.

Конвенція, також, передбачала заходи боротьби щодо запобігання небажаним наслідкам нелегальної міграції, торгівлею зброєю і наркотиками, контрабандою. Запроваджується постійний обмін інформацією і співпраця

між правоохоронними та судовими інституціями різних країн, зокрема, створюється Шенгенська інформаційна система. Шенгенські домовленості передбачали також узгодження візових політик держав. Розроблено візу єдиного зразка, складено список країн, громадяни яких повинні мати візи для в'їзду на територію Шенгену, також, підготовлено критерії для видачі віз.

Єдиний європейський акт (1986 р.) вносив деякі зміни до Римських угод, згідно з яким право на вільне пересування мали не тільки економічно-активні громадяни країн-членів ЄС. Для того щоб проживати на території інших держав ЄС вони повинні довести свою економічну спроможність і мати дозвіл від місцевої влади. Низка директив забезпечувала студентам і пенсіонерам соціальні пільги і послуги на території всіх країн співтовариства. Для розвитку трудової міграції сприяло рішення про взаємне визнання дипломів і кваліфікації. Іммігранти з країн-членів ЄС отримали змогу працювати в державних установах, що раніше було винятковим правом громадян відповідних країн [4].

Право вільного пересування для громадян третіх країн, які постійно проживають на території ЄС не поширювалось, вони й далі залишались виключно під юрисдикцією національного законодавства країн перебування [4]. Однак Єдиний європейський акт засвідчив розуміння того, що мігранти потребують уваги і захисту з боку спільних європейських структур [10, с. 275].

Таким чином, другий етап характеризується розширенням інституційних повноважень ЄС щодо проведення міжурядових ініціатив, реалізовано програму скасування контролю на спільних кордонах, розпочато процес гармонізації національного міграційного законодавства і створення єдиної правової основи в галузі єдиної європейської міграційної політики.

Формування третього етапу міграційної політики ЄС пов'язують з підписанням в 1992 році Маастрихтської нугоди про утворення ЄС. Це був якісно новий рівень співпраці європейських країн, який проявлявся у створенні нових і розширенні компетенції існуючих інституцій. З цього часу будь-який громадянин країни-члена ЄС ставав громадянином ЄС і отримував право вільного пересування та обрання місця проживання на всій території Євросоюзу. Це був важливий крок у регулюванні міграційних процесів. Правила перетину зовнішніх кордонів і контролю на них, імміграційна політика (умови в'їзду, пересування, проживання, об'єднання сімей, працевлаштування іноземців, запобігання нелегальній міграції) кваліфікувалися Маастрихтською угодою як питання, що становлять спільний інтерес і мають вирішуватись на міжурядовому рівні [9, с. 367]. Окремо наголошувалось, що їх розглядатимуть відповідно до Європейської конвенції з прав людини та Конвенції ООН 1951 року про статус біженців.

Водночас, як зауважує О. Малиновська, міграцію, наркоманію і міжнародне шахрайство було віднесено до «третьої основи» ЄС – сфери юстиції і внутрішніх справ. Тобто гармонізація відповідної політики розглядалась в контексті внутрішньої безпеки, а не прав людини. Тому спільні рішення мали переважно правоохоронну природу і меншою мірою передбачали використання інструментів зовнішньої політики або надання допомоги країнам походження мігрантів [4].

З 1996 року Амстердамською угодою розпочато курс на розбудову єдиного простору свободи, рівності і правосуддя на території ЄС. Окрема частина даної угоди присвячена питанням свободи пересування, притулку та імміграції. Інтегрування Шенгенських домовленостей до права ЄС подавалось спеціальним додатком у формі протоколу.

З цього часу єдина політика у сфері міграції повинна була передбачати: справедливий поділ витрат; спільні стандарти возз'єднання членів сімей працівників-мігрантів і іммігрантів; спрощення доступу до громадянства; підвищення рівня участі іноземців у політичному житті; недопущення дискримінації щодо працевлаштування і умов проживання.

О. Малиновська зауважує, що кардинально новим було те, що Амстердамська угода містила положення, яке давало змогу ЄС приймати обов'язкове для країн-членів законодавство в міграційній сфері [4].

Щодо міграції з третіх країн, то на цьому етапі проходить жвава міждержавна дискусія. У Маастрихтській угоді зазначалося: ніщо не заважає урядам застосовувати заходи, які вони вважають необхідними, з метою контролю над імміграцією з третіх країн, запобігання злочинності і контрабанді. Інституційні рішення ЄС приймались здебільшого у формі необов'язкових рекомендацій.

Якісно нова стадія формування міграційної політики ЄС відбулась на четвертому етапі. Колишній голова Єврокомісії Р. Проді наголосив, що після створення єдиного ринку, запровадження спільної валюти і Шенгенського простору гармонізація міграційної політики, яка мала місце в цей час, ознаменувала новий етап в об'єднанні Європи.

Початок четвертого етапу закладено на саміті в Тампере (Фінляндія, жовтень 1999 року), на якому голови країн-членів ЄС домовились про реалізацію Амстердамської угоди. Було декларовано, що ЄС повинен виробити спільну політику у сфері притулку та імміграції, маючи на увазі необхідність постійного контролю на зовнішніх кордонах, припинення незаконної імміграції і боротьбу із тими, хто її організовує.

Реалізацію виробленої політики Європейська комісія вбачала в зближенні міграційних політик країн-членів. Основними інструментами для досягнення цілей відносились розробка національних планів, прийняття спільних законодавчих рішень, залучення європейських інституцій, використання можливостей громадянського суспільства. О. Малиновська вважає, що ці механізми мали успішне застосування в інших сферах інтеграції і могли бути ефективними в даному випадку [4].

Не менш важливим було досягнення прогресу у формуванні єдиних підходів до трудової міграції з третіх країн. В 2000 році Європейська комісія у зв'язку з несприятливою демографічною ситуацією та дефіцитом робочої сили офіційно оголосила, що політика «нульової» імміграції до Європи більше не прийнятна, оскільки вона є неефективною, а зовнішній приплив робочої сили необхідний для економічного зростання. У 2003 році було ухвалено директиву про правовий статус громадян третіх країн, які тривалий час (не менше п'яти років) проживали на території країн-членів ЄС. Іммігрантам гарантувались основні соціальні і економічні права на рівні з громадянами, а також право на переміщення або проживання на території країн-членів ЄС тим особам, які мають дозвіл на проживання в іншій країні-члені ЄС. Після бурхливих дискусій і гострих суперечок Рада Міністрів схвалила рішення щодо права на возз'єднання сімей іммігрантів.

В червні 2002 року на Європейській Раді в Севільї була підтверджена ідея співпраці з проблем розвитку, а недостатня співпраця третіх країн у боротьбі

з нелегальною міграцією названа потенційною перешкодою до тісніших відносин з ЄС.

Наступним кроком у формуванні спільної міграційної політики ЄС було прийняття так званої Гаазької програми (листопад 2004 р.), метою даної програми було досягти до 2010 року спільних політичних рішень у сфері міграції і притулку. Її особливість полягає в наступному: по-перше, визнанні невідворотності розвитку міграційних процесів; по-друге, прийнятті вже розширеним складом (ЄС – 25); по-третє, акцентуванні на питаннях безпеки, що віддзеркалювало світові реалії після 11 вересня 2001 року. Завданням даної програми було створення єдиної європейської системи притулку, сприяти розвитку легальної міграції і боротись з нелегальним працевлаштуванням, створення сприятливих умов для інтеграції громадян третіх країн, розвивати зовнішньополітичний вектор міграційної політики, удосконалювати менеджмент міграційних потоків. Важлива її особливість – це виокремлення зовнішньополітичного вектору міграційної політики. Нове формулювання передбачає перетворення питань міграції і притулку на складову спільної зовнішньої політики ЄС.

Визначені принципи ЄС зводяться до наступного: інтеграція є двостороннім процесом погодження між іммігрантами і громадянами країн-членів ЄС; працевлаштування виступає ключовою умовою інтеграції; імміграція передбачає повагу до базових цінностей ЄС; для інтеграції іммігрантів необхідні базові знання та створення сприятливих умов для їх отримання; доступ іммігрантів до освіти, суспільних інституцій і послуг на рівні з місцевими жителями; взаємодія між іммігрантами і громадянами є фундаментальним механізмом інтеграції; розмаїття культур і релігій гарантоване Хартією фундаментальних прав, якщо це не суперечить іншим правам чи національному законодавству; участь іммігрантів у демократичному процесі і формуванні інтеграційних політик, особливо на місцевому рівні, сприяє інтеграції; включення питань інтеграції в галузеві політики на всіх рівнях.

У листопаді 2005 року Єврокомісія випустила документ, який окреслює контури загальноєвропейської стратегії управління імміграційними потоками. В той час вона обмежувалась виключно африканським напрямком. Створено спеціальне агентство FRONTEX, яке займалось розробкою відповідних заходів. Вже через два роки вийшла нова ухвала про розширення стратегії щодо середземноморських країн, а також поширення її на країни Центральної і Східної Європи. Стратегія включала дві групи заходів із посилення співпраці в галузі легальної і нелегальної міграції: створення команд підтримки міграції (Migration Support Tearn), які передають технічний досвід поліпшення адміністративних і оперативних функцій; формування в третіх країнах європейських порталів мобільності у сфері зайнятості (European Job Mobility Portals), які мають інформувати про можливості праці в Європі, а також центрів міграції, що фінансуються ЄС, які полегшують управління сезонними робітниками, обмін студентами і дослідниками, а також іншими формами міграції [6, с. 172-173].

У грудні 2005 року Єврокомісія затвердила Політичний план щодо легальної імміграції, названий «дорожньою картою імміграції». Прийняття цього плану ознаменувало документальне підтвердження зміни курсу імміграційної політики ЄС від раніше повністю обмежувальної до більш прагматичної.

Багато зусиль направлено на формування єдиних підходів до трудової міграції. Проявляється тенденція до заохочення іммігрантів, передусім висококваліфікованих, а також до некваліфікованих сезонних працівників. У цьому ракурсі виокремлюють дві законодавчі ініціативи Європейської комісії: пропозицію запровадження системи «Блакитної карти» для залучення висококваліфікованої робочої сили і Директиву, що встановлює єдину процедуру подання документів для отримання дозволу на роботу і визначає права трудових мігрантів які проживають на території ЄС на законних підставах.

У червні 2008 року європейська комісія оприлюднила Комюніке під назвою «Спільна імміграційна політика для Європи: принципи, заходи та інструменти» і «План політики притулку «Притулок – інтегрований підхід до захисту в Європі», покликані стати частиною нової п'ятирічної програми в галузі свободи, безпеки і правосуддя впродовж 2009 р.

У Комюніке вперше комплексно і послідовно сформульовано загальні принципи спільної міграційної політики. Структуровані за трьома напрямками розвитку ЄС – процвітання, солідарність та безпека [1, с. 97-98]. Дані принципи мають досить загальний характер і вимагають імплементації як на рівні ЄС, так і на національному рівні, в той же час, жодним чином не обмежують можливості країн-членів співтовариства в міграційній сфері, також, вдосконалення управління імміграцією на всіх рівнях і розвитку нових інструментів моніторингу та оцінки імплементації згаданих принципів.

Деякі західні дослідники, зокрема, М. Шайн, вважає, що ЄС не проводить своєї власної імміграційної політики, на даний час він намагається виробити єдину політику з приводу даного питання або узгодити її з країнами-членами ЄС [7, с. 158-159]. О. Пелех, Б. Юськів вважають, що ситуація є цілком протилежною, оскільки «вже понад п'ятдесят років від часу створення ЄС у всіх його організаційних формах механізму наднаціонального вироблення спільних рішень у галузі міграційної політики та їхнього втілення на національному рівні головним інструментом реалізації європейської міграційної політики є наднаціональне законодавство ЄС» [8, с. 315].

Отже, на даному етапі міграційна політика офіційно почала відноситись до компетенції ЄС, внаслідок чого розпочалось широке співробітництво щодо вироблення спільної політики Євросоюзу стосовно міграції. Особливістю періоду є перехід від обмежувальної міграційної політики до більш активної. Однак до сьогодні Європейська спільнота залишається за умовною «завісою» по відношенню до країн, що не входять до складу країн-членів ЄС, зокрема України.

Дослідивши особливості формування спільної міграційної політики країн-членів ЄС, можна зробити висновок про подвійність її характеру. З одного боку, існує стійка віра в те, що свобода руху людей, послуг, капіталів і товарів є активом для подальшого розвитку національних економік і суспільств. З іншого боку, імміграція, зокрема трудова міграція, з країн третього світу вважається загрозою благополуччю європейським державам. Проблеми пов'язані з виробленням спільної імміграційної політики країн-членів ЄС значною мірою пояснюється тим, що на сьогодні закладені тільки базові основи правового регулювання міграційних процесів, оскільки, з однієї сторони, необхідним і важливим виступає зміцнення демократії і дотримання прав людини, а з іншої сторони – забезпечення безпеки.

Тим не менш, при організації управління міграційними

процесами необхідно виходити з забезпечення умов для вирішення триєдиного завдання: виконання ЄС міжнародних зобов'язань, реалізації прав людини і захисту національних інтересів держави, у тому числі забезпечення її безпеки. На сучасному етапі одним з найбільш важливих завдань, що стоять перед світовою спільнотою, є забезпечення умов, які зробили б міжнародну міграцію більш організованою, керованою і ефективною. А іммігрантів слід розглядати не стільки як тягар, скільки як потенційний актив суспільства, а початкові витрати на них – не як витрати, а як інвестиції, які незабаром окуплять себе.

Бібліографічні посилання

1. Відякіна М. Тенденції формування спільної міграційної політики Європейського Союзу [Текст] / Марія Відянкіна // Гідна праця та трудова міграція в Україні / під ред. проф. М. Ожевана // Матеріали міжнародного експертного круглого столу Київ, 25.11.2008 ; Рада національної безпеки і оборони України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Всеукраїнське громадське об'єднання «Край». – К. : ПЦ «Скайтек», 2009. – С. 93–101.
2. Директива 68/360 от 15 октября 1968 года об отмене ограничений на передвижение и проживание в рамках сообщества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/987_010. – Загл с экрана
3. Жукова Н. Миграционная политика Европейского Союза : дис… канд. полит. наук : спец. 07.00.03 Всеобщая истории (Новая и новейшая история) [Электронный ресурс] / Наталья Жукова – Ставрополь. – 2005. – Режим доступа : http://dlib.rsl.ru/loader/view/01002752006?get=pdf. – Загл с экрана
4. Малиновська О. Формування спільної міграційної політики Європейського Союзу [Электронный ресурс] / Олена Малиновська // Стратегічна панорама. – 2006. – № 2. – Режим доступа : http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr0– Загл с экрана.
5. Соглашение между Правительствами государств Экономического Союза Бенилюкс, Федеративной Республики германии и Французской Республики о постепенной отмене проверок на общих границах (Шенгенское соглашение) [Текст] // Сборник международно-правовых документов, регулирующих вопросы миграции. – М. : Международная организация по миграции. – 1994. – С. 318–324.
6. Фомичёва О. В. Структурирование миграционного пространства в эпоху глобализации: роль развитых государств [Текст] / Ольга Фомичёва // Международные отношения. Политология. Регионоведение: Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевського. – 2007. – №5. – С. 167–174.
7. Шайн М. Иммиграционная политика в Европе: трансатлантические сопоставления [Текст] / Мартин Шайн // Прогнозис. – 2007. – № 1(9). – С. 158–185.
8. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: монографія [Текст] / Б. М. Юськів. – Рівне : видавець О. М. Зень. – 2009. – 476 с.
9. Boeles P. Fair Immigration Procedure in Europe [Текст]/ Peter Boeles // Hague : Martinus Nijhoff Publishers. – 1997. – xviii. – 510 p.
10. Bourdouvalis C. The European Union and the Immigration Problem : Small Steps and Possible Solutions [Text] / Chris Bourdouvalis // Immigration into Western Societies : Problems and Policies / ed. by E. Ucarer and D. Puchala. – London : Printer, 1997. – P. 266 – 278.
11. Weiner M. The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights [Text] / Myron Weiner. – New York : Addison-Wesley Longman Publishers. – 1995. – 253 p.

Пуйо Г. И. Этапы формирования общей миграционной политики стран-членов ЕС.

Рассматриваются особенности формирования и развития общей миграционной политики Европейского Союза в контексте европейской интеграции и формирования общей политики ЕС. Проанализированы тенденции ограниченной миграционной политики стран-членов ЕС, ставит под сомнение универсальность демократических принципов и ценностей.

Ключевые слова: страны-члены ЕС, международная миграция, иммиграция, трудовая миграция, общая миграционная политика, третьи страны.

Pujo G. Stage of formation of a common migration policy of EU member states.

The features of the formation and development of a common immigration policy of the European Union in the context of European integration and the formation of common EU policies. The tendencies of limited migration policies of EU member states which challenge the universality of democratic principles and values are analyzed.

Key words: EU Member States, international migration, immigration, migration, common migration policy third country.

Надійшла до редколегії: 21.04.14 р.

УДК 329

Л. І. Риженкова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПАРТІЙНО-ГРОМАДСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Вивчено особливості відносин партій і громадських об'єднань як основу демократичного розвитку суспільства. Встановлено форми партійно-громадської взаємодії. Вивчено основи співпраці між партійними структурами країн ЄС та країн СНД, які забезпечують розвиток партій у XXI ст.

Ключові слова: партійно-громадська взаємодія, громадська думка, виборче право, громадянське суспільство, політична участь.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Перспективи політичних партій як ключових інститутів сучасних політичних систем країн світу дедалі більше залежать від їх взаємодії з громадськими об'єднаннями, місцевими спільнотами етнічними групами та іншими компонентами громадськості. Складні взаємодії між партіями та громадськістю у тоталітарному суспільстві справили вплив на взаємодії політичних партій і громадських структур у країнах з перехідними політичними системами. Сучасна політична наука здійснює переосмислення політичних партій як інститутів політичної системи. Функція сучасних партій як інституту представництва соціальних груп, а також ідеологічних політичних об'єднань змінюється на користь виконання ними завдань політичної комунікації та парламентського представництва економічних інтересів. Актуальною проблемою для сучасної політичної науки є розподіл між політичними партіями та громадськими об'єднаннями, які беруть участь у виборчому процесі. Під час виборчих кампаній партії і громадські об'єднання нерідко утворюють виборчі блоки, прямим чином здійснюють формування виборчих списків, висування кандидатур на виборчі посади. При

цьому правова відповідальність партій, громадських об'єднань як інститутів залишається різною.

Актуальною є проблематика партійно-громадської взаємодії для сучасної України, оскільки процеси формування громадянського суспільства передбачають зростання політичної участі та цілеспрямоване відстоювання інтересів різних суспільних груп в умовах неусталеної соціальної структури та незавершеності економічних реформ і правової системи суспільства.

У цілому проблема партійно-громадської взаємодії виступає частиною осмислення якісного виміру сучасної демократії. Він розкривається в особливостях проникнення демократичних норм і практик поведінки за межі політичної системи й укоріненні демократії за рахунок широкої суспільної підтримки. Саме партійно-громадська взаємодія, на думку автора, забезпечує залучення широких верств населення до політичної участі, обговорення проблем політичного порядку денного та оперативного отримання інформації щодо потреб і вимог громадян безпосередньо на політичному рівні.

Проблематику взаємодії політичних партій та громадських спільнот досліджували провідні політологи сучасності. Серед них чільне місце посідає М. Дюверже [3], який встановлював основи навіювання взаємодії соціальної структури та про партійних організацій. Також проблеми політизації сучасного громадянського суспільства на поняттєво-категорійному апараті соціального капіталу вивчав Р. Патнем [7]. Істотний внесок до вивчення проблем партійно-громадської взаємодії зробили Дж. Коен та Е. Арато [4], які розвинули загальну теорію громадянського суспільства. Попри ці зусилля проблематика вивчення партійно-громадської взаємодії потребує подальшої наукової розробки.

Метою статті є вивчення значення практик партійно-громадської взаємодії для розвитку сучасних політичних партій. Завданнями статті є, по-перше, встановлення особливостей партійно-громадської взаємодії в країнах ЄС та, по-друге, встановлення специфіки партійно-громадської ініціативи в країнах СНД (зокрема, Російської Федерації).

Основний зміст статті. Партійно-громадська взаємодія у сучасних демократіях здійснюється з урахуванням ідеологічного контексту та загального розвитку політичних подій. Наприклад, стан розвитку лівих опозиційних сил, їх взаємодія з громадським оточенням пов'язана з загальною зміною ставлення населення до лівих ідей. Переосмислення свого стану в суспільстві лівими політичними силами веде до переформування ними тих політичних пропозицій, які вони висувають перед виборцями і громадськістю. Згідно із статтею О.Н. Гущіної, «після руйнування соціалістичних режимів і зниження актуальності комуністичної ідеології під питанням опинилось не лише саме існування комуністичних партій, але й стійкість більшості ліворадикальних сил. Для виживання європейські ліворадикальні партії як старі, так і нові, були змушені адаптуватися до нових умов і істотно переглянути не лише свої погляди й установки, але й як мінімум форму їх подачі виборцям» [2, с. 287].

Взаємодія партій і громадських організацій на сучасному етапі пов'язана зі змістом партійно-політичної ідентичності та перспективами партій як учасників політичного процесу. Радикальна зміна ідеологічних положень не може не викликати зауважень з боку стійких прихильників, які постійно підтримують партію. В той же час, ті громадські групи, які раніше не підтримували політичну силу, можуть висувати питання щодо непослідовності та ціннісної невизначеності політичних партій. Тому необхідним є дотримання балансу між ситуативною корекцією політичних настанов та значення цих кроків для громадської думки. Найбільш успішною відповіддю на поставлені завдання у країнах ЄС був шлях трансформації соціалістичних і комуністичних партій на соціал-демократичні партії. Однак, це було можливо в тих країнах, де існуючі на той момент соціал-демократичні партії були слабкими як, наприклад, і Італії. Для багатьох партій виявився логічним вибір на користь збереження елементів радикальної ідентичності і відмінності від соціал-демократії, для них соціал-демократична трансформація означала саморозпуск партій [2, с. 288].

Взаємодія партій і громадських груп в умовах сучасної демократії простежується на прикладі ціннісної корекції ідейних завдань політичних партій. Диференціація і збільшення кількості різних громадянських ініціатив й активізація дрібних громадських груп ставлять партії перед необхідністю враховувати переконання і пропозиції досить широкого спектру. Результатом є інтеграція ціннісних засад різних громадських груп до конгломерату політичних програмних пріоритетів політичних партій. Згідно з О. Гущіною, «демократичні соціалістичні партії визначають себе одночасно як опозиція тоталітарному комунізму і неоліберальній демократії, повністю підтримують нову ліву тематику, зокрема фемінізм, інвайроменталізм і самоврядування (селфменеджмент). Недогматичний і в багатьох випадках немарксистський соціалізм, який особливу увагу приділяє питанням участі на місцях і змістовній, або субстантивній демократії, альтернативним способам життя і етнічним меншинам. Але прибічники такої позиції – північні ліво-зелені партії, які найбільш чітко сприйняли еко- соціалістичні установки, поєднуючи економічну й екологічну політику капіталізму» [2, с. 290].

Забезпечення стійких взаємозв'язків між партіями та громадськістю в сучасний період пов'язана з можливостями гнучкого переосмислення раніше непохитних політичних настанов і цінностей. Партійні осередки мають чітко орієнтуватися у настроях суспільства, можливостях їх раптової зміни, особливо, якщо вони сповідують популістські вимоги. Такий підхід робить партії заручником тимчасових змін, однак дозволяє здобути широку підтримку і популярність. На прикладі сучасних лівих партій ЄС можна побачити, що «популістські соціалістичні партії мають схоже соціалістичне ідеологічне ядро, але вони обтяжені більш сильними антиелітиськими закликами, більшим ідеологічним колективізмом і акцентами, скоріше, на ідентичність, ніж на класові питання. особливо регіоналізм, націоналізм, проблеми закону і порядку» [2, с. 290].

Політичні партії, які мають суміжні ідеологічні настанови, можуть розраховувати на підтримку одразу кількох громадських груп, що істотно збільшує їх соціальну базу. Водночас дотримання різних за змістом ідеологічних програмних настанов веде до певної плутанини і невизначеності щодо конкретних питань. Тому політичні партії мають діяти за маркетинговим принципом, реалізуючи ту пропозицію, яка у більшій мірі відповідає настроям тієї частини громадськості, до якої апелює політична сила. «Як показує практика, європейські демократичні соціалістичні партії, в тому числі червоно-зелені, у більшій мірі, ніж ліворадикальні

партії, які орієнтуються на клас білих комірців, користуються стабільною підтримкою», – зауважує російська вчена [2, с. 291].

Питання політичної конкуренції в контексті партійно-громадської взаємодії в умовах демократії набуває дедалі більшого значення. Для стабілізації своєї електоральної підтримки та організаційного зростання політичні партії мусять визначити щодо основних соціальних груп, які їх мають підтримувати і інтереси яких вони представляють. За наявності спільних позицій зі спорідненими або близькими політичними силами є необхідність більш чіткого формулювання пропозицій та риторики, на основі яких ведеться діалог з громадськістю для того, щоб найбільш оптимальним чином відокремитися від суперників. Як вказує О. Гущіна, «за наявності в політичній системі партії зелених радикальним лівим більш складно включати у порядок денний пост матеріалістичні питання, які успішно артикулюються зеленими. Таким чином, більш вірогідно, що ліворадикальна партія піде за популістсько-соціалістичним шляхом розвитку» [2, с. 295].

Політичні партії сучасності функціонують в умовах наявності багатьох споріднених політичних сил і в цій ситуації вони мають забезпечувати відповідність базовим зразкам своєї партійної ідентичності для того, щоб зберегти свій імідж. Водночас це завдання дедалі більш ускладнюється через те, що дедалі більше політичних партій звертається до популістських і лівих ідей у своєму дискурсі. Ідентичність політичної партії ставиться під сумнів, коли однакові пропозиції висловлюються представниками різних політичних сил. Громадськість в цьому випадку перебуває у процесі складного вибору і самовизначення. «…Можна підсумувати, що в сучасній Європі сформувалась ліворадикальна партійна родина, яка включає декілька типів партій – комуністичних, популістських соціалістичних, соціалістичних демократичних, включаючи екосоціалізм. На виборчому шляху партій їх успіх і вплив має низку чинників, серед яких вирішальними були політико-культурне середовище й дизайн політико-національної системи», – стверджує О. Гущіна [2, с. 295].

Констатація зростання ролі політичних партій як чинника структурної диференціації громадянського суспільства спирається на тезу про вирішальне значення політичних партій як інститутів демократичного представництва політичних інтересів. Політичні партії впорядковують громадськість на основі орієнтації громадських і соціальних груп на певні ідейні цінності, спосіб політичної поведінки, підходи до розвитку суспільства і політичного управління ним. Тому російські вчені вважають, що політичні партії і надалі зберігатимуть своє ключове значення для орієнтації громадянського суспільства у політичному спектрі. У статті О.А. Гончарової обгрунтовано актуальність взаємодії політичних партій з інститутами громадянського суспільства, оскільки політичні партії є одним з найважливіших інститутів демократичної політичної системи [1, с. 89].

Специфіку партійно-громадської взаємодії у демократичному суспільстві можна побачити на основі функціональних взаємозв'язків і взаємних потреб партій і громадських груп. Громадськість, яка є надзвичайно широким поняттям, яке включає як організовані, так і неформальні об'єднання, а також індивідів, які перебувають у стосунках взаємного забезпечення і відстоювання інтересів. Тому політичні партії потребують зв'язків з громадськими структурами, так само, як і останні мають чіткі потреби, які можуть бути реалізованими лише за допомоги політичних партій. «Громадянське суспільство зацікавлене в державній підтримці громадянських ініціатив через участь політичних партій у владних відносинах. У першому випадку інтереси політичних партій визначаються прагненням до мобілізації громадян до волевиявлення і підтримки партій до виборів, у другому, – громадянське суспільство прагне мобілізувати політичні партії на підтримку структури громадянського суспільства. Обмін інтересами відбувається в партійно-політичні системі за двома каналами: комунікаційному та організаційному», – вказує О.А. Гончарова [1, с. 90 –91].

Партійно-громадська взаємодія у перехідному суспільстві розкривається на матеріалі сучасної Росії. В цій державі партії і громадські об'єднання виступають центрами ідеологічного смислового навантаження політичних пропозицій. Їх сприйняття у громадському оточенні політичної системи базується саме на ідеологічні ідентичності. Але, незавершеність суспільних трансформацій спричиняє недостатньо чітку орієнтацію громадських активістських груп щодо тих політичних сил, які найбільш повно реалізують їх потреби. Тому, велику роль відіграють комунікаційні засади здійснення партійної політики. На думку О.А. Гончарової «в сучасній російській політиці існують дві взаємообумовлені тенденції. Партій є важливим чинником оформлення ідеології як способу комунікації і навпаки, ідеології формують політичні партії і їх імідж» [1, с. 92].

Російський аналітик Г. Кузнєцов [5] виступає за корекцію ставлення партії «Єдина Росія» як партії влади до компонентів громадянського суспільства з метою залучення їх до процесу вироблення державної політики. У зв'язку з цим, стосовно сутності партійно-громадської взаємодії у трансформаційному суспільстві слід зауважити, що громадські групи, лідери та організації виступають лише одним з партнерів у межах багатоканальних зв'язків партій і їх оточення. Тому громадські групи в випадку, якщо вони вважають за потрібне реалізувати свої інтереси потребують функціонального зв'язку з партіями та мають представляти інтерес для політичних сил в межах тієї, чи іншої політичної ситуації. «Стратегія поведінки політичних партій в партійно-політичній системі передбачає визначення основної лінії поведінки стосовно структури громадянського суспільства, цільових груп виборців, груп інтересів, органів влади, конкуруючих політичних партій, засобів масової інформації і інших учасників політичного процесу», - стверджує О.А. Гончарова [1, с. 92].

Низку особливостей стосовно партійно-громадської взаємодії перехідного суспільства визначає про владний або про опозиційний статус опозиційних партій. Об'єднання партійного і державного апаратів позбавляє громадські групи і громадськість вцілому до вираження свого ставлення до політичних сил. Останні своєю чергою на основі провладного або поза владного статусу можуть втрачати, або набувати прибічників. «На сучасному етапі розвитку Російська Федерація потребує встановлення між державами партійної системи і громадянське суспільство впорядкованих відносин, перетворення цих інститутів на самодостатнє автономне ціле, здатне самостійно формулювати і вирішувати свої проблеми», - зауважує російська вчена [1, с. 96].

Розуміння потенціалу партійно-громадської взаємодії як лінії поведінки регіональних партійних структур висловлює В. Смірнов, віце-губернатор

Іванівської області РФ. На його думку, партія «Єдина Росія» зобов'язана знайти нові способи взаємодії з громадянським суспільством для того, щоб виступити об'єднуючою силою для всіх раціонально мислячих, патріотично налаштованих громадян, які вірять в Росію і налаштованих на її розумне перетворення [6].

Таким чином, партійно-громадська взаємодія у розвинених демократіях і перехідних суспільствах відзначається за параметрами рівня узгодженості інтересів сторін, масштабами ідеологічних змін та дискусій, а також можливостями зв'язків з державними управлінськими структурами. Ситуативний, інституційний та ідейний виміри формують різноманіття взаємодії партій та громадськості.

У сучасній Україні партійно-громадська взаємодія здійснюється з урахуванням обох схем, як на ідейно-концептуальній, так і на ситуативно-кон'юнктурній основі. Слід зауважити, що в Україні, як у перехідному суспільстві, партійна інфраструктура стає більш розвиненою та організованою, ніж громадськість. Остання втілюється лише у небагатьох проявах: зокрема, засобах масової інформації, етнічних, релігійних спільнотах. Можливості реалізації потенціалу співпраці партій і громадськості залежать від взаємної зацікавленості обох інститутів, яка в свою чергу, залежить від центрів прийняття рішень і загальних стандартів політичної поведінки і політичної культури.

Висновки. Партійно-громадська взаємодія виступає одним з ключових аспектів для розуміння майбутньої трансформації політичних партій, як інституту політики. З одного боку, партійно-громадська взаємодія у секторі представництва інтересів і реалізації вимог громадян про забезпечення політичної системи з громадським уточненням відповідно до схеми Д. Істона, Г. Алмонда і К. Дойча. Водночас у сучасному інформаційному суспільстві відбувається урізноманітнення громадського середовища політики. Інформаційні технології, які позиціонує Інтернет, розширили варіанти політичної участі і можливості висловлення власної думки. Якщо в 60-70-ті роки XX-го століття проблема відстоювання власних переконань була одною з основних проблем розвитку і поглиблення демократії в сучасних умовах, вона поступається труднощам у агрегуванні надто атомізованих і розпорошених суспільних інтересів. крім того, Інтернет і соціальні мережі дають змогу агрегувати та організовуватися відносно маргінальному ідейному та соціальному плані групам. Тому політичні партії перебувають перед низкою викликів щодо власної ідентичності. У країнах розвиненої демократії у міжвиборчий період партії виступають лише штабами та організаціями зі зв'язків з громадськістю, продовжуючи своє існування лише на основі своїх представників в органах влади.

У країнах ЄС громадські організації формують ідеологічні громадські структури, які з прихильністю ставляться до тих, чи інших політичних сил. Тому наявність у Європі трьох основних течій: лівого та лівоцентристського політичного руху, правоцентристського та інвайроменталістського політико-партійних напрямків, визначають диференціацією громадських спільнот на основі ідеологічної прихильності до цих структур. При цьому європейська інтеграція лише посилює структурну диференціацію демократичного громадянського суспільства за ідеологічною ознакою.

У країнах з розвиненою демократією політична ідентичність з громадськістю залежить від ідейних засад партійної діяльності та їх зв'язку з життєвими інтересами громадян. У країнах з перехідними політичними системами (Росія) ситуація взаємодії партій і громадськості залежить від їх ставлення до влади та наявності можливостей і ресурсів у короткий термін здійснити задоволення потреб конкретних груп. Тому обидва способи партійно-громадської взаємодії існують паралельно і здійснюють еволюцію за власними законами і пріоритетами.

Таким чином, взаємозв'язки партій і громадських партнерських структур виступають основою для політизації громадянського суспільства і широкої політичної участі громадян і висловлення їх поглядів стосовно політичних подій. Подальше дослідження за тематикою даної статті доцільно спрямовувати на вивчення партійно-громадської взаємодії як формування громадянської ідентичності, основних соціальних груп населення.

Бібліографічні посилання

1. Гончарова О. А. Взаимодействие политических партий с институтами гражданского общества [Текст] / О. А. Гончарова // Вестн. Моск. гос. гум. ун-та им. М.А. Шолохова. – Серия : История и политология. 2011. – №1. – С.89–97.

2. Гущина О. Н. Пути развития леворадикальных партий в странах Европы в конце XX - начале XXI века [Текст] / О. Н. Гущина // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2010. – №126. – С. 286–297.

3. Дюверже М. Политические партии [Текст] : пер. с фр. / М.Дюверже. – М. : Академический Проект, 2000. – 538 с.

4. Коэн Д.Л. Гражданское общество и политическая теория [Текст] / Д.Л. Коэн, Э. Арато. – М. : Весь мир, 2003. – 784 с.

5. Кузнецов Г.С. О взаимодействии партий и гражданских организаций [Электронный ресурс] / Г.С. Кузнецов. – Режим доступа : http://www.nirsi.ru/83 – Загл. Загл. с экрана.

6. Смирнов В. Программное выступление кандидата на должность Секретаря Ивановского регионального отделения партии «Единая Россия» [Электронный ресурс] / В. Смирнов – Режим доступа : http://ivanovo.er.ru/news/2012/11/12/viktor-smirnov/ – Загл. с экрана.

7. Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society [Text] / ed. Robert D. Putnam. – New York : Oxford University Press, 2004. – 522 p.

Рыженкова Л.И. Партийно-общественное взаимодействие как фактор развития современных политических партий.

Изученоособенности отношений партий и общественных объединений как основу демократического развития общества. Устанавлено формы партийно-общественной взаимодействия. Изучено основы сотрудничества между партийными структурами стран ЕС и стран СНГ, которые обеспечивают развитие партий в XXI в.

Ключевые слова: партийно-общественная взаимодействие, общественное мнение, избирательное право, гражданское общество, политическое участие.Постановка проблеми

Ryzhenkova L. Party-civil interaction as a factor of the development of contemporary political parties.

The article examines the characteristics of relations of parties and public associations as the basis for the democratic development of society. Establish forms of party-public interaction. We study the foundations of collaboration between the political structures of the EU and CIS to ensure the development of political parties in the twentieth century.

Key words: party-social interaction, public opinion, election law, civil society, political participation.

Надійшла до редколегії: 10.04.14 р.

УДК 32.01:141.72:[316.66:321]:327

С. І. Семчишин
Львівський національний університет імені Івана Франка

ФЕМІНІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ РОЛІ ДЕРЖАВИ ТА СУВЕРЕНІТЕТУ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Здійснено феміністський аналіз ролі держави та суверенітету в міжнародних відносинах. Розглянуто різні теоретичні підходи фемінізму до визначення сутності держави та її впливу на життя та статус жінок і чоловіків як у внутрішньодержавній сфері, так і на міжнародній арені. З перспективи феміністських досліджень під сумнів ставиться примат держави як головного актора міжнародних відносин. Крізь призму феміністського сприйняття обґрунтовано ідею обмеження суверенітету держави в рамках скорочення суверенних прав та прерогатив держави.

Ключові слова: фемінізм, держава, суверенітет, міжнародні відносини, патріархат, ієрархія, політика.

Феміністські підходи у сфері міжнародних відносин є відносно новими і належать сьогодні до найважливіших критичних течій в теорії. Відправною точкою у критиці для фемінізму є те, що домінуючі школи міжнародної політики як неореалізм, ліберальний інституціоналізм, а також теорії світових систем завуальовували проблему нерівності розподілу могутності між статями.

Теоретичні погляди феміністських дослідників в даний час є невід'ємною складовою частиною політичної науки, їх позиція враховується практично по всіх основних напрямках політологічних досліджень. Політична практика феміністського руху привела не тільки до різкого зростання активності жінок у всіх сферах суспільного життя, а й змінила сам ракурс сучасної політики.

Феміністський дискурс в теорії міжнародний відносин відзначається своєю маргінальністю і міждисциплінарним характером, які обумовлені прагненнями прихильників цього підходу пояснити асиметричність між соціально-політичним становищем жінок і чоловіків в суспільстві та знайти шляхи її подолання.

На сучасному етапі розвитку дедалі більшого значення та актуальності набуває питання еволюції ролі держави та взаємовідносин з іншими учасниками на міжнародній арені в умовах глобалізації. Особливо гостро ця проблема проявляє себе, коли держави шукають ефективні механізми спільного виходу зі світової економічної кризи, забезпеченні прав людини, протидії міжнародному тероризму та іншим глобальним викликам сьогодення.

Очевидно, що в умовах глобалізації суверенітет як визначальна характеристика держави також змінює своє сутнісне значення і потребує нового концептуального оформлення. З огляду на це, неабиякої уваги заслуговує постановка проблеми ролі держави та суверенітету як її визначального атрибуту в феміністських підходах, оскільки вони намагаються розглядати міжнародні відносини із зорієнтованих на статеві аспекти перспектив, причому центральним елементом виступає ієрархічність відносин між статями (gender). Такий погляд виходить із того, що gender визначає не лише статеву ідентичність, але й як структурний концепт проникає у всі сфери суспільної, політичної, а тому й міжнародної діяльності. Як правило, пізнавальний інтерес фемінізму полягає у намаганні з'ясувати відносини могутності й розкрити політичні перспективи ліквідації дискримінації жінок.

Спектр теоретичних напрацювань фемінізму у міжнародних відносинах є дуже широким. Цілісної феміністської теорії міжнародних відносин не існує, а її теоретичний підхід є предметом суперечок, в тому числі і серед самих представників фемінізму.

В наш час проблема ролі держави в міжнародних відносинах детально досліджена в роботах зарубіжних авторів С. Енлоу, Дж. Еліштейн, Дж. Ріхтер, К. Сілвестер, Е. Тікнер, У. Браун, Б. Фрідан, Ф. Хеллідей, С. Еванс та В. Петерсон та ін.

Попри те, що є досить велика кількість досліджень, присвячених різним проблемам міжнародних відносин, питання суверенітету держави залишається ще не достатньо розробленим з огляду на сучасний стан міжнародних відносин.

Завданням даної публікації являється з'ясування сутності поняття суверенітету та ролі держави в феміністських підходах теорії міжнародних відносин, концептуальне виокремлення ключових відмінностей інтерпретації держави та суверенітету в різних поглядах феміністського дискурсу.

Розвиток феміністського руху та необхідність інкорпорувати демократичні ідеали у наукову теорію привернули увагу до питань, пов'язаних з репрезентацією жіночих інтересів. Разом з концептуалізацією категорії ґендера у сферу інтересів суспільних наук був залучений комплекс проблем, присвячених політичній участі жінок. На думку феміністів, на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин класичні теорії не тільки застаріли, але і невірно пояснюють світ, оскільки міжнародні відносини ніколи не обмежувалися тільки міждержавними взаємодіями. Представники фемінізму звернули увагу на те, що всі існуючі теорії міжнародних відносин засновані на баченні світу чоловіками і не враховують сприйняття жінок, а також їх внесок в його політичний розвиток.

Крізь призму феміністського сприйняття, міжнародний порядок будується на основі ієрархічних відносин держав та індивідів. Змінити його можна в результаті емансипації жінок і розширення їх участі в політичній сфері, в тому числі світовій. Як наслідок цього, міжнародний порядок набуде гуманістичного характеру, а його основами будуть такі цінності як світ, економічний добробут, права людини і екологічне благополуччя [5, с. 125]. Державі це завдання не під силу, тому вирішувати його повинні інші транснаціональні актори. З огляду на це, позиція фемінізму щодо ролі держави є неоднозначною.

Частина представники цього напряму розцінювати державу як механізм пом'якшення негативних наслідків поширення капіталізму у світовому масштабі. Щоправда, і з цього питання вони не досягли єдиної позиції: одні вбачають небезпеку у розвитку світового ринку та зниженні ролі суверенітету, як свого роду захисного бар'єру, інші, навпаки, вважають, що саме ринковий капіталізм може сприяти поліпшенню становища жінок в суспільстві. Існує думка , що жінки більшою мірою залежать від держави, ніж чоловіки, особливо в індустріальних країнах, де жінки відчувають велику потребу в дистрибуційних функціях держави. Жінки через державу можуть домогтися більшого впливу , ніж через ринок [7, с. 260].

Феміністи ставлять питання про можливість формування держави нового, більш інтервенціоністського

типу. Володіючи високим рівнем демократичної відповідальності, держава може стати відповідним інститутом для впровадження нового бачення глобальної безпеки і менш ієрархічної системи соціальних відносин. Висловлюються припущення про те, що інтервенція держави допоможе досягненню справжньої рівності статей в цілях руйнування інституційного патріархату та створення нових інститутів, заснованих на засадах гендерної рівності [7, с. 261-262]. Прихильники таких ідей, висловлюють гасла за створення держави приязної до жінки, постпатріархальної і плюралістичної, чи навіть постулюють ліквідацію держави взагалі [13, с. 12-15].

Разом з тим, окремі дослідники навіть стверджують, що сучасна держава не є предметом зацікавлення феміністських теорій [8, с. 21-37].

Ліберальний фемінізм сприймає державу як нейтрального арбітра в спорах між різними групами інтересів. Він стверджує, що інститути держави відображають маскуліністичні інтереси, що свідчить про вагомий вплив окремих груп на ці ж інститути. Визнає можливим і бажаним повернення держави жінкам, що може відбутися через законодавчу ініціативу і просування «політики рівності». Разом з тим, представники цього напряму зазначають, що в різних типах держав існує різний підхід до жінок. Наприклад, скандинавські держави є більш приязними до жінки, політичні і суспільні рішення зміцнюють її статус у суспільстві та служать для забезпечення саморозвитку.

Критики вказують на те, що ліберальний фемінізм прирівнюючи державу до інституту, оминає структурне обумовлення життя жінок і домінації чоловіків, що проявляється в сім'ї і поділі праці, заснованому на статі.

Радикальний фемінізм наголошує на патріархальній природі держави. Державу не можна змінити, отже, структуру, що підтримує чоловічу домінацію, потрібно зруйнувати. З погляду представників вище вказаного напряму, жінки краще можуть себе реалізувати в громадському суспільстві, ніж в державі. Об'єктом критики радикальних феміністів, на думку Д. Рітцер, є універсальна соціальна форма – патріархат. Контроль над основними сферами життєдіяльності суспільства встановлюється завдяки єдиному, суто чоловічому ресурсу влади – фізичній силі. Виходячи з такої постановки проблеми, головним чоловічим ресурсом влади є фізична сила, яка являється головним фактором, що забезпечує можливість чоловічого панування над найважливішими сферами життєдіяльності суспільства. Відповідно, патріархальна система базується на фізичному насильстві [4, с. 376-369].

Марксистський фемінізм в свою чергу підкреслює капіталістичний характер держави. Жінка підтримує капіталізм через відновлення робочої сили в сім'ї.

Соціалістичний фемінізм стверджує, що держава є синтезом капіталізму і патріархату.

Постструктуральний фемінізм на противагу ліберальному фемінізму, вказує, що патріархальний характер держави є швидше продуктом дискурсу і практики, ніж державних інститутів [17].

Феміністи-постмодерністи взагалі схильні вважати, що і сучасна політика, і наука зайшли в глухий кут. Вихід їм бачиться в повній відмові від категорій «держава-нація», «національний» або «державний суверенітет», «національні інтереси», «національна безпека» [6, с. 54].

Основою феміністичного аналізу міжнародних відносин є феміністична критика пануючого в західному світі розмежуванн двоїстих протилежностей. Звідси, суверенна держава конституюється не лише через поділ «всередині – ззовні», але й через пов'язаний зі статтю поділ «сфера публічна – сфера приватна». Поділ на приватну і публічну сфери поєднується з патріархальним поділом у тому сенсі, що в публічній сфері домінують чоловіки, а в приватній – жінки. Публічна сфера є сферою влади, праці і виробництва, ідентифікує маскуліністичні цінності, натомість приватна сфера є сферою сім'ї і репродукції, ідентифікує феміністичні цінності. Ще в стародавніх Афінах існував інституціоналізований поділ на публічну сферу – polis, сферу громадян чоловіків-воїнів, і приватну сферу, яку ототожнювали з домашнім вогнищем – oikos, сферу жінок, яким повсякденна праця не дозволяла брати активну участь у публічному житті. Сучасна держава використовує насилля, засноване на патріархаті, маніпулює публічною і приватною сферами з метою створення єдності і ієрархії [12, с. 21].

Роберт Конелл стверджує, що ієрархія, поділ праці і емоційні зв'язки в певній державі визначають так званий режим статі. Він є історично обумовлений, але держава через регуляцію відносин між статями, весь час бере участь у процесі збереження і перетворення цього режиму [9, с. 507-544].

Держава базується на патріархальній ієрархії та маніпулює статевою ідентичністю з метою свого збереження. Оскільки держава є категорією надто абстрактною і сукупною, тому для пошуку відповіді на питання як покращити становище жінок в суспільстві, потрібно досліджувати інші суб'єкти такі, як суспільні рухи, галузі, підприємства. Саме концентрація уваги на суверенній державі в традиційних теоріях міжнародних відносин і призвела до ігнорування жіночої суб'єктністі [8, с. 21-37].

Феміністи не можуть не погодитися з тим, що держави є активними гравцями в гендерній політиці, вони регулюють відносини статей в різних аспектах – через політику щодо сім'ї, турботи про населення, турботи про дітей та освіті. Дані приклади соціальної політики мають різний вплив на різні соціальні групи. Способи, якими держави регулюють расові та гендерні проблеми, проявляються у діяльності міжнародних організацій, таких як ООН і Міжнародна організація праці. Якщо ж говорити про зміну ролі держави в сучасному світі, навряд чи варто очікувати, що громадянське суспільство найближчим часом витіснить державу з внутрішнього та зовнішньополітичного життя. Громадянське суспільство настільки тісно пов'язане з державою, що навряд чи зможе існувати без неї. Що ж до глобалізації, то вона обмежує поле діяльності урядів окремих країн.

У феміністських теоріях ми стикаємося з вельми суперечливим ставленням до ідеї суверенітету. Дослідники фемінізму аналізують, на скільки культурна стать мала вплив на формування вестфальської моделі суверенітету. На їхню думку, суверенітет має відбиток статі і є «чоловічим конструктом».

Суверенітет не є політично нейтральною категорією, бо уможливлює займання політичної позиції в суспільстві та захист визначеного способу життя. «Суверенітет» і «незалежність» не є семантично тотожними поняттями. Наслідком суверенітету є визначена ідентичність, пов'язана з такими цінностями, як захист вітчизни, а також спосіб буття, що з нього витікає, натомість незалежність позбавлена будь-якого оцінювання і пов'язується з нав'язуванням своєї позиції іншим.

Неприйняття феміністами державоцентричної моделі міжнародних відносин співзвучно з концепцією

«обмеженого суверенітету», що набула поширення в працях учених неоліберального напрямку теорії міжнародних відносин, які говорять про посилення взаємозалежності країн і про появу нових акторів, що розширюють сферу традиційного сприйняття міжнародних відносин [3]. Співзвучний з цими ідеями і концепт «операційного» суверенітету, пов'язаного з необхідністю інтеграції держави в міжнародні структури і режими та передачею частини свого суверенітету іншим учасникам міжнародних відносин [1]. Разом з тим, варто зазначити, що гендерні дослідження випробували на собі сильний вплив положень про «розмивання суверенітету» та про втрату суверенними державами-націями свого місця серед основних гравців світового політичного простору [2, с. 16].

Суверенітет уособлює як прагнення свободи від домінації з боку інших, так й особливе розуміння влади, яка історично була абсолютною, вічною і неподільною владою «маскулінізованого Бога» [10, с. 351]. Сила законного правителя та законодавця обмежувала та порядкувала внутрішньодержавну політику тоді, коли встановлювала кордони для свого автономного суверенітету. Концепція суверенітету вимагає жертви на користь суверена, часто у вигляді самопожертви громадян держави під час війн. Прикладом цьому, може слугувати самовідданість німецької молоді фашистській державі під час оборони Берліна наприкінці ІІ світової війни.

На думку Джін Бетке Еліштайн, для формування кращого суспільства, потрібно послабити «залізні контури» суверенітету, якими є самовідданість, та запровадити постсуверенну політику, яка б замінила імператив лояльності на імператив відповідальності [11, с. 1887-1890].

Вагому роль у диференціації феміністських поглядів на державу і суверенітет відіграла активізація та збільшення географічних масштабів жіночого руху. Доля жінок в бідних країнах залежить від економічного та політичного розвитку їх держав. З цих причин деякі послідовники фемінізму почали досліджувати потенціал політики емансипації всередині самих держав. Вони визнають, що повернення до державоцентричного підходу в міжнародних відносинах є можливим за умови виникнення потреби у наданні відсічі економічним труднощам і злиднями, викликаним економічною глобалізацією кінця XX століття [7, с. 259] .

З феміністської перспективи, держави відображають маскуліністичні ідеї та структури. Суверенітет замикає політику в межах територіально організованих спільнот, чим спричиняє порушення її природи і політичної суб'єктивності [23, с. 82-83]. Результатом суверенітету є домінація чоловіка над жінкою та маргіналізація як окреми одиниць, так і цілих суспільних груп. Нормативний державотворчий процес відповідає логіці статей. Держави творять внутрішні кордони, для того, щоб відділити «інших», зазвичай визначених на основі статевих і расових критеріїв. Внутрішні «інші» – це жінки, іноземці, етнічні і сексуальні меншини. Правління здійснюється так, ніби враховуються інтереси лише гетеросексуальних чоловіків. Спосіб дискутування про суверенітет, що наголошує на значенні контролю та прагненні до абсолютних і дихотомічних категорій, відображає традиційне мислення чоловіка. Суверенітет дає державі право на висловлювання від імені цілого народу, незважаючи на те, що не весь народ визнає її право на це [16, с. 275].

Джон Хоффман стверджує, що держави є виразниками патріархальної влади, яка зазвичай провадиться чоловіками, захищаються чоловіками і представляють інтереси чоловіків. Суверенітет ґрунтується на передумові, що лідерство є монолітне, ієрархічне, вимагає покори за допомогою насилля. Суверенну державу вважають монолітним патріархальним інститутом, який підкоряє насиллям. Влада кількох над багатьма за допомогою сили є суттю домінації чоловіка. З огляду на це, дослідник передбачає реконструкцію політичної концепції суверенітету і утворення останнього за межами держави [14, с. 9].

Ієрархічність і виключність влади є причиною виникнення ситуації, яку називають «пасткою суверенітету». Деякі дослідники підозрюють навіть існування мнимого «договору суверенітету» між державами, згідно з яким використання військової сили є необхідним не для того, щоб захищати державу від інших акторів міжнародних відносин, а для того, щоб держави могли здійснювати внутрішню консолідацію політичної спільноти [16, с. 1-29].

Близькими до постмодернізму є думки феміністів про те, що сила є знаряддям в руках держави, яка допомагає встановити правду і контролювати історію. Сила запобігає завоюванню внутрішнього, а саме: раціональності, ієрархії, порядку і схожості, зовнішнім, тобто нераціональністю, анархією, конфліктом і відмінністю [20, с. 47-48]

На думку Джюдіт Енн Тікнер, доктрина суверенітету держави зміцнює почуття загрози, закріплюючи кордони між впорядкованим внутрішньодержавним і анархічним зовнішнім середовищами. Дослідниця стверджує, що чоловічі елементи стосуються суспільної домінації, натомість жіночі – репродукції і розвитку. Суверен має чоловіче обличчя, натомість народ має обличчя жінки-матері. Влада, що розуміється як домінація і контроль, надає привілейоване положення мужності [22, с. 189]. Остаточним вираженням політичного суверенітету тотожного з мужністю, а разом з тим засобом отримання визнання, є війна. Держава є вільною тоді, коли може себе захистити і зберегти свою ідентичність. Чоловіки піддаються соціалізації до ролі захисника через військову службу. Війна є практикою суверенітету, що служить побудові ідентичності чоловіків. Піднесення ролі солдата, захисника вітчизни, на противагу ролі жінки, берегині домашнього вогнища, підтверджується визначеними пріоритети держави.

Дослідники фемінізму вважають, що визнання поділу на те, що всередині, тобто суверенітет, і те, що ззовні, тобто анархія, унеможливлює правильне висвітлення дійсності [21, с. 70]. Від опозиції суверенітет-анархія походить наявна в суспільних відносинах дихотомія мужність-жіночність. Суверенітет жінки стоїть в опозиції до суверенітету держави, ґрунтується на співчутті, егалітаризмі, повазі до відмінностей і ролі суспільних зв'язків в ідентичності та самоідентичності одиниць. Є протилежністю репресивної і ієрархічної логіки держави [15, с. 74].

Частина теоретиків фемінізму постулюють «десуверенізацію» міжнародного політичного життя, що зовсім не означає втрати незалежності його суб'єктів. У світі постсуверенітету ідентичність і політична лояльність мусять базуватися на відповідальності.

Джін Бетке Еліштайн стверджує, що «коли відмовляться від ідей суверенітету, оспорять і обмежать вимоги, доповнять більш скептичним і критичним сенсом політичної ідентичності готовність до самовідданості, тоді політика стане відкритою на різноманітні дії як на міжнародній, так й на

внутрішньодержавній сцені» [11, с. 353].

Р. Кеохейн, віддаючи належне емпіричним феміністським дослідженням, досить насторожено ставиться до характерного для них прагнення «віктимізації» жінки, яка піддається тиску як з боку патріархального держави, так і міждержавної системи. На його думку , такий підхід в кінцевому результаті веде до моралізування, а не до виявлення причин і умов функціонування досліджуваного явища. На думку вченого, внесок емпіричних досліджень феміністів в аналіз міжнародних відносин міг стати більш вагомим , якби феміністські автори більше уваги приділили тому, якою мірою міждержавна система залежить від розподілу соціальних ролей, чітко розмежованих у гендерному , публічному та приватному плані [18].

Таким чином, феміністський дискурс про проблеми держави і державного суверенітету відрізняється істотною неоднорідністю. Ця суперечливість відображає динаміку тих змін, які відбуваються у світі і наповнюють новим змістом дискусії, що розгортаються в теорії міжнародних відносин. Феміністська критика держави неминуче тягне за собою постулат про скорочення державного суверенітету. Варто підкреслити, що автори феміністських підходів закликають переглянути існуючі тлумачення суверенітету і перенести акцент з його владно-силових компонентів на різноманітні аспекти взаємодії та співробітництва.

Бібліографічні посилання

1. Алексеев И. Турецкая Республика Северного Кипра: проблемная государственность со стажем [Електронний ресурс] / И. Алексеев. – Режим доступу : http://www. mgimo. ru/uploads/files/Alekseev%20Cyprus.doc – Заголовок з екрану
2. Кокошин А. Реальный суверенитет [Текст] / А. Кокошин. – М. : Европаю – 2006. – 88 с.
3. Ланцов С. А. Мораль, право и политика как регуляторы международных отношений: теоретические концепции и внешнеполитическая практика [Електронний ресурс] / С. А. Ланцов // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. – 2005. – № 3. – Режим доступу : //http://www.politex.info/content/view/168/30/ – Заголовок з екрану
4. Ленгерман П. М. Современная теория феминизма [Текст] / П. М. Ленгерман, Д. Нибрюгге-Брантли // Современные социологические теории / Д. Ритцер. – СПб. : Питер. – 2002. – С. 357–391.
5. Панченко М. Ю. Неклассические парадигмы изучения миропорядка [Текст] / М. Ю. Панченко // Власть. – 2009. – № 4. – С. 125.
6. Сергунин А. А. Российская внешнеполитическая мысль: проблемы национальной и международной безопасности [Текст] / А. А. Сергунин. – Нижний Новгород : Нижегородский лингвистический ун-т. – 2003. – 94 с.
7. Тикнер Дж. Э. Мировая политика с гендерных позиций. Проблемы и подходы эпохи, наступившей после «холодной войны» [Текст] / пер. с англ.; под ред. Д. И. Полывянного. – М. : Культурная революция. – 2006. – 336 с.
8. Allen J. Does Feminism Need a Theory of «the State»? [Text] / S. Watson (red.) Playing the State. – Verso. – London. – 1990. – P.21–37.
9. Connell R. State, Gender and Sexual Politics [Text] / R. Connell // Theory and Society. – 1990. – T. 19. – \№ 5. – P. 507–544.
10. Elshtain J. B. Feminist Themes and International Relation [Text] / red. J. Der Derian. – International Theory.Critical Investigation. – New York University Press, 1995. – P. 353.
11. Elshtain J. B. Sovereignty, Identity, Sacrifice / red. A. Linklater ; International Relations. Critical Concepts in Political Science. – T. 5. – Routledge. – Klorence. – KY. – 2000. – P. 1887–1890.
12. Grant R. The Sources of Gender Bias in International Relations Theory [Text] / red. R.Grant, K. Newland // Gender and International Relations. – Millenium. – London. – 1991. – P. 21.
13. Hernes H. Welfare State and Woman Power [Text] / H. Hernes. – Norwegian University Press. – London. – 1987. – P. 12–15.
14. Hoffman J. Gender and Sovereignty. Feminism, the State and International Relations [Text] / J. Hoffman. – Palgrave. – London. – 2001. – P. 9.
15. Hoffman J. Sovereinty / J. Hoffman. – Open University Press. – Buckingam. – 1998. – P. 74.
16. Kantola J. The Gendered Reproduction of the State in International Relations [Text] / J. Kantola. – British Journal of Politics and International Relations. – 2007. – T. 9. – P. 275.
17. Kantola J. Gender and the State. Theories and Debates [Text] / J. Kantola // Feminists Theorize the State. – Palgrave. – New York. – 2006.
18. Keohane R. O. International Relations Theory: Contributions of a Feminist Standpoint [Electronic resource] / R. O. Keohane. – Mode of access : http://people.reed.edu/.../05.1.Feminism_Further_Keohane1989International.pdf
19. Peterson V. S. Introduction [Text] / V. S. Peterson // Gendered States. (Re)visions of International Relations Theory. – Lynne Rienner. – Boulder. – CO. – 1992. – P. 1–29.
20. Peterson V. S. Security and Sovereign States. What is at Stake in Taking Feminism Seriously? [Text] / V. S. Peterson // Gendered States. (Re)visions of International Relations Theory. – Lynne Rienner. – Boulder. – CO. – 1992. – P. 47–48.
21. Peterson V. S. Runyan A.S. Global Gender Issues. Dilemmas in World Politics [Text] / V. S. Peterson. – Westview Press. – Boulder. 1993. – P.70.
22. Tickner J. A. Re-visioning Security [Text] / red. K. Booth, S. Smith // International Relations Theory Today. – Pennsylvania State University Press. – Pennsylvania. – 1995. – P. 189.
23. Youngs G. Feminist International Relations. A Contradiction in Terms? Or: Why Women and Gender are Essential to Understanding the World «We Live In» [Text] / G. Youngs. – International Affairs. – 2004. – T. 80. – № 1. – P. 82–83.

Семчышын С. И. Феминистский анализ роли государства и суверенитета в международных отношениях.

Проведен феминистский анализ роли государства и суверенитета в международных отношениях. Рассмотрены различные теоретические подходы феминизма к определению сущности государства и его влияния на жизнь и статус женщин и мужчин как во внутригосударственной сфере, так и на международной арене. С точки зрения феминистских исследований под сомнение ставится примат государства как главного актера международных отношений. Сквозь призму феминистского восприятия была обоснована идея ограничения суверенитета государства в рамках сокращения суверенных прав и прерогатив государства.

Ключевые слова: феминизм, государство, суверенитет, международные отношения, патриархат, иерархия, политика.

Semchyshyn S. Feminist analysis of the role of the state and sovereignty in the international relations.

There was carried out the feminist analysis of the role of the state and sovereignty in the international relations. The work presents different theoretical feministic approaches for determination of the nature of the state and its impact on the lives and status of women and men both in domestic and international scene. From the perspective of feminist studies the primacy of the state as the main actor in international relations appears to be disputable. In the light of feminist perception there was grounded the idea of limiting of state sovereignty within the scope of reducing of sovereign rights and prerogatives of the state.

Key words: feminism, state, sovereignty, international relations, patriarchy, hierarchy, politics.

Надійшла до редколегії: 16.04.14 р.

УДК 327

О. В. Сокур
Одеський національній університет ім. І. І. Мечникова

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ УКРАЇНА - ЄС: У ПОШУКАХ ІДЕАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СПІВПРАЦІ

Порушено питання стосовно місця України в європейських інтеграційних процесах на сучасному етапі. Зокрема, проаналізовано основні виклики для України в умовах курсу на європейську інтеграцію та найбільш актуальні проблеми внутрішньо- і зовнішньополітичного простору.

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз, розширення ЄС, європейська політика.

Багатостороннє співробітництво із Європейським Союзом не тільки відповідає природному геополітичному напряму інтеграційної стратегії України, але є ключовим практичним засобом формування ефективних моделей правової держави та громадянського суспільства. Національні інтереси України останнім часом все більш потребують утвердження України як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС. Це зумовлює необхідність глибокого та всебічного вивчення наслідків залучення України до процесів, що відбуваються у європейському співтоваристві. Адже просування України до Європи являє собою набагато ширший процес, ніж формально-політичне зближення з Європейським Союзом. Насправді, основним завданням на цьому шляху є розбудова Європи в самій Україні - так звана її європеїзація.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Різні аспекти співробітництва України з Євросоюзом вивчали такі вітчизняні науковці та спеціалісти як В. Андрійчук, А. Зленко, М. Карлін, А. Киридон, В. Копійка, М. Лисенко, Н. Осадча ін., завдяки яким було сформульовано концептуальні критерії дослідження проблем як європейської, так і міжнародної інтеграції. Також вважається за необхідне згадати в цьому контексті таких зарубіжних науковців, як Б. Гурне, М. Делягіна, Д. Кауфмана, Дж. Стігліца, А. Фролова тощо.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні місця у загальному європейському просторі, яке відводиться Україні Європейським Союзом та потенційних перспектив інтеграції, які можуть стати безпосередньою основою для побудови ефективної моделі співробітництва Україна-ЄС. Автором також розглядається певний ряд проблем, що можуть загальмувати процес формування вищеназваної моделі.

Починаючи аналіз витоків європейської інтеграції України, слід зазначити, що європейський вибір був головним чином зумовлений критичною оцінкою тих завдань, що постали перед Україною зі здобуттям незалежності. Оскільки саме європейська спільнота упродовж п'ятдесяти років активно підвищувала рівень своєї стабільності та безпеки, одночасно покращуючи рівень життєвих стандартів суспільства та оскільки саме ЄС є на сьогоднішній день провідним механізмом поєднання інтересів переважної більшості європейців у їх прагненні до безпеки й процвітання, то й вибір України, зроблений на користь безпосередньої інтеграції в Європу, став очікуваним.

Вибір, зроблений на користь принципового підвищення рівня взаємодії з країнами Об'єднаної Європи, європейськими інституціями та структурами, перш за все з ЄС, був продиктований нагальними потребами політичного та економічного характеру.

Отже, відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані в грудні 1991 року, коли Міністр закордонних справ Нідерландів у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України. Від тих пір євроінтеграція є головним та незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України, що закріплений у Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року [5] та Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року [4]. Наступним важливим кроком стало підписання Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) від 16 червня 1994 р., що набула чинності у березні 1998 р., стала правовою основою подальшої співпраці [17]. Зокрема, в її рамках визначено дев'ять пріоритетів співпраці між Україною та ЄС, а саме: енергетика, торгівля й інвестиції, юстиція і внутрішні справи, наближення законодавства України до законодавства Євросоюзу, охорона довкілля, транспортна сфера, транскордонне співробітництво, співпраця у сфері науки, технологій і космосу [7, с. 178]. Така галузева співпраця була у 2010 році підкріплена «Протоколом до Угоди про партнерство і співробітництво про Рамкову угоду між Україною та ЄС про загальні принципи участі України в програмах ЄС». Цим документом проголошувалася активна співпраця центральних органів виконавчої влади України із агентствами та програмами ЄС. Як наслідок, створювалася юридична основа для укладення двосторонніх меморандумів про доступ України до окремих програм ЄС, що безпосередньо відкрило нові можливості для вітчизняних науковців висувати свої проекти і мати право на часткове їх фінансування з боку ЄС [13].

У 1998 році також була затверджена так звана Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу яка й визначила основні вектори співробітництва України з Європейським Союзом та першочергові пріоритети діяльності органів виконавчої влади України по реалізації курсу на інтеграцію [15]. Відтак, провідною метою України у відносинах з ЄС було визначено «отримання на цій основі статусу асоційованого члена ЄС, що є головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі й повинно співвідноситися в часі з набуттям повноправного членства в ЄС державами-кандидатами, які мають спільний кордон з Україною» [3, с. 64].

Назвавши європейську інтеграцію головним та незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України, Президент України у Посланні до Верховної Ради України у червні 2002 р. визначив її стрижнем стратегії економічного та соціального розвитку України на наступне десятиліття. Важливим етапом у досягненні євроінтеграції став План дій «Україна – ЄС» (2005 р.). Головною метою документа проголошувалося створення умов «для переходу в майбутньому до якісно нового рівня відносин з Євросоюзом» [10]. Ключовим внеском ЄС у рамках Плану дій стало проголошення перспективи поглибленої економічної інтеграції України до ЄС (доступ до внутрішнього ринку ЄС) після безпосереднього проведення внутрішніх політичних і

еко¬номічних реформ. При цьому належне виконання Плану дій позиціонувалося як таке, що повинне сприяти поступовій інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС та створити передумови для створення з Європейським Союзом зони вільної торгівлі (ЗВТ). У якості кінцевої політичної мети Плану фігурувало укладення так званої нової угоди з ЄС на заміну Угоді про партнерство та співробітництво. Таким чином, попри проблемне для України пов'язання імплементації як Угоди про партнерство та співробітництво, так і Плану дій Україна–ЄС із Європейською політикою сусідства, фактично вже на попередньому етапі були названі середньотермінові цілі, досягненням яких і мав ознаменуватися цей етап.

Таким чином, слід зазначити, що виконання Стратегії інтеграції України до ЄС полягає, в першу чергу, в узгодженості національного законодавства із нормами і стандартами ЄС, адже вони за сучасних умов є одною з найбільш ефективних правових систем наднаціонального типу, забезпечуючи дотримання норм права та сприяючи розвиткові громадянського суспільства. Важливим результатом у зв'язку із цим, є безпосереднє досягнення глибоких якісних перетворень, а саме – розширення договірно-правової бази співробітництва України з іншими державами.

Найбільш ефективним для України та ЄС є співробітництво у форматі зони вільної торгівлі. Діалог стосовно перспектив створення ЗВТ було розпочато відразу після завершення процесу вступу України до СОТ в лютому 2008 р. Метою створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС є формування спільного ринку України та ЄС, що передбачає реалізацію чотирьох свобод у рамках спільного економічного простору – вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили [1, с. 220].

Створення зони вільної торгівлі Україна-ЄС надасть європейській економіці такі переваги:

- Збільшення загальних обсягів імпорту з країн ЄС в Україну і, як наслідок, зростання позитивного сальдо торговельного балансу для країн ЄС.
- Використання наукового потенціалу України з високим рівнем підготовки як інструмент підвищення ефективності інформаційно-інноваційної політики. Зміцнюючи інноваційну здатність європейської промислової системи і сприяючи утворенню нових підприємств, заснованих на інноваційних можливостях, науково-дослідна діяльність розглядається як основа подолання суперечностей соціально-економічного розвитку, зокрема підвищення рівня життя населення.
- Розвиток сфери послуг у зв'язку із залученням до співпраці одного з історичних культурних центрів, що сприятиме збагаченню туристичної бази для європейських мешканців, розширенню транспортної інфраструктури, меж кредитного та страхового ринків, а також покращенню фінансового середовища європейських країн.
- Суттєві позитивні зрушення у структурі споживчого ринку як ЄС, так і України, за рахунок розширення асортименту товарів і послуг [7, с. 184].

Безпосередньому ж зближенню України та ЄС поза меж ЗВТ як в політичному, так і в економічному контексті має сприяти співробітництво на національному, регіональному та місцевому рівнях, спрямоване на підтримку успішних політичних та економічних перетворень в Україні. У зв'язку із цим, П. Буряк так окреслює стратегічні цілі Євросоюзу відносно України:

- здійснення внеску у формування стабільної, відкритої, плюралістичної та правової демократії в Україні та укріплення стабільно функціонуючої ринкової економіки;
- розвиток співробітництва з Україною в контексті збереження стабільності та безпеки в Європі й усьому світі;
- розширення економічних, політичних та культурних відносин з Україною, а також співпраця в галузі юстиції та внутрішніх справ [2, с. 146].

Не менш важливим кроком на шляху інтеграції України до ЄС було прийняття у листопаді 2009 року Порядку денного асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію. Його основна функція полягає у чіткому визначенні на галузевій основі тих пріоритетів, які вимагають оперативних дій ще до офіційного підписання Угоди про асоціацію [11]. Саме задля реалізації практичної мети ПДА перелік наведених у документі пріоритетів, у разі необхідності, може бути змінений та доповнений за згодою між Україною та ЄС. Зокрема, із загального переліку пріоритетів ПДА щорічно будуть виокремлюватися ті, що мають особливе значення саме упродовж визначеного року [12, с. 6].

У зв'язку із цим, доречним буде освітити укладену у червні 2007 року Угоду між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз та внесені у липні 2012 зміни до неї. Так, передбачається розширення категорій громадян України, які можуть отримувати безкоштовні та багаторазові Шенгенські візи до того часу, поки Україна не отримає безвізовий режим з ЄС [16]. Отже, угодою удосконалюється процедура оформлення віз для широкого кола громадян, що безпосередньо свідчить про готовність обох сторін поглиблювати процес євроінтеграції у напрямку якнайшвидшого зближення.

Таким чином, незважаючи на фінансово-економічну кризу, яка вирує в ЄС вже не перший рік, обрана Україною стратегія на інтеграцію до Євросоюзу досить актуальна. Зокрема, причини кризи, її перебіг і реагування на кризу всередині ЄС можуть свідчити про те, що відповідність національної соціально-економічної політики реаліям сьогодення має важливе значення задля досягнення країною цілей стійкого економіко-політичного розвитку, який, власне, і необхідний для подальшого поглиблення процесу євроінтеграції. Отже, пріоритетним завданням органів української влади у зв'язку із цим, повинна стати реалізація такої стратегії соціально-економічних реформ, які будуть спрямовані безпосередньо на «зміну економічних механізмів розвитку, системну модернізацію економіки країни, радикальне підвищення технологічного рівня вітчизняного виробництва, оволодіння сучасними чинниками забезпечення конкурентоспроможності національної економіки» [9, с. 49 - 52].

У цьому контексті, можна зробити припущення, що вищеназвана криза в ЄС відкрила для України нові можливості щодо прискорення інтеграції до європейського спільного ринку та загальноєвропейських інститутів. Проводячи виважену, професійну політику насамперед у економічній сфері, Україна може претендувати на повернення собі вкрай важливого міжнародного статусу країни із високими показниками економічного росту та почати претендувати на більш глибоке співробітництво із ЄС. На цьому фоні навіть такі традиційні недоліки української економічної системи, як тінізація економіки та зарегульованість ринків не будуть особливо виділятися з огляду на аналогічну ситуацію з-поміж країн ЄС. Більше того, Україна сьогодні спроможна використовувати загальноєвропейський

досвід антикризових заходів врегулювання певних економічних та соціальних проблем, пропонуючи зі свого боку певні власні здобутки в економічній політиці.

Що ж до традиційної відсталості України від країн-членів ЄС, то навіть в рамках цієї проблеми можна спостерігати певні позитивні зрушення. За умов збереження зростання України та гальмування зростання у країнах ЄС, український потенціал зможе знайти додаткові імпульси щодо власного розкриття. Якщо ж зробити припущення, що євроінтеграційний розвиток буде відбуватись за прискореним сценарієм, то Україна отримає безпрецедентну можливість зміцнити двосторонній формат відносин із більшістю країн, що входять до Європейського Союзу. Поряд із цим, українській політико-економічній системі притаманний досі цілий ряд проблем переважно організаційного характеру, вирішення яких потребує негайної концентрації зусиль з боку владних структур. Ці проблеми можна категорізувати наступним чином:

- відсутність узгодженості у проведенні загальнонаціональних реформ із втіленням у життя інших програмних документів уряду, наслідком чого процес інтеграції України до ЄС має низький ступінь ефективності щодо консолідації зусиль влади та громадянського суспільства у напрямку вироблення максимально збалансованої зовнішньої політики України;
- стала невизначеність процедур урегулювання тих конфліктів і проблем, що виникають під час процесу європейської інтеграції;
- неспроможність з боку представників української влади бачити євроінтеграцію як інституційний процес та, як наслідок, відсутність єдиного бачення своєї ролі стосовно цього процесу;
- відсутність ефективно діючого механізму з координування та планування євроінтеграційного процесу, що призводить до відсутності чітко закріплених завдань за кожним органом центральної влади, які повинні виконуватися задля успішного просування у напрямку інтеграції з ЄС;

Як зазначають І. Клименко та В. Ус, найбільш дієвими заходами щодо вирішення подібних проблем можуть виступати створення координаційного органу із питань європейської інтеграції, делегувавши йому функцію адміністративної координації діяльності центральних органів влади у сфері європейської інтеграції, адже координація євроінтеграційного процесу на адміністративному рівні сприятиме більш повному використанню переваг, які надає глибша інтеграція з ЄС [14, с. 74]. Слід також додати, що поглибленню процесу європейської інтеграції може сприяти також пришвидшення процесу впровадження на території України міжнародних та європейських стандартів, що сприятиме вдосконаленню механізмів проведення реформ та забезпечить їх синхронізацію із цим процесом.

Підсумовуючи, слід сказати про те, що при вступі до ЄС Україна отримає ряд значних переваг, але щоб уникнути існуючих загроз треба поступово впроваджувати стратегічні напрями використання надбань спільноти насамперед в українське політичне й економічне життя та розробити чітку та дієву програму дій стосовно якнайшвидшої європейської інтеграції України, із урахуванням існуючих загроз та досвіду країн, які нещодавно вступили до ЄС.

Отже, як вже зазначалось, європейська інтеграція для України є найбільш релевантним вибором, прийняття якого допоможе у модернізації економіки, залученні іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищенні конкурентоспроможності вітчизняного виробника, побудові ефективної політичної системи, сприянню становлення громадянського суспільства та забезпеченні основних прав і свобод людини.

Бібліографічні посилання

1. Бабанін О.С. Проблеми і перспективи формування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС [Текст] / О.С. Бабанін // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4(13). – С. 219–224.
2. Буряк П.Ю. Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності: навч. посіб [Текст] / П.Ю. Буряк, О.Г. Гупало. – К., 2007. – 336 с.
3. Веселовський А. І. Європейська інтеграція України: між омріяним поверненням і «домашньою роботою» [Текст] / А. І. Веселовський, І. В. Куліш // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. – К., 2009. – Вип. 15 : Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи – С. 62–69.
4. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [Текст]. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010. – № 40. – С.527
5. Закон України «Про основи національної безпеки України». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003 [Текст]. – № 39. – С. 351
6. Киридон А. М. Інтеграційні виклики для України [Текст] / А. М.Киридон // Науковий вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Л.Українки. – 2009. – №3. – С.166–170.
7. Кочергіна О. Ю. Перспективи та потенційні переваги інтеграції України в ЄС [Текст] / О.Ю. Кочергіна //Історія народного господарства та економічної думки України: зб. наук. праць. – Вип. 45. – К., 2012. – С. 177–186
8. Осадча Н. В. Характеристика процесу інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС) [Текст] / Н.В. Осадча // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3. – С. 71–81
9. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації [Текст]. – К. : НІСД, 2011. – 66 с.
10. План дій Україна–Європейський Союз. – 12.02.05 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.gov.ua/laws/show/994_693 – Заголовок з екрану
11. Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію. – 20.11.09 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.gov.ua/laws/show/994_990 – Заголовок з екрану
12. Порядок денний асоціації Україна – ЄС як частина підготовки Угоди про асоціацію. Результати громадського моніторингу у 2010-2011 роках [Текст] / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. ; за заг. ред. Ю. Тищенко. – К. : Агентство «Україна», 2012. – 108 с.
13. Протокол «Про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства: Україна, ЄС: Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС. – 22.11.10 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.gov.ua/laws/show/994_a41 – Заголовок з екрану
14. Ризики європейського інтеграційного проекту: виклики та можливості для України [Текст] / І. В. Клименко, І. В. Ус. – К. : НІСД, 2012. – 88 с.
15. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу. – 11.06.98 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.gov.ua/laws/show/615/98 – Заголовок з екрану
16. Угода між Україною та ЄС про винесення змін до Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз. – 23.07.12 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.gov.ua/laws/show/994_b15 – Заголовок з екрану
17. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами. – 01.03.98 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.gov.ua/laws/show/998_012 – Заголовок з екрану

Сокур А. В. Взаимоотношения Украина - ЕС: в поисках идеальной модели сотрудничества.

Затрагиваются вопросы относительно места Украины

в европейских интеграционных процессах. В частности, проанализированы основные вызовы для Украины в условиях курса на европейскую интеграцию и наиболее актуальные проблемы внутренне- и внешнеполитического пространства.

Ключевые слова: европейская интеграция, Европейский Союз, расширение ЕС, европейская политика.

Sokur O. Ukraine – EU relationship: in search of the perfect model of cooperation.

The question considered in the article is about the place that Ukraine occupies in the processes of European integration. Particularly, the article contains the analysis of the main challenges faced by Ukraine in the context of the European integration course and the most actual problems of internal and foreign policy space.

Key words: European integration, European Union, EU's enlargement, European policy.

Надійшла до редколегії: 29.04.14 р.

УДК 352

О. Г. Тіт

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЛОКАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ

Запропоновано огляд локальних політичний партії в Україні. Виокремлено два типи локальних політичних партій: адміністративний та ідеологічний, також наведені приклади локальних політичних партій за кожним типом. До першого типу віднесли політичні партії, головною ознакою якої є зростання за допомогою адмінресурсу та наявністю в керівному апараті авторитетних регіональних політиків, другий у свою чергу відрізняється наявністю певних ідеологічних приписів, які притаманні певній соціальній групі чи регіону. Окреслені перспективи подальшого розвитку та становлення локальних політичних партій

Ключові слова: політичні партії, локальний, вибори

Останні місцеві та загальнонаціональні вибори показали всім нам зростання популярності та поширення партій локального значення. У свою чергу вони все частіше є політичними проектами, які мають певну особливість, тобто їх придатність для реалізації певних цілей, що робить їх невід'ємним інструментом політики. Найбільш розповсюдженою є тенденція, коли такі політичні сили становляться політичними проектами певних бізнес груп, створюючись під конкретну особистість та/чи під певні вибори. Цьому сприяли декілька факторів: по-перше, встановлення пропорційної виборчої системи, по-друге, бізнес еліти вбачають в цьому гарний інвестиційний проект, за допомогою якого можливо лобіювання власних інтересів.

Головним позитивним моментом виникнення/створення таких локальних політичних проектів є більш тісний їх зв'язок з місцевими органами влади, оскільки загальнонаціональні політичні сили є підконтрольними своєму центральному керівництву.

Сучасні тенденції розвитку політичних партій спонукають до всебічного та детально вивчення процесу становлення та розвитку саме локальних політичних партій.

Політичні партії є одним з найголовніших інститутів політичного процесу в Україні. Адже саме від політичних партій залежить формування якісної політичної еліти, а виходячи з цього і якість приймаємих управлінських рішень. На сучасному етапі становлення української політичної науки спостерігається недостатня увага дослідженню функціонування і організації політичних партій саме на місцеву рівні. Серед науковців, які займаються вивченням даної проблематики можна назвати М. Обушного, М. Примуша, А. Романюка, Ю. Шведа [4].

Думаю не потрібно приділяти значну увагу вивченню поняття «політична партія». Найбільш загальноприйнятим визначенням є розуміння політичної партії як об'єднання людей на певній ідейній основі на відповідних політичних принципах, основним завданням якого є завоювання та використання політичної влади. Згідно ст. 2 Закону України «Про політичні партії» політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах [3].

У свою чергу під локальними партіями ми розуміємо політичні партії, які не просто діють на певній території, а виступають за розширення прав цієї території стосовно центру. Локальні партії можна розглядати не тільки як формування за територіальним принципом, але й часовим проміжком, чи розмахом/спрямуванням/масштабом дії або локальним у сенсі досягнення певної локальної мети, або як підтримка/піар окремої людини.

Дуже важливо розуміти, що локальність цих політичних проектів полягає не тільки в їх приналежності до певного регіону, а й на прикладі останніх місцевих виборів ми чітко побачили, що вони можуть створюватись для піару/підтримки певної людини, ідеї, отримання впливу на громадськість. Локальність може проявлятися й у роботі лише на певні вибори.

До причини піднесення локальних партій можна віднести наявність певної правової невпорядкованості відносин між центром і регіоном, незалежно від того, які питання покладено в основу – економіка, розвиток національної мови, релігії, культури. Часто територіальна основа соціополітичного поділу підсилюється етнічними та релігійними поділами. Така ситуація має місце у Бельгії, Північній Ірландії, Шотландії та Уельсі в складі Сполученого Королівства, Каталонії та Країні Басків в Іспанії. Локальність відповідає загальному поняттю децентралізації: вона визначається тим фактом, що місцеві керівники партії виділяються з місцевого ж середовища, діють самостійно, мають значні повноваження, вони мало залежать від центру і основні рішення приймають самі. Децентралізація робить значний вплив на політичну позицію партій: вона орієнтує партії на регіональні інтереси [1].

Відповідно до діючого законодавства, створення в Україні партії за регіональною ознакою заборонено [2]. Однак безліч партій, що мають національний статус, по суті, є партіями суто регіональними. Більшість обласних організацій таких партій – структури, існування яких досить формальне і активізуються вони лише перед виборами.

На початку 90-х років такі локальні політичні партії здебільшого з'являлись лише у певних регіонах, які

характеризуються певною окремішністю, прагнули більшої автономізації, особливого політичного статусу власного регіону (АРК, Закарпатська область, Чернівецька область).

Дотепер ці партії чинили досить незначний вплив на хід політичного життя країни. Але після 2004 року можливості для локальних політичних партій були значно розширені. Цьому сприяло прийняття нового виборчого законодавства, введення пропорційної виборчої системи на обласному і районному рівні.

Умовно можна поділити локальні політичні партії на два типи за такими ознаками як адміністративність та ідеологічність. Адміністративний тип локальних політичних партій характеризується наявністю в керівному апараті політичної партії авторитетних регіональних політиків або політиків, які вже займають керівні посади в цьому регіоні. Такі локальні політичні партії зростають головним чином за допомогою контрольованого адміністративного ресурсу, авторитету регіональної влади, активних дій з побудови партійної вертикалі області та партизації місцевого чиновництва.

Прикладом таких партійних проектів можна було б віднести:

1. Всеукраїнське об'єднання «Громада», лідером якої був Павло Іванович Лазаренко. У 1990–1992 рр. – Народний депутат України І скликання. З липня по вересень 1995 року – губернатор Дніпропетровщини. З вересня 1995 по травень 1996 рр. – Перший віце-прем'єр міністр України. З травня 1996 до липня 1997 рр. – Прем'єр-міністр України. Паралельно, в 1994–1998 рр. – Народний депутат України ІІ скликання і глава Дніпропетровської облради. Після відставки з поста голови Кабміну Павло Лазаренко став лідером парламентської фракції «Єдність». У вересні 1997 року очолив Всеукраїнське об'єднання «Громада». 1998–2002 рр. – Народний депутат України ІІІ скликання. Лідер фракції «Громада» (партія на виборах зуміла подолати 4-відсотковий «прохідний» бар'єр) [5].

2. СДПУ (о), головою партії з жовтня 1998 є Віктор Володимирович Медведчук (після програшу партії на парламентських виборах 2006 року він заявив про відставку), який з липня 1998 р. – заступник Голови Верховної Ради України, з січня 2000 р. по грудень 2001 перший заступник Голови Верховної ради України. Медведчук був одним з найвпливовіших людей в оточенні президента України Леоніда Кучми, можливим претендентом на пост прем'єр-міністра і навіть президента України. Фактично СДПУ (о) керувала наступна група: Віктор Медведчук, брати Ігор і Григорій Суркіси, екс-мер Києва на початку 1990-х Валентин Згурський, бізнесмен Богдан Губський, Юрій Лях, Юрій Карпенко, Олександр Зінченко, Юрій Плужников.

Організації СДПУ (о) формувалися з урахуванням «адміністративного» ресурсу – в партію у повному складі вступали працівники структур, пов'язаних з СДПУ (о): так, ряд організацій в Галичині був створений на базі місцевих податкових інспекцій (у Львові обласну організацію партії очолював рідний брат Віктора Медведчука Сергій Медведчук, відповідно, в партію активно вступав малий і середній бізнес, забезпечуючи лояльне ставлення податківців до свого бізнесу; схожа ситуація з організаціями СДПУ (о) була в Рівному та Тернополі). Найбільш сильні позиції СДПУ (о) були в Закарпатті [8].

3. «Громадська сила», лідером якої був Загід Краснов, який на президентських виборах 2004 року очолював штаб Віктора Ющенка у м. Дніпропетровську. С лютого 2005 по червень 2005 року працював на посаді виконуючого обов'язки заступника голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації. Депутат Дніпропетровської міської ради IV та V скликань. З 2006 року – голова фракції «Блок Лазаренка – Громадська сила» в Дніпропетровській міській раді та керівник коаліції більшості міськради. С 2008 заснував і став лідером найбільшої і впливової громадської організації Дніпропетровської області «Громадська сила». Але на місцевих виборах 2010 року, ми могли спостерігати повне фіаско як лідера так і самої організації. Головними чинниками провалу стали норми закону, які забороняли брати участь у виборах блокам, а також партіям, зареєстрованим менше, ніж за рік до виборів, а також велика кількість чорного піару, який було використано здебільшого проти самого лідера організації. Під час передвиборчої кампанії за рішенням суду політична сила «Громадська сила» не мала права брати участь у виборах. Її представники брали участь у виборах як члени зовсім незнайомої людям партії «Народний порядок», а сам лідер був змушений балотуватися від «Нашої України». Політична сила не здобула жодного місця [6].

Не виключено, що до наступних виборів будуть розгорнуті й інші регіональні політичні проекти, авторами яких стануть губернатори українських областей або інші впливові регіональні політики.

Ідеологічний тип локальних політичних партій характеризується відстоюванням політичними силами інтересів, специфічних для даного регіону. Також під ідеологічний тип локальних політичних партій підпадають ті політичні сили, що мають ідеологічні установки, актуальні лише для деяких груп населення, котрі компактно живуть у межах певного регіону.

Як приклад політичних партій ідеологічного типу можна виокремити:

ВО «Свобода» – партія націоналістичного спрямування, яка об'єднала в собі інші націоналістичні політичні сили (КУН, ОУН (Б) та ОУН). У своїй програмі ВО «Свобода» виступає за Українську державу, в якій український народ посідатиме «належне йому панівне становище» [7].Спочатку мала значне представництво саме в місцевих радах областей Західної України. На даний час ця політична сила представлена і у Верховній Раді України.

Партію «Русское Единство», яку було створено в грудні 2009 року з ініціативи Російської громади Криму і Громадянського активу Криму і підтримано багатьма іншими проросійськими організаціями. У 2010 році, після створення Всекримського руху «Русское Единство», російські організації, які брали участь у його створенні, дійшли висновку про необхідність формування російської партії України. На виборах, що відбулися в Україні 31 жовтня 2010 року партія «Русское Единство» подолала тривідсотковий бар'єр на виборах до Верховної Ради АР Крим набрав 4,02 % голосів, і таким чином зайняла 5 місце і отримала 3 мандати зі ста. Голова партії «Русское Единство» Сергій Аксьонов, голова Російської громади Криму Сергій Цеков і голова Конгресу російських громад Криму Сергій Шувайников стали депутатами Верховної Ради АР Крим. Високі результати «Русское Единство» отримало в м. Бахчисараї, де вдалося провести кандидатів не тільки за партійними списками, але і по мажоритарних округах. Мером Бахчисараю обраний кандидат від партії «Русское Единство» Костянтин Рубаненко [9]. Від 30 квітня 2014 року діяльність цієї політичної партії є

забороненою в Україні.

На сьогоднішній момент можна говорити і про значну політичну активність кримсько-татарського руху, але його діяльність та подальша політизація на даний час є скрутною та важко прогнозованою.

Діяльність локальних політичних партій знизила свою активність та ефективність функціонування після виборів 2010 року, коли чітко простежувалась централізація влади в руках Партії Регіонів. На прикладі Дніпропетровська можна сказати про існування трьох нових популярних місцевих політичних сил, які приймали участь у виборах: «Наш дім – Дніпропетровськ», «Україна Майбутнього», «Громадська сила». За результатами виборів, перша фактично влилася в Партію Регіонів ще до дня виборів, т. к. її лідер Ігор Циркін був призначений першим заступником мера м. Дніпропетровська, на даний час народний депутат України все від тієї ж Партії Регіонів. Друга отримала по 4 місця в обласній та місцеві раді, 8 місць районних депутатів, але не змогла реалізувати свої ідеї і на даний час цей політичний проект самоліквідувався і не функціонує. Третя, як я зазначала вище отримала поразку, внаслідок всіляких перепон з боку тодішньої влади.

На мою думку, саме як політичні сили, вони всі програли, адже жодна з них не має на сьогодні ніякої підтримки, довіри у населення. Отже, приклад Дніпропетровська показує нам, що ефективність функціонування та розвитку локальних політичних партій за умов існування сильної партії влади є неможливим.

Але все ж таки у перспективі хотілося б зазначити, що розвиток локальних політичних партій буде достатньо ефективним за умов невисокого прохідного бар'єру, це дасть змогу виступати самостійними учасниками виборчого процесу, а не об'єднуватись з більш відомими чи впливовими політичними силами. І якщо на загальнонаціональних виборах шанси на подолання прохідного бар'єру все ж таки залишаються низькими (за умов популярності лише в певному регіоні чи у певної групи населення), то на регіональному рівні програми загальнонаціональних партій, де акцент робиться на масштабних проектах, спрямованих перш за все на розбудову держави, стануть для виборців менш актуальними, ніж чіткі й зрозумілі заклики локальних політичних партій з урахуванням особливостей регіону.

Також значним поштовхом до зростання популярності та рівню впливу локальних політичних партій стане розвиток саме партій ідеологічного типу, які будуть мати чітку ідеологічну основу, особливо якщо вона підкріплена наявністю соціальних розламів серед населення чи ґрунтується на певних специфічних проблемах даного регіону. Прикладом таких соціальних проблем можуть стати істотні мовні, культурні або релігійні відмінності, що є занадто локальними для їхнього використання на національному рівні.

На даний час важко робити аналіз перспектив з огляду на початок нової хвилі політичних реформ. У випадку розширення повноважень на містах посилиться партійна конкуренція на місцевому рівні, що у свою чергу призведе до розвитку локальних політичних партій. Але все це може призвести до намагань впливових національних партій укріпити свої позиції на місцях, що в свою чергу може призвести до посилення тиску на місцеві партії, боротьбу за кадровий ресурс і підтримку населення. Наявність політичної підтримки на національному рівні, ширших фінансових можливостей, інтелектуальної й інформаційної підтримки, а також упізнаваність бренда дає регіональним представництвам національних партій набагато більше шансів у їхній боротьбі з регіональними партіями, що є досить незначними на національному рівні.

Підбиваючи підсумок, хотілося б зазначити про наявність локальних політичних партій з часів незалежності України. Незважаючи на це, вони не отримували ніякої підтримки чи стимулювання у свої діяльності. Тому, з огляду на те, що існуюча система, коли місцеві регіональні еліти виявилися неспроможними ефективно представляти інтереси регіонів в «центрі» і є зацікавленими в лобіюванні виключно власних економічних інтересів, на думку багатьох експертів концепція адміністративної реформи, яка передбачає розширення компетенції органів місцевого самоврядування є найбільш актуальною. Адже саме сьогодні, коли Україна стоїть на порозі змін, дуже важливо формування якісної політичної еліти, збалансованої моделі державного управління, сильної місцевої еліти, яка готова отримати не тільки значну частину повноважень та фінансових ресурсів, а й взяти на себе відповідальність за розвиток регіону і адекватно реагувати на виклики сьогодення.

Бібліографічні посилання

1. Дюверже М. Политические партии [Электронный ресурс] / М. Дюверже – Режим доступа: http://polbu.ru/dyverzhe_parties/
2. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2487-17
3. Закон України «Про політичні партії в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2365-14
4. Лебедюк В. Політичні партії в Україні: особливості діяльності на місцевому рівні [Електронний ресурс] / В. Лебедюк – Режим доступу: http://cpr.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2013/02/8_Lebediuk.pdf
5. Офіційний сайт ВО «Громада» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hromada.org.ua/
6. Офіційний сайт ВО «Громадська сила» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gromsyla.org.ua/
7. Офіційний сайт ВО «Свобода» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.svoboda.org.ua/
8. Офіційний сайт СДПУ(о) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sdpuo.com/about/
9. Портал русских Крыма [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ruscrimea.ru/
10. Романюк А. С. Від соборності до незалежності: стан та динаміка інтеграції українського суспільства у контексті європейських процесів. – Львів: ЦПД, 2009. – 140 с. [Електронний ресурс] / А. С. Романюк, Ю. М. Сокирка – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/sobornist_knyzka/sobornist_r5.htm

Тит О. Г. Локальные политические партии в Украине.

Предложен обзор локальных политический партии в Украине. Выделены два типа локальных политических партий: административный и идеологический, также приведены примеры локальных политических партий по каждому типу. К первому типу отнесли политические партии, главным признаком которых являются рост с помощью админресурса и/или наличие в руководящем аппарате авторитетных региональных политиков, второй в свою очередь отличается наличием определенных идеологических предписаний, которые присущи определенной социальной группе или региону. Обозначены перспективы дальнейшего развития и становления локальных политических партий.

Ключевые слова: политические партии, локальный, выборы

Tit O. G. Local political parties in Ukraine. Provides an overview of local political parties in Ukraine. Two types of local political parties: the administrative and ideological, as examples of local political parties for each type. The first type carried political parties, the main character of which is growth through administrative resources and / or the presence in the governing apparatus authoritative regional politicians, the second in turn characterized by the presence of certain ideological prescriptions that are inherent in a particular social group or region. The prospects for the further development and establishment of local political parties.

Keywords: political parties, local, elections

Надійшла до редколегії: 29.04.14 р

УДК 327:005.733]:339-048.35](045)

Ю. А. Цирфа

РОЛЬ КУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Розглянуто роль культурної складової зовнішньополітичної ідентичності держави в процесі становлення системи міжнародних відносин. На основі використання ключових постулатів конструктивістського підходу, виявлено, що певні уявлення та культурні ареали окремих держав дозволяють установити культурний базис систем міжнародних відносин, у рамках яких вони формуються. Проаналізовано механізми утворення й передумови можливого існування основних типів культури системного спрямування.

Ключові слова: зовнішньополітична ідентичність, культура, система міжнародних відносин, держава, загальноприйняте знання.

Постановка проблеми. Сучасна наука про міжнародні відносини не містить єдиного підходу до виникнення, становлення та розвитку феномену зовнішньополітичної ідентичності. Найпоширенішою в цьому ключі є думка представників конструктивістського напряму досліджень, згідно з якою формування інтересів та зовнішньополітичних ідентичностей держав відбувається в процесі налагодження інтеракцій між ними. Якщо становище держави дозволяє їй реалізовувати курс самопозиціонування, основною причиною конструювання даного явища виступає виключно практична діяльність цього актора. Якщо ж практична діяльність держави зазнає змін, автоматично змінюється й міжсуб'єктне знання, котре конституює певну систему міжнародних відносин [6, с. 405], таким чином трансформуючи структуру взаємин між окремими елементами цієї системи та, відповідно, реконструюючи її культурний вимір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлюючи культурну складову в ролі однієї з ключових детермінант формування та трансформації сучасної системи міжнародних відносин, автор звертався до робіт А. Вендта, У. Вітта, Р. Доті, Т. Ріссе-Каппена, М. Фіннемор та К. Сіккінк тощо. Однак, відзначаючи вагомість культурної складової в процесі розвитку міжнародних відносин, ці праці лише частково торкаються значення зовнішньополітичної ідентичності міжнародного актора (зокрема, держави) під час конституювання систем міжнародних відносин.

Відповідно, метою даного дослідження є визначення ролі культурної складової зовнішньополітичної ідентичності держави в процесі становлення системи міжнародних відносин та детермінування взаємозв'язку цього феномену з конституюванням її окремих елементів та, відповідно, конструюванням системи у цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Змістовно соціальний конструктивізм виступає свого роду «комплексним підходом», котрий у цілому об'єднує кілька ключових напрямів досліджень агентсько-структурного конструкту міжнародних відносин. Хоча, з точки зору ідейно-смислового наповнення систем міжнародних відносин та трансформацій їхніх елементів (окремих акторів), основними постулатами теорії соціального конструктивізму можна вважати такі припущення:

1) основу суспільних відносин, котрі включають і рівень міжнародних взаємодій, в основному складають окремі уявлення та ідеї, які існують у соціальному середовищі;

2) подібно до певних ідей та припущень, міжсуб'єктні вірування є сконцентрованими за суттю та широко розповсюдженими в межах окремих соціальних груп;

3) наявні спільні вірування допомагають виявити конструкт інтересів та ідентичностей окремих колективів;

4) існують окремі соціальні механізми формування та реалізації міжсуб'єктних відносин: так, державний суверенітет не має матеріального підґрунтя, проте існує за рахунок наявності стійкого колективного переконання в тому, що члени даного «державного» колективу мають змогу існувати й розвивати свою діяльність на основі цієї норми [2, с. 391-416].

Розглядаючи аргументацію конструктивістів, Р. Доті піддає критиці їхні твердження щодо соціального конструювання держав, котре, на її думку, може мати місце лише за умови унітарності останніх [1, с. 138-139]. На думку ж А. Вендта, навіть за умови наявності мультиплікативних образів на внутрішньополітичному рівні, держави виступають соціально сконструйованими унітарними акторами в процесі їхньої взаємодії по відношенню до третіх сторін [5, с. 5]. У свою чергу, Р. Доті зазначає, що держава не може вважатися унітарним актором, адже постійно перебуває під тиском різноманітних опозиційних сил, котрі мають здатність направити її дії у багатьох абсолютно протилежних напрямах [1, с. 138-139]. На противагу їй, А. Вендт стверджує, що, налагоджуючи мережу взаємодій з «Іншими», окрема держава також може послуговуватися мультиплікативними ідентичностями, однак вона, все-одно, виступає унітарним актором конструктивно [5, с. 5].

Відтак, інтереси та переконання держави не можуть бути сформовані до налагодження нею інтеракцій у межах міжнародного середовища. Звичайно, цей постулат також може бути піддано критиці на основі відсутності його контекстуального наповнення та існування фактів участі актора в окремих інтеракціях ще до завершення процесу його соціалізації. Однак до налагодження інтеракцій з іншими акторами міжнародних відносин суб'єкт виступає своєрідною tabula rasa з точки зору можливості надання

певних характеристик його зовнішній політиці, а, відтак, – інтересам та ідентичності на міжнародній арені.

Зважаючи на суб'єктний склад носіїв зовнішньополітичної ідентичності, автор пропонує визначити дану категорію як самоусвідомлення держави чи наддержавного актора, а також сприйняття їхньої ролі та значення у рамках світового політичного процесу з боку інших учасників останнього, сформоване шляхом аналізу їхньої зовнішньої політики як формалізованої стратегії поведінки у міжнародному середовищі, спрямованої на забезпечення впли¬ву на поведінку інших суб'єктів міжнародних відносин та пристосування до наслідків процесів, що відбуваються у рамках певної міжнародної системи.

Звісно, набуття зовнішньополітичної ідентичності визначається наявністю чітко сформованого уявлення суб'єкта щодо його позиції у тій чи іншій ситуації, котра, в свою чергу, дає можливість визначити конкретні інтереси даного суб'єкта і, відповідно, стратегію поведінки останнього та можливість його розрізнення з «Іншими». Ідентичності держав вибудовуються на основі історичного, політичного, культурного та соціального середовищ їхнього існування. Згідно з положеннями теорії соціального конструктивізму, утворені структури міжнародних систем є ендогенними по відношенню до певних процесів у міжнародному середовищі, тому взаємодії між окремими елементами даних структур можуть змінити значення впливу міжсуб'єктних взаємодій, котрі, до того ж, мають значення у процесі конституювання соціальної реальності. Структури виступають стабільними утвореннями, вибудуваними на основі затвердження окремих правил та заснування певних інституційних механізмів, проте дії окремих акторів зазвичай мають непередбачувані наслідки.

У принципі, анархія міжнародних відносин як така не має певної логіки, адже процес формування та сутність інтересів держави не можуть бути проаналізовані поза межами ідейного контексту: саме ідеї та ідентичності здатні видозмінювати окремі формати міжнародних відносин. У цьому сенсі, А. Вендт вирізняє три типи культури міжнародних відносин – так звані «Гоббесіанський», «Локкеанський» та «Кантіанський» підвиди, – котрі мають здатність упливати на формування поведінки держави і навіть на конструювання ідентичностей осіб, причетних до вироблення її зовнішньополітичного курсу. Дані типи культури міжнародних відносин можуть бути диференційовані відповідно до ролі, котру вони відіграють у процесі формування системи міжнародних відносин, яка, відповідно, набуває характеристик ворожості, конкуренції чи співробітництва [7, с. 268]. Тому суть соціальних відносин, що складаються в межах анархічно сформованого міжнародного простору, може варіюватися у проміжку від Гоббсової «війни всіх проти всіх» до «культури стримування» Дж. Локка, завершуючись, таким чином, Кантіанською «культурою миру» [7, с. 297]. Саме в межах останньої, Кантіанської культури, держави виводять спільне для них поняття «Ми», котре застосовується в процесі налагодження міжсуб'єктних взаємодій у подальшому.

На думку А. Вендта, протягом тривалого періоду історичного розвитку держави існували в умовах Гоббесіанської культури, в рамках якої логіка анархії зводилася до потреби убити чи бути вбитим [7, с. 270]. У XVII столітті в основу розвитку держав Європи було покладено Локкеанську культуру стримування, котра дозволила обмежити конфліктогенний потенціал відносин між державами шляхом взаємного визнання їхнього суверенітету. А на початку XXI століття система міжнародних відносин переживає інший тип структурних змін, котрі можуть бути віднесені до так званої Кантіанської культури колективної безпеки. Однак, можна твердити, що такі зміни сьогодні торкаються лише країн Заходу. Згідно з твердженням А. Вендта, будь-яка зміна системи міжнародних відносин сприяла підвищенню можливості держав реалізовувати певні колективні дії [7, с. 298-299]. По суті, наразі дане припущення підтверджується лише на прикладі Європейського Союзу, котрий, усе ще стикаючись з окремими проблемами під час вироблення та реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики, сьогодні характеризується вищою здатністю держав-членів до налагодження колективної діяльності, аніж п'ятдесят років тому.

На думку автора, структура інтерналізованої культури системи міжнародних відносин та колективні ідентичності її агентів взаємопов'язані на рівні визначення їхнього впливу, що, в свою чергу, в однаковій мірі впливає і на їхні зміни. Однак, існує суттєва відмінність у культурних змінах та змінах ідентичності, адже культурні зрушення потребують не лише відповідних видозмін ідентичностей, а й поширення їхньої частоти за певні рамки, поза межами яких логіка міжнародної системи набуває нових обрисів. Так, Локкеанська культура, котру сповідують двісті представників певної системи, не зазнає змін лише внаслідок того, що два актори цієї ж системи набудуть ідентичності, описаної І. Кантом, якщо тільки ці актори не виступають єдиними наддержавами, які входять до складу цієї системи: лише в даному разі інші держави можуть наслідувати їхній приклад. Відповідно, для вивчення структурних змін системи потрібно спиратися не тільки на тлумачення змін індивідуальної ідентичності, а й на пояснення трансформацій колективної та групової ідентичностей, котрі інколи виступають об'єктами впливу ефектів частоти та взаємозалежності окремих інтеракцій. Наявність таких ефектів означає, що індивідуальні зміни залежать від їхньої частоти, а, отже, такі зміни вже були притаманні іншим акторам. Даний факт може збільшити вплив на систему типових характеристик нелінеарної динаміки – різкої зміни та затримки розвитку [8, с. 568].

Відтак, структура системи міжнародних відносин утворюється, відновлюється й (інколи) трансформується лише завдяки взаємодіям між державними агентами. Логіка цих інтеракцій, досліджувана в той чи інший момент часу, відображає характеристики державних агентів та структур систем, у межах яких вони перебувають.

Особистісні погляди також можуть чинити певний вплив на розвиток зовнішньої поведінкової лінії держави, причому, у разі їхньої акумуляції навколо певних акторів, такі погляди утворюють новий інтеракційний прошарок міжнародної структури, який, у свою чергу, впливає на окремі аспекти її існування. Однак виключне «поширення» особистісних поглядів не призводить до піднесення культури на новий, системний рівень міжнародних відносин, що, на думку А. Вендта, створює суттєвий доказовий базис для ключового твердження реалізму як матеріалістичної теорії міжнародного політичного вчення [7, с. 158].

Справді, інколи міжнародна політика не містить культурної складової, що переносить до сфери емпіричних досліджень питання про те, чому міжнародні контрагенти взаємно обмінюються певними ідеями чи цінностями лише вибірково, заперечуючи аксіоматичність

такої необхідності. До прикладу, іспанське вторгнення на територію Південноамериканського континенту 1519 року характеризувалося наявністю чіткої структуризації уявлень завойовників та ацтеків про культуру протилежної сторони, однак ці знання були викоренені безпосередньо під час попередніх контактів, а, відтак, подальшого взаємного обміну ними не відбулося. Структура взаємодій контрагентів мала «соціальний» характер (адже кожна зі сторін брала іншу «до уваги»), проте не була «культурною».

Сьогодні ж держави доволі обізнані у питаннях культур інших акторів міжнародних відносин, причому значна частина даних знань є подільною: з точки зору держави, вона є своєрідним підґрунтям чи припущенням у питанні розуміння гравцями сучасної світової політики значення ролі держави та її суверенітету, вимог міжнародного права, принципів системи балансу сил, дипломатичної діяльності, механізму ведення воєн тощо. Екстраполяція даної ситуації на події XVI століття дає можливість стверджувати наявність суттєвого збільшення впливу культури на системному рівні в наші дні, однак її аналіз має проводитися в рамках мікро- та макрорівнів структури самої системи, первинно – на основі ціннісно орієнтованих конструктивістських підходів, а раціоналістських теорій – у подальшому. Постулати теорії ігор вибудовують дієву модель структурування культури на мікрорівні, використовуючи яку, конструктивізм удосконалює її, роблячи наголос на конститутивному аспекті. Представники цього напряму досліджень пропонують розглядати макрорівневий зріз структури міжнародних відносин, використовуючи ідею Е. Дюркгейма щодо «колективного» відтворення культурних знань. У загальному, колективне знання є наслідком взаємодій між акторами, проте не зводиться виключно до рівня мікро- та макровідносин, маючи унікальну природу [7, с. 158].

Загальноприйняте знання включає уявлення суб'єктів міжнародних відносин про раціоналізм, стратегії та преференції, притаманні іншим державам світу. Дані уявлення не потребують наявності характеристики апріорної правдивості: основою є існування упевненості окремого актора щодо їхньої правдивості. Так, знання щодо запропонованого факту P є «загальноприйнятим» для окремої групи G, якщо усі члени групи G вірять у достовірність даного факту P; вірять, що всі члени групи G вірять у достовірність даного факту P; вірять, що всі члени групи G вірять, що всі члени групи G вірять у достовірність даного факту P тощо [3, с. 43].

Можна припустити нескінченність потоку таких багатошарових серій окремих знань, однак зрозуміло, що їхня «загальноприйнятість» не полягає лише у сприйнятті достовірності даного факту P, оскільки допоки кожен з акторів не матиме уявлення про те, що й «Інші» впевнені у достовірності даного факту P, вони не матимуть змоги скоординувати свої дії. Приміром, демократичні держави схильні розглядати норми безпекової спільноти як природний феномен, результат досягнення «безпосереднього» ступеня інтерналізації, задля чого вони не повинні реалізовувати тривалий процес взаємного вивчення [4]. Однак, під час утілення даного процесу інтерналізація норм взаємної довіри бере початок від точкових знань про контрагентів, розвиваючись «низхідним» шляхом. Причому, дані норми вважаються інтерналізованими у внутрішньополітичному полі, внаслідок чого мають бути лише виявлені як такі у відношенні до інших держав шляхом утілення певної зовнішньополітичної лінії.

Відповідно, розвиток загальноприйнятого знання потребує існування «об'єднаних» уявлень, а не лише наявності впевненості у тому, що й «Інші» мають такі ж уявлення як і окремий державний актор. Існування «об'єднаної» характеристики створює загальноприйняте знання, виражене у формах культури, котрі одночасно можуть набувати суб'єктивного та інтерсуб'єктного характеру. Загальноприйняте знання є суб'єктивним із точки зору твердження про те, що носіями уявлень, котрі становлять основу для його розвитку, безпосередньо вважаються індивіди, а ці уявлення фігурують під час теоретичних досліджень міжнародних відносин. Зважаючи на те, що дані уявлення мають бути точними щодо уявлень «Інших», загальноприйняте знання постає інтерсуб'єктним феноменом, котрий дозволяє порівняти акторів у світлі об'єктивізації соціального факту, який не може бути відкинутий в індивідуальному порядку. Тому питання виключності загальноприйнятого знання не може стосуватися ані суб'єктивного елементного рівня структури міжнародних відносин, ані її інтерсуб'єктного макрорівня, адже, згідно з його характеристиками, дане знання цілком належить до інтеракційного рівня міжнародної системи [7, с. 160].

Специфічні форми культури, представлені нормами, правилами, інституційними утвореннями, ідеологіями, звичаями та законами, в своїй основі повністю складаються з окремих частин загальноприйнятого знання. У даному разі слід підкреслити, що з точки зору впливу взаємний обмін ідеями є суто об'єктивним, стримуючим, реальним. Це дозволяє провести паралель між ним та матеріальною складовою політики. Тим не менш, розвиваючи напрям науки про міжнародні відносини, котрий прирівнює значення культурних факторів до співробітництва між окремими акторами, А. Вендт наголошує, що релевантність загальноприйнятого знання не обмежена суто кооперативними відносинами. Взаємний обмін окремими знаннями може стати основою для концепції «війни всіх проти всіх», запропонованої Т. Гоббсом, чи «теорії вічного миру», розробленої І. Кантом [7, с. 160]. Тому можна твердити, що концепт загальноприйнятого знання становить еквівалент категорії «інтерсуб'єктного порозуміння», розробленої представниками конструктивістської наукової школи, адже обидва феномени охоплюють уявлення індивідуальних агентів про уявлення «Інших» і, відповідно, створюють основу для вибудовування шаблонів міжагентських інтеракцій.

Висновок. Відповідно, природа системи міжнародних відносин може бути визначена завдяки уявленням держав одна щодо одної та тих очікувань, котрі вони мають щодо діяльності інших акторів, адже дані уявлення та очікування конституюються переважно на основі соціальних, а не матеріальних факторів. У принципі, матеріальні ресурси та інтереси держави також мають доволі вагоме значення, проте їхня сутність та можливі ефекти впливу першочергово залежать від соціальної структури системи та, відповідно, від домінуючого в її межах типу культури – Гоббесіанського, Локкеанського чи Кантіанського (за А. Вендтом).

Сьогодні структурні зміни системи призводять до взаємозамінності даних культур. Хоча процес трансформації Гоббесіанської культури в Кантіанську не може вважатися невідворотним, він може бути одним із результатів можливих історичних схем вибудовування колективної ідентичності держав. Відтак, розглядаючи

сучасну систему міжнародних відносин, можемо надати їй переважного «Локкеанського образу». Адже, виявляючи все більше «Кантіанських елементів» протягом 1990-х років, система міжнародних відносин модерного типу поступово втрачає набуті характеристики нового рівня внаслідок односторонніх дій її окремих елементів, не спрямованих на налагодження міжсуб'єктних взаємодій та вибудовування простору інтерсуб'єктного порозуміння.

Бібліографічні посилання

1. Doty R. L. Desire All the Way Down [Text] / R. L. Doty // Review of International Studies. – 2000. – Vol. 26. – P. 137–139.
2. Finnemore M. Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics [Text] / M. Finnemore, K. Sikkink // Annual Reviews of Political Science. – 2001. – Vol. 4. – P. 391–416.
3. Gilbert M. On Social Facts [Text] / M. Gilbert. – Princeton : Princeton University Press, 1992. – 521 p.
4. Risse-Kappen T. Democratic Peace – Warlike Democracies? A Social Constructivist Interpretation of the Liberal Argument [Text] / T. Risse-Kappen // European Journal of International Relations. – 1995. – № 1. – P. 491–518.
5. Trondal J. Is There Any Social Constructivist-Institutionalist Divide? Unpacking Social Mechanisms Affecting Representational Roles Among EU Decision-Makers [Text] / J. Trondal // Journal of European Public Policy. – 2001. – Vol. 8, № 1. – P. 1–23.
6. Wendt A. Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics [Text] / A. Wendt // International Organization. – 1992. – Vol. 46, № 2. – P. 391–407.
7. Wendt A. Social Theory of International Politics [Text] / A. Wendt. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 429 p.
8. Witt U. Economics, Sociobiology, and Behavioral Psychology on Preferences [Text] / U. Witt // Journal of Economic Psychology. – 1991. – № 12. – P. 557–573.

Цирфа Ю. А. Роль культурной составляющей внешнеполитической идентичности государства в процессе формирования современной системы международных отношений.

Рассмотрена роль культурной составляющей внешнеполитической идентичности государства в процессе становления системы международных отношений. На основе использования ключевых постулатов конструктивистского подхода, обнаружено, что определенные представления и культурные ареалы отдельных государств позволяют установить культурный базис систем международных отношений, в рамках которых они формируются. Проанализированы механизмы образования и предпосылки возможного существования основных типов культуры системной направленности.

Ключевые слова: внешнеполитическая идентичность, культура, система международных отношений, государство, общепринятое знание

Tsyrfa I. The role of cultural component of a state's foreign policy identity in formation of a modern system of international relations.

The role of cultural component of a state's foreign policy identity while establishing the system of international relations is explored. Grounding on key postulates of the constructivist approach it is defined that certain beliefs and cultural areas of particular states allow for setting cultural basis of the systems of international relations where they are formed. Mechanisms of formation and prerequisites for possible existence of the main types of culture having system orientation are analysed.

Key words: foreign policy identity, culture, system of international relations, state, conventional knowledge.

Надійшла до редколегії: 30.04.14 р.

УДК 342.6:342.25

И.А. Цурканова

Национальная металургическая академия Украины

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС КАК ФАКТОР СТРУКТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В СИСТЕМЕ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Проанализированы основные этапы политического процесса, определены слабые стороны состояния демократизации до и после «оранжевой революции» в современной Украине, а также характер трансформации власти.

Ключевые слова: демократизация, политическая система, власть.

Постановка проблемы. В независимой Украине уже сменилось четыре президента. Эти смены влекли за собой определенные изменения в системе власти, но ни политических, ни финансово-экономических улучшений не наблюдалось. На наш взгляд, актуальной научной проблемой демократического политического процесса в системе исполнительной власти является оптимизация системного анализа, а также качественное улучшение организации и функционирования исполнительной власти в современной Украине. Именно в этот период непростой путь демократических трансформаций коснулся и нашего государства.

Анализ последних исследований и публикаций. Отдельными аспектами этой сложной и многоплановой проблемы занимаются отечественные ученые, в частности: О. Бандура, С. Барматова, О. Гарань, О. Дергачёв, О. Западинчук, М. Кармазина, О. Кондратец, Л. Лясота, В. Медведчук, В. Полохало, С. Рябов, Р. Сербин, О. Скрипнюк, Ф. Рудич и другие. Вышеперечисленные исследователи раскрыли исторические предпосылки возникновения демократии в Украине, а также структурные составляющие процессов самой демократизации, ее сущностные аспекты и т.д. Однако, несмотря на это, мы продолжили исследовать данное направление.

Целью исследования является проведение анализа исполнительной власти и его структурных и институциональных изменений в политическом процессе демократизации современной Украины.

Демократизация началась с распада Советского Союза в 1991 году и продолжается по сей день. Именно тогда в Украине возник вопрос о выборе новой стратегии развития политических ориентаций.

В Украине основными проблемами стали: усугубление раскола политической элиты, поиск своей идентичности, места в мировом сообществе и т.д.

Но переформатированная элита не смогла решить проблему своей легитимности, обострившуюся в условиях всеохватывающего кризиса общества. Ее предшественница, советская элита, за время многолетнего существования сумела выстроить цельную систему ценностей, включающую и социальные гарантии населению, и единую идеологию, и стабильную экономику, и статус мировой державы. Всего этого

были лишены постсоветские элиты, вынужденные искать основания для своей легитимности в новых политических реалиях, ибо ранее применяемые способы оказались исторически исчерпаны.

Как видим, стержнем проблемы демократизации общества в любой стране является, по нашему мнению, изменение деятельности государства в направлении приближения к интересам граждан. Именно эта проблема оказалась в центре нашего внимания в данном исследовании, которая теснейшим образом связана с современным развитием государственности в Украине. Во-первых, потому, что обеспечить функционирование общества, как единого целого, может только государство [1, с. 120]. Если учесть, сложившиеся годами недовольство государством со стороны большинства населения Украины, всё равно надежды на конструктивные социальные изменения возлагаются в первую очередь именно на него [2, с. 64]. Во-вторых, потому что сейчас украинская государственность демонстрирует тенденции приближения своего устройства к интересам граждан.

Здесь мы имеем в виду, прежде всего, предстоящую в стране в ближайшее время политическую реформу о которой заявили новое правительство и новый Президент [3]. Предусмотренное ею усиление влияние парламента одновременно с децентрализацией власти и наделением новых больших полномочий органам власти является, по нашему мнению, важным шагом по приближению государственной власти к интересам народа путем демократизации государственного устройства. Другим важным шагом на этом пути является поиск методов контроля центральных и местных органов власти со стороны гражданского общества.

На наш взгляд, все последующие изменения в законодательстве позволят Украине выйти на новый уровень развития. Так как, во-первых, в условиях реформирования государственного устройства в направлении сближения интересов государства и граждан актуальным является мирный, эволюционный характер этого процесса. Во-вторых, необходимо создать и обеспечить образование, ставящее своей целью обучить различные категории граждан осознавать свои политические интересы, формулировать политические цели и добиваться их осуществления законным путем. В-третьих, актуальной проблемой содержания такого образования является обобщение отечественного исторического опыта для определения «кратчайшего пути» к демократии.

В начале нового для независимой Украины исторического пути улучшений и кардинальных реформ от первого Президента Леонида Кравчука по мнению граждан так и не наблюдалось. Приход Леонида Кучмы вселил надежду на серьёзный промышленный подъём. Создав жесткую вертикаль власти и используя мощнейший админресурс, Л.Кучма выиграл и вторые выборы.

Однако, используя терминологию американского политолога Д. Истона, можно утверждать, что политическая система оказалась неготовой реагировать на многочисленные вызовы, исходящие из внутренней и внешней среды.

Десятилетний период авторитарной стабильности сопровождался массовыми акциями «Украина без Кучмы» и, в конце концов, – привела к появлению первого Майдана.

Пришедший к власти новоизбранный Виктор Ющенко, казалось бы, разрушит тоталитарную систему и примет все меры для улучшения политической ситуации в стране. Однако, в итоге страна получила другую крайность – полную неуправляемость и беспомощность руководства.

Демократический импульс „Оранжевой революции" привёл к качественным изменениям в верхушке власти и в составе властвующей элиты, но не принёс ожидаемых результатов. Впрочем, к последним, тем не менее, можно отнести укрепление политической конкуренции, свободы деятельности СМИ и упрочение гражданских политических ориентаций у жителей большинства регионов Украины.

За три года, прошедшие со времени победы оппозиции на выборах 2004 г., политический режим в Украине проявил значительный иммунитет к изменениям.

Распад „оранжевой коалиции" после выборов 2006г., и формирование коалиции во главе с „Партией регионов", по оценкам международной неправительственной организации Freedom House, продемонстрировал ухудшение показателей демократических изменений в Украине [6]. Следовательно, украинцам пришлось во второй раз после 1991 г. двигаться по кругу, или реализовывать умеренный вариант перехода.

Очевидно, что события в Украине после провала проекта создания демократической коалиции в 2006 г. и формирования правительства из представителей предыдущей власти свидетельствуют о сохранении указанной тенденции, а также и об очередной паузе в процессе демократизации. Общественная поддержка Л. Кравчука, В.Ющенко и их окружения определялась их позиционированием в качестве так называемых борцов за демократию. Однако доверие к ним постепенно падало, идея демократии тускнела: во многом ее скомпрометировала сама элита [4, с. 29].

В Украине в тот период демократические преобразования начинались «сверху» представителями властвующей элиты. Во многом это было обусловлено состоянием самого общества, которое не имело в своем большинстве ценностно нормативной приверженности демократии, а привычка к мобилизационному политическому участию тормозила формирование гражданского общества. Политические интересы основных общественных групп отходили на второй план в условиях резкого снижения уровня жизни и борьбы за элементарное выживание.

Проющенковская элита сосредоточила усилия не на проведении продуманной и последовательной политики реформирования, а, прежде всего, на удовлетворении потребностей самосохранения и роста личного благополучия.

В то же время глобализация мирового пространства усилила внешнее влияние правительственных и неправительственных организаций других стран на все политические трансформации.

В таких сложных условиях и выстраивались новые политические ориентации:

• трансформация политических режимов в сторону демократии;

• формирование гражданского общества как условия устойчивости демократии;

• правовое государство как гарант необратимости этих преобразований.

Вышеперечисленные и названные ориентиры нашли свое отражение в Конституции Украины 1996 г. в качестве программных целей.

В результате институциональных трансформаций, охватывающих, в первую очередь, государство, его институты и политические партии, в Украине

сложилась президентско-парламентская форма правления, закрепилось разделение властей, отдающее приоритет исполнительной власти. Усовершенствование избирательного законодательства позволило проводить парламентские выборы на основе смешанной модели. Партийный дизайн пополнился многообразием партий различной ориентации. Кроме того, для Украины общей была слабость партийных систем и направленность их действий не на интересы гражданского общества, а на обслуживание предпринимательского или административного классов.

Тем не менее, Украина изначально выбрала правильное направление и шла по пути дальнейшей институционализации политической власти, демократизации институций, уменьшения персонального начала в политике, расширения состава субъектов политического пространства и выстраивания системы сдерживания и противовесов. В этом и заключалось содержание проводимой конституционной реформы 2004 года, перекраивающей дизайн политического пространства, а именно:

• переход к парламентско-президентской форме правления уменьшил полномочия президента в пользу других центров власти, что привело к формированию новой системы сдерживания и противовесов;

• пропорциональные выборы с 3% проходным барьером расширили количество политических субъектов, повысили роль политических партий и их влияние на формирование парламентского большинства в правительстве, придали особую значимость партийным лидерам и партийным элитам, усилили конкуренцию между ними;

• оппозиция стала восприниматься как неотъемлемая часть политикума;

• возросла роль СМИ и автономных форм политического участия.

Вместе с тем не был преодолен ценностный раскол в обществе и не решены проблемы цивилизованной национальной идентификации, сказывается отсутствие общегосударственной национальной идеи, учитывающей уникальность поликультурности украинского общества и уровень демократизации.

Новые политические реалии требовали достижения консенсуса, согласования решений между основными участниками политического процесса. Этого сделать не удалось.

В условиях раскола элиты и слабой государственности в ходе политических трансформаций в Украине возрастали нестабильность и риски кризисных ситуаций.

Говоря о динамике развития демократического процесса в Украине, на наш взгляд, уместно было бы проследить, как менялось отношение граждан к происходящему в стране. В течение нескольких лет соответствующие исследования были проведены группой экспертов украинского Центра экономических и политических исследований им. А. Разумкова. Полученные цифры дают возможность увидеть определённые скачки в общественной поддержке действий власти в сфере демократического строительства, что может свидетельствовать о принятии или неприятии населением определённых реформ или вектора социальной политики. Например, если в 2006 году 18% опрошенных граждан Украины считали, что в сфере демократии ситуация в стране изменилась к лучшему, то в 2008 году утвердительно ответили только 2,5%, а почти 52% отметили ухудшение ситуации. Соответственно поменялось и число тех, кто не заметил ни положительных, ни отрицательных изменений с демократией в Украине – с 57% в 2006 их количество упало до 36% в 2008 году [5].

Представленные данные наглядно демонстрируют, как «постреволюционная» демократическая эйфория 2005 года постепенно сменилась разочарованием населения в деятельности власти. Связано это, в первую очередь, с тем, что результаты демократических преобразований не смогли полностью удовлетворить ожидания украинцев. Хотя негативная оценка её деятельности всё же не достигла ещё результатов предыдущих лет. Несмотря на принятые законы и проведённые административные реформы, власть и политики как продолжали так и продолжают оставаться в глазах простых граждан главными виновниками и участниками повсеместной коррупции.

Однако, на наш взгляд, за время правления президентов Л.Кучмы и В.Ющенко произошли следующие изменения:

- поменялась риторика власти (идеологема стабильности сменилась идеологемой проведения реформ);

- изменилось отношение власти к СМИ и улучшилось их положение в Украине;

- предложено ряд инициатив по реформированию структуры органов управления и территориального устройства страны;

- положительные изменения происходили в политической культуре населения большинства регионов Украины, что приблизило её к гражданскому типу;

- политические интриги в окружении президента В.Ющенко вышли на поверхность, что может указывать на большую открытость власти в сравнении с принципами её осуществления времён Л.Кучмы;

- в первый год президенства В. Ющенко происходили позитивные изменения в сотрудничестве государственных и негосударственных учреждений, однако, со временем интерес власти к институтам гражданского общества заметно остыл;

- с 1.01.2006 г. вступили в действие дополнения к Конституции Украины от 8.12.2004 г., которые существенно влияют по сей день на соперничество между исполнительной и законодательной властью в Украине. Однако, неэффективность политической реформы привела к серьёзному институциональному кризису в апреле- июне 2007 г., к сомнительному, в правовом отношении, роспуску парламента и политическому компромиссу, сущностью которого явилось решение ведущих политических «игроков» провести внеочередные парламентские выборы в сентябре 2007г. [4, с. 32].

Серьезными угрозами обществу со стороны власти, на наш взгляд, являются инфляция моральных устоев политического класса, сохранение политической коррупции и непубличность принятия политических решений.

События ноября-декабря 2004 г. были величайшим потрясением для всего украинского общества. Политическая система вышла из кризиса благодаря ненасильственному решению политического конфликта, частичной ротации элит, замене значительного количества представителей исполнительной власти в масштабах всего государства [4, с. 35].

Маятник предпочтений населения в 2010 году качнулся в сторону хозяйственника и крепкого администратора, которым тогда казался Виктор Янукович. Однако ожидания украинского народа не оправдались. Страна

превратилась в «кормушку» президента и его ближайшего окружения, доведшие Украину до предела. К этому привели пересмотр ряда положений Конституции 2004 по переходу республики от парламентско-президентской – исключительно к «президентской». В руках Януковича сосредоточилась огромная власть, что привело к разгулу в стране массовой коррупции, усилению цензуры в СМИ, созданию пропрезидентских финансово-промышленных олигархических групп, расхищению государственных средств в крупных масштабах и т.д.

Всё вместе привело ко второму Майдану, страна оказалась совсем разоренной.

Вывод. Мы считаем, что для поддержки и развития демократии в государствах находящихся в переходной стадии, одним из наиболее важных аспектов является совершенствование демократии – в первую очередь на местном уровне. Это уровень правления – как в больших городах, так и в сельской местности, - где власть находится на наиболее близком к гражданам уровне, где у людей есть возможность напрямую влиять на принятие решений, улучшающих их жизнь. На местном уровне теоретические основы демократии наполняются практическим содержанием, и это придает ощутимый импульс развитию демократических процессов во всем обществе.

Движение Украины к консолидированной демократии будет зависеть от способности политических элит творчески и конструктивно работать, а также от эффективности деятельности Верховной Рады, Президента и нового правительства во внешней и внутренней политике, тесного сотрудничества Украины с Евроатлантическими структурами, степени развития гражданского общества.

Библиографические ссылки

1. Цветков В.В. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства [Текст] : моногр. / В.В. Цветков, В.П. Горбатенко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 248 с.

2. Клепко С.Ф. Громадянська освіта: необхідні утопії [Текст] / С. Ф. Клепко // Наукові записки На УКМА. Політичні науки. – 2002. – Т. 20. – С. 64–69.

3. Про внесення змін до Конституції України. Закон України від 8 грудня 2004 року №2222-IV [Текст] // Офіційний вісник України. – 2004 – М49. – С. 21–27.

4. Мациевский Ю. Трансформации политического режима в Украине после «Оранжевой революции» [Текст] / Ю. Мациевский // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. Научный журнал. – Том 4. – № 4. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. – С.18–41.

5. Соціологічне опитування. Яким чином протягом минулого року змінилося становище в Україні в сфері демократії? (2006-2008) [Электронный ресурс] // УЦЕПД ім. Разумкова. – Режим доступа : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=182 – Заголовок з екрану

6. См. Nations in Tranzit 2007. Democratization in East Central Europe and Eurazia [Text] / ed. A. Motyl, A. Schnetzer. – N.Y. : Rownan & Littlefield Publishers, Inc., 2007.

Цурканова І.А. Демократичний політичний процес як чинник структурних змін у системі виконавчої влади в сучасній Україні.

Проаналізовано основні етапи політичного процесу, визначені слабкі сторони стану демократизації до і після «помаранчевої революції» у сучасній Україні, а також характер трансформацій влади.

Ключові слова: демократизація, політична система, влада.

Tsurkanova I. Democratic political process as a factor of structural changes in the executive branch in modern Ukraine.

Analyzed the main stages of the political process, identified weaknesses democratization state before and after the «orange revolution» in Ukraine today, and the nature of power transformations.

Key words: democratization of the political system, power.

Надійшла до редколегії: 26.04.14 р.

УДК 327

Г. В. Щолокова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ ДИСКУРС: ОСНОВНІ РИСИ

Вивчено поняття «глобалізаційний дискурс» як впорядкована сукупність сенсів, тлумачень, інтерпретацій, які визначають зміст глобалізації. Визначаються специфічні характеристики цього дискурсу – дуалістичний характер та ціннісна навантаженість. Окрему увагу приділено розгляду того, яким чином глобалізаційний дискурс осмислюється в рамках політичної дискурсології як субдисципліни, у якій використовуються, зокрема, методи когнітивної лінгвістики. В якості одного з основних при вивченні глобалізаційного дискурсу визначається когнітивно-дискурсивний підхід, при застосуванні якого актуалізується необхідність аналізу концептів. Вивчено ключові бінарні концепти, що функціонують в рамках глобалізаційного дискурсу, – «глобальне/локальне» та «об'єктивне/ суб'єктивне». Розглядаються типи даного дискурсу – «оптимістичний», «скептичний», «нейтральний».

Ключові слова: глобалізація, дискурс, глобалізаційний дискурс, концепт, когнітивно-дискурсивний підхід.

Постановка проблеми. Поняття «дискурс» все частіше використовується у науковій літературі. При цьому воно має цілий ряд різноманітних інтерпретацій. Можливо назвати ще одну тенденцію – застосування дискурсивного підходу до вивчення широкого спектру феноменів. Всі названі чинники обумовлюють необхідність обґрунтування доцільності звернення до цього підходу у тому чи іншому випадку при акцентуванні уваги, власне, на тому, що під ним розуміється.

При вивченні іншого поняття – «глобалізація» – актуалізуються подібні проблеми теоретико-методологічного характеру. Але при цьому застосування дискурсивного підходу до аналізу його сутності видається доречним. Це можливо пояснити наступним чином. По-перше, розгляд глобалізації як певного дискурсу із властивими йому характеристиками дозволяє аналізувати як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники його розвитку. По-друге, використання цього підходу сприяє розширенню теоретико-методологічної бази дослідження даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цілому треба звернути увагу на відсутність усталеної політологічної традиції вивчення світу політичного крізь його дискурсивні прояви. Така субдисципліна, як політична дискурсологія, є одним з перспективних напрямків досліджень. Відповідно, вивчення сутності глобалізаційного дискурсу, або дискурсу глобалізації (ці терміни в даному випадку використовуються в якості

синонімічних), можливо розглядати як певний крок у цьому напрямі.

Науковці вивчають ті чи інші аспекти глобалізації, частково акцентуючи увагу на дискурсивних її проявах [5; 8; 12; 13]. Одне з небагатьох досліджень, в якому аналізується безпосередньо глобалізаційний дискурс, – робота В. Крисова [6]. Водночас наявний великий пласт лінгвістичних досліджень, присвячених вивченню глобалізації як специфічного дискурсу. Зокрема, йдеться про праці Л. Сарафінчан [9] та Т.Скребцової [10].

Мета дослідження. Можливо констатувати, що аналізована у даній роботі проблематика не є розробленою у достатній мірі. При наявності різних за своїм характером досліджень, в рамках яких аналізуються окремі дискурсивні прояви глобалізації, у науковій літературі майже відсутні комплексні політологічні дослідження глобалізації як певного дискурсу із притаманними йому специфічними характеристиками. Виходячи з цього, метою даної роботи виступає вивчення сутності глобалізаційного дискурсу шляхом визначення його основних рис.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все треба акцентувати увагу на тому, що поняття «глобалізація» та «глобалізаційний дискурс» не є тотожними за своїм змістом. Якщо спробувати схематично позначити їх співвідношення, то дискурс глобалізації можливо охарактеризувати як впорядковану сукупність сенсів, тлумачень, інтерпретацій, які визначають зміст глобалізації. При цьому доцільним буде наголосити на тому, що йдеться про текст (у широкому розумінні слова) як форму їх репрезентації. Взагалі, найбільш схематичним та водночас повним видається визначення дискурсу як тексту, що «занурений» у певний контекст.

В. Крисов зазначає: «Поглиблення розуміння глобалізації можливе тільки при звуженні поняття. Звуження, уточнення поняття глобалізації бачиться тільки в розвитку глобалізаційного дискурсу». Водночас дослідник вказує на такий важливий аспект: «При цьому об'єктом вивчення стає не глобалізація, а структура та динаміка відповідних дискурсивних практик». У даному випадку релевантними є методи лінгвістики та когнітології [6, с. 53 – 54].

Г. Терборн говорить про п'ять типів дискурсів, в рамках яких використовується поняття глобалізації, – економічний, соціально-політичний, соціально-критичний, культурологічний, екологічний. У кожному з них увага акцентується на певних, конкретних питаннях. Зміст економічного дискурсу має відношення до «… нових патернів торгівлі, виробництва та підприємництва». Другий – соціально-політичний – обертається навколо ідеї зменшення значущості національних держав, тоді як в рамках соціально-критичного (протестного) дискурсу глобалізація розглядається як «… ворог соціальної справедливості та культурних цінностей». Два останні дискурси – більш спеціалізовані, проте не менш впливові – культурологічний («… глобалізація розглядається як ряд культурних потоків, зіткнень різних культур та культурна гібридизація») та екологічний, в основі якого – ідея глобальної відповідальності за стан навколишнього середовища [12, с. 31].

Вивчення глобалізації як одного з найголовніших трендів сучасного розвитку світу стикається із проблемою надвеликої кількості її визначень та можливих контекстів їх застосування. При цьому, звичайно, є тлумачення, більш розповсюджені, ніж інші. Так, напевно, найбільш часто поняття глобалізації вживають поряд із таким терміном, як неолібералізм, відповідно, слід підкреслити, що на сьогодні домінуючим є неоліберальний дискурс глобалізації [13].

При цьому необхідно вказати й на існування дискурса, протилежного глобалізаційному. За О.Ф. Русаковою та А.Е. Спасським, результатом процесу глобалізації виступає виокремлення нових ідеологічних дискурсів – неолібералізм та антиглобалізм, спільною рисою яких визначається канал їх поширення та підтримання – система масових комунікацій [8, с. 136].

Виходячи з вищенаведеного, можливо вказати на таку особливість глобалізаційного дискурсу, як його ціннісна навантаженість, що, власне, й дозволяє розглядати його в контексті вже дискурсу ідеологій.

Більшість процесів, що відносяться до світу політичного, оцінюється з різних ідеологічних ракурсів, що, власне, є специфікою осмислення цієї сфери буття людини, проте у випадку із інтерпретацією досліджуваного нами явища ця риса набуває особливої значимості, зважаючи на що, можемо говорити про три типи глобалізаційного дискурсу: «оптимістичний», «скептичний» та «нейтральний».

При застосуванні когнітивно-дискурсивної парадигми до аналізу глобалізації особливу увагу, на нашу думку, слід приділити вивченню, по-перше, концептів та, по-друге, метафор.

Можливо констатувати, що поняття концепту є одним з основних саме у когнітивній лінгвістиці. Поступово воно розповсюджується й в інших галузях наукових знань. Видається, це обумовлено тим, що саме дане поняття дозволяє найбільш ємко, повно визначити певний феномен. Йдеться про те, що використання у дослідженні поняття «концепт» вказує на прагнення осмислити певне явище, з одного боку, системно, але при цьому й, певною мірою, узагальнено, схематично – шляхом акцентування уваги лише на визначальних його характеристиках. Вказаний підхід можливо визначити в якості «широкого» (він використовується у даній роботі), тоді як «вузький» підхід передбачає тлумачення поняття концепту суто в категоріях когнітивної лінгвістики.

Якщо розглядати процес пізнання в категоріях когнітивної лінгвістики, то він є безпосередньо пов'язаним із концептами, адже власне їх породження та трансформація складає зміст цього процесу. Концепти, виступаючи в якості компонентів нашої свідомості, кодуються у мові, що робить можливим їх вивчення [7, с. 42].

Отже, когнітивно-дискурсивну парадигму дослідження в даному випадку доцільним буде застосувати наступним чином: (1) проаналізувати глобалізацію як один з концептів, що функціонує в межах того чи іншого дискурсу та (2) розглянути концепти, іманентні глобалізаційному дискурсу.

Слідуючи теорії Ю.С. Степанова, А.А. Бубніхін говорить про двошарову структуру концепту «глобалізація»: основна ознака глобалізації – територіальна та додаткова – всі сфери діяльності людства. При цьому під глобалізацією розуміється: «… ідентичні сфери діяльності на території всієї земної кулі, сукупність яких забезпечує уніфікацію й на цій основі – прогресивний розвиток соціуму» [1, с. 10].

Значна увага у когнітивній лінгвістиці приділяється дослідженню того, яким чином певний концепт вербалізується (виражається мовними засобами) у тому чи іншому дискурсі. Наприклад, Л. Сарафінчан дослідила, яким чином відбувається вербалізація концепту «political globalization» у сучасному

англомовному політичному дискурсі. Вона пропонує визначити «Globalization» (з огляду на його місце в картині світу) в якості «макроконцепту», який поділяється на ряд «мікроконцептів»: «Economic globalization», «Political globalization», «Cultural values and institutions», «Globalization of communication», серед яких найяскравіше представленим у політичному дискурсі є другий серед вказаних [9, с. 107].

При цьому треба звернути увагу на ще один аспект. Найпопулярнішим, вже навіть традиційним аргументом на користь наявності взаємозв'язку мови та знання (яке існує у формі концептів) є доведений науковцями вплив тієї чи іншої національної мови на світогляд, менталітет людини або нації. Виходячи з цього постулату, можливо констатувати, що глобалізація має свою власну «національну» (можливо, «постнаціональну») мову – англійську.

Так, С.А. Верхоломов зазначає, що західні дослідники вивчили процес розповсюдження англійської мови з точки зору його впливу на становлення цілісної концепції глобалізації. «Використання англо-американських термінів, ринкових теорій та вчень про права людини іншими народами приводить до формування у них відповідного світогляду. Шляхом цього відбувається залучення до глобалізації» [3].

Отже, вище було розглянуто концепт «глобалізація», тепер переходимо безпосереднього до аналізу концептів дискурсу глобалізації. На нашу думку, можливо говорити про дві пари концептів (в когнітивній лінгвістиці говорять про бінарність у структуруванні концептів), які є ключовими для глобалізаційного дискурсу: «глобальне/локальне» та «об'єктивне/суб'єктивне».

Так, часто глобалізація вивчається разом з іншими процесами – інтернаціоналізацією, транснаціоналізацією, регіоналізацією тощо. Особливу увагу треба звернути на останній із вказаних процесів, адже саме на прикладі його аналізу можливо розглянути проблему співставлення таких категорій, як глобальне та локальне.

Якщо узагальнити наявні тлумачення проблеми співвідношення двох, на нашу думку, ключових тенденцій розвитку сучасного світового політичного процесу, то слід говорити про два підходи: (1) глобалізації та регіоналізації притаманна одна логіка – поступової інтеграції, якій немає альтернативи, насамперед мова йде про економічну сферу (хоча, підкреслимо, що наявні різні варіанти інтерпретації окремих аспектів, наприклад: який з цих двох процесів передує іншому); (2) глобалізація та регіоналізація є протилежними за своїм змістом процесами.

Співвідношення глобалізації та регіоналізації досить часто вивчається на прикладі процесу європейської інтеграції. Значна кількість дослідників вважає, що наявна єдина логіка функціонування цих процесів: європейська інтеграція – розвиток глобалізації на регіональному рівні. Зважаючи на те, що глобалізація є насамперед економічним за своєю природою феноменом, особливої актуальності та важливості набуває вивчення європейської економічної інтеграції в умовах глобалізації.

Водночас слід підкреслити, що досить часто тлумачення європейської регіональної інтеграції як способу «захисту» від глобалізації пов'язано насамперед з ціннісним виміром обох цих процесів, що знаходить своє вираження в том числі у проблемі формування європейської ідентичності.

Ключовим аспектом в даному випадку, на нашу думку, виступає пошук оптимального або хоча б мінімально можливого балансу між ними, ідея якого може бути в основі «нейтрального» глобалізаційного дискурсу. Відповідно, у межах «скептичного» дискурсу глобалізація розглядається у протиставленні регіоналізації, а остання наділяється позитивними конотаціями. Тоді як «оптимістичний» дискурс тлумачить регіоналізацію та глобалізацію як споріднені процеси.

Л.А. Коробейнікова говорить про два підходи до аналізу глобалізації, пропонуючи в якості критерію їх виокремлення гомогенний або фрагментарний характер цього процесу: універсалізм та мультикультуралізм. Ці два підходи є протилежними за своїм характером: у першому випадку йдеться про прагнення уніфікації, у другому – багатоманітності [5, с.155]

Бінарний концепт «глобальне/локальне» може тлумачитися по-різному. Наприклад, в межах «скептичного» глобалізаційного дискурсу йдеться лише про односторонній, незворотний вплив: глобальне домінує над локальним, аж до повного зникнення останнього.

В рамках «оптимістичного» та «нейтрального» дискурсів глобалізації це співвідношення тлумачиться по-іншому. Мова ведеться про можливість розгляду глобалізації в контексті тенденції децентралізації, «… в ході якої регіональні та локальні спільності укріплюються у відповідних національних контекстах». Глобальне та локальне можуть бути розглянуті у єдиному ракурсі, коли локальне виступає одним з аспектів глобального, а останнє, в свою чергу, модифікується в рамках певного регіону, місцевості, тобто під впливом локального (відомий вислів «мислити глобально – діяти локально» є наочним прикладом цього). Відповідно, можливо констатувати не істинність, а удаваність протиріччя глобального та локального, підтвердження чого знаходить свій прояв у такому понятті, як «глокалізація» [2, с. 8]. Виникають такі феномени, як «локалізований глобалізм» та «глобалізований локалізм», тоді як глобалізація являє собою результат їх взаємодії, взаємовпливу. Поняття глокалізації вказує на «…перспективу глибокого синтезу, перманентного зустрічного діалектичного руху «локального» та «глобального»» [11, с. 30 – 31].

Окремий великий напрям сучасних досліджень – теорія концептуальної метафори, розроблена Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, згідно якої «… мовні метафори є не більш ніж зовнішня маніфестація так званих концептуальних метафор, що глибоко вкорінені у свідомості людини та організують її сприйняття, мислення та діяльність» [10]. Т. Скребцова вивчає глобалізацію крізь призму цієї теорії. Важливо, що результати такого дослідження дозволяють актуалізувати вивчення ще одного з ключових концептів глобалізаційного дискурсу, який також є бінарним – «об'єктивне/суб'єктивне».

Наявні погляди на процес глобалізації (в даному випадку йдеться про так звані «наївні», тобто притаманні масовій свідомості, картини глобалізації) можливо поділити на дві великі групи: глобалізація як об'єктивний або як суб'єктивний процес. Вибір однієї з цих двох позицій обумовлює багато інших аспектів сприйняття глобалізації. Також важливим чинником є наявність емоційної оцінки при сприйнятті цього процесу.

Отже, в рамках першого підходу, де глобалізація тлумачиться як природний процес, домінують метафори персоніфікації, метафори природного світу (порівняння із природними явищами – погода, дощ тощо, «нерозумно ображатися на погоду»), в тому числі метафори, що уподібнюють глобалізацію реально існуючим або

казковим тваринам, – «хижий птах, що закриває обрій», «чудо-юдо»; наявні й приклади концептуальної метафори «глобалізація – це рослина».

Якщо мова йде про другий підхід, в рамках якого глобалізація – це процес, що має своїх суб'єктів, а, значить, і об'єктів, то використовуються метафори будівництва («архітектори глобалізації»). Також даний процес порівнюється із грою («гра в одні ворота»), спортом («нерівна гонка»), театром («діючі особи», «маска») тощо [10].

До, певною мірою, подібних висновків приходять дослідники, які аналізують міфологізацію глобалізаційного дискурсу. Так, дві міфологеми репрезентують амбівалентний характер феномену, що досліджується: (1) глобалізація як безальтернативний варіант подальшого розвитку людства; (2) глобалізація як загроза ідентичності – національній або людства в цілому [4, с. 130].

Виходячи з вищевикладеного, можна сформулювати наступний висновок: інтерпретація глобалізації як нового, якісно відмінного від інших, процесу є притаманною «оптимістичному» та «нейтральному» типам глобалізаційного дискурсу, тоді як її зведення до чергового етапу процесу, що вже давно триває, варто розглядати в контексті спроб нівелювати її значення, а, отже, йдеться про «скептичний» тип дискурсу.

Висновки. Підводячи підсумки, перш за все варто вказати на те, що вивчення глобалізаційного дискурсу – відносно новий та, без сумніву, перспективний напрям політологічних досліджень. Застосування такого підходу дає можливість поглянути на глобалізацію як на явище, котре можливо вивчати через його дискурсивні прояви. Таким чином, треба вказати на те, що політична дискурсологія в цілому та когнітивно-дискурсивна парадигма дослідження зокрема поступово будуть отримувати все більше методологічне значення. Глобалізаційний дискурс можливо визначити як впорядковану сукупність сенсів, тлумачень, інтерпретацій, які визначають зміст глобалізації.

При застосуванні когнітивно-дискурсивного підходу вельми важливе значення має звернення до вивчення концептів. Сама глобалізація часто виступає в якості концепту в тих чи інших дискурсах. При цьому цікавим предметом дослідження може стати процес вербалізації цього концепту у рамках, наприклад, політичного дискурсу. У той же час, якщо ми говоримо про дискурс глобалізації, то в його межах функціонують свої власні концепти. На нашу думку, ключовими в даному випадку виступають бінарні концепти – «глобальне/локальне» та «об'єктивне/суб'єктивне». Зважаючи на це, варто наголосити на дуалістичному характері глобалізаційного дискурсу.

На нашу думку, можливо говорити про, зокрема, наступні типи глобалізаційного дискурсу: «оптимістичний», «скептичний» та «нейтральний». Названа класифікацій чітко вказує на таку особливість глобалізаційного дискурсу, як його ціннісна навантаженість.

Бібліографічні посилання

1. Бубнихин А.А. Глобализация в текстах культуры: утопия – антиутопия – научная фантастика [Текст] : автореф. дисс. … канд. культурологии: 24.00.01 / А.А. Бубнихин ; Вят. гос. гуманитар. ун-т. – Киров, 2013. – 17 с.

2.Бусыгина И.М. Общественно-политический лексикон [Текст] / И.М. Бусыгина, А.А. Захаров ; Институт международных исследований – М. : МГИМО – Университет, 2009. – 276 с.

3.Верхоломов С.А. Глобализация: герменевтический экскурс [Електронний ресурс] / С.А. Верхоломов // Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 8. – Режим доступу: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/8/fil%D0%BEs%D0%BEfiy%D0%B0/verkholomov.pdf – Заголовок з екрану

4. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації [Текст] : моногр. / М.А. Козловець – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.

5. Коробейникова Л.А. Глобализация: концептуальные изменения дискурса [Текст] / Л.А. Коробейникова // Вестн. Томского гос. ун-та : Философия. Социология. Политология. – 2008. – № 2(3). – С. 154 – 164.

6. Крысов В. К вопросу о глобализационном дискурсе [Текст] / В. Крысов // Современный дискурс-анализ : Электронный журнал. – 2010. – Выпуск 2, том 1. – С. 53–56.

7. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие [Текст] / В.А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.

8. Русакова О.Ф. Дискурс как властный ресурс [Текст] / О.Ф. Русакова, А.Е. Спасский // Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия «Дискурсология») – Екатеринбург : Издательский Дом «Дискурс-Пи», 2006. – С. 128–140.

9. Сарафінчан Л. Особливості вербалізації концепту «political globalization» у політичному дискурсі [Електронний ресурс] / Л. Сарафінчан. – Режим доступу: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2011_3/Liubov_Sarafinchan.pdf – Заголовок з екрану

10. Скребцова Т. Наивные картины глобализации: взгляд лингвиста [Електронний ресурс] / Т. Скребцова. – Режим доступу : http – Заголовок з екрану

11. Спиридонова В.И. Глобализация и национальное государство [Текст] / В.И. Спиридонова // Судьба государства в эпоху глобализации. – М.: ИФ РАН, 2005. – С. 5 – 47.

12. Терборн Г. Глобализация и неравенство: проблемы концептуализации и объяснения [Текст] / Г. Тернборн // Социологическое обозрение. – 2005. – Том 4. – № 1. – С. 31 – 62.

13. Фишман Л.Г. Дискурс политического Постмодерна [Текст] / Л.Г. Фишман // Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия «Дискурсология») – Екатеринбург : Изд. Дом «Дискурс-Пи», 2006. – С. 87 – 94.

Щелокова А.В. Глобализационный дискурс: основные черты.

Изучается понятие «глобализационный дискурс» как упорядоченная совокупность смыслов, трактовок, интерпретаций, которые определяют содержание глобализации. Определяются специфические характеристики этого типа дискурса – дуалистический характер и ценностная нагруженность. Отдельное внимание уделяется рассмотрению того, каким образом глобализационный дискурс осмысливается в рамках политической дискурсологии как субдисциплины, в которой используются, в частности, методы когнитивной лингвистики. В качестве одного из основных при изучении глобализационного дискурса определяется когнитивно-дискурсивный подход, при применении которого актуализируется необходимость анализа концептов. Изучаются ключевые бинарные концепты, которые функционируют в рамках глобализационного дискурса, – «глобальное/локальное» и «объективное/субъективное». Рассматриваются типы данного дискурса – «оптимистический», «скептический», «нейтральный».

Ключевые слова: глобализация, дискурс, глобализационный дискурс, концепт, когнитивно-дискурсивный подход.

Shcholokova H. Globalization discourse: main features.

The concept 'globalization discourse' is scrutinized as an ordered set of meanings, interpretations, explanations that define the essence of globalization. Such specific characteristics of this discourse as the dualistic nature and the value-laden character are determined. Special attention is paid to examination of the way of globalization discourse understanding in the frameworks of political discoursology as a subdiscipline in

which in particular the methods of cognitive linguistics are used. The cognitive-discursive approach is defined as one of the main in the study of globalization, the application of which actualizes a need of the concepts' analysis. Such key binary concepts as 'global/local' and 'objective/subjective' that operate within globalization discourse are studied. Such types of this discourse as 'optimistic', 'skeptical' and 'neutral' are examined.

Key words: globalization, discourse, globalization discourse, a concept, the cognitive-discursive approach.

Надійшла до редколегії: 02.07.14 р.

УДК 352:316

В. О. Ханстантинов
Миколаївський національний аграрний університет

НАЛЕЖНЕ ВРЯДУВАННЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Проаналізовано об'єктивну потребу в належному врядуванні. Охарактеризовано його риси та принципи. Висвітлено можливості для формування культури толерантності, які з'являються у зв'язку із запровадженням належного врядування. Окреслено основні кроки, необхідні для розвитку культури толерантності в сучасній Україні.

Ключові слова: врядування, належне врядування, толерантність, громадянське суспільство

Глибока криза 2013-2014 рр. в житті української держави ще раз нагадала про актуальність культури толерантності – мистецтва співжиття у мирі представників різних соціополітичних, етномовних, релігійно-церковних, демографічних, регіональних, інших спільностей. Сьогодні з усією гостротою постало питання, на яких оптимальних засадах слід у розбурканому політичною войовничістю суспільстві формувати затребувану самим життям культуру толерантності.

З урахуванням євроінтеграційного курсу України ці засади мають віддзеркалювати сучасні демократичні норми, цінності та процедури, у відповідності до яких існують та з орієнтацією на які розвиваються європейські держави. Прикметною ознакою їх є зв'язок з політико-управлінською практикою належного врядування. Вона досліджується у працях таких вчених, як Т. Безверхнюк, О. Бейко, Є. Бистрицький, І. Грищенко, І. Грицяк, А. Колодій, В. Мартиненко, В. Стрельцов, Б. Шевчук та інших, які з урахуванням напрацювань ООН, ряду авторитетних світових та європейських організацій в цілому розкривають сутність належного врядування, його принципи та риси. Однак, з нашого погляду, поза уваги залишається роль належного врядування як сприятливої умови для формування культури толерантності.

Метою даної статі є спроба заповнити цю прогалину. Для цього поставлено такі дослідницькі завдання: проаналізувати сутність концепції належного врядування, окреслити ті можливості у формуванні культури толерантності, які утворюються в процесі і завдяки практикам належного врядування, і визначити першочергові, затребувані поточною ситуацією кроки щодо їх запровадження та розгортання властивого їм потенціалу примирення.

Належне врядування як процес прийняття та реалізації управлінських рішень безпосередньо випливає з самої природи зрілого демократичного суспільства, особливостей його побудови та функціонування всіх його інституцій. Потреба у належному врядуванні є об'єктивною і зумовлюється вона тим, що успішний розвиток суспільства на сучасному етапі неможливо забезпечити силами виключно держави та зусиллями (інтелектуально-розумовими, креативно-конструктивними, соціально-кадровими, іншими) лише з боку державної бюрократії. Долучення громадянського суспільства до співпраці з державою на паритетних засадах постає як життєва необхідність і одночасно як засіб відтворення легітимності влади, через що вона буде діяти більш відкрито, цілеспрямовано і результативно.

Рисами належного врядування називають участь, верховенство права, прозорість, відповідальність, орієнтацію на консенсус, справедливість. До ключових принципів побудованого в рамках цієї концепції державного управління відносять передбачуваність, децентралізацію, субсидіарність [8]. Такі принципи включають етичну поведінку всіх основних гравців у суспільстві, вироблення, визнання та дотримання ними певних стандартів у публічній сфері, а також проведення прозорої політики, підконтрольність і підзвітність органів влади перед суспільством.

На думку А. Колодій, належне врядування є підвидом концепції врядування та репрезентовано воно у виглядів приписів з боку ООН, Світового банку, поважних європейських установ діяти демократично, справедливо, прозоро, у межах і на основі закону. Належне врядування стосується перехідних, посттоталітарних, посткомуністичних країн з неусталеними демократичними правилами, в тому числі, й України [6].

Дана концепція декларує особливу прихильність до таких якостей системи державного управління як довіра, підзвітність, відповідальність і покликана забезпечити етичне та практичне обґрунтування більш діалогічного та демократичного стилю державного управління. В його основі лежить мережевий, а не ієрархічний спосіб побудови та функціонування органів влади. Держава діє як координатор та регулятор «плюралістичних взаємодій», як «довірена інституція», що виражає суспільні інтереси. Вона здійснює свої функції в контексті пошуку рівноваги та оптимуму між державними і приватними інтересами, потребами та устремліннями різних секторів, груп і спільнот. Мета такої державної політики – зміцнення суспільної довіри до органів влади, стимулювання та координація співробітництва між несхожими суспільними силами, поширення розуміння ролі участі громадян у справедливому вирішенні злободенних проблем. Відносини вибудовуються на правилах чесності і взаємності, що забезпечує взаємозбагачення і взаємопосилення держави і інституцій громадянського суспільства. Це є управління через взаємодію, де особливої ваги набувають горизонтальні зв'язки, партнерство, комунікація, координація.

Вважаємо, що саме принципи належного врядування та орієнтація на його цінності найбільшою мірою відповідає специфічним потребам тієї ситуації, що склалась в Україні. Її характеризують низька інституціональна спроможність громадян впливати на політичний процес,

постійні суперечки та конфлікти між представниками політичної еліти, корумпованість владної верхівки, розчарування в основних принципах демократії, значний рівень соціальної та політичної напруги, яка зумовлена непослідовністю та безсистемністю економічних та політичних реформ, великий розрив між політичною духовністю, забезпеченою історико-культурними здобутками, і політичною реальністю [2, с. 4 - 5]. Як ніколи раніше наразі затребуваний сприятливий клімат для широкого суспільного діалогу та запровадження консенсусно-конвенціональних стратегій у практику державного і політичного життя, коли на меті стоять завдання досягти взаємної поваги та примирення в ім'я цілісності держави й успішності вітчизняного соціуму.

Кращому розумінню цього положення допоможе осмислення питання : Чи можливо за теперішніх обставин покладатися виключно на державу, коли йдеться про зміцнення свобод, демократії, інституту прав людини як фундаменту толерантності? З нашого погляду, ні, адже їх реальне забезпечення і повсюдне функціонування потребує участі (активної, постійної, специфічної за своїми формами і способами) з боку громадянського суспільства. Все те в сфері безпосереднього буття людини та її духу, що підлягає зміні, тільки зусиллями з боку держави і влади не забезпечити. Само-визначення людини передбачає також її власні спромоги та впливи на неї соціального оточення.

Крім того, держава не здатна моніторити дотримання норм і цінностей культури толерантності в щоденних численних трансакційних практиках на всіх ділянках соціуму. І, нарешті, держава не повинна охоплювати весь простір соціальних комунікацій, вона за визначенням не є механізмом або агентом задоволення всіх потреб та прагнень людини.

Саме за межами безпосереднього втручання держави в життя індивіда й відкривається простір само-визначення та само-діяльності його духу, що традиційно вважається громадянським суспільством. Основою його, відмічав І. Кант, є свобода члена суспільства як людини, рівність його з іншими як підданого, а також самостійність члена суспільства як громадянина [5, с. 121]. Структурно громадянське суспільство являє собою сукупність індивідів і відносин між ними, асоціацій і сфер їхньої легітимізованої діяльності, що по суті виступають інституційно оформленими майданчиками, які виконують об'єктивні функції соціалізації та самореалізації індивіда. З цього випливає, що саме у безлічі повсякденних справ, у взаєминах з іншими під час реалізації різноманітних потреб індивід нагромаджує відповідний досвід конвенціонального соціального співіснування.

У межах структур громадянського суспільства формується громадська доброчесність і громадянська позиція, що знаходить свій вираз через особливості взаємодій індивідів з інститутами громадянського суспільства. Багатоманітність складу і форм діяльності громадянського суспільства сприяє освоєнню плюралістичного типу самоідентифікації особистості, який передбачає вільний, творчий, відкритий особистісний пошук і вибір, зміну принципу взаємодії між групами з протиставлення за ознакою «ми» – «вони» на співіснування і співробітництво [4, с. 305]. Плюралізм, виступаючи в ролі своєрідного агента соціалізації, забезпечує більш широку амплітуду соціальних взаємодій і надає більше шансів кожному для самоздійснення в них. А толерантність, таким чином, виступає як природний, виправданий і затребуваний принцип побудови алгоритму суспільних взаємодій.

В процесі їх індивід набуває і застосовує різні види ідентичностей, що спонукає його до формування в себе якостей соціальної (колективної) солідарності за допомогою «універсальних термінів» [1]. В якості подібних «універсальних термінів», що виконують функцію солідаритету, є ті, в яких відображаються якісні позначення соціуму, спільноти, належність до яких суб'єктивно сприймається індивідом як сутнісна основа його самоідентифікації. Такими універсальними консолідуючими поняттями для українського як виразно гетерогенного суспільства з наявними в ньому конфліктуючими інтересами є свобода і права людини. Лише реальне послуговування ними здатне розвинути відчуття значущості індивідуальної політичної участі, думки та терпимості до чужих поглядів, що випливає з впевненості у власній правовій захищеності і що тому постає як раціонально-легітимне обґрунтування громадянської позиції, яка й породжує довіру до існуючих політичних інститутів.

Це здатне консолідувати множину різних індивідів у небайдужу до загальних справ, поєднану впізнаваними рисами громадянськості спільноту, члени якої дорожитимуть своєю належністю до неї. Однією з ознак такої належності як раз і є визнання за кожним права на самобутність і маніфестацію своєї інакшості (політичної, світоглядної, культурної, мовної тощо) та очікування прояву поваги до неї з боку співгромадян як цивілізованої реакції на неї.

Підкреслимо, що свобода і права людини для розвитку культури толерантності повинні мати пріоритет порівняно з гаслом «загального блага» у будь-яких його формах – «національної ідеї», «стратегічної мети», «світлого майбутнього», «європейського вибору» тощо. Тому держава не повинна вимагати від кожної людини сповідувати якусь одну версію блага, оскільки прерогатива вибору належить виключно їй самій. Для концептуалізації цього запропоновано поняття м'якого релятивізму – терпимість з боку влади і держави до уявлень кожного індивіда про благо.

З огляду на формування культури толерантності слід забезпечити таку упорядкованість соціальної системи, в якій, як писав Дж. Роулз, соціальна кооперація між акторами, попри те, що вони дотримуються різних концепцій блага, уможливлюється завдяки тому, що закони є чинними, а політичний процес – відкритий для участі в ньому кожного громадянина на засадах справедливості [7, с. 230]. Тому політика держави при цьому має виступати головним чином не як безпосереднє керівництво або «надання послуг», пільг чи пряме встановлення обмежень, оскільки такий тип управління через централізацію відповідних зусиль лише в руках самої держави істотно зменшує сукупний соціалізаційно-виховний вплив на окремого індивіда.

Пропонуючи якісь гасла, програми, ідеологеми, влада має шукати підтримку своїх ініціатив через співпрацю з інститутами громадянського суспільства, а не директивним шляхом нав'язувати їх населенню. Для функціонерів політико-владних структур, для державних службовців взаємодія з громадськими об'єднаннями стає школою толерантності, адже на засадах діалогу і в процесі переговорів з усіма зацікавленими силами, в тому числі і в першу чергу з серйозними опонентами влади, конституюється в умовах сучасної демократії остаточне рішення, що максимально враховує палітру несхожих,

навіть суперечливих потреб і очікувань всіх складових населення.

Формування толерантності як соціальної якості акторів, задіяних в системі належного врядування, відбувається в контексті універсального взаємозв'язку особистості й суспільства, що розгортається за формулою: пошук особистості – пропозиції суспільства – вибір особистістю із запропонованого суспільством для реалізації своїх практик – вплив особистості на суспільні структури і особливості функціонування суспільних інститутів.

Належне врядування сприяє зміцненню демократичних, правових, соціальних засад державності, дотриманню в політичному житті норм народовладдя, свободи, людської гідності, створенню умов для особистості реалізувати її права та свободи, життєві потреби та специфічні інтереси відповідно до правових норм і у способи, що не суперечать їм, а, навпаки, що ініціюються та реалізуються за прямою участю громадян.

Варто пам'ятати, що особистість як носій соціальних якостей і відношень розпочинається тоді, коли нею засвоюється структура соціального середовища, що у такий спосіб стає частиною структури її самої. Тому й толерантність як соціальна якість тим більшою мірою стає притаманною, чим більш усталеними, виразними і послідовними виявляються втіленими в суспільних інституціях цінності та норми народовладдя, консенсусу, практики погодження управлінських рішень з громадськістю.

З огляду на зазначене, вважаємо, що у контексті запровадження належного врядування слід реформувати порядок утворення регіональних і місцевих органів влади, забезпечивши при цьому їх виборність і реальну підзвітність перед населенням, прозорість їх діяльності, необхідність координувати заходи з інститутами громадянського суспільства, в тому числі, з тими структурами, які представляють групові, секторні, корпоративні інтереси. Для цього потрібна децентралізація публічної влади і побудова її за принципом субсидіарності, що дозволить місцевому самоврядуванню у безпосередній взаємодії з громадськими організаціями та об'єднаннями більш предметно задовольняти специфічні потреби, володіючи при цьому необхідними повноваженнями, фінансовими ресурсами і спиратись при цьому на підтримку цілком конкретних територіальних громад.

Як пише М. Головатий «делегування значної частини повноважень громадського життя народу, більшості, – то не формальна засада розбудови демократії, але вкрай необхідна функція держави» [3, с. 32]. Тому важливо закріпити на законодавчому рівні такий порядок, за якого свою провідну роль відіграватимуть попередні громадські слухання з тих чи інших питань з подальшим ухваленням на основі узагальнених думок і побажань управлінських рішень, проведення місцевих і регіональних референдумів зі спірних питань, визначення на них шляхом попереднього погодження з представниками меншин офіційного статусу регіональних мов, релігійно-церковних свят, святкувань історичних подій і вшанування героїв минулого, інших питань, що стосуються гуманітарної сфери.

Отже, формування культури толерантності в контексті належного врядування сприятиме переорієнтації між суспільних відносин з антагоністичного на антагональний тип – таку систему взаємозв'язків, яка позбавлена жорсткої опозиційності і яка характеризується прагненням до взаємної адаптації й подолання відчуження при збереженні в кожного соціального суб'єкта властивих йому відмінних рис.

Бібліографічні посилання

1. Александер Дж. С. Парадокси громадянського суспільства [Текст] / С. Дж. Александер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 27–41.

2. Андрущенко В.П. Вступне слово [Текст] / В.П. Андрущенко // Політика і духовність в умовах глобальних викликів. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 22. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. Спецвипуск. – С. 3–5.

3. Головатий М. Ф. Масова стихійна поведінка в дзеркалі сучасної політичної психології: анатомія явища [Текст] / М. Ф. Головатий // Політика і духовність в умовах глобальних викликів. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер.22. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. Спецвипуск. – С. 28–34.

4. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування : Теорія, методологія, практика [Текст] / В.П. Горбатенко. – К. : Генеза, 2006. – 400 с.

5. Кант И. Критика практического разума [Текст] / И. Кант // Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов. – СПб. : Наука, 1995. – С. 121–258.

6. Колодій А. Концепція публічного(нового)врядування в її застосуванні до демократичних і перехідних систем [Електронний ресурс] / А. Колодій. Науковий вісник, 2010. – Вип.10. – «Демократичне врядування» – Режим доступу : http://www.lvivacademy.com/visnik10/fail/Kolodij.pdf – Заголовок з екрану

7. Роулз Дж. Політичний лібералізм [Текст] / Дж Роулз // Сучасна політична філософія : Антологія ; [пер. з англ. – упоряд. Я . Кіш]. – К. : Основи, 1998. – С.192–238.

8. Шечук Б. Європейські принципи належного врядування та реформа органів системи виконавчої влади в Україні [Електронний ресурс] / Б. Шевчук// Науковий вісник, 2012. – Вип.9. – «Демократичне врядування» – Режим доступу : http://www.lvivacademy.com/visnik9/fail/Shevchuk_B.pdf – Заголовок з екрану

Ханстантинов В. А. Надлежащее управление как условие формирования культуры толерантности.

Проанализирована объективная потребность в надлежащем управлении. Охарактеризованы его черты и принципы. Освещены возможности для формирования культуры толерантности, которые появляются в связи с внедрением надлежащего управления. Обозначены основные шаги, необходимые для развития культуры толерантности в современной Украине.

Ключевые слова: управление, надлежащее управление, толерантность, гражданское общество.

Khanstantynov V. Good governance as a condition for the formation of a culture of tolerance.

Objective need for good governance is analyzed. The characteristic features and its principles are considered. The paper deals with the possibilities for creating a culture of tolerance, which can appear due to the introduction of good governance. The basic steps required for the development of a culture of tolerance in contemporary Ukraine are proposed.

Key words: governance, good governance, tolerance, civil society.

Надійшла до редколегії: 29.04.14 р

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Асланова Р. Модель спільного співіснування цивілізацій: компаративний підхід до практики Сходу і Заходу..... 3

Баранівський В. Ф. Ідеології та війни в сучасному світі: огляд актуальних проблем..... 7

Бех Ю.В., Гордієнко О. О. Діалектика в оцінюванні персоналу організації..... 11

Бець С. М. Філософсько-антропологічний аналіз функцій моди..... 16

Бучин А. П. Положение человека в потребительском обществе..... 20

Волинець О. О. Католицька церква про війну, мир і загальне благо..... 24

Дмитренко К. С. Комунікативна раціональність і контекстуальність аргументації..... 28

Дондюк А. М. Феноменологічна редукція – когнітивна провокація чи руйнація нормативу в творчості Жоржа Перека..... 33

Захарчук О. Ф., Ярош О. М. Капіталізм в сучасному суспільстві..... 36

Захарчук О. Ф., Ярош О. М. Містичне і наукове в неоплатонічній концепції Ніколи Кузанського.... 40

Ібрагімов М. М. Спорт як маніфестація «тілесного образу світу»..... 42

Калуга В. Ф. Розум як інструмент пізнання та впорядкування дійсності: його властивості..... 47

Каргаполова Є. В. Соціокультурний потенціал сучасного російського регіону: досвід теоретичного та емпіричного дослідження..... 51

Кобзар І. М. Роль метафори у створенні образів сучасного інформаційного суспільства..... 60

Крапівник Г. О. Злочин і злочинець у культурних рефлексіях детективного жанру..... 64

Красіков М. С. Підходи до визначення поняття інформаційного суспільства..... 68

Лисенко О. В. Вселенське православ'я та його український вимір..... 73

Матвієнко І. С. Соціально-філософська концепція Еріха Фромма..... 77

Мельник В. В. Екзистенціал страху в посмодерністськуепоху..... 80

Мовчан М. М. Страх в онтологічному вимірі.... 83

Мудрак В. І. Особистість в світі інформації: філософсько- соціальний аспект розвитку вищої освіти..... 88

Пасічник О. С. Релігійна антропологія як навчальна дисципліна на пострадянському просторі..... 91

Пашковський О. С. Форми прояву антикультового руху..... 95

Райхерт К. В. Соціологія логіки: поняття й епістемологічні рамки..... 99

Роєнко В. О. Форми і сфери прояву соціальних стереотипів в умовах кіберпростору та поза його межами..... 103

Ромадикіна В. С. Конфлікт як соціально-психологічний феномен: спроба философського осмислення його сутності..... 107

Сердюк О. О. Соціально-філософська рефлексія феномену споживання..... 111

Соболєвський П. А. Принцип кооперації і імплікатури спілкування як основні поняття інференційної прагматики Пола Грайса..... 115

Соколовський О. Л. Християнська наука: суспільно-духовні витоки, особливості віровчення..... 119

Соломаха І. Г. Віра як об'єкт філософського дискурсу..... 123

Теліженко Л. В. Перспективи подолання антропологічної кризи: постнекласичний підхід... 127

Титар О. В. Концепт «глобалізація» у контексті національних і регіональних культур: Слобожанщина в глобалізованому світі..... 132

Туренко О. С. Соціальне вчення св. Августина – вартості земного порозуміння й шляхи до ідеальної спільності..... 136

Ходус О. В. Приватність як самостійна проблема та предмет наукового аналізу..... 140

Чаплигін О. К., Сук О. Є. Колиба нової духовності або «Бермудський трикутник»?..... 143

Янковський С. В. Соціально-культурні універсалії, цінності та соціокультурні світи сучасності у контексті проблеми синтезу мистецтв як феномена постмодерної культури..... 147

ПОЛІТОЛОГІЯ

Асланов Е. Хронополітичний підхід до процесів політичної модернізації як новий аналітичний метод..... 152

Білоконь О. С. «М'яка сила» Китаю як інструмент формування нового міжнародного порядку..... 157

Білокопитова Н. І. Соціально-політичні паралелі тюркського та перського суспільства..... 160

Блажиєвська Р.-М. О. Проблема Гібралтару в іспано-британських відносинах та шляхи її врегулювання..... 163

Васильченко О. М. Війна як засіб формування ідентичності..... 167

Віннічук О. В. Інституційний дизайн лобізму в умовах демократії..... 171

Вовк С. О. Політичні наслідки громадянських війн: проблеми класифікації..... 175

Грушецький Б. П. Болгарська діаспора у зовнішній політиці Республіки Болгарія (1992-2013 рр.)..... 179

Даценко В. С. Принципи лібералізму і проблема націотворення у політичній філософії І.П. Лисяка-Рудницького..... 184

Дзюба Р. М. Термінологічна невизначенність практики плейсбрендингу в політичному вимірі... 188

Емінов Р. Д. Основні риси сучасної стратегічної політики США на пострадянському просторі: геополітичний аспект..... 192

Жувака І. О. Інституціоналізація міжнародного співробітництва в рамках геополітичного проекту циркумполярної цивілізації..... 196

Заславська О. О. Політичний ритуал як механізм втілення політичної міфотворчості..... 201

Кавилін О. А. Політична участь як об'єкт політико-правового дослідження..... 204

Кіянка І. Б. Латиноамериканський популізм: випадок аргентинського «перонізму»..... 208

Козак Т. М. Теорія лінгвістичного імперіалізму як рекція на глобальне поширення англійської мови..... 211

Козьма В. В. Добробут нації -- кючовий елемент сталого розвитку..... 216

Кондратенко О. Ю. Геополітичний статус сучасної Росії: політико-економічний аспект..... 219

Королевська А. В. Політична толерантність в Україні у відносинах системи «суспільство-влада»..... 224

Косяк О. Я. Метафорична казка як елемент політичного міфу у структурі символізації політичного простору..... 227

Ланюк Є. Ю. Естетика політичних теорії західноєвропейського Середньовіччя..... 230

Лендьел Р. Громадянське суспільство в Україні: етнополітичний аспект..... 235

Лікарчук Д. С. Ідеологічний фактор як чинник загострення парламентських конфліктів..... 239

Лопата М. Особливості когабітації президента та коаліційних урядів у прем'єр-президентських системах країн Вишеградської четвірки..... 243

Машура Х. А. Суверенітет у конституціях держав-членів Європейського Союзу..... 246

Пуйо Г. І. Етапи формування спільної міграційної політики країн-членів ЄС..... 252

Риженкова Л. І. Партійно-громадська взаємодія як чинник розвитку сучасних політичних партій... 256

Семчишин С. І. Феміністський аналіз ролі держави та суверенітету в міжнародних відносинах..... 260

Сокур О. В. Взаємовідносини Україна - ЄС: у пошуках ідеальної моделі співпраці..... 264

Тіт О. Г. Локальні політичні партії в Україні..... 267

Цирфа Ю. А. Роль культурної складової зовнішньополітичної ідентичності держави в процесі формування модерної системи міжнародних відносин..... 270

Цурканова І. А. Демократичний політичний процес як чинник структурних змін у системі виконавчої влади в сучасній Україні..... 273

Щолокова Г. В. Глобалізаційний дискурс: основні риси..... 276

Ханстантинов В. О. Належне врядування як умова формування культури толерантності..... 280

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ

Асланова Р. Модель совместного сосуществования цивилизаций: компаративный подход к практике Востока и Запада..... 3

Барановский В. Ф. Идеологии и войны в современном обществе: обзор актуальных проблем..... 7

Бех Ю. В., Гордиенко О. О. Диалектика в оценивании персонала организации 11

Бец С. М. Философско-антропологический анализ функций моды 16

Бучин О. П. Становище людини у споживацькому суспільстві..... 20

Волынец О.А. Католическая Церковь о войне, мире и общем благе..... 24

Дмитренко К. С. Коммуникативная рациональность и контекстуальность аргументации..... 28

Дондюк А. М. Феноменологическая редукция - когнитивная провокация или разрушение норматива в творчестве Жоржа Перека..... 33

Захарчук А. Ф., Ярош А. М. Капитализм в современном обществе..... 36

Захарчук А. Ф., Ярош А .М. Мистическое и научное в неоплатонической концепции Николо Кузанского..... 40

Ибрагимов М. М. Спорт как манифестация «телесного образа мира»..... 42

Калуга В. Ф. Ум как инструмент познания и упорядочивания действительности: его качества 47

Каргаполова Е. В. Социокультурный потенциал современного российского региона: опыт теоретического и эмпирического исследования.... 51

Кобзарь И. Н. Роль метафоры в создании образов современного информационного общества..... 60

Крапивник А. А. Преступление и преступник в культурных рефлексиях детективного жанра..... 64

Красиков М. С. Подходы к определению понятия информационного общества..... 68

Лысенко А. В. Вселенское православие и его украинское измерение..... 73

Матвиенко И. С. Социально-философская концепция Эриха Фромма..... 77

Мельник В. В. Екзистенциал страха в посмодернистскую эпоху 80

Мовчан М. Н. Страх в онтологическом измерении..... 83

Мудрак В. И. Личность в мире информации: философско-социальный аспект развития высшегообразования..... 88

Пасечник А. С. Религиозная антропология как учебная дисциплина на постсоветском пространстве..... 91

Пашковский А. С. Формы проявления антикультового движения..... 95

Райхерт К. В. Социология логики: понятие и эпистемологические рамки..... 99

Роенко В. А. Формы и сферы проявления социальных стереотипов в условиях киберпространстве и за его пределами..... 103

Ромадыкина В. С. Конфликт как социально-психологический феномен: попытка философского осмысления его сущности..... 107

Сердюк Е. А. Социально-философская рефлексия феномена потребления..... 111

Соболевский П. А. Принцип Кооперации и речевые импликатуры как основные понятия инференционной прагматики Пола Грайса..... 115

Соколовский О. Л. Христианская наука: общественно-духовные истоки, особенности вероучения..... 119

Соломаха И. Г. Вера как объект философского дискурса..... 123

Телиженко Л. В. Перспективы преодоления антропологического кризиса: постнеклассический подход..... 127

Титарь Е. В. Концепт «глобализация» в контексте национальных и региональных культур: Слобожанщина в глобализированном мире..... 132

Туренко О. С. Социальная доктрина св. Августина – ценности земного согласия и пути к идеальной общности..... 136

Ходус Е. В. Приватность как самостоятельная проблема и предмет научного анализа..... 140

Чаплыгин А. К., Сук Е. Е. Колыбель новой духовности или «бермудский треугольник»?..... 143

Янковский С. В. Социально-культурные универсалии, ценности и социокультурные миры современности в контексте проблемы синтеза искусств как феномена постсовременной культуры..... 147

ПОЛИТОЛОГИЯ

Асланов Э. Хронополитический взгляд к процессам политической модернизации как новый метод анализа..... 152

Белоконь А. С. «Мягкая сила» Китая как инструмент формирования нового международного порядка..... 157

Белокопытова Н. И. Социально-политические параллели тюркского и персидского общества..... 160

Блажиевская Р.-М. О. Проблема Гибралтара в испано-британских отношениях и пути ее урегулирования..... 163

Васильченко О. Н. Война как способ формирования идентичности..... 167

Винничук О. В. Институциональный дизайн лоббизма в условиях демократии..... 171

Вовк С. А. Политические последствия гражданских войн: проблемы классификации..... 175

Грушецкий Б. П. Болгарская диаспора во внешней политике Республики Болгария (1992-2013 гг.)..... 179

Даценко В. С. Принципи лібералізму і проблема націотворення у політичній філософії В.П.Лисяка-Рудницького..... 184

Дзюба Р. Н. Терминологическая неопределенность практики плейсбрендинга в политическом измерении..... 188

Еминов Р. Д. Основные черты современной стратегической политики США на постсоветском пространстве: геополитический аспект..... 192

Жувака И. А. Институционализация международного сотрудничества в рамках геополитического проекта циркумполярной цивилизации..... 196

Заславская О. А. Политический ритуал как механизм внедрения политического мифотворчества..... 201

Кавылин А. А. Политическое участие как объект политико-правового исследования..... 204

Киянка И. Б. Латиноамериканский популизм: случай аргентинского «перонизма»..... 208

Козак Т. М. Теория лингвистического империализма как реакция на глобальное распространение английского языка..... 211

Козьма В. В. Достаток нации – главный элемент сталого развития..... 216

Кондратенко О. Ю. Геополитический статус современной России: политико-экономический аспект..... 219

Королевская А. В. Политическая толерантность в Украине в отношениях системы «общество-власть»..... 224

Косяк Я. О. Метафорическая сказка как элемент политического мифа в структуре символизации политического пространства..... 227

Ланюк Е. Ю. Эстетика политических теорий западноевропейского Средневековья..... 230

Лендьел Р. Гражданское общество в Украине: этнополитический аспект..... 235

Ликарчук Д. С. Идеологический фактор как способ обострения парламентских конфликтов.. 239

Лопата М. Особенности когабитации президента и коалиционного правительства в премьер-президенских системах стран Вышеградской четверки..... 243

Машура К. А. Суверенитет в конституціях государств-членов Европейского Союза..... 246

Пуйо Г. И. Этапы формирования общей миграционной политики стран-членов ЕС..... 252

Рыженкова Л. И. Партийно-общественное взаимодействие как фактор развития современных политических партий..... 256

Семчышын С. И. Феминистский анализ роли государства и суверенитета в международных отношениях..... 260

Сокур А. В. Взаимоотношения Украина - ЕС: в поисках идеальной модели сотрудничества..... 264

Тит О. Г. Локальные политические партии в Украине..... 267

Цирфа Ю. А. Роль культурной составляющей внешнеполитической идентичности государства в процессе формирования современной системы международных отношений..... 270

Цурканова И. А. Демократический политический процесс как фактор структурных изменений в системе исполнительной власти в современной Украине..... 273

Щелокова А. В. Глобализационный дискурс: основные черты..... 276

Ханстантинов В. А. Надлежащее управление как условие формирования культуры толерантности..... 280

CONTENT

PHILOSOPHY

Aslanova R. Model coexistence of civilizations: comparative approach to the practice of the East and West..... 3

Baranivskiy V. Ideologies and wars in modern society: a review of issues of the day..... 7

Bekh Y., Gordienko O. Dialectic in personnel evaluation of organization..... 11

Betz S. Philosophical-anthropological analysis of fashion functions..... 16

Buchin A. Person's position in the consumer society..... 20

Wolynets O. Catholic Church speaks about war, peace and the common wealth..... 24

Dmytrenko K. Communicative rationality and field-dependence of argumentation..... 28

Dondyuk A. Phenomenological reduction - cognitive provocation or destruction of the norm in the works of Georges Perec..... 33

Zakharchuk O., Yarosh O. Capitalism in modern society..... 36

Zakharchuk O., Yarosh O. Mystical and scientific in Neoplatonic concepts of Nicholas of Cusa..... 40

Ibragimov M. Sport as a manifestation of "physical image of the world"..... 42

Kaluga V. Reason as an instrument of cognition and order of reality: main features..... 47

Kargapolova E. Socio-cultural potential of modern Russian regions: the ex-perience of theoretical and empirical studies..... 51

Kobzar I. Role of metaphor in creating the image of modern information society..... 60

Krapivnyk G. Crime and Criminal in Cultural Reflections of Crime Fiction Genre..... 64

Krasikov M. Approaches to the definition of the information society..... 68

Lysenko O. Universal Orthodoxy and its Ukrainian dimension..... 73

Matvienko I. Socio-philosophical concept of E. Fromm..... 77

Melnik V. Existential fear in the postmodern era..... 80

Movchan M. Fear in ontological dimension..... 83

Mudrak V. Person in the world information: philosophical and social aspect of higher education development..... 88

Pasichnik A. Religious anthropology as an academic discipline in the post-Soviet space..... 91

Pashkovskyi O. The Forms of Manifestations of Anti-Cult Movement 95

Rayhert K. Sociology of logic: the concept and the epistemological framework..... 99

Roienko V. Forms and spheres of manifestation of social stereotypes in cyberspace and beyond it..... 103

Romadykina V. The conflict as a socio-psychological fenomenon: the attempt of philosofical understanding of its essence..... 107

Serdyuk E. Social Philosophical Reflection of Phenomenon Consumption..... 111

Sobolievskyi P. The basic ideas of Paul Grice inferential pragmatics: cooperative principle and conversation implicature..... 115

Sokolovskiy O. Christian Science: The socio-cultural origins, features of creed..... 119

Solomaha I. Faith as an object of philosophical discourse..... 123

Telizhenko L. Prospects of overcoming of anthropological crisis: postnon-classical approach..... 127

Tytar O. Concept «Globalization» in national and regional cultural context: Slobidska Ukraine in global world..... 132

Turenko O. Social Doctrine of St. Augustine – the value of earthly harmony and a perfect way to generality..... 136

Khodus H. Privacy as a separate issue and the subject of scientific analysis..... 140

Chaplygin A., Suk E. The cradle of the new spirituality or «Bermuda triangle»?..... 143

Yankovsky S. Socio-cultural universals, values and sociocultural worlds of modernity in the context of the synthesis of art as a phenomenon of postmodern culture..... 147

POLITICAL SCIENCE

Aslanov E. Chronopolitical approach to processes of political modernization as a new analytical method 152

Bilokon' O. «Soft power» of China as a tool for a new international order..... 157

Bilokopytova N. Social and political parallels of Turkic and Persian society..... 160

Blazhyyevska R.-M. Gibraltar in the Spanish-British relations and the ways to resolve it..... 163

Vasylchenko O. War as a means of identity formation..... 167

Vinnychuk O. Institutional design of lobbying in a democracy..... 171

Vovk S. Political consequences of civil wars: classification problems..... 175

Grushetsky B. Bulgarian diaspora in the Foreign Policy of the Republic of Bulgaria (1992-2013)..... 179

Datzenko V. The principles of liberalism and the problem of the nation building up in political philosophy of I. P. Lysiak-Rudnitsky..... 184

Dziuba R. Terminological incertitude of place branding practice within political dimension..... 188

Eminov R. Main features of modern strategy policies of the USA on post-soviet territory: geopolitical aspect..... 192

Zhuvaka I. Institutionalization of international cooperation within the geopolitical project of circumpolar civilization..... 196

Zaslavs'ka O. Political ritual asa mechanism of implementation of political mythogenesis 201

Kavylin A. Political participation as object of political and legal research..... 204

Kiyanka I. Latin America populism: the case of Argentinean "peronism"..... 208

Kozak T. The theory of linguistic imperialism as the reaction to glob al spread of English..... 211

Kozma V. Prosperity nation - a key element was the development..... 216

Kondratenko O. Geopolitical status of modern Russia: the political-economic dimension..... 219

Korolevska A. Political tolerance in Ukraine relations in the system of «society–authorities»..... 224

Laniuk Ye. The aesthetics of political theories of European Middle Ages..... 230

Lendjel R. Civil society in Ukraine: ethno-political aspect..... 235

Likarchuk D. The ideological factor as a way of sharpening parliamentary conflicts..... 239

Lopata M. Peculiarities of cohabitation between the president and coalition governments in premier-presidential systems of Visegrad Four countries..... 243

Mashura Kh. Sovereignty at the Constitutions of EU's Member-states..... 246

Pujo G. Stage of formation of a common migration policy of EU member states..... 252

Ryzhenkova L. Party-civil interaction as a factor of the development of contemporary political parties..... 256

Semchyshyn S. Feminist analysis of the role of the state and sovereignty in the international relations..... 260

Sokur O. Ukraine – EU relationship: in search of the perfect model of cooperation..... 264

Tit O. Local political parties in Ukraine 267

Tsyrfa I. The role of cultural component of a state's foreign policy identity in formation of a modern system of international relations..... 270

Tsurkanova I. Democratic political process as a factor of structural changes in the executive branch in modern Ukraine..... 273

Shcholokova H. Globalization discourse: main fea tures..... 276

Khanstantynov V. Good governance as a condition for the formation of a culture of tolerance..... 280

Наукове видання

ФІЛОСОФІЯ І ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Науковий журнал

Випуск 8

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15512-4048Р від 25.08.2009 р.

Редактор В. Пащенко
Технічний редактор В. Манько

Підписано до друку 15.05.2014. Формат 60х84/8.
Папір друкарський. Друк плоский. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 31,02. Обл.-вид. арк. 36,46.
Наклад 100 прим. Вид. № . Зам. №

Надруковано в друкарні «ЛіраМ»
49038, м. Дніпропетровськ, пл. Десантників, 1
Свідоцтво ДП № 14 від 13.07.2000 р.